వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

Brahmasutra-anubhashya

బ్రహ్మసూత్రాణుభాష్యమ్ (మూలమ్)

బ్రహ్మసూత్రాణుభాష్యమ్

శ్రీగురుభ్యో నమః ।।

బ్రహ్మసూత్రాణుభాష్యమ్ ।।

నారాయణం గుణైః సర్వైరుదీర్ణం దోషవర్జితమ్ । జ్ఞేయం గమ్యం గురూంశ్చాపి నత్వా సూత్రార్థ ఉచ్యతే ।।1।।

విష్ణురేవ విజిజ్ఞాస్యః సర్వకర్తాగమోదితః । సమన్వయాదీక్షతేశ్చ పూర్ణానన్దోన్తరః ఖవత్ ।।2।।

ప్రణేతా జ్యోతిరిత్యాద్యైః ప్రసిద్ధైరన్యవస్తుషు । ఉచ్యతే విష్ణురేవైకః సర్వైః సర్వగుణత్వతః ।।3।।

సర్వగోప్తా నియన్తా చ దృశ్యత్వాద్యుజ్ఝితః సదా । విశ్వజీవాన్తరత్వాద్యైర్లిఙ్గైః సర్వైర్యుతః స హి ॥4॥

సర్వాశ్రయః పూర్ణగుణః సోక్షరః సన్ హృదబ్జగః । సూర్యాదిభాసకః ప్రాణప్రేరకో దైవతైరపి ॥5॥

జ్ఞేయో న వేదైః శూద్రాద్యైః కమ్పకోన్యశ్చ జీవతః । పతిత్వాదిగుణైర్యుక్తస్తదన్యత్ర చ వాచకైః ॥6॥

ముఖ్యతః సర్వశబ్దైశ్చ వాచ్య ఏకో జనార్దనః । అవ్యక్తః కర్మవాక్యైశ్చ వాచ్య ఏకోమితాత్మకః ॥7॥

అవాన్తరం కారణం చ ప్రకృతిః శూన్యమేవ చ । ఇత్యాద్యన్యత్రనియతైరపి ముఖ్యతయోదితః ॥

శబ్దైరతోనన్తగుణో యచ్ఛబ్దా యోగవృత్తయః ॥8॥

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రాణుభాష్యే ప్రథమోధ్యాయః ॥

శ్రౌతస్మృతివిరుద్ధత్వాత్ స్మృతయో న గుణాన్ హరేః । నిషేద్ధుం శక్నుయుర్వేదా నిత్యత్వాన్మానముత్తమమ్ ॥1॥

దేవతావచనాదాపో వదన్తీత్యాదికం వచః । నాయుక్తవాద్యసన్నైవ కారణం దృశ్యతే క్వచిత్ ॥2॥

అసజ్జీవప్రధానాదిశబ్దా బ్రహ్మైవ నాపరమ్ । వదన్తి కారణత్వేన క్వాపి పూర్ణగుణో హరిః ॥3॥

స్వాతన్త్ర్యాత్ సర్వకర్తృత్వాన్నాయుక్తం తద్వదేచ్ఛ్రుతిః । భ్రాన్తిమూలతయా సర్వసమయానామయుక్తితః ॥4॥

న తద్విరోధాద్వచనం వైదికం శఙ్క్యతాం వ్రజేత్ । ఆకాశదిసమస్తం చ తజ్జం తేనైవ లీయతే ॥5॥

సోనుత్పత్తిలయః కర్తా జీవస్తద్వశగః సదా । తదాభాసో హరిః సర్వరూపేష్వపి సమః సదా ॥6॥

ముఖ్యప్రాణశ్చేన్ద్రియాణి దేహశ్చైవ తదుద్భవః । ముఖ్యప్రాణవశే సర్వం స విష్ణోర్వశగః సదా ॥7॥

సర్వదోషోజ్ఝితస్తస్మాద్ భగవాన్ పురుషోత్తమః । ఉక్తా గుణాశ్చావిరుద్ధాస్తస్య వేదేన సర్వశః ॥8॥

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రాణుభాష్యే ద్వితీయోధ్యాయః ॥

శుభేన కర్మణా స్వర్గం నిరయం చ వికర్మణా । మిథ్యాజ్ఞానేన చ తమో జ్ఞానేనైవ పరం పదమ్ ।।1।।

యాతి తస్మాద్విరుద్ధః సన్ జ్ఞానమేవ సమాశ్రయేత్ । సర్వావస్థాప్రేరకశ్చ సర్వరూపేష్వభేదవాన్ ।।2।।

సర్వదేశేషు కాలేషు స ఏకః పరమేశ్వరః । తద్భక్తితారతమ్యేన తారతమ్యం విముక్తిగమ్ ।।3।।

సచ్చిదానన్ద ఆత్మేతి మానుషైస్తు సురేశ్వరైః । యథాక్రమం బహుగుణైః బ్రహ్మణా త్వఖిలైర్గుణైః ।।4।।

ఉపాస్యః సర్వవేదైశ్చ సర్వైరపి యథాబలమ్ । జ్ఞేయో విష్ణుర్విశేషాస్తు జ్ఞానే స్యాదుత్తరోత్తరమ్ ।।5।।

సర్వేపి పురుషార్థాః స్యుర్జ్ఞానాదేవ న సంశయః । న లిప్యతే జ్ఞానవాంశ్చ సర్వదోషైరపి క్వచిత్ ।।6।।

గుణదోషైః సుఖస్యాపి వృద్ధిహ్రాసౌ విముక్తిగౌ । నృణాం సురాణాం ముక్తౌ తు సుఖం క్లృప్తం యథాక్రమమ్ ।।7।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రాణుభాష్యే తృతీయోధ్యాయః ।।

విష్ణుబర్రహ్మ తథా దాతేత్యేవం నిత్యముపాసనమ్ । కార్యమాపద్యపి బ్రహ్మ తేన యాత్యపరోక్షతామ్ ।।1।।

ప్రారబ్ధకర్మణోన్యస్య జ్ఞానాదేవ పరిక్షయః । అనిష్టస్యోభయస్యాపి సర్వస్యాన్యస్య భోగతః ।।2।।

ఉత్తరేషూత్తరేష్వేవం యావద్వాయుం విముక్తిగాః । ప్రవిశ్య భుఞ్జతే భోగాంస్తదన్తర్బహిరేవ వా ।।3।।

వాయుర్విష్ణుం ప్రవిశ్యైవ భోగశ్చైవోత్తరోత్తరమ్ । ఉత్క్రమ్య మానుషా ముక్తిం యాన్తి దేహక్షయాత్ సురాః ।।4।।

అర్చిరాదిపథా వాయుం ప్రాప్య తేన జనార్దనమ్ । యాన్త్యుత్తమా నరోచ్చాద్యా బ్రహ్మలోకాత్ సహామునా ।।5।।

యథాసఙ్కల్పభోగాశ్చ చిదానన్దశరీరిణః । జగత్సృష్ట్యాదివిషయే మహాసామర్థ్యమప్యృతే ।।6।।

యథేష్టశక్తిమన్తశ్చ వినా స్వాభావికోత్తమాన్ । అనన్యవశగాశ్చైవ వృద్ధిహ్రాసవివర్జితాః ।।

దుఃఖాదిరహితా నిత్యం మోదన్తేవిరతం సుఖమ్ ।।7।।

పూర్ణప్రజ్ఞేన మునినా సర్వశాస్త్రార్థసఙ్గ్రహః । కృతోయం ప్రీయతాం తేన పరమాత్మా రమాపతిః ।।8।।

నమో నమోశేషదోషదూరపూర్ణగుణాత్మనే । విరిఞ్చిశర్వపూర్వేడ్య వన్ద్యాయ శ్రీవరాయ తే ।।9।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రాణుభాష్యే చతుర్థోధ్యాయః ।।

ప్రథమోధ్యాయః

నారాయణం గుణైస్సర్వైరుదీర్ణం దోషవర్జితమ్ ।

జ్ఞేయం గమ్యం గురూంశ్చాపి నత్వా సూత్రార్థ ఉచ్యతే ।।

ద్వాపరే సర్వత్ర జ్ఞాన ఆకులీభూతే తన్నిర్ణయాయ బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాదిభిరర్థితో భగవాన్ నారాయణో వ్యాసత్వేనావతతార । అథేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారేచ్ఛూనాం తద్యోగమవిజానతాం తజ్జ్ఞాపనార్థం వేదముత్సన్నం వ్యఞ్జయంశ్చతుర్ధా వ్యభజత్ । చతుర్వింశతిధైకశతధా సహస్రధా ద్వాదశధా చ । తదర్థనిర్ణయాయ బ్రహ్మసూత్రాణి చకార ।

తచ్చోక్తం స్కాన్దే -

నారాయణాద్వినిష్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థితమ్ । కిఞ్చిత్తదన్యథా జాతం త్రేతాయాం ద్వాపరేఖి�మ్ ।।

గౌతమస్య ఋషేః శాపాజ్జ్ఞానే త్వజ్ఞానతాం గతే । సఙ్కీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః ।।

శరణ్యం శరణం జగ్మ్మర్నారాయణమనామయమ్ । తైర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః ।।

అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్ । ఉత్సన్నాన్ భగవాన్ వేదానుజ్జహార హరిః స్వయమ్ ।।

చతుర్ధా వ్యభజత్తాంశ్చ చతుర్వింశతిధా పునః । శతధా చైకధా చైవ తథైవ చ సహస్రధా ।।

కృష్ణో ద్వాదశధా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే । చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వమఞ్జసా ।।

అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతో ముఖమ్ । అస్తోభమనవద్యం చ సూత్రం సూత్రవిదో విదుః ।।

నిర్విశేషితసూత్రత్వం బ్రహ్మసూత్రస్య చాప్యతః । యథా వ్యాసత్వమేకస్య కృష్ణస్యాన్యే విశేషణాత్ ।।

సవిశేషణసూత్రాణి హ్యపరాణి విదో విదుః । ముఖ్యస్య నిర్విశేషేణ శబ్దోన్యేషాం విశేషతః ।।

ఇతి వేదవిదః ప్రాహుః శబ్దతత్త్వార్థవేదినః । సూత్రేషు యేషు సర్వేపి నిర్ణయాస్సముదీరితాః ।।

శబ్దజాతస్య సర్వస్య యత్ప్రమాణశ్చ నిర్ణయః । ఏవం విధాని సూత్రాణి కృత్వా వ్యాసో మహాయశాః ।।

బ్రహ్మరుద్రాదిదేవేషు మనుష్యపితృపక్షిషు । జ్ఞానం సంస్థాప్య భగవాన్ క్రీడతే పురుషోత్తమః ।। ఇత్యాది ।

ఓం ఓం అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ఓం ।।1।।

అథశబ్దో మఙ్గ�ార్థోధికారానన్తర్యార్థశ్చ । అతశ్శబ్దో హేత్వర్థః ।

ఉక్తం చ గారుడే-

అథాతశ్శబ్దపూర్వాణి సూత్రాణి నిఖిలాన్యపి । ప్రారభన్తే నియత్యైవ తత్కిమత్ర నియామకమ్ ।।

కశ్చార్థశ్చ తయోర్విద్వన్ కథముత్తమతా తయోః । ఏతదాఖ్యాహి మే బ్రహ్మన్ యథా జ్ఞాస్యామి తత్త్వశః ।।

ఏవముక్తో నారదేన బ్రహ్మా ప్రోవాచ సత్తమః । ఆనన్తర్యేధికారస్య మఙ్గలార్థే తథైవ చ ।।

అథశబ్దసత్వతశ్శబ్దో హేత్వర్థే సముదీరితః । పరస్య బ్రహ్మణో విష్ణోః ప్రసాదాదితి వా భవేత్ ।।

స హి సర్వమనోవృత్తిప్రేరకస్సముదాహృతః । సిసృక్షోః పరమాద్విష్ణోః ప్రథమం ద్వౌ వినిఃసృతౌ ।।

ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ తస్మాత్ ప్రాథమికౌ క్రమాత్ । తద్ధేతుత్వం వదంశ్చాపి తృతీయోత ఉదాహృతః ।।

అకారస్సర్వవాగాత్మా పరబ్రహ్మాభిధాయకః । తథౌ ప్రాణాత్మకౌ ప్రోక్తౌ వ్యాప్తిస్థితివిధాయకౌ ।।

అతశ్చ పూర్వముచ్చార్యాస్సర్వ ఏతే సతాం మతాః । అథాతశ్శబ్దయోరేవం వీర్యమాజ్ఞాయ తత్త్వతః ।।

సూత్రేషు తు మహాప్రాజ్ఞాస్తావేవాదౌ ప్రయుఞ్జతే ।। ఇతి ।।

అధికారశ్చోక్తో భాగవతతన్త్రే-

మన్దమధ్యమోత్తమత్వేన త్రివిధా హ్యధికారిణః । తత్ర మన్దా మనుష్యేషు య ఉత్తమగణా మతాః ।।

మధ్యమా ఋషిగన్ధర్వా దేవాస్త్వత్రోత్తమా మతాః । ఇతి జాతికృతో భేదస్తథాన్యో గుణపూర్వకః ।।

భక్తిమాన్ పరమే విష్ణౌ యస్త్వధ్యయనవాన్ నరః । అధమః శమాదిసంయుక్తో మధ్యమస్సముదాహృతః ।।

ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తమసారం చాప్యనిత్యకమ్ । విజ్ఞాయ జాతవైరాగ్యో విష్ణుపాదైకసంశ్రయః ।।

స ఉత్తమోధికారీ స్యాత్ సన్న్యస్తాఖిలకర్మవాన్ ।। ఇతి ।

అధ్యయనమాత్రవతః । నావిశేషాత్ ఇతి చోపరి । "శాన్తో దాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేత్' "పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ । నాస్త్యకృతః కృతేన । తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్ ।' "యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ ।'

"యస్య దేవే పరాభక్తిః యథా దేవే తథా గురౌ । తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః ।।' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ ।

వ్యోమసంహితాయాం చ -

అన్త్యజా అపి యే భక్తా నామజ్ఞానాధికారిణః । స్త్రీశూద్రబ్రహ్మబన్ధూనాం తన్త్రజ్ఞానేధికారితా ।।

ఏకదేశే పరోక్తే తు న తు గ్రన్థపురస్సరే । త్రైవర్ణికానాం వేదోక్తే సమ్యగ్భక్తిమతాం హరౌ ।।

ఆహురప్యుత్తమస్త్రీణామధికారం తు వైదికే । యథోర్వశీ యమీ చైవ శచ్యాద్యాశ్చ తథాపరా ।। ఇతి ।

యతో నారాయణప్రసాదమృతే న మోక్షః న చ జ్ఞానం వినాత్యర్థప్రసాదః అతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యా ।

యత్రానవసోన్యత్ర పదం తత్ర ప్రతిష్ఠితమ్ । వాక్యం వేతి సతాం నీతిః సావకాశే న తద్భవేత్ ।। ఇతి బ్రహ్మసంహితాయామ్ ।

"తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి । నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే' "ప్రియో హి జ్ఞానినోత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః' "యమేవైష వృణుతే తేన భ్యః' "ఆత్మా వారే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ।

"కర్మణా త్వధమః ప్రోక్తః ప్రసాదః శ్రవణాదిభిః । మధ్యమో జ్ఞానసమ్ప్రాప్త్యా ప్రసాదస్తూత్తమో మతః ।।

ప్రసాదాత్ త్వధమాత్ విష్ణోః స్వర్గలోకః ప్రకీర్తితః । మధ్యమాజ్జనలోకాదిరుత్తమస్త్వేవ ముక్తిదః ।।

శ్రవణం మననం చైవ ధ్యానం భక్తిస్తథైవ చ । సాధనం జ్ఞానసమ్ప్రాప్తౌ ప్రధానం నాన్యదిష్యతే ।।

న చైతాని వినా కశ్చిజ్జ్ఞానమాప కుతశ్చన ।।' ఇతి నారదీయే ।

బ్రహ్మశబ్దశ్చ విష్ణావేవ । "యమన్తః సముద్రే కవయోవయన్తి తదక్షరే పరమే ప్రజాః । యతః ప్రసూతాః జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యామ్ ।' ఇత్యుక్త్వా "తదేవర్తం తదు సత్యమాహుస్తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనామ్' ఇతి హి శ్రుతిః । "తన్నో విష్ణుః' ఇతి వచనాత్ విష్ణురేవ హి తత్రోచ్యతే । న చేతరశబ్దాత్ తత్రాప్తిః ।

నామాని విశ్వాభి న సన్తి లోకే యదావిరాసీదనృతస్య సర్వమ్ । నామాని సర్వాణి యమావిశన్తి తం వై విష్ణుం పరమముదాహరన్తి ।। ఇతి భాల్లవేయశ్రుతిః ।

"యో దేవానాం నామధా ఏక ఏవ తం సమ్ప్రశ్నం భువనాయన్త్యన్యా' ఇత్యేవశబ్దాన్నాన్యేషాం సర్వనామతా । "అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం యస్మిన్ విశ్వాని భువనాని తస్థుః' ఇతి విష్ణోర్లి ఙ్గమ్ । న ప్రసిద్ధార్థం వినాన్యోర్థో యుజ్యతే ।

"అజస్య నాభావితి యస్య నాభేరభూచ్ఛ్రుతేః పుష్కరం లోకసారమ్ । తస్మై నమో వ్యస్తసమస్తవిశ్వవిభూతయే విష్ణవే లోకకర్త్రే ।।' ఇతి స్కాన్దే ।

"పరో దివా పర ఏనా పృథివ్యా' ఇతి సమాఖ్యాశ్రుతౌ । "యం కామయే తం తముగ్రం కృణోమి తం బ్రహ్మాణం తమృషిం తం సుమేధామ్' ఇత్యుక్త్వా "మమ యోనిరప్స్వం?తః సముద్రే' ఇత్యాహ । ఉగ్రో రుద్రః । సముద్రేన్తర్నారాయణః । ప్రసిద్ధత్వాత్ సూచితత్వాచ్చాస్యార్థస్య । నావిరోధే ప్రసిద్ధః పరిత్యజ్యతే । ఉక్తన్యాయేన చ శ్రుతయ ఏతమేవ వదన్తి ।

"వేదే రామాయణే చైవ పురాణే భారతే తథా । ఆదావన్తే చ మధ్యే చ విష్ణుః సర్వత్ర గీయతే ।।' ఇతి హరివంశేషు । న చ ఇతరగ్రన్థవిరోధః ।

"ఏష మోహం సృజామ్యాశు యో జనాన్ మోహయిష్యతి । త్వం చ రుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణి కారయ ।।

అతథ్యాని వితథ్యాని దర్శయస్వ మహాభుజ । ప్రకాశం కురు చాత్మానమప్రకాశం చ మాం కురు ।।' ఇతి వారాహవచనాత్ ।

శైవే చ స్కాన్దే -

"శ్వపచాదపి కష్టత్వం బ్రహ్మేశానాదయః సురాః । తదైవాచ్యుత యాన్త్యేవ యదైవ త్వం పరాఙ్ముఖః ।।' ఇతి ।

బ్రాహ్మే చ బ్రహ్మవైవర్తే-

నాహం న చ శివోన్యే చ తచ్ఛక్త్యేకాంశభాగినః । బాలః క్రీడనకైర్యద్వత్ క్రీడతేస్మాభిరచ్యుతః ।। ఇతి ।।

న చ వైష్ణవేషు తథా । తచ్చ "ఏష మోహమ్' ఇత్యుక్తమ్ ।।

।। ఇతి జిజ్ఞాసాధికరణమ్ ।।1।।

బ్రహ్మణో లక్షణమాహ-

ఓం జన్మాద్యస్య యతః ఓం ।।2।।

సృష్టిస్థితసంహారనియమనజ్ఞానాజ్ఞానబన్ధమోక్షా యతః ।

"ఉత్పత్తిస్థితిసంహారా నియతిర్జ్ఞానమావృతిః । బన్ధమోక్షౌ చ పురుషాత్ యస్మాత్ స హరిరేకరాట్ ।।' ఇతి స్కాన్దే ।

"యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే । యేన జాతాని జీవన్తి । యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి । తద్విజిజ్ఞాసస్వ । తద్ బ్రహ్మ ।' ఇతి ।

"య ఉ త్రిధాతు పృథివీముత ద్యామేకో దాధార భువనాని విశ్వా । చతుర్భిస్సాకం నవతిం చ నామభిశ్చక్రం న వృత్తం వ్యతీరం?వీవిపత్ ।'

"పరో మాత్రయా తన్వా వృధాన న తే మహిత్వమన్వశ్నువన్తి । న తే విష్ణో జాయమానో న జాతో దేవ మహిమ్నః పరమన్తమాప ।'

"యో నః పితా జనితా యో విధాతా ధామాని వేద భువనాని విశ్వా' ఇత్యాది చ ।।2।।

।। ఇతి జన్మాధికరణమ్ ।।2।।

అనుమానతోऽన్యే న కల్పనీయాః

ఓం శాస్త్రయోనిత్వాత్ ఓం।।3।।

"నావేదవిన్మనుతే తం బృహన్తం సర్వానుభూమాత్మానం సామ్పరాయే' "ఔపనిషదః పురుషః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః । న చానుమానస్య నియతప్రామాణ్యమ్ ।

"శ్రుతిసాహాయ్యరహితమనుమానం న కుత్రచిత్ । నిశ్చయాత్ సాధయేదర్థం ప్రమాణాన్తరమేవ చ ।।

శ్రుతిస్మృతిసహాయం యత్ ప్రమాణాన్తరముత్తమమ్ । ప్రమాణపదవీం గచ్ఛేన్నాత్ర కార్యా విచారణా ।।

పూర్వోత్తరావిరోధేన కోऽత్రార్థోऽభిమతో భవేత్ । ఇత్యాద్యమూహనం తర్కః శుష్కతర్కం తు వర్జయేత్ ।।' ఇత్యాది కౌర్మే ।

శక్యత్వాచ్చానుమానానాం సర్వత్ర ।

"సర్వత్ర శక్యతే కర్తుమాగమం హి వినానుమా । తస్మాన్న సా శక్తిమతీ వినాగమముదీక్షితుమ్ ।।' ఇతి వారాహే ।

"రేతో ధాతుర్వటకణికా ఘృతధూమాధివాసనమ్ । జాతిస్మృతిరయస్కాన్తః సూర్యకాన్తోऽమ్బుభక్షణమ్ ।।

ప్రేత్య భూతాప్యయశ్చైవ దేవతాభ్యుపయాచనమ్ । మృతే కర్మనివృత్తిశ్చ ప్రమాణమితి నిశ్చయః ।।'

ఇతి మోక్షధర్మవచనాన్న నాస్తిక్యవాదో యుజ్యతే । దర్శనాచ్చ తపఆదిఫలస్య ।

"ఋగ్యజుఃసామథర్వాశ్చ భారతం పఞ్చరాత్రకమ్ । మూలరామాయణం చైవ శాస్త్రమిత్యభిధీయతే ।।

యచ్చానుకూలమేతస్య తచ్చ శాస్త్రం ప్రకీర్తితమ్ । అతోన్యో గ్రన్థవిస్తారో నైవ శాస్త్రం కువర్త్మ తత్ ।।' ఇతి స్కాన్దే ।

"సాఙ్ఖ్యం యోగః పాశుపతం వేదారణ్యకమేవ చ ।' ఇత్యారభ్య వేదపఞ్చరాత్రయోరైక్యాభిప్రాయేణ పఞ్చరాత్రస్యైవ ప్రామాణ్యముక్తం ఇతరేషాం భిన్నమతత్వం ప్రదర్శ్య మోక్షధర్మేష్వపి । శాస్త్రం యోనిః ప్రమాణమస్యేతి శాస్త్రయోని ।

।। ఇతి శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్ ।।3।।

అజ్ఞానాం ప్రతీయమానమపి నేతరేషాం శాస్త్రయోనిత్వమ్ । కుతః?

ఓం తత్తు సమన్వయాత్ ఓం ।।4।।

అన్వయః ఉపపత్త్యాది లిఙ్గమ్ । ఉక్తం చ బృహత్సంహితాయామ్ ।

"ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోపూర్వతా ఫలమ్ । అర్థవాదోపపత్తీ చ లిఙ్గం తాత్పర్యనిర్ణయే ।।' ఇతి ।

ఉపక్రమాదితాత్పర్యలిఙ్గైః సమ్యఙ్నిరూప్యమాణే తదేవ శాస్త్రగమ్యమ్ ।

"మాం విధత్తేభిధత్తే మాం వికల్ప్యాపోహ్య ఇత్యహమ్ । ఇత్యస్యా హృదయం సాక్షాన్నాన్యో మద్వేద కశ్చన ।।' ఇతి భాగవతే ।।4।।

।। ఇతి సమన్వయాధికరణమ్ ।।

నను "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ' "అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్' "అవచనేనైవ ప్రోవాచ'

"యద్వాచానభ్యుదితమ్ యేన వాగభ్యుద్యతే । యచ్ఛ్రోత్రేణ న శృణోతి యేన శ్రోత్రమిదం? శ్రుతమ్ ।।'

ఇత్యాదిభిర్న తచ్ఛబ్దగోచరమ్ । నేత్యాహ-

ఓం ఈక్షతేర్నాశబ్దత్వాత్ ఓం।।5।।

"స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్ పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే' "ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యేత్ । విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత' ఇత్యాదివచనైరీక్షణీయత్వాత్ వాచ్యమేవ । ఔపనిషదత్వాన్నావచనేనేక్షణమ్ ।

"సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తి తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదన్తి' "వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యో వేదాన్తకృద్ వేదవిదేవ చాహమ్' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ । అవాచ్యత్వాదికం త్వప్రసిద్ధత్వాత్ ।

"న తదీదృగితి జ్ఞేయం న వాచ్యం న చ తర్క్యతే । పశ్యన్తోపి న పశ్యన్తి మేరో రూపం విపశ్చితః ।।' ఇతివత్ ।

"అప్రసిద్ధేరవాచ్యం తద్వాచ్యం సర్వాగమోక్తితః । అతర్క్యం తర్క్యమజ్ఞేయం జ్ఞేయమేవం పరం స్మృతమ్ ।।' ఇతి గారుడే ।

న చాశబ్దత్వమితరాసిద్ధమ్ ।।5।।

ఓం గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దత్వాత్ ఓం।।6।।

న చ గౌణ ఆత్మా దృశ్యో వాచ్యశ్చ న నిర్గుణ ఇతి యుక్తమ్ । ఆత్మశబ్దాత్ ।

"యో గుణైః సర్వతోహీనో యశ్చ దోషవివర్జితః । హేయోపాదేయరహితః స ఆత్మేత్యభిధీయతే ।।

ఏతదన్యస్వభావో యః సోనాత్మేతి సతాం మతమ్ । అనాత్మాన్యాత్మశబ్దస్తు సోపచారః ప్రయుజ్యతే ।।' ఇతి వామనే ।

"ద్వే వావ బ్రహ్మణో రూపే ఆత్మా చైవానాత్మా చ । తత్ర యః స ఆత్మా స నిత్యః శుద్ధః కేవలో నిర్గుణశ్చ । అథ హ యోనీదృశః సోనాత్మా' ఇతి తలవకారబ్రాహ్మణమ్ ।। న చ ముఖ్యే సత్యముఖ్యే యుజ్యతే ।।6।।

ఓం తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ఓం।।7।।

న హి గౌణాత్మనిష్ఠస్య మోక్షః ।

"యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మాస్మిన్ సన్దోహే గహనే ప్రవిష్టః । స విశ్వకృత్ స హి సర్వస్య కర్తా తస్య లోకః స ఉ లోక ఏవ ।।'

ఇత్యాత్మనిష్ఠస్య మోక్ష ఉపదిశ్యతే ।

"అయమాత్మా బ్రహ్మ' "బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే' "దత్తం దుర్వాససం సోమమాత్మేశబ్రహ్మసమ్భవాన్'

"చేతనస్తు ద్విధా ప్రోక్తో జీవ ఆత్మేతి చ ప్రభో । జీవా బ్రహ్మాదయః ప్రోక్తా ఆత్మైకస్తు జనార్దనః ।।

ఇతరేష్వాత్మశబ్దస్తు సోపచారోభిధీయతే । తస్యాత్మనో నిర్గుణస్య జ్ఞానాన్మోక్ష ఉదాహృతః ।।

సగుణాస్త్వపరే ప్రోక్తాస్తజ్జ్ఞానాన్నైవ ముచ్యతే । పరో హి పురుషో విష్ణుస్తస్మాన్మోక్షస్తతః స్మృతః ।।' ఇతి పాద్మే ।।7।।

ఓం హేయత్వావచనాచ్చ ఓం।।8।।

"తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముఞ్చథ । అమృతస్యైష సేతుః' ఇత్యన్యేషాం హేయత్వవచనాదస్యాహేయత్వవచనాన్న గౌణ ఆత్మా ।।8।।

ఓం స్వాప్యయాత్ ఓం ।।9।।

"పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్ పూర్ణముదచ్యతే । పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే ।।'

"స ఆత్మాన ఆత్మానముద్ధత్యాత్మన్యేవ వి�ాపయత్యథాత్మైవ భవతి'

"స దేవో బహుధా భూత్వా నిర్గుణః పురుషోత్తమః । ఏకీభూయ పునః శేతే నిర్దోషో హరిరాదికృత్ ।।' ఇతి స్వస్యైవ స్వస్మిన్నప్యయవచనాత్ ।

న హి గౌణాత్మని నిర్దోషస్య �యః ।।9।।

న చ కాసుచిచ్ఛాఖాస్వన్యథోచ్యతే -

ఓం గతిసామాన్యాత్ ఓం ।।10।।

"సర్వే వేదా యుక్తయః సుప్రమాణాః బ్రాహ్మం జ్ఞానం పరమం త్వేకమేవ । ప్రకాశయన్తే న విరోధః కుతశ్చిద్ వేదేషు సర్వేషు తథేతిహాసే ।।'

ఇతి పైఙ్గిశ్రుతేర్గతేర్జ్ఞానస్య సామ్యమేవ ।।10।।

ఓం శ్రుతత్వాచ్చ ఓం।।11।।

"ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా । కర్మాధ్యక్షః సర్వభూతాధివాసః సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ ।।' ఇతి ।

న హ్యశబ్దః శ్రూయతే । న చాప్రసిద్ధం కల్ప్యమ్ । సర్వశబ్దావాచ్యస్య లక్షణాయుక్తేః ।।11।।

।। ఇతి ఈక్షత్యధికరణమ్ ।।5।।

తమేవ సమన్వయం ప్రకటయత్యానన్దమయోభ్యాసాత్ ఇత్యాదినా సమస్తేనాధ్యాయేన ప్రాయేణ । ప్రాయేణాన్యత్ర ప్రసిద్ధానాం శబ్దానాం పరమాత్మని సమన్వయః ప్రదర్శ్యతేస్మిన్ పాదే । నాన్యథా తదదృష్టేః । బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేత్యుక్తమ్ । తచ్చ బ్రహ్మ "బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇత్యానన్దమయావయవరూపం ప్రతీయతే । న హ్యవయవినం వినా అవయవమాత్రస్య జ్ఞేయతేత్యత ఆహ-

ఓం ఆనన్దమయోభ్యాసాత్ ఓం ।।12।।

ఆనన్దమయో బ్రహ్మాదిః ప్రకృతిర్విష్ణుర్వా । బ్రహ్మశబ్దాత్ హిరణ్యగర్భస్య ప్రాప్తిః శతానన్దనామ్నా చ । అష్టమూర్తిత్వాత్ సూర్యే ప్రోక్తత్వాచ్చ రుద్రస్య । ఏవమన్యేషామపి । "మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ' ఇతి బ్రహ్మశబ్దాత్ బహుభావాచ్చ ప్రకృతేః । "బృహ జాతిజీవకమలాసనశబ్దరాశిషు' ఇతి బ్రహ్మశబ్దాదేవ సర్వజీవానామ్ । అన్నమయత్వాదేశ్చ । తథాపి న త ఆనన్దమయశబ్దేనోచ్యన్తే । కిన్తు విష్ణురేవ । "సదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనామ్' "ఏతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షతే'

"బ్రహ్మశబ్దః పరే విష్ణౌ నాన్యత్ర క్వచిదిష్యతే । అసమ్పూర్ణాః పరే యస్మాదుపచారేణ వా భవేత్ ।।'

"బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యతే' "వాసుదేవాత్మకం బ్రహ్మ మూలమన్త్రేణ వా యతిః ।'

ఇత్యాదిషు తస్మిన్నేవ ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దాభ్యాసాత్ ।।12।।

ఓం వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ఓం ।।13।।

వికారాత్మకత్వాత్ తదభిమానిత్వాచ్చ యుజ్యతే ప్రకృత్యాదీనాం మయట్శబ్దః న తు పరమాత్మనః ఇతి మాభూత్ । ప్రచురానన్దత్వాత్ హ్యానన్దమయః । న తు తద్వికారత్వాత్ । అన్నాదీనాం చ ప్రాచుర్యమేవ । "అద్యతేత్తి చ' ఇతి వ్యాఖ్యానాత్ తత్రాప్యచుర్యం చ యుజ్యతే । ఉపజీవ్యత్వమేవాద్యత్వమ్ । "స వా ఏషః' ఇత్యన్యప్రారమ్భాత్ । "యేన్నం బ్రహ్మోపాసతే' ఇత్యాదిబ్రహ్మశబ్దాత్ బహురూపత్వాచ్చ న వికారిత్వమవిరోధశ్చ । న చ పృథక్ కల్పనా యుక్తా । స్వరూపే చ యుజ్యతే ప్రచురప్రకాశో రవిరితివత్ ।।13।।

ఓం తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ఓం ।।14।।

"కో హ్యేవాన్యత్ కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్' ఇతి ।।14।।

ఓం మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ఓం ।।15।।

"బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' ఇతి సూచయిత్వా "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇతి మన్త్రవర్ణ�క్షితం పరమేవ బ్రహ్మశబ్దానుసన్ధానాత్ గీయతే । న చావయవత్వవిరోధః । "సః శిరః స దక్షిణః పక్షః స ఉత్తరః పక్షః స ఆత్మా స పుచ్ఛమ్' ఇతి తస్యైవావయవత్వోక్తేశ్చతుర్వేదశిఖాయామ్ ।

"శిరో నారాయణః పక్షో దక్షిణః సవ్య ఏవ చ । ప్రద్యుమ్నశ్చానిరుద్ధశ్చ సన్దోహో వాసుదేవకః ।।

నారాయణోథ సన్దోహో వాసుదేవః శిరోపి వా । పుచ్ఛం సఙ్కర్షణం ప్రోక్త ఏక ఏవ తు పఞ్చధా ।।

అఙ్గాఙ్గిత్వేన భగవాన్ క్రీడతే పురుషోత్తమః । ఐశ్వర్యాన్న విరోధశ్చ చిన్త్యస్తస్మిన్ జనార్దనే ।।

అతర్క్యే హి కుతస్తర్కస్త్వప్రమేయే కుతః ప్రమా ।।' ఇతి బృహత్సంహితాయామ్ ।

రసశబ్దేన విశేషేణాత్ తత్సారభూతం చిన్మాత్రమేవోచ్యతే । ఇదమితి చ దృశ్యమానసన్నిహితత్వాత్ ।

అనన్యోప్యన్యశబ్దేన తథైకో బహురూపవాన్ । ప్రోచ్యతే భగవాన్ విష్ణురైశ్వర్యాత్ పురుషోత్తమః ।। ఇతి బ్రహ్మణ్డే ।

న చోక్తప్రాప్త్యా విరిఞ్చాదిరుచ్యతే ।।15।।

ఓం నేతరోనుపపత్తేః ఓం ।।16।।

న హ్యన్యజ్ఞానాన్మోక్ష ఉపపద్యతే । "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే' ఇతి హ్యుక్తమ్ ।।16।।

ఓం భేదవ్యపదేశాచ్చ ఓం ।।17।।

"తే యే శతం ప్రజాపతేరానన్దాః' "అదృశ్యేనాత్మ్యేనిరుక్తేని�యనేభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే' "అథ సోభయం గతో భవతి' "స యశ్చాయం పురుషే' ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్ । న చ "తత్త్వమసి'

"అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధః । "నామాని సర్వాణి యమావిశన్తి' ఇతి తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వోక్తేః । "ఇదం హి విశ్వం భగవానివేతరో యతో జగత్స్థాననిరోధసమ్భవః' "అసర్వః సర్వ ఇత్యపి' "విద్యాత్మని భిదాబోధః' "భేదదృష్ట్యాభిమానేన నిస్సఙ్గేనాపి కర్మణా' "జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః' "అసర్వః సర్వ ఇవాత్మైవ సన్ననాత్మేవ ప్రత్యఙ్పరజీవైక ఈయతే బహుధేయతే' "స పురుషః' "స ఈశ్వరః స బ్రహ్మ'

"సర్వాన్తర్యామకో విష్ణుః సర్వనామ్నాభిధీయతే । ఏషోహం త్వమసౌ చేతి న తు సర్వస్వరూపతః ।।'

"నైతదిచ్ఛన్తి పురుషమేకం కురుకుోద్వహ' ఇత్యాదేశ్చ । ఉక్తా చ ప్రాప్తిః । "బ్రహ్మైవ సన్' ఇత్యపి జీవ ఏవ బ్రహ్మశబ్దః । ఉపపద్యతే చ విరోధే । ప్రమాదాత్మకత్వాత్ బన్ధస్య విముక్తత్వం చ యుజ్యతే । "ముక్తిర్హిత్వాన్యథారూపం స్వరూపేణ వ్యవస్థితిః' ఇతి హి భాగవతే ।।17।।

న చ తత్తదనుమానవిరోధః

ఓం కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ఓం ।।18।।

యథాకామం హ్యనుమాతుం శక్యతే । అతో న తత్త్వే పృథగనుమానమపేక్ష్యతే । ఉక్తం చ స్కాన్దే-

యథాకామానుమా యస్మాత్ తస్మాత్ సానపగా శ్రుతేః । పూర్వాపరావిరోధాయ చేష్యతే నాన్యథా క్వచిత్ ।। ఇతి ।।

"నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా' ఇతి చ ।।18।।

ఓం అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి ఓం ।।19।।

అస్య జీవస్య । యుక్తిసముచ్చయే చశబ్దః । "సోశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా' "అని[illegible]యనేభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే' "ఏతమానన్దమయమాత్మానముసఙ్క్రామతి' ఇత్యాది ।।19।।

।। ఇతి ఆనన్దమయాధికరణమ్ ।।6।।

"అదృశ్యేనాత్మ్యే' ఇత్యుక్తమ్ । తచ్చాదృశ్యత్వం "అన్తః ప్రవిష్టం కర్తారమేతమన్తశ్చన్ద్రమసి మనసా చరన్తమ్ । సహైవ సన్తం న విజానన్తి దేవాః' ఇత్యన్తఃస్థస్య కస్యచిదుచ్యతే । స చ "ఇన్ద్రో

రాజా' "సప్త యుఞ్జన్తి' ఇత్యాదిభిరన్యః ప్రతీయతే । తస్మాత్ స ఏవానన్దమయ ఇతి న మన్తవ్యమ్ ।

ఓం అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ఓం ।।20।।

అన్తః శ్రూయమాణో విష్ణురేవ । "అన్తసముద్రే మనసా చరన్తమ్ । బ్రహ్మాన్వవిన్దత్ దశహోతారమర్ణే' "సముద్రేన్తః కవయో విచక్షతే మరీచీనాం పదమిచ్ఛన్తి వేధసః' "యస్యాణ్డకోశం? శుష్మమాహుః' ఇత్యాది తద్ధర్మోపదేశాత్ । స హి క్షీరసముద్రశాయీ । తస్య చ వీర్యమణ్డకోశః ।

సోభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్యమవాసృజత్ ।।

తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ । యస్మిన్ జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వ◌ోకపితామహః ।।

ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః । అయనం తస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః ।। ఇతి వ్యాసస్మృతేః ।

"అహం తత్తేజో రశ్మిన్నారాయణం పురుషం జాతమగ్రతః । పురుషాత్ ప్రకృతిర్జగదణ్డమ్' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ ।।20।।

ఓం భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ఓం ।।21।।

"ఇన్ద్రస్యాత్మా నిహితః పఞ్చ హోతా' "వాయోరాత్మానం కవయో నిచిక్యుః' "అన్తరాదిత్యే మనసా చరన్తమ్ । దేవానాం?హృదయం బ్రహ్మాన్వవిన్దత్' ఇత్యాదిభేదవ్యపదేశాత్ ।।21।।

।। ఇతి అన్తఃస్థత్వాధికరణమ్ ।।7।।

"కో హ్యేవాన్యత్ కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్' ఇతి ఆకాశస్యానన్దమయత్వే హేతురుక్తః న తు విష్ణోరితి న మన్తవ్యమ్ । యతః-

ఓం ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ఓం ।।22।।

"అస్య ◌ోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ' ఇత్యత్ర భూతాకాశస్య ప్రాప్తిః । న చాసౌ యుజ్యతే । కిన్తు విష్ణురేవ । "స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః స ఏషోనన్తః' ఇత్యాది తల్లిఙ్గాత్ । "విష్ణోర్ను కం వీర్యాణి ప్రవోచం యః పార్థివాని విమమే రజాంసి' "పరో మాత్రయా తన్వా వృధాన' ఇత్యాదినా తస్యైవ హి తల్లిఙ్గమ్ ।

అనన్తో భగవాన్ బ్రహ్మ ఆనన్దేత్యాదిభిః పదైః । ప్రోచ్యతే విష్ణురేవైకః పరేషాముపచారతః ।। ఇతి బ్రాహ్మే ।

"నామాని సర్వాణి యమావిశన్తి' ఇతి చోక్తమ్ ।।22।।

।। ఇత్యాకాశాధికరణమ్ ।।8।।

ఓం అత ఏవ ప్రాణః ఓం ।।23।।

"తద్వై త్వం ప్రాణో అభవః మహాన్ భోగః ప్రజాపతేః । భుజః కరిష్యమాణః యద్దేవాన్ ప్రాణయో నవా ।।'

ఇతి మహాభోగశబ్దేన పరమానన్దత్వం ప్రాణస్యోక్తమ్ । స చ ప్రాణః ప్రసిద్ధేర్వాయురిత్యాపతతి । న చైవం యతో విష్ణురేవ ప్రాణః । అత ఏవ "శ్రీశ్చ ?క్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ । అహోరాత్రే పార్శ్వే' ఇత్యాది తల్లిఙ్గాదేవ ।।23।।

।। ఇతి ప్రాణాధికరణమ్ ।।9।।

"యో వేద నిహితం గుహాయామ్' ఇత్యుక్తమ్ । తచ్చ గుహానిహితమ్ ।

"వి మే కర్ణా పతయతో విచక్షుర్వీ3దం జ్యోతిర్హృదయ ఆహితం యత్ । వి మే మనశ్చరతి దూర ఆధీః కింస్విద్వక్ష్యామి కిము నూ మనిష్యే ।।'

ఇతి జ్యోతిరుక్తమ్ । తచ్చ జ్యోతిరగ్నిసూక్తత్వాత్ ప్రసిద్ధేశ్చాగ్నిరేవేతి ప్రాప్తమ్ । అత ఆహ-

ఓం జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ఓం ।।24।।

విష్ణురేవ జ్యోతిః । కర్ణాదీనాం విచరణాభిధానాత్ । స హి "పరో మాత్రయా తన్వా వృధాన' ఇత్యాదినా కర్ణాదివిదూరః ।।24।।

।। ఇతి జ్యోతిరధికరణమ్ ।।10।।

ఓం ఛన్దోభిధాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్ ఓం ।।25।।

"అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే' ఇత్యుక్తస్య జ్యోతిషో "గాయత్రీ వా ఇదం? సర్వమ్' ఇతి గాయత్ర్యా సమారమ్భః కృతః । తస్మాన్న విష్ణురితి చేన్న । తథా చేతోర్పణార్థం హి నిగద్యతే । అగ్నిగాయత్ర్యాదిశబ్దార్థరూపోసావితి చేతోర్పణార్థం హి నిగద్యతే । తథా హి దర్శనం "గాయతి త్రాయతి చ' ఇత్యాది ।

"సర్వచ్ఛన్దోభిధో హ్యేషః సర్వదేవాభిధో హ్యసౌ । సర్వలోకాభిధో హ్యేషః తేషాం తదుపచారతః ।।' ఇతి వామనే ।।25।।

ఓం భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ఓం ।।26।।

"తావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః । పాదోస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి ।।' ఇతి ।

"సువర్ణం కోశం రజసా పరీవృతమ్ । దేవానాం వసుధానీం విరాజమ్ । అమృతస్య పూర్ణా తాము కలాం విచక్షతే । పాదం షడ్ఢోతుర్న కిలా వివిత్సే' ఇతి శ్రుతేః । పాద ఇతి ఏకదేశపరిమితం చతుర్భాగబత్ ఇతివత్ భిన్నం చశబ్దాత్ । స హి పురుషసూక్తాభిధేయః "యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త' ఇతి యజ్ఞశబ్దాత్ । "యజ్ఞో విష్ణుర్దేవతా' ఇతి హి శ్రుతిః ।

"తస్మిన్ కాలే మహారాజ రామ ఏవాభిధీయతే । యథా హి పౌరుషే సూక్తే విష్ణురేవాభిధీయతే ।।' ఇతి చ స్కాన్దే ।।26।।

ఓం ఉపదేశభేదాన్నేతి చేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ఓం ।।27।।

"త్రిపాదస్యామృతం దివి' ఇతి పూర్వోపదేశః । "పరో దివః' ఇతి పఞ్చమ్యన్తః పశ్చిమః । తస్మాన్నైకం వస్త్వత్రోచ్యతే ఇతి చేన్న । త్రిసప్తలోకాపేక్షయోభయస్మిన్ అప్యవిరోధాత్ ।।27।।

।। ఇతి గాయత్ర్యధికరణమ్ ।।11।।

ప్రాణో విష్ణురిత్యుక్తమ్ । తత్ర "తా వా ఏతాః శీర్షన్ శ్రియః శ్రితాశ్చక్షుశ్శ్రోత్రం మనో వాక్ప్రాణః' ఇత్యత్ర ప్రాణస్య విష్ణుత్వం న విద్యతే । ఇన్ద్రియైః సహాభిధానాదితి । అత ఆహ-

ఓం ప్రాణస్తథానుగమాత్ ఓం ।।28।।

"తం దేవాః ప్రాణయన్త' "స ఏషోసుః స ఏష ప్రాణః' "ప్రాణ ఋచ ఇత్యేవ విద్యాత్' "తదయం ప్రాణోధితిష్ఠతి' ఇత్యాద్యనుగమాత్ అత్రాపి ప్రాణో విష్ణురేవ ।

"విష్ణుమేవానయన్ దేవా విష్ణుం భూతిముపాసతే । స ఏవ సర్వవేదోక్తస్తద్రథో దేహ ఉచ్యతే ।।' ఇతి స్కాన్దే । బ్రహ్మశబ్దానుగమాచ్చ ।।28।।

ఓం న వక్తురాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమా హ్యస్మిన్ ఓం ।।29।।

"ప్రాణో వా అహమస్మృషే' ఇతి వక్తురాత్మోపదేశాదిన్ద్ర ఏవేతి చేన్న "ప్రాణస్త్వం ప్రాణః సర్వాణి భూతాని' ఇతి బహ్వధ్యాత్మసమ్బన్ధో హ్యత్ర విద్యతే ।।29।।

ఓం శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ఓం ।।30।।

శాస్త్రమన్తర్యామీ । "సంవిచ్ఛాస్త్రం పరం పదమ్' ఇతి హి భాగవతే ।

"తత్తన్నామ్నోచ్యతే విష్ణుః సర్వశాస్తృత్వహేతుతః । న క్వాపి కిఞ్చిన్నామాస్తి తమృతే పురుషోత్తమమ్ ।।' ఇతి పాద్మే ।

"అహం మనురభవం సూర్యశ్చ' ఇత్యాదివత్ ।।30।।

ఓం జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ఓం ।।31।।

"తావన్తి శతసంవత్సరస్యాహ్నాం సహస్రాణి భవన్తి' ఇతి జీవిలిఙ్గమ్ । ప్రాణసంవాదాది ముఖ్యప్రాణలిఙ్గమ్ । తస్మాన్నేతి చేన్న । అన్తర్బహిః సర్వగతత్వేనేత్యుపాసాత్రైవిధ్యాదిహాశ్రితత్వాచ్చ । "స ఏతమేవ సీమానం విదార్యైతయా ద్వారా ప్రాపద్యత' "స ఏతమేవ పురుషం బ్రహ్మ తతమమపశ్యత్' "ఏతద్ధ స్మ వై తద్విద్వానాహ మహిదాస ఐతరేయః' ఇత్యాదినా ।

"మహిదాసాభిధో జజ్ఞే ఇతరాయాస్తపోబలాత్ । సాక్షాత్ స భగవాన్ విష్ణుర్యస్తన్త్రం వైష్ణవం వ్యధాత్ ।।' ఇతి బ్రహ్మాణ్డే ।

తత్తదుపాసానాయోగ్యతయా చ పురుషాణామ్ ।

"కేషాఞ్చిత్ సర్వగత్వేన కేషాఞ్చిత్ హృదయే హరిః । కేషాఞ్చిత్ బహిరేవాసావుపాస్యః పురుషోత్తమః ।।' ఇతి బ్రాహ్మే ।

"అగ్నౌ క్రియావతాం విష్ణుః యోగినాం హృదయే హరిః । ప్రతిమాస్వప్రబుద్ధానాం సర్వత్ర విదితాత్మనామ్ ।।' ఇతి చ ।।31।।

।। ఇతి పాదాన్త్యప్రాణాధికరణమ్ ।।12।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

****

ద్వితీయః పాదః

ి?ఙ్గాత్మకానాం శబ్దానాం విష్ణౌ ప్రవృత్తిం దర్శయత్యస్మిన్ పాదే ప్రాధాన్యేన । "బ్రహ్మ తతమమ్' ఇతి సర్వగతత్వముక్తం విష్ణోః । తచ్చ "తస్యైతస్యాసావాదిత్యో రసః' ఇత్యాదినాదిత్యస్య ప్రతీయతే ఇత్యతోఽబ్రవీత్-

ఓం సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ఓం ।।1।।

"స యశ్చాయమశరీరః ప్రజ్ఞాత్మా' ఇత్యాదినా సర్వత్రోచ్యమానో నారాయణ ఏవ । "తదేవ బ్రహ్మ పరమం కవీనామ్' "పరమం యో మహద్బ్రహ్మ'

"వాసుదేవాత్ పరః కో ను బ్రహ్మశబ్దోదితో భవేత్ । స హి సర్వగుణైః పూర్ణస్తదన్యే తూపచారతః ।।'

ఇతి తస్మిన్నేవ ప్రసిద్ధబ్రహ్మశబ్దోపదేశాత్ ।।1।।

ఓం వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ఓం ।।2।।

"స యోఽతోఽశ్రుత' ఇత్యాది । స హి "న తే విష్ణో జాయమానః' ఇత్యాదినాఽశ్రుతత్వాదిగుణకః । "సః సవితా స వాయుః స ఇన్ద్రః సోఽశ్రుతః సోదృష్టో యో హరిర్యః పరమో యో విష్ణుర్యోఽనన్తః' ఇత్యాది చతుర్వేదశిఖాయామ్ ।।2।।

ఓం అనుపపత్తేస్తు న శారీరః ఓం ।।3।।

ఏకస్య సర్వశరీరస్థత్వానుపపత్తేరేవ ।।3।।

ఓం కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ ఓం ।।4।।

"ఆత్మానం పరమై శంసతి' ఇత్యాది ।।4।।

ఓం శబ్దవిశేషాత్ ఓం ।।5।।

"ఏతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షతే' ఇతి । న హి జీవమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షతే । "ఏష ఉ ఏవ బ్రహ్మైష ఉ ఏవాత్మైష ఉ ఏవ సవితైష ఉ ఏవేన్ద్ర ఏష ఉ ఏవ హరిర్హరతి పరః పరానన్దః' ఇతి చేన్ద్రద్యుమ్నశాఖాయామ్ ।।5।।

ఓం స్మృతేశ్చ ఓం ।।6।।

"అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః ।' "గామావిశ్య చ భూతాని ధారయామ్యహమోజసా' ఇత్యాది । న చాప్రామాణికం కల్ప్యమ్ ।।6।।

ఓం అర్భకౌకస్త్వాత్ తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ఓం ।।7।।

సర్వేషు భూతేష్విత్యల్పౌకస్త్వాత్ చక్షుర్మయత్వాదినా జీవవ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న । అర్భకౌకస్త్వేన చక్షుర్మయత్వాదిరూపేణ చ తస్యైవ విష్ణోర్నిచాయ్యత్వాత్ । సర్వగతత్వేప్యల్పౌకస్త్వం చ యుజ్యతే వ్యోమవత్ ।

"సర్వేన్ద్రియమయో విష్ణుః సర్వప్రాణిషు చ స్థితః । సర్వనామాభిధేయశ్చ సర్వవేదోదితశ్చ సః ।।' ఇతి స్కాన్దే ।।7।।

ఓం సమ్భోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ ఓం ।।8।।

జీవపరయోరేకశరీరస్థత్వే సమానభోగప్రాప్తిరితి చేన్న । సామర్థ్యవైశేష్యాత్ । ఉక్తం చ గారుడే-

"సర్వజ్ఞాల్పజ్ఞతాభేదాత్ సర్వశక్త్యల్పశక్తితః । స్వాతన్త్ర్యపారతన్త్ర్యాభ్యాం సమ్భోగో నేశజీవయోః ।।' ఇతి చ ।।8।।

।। ఇతి సర్వగతత్వాధికరణమ్ ।।1।।

"జన్మాద్యస్య యతః' ఇత్యుక్తమ్ । తత్రాత్తృత్వం "యద్యదేవాసృజత తత్తదత్తుమధ్రియత । సర్వం వా అత్తీతి తదదితేరదితిత్వమ్' ఇత్యదితేః ప్రతీయతే । "స యద్యదేవాసృజత' ఇతి పుల్లిఙ్గం చ "కూటస్థోక్షర ఉచ్యతే' ఇత్యాదివత్ । అత్రోచ్యతే-

ఓం అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ఓం ।।9।।

న హి చరాచరస్య సర్వస్యాత్తృత్వమదితేః ।

"స్రష్టా పాతా తథైవాత్తా నిఖి�స్యైక ఏవ తు । వాసుదేవః పరః పుంసామితరేల్పస్య వా న వా ।।' ఇతి స్కాన్దే ।

"ఏకః పురస్తాద్య ఇదం బభూవ యతో బభూవ భువనస్య గోపాః । యమప్యేతి భువనం సామ్పరాయే స నో హరిర్ఘృతమిహాయుషేత్తు దేవః ।।' ఇతి శ్రుతిః ।।9।।

ఓం ప్రకరణాచ్చ ఓం ।।10।।

అప్సంవత్ససృష్ట్యాదినా తత్ర్ప్రకరణాచ్చ ।

నేహాసీత్ కిఞ్చనాప్యాదౌ మృత్యురాసీత్ హరిస్తదా । సో త్మనో మనసాస్రాక్షీదప ఏవ జనార్దనః ।।

శయానస్తాసు భగవాన్నిర్మమేణ్డం మహత్తరమ్ । తత్ర సంవత్సరం నామ బ్రహ్మాణమసృజత్ ప్రభుః ।।

తమత్తుం వ్యాదదాదాస్యం తదాసౌ విరురావ హ । అథ తం కృపయా విష్ణుః సృష్టికర్మణ్యయోజయత్ ।।

సోసృజత్ భువనం సర్వమద్యార్థం హరయే విభుః ।। ఇతి బ్రహ్మవైవర్తే ।।10।।

।। ఇతి అత్తృత్వాధికరణమ్ ।।2।।

సర్వాత్మైక పర ఉక్తః ।

"ఋతం పిబన్తం సుకృతస్య ోకే గుహాం ప్రవిష్టో పరమే పరార్ధే । ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యే చ త్రినాచికేతాః ।।'

ఇతి పిబన్తౌ ప్రతీయేతే । తౌ కావితి । ఉచ్యతే ।

ఓం గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ఓం ।।11।।

గుహాం ప్రవిష్టౌ పిబన్తౌ విష్ణురూపే ఏవ । "ఘర్మా సమన్తాత్ త్రివృతం వ్యాపతుస్తయోర్జుష్టిం మాతరిశ్వా జగామ' ఇత్యాదినా తద్దర్శనాత్ ।

ఆత్మాన్తరాత్మేతి హరిరేక ఏవ ద్విధా స్థితః । నివిష్టో హృదయే నిత్యం రసం పిబతి కర్మజమ్ ।। ఇతి బృహత్సంహితాయామ్ ।

శుభం పిబత్యసౌ నిత్యం నాశుభం స హరిః పిబేత్ । పూర్ణానన్దమయస్యాస్య చేష్టా న జ్ఞాయతే క్వచిత్ ।। ఇతి పాద్మే ।

"యో వేద నిహితం గుహాయామ్' ఇత్యాదినా ప్రసిద్ధం హిశబ్దేన దర్శయతి ।।11।।

ఓం విశేషణాచ్చ ఓం ।।12।।

"యః సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మ తత్పరమ్' ఇతి ।

"పృథగ్వక్తుంౢ గుణాస్తస్య న శక్యన్తేమితత్వతః । యతోతో బ్రహ్మశబ్దేన సర్వేషాం గ్రహణం భవేత్ ।।

ఏతస్మాత్ బ్రహ్మశబ్దోయం విష్ణోరేవ విశేషణమ్ । అమితా హి గుణా యస్మాన్నాన్యేషాం తమృతే విభుమ్ ।।' ఇతి పాద్మే ।

న చ జీవే సమన్వయోభిధీయతే । "సత్య ఆత్మా సత్యో జీవః సత్యం భిదా సత్యం భిదా సత్యం భిదా మైవారువణ్యో మైవారువణ్యో మైవారువణ్యః' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతిః । "ఆత్మా హి పరమస్స్వతన్త్రోధిగుణో జీవోల్పశక్తిరస్వాతన్త్రోవర' ఇతి చ భాల్లవేయశ్రుతిః ।

యథేశ్వరస్య జీవస్య భేదస్సత్యో వినిశ్చయాత్ । ఏవమేవ హి మే వాచం సత్యాం కర్తుమిహార్హసి ।।

యథేశ్వరశ్చ జీవశ్చ సత్యభేదౌ పరస్పరమ్ । తేన సత్యేన మాం దేవాస్త్రాయన్తు సహ కేశవాః ।। ఇత్యాదేర్నా సత్యో భేదః ।।12।।

।। ఇతి గుహాధికరణమ్ ।।3।।

ఆదిత్యే విష్ణురిత్యుక్తమ్ । "య ఏష ఆదిత్యే పురుషః సోహమస్మి స ఏవాహమస్మి' ఇత్యాదావాగ్నినామేవాదిత్యస్థత్వముచ్యతే । అతోక్ష్యాదిత్యయోరైక్యాత్ "య ఏషోన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యత్రాప్యగ్నిరేవోచ్యతే । అతః "తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే' ఇత్యగ్నిజ్ఞానాదేవ సర్వపాపాశ్లేషాన్మోక్షోపపత్తిరితి । అతో బ్రవీతి-

ఓం అన్తర ఉపపత్తేః ఓం ।।13।।

చక్షురన్తస్థో విష్ణురేవ । "త్రిపాదస్యామృతం దివి' ఇత్యాదినా తస్యైవామృతత్వాద్యుపపత్తేః । బ్రహ్మశబ్దాద్యుపపత్తేశ్చ । "సోహమస్మి' ఇత్యాది త్వన్తర్యామ్యపేక్షయా ।

అన్తర్యామిణమీశేశమపేక్ష్యాహం త్వమిత్యపి । సర్వే శబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే సతి భేదేపి వస్తుషు ।। ఇతి మహాకౌర్మే ।।13।।

ఓం స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ ఓం ।।14।।

"తద్యదస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వా సిఞ్చతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతి' ఇత్యాదిస్థానశక్తిః వామనిర్భామనిరిత్యాద్యాత్మశక్తిశ్చోచ్యతే । తస్య హ్యేతల్లిఙ్గమ్ । "స ఈశః సోసపత్నః స హరిః స పరః స పరోవరీయాన్ యదిదం చక్షుషి సర్పిర్వోదకం వా సిఞ్చతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతి స వామనః స భామనః స ఆనన్దః సోచ్యుతః' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ ।

"యత్స్వనత్వాదిదం చక్షురసఙ్గం సర్వవస్తుభిః । స వామనః పరోస్మాకం గతిరిత్యేవ చిన్తయేత్ ।।' ఇతి వామనే ।।14।।

ఓం సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవ చ ఓం ।।15।।

"ప్రాణో బ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' ఇతి "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' "ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్' ఇత్యాదేస్తస్యైవ హి తల్లక్షణమ్ ।

�క్షణం పరమానన్దో విష్ణోరేవ న సంశయః । అవ్యక్తాదితృణాన్తాస్తు విప్లడానన్దభాగినః ।। ఇతి బ్రహ్మవైవర్తే ।।

న చ ముఖ్యే సత్యముఖ్యం యుజ్యతే ।।15।।

ఓం శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ఓం ।।16।।

"స ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి' ఇతి । న హ్యన్యవిద్యయా అన్యగతిర్యుక్తా ।।16।।

ఓం అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః ఓం ।।17।।

జీవస్య జీవాన్తరనియామకత్వేనవస్థితేః సామ్యాదసమ్భవాచ్చ న జీవః । నియమప్రమాణాభావాత్ । అనీశ్వరాపేక్షత్వాచ్చ ।।17।।

।। ఇతి అన్తరాధికరణమ్ ।।4।।

"యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః' ఇత్యాద్యన్తర్యామ్యుచ్యతే । తత్ర చ "ఏతదమృతమ్' ఇత్యుక్తమమృతత్వముచ్యతే । స చ "యస్య పృథివీ శరీరమ్' ఇత్యాదినా సర్వాత్మకత్వాత్ ప్రకృతిస్తత్త్వజ్జీవో వా యుక్తః । న హి విష్ణోః పృథివ్యాదిశరీరత్వమఙ్గీక్రియత ఇత్యత ఆహ-

ఓం అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ఓం ।।18।।

"యం పృథివీ న వేద' "యః పృథివ్యా అన్తర' ఇత్యాదినా అధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ విష్ణురేవాన్తర్యామీ । స హి "న తే విష్ణో జాయమానో న జాతః' "స యోతోశ్రుతోగతోమతోనతోదృష్టోవిజ్ఞాతోనాదిష్టః సర్వేషాం భూతానామన్తరపురుషః' ఇత్యాదినావిదితోన్తరశ్చ ।।18।।

ఓం న చ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్ ఓం ।।19।।

త్రిగుణత్వాదిప్రధానధర్మానుక్తేర్న స్మృత్యుక్తం ప్రధానమన్తర్యామి ।।19।।

ఓం శారీరశ్చోభయేపి హి భేదేనైనమధీయతే ఓం ।।20।।

"య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః' "యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ విజ్ఞానాదన్తరో యం విజ్ఞానం న వేద యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్' ఇత్యుభయేపి హి శాఖినో భేదేనైనం జీవమధీయతే ।

శీర్యతే నిత్యమేవాస్మాత్ విష్ణోస్తు జగదీదృశమ్ । రమతే చ పరో హ్యస్మిన్ శరీరం తస్య తజ్జగత్ ।। ఇతి వచనాన్న శరీరత్వవిరోధః ।।20।।

।। ఇత్యన్తర్యామ్యధికరణమ్ ।।5।।

అదృశ్యత్వాదిగుణా విష్ణోరుక్తాః । తత్ర

"యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుఃశ్రోత్రం తదపాణిపాదమ్ । నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః ।।' ఇత్యుక్త్వా

"యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయః సమ్భవన్తి । యథా సతః పురుషాత్ కేశలోమాని తథాక్షరాత్ సమ్భవతీహ విశ్వమ్ ।।' ఇత్యుక్త్వా

తస్మాచ్చ "అక్షరాత్ పరతః పరః' ఇతి పరః ప్రతీయత ఇత్యతోబ్రవీత్-

ఓం అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తేః ఓం ।।21।।

పృథివ్యాదిదృష్టాన్తముక్త్వా "అక్షరాత్ సమ్భవతీహ విశ్వమ్' ఇత్యతః పరం తత్పరతః పరాభిధానాత్ "కూటస్థోక్షర ఉచ్యతే' ఇతి స్మృతేశ్చ ప్రకృతేః ప్రాప్తిః । బ్రహ్మశబ్దాత్ తత్పరతః పరాభిధ్యానాదేవ చ హిరణ్యగర్భస్య । "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి' "తత్కర్మ హరితోషం యత్ సా విద్యా తన్మతిర్యయా' "అథ ద్వే వావ విద్యే వేదితవ్యే పరా చైవాపరా చ । తత్ర యే వేదా యాన్యఙ్గాని యాన్యుపాఙ్గాని యాని ప్రత్యఙ్గాని సాపరా । అథ పరా యయా స హరిర్వేదితవ్యో యోసావదృశ్యో నిర్గుణః పరః పరమాత్మా' ఇత్యాదినా తద్ధర్మత్వేనావగతపరవిద్యావిషయత్వోక్తేర్విష్ణురేవాదృశ్యత్వాదిగుణకః ।।21।।

ఓం విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాఞ్చ నేతరౌ ఓం ।।22।।

"యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః' ఇతి విశేషణాన్న ప్రకృతిః ।
"తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నం చ జాయతే' ఇతి భేదవ్యపదేశాన్న విరిఞ్చః ।

అపరం త్వక్షరం యా సా ప్రకృతిర్జడరూపికా । శ్రీః పరా ప్రకృతిః ప్రోక్తా చేతనా విష్ణుసంశ్రయా ।।

తామక్షరం పరం ప్రాహుః పరతః పరమక్షరమ్ । హరిమేవాఖిలగుణమక్షరత్రయమీరితమ్ ।।

ఇతి స్కాన్దే త్ర్యక్షరాభిధానాత్ "అక్షరాత్ పరతః పరః' ఇత్యపి విశేషణమేవ । "జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః' ఇతి భేదవ్యపదేశాదీశపదప్రాప్తోపి న రుద్రః ।।22।।

ఓం రూపోపన్యాసాచ్చ ఓం ।।23।।

"యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్' ఇతి । "ఏకో నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మ న శఙ్కర । స మునిర్భూత్వా సమచిన్తయత్ । తత ఏతే వ్యజాయన్త । విశ్వో హిరణ్యగర్భోగ్నిర్యమోవరుణరుద్రేన్ద్రా ఇతి । తస్య హైతస్య పరమస్య నారాయణస్య చత్వారి రూపాణి శుక్తం రక్తం రౌక్మం కృష్ణమితి । స ఏతాన్యేతేభ్యోభ్యచీక్లృపత్ । విమిశ్రాణి వ్యమిశ్రయత్ ।' అత ఏతాదృగేతద్రూపమితి తస్యైవ హి రూపాణ్యభిధీయన్తే ।।23।।

।। ఇతి అదృశ్యత్వాధికరణమ్ ।।6।।

అదృశ్యత్వాదిగుణేషు సర్వగతత్వం "యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే' ఇతి వైశ్వానరస్యోక్తమిత్యత ఆహ-

ఓం వైశ్వానరః సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ఓం ।।24।।

అగ్నౌ విష్ణోః సాధారణస్య వైశ్వానరశబ్దస్య విష్ణావేవ ప్రసిద్ధాత్మశబ్దేన విశేషణాత్ వైశ్వానరో విష్ణురేవ ।।24।।

ఓం స్మర్యమాణమనుమానం స్యాదితి ఓం ।।25।।

"అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః' ఇతి స్మర్యమాణమత్రాపి స ఏవోచ్యత ఇత్యస్యానుమాపకమ్ । సమాఖ్యానాత్ । ఇతిశబ్దః సమాఖ్యాప్రదర్శకః ।।25।।

ఓం శబ్దాదిభ్యోన్తఃప్రతిష్ఠానాన్నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాద్ అసంభవాత్ పురుషవిధమపి చైనమధీయతే ఓం ।।26।।

"అయమగ్నిర్వైశ్వానరః' "వైశ్వానరమృత ఆజాతమగ్నిమ్' ఇత్యాదిశబ్దః । "వైశ్వానరే తద్ధుతం భవతి' "హృదయం గార్హపత్యో మనోన్వాహార్యపచనః ఆస్యమాహవనీయః' ఇత్యాద్యగ్నిలిఙ్గమాదిశబ్దోక్తమ్ । "యేనేదమన్నం పచ్యతే' "తద్యద్భక్తం ప్రథమాగచ్ఛేత్ తద్ధోమీయమ్' ఇత్యాదినా పాచకత్వేనాన్తఃప్రతిష్ఠానం చ ప్రతీయతే । తస్మాన్న విష్ణురితి చేన్న । "అథ హేమమాత్మానమణోరణీయాంసం పరతః పరం విశ్వం హరిముపాసీతేతి । సర్వనామా సర్వకర్మా సర్వలిఙ్గః సర్వగుణః సర్వకామః సర్వధర్మః సర్వరూపః' ఇతి । "స య ఏతమేవమాత్మానం విశ్వం హరిమారాదరముపాస్తే తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషు దేవేషు సర్వేషు వేదేషు కామచారో భవతి' ఇతి తత్తన్నామలిఙ్గాదినా తస్యైవ దృష్ట్యుపదేశాత్ మహోపనిషది ।

అనాత్తత్వాదనాత్మాన ఊనత్వాత్ గుణరాశితః । అబ్రహ్మాణః పరే సర్వే బ్రహ్మాత్మా విష్ణురేవ హి ।।

ఇత్యాదినా "కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మ' ఇత్యారమ్భాచ్చ అన్యేషామసమ్భవాత్ విష్ణురేవ వైశ్వానరః । "చన్ద్రమా మనసో జాశ్చక్షోస్సూర్యో అజాయత' ఇత్యాదినా యః పురుషాఖ్యో విష్ణురభిహితస్తద్విధమేవాత్ర "మూర్ధైవ సుతేజాస్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా' ఇత్యాదినైనం వైశ్వానరమధీయతే । చశబ్దేన సకలవేదతన్త్రపురాణాదిషు విష్ణుపరత్వం పురుషసూక్తస్య దర్శయతి । తథా చ బ్రాహ్మే-

యథైవ పౌరుషం సూక్తం నిత్యం విష్ణుపరాయణమ్ । తథైవ మే మనో నిత్యం భూయాత్ విష్ణుపరాయణమ్ ।। ఇతి ।

చతుర్వేదశిఖాయాం చ - "సహస్రశీర్షా పురుషస్సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ఇతి । ఏష హ్యేవాచిన్త్యః పరః పరమో హరిరాదిరనాదిరనన్తోనన్తశీర్షోనన్తాక్షోనన్తబాహురనన్తగుణోనన్తరూప' ఇతి । బృహత్సంహితాయాం చ-

యథా హి పౌరుషం సూక్తం విష్ణోరేవాభిధాయకమ్ । న తథా సర్వవేదాశ్చ వేదాఙ్గాని చ నారద ।। ఇత్యాది ।

యస్మాద్వ్యజ్ఞాయతే చాఙ్గాల్లోకవేదాదికం హరేః । తన్నామవాచ్యమఙ్గం తద్యథా బ్రహ్మాదికం ముఖమ్ ।।

ఇతి నారదీయవచనాత్ నాభేదోక్తివిరోధః ।।26।।

ఓం అత ఏవ న దేవతా భూతం చ ఓం ।।27।।

అగ్నివైశ్వానరాదిశబ్దస్తేజసి భూతే అగ్నిదేవతాయాం చ ప్రసిద్ధోప్యతః పూర్వోక్తహేతుత ఏవాత్ర న సా తచ్చాభిధీయతే ।।27।।

ఓం సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ఓం ।।28।।

నాగ్న్యాదయః శబ్దా అగ్న్యాదివాచకాస్తథాపి సాక్షాదేవానన్యయోగేన బ్రహ్మవాచకైశ్శబ్దైః వ్యవహారార్థమనభిజ్ఞానాచ్చాన్యత్ర వ్యవహరన్తీత్యభ్యుపగమేవిరోధం జైమినిర్వక్తి ।

వ్యాసచిత్తస్థితాకాశాదవచ్ఛిన్నాని కానిచిత్ । అన్యే వ్యవహరన్త్యేతాన్యురీకృత్య గృహాదివత్ ।।

ఇతి స్కాన్దవచనాన్న మతానాం పరస్పరవిరోధః ।।28।।

ఓం అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః ఓం ।।29।।

తత్ర తత్ర ప్రసిద్ధావప్యగ్న్యాదిషు బ్రహ్మణోభివ్యక్తేరగ్న్యాదిసూక్తనియమ ఇత్యాశ్మరథ్యః ।।29।।

ఓం అనుస్మృతేర్బాదరిః ఓం ।।30।।

తత్ర తత్రోక్తస్య విష్ణోరగ్న్యాదిష్వనుస్మర్యమాణత్వాత్ తన్నియమ ఇతి బాదరిః ।।30।।

ఓం సమ్పత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతి ఓం ।।31।।

సాక్షాదప్యవిరోధం వదన్ జైమినిః సూక్తాదినియమగ్న్యాదిసమ్ప్రాప్త్యా మన్యతే । "తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతి' ఇతి దర్శయతి ।।31।।

న హ్యన్యోపాసకోన్యం ప్రాప్నుత ఇతి యుజ్యత ఇత్యత ఆహ-

ఓం ఆమనన్తి చైనమస్మిన్ ఓం ।।32।।

ఏనం విష్ణుమస్మిన్నగ్న్యాదావామనన్తి । "యోగ్నౌ తిష్ఠన్' "య ఏష ఏతస్మిన్నగ్నౌ తేజోమయోమృతమయః పురుషః' ఇత్యాదినా ।।32।।

।। ఇతి వైశ్వానరాధికరణమ్ ।।7।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

****

తృతీయః పాదః ।।

తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రసిద్ధానాం శబ్దానాం విష్ణౌ సమన్వయం ప్రాయేణాస్మిన్ పాదే దర్శయతి । విష్ణోః పరవిద్యావిషయత్వముక్తమ్ । తత్ర "యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాన్తరిక్షమోతం మనః సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైస్తమేవైకం జానథ ఆత్మానమ్' ఇత్యత్ర "ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి రుద్రో మావిశాన్తకః' "ప్రాణేశ్వరః కృత్తివాసాః పినాకీ' ఇత్యాదినా రుద్రస్య ప్రాణాధారత్వప్రతీతేః । "స ఏషోన్తశ్చరతే బహుధా జాయమానః' ఇతి జీవి�ఙ్గాచ్చ తయోః ప్రాప్తిరిత్యత ఉచ్యతే

ఓం ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ఓం ।।1।।

"తమేవైకం జానథ ఆత్మానమ్' ఇత్యాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాశ్రయో విష్ణురేవ ।

"ఆత్మబ్రహ్మాదయః శబ్దాస్తమృతే విష్ణుమవ్యయమ్ । న సమ్భవన్తి యస్మాత్ త్రైర్నైవాప్తా గుణపూర్ణతా ।।' ఇతి బ్రహ్మవైవర్తే ।।1।।

ఓం ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాత్ ఓం ।।2।।

"అమృతస్యైష సేతుః' ఇతి "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' "నారాయణం మహాజ్ఞేయం విశ్వాత్మానం పరాయణమ్' "ముక్తానాం పరమా గతిః' "ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతి' ఇత్యాదినా తస్యైవ ముక్తప్రాప్యత్వవ్యపదేశాత్ ।

"బహునాత్ర కిముక్తేన యావచ్ఛ్వేతం న గచ్ఛతి । యోగీ తావన్న ముక్తస్స్యాదేష శాస్త్రస్య నిర్ణయః ।।' ఇత్యాదిత్యపురాణే ।।2।।

ఓం నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ఓం ।।3।।

నానుమానాత్మకాగమపరికల్పితరుద్రోత్ర వాచ్యః । భస్మధరోగ్రత్వాదితచ్ఛబ్దాభావాత్ । "సోన్తకః స రుద్రః స ప్రాణభృత్ స ప్రాణనాయకః స ఈశో యో హరిర్యోనన్తో యో విష్ణుర్యః పరః పరోవరీయాన్' ఇత్యాదినా ప్రాణగ్రన్థిరుద్రత్వాదేర్విష్ణోరేవోక్తత్వాత్ । బ్రహ్మాణ్డే చ-

రుజం ద్రావయతే యస్మాత్ రుద్రస్తస్మాత్ జనార్దనః । ఈశనాదేవ చేశానో మహాదేవో మహత్త్వతః ।।

పిబన్తి యే నరా నాకం ముక్తాస్సంసారసాగరాత్ । తదాధారో యతో విష్ణుః పినాకీతి తతః స్మృతః ।।

శివః సుఖాత్మకత్వేన శర్వః శంరోధనాద్ధరిః । కృత్యాత్మకమిదం దేహం యతో వస్తే ప్రవర్తయన్ ।।

కృత్తివాసాస్తతో దేవో విరిఞ్చశ్చ విరేచనాత్ । బృంహణాత్ బ్రహ్మనామాసావైశ్వర్యాదిన్ద్ర ఉచ్యతే ।।

ఏవం నానావిధైశ్శబ్దైరేక ఏవ త్రివిక్రమః । వేదేషు సపురాణేషు గీయతే పురుషోత్తమః ।। ఇతి ।

వామనే చ- న తు నారాయణాదీనాం నామ్నామన్యత్ర సమ్భవః । అన్యనామ్నాం గతిర్విష్ణురేక ఏవ ప్రకీర్తితః ।। ఇతి ।।

స్కాన్దే చ- ఋతే నారాయణాదీని నామాని పురుషోత్తమః । ప్రాదాదన్యత్ర భగవాన్ రాజేవర్తే స్వకం పురమ్ ।। ఇతి ।

చతుర్ముఖశ్శతానన్దో బ్రహ్మణః పద్మభూరితి । ఉగ్రో భస్మధరో నగ్నః కపాలీతి శివస్య చ ।।

విశేషనామాని దదౌ స్వకీయాన్యపి కేశవః ।। ఇతి చ బ్రాహ్మే ।।3।।

ఓం ప్రాణభృచ్చ ఓం ।।4।।

ఏత్తైరేవ హేతుభిర్న జీవో వాయుశ్చ । "అజాయమానో బహుధా విజాయతే' ఇతి తస్యైవ బహుధా జన్మోక్తేః ।।4।।

ఓం భేదవ్యపదేశాత్ ఓం ।।5।।

న చైక్యం వాచ్యమ్ । "జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమ్' ఇతి భేదవ్యపదేశాత్ ।।5।।

ఓం ప్రకరణాత్ ఓం ।।6।।

"ద్వే విద్యే వేదితవ్యే' ఇతి తస్య హ్యేతత్ప్రకరణమ్ ।।6।।

ఓం స్థిత్యదనాభ్యాం చ ఓం ।।7।।

"ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి ।।' ఇతి ఈశజీవయోః స్థిత్యదనోక్తేః ।।7।।

।। ఇతి ద్యుభ్వాధికరణమ్ ।।1।।

"ప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్' ఇత్యుక్త్వా "యో వై భూమా తత్సుఖమ్' ఇత్యుక్తేస్తస్యైవ భూమత్వప్రాప్తిః । "ఉత్క్రాన్తప్రాణాన్' ఇత్యాదిలిఙ్గాత్ ప్రాణశబ్దస్య వాయువాచీత్యతో వక్తి-

ఓం భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ఓం ।।8।।

"సమ్ప్రసాదాత్' పూర్ణసుఖరూపత్వాత్ । "అధ్యుపదేశాత్' సర్వేషాముపర్యుపదేశాచ్చ విష్ణురేవ భూమా ।

"సహస్రశీర్షం? దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువమ్ । విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం పదమ్ । విశ్వతః పరమాం నిత్యమ్ ।' ఇతి హి శ్రుతిః । "తముత్క్రామన్తం ప్రాణోనూత్క్రామతి' ఇత్యాదినా నోత్క్రమణాదిలిఙ్గవిరోధోపి ।।8।।

ఓం ధర్మోపపత్తేశ్చ ఓం ।।9।।

సర్వగతత్వాదిధర్మోపపత్తేశ్చ ।।9।।

।। ఇతి భూమాధికరణమ్ ।।2।।

అదృశ్యత్వాదిగుణా విష్ణోరుక్తాః అదృష్టం ద్రష్టశ్రుతం శ్రోతృ ఇత్యాదినా । "అహం సోమమాహనసం బిభర్మి' ఇత్యాదేస్తస్యాపి సమ్భవాత్ మధ్యమాక్షరస్యోక్తా ఇత్యతో వక్తి-

ఓం అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః ఓం ।।10।।

"ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ' ఇత్యమ్బరాన్తస్య సర్వస్య ధృతేబర్రహ్మైవాక్షరమ్ । "య ఉ త్రిధాతు పృథివీముత ద్యామేకో దాధార భువనాని విశ్వా' "భర్తా సన్ప్రియమాణో బిభర్తి । ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః । యదా భారం తన్ద్రయతే స భర్తుమ్ । పరాస్య భారం పునరస్తమేతి ।' "యస్మిన్నిదం సఞ్చ వి చైధి సర్వం యస్మిన్ దేవా అధి విశ్వే ని షేదుః' ఇత్యాదిశ్రుతేః ।

పృథివ్యాదిప్రకృత్యన్తం భూతం భవ్యం భవచ్చ యత్ । విష్ణురేకో బిభర్తీదం నాన్యస్తస్మాత్ క్షమో ధృతౌ ।। ఇతి చ స్కాన్దే ।।10।।

ఓం సా చ ప్రశాసనాత్ ఓం ।।11।।

సా చ ధృతిః ప్రశాసనాదుచ్యతే । "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః' ఇత్యాదినా । తచ్చ ప్రశాసనం విష్ణోరేవ ।

సప్తార్ధగర్భా భువనస్య రేతో విష్ణోస్తిష్ఠన్తి ప్రదిశా విధర్మణి । చతుర్భిః సాకం నవతిం చ నామభిశ్చక్రం న వృత్తం వ్యతీరవీవిపత్ ।। ఇత్యాదిశ్రుతేః ।

"ఏకః శాస్తా న ద్వితీయోస్తి శాస్తా' "యో హృచ్ఛయస్తమహమిహ బ్రవీమి' "న కేవ౾ం మే భవతశ్చ రాజన్ స వై బ౾ం బి౾నాం చాపరేషామ్' ఇత్యాదేశ్చ ।।11।।

ఓం అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ ఓం ।।12।।

"అస్థూ౾మనణు' ఇత్యాదినా స్థూ౾ణ్వాదినామన్యవస్తుస్వభావానాం వ్యావృత్తేశ్చ । "అస్థూ౾ోనణురమధ్యమో మధ్యమోవ్యాపకో వ్యాపకో యోసౌ హరిరాదిరనాదిరవిశ్వో విశ్వః సగుణో నిర్గుణః' ఇత్యాదేర్విష్ణోరేవ తే ధర్మాః ।

"అస్థూ౾ోనణురూపోసావవిశ్వో విశ్వ ఏవ చ । విరుద్ధధర్మరూపోసావైశ్వర్యాత్ పురుషోత్తమః ।।' ఇతి చ బ్రాహ్మే ।।12।।

।। ఇతి అక్షరాధికరణమ్ ।।3।।

"సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదినా సతః స్రష్టృత్వముచ్యతే । తచ్చ సత్ "బహు స్యాం ప్రజాయేయం' ఇతి పరిణామప్రతీతేర్న విష్ణుః । స హి "అవికారస్సదా శుద్ధో నిత్య ఆత్మా సదా హరిః' ఇత్యాదినావికారః ప్రసిద్ధ ఇత్యతో బ్రవీతి-

ఓం ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ సః ఓం ।।13।।

"తద్రైక్షత' ఇతీక్షతికర్మవ్యపదేశాత్ స ఏవ విష్ణురత్రోచ్యతే । "నాన్యోతోస్తి ద్రష్టా' "నాన్యదతోస్తి ద్రష్టు' ఇత్యాదినా తస్యైవ హి తల్లక్షణమ్ । బహుత్వం చావికారేణైవోక్తం "అజాయమానో బహుధా విజాయతే' ఇతి ।।13।।

।। ఇతి సదధికరణమ్ ।।4।।

చన్ద్రాదిత్యాధ్యాధారత్వం విష్ణోరుక్తమ్ । తచ్చ "అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ దహరోస్మిన్నన్తర ఆకాశః' "కిం తదత్ర విద్యతే' "ఉభే అస్మిన్ ద్యావా పృథివీ అన్తరేవ సమాహితే । ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ । విద్యున్నక్షత్రాణి' ఇత్యాదినాకాశస్య ప్రతీయతే । స చాకాశో న విష్ణుః । "తస్యాన్తే సుషిరం? సూక్ష్మం తస్మిన్ సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్' ఇతి శ్రుతేరిత్యత ఆహ-

ఓం దహర ఉత్తరేభ్యః ఓం ।।14।।

"య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః సోన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః' ఇత్యాదిభ్యః ఉత్తరేభ్యో గుణేభ్యో దహరే విష్ణురేవ ।
"యోశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి' "స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్యః ఉదితః' ఇత్యాదినా విష్ణోరేవ హి తే గుణాః ।

"నిత్యతీర్ణాశనాయాదిరేక ఏవ హరిః స్వతః । అశనాయాదికానన్యే తత్ప్రసాదాత్ తరన్తి హి ।।' ఇతి పాద్మే । సాపేక్షనిరపేక్షయోశ్చ నిరపేక్షం స్వీకర్తవ్యమ్ ।

"సత్యకామోపరే నాస్తి తమృతే విష్ణుమవ్యయమ్ । సత్యకామత్వమన్యేషాం భవేత్ తత్కామ్యకామితా ।।' ఇతి చ స్కాన్దే ।।14।।

ఓం గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లిఙ్గం చ ఓం ।।15।।

"అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్తి' ఇతి సుప్తస్య తద్గతిబర్రహ్మశబ్దశ్చోచ్యతే । "సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి' ఇతి శ్రుతేస్తం హి సుప్తో గచ్ఛతి । "అరశ్చ ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే' ఇతి లిఙ్గం చ తథా దృష్టమ్ । "అరశ్చ వై ణ్యశ్చ సుధాసముద్రౌ తత్రైవ సర్వాభిమతప్రదౌ ద్వౌ' ఇత్యాదినా తస్యైవ హి తల్లక్షణత్వేనోచ్యతే ।।15।।

ఓం ధృతేశ్చ మహిమ్నోస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ఓం ।।16।।

"ఏష సేతుర్విధృతిః' ఇతి ధృతేః "ఏష భూతాధిపతిరేష భూతపాల' ఇత్యాద్యస్య మహిమ్నోస్మిన్నుపలబ్ధేః । "ఏతస్మిన్ను ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ' "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి' "స హి సర్వాధిపతిః స హి సర్వపాలః స ఈశః స విష్ణుః' "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యస్తస్య హ్యేష మహిమా । "సర్వేశో విష్ణురేవైకో నాన్యోస్తి జగతః పతిః' ఇతి స్కాన్దే ।।16।।

ఓం ప్రసిద్ధేశ్చ ఓం ।।17।।

"తత్రాపి దభ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్ యదన్తస్తదుపాసితవ్యమ్' ఇతి ప్రసిద్ధేశ్చ । తదన్తఃస్థత్వాపేక్షత్వాన్న సుషిరశ్రుతివిరోధః ।।17।।

ఓం ఇతరపరామర్శాత్ స ఇతి చేన్నాసమ్భవాత్ ఓం ।।18।।

"పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే' "ఏష ఆత్మేతి హోవాచ' ఇతి జీవపరామర్శాత్ స ఇతి చేన్న । తస్య స్వతోపహతపాప్మత్వాద్యసమ్భవాత్ ।।18।।

ఓం ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు ఓం ।।19।।

"స తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః' ఇత్యాద్యుత్తరవచనాజ్జీవ ఏవేతి చేన్న । తత్ర హి పరమేశ్వరప్రసాదాదావిర్భూతస్వరూపో ముక్త ఉచ్యతే । యత్ప్రసాదాత్ స ముక్తో భవతి స భగవాన్ పూర్వోక్తః ।।19।।

ఓం అన్యార్థశ్చ పరామర్శః ఓం ।।20।।

యం ప్రాప్య స్వేన రూపేణ జీవోభినిష్పద్యతే స ఏష ఆత్మా ఇతి పరమాత్మార్థశ్చ పరామర్శః ।।20।।

ఓం అల్పశ్రుతేరితి చేత్ తదుక్తమ్ ఓం ।।21।।

"దహర' ఇత్యల్పశ్రుతేర్నేతి చేన్న । నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ ఇత్యుక్తత్వాత్ । "ఏష మ ఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్' ఇతి శ్రుత్యుక్తత్వాచ్చ ।।21।।

।। ఇతి దహరాధికరణమ్ ।।5।।

అదృశ్యత్వాదయః పరమేశ్వరగుణా ఉక్తాః । "తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్' "తదేతదితి మన్యన్తేనిర్దేశ్యం పరమం సుఖమ్' ఇత్యాదినా జ్ఞానిసుఖస్యాప్యనిర్దేశ్యత్వమజ్ఞేయత్వం చోచ్యతే ఇత్యతో వక్తి-

ఓం అనుకృతేస్తస్య చ ఓం ।।22।।

"తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వమ్' ఇత్యనుకృతేః "తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి' ఇతి వచనాచ్చ పరమాత్మైవానిర్దేశ్యసుఖరూపః । న హి జ్ఞానిసుఖమనుభాతి సర్వమ్ । న చ తద్భాసా । "అహం తత్తేజో రశ్మిన్' ఇతి నారాయణభాసా ఇతి సర్వం భాతి ।।22।।

ఓం అపి స్మర్యతే ఓం ।।23।।

"యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఖిళమ్ I యచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకమ్ II' ఇతి I

"న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాఙ్కో న పావకః I యద్గత్వా న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ II' ఇతి చ II23II

II ఇతి అనుకృత్యధికరణమ్ II6II

విష్ణురేవ జిజ్ఞాస్య ఇత్యుక్తమ్ I తత్ర

"ఊర్ధ్వం ప్రాణమున్నయత్యపానం ప్రత్యగస్యతి I మధ్యే వామనమాసీనం విశ్వేదేవా ఉపాసతే II'

ఇతి సర్వదేవోపాస్యః కశ్చిత్ ప్రతీయతే I స చ "ఏవమేవైష ప్రాణ ఇతరాన్ ప్రాణాన్ పృథక్ పృథగేవ సన్నిధత్తే' "యోయం మధ్యమః ప్రాణః' "కువిదఙ్గ' ఇత్యాదినా ప్రాణవ్యవస్థాపకత్వాత్ మధ్యమత్వాత్ సర్వదేవోపాస్యత్వాచ్చ వాయురేవేతి ప్రతీయతే I అతోబ్రవీత్-

ఓం శబ్దాదేవ ప్రమితః ఓం II24II

వామనశబ్దాదేవ విష్ణురితి ప్రమితః I న హి శ్రుతేర్ళిఙ్గం బళవత్ I

"శ్రుతిర్ళిఙ్గం సమాఖ్యా చ వాక్యం ప్రకరణం తథా I పూర్వం పూర్వం బళీయః స్యాదేవమాగమనిర్ణయః II' ఇతి స్కాన్దే I

తచ్చ ళిఙ్గం విష్ణోరేవ I తస్యైవ ప్రాణత్వోక్తేః "తద్వై త్వం ప్రాణో అభవః' ఇతి II24II

ఓం హృద్యపేక్షయా తు మనుష్యాధికారత్వాత్ ఓం II25II

సర్వగతస్యాపి తస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వం హృద్యవకాశాపేక్షయా యుజ్యతే I ఇతరప్రాణినామఙ్గుష్ఠాభావేపి మనుష్యాధికారత్వాన్న విరోధః II25II

II ఇతి వామనాధికరణమ్ II7II

మనుష్యాణామేవ వేదవిద్యాయామధికార ఇత్యుక్తమ్ I తిర్యగాద్యపేక్షయైవ మనుష్యత్వవిశేషణముక్తం న తు దేవాద్యపేక్షయేత్యాహ-

ఓం తదుపర్యపి బాదరాయణః సమ్భవాత్ ఓం II26II

తదుపరి మనుష్యాణాం సతాం దేవాదిత్వప్రాప్త్యుపరి । సమ్భవతి హి తేషాం విశిష్టబుద్ధ్యాదిభావాత్ । తిర్యగాదీనాం తదభావాదభావః । తేషామపి యత్ర విశిష్టబుద్ధ్యాదిభావస్తత్రావిరోధః । నిషేధాభావాత్ । దృశ్యన్తే హి జరితార్యాదయః ।।26।।

ఓం విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్ ఓం ।।27।।

మానుషా ఏవ దేవాదయో భవన్తీతి తదుపరీత్యుక్తమ్ । తత్ర యది మనుష్యాః సన్తో దేవాదయో భవన్తి తత్పూర్వం దేవతాభావాత్ దేవతోద్దిష్టకర్మణి విరోధ ఇతి చేన్న । అనేకేషాం దేవతాపదప్రాప్తేర్దర్శనాత్ । "తే హ నాకం మహిమానః సచన్త యత్ర పూర్వే సాధ్యా సన్తి దేవాః' ఇతి ।।27।।

ఓం శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ఓం ।।28।।

"వాచా విరూప నిత్యయా' ఇత్యాదిశ్రుతేరాప్త్యనిశ్చయాత్ నిత్యత్వాపేక్షత్వాచ్చ మూ�ప్రమాణస్య స్వతః ప్రామాణ్యప్రసిద్ధేశ్చ నిత్యత్వాత్ వేదస్య తదుదితానాం దేవానామనిత్యత్వాత్ పునరన్యభావనియమాభావాచ్చ శబ్దే విరోధ ఇతి చేన్న । "సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్'

"యథైవ నియమః కా�ే సురాదినియమస్తథా । తస్మాన్నానీదృశం క్వాపి విశ్వమేతద్భవిష్యతి ।।'

ఇత్యాదేరత ఏవ శబ్దాత్ తేషాం ప్రభవనియమాత్ మహతాం ప్రత్యక్షాత్ । యథేదానీం తథోపర్యపి దేవా భవిష్యన్తీతీతరేషామనుమానాచ్చ ।।28।।

ఓం అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్ ఓం ।।29।।

అత ఏవ శబ్దస్య నిత్యత్వాదేవ చ దేవప్రవాహనిత్యత్వం యుక్తమ్ ।।29।।

ఓం సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్ స్మృతేశ్చ ఓం ।।30।।

అతీతానాగతానాం దేవానాం సమాననామరూపత్వాత్ ప్రాప్తపదానాం ముక్త్యావృత్తావప్యవిరోధః । "యథాపూర్వమ్' ఇతి దర్శనాత్ ।

"అనాది నిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయమ్భువా । ఋషీణాం నామధేయాని యాశ్చ వేదేషు దృష్టయః ।।

వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ నిర్మమే స మహేశ్వరః ।।' ఇతి స్మృతేశ్చ ।।30।।

ఓం మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః ఓం ।।31।।

"వసూనామేవైకో భూత్వా' ఇత్యాదినా ప్రాప్యఫలత్వాత్ ప్రాప్తపదానాం దేవానాం మధ్వాదివిద్యాస్వనధికారం జైమినిర్మన్యతే ।।31।।

ఓం జ్యోతిషి భావాచ్చ ఓం ।।32।।

జ్యోతిషి సర్వజ్ఞత్వే భావాచ్చ । ఆదిత్యప్రకాశేన్తర్భావవత్ తజ్జ్ఞానే సర్వవస్తూనామన్తర్భావాత్ । నిత్యసిద్ధత్వాచ్చ విద్యానామ్ ।।32।।

ఓం భావం తు బాదరాయణోస్తి హి ఓం ।।33।।

ఫలవిశేషభావాత్ ప్రాప్తపదానామపి దేవానాం మధ్వాదిష్వప్యధికారం బాదరాయణో మన్యతే । అస్తి హి ప్రకాశవిశేషః ।

యావత్ సేవా పరే తత్త్వే తావత్ సుఖవిశేషతా । సమ్భవాచ్చ ప్రకాశస్య పరమేకమృతే హరిమ్ ।।

తేషాం సామర్థ్యయోగాచ్చ దేవానామప్యుపాసనమ్ । సర్వం విధీయతే నిత్యం సర్వయజ్ఞాదికర్మ చ ।। ఇతి స్కాన్దే ।

ఉక్తఫలానధికారమాత్రం జైమినిమతమ్ । అతో న మతవిరోధః ।

సర్వజ్ఞస్యైవ కృష్ణస్య త్వేకదేశవిచిన్తితమ్ । స్వీకృత్య మునయో బ్రూయుస్తన్మతం న విరుధ్యతే ।। ఇతి బ్రాహ్మే ।।33।।

।। ఇతి దేవతాధికరణమ్ ।।

మనుష్యాధికారత్వాదిత్యుక్తేవిశేషాచ్ఛూద్రస్యాపి "అప్యహ హారేత్వా శూద్ర' ఇతి పౌత్రాయణోక్తేరధికార ఇత్యత ఆహ-

ఓం శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తదాద్రవణాత్ సూచ్యతే హి ఓం ।।34।।

నాసౌ పౌత్రాయణశ్శూద్రః । శుచాద్రవణమేవ శూద్రత్వమ్ । "కమ్బర ఏనమేతత్సన్తమ్' ఇత్యనాదరశ్రవణాత్ । "స హ సఞ్జిహాన ఏవ క్షత్తారమువాచ' ఇతి సూచ్యతే హి ।।34।।

ఓం క్షత్రియత్వావగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లిఙ్గాత్ ఓం ।।35।।

అయమశ్వతరీరథ ఇతి చిత్రరథసమ్బన్ధిత్వేన లిఙ్గేన పౌత్రాయణస్య క్షత్రియత్వావగతేశ్చ । "రథస్త్వశ్వతరీయుక్తశ్చిత్ర ఇత్యభిధీయతే' ఇతి బ్రాహ్మే । "యత్ర వేదో రథస్తత్ర న వేదో యత్ర నో రథః' ఇతి బ్రహ్మవైవర్తే ।।35।।

ఓం సంస్కారపరామర్శాత్ తదభావాభిలాపాచ్చ ఓం ।।36।।

"అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత తమధ్యాపయీత' ఇత్యధ్యయనార్థం సంస్కారపరామర్శాత్ । "నాగ్నిర్న యజ్ఞో న క్రియా న సంస్కారో న వ్రతాని శూద్రస్య' ఇతి పైఙ్గిశ్రుతౌ సంస్కారాభావాభిలాపాచ్చ । ఉత్తమస్త్రీణాం తు న శూద్రవత్ । "సపత్నీం మే పరాధమ' ఇత్యాదిష్వధికారదర్శనాత్ । సంస్కారాబావేనాభావస్తు సామాన్యేన । అస్తి చ తాసాం సంస్కారః । "స్త్రీణాం ప్రదానకర్మైవ యథోపనయనం తథా' ఇతి స్మృతేః ।।36।।

ఓం తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః ఓం ।।37।।

"నాహమేతద్వేద భో యద్గోత్రోహమస్మి' ఇతి సత్యవచనేన సత్యకామస్య శూద్రత్వాభావనిర్ధారణే హారిద్రుమతస్య "నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి' ఇతి తత్సంస్కారే ప్రవృత్తేశ్చ ।।37।।

ఓం శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్ స్మృతేశ్చ ఓం ।।38।।

"శ్రవణే త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రపరిపూరణమ్ । అధ్యయనే జిహ్వాచ్ఛేదః । అర్థావధారణే హృదయవిదారణమ్' ఇతి ప్రతిషేధాత్ ।

"నాగ్నిర్న యజ్ఞశ్శూద్రస్య తథైవాధ్యయనం కుతః । కేవలైవ తు శుశ్రూషా త్రివర్ణానాం విధీయతే ।।' ఇతి స్మృతేశ్చ ।

విదురాదీనాం తూత్పన్నజ్ఞానత్వాత్ కశ్చిత్ విశేషః ।।38।।

।। ఇతి అపశూద్రాధికరణమ్ ।।9।।

యదిదం కిఞ్చ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిఃసృతమ్ । మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి ।।

ఇత్యుద్యతవజ్రజ్ఞానాన్మోక్షః శ్రూయత ఇత్యతోఽబ్రవీత్ -

ఓం కమ్పనాత్ ఓం ।।39।।

ఏజతీతి కమ్పనవచనాదుద్యతవజ్రో భగవానేవ । "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్' ఇతి హి శ్రుతిః । "ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుః' ఇతి చ ।

"నభస్వతోఽపి సర్వా స్యుశ్చేష్టా భగవతో హరేః । కిముతాన్యస్య జగతో యస్య చేష్టా నభస్వతః ।।' ఇతి స్కాన్దే ।

చక్రం చఙ్క్రమణాదేష వర్జనాత్ వజ్రముచ్యతే । ఖణ్డనాత్ ఖడ్గ ఏవైష హేతినామా స్వయం హరిః ।। ఇతి బ్రహ్మవైవర్తే ।।39।।

।। ఇతి కమ్పనాధికరణమ్ ।।10।।

హృదయ ఆహితం జ్యోతిః పరమాత్మేత్యుక్తమ్ । తత్ర "యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః' ఇత్యత్ర "ఉభౌ ోకావనుసఞ్చరతి' ఇతి వచనాజ్జీవ ఇతి ప్రతీయతే ఇత్యత ఉచ్యతే-

ఓం జ్యోతిర్దర్శనాత్ ఓం ।।40।।

"విష్ణురేవ జ్యోతిర్విష్ణురేవ బ్రహ్మ విష్ణురేవాత్మా విష్ణురేవ బం విష్ణురేవ యశో విష్ణురేవానన్దః' ఇతి దర్శనాచ్చతుర్వేదశిఖాయాం జ్యోతిర్విష్ణురేవ । "ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జద్యాతి' ఇతి వచనాత్ తస్యాపి ోకసఞ్చరణమస్త్యేవ ।।40।।

।। ఇతి జ్యోతిరధికరణమ్ ।।11।।

సర్వాధారత్వం విష్ణోరుక్తమ్ । తచ్చ "ఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నివహితా' ఇత్యత్రాకాశస్య ప్రతీయతే । వై నామేతి ప్రసిద్ధోపదేశాత్ । ప్రసిద్ధాకాశశ్చాఙ్గీకర్తవ్య ఇత్యత ఉచ్యతే-

ఓం ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ఓం ।।41।।

"తే యదన్తరా తద్ బ్రహ్మ' ఇత్యర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాదాకాశో హరిరేవ । "అవర్ణం' "యతో వాచో నివర్తన్తే' ఇత్యాదిశ్రుతేస్తస్యైవ హి తల్లక్షణమ్ । "అనామా సోఽప్రసిద్ధత్వాదరూపో భూతవర్జనాత్' ఇతి బ్రాహ్మే ।।41।।

।। ఇతి ఆకాశాధికరణమ్ ।।12।।

అసఙ్గత్వం పరమాత్మన ఉక్తమ్ I తచ్చ I "స యత్తత్ర కిఞ్చిత్ పశ్యత్యనన్వాగత స్తేన భవత్యసఙ్గో హ్యయం పురుషః' ఇతి స్వప్నాదిద్రష్టుః ప్రతీయతే I స చ జీవః ప్రసిద్ధేరిత్యతో వక్తి-

ఓం సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ఓం II42II

"ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్' "ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢ ఉత్సర్జద్యాతి' ఇతి భేదవ్యపదేశాన్న జీవః పర ఏవాసఙ్గః I స్వప్నాదిద్రష్టుత్వం చ సర్వజ్ఞత్వాత్ తస్యైవ యుజ్యతే II42II

II ఇతి సుషుప్త్యధికరణమ్ II13II

"ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య' ఇతి బ్రాహ్మణస్యాపి నిత్యమహిమా ప్రతీయతే I స చ బ్రాహ్మణః "స వా ఏష మహానజ ఆత్మా' ఇత్యజశబ్దాత్ విరిఞ్చ ఇతి ప్రాప్తమ్ I దేవానాం చ విద్యాకర్మణోః పదప్రాప్తిః సూచితా తదుపర్యపీతి I అతో బ్రవీతి-

ఓం పత్యాదిశబ్దేభ్యః ఓం II43II

"సర్వస్యాధిపతిః సర్వస్యేశానః .... స వా ఏష నేతి నేతి' ఇత్యాది శబ్దేభ్యో నిత్యమహిమా విష్ణురేవ I "ఉతామృతత్వస్యేశానః I యదన్నేనాతిరోహతి' "సప్తార్ధగర్భా భువనస్య రేతో విష్ణోస్తిష్ఠన్తి ప్రదిశా విధర్మణి' "స యోతోఽశ్రుత' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యస్తస్యైవ హి తే శబ్దాః II43II

II ఇతి బ్రాహ్మణాధికరణమ్ II14II

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః II

****

చతుర్థః పాదః II

శ్రుతిలిఙ్గాదిభిరన్యత్రైవ ప్రసిద్ధానామపి శబ్దానాం సామస్త్యేన విశేషహేతుభిర్విష్ణావేవ ప్రవృత్తిం దర్శయత్యస్మిన్ పాదే I

ఓం ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ ఓం II1II

"తత్తు సమన్వయాత్' ఇతి సర్వశబ్దానాం పరమేశ్వరే సమన్వయ ఉక్తః I తన్న యుజ్యతే I యతో "అవ్యక్తాత్ పురుషః పరః' ఇతి సాఙ్ఖ్యానుమానపరికల్పితప్రధానమప్యేకేషాం శాఖినాముచ్యత ఇతి చేన్న తస్యైవ పారతన్త్ర్యాచ్ఛరీరరూపకేవ్యక్తే విన్యస్తస్య పరమాత్మన ఏవావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః I కప్రత్యయః కుత్సనే I పరమాత్మన ఏవావ్యక్తశబ్దః I తత్తన్త్రత్వేన

తచ్ఛరీరరూపత్వాదితరస్యాప్యవ్యక్తశబ్దః । "తుచ్ఛేనాభ్వపిహితం యదాసీత్' ఇతి దర్శయతి చ ।

"అవ్యక్తమచలం శాన్తం నిష్కలం నిష్క్రియం పరమ్ । యో వేద హరిమాత్మానం స భయాదనుముచ్యతే ।।' ఇతి పిప్పలాదశాఖాయామ్ ।

"అక్షరం బ్రహ్మ పరమమ్' ఇత్యుక్త్వా "అవ్యక్తోక్షర ఇత్యుక్తః' ఇతి వచనాచ్చ ।।1।।

ఓం సూక్ష్మం తు తదర్హత్వాత్ ఓం ।।2।।

సూక్ష్మమేవావ్యక్తశబ్దేనోచ్యతే । తద్ధి అవ్యక్తతామర్హతి । సూక్ష్మత్వం చ ముఖ్యం తస్యైవ ।

యత్తత్సూక్ష్మం పరమం వేదితవ్యం నిత్యం పదం వైష్ణవం హ్యామనన్తి । యత్తల్లోకా న విదుర్లోకసారం విన్దన్త్యేతత్కవయో యోగనిష్ఠాః ।।

ఇతి చ పిప్పలాదశాఖాయామ్ । ముఖ్యే చ విద్యమానే నాముఖ్యే యుక్తమ్ ।।2।।

ఓం తదధీనత్వాదర్థవత్ ఓం ।।3।।

తదధీనత్వాచ్చావ్యక్తత్వాదీనాం తస్యైవావ్యక్తత్వపరావరత్వాదికమర్థవత్ ।

యదధీనో గుణో యస్య తద్గుణీ సోభిధీయతే । యథా జీవః పరాత్మేతి యథా రాజా జయాత్యపి ।। ఇతి చ స్కాన్దే ।।3।।

ఓం జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ ఓం ।।4।।

అన్యస్య న వాచ్యత్వం యుజ్యతే ।।4।।

ఓం వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి ఓం ।।5।।

"మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ ప్రముచ్యతే' ఇతి జ్ఞేయత్వం వదతీతి చేన్న । ప్రాజ్ఞః పరమాత్మా హి తత్రోచ్యతే । "అణోరణీయాన్ మహతో మహీయాన్' ఇతి తస్యైవ హి మహతో మహత్వమ్ । సర్వస్మాత్ పరస్య మహతోపి పరత్వం యుజ్యతే ।।5।।

ఓం ప్రకరణాత్ ఓం ।।6।।

"సోధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్' ఇతి తస్య హ్యేతత్ప్రకరణమ్ ။6။

ఓం త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ ఓం ။7။

త్రయాణామేవ పితృసామనస్యస్వర్గ్యాగ్నిపరమాత్మనాం ప్రశ్న ఉపన్యాసశ్చ ।
"అవిజ్ఞాతప్రార్థనం చ ప్రశ్న ఇత్యభిధీయతే' ఇతి వచనాన్న విరోధః ။7။

ఓం మహద్వచ్చ ఓం ။8။

యథా మహచ్ఛబ్దో మహత్తత్త్వే ప్రసిద్ధోపి పరమమహత్త్వాత్ పరమాత్మన ఏవ ముఖ్య
ఏవమితరేపి ။8။

ఓం చమసవదవిశేషాత్ ఓం ။9။

యథా చమసశబ్దోన్యత్ర ప్రసిద్ధోపి "ఇదం తచ్ఛిర ఏష హ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్నః' ఇతి
శ్రుతేః శిరోవాచకః ఏవమవ్యక్తాదిశబ్దాః సర్వేన్యత్ర ప్రసిద్ధా అపి "నామాని సర్వాణి యమావిశన్తి
తం వై విష్ణుం పరమముదాహరన్తి' ఇత్యాది శ్రుతేః పరమాత్మాభిధాయకా ఏవ ।
అవిశేషాచ్ఛ్రుతేః ။9။

။ ఇతి ఆనుమానికాధికరణమ్ ။1။

"వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత' ఇత్యాది కర్మాభిధాయకస్య క్రమాదివిరోధాన్న యుజ్యత
ఇత్యత ఆహ-

ఓం జ్యోతిరుపక్రమాత్తు తథా హ్యధీయత ఏకే ఓం ။10။

జ్యోతిరాదికర్మవాచకత్వేన ప్రసిద్ధాభిధేయోపి స ఏవ । "ఏష ఇమం లోకమభ్యార్చత్'
ఇత్యుపక్రమ్య "తా వా ఏతాః సర్వా ఋచః సర్వే వేదాస్సర్వే ఘోషాః ఏకైవ వ్యాహృతిః ప్రాణ
ఏవ ప్రాణ ఋచ ఇత్యేవ విద్యాత్' ఇతి హ్యధీయత ఏకే ။10။

ఓం కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః ఓం ။11။

మధువిద్యాదివత్ సర్వశబ్దార్థత్వేన పరస్య కల్పనోపదేశాచ్చ న కర్మక్రమాదివిరోధః ။11။

။ ఇతి జ్యోతిరుపక్రమాధికరణమ్ ။2။

ఓం న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ఓం ।।12।।

"యస్మిన్ పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః' ఇత్యాదిషు బహుసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహేపి న విరోధః । తస్యైవాకాశాదిషు నానాభావాత్ తదతిరిక్తస్వరూపత్వాచ్చ ।।12।।

పఞ్చపఞ్చజనానాహ-

ఓం ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ ఓం ।।13।।

"ప్రాణస్య ప్రాణముత చక్షుషశ్చక్షుః శ్రోత్రస్య శ్రోత్రమన్నస్యాన్నం మనసో మనః' ఇతి వాక్యశేషాత్ ।।13।।

ఓం జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే ఓం ।।14।।

"తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః' ఇత్యనేన కాణ్వానాం పఞ్చకమ్ ।।14।।

।। ఇతి నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాధికరణమ్ ।।3।।

అవాన్తరకారణత్వేనాపి స ఏవోచ్యత ఇతి వక్తి-

ఓం కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః ఓం ।।15।।

ఆకాశాదిష్వవాన్తరకారణత్వేన స ఏవ స్థితః । యథావ్యపదిష్టస్యైవ పరస్య "య ఆకాశే తిష్ఠన్' ఇత్యాదినా ఆకాశాదిషూక్తేః ।।15।।

।। ఇతి ఆకాశాధికరణమ్ ।।4।।

సర్వశబ్దానాం పరమాత్మవాచకత్వే కథమన్యత్ర వ్యవహార ఇత్యతో బ్రవీతి-

ఓం సమాకర్షాత్ ఓం ।।16।।

పరమాత్మవాచినః శబ్దా అన్యత్ర సమాకృష్య వ్యవహ్రియన్తే ।

పరస్య వాచకాశ్శబ్దా సమాకృష్యేతరేష్వపి । వ్యవహ్రియన్తే సతతం ోకవేదానుసారతః ।। ఇతి పాద్మే ।।16।।

తర్హి కథం తేషాం శబ్దానాం జగతి ప్రసిద్ధిః-

ఓం జగద్వాచిత్వాత్ ఓం ।।17।।

జగతి వ్యవహారో లోకస్య । న తు పరమాత్మని తథా । అతో జగతి ప్రసిద్ధిః శబ్దానామ్ ।।17।।

ఓం జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాదితి చేత్ తద్వ్యాఖ్యాతమ్ ఓం ।।18।।

తదధీనత్వాత్ తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వమిత్యుక్తమ్ । తజ్జీవముఖ్యప్రాణయోర్లిఙ్గమ్ । "అస్య యదైకాం శాఖాం జీవో జహాత్యథ సా శుష్యతి' "వాయునా వా లోకా నేనీయన్తే' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఇతి చేన్న । ఉపాసాత్రైవిధ్యాదితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ ।।18।।

ఓం అన్యార్థం తు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపి చైవమేకే ఓం ।।19।।

పరమాత్మజ్ఞానార్థం కర్మాదికమపి వదతీతి జైమినిః । "కస్మిన్ భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి । తస్మై స హోవాచ ద్వే విద్యే వేదితవ్యే' "కథం ను భగవః స ఆదేశో భవతీతి । యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన' ఇత్యాదిప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామ్ । ఏవమపి చైకే పఠన్తి "యస్తన్న వేద కిమృచా కరిష్యతి' ఇతి ।।19।।

ఓం వాక్యాన్వయాత్ ఓం ।।20।।

వాక్యస్యాప్యేవమన్వయో యుజ్యతే పృథక్ పృథక్ స్థితస్యాపి పరమాత్మనా ।।20।।

ఓం ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః ఓం ।।21।।

"నాన్యః పన్థాః అయనాయ విద్యతే' ఇతి ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గత్వేన కర్మాదికముచ్యత ఇత్యాశ్మరథ్యః । యస్మాదేవమనిత్యఫలమన్యత్ తస్మాన్నాన్యః పన్థా ఇతి ।।21।।

ఓం ఉత్క్రమిష్యతః ఏవం భావాదిత్యౌడులోమిః ఓం ।।22।।

ఉత్క్రమిష్యతో ముముక్షోః కర్మాదినా భావ్యం సాధనసాధనత్వేన । అతస్తద్వ్యక్తిత్యౌడులోమిః మన్యతే ।।22।।

ఓం అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః ఓం ।।23।।

సర్వం పరమాత్మన్యవస్థితమితి వక్తుం తద్వచనమితి కాశకృత్స్నః ।

కృష్ణద్వైపాయనమతాదేకదేశవిదః పరే । వదన్తి తే యథాప్రజ్ఞం న విరోధః కథఞ్చన ।। ఇతి పాద్మే ।।23।।

।। ఇతి సమాకర్షాధికరణమ్ ।।5।।

స్త్రీశబ్దా అపి తస్మిన్నేవేత్యాహ-

ఓం ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ఓం ।।24।।

"హన్తైతమేవ పురుషం సర్వాణి నామాన్యభివదన్తి యథా నద్యస్స్యన్దమానాః సముద్రాయణాః సముద్రమభివిశన్త్యేవమేవైతాని నామాని సర్వాణి పురుషమభివిశన్తి' ఇతి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ప్రకృతిశబ్దవాచ్యోఽపి స ఏవ ।।24।।

ఓం అభిధ్యోపదేశాచ్చ ఓం ।।25।।

"మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్ ।'

"మహామాయేత్యవిద్యేతి నియతిర్మోహినీతి చ । ప్రకృతిర్వాసనేత్యేవ తవేచ్ఛానన్త కథ్యతే ।।' ఇతి వచనాత్ తదభిధ్యైవ ప్రకృతిశబ్దేనోచ్యతే ।

"సోఽభిధ్యా స జూతిః స ప్రజ్ఞా స ఆనన్దః' ఇతి శ్రుతిరభిధ్యా చ స్వరూపమేవ ।

"ధ్యాయతి ధ్యానరూపోఽసౌ సుఖీ సుఖమతీవ చ । పరమైశ్వర్యయోగేన విరుద్ధార్థతయేష్యతే ।।' ఇతి బ్రహ్మాణ్డే ।।25।।

ఓం సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ ఓం ।।26।।

"ఏష స్త్ర్యేష పురుష ఏష ప్రకృతిరేష ఆత్మైష బ్రహ్మైష ఴోక ఏష ఆఴోకో యోఽసౌ హరిరాదిరనాదిరనన్తోఽన్తః పరమః పరాత్ విశ్వరూపః' ఇతి పైఙ్గిశ్రుతౌ సాక్షాదేవ ప్రకృతిపురుషత్వామ్నానాత్ ।।26।।

ఓం ఆత్మకృతేః పరిణామాత్ ఓం ।।27।।

ప్రకర్షేణ కరోతీతి ప్రకృతిరితి యోగాచ్చ । ప్రకృతావనుప్రవిశ్య తాం పరిణామ్య తత్పరిణామకత్వేన తత్ర స్థిత్వాత్మనో బహుధాకరణాత్ । "అథ హైష ఆత్మా

ప్రకృతిమనుప్రవిశ్యాత్మానం బహుధా చకార । తస్మాత్ ప్రకృతిస్తస్మాత్ ప్రకృతిరిత్యాచక్షతే' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతిః ।

అవికారోపి పరమః ప్రకృతిం తు వికారిణీమ్ । అనుప్రవిశ్య గోవిన్దః ప్రకృతిశ్చాభిధీయతే ।। ఇతి నారదీయే ।।

న చాన్యత్ కల్ప్యమ్ । అప్రామాణికత్వాత్ ।।27।।

ఓం యోనిశ్చ హి గీయతే ఓం ।।28।।

అవ్యవధానేనోత్పత్తిద్వారత్వం ప్రకృతిత్వమ్ । తచ్చాస్యైవ గీయతే-

"యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరా' ఇతి ।

వ్యవధానేన సూతిస్తు పుంస్త్వం విద్వద్భిరుచ్యతే । సూతిరవ్యవధానేన ప్రకృతిత్వమితి స్థితిః ।।

ఉభయాత్మకసూతిత్వాత్ వాసుదేవః పరః పుమాన్ । ప్రకృతిః పురుషశ్చేతి శబ్దైరేకోభిధీయతే ।। ఇతి బ్రహ్మాణ్డే ।।28।।

।। ఇతి ప్రకృత్యధికరణమ్ ।।6।।

ఓం ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతాః వ్యాఖ్యాతాః ఓం ।।29।।

ఏతేన సర్వే శూన్యాదిశబ్దా అపి వ్యాఖ్యాతాః । "ఏష హ్యేవ శూన్య ఏష హ్యేవ తుచ్ఛ ఏష హ్యేవాభావ ఏష హ్యేవావ్యక్తోదృశ్యోచిన్త్యో నిర్గుణశ్చ' ఇతి మహోపనిషది ।

శమూనం కురుతే విష్ణురదృశ్యః సన్పరః స్వయమ్ । తస్మాచ్ఛూన్యమితి ప్రోక్తస్తోదనాత్ తుచ్ఛ ఉచ్యతే ।।

నైష భావయితుం యోగ్యః కేనచిత్ పురుషోత్తమః । అతోభావం వదన్త్యేనం నాశ్యత్వాన్నాశ ఇత్యపి ।।

సర్వస్య తదధీనత్వాత్ తత్తచ్ఛబ్దాభిధేయతా । అన్యేషాం వ్యవహారార్థమిష్యతే వ్యవహర్తృభిః ।। ఇతి మహాకౌర్మే ।

ఏతేన తదధీనత్వాద్వ్యుక్తయుక్తిసముదాయేన ।

అవధారణార్థం సర్వస్యాప్యుక్తస్యాధ్యాయమూ�తః । ద్విరుక్తిం కుర్వతే ప్రాజ్ఞా అధ్యాయాన్తే వినిర్ణయే ।। ఇతి వరాహసంహితాయామ్ ।।

।। ఏతేన సర్వేవ్యాఖ్యాతాధికరణమ్ ।।7।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్యః చతుర్థః పాదః ।।

****

ద్వితీయోధ్యాయః

ఉక్తేర్థేవిరోధం దర్శయత్యనేనాధ్యాయేన । ప్రథమపాదే యుక్త్యవిరోధమ్ । ప్రథమతః స్మృత్యవిరోధం దర్శయతి-

ఓం స్మృత్యనవశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ఓం ।।1।।

సర్వజ్ఞా హి రుద్రాదయః । అత స్తేషాం వచనవిరోధేప్రామాణ్యమేవ స్యాదితి చేన్న । అన్యస్మృతీనాం విష్ణ్వాదిభిర్నితరాం సర్వజ్ఞైరేవ కృతత్వాచ్ఛ్రుతేరాధిక్యం సిద్ధ్యతి ।।1।।

ఓం ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః ఓం ।।2।।

ఇతరేషాం తాసు స్మృతిషూక్తానాం ఫలాదీనాం ప్రత్యక్షతోనుపలబ్ధేరప్రామాణ్యం తాసాం యుక్తమ్ । చశబ్దేన భాగోపలబ్ధిరఙ్గీకృతా ।।2।।

ఓం ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ఓం ।।3।।

యోగఫలం ప్రత్యక్షోపలభ్యమితి న మన్తవ్యమ్ । ఉక్తాభ్యాసే తత్కాల ఏవ ఫలాదృష్టేః ।।3।।

।। ఇతి స్మృత్యధికరణమ్ ।।

ఓం న విలక్షత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ఓం ।।4।।

నైవం శ్రుతేస్తదనుసారిస్మృతేశ్చ తదుక్తానుపలబ్ధేరప్రామాణ్యమ్ । విలక్షణత్వాత్ నిత్యత్వాత్ తదనుసారిత్వాచ్చ । న హి నిత్యే దోషాః కల్ప్యాః । స్వతశ్చ ప్రామాణ్యమ్ । అన్యథానవస్థితేః । "న చక్షుః శ్రోత్రం న తర్కో న స్మృతిర్వేదా హ్యేవైనం వేదయన్తి' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతేశ్చ । నిత్యత్వం చ శబ్దాదేవ ప్రతీయతే "వాచా విరూపయా నిత్యయా' ఇత్యాదేః । "అనాదినిధనా నిత్యా' ఇతి చ స్మృతిః ।।4।।

ఓం దృశ్యతే తు ఓం ।।5।।

అధికారిణాం ఫలమ్ । భవిష్యత్పురాణే చ-

ఋగ్యజుఃసామాథర్వాఖ్యా మూలరామాయణం తథా । భారతం పఞ్చరాత్రం చ వేదా ఇత్యేవ శబ్దితాః ।।

పురాణాని చ యానీహ వైష్ణవాని విదో విదుః । స్వతఃప్రామాణ్యమేతేషాం నాత్ర కిఞ్చిద్విచార్యతే ।।

యత్త్వేషూక్తం న దృశ్యేత పూర్వకర్మాత్ర కారణమ్ । నాప్రామాణ్యం భవేత్ తేషాం దృశ్యతే హ్యధికారతః ।।

ఇతః ప్రామాణ్యమన్యేషాం న స్వతస్తు కథఞ్చన । అదృశ్యోక్తౌ తత స్తేషామప్రామాణ్యం న సంశయః ।। ఇతి ।।5।।

।। ఇతి నవిలక్షణత్వాధికరణమ్ ।।

"మృదబ్రవీత్' "ఆపోఽబ్రువన్' ఇత్యాదివచనాద్యుక్తివిరుద్ధో వేద ఇత్యతోఽబ్రవీత్-

ఓం అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ఓం ।।6।।

మృదాద్యభిమానిదేవతా తత్ర వ్యపదిశ్యతే । తాసాం చేతరేభ్యో విశిష్టం సామర్థ్యమనుగతిశ్చ సర్వత్ర । అతస్తాసాం సర్వముక్తం యుజ్యతే ।।6।।

ఓం దృశ్యతే చ ఓం ।।7।।

తాసాం సామర్థ్యం మహద్భిః । భవిష్యత్పురాణే చ-

పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః ప్రథితౌజసః । అచిన్త్యాః శక్తయస్తాసాం దృశ్యన్తే మునిభిశ్చ తాః ।।

తాశ్చ సర్వగతా నిత్యం వాసుదేవైకసంశ్రయాః ।। ఇతి ।।7।।

।। ఇతి అభిమాన్యధికరణమ్ ।।3।।

"అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్' "అసతః సదజాయత' ఇత్యాదినాసతః కారణత్వోక్తేర్విరోధ ఇత్యతో వక్తి-

ఓం అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ఓం ।।8।।

ప్రతిషేధమాత్రత్వాన్నాసతః కారణత్వం యుక్తమ్ । అసతః కారణత్వాద్యుక్తివిరుద్ధం వేదవాక్యమిత్యేతదత్ర నిషిధ్యతే । సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి సమన్వయేపి "తదధీనత్వార్థవత్' ఇత్యాదినాముఖ్యత్వేనాన్యస్యాపి వాచ్యత్వేనాఙ్గీకారాదసతః ప్రాప్తిః । తథా శ్రుతిప్రాప్తమేవాసన్మతమత్ర నిషిధ్యతే । సమయస్యోపరి నిషేధాత్ । అర్థాద్యుక్తివిరోధోపి నిరాక్రియతే ।।8।।

ఓం అపీతౌ తద్వత్ ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్ ఓం ।।9।।

అసత ఉత్పత్తౌ ప్రలయేపి సర్వాసత్త్వమేవ స్యాత్ ।।9।।

ఓం న తు దృష్టాన్తభావాత్ ఓం ।।10।।

ప్రలయే సర్వాసత్త్వం భావే దృష్టాన్తభావాదేవ న యుజ్యతే । సతః ఉత్పత్తిః సశేషవినాశశ్చ హి లోకే దృష్టః ।।10।।

ఓం స్వపక్షదోషాచ్చ ఓం ।।11।।

దృష్టాన్తాభావాదేవ ।।11।।

ఓం తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితి చేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః ।।12।।

ఏతావానేవ తర్క ఇతి ప్రతిష్ఠాపకప్రమాణాభావాద్యుక్తాదన్యథాప్యనుమేయమితి చేన్న ఏవం సతి ప్రమాణసిద్ధేపి మోక్షేన్యథానుమేయత్వాదనిర్మోక్షప్రసఙ్గః । అతో యావత్ ప్రమాణసిద్ధం తావదేవాఙ్గీకర్తవ్యమ్ । నాతోన్యచ్ఛఙ్క్యమ్ ।

"యావదేవ ప్రమాణేన సిద్ధం తావదహాపయన్ । స్వీకుర్యాన్నైవ చాన్యత్ర శఙ్క్యం మానమృతే క్వచిత్ ।।' ఇతి వామనే ।।12।।

ఓం ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపి వ్యాఖ్యాతాః ఓం ।।13।।

ఏతేన దృష్టాన్తభావేనాభావేన చావశిష్టా అప్యపరిగ్రహా విరుద్ధసిద్ధాన్తా అకర్తృకత్వాచేతనకర్తృకత్వజీవకర్తృకత్వాదయోపి । "అకస్మాద్ధీదమావిరాసీత్ కస్మాత్ తిష్ఠత్యకస్మాల్లయమభ్యుపైతి'

"ప్రధానాదిదముత్పన్నం ప్రధానమధితిష్ఠతి । ప్రధానే యమభ్యేతి న హ్యన్యత్కారణం మతమ్ ।।'

"జీవాద్భవన్తి భూతాని జీవే తిష్ఠన్త్యచఞ్చలాః । జీవే తు యమృచ్ఛన్తి న జీవాత్ కారణం పరమ్ ।।'

ఇత్యాది శ్రుతిప్రాప్తా నిరాకృతాః । యథా దుఃఖాదిషు జీవస్యాస్వాతన్త్ర్యమేవమన్యేష్వపీతి దృష్టాన్తః । శ్రుతిగతిస్తు బ్రహ్మవాచకత్వేన ప్రదర్శితా । యత్రాన్యవాచకత్వేప్యవిరోధస్తత్రాన్యదప్యముఖ్యతయోచ్యతే యత్ర విరోధస్తత్ర బ్రహ్మైవోచ్యత ఇతి నియమః ।।

।। ఇతి అసదధికరణమ్ ।।4।।

ఓం భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్ స్యాల్లోకవత్ ।।14।।

"కర్మాణి విజ్ఞానమయశ్చ ఆత్మా పరేవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తి' ఇతి ముక్తజీవస్య పరాపత్తిరుచ్యతే । అతస్తయోరవిభాగః । అత పూర్వమపి స ఏవ । న హ్యన్యస్యాన్యత్వం యుజ్యత ఇతి చేన్న । స్యాల్లోకవత్ । యథా లోకే ఉదకే ఉదకాన్తరస్యైకీభావవ్యవహారేప్యన్తర్భేదోస్త్యేవ ఏవం స్యాదత్రాపి । తథా చ శ్రుతిః "యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవ భవతి' ఇతి । స్కాన్దే చ-

"ఉదకం తూదకే సిక్తం మిశ్రమేవ యథా భవేత్ । న చైతదేవ భవతి యతో వృద్ధిః ప్రదృశ్యతే ।।

ఏవమేవ హి జీవోపి తాదాత్మ్యం పరమాత్మనా । ప్రాప్తోపి నాసౌ భవతి స్వాతన్త్ర్యాదివిశేషణాత్ ।।' ఇతి ।

"బ్రహ్మేశానాదిభిర్దేవైర్యత్ప్రాప్తుం నైవ శక్యతే । తద్యత్స్వభావః కైవల్యం స భవాన్ కేవలో హరే ।।' ఇతి చ ।

"న తే మహిత్వమన్వశ్నువన్తి' "న తే విష్ణో జాయమానో న జాతః' ఇత్యాది చ । ఫ౯త్వేపి యుక్తివిరోధేన్తర్యాపాదత్రోక్తమ్ ।।14।।

।। ఇతి భోక్త్రధికరణమ్ ।।

ఓం తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః ఓం ।।15।।

స్వతన్త్రబహుసాధనా సృష్టి౯ోకే దృష్టా । నైవ బ్రహ్మణః । స్వరూపసామర్థ్యాదేవ తస్య సృష్టిః । "కిం స్విదాసీదధిష్ఠానమారమ్భణం కతమస్విత్ కథాసీత్' ఇతి హ్యాక్షేపః । అధిష్ఠానాద్యుక్తేః । ఆదిశబ్దాద్యుక్తిభిశ్చ ।

పరతన్త్రో హ్యపేక్షేత స్వతన్త్రః కిమపేక్షతే । సాధనానాం సాధనత్వం యతః కిం తస్య సాధనైః ।। ఇత్యాదిభిః ।।15।।

ఓం భావే చోప౯బ్ధేః ఓం ।।16।।

స్వతన్త్రసాధనభావే ప్రమాణైరుప౯భ్యేత ।

అనుక్తం పఞ్చభిర్వేదైర్న వస్త్వస్తి కుతశ్చన । అతో వేదత్వమేతేషాం యతస్తే సర్వవేదకాః ।। ఇతి స్కాన్దే ।।16।।

"అద్భ్య సమ్భూతః పృథివ్యై రసాచ్చ' ఇత్యాదినా సాధనాన్తరప్రతీతేః కథమనుప౯బ్ధిరిత్యత ఆహ-

ఓం సత్వాచ్చావరస్య ।।17।।

అవరస్య తదధీనస్య సాధనస్య సత్వాత్ । "కాల౯ ఆసీత్ పురుష ఆసీత్ పరమ ఆసీత్ తద్యదాసీత్ తదావృతమాసీత్ తదధీనమాసీదథ హ్యేక ఏవ పరమ ఆసీత్ యస్యైతదాసీన్న హ్యేతదాసీత్' ఇతి హి కాషాయణశ్రుతిః ।।17।।

ఓం అసద్వ్యపదేశాన్నేతి చేన్న ధర్మాన్తరేణ వాక్యశేషాత్ ।।18।।

"నాసదాసీన్నో సదాసీత్' ఇతి సర్వస్యాసత్త్వవ్యపదేశాన్నేతి చేన్న । అవ్యక్తత్వపారతన్త్ర్యాదిధర్మాన్తరేణ హి తదుచ్యతే ।"తమ ఆసీత్' ఇతి వాక్యశేషాత్ । న చాన్యత్ర ప్రమాణమస్తి । "అజో హ్యేకో జుషమాణోనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్యః '

"అనాద్యనన్తం జగదేతదీదృక్ ప్రవర్తతే నాత్ర విచార్యమస్తి । న చాన్యథా క్వాపి చ కస్య చేదమభూత్ పురా నాపి తథా భవిష్యత్ ।।'

"అసత్యమప్రతిష్ఠం తే జగదాహురనీశ్వరమ్ ' "అసత్యమాహుర్జగదేతదజ్ఞాః శక్తిం హరేర్యే న విదుః పరాం హి' "యస్సత్యరూపం జగదేతదీదృక్ సృష్ట్వా త్వభూత్ సత్యకర్మా మహాత్మా' "అథైనమాహుస్సత్యకర్మేతి సత్యం హ్యేవేదం విశ్వమసా సృజతే । అథైనమాహుర్నిత్యకర్మేతి నిత్యం హ్యేవాసౌ కురుతే' "యచ్చికేత సత్యమిత్ తన్న మోఘం' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ।

పరస్పరవిరోధే తు వాక్యానాం యత్ర యుక్తతా । తథైవార్థః పరిజ్ఞేయో నావాక్యా యుక్తిరిష్యతే ।। ఇతి బృహత్సంహితాయామ్ ।

"విరుద్ధవత్ ప్రతీయన్తే ఆగమా యత్ర వై మిథః । తత్ర దృష్టానుసారేణ తేషామర్థోన్వవేక్ష్యతే' ఇతి చ ।

"ఈశో నీశో జగన్మిథ్యా న పూజ్యో గురురిత్యపి । ఇత్యాదివద్విరుద్ధాని వచనాన్యథ యుక్తయః ।

ప్రమాణైర్బహుభిర్జ్ఞేయా ఆభాసా ఇతి వైదికైః । వేదవేదానుసారేషు విరోధేన్యార్థకల్పనా । అన్యేషాం తు విరుద్ధానాం విప్ర�మ్బోథవా భ్రమః ।।'

ఇతి చ భాగవతతన్త్రే ।

"శాస్త్రార్థయుక్తోనుభవః ప్రమాణం తూత్తమం మతమ్ । మధ్యమం త్వాగమో జ్ఞేయః ప్రత్యక్షమధమం స్మృతమ్ ।।

ప్రత్యక్షయోరాగమయోర్విరోధే నిశ్చయాయ తు । అనుమాద్యా న స్వతన్త్రాః ప్రమాణపదవీం యయుః ।।' ఇతి పురుషోత్తమతన్త్రే ।।18।।

ఓం యుక్తేః శబ్దాన్తరాచ్చ ఓం ।।19।।

"సాధానాం సాధనత్వం యదాత్మాధీనమిష్యతే । తదా సాధనసమ్పత్తిరైశ్వర్యద్యోతికా భవేత్ ।।'

ఇత్యాదేః సాధనాన్తరేణ సృష్టిర్యుక్తా । "అద్భ్యః సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ' ఇత్యాదిశబ్దాన్తరాచ్చ ।।19।।

ఓం పటవచ్చ ఓం ।।20।।

సాధనాన్తరేణ హి పటాదిసృష్టిర్దృష్టా ।।20।।

ఓం యథా ప్రాణాదిః ఓం ।।21।।

తచ్చ సాధనజాతం తేనానుప్రవిష్టమేవ యథా శరీరేన్ద్రియాదిః ।

"ప్రకృతిం పురుషం చైవ ప్రవిశ్య పురుషోత్తమః । క్షోభయామాస భగవాన్ సృష్ట్యర్థం జగతో విభుః ।।' ఇతి కౌర్మే ।।21।।

।। ఇతి ఆరమ్భణాధికరణమ్ ।।6।।

జీవకర్తృత్వపక్షః శ్రుతిప్రాప్తో విస్తరాన్నిరాక్రియతే ।

ఓం ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః ఓం ।।22।।

జీవకర్తృత్వపక్షే హితాకరణమహితకరణం చ న స్యాత్ ।।22।।

ఓం అధికం తు భేదనిర్దేశాత్ ఓం ।।23।।

న చ బ్రహ్మణః శ్రమచిన్తాదిదోషప్రాప్తిః । అధికశక్తిత్వాత్ ।

"శ్రోతా మన్తా ద్రష్టాదేష్టా ఘోష్టా విజ్ఞాతా ప్రజ్ఞాతా సర్వేషాం భూతానామన్తరపురుషః' "ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరః' "యోశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యుమత్యేతి' ఇత్యాదివిశేషనిర్దేశాత్ ।।23।।

ఓం అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః ఓం ।।24।।

చేతనత్వేప్యశ్మాదివదస్వతన్త్రత్వాత్ స్వతః కర్తృత్వానుపపత్తిర్జీవస్య ।

యథా దారుమయీ యోషాం నరః స్థిరసమాహితః । ఇఙ్గయత్యఙ్గమఙ్గాని తథా రాజన్నిమాః ప్రజాః ।। ఇతి భారతే ।।24।।

ఓం ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి ఓం ।।25।।

జీవేన కార్యోపసంహారదర్శనాత్తస్య కర్తృత్వమితి చేన్న । యథా గోషు క్షీరం దృశ్యమానమపి ప్రాణాదేవ జాయతే "అన్నం రసాదిరూపేణ ప్రాణః పరిణయత్యసౌ' ఇతి వచనాత్ । ఏవం జీవే దృశ్యమానోపి కార్యోపసంహారోస్వాతన్త్ర్యాత్ పరకృత ఏవ । "య ఆత్మానమన్తరో యమయతి' "నాహం కర్తా న కర్తా త్వం కర్తా యస్తు సదా ప్రభుః' ఇత్యాదేః ।।25।।

ఓం దేవాదివదపి లోకే ఓం ।।26।।

న చ కర్తురీశ్వరస్యాదృష్టివిరోధః । దేవాదివదదృశ్యత్వశక్తియోగాత్ । లోకేపి పిశాచాదీనాం తాదృశీ శక్తిర్దృష్టా । కిమ్వీశ్వరస్య ।

"న యుక్తియోగాద్వాక్యాని నిరాకార్యాణ్యపి క్వచిత్ ।

విరోధ ఏవ వాక్యానాం యుక్తయో న తు యుక్తయః ।।' ఇతి బృహత్సంహితాయామ్ ।।26।।

ఓం కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా ।।27।।

అయం చ దోషో జీవకర్తృత్వపక్షే । ఏకేనాఙ్గులిమాత్రేణ ప్రవర్తమానోపి పూర్ణప్రవృత్తిస్స్యాత్ । న చ తద్యుజ్యతే । సామర్థ్యైకదేశదర్శనాత్ । న చైకదేశేన నిరవయవత్వాత్ । "అథ యః సః జీవః స నిత్యో నిరవయవో జ్ఞాతాజ్ఞాతా సుఖీ దుఃఖీ శరీరేన్ద్రియస్య' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతిః । న చోపాధికృతోంశః స ఏవాంశః ఉపహిత ఇతి ద్విత్వపేక్షత్వాత్ । నచాన్యత్ కల్ప్యమ్ । "యద్ధి యుక్త్యా విరుద్ధ్యేత తదీశకృతమేవ హి' ఇతి గత్యన్తరోక్తేః ।।27।।

।। ఇతి ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్ ।।

ఓం శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ।।28।।

న చేశ్వరపక్షేయం విరోధః ।

"యోసౌ విరుద్ధోవిరుద్ధో మనురమనురవాగ్వాగిన్ద్రోనిన్ద్రః ప్రవృత్తిరప్రవృత్తిః స పరః పరమాత్మా' ఇతి పైఙ్గ్యాదిశ్రుతేరేవ ।

శబ్దమూలత్వాచ్చ న యుక్తివిరోధః ।

"యద్వాక్యోక్తం న తద్యుక్తివిరోద్ధుం శక్నుయాత్ క్వచిత్ । విరోధే వాక్యయోః క్వాపి కిఞ్చిత్ సాహాయ్యకారణమ్' ఇతి ।। పురుషోత్తమతన్త్రే ।।28।।

ఓం ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి ఓం ।।29।।

పరమాత్మనో విచిత్రా శక్తయో సన్తి నాన్యేషామ్ ।

విచిత్రశక్తిః పురుషః పురాణో న చాన్యేషాం శక్తయస్తాదృశాః స్యుః ।

ఏకో వశీ సర్వభూతాన్తరాత్మా సర్వాన్ దేవానేక ఏవానువిష్టః ।। ఇతి శ్వేతాశ్వతరశ్రుతిః ।।29।।

ఓం స్వపక్షదోషాచ్చ ఓం ।।30।।

యే దోషా ఇతరాత్రాపి తే గుణా పరమే మతాః । న దోషాః పరమే కశ్చిద్ గుణా ఏవ నిరన్తరాః ।।

ఇతి వచనాజ్జీవపక్ష ఏవ దోషో న పరపక్షే ।

"అథ యస్సదోషః సాఞ్జనః సజనిః స జీవోథ యః స నిర్దోషో నిష్కలః సగుణః పరః పరమాత్మా'
ఇతి కాషాయణశ్రుతిః ।।30।।

ఓం సర్వోపేతా చ తద్దర్శనాత్ ఓం ।।31।।

"సర్వైర్యుక్తా శక్తిభిర్దేవతా సా పరేతి యాం ప్రాహురజస్రశక్తిమ్ । నిత్యానన్దా నిత్యరూపాజరా చ
యా శాశ్వతాత్మేతి చ యాం వదన్తి ।।'

ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ । అతో న కేవలం విచిత్రశక్తిః కిన్తు సర్వశక్తిరేవ ।।31।।

ఓం వికరణత్వాన్నేతి చేత్తదుక్తమ్ ।।32।।

న చ కరణాభావాదనుపపత్తిరితి యుక్తమ్ ।

"అపాణిపాదో జవనో గృహీతా పశ్యత్యచక్షుః స శృణోత్యకర్ణః ।

స వేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తి వేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాన్తమ్ ।।'

న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే ।

పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ ।। ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః ।

"సర్వోపేతా చ' ఇతి సామాన్యపరిహారేపి విశేషయుక్త్యర్థం పునరాశఙ్కా ।।32।।

।। ఇతి శబ్దమూలత్వాధికరణమ్ ।।8।।

యత్రప్రయోజనార్థం సృష్ట్యాదిస్తదూనత్వాదపూర్ణతేత్యత ఆహ-

ఓం న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ఓం ।।33।।

"అథైష ఏవ పరమ ఆనన్దః' ఇత్యాదినా కృతకృత్యత్వాన్న ప్రయోజనాయ సృష్టిః కిన్తు ।।33।।

ఓం లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్ ఓం ।।34।।

యథా లోకే మత్తస్య సుఖోద్రేకాదేవ నృత్తగానాదిలీలా న తు ప్రయోజనాపేక్షయా ఏవమేవేశ్వరస్య । నారాయణసంహితాయాం చ-

సృష్ట్యాదికం హరిర్నైవ ప్రయోజనమపేక్ష్య తు । కురుతే కేవలానన్దాద్యథా మత్తస్య నర్తనమ్ ।।

పూర్ణానన్దస్య తస్యేహ ప్రయోజనమతిః కుతః । ముక్తా అప్యాప్తకామాః స్యుః కిము తస్యాఖిలాత్మనః ।। ఇతి ।।

"దేవస్యైష స్వభావోయమాప్తకామస్య కా స్పృహా' ఇతి చ శ్రుతిః ।।34।।

।। ఇతి నప్రయోజనత్వాధికరణమ్ ।।9।।

సర్వకర్తృత్వే వైషమ్యనైఘృణ్యే తస్యేత్యతో వక్తి-

ఓం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్ తథా హి దర్శయతి ఓం ।।35।।

కర్మాపేక్షయా ఫలదాతృత్వాన్న తస్య వైషమ్యనైఘృణ్యే । "పుణ్యేన పుణ్యం లోకం నయతి పాపేన పాపమ్' ఇతి శ్రుతిః ।।35।।

ఓం న కర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాత్ ఓం ।।36।।

యదపేక్షయాసౌ ఫలం దదాతి న తత్కర్మ । "ఏష హ్యేవైనం సాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీయత ఏష ఉ ఏవాసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీయతే' ఇతి శ్రుతేః కర్మణోపి తన్నిమిత్తత్వాదితి చేన్న । తస్యాపి పూర్వకర్మ కారణమిత్యనాదిత్వాత్ కర్మణః । భవిష్యత్పురాణే చ-

పుణ్యపాపాదికం విష్ణుః కారయేత్ పూర్వకర్మణా । అనాదిత్వాత్ కర్మణశ్చ న విరోధః కథఞ్చన ।। ఇతి ।।36।।

ఓం ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ ఓం ।।37।।

న చ కర్మాపేక్షత్వేనేశ్వరస్యాస్వాతన్త్ర్యమ్ ।

ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ । యదనుగ్రహతః సన్తి న సన్తి యదుపేక్షయా ।।

ఇత్యాదినా కర్మాదీనాం సత్త్వస్యాపి తదధీనత్వాత్ । న చ పునర్వైషమ్యాద్యాపాతేన దోషః । తాదృశవైషమ్యాదేరుపలభ్యమానత్వాత్ ।

"స కారయేత్ పుణ్యమథాపి పాపం న తావతా దోషవానీశితాపి ।

ఈశో యతో గుణదోషాదిసత్త్వే స్వయం పరోనాదిరాదిః ప్రజానామ్ ॥' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ ॥37॥

॥ ఇతి వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాధికరణమ్ ॥10॥

అవశిష్టైరుపసంహరతి-

ఓం సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ఓం ॥38॥

"గుణాః శ్రుతాః సువిరుద్ధాశ్చ దేవే సన్త్యశ్రుతా అపి నైవాత్ర చిన్తా ।

చిన్త్యా అచిన్త్యాశ్చ తథైవ దోషాః శ్రుతాశ్చ నాజ్ఞైర్హి తథా ప్రతీతాః ॥' ఇతి సర్వగుణోపపత్తిశ్రుతేశ్చ ॥38॥

॥ ఇతి సర్వధర్మోపపత్త్యధికరణమ్ ॥11॥

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ॥

****

ద్వితీయః పాదః

"ఇతరేషాం చానుప�బ్ధేః' ఇతి సామాన్యతో నిరాకరణం సమయానాం కృతమ్ । విశేషతో నిరాకరోత్యస్మిన్ పాదే ।

అచేతనప్రవృత్తిమతం ప్రథమతో నిరాకరోతి-

ఓం రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానమ్ ఓం ॥1॥

అచేతనస్య స్వతః ప్రవృత్త్యనుపపత్తేర్నానుమానపరికల్పితం ప్రధానం జగత్కర్తృ । చశబ్దేన ప్రమాణాభావం దర్శయతి ॥1॥

ఓం ప్రవృత్తేశ్చ ఓం ॥2॥

చేతనస్య స్వతః ప్రవృత్తిర్దశనాచ్చ ॥2॥

ఓం పయోమ్బువచ్చేత్ తత్రాపి ఓం ॥3॥

పయోమ్బువదచేతనస్యాపి ప్రవృత్తిర్యుజ్యత ఇతి న యుక్తమ్ । "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ప్రాచ్యోన్యా నద్యః స్యన్దతే యాశ్చ శ్వేతేభ్యః పర్వతేభ్యః ప్రతీచ్యోన్యా యాం యాం చ దిశమను' "ఏతేన హ వావ పయో మణ్డం భవతి' ఇత్యాదినా తత్రాపీశ్వరనిమిత్తప్రవృత్తిశ్రుతేః ।।3।।

ఓం వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ఓం ।।4।।

"న ఋతే త్వత్క్రియతే కిఞ్చనారే' ఇతి తద్వ్యతిరేకేణ కస్యాపి కర్మణోనవస్థితేరనపేక్షితమేవాచేతనవాదిమతమ్ ।।4।।

।। ఇతి రచనానుపపత్త్యధికరణమ్ ।।1।।

సేశ్వరసాఙ్క్యమతం నిరాకరోతి । యథా పృథివ్యా ఏవ పర్జన్యానుగృహీతం తృణాదికముత్పద్యతే ఏవం ప్రధానాదీశ్వరానుగృహీతం జగదిత్యతో బ్రవీతి-

ఓం అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్ ఓం ।।5।।

"యచ్చ కిఞ్చిజ్జగత్సర్వం దృశ్యతే శ్రూయతేపి వా అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః' "బ్రహ్మణ్యేవేదమావిరాసీద్ బ్రహ్మణి స్థితం బ్రహ్మణ్యేవ �యమభ్యేతి । బ్రహ్మైవాధస్తాద్ బ్రహ్మైవోపరిష్టాత్ బ్రహ్మ మధ్యతో బ్రహ్మ సర్వతః' "బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోన్యత్ర జగతోభావాత్ తృణాదీనాం పర్జన్యవన్నానుగ్రాహకత్వమాత్రమీశ్వరస్య ।

"స ఏవ భూయో నిజవీర్యచోదితో స్వజీవమాయాం ప్రకృతిం సిసృక్షతీమ్ । అనామరూపాత్మని విధిత్సమానోనుససార శాస్త్రకృత్ ।।'

ఇతి భాగవతే । "ద్రవ్యం కర్మ చ' ఇత్యాది చ । చశబ్దేన ప్రకృతిసత్తాదిప్రదత్వం చాఙ్గీకృతమ్ ।।5।।

।। ఇతి అన్యత్రాభావాధికరణమ్ ।।2।।

�ోకాయతికపక్షం నిరాకరోతి-

ఓం అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్ ఓం ।।6।।

యస్య ధర్మాధర్మౌ న స్తః తత్సిద్ధాన్తే కిం ప్రయోజనమ్ । అతః స్వవ్యాహతేరేవోపేక్ష్యః ।।6।।

।। ఇతి అభ్యుపగమాధికరణమ్ ।।3।।

పురుషోపసర్జనప్రకృతికర్తృవాదమపాకరోతి-

ఓం పురుషాశ్మవదితి చేత్తథాపి ఓం ।।7।।

యథా చేతనసమ్బన్ధాదచేతనమేవ శరీరమశ్మాదికమాదాయ గచ్ఛతి ఏవమచేతనాపి ప్రకృతిః పురుషసమ్బన్ధాత్ ప్రవర్తతే ఇతి చేన్న । "న ఋతే త్వత్క్రియతే' ఇతి తత్రాపి దృష్టాన్తాభావాత్ ।।7।।

ఓం అఙ్గిత్వానుపపత్తేః ఓం ।।8।।

శరీరప్రవృత్తౌ పురుషస్యాఙ్గిత్వాత్ । "అఙ్గమఙ్గీ సమాదాయ యథాకార్యం కరోత్యసౌ' ఇత్యఙ్గిత్వవ్యవహారోనుపపన్నః ।।8।।

।। ఇతి పురుషాశ్మాధికరణమ్ ।।4।।

ప్రకృత్యుపసర్జనపురుషకర్తృవాదమపాకరోతి-

ఓం అన్యథానుమితౌ చ జ్ఞశక్తివియోగాత్ ఓం ।।9।।

శరీరసమ్బన్ధాత్ పురుషః ప్రవర్తత ఇత్యఙ్గీకారేపి స్వతస్తస్యాసామర్థ్యాచ్ఛరీరసమ్బన్ధ ఏవాయుక్తః ।।9।।

ఓం విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ ఓం ।।10।।

సక�శ్రుతిస్మృతియుక్తివిరుద్ధత్వాచ్చానీశ్వరమతమసమఞ్జసమ్ ।

శ్రుతయః స్మృతయశ్చైవ యుక్తయశ్చేశ్వరం పరమ్ । వదన్తి తద్విరుద్ధం యో వదేత్ తస్మాన్న చాధమః ।। ఇతి పాద్మే ।।10।।

।। ఇతి అన్యథానుమిత్యధికరణమ్ ।।5।।

పరమాణ్వారమ్భవాదమపాకరోతి-

ఓం మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమణ్డ�ాభ్యామ్ ఓం ।।11।।

మహత్త్వాద్దీర్ఘత్వాచ్చ యథా కార్యముత్పద్యతే ఏవం హ్రస్వత్వాత్ పారిమాణ్డల్యాచ్చోత్పద్యేత । వాశబ్దదన్యథైతయోరపి న స్యాత్ విశేషకారణాభావాత్ ॥11॥

ఓం ఉభయథాపి న కర్మాతస్తదభావః ఓం ॥12॥

ఈశ్వరేచ్ఛాయా నిత్యత్వే తద్భావేపి పరమాణుకర్మాభావాన్నేదానీమపి స్యాత్ । అనిత్యత్వే తత్కారణాభావాత్ । అతః పరమాణుచేష్టాభావాత్ తత్కార్యాభావః । వైదికేశ్వరస్య తు వేదేనైవ సర్వశక్తిత్వోక్తేః సర్వముపపద్యతే । స్వత ఏవ కా�ే విశేషాఙ్గీకృతేశ్చ ॥12॥

ఓం సమవాయాభ్యుపగమాయ సామ్యాదనవస్థితేః ఓం ॥13॥

కార్యకారణాదీనాం సమవాయసమ్బన్ధాఙ్గీకారాత్ తస్య చ మిథ్యాత్వసామ్యాత్ సమవాయాన్తరాపేక్షాయామనవస్థితిః । న చ తత్రప్రమాణమ్ । ప్రథమసమ్బన్ధాసిద్ధ్యైవ చ తదసిద్ధిః । స్వనిర్వాహకత్వే సమవాయ ఏవ న స్యాత్ ॥13॥

ఓం నిత్యమేవ చ భావాత్ ఓం ॥14॥

నిత్యత్వాచ్చ పరమాణూనాం సమవాయస్య చ తస్యైవ జనిత్వాఙ్గీకారాత్ నిత్యమేవ కార్యం స్యాత్ । అన్యథా న కదాచిత్ ॥14॥

ఓం రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయో దర్శనాత్ ఓం ॥15॥

రూపాదిమత్త్వాచ్చ పరమాణూనామనిత్యత్వమ్ । తథా దృష్టత్వాల్లోకే ॥15॥

ఓం ఉభయథా చ దోషాత్ ఓం ॥16॥

నిత్యత్వే పరమాణూనాం తద్వత్ సర్వనిత్యత్వం స్యాత్ । విశేషప్రమాణాభావాత్ । అనిత్యత్వే కారణాభావాత్ తదుత్పత్త్యభావః ॥16॥

ఓం అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమనపేక్షా ఓం ॥17॥

సక�శ్రుతిస్మృత్యపరిగృహీతత్వాచ్చాతిశయేనానపేక్షతా । "ఆన్వీక్షికీ తర్కవిద్యామనురక్తో నిరర్థకామ్' ఇతి మోక్షధర్మే ॥17॥

।। ఇతి వైశేషికాధికరణమ్ ।।6।।

పరమాణుపుఞ్జవాదిమతం నిరాకరోతి-

ఓం సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః ఓం ।।18।।

సముదాయస్యైకహేతుకత్వం న యుజ్యతే । ఉభయహేతుకేప్యన్యోన్యాశ్రయాత్ తదప్రాప్తిః । అన్యథా సర్వదా సముదాయసత్త్వం స్యాత్ ।।18।।

ఓం ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్న ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్ ఓం ।।19।।

సర్వదా విద్యమానోపి సముదాయః పరస్పరాపేక్షయా వ్యవహ్రియత ఇతి చేన్న । ఏకం కార్యముత్పాద్య తస్య వినష్టత్వాత్ పరస్పరప్రత్యయస్తదపేక్షయా వ్యవహార ఇతి న యుజ్యతే । కారణే సతి కార్యం భవత్యేవేతి హి తస్య నియమః ।।19।।

ఓం ఉత్తరోత్పాదే చ పూర్వనిరోధాత్ ఓం ।।20।।

కార్యోత్పత్తావేవ కారణస్య వినాశాచ్చ న విశేషకార్యోత్పత్తిః ।।20।।

ఓం అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా ఓం ।।21।।

కారణే వినష్టే కార్యముత్పద్యతే చేత్ తత్కార్యమితి ప్రతిజ్ఞాహానిః । తత్కా�ే కారణమస్తి చేద్వినాశకారణాభావాద్యౌగపద్యం సర్వకారణామ్ ।।21।।

ఓం ప్రతిసఙ్ఖ్యాప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ఓం ।।22।।

కారణే సతి కార్యం భవత్యేవేతి నియమాన్నిస్సన్తానః ససన్తానశ్చ వినాశో న యుజ్యతే ।।22।।

ఓం ఉభయథా చ దోషాత్ ఓం ।।23।।

కారణే సతి కార్యం భవత్యేవేతి నియమే సర్వదా కార్యభావాన్న కార్యకారణవిశేషః । అనియమే కార్యానుత్పత్తిః ।।24।।

ఓం ఆకాశే చావిశేషాత్ ఓం ।।24।।

దీపాదిషు విశేషదర్శనాత్ క్షణికత్వేనాన్యత్రాపి క్షణికత్వమనుమీయతే చేదాకాశాదిష్వవిశేషదర్శనాదన్యత్రాపి తదనుమీయేత ।।24।।

ఇతి సముదాయాధికరణమ్ ।।7।।

ఓం అనుస్మృతేశ్చ ఓం ।।25।।

తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ । ప్రత్యభిజ్ఞాయా భ్రాన్తిత్వే విశేషదర్శనస్యాపి భ్రాన్తిత్వమ్ ।।25।।

శూన్యవాదమపాకరోతి-

ఓం నాసతోదృష్టత్వాత్ ఓం ।।26।।

అదృష్టత్వాదసతః కారణత్వం న యుజ్యతే ।।26।।

ఓం ఉదాసీనానామపి చైవం సిద్ధిః ఓం ।।27।।

అసతః కారణత్వ ఉదాసీనానాం హేయోపాదేయబుద్ధివర్జితానాం ఖపుష్పాదీనామపి సకాశాత్ కార్యసిద్ధిః । చశబ్దాన్న చేదన్యత్రాపి న స్యాదవిశేషాత్ ।।27।।

ఓం నాభావ ఉప�బ్ధేః ఓం ।।28।।

న చ జగదేవ శూన్యమితి వాచ్యమ్ । దృష్టత్వాత్ ।।28।।

ఓం వైధర్మ్యాచ్చ న స్వప్నాదివత్ ఓం ।।29।।

న చ దృష్టస్యాపి స్వప్నాదివదభావః । తస్యోత్తరకా�ే స్వప్నోయం నాయం సర్ప ఇత్యాద్యనుభవాత్ । న చాత్ర తాదృశం ప్రమాణమస్తి ।।29।।

।।ఇతి అసదధికరణమ్ ।।8।।

విజ్ఞానవాదమపాకరోతి-

ఓం న భావోనుపబ్ధేః ఓం ।।30।।

న విజ్ఞానమాత్రం జగత్ । తథానుభవాభావాత్ ।।30।।

ఓం క్షణికత్వాచ్చ ఓం ।।31।।

జ్ఞానం క్షణికమ్ । అర్థానాం చ స్థాయిత్వముక్తమ్ । అతశ్చ నైక్యమ్ ।।31।।

ఓం సర్వథానుపపత్తేశ్చ ఓం ।।32।।

ప్రమాణాభావాత్ సర్వశ్రుతిస్మృతియుక్తివిరుద్ధత్వాచ్చ నైతే పక్షా గ్రాహ్యాః ।।32।।

।। ఇతి అనుపబ్ధ్యధికరణమ్ ।।

స్యాద్వాదిమతం దూషయతి -

ఓం నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ ఓం ।।33।।

సత్ స్యాదసత్ స్యాత్ సదసత్ స్యాత్ తతోన్యచ్చ స్యాదిత్యేతన్నైకస్మిన్ యుజ్యతే ।
అదృష్టత్వేనాసమ్భవాత్ ।।33।।

ఓం ఏవఞ్చాత్మాకార్త్స్న్యమ్ ఓం ।।34।।

జీవస్య శరీరపరిమితత్వాఙ్గీకారేణ్వాదిశరీరస్థస్య హస్త్యాదిశరీరేకార్త్స్న్యం స్యాత్ ।।34।।

ఓం న చ పర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః ఓం ।।35।।

తత్తచ్ఛరీరస్థస్య తత్తత్ పరిమాణత్వమితి న మన్తవ్యమ్ । వికారిత్వాదనిత్యత్వప్రసక్తేః ।।35।।

ఓం అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషాత్ ఓం ।।36।।

పరిమాణాభావే స్వరూపాభావప్రాప్త్యాన్త్యపరిమాణాస్థితేస్తదర్థత్వేన
శరీరస్థితేరుభయనిత్యత్వాదవిశేషేణ సర్వశరీరనిత్యత్వం స్యాత్ ।।36।।

।।ఇతి నైకస్మిన్నధికరణమ్ (స్యాద్వాద్యధికరణమ్)।।

పాశుపతపక్షమాక్షిపతి-

ఓం పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ఓం ।।37।।

"యం కామయే తం తముగ్రం కరోమి తం బ్రహ్మాణం తమృషిం తం సుమేధామ్' "అహం రుద్రాయ ధనురాతనోమి బ్రహ్మద్విషే శరవే హన్తవా ఉ'

"అస్య దేవస్య మీళ్హుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః । విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వం యాతిష్టం వర్తిరశ్వినావిరావత్ ।।'

"ఏకో నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానో నాగ్నీషోమౌ' ఇత్యాది శ్రుతేః పారతన్త్ర్యేణాసమఞ్జసత్వాన్న పశుపతిరీశ్వరో జగత్కర్తా ।।37।।

ఓం సమ్బన్ధానుపపత్తేశ్చ ఓం ।।38।।

అశరీరత్వాత్ తస్య జగతా సమ్బన్ధో న యుజ్యతే కర్తృత్వేన మృతపురుషవత్ ।।38।।

ఓం అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ ఓం ।।39।।

పృథివ్యాద్యధిష్ఠానే స్థితో హి కు���దిః కార్యం కరోతి । న చాస్య తదస్తి ।।39।।

ఓం కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః ఓం ।।40।।

ఇదమేవ జగత్తస్య కరణవదధిష్ఠానాదిరూపమ్ । నిత్యస్యాపి కస్యచిద్భావాద్యుజ్యత ఇతి చేన్న భోగాదిప్రాప్తేః । ఉత్పత్తివినాశౌ సుఖదుఃఖభోగాశ్చ ప్రాప్యన్తే తద్గతాః ।।40।।

ఓం అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా ఓం ।।41।।

దేహవత్త్వేన్తవత్వమ్ । అన్యథా జ్ఞానాభావః । శరీరిణ ఏవ హి జ్ఞానోత్పత్తిర్దృష్టా । విష్ణోస్తు శ్రుత్యైవ సర్వే విరోధాః పరిహృతాః । "యదాత్మకో భగవాంస్తదాత్మికా వ్యక్తిః । కిమాత్మకో భగవాన్ జ్ఞానాత్మకః ఐశ్వర్యాత్మకః శక్త్యాత్మకః ।' ఇతి । "బుద్ధిమనోఙ్గప్రత్యఙ్గవత్తాం భగవతో �క్షయామహే । బుద్ధిమాన్ మనోవాన్ అఙ్గప్రత్యఙ్గవాన్' ఇతి ।

"సద్దేహః సుఖగన్ధశ్చ జ్ఞానభాః సత్పరాక్రమః । జ్ఞానజ్ఞానః సుఖసుఖః స విష్ణుః పరమాక్షరః ।।' ఇత్యాదికయా ।।41।।

।। ఇతి పత్యురధికరణమ్ (పశుపత్యధికరణమ్) ।।11।।

శక్తిపక్షం దూషయతి-

ఓం ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఓం ।।42।।

న హి పురుషాననుగృహీతస్త్రీభ్యః ఉత్పత్తిర్దృశ్యతే ।।42।।

ఓం న చ కర్తుః కరణమ్ ఓం ।।43।।

యది పురుషోఽఙ్గీక్రియేత తస్యాపి కరణాభావాదనుపపత్తిః ।।43।।

ఓం విజ్ఞానాదిభావే వా తదప్రతిషేధః ఓం ।।44।।

యది విజ్ఞానాదికారణం తస్యాఙ్గీక్రియతే తదా తత ఏవ సృష్ట్యాద్యుపపత్తేరీశ్వరవాదాన్తర్భావః ।।44।।

ఓం విప్రతిషేధాచ్చ ఓం ।।45।।

సకశ్రుత్యాదివిరుద్ధత్వాచ్చాసమఞ్జసమ్ ।।45।।

।।ఇతి ఉత్పత్త్య(శక్త్య)ధికరణమ్ ।।12।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః

****

తృతీయః పాదః

జీవపరమాత్మాధిభూతాధిదేవేషు శ్రుతీనాం పరస్పరం విరోధమపాకరోత్యనేన పాదేన ।

ఓం న వియదశ్రుతేః ఓం ।।1।।

న వియదనుత్పత్తిమత్ । తథాశ్రుతేః ।।1।।

ఓం అస్తి తు ఓం ।।2।।

అస్త్యేవ చోత్పత్తిశ్రుతిః । "ఆత్మనః ఆకాశః సమ్భూతః' ఇత్యాది ।।2।।

ఓం గౌణ్యసమ్భవాత్ ఓం ।।3।।

అనాదిర్వా అయమాకాశః శూన్యోऽలౌకికః ఇత్యాదిశ్రుతిః గౌణీ ।
అన్యథోత్పత్తిశ్రుతిబాహుల్యాసమ్భవాత్ ।।3।।

ఓం శబ్దాచ్చ ఓం ।।4।।

"అథ హ వావ నిత్యాని పురుషః ప్రకృతిరాత్మా కాలః ఇతి । అథ యాన్యనిత్యాని ప్రాణః శ్రద్ధా భూతాని భౌతికాని । యాని హ వా ఉత్పత్తిమన్తి తాన్యనిత్యాని । యాని హ వా అనుత్పత్తిమన్తి తాని నిత్యాని । న హ్యేతాని కదాచనోత్పద్యన్తే న విలీయన్తే పురుషః ప్రకృతిరాత్మా కాలః ఇతి । అథైతాన్యుత్పత్తిమన్తి చానుత్పత్తిమన్తి చ ప్రాణః శ్రద్ధాకాశ ఇతి భాగశో హ్యుత్పద్యన్తే' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతేశ్చ ।।4।।

ఓం స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్ ఓం ।।5।।

స్యాదేవైకస్యోత్పత్తిమత్త్వమనుత్పత్తిమత్త్వం చ గౌణముఖ్యత్వాపేక్షయా । యథా బ్రహ్మశబ్దః । "అథ కస్మాదుచ్యతే పరం బ్రహ్మ బృహతి బృంహయతి చ' ఇతి శ్రుతేః పరే బ్రహ్మణి ముఖ్యోపి గౌణత్వేన విరిఞ్చాదిష్వపి వర్తతే । అత ఏవాబ్రహ్మత్వం చ తేషామ్ ।
ఏవమత్రాప్యనుత్పత్తిమచ్ఛబ్దః ।।5।।

ఓం ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః ఓం ।।6।।

బ్రహ్మణోన్యస్య నిత్యత్వే "ఇదం? సర్వమసృజత' ఇత్యాది ప్రతిజ్ఞాహానిః । ఆకాశస్యాపి సర్వస్మాదవ్యతిరేకాత్ । "ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్' "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్' "ఇదం వా అగ్రే నైవ కిఞ్చనాసీత్' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ।।6।।

ఓం యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్ ఓం ।।7।।

విభక్తత్వాచ్చ వికారిత్వం యుక్తమ్ । వికారిణ ఏవ హి విభక్తా లోకే దృశ్యన్తే ।

ఏకోవిభక్తః పరమః పురుషో విష్ణురుచ్యతే । ప్రకృతిః పురుషః కాలస్త్రయ ఏతే విభాగతః ।।

చతుర్థస్తు మహాన్ ప్రోక్తః పఞ్చమాహఙ్కృతిర్మతా । తద్విభాగేన జాయన్త ఆకాశాద్యాః పృథక్ పృథక్ ॥

యో విభాగో వికారః సః సోవికార పరో హరిః । అవిభాగాత్ పరానన్దో నిత్యో నిత్యగుణాత్మకః ॥

విభాగో హ్యల్పశక్తిః స్యాన్న తదస్తి జనార్దనే ॥ ఇతి బృహత్సంహితాయామ్ ॥

॥ ఇతి వియదధికరణమ్ ॥1॥

"అథ హ నిత్యశ్చానిత్యాశ్చ తేజోబన్నాన్యాకాశ ఇతి తాన్యనిత్యాని వాయుర్వావ నిత్యో వాయునా హి సర్వాణి భూతాని నేనీయన్తే' "అథ హ చేతనాశ్చాచేతనాశ్చ తేజోబన్నాన్యాకాశ ఇతి తాన్యచేతనాని వాయుర్వావ చేతనో వాయునా హి సర్వాణి భూతాని విజ్ఞాయన్తే'

"కువిదఙ్గ నమసా యే వృధాసః పురా దేవా అనవద్యాస ఆసన్ । తే వాయవే మనవే బాధితాయావాసయన్నుషసం సూర్యేణ ॥'

"సా వా ఏషా దేవతానాదిర్యోయం పవతే' ఇతి "యస్యా నాదిర్న మధ్యం నాన్తో నోదయో న నిమ్�ోచః' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో వాయోరనుత్పత్తిరిత్యతో బ్రవీతి-

ఓం ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః ఓం ॥8॥

ఏతేన ముఖ్యాముఖ్యానుత్పత్తివచనేన విభక్తత్వాచ్చ వాయ్వనుత్పత్తిశ్రుతిరితి వ్యాఖ్యాతా ।

నిత్యఃపరమనిత్యశ్చ తథానిత్యః పరస్తథా । చతుర్ధేతజ్జగత్సర్వం పరానిత్యం తు పార్థివమ్ ॥

అనిత్యాని తు భూతాని నిత్యో వాయురుదాహృతః । పరస్తు నిత్యః పురుషః ప్రకృతిః కా� ఏవ చ ॥

ఏతచ్చతుష్టయం విష్ణుః స్వయం నిత్యః పరాత్పరః । ప్రతివ్యూహ్య వ్యూహ్య చాసావతీత్య చ జనార్దనః ॥

ధారయత్యనిశం దేవో నిత్యానన్దైక�క్షణః ॥ ఇతి కౌర్మే ॥8॥

॥ ఇతి మాతరిశ్వాధికరణమ్ ॥

ఓం అసమ్భవస్తు సతోనుపపత్తేః ఓం ॥9॥

"అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ । తతో వై సదజాయత' "అసతః సదజాయత' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః సతోప్యుత్పత్తిరితి చేన్న । అనుత్పత్తిరేవ సతః । తుశబ్దేనోక్తవ్యవస్థామపాకరోతి । న హ్యసతః సదుత్పద్యతే । అదృష్టత్వాదనుపపత్తేః ।

"తద్వా ఏతద్బ్రహ్మేత్యాహుర్బృహతి బృంహయతి చేతి । తద్వా ఏతదసదాహుః న హ్యాసాదయతి కశ్చన ।।

తద్వా ఏతత్పరమాహుః పరతో హి తదుదీక్ష్యతే' ఇతి శ్రుతేరసచ్ఛబ్దో బ్రహ్మవాచీ ।

"దేవానాం పూర్వ్యే యుగేసతః సదజాయతేతి బ్రహ్మ వా అసత్ సద్వావ ప్రాణః ప్రాణం వావ మహాన్ సహ ఓజో బ⃞మిత్యాచక్షతే' ఇతి చ పైఙ్గిశ్రుతిః ।

"త్వం దేవ శక్త్యాం గుణకర్మయోనౌ రేతస్త్వజాయాం కవిరాదధేజః । తతో వయం సత్ప్రముఖా యదర్థే బభూవిమాత్మన్ కరవామ కిం తే ।।' ఇతి భాగవతే ।

"అజాయమానో బహుధా విజాయతే'

"ప్రత్యక్షత్వం హరేర్జన్మ న వికారః కథఞ్చన । పురుషః ప్రకృతిః కా⃞ో మహానిత్యాదిషు క్రమాత్ ।।

వికార ఏవ జననం పురుషే తద్విశేషణామ్ । పరతన్త్రవిశేషో హి వికార ఇతి కీర్తితః ।।' ఇతి పాద్మే ।

"అవికారోపి భగవాన్ సర్వశక్తిత్వహేతుతః । వికారహేతుకం సర్వం కురుతే నిర్వికారవాన్ ।।

శక్తిశక్తిమతోశ్చాపి న విభాగః కథఞ్చన । అవిభిన్నాపి సేచ్చాదిభేదైరపి విభాష్యతే ।।' ఇతి భాగవతతన్త్రే ।।9।।

।। ఇతి అసమ్భవాధికరణమ్ ।।

ఓం తేజోతస్తథా హ్యాహ ఓం ।।10।।

"వాయోరగ్ని' ఇత్యాదేర్నాన్యత ఉత్పత్తిగర్రాహ్యా । అత ఏవ పరాత్ తదపి జాయతే । "తత్తేజోసృజత' ఇతి హ్యాహ । కారణత్వేనేత్యుక్తేప్యముఖ్యతయాన్యేషామపి శబ్దోక్తత్వాత్ పునరుక్తిరుభయకారణత్వనివృత్యర్థమ్ ।।10।।

।। ఇతి తేజోధికరణమ్ ।।4।।

ఓం ఆపః ఓం ।।11।।

"బ్రహ్మైవేదమగ్ర ఆసీత్ తదపోసృజత తదిదం సర్వమ్' ఇతి శ్రుతేః "అగ్నేరాపః' ఇత్యుక్తేపి బ్రహ్మణ ఏవాబాదిసృష్టిః ।

"ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ ।।' ఇత్యాది చ ।

"కర్తా సర్వస్య వై విష్ణుః ఏక ఏవ న సంశయః । ఇతరేషాం తు సత్త్వాద్యాః యత ఏవ తదాజ్ఞయా ।।' ఇతి భవిష్యత్పురాణే ।

వామనే చ - "తత్ర తత్ర స్థితో విష్ణుః తత్తచ్ఛక్తీః ప్రబోధయన్ । ఏక ఏవ మహాశక్తిః కురుతే సర్వమఞ్జసా ।।' ఇతి ।।

ఘర్మాత్ స్వేదాదిదృష్టేః పునః ప్రతిషేధః ।।11।।

।। ఇతి అబధికరణమ్ ।।5।।

"తాః ఆపః ఐక్షన్త బహ్వ్యః స్యామః ప్రజాయేమహీతి । తా అన్నమసృజన్త' ఇత్యద్భ్యోఽన్నసృష్టిః శ్రూయతే । "అద్భ్యః పృథివీ' ఇతి కుత్రచిత్ పృథివీసృష్టిః । అతో విరుద్ధత్వాదప్రామాణ్యమిత్యతో వక్తి-

ఓం పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరాదిభ్యః ఓం ।।12।।

పృథివీ తత్రాన్నశబ్దేనోచ్యతే । భూతాధికారత్వాత్ । కార్ష్ణ్యప్రచురా చ పృథివీ । నాన్నస్య తథా విశేషః । "ఆపశ్చ పృథివీ చాన్నమ్' । "పృథివీ వా అన్నమ్' । "తా ఆపోఽన్నమసృజన్త పృథివీ వా అన్నమ్' ఇత్యాదిశబ్దాన్తరాచ్చ । ఆదిశబ్దాద్యుక్తిః అపౌరుషేయత్వేనాదోషస్య వాక్యస్య నాప్రామాణ్యమిత్యాది । కౌర్మే చ-

"విరోధో వాక్యయోర్యత్ర నాప్రామాణ్యం తదేష్యతే । యథా విరుద్ధతా న స్యాత్ తథార్థః కల్ప్య ఏతయోః ।।' ఇతి ।

"రక్తోగ్నిరుదకం శుక్లం కృష్ణైవ పృథివీ స్వతః । నాభిపద్మాభిసమ్బన్ధాత్ పీతా సేత్యభిధీయతే ।।

క్షత్రరక్తాభిసమ్బన్ధాత్ రక్తోదకబహుత్వతః । శుక్లత్వమేత్యేవమేవ వర్ణాన్తరగతిర్భవేత్ ।।

విష్ణువీర్యాభియోగాచ్చ పీతత్వం భువ ఇష్యతే । స్వర్ణవీర్యో హి భగవాననాదిః పురుషోత్తమః ।।' ఇతి వ్యోమసంహితాయామ్ ।।12।।

।। ఇతి పృథివ్యధికరణమ్ ।।6।।

"ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి రుద్రో మా విశాన్తకస్తేనాన్నేనాప్యాయస్వ' ఇత్యాదినాన్యః సంహర్తా ప్రతీయత ఇత్యతో బ్రూతే-

ఓం తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్ సః ఓం ।।13।।

"తస్యాభిధ్యానాత్ యోజనాత్ తత్త్వభావాత్ భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః' ఇతి బన్ధలయస్య తదభిధ్యాననిమిత్తత్వలిఙ్గాత్ తత్కర్తృత్వం ప్రతీయతే కిము సాదేర్జగతః । ఇత్యేతస్మాదేవ సంహారకర్తా విష్ణురితి ప్రతీయతే కిము "యమప్యేతి భువనం సామ్పరాయే స నో హరిర్ఘృతమిహాయుషేత్తు దేవః ।' "య ఇదం సర్వం విలాపయతి స హరిః పరః పరాత్మా' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్య ఇతి ఏవశబ్దః ।

స్రష్టా పాతా చ సంహర్తా స ఏకో హరిరీశ్వరః । స్రష్టృత్వాదికమన్యేషాం దారుయోషావదుచ్యతే ।।

ఏకదేశక్రియా చాత్ర న తు సర్వాత్మనేరితమ్ । సృష్ట్యాదికం సమస్తం తు విష్ణోరేవ పరాత్ భవేత్ ।। ఇతి చ స్కాన్దే ।

"నిమిత్తమాత్రమీశస్య విశ్వసర్గనిరోధయోః । హిరణ్యగర్భశ్శర్వశ్చ కాలాఖ్యారూపిణస్తవ ।।' ఇతి చ భాగవతే ।

"స బ్రహ్మణా విసృజతి స రుద్రేణ విలాపయతి సోనుత్పత్తిరలయ ఏక ఏవ హరిః పరః పరానన్దః' ఇతి చ మహోపనిషది ।।13।।

।। ఇతి తదభిధ్యానాధికరణమ్ ।।7।।

"అత ఏవ హీదం పరాత్ క్రమాదుత్పద్యతే క్రమాత్ విలీయతే నాసావుదేతి నాస్తమేతి' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతౌ క్రమాల్లయః ప్రతీయతే ।

"అక్షరాత్ పరమాదేవ సర్వముత్పద్యతే క్రమాత్ । వ్యుత్క్రమాత్ విలయశ్చైవ తస్మిన్నేవ పరాత్మని ।।' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయాం వ్యుత్క్రమాల్లయః ప్రతీయతే । అత ఆహ-

ఓం విపర్యయేణ తు క్రమోత ఉపపద్యతే చ ఓం ।।14।।

క్రమవచనమపి విపరీతక్రమాపేక్షయా ।

"కర్తా ప్రాణాదికస్యాస్య హన్తా భూమ్యాదికస్య చ । యః క్రమాద్ వ్యుత్క్రమాచ్చైవ స హరిః పర ఉచ్యతే ।।' ఇత్యత ఏవ భాల్లవేయశ్రుతివచనాత్ ।

"అనురూపః క్రమః సృష్టౌ ప్రతిరూపో లయే క్రమః । ఇతి క్రమేణ భగవాన్ సృష్టిసంహారకృద్ధరిః ।।' ఇతి చ పాద్మే ।

పూర్వేషాం పూర్వేషాం సామర్థ్యాధిక్యాదుపపద్యతే చ । వామనే చ-

"పూర్వే పూర్వే యతో విష్ణోః సన్నిధానం క్రమాధికమ్ । సామర్థ్యాధిక్యమేతేషాం పశ్చాదేవ యస్తథా ।।

వ్యాప్తిశ్చాభ్యధికా తేషామత ఏవ న సంశయః ।।' ఇతి ।।14।।

।। ఇతి విపర్యయాధికరణమ్ ।।8।।

ఓం అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ఓం ।।15।।

"ప్రాణాన్మనో మనసశ్చ విజ్ఞానమ్' "యచ్ఛేత్ వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని' ఇతి ిఙ్గాత్ విజ్ఞానమనసీ అన్తరా విపరీతక్రమ ఇతి చేత్ న విశేషప్రమాణాభావాత్ ।।15।।

ఓం చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్ తద్వ్యపదేశో భాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ఓం ।।16।।

"మనసశ్చ విజ్ఞానమ్' ఇతి వ్యపదేశశ్చరాచరేష్వాోచనాత్ విజ్ఞానం భవతీతి భాగాపేక్షయా స్యాత్ । న విజ్ఞానతత్త్వాపేక్షయా । స్కాన్దే చ-

"పరాదవ్యక్తముత్పన్నమవ్యక్తాత్ తు మహాంస్తథా । విజ్ఞానతత్త్వం మహతస్సముత్పన్నం చతుర్ముఖాత్ ।।

విజ్ఞానతత్త్వాత్ తు మనో మనస్తత్త్వాచ్చ ఖాదికమ్ । ఏవం బాహ్యా పరా సృష్టిరన్తస్తద్వ్యక్త్యపేక్షయా ।।

విపరీతక్రమో జ్ఞేయో యస్మాదన్తే హరేర్దృశిః ।।' ఇతి ।।16।।

ఓం నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః ఓం ।।17।।

"స ఇదం సర్వం విాప్యాన్తస్తమసి నిీనస్తద్విాప్య వ్యుత్తిష్ఠతే స ఇదం సర్వం విసృజతి విస్థాపయతి ప్రస్థాపయత్యాచ్ఛాదయతి ప్రకాశయతి విమోచయత్యేక ఏవ' ఇతి శ్రుతేః పరమాత్మాపి న ీయతే । అశ్రుతత్వాత్ బ్రహ్మయస్య । నిీనశబ్దేనాపిహితత్వముచ్యతే । తుచ్ఛేనాభ్యపిహితం యదాసీత్ ఇతి శ్రుతేః । "స ఏతస్మింస్తమసి నిీనః ప్రకృతిం పురుషం కాం చానుపశ్యతి నైనం పశ్యతి కశ్చన' ఇతి పైఙ్గిశ్రుతిః । "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్' "స నిత్యో నిర్గుణో విభుః పరః పరమాత్మా' "నిత్యో విభుః కారణో ోకసాక్షీ పరో గుణైః సర్వదృక్ శాశ్వతశ్చ' ఇత్యాది శ్రుతిభ్యో నిత్యత్వాచ్చ ।।17।।

।। ఇతి ఆత్మాధికరణమ్ ।।10।।

"నిత్యో నిత్యానామ్' ఇతి జీవస్యాపి నిత్యత్వముక్తమ్ I "సర్వ ఏతే చిదాత్మానో వ్యుచ్చరన్తి' ఇత్యుత్పత్తిరుచ్యతే I అతో విరోధ ఇత్యత ఆహ-

ఓం జ్ఞోత ఏవ ఓం II18II

జీవోప్యత ఏవ పరమేశ్వరాదుత్పద్యతే I శబ్దాదేవ I "తే వా ఏతే చిదాత్మానోవినష్టాః పరంజ్యోతిర్నివిశన్త్యవినష్టా ఏవోత్పద్యన్తే న వినశ్యన్తి కదాచన' ఇతి కాషాయణశ్రుతిః II18II

ఓం యుక్తేశ్చ ఓం II19II

నిత్యస్యాపి హి జీవస్యోపాధ్యపేక్షయోత్పత్తిర్యుజ్యతే I

"ఉత్పద్యన్తే చిదాత్మానో నిత్యాన్నిత్యాః పరాత్మనః I ఉపాధ్యపేక్షయా తేషాముత్పత్తిరపి నీయతే II ఇతి చ వ్యోమసంహితాయామ్ II19II

II ఇతి జ్ఞాధికరణమ్ II11II

"వ్యాప్తా హ్యాత్మానశ్చేతనా నిర్గుణాశ్చ సర్వాత్మనః సర్వరూపాః అనన్తాః' ఇతి కాషాయణశ్రుతౌ వ్యాప్తత్వం ప్రతీయతే I "అణుర్హ్యేష ఆత్మా యం వా ఏతే సినీతః పుణ్యం చాపుణ్యం చ' ఇతి గౌపవనశ్రుతావణుత్వమిత్యతో విరోధ ఇతి I అతో బ్రవీతి-

ఓం ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ ఓం II20II

హేతూనాం సకాశాదణురేవ I "సోస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రమ్యాముం లోకమభిగచ్ఛత్యముష్మాదిమం లోకమాగచ్ఛతి స గర్భో భవతి స ప్రసూయతే స కర్మ కురుతే' ఇతి పౌష్యాయణశ్రుతేః II20II

తత్ర స్వాతన్త్ర్యప్రతీతేః-

"ఏకః ప్రసూయతే జన్తురేక ఏవ ప్రమీయతే I ఏకోనుభుఙ్క్తే సుకృతమేక ఏవ చ దుష్కృతమ్ II' ఇత్యాదేశ్చ I స్వయమేవేత్యతో వక్తి-

ఓం స్వాత్మనా చోత్తరయోః ఓం II21II

"స ఏతేనైవ స్వాత్మనా పరేణేమం గర్భమనుప్రవిశతి పరేణ జాయతే పరేణ కర్మ కురుతే పరేణ నీయతే పరేణోన్నీయతే I తం వా ఏతమభివదన్తి స్వాత్మా' ఇతి I "ఏష హ్యేనన్దమాదత్తే ఏష హ్యేనం జీవమభిజీవయత్యేష ఉద్గమయత్యేష ఆగమయతి' ఇత్యుత్తరయోః వాక్యయోః పరమాత్మనైవోత్క్రాన్త్యాదయః II21II

ఓం నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ఓం ।।22।।

"వ్యాప్తా హ్యాత్మానశ్చేతనా నిర్గుణాశ్చ' ఇతి వ్యాప్తిశ్రుతేర్నాణుజీవః ఇతి చేన్న "స ఆత్మేదం సృజతి స ద్విధేదం బిభర్తి అన్తర్బహిశ్చ । స బహుధేదమనుప్రవిశ్యాత్మనోభినయతి । స ఆత్మా స ఆత్మనః స ఈశః స విష్ణుః స పరః పరోవరీయాన్' ఇతి పరమాత్మాధికారత్వాత్ ।

"ఏకశబ్దైర్ద్విశబ్దైశ్చ బహుశబ్దైశ్చ కేశవః । ఏక ఏవోచ్యతే వేదైస్తావతా నాస్య భిన్నతా ।।' ఇతి భవిష్యత్పురాణే ।

"తదయం ప్రాణోధితిష్ఠతి । తదుక్తమృషిణా- ఆ తేన యాతమ్' ఇత్యాది చ ।।22।।

ఓం స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ ఓం ।।23।।

"ఏషో హ్యాత్మాధ్యుధ్గతో మానశక్తేస్తథాప్యసౌ ప్రమితిం యాతి వేదైః । పూర్ణోచిన్త్యః సర్వవేదైకయోనిః సర్వాధీశః సర్వవిత్ సర్వకర్తా ।।' ఇతి వాక్యశేషే ఆత్మశబ్దోన్మానాభ్యాం చ ।

"ఆత్మామేయః పరం బ్రహ్మ పరానన్దాదికాభిధాః । వదన్తి విష్ణుమేవైకం నాన్యత్రాసాం గతిః క్వచిత్ ।।' ఇతి చ కౌర్మే ।।23।।

ఓం అవిరోధశ్చన్దనవత్ ఓం ।।24।।

అణోరపి జీవస్య సర్వశరీరవ్యాప్తిర్యుజ్యతే । యథా హరిచన్దవిప్లుష ఏకదేశపతితాయాః సర్వశరీరవ్యాప్తిః ।

"అణుమాత్రోప్యయం జీవః స్వదేహం వ్యాప్య తిష్ఠతి । యథా వ్యాప్య శరీరాణి హరిచన్దనవిప్లుషః ।।' ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణే ।।24।।

ఓం అవస్థితివైశేష్యదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి ఓం ।।25।।

సమ్యగసమ్యగవస్థానవిశేషాత్ యుజ్యతే చన్దనస్యేతి చేన్న । "హృది హ్యేష ఆత్మా' ఇతి జీవస్యాపి తథాభ్యుపగమాత్ ।।25।।

ఓం గుణాద్వా◌ోకవత్ ఓం ।।26।।

యథాలోకస్య ప్రకాశగుణేన వ్యాప్తిర్జ్యోతీరూపేణావ్యాప్తిః ఏవం చిద్గుణేన వ్యాప్తిర్జీవరూపేణావ్యాప్తిరితి వా । స్కాన్దే చ -

అసమ్యక్ సమ్యగితి చ వ్యవస్థాభేదతః సురాః । వ్యాప్త్యవ్యాప్తియుతాస్త్వన్యే చిద్గుణేనైవ నాన్యథా ।।

చిద్గుణస్య స్వరూపత్వాత్ తద్వ్యాప్తిశ్చేతి యుజ్యతే । శక్తియోగాత్ సురాణాం తు వివిధా చ వ్యవస్థితిః ।। ఇతి ।।26।।

।। ఇతి ఉత్క్రాన్త్యధికరణమ్ ।।12।।

"స నిత్యో నిరవయవః పుణ్యయుక్ పాపయుక్ చ స ఇమం లోకమముం చావర్తతే స విముచ్యతే స ఏకధా న సప్తధా న శతధా' ఇతి గౌపవనశ్రుతావేకస్యాబహుత్వం ప్రతీయతే । "స పఞ్చధా స సప్తధా స దశధా భవతి స శతధా చ సహస్రధా స గచ్ఛతి స ముచ్యతే' ఇతి పారాశర్యాయణశ్రుతౌ బహురూపత్వం ప్రతీయతే । అతో విరోధం పరిహరతి-

ఓం వ్యతిరేకో గన్ధవత్ తథా చ దర్శయతి ఓం ।।27।।

యథా పుష్పాద్ గన్ధః పృథగ్గచ్ఛతి ఏవమంశినో జీవాదంశాః పృథగ్గచ్ఛన్తి । "అథైక ఏవ సన్ గన్ధవత్ వ్యతిరిచ్యతే । అథైకీభవతి । అథ బహ్వీభవతి । తం యథా యథేశ్వరః కురుతే తథా భవతి సోచిన్త్యః పరమో గరీయాన్ ।' ఇతి శాణ్డిల్యశ్రుతిః ।

"అచిన్త్యయేశశక్త్యైవ హ్యేకోవయవవర్జితః । ఆత్మానం బహుధా కృత్వా క్రీడతే యోగసమ్పదా ।।' ఇతి చ పాద్మే ।।27।।

।। ఇతి వ్యతిరేకాధికరణమ్ ।।

"తత్త్వమసి' "అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యాదిషు జీవస్య పరేణాభేదః ప్రతీయతే । "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్' "ద్వా సుపర్ణా" ఇత్యాదిషు భేదః । అత ఉచ్యతే-

ఓం పృథగుపదేశాత్ ఓం ।।28।।

భిన్నోచిన్త్యః పరమో జీవసఙ్ఘాత్ పూర్ణః పరో జీవసఙ్ఘో హ్యపూర్ణః । యతస్త్వసౌ నిత్యముక్తో హ్యయం చ బన్ధాత్ మోక్షం తత ఏవాభివాఞ్ఛేత్ ।।

ఇతి సోపపత్తికకౌశికశ్రుతేర్భిన్న ఏవ జీవః ।।28।।

ఓం తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ఓం ।।29।।

జ్ఞానానన్దాదిబ్రహ్మగుణా ఏవాస్య యతః సారః స్వరూపమతోభేదవ్యపదేశః । యథా సర్వగుణాత్మకత్వాత్ సర్వాత్మకత్వం బ్రహ్మణ ఉచ్యతే "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ' ఇతి । భవిష్యత్పర్వణి చ -

"భిన్నా జీవాః పరో భిన్నస్తథాపి జ్ఞానరూపతః । ప్రోచ్యన్తే బ్రహ్మరూపేణ వేదవాదేషు సర్వశః ।।' ఇతి ।।29।।

।। ఇతి పృథగుపదేశాధికరణమ్ ।।

జీవస్యాప్యుత్పత్తిరుక్తా । అతస్తస్య "సోనాదినా పుణ్యేన పాపేన చానుబద్ధః । పరేణ నిర్ముక్త ఆనన్త్యాయ కల్పతే' ఇత్యనాదికర్మసమ్బన్ధ ఆనన్త్యావాప్తిశ్చ న యుజ్యత ఇత్యత ఆహ-

ఓం యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ఓం ।।30।।

యావత్పరమాత్మా తిష్ఠత్యనాద్యనన్తత్వేనైవం జీవోపి ।

"నిత్యః పరో నిత్యో జీవోనిత్యాస్తస్య ధాతవః । అత ఉత్పద్యతే చ మ్రియతే చ విముచ్యతే చ ।।' ఇతి చ ఆగ్నివేశ్యశ్రుతిః ।

"ఆత్మా నిత్యః సుఖదుఃఖే త్వనిత్యే జీవో నిత్యో ధాతురస్య త్వనిత్యః' ఇతి చ భారతే ।।30।।

।। ఇతి యావదధికరణమ్ ।।

"విజ్ఞానాత్మా సహ దేవైశ్చ సర్వైః' "స ఆనన్దః స బ[illegible]ః స ఓజః స పరేణాముం [illegible]కం నీయతే స విముచ్యతే' ఇతి జీవస్య జ్ఞానానన్దాదిరూపత్వముచ్యతే । "స దుఖాద్విముక్త ఆనన్దీ భవతి । సోజ్ఞానాత్ విముక్తో జ్ఞానీ భవతి । సోబ[illegible]త్ విముక్తో బ[illegible] భవతి । స నిత్యో నిరాతఙ్కోవతిష్ఠతే' ఇతి పైఙ్గిశ్రుతావనానన్దాదిరూపత్వం ప్రతీయతే । అత ఆహ-

ఓం పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోభివ్యక్తియోగాత్ ఓం ।।31।।

యథా బా[illegible]స్య సదేవ పుంస్త్వం యౌవనేభివ్యజ్యతే ఏవం సతామేవానన్దాదీనాం వ్యక్త్యపేక్షయా తదుక్తిః ।

"బ[illegible]మానన్ద ఓజశ్చ సహో జ్ఞానమనాకు[illegible]మ్ । స్వరూపాణ్యేవ జీవస్య వ్యజ్యన్తే పరమాద్విభోః ।।' ఇతి చ గౌపవనశ్రుతిః ।।31।।

ఓం నిత్యోప[illegible]బ్ధ్యనుప[illegible]బ్ధిప్రసఙ్గోన్యతరనియమో వాన్యథా ఓం ।।32।।

వ్యక్త్యనఙ్గీకారే దేవానాం చ నిత్యోపలబ్ధిరానన్దాదీనామసురాణాం నిత్యానుపలబ్ధిర్మనుష్యాణాం చ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ చ ప్రసజ్యేతే । "నిత్యానన్దో నిత్యజ్ఞానో నిత్యబలః పరమాత్మా నైవమాసురా ఏవమనేవం చ మనుష్యాః' ఇతి హ్యాగ్నివేశ్యశ్రుతిః । భవిష్యత్పర్వణి చ-

"నిత్యానన్దజ్ఞానబలా దేవా నైవం తు దానవాః । దుఃఖోపలబ్ధిమాత్రాస్తే మానుషాస్తూభయాత్మకాః ।।

తేషాం యదన్యథా దృశ్యం తదుపాధికృతం మతమ్ । విజ్ఞానేనాత్మయోగేన నిజరూపే వ్యవస్థితిః ।।

సమ్యజ్జ్ఞానం తు దేవానాం మనుష్యాణాం విమిశ్రితమ్ । విపరీతం చ దైత్యానాం జ్ఞానస్యైవం వ్యవస్థితిః ।।' ఇతి ।।32।।

।। ఇతి పుంస్త్వాధికరణమ్ ।।16।।

ఈశ్వరస్యైవ కర్తృత్వముక్తమ్ । "యత్కర్మ కురుతే తదభిసమ్పద్యతే' ఇతి జీవస్యాప్యుపలభ్యతే । అత ఆహ-

ఓం కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ఓం ।।33।।

జీవస్య కర్తృత్వాభావే శాస్త్రస్యాప్రయోజకత్వప్రాప్తేర్జీవోపి కర్తా ।।33।।

ఓం విహారోపదేశాత్ ఓం ।।34।।

"స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వాజ్ఞాతిభిర్వా' ఇత్యాదినా మోక్షేపి ।।34।।

ఓం ఉపాదానాత్ ఓం ।।35।।

సాధనాద్యుపాదానప్రతీతేశ్చ ।।35।।

ఓం వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం న చేన్నిర్దేశవిపర్యయః ఓం ।।36।।

"ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత' ఇతి క్రియాయాం వ్యపదేశాచ్చ । అన్యథాత్మైవ లోకమితి నిర్దేశః స్యాత్ ।।36।।

తర్హి కథమీశ్వరస్యైవ కర్తృత్వమిత్యతో వక్తి-

ఓం ఉప�బ్ధివదనియమః ఓం ।।37।।

యథా జ్ఞాన ఇదం జ్ఞాస్యామీత్యనియమః ప్రతీయతే ఏవం కర్మణ్యపి జీవస్య । "య ఆత్మానమన్తరో యమయతి' ఇతి శ్రుతేః ।।37।।

కుతః?

ఓం శక్తివిపర్యయాత్ ఓం ।।38।।

అల్పశక్తిత్వాజ్జీవస్య ।।38।।

ఓం సమాధ్యభావాచ్చ ఓం ।।39।।

సమాధానాభావాచ్చాస్వాతన్త్ర్యం ప్రతీయతే ।।39।।

ఓం యథా చ తక్షోభయథా ఓం ।।40।।

యథా తక్ష్ణః కారయితృనియతత్వం కర్తృత్వం చ విద్యతే ఏవం జీవస్యాపి ।।40।।

ఓం పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః ఓం ।।41।।

సా చ కర్తృత్వశక్తిః పరాదేవ ।

కర్తృత్వం కరణత్వం చ స్వభావశ్చేతనా ధృతిః । యత్ప్రసాదాదిమే సన్తి న సన్తి యదుపేక్షయా ।। ఇతి హి పైఙ్గిశ్రుతిః ।।41।।

ఓం కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషేధావైయర్థ్యాదిభ్యః ఓం ।।42।।

తతోఽప్రయోజకత్వం శాస్త్రస్య నాపద్యతే । కృతప్రయత్నాపేక్షత్వాత్ తత్ప్రేరకత్వస్య । ఆదిశబ్దేనావైషమ్యాది ।

"పూర్వకర్మ ప్రయత్నం చ సంస్కారం చాప్యపేక్ష్య తు । ఈశ్వరః కారయేత్ సర్వం తచ్చేశ్వరకృతం స్వయమ్ ।।

అనాదిత్వాదదోషశ్చ పూర్ణశక్తిత్వతో హరేః ।।' ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ।

"ఏతదేవం న చాప్యేవమేతదస్తి చ నాస్తి చ' ఇతి చ మోక్షధర్మే ।।42।।

।। ఇతి కర్తృత్వాధికరణమ్ ।।17।।

"అంశా ఏవ హీమే జీవా అంశో హి పరమేశ్వరః । స్వయమంశైరిదం సర్వం కారయత్యచలో హరిః ।।' ఇతి గౌపవనశ్రుతౌ అంశత్వం జీవస్యోపలభ్యతే ।

"నైవాంశో న సమ్బన్ధో నాపేక్ష్యో జీవః పరస్య । తథాపి తు యథాయోగం ఫలదః ప్రభురేకరాట్ ।।

న నియమ్యః స కస్యాపి స సర్వస్య నియామకః ।।' ఇతి చ భాల్లవేయశ్రుతౌ ।।

అతో బ్రవీతి-

ఓం అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా చాపి దాశకితవాదిత్వమధీయత ఏకే ఓం ।।43।।

"మాం రక్షతు విభుర్నిత్యం పుత్రోహం పరమాత్మనః' "అవః పరేణ పితరం యో అస్యానువేద పర ఏనావరేణ' "యస్తద్వేద స పితుష్పితాసత్' "యస్తా విజానాత్ స పితుష్పితాసత్'

"ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి ।।'

ఇత్యాదినా నానావ్యపదేశాదంశో జీవః । తథా చ పారాశర్యాయణశ్రుతిః-

"అంశో హ్యేష పరస్య యోయం పుమానుత్పద్యతే చ మ్రియతే చ నానా హ్యేనం వ్యపదిశన్తి పితేతి పుత్రేతి భ్రాతేతి సఖేతి చ' ఇతి ।

"అన్యః పరోన్యో జీవో నాసావస్య కుతశ్చన । నాయం తస్యాపి కశ్చన' ఇత్యన్యథా చ కాషాయణశ్రుతిః । "బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ కితవాః బ్రహ్మైవేమే దాశా' ఇత్యభేదేనాప్యేకేధీయతే । తథా చాగ్నివేశ్యశ్రుతిః- "అంశో హ్యేష పరస్య భిన్నం హ్యేనమధీయిరేభిన్నం హ్యేనమధీయిరే' ఇతి । వారాహే చ-

"పుత్రభ్రాతృసఖిత్వేన స్వామిత్వేన యతో హరిః । బహుధా గీయతే వేదైర్జీవోంశస్తస్య తేన తు ।।

యతో భేదేన తస్యాయమభేదేన చ గీయతే । అతశ్చాంశత్వముద్దిష్టం భేదోభేదౌ న ముఖ్యతః ।।' ఇతి ।।43।।

ఓం మన్త్రవర్ణాత్ ఓం ।।44।।

"పాదోస్య విశ్వా భూతాని' ఇతి ।।44।।

ఓం అపి స్మర్యతే ఓం ।।45।।

"మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః' ఇతి ।।45।।

అనంశత్వశ్రుతేర్గతిం చాహ-

ఓం ప్రకాశాదివన్నైవం పరః ఓం ।।46।।

అంశత్వేపి న మత్స్యాదిరూపీ పర ఏవంవిధః । యథా తేజోంశస్యైవ కాలాగ్నేః ఖద్యోతస్య చ నైకప్రకారతా । యథా జలాంశస్యామృతసముద్రస్య మూత్రాదేశ్చ । యథా చ పృథివ్యంశస్య మేరోర్విష్ఠాదేశ్చ । అభిమానిదేవతాపేక్షయైతత్ ।।46।।

ఓం స్మరన్తి చ ఓం ।।47।।

"ఏతే స్వాంశకలాః పుంసః కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమ్'

"అతః పరం యదవ్యక్తమవ్యూఢగుణబృంహితమ్ । అదృష్టాశ్రుతవస్తుత్వాత్ స జీవో యః పునర్భవః ।।'

"స్వాంశశ్చాథో విభిన్నాంశ ఇతి ద్వేధాంశ ఇష్యతే । అంశినో యత్తు సామర్థ్యం యత్స్వరూపం యథాస్థితిః ।।

తదేవ నాణుమాత్రోపి భేదః స్వాంశాశినోః క్వచిత్ । విభిన్నాంశోల్పశక్తిః స్యాత్ కిఞ్చిత్ సాదృశ్యమాత్రయుక్ ।।' ఇతి వారాహే ।

"న త్వత్సమోస్త్యభ్యధికః కుతోన్యః' ఇతి చ ।।47।।

ఓం అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ ఓం ।।48।।

పరానుజ్ఞయా ప్రవృత్తిః పరతో బన్ధనివృత్తిశ్చ జీవస్య ప్రతీయతే అంశత్వేపి దేహసమ్బన్ధాత్ । "య ఆత్మానమన్తరో యమయతి' "తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి' ఇత్యాదినా న తు పరస్య ।

"వాసుదేవః సఙ్కర్షణః ప్రద్యుమ్నోనిరుద్ధోహం మత్స్యః కూర్మో వరాహో నారసింహో వామనో రామో రామః కృష్ణః బుద్ధః కల్కిరహం శతధాహం సహస్రధాహమమితోహమనన్తోహం నైవైతే జాయన్తే న మ్రియన్తే నైషామనుజ్ఞా న బన్ధో న ముక్తిః సర్వ ఏవ హ్యేతే పూర్ణా అజరా అమృతా పరమాః పరానన్దాః' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ ।

యుజ్యతే చ జ్యోతిరాదివత్ యథాదిత్యో వియద్గతస్తత్ప్రకాశశ్చైకప్రకారః । "శుక్లం కృష్ణం కనీనికా' ఇతి తదంశస్యాప్యక్ష్ణో దేహసమ్బన్ధాన్న తాదృశీ శక్తిః । తదనుగ్రాహ్యత్వం తేనైవావృతిపరిహారశ్చ । యథా బాహ్యామృతజస్యామృతసముద్రస్య చైకత్వం తదంశస్యాపి శ్లేష్మణస్తదనుగ్రాహ్యత్వం తేనైవ విరోధినివృత్తిశ్చ । మోక్షధర్మే చ-

యత్కిఞ్చిదిహ లోకేస్మిన్ దేహబద్ధం విశాంపతే । సర్వం పఞ్చభిరావిష్టం భూతైరీశ్వరబుద్ధిజైః ।।

ఈశ్వరో హి మహద్భూతం ప్రభుర్నారాయణో విరాట్ । భూతాన్తరాత్మా విజ్ఞేయః సగుణో నిర్గుణోపి చ ।।

భూతప్రలయమవ్యక్తం శుశ్రూషుర్నృపసత్తమ ।। ఇతి ।।

వారాహే చ-

అంశాశ్చ దేహయోగ్యత్వాజ్జీవా బన్ధాదిసంయుతాః । అనుగ్రాహ్యేశ్చేశ్వరేణ న తు మత్స్యాదికో హరిః ।।

అదేహబన్ధయోగ్యత్వాద్ యథా సూర్యప్రభాక్షిణీ । యథామృతసముద్రస్య శ్లేష్మాదేశ్చ ద్విరూపతా ।।

అనుగ్రాహ్యత్వమన్యస్య తేనైవావృతిరోధనమ్ ।। ఇతి ।।48।।

ఓం అసన్తతోశ్చావ్యతికరః ఓం ।।49।।

అపూర్ణశక్తిత్వాచ్చ జీవస్య న మత్స్యాదిసామ్యమ్ । తథా చ చతుర్వేదశిఖాయామ్ - "తస్య హ వా ఏతస్య పరమస్య త్రీణి రూపాణి కృష్ణో రామః కపిల ఇతి । తస్య హ వా ఏతస్య పరమస్య పఞ్చరూపాణి దశరూపాణి శతరూపాణి సహస్రరూపాణి అమితరూపాణి । తాని హ వా ఏతాని సర్వాణి పూర్ణాని సర్వాణ్యనన్తాని సర్వాణ్యసమ్మితాని । అథావరాః సర్వ ఏవాపూర్ణా సర్వ ఏవ బధ్యన్తేథ ముచ్యన్తే చ కేచన ।' ఇతి ।।49।।

ఓం ఆభాస ఏవ చ ఓం ।।50।।

"రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ' ఇతి ప్రతిబిమ్బత్వాచ్చ న సామ్యమ్ । వారాహే చ-

"ద్విరూపావంశకౌ తస్య పరమస్య హరేర్విభోః । ప్రతిబిమ్బాంశకశ్చాథ స్వరూపాంశక ఏవ చ ।।

ప్రతిబిమ్బాంశకా జీవాః ప్రాదుర్భావాః పరే స్మృతాః । ప్రతిబిమ్బేష్వల్పసామ్యం స్వరూపాణీతరాణి తు ।।' ఇతి ।।

"సోపాధిరనుపాధిశ్చ ప్రతిబిమ్బో ద్విధేయతే । జీవ ఈశస్యానుపాధిరిన్ద్రచాపో యథా రవేః ॥'
ఇతి పైఙ్గిశ్రుతిః ॥

"యథైషా పురుషే చ్ఛాయా ఏతస్మిన్నేతదాతతమ్' ఇతి చ శ్రుతిః ॥50॥

॥ ఇతి అంశాధికరణమ్ ॥

ప్రతిబిమ్బానాం మిథో వైచిత్ర్యే కారణమాహ-

ఓం అదృష్టానియమాత్ ఓం ॥51॥

అనాదివిద్యాకర్మాదివైచిత్ర్యాత్ వైచిత్ర్యమ్ ॥51॥

ఓం అభిసన్ధ్యదిష్వపి చైవమ్ ఓం ॥52॥

ఇచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖాదివైచిత్ర్యం చాదృష్టాదేవ । చశబ్దేన ప్రతిక్షణవైచిత్ర్యం చ ॥52॥

ఓం ప్రదేశాదితి చేన్నాన్తర్భావాత్ ఓం ॥53॥

న స్వర్గభూమ్యాదిప్రదేశవిశేషాద్ వైచిత్ర్యమ్ । తత్రాప్తేరప్యదృష్టాపేక్షత్వాత్ ।
ఏకదేశస్థితానామేవ వైచిత్ర్యదర్శనాచ్చ ॥53॥

॥ ఇతి అదృష్టాధికరణమ్ ॥19॥

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః

****

అథ చతుర్థః పాదః

యుక్తిసహితశ్రుతివిరోధం శ్రుతీనామపాకరోత్యనేన పాదేన । "ప్రాణా ఏవేదమగ్ర ఆసుస్తేభ్యో
భూతాని జజ్ఞిరే । భూతేభ్యోఽణ్డమణ్డస్యాన్తస్త్విమే ోకాః । అథ ప్రాణా ఏవానాదయః ప్రాణా నిత్యాః'
ఇతి కాషాయణశ్రుతౌ ప్రాణానామనుత్పత్తిః శ్రూయతే ।

నోపాదానం హీన్ద్రియాణామతోనుత్పత్తిరిష్యతే । ఉపాదానకృతా సృష్టిః సర్వోకేషు దృశ్యతే
॥ ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ।

"ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణి చ' ఇతి చ । అత ఉచ్యతే-

ఓం తథా ప్రాణాః ఓం ॥1॥

యథాకాశాదయః పరమాత్మన ఉత్పద్యన్తే తథా ప్రాణా అపి ॥1॥

ఓం గౌణ్యసమ్భవాత్ ఓం ॥2॥

అనాదిత్వశ్రుతిర్గౌణానాదిత్వాపేక్షయా । ముఖ్యాసమ్భవాత్ ।

"నిత్యాన్యేతాని సౌక్ష్మ్యేణ హీన్ద్రియాణి తు సర్వశః । తేషాం భూతైరుపచయః సృష్టికాలే విధీయతే ॥

పరేణ సామ్యసమ్ప్రాప్తేః కస్య స్యాన్ముఖ్యనిత్యతా ॥' ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ॥2॥

ఓం ప్రతిజ్ఞానుపరోధాచ్చ ఓం ॥3॥

"ఇదం సర్వమసృజత' ఇతి ॥3॥

"ద్విధా హ్యేవేన్ద్రియాణి నిత్యాని చానిత్యాని చ । తత్ర నిత్యం మనోనాదిత్వాన్న హ్యమనాః పుమాంస్తిష్ఠత్యనిత్యాన్యన్యాని' ఇతి గౌపవనశ్రుతౌ మనసోనుత్పత్తిః సయుక్తికా శ్రూయతే । అత ఆహ-

ఓం తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ ఓం ॥4॥

"మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ' ఇతి పూర్వోక్తత్వాన్నానుత్పత్తిర్మనసో యుజ్యతే ।

పూర్వం మనః సముత్పన్నం తతోన్యేషాం సముద్భవః ।
తదనుత్పత్తివచనమల్పోపచయకారణాత్ ॥

ఇతి వాయుప్రోక్తవచనం చశబ్దేన గృహీతమ్ ॥4॥

॥ ఇతి మనోధికరణమ్ ॥2॥

"నిత్యయానిత్యయా స్తౌమి పరమాత్మానమచ్యుతమ్' ఇతి । "వాగ్వావ నిత్యా న హ్యేషోత్పద్యతేస్యాం హి శ్రుతిరవతిష్ఠతే' ఇతి సయుక్తికం పౌష్యాయణశ్రుతౌ వాచోనుత్పత్తిరుచ్యతే । అతో బ్రవీతి-

ఓం తత్పూర్వకత్వాద్వాచః ఓం ॥5॥

"తస్మాన్మన ఏవ పూర్వరూపం వాగుత్తరరూపమ్' ఇతి మనఃపూర్వకత్వాత్ వాచో నానుత్పత్తిః ।

"వాగిన్ద్రియస్య నిత్యత్వం శ్రుతిసన్నిధియోగ్యతా । ఉత్పత్తిర్మనసో యస్మాన్న నిత్యత్వం కుతశ్చన ।।' ఇతి వాయుప్రోక్తే ।।5।।

।। ఇతి వాగధికరణమ్ ।।

"సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్' ఇతి శ్రుతిః ।

సప్తైవ మారుతా బాహ్యే ప్రాణాః సప్త తథాత్మని । అధిదైవే తథాధ్యాత్మే సఙ్ఖ్యాసామ్యం విదో విదుః ।। ఇతి చ స్కాన్దే ।

"ద్వాదశ వా ఏతే ప్రాణా ద్వాదశ మాసా ద్వాదశాదిత్యా ద్వాదశరాశయో ద్వాదశగ్రహాః' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతౌ ద్వాదశప్రాణా దృశ్యన్తే । అతో వక్తి-

ఓం సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ ఓం ।।6।।

జ్ఞానేన్ద్రియాపేక్షయా సప్తత్వమ్ । "గుహాశయాం నిహితాః సప్త సప్త' ఇతి విశేషణాత్ ।

"సప్తప్రాణాస్త్వవగతేః పఞ్చప్రాణాశ్చ కర్మణః । ఏవం ప్రాణద్వాదశకం శరీరే నిత్యసంస్థితమ్ ।।' ఇతి భవిష్యత్పర్వవచనం చశబ్దాత్ ।।6।।

ఓం హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవమ్ ఓం ।।7।।

హస్తాదీనాం కర్మవిషయత్వాన్న సహపాఠః ।

"సంసారస్థితి హేతుత్వాత్ స్థితం కర్మ విదో విదుః । తస్మాదుద్గతి హేతుత్వాత్ జ్ఞానం గతిరిహోచ్యతే ।।' ఇతి వాయుప్రోక్తే ।।7।।

।। ఇతి సప్తగత్యధికరణమ్ ।।

"దివీవ చక్షురాతతమ్' ఇతి వ్యాప్తిః ప్రతీయతే । దూరశ్రవణదర్శనాదియుక్తిశ్చ । "అణుభిః పశ్యత్యణుభిః కృణోతి ప్రాణా వా అణవః ప్రాణైర్హ్యేతద్భవతి' ఇతి చ కౌణ్డిన్యశ్రుతిః । అతో వక్తి-

ఓం అణవశ్చ ఓం ।।8।।

"తద్యథా హ్యణునశ్చక్షసః ప్రకాశో వ్యాతత ఏవమేవాస్య పురుషస్య ప్రకాశో వ్యాతతోఽణుర్హ్యేవైష పురుషో భవతి' ఇతి శాణ్డిల్యశ్రుతిః ।।8।।

।। ఇతి అణ్వధికరణమ్ ।।

"నైవ ప్రాణ ఉదేతి నాస్తమేత్యేక ఏవ మధ్యే స్థాతా । అథైనమాహుర్మధ్యమ ఇతి' ఇతి ముఖ్యప్రాణస్యానుత్పత్తిః శ్రూయతే ।

"యత్రావ్యాప్తిర్యత్పరిత్యాగ ఉత్పత్తిర్మరణం తథా । తస్యోత్పత్తిర్మృతిశ్చైవ కథం ప్రాణస్య యుజ్యతే ।।' ఇతి చ యుక్తిర్వాయుప్రోక్తే ।

"ఆత్మత ఏష ప్రాణో జాయతే' ఇతి చ । అత ఆహ-

ఓం శ్రేష్ఠశ్చ ఓం ।।9।।

"సౌక్ష్మ్యేణ హ వా ఏషోవతిష్ఠతే స్థూలత్వేనోదేతి సూక్ష్మశ్చాథో స్థూలశ్చ ప్రకృతితః సూక్ష్మోన్యతః స్థూలోథైనమాహుః సాదిరనాదిరితి' ఇతి గౌపవనశ్రుతేః ।।9।।

ఓం న వాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ ఓం ।।10।।

"చేష్టాయాం బాహ్యవాయౌ చ ముఖ్యప్రాణే చ గీయతే । ప్రాణశబ్దస్త్రిషు హ్యేషు ముఖే ముఖ్యః ప్రకీర్తితః ।।'

ఇతి వాయుక్రియయోరపి వ్యపదేశాదుత్పత్తిశ్రుతిస్తయోర్న స్యాత్ । "స ప్రాణసృజత.... ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపః..... తపో మన్త్రాః కర్మ' ఇతి పృథగుపదేశాత్ ।

"భూతాని చేష్టా మన్త్రాశ్చ ముఖ్యప్రాణాదిదం జగత్ । ముఖ్యప్రాణః పరస్మాచ్చ న పరః కారణాన్వితః ।।' ఇతి వాయుప్రోక్తే ।।10।।

।। ఇతి ముఖ్యప్రాణాధికరణమ్ ।।6।।

"ప్రాణాదదమావిరాసీత్ ప్రాణో ధత్తే ప్రాణేయమభ్యుపైతి న ప్రాణః కిఞ్చిదాశ్రితః' ఇత్యగ్నివేశ్యశ్రుతౌ ।

"యదాశ్రయాదస్య చేష్టా సోన్యం కథముపాశ్రయేత్ । యథా ప్రాణస్తథా రాజా సర్వస్యైకాశ్రయో భవేత్ ।।' ఇతి చ యుక్తిర్భారతే ।

"ప్రాణస్యైతద్వశే సర్వం ప్రాణః పరవశే స్థితః । న పరః కిఞ్చిదాశ్రిత్య వర్తతే పరమో యతః ।।' ఇతి పైఙ్గిశ్రుతిః ।। అత ఆహ-

ఓం చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః ఓం ।।11।।

చక్షురాదివన్ముఖ్యప్రాణోపి పరమాత్మవశ ఏవ । "సర్వం హ్యేవైతత్పరమేవతిష్ఠతే ప్రాణశ్చ ప్రాణాశ్చ ప్రాణినశ్చ స హ్యేక ఏవైతాన్నయత్యున్నయతి వశీకరోతి' ఇతి గౌపవనశ్రుతౌ చక్షురాదిభిః సహ తద్వశత్వేనైవ శాసనాత్ ।

"సర్వకర్తాపి సమ్రాణః పరమాధారతః స్థితః । కథమేవాన్యథా స స్యాత్ యతో నైవేశ్వద్వయమ్ ।।

అవాన్తరేశ్వరత్వేన తస్యేశ్వరవచో భవేత్ । అతో మధ్యమతామాహుస్తస్య వేదేషు వేదినః ।।

అనన్యేశ్వరతా ప్రాణే తదన్యేశ్వరవర్జనాత్ । యతో విశేషవాక్యేన హ్రియతే సమతావచః ।।'

"నాన్యోతోస్తి ద్రష్టా" "నాన్యదతోస్తి ద్రష్టృ' ఇత్యాదివచనయుక్తయ ఆదిశబ్దోక్తాః ।।11।।

ఓం అకరణత్వాచ్చ న దోషస్తథా హి దర్శయతి ఓం ।।12।।

ఇతరేషాం ప్రాణానాం కరణత్వాన్ముఖ్యస్యాకరణత్వాత్ తస్యాన్యేభ్య ఉత్తమత్వం యుజ్యతే । మాణ్డవ్యశ్రుతిశ్చ- "తాని హ వా ఏతాని సర్వాణి కరణాన్యథ ప్రాణ ఏవాకరణస్తస్మాన్ముఖ్యస్తస్మాత్ ముఖ్య ఇత్యాచక్షతే' ఇతి ।।12।।

।। ఇతి చక్షురాద్యధికరణమ్ ।।7।।

"సర్వే వా ఏతే ముఖ్యదాసాః ప్రాణోపానో వ్యాన ఉదానః సమాన ఇతి । అథ ప్రాణో వావ సమ్రాట్' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతిః ।

"ప్రాణాపానాదయః సర్వే ముఖ్యదాసా యతోనిశమ్ । అతస్తదాజ్ఞయా నిత్యం స్వాని కర్మాణి కుర్వతే ।।' ఇతి యుక్తిర్వాయుప్రోక్తే ।

"ముఖ్యస్యైవ స్వరూపాణి ప్రాణాద్యాః పఞ్చవాయవః । స ఏవ ప్రాణినాం దేహే పఞ్చధా వర్తతేనిశమ్ ।।' ఇతి చ గౌపవనశ్రుతిః । అతో వక్తి-

ఓం పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ఓం ।।13।।

"అథ పఞ్చవృత్త్యైతాత్ ప్రవర్తతే ప్రాణో వావ పఞ్చవృత్తిః ప్రాణోపానో వ్యాన ఉదానః సమాన ఇతి । తేభ్యో వా ఏతేభ్యః పఞ్చదాాసాః ప్రజాయన్తే । ప్రాణాద్ వావ ప్రాణోపానాదపానో వ్యానాత్ వ్యాన ఉదానాత్ ఉదానః సమానాదేవ సమానో యథా హ వై మనః పఞ్చధా వ్యపదిశ్యతే మనోబుద్ధిరహఙ్కారశ్చిత్తం చేతనేతి । తేభ్యో వా ఏతేభ్యః పఞ్చ దాసాః ప్రజాయన్తే । మనసో వావ మనో బుద్ధేః బుద్ధిరహఙ్కారాదహఙ్కారశ్చిత్తాత్ చిత్తం చేతనాయా ఏవ చేతనైవమితి' ఇతి ।।13।।

।। ఇతి పఞ్చవృత్త్యధికరణమ్ ।।8।।

"ప్రాణ ఏవాధస్తాత్ ప్రాణ ఉపరిష్టాత్ ప్రాణో మధ్యతః ప్రాణః సర్వతః ప్రాణ ఏవేదం సర్వమ్' ఇతి ప్రాణస్య వ్యాప్తిః ప్రతీయతే ।

"యతః సర్వం జగద్వ్యాప్య తిష్ఠతి ప్రాణ ఏవ తు । అతో ధృతం జగత్సర్వమన్యథా కేన ధార్యతే ।।' ఇతి చ యుక్తిర్వాయుప్రోక్తే ।

"అణునైతత్ సృజ్యతే అణునైతద్ధార్యతే అణౌ యమభ్యుపైతి ప్రాణో వా అణుః ప్రాణో హ్యేతద్భవతి' ఇతి చ సౌత్రాయణశ్రుతిః । అత ఆహ-

ఓం అణుశ్చ ఓం ।।14।।

స వా ఏష ప్రాణోఽణుర్మహాన్మామాన్తర్వ్యాణుర్బర్హిర్మహాన్ ప్రాణో వా ఈశితవ్యేశ ఈశో హ్యసౌ సర్వస్యేశితవ్యశ్చ పరస్య' ఇతి హి కౌణ్డిణ్యశ్రుతిః ।।14।।

।। ఇతి ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్ ।।

కరణత్వం ప్రాణానాముక్తమ్ ।

"జీవస్య కరణాన్యాహుః ప్రాణానేతాంస్తు సర్వశః । యస్మాత్ తద్వశగా ఏతే దృశ్యన్తే సర్వదేహిషు ।।'

ఇతి సౌత్రాయణశ్రుతౌ సయుక్తికం జీవకరణత్వం ప్రతీయతే । "బ్రహ్మణో వా ఏతాని కరణాని చక్షుః శ్రోత్రం మనో వాగితి తద్ధ్యేత్రై కారయతి' ఇతి కాషాయణశ్రుతౌ । అత ఆహ-

ఓం జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం తు తదామననాత్ ఓం ।।15।।

యజ్జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానం బ్రహ్మ తదేవైతైః కరణైః ప్రవర్తయతి । "యః ప్రాణే తిష్ఠన్' ఇత్యాది తదామననాత్ ।।15।।

కథం జీవకరణత్వశ్రుతిరిత్యతో వక్తి-

ఓం ప్రాణవతా శబ్దాత్ ఓం ।।16।।

జీవేనైవ స్వకరణైః కారయతి పరమాత్మా । అతో న విరోధః । "ఏష హ్యనేనాత్మనా చక్షుషా దర్శయతి శ్రోత్రేణ శ్రావయతి మనసా మనయతి బుద్ధ్యా బోధయతి తస్మాదేతావాహుః సృతిరసృతిరితి' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతేః ।

"కరణైః కారణం బ్రహ్మ పురుషాపేక్షయాఖిలమ్ । శ్రోత్రాదిభిః కారయతి కరణానీత్యతో విదుః ।।

న జీవాపేక్షయా ముఖ్యం కారయేత్ పరమేశ్వరః । కేవలాత్మేచ్ఛయా తస్మాన్ ముఖ్యత్వం తస్య నిశ్చితమ్ ।।' ఇతి వారాహే ।।16।।

ఓం తస్య చ నిత్యత్వాత్ ఓం ।।17।।

అనాదినిత్యత్వాజ్జీవకరణసమ్బన్ధస్య యుజ్యేత తత్కరణత్వశ్రుతిః । "అథావియోగీని । కరణైర్వావ న వియుజ్యతే దేహేనైవ వియుజ్యత ఇత్యేతద్వావ కరణానాం కరణత్వం యద్వావ న వియుజ్యతే' ఇతి గౌపవనశ్రుతిః । చశబ్దః కరణసమ్బన్ధగ్రాహీ ।।17।।

"అథేన్ద్రియాణి ప్రాణా వా ఇన్ద్రియాణి ప్రాణా హీదం ద్రవన్తి' ఇతి సయుక్తికపౌత్రాయణశ్రుతిః సామాన్యేన ప్రాణానామిన్ద్రియత్వం వక్తి । "ద్వాదశైవేన్ద్రియాణ్యాహుర్మనోబుద్ధీ తు ద్వాదశ' ఇతి చ కాపాయణశ్రుతిః । అతః కస్యేన్ద్రియత్వం నివార్యత ఇత్యతో వక్తి-

ఓం త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ఓం ।।18।।

ముఖ్యప్రాణమృతే త ఏవేన్ద్రియాణి ।

"ద్వాదశైవేన్ద్రియాణ్యాహుః ప్రాణో ముఖ్యస్త్వనిన్ద్రియమ్ । ద్రవతాం హీన్ద్రియాణాం తు నియన్తా ప్రాణ ఏకరాట్ ।।' ఇతి పౌత్రాయణశ్రుతిః ।

"శ్రోత్రాదీని తు పఞ్చైవ తథా వాగాదిపఞ్చకమ్ । మనోబుద్ధిసహాయాని ద్వాదశైవేన్ద్రియాణి తు ।।

విషయద్రవణాత్ తేషామిన్ద్రియత్వముదాహృతమ్ । తేషాం నియామకః ప్రాణః స్థిత ఏవాఖిలప్రభుః ।।' ఇతి బృహత్సంహితాయామ్ ।।18।।

ఓం భేదశ్రుతేః ఓం ।।19।।

"స్థిత ఏవ హీదం ముఖ్యప్రాణః కరోతి కారయతి బలతి బాలయతి ధత్తే ధారయతి ప్రభుం వా ఏనమాహురథేన్ద్రియాణి న స్థితాని న కుర్వన్తి న కారయన్తి న బలన్తి న బాలయన్తి న దధతే న ధారయన్తి తాని హ వా ఏతాన్యబలాని తస్మాదాహురిన్ద్రియాణి కరణాని' ఇతి పౌత్రాయణశ్రుతేః ।।19।।

ఓం వైలక్షణ్యాచ్చ ఓం ।।20।।

పురుషాపేక్షయా ప్రవృత్తిరిన్ద్రియాణాం దృశ్యతే న ముఖ్యస్య । "ప్రాణాగ్నయ ఏవైతస్మిన్ పురే జాగ్రతి' ఇతి చ శ్రుతేః ।।20।।

ఇతి ఇన్ద్రియాధికరణమ్ ।।20।।

"విరిఞ్చో వా ఇదం సర్వం విరేచయతి విదధాతి బ్రహ్మ వావ విరిఞ్చ ఏతస్మాద్ధీమే రూపనామనీ' ఇతి గౌపవనశ్రుతిః ।

"యస్మాద్విరేచయేత్ సర్వం విరిఞ్చస్తేన భణ్యతే । ఏకో హి కర్తా జగతో బ్రహ్మైవ చ చతుర్ముఖః ।।' ఇతి చ యుక్తిబర్రాహ్మే ।

"అథ కస్మాదుచ్యతే పరమ ఇతి పరమాద్ధ్యేతే నామరూపే వ్యాక్రియేతే తస్మాదేనమాహుః పరమ ఇతి । అథ కస్మాదుచ్యతే బ్రహ్మేతి బృహత్వాత్ బృంహణత్వాచ్చ' ఇత్యాగ్నివేశ్యశ్రుతిః । అత ఆహ-

ఓం సఞ్జ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ఓం ।।21।।

నామరూపక్లృప్తిః పరాదేవ । "సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్య ఆస్తే' ఇతి శ్రుతేః । త్రివృత్కుర్వత ఇతి హేతుగర్భః । త్రివృత్కరణాపేక్షత్వాన్నామరూపయోః ।

"సర్వనామ్నాం చ రూపాణాం వ్యవహారేషు కేశవః । ఏక ఏవ యతః స్రష్టా బ్రహ్మద్యాస్తదవాన్తరా ।।' ఇతి చ పాద్మే ।

"త్రివృత్క్రియా యతో విష్ణో రూపం చ తదపేక్షయా । రూపాపేక్షం తథా నామ వ్యవహారస్తదాత్మకః ।।

అతో నామ్నశ్చ రూపస్య వ్యవహారస్య చైకరాట్ । హరిరేవ యతః కర్తా పితాతో భగవాన్ ప్రభుః ।।' ఇతి చ బ్రహ్మణ్డే ।।21।।

ఇతి సంజ్ఞాధికరణమ్ ।।12।।

"అద్భ్యో హీదముత్పద్యతే ఆపో వావ మాంసమస్థి చ భవన్త్యాపః శరీరమాప ఏవేదం సర్వమ్' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతిః । అమ్మయం తు యతో "మాంసమతస్సృష్టిశ్చ మాంసతః' ఇతి చ భారతే । "పృథివీ శరీరమాకాశమాత్మా' ఇతి చ । అతో బ్రవీతి-

ఓం మాంసాది భౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ఓం ।।22।।

"యత్కఠినం సా పృథివీ యద్ద్రవం తదాపో యదుష్ణం తత్తేజః' ఇతి శ్రుతేర్మాంసాద్యేవ భౌమం న సర్వశరీరమ్ । అప్తేజసోశ్చ కార్యం యథాశబ్దమఙ్గీకర్తవ్యమ్ । "యద్వా వాథో

విమిశ్రం మిశ్రాద్ధ్యేతద్భవతి మిశ్రాణి హి భూతాని తస్మాదేవైవమాచక్షతే భూతాని' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతిః ।

"పఞ్చభూతాత్మకం సర్వం తదప్యేకవివక్షయా । ఏకభూతాత్మకత్వేన వ్యవహారస్తు వైదికే ।।

భౌమమిత్యేవ కారిన్యాచ్చౌక్ల్యాదౌదకమిత్యపి । తేజిష్టత్వాత్ త్రైజసం చ యథాస్థ్నాం వచనం శ్రుతౌ ।।' ఇతి వాయుప్రోక్తే ।।22।।

కథం తర్హి విశేషవచనమిత్యత ఆహ-

ఓం వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః ఓం ।।23।।

భూతానాం విశేషసంయోగాదేవ విశేషవ్యవహారః ।

"పార్థివానాం శరీరాణామర్ధేన పృథివీ స్మృతా । ఇతరేర్ధే త్రిభాగిన్య ఆపస్తేజస్తు భాగతః ।।

ఇతి సామాన్యతో జ్ఞేయం భేదశ్చ ప్రతిపూరుషమ్ । స్వర్గస్థానాం శరీరాణామర్ధం తేజ ఉదాహృతమ్ ।।' ఇతి చ బ్రహ్మసంహితాయామ్ ।

సర్వాధ్యాయార్థావధారణార్థాధ్యాయాన్తే ద్విరుక్తిః ।

గారుడే చ-

అధ్యాయాన్తే ద్విరుక్తిః స్యాద్వేదే వా వైదికేపి వా । విచారో యత్ర సజ్జ్యేత పూర్వోక్తస్యావధారణే ।।

అనుక్తానాం ప్రమాణానాం స్వీకారశ్చ కృతో భవేత్ । వినిన్ద్య చేతరాన్ మార్గాన్ సమ్పూర్ణఫ�తా తథా ।। ఇతి ।।

ఇతి మాంసాధికరణమ్ ।।13।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

****

తృతీయోధ్యాయః

సాధనవిచారోయమధ్యాయః । వైరాగ్యార్థే గత్యాదినిరూపణా ప్రథమపాదే । భూతబన్ధో హి బన్ధః । "భూతబన్ధస్తు సంసారో ముక్తిస్తేభ్యో విమోచనమ్' ఇతి వారాహే । తచ్చ మరణే భవతి ।

భూతానాం వినివృత్తిస్తు మరణం సముదాహృతమ్ । భూతానాం సమ్ప్రయోగశ్చ జనిరిత్యేవ పణ్డితైః ।। ఇతి చ భారతే ।।

అతః కిం సాధనైరిత్యత ఆహ-

ఓం తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ ఓం ।।1।।

శరీరాన్తరప్రతిపత్తౌ భూతసమ్పరిష్వక్త ఏవ గచ్ఛతి । "వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి' "ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి' ఇతి ప్రశ్నపరిహారాభ్యామ్ ।।1।।

ఇతి తదన్తరాధికరణమ్ ।।1।।

ఓం త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ఓం ।।2।।

అప్ఛబ్దస్తు త్ర్యాత్మకత్వాదుద్యుజ్యతే । భూయస్త్వాచ్చాపామ్ । "తాపాపనోదో భూయస్త్వమమ్భసో వృత్తయస్త్విమాః' ఇతి చ భాగవతే ।।2।।

ఇతి త్ర్యాత్మకత్వాధికరణమ్ ।।2।।

ఓం ప్రాణగతేశ్చ ఓం ।।3।।

"యత్ర వావ భూతాని తత్ర కరణాని నిత్యాని హ వా ఏతాని భూతాని చ కరణాని చ నైతాని కదాచిద్వియుజ్యన్తే న చ వి�ీయన్తే' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతేః ప్రాణగతేర్భూతాన్యపి సన్తి ఇతి సిద్ధమ్ ।।3।।

ఇతి ప్రాణగత్యధికరణమ్ ।।3।।

ఓం అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్ ఓం ।।4।।

"యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణః' ఇత్యాదిశ్రుతేర్న ప్రాణానాం జీవేన సహ గతిరితి చేన్న భాగతోగ్న్యాదిప్రాప్తేః ।

పురుషస్య మృతౌ బ్రహ్మన్ ప్రాణా భాగత ఏవ తు । అధిదైవం ప్రాప్నువన్తి భాగతోఽనుప్రజన్తి తమ్ ॥

పునః శరీరసమ్ప్రాప్తౌ తమేవానువిశన్తి చ ॥ ఇతి బ్రాహ్మే ।

బ్రహ్మాణ్డే చ - మృతికాలే జహాత్యేనం ప్రాణా భూతాని పఞ్చ చ । భాగతో భాగతస్త్వేనమనుగచ్ఛన్తి సర్వశః ॥ఇతి ॥4॥

ఇతి అగ్న్యాధికరణమ్ ॥4॥

ఓం ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః ఓం ॥5॥

"తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి' ఇతి ప్రథమాగ్నౌ శ్రూయతే న భూతాని జుహ్వతీతి । అతో నేతి చేన్న । తా ఏవ ప్రస్తుతా ఆపః శ్రద్ధారూపేణ హూయన్తే । "ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి' ఇత్యుపసంహారోపపత్తేః ॥5॥

ఇతి ప్రథమశ్రవణాధికరణమ్ ॥5॥

ఓం అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ఓం ॥6॥

అగ్న్యాదిగతిః ప్రత్యక్షతః శ్రూయతే । అతః ప్రత్యక్షాశ్రవణాన్న యుక్తమితి చేన్న । "అథైనం యజమానం కిం న జహాతి భూతాన్యేవ భూతైరేవ గచ్ఛతి భూతైర్భుఙ్క్తే భూతైరుత్పద్యతే భూతైశ్చరతి భూతైర్విచరతి' ఇతి కౌణ్డరవ్యశ్రుతౌ ప్రతీతేః ॥6॥

ఇతి అశ్రుతత్వాధికరణమ్ ॥6॥

"అపామ సోమమమృతా అభూమ' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధ ఇత్యతో వక్తి-

ఓం భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్ తథా హి దర్శయతి ఓం ॥7॥

భాగతస్తదమృతత్వమ్ । "నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే' ఇతి శ్రుతేరాత్మవిద ఏవ హి ముఖ్యమ్ । వాశబ్దాత్ పారమ్పర్యేణాత్మవిదపేక్షయా వా । తథా హి శ్రుతిః- "స ఏనమవిదితో న భునక్తి యథా వేదో వాననూక్తోఽన్యద్వా కర్మాకృతం యది హ వా అప్యనేవంవిన్మహత్పుణ్యం కర్మ కరోతి తద్ధాస్యాన్తతః క్షీయతే ఏవాత్మానమేవ లోకముపాసీత స య ఆత్మానమేవ లోకముపాస్తే న హాస్య కర్మ క్షీయతేఽస్మాద్ధ్యేవాత్మనో యద్యత్కామయతే తత్తత్సృజతే' "అమృతో వావ సోమపో భవతి యావదిన్ద్రో యావన్మనుర్యావదాదిత్యః' "కర్మణా జ్ఞానమాప్నోతి జ్ఞానేనామృతీభవతి అథామృతాని కర్మాణి యత ఏనమమృతత్వం నయన్తి' ఇతి చ ॥7॥

ఇతి భాక్తాధికరణమ్ ।।7।।

కృతస్య కర్మణో భోగేన క్షయాన్ముక్తిరిత్యత ఆహ-

ఓం కృతాత్యయేనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యామ్ ఓం ।।8।।

"తత శేషేణేమం ోకమాయాతి పునః కర్మ కురుతే పునర్గచ్ఛతి పునరాగచ్ఛతి' ఇతి శ్రుతేః ।

భుక్తశేషానుశయవానిమాం ప్రాప్య భువం పునః । కర్మ కృత్వా పునర్గచ్ఛేత్ పునరాయాతి నిత్యశః ।।

ఆచతుర్దశమాద్ వర్షాత్ కర్మాణి నియమేన తు । దశావరాణాం దేహానాం కారణాని కరోత్యయమ్ ।।

అతః కర్మక్షయాన్ముక్తిః కుత ఏవ భవిష్యతి ।।

ఇత్యాదిస్మృతేశ్చ శేషవానేవాయాతి ।।8।।

ఇతి కృతాత్యయాధికరణమ్ ।।8।।

"యథేతమేవ గచ్ఛతి యథేతమాగచ్ఛతి స భుఙ్క్తే స కర్మ కురుతే స పరివర్తతే' ఇతి గతిప్రకారేణాగతిః ప్రతీయతే । అతో బ్రూతే-

ఓం యథేతమనేవం చ ఓం ।।9।।

"ధూమాదభ్రమభ్రాదాకాశమాకాశాచ్చన్ద్రోకం యథేతమాకాశమాకాశాత్ వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమో భవతి ధూమో భూత్వాభ్రం భవత్యభ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి' ఇతి కాషాయణశ్రుతేర్యథాగతమన్యథా చ ।।9।।

ఇతి యథేతాధికరణమ్ ।।9।।

ఓం చరణాదితి చేన్న తదుపక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః ఓం ।।10।।

"తద్య ఇహ రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యన్తే కపూయచరణా కపూయామ్' ఇతి శ్రుతేశ్చరణఫమేవ గమనాగమనం న యజ్ఞాదికృతః ।

ఆచార ఇతి సమ్ప్రోక్తః కర్మాఙ్గత్వేన శుద్ధిదః । అశుద్ధిదస్త్వనాచారశ్చరణం తూభయం మతమ్ ।।

ఇతి స్మృతేరితి చేన్న యజ్ఞాద్యుప�క్షణార్థా చరణాదిశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజినిర్మన్యతే ||10||

ఓం ఆనర్థక్యమితి చేన్న తదపేక్షత్వాత్ ఓం ||11||

తర్హి రమణీయాః కపూయా ఇత్యేవ స్యాత్ | చరణశబ్దస్యానర్థక్యమితి చేన్న | చరణాపేక్షత్వాత్ రమణీయత్వాదేస్తజ్జ్ఞాపనార్థత్వేనోపపత్తేః ||11||

ఓం సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి తు బాదరిః ఓం ||12||

"ధర్మం చరత మాధర్మమ్' ఇత్యాదిప్రయోగాత్ సుకృతదుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దోక్తం ఇతి బాదరిర్మన్యతే | తుశబ్దాత్ స్వసిద్ధాన్తోపి స ఏవేతి సూచయతి | "తుశబ్దస్తు విశేషే స్యాత్ స్వసిద్ధాన్తేవధారణే' ఇతి చ నామమహోదధౌ ||12||

ఇతి చరణాధికరణమ్ ||10||

పుణ్యకృతామేవ గమనాగమనే నేతరేషామిత్యత ఆహ-

ఓం అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్ ఓం ||13||

"తద్య ఇహ శుభాకృతో యే వాశుభకృత స్తేశుభమనుభూయావర్తన్తే పునః కర్మ కుర్వన్తి పునర్గచ్ఛన్తి పునరాగచ్ఛన్తి' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతౌ ||13||

ఓం సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాత్ ఓం ||14||

సంయమనమనుభూయ కేషాఞ్చిదారోహః కేషాఞ్చిదవరోహః | తుశబ్దోవధారణే | "సర్వే వా ఏతేశుభకృతః సంయమనే ప్రపతన్తి తత్ర హ యే పరద్విషో గురుద్విషః శ్రుతిద్విషస్తదవమన్తారః శఠా మూర్ఖా ఇతి తే వై తతోవరుహ్య తమసి ప్రపతన్తి నైవైత ఉత్తిష్ఠన్తేపి కర్హిచిద్ వవ్రం వా ఏతదిత్యాహురథ యేన్యే బ్రహ్మద్విషః స్తేనాః సురాపాః ఇతి తే వై తదనుభూయేమం�ోకమనువ్రజన్తి' ఇతి కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతేః ||14||

ఓం స్మరన్తి చ ఓం ||15||

గచ్ఛన్తి పాపినః సర్వే నరకం నాత్ర సంశయః | తత్ర భుక్త్వా పతన్త్యేవ యే ద్విషన్తి జనార్దనమ్ ||

మహాతమసి మగ్నానాం న తేషాముత్థితిః క్వచిత్ । ఇతరేషాం తు పాపానాం వ్యుత్థానం విద్యతేపి చ ।।

సుఖస్యానన్తరం దుఃఖం దుఃఖస్యానన్తరం సుఖమ్ । ఇతి సర్వత్ర నియమః పఞ్చకష్టే తు తత్సదా ।। ఇత్యాది ।।15।।

ఇతి అనిష్టాదికార్యాధికరణమ్ ।।11।।

ఓం అపి సప్త ఓం ।।16।।

రౌరవేథ మహాంశ్చైవ వహ్నిర్వైతరణీ తథా । కుమ్భీపాక ఇతి ప్రోక్తాన్యనిత్యనరకాణి తు ।।

తామిస్రశ్చాన్ధతామిస్రో ద్వౌ నిత్యౌ సమ్ప్రకీర్తితౌ । ఇతి సప్త ప్రధానాని బీయస్తూత్తరోత్తరమ్ ।।

ఏతాని క్రమశో గత్వైవారోహోథావరోహణమ్ ।। ఇతి చ భారతే ।।16।।

ఇతి సప్తాధికరణమ్ ।।12।।

ఈశ్వరస్య నరకాయుక్తేః "సర్వం విసృజతి సర్వం విాపయతి సర్వం రమయతి సర్వం న రమయతి సర్వం ప్రవర్తయత్యన్తరస్మిన్నివిష్టః' ఇతి కౌషారవశ్రుతివిరోధ ఇత్యతో వక్తి-

ఓం తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధః ఓం ।।17।।

చశబ్దాదదుఃఖానుభవేన । "స స్వర్గే స భూమౌ స నరకే సోన్ధే తమసి ప్రవృత్తికృదేక ఏవానువిష్టో నాసౌ దుఃఖభుగీశ్వరః ప్రభుత్వాత్ సర్వం పశ్యతి సర్వం కారయతి నాసౌ దుఃఖభుక్ య ఏవం వేద' ఇతి పౌత్రాయణశ్రుతేరవిరోధః ।

నరకేపి వసన్నీశో నాసౌ దుఃఖభుగుచ్యతే । నీచోచ్చత్రైవ దుఃఖాదేర్భోగ ఇత్యభిధీయతే ।।

నాసౌ నీచోచ్చతాం యాతి పశ్యత్యేవ ప్రభుత్వతః ।। ఇతి భాగవతతన్త్రే ।।17।।

।। ఇతి తద్వ్యాపారాధికరణమ్ ।।13।।

"అథైతయోః పథోర్న కతరేణ చ తానీమాని క్షుద్రమిశ్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్ తృతీయం స్థానమ్' ఇతి గతిస్వాతన్త్ర్యం భూతానాం ప్రతీయత ఇత్యత ఆహ

ఓం విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ఓం ।।18।।

విద్యాకర్మాపేక్షయైతద్వచనమ్ । తయోరపి ప్రకృతత్వాత్ ।

"విద్యాపథః కర్మపథో ద్వౌ పన్థానౌ ప్రకీర్తితౌ । తద్వర్జితస్త్రిధా యాతి తిర్యగ్వా నరకం తమః ।।' ఇతి చ భారతే ।।18।।

।। ఇతి విద్యాకర్మాధికరణమ్ ।।

"యత్ర దుఃఖం సుఖం తత్ర సర్వత్రాపి ప్రతీయతే । అపి నీచగతౌ కిఞ్చిత్ కిము మానుషదేహినః ।।'

ఇతి వచనాత్ మహాతమస్యపి సుఖప్రాప్తిరిత్యత ఆహ

ఓం న తృతీయే తథోప�బ్ధేః ఓం ।।19।।

"అథావిద్వానకర్మావాగ్గచ్ఛతి త్రిధా హ వావాగ్గతిస్తిర్యగ్యాతనా తమ ఇతి । ద్వే వావ సుఖానువృత్తే న తమః సుఖానువృత్తం కేవ�ం హ్యేవాత్ర దుఃఖం భవతి' ఇతి శ్రుతేర్న తృతీయావాగ్గతౌ సుఖమ్ ।।19।।

ఓం స్మర్యతేపి చ �ోకే ఓం ।।20।।

"తిర్యక్షు నరకే చైవ సుఖ�ేశో విధీయతే । నాన్ధే తమసి మగ్నానాం సుఖ�ేశోపి కశ్చన ।।' ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ।

�ోకసిద్ధం చైతత్ । చశబ్దాల్లోకసిద్ధిరపి స్మార్తేత్యాహ ।

"అతిప్రియే యథా రాజా న దుఃఖం సహతే క్వచిత్ । అత్యప్రియే సుఖమపి తథైవ పరమేశ్వరః ।।' ఇతి హి బ్రాహ్మే ।।20।।

ఓం దర్శనాచ్చ ఓం ।।21।।

"నారాయణప్రసాదేన సమిద్ధజ్ఞానచక్షుషా । అత్యన్తదుఃఖసల్లీనాన్నిశ్శేషసుఖవర్జితాన్ ।।

నిత్యమేవ తథాభూతాన్ విమిశ్రాంశ్చ గణాన్ బహూన్ । నిరస్తాశేషదుఃఖాంశ్చ నిత్యానన్దైకభాగినః ।।

అపశ్యత్ త్రివిధాన్ బ్రహ్మా సాక్షాదేవ చతుర్ముఖః ।।' ఇతి దర్శనవచనాచ్చ పాద్మే ।।21।।

ఓం తృతీయే శబ్దావరోధః సంశోకజస్య ఓం ।।22।।

తృతీయే తృతీయతమసః శ్రవణాదేవ శబ్దానుసారేణ సంశోకజమోహప్రాప్తిః ।।22।।

ఓం స్మరణాచ్చ ఓం ।।23।।

"మహాతమస్త్రిధా ప్రోక్తమూర్ధ్వం మధ్యం తథాధరమ్ । శ్రవణాదేవ మూర్చ్ఛాదిరధరస్య యతో భవేత్ ।।

తస్మాన్న విస్తరేణైతత్ కథ్యతే రాజసత్తమ।।' ఇతి కౌర్మే ।।23।।

।। ఇతి మహాతమోధికరణమ్ (నతృతీయాధికరణమ్)।।

"ధూమో భూత్వాభ్రం భవతి' ఇత్యాద్యన్యభావః శ్రూయతే । స కథమిత్యతో బ్రవీతి

ఓం తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ఓం ।।24।।

ధూమాదిషు ప్రవిశ్య తద్గతౌ గతిః స్థితౌ స్థితిరిత్యాదిరేవ తద్భావాపత్తిః । న హ్యన్యస్యాన్యభావో యుజ్యతే । న చ తత్పదప్రాప్తిః । గారుడే చ

"ధూమాదిభావప్రాప్తిశ్చ తద్గతౌ గతిరేవ తు । స్థితౌ స్థితిః ప్రవేశశ్చ ?ఘుత్వాదిస్తథైవ చ ।।

న హ్యన్యస్యాన్యథాభావో న చ తత్పదమిష్యతే । విద్యాగమ్యం పదం యస్మాన్న తత్ప్రాప్యం హి కర్మణా ।।

ఏకదేశస్వభావేన వాగభేదాపి యుజ్యతే । యథా జీవః పరం బ్రహ్మ బ్రహ్మేదం జగదిత్యపి ।।' ఇతి ।।

।। ఇతి తత్స్వాభావ్యాధికరణమ్ ।।

బహుస్థానగమనాత్ కల్పాన్తమప్యేవం స్యాదిత్యత ఆహ

ఓం నాతిచిరేణ విశేషాత్ ఓం ।।25।।

"తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యన్తే' ఇతి విశేషాన్నాతిచిరేణ ।।

స్వర్గాల్లోకాదవాక్ ప్రాప్తో వత్సరాత్ పూర్వమేవ తు । మాతుః శరీరమాప్నోతి పర్యటన్ యత్ర తత్ర చ ।। ఇతి చ నారదీయే ।।25।।

ఇతి నాతిచిరేణాధికరణమ్ (అచిరప్రాప్త్యధికరణమ్) ।।

"త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిమాషా ఇతి జాయన్తే' ఇతి శ్రవణాదనర్థఫత్వం యజ్ఞాదేరిత్యతో వక్తి

ఓం అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిాపాత్ ఓం ।।26।।

అన్యాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదిశరీరే ప్రవేశః । న తు భోగోస్య । "ధూమో భూత్వాఽభ్రం భవతి' ఇత్యాదిపూర్వోక్తివత్ ।

"సోవాగ్గతః స్థావరాన్ ప్రవిశ్యాభోగేనైవ వ్రజన్ స్థూం శరీరమేతి స్థూాచ్ఛరీరాదోృగాననుభుఙ్క్తే' ఇత్యభిాపాత్ కౌషారవశ్రుతౌ ।

స్వర్గాదవాగ్గతో దేహీ వ్రీహ్యాదీతరదేహగః । అభుఞ్జంస్తు క్రమేణైవ దేహమాప్నోతి కాతః ।। ఇతి వారాహే ।।26।।

ఓం అశుద్ధమితి చేన్న శబ్దాత్ ఓం ।।27।।

హింసారూపత్వాత్ పాపస్యాపి సమ్భవాద్ దుఃఖం చ భవత్వితి చేన్న । శబ్దవిహితత్వాత్ ।

"హింసా త్వవైదికా యా తు తయానర్థో ధ్రువం భవేత్ । వేదోక్త్యా హింసయా తు నైవానర్థః కథఞ్చన ।।' ఇతి వారాహే ।।27।।

।। ఇతి అన్యా(ధిష్ఠితా)ధికరణమ్ ।।

"స్వర్గాదవాగ్గతశ్చాపి మాతురేవోదరం వ్రజేత్' ఇతి వచనాత్, "య ఏవ గృహీ భవతి యో వా రేతః సిఞ్చతి తమేవానువిశతి' ఇతి శ్రుతిః కథమిత్యత ఆహ

ఓం రేతఃసిగ్యోగోథ ఓం ।।28।।

"తతో రేతస్సిచమేవానుప్రవిశత్యథ మాతరమథ ప్రసూయతే స కర్మ కురుతే' ఇతి కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతేః పితరమేవ ప్రథమతో విశతి । మాతృప్రాప్తేః పశ్చాదపి భావ్యత్వాత్ ।।28।।

ఇతి రేతోధికరణమ్ ।।

"దేహం గర్భస్థితం క్వాపి ప్రవిశేత్ స్వర్గతో గతః' ఇతి వచనాత్ పశ్చాదేవ ప్రవిశతీత్యత ఆహ

ఓం యోనేః శరీరమ్ ఓం ।।29।।

పితృశరీరాత్ మాతృయోనిమనుప్రవిశ్య తత ఏవ శరీరమాప్నోతి । "దివః స్థాస్నూన్ గచ్ఛతి స్థాస్నుభ్యః పితరం పితుర్మాతరం మాతుః శరీరం శరీరేణ జాయత ఇతి సమ్మితమ్ । అథాసమ్మితం స్థాస్నుభ్యో జాయతే పితుర్మాతురన్తరే వా గర్భే వా బహిర్వా' ఇతి పౌష్యాయణశ్రుతేః ।।

"స్థావరాణి దివః ప్రాప్తః స్థావరేభ్యశ్చ పూరుషమ్ । పురుషాత్ స్త్రియమాపన్నస్తతో దేహం యథాక్రమమ్ ।।

దేహేన జాయతే జన్తురితి సామాన్యతో జనిః । విశేషజననం చాపి ప్రోచ్యమానం నిబోధ మే ।।

స్థాస్నుష్వథాపి పురుషే ప్రమదాయామథాపి వా । గర్భే వా బహిరేవాథ క్వచిత్ స్థానాన్తరేషు చ ।।' ఇతి బ్రాహ్మే ।।29।।

।। ఇతి యోన్యధికరణమ్ ।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

****

ద్వితీయః పాదః

భక్తిరస్మిన్ పాదే ఉచ్యతే । భక్త్యర్థం భగవన్మహిమోక్తిః ।

ఓం సన్ధ్యే సృష్టిరాహ హి ఓం ।।1।।

న స్వప్నోపి తం వినా ప్రతీయతే । "న తత్ర రథా న రథయోగా న పన్థానో భవన్త్యథ రథాన్ రథయోగాన్ పథః సృజతే ।' ఇత్యాది శ్రుతేః ।।1।।

ఓం నిర్మాతారం చైకే పుత్రాదయశ్చ ఓం ।।2।।

"య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మమాణః' ఇతి చ । "ఏతస్మాద్ధ్యేవ పుత్రో జాయత ఏతస్మాద్ భ్రాతైతస్మాద్భార్యా యదేనం పురుషమేష స్వప్నేనాభిహన్తి' ఇతి గౌపవనశ్రుతిశ్చ ।।2।।

ఓం మాయామాత్రం తు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ ఓం ।।3।।

అనాదిమనోగతాన్ సంస్కారాన్ స్వేచ్ఛామాత్రేణ ప్రదర్శయతి నాన్యేన సాధనేన, సమ్యగనభివ్యక్తత్వాత్ I బ్రహ్మాణ్డే చ -

"మనోగతాంస్తు సంస్కారాన్ స్వేచ్ఛయా పరమేశ్వరః I ప్రదర్శయతి జీవాయ స స్వప్న ఇతి గీయతే II

యదన్యథాత్వం జాగ్రత్వం సా భ్రాన్తిస్తత్ర తత్కృతా I అనభివ్యక్తరూపత్వాన్నాన్యసాధనజం భవేత్ II' ఇతి II3II

ఓం సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ఓం II4II

సాధనాన్తరాభావేపి భావాభావసూచకత్వేన చేశ్వరో దర్శయతి I

"యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేభిపశ్యతి I సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే II' ఇత్యాదిశ్రుతేః I

హిశబ్దాద్ దర్శనాచ్చ I

"యద్యాపి బ్రాహ్మణో బ్రూయాద్దేవతా వృషభోపి వా I స్వప్నస్థమథవా రాజా తత్తథైవ భవిష్యతి II' ఇత్యాద్యాచక్షతే చ స్వప్నవిదో వ్యాసాదయః II4II

II ఇతి సన్ధ్యాధికరణమ్ II

ఓం పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ ఓం II5II

బన్ధమోక్షప్రదత్వాత్ స ఏవ స్వప్నతిరస్కర్తా I

"స్వప్నాదిబుద్ధికర్తా చ తిరస్కర్తా స ఏవ చ I తదిచ్ఛయా యతో హ్యస్య బన్ధమోక్షౌ ప్రతిష్ఠితౌ II' ఇతి కౌర్మే II5II

II ఇతి పరాభిధ్యానాధికరణమ్ II

ఓం దేహయోగాద్వాసోపి ఓం II6II

దేహయోగేన వాసో జాగ్రదపి తత ఏవ I "స ఏవ జాగరితే స్థాపయతి స స్వప్నే స ప్రభుస్తురాషాట్ స ఏకో బహుధా భవతి' ఇతి కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతేః II6II

II ఇతి దేహయోగాధికరణమ్ II

ఓం తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని ఓం ।।7।।

జాగ్రత్స్వప్నాభావః సుప్తిః నాడీస్థే పరమాత్మని । "ఆసు తదా నాడీషు సుప్తో భవతి' "సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి' ఇతి శ్రుతేః ।।7।।

।। ఇతి తదభావాధికరణమ్ ।।

ఓం అతః ప్రబోధోస్మాత్ ఓం ।।8।।

యతస్తస్మిన్ సుప్తిః । "ఏష ఏవ సుప్తం ప్రబోధయత్యేతస్మాజ్జీవ ఉత్తిష్ఠత్యేష ప్రమాత్రైష పరమః' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతిః ।।8।।

।। ఇతి ప్రబోధాధికరణమ్ ।।

ఓం స ఏవ చ కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ఓం ।।9।।

న చ కేషాఞ్చిత్ స్వప్నాదికర్తా న తు సర్వేషామితి । "ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి' ఇతి కర్మణ్యవధారణాత్ ।

"ప్రదర్శకస్తు సవేషాం స్వాప్నాదేరేక ఏవ తు । పరమః పురుషో విష్ణుస్తతోన్యో నాస్తి కశ్చన ।।' ఇత్యనుసారిస్మృతేశ్చ ।

"ఏష స్వప్నాన్ దర్శయత్యేష ప్రబోధయత్యేష త్యథేష ఏవ పరమ ఆనన్దః' ఇతి చ శ్రుతిః । "ఆత్మానమేవ ోకముపాసీత' ఇతి చ విధిః ।।9।।

।। ఇతి కర్మానుస్మృత్యధికరణమ్ ।।6।।

ఓం ముగ్ధేర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ ఓం ।।10।।

మోహావస్థాయాం పరమేశ్వరేర్ధప్రాప్తిర్జీవస్య ।

హృదయస్థాత్ పరాజ్జీవో దూరస్థో జాగ్రదేష్యతి । సమీపస్థస్తథా స్వప్నం స్వపిత్యస్మిం?ల్లయం వ్రజన్ ।।

యత ఏవం త్రయోవస్థా మోహస్తు పరిశేషతః । అర్ధప్రాప్తిరితి జ్ఞేయో దుఃఖమాత్రప్రతిస్మృతేః ।। ఇతి వారాహే ।।

సోపి తత ఏవేతి సిద్ధమ్ ।

"మూర్చ్ఛా ప్రబోధనం చైవ యత ఏవ ప్రవర్తతే । స ఈశః పరమో జ్ఞేయః పరమానన్ద�క్షణః ।।' ఇతి హి కౌర్మే ।।10।।

।। ఇతి ముగ్ధప్రాప్త్యధికరణమ్ ।।7।।

స్థానాపేక్షయా పరమాత్మనో భేదాదనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావ ఇత్యత ఆహ-

ఓం న స్థానతోపి పరస్యోభయి�ఙ్గం సర్వత్ర హి ఓం ।।11।।

స్థానాపేక్షయాపి పరమాత్మనో న భిన్నం రూపమ్ । "సర్వేషు భూతేష్వేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షతే' ఇతి శ్రుతిః ।

"ఏకరూపః పరో విష్ణుః సర్వత్రాపి న సంశయః । ఐశ్వర్యాత్ రూపమేకం చ సూర్యవద్బహుధేయతే ।।' ఇతి మాత్స్యే ।

"ప్రతిదృశమివ నైకధార్కమేకం సమధిగతోస్మి విధూతభేదమోహః' ఇతి చ భాగవతే ।।11।।

ఓం న భేదాదితి చేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ఓం ।।12।।

"కార్యకారణబద్ధౌ తావిష్యేతే విశ్వతైజసౌ । ప్రాజ్ఞః కారణబద్ధస్తు ద్వౌ తు తుర్యే న సిద్ధ్యతః ।।' ఇతి భేదవచనాన్నేతి చేన్న ।

"ఏష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః' "అయమేవ స యోయమాత్మేదమమృతమిదం బ్రహ్మేదం సర్వమ్' "అయం వై హరయోయం వై దశ చ సహస్రాణి బహూని చానన్తాని చ । తదేతత్ బ్రహ్మాపూర్వమనపరమనన్తరమబాహ్యమయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూరిత్యనుశాసనమ్' ఇతి ప్రత్యేకమభేదవచనాత్ ।।12।।

ఓం అపి చైవమేకే ఓం ।।13।।

ఏవమభేదేనైవ । చశబ్దాదనన్తరూపత్వం చైకే శాఖినః పఠన్తి ।

"అమాత్రోనన్తమాత్రశ్చ ద్వైతస్యోపశమః శివః । ఓఙ్కారో విదితో యేన స మునిర్నేతరో జనః ।।' ఇతి ।

అభేదేపి భేదవ్యపదేశః స్థానభేదాదైశ్వర్యయోగాచ్చ యుజ్యతే । బ్రహ్మతర్కే చ -

బద్ధో బన్ధాదిసాక్షిత్వాద్భిన్నో భిన్నేషు సంస్థితః । నిర్దోషాద్వయరూపోపి కథ్యతే పరమేశ్వరః ।। ఇతి ।।

।। ఇతి స్థానభేదాధికరణమ్ ।।8।।

రూపవత్త్వాదనిత్యత్వమిత్యతో వక్తి-

ఓం అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ఓం ।।14।।

ప్రకృత్యాదిప్రవర్తకత్వేన తదుత్తమత్వాన్నైవ రూపవద్బ్రహ్మ । హిశబ్దాత్ "అస్థూ�మనణు' ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ ।

"భౌతికాని హి రూపాణి భూతేభ్యోసౌ పరో యతః । అరూపవానతః ప్రోక్తః క్వ తదవ్యక్తతః పరే ।।' ఇతి చ మాత్స్యే ।।14।।

ఓం ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్ ఓం ।।15।।

"యదా పశ్యః పశ్యతే రూగ్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ ' "శ్యామాచ్ఛబ�ం ప్రపద్యే' "సుర్వణజ్యోతిః' ఇత్యాదిశ్రుతీనాం చ న వైయర్థ్యమ్ । వి�క్షణరూపవత్త్వాత్ । యథా చక్షురాదిప్రకాశే విద్యమానేపి వై�క్షణ్యాదప్రకాశాదివ్యవహారః ।।15।।

ఓం ఆహ చ తన్మాత్రమ్ ఓం ।।16।।

వై�క్షణ్యం చోచ్యతే రూపస్య విజ్ఞానానన్దమాత్రత్వం "ఐకాత్మ్యప్రత్యయసారమ్' ఇతి ।

"ఆనన్దమాత్రమజరం పురాణమేకం సన్తం బహుధా దృశ్యమానమ్ । తమాత్మస్థం యేనుపశ్యన్తి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్ ।।' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ ।।16।।

ఓం దర్శయతి చాథో అపి స్మర్యతే ఓం ।।17।।

దర్శయతి చానన్దస్య రూపత్వం "తద్విజ్ఞానేన పరిపశ్యన్తి ధీరా ఆనన్దరూపమమృతం యద్విభాతి' ఇతి ।

"శుద్ధస్ఫటికసఙ్కాశం వాసుదేవం నిరఞ్జనమ్ । చిన్తయీత యతిర్నాన్యం జ్ఞానరూపాదృతే హరేః ।।' ఇతి చ మాత్స్యే ।।17।।

।। ఇతి అరూపాధికరణమ్ ।।9।।

ఓం అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్ ఓం ।।18।।

యస్మాదేవం పరమేశ్వరస్వరూపాణాం మిథో న కశ్చిద్భేదః । అతః సాదృశ్యాజ్జీవస్యాపి తథా స్యాదితి తస్య ప్రతిబిమ్బత్వముక్త్వా చశబ్దేన భేదం దర్శయతి । "రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ'

"బహవః సూర్యకా యద్వత్ సూర్యస్య సదృశా జ[illegible]ే । ఏవమేవాత్మకా [illegible]ోకే పరాత్మసదృశా మతాః ।।'

అత ఏవ భిన్నత్వతదధీనత్వతత్సాదృశ్యైరేవ సూర్యకాద్యుపమా నోపాధ్యధీనత్వాదినా ।।18।।

।। ఇతి ఉపమాధికరణమ్ ।।10।।

నిత్యసిద్ధత్వాత్ సాదృశ్యస్య నిత్యానన్దజ్ఞానాదేర్న భక్తిజ్ఞానాదినా ప్రయోజనమిత్యతో బ్రవీతి-

ఓం అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వమ్ ఓం ।।19।।

అమ్బువత్ స్నేహేన । గ్రహణం జ్ఞానమ్ । భక్తిం వినా న తత్సాదృశ్యం సమ్యగభివ్యజ్యతే । "యమేవైష వృణుతే తేన [illegible]భ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్' ఇతి హి శ్రుతిః ।

మహత్వబుద్ధిర్భక్తిస్తు స్నేహపూర్వాభిధీయతే । తథైవ వ్యజ్యతే సమ్యగ్జీవరూపం సుఖాదికమ్ ।। ఇతి పాద్మే ।।19।।

।। ఇతి అమ్బువదధికరణమ్ ।।11।।

ఓం వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవమ్ ఓం ।।20।।

తస్య చ భక్తిజ్ఞానాదేర్వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం విద్యతే । బ్రహ్మాదీనాముత్తమానాం సర్వేషాం భక్తత్వేన్తర్భావాత్ । ఏవం భక్త్యాదివిశేషాఙ్గీకారాదేవేశ్వరస్య బ్రహ్మాదీనన్యాన్ ప్రతి చ సామఞ్జస్యం భవతి ।

"సాధనస్యోత్తమత్వేన సాధ్యం చోత్తమమాప్నుయుః । బ్రహ్మాదయః క్రమేణైవ యథానన్దశ్రుతౌ శ్రుతాః ।।' ఇతి చ బ్రాహ్మే ।।20।।

కుతః-

ఓం దర్శనాచ్చ ఓం ।।21।।

"అథాత ఆనన్దస్య మీమాంసా భవతి' ఇత్యారభ్య బ్రహ్మపర్యన్తేషు సుఖే విశేషదర్శనాత్ । చశబ్దాత్ స్మృతిః-

"యథా భక్తివిశేషోఽత్ర దృశ్యతే పురుషోత్తమే । తథా ముక్తివిశేషోపి జ్ఞానినాం లిఙ్గభేదనే ।।' ఇతి ।।21।।

।। ఇతి వృద్ధిహ్రాసాధికరణమ్ ।।12।।

సృష్టిసంహారకర్తృత్వమేవాస్య న పాలకత్వం స్వతః సిద్ధేరిత్యత ఆహ-

ఓం ప్రకృతైతావత్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః ఓం ।।22।।

ఉక్తం సృష్టిసంహారకర్తృత్వమాత్రం ప్రతిషిధ్య తతోధికం బ్రవీతి । "నైతావదేనా పరో అన్యదస్త్యుక్షా స ద్యావాపృథివీ బిభర్తి' ఇతి । చశబ్దాత్ స్మృతిశ్చ -

సృష్టిం చ పాలనం చైవ సంహారం నియమం తథా । ఏక ఏవ కరోతీశః సర్వస్య జగతో హరిః ।। ఇతి బ్రహ్మాణ్డే ।।22।।

।। ఇతి పాలకత్వాధికరణమ్ ।।13।।

పరమాత్మాపరోక్ష్యం చ తత్ప్రసాదాదేవ న జీవశక్త్యేతి వక్తుముచ్యతే-

ఓం తదవ్యక్తమాహ హి ఓం ।।23।।

అవ్యక్తమేవ తద్బ్రహ్మ స్వతః ।

అరూపమక్షరం బ్రహ్మ సదావ్యక్తం చ నిష్కలమ్ । యజ్జ్ఞాత్వా ముచ్యతే జన్తురానన్దశ్చాక్షయో భవేత్ ।। ఇతి హి కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతిః ।।23।।

ఓం అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ।।24।।

ఆరాధనేప్యవ్యక్తమేవ । జ్ఞానిప్రత్యక్షేణేతరేషామతిసూక్ష్మత్విలిఙ్గాదనుమానేన ।

న తమారాధయిత్వాపి కశ్చిద్వ్యక్తీకరిష్యతి । నిత్యావ్యక్తో యతో దేవః పరమాత్మా సనాతనః ।। ఇతి బ్రహ్మవైవర్తే ।।24।।

నిత్యావ్యక్తరూపేణ తథైవ తిష్ఠతి । వ్యక్తం కిఞ్చిద్రూపం గృహీత్వా దృశ్యతే । యథాగ్న్యాదయస్తన్మాత్రారూపేణాదృశ్యా అపి స్థూలరూపేణ దృశ్యన్తే ఏవమితి చేన్న

ఓం ప్రకాశవచ్చావైశేష్యమ్ ఓం ॥25॥

అగ్న్యాదివత్ స్థూలసూక్ష్మత్వవిశేషాభావాత్ । "నాసౌ సూక్ష్మః న స్థూలః పర ఏవ స భవతి తస్మాదాహుః పరమ ఇతి' ఇతి మాణ్డవ్యశ్రుతేః ।

"స్థూలసూక్ష్మవిశేషోఽత్ర న కశ్చిత్ పరమేశ్వరే । సర్వత్రైకప్రకారోఽసౌ సర్వరూపేష్వజో యతః ॥' ఇతి చ గారుడే ।

"అవ్యక్తవ్యక్తభావౌ చ న క్వచిత్ పరమేశ్వరే । సర్వత్రావ్యక్తరూపోఽయం యత ఏవ జనార్దనః ॥' ఇతి చ కౌర్మే ॥25॥

తర్హి కిం యత్నేనేత్యత ఆహ-

ఓం ప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్ ఓం ॥26॥

విషయభూతే తస్మిన్నేవ శ్రవణాద్యభ్యాసాత్ ప్రకాశశ్చ భవతి । "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యః మన్తవ్యః నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇతి శ్రుతేః ॥26॥

నిత్యావ్యక్తస్య కథం ప్రకాశ ఇత్యత ఆహ-

ఓం అతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్ ఓం ॥27॥

ఉభయత్ర ప్రమాణభావాత్ తత్ప్రసాదాదేవ ప్రకాశో భవతి । "తస్యాభిధ్యానాత్ యోజనాత్ తత్త్వభావాత్ భూయశ్చాన్తే విశ్వమాయానివృత్తిః' ఇతి లిఙ్గాత్ । యుజ్యతే చ తస్యానన్తశక్తిత్వాత్ ।

"నిత్యావ్యక్తోఽపి భగవానీక్ష్యతే నిజశక్తితః । తమృతే పరమాత్మానం కః పశ్యేతామితం ప్రభుమ్ ॥' ఇతి నారాయణాధ్యాత్మే ॥27॥

॥ ఇతి అవ్యక్తాధికరణమ్ ॥14॥

స్వరూపేణానన్దాదినా కథమానన్దిత్వాదిరిత్యత ఉచ్యతే-

ఓం ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ఓం ॥28॥

"ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్' "అథైష ఏవ పరమ ఆనన్దః' ఇత్యుభయవ్యపదేశాదహికుణ్డళవదేవ యుజ్యతే । యథాహిః కుణ్డళీ కుణ్డళం చ । తుశబ్దాత్ కేవళశ్రుతిగమ్యత్వం దర్శయతి ।।28।।

ఓం ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ఓం ।।29।।

యథాదిత్యస్య ప్రకాశత్వం ప్రకాశిత్వం చ ఏవం వా దృష్టాన్తః । తేజోరూపత్వాత్ బ్రహ్మణః ।।29।।

ఓం పూర్వవద్వా ఓం ।।30।।

యథైక ఏవ కాళః పూర్వ ఇత్యవచ్ఛేదకోవచ్ఛేద్యశ్చ భవతి । అతిసూక్ష్మత్వాపేక్షయైవ దృష్టాన్తః । స్థూళమతీనాం చ ప్రదర్శనార్థమహికుణ్డళదృష్టాన్తః ।

"ప్రకాశవత్ కాళవద్వా యథాఙ్గే శయనాదికమ్ । బ్రహ్మణశ్చైవ ముక్తానామానన్దోభిన్న ఏవ తు ।।' ఇతి నారాయణాధ్యాత్మే ।

"ఆనన్దేన త్వభిన్నేన వ్యవహారః ప్రకాశవత్ । కాళవద్వా యథా కాళః స్వావచ్ఛేదకతాం వ్రజేత్ ।।' ఇతి బ్రాహ్మే ।।30।।

ఓం ప్రతిషేధాచ్చ ఓం ।।31।।

"ఏకమేవాద్వితీయమ్' "నేహ నానాస్తి కిఞ్చన' ఇతి భేదస్య ।।31।।

।। ఇతి ఉభయవ్యపదేశాధికరణమ్ (అహికుణ్డళాధికరణమ్) ।।15।।

ఓం పరమతః సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః ఓం ।।32।।

న చానన్దాదిత్వాల్లోకానన్దాదివత్ । "ఏష సేతుర్విధృతిః' "య ఏష ఆనన్దః పరస్య' "ఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య' ఇతి సేతుత్వం హ్యుచ్యతే । "యతో వాచో నివర్తన్తే' ఇత్యున్మానత్వమ్ । "ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి' ఇతి సమ్బన్ధః ।

అన్యజ్ఞానం తు జీవానామన్యజ్ఞానం పరస్య చ । నిత్యానన్దావ్యయం పూర్ణం పరజ్ఞానం విధీయతే ।। ఇతి భేదః । అతోళౌకికత్వాత్ పరమేవ బ్రహ్మానన్దాదికమ్ ।।32।।

ఓం దర్శనాత్తు ఓం ।।33।।

దర్శనాదేవ చాన్యానన్దాదీనామ్ । "అదృష్టవ్యయవహార్యమవ్యపదేశ్యం సుఖం జ్ఞానమోజో బలమితి బ్రహ్మణస్తస్మాద్ బ్రహ్మేత్యాచక్షతే తస్మాత్ బ్రహ్మేత్యాచక్షతే' ఇతి కౌణ్డిణ్యశ్రుతిః ॥33॥

ఓం బుద్ధ్యర్థః పాదవత్ ఓం ॥34॥

జీవేశ్వరసమ్బన్ధజ్ఞాపనార్థమప్రసిద్ధోపి పాదో యథా పాదశబ్దేన వ్యపదిశ్యతే "పాదోస్య విశ్వా భూతాని' ఇతి తథా ।

అలౌకికోపి జ్ఞానాదిస్తచ్ఛబ్దైరేవ భణ్యతే । జ్ఞాపనార్థాయ లోకస్య యథా రాజేవ దేవరాట్ ॥ ఇతి చ పాద్మే ॥34॥

॥ ఇతి పరానన్దాధికరణమ్ ॥16॥

పరానన్దమాత్రత్వే కథం బ్రహ్మాద్యానన్దాదీనాం విశేష ఇత్యత ఉచ్యతే

ఓం స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్ ఓం ॥35॥

యథాదిత్యస్య దర్పణాదిస్థానవిశేషాత్ ప్రతిబిమ్బవిశేష ఏవమానన్దాదేరపి ।

బ్రహ్మాదిగుణవైశేష్యాదానన్ద పరమస్య చ । ప్రతిబిమ్బత్వమాయాతి మధ్యోచ్చాదివిశేషతః ॥ ఇతి వారాహే ॥35॥

ఓం ఉపపత్తేశ్చ ఓం ॥36॥

"ఐశ్వర్యాత్ పరమాత్ విష్ణోర్భక్త్యాదీనామనాదితః । బ్రహ్మాదీనాం సూపపన్నా హ్యానన్దాదేర్విచిత్రతా ॥' ఇతి హి పాద్మే ॥36॥

॥ ఇతి స్థానవిశేషాధికరణమ్ ॥17॥

ధ్యానకాలే యచ్చిత్తే దృశ్యతే తదేవ బ్రహ్మరూపమ్ । అత కథమవ్యక్తతేత్యత ఆహ-

ఓం తథాన్యత్ప్రతిషేధాత్ ఓం ॥37॥

యథా జీవానన్దాదేరన్యత్ బ్రహ్మ తథోపాసాకృతాదపి ।

యన్మనసా న మనుతే యేనాహుర్మనో మతమ్ I తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసతే II ఇతి ప్రతిషేధాత్ I

పశ్యన్తి పరమం బ్రహ్మ చిత్తే యత్ప్రతిబిమ్బితమ్ I బ్రహ్మైవ ప్రతిబిమ్బే యదత స్తేషాం ఫలప్రదమ్ II

తదుపాసనం చ భవతి ప్రతిమోపాసనం యథా I దృశ్యతే త్వపరోక్ష్యేణ జ్ఞానేనైవ పరం పదమ్ II

ఉపాసనా త్వాపరోక్ష్యం గమయేత్ తత్ప్రసాదతః II ఇతి చ బ్రహ్మతర్కే II37II

II ఇతి ప్రతిషేధాధికరణమ్ II18II

దేశకాలాన్తరేన్యతోపి సృష్ట్యాదిర్యుక్తేత్యతో బ్రూతే-

ఓం అనేన సర్వగతత్వమాయామయశబ్దాదిభ్యః ఓం II38II

సర్వదేశకాలవస్తుష్వనేనైవ సృష్ట్యాదికం ప్రవర్తతే I "ఏష సర్వ ఏష సర్వగత ఏష ఈశ్వర ఏషోచిన్త్య ఏష పరమ' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతిః I

"సర్వత్ర సర్వమేతస్మాత్ సర్వదా సర్వవస్తుషు I స్వరూపభూతయా నిత్యశక్త్యా మాయాఖ్యయా యతః II

అతో మాయామయం విష్ణుం ప్రవదన్తి సనాతనమ్ II' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ I

ఆదిశబ్దాదన్యత్ర ప్రమాణాభావాచ్చ II38II

II ఇతి సర్వగత్వాధికరణమ్ II19II

కర్మాపేక్షత్వాత్ ఫలదానస్య తదేవ దదాతీతి న వాచ్యమ్ I కుతః-

ఓం ఫలమత ఉపపత్తేః ఓం II39II

అత ఏవేశ్వరాత్ ఫలం భవతి I న హ్యచేతనస్య స్వతః ప్రవృత్తిర్యుజ్యతే II39II

ఓం శ్రుతత్వాచ్చ ఓం II40II

"విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ రాతిర్దాతుః పరాయణమ్' ఇతి II40II

ఓం ధర్మం జైమినిరత ఏవ ఓం ।।41।।

యతః ఫ౦ం తదేవ కర్మేశ్వరాద్భవతి । "ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి' ఇతి శ్రుతేరితి జైమినిః ।।41।।

ఓం పూర్వం తు బాదరాయణో హేతువ్యపదేశాత్ ఓం ।।42।।

పరస్య కర్మణశ్చోభయోః ఫ౦కారణత్వేపి న కర్మ పరప్రవర్తకమ్ । పర ఏవ కర్మప్రవర్తకః । "పుణ్యేన పుణ్యం ౦ోకం నయతి పాపేన పాపమ్' ఇతి హేతువ్యపదేశాత్ । "ద్రవ్యం కర్మ చ కా౦శ్చ' ఇతి చ ।।42।।

।। ఇతి ఫ౦దానాధికరణమ్ ।।20।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

****

తృతీయః పాదః

ఉపాసనాస్మిన్ పాదే ఉచ్యతే । సర్వపరిజ్ఞానం ప్రథమత ఉచ్యతే-

ఓం సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ఓం ।।1।।

అన్తో నిర్ణయః । "ఉభయోరపి దృష్టోన్తః' ఇతి వచనాత్ । సర్వవేదనిర్ణయోత్పాద్యజ్ఞానం బ్రహ్మ । "ఆత్మేత్యేవోపాసీత' ఇత్యాదివిధీనాం తదుక్తయుక్తీనాం చావిశిష్టత్వాత్ ।।1।।

ఓం భేదాన్నేతి చేదేకస్యామపి ఓం ।।2।।

"విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' "సత్యం జ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' ఇత్యాది ప్రతిశాఖముక్తిభేదాత్ నైకాధికారివిషయాః సర్వశాఖా ఇతి చేన్న । ఏకస్యామపి శాఖాయాం "ఆత్మేత్యేవోపాసీత' "ఓం ఖం బ్రహ్మ' ఇత్యాదిభేదదర్శనాత్ ।।2।।

ఓం స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేన హి సమాచారేధికారాచ్చ ఓం ।।3।।

"స్వాధ్యాయోధ్యేతవ్య' ఇతి సామాన్యవిధేః । హిశబ్దాత్ "వేదః కృత్స్నోధిగన్తవ్యః సరహస్యో ద్విజన్మనా' ఇతి స్మృతేః ।

"సర్వవేదోక్తమార్గేణ కర్మ కుర్వీత నిత్యశః । ఆనన్దో హి ఫ౦ం యస్మాచ్ఛాఖాభేదో హ్యశక్తిజః ।।

సర్వకర్మకృతౌ యస్మాదశక్తాః సర్వజన్తవః । శాఖాభేదం కర్మభేదం వ్యాసస్తస్మాదచీక్లృపత్ ।।'
ఇతి సమాచారే సర్వేషామధికారాచ్చ ।।3।।

ఓం సి[illegible]వచ్చ తన్నియమః ఓం ।।4।।

యథా సర్వం సి[illegible]ం సముద్రం గచ్ఛత్యేవం సర్వాణి వచనాని బ్రహ్మజ్ఞానార్థానీతి నియమః ।
ఆగ్నేయే చ

"యథా నదీనాం సి[illegible]ం శక్యే సాగరగం భవేత్ । ఏవం వాక్యాని సర్వాణి పుంశక్త్యా బ్రహ్మవిత్తయే ।।' ఇతి ।।

ఓం దర్శయతి చ ।।5।।

సర్వైశ్చ వేదైః పరమో హి దేవో జిజ్ఞాస్యోసౌ నాల్పవేదైః ప్రసిద్ధ్యేత్ । తస్మాదేనం సర్వవేదానధీత్య విచార్య చ జ్ఞాతుమిచ్ఛేన్ముముక్షుః ।। ఇతి చతువేదశిఖాయామ్ ।

"సర్వాన్ వేదాన్ సేతిహాసాన్ సపురాణాన్ సయుక్తికాన్ । సపఞ్చరాత్రాన్ విజ్ఞాయ విష్ణుర్జ్ఞేయో న చాన్యథా ।।' ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।5।।

।। ఇతి సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్ ।।1।।

సర్వైర్వేదైర్జ్ఞేయో నోపాస్యోశక్యత్వాదిత్యత ఆహ-

ఓం ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్ సమానే చ ఓం ।।6।।

సర్వవేదోక్తాన్ గుణాన్ దోషాభావాంశ్చోపసంహృత్యైవ పరమాత్మోపాస్యః ।

ఉపాస్య ఏకః పరతః పరో యో వేదైశ్చ సర్వై సహ చేతిహాసైః । సపఞ్చరాత్రైః సపురాణైశ్చ దేవః సర్వైర్గుణైస్తత్ర తత్ర ప్రతీతైః ।। ఇతి భాల్లవేయశ్రుతిః ।

ఆగ్నేయే చ- విధిశేషాణి కర్మాణి సర్వవేదోదితాన్యపి । యథా కార్యాణి సర్వైశ్చ సర్వాణ్యేవావిశేషతః ।।

ఏవం సర్వగుణాన్ సర్వదోషాభావాంశ్చ యత్నతః । యోజయిత్వైవ భగవానుపాస్యో నాన్యథా క్వచిత్ ।। ఇతి ।

సమానవిషయే చోపసంహారః । న తు "సోరోదీత్' ఇత్యాదీనామ్ ।

గుణైరేవ స తూపాస్యో నైవ దోషైః కథఇ్చన । గుణైరపి న తూపాస్యో యే పూర్ణత్వవిరోధినః ॥ ఇతి బృహత్తన్త్రే ॥6॥

ఓం అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ఓం ॥7॥

"ఆత్మేత్యేవోపాసీత' ఇతిశబ్దాదుపసంహారస్యాన్యథాత్వమితి చేన్న । ఏతే గుణా నోపాస్యా ఇతి విశేషవచనాభావాత్ ।

"సర్వైగుణైరేక ఏవేశితాసావుపాసితవ్యో న తు దోషైః కదాచిత్' ఇతి విశేషవచనాచ్చ । ఆత్మేత్యవధారణమనాత్మత్వనివృత్త్యర్థమ్ ॥7॥

ఓం న వా ప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్త్వాదివత్ ఓం ॥8॥

ప్రకరణభేదాన్న వోపసంహారః కార్యః । పరోవరీయస్త్వాదిషు తావదేవ హ్యుక్తమ్ ॥8॥

ఓం సఞ్జ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి ఓం ॥9॥

సర్వవిద్యా "ఉక్త్వా సోహం నామవిదేవాస్మి నాత్మవిత్' ఇతి వచనాత్ సర్వస్య బ్రహ్మనామత్వాత్ తదుసంహారః కార్యః ।

నామత్వాత్ సర్వవిద్యానాం గుణానాముపసంహృతిః । కార్యైవ బ్రహ్మణి పరే నాత్ర కార్యా విచారణా ॥ ఇతి చ బ్రహ్మతర్కే ।

ఇతి చేత్ సత్యమ్ । ఉక్తో హ్యుపసంహారః । తత్రప్రమాణమప్యస్త్యేవ । "నామ వా ఏతా బ్రహ్మణః సర్వవిద్యాస్తస్మాదేకః సర్వగుణైర్విచిన్త్యః' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతౌ ॥9॥

॥ ఇతి ఉపసంహారాధికరణమ్ ॥2॥

ఓం ప్రాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్ ఓం ॥10॥

యుజ్యతే చోపసంహారోనుపసంహారశ్చ యోగ్యతావిశేషాత్ ।

గుణైస్సర్వైరుపాస్యోసౌ బ్రహ్మణా పరమేశ్వరః । అన్యైర్యథాక్రమం చైవ మానుషైః కైశ్చిదేవ తు ॥ ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ॥10॥

॥ఇతి ప్రాప్త్యధికరణమ్ ॥3॥

ఓం సర్వాభేదాదన్యత్రేమే ఓం ।।11।।

సర్వగుణయుక్తత్వేనోపాసనాదన్యత్రైవ ఫలే బ్రహ్మాదయో భవన్తి ।

సమ్పూర్ణోపాసనాద్ బ్రహ్మా సమ్పూర్ణానన్దభాగ్ భవేత్ । ఇతరే తు యథాయోగం సమ్యఙ్ముక్తౌ భవన్తి హి ।। ఇతి పాద్మే ।।11।।

।। ఇతి సర్వాభేదాధికరణమ్ ।।4।।

సర్వేషాం ముముక్షూణాం కియన్నియమేనోపాస్యమితి ఆహ-

ఓం ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య ఓం ।।12।।

ప్రధానఫలస్య మోక్షస్యార్థే ఆనన్దో జ్ఞానం సదాత్మేత్యుపాస్య ఏవ ।

సచ్చిదానన్ద ఆత్మేతి బ్రహ్మోపాసా వినిశ్చితా । సర్వేషాం చ ముముక్షూణాం ఫలసామ్యాదపేక్షితా ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।12।।

।। ఇతి ఆనన్దాద్యధికరణమ్ ।।5।।

ఓం ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే ఓం ।।13।।

ఫలభేదార్థముపచయాపచయయోర్భావాన్న సర్వేషాం ప్రియశిరస్త్వాదిగుణోపాసాప్రాప్తిః ।

నైవ సర్వగుణాః సర్వైరుపాస్యా ముక్తిభేదతః । విరిఞ్చస్యైవ యన్ముక్తావానన్దస్య సుపూర్ణతా ।। ఇతి హి వారాహే ।।

।। ఇతి ప్రియశిరస్త్వాధికరణమ్ ।।6।।

ఓం ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్ ఓం ।।14।।

ఇతరే గుణాః ఫలసామ్యాపేక్షయోపసంహతవ్యాః ।।14।।

।।ఇతి ఇతరాధికరణమ్ (ఫలసామ్యాధికరణమ్)।।

ఉపసంహారానుపసంహారప్రమాణమాహ-

ఓం ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ఓం ।।15।।

ఆధ్యానార్థం హి సర్వే గుణా ఉచ్యన్తే ప్రయోజనాన్తరాభావాత్ ।

జ్ఞానార్థమథ ధ్యానార్థం గుణానాం సముదీరణా । జ్ఞాతవ్యాశ్చైవ ధ్యాతవ్యా గుణాస్సర్వేప్యతో హరేః ।।

నాన్యత్ ప్రయోజనం జ్ఞానాత్ ధ్యానాత్ కర్మకృతేరపి । శ్రవణాచ్చాథ పాఠాద్వా విద్యాభిః కిఞ్చిదిష్యతే ।। ఇతి పరమసంహితాయామ్ ।।

గుణా సర్వేపి వేత్తవ్యా ధ్యాతవ్యాశ్చ న సంశయః । నాన్యత్ ప్రయోజనం ముఖ్యం గుణానాం కథనే భవేత్ ।।

జ్ఞానధ్యానసమాయోగాత్ గుణానాం సర్వశః ఫలమ్ । ముఖ్యం భవేన్న చాన్యేన ఫలం ముఖ్యం క్వచిద్భవేత్ ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।15।।

ఓం ఆత్మశబ్దాచ్చ ఓం ।।16।।

"ఆత్మేత్యేవోపాసీత' ఇత్యనుపసంహారప్రమాణమ్ ।।16।।

।। ఇతి ఆధ్యానాధికరణమ్ ।।

ఓం ఆత్మగృహీతిరితవదుత్తరాత్ ఓం ।।17।।

న చ "ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య' ఇత్యుక్తివిరోధః । యతః "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' "విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' ఇతివదేవాత్మశబ్దగృహీతిః । "అత్ర హ్యేతే సర్వ ఏకీభవన్తి' ఇత్యుత్తరాత్ ।

ఆనన్దానుభవత్వాచ్చ నిర్దోషత్వాచ్చ భణ్యతే । నిత్యత్వాచ్చ తథాత్మేతి వేదవాదిభిరీశ్వరః ।। ఇతి బృహత్తన్త్రేపి ।।17।।

।। ఇతి ఆత్మగృహీత్యధికరణమ్ ।।9।।

ఓం అన్వయాదితి చేత్ స్యాదవధారణాత్ ఓం ।।18।।

సర్వగుణానామన్వయః ఆత్మశబ్దే భవతి । "ఆప్తవ్యాప్తేరాత్మశబ్దః పరమస్య ప్రయుజ్యతే' ఇతి వచనాదితి చేత్సత్యమ్ । స్యాచ్చైవమ్ । ఆత్మేత్యేవేత్యవధారణాత్ । అన్యథా సర్వోపసంహారవచనవిరోధాత్ ।।18।।

ఓం కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ఓం ।।19।।

"అలౌకికాస్తస్య గుణా హ్యుపాస్యా అలౌకికం ముక్తికార్యం యతోస్య' ఇతి కార్యాఖ్యానాదన్యత్రాదృష్టా ఏవ గుణా ఉపాస్యాః ।।19।।

।। ఇతి కార్యాధికరణమ్ ।।11।।

ఓం సమాన ఏవఞ్చాభేదాత్ ఓం ।।20।।

అపూర్వత్వేపి సమాననామేవోపసంహారః । న తు త్రివిక్రమత్వాదీనాం కాదాచిత్కానాం పృథక్త్వేన । నిత్యవిక్రాన్త్యాదిష్వన్తర్భావాత్ ।।20।।

ఓం సమ్బన్ధాదేవమన్యత్రాపి ఓం ।।21।।

పరమాత్మసమ్బన్ధిత్వేన నిత్యత్వాత్ త్రివిక్రమత్వాదిష్వప్యుపసంహార్యత్వం యుజ్యతే ।

గుణాస్త్రైవిక్రమాద్యాశ్చ సంహర్తవ్యా న సంశయః । విరిఞ్చస్యైవ నాన్యేషాం స హి సర్వగుణాధికః ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।21।।

।। ఇతి సమానాధికరణమ్ ।।12।।

ఓం న వా విశేషాత్ ఓం ।।22।।

న వాత్మాశబ్దేన సర్వగుణగృహీతిః । అధికారివిశేషాత్ ।।22।।

ఓం దర్శయతి చ ఓం ।।23।।

"సర్వాన్ గుణానాత్మశబ్దో బ్రవీతి బ్రహ్మాదీనామితరేషాం న చైవ' ఇతి భాల్లవేయశ్రుతిః ।।23।।

।। ఇతి విశేషాధికరణమ్ (నానాధికరణమ్)।।

ఓం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యాపి చాతః ఓం ।।24।।

సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ అపి దేవాదీనాముపసంహర్తవ్యే నాన్యేషామ్ । అత ఏవ యోగ్యతావిశేషాత్ ।

దేవాదీనాముపాస్యాస్తు భృతివ్యాప్త్యాదయో గుణాః । ఆనన్దాద్యాస్తు సర్వేషామన్యథానర్థకృద్భవేత్ ।। ఇతి చ బ్రహ్మతర్కే ।।24।।

।। ఇతి సమ్భృత్యధికరణమ్ ।।14।।

యస్యాం విద్యాయాం మహాగుణా ఉచ్యన్తే సోత్తమానామితరాన్యేషామితి చేన్న-

ఓం పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్ ఓం ।।25।।

పురుషసూక్తోక్తవిద్యాయామపి కేషాఞ్చిద్గుణానామనామ్నానాత్ ।

సర్వతః పౌరుషే సూక్తే గుణాః విష్ణోరుదీరితాః । తత్రాపి నైవ సర్వేపి తస్మాత్ కార్యోపసంహృతిః ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।25।।

।। ఇతి పురుషవిద్యాధికరణమ్ ।।15।।

ఓం వేధాద్యర్థభేదాత్ ఓం ।।26।।

భిన్ధి విద్ధి శ్రుణీహీతి ఫభేదేన సర్వశః । యత్యాదీనాం తేష్వయోగాన్నాధికార్యేకతా భవేత్ ।।

అయోగ్యోపాసనాదీయురనర్థం చార్థనాశనమ్ ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।26।।

।। ఇతి వేధాద్యధికరణమ్ ।।16।।

ముక్తస్యోపాసనా కర్తవ్యా న వేత్యతో బ్రవీతి-

ఓం హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్ కుశాఛన్దస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్ ఓం ।।27।।

నియతస్వాధ్యాయానన్తరం స్వేచ్ఛయా కుశాగ్రహణస్తుత్యుపగానవదేవ మోక్ష ఉపాసనాదిః । "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' ఇతి మోక్షవాక్యశేషత్వాదితరేషామ్ । తచ్చోక్తమ్- "ఏతత్ సామగాయన్నాస్తే' ఇత్యాది । బ్రహ్మతర్కే చ ।

ముక్తా అపి హి కుర్వన్తి స్వేచ్ఛయోపాసనం హరేః । నియమానన్తరం విప్రాః కుశాద్యైరప్యధీయతే ।। ఇతి ।

"కృష్ణో ముక్తైరిజ్యతే వీతమోహైః' ఇతి చ భారతే ।।27।।

ఓం సామ్పరాయే తర్తవ్యాభావాత్ తథా హ్యన్యే ఓం ।।28।।

స్వేచ్ఛయైవేత్యఙ్గీకర్తవ్యమ్ । ముక్తస్య తీర్ణత్వాత్ । "తీర్ణో హి తదా సర్వాంశోకాన్ హృదయస్య భవతి' ఇతి హ్యన్యే పఠన్తి । వాయుప్రోక్తే చ -

స్థితప్రజ్ఞత్వమాప్తా యే జ్ఞానేన పరమాత్మనః । బ్రహ్మలోకం గతాస్సర్వే బ్రహ్మణా చ పరం గతాః ।।

తీర్థతర్తవ్యభాగాశ్చ స్వేచ్ఛయోపాసతే పరమ్ ।। ఇతి ।।28।।

।। ఇతి ముక్తోపాసనాధికరణమ్ ।।

కర్మాపి కుర్వన్తి న వేత్యాహ-

ఓం ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ఓం ।।29।।

స్వేచ్ఛయా కుర్వన్తి న వా । బన్ధప్రత్యవాయయోరభావాత్ ।।29।।

ఓం గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథా హి విరోధః ఓం ।।30।।

బన్ధప్రత్యవాయాభావే హి మోక్షస్యార్థవత్త్వమ్ । అన్యథా మోక్షత్వమేవ న స్యాత్ ।

కదాచిత్ కర్మ కుర్వన్తి కదాచిన్నైవ కుర్వతే । నిత్యజ్ఞానస్వరూపత్వాన్నిత్యం ధ్యాయన్తి కేశవమ్ ।।

తీర్థతర్తవ్యభాగా యే ప్రాప్తానన్దాః పరాత్మనః । ప్రత్యవాయస్య బన్ధస్యాప్యభావాత్ స్వేచ్ఛయా భవేత్ ।। ఇతి హి బ్రహ్మణ్డే ।।30।।

ఓం ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ఓం ।।31।।

ఉపపన్నశ్చైవమ్భావః । ప్రాప్తత్వాత్ తల్లక్షణస్య ఫలస్య । యథా లోకే విధ్యర్థత్వేన విష్ణుక్రమణాదికం కృత్వా సమాప్తకర్మేచ్ఛయా కరోతి న కరోతి చ ।।31।।

।। ఇతి ఛన్దాధికరణమ్ ।।18।।

ఓం అనియమః సర్వేషామవిరోధాచ్ఛబ్దానుమానాభ్యామ్ ఓం ।।32।।

ప్రాప్తజ్ఞానానామపి కేషాఞ్చిన్ముక్తిప్రాప్తిః కేషాఞ్చిన్న యథోపసంహారనియమ ఇతి న మన్తవ్యమ్ ।

"సర్వే గుణా బ్రహ్మణైవ హ్యుపాస్యా నాన్యైర్దేవైః కిము సర్వైమనుష్యైః' ఇత్యుపసంహారవిరోధాదన్యత్రావిరోధాత్ । "న కశ్చిత్ బ్రహ్మవిత్ సృతిమనుభవతి ముక్తో

హ్యేవ భవతి తస్మాదాహుః సృతి హేతి' ఇతి కోణ్డిన్యశ్రుతేశ్చ । యథా కేషాఞ్చిన్మోక్ష ఏవమన్యేషామిత్యనుమానాచ్చ ।।32।।

।। ఇతి అనియమాధికరణమ్ ।।19।।

ఓం యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్ ఓం ।।33।।

యథా యథాధికారో విశిష్యతే ఏవం ముక్తావానన్దో విశిష్యతే । "మనుష్యేభ్యో గన్ధర్వాణాం ఋషీణామృషిభ్యో దేవానాం దేవేభ్యః ఇన్ద్రస్య ఇన్ద్రాత్ రుద్రస్య రుద్రాత్ బ్రహ్మణః ఏష హ్యేవ శతానన్దః' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ । అధ్యాత్మే చ-

జ్ఞానం చోపాసనం చైవ ముక్తావానన్ద ఏవ చ । యథాధికారం దేవానాం భవన్త్యేవోత్తరోత్తరమ్ ।। ఇతి ।।33।।

ఓం అక్షరధియాం త్వవిరోధః సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్ ఓం ।।34।।

న చాసమత్వేన విరోధో భవతి । బ్రహ్మధీత్వాద్దోషాభావసామ్యాదుత్తమేభ్యోన్యేషాం భావాచ్చ । ఔపసదవచ్ఛిష్యవత్ । ఉక్తం చ తురశ్రుతౌ- "నానావిధా జీవసఙ్ఘాః విముక్తౌ న చైవ తేషాం బ్రహ్మధియాం విరోధః । దోషాభావాత్ గురుశిష్యాదిభావాల్లోకేపి నాసౌ కిము తేషాం విముక్తేః ।।' ఇతి ।।34।।

।। ఇతి యావదధికారాధికరణమ్ ।।34।।

ఓం ఇయదామననాత్ ఓం ।।35।।

నామాద్యారభ్య ప్రాణాన్తముత్తరోత్తరముత్తమత్వముక్తమ్ । న ప్రాణాత్ కిఞ్చిద్భూయ ఉక్తమ్ । తథాపి పూర్వవత్ స్యాత్ ఇతి న వాచ్యమ్ । "ప్రాణో వావ సర్వేభ్యో భూయాన్న హి ప్రాణాత్ భూయాన్ ప్రాణో హ్యేవ భూయాంస్తస్మాత్ భూయాన్నామ' ఇతి కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతేః ।।35।।

ఓం అన్తరా భూతగ్రామవదితి చేత్ తదుక్తమ్ ఓం ।।36।।

యథా భూతగ్రామ ఏకస్మాదేక ఉత్తమో స్త్యేవ ఏవం ప్రాణాదపి పరమాత్మానమన్తరా విద్యత ఇతి చేన్న । ప్రాణాదుత్తమాభావే ప్రమాణముక్తమ్ । అన్యత్రోత్తమత్వమ్ ।।36।।

ఓం అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశవత్ ఓం ।।37।।

ప్రాణస్య సర్వోత్తమత్వే పరమాత్మనా భేదానుపపత్తిరితి చేన్న । శ్రుత్యుపదిష్టవదుపపత్తేః । అన్యేభ్యః ప్రాణస్యోత్తమత్వం తస్మాత్ పరమాత్మనో హ్యుపదిష్టమ్ ।।37।।

।। ఇతి ఇయదామననాధికరణమ్ ।।21।।

నేతి చేన్న

ఓం వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ ఓం ।।38।।

ఉక్తం ప్రాణాత్ పరమాత్మన ఉత్తమత్వం పూర్వోక్తాధ్యాహారేణ "ఏష తు వా అతివదతి' ఇతి విశింషన్తి హి । యథేతరేషు విశేషణమ్ ।

ఉత్తమత్వం హి దేవానాం ముక్తావపి హి మానవాత్ । తేభ్యః ప్రాణస్య తస్మాచ్చ నిత్యముక్తస్య వై హరేః ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।38।।

।। ఇతి వ్యతిహారాధికరణమ్ ।।22।।

కృతిర్నిష్ఠాం జ్ఞానమిత్యాదీనాం భేదాద్ బహవ ఉత్తమా ఇతి చేన్న-

ఓం సైవ హి సత్యాదయః ఓం ।।39।।

సత్యాదిగుణాస్తస్యా ఏవ పరదేవతాయాః స్వరూపభూతాః । బ్రహ్మతర్కే చ -

నామాదిప్రాణపర్యన్తాద్యో హి సత్యాదిరూపవాన్ । తస్మై నమో భగవతే విష్ణవే సర్వజిష్ణవే ।। ఇతి ।

సత్యాద్యాః అహమాత్మాన్తాః యద్గుణాస్సముదీరితాః । తస్మై నమో భగవతే యస్మాదేవ విముచ్యతే ।। ఇతి చాధ్యాత్మే ।।39।।

।। ఇతి సత్యాద్యాధికరణమ్ ।।23।।

ప్రకృతేరపి జన్మాదేః సంసారప్రాప్తేః కిమితి నామాదిష్వపాఠ ఇత్యత్రోచ్యతే -

ఓం కామాదితరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః ఓం ।।40।।

స్వేచ్ఛయైవ మూ౼స్థానే స్థితాన్యత్రావతారాన్ కరోతీశ్వరేచ్ఛానుసారేణ । "సర్వాయతనా సర్వకా౼ సర్వేచ్ఛా న బద్ధా బన్ధికా సైషా ప్రకృతిరవికృతిః' ఇతి వత్సశ్రుతేః ।

నామాదయస్తు బద్ధత్వాన్మోచకత్వాత్ పరోపి చ । ఉభయోరప్యభావేన యథావ్యక్తం న తూదితమ్ ।।

శ్రుతౌ తథా జీవపరావుచ్యేతే కిఞ్చనేతరత్ । నోచ్యతే చ తదా తత్త్వద్వయం వై సముదాహృతమ్ ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।40।।

ఓం ఆదరాద౦ోపః ఓం ।।41।।

అబద్ధత్వేపి భక్తివిశేషాదేవోపాసనాద్య౦ోపస్తస్యా భవతి ।

యథా శ్రీర్నిత్యముక్తాపి ప్రాప్తకామాపి సర్వదా । ఉపాస్తే నిత్యశో విష్ణుమేవం భక్తో హరేర్భవేత్ ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।41।।

ఓం ఉపస్థితేస్తద్వచనాత్ ఓం ।।42।।

అనాదికా౦ే భగవత్సమ్బన్ధిత్వాత్ యుజ్యతే చ నిత్యముక్తత్వం తస్యాః । "ద్వావేతావనాదినిత్యావనాదియుక్తౌ నిత్యముక్తావనాదికృతౌ నిత్యకృతౌ యోయం పరమో యా చ ప్రకృతీ రమతే హ్యస్యాం పరమో రమతే హ్యస్మిన్ ప్రకృతిః స్వస్మిన్ హి రమతే పరమో న స్వస్మిన్ ప్రకృతిరత ఏనమాహుః పరమ ఇతి' ఇతి గౌపవనశ్రుతివచనాత్ ।।42।।

।। ఇతి కామాధికరణమ్ ।।24।।

దర్శనార్థం హ్యుపాసనమ్ । తచ్చ శ్రవణాదేరేవ భవతి । అతః కిమర్థమిత్యత్రోచ్యతే-

ఓం తన్నిర్ధారణార్థనియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫ౦మ్ ఓం ।।43।।

తత్త్వనిశ్చయో వేదార్థనియమశ్చ బ్రహ్మదృష్టేః పృథగేవ । హిశబ్దేన "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' ఇతి శ్రుతిం సూచయతి । శ్రవణాదిఫ౦ం చాజ్ఞానవిపర్యయాదిదర్శనప్రతిబన్ధనివృత్తిః । బ్రహ్మతర్కే చ -

శ్రుత్వా మత్వా తథా ధ్యాత్వా తదజ్ఞానవిపర్యయౌ । సంశయం చ పరాణుద్య ౦భతే బ్రహ్మదర్శనమ్ ।। ఇతి ।।43।।

।। ఇతి నిర్ధారణాధికరణమ్ ।।25।।

ఓం ప్రదానవదేవ హి తదుక్తమ్ ఓం ।।44।।

న చ శ్రవణాదిమాత్రేణ బ్రహ్మదృష్టిర్భవతి । కిన్తు సేతికర్తవ్యేన । యథా గురుదత్తం తథైవ భవతి । "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద' ఇతి హ్యుక్తమ్ ।।44।।

।। ఇతి ప్రదానాధికరణమ్ ।।26।।

గురుప్రసాదః స్వప్రయత్నో వా బలవానితి నిగద్యతే-

ఓం లిఙ్గభూయస్త్వాత్ తద్ధి బలీయస్తదపి ఓం ।।45।।

ఋషభాదిభ్యో విద్యాం జ్ఞాత్వాపి సత్యకామేన "భగవాంస్త్వేవ మే కామం బ్రూయాత్' "శ్రుతం హ్యేవ మే భగవద్దృశేభ్యః ఆచార్యాద్ధైవ విద్యా విదితా సాధిష్ఠం ప్రాపయతి' ఇతి వచనాత్ । "అత్ర హ న కిఞ్చన వీయాయ' ఇత్యనుజ్ఞానాదుపకోసలవచనాచ్చ లిఙ్గభూయస్త్వాత్ గురుప్రదానమేవ బలవత్ । తర్హి తావతాలమితి న మన్తవ్యమ్ । "శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో' ఇత్యాదేస్తదపి కర్తవ్యమ్ । వారాహే చ-

గురుప్రసాదో బలవాన్న తస్మాత్ బలవత్తరమ్ । తథాపి శ్రవణాదిశ్చ కర్తవ్యో మోక్షసిద్ధయే ।। ఇతి ।।45।।

।। ఇతి లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణమ్ ।।27।।

ఓం పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ క్రియామానసవత్ ఓం ।।46।।

న చ పూర్వప్రాప్త ఏవ గురురితి నియమః । సమగ్రానుగ్రహం చేత్ పశ్చాత్తనః కరోతి స్వయమేవ తదా వికల్పః స్యాత్ । మానసక్రియావత్ యథోభయోర్ధ్యానయోః సమయోః ।

పూర్వస్మాదుత్తమో లబ్ధః స్వయమేవ గురుర్యది । గృహ్ణీయాదవిచారేణ వికల్పః సమయోర్భవేత్ ।।

సమగ్రానుగ్రహాభావాత్ సత్యకామః స్వకం గురుమ్ । ఋషభాద్యనుజ్ఞయా చైష ప్రాప తస్మాద్ధి యుజ్యతే ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।

సమగ్రానుగ్రహం కశ్చిత్ స్వయమేవ సమో యది । కుర్యాత్ పునశ్చ గృహ్ణీయాదవిరోధేన కామతః ।।

ధ్యానయోః సమయోర్యద్వద్వికల్పః కామతో భవేత్ । ఏవం గురోర్ద్వితీయస్య వికల్పో గ్రహణేపి చ ।। ఇతి మహాసంహితాయామ్ ।।46।।

ఓం అతిదేశాచ్చ ఓం ।।47।।

"బ్రహ్మోపాస్స్వ బ్రహ్మోపచరస్వ తచ్ఛృణు హి తత్ త్వామవతు । యా బ్రహ్మోపచరేర్యథా మాముపచరేర్యే చాన్యేస్మద్విధాః శ్రేయసశ్చ తానుపాస్వ తానుపచరస్వ తేభ్యః శృణు హి తే త్వామవన్తు' ఇతి పౌష్యాయణశ్రుతావతిదేశాచ్చ ।।47।।

।। ఇతి పూర్వవికల్పాధికరణమ్ ।।28।।

న చ "కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః' ఇత్యాదినాన్యన్మోక్షసాధనమ్ ।

ఓం విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్ ఓం ।।48।।

"తమేవ విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పన్థాః విద్యతే అయనాయ' ఇతి నిర్ధారణాత్ విద్యయైవ మోక్షః ।।48।।

ఓం దర్శనాచ్చ ఓం ।।49।।

న కేవ౯ం విద్యయా కిన్త్వపరోక్షజ్ఞానేనైవ చ । "సర్వాన్ పరో మాయయాయం సినీతే దృష్ట్వైవ తం ముచ్యతే నాపరేణ' ఇతి కౌశికశ్రుతేః ।।49।।

।। ఇతి విద్యాధికరణమ్ ।।29।।

ఓం శ్రుత్యాదిబ౯ీయస్త్వాచ్చ న బాధః ఓం ।।50।।

సావధారణా బ౯వతీ శ్రుతిః ।

ఇన్ద్రోశ్వమేధాంశ్చతమిష్ట్వాపి రాజా బ్రహ్మాణమీడ్యం సమువాచోపసన్నః । న కర్మభిర్న ధనైర్నైవ చాన్యైః పశ్యే సుఖం తేన తత్త్వం బ్రవీహి ।। ఇతి బ౯వల్లిఙ్గమ్ ।

"నాస్త్యకృతః కృతేన' ఇత్యుపపత్తిశ్చ ।

"కర్మణా బధ్యతే జన్తుః విద్యయా చ విముచ్యతే । తస్మాత్ కర్మ న కుర్వన్తి యతయః పారదర్శినః ।।' ఇతి యుక్తిమద్భగవద్వచనమ్ ।

అతో న ప్రమాణాన్తరబాధః । "కర్మణైవ' ఇత్యయోగవ్యవచ్ఛేదః ।।50।।

।। ఇతి అబాధాధికరణమ్ ।।30।।

ఓం అనుబన్ధాదిభ్యః ఓం ।।51।।

న కేవలం శ్రవణాదిభిర్గురుప్రసాదేన చ బ్రహ్మదర్శనమ్ । కిన్తు భక్త్యాదిభిశ్చ ।

"సర్వలక్షణసమ్పన్నః సర్వజ్ఞో విష్ణుతత్పరః । యద్గురుః సుప్రసన్నః సన్ దద్యాత్ తన్నాన్యథా భవేత్ ।।

తథాప్యనాదిసంసిద్ధౌ భక్త్యాదిగుణపూగతః । లభేత్ గురుప్రసాదం చ తస్మాదేవ చ తద్భవేత్ ।।' ఇతి ।

భక్తిర్విష్ణౌ గురౌ చైవ గురోర్నిత్యప్రసన్నతామ్ । దద్యాచ్ఛమదమాదిశ్చ తేన చైతే గుణాః పునః ।।

త్రైస్సర్వైర్దశనం విష్ణోః శ్రవణాదికృతం భవేత్ ।। ఇతి నారాయణతన్త్రే ।।51।।

।। ఇతి అనుబన్ధాధికరణమ్ ।।31।।

ఓం ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్ దృష్టిశ్చ తదుక్తమ్ ఓం ।।52।।

ఉపాసనాభేదవద్ దర్శనభేదః । తచ్చోక్తం కమఠశ్రుతౌ - "అన్తర్దృష్టయో బహిర్దృష్టయోవతారదృష్టయః సర్వదృష్టయ ఇతి । దేవా వావ సర్వదృష్టయస్తేషు చోత్తరోత్తరమాబ్రహ్మణోన్యేషు యథాయోగం యథా హ్యాచార్యా ఆచక్షతే' ఇతి । అధ్యాత్మే చ-

దృష్ట్యైవ హ్యవతారాణాం ముచ్యన్తే కేచిదఞ్జసా । దర్శనేనాన్తరేణాన్యే దేవాస్సర్వత్ర దర్శనమ్ ।।

తేషాం విశేషమాచార్యో వేత్తి సర్వజ్ఞతాం గతః ।। ఇతి ।।52।।

ఓం న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తిః ఓం ।।53।।

న సామాన్యదర్శనమాత్రేణ ముక్తిః । యథా మృత్యుమాత్రాత్ । న హి లోకాపత్తిమాత్రం ముక్తిః । "సామాన్యదర్శనాల్లోకా ముక్తిర్యోగ్యాత్మదర్శనాత్' ఇతి నారాయణతన్త్రే । "ముచ్యతే నాత్ర సన్దేహో దృష్ట్యా తు స్వాత్మయోగ్యయా' ఇతి చ । "దర్శనేనాత్మయోగ్యేన ముక్తిర్నాన్యేన కేనచిత్' ఇతి చాధ్యాత్మే ।।53।।

।। ఇతి న సామాన్యాధికరణమ్ ।।33।।

"భక్తిరేవైనం నయతి భక్తిరేవైనం దర్శయతి భక్తివశః పురుషో భక్తిరేవ భూయసీ' ఇతి మాఠరశ్రుతేర్న పరమాత్మనా దర్శనమితి చేన్న "తస్యైష ఆత్మా విశతే బ్రహ్మధామ' ఇతి శ్రుతేః । కథం తర్హ్యేషా శ్రుతిః-

ఓం పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధః ఓం ।।54।।

పరమాత్మైవం భక్త్యా దర్శనం ప్రాప్య ముక్తిం దదాతీతి ప్రధానసాధనత్వాత్ భక్తిః కరణత్వేనోచ్యతే । మాయావైభవే చ-

భక్తిస్థః పరమో విష్ణుస్తయైవైనం వశం భవేత్ । తయైవ దర్శనం యాతః ప్రదద్యాన్ముక్తిమేతయా ।।

స్నేహానుబన్ధో యస్తస్మిన్ బహుమానపురస్సరః । భక్తిరిత్యుచ్యతే సైవ కరణం పరమీశితుః ।। ఇతి ।

సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ప్రవృత్తేశ్చ ।।54।।

।। ఇతి తాద్విధ్యాధికరణమ్ ।।34।।

జీవాంశానాం పృథగుత్పత్తేర్నానాదియోగ్యతాపేక్షేతి న మన్తవ్యమ్ । కుతః-

ఓం ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్ ఓం ।।55।।

అశాంశినోరేకత్వమేవ । అంశికర్మనిర్మితశరీర ఏవాంశస్య భావాత్ ।।55।।

ఓం వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్న తూప[illegible]బ్ధివత్ ఓం ।।56।।

జ్ఞానాదిభేదే విద్యమానేపి నాంశాంశినోః పృథగ్భావ ఏవ । తదుపాసనాదిభోగాదంశస్య । పరమసంహితాయాం చ-

అంశినస్తు పృథగ్జాతా అంశాస్తస్యైవ కర్మణా । పునరైక్యం ప్రపద్యన్తే నాత్ర కార్యా విచారణా ।। ఇతి ।।

।। ఇతి ఏకాధికరణమ్ ।।35।।

ఓం అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్ ఓం ।।57।।

బ్రహ్మాద్యఙ్గదేవతావబద్ధోపాసనాది ప్రతిశాఖం ప్రతివేదం చ నోపసంహ్రియతే । హిశబ్దాత్

సమత్వాద్వోత్తమత్వాద్వా నాఙ్గదేవాద్యుపాసనమ్ । ఉపసంహార్థమిత్యాహుర్వేదసిద్ధాన్తవేదినః ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కవచనాత్ ।।57।।

ఓం మన్త్రాదివద్వావిరోధః ఓం ।।58।।

సర్వదేవతామన్త్రా యథాధీయన్త ఏవమవిరోధో వా ।

ఉపాసనాఙ్గదేవానాం పరమాఙ్గతయా భవేత్ । ఉపసంహృతిర్విశేషే తు ఫలానామన్యథా న తు ।।

పురుషాణాం విశేషాద్వా యథాయోగం భవిష్యతి ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।58।।

।। ఇతి అఙ్గావబద్ధాధికరణమ్ ।।36।।

ఓం భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా చ దర్శయతి ఓం ।।59।।

సర్వగుణేషు భూమగుణస్య జ్యాయస్త్వం క్రతువత్ సర్వత్ర సహభావాత్ దీక్షాప్రాయణీయోదయనీయసవనత్రయావభృథాత్మకః క్రతుః ।

భూమైవ దేవః పరమో హ్యుపాస్యో నైవాభూమా ఫలమేషాం విధత్తేః । తస్మాద్భూమా గుణతో వై విశిష్టో యథా క్రతుః కర్మమధ్యే విశిష్టః ।। ఇతి చ గౌపవనశ్రుతిః ।।59।।

।। ఇతి భూమాధికరణమ్ ।।37।।

ఓం నానా శబ్దాదిభేదాత్ ఓం ।।60।।

శబ్దోనుమా తథైవాక్షో యోగ్యతాభేదతస్సదా । బ్రహ్మాదీనామేకమర్థం బహుధా దర్శయన్తి హి ।।

అతః పూర్ణత్వమీశస్య నానైవైషాం ప్రదృశ్యతే । అతః ఫలస్య నానాత్వం నానైవోపాసనం యతః ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।

అతో భూమత్వమపి నానైవోపాస్యతే ।।60।।

।। ఇతి నానాధికరణమ్ ।।38।।

ఓం వికల్పో విశిష్టఫలత్వాత్ ఓం ।।61।।

స్వయోగ్యోపాసనానన్తరం సామాన్యస్యాపి కస్యచిదుపాసనం వికల్పేన భవతి విశిష్టఫలాపేక్షయా ।

ముక్త్యర్థమాత్మయోగ్యం హి కార్యమేవ హ్యుపాసనమ్ । నృసింహాదికమన్యచ్చ దురితాదినివృత్తయే ।।

ఉపాస్యతే యథాయోగం న వా ఫ�విభేదతః ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।61।।

।। ఇతి వికల్పాధికరణమ్ ।।39।।

ఓం కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ఓం ।।62।।

యస్య యస్య హి యః కామస్తస్య తస్య హ్యుపాసనమ్ । తాదృశానాం గుణానాం చ సమాహారం ప్రకల్పయేత్ ।।

అకామత్వాన్ముముక్షూణాం న వా తేషాముపాసనమ్ । తుష్ట్యర్థమీశ్వరస్యైవ న చోపాసా విదుష్యతి ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।62।।

।। ఇతి కామ్యాధికరణమ్ ।।40।।

ఓం అఙ్గేషు యథాశ్రయభావః ఓం ।।63।।

అఙ్గదేవతానాం యథా యథా పరమేశ్వరాఙ్గాశ్రయత్వం "చక్షోః సూర్యో అజాయత' ఇత్యాది తథా భావనా కర్తవ్యా ।।63।।

ఓం శిష్టేశ్చ ఓం ।।64।।

"యస్మిన్ యస్మిన్ యో హి చాఙ్గే నివిష్టః పరస్య చిన్త్యః స తథా తథైవ' ఇతి పౌత్రాయణశ్రుతేః ।।64।।

ఓం సమాహారాత్ ఓం ।।65।।

అఙ్గైః పరాద్యే హి దేవా విసృష్టాస్తత్తద్గుణాన్ పరమే సంహరేత । తాంశ్చాపి తత్రైవ విచిన్త్య దేవాన్ స్థానం ముముక్షుః పరమం వ్రజేత ।।

ఇతి కాషాయణశ్రుతౌ సమాహారవచనాచ్చ ।।65।।

ఓం గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ ఓం ।।66।।

"సాధారణ్యాత్ సర్వగుణాః పరస్య సమాహార్యాస్తత్త్వదృశో ముముక్షోః' ఇతి మాణ్డవ్యశ్రుతేశ్చ ।।66।।

।। ఇతి యథాశ్రయభావాధికరణమ్ ।।41।।

ఓం న వాతత్సహభావశ్రుతేః ఓం ।।67।।

న వాఙ్గదేవతోపసంహారః కార్యః । ఉపసంహారస్య సహాశ్రవణాత్ ।।67।।

ఓం దర్శనాచ్చ ఓం ।।68।।

"సత్యో జ్ఞానః పరమానన్దరూప ఆత్మేత్యేవం నిత్యదోపాసనం స్యాత్ । నాన్యత్ కిఞ్చిత్ సముపాసీత ధీరః సర్వైర్గుణైర్దేవగణా ఉపాసతే ।।'

ఇతి కమఠశ్రుతౌ ।।68।।

।। ఇతి నవాధికరణమ్ ।।42।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।

****

చతుర్థః పాదః ।।

జ్ఞానసామర్థ్యమస్మిన్ పాదే ఉచ్యతే -

ఓం పురుషార్థోతః శబ్దాదితి బాదరాయణః ఓం ।।1।।

యద్దర్శనార్థముపాసనోక్తా తస్మాద్దర్శనాత్ సర్వపురుషార్థప్రాప్తిరితి బాదరాయణో మన్యతే ।

"యం యం ోకం మనసా సంవిభాతి విశుద్ధసత్త్వః కామయతే యాంశ్చ కామాన్ । తం తం ోకం జయతే తాంశ్చ కామాంస్తస్మాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయేత్ భూతికామః ।।' ఇతి శబ్దాత్ ।।1।।

ఓం శేషత్వాత్ పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః ఓం ।।2।।

అస్త్యేవ మోక్షసాధనత్వం జ్ఞానస్య । స్వర్గాదిషు తత్సాధనకర్మశేషత్వేన । "స్వర్గం ధనాద్దేహతో వై గృహాచ్చ ప్రాప్స్యన్తి ధీరా న త్వధీరాః కుతశ్చిత్ ।।' ఇతివదితి జైమినిః ।।2।।

ఓం ఆచారదర్శనాత్ ఓం ।।3।।

జ్ఞానినామేవ దేవాదీనామాచారదర్శనాత్ ।।3।।

ఓం తచ్ఛ్రుతేః ఓం ॥4॥

"యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి శేషత్వశ్రుతేః ॥4॥

ఓం సమన్వారమ్భణాత్ ఓం ॥5॥

కర్మైవ దేహం దైవికం మానుషం వాప్యన్వారభేత్ నాపరస్తత్ర హేతుః । భోగాంస్తదీయాంశ్చ యథావిభాగం దదాతి కర్మైవ శుభాశుభం యత్ ॥ ఇతి మాఠరశ్రుతేశ్చ ।

సంశబ్దః ప్రాధాన్యం దర్శయతి ॥5॥

ఓం తద్వతో విధానాత్ ఓం ॥6॥

"జ్ఞానీ తు కర్మాణి సదోదితాని కుర్యాదకామః సతతం భవేత' ఇతి కమఠశ్రుతౌ జ్ఞానవతోపి విధానాత్ ॥6॥

ఓం నియమాచ్చ ఓం ॥7॥

కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం?సమాః । ఏవం త్వయి నాన్యథేతోస్తి న కర్మ లిప్యతే నరే ॥ఇతి ॥7॥

ఓం అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్ ఓం ॥8॥

"జ్ఞానాదేవ స్వర్గో జ్ఞానాదేవాపవర్గో జ్ఞానాదేవ సర్వే కామాః సమ్పద్యన్తే । తథాపి యథా యథా కర్మ కురుతే తథా తథాధికో భవతి ॥' ఇతి కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతిః ।

యుధిష్ఠిరాదీనాం రాజసూయాదినా ఫలాధిక్యదర్శనాచ్చేతి బాదరాయణమతమ్ ॥8॥

ఓం తుల్యం తు దర్శనాత్ ఓం ॥9॥

రాజసూయాదికృతావకృతౌ చ సమమేవ తేషాం విజ్ఞానమ్ ।

విజ్ఞాతమేతత్ సర్వేషాం మునీనాం బ్రహ్మదర్శనాత్ । స్యాదేవ మోక్షో నాన్యస్మాదితి తత్రాపి చిత్రతా ॥

స్వర్గాదయః కర్మణైవ నాన్యేనేత్యపరే విదుః । జ్ఞానేనాధిక్యమిత్యాహుర్జైమిన్యాద్యాస్తు కేచన ।।

అదృష్టమేవ జ్ఞానేన దృష్టం నైవోప�భ్యతే । ఇతి కేచిద్విదః ప్రాహుర్వ్యాసశిష్యా ఇమేఖి�ాః ।।

యస్మాత్ వ్యాసమతం సర్వం సత్యమేవ తతోఖి�మ్ । యథాకాశస్త్వనన్తోపి వ్యామో హస్తావధిస్తథా ।।

ప్రాదేశోపి హి స్ంతయేన తథైతేషాం మతాని తు । స్వయం తు భగవాన్ వ్యాసో వ్యాప్తజ్ఞానమహాంశుమాన్ ।।

అనన్తాకాశవత్ పశ్యత్యన్నిఖి�ం పురుషోత్తమః । జ్ఞానేనైవాప్యతే సర్వం కర్మణా త్వధికం భవేత్ ।।

ఇతి ప్రాహ మహాయోగీ పుమర్థానాం వినిర్ణయమ్ ।। ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ।।

జ్ఞానినామపి దేవానాం విశేషః కర్మభిర్భవేత్ । చీర్ణేకృతే వా జ్ఞానస్య న విశేషోస్తి కర్మణి ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।9।।

।। ఇతి పురుషార్థాధికరణమ్ ।।1।।

సర్వేషాం పురుషార్థాపేక్షిత్వాజ్జ్ఞానాధికారతేత్యత ఆహ-

ఓం అసార్వత్రికీ ఓం ।।10।।

న సర్వేషామధికారః ।।10।।

ఓం విభాగశ్శతవత్ ఓం ।।11।।

నవకోట్యో హి దేవానాం తేషాం మధ్యే శతస్య తు । సోమాధికారో వేదోక్తో బ్రహ్మణీ ద్వే శతాధికే ।।

యథా తథైవాసఙ్ఖ్యేయాః ప్రజాస్తాసు కియాఙ్జనబు । జ్ఞానాధికారీ సమ్ప్రోక్తో విష్ణుపాదైకసంశ్రయః ।।

ఇతి వచనాత్ సుఖాపేక్షాసామ్యేపి విభాగ ఇష్యతేధికారార్థమ్ ।।11।।

కస్యాధికారః

ఓం అధ్యయనమాత్రవతః ఓం ।।12।।

"అవైష్ణవస్య వేదేపి హ్యధికారో న విద్యతే । గురుభక్తివిహీనస్య శమాదిరహితస్య చ ।।

న చ వర్ణావరస్యాపి తస్మాదధ్యయనాన్వితః । బ్రహ్మజ్ఞానే తు వేదోక్తేప్యధికారీ సతాం మతః ।।' ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।

"పఠేద్ వేదానథార్థానధీయీతాథ విచార్య బ్రహ్మ విన్దేత్' ఇతి చ కౌషారవశ్రుతిః ।।12।।

।। ఇతి అధికారాధికరణమ్ ।।2।।

ఓం నావిశేషాత్ ఓం ।।13।।

న సామాన్యేనాధికారో దేవాదీనామ్ ।

అథ పుమర్థసాధనాన్యర్థో ధర్మో జ్ఞానమిత్యుత్తరోత్తరమ్ । తత్రాధికారిణో మనుష్యా ఋషయో దేవా ఇత్యుత్తరోత్తరమ్ ।। ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతిః ।।13।।

।। ఇతి అధికారవిశేషాధికరణమ్ ।।3।।

"అథ మునిరమౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః స బ్రాహ్మణః కేన స్యాత్ యేన స్యాత్ తేనేదృశ ఏవ' ఇతి జ్ఞానినో యథేష్టాచరణం విధీయతే ఇత్యత ఆహ-

ఓం స్తుతయేనుమతిర్వా ఓం ।।14।।

న విధిః । జ్ఞానినః స్తుతయే అనుమతిమాత్రం వా । యుజ్యతే చ ।।14।।

ఓం కామకారేణ చైకే ఓం ।।15।।

"కామచారః కామభక్షః కామవాదః కామేనైవేమం దేహముత్సృజ్యాథ పరాత్ పరమీయురనారమ్భణమ్' ఇతి చైకే పఠన్తి ।।15।।

ఓం ఉపమర్దం చ ఓం ।।16।।

"ఓమిత్యుచ్చార్యాన్తరిమమాత్మానమభిపశ్యోపమృద్య పుణ్యం చ పాపం చ కామమాచరన్తో బ్రహ్మానువ్రజన్తి' ఇతి చ తురశ్రుతౌ ।।16।।

ఓం ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దే హి ఓం ।।17।।

న తావతా కామచారాణాం జ్ఞానేధికారః ।

య ఇమం పరమం గుహ్యమూర్ధ్వరేతస్సు భాషయేత్ । న తథా విద్యతే భూయాన్ యం ప్రాప్యాన్యేపి భూయసః ।। ఇతి మాఠరశ్రుతేః ।।17।।

ఓం పరామర్శం జైమినిరచోదనా చాపవదతి హి ఓం ।।18।।

"ప్రాతరుత్థాయ సన్ధ్యముపాసీత యత్ సన్ధ్యాముపాసతే బ్రహ్మైవ తదుపాసతేథ దేవాన్నమేత్ జుహుయాత్ వేదానావర్తయీత నాన్యత్ కిఞ్చిదాచరేత్ న సురాం పిబేన్న పలాణ్డుం భక్షయీత న భృశం వదేన్న విస్మరేతాత్మానం సోమం పిబేద్ హుతశేషేణ వర్తయేత్' ఇత్యుక్తాచారపరామర్శేన విధిబన్ధవర్జితత్వేన కామత ఏవ తస్య చరణం కామచార ఇతి జైమినిర్మన్యతే । న చ నిషిద్ధం కర్మ కర్తవ్యమేవేతి చోదనా । "బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యః' ఇత్యాద్యపవాదశ్చ ।।18।।

ఓం అనుష్ఠేయం బాదరాయణః సామ్యశ్రుతేః ఓం ।।19।।

అనుష్ఠేయానాం మధ్య ఏవ కామతశ్చరణం కామతో నివృత్తిరితి బాదరాయణో మన్యతే । "కేన స్యాద్యేన స్యాత్ తేనేదృశ ఏవ' ఇతి సామ్యశ్రుతేః ।

యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాత్ ఆత్మతృప్తశ్చ మానవః । ఆత్మన్యేవ చ సన్తుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే ।। ఇతి భగవద్వచనాచ్చ ।।19।।

ఓం విధిర్వా ధారణవత్ ఓం ।।20।।

"కేన స్యాత్ యేన స్యాత్' ఇతి విధిర్వా । యథా వేదధారణం త్రైవర్ణికానాం విహితం నాన్యేషామ్ । ఏవం స్వమతానుసారిణీ ప్రవృత్తిర్జ్ఞానినాం విహితా । న తత్రాధర్మశఙ్కా కార్యా । నాన్యేషామితి వా ।

స్వేచ్ఛయైవ ప్రవృత్తిస్తు బ్రహ్మణో విధిచోదితా । నాశఙ్క్యం తన్మతం క్వాపి విష్ణోః ప్రత్యక్షచోదనా ।।

ఇతరేషాం న విహితా స్వేచ్ఛావృత్తిః కథఞ్చన ।। ఇతి హి బ్రాహ్మే ।।20।।

ఓం స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్ ఓం ।।21।।

స్తుతిమాత్రమేవ స్వేచ్ఛాచరణం న విధిః । త్తైరపి సామాన్యవిధిస్వీకారాదితి చేన్న ।
అపూర్వత్వాత్ పరవశత్వాత్ । సర్వవిధ్యతిక్రమేణ స్తుతిమాత్రవిషయత్వం పరబ్రహ్మణ ఏవ హి ।

విధీనాం విషయాస్త్వన్యే బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛయా కృతౌ । పరస్య బ్రహ్మణో హ్యేవ సర్వవిధ్యతిదూరతా ॥ ఇతి హి బ్రహ్మతర్కే ॥21॥

ఓం భావశబ్దాచ్చ ఓం ॥22॥

"యథావిధానమపరే విధిర్భావే ప్రజాపతేః । బ్రహ్మణః పరమస్యైవ సర్వవిధ్యతిదూరతా ॥'
ఇతి చ తురశ్రుతౌ ॥22॥

ఓం పారిప్లవార్థా ఇతి చేన్న విశేషితత్వాత్ ఓం ॥23॥

"కేన స్యాత్ యేన స్యాత్' ఇత్యాదయః స్థిరత్వనివృత్త్యర్థా ఇతి చేన్న ।

త్రేధా హ జ్ఞానినో విధినియతా అనియతాః స్వేచ్ఛానియతా ఇతి । విధినియతా మనుష్యా అనియతా హి దేవా బ్రహ్మైవ స్వేచ్ఛానియతః ॥

ఇతి గౌపవనశ్రుతౌ విశేషితత్వాత్ ॥23॥

ఓం తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ ఓం ॥24॥

ఏవం సతి విధివాక్యానాం స్వేచ్ఛావృత్తివాక్యానాం చ సమ్బన్ధో భవతి ॥

ఓం అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ఓం ॥25॥

అత ఏవ జ్ఞానస్య మోక్షదానే నాగ్ని హోత్రాద్యపేక్షా । బ్రహ్మతర్కే చ -

యేషాం జ్ఞానం సముత్పన్నం తేషాం మోక్షో వినిశ్చితః । శుభకర్మభిరాధిక్యం విపరీతైర్విపర్యయః ॥

స్వేచ్ఛానువృత్త్యైవ భవేత్ బ్రహ్మణః ప్రాయశస్తథా । దేవానామపి సర్వేషాం విశేషాదుత్తరోత్తరమ్ ॥ ఇతి ॥25॥

ఓం సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేసశ్వవత్ ఓం ॥26॥

సర్వధర్మాపేక్షా చ జ్ఞానస్యోత్పత్తౌ । "వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన' ఇతి శ్రుతేః । యథా గతినిష్పత్త్యర్థమశ్వాదయోపేక్ష్యన్తే న వినిష్పన్నగతేగర్రామాదిప్రాప్తౌ ।।26।।

ఓం శమదమాద్యుపేతః స్యాత్ తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ఓం ।।27।।

యద్యపి జ్ఞానేనైవ మోక్షో నియతస్తథాపి జ్ఞానీ శమదమాద్యుపేతః స్యాత్ । "ఆచార్యాత్ విద్యామవాప్యైతమాత్మానమభిపశ్య శాన్తో భవేత్ దాన్తో భవేదనుకూ�ో భవేదాచార్యం పరిచరేత్ పరిచరేదాచార్యమ్' ఇతి మాఠరశ్రుతౌ జ్ఞానినోపి తద్విధేః । "బ్రాహ్మీం వావ త ఉపనిషదమబ్రూమ' ఇతి । "తస్యై తపో దమ కర్మేతి ప్రతిష్ఠా । వేదాః సర్వాఙ్గాని సత్యమాయతనమ్ । యో వా ఏతామునిషదమేవం వేద' ఇతి జ్ఞానాఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ ।

యస్య జ్ఞానం తస్య మోక్ష ఇతి నాత్ర విచారణా । తస్య శాన్త్యాదయోఙ్గాని తస్మాత్ తేషామనుష్ఠితిః ।।

అవశ్యకరణీయా స్యాదన్యథాల్పఫ�ం భవేత్ ।। ఇతి చాగ్నేయే ।।

తుశబ్దః పూర్ణఫ�ార్థత్వం సూచయతి ।।27।।

ఓం సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్ ఓం ।।28।।

"యది హ వా అప్యేవంవిన్నిఖి�ం భక్షయిత్వైవమేవ స భవతి' ఇతి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయవిషయా । "న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్ ఇతి హోవాచ కామో మ ఉదపానమ్' ఇతి దర్శనాత్ ।।28।।

ఓం అబాధాచ్చ ఓం ।।29।।

"అన్యాయ్యచరణాభావే న హి జ్ఞానస్య బాధనమ్ । అతో విద్వానపి న్యాయ్యం వర్తేతోత్కర్షసిద్ధయే ।।' ఇతి చ బ్రహ్మతర్కే ।।29।।

ఓం అపి స్మర్యతే ఓం ।।30।।

"అతీతానాగతజ్ఞానీ త్రై�ోక్యోద్ధరణక్షమః । ఏతాదృశోపి నాచారం శ్రౌతం స్మార్తం పరిత్యజేత్ ।।' ఇతి హరివంశేషు ।।30।।

ఓం శబ్దశ్చాతోకామచారే ఓం ।।31।।

"స య ఏతదేవంవిదేవం మన్వాన ఏవం పశ్యన్న కామచరితం చరేన్న కామం భక్షయీత న కామమనువర్తేత' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతౌ । అత ఇత్యల్పఫలత్వం సూచయతి । "న నిషిద్ధాని వర్తేత పూర్ణజ్ఞానఫలేచ్ఛయా' ఇతి పాద్మే ।।31।।

ఓం విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ఓం ।।32।।

న కేవలం నిషిద్ధాకరణేన పూర్యతే । కర్తవ్యం చ వర్ణాశ్రమవిహితం కర్మ ।

పశ్యన్నపీమమాత్మానం కుర్యాత్ కర్మావిచారయన్ । యదాత్మనః సునియతమానన్దోత్కర్షమాప్నుయాత్ ।।

ఇతి కౌషారవశ్రుతౌ విహితత్వాచ్చ । అపిశబ్దో వర్ణధర్మసముచ్చయార్థః ।।32।।

ఓం సహకారిత్వేన చ ఓం ।।33।।

యథా రాజ్ఞః సహకార్యైవ మన్త్రీ తథాప్యృతే తం క్షితిపః కార్యమృచ్ఛేత్ । ఏవం జ్ఞానం కర్మ వినాపి కార్యం సహాయభూతం న విచారః కుతశ్చిత్ ।।

ఇతి కమఠశ్రుతౌ సహకారిత్వోక్తేశ్చ ।

జ్ఞానాన్మోక్షో భవత్యేవ సర్వాకార్యకృతోపి తు । ఆనన్దో హ్రసతేకార్యాచ్ఛుభం కృత్వా తు వర్ధతే ।। ఇతి బ్రహ్మాణ్డే ।।

సర్వదుఃఖనివృత్తిశ్చ జ్ఞానినో నిశ్చితేన హి । ఉపాసయా కర్మభిశ్చ భక్త్యా చానన్దచిత్రతా ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।

ధర్మస్వరూపచిత్రత్వాద్యో యో దేవమనోగతః । స ఏవ ధర్మో విజ్ఞేయో న హ్యేతే లోకసమ్మితాః ।। ఇతి చ పాద్మే ।।

।। ఇతి కామచారాధికరణమ్ ।।4।।

ఓం సర్వథాపి తు త ఏవోభయలిఙ్గాత్ ఓం ।।34।।

సర్వప్రకారేణోత్సాహేపి యే జ్ఞానయోగ్యాస్త ఏవ జ్ఞానం ప్రాప్నువన్తి నాన్యే । "య ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకోవిజిఘత్సోపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః

సోన్వేష్టవ్యః స విజిజ్ఞాసితవ్యః' ఇతి శ్రుత్యాచార్యోపదేశసామ్యేపి విరోచనో విపరీతజ్ఞానమాపేన్ద్రః సమ్యగ్జ్ఞానమిత్యుభయవిధిలిఙ్గాత్ ।।34।।

ఓం అనభిభవం చ దర్శయతి ఓం ।।35।।

"దైవీమేవ సమ్పత్తిం దేవా అభిగచ్ఛన్త్యాసురీమేవ చాసురా నైతయోరభిభవః కదాచిత్ స్వభావ ఏవ హ్యవతిష్ఠన్తే' ఇతి స్వభావానభిభవం చ దర్శయతి ।।35।।

ఓం అన్తరా చాపి తు తద్దృష్టేః ఓం ।।36।।

సమ్యగ్జ్ఞానవిపరీతజ్ఞానయోరన్తరా స్థితానామపి దేవాసురభావయోర్ద్రాఢ్యదృష్టేః ।।36।।

ఓం అపి స్మర్యతే ఓం ।।37।।

అసురా ఆసురేణైవ స్వభావేన చ కర్మణా । జ్ఞానేన విపరీతేన తమో యాన్తి వినిశ్చయాత్ ।।

దేవా దైవస్వభావేన కర్మణా చాప్యసంశయమ్ । సమ్యగ్జ్ఞానేన పరమాం గతిం గచ్ఛన్తి వైష్ణవీమ్ ।।

నానయోరన్యథాభావః కదాచిత్ క్వాపి విద్యతే । మానుషా మిశ్రమతయో విమిశ్రగతయోపి చ ।। ఇతి స్కాన్దే ।।37।।

ఓం విశేషానుగ్రహం చ ఓం ।।38।।

"శృణ్వే వీర ఉగ్రముగ్రం దమాయన్నన్యమన్యమతి నేనీయమానః । ఏధమానద్విళుభయస్య రాజా చోష్కూయతే విశ ఇన్ద్రో మనుష్యాన్ ।।'

ఇతి విశేషానుగ్రహం చ దర్శయతి దేవేషు పరమేశ్వరస్య ।

"అసురాన్ దమయన్ విష్ణుః స్వపదం చ సురాన్నయన్ । పునః పునర్మానుషాంస్తు సృతావావర్తయత్యసౌ ।।' ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ।।38।।

ఓం అతస్త్వితరజ్జ్యాయో లిఙ్గాచ్చ ఓం ।।39।।

దేవభాగాదసురభాగా ఏవ బహు�ః । "తస్మాన్న జనతామియాత్' ఇతి �ఙ్గాత్ । చశబ్దాత్ "తత కనీయసా ఏవ దేవా జ్యాయసా అసురాః' ఇతి శ్రుతేశ్చ । "అసురా బహు� యస్మాత్ తస్మాన్న జనతామియాత్' ఇతి బ్రాహ్మే ।।39।।

ఓం తద్భూతస్య తు తద్భావో జైమినేరపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః ఓం ।।40।।

అసురజాతేరేవాసురత్వం దేవజాతేరేవ దేవత్వం జైమినేరపి సిద్ధమేవ । "నాసురా దైవీం న దేవా ఆసురీం చ మనుష్యా దైవీమాసురీం చ గతిమీయురాత్మీయామేవ జాతిమనుభవన్తి' ఇతి నియమశ్రుతేః । "నాసురాణాం దైవం రూపం న దేవానామాసురం న చోభయం మనుష్యాణాం యో యద్రూపః స తద్రూపో నిసర్గో హ్యేష భవతి' ఇత్యతద్రూపత్వశ్రుతేః । "తం భూతిరితి దేవా ఉపాసాఞ్చక్రిరే తే బభూవుస్తస్మాద్ధాప్యేతర్హి సుప్తో భూర్భూరిత్యేవ ప్రశ్వసిత్యభూతిరిత్యసురాస్తే హ పరాబభూవుః' ఇతి దేవాసురాణాం భావాభావశ్రుతేశ్చ ।

దేవానాం భూతిరిత్యేవ మనో విష్ణౌ స్వభావతః । అసురాణామభూతిత్వేనైతన్నేయమతోన్యథా ।।

దేవాః శాపాభిభూతత్వాత్ ప్రహ్లాదాద్యా బభూవిరే । అతః సుగతిరేతేషాం నాన్యథా వ్యత్యయో భవేత్ ।। ఇతి చాధ్యాత్మే ।।40।।

।। ఇతి ఉభయి�ఙ్గాధికరణమ్ ।।5।।

ఓం న చాధికారికమపి పతనానుమానాత్ తదయోగాత్ ఓం ।।41।।

న చ పరమాత్మైశ్వర్యాదికమాకాఙ్క్ష్యమ్ । బ్రహ్మాదీనామపి నాకాఙ్క్ష్యం కిము పరస్యేతి సూచయితుమపిశబ్దః । చశబ్దస్తు జ్ఞానార్థినాం పూర్వోక్తాదిత్థమ్భావాన్తరసూచకః । అయోగ్యమారోఢుం ప్రయతన్ ప్రపతన్ హి దృశ్యతే । ఏవమయోగ్యస్య పరమాత్మైశ్వర్యస్య బ్రహ్మాదిపదస్య చాకాఙ్క్షాయాం పతనమనుమీయతే ।

న దేవపదమన్విచ్ఛేత్ కుత ఏవ హరేర్గుణాన్ । ఇచ్ఛన్ పతతి పూర్వస్మాదధస్తాద్ యత్ర నోత్థితిః ।। ఇతి బ్రహ్మాణ్డే ।।

స్వకాయమిచ్ఛమానం తు రాజాద్యాః పాతయన్తి హి । ఏవమేవ సురాద్యాశ్చ హరిశ్చ స్వపదేచ్ఛుకమ్ ।।

ఇత్యాద్యనుమానరూపవాక్యాచ్చ ।

"మాయాభిరుత్ సిసృప్సత ఇన్ద్ర ద్యామారురుక్షతః । అవ దస్యూం?రధూనుథాః' ఇతి చ శ్రుతిః ।।41।।

ఓం ఉపపూర్వమపీత్యేకే భావశమనవత్తదుక్తమ్ ఓం ।।42।।

ఉపదేవపదం చ నాకాఙ్క్ష్యమిత్యేకే । భావశమనవదృషిపదవదేవ । తచ్చోక్తమిన్ద్రద్యుమ్నశ్రుతౌ - "అథ యథర్షీన్ ప్రజాపతీన్నాకాఙ్క్షేదేవం న గన్ధర్వాన్న విద్యాధరాన్న సిద్ధాన్' ఇతి । బృహత్సంహితాయామ్-

న దేవానభికాఙ్క్షేత కుత ఏవ హరేర్గుణాన్ । ప్రాజాపత్యాన్న చార్షాంశ్చ గాన్ధర్వాదీనపి క్వచిత్ ।।

ఋష్యాదిషు విశేషే తు దోషో నైవావిశేషతః ।। ఇతి విశేషదర్శనార్థమేక ఇత్యుక్తమ్ ।।42।।

ఓం బహిస్తూభయథాపి స్మృతేరాచారాచ్చ ఓం ।।43।।

దేవర్షిగన్ధర్వాదిపదేభ్యోన్యత్ర శుభవిషయ ఆకాఙ్క్షాయామనాకాఙ్క్షాయాం చ న పతనమ్ ।

దేవర్షిగన్ధర్వాణాం పదాకాఙ్క్షీ పతేత్ ధ్రువమ్ । అన్యత్ర శుభమాకాఙ్క్షన్న పతేదవిరోధతః ।। ఇతి స్మృతేః ।।

నానాత్వమేవ కామానాం నాకామః క్వ చ దృశ్యతే । అతోవిరుద్ధకామః స్యాదకామస్తేన భణ్యతే ।। ఇత్యాచారాచ్చ ।।43।।

।। ఇతి ఆధికారికాధికరణమ్ ।।6।।

ఓం స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ఓం ।।44।।

"బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' ఇత్యాదిఫలం స్వామినాం దేవానామేవ భవతి । "యదు కిఞ్చేమాః ప్రజాః శుభమాచరన్తి దేవా ఏవ తదాచరన్తి యదు కిం చేమాః ప్రజాః విజానతే దేవా ఏవ తద్విజానతే దేవానాం హ్యేతద్భవతి స్వామీ హి ఫలమశ్నుతే నాస్వామీ కర్మ కుర్వాణః' ఇతి మాధ్యన్దినాయనశ్రుతేరిత్యాత్రేయో మన్యతే ।।44।।

ఓం ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మై హి పరిక్రియతే ఓం ।।45।।

సత్రయాగేష్వృత్విజామపి ఫలదర్శనాదల్పం ఫలం ప్రజానామపి భవతీత్యౌడులోమిర్మన్యతే । తదర్థం దేవైః క్రియమాణత్వాత్ ।।45।।

ఓం సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్ ఓం ।।46।।

తృతీయః స్వపక్షః । దేవానాం జ్ఞాపనాదికర్మణి సహకార్యన్తరత్వేన ప్రజా విధీయన్తే । యథా ప్రజావతో రాజ్ఞః ప్రజాః సహకారిత్వేన విధీయన్తే । యథా వాచార్యస్య శిష్యాః । వారాహే చ-

జ్ఞానాదిదానం దేవానాం విష్ణునా సాధు చోదితమ్ । వేదే చ తేషాం విహితం తత్రాచార్యో మహత్తరః ।।

విహితస్సహకారిత్వే సహకార్యన్తరం ప్రజాః । పాత్రత్వేన యథా రాజ్ఞో యథా శిష్యాః గురోరపి ।।

తస్మాచ్ఛ్రుతం ఫలం తాసామాచార్యాణాం మహత్తరమ్ । తతో మహత్తరం ప్రోక్తం దేవానాముత్తరోత్తరమ్ ।। ఇతి ।।46।।

।। ఇతి ఫలశ్రుత్యధికరణమ్ ।।7।।

ఓం కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః ఓం ।।47।।

"కుటుమ్బే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయానో ధార్మికాన్ విదధత్' ఇత్యుక్త్వా "న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే' ఇతి గృహిణోపసంహారః క్రియతే తస్మాత్ గృహస్థస్యైవోత్తమత్వమితి న వాచ్యమ్ । యతః కృత్స్నగృహస్థాన్ దేవానపేక్ష్యైవోపసంహారః క్రియతే । "కృత్స్నాః హ్యేతే గృహిణో దేవాః కృత్స్నా ఏతే యతయోత ఏతేషాం న పుత్రాః దాయముపయన్తి న చైతే గృహాన్ విసృజన్త్యరాగా అద్వేషా అలోభాః సర్వభోగాః సర్వజ్ఞాః సర్వకర్తారః' ఇతి పౌత్రాయణశ్రుతిః ।।47।।

ఓం మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ ఓం ।। 48।।

న చాశ్రమద్వయమేవ దేవానామ్ ।

"దేవా ఏవ బ్రహ్మచారిణో దేవా ఏవ గృహస్థా దేవా ఏవ వనస్థా యథా హ్యేతే మునయ ఏవం సర్వవర్ణాః సర్వాశ్రమాః సర్వం హ్యేతే కర్మ కుర్వన్తి' ఇతి కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతౌ యతిత్వదృష్టాన్తేనాన్యేషామప్యుపదేశాత్ ।।48।।

।। ఇతి కృత్స్నభావాధికరణమ్ ।।8।।

ఓం అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ఓం ।।49।।

"ఏతాం విద్యామధీత్య బ్రహ్మదర్శీ వావ భవతి । స ఏతాం మనుష్యేషు విబ్రూయాత్ । యథా యథా హ వై బ్రూయాత్ తథా తథాధికో భవతి' ఇతి మాఠరశ్రుతౌ విద్యాదానం శ్రూయతే ।।

తచ్చ బహూనాం స్వీకరణార్థమావిష్కారేణేతి న మన్తవ్యమ్ । అన్వయాద్యుక్తేః । ఆవిష్కారేయోగ్యానామపి స్వీకారప్రాప్తిః । తచ్చ నిషిద్ధమ్-

మా నః స్తేనేభ్యో యే అభి ద్రుహస్పదే నిరామిణో రిపవోన్నేషు జాగృధుః । యేషాం నైతన్నాపరం కిం చ నైకం బ్రహ్మణస్పతే బ్రూహి తేభ్యః కదాచిత్ ।।

అథోశమేనోపరతాః మనుష్యాః యే ధర్మిణో బ్రూహి తేభ్యః సదా నః । ఆదేవానామోహతే వి వ్రయో హృది బృహస్పతే న పరః సామ్నో విదుః ।। ఇతి

విద్యా హ వై బ్రాహ్మణమాజగామ గోపాయ మాం శేవధిష్టేహమస్మి । అనార్యకాయానృజవే శఠాయ న మాం బ్రూయా ఋజవే బ్రూహి నిత్యమ్ ।। ఇతి చ ।।49।।

।। ఇతి అనావిష్కారాధికరణమ్ ।।9।।

ఓం ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ఓం ।।50।।

"ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇతి దర్శనార్థం శ్రవణాది విధీయతే । తచ్చ దర్శనమైహికమేవ ప్రారబ్ధప్రతిబన్ధాభావే ।

"శ్రుత్వాత్మానం మతిపూర్వం హ్యుపాస్యేహైవ దృష్టిం పరమస్య విన్దేత్ । యద్యారబ్ధం కర్మ నిబన్ధకం స్యాత్ ప్రేత్యైవ పశ్యేద్యోగమేవాన్వవేక్ష్య ।।' ఇతి సౌపర్ణశ్రుతౌ దర్శనాత్ ।

అనాదిజన్మసమ్బన్ధం నిభేత్తుం పాపపఞ్జరమ్ । యావత్యా సేవయా శక్యం తావత్కార్యం న సంశయః ।।

యావద్దూరే స్థితో గమ్యాత్ తావద్ గన్తవ్యమేవ హి । ఇహ జన్మాన్తరే వాపి తావత్యైవ తు దర్శనమ్ ।।

శ్రవణం మననం చైవ నిదిధ్యాసనమేవ చ । పరే గురౌ చ యా భక్తిః పరిచర్యాదికం హరేః ।।

ఏషా సేవేతి సమ్ప్రోక్తా యథా తద్దర్శనం భవేత్ ।। ఇతి చ బృహత్సంహితాయామ్ ।।50।।

ఓం ఏవం ముక్తిఫ◌ానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతేః ఓం ।।51।।

ఏవమేవ ప్రారబ్ధకర్మాభావే శరీరపాతానన్తరమేవ మోక్షః తద్భావే జన్మాన్తరణీత్యనియమః । ధర్మీ స్వర్గం విధర్మీ నిరయమేత్యేవ బ్రహ్మసంస్థోమృతమేత్యేవ । బ్రహ్మసంస్థోమృతమితి బ్రహ్మసంస్థస్య మోక్షస్యైవావధారణాత్ ।

విద్వానమృతమాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా । అవసన్నం యదారబ్ధం కర్మ తత్రైవ గచ్ఛతి ।।

న చేద్బహూని జన్మాని ప్రాప్యైవాన్తే న సంశయః ।। ఇతి చ నారాయణాధ్యాత్మే ।।51।।

।। ఇతి ముక్తిఫ�ాధికరణమ్ ।।11।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।

****

చతుర్థోధ్యాయః

ఫ�ం నిగద్యతేస్మిన్నధ్యాయే । కర్మనాశాఖ్యం ఫ�మస్మిన్ పాదే । నిత్యశః కార్యం సర్వథా భావ్యం సాధనం ప్రథమత ఉచ్యతే । ప్రాయికత్వాచ్చాధ్యాయానాం పాదానాం చ న విరోధః ।

ఓం ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ఓం ।।1।।

"ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః' ఇత్యాదీనాం నాగ్నిష్టోమాదివదేకవారేణైవ ఫ�ప్రాప్తిః । కిన్త్వావృత్తిః కర్తవ్యా । "స య ఏషోణిమేతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్' ఇత్యాద్యసకృదుపదేశాత్ ।।1।।

ఓం ి�ఙ్గాచ్చ ఓం ।।2।।

"స తపోతప్యత... పునరేవ వరుణం పితరముపససాద' ఇత్యాద్యావర్తని�ఙ్గాచ్చ ।

"నిత్యశః శ్రవణం చైవ మననం ధ్యానమేవ చ । కర్తవ్యమేవ పురుషైబర్రహ్మదర్శనమిచ్ఛుభిః ।।' ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।2।।

।। ఇతి ఆవృత్త్యధికరణమ్ ।।1।।

ఓం ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ఓం ।।3।।

ఆత్మేత్యుపదేశ ఉపాసనం చ మోక్షార్థిభిః సర్వథా కార్యమేవ । "నాన్యం విచిన్తయ ఆత్మానమేవాహం విజానీయామాత్మానముపాస ఆత్మా హి మమైష భవతి' ఇతి హ్యుపగచ్ఛన్తి । "ఆత్మేత్యేవోపాస్స్వ ఆత్మేత్యేవ విజానీహి నాన్యం కిఞ్చన విజానథ ఆత్మా హ్యేవైష భవతి' ఇతి గ్రాహయన్తి చ ।

ఆత్మేత్యుపాసనం కార్యం సర్వథైవ ముముక్షుభిః । నానాక్లేశసమాయుక్తోప్యేతావన్నైవ విస్మరేత్ ।। ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ।।

ఆత్మా విష్ణురితి ధ్యానం విశేషణవిశేష్యతః । సర్వేషాం చ ముముక్షూణాముపదేశశ్చ తాదృశః ।।

కర్తవ్యో నాస్య హానేన కస్యచిన్మోక్ష ఇష్యతే ।। ఇతి బ్రాహ్మే ।।3।।

।। ఇతి ఆత్మోపగమాధికరణమ్ ।।3।।

ఓం న ప్రతీకే న హి సః ఓం ।।4।।

"నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే' ఇత్యాదినా శబ్దభ్రాన్త్యా న ప్రతీకే బ్రహ్మదృష్టిః కార్యా । కిన్తు తత్స్థత్వేనైవోపాసనం కార్యమ్ । బ్రహ్మతర్కే చ -

నామాదిప్రాణపర్యన్తముభయోః ప్రథమాత్వతః । ఐక్యదృష్టిరితి భ్రాన్తిరబుధానాం భవిష్యతి ।।

నామాదిస్థితిరేవాత్ర బ్రహ్మణో హి విధీయతే । సర్వాథా ప్రథమా యస్మాత్ సప్తమ్యర్థా తతో మతా ।। ఇతి ।।4।।

।। ఇతి నప్రతీకాధికరణమ్ ।।3।।

ఓం బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ఓం ।।5।।

బ్రహ్మదృష్టిశ్చ సర్వథా కార్యైవ పరమేశ్వరే । ఉత్కృష్టత్వాత్ ।

బ్రహ్మదృష్ట్యా సదోపాస్యో విష్ణుః సర్వైరపి ధ్రువమ్ । మహత్త్వవాచీ శబ్దోయం మహత్త్వజ్ఞానమేవ హి ।।

సర్వతః ప్రీతిజనకమతస్తత్సర్వథా భవేత్ । ఆత్మేత్యేవ యదోపాసా తదా బ్రహ్మత్వసంయుతా ।।

కార్యైవ సర్వథా విష్ణోబర్రహ్మత్వం న పరిత్యజేత్ ।। ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।।5।।

।। ఇతి బ్రహ్మదృష్ట్యధికరణమ్ ।।4।।

ఓం ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ఓం ।।6।।

"చక్షోః సూర్యో అజాయత' ఇత్యాద్యుపాసనం చ దేవానాం కార్యమేవ । స్వోత్పత్తిస్థానత్వాత్ స్వాశ్రయత్వాత్ ముక్తౌ తత్ర ?యస్యాపేక్షితత్వాచ్చోపపన్నం తథోపాసనమ్ । నారాయణతన్త్రే చ -

ఆధివ్యాధినిమిత్తేన విక్షిప్తమనసోపి తు । గుణానాం స్మరణాశక్తౌ విష్ణోబర్రహ్మత్వమేవ తు ।।

స్మర్తవ్యం సతతం తత్తు న కదాచిత్ పరిత్యజేత్ । అత్ర సర్వగుణానాం చ యతోన్తర్భావ ఇష్యతే ।।

స్వోత్పత్త్యఙ్గం చ దేవానాం విష్ణోశ్చిన్త్యం సదైవ తు ।। తేషాం తత్ర ప్రవేశో హి ముక్తిరిత్యుచ్యతే బుధైః ।।

తదాశ్రితాశ్చ తే నిత్యం తతశ్చిన్త్యం విశేషతః ।। ఇతి ।।6।।

।। ఇతి ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్ ।।5।।

ఓం ఆసీనః సమ్భవాత్ ఓం ।।7।।

సర్వదోపాసనం కుర్వన్నప్యాసీనో విశేషతః కుర్యాత్ । తదా విక్షేపాల్పత్వేన సమ్భవాత్ ।।7।।

ఓం ధ్యానాచ్చ ఓం ।।8।।

స్మరణోపాసనం చైవ ధ్యానాత్మకమితి ద్విధా । స్మరణం సర్వదా యోగ్యం ధ్యానోపాసనమాసనే ।।

నైరన్తర్యం మనోవృత్తేర్ధ్యానమిత్యుచ్యతే బుధైః । ఆసీనస్య భవేత్ తత్తు న శయానస్య నిద్రయా ।।

స్థితస్య గచ్ఛతో వాపి విక్షేపస్యైవ సమ్భవాత్ । స్మరణాత్ పరమం జ్ఞేయం ధ్యానం నాస్త్యత్ర సంశయః ।। ఇతి చ నారాయణతన్త్రే ।

అతో ధ్యానత్వాచ్చ ।।8।।

ఓం అచల?త్వం చాపేక్ష్య ఓం ।।9।।

"అచ?లం చేచ్ఛరీరం స్యాన్మనసశ్చాప్యచా?నమ్ । చ?నే తు శరీరస్య చఞ్చ?ం తు మనో భవేత్ ।।' ఇతి చ బ్రహ్మాణ్డే ।।9।।

ఓం స్మరన్తి చ ఓం ||10||

సమం కాయశిరోగ్రీవం ధారయన్నచలం స్థిరః | సమ్ప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం దిశశ్చానవలోకయన్ || ఇత్యాది ||10||

ఓం యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ఓం ||11||

దేశకాలావస్థాదిషు యత్రైకాగ్రతా భవతి తత్రైవ స్థాతవ్యమ్ |

తమేవ దేశం సేవేత తం కాలం తామవస్థితిమ్ | తానేవ భోగాన్ సేవేత మనో యత్ర ప్రసీదతి ||

న హి దేశాదిభిః కశ్చిత్ విశేషః సముదీరితః | మనః ప్రసాదనార్థం హి దేశకాలాదిచిన్తనా || ఇతి వారాహే ||11||

|| ఇతి ఆసనాధికరణమ్ ||6||

ఓం ఆ ప్రాయణాత్ తత్రాపి హి దృష్టమ్ ఓం ||12||

యావన్మోక్షస్తావదుపాసనాది కార్యమ్ | "స యో హ వై తద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాన్తమోఙ్కారమభిధ్యాయీత' ఇతి హి శ్రుతిః | "సర్వదైనముపాసీత యావద్విముక్తిర్ముక్తా అపి హ్యేనముపాసతే' ఇతి సౌపర్ణశ్రుతిః |

శ్రుణుయాద్యావదజ్ఞానం మతిర్యావదయుక్తతా | ధ్యానం చ యావదీక్షా స్యాన్నేక్షా క్వచన బాధ్యతే ||

దృష్టతత్త్వస్య చ ధ్యానం యదా దృష్టిర్న విద్యతే | భక్తిశ్చానన్తకాలీనా పరమే బ్రహ్మణి స్ఫుటా ||

ఆ విముక్తేర్విధిర్నిత్యం స్వత ఏవ తతః పరమ్ || ఇతి బ్రహ్మాణ్డే ||12||

|| ఇతి ప్రాయణాధికరణమ్ ||7||

ఓం తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ఓం ||13||

బ్రహ్మదర్శన ఉత్తరఘస్యాశ్లేషః పూర్వస్య వినాశశ్చ । "తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే' "తద్యథైషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హైవాస్య సర్వే పాప్మానం ప్రదూయన్తే' ఇతి తద్వ్యపదేశాత్ ।।13।।

ఓం ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు ఓం ।।14।।

పుణ్యస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే । తుశబ్దోనుత్థానవాచీ ।

యథాశ్లేషో వినాశశ్చ ముక్తస్య తు వికర్మణః । ఏవం సుకర్మణశ్చాపి పతతస్తమసి ధ్రువమ్ ।। ఇతి చాగ్నేయే ।।14।।

ఓం అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ఓం ।।15।।

అనారబ్ధకార్యే ఏవ పూర్వే పుణ్యపాపే వినశ్యతః । "తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేథ సమ్పత్స్యతే' ఇతి తదవధేః । తుశబ్దః స్మృతిద్యోతకః ।

యదనారబ్ధపాపం స్యాత్ తద్వినశ్యతి నిశ్చయాత్ । పశ్యతో బ్రహ్మ నిర్ద్వన్ద్వం హీనం చ బ్రహ్మ పశ్యతః ।।

ద్విషతో వా భవేత్ పుణ్యనాశో నాస్త్యత్ర సంశయః । తస్యాప్యారబ్ధకార్యస్య న వినాశోస్తి కుత్రచిత్ ।।

ఆరబ్ధయోశ్చ నాశః స్యాదల్పయోః పుణ్యపాపయోః ।। ఇతి చ నారాయణతన్త్రే ।।15।।

ఓం అగ్నిహోత్రాది తు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్ ఓం ।।16।।

అగ్నిహోత్రాద్యపి తు మోక్షేనుభావాయైవ । తుశబ్దాత్ బ్రహ్మదర్శనవతః । "స ఏనమవిదితో న భునక్తి యథా వేదో వాననూక్తోన్యద్వా కర్మాకృతమ్ యది హ వా అప్యనేవంవిన్మహత్పుణ్యం కర్మ కరోతి తద్ధాస్యాన్తతః క్షీయత ఏవాత్మానమేవ లోకముపాసీత స య ఆత్మానమేవ లోకముపాస్తే న హాస్య కర్మ క్షీయతేస్మాద్ధ్యేవాత్మనో యద్యత్కామయతే తత్తత్ సృజతే' ఇతి తద్దర్శనాత్ ।।16।।

ఓం అతోన్యదపీత్యేకేషాముభయోః ఓం ।।17।।

ముక్తావనుభవకారణాద్యదన్యత్ తత్ పుణ్యమపి వినశ్యతి అప్రారబ్ధమనభీష్టం చ । తథా హ్యేకేషాం పాఠ ఉభయోస్త్యాగేన- "తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్' ఇతి ।

"అనభీష్టమనారబ్ధం పుణ్యమప్యస్య నశ్యతి । కిము పాపం పరబ్రహ్మజ్ఞానినో నాస్తి సంశయః ।।' ఇతి పాద్మే ।।17।।

ఓం యదేవ విద్యయేతి హి ఓం ।।18।।

బ్రహ్మదర్శికృతమల్పమపి పుణ్యం మహత్తమమనన్తం చ భవతి । "యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి' ఇతి శ్రుతేః । "న హాస్య కర్మ క్షీయతే' ఇతి చ ।

"అల్పమాత్రకృతో ధర్మో భవేజ్జ్ఞానవతో మహాన్ । మహానపి కృతో ధర్మో హ్యజ్ఞానాం నిష్ప�ో భవేత్ ।।' ఇతి చ భారతే ।।18।।

ఓం భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సమ్పత్స్యతే ఓం ।।19।।

ఆరబ్ధపుణ్యపాపే భోగేన క్షపయిత్వా బ్రహ్మ సమ్పత్స్యతే । అథేతి నియమసూచకః ।

"ఆరబ్ధపుణ్యపాపస్య భోగేన క్షపణాదను । ప్రాప్నోత్యేవ తమో ఘోరం బ్రహ్మ వా నాత్ర సంశయః ।।

బ్రహ్మణాం శతకా�ాత్తు పూర్వమారబ్ధసఙ్క్షయః । నియమేన భవేన్నాత్ర కార్యా కాచిద్విచారణా ।।' ఇతి నారాయణతన్త్రే ।।19।।

।। ఇతి తదధిగమాధికరణమ్ ।।8।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

****

ద్వితీయః పాదః ।।

దేవానాం మోక్ష ఉత్క్రాన్తిశ్చాస్మిన్ పాదే ఉచ్యతే-

ఓం వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దస్య ఓం ।।1।।

వాగభిమానిన్యుమా మనోభిమానిని రుద్రే వి�ీయతే । వాచో మనోవశత్వదర్శనాత్ । "తస్య యావన్న వాఙ్ మనసి సమ్పద్యతే' ఇతి శబ్దాచ్చ ।

"ఉమా వై వాక్ సముద్దిష్టా మనో రుద్ర ఉదాహృతః I తదేతన్మిథునం జ్ఞాత్వా న దామ్పత్యాద్ విహీయతే II' ఇతి స్కాన్దే II1II

ఓం అత ఏవ చ సర్వాణ్యను ఓం II2II

అత ఏవ చశబ్దాత్ సర్వాణి దైవతాని యథానుకూలం విలీయన్తే I "అగ్నౌ సర్వే దేవా విలీయన్తేగ్నిరిన్ద్రే ఇన్ద్ర ఉమాయాముమా రుద్రే విలీయతే ఏవమన్యాని దైవతాని యథానుకూలమ్' ఇతి గౌపవనశ్రుతిః II2II

II ఇతి వాఙ్మనసాధికరణమ్ II1II

ఓం తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ఓం II3II

"మనః ప్రాణ' ఇత్యుత్తరాద్వచనాన్మనోభిమానీ రుద్రః ప్రాణే వాయౌ విలీయతే I "వాయోర్వావ రుద్ర ఉదేతి వాయౌ విలీయతే తస్మాదాహుర్వాయుర్దేవానాం శ్రేష్ఠః' ఇతి చ కౌణ్డిన్యశ్రుతిః II3II

ఓం సోధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ఓం II4II

స ప్రాణః పరమాత్మని విలీయతే I "సర్వే ప్రాణముపగచ్ఛన్తి ప్రాణః పరముపగచ్ఛతి ప్రాణం దేవా అనుప్రాణన్తి ప్రాణః పరమనుప్రాణితి తస్మాదాహుః ప్రాణస్య ప్రాణః ఇతి' "ప్రాణః పరస్యాం దేవతాయామ్'

"ముక్తాః సన్తోగ్నిమావిశ్య దేవాః సర్వేపి భుఞ్జతే I అగ్నిరిన్ద్రం తథేన్ద్రశ్చ వాయుమావిశ్య సోపి తు II

ఆవిశ్య పరమాత్మానం భుఙ్క్తే భోగాంస్తు బాహ్యకాన్ I న హ్యానన్దో నిజస్తేషాం పరైర్లభ్యః కథఞ్చన II

కిము విష్ణోః పరానన్దో న తే విష్ణవితి శ్రుతేః I ప్రాణస్య తేజసి లయో మార్గమాత్రముదాహృతమ్ II

సర్వేశితుశ్చ సర్వాదేస్తస్యాన్యత్ర లయః కథమ్ II' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః II4II

ఇతి అధ్యక్షాధికరణమ్ II3II

ఓం భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ఓం ||5||

భూతేష్వన్యేషాం దేవానాం లయః | "భూతేషు దేవాః విలీయన్తే భూతాని పరే న పర ఉదేతి నాస్తమేత్యేకల ఏవ మధ్యే స్థాతా' ఇతి బృహచ్ఛ్రుతేః ||5||

|| ఇతి భూతాధికరణమ్ ||4||

ఓం నైకస్మిన్ దర్శయతో హి ఓం ||6||

నైకస్మిన్ భూతే సర్వేషాం దేవానాం లయః | "పృథివ్యామృభవో విలీయన్తే వరుణేశ్వినావగ్నావగ్నయో వాయావిన్ద్రః సోమ ఆదిత్యే బృహస్పతిరిత్యాకాశ ఏవ సాధ్యా విలీయన్తే | మృత్యవః పృథివ్యాం వరుణ ఆపోగ్నయస్తేజసి మరుతో మారుత ఆకాశే వినాయకా విలీయన్తే' ఇతి మహోపనిషచ్చతుర్వేదశిఖా చ దర్శయతః | అతోగ్నౌ దేవా విలీయతే ఇత్యత్ర నిర్దిష్టానామేవ ||6||

|| ఇతి అనేకలయాధికరణమ్ ||5||

ఓం సమనా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ఓం ||7||

దేశతః కాలతశ్చ వ్యాప్త్యా సమో నా పరమపురుషో యస్యాః సా సమనా | సంసారానుపక్రమాత్ స్వత ఏవామృతత్వం తస్యాః | బృహచ్ఛ్రుతిశ్చ- "ద్వౌ వావ సృత్యనుపక్రమౌ ప్రకృతిశ్చ పరమశ్చ ద్వావేతౌ నిత్యముక్తౌ నిత్యౌ చ సర్వగతౌ చైతౌ జ్ఞాత్వా విముచ్యత' ఇతి | నైతావతా సామ్యమ్ ||7||

ఓం తదపీతేః సంసారవ్యపదేశాత్ ఓం ||8||

"సమావేతౌ ప్రకృతిశ్చ పరమశ్చ నిత్యౌ సర్వగతౌ నిత్యముక్తావసమావేతౌ ప్రకృతిశ్చ పరమశ్చ విలీనో హి ప్రకృతౌ సంసారమేతి విలీనః పరమే హ్యమృతత్వమేతి' ఇతి సౌపర్ణశ్రుతేః ||8||

ఓం సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః ఓం ||9||

సూక్ష్మత్వం చాధికం బ్రహ్మణః ప్రకృతేః | జ్ఞానానన్దైశ్వర్యాదిప్రమాణాధిక్యం చ |

సర్వతః ప్రకృతిః సూక్ష్మా ప్రకృతేః పరమేశ్వరః | జ్ఞానానన్దౌ తథైశ్వర్యం గుణాశ్చాన్యేధికాః ప్రభోః || ఇతి చ తురశ్రుతిః ||9||

ఓం నోపమర్దేనాతః ఓం ।।10।।

అతస్తస్య యే విశేషగుణాస్తేషామనుపమర్దేనైవ సామ్యమ్ ।

దేశతః కాళతశ్చైవ సమా ప్రకృతిరీశ్వరే । ఉభయోరప్యబద్ధత్వం తదబన్ధః పరాత్మనః ।।

స్వత ఏవ పరేశస్య సా చోపాస్తే సదా హరిమ్ । ప్రకృతేః ప్రాకృతస్యాపి యే గుణాస్తే తు విష్ణునా ।।

నియతా నైవ కేనాపి నియతా హి హరేర్గుణాః ।। ఇతి భవిష్యత్పర్వణి ।।10।।

ఓం అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా ఓం ।।11।।

"ద్విధా హీదమవదృశ్యతే ఊష్మావదనూష్మావచ్చ । తత్రోష్మావత్ పరం బ్రహ్మ యన్న జిఘ్రన్తి న పశ్యన్తి న శృణ్వన్తి న విజానన్తి । అథానూష్మావత్ ప్రకృతిశ్చ ప్రాకృతం చ యన్న జిఘ్రన్తి జిఘ్రన్తి చ యన్న పశ్యన్తి పశ్యన్తి చ యన్న శృణ్వన్తి శృణ్వన్తి చ యన్న జానన్తి జానన్తి చ' ఇతి సౌపర్ణశ్రుతేః కిఞ్చిత్ సామ్యోపపత్తేః ।।11।।

ఓం ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్ ఓం ।।12।।

"అసతో వా ఏష పరో న హి కశ్చిదేవం దృశ్యతే సర్వే హ్యేతేఽణవో జాయన్తే చ మ్రియన్తే చ ఛిద్రా హ్యేతే భవన్తి । అథ పరో న జాయతే న మ్రియతే పూర్ణశ్చైష భవతి' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయాం సామ్యప్రతిషేధాన్నేతి చేన్న । శరీరాద్ధి సామ్యం ప్రతిషిధ్యతే ।।12।।

కుతః

ఓం స్పష్టో హ్యేకేషామ్ ఓం ।।13।।

"అథాతః సమాశ్చాసమాశ్చాభిధీయన్తే సమాసమాశ్చాథ సమాని బ్రహ్మణో రూపాణి యైరుత్పత్తిః స్థితిర్లయో నియతిరాయతిశ్చైకం హ్యేవైతద్భవత్యథాసమా బ్రహ్మేన్ద్రో రుద్రః ప్రజాపతిః బృహస్పతిర్యే కే చ దేవా గన్ధర్వా మనుష్యాః పితరోసురా యత్కిఞ్చేదం చరమచరం చాథ సమాసమా ప్రకృతిర్వావ సమాసమైషా హి నిత్యాజరా తద్వశా చ' ఇతి స్పష్టో హి మాధ్యన్దినాయనానాం సమాదివాదః ।।13।।

ఓం స్మర్యతే చ ఓం ||14||

మత్స్యకూర్మవరాహాద్యాః సమాః విష్ణోరభేదతః | బ్రహ్మాద్యాస్త్వసమాః ప్రోక్తాః ప్రకృతిశ్చ సమాసమా || ఇతి చ వారాహే ||14||

|| ఇతి సమనాధికరణమ్ ||6||

ఓం తాని పరే తథా హ్యాహ ఓం ||15||

ప్రాణద్వారేణ సర్వాణి దైవతాని పరమాత్మని విళీయన్తే | "సర్వే దేవాః ప్రాణమావిశ్య దేవే ముక్తా ళయం పరమే యాన్త్యచిన్త్యే' ఇతి కౌషారవశ్రుతిః ||15||

|| ఇతి పరాధికరణమ్ ||7||

ఓం అవిభాగో వచనాత్ ఓం ||16||

"ఏతే దేవా ఏతమాత్మానమనువిశ్య సత్యాః సత్యకామాః సత్యసఙ్కల్పాః యథానికామమన్తర్బహిః పరిచరన్తి' ఇతి గౌపవనశ్రుతిః | తత్పరమేశ్వరకామాద్యవిభాగేనైవ తేషాం సత్యకామత్వమ్ | "కామేన మే కామ ఆగాత్ హృదయాత్ హృదయం మృత్యోః' ఇతి వచనాత్ |

"ముక్తానాం సత్యకామత్వం సామర్థ్యం చ పరస్య తు | కామానుకూళకామత్వం నాన్యత్ తేషాం విధీయతే ||' ఇతి బ్రాహ్మే ||16||

|| ఇతి అవిభాగాధికరణమ్ ||8||

ఓం తదోకోగ్రజ్వళనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్ తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా ఓం ||17||

ఉత్క్రాన్తికాళే హృదయస్యాగ్రజ్వళనం భవతి | "తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే' ఇతి శ్రుతేః | తత్ప్రకాశితద్వారో నిష్క్రామతి | విద్యాసామర్థ్యాత్ |

"యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యన్తే కళేవరమ్ | తం తమేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావితః ||'

ఇతి స్మృతేర్విద్యాశేషగత్యనుస్మరణయోగాచ్చ | "ఆచార్యస్తు తే గతిం వక్తా' ఇతి హి ళిఙ్గమ్ |

హృదిస్థేనైవ హరిణా తస్యైవానుగ్రహేణ తు । ఉత్క్రాన్తిబర్రహ్మరన్ధ్రేణ తమేవోపాసతో భవేత్ ।। ఇతి చాధ్యాత్మే ।

శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిఃసృతైకా ।
తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి ।। ఇతి చ ।।17।।

ఓం రశ్మ్యనుసారీ ఓం ।।18।।

నిష్క్రమతి । సహస్రం వా ఆదిత్యస్య రశ్మయ ఆసు నాడీష్వాతతాస్య చేతః సుషుమ్నో బ్రహ్మయానః సుషుమ్నాయామాతతస్తత్రప్రకాశేనైష నిర్గచ్ఛతి । ఇతి హి పౌత్రాయణశ్రుతిః ।।18।।

ఓం నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధాత్ ఓం ।।19।।

రశ్మ్యభావాత్ జ్ఞానిన ఉత్క్రమణం న యుక్తమితి చేన్న । సర్వదా సమ్బన్ధాత్ రశ్మీనామ్ ।।19।।

కియత్పర్యన్తమ్ -

ఓం యావద్దేహభావిత్వాద్ దర్శయతి చ ఓం ।।20।।

యావద్దేహో విద్యతే తావద్రశ్మిసమ్బన్ధో అస్త్యేవ । సంసృష్టా వా ఏతే రశ్మయశ్చ నాడ్యశ్చ నైషాం వియోగో యావదిదం శరీరమత ఏతైః పశ్యత్యేతైరుత్క్రామత్యేతైః ప్రవర్తతే । ఇతి హి మాధ్యన్దినాయనశ్రుతిః ।।20।।

ఓం అతశ్చాయనేపి హి దక్షిణే ఓం ।।21।।

"దక్షిణే మరణాద్యాతి స్వర్గం బ్రహ్మోత్తరాయణే' ఇత్యుక్తేపి జ్ఞానినో దక్షిణాయనోత్క్రాన్తిః యుజ్యతే ।

శతం పఞ్చైవ సూర్యస్య దక్షిణాయనరశ్మయః । తావన్త ఏవ నిర్దిష్టా ఉత్తరాయణరశ్మయః ।।

తే సర్వే దేహసమ్బద్ధా సర్వదా సర్వదేహినామ్ । మహర్లోకాదిగన్తారః ఉత్తరాయణరశ్మిభిః ।।

నిర్గచ్ఛన్తీతరైశ్చాపి యైరేష్టవ్యేతరా గతిః । ఉత్తరం దక్షిణమితి తే ఏవ తు నిగద్యతే ।।

న తు కాలవిశేషోస్తి జ్ఞానినాం నియమాత్ ఫలమ్ । దదాతి కాలేనుగుణే ఫలం కిఞ్చిద్విశిష్యతే ।।

అత్యుత్తమానాం కేషాఞ్చిన్న విశేషోస్తి కాలతః ।। ఇతి నారాయణాధ్యాత్మే ।।21।।

।। ఇతి హృదయాగ్రజ్వలనాధికరణమ్ ।।9।।

ఓం యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే ఓం ।।22।।

న కేవలం కాలాదికృతే బ్రహ్మచన్ద్రగతీ స్మర్యేతే । కిన్తు జ్ఞానయోగినః కర్మయోగినశ్చ ।

అగ్నిర్జ్యోతిరహః శుక్లః షణ్మాసాః ఉత్తరాయణమ్ । తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః ।।

ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః షణ్మాసాః దక్షిణాయనమ్ । తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే ।।

ఇత్యత్ర యోగీతి విశేషణాత్ స్మరణనిమిత్తే చైతే గతీ ।

గత్యనుస్మరణాత్ బ్రహ్మ చన్ద్రం వా గచ్ఛన్తి ధ్రువమ్ । అననుస్మరతః కాలే స్మరణం ప్రాప్య వై గతిః ।। ఇతి హి అధ్యాత్మే ।।22।।

।। ఇతి ప్రతిస్మరణాధికరణమ్ ।।10।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

****

తృతీయః పాదః ।।

మార్గో గమ్యం చాస్మిన్ పాద ఉచ్యతే-

ఓం అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః ఓం ।।1।।

"తేచిషమభిసమ్భవన్త్యర్చిషోహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమ్' ఇత్యర్చిషః ప్రాథమ్యం శ్రూయతే । "యదా హ వై పురుషోస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి' ఇతి వాయోః । తత్రార్చిషః ప్రాప్తిరేవ ప్రథమా ।

ద్వావేవ మార్గౌ ప్రథితావర్చిరాదిర్విపశ్చితామ్ । ధూమాదిః కర్మిణాం చైవ సర్వవేదవినిర్ణయాత్ ।।

అగ్నిజ్యోతిరితి ద్వేధైవార్చిషః సమ్ప్రతిష్ఠితిః । అగ్నిం గత్వా జ్యోతిరేతి ప్రథమం బ్రహ్మ సంవ్రజన్ ।।

ఏకస్మింస్తు పురే సంస్థో ద్విరూపోగ్నేః సుతో మహాన్ ।। ఇతి చ బ్రహ్మతర్కే ।।1।।

।। ఇతి అర్చిరాద్యధికరణమ్ ।।1।।

ఓం వాయుశబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ఓం ।।2।।

అర్చిషో వాయుం గచ్ఛతి । "స వాయుమాగచ్ఛతి' ఇతి సామాన్యవచనాత్ । "స ఇతో గతో ద్వితీయాం గతిం వాయుమాగచ్ఛతి వాయోరహరహ్ణ ఆపూర్యమాణపక్షమ్' ఇతి విశేషవచనాచ్చ ।।2।।

।। ఇతి వాయుగత్యధికరణమ్ ।।3।।

ఓం తటితోధి వరుణస్సమ్బన్ధాత్ ఓం ।।3।।

"మాసేభ్యస్సంవత్సరం సంవత్సరాత్ వరుణలోకం వరుణలోకాత్ ప్రజాపతిలోకమ్' ఇతి కౌణ్డిన్యశ్రుతిః । "సంవత్సరాత్ తటితమాగచ్ఛతి తటితః ప్రజాపతిలోకమ్' ఇతి గౌపవనశ్రుతిః । "తత్ర తటితో వరుణం గచ్ఛతి । తటితా హ్యాయతే వరుణలోకస్తటిదుపరి ముక్తామయో రాజతే తత్రాసౌ వరుణో రాజా సత్యానృతే వివిఞ్చతి' ఇత్యుపరిసమ్బన్ధశ్రుతేః ।।3।।

।। ఇతి తటిదధికరణమ్ ।।4।।

ఓం ఆతివాహికస్తల్లిఙ్గాత్ ఓం ।।4।।

పూర్వోక్తస్త్వాతివాహికో వాయుః । పూర్వగమనలిఙ్గాత్ ।।4।।

కుతః-

ఓం ఉభయవ్యామోహాత్ తత్సిద్ధేః ఓం ।।5।।

"స వాయుమాగచ్ఛతి' ఇతి ప్రథమముచ్యతే । "ఉత్క్రాన్తో విద్వాన్ పరమభిగచ్ఛన్ విద్యుతమేవాన్తత ఉపగచ్ఛతి ద్యౌర్వావ విద్యుత్ తత్పతిం వాయుముపగమ్య తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి' ఇత్యన్తేపి వాయుగమనశ్రుతేః । పూర్వోక్త ఆతివాహికపరో వేతి వ్యామోహే ఉత్తరే దివస్పతిరితి విశేషణాత్ పూర్వత్రాతివాహికస్యైవ సిద్ధేః । బ్రహ్మతర్కే చ-

ఉత్క్రాన్తస్తు శరీరాత్ స్వాత్ గచ్ఛత్యర్చిషమేవ తు । తతో హి వాయోః పుత్రం చ యోసౌ నామ్నాతివాహికః ।।

తతోహః పూర్వపక్షం చాప్యుదకస్సంవత్సరం తథా । తటితం వరుణం చైవ ప్రజాపం సూర్యమేవ చ ।।

సోమం వైశ్వానరం చేన్ద్రం ధ్రువం దేవీం దివం తథా । తతో వాయుం పరం ప్రాప్య తేనైతి పురుషోత్తమమ్ ।। ఇతి ।।5।।

।। ఇతి ఆతివాహికాధికరణమ్ ।।4।।

ఓం వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ఓం ।।6।।

ప్రకారాన్తరేణ తత్ర తత్రోచ్యమానత్వాత్ వాయోరపి పరతో బ్రహ్మణోర్వాగ్గన్తవ్యస్తీతి నాశఙ్కనీయమ్ । విద్యుత్పతినా వాయునైవ "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి' ఇతి బ్రహ్మగమనశ్రుతేః ।

విద్యుత్పతిర్వాయురేవ నయేత్ బ్రహ్మ న చాపరః । కుతోన్యస్య భవేచ్ఛక్తిస్తమృతే ప్రాణనాయకమ్ ।। ఇతి బృహత్తన్త్రే ।।6।।

।। ఇతి వైద్యుతాధికరణమ్ ।।5।।

ఓం కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః ఓం ।।7।।

"స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి' ఇతి కార్యం గమయతీతి బాదరిర్మన్యతే ।

ఋతే దేవాన్ పరం బ్రహ్మ కః పుమాన్ ప్రాప్నుయాత్ క్వచిత్ । యద్యపి బ్రహ్మదృష్టిః స్యాద్బ్రహ్మలోకమవాప్నుయాత్ ।। ఇత్యధ్యాత్మవచనాత్ తస్యైవ గత్యుపపత్తేః ।।7।।

ఓం విశేషితత్వాచ్చ ఓం ।।8।।

"యది హ వావ పరమభిపశ్యతి ప్రాప్నోతి బ్రహ్మాణం చతుర్ముఖం ప్రాప్నోతి బ్రహ్మాణం చతుర్ముఖమ్' ఇతి కౌషారవశ్రుతౌ ।।8।।

ఓం సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః ఓం ।।9।।

"బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' ఇతి తద్వ్యపదేశస్తు సమీప ఏవ పరమపి ప్రాప్నోతీత్యేతదర్థమేవ ।।9।।

కదా?

ఓం కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్ ఓం ।।10।।

"తే హ బ్రహ్మణమభిసమ్పద్య యద్రైతద్వి�ీయతేథ సహ బ్రహ్మణా పరమభిగచ్ఛన్తి' ఇతి సౌపర్ణశ్రుతేర్మహాప్ర�యే తదధ్యక్షేణ బ్రహ్మణా సహ గచ్ఛన్తి ||10||

ఓం స్మృతేశ్చ ఓం ||11||

బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రతిసఞ్చరే | పరస్యాన్తే పరాత్మానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్ || ఇతి ||11||

ఓం పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ఓం ||12||

బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్ పరమేవ బ్రహ్మ గమయతీతి జైమినిర్మన్యతే ||12||

ఓం దర్శనాచ్చ ఓం ||13||

దృష్టత్వాచ్చ పరబ్రహ్మణః ||13||

ఓం న చ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసన్ధిః ఓం ||14||

న హి కార్యే ప్రతిపత్తిః ప్రాప్నవానీత్యభిసన్ధిశ్చ |

యదుపాస్తే పుమాన్ జీవన్ యత్ప్రాప్తుమభివాఞ్ఛతి | యచ్చ పశ్యతి తృప్తః సంప్రాప్నోతి మృతేరను || ఇతి పాద్మే ||14||

ఓం అప్రతీకా�మ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్ తత్క్రతుశ్చ ఓం ||15||

ప్రతీకం దేహ ఉద్దిష్టో యేషాం తత్రైవ దర్శనమ్ | న తు వ్యాప్తతయా క్వాపి ప్రతీకా�మ్బనాస్తు తే ||

అప్రతీకాః దేవతాస్తు ఋషీణాం శతమేవ చ | రాజ్ఞాం చ శతముద్దిష్టం గన్ధర్వాది శతం తథా ||

ఏతేధికారిణో వ్యాప్తదర్శనేన్యే న తు క్వచిత్ | అయోగ్యదర్శనే యత్నాత్ భ్రంశః పూర్వస్య చాపి తు ||

అప్రతీకాశ్రయా యే హి తే యాన్తి పరమేవ తు | స్వదేహే బ్రహ్మదృష్ట్యైవ గచ్ఛేత్ బ్రహ్మస�ోకతామ్ ||

బ్రహ్మణా సహ సమ్ప్రాప్తే సంహారే పరమం పదమ్ ॥

ఇతి గారుడవచనాత్ ఉభయత్రోక్తదోషాచ్చాప్రతీకా�మ్బునాన్ పరం నయతి । "స యథాకామో భవతి తత్క్రతుర్భవతి యత్క్రతుర్భవతి తత్కర్మ కురుతే యత్కర్మ కురుతే తదభిసమ్పద్యతే' ఇతి శ్రుతేశ్చ । అత్ర కర్మోపాసనమేవ । అన్యాన్ కార్యం నయతీతి భగవన్మతమ్ ॥15॥

ఓం విశేషం చ దర్శయతి ఓం ॥16॥

"అన్తప్రకాశా బహిఃప్రకాశాః సర్వప్రకాశాః । దేవా వావ సర్వప్రకాశాః ఋషయోన్తఃప్రకాశాః మానుషాః ఏవ బహిఃప్రకాశాః' ఇతి చతుర్వేదశిఖాయామ్ ॥16॥

॥ ఇతి కార్యాధికరణమ్ ॥6॥

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ॥

****

చతుర్థః పాదః ॥

భోగమాహాస్మిన్ పాదే

ఓం సమ్పద్యావిహాయ స్వేన శబ్దాత్ ఓం ॥1॥

"స య ఏవంవిదేవం మన్వాన ఏవం పశ్యన్నాత్మానమభిసమ్పద్యైతేనాత్మనా యథాకామం సర్వాన్ కామాననుభవతి' ఇతి సౌపర్ణశ్రుతిః । "పరఞ్జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే' ఇతి చ । "ఏవం సేతుం తీర్త్వాన్ధస్సన్ననన్ధో భవతి' ఇతి చ । తత్ర తరణం నామ తత్ప్రాప్తయేన్యతరణమేవ । "ఇమాం ఘోరామశివాం నదీం తీర్త్వైతం సేతుమాప్యైతేనైవ సేతునా మోదతే ప్రమోదత ఆనన్దీ భవతి' ఇతి మౌద్గల్యశ్రుతేః ॥1॥

॥ ఇతి సమ్పద్యధికరణమ్ ॥1॥

ఓం ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్ ఓం ॥2॥

ముక్త ఏవ చాత్రోచ్యతే । "అహరహరేనమనుప్రవిశత్యుపసఙ్క్రమతే చ న తత్ర మోదతే న ప్రమోదతే న కామాననుభవతి బద్ధో హ్యేష తదా భవత్యథ యదైనం ముక్తోనుప్రవిశతి మోదతే చ ప్రమోదతే చ కామాంశ్చైవానుభవతి । కామాంశ్చైవానుభవతి' ఇతి బృహచ్ఛ్రుతౌ ప్రతిజ్ఞానాత్ ॥2॥

।। ఇతి ముక్తాధికరణమ్ ।।2।।

ఓం ఆత్మా ప్రకరణాత్ ఓం ।।3।।

పరఞ్జ్యోతిఃశబ్దేన పరమాత్మైవోచ్యతే । తత్రప్రకరణత్వాత్ ।

పరఞ్జ్యోతిః పరంబ్రహ్మ పరమాత్మాదికా గిరః । సర్వత్ర హరిమేవైకం బ్రూయుర్నాన్యం కథఞ్చన ।। ఇతి చ బ్రహ్మణ్డే ।।3।।

।। ఇతి ఆత్మాధికరణమ్ ।।3।।

ఓం అవిభాగేన దృష్టత్వాత్ ఓం ।।4।।

యే భోగాః పరమాత్మనా భుజ్యన్తే త ఏవ ముక్తైర్భుజ్యన్తే । "యానేవాహం శృణోమి యాన్ పశ్యామి యాన్ జిఘ్రామి తానేవైత ఇదం శరీరం విముచ్యానుభవన్తి' ఇతి దృష్టత్వాచ్చతుర్వేదశిఖాయామ్ । భవిష్యత్పురాణే చ-

ముక్తాః ప్రాప్య పరం విష్ణుం తద్భోగాం?ేశతః క్వచిత్ । బహిష్ఠాన్ భుఞ్జతే నిత్యం నానన్దాదీన్ కథఞ్చన ।। ఇతి ।।4।।

।। ఇతి అవిభాగాధికరణమ్ ।।4।।

ఓం బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ఓం ।।5।।

సర్వదేహపరిత్యాగేన ముక్తాః సన్తో బ్రాహ్మేణైవ దేహేన భోగాన్ భుఞ్జత ఇతి జైమినిర్మన్యతే । "స వా ఏష బ్రహ్మనిష్ఠ ఇదం శరీరం మర్త్యమతిసృజ్య బ్రహ్మాభిసమ్పద్య బ్రహ్మణా పశ్యతి బ్రహ్మణా శృణోతి బ్రహ్మణైవేదం సర్వమనుభవతి' ఇతి మాధ్యన్దినాయనశ్రుతావుపన్యాసాత్ ।

ఆదత్తే హరిహస్తేన హరిదృష్ట్యైవ పశ్యతి । గచ్ఛేచ్చ హరిపాదేన ముక్తస్యైషా స్థితిర్భవేత్ ।। ఇతి స్మృతేః ।।

గచ్ఛామి విష్ణుపాదాభ్యాం విష్ణుదృష్ట్యా చ దర్శనమ్ । ఇత్యాది పూర్వస్మరణాన్ముక్తస్యైతద్భవిష్యతి ।। ఇతి బృహత్తన్త్రోక్తయుక్తేశ్చ ।।5।।

ఓం చితిమాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడు?ోమిః ఓం ।।6।।

చితిమాత్రో దేహో ముక్తానాం పృథగ్విద్యతే తేన భుఙ్క్తే । సర్వం వా ఏతదచిత్ పరిత్యజ్య చిన్మాత్ర ఏవైష భవతి చిన్మాత్ర ఏవావతిష్ఠతే తామేతాం ముక్తిరిత్యాచక్షతే ।'
ఇత్యుద్దాలకశ్రుతేశ్చిదాత్మకత్వాత్ ఇత్యౌడులోమిః మన్యతే ।।6।।

ఓం ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః ఓం ।।7।।

"స వా ఏష ఏతస్మాత్ మర్త్యాత్ విముక్తశ్చిన్మాత్రీభవత్యథ తేనైవ రూపేణాభిపశ్యత్యభిశృణోత్యభిమనుతేభివిజానాతి తామాహుర్ముక్తిః' ఇతి సౌపర్ణశ్రుతౌ చిన్మాత్రేణాప్యుపన్యాసాత్ జైమిన్యుక్తస్య చ భావాదుభయత్రాప్యవిరోధం బాదరాయణో మన్యతే । నారాయణాధ్యాత్మే చ

మర్త్యం దేహం పరిత్యజ్య చితిమాత్రాత్మదేహినః । చితిమాత్రేన్ద్రియాశ్చైవ ప్రవిష్టా విష్ణుమవ్యయమ్ ।।

తదఙ్గానుగృహీతైశ్చ స్వాఙ్గైరేవ ప్రవర్తనమ్ । కుర్వన్తి భుఙ్క్తే భోగాంస్తదన్తర్బహిరేవ వా ।।

యథేష్టం పరివర్తన్తే తస్యైవానుగ్రహేరితాః ।। ఇతి ।।7।।

।। ఇతి చితిమాత్రాధికరణమ్ ।।5।।

ఓం సఙ్కల్పాదేవ చ తచ్ఛ్రుతేః ఓం ।।8।।

న తేషాం భోగాదిషు ప్రయత్నాపేక్షా । "స యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి' ఇత్యాదిశ్రుతేః ।।8।।

।। ఇతి సఙ్కల్పాధికరణమ్ ।।6।।

ఓం అత ఏవ చానన్యాధిపతిః ఓం ।।9।।

సత్యసఙ్కల్పత్వాదేవ ।

పరమోధిపతిస్తేషాం విష్ణురేవ న సంశయః । బ్రహ్మాదిమానుషాన్తానాం సర్వేషామవిశేషతః ।।

తతః ప్రాణాదినామాన్తాః సర్వేపి పతయః క్రమాత్ । ఆచార్యాశ్చైవ సర్వేపి ర్యైర్జ్ఞానం సుప్రతిష్ఠితమ్ ।।

ఏతేభ్యోన్యః పతిర్నైవ ముక్తానాం నాత్ర సంశయః ।। ఇతి వారాహే ।।9।।

।। ఇతి అనన్యాధిపతిత్వాధికరణమ్ ।।7।।

ఓం అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్ ఓం ।।10।।

చిన్మాత్రం వినాన్యో దేహస్తేషాం న విద్యత ఇతి బాదరిః । "అశరీరో వావ తదా భవత్యశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతో యాభ్యాం హ్యేష ఉన్మథ్యత' ఇత్యేవం కౌణ్ఠరవ్యశ్రుతావాహ హి ।।10।।

ఓం భావం జైమినిర్వికల్పామ్నానాత్ ఓం ।।11।।

"స వా ఏష ఏవంవిత్ పరమభిపశ్యత్యభిశృణోతి జ్యోతిషైవ రూపేణ చితా వాచితా వా నిత్యేన వానిత్యేన వాథానన్దీ హ్యేవైష భవతి నానానన్దం కఞ్చిదుపస్పృశతి' ఇత్యౌద్దా�కశ్రుతౌ వికల్పామ్నానాదన్యదేహస్యాపి భావం జైమినిర్మన్యతే ।।11।।

ఓం ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోతః ఓం ।।12।।

యథా ద్వాదశాహః క్రత్వాత్మకః సత్రాత్మకశ్చ భవతి । ఏవం ముక్తభోగో బాహ్యశరీరకృతశ్చిన్మాత్రకృతశ్చ భవతి ఇతి బాదరాయణో మన్యతే ।।12।।

ఉపపత్తిశ్చ -

ఓం తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః ఓం ।।13।।

సన్ధ్యం స్వప్నః । "సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థానమ్' ఇతి శ్రుతేః ।।13।।

ఓం భావే జాగ్రద్వత్ ఓం ।।14।।

బ్రహ్మవైవర్తే చ -

స్వప్నస్థానాం యథా భోగో వినా దేహేన యుజ్యతే । ఏవం ముక్తావపి భవేద్వినా దేహేన భోజనమ్ ।।

స్వేచ్ఛయా వా శరీరాణి తేజోరూపాణి కానిచిత్ । స్వీకృత్య జాగరితవద్భుక్త్వా త్యాగః కదాచన ।। ఇతి ।।14।।

ఓం ప్రదీపవదావేశస్తథా హి దర్శయతి ఓం ।।15।।

శరీరమనుప్రవిశ్యాపి తత్రప్రకాశయన్తః పుణ్యానేవ భోగాననుభవన్తి న తు దుఃఖాదీన్ I యథా ప్రదీపో దీపికాదిషు ప్రవిష్టస్తత్స్థం తైలాద్యేవ భుజ్క్తే న తు తత్కార్ష్ణ్యాది I "తీర్ణో హి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయస్య భవతి' ఇతి హి దర్శయతి II15II

న చ "స్వర్గే లోకే న భయం కిఞ్చనాస్తి' ఇత్యాదినా స్వర్గాదిస్థస్యైతదితి వాచ్యమ్ I యతః-

ఓం స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి ఓం II16II

సుప్తౌ మోక్షే వా తదుచ్యతే I "అత్ర పితాపితా భవత్యనన్వాగతం పుణ్యేనానన్వాగతం పాపేన' ఇత్యాద్యావిష్కృతత్వాత్ I బ్రహ్మవైవర్తే చ-

జ్యోతిర్మయేషు దేహేషు స్వేచ్ఛయా విశ్వమోక్షిణః I భుఞ్జతే సుసుఖాన్యేవ న దుఃఖాదీన్ కదాచన II

తీర్ణా హి సర్వశోకాస్తే పుణ్యపాపాదివర్జితాః I సర్వదోషనివృత్తాస్తే గుణమాత్రస్వరూపిణః II ఇతి II16II

II ఇతి ఉభయవిధభోగాధికరణమ్ II8II

ఓం జగద్వ్యాపారవర్జమ్ ఓం II17II

"సర్వాన్ కామానాప్త్వా అమృతః సమభవత్' ఇత్యుచ్యతే I తత్ర సృష్ట్యాదిభ్యోన్యాన్ వ్యాపారానాప్నోతి II17II

కుతః

ఓం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ ఓం II18II

జీవప్రకరణత్వాజ్జీవానాం తాదృక్సామర్థ్యవిదూరత్వాచ్చ I వారాహే చ-

స్వాధికానన్దసమ్ప్రాప్తౌ సృష్ట్యాదివ్యాపృతిష్వపి I ముక్తానాం నైవ కామః స్యాదన్యాన్ కామాంస్తు భుఞ్జతే II

తద్యోగ్యతా నైవ తేషాం కదాచిత్ క్వాపి విద్యతే I న చాయోగ్యం విముక్తోపి ప్రాప్నుయాన్న చ కామయేత్ II ఇతి II18II

ఓం ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః ఓం II19II

"తా యో వేద స వేద బ్రహ్మ సర్వేస్మై దేవా బ౹మావహన్తి' ఇతి ప్రత్యక్షోపదేశాత్ జగదైశ్వర్యమప్యస్తీతి చేన్న । ఆధికారికమణ్డ౹ాధిపతిః బ్రహ్మా హి తత్రోచ్యతే । గారుడే చ -

ఆత్మేత్యేవ పరం దేవముపాస్య హరిమవ్యయమ్ । కేచిదత్రైవ ముచ్యన్తే నోత్క్రామన్తి కదాచన ।।

అత్రైవ చ స్థితి స్తేషామన్తరిక్షే తు కేచన । కేచిత్ స్వర్గే మహర్౹ోకే జనే తపసి చాపరే ।।

కేచిత్ సత్యే మహాజ్ఞానా గచ్ఛన్తి క్షీరసాగరమ్ । తత్రాపి క్రమయోగేన జ్ఞానాధిక్యాత్ సమీపగాః ।।

సా౹ోక్యం చ సరూపత్వం సామీప్యం యోగ ఏవ చ । ఇమామారభ్య సర్వత్ర యావత్సు క్షీరసాగరే ।।

పురుషోనన్తశయనః శ్రీమన్నారాయణాభిధః । మానుషా వర్ణభేదేన తథైవాశ్రమభేదతః ।।

క్షితిపాః మనుష్యగన్ధర్వా దేవాశ్చ పితరశ్చిరాః । ఆజానజాః కర్మజాశ్చ తాత్త్వికాశ్చ ప్రజాపతిః ।।

రుద్రో బ్రహ్మేతి క్రమశ స్తేషు చైవోత్తరోత్తరాః । నిత్యానన్దే చ భోగే చ జ్ఞానైశ్వర్యగుణేషు చ ।।

సర్వే శతగుణోద్రిక్తాః పూర్వస్మాదుత్తరోత్తరమ్ । పూజ్యన్తే చావరై స్తే తు సర్వపూజ్యశ్చతుర్ముఖః ।।

స్వజగద్వ్యాపృతి స్తేషాం పూర్వవత్ సముదీరితా । సయుజః పరమాత్మానం ప్రవిశ్య చ బహిర్గతాః ।।

చిద్రూపాన్ ప్రాకృతాంశ్చాపి వినా భోగాంస్తు కాంశ్చన । భుఞ్జతే ముక్తిరేవం తం విస్పష్టం సముదాహృతా ।। ఇతి ।।19।।

ఓం వికారవర్తి చ తథాహి దర్శయతి ఓం ।।20।।

వికారవర్తివ్యాపారో ముక్తానాం న విద్యతే । "ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే' ఇతి హి శ్రుతిః । వారాహే చ-

స్వాధికారేణ వర్తన్తే దేవా ముక్తావపి స్ఫుటమ్ । బ౹ం హరన్తి ముక్తాయ విరిఞ్చాయ తు పూర్వవత్ ।।

సబ్రహ్మకాస్తు తే దేవా విష్ణవే చ విశేషతః । న వికారాధికారస్తు ముక్తానామన్య ఏవ తు ।।

వికారాధికృతా జ్ఞేయా యే నియుక్తాస్తు విష్ణునా ।। ఇతి ।।20।।

।। ఇతి సర్వకామాధికరణమ్ ।।9।।

ఓం స్థితిమాహ దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే ఓం ।।21।।

"ఏతత్సామ గాయన్నాస్తే' ఇత్యుచ్యతే । తత్రానన్దాదీనాం వృద్ధిహ్రాసశ్చ న విద్యతే । ఏకప్రకారేణైవ సర్వదా స్థితిః । "స ఏష ఏతస్మిన్ బ్రహ్మణి సమ్పన్నో న జాయతే న మ్రియతే న హీయతే న వర్ధతే స్థిత ఏవ సర్వదా భవతి దర్శనన్నేవ బ్రహ్మ దర్శనన్నేవాత్మానం తస్యైవ దర్శయతో నాపత్తిర్న విపత్తిః' ఇత్యాహ జాబా�శ్రుతౌ ।

యత్ర గత్వా న మ్రియతే యత్ర గత్వా న జాయతే । న హీయతే యత్ర గత్వా యత్ర గత్వా న వర్ధతే ।। ఇతి మోక్షధర్మే ।

విద్వత్ప్రత్యక్షాత్ కారణాభావి�ఙ్గాచ్చ । బ్రహ్మవైవర్తే చ

న హ్రాసో న చ వృద్ధిర్వా ముక్తానాం విద్యతే క్వచిత్ । విద్వత్ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్ కారణాభావతోనుమా ।।

హరేరపాసనా చాత్ర సదైవ సుఖరూపిణీ । న తు సాధనభూతా సా సిద్ధిరేవాత్ర సా యతః ।। ఇతి ।।21।।

ఓం భోగమాత్రసామ్యి�ఙ్గాచ్చ ఓం ।।22।।

న చ భోగవిశేషాదివిరోధః ।

"ఏతతమానన్దమయమాత్మానమనువిశ్య న జాయతే న మ్రియతే న హ్రసతే న వర్ధతే యథాకామం చరతి యథాకామం చరతి యథాకామం పిబతి యథాకామం రమతే యథాకామముపరమతే' ఇతి భోగమాత్రసామ్యి�ఙ్గాత్ ।

అవృద్ధిహ్రాసరూపత్వం ముక్తానాం ప్రాయికం భవేత్ । కాదాచిత్కవిశేషస్తు నైవ తేషాం నిషిధ్యతే ।। ఇతి కౌర్మే ।

ప్రవాహతస్తు వృద్ధిర్వా హ్రాసో వా నైవ కుత్రచిత్ । నాప్రియం కిఞ్చిదపి తు ముక్తానాం విద్యతే క్వచిత్ ।।

కుత ఏవ తు దుఃఖం స్యాత్ సుఖమేవ సదోదితమ్ । భోగానాం తు విశేషే తు వైచిత్ర్యం �భ్యతే క్వచిత్ ।। ఇతి నారాయణతన్త్రే ।।22।।

ఓం అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశబ్దాత్ ఓం ।।23।।

"న చ పునరావర్తతే న చ పునరావర్తతే' "సర్వాన్ కామానాప్త్వా అమృతః సమభవత్' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః ।

।। ఇతి అనావృత్త్యధికరణమ్ ।।11।।

జ్ఞానానన్దాదిభిః సర్వైర్గుణైః పూర్ణాయ విష్ణవే ।

నమోస్తు గురవే నిత్యం సర్వథాతిప్రియాయ మే ।।

యస్య త్రీణ్యుదితాని వేదవచనే రూపాణి దివ్యాన�ం

బట్ తద్దర్శనమిత్థమేవ నిహితం దేవస్య భర్గో మహత్ ।

వాయో రామవచోనయం ప్రథమకం పృక్షో ద్వితీయం వపుః

మధ్వో యత్తు తృతీయకం కృతమిదం భాష్యం హరౌ తేన హి ।।

నిత్యానన్దో హరిః పూర్ణో నిత్యదా ప్రీయతాం మమ ।

నమస్తస్మై నమస్తస్మై నమస్తస్మై చ విష్ణవే ।।

ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే బ్రహ్మసూత్రభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।

****

అనువ్యాఖ్యానమ్ (బ్రహ్మసూత్రవ్యాఖ్యానమ్)

ప్రథమాధ్యాయః

ద్వితీయోఽధ్యాయః

తృతీయోఽధ్యాయః

చతుర్థోఽధ్యాయః

మాధవ ఆనన్దతిర్థః అనువ్యాఖ్యాన,

।। సూత్రప్రస్థానం ।।

।। అనువ్యాఖ్యానం ।।

నారాయణం నిఖిలపూర్ణగుణైకదేహం నిర్దోషమాప్యతమమప్యఖిలైః సువాక్యైః ।

అస్యోద్భవాదిదమశేషవిశేషతోఽపి వన్ద్యం సదా ప్రియతమం మమ సన్నమామి ।।౧,౧.౧ ।
।

తమేవ శాస్త్రప్రభవం ప్రణమ్య జగద్గురూణాం గురుమఞ్జసైవ ।

విశేషతో మే పరమాఖ్యవిద్యావ్యాఖ్యాం కరోమ్యన్వపి చాహమేవ ।।౧,౧.౨ ।।

ప్రాదుర్భూతో హరిర్వ్యాసో విరిఞ్చభవపూర్వకైః ।

అర్థితః పరవిద్యాఖ్యం చక్రే శాస్త్రమనుత్తమమ్ ।।౧,౧.3 ।।

గురుర్గురూణాం ప్రభవః శాస్త్రాణాం బాదరాయణః ।

యతస్తదుదితం మానమజాదిభ్యస్తదర్థతః ।।౧,౧.౪ ।।

వక్తృశ్రోతృప్రసక్తీనాం యదాప్తిరనుకూలతా ।

ఆప్తవాక్యతయా తేన శ్రుతిమూలతయా తథా ।।౧,౧.౫ ।।

యుక్తిమూలతయా చైవ ప్రామాణ్యం త్రివిధం మహత్ ।

దృశ్యతే బ్రహ్మసూత్రాణామేకధాన్యత్ర సర్వశః ।।౧,౧.౬ ।।

అతో నైతాదృశం కిఞ్చిత్ప్రమాణతమమిష్యతే ।

స్వయం కృతాపి తద్వ్యాఖ్యా క్రియతే స్పష్టతార్థతః ।।౧,౧.౭ ।।

తత్ర తారాథమూలత్వం సర్వశశ్చాస్తస్య చేష్యతే ।

సర్వత్రానుగతత్వేన పృథగోఙ్క్రియతేఽఖిలైః ।।౧,౧.౮ ।।

ఓతత్వవాచీ హ్యోఙ్కారో వక్తయసౌ తద్గుణోతతామ్ ।

స ఏవ బ్రహ్మశబ్దార్థో నారాయణపదోదితః ।।౧,౧.౯ ।।

స ఏవ భర్గశబ్దార్థో వ్యాహృతీనాం చ భూమతః ।

భావనాచ్చైవ సుత్వాచ్చ సోఽయం పురుష ఇత్యపి ।।౧,౧.౧౦ ।।

స ఏవ సర్వవేదార్థో జిజ్ఞాస్యోఽయం విధీయతే ।

జ్ఞానీ ప్రియతమోఽతో మే తం విద్వానేవ చామృతః ।।౧,౧.౧౧ ।।

వృణుతే యం తేన లభ్య ఇత్యాద్యుక్తిబలేన హి ।

జిజ్ఞాసోత్థజ్ఞానజాత్తత్ప్రసాదాదేవ ముచ్యతే ।।౧,౧.౧౨ ।।

ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావో జీవ ఏవ చ ।

యదనుగ్రహతః సన్తి న సన్తి యదుపేక్షయా ।।౧,౧.౧౩ ।।

నర్తే త్వత్క్రియతే కిఞ్చిదిత్యాదేర్న హరిం వినా ।

జ్ఞానస్వభావతోఽపి స్యాన్ముక్తిః కస్యాపి హి క్వచిత్ ।।౧,౧.౧౪ ।।

అజ్ఞానాం జ్ఞానదో విష్ణుర్జ్ఞానినాం మోక్షదశ్చ సః ।

ఆనన్దదశ్చ ముక్తానాం స ఏవైకో జనార్దనః ।।౧,౧.౧౫ ।।

ఇత్యుక్తేర్బన్ధమిథ్యాత్వం నైవ ముక్తిరపేక్షతే ।

మిథ్యాత్వమపి బన్ధస్య న ప్రత్యక్షవిరోధతః ।।౧,౧.౧౬ ।।

మిథ్యాత్వం యది దుఃఖాదేస్తద్వాక్యాగ్రతో భవేత్ ।

మిథ్యాయాః సాధకత్వం చ న సిద్ధం ప్రతివాదినః ।।౧,౧.౧౭ ।।

తచ్చ మిథ్యాప్రమాణేన సతా వా సాధ్యతే త్వయా ।

సతా చేద్ద్వైతసిద్ధిః స్యాన్న సిద్ధం చాన్యసాధనమ్ ।।౧,౧.౧౮ ।।

సాధకత్వం సత స్తేన సాక్షిణా సిద్ధిమిచ్ఛతా ।

స్వీకృతం హ్యవిశేషస్య సాధ్యా సాధకతా పునః ।।౧,౧.౧౯ ।।

తచ్చావిశేషమానేన సాధ్యమిత్యనవస్థితిః ।

అనఙ్గీకుర్వతాం విశ్వసత్యతాం తన్న వాదితా ।।౧,౧.౨౦ ।।

తస్మాద్వ్యవహృతిః సర్వా సత్యేత్యేవ వ్యవస్థితా ।

వ్యావహారికమేతస్మాత్సత్యమిత్యేవ చాగతమ్ ।।౧,౧.౨౧ ।।

వ్యవహారసతశ్చాపి సాధకత్వం తు పూర్వవత్ ।

సత్త్రైవిధ్యం చ మానేన సిద్ధయేత్కేనేతి పృచ్ఛ్యతే ।।౧,౧.౨౨ ।।

తస్యాప్యుక్తప్రకారేణ నైవ సిద్ధిః కథఞ్చన ।

వైలక్షణ్యం సదసతోరప్యేతేన నిషిధ్యతే ।।౧,౧.౨౩ ।।

వైలక్షణ్యం సతశ్చాపి స్వయం సద్భేదవాదినః ।

అసతశ్చాపి విశ్వస్య తేనానిష్యం కథం భవేత్ ।।౧,౧.౨౪ ।।

యద్యుచ్యతేఽపి సర్వస్మాదితి సద్భేదసంస్థితిః ।

సన్మాత్రత్వం బ్రహ్మణోఽపి తస్మాత్తదపి నో భవేత్ ।।౧,౧.౨౫ ।।

జ్ఞానబాధ్యత్వమపి తు న సిద్ధం ప్రతివాదినః ।

విజ్ఞాతస్యాన్యథా సమ్యగ్విజ్ఞానం హ్యేవ తన్మతమ్ ।।౧,౧.౨౬ ।।

అసద్విలక్షణజ్ఞప్త్యై జ్ఞాతవ్యమసదేవ హి ।

తస్మాదసత్ప్రతీతిశ్చ కథం తేన నివార్యతే ।।౧,౧.౨౭ ।।

అన్యథాత్వమసత్తస్మాద్భ్రాన్తావేవ ప్రతీయతే ।

సత్త్వస్యాసత ఏవం హి స్వీకార్యైవ ప్రతీతతా ।।౧,౧.౨౮ ।।

తస్యానిర్వచనీయత్వే స్యాదేవ హ్యనవస్థితిః ।

నిర్విశేషే స్వయం భాతే కిమజ్ఞానావృతం భవేతః ।।౧,౧.౨౯ ।।

మిథ్యావిశేషోఽప్యజ్ఞానసిద్ధిమేవ హ్యపేక్షతే ।

నచాఅవరణమజ్ఞానమసత్యే తేన చేష్యతే ।।౧,౧.3౦ ।।

అప్రకాశస్వరూపత్వాజ్జడేఽజ్ఞానం న మన్యతే ।

అజ్ఞానాభావతః శాస్త్రం సర్వం వ్యర్థీభవిష్యతి ।।౧,౧.3౧ ।।

అజ్ఞానస్య చ మిథ్యాత్వమజ్ఞానాదితి కల్పనే ।

అనవస్థితిస్తథాచ స్యాదన్యోన్యాశ్రయతాథవా ।।౧,౧.3౨ ।।

స్వభావాజ్ఞానవాదస్య నిర్దోషత్వాన్న తద్భవేత్ ।

అవిద్యాదుర్ఘటత్వం చేత్స్యాదాత్మాపి హి తాదృశః ।।౧,౧.33 ।।

అతోఽధికారివిషయఫలయోగాదివర్జితమ్ ।

అనన్తదోషదుష్టం చ హేయం మాయామతం శుభైః ।।౧,౧.3౪ ।।

సత్యత్వాత్తేన దుఃఖాదేః ప్రత్యక్షేణ విరోధతః ।

న బ్రహ్మతాం వదేద్వేదో జీవస్య హి కథఞ్చన ।।౧,౧.3౫ ।।

యజమానప్రస్తరత్వం యథా నార్థః శ్రుతేర్భవేత్ ।

బ్రహ్మత్వమపి జీవస్య ప్రత్యక్షస్యావిశేషతః ।।౧,౧.౩౬ ।।

సార్వజ్ఞ్యాదిగుణం జీవాద్భిన్నం జ్ఞాపయతి శ్రుతిః ।

ఈశం తాముపజీవ్యైవ వర్తతే హ్యైక్యవాదినీ ।।౧,౧.౩౭ ।।

ఉపజీవ్యవిరోధేన నాస్యాస్తన్మానతా భవేత్ ।

స్వాతన్త్ర్యే చ విశిష్టత్వే స్థానమత్యైక్యయోరపి ।।౧,౧.౩౮ ।।

సాదృశ్యే చైక్యవాక్సమ్యక్సావకాశా యథేష్యతః ।

అవకాశోజ్ఝితా భేదశ్రుతిర్నాతిబలా కథమ్ ।।౧,౧.౩౯ ।।

అజ్ఞానాసమ్భవాదేవ మిథ్యాభేదో నిరాకృతః ।

అతో యథార్థబన్ధస్య వినా విష్ణుప్రసాదతః ।।౧,౧.౪౦ ।।

అనివృత్తేస్తదర్థం హి జిజ్ఞాసాత్ర విధీయతే ।

యథా దృష్టయా ప్రసన్నః సన్రాజా బన్ధాపనోదకృత్ ।।౧,౧.౪౧ ।।

ఏవం దృష్టః స భగవాన్కుర్యాద్బన్ధవిభేదనమ్ ।

కార్యతా చ న కాచిత్స్యాదిష్టసాధనతాం వినా ॥౧,౧.౪౨ ॥

కార్యం న హి క్రియావ్యాప్యం నిషిద్ధస్య సమత్వతః ।

న భవిష్యత్క్రియా కార్యం స్రక్ష్యతీశ ఇతి హ్యపి ॥౧,౧.౪౩ ॥

కార్యం స్యాన్నైవ చాకర్తుమశక్యం కార్యమిష్యతే ।

సామ్యాదేవ నిషిద్ధస్య తదిష్టం సాధనం తథా ॥౧,౧.౪౪ ॥

కార్యం సాధనమిష్టస్య భగవానిష్టదేవతా ।

ముఖ్యేష్యం వా సుమనసాం ప్రేయస్తదితి చ శ్రుతిః ॥౧,౧.౪౫ ॥

ప్రాణబుద్ధిమనఃఖాత్మదేహాపత్యధనాదయః ।

యత్సమ్పర్కాత్ప్రియా ఆసంస్తతః కో న్వపరః ప్రియః ॥౧,౧.౪౬ ॥

ఇత్యాదివాక్యైరాకాఙ్క్షాసన్నిధిర్యోగ్యతా యతః ।

అస్మిన్నేవ సమస్తస్యేతీ ష్యే వ్యుత్పత్తిరిష్యతే ॥౧,౧.౪౭ ॥

అత్త్యపూపాంస్తవ భ్రాతేత్యాదావాపతోఽపి చ ।

ఉద్వాపాద్వర్తమానత్వాదాకాఙ్క్షాదిబలాదపి ।।౧,౧.౪౮ ।।

బాలో వ్యుత్పత్తిమప్యేతి నానయేత్యాదివాక్యతః ।

ఆనీయమానదృష్ట్యైవ వ్యుత్పత్తేః సమ్భవే సతి ।।౧,౧.౪౯ ।।

ఏష్యదానయనాయాయం కుత ఏవ ప్రతీక్షతే ।

వ్యుత్పన్నో వర్తమానే తు క్రియాశబ్దే భవిష్యతి ।।౧,౧.౫౦ ।।

పునర్దృష్ట్యైవ శబ్దశ్రుత్పశ్చాత్ఉవ్యుత్పత్తిమేష్యతి ।

వర్తమానమతీతం చ భవిష్యదితి చ క్రమాత్ ।।౧,౧.౫౧ ।।

ఆకాఙ్క్షాదియుతం యస్మాద్విధేర్వ్యుత్పాదనం కుతః ।

దృష్ట్యా జ్ఞాతపదార్థస్య పదాకాఙ్క్షా భవిష్యతి ।।౧,౧.౫౨ ।।

వ్యుత్పత్తిః ప్రథమా తస్మాద్వతర్మానే గతే తతః ।

ఇష్టమాకాఙ్క్షతే సర్వో న ప్రవృత్తిమపేక్షతే ।।౧,౧.౫౩ ।।

అపరోక్షం పరోక్షం వా జ్ఞానమిష్టస్య సాధనమ్ ।

క్వాపి చేష్యా తదర్థా స్యాదత్తిర్వి రసవిత్తయే ।।౧,౧.౫౪ ।।

వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ క్వచిదిష్టం భవేదపి ।

న చ స్రుకస్రువవహ్నయాదావతాత్పర్యం శ్రుతేర్భవేత్ ।।౧,౧.౫౫ ।।

యత్కిఞ్చిత్కరణరస్యాపి యజ్ఞత్రైవాన్యథా భవేత్ ।

తస్మాదుపాసనార్థం చ స్వార్థే తాత్పర్యవద్భవేత్ ।।౧,౧.౫౬ ।।

ఇతి శబ్దోన్నయేఽగ్నావిత్యున్నీతే స్మృతిర్భవేత్ ।

ఇతిశబ్దవ్యపేతాని హ్యపి సన్తి వచాంస్యలమ్ ।।౧,౧.౫౭ ।।

ఆత్మానమేవేత్యాదీని యోగేఽగ్నావపి తత్సమమ్ ।

ఏకవాక్యత్వయోగే తు వేదస్యాపి హ్యశేషతః ।।౧,౧.౫౮ ।।

వాక్యభేదో న యుక్తః స్యాద్యోగశ్చ స్యాన్మహాఫలే ।

ఇతి బ్రూయాదితి వచో గతమగ్నౌ సమీపగమ్ ।।౧,౧.౫౯ ।।

కల్పనాగౌరవం చేత్స్యాత్పృథక్తాత్పర్యసమ్భవే ।

కల్పనాగౌరవాదేవ పదార్థా న స్యురేవ హి ।।౧,౧.౬౦ ।।

ప్రమాణావగతత్వం చేత్తాత్పర్యాణశం తథైవ హి ।

తస్మాత్పదార్థే వాక్యార్థే తాత్పర్యముభయత్ర చ ।।౧,౧.౬౧ ।।

పృథగేవ చ వాక్యత్వం పృథగన్వయతో భవేత్ ।

అవాన్తరత్వాద్వాక్యానాం వాక్యభేదో న దూషణమ్ ।।౧,౧.౬౨ ।।

అఙ్గీకృతత్వాదపి తైః పదార్థానాం పృథక్పృథక్ ।

క్రియాపదేనాన్వయస్య వాక్యభేదాద్ధి దూషణమ్ ।।౧,౧.౬౩ ।।

ప్రత్యక్షాదివిరోధేఽతో గౌణార్థస్యాపి సమ్భవాత్ ।

అతాత్పర్యం పదార్థేఽపి న కల్ప్యమవిరోధతః ।।౧,౧.౬౪ ।।

అతో జ్ఞానఫలాన్యేవ కర్మాణి జ్ఞానమేవ హి ।

ముఖ్యప్రసాదదం విష్ణోర్జిజ్ఞాసాయాశ్చ తద్భవేత్ ।।౧,౧.౬౫ ।।

కర్తవ్యా తేన జిజ్ఞాసా శ్రుతిప్రామాణ్యయోగతః ।

ప్రత్యక్షవచ్చ ప్రామాణ్యం స్వత ఏవాగమస్య హి ।।౧,౧.౬౬ ।।

అనవస్థాన్యథా హి స్యాదప్రామాణ్యం తథాన్యతః ।

మిథ్యాజ్ఞప్తిప్రలమ్భాదేస్తేన వేదవిరోధి యత్ ।।౧,౧.౬౭ ।।

న మానమపి వేదానామఙ్గీకార్యా హి నిత్యతా ।

న హి ధర్మాదిసిద్ధిః స్యాన్నిత్యవాక్యం వినా క్వచిత్ ।।౧,౧.౬౮ ।।

అవిప్రలమ్భస్తజ్జ్ఞానం తత్కృతత్వాదయోఽపి చ ।

కల్ప్యే గౌరవదోషేణ పుంవాక్యం జ్ఞాపకం న తత్ ।।౧,౧.౬౯ ।।

ప్రత్యక్షః కస్యచిద్ధర్మో వస్తుత్వాదితి చోదితే ।

న బుద్ధో ధర్మదర్శీ స్యాత్పుంస్త్వాదిత్యనుమాహతిః ।।౧,౧.౭౦ ।।

అధర్మవాదినో వాక్యమప్రయోజనమేవ హి ।

ధర్మాభావోఽపి నో తేన ప్రత్యక్షావగతో భవేత్ ।।౧,౧.౭౧ ।।

అతః సంశయసమ్ప్రాప్తౌ వాక్యం ప్రత్యక్షవత్ప్రమా ।

శక్తిశ్చైవాన్వితే స్వార్థే శబ్దానామనుభూయతే ।।౧,౧.౭౨ ।।

అతోఽన్వితాభిధాయిత్వం గౌరవం కల్పనేఽన్యథా ।

నచాశక్యాభిధాయిత్వం ప్రవృత్తిశ్చ ద్విధాన్యథా ।।౧,౧.౭౩ ।।

ఏతత్సర్వం తర్కశాస్త్రే బ్రహ్మతర్కే హి విస్తరాత్ ।

ఉక్తం విద్యాపృథక్త్వాత్తు సఙ్క్షేపేణాత్ర సూచితమ్ ।।౧,౧.౭౪ ।।

ప్రమాణన్యాయసచ్ఛిక్షా క్రియతే తర్కశాస్త్రతః ।

మానన్యాయైస్తు తత్సిద్ధైర్మీమాంసా మేయశోధనమ్ ।।౧,౧.౭౫ ।।

బ్రహ్మతర్కం చ భగవాన్స ఏవ కృతవాన్ప్రభుః ।

పఞ్చాశత్కోటివిస్తారాన్నారాయణతనౌ కృతాత్ ।।౧,౧.౭౬ ।।

ఉద్ధృత్య పఞ్చసాహస్రం కృతవాన్బాదరాయణః ।

అతస్తదర్థం సఙ్క్షేపాదత ఇత్యభ్యసూచయత్ ।।౧,౧.౭౭ ।।

యతోఽనుభవతః సర్వం సిద్ధమేతదతోఽపి చ ।

దేవైశ్చ దుర్గమార్థేషు వ్యాపృతో నాతివిస్తృతిమ్ ।।౧,౧.౭౮ ।।

చకారైతా హ్యవజ్ఞేయా యుక్తయః ప్రతిపక్షగాః ।

ప్రత్యక్షేక్షాక్షమః పక్షం కమేవాత్రాభివీక్షతే ।।౧,౧.౭౯ ।।

తస్మాదక్షమపక్షత్వాన్మోక్షశాస్త్రేఽభ్యుపేక్షితః ।

స్వయం భగవతా విష్ణుర్బ్రహ్మేత్యేతత్పురోదితమ్ ।।౧,౧.౮౦ ।।

స విష్ణురాహ హీయన్తే దేవశాస్త్రస్య తేన హి ।

ఆద్యన్తం దేవశాస్త్రస్య స్వయం భగవతా కృతమ్ ।।౧,౧.౮౧ ।।

మధ్యం తదాజ్ఞయా పైలశేషాభ్యాం కృతమఞ్జసా ।

అతస్తత్రైవ విష్ణుత్వసిద్ధేర్బ్రహ్మేత్యసూచయత్ ।।౧,౧.౮౨ ।।

దోషారచ్ఛిద్రశబ్దానాం పర్యాయత్వం యతస్తతః ।

గుణా నారా ఇతి జ్ఞేయస్తద్వాన్నారాయణః స్మృతః ।।౧,౧.౮౩ ।।

బ్రహ్మశబ్దోఽపి హి గుణపూర్తిమేవ వదత్యయమ్ ।

అతో నారాయణస్యైవ జిజ్ఞాసాత్ర విధీయతే ।।౧,౧.౮౪ ।।

సిద్ధత్వాద్బ్రహ్మశబ్దస్య విష్ణౌ స్పష్టతయా శ్రుతౌ ।

అమ్బుస్యపార ఇత్యుక్తో నారాయణపదేరితః ।।౧,౧.౮౫ ।।

ఆపో నారా ఇతి హ్యాహ స ఏవాప్స్వన్తరీరితః ।

కామతో విధిరుద్రాదిపదదాతృయా స్వయం శ్రియా ।।౧,౧.౭౬ ।।

యోనిత్వేనాత్మనో విష్ణోస్తిష్ఠన్తీత్యుదితస్య చ ।

యస్మిన్దేవా అధీత్యుక్త్వా సముద్రం స్థానమేవ చ ।।౧,౧.౭౭ ।।

నామ చాక్షరమిత్యేవ ఋచ ఇత్యుదితం తు యత్ ।

యతః ప్రసూతేత్యుక్త్వా చ తదేవ బ్రహ్మ చాబ్రవీత్ ।।౧,౧.౭౮ ।।

అన్తఃసముద్రగం విశ్వప్రసూతేః కారణఠ తు యత్ ।

సూక్తోపనిషదాద్యుక్తం జన్మాద్యస్యేతి లక్ష్యతే ।।౧,౧.౭౯ ।।

సృష్టిః స్థితిశ్చ సంహారో నియతిర్జ్ఞానమావృతిః ।

బన్ధమోక్షావపి హ్యాసు శ్రుతిషూక్తా హరేః సదా ।।౧,౧.౮౦ ।।

యం నామాని విశన్త్యద్ధా యో దేవానామితి హ్యాపి ।

శ్రుతేర్నామాని సర్వాణి విష్ణోరేవ యతస్తతః ।।౧,౧.౮౧ ।।

అతో న ముఖ్యతో నామ తదన్యస్య హి కస్యచిత్ ।

గుణాః శ్రుతా ఇతి హ్యస్మాన్న దోషోఽర్థః శ్రుతేర్భవేత్ ।। ౧,౧.౯౨ ।।

ప్రీత్యా మోక్షపరత్వాచ్చ తాత్పర్యం నైవ దూషణే ।

సర్వేషామపి వాక్యానాం మహాతాత్పర్యమత్ర హి ।। ౧,౧.౯౩ ।।

తద్విరోధే న మానత్వం ఫలం ముక్తిర్హి వాక్యతః ।

న పురాణాదిమానత్వం విరుద్ధార్థే శ్రుతేర్భవేత్ ।। ౧,౧.౯౪ ।।

దర్శనాన్తరమూలత్వాన్మోహార్థం చాజ్ఞయా హరేః ।

న సర్వనామతాన్యేషాం శ్రుతావుక్తా హి కుత్రచిత్ ।। ౧,౧.౯౫ ।।

అదోషవచనాచ్చైవ నియమేన హరేః శ్రుతౌ ।

అజ్ఞానం పారతన్త్ర్యం చ ప్రలయేఽభావ ఏవ చ ।। ౧,౧.౯౬ ।।

అశక్తిశ్చోదితాన్యేషాం సర్వేషామపి చ శ్రుతౌ ।

జన్మాద్యస్యేతి తేనైతద్విష్ణోరేవ స్వలక్షణమ్ ।। ౧,౧.౯౭ ।।

అన్యోద్భవాదిహేతుత్వం సాక్షాదేవ స్వలక్షణమ్ ।

కృష్ణద్వైపాయనచ్ఛలేనైవ స్వయం భాగవతేఽబ్రవీత్ ।। ౧,౧.౯౮ ।।

అతో జీవైక్యమపి స నిరాచక్రే జగద్గురుః ।

న హి జన్మాదిహేతుత్వం జీవస్య జగతో భవేత్ ।। ౧,౧.౯౯ ।।

హిత్వాక్రియాదిదోషం చ వక్ష్యత్యేవ స్వయం ప్రభుః ।

నిర్గుణత్వం చ తేనైవ నిషిద్ధం ప్రభుణా స్వయమ్ ।। ౧,౧.౧౦౦ ।।

భేదేనైవ తు ముఖ్యార్థసమ్భవే లక్షణా కుతః ।

కథం నిత్యగుణస్యాస్య స్యాదైక్యం గుణహీనతః ।। ౧,౧.౧౦౧ ।।

సదైవ గుణవత్త్వేఽస్య భిన్నం స్యాన్నిర్గుణం సదా ।

న చ మిథ్యాగుణత్వం స్యాదనిర్వాచ్యస్య దూషణాత్ ।। ౧,౧.౧౦౨ ।।

నిర్గుణత్వం తదా చ స్యాదాసురత్వం నచాన్యథా ।

లక్ష్యలక్షణయోర్భేదోఽభేదో వా యది వోభయమ్ ।। ౧,౧.౧౦౩ ।।

ఇతి పృష్టే తదైక్యస్య గతిరేవ న విద్యతే ।

ఐక్యాభేదే న శాస్త్రేణ జ్ఞేయం తత్స్వప్రకాశతః ।।౧,౧.౧౦౪ ।।

భేదే మిథ్యాత్వతో భేదసత్యత్వం స్యాద్బలాదపి ।

భేదాభేదౌ యది తదా స్యాదేవ హ్యనవస్థితిః ।।౧,౧.౧౦౫ ।।

స్వనిర్వాహకతా చేత్స్యాద్బాహ్యం బాహకమిత్యపి ।

పర్యాయో భేదవాన్స్యా స్యాదనవస్థోభయత్ర చ ।।౧,౧.౧౦౬ ।।

సత్యజ్ఞానాదికేఽప్యేవ న వ్యావృత్త్యా ప్రయోజనమ్ ।

వ్యావృత్తస్యావిశేషత్వే తదఖణ్డం చ ఖణ్డితమ్ ।

నిర్విశేషత్వమేతేన మూకోఽహమితివద్భవేత్ ।।౧,౧.౧౦౭ ।।

అభిన్నేఽపి విశేషోఽయం బలాదాపతతి హ్యతః ।

విశేషతద్వతోశ్చైవ స్వనిర్వాహకతా భవేత్ ।।౧,౧.౧౦౮ ।।

భేదహీనే త్వపర్యాయశబ్దాన్తరనియామకః ।

విశేషో నామ కథితః సోఽస్తి వస్తుష్వశేషతః ।।౧,౧.౧౦౯ ।।

విశేషాస్తేఽప్యనన్తాశ్చ పరస్పరవిశేషిణః ।

స్వనిర్వాహకతాయుక్తాః సన్తి వస్తుష్వశేషతః ।।౧,౧.౧౧౦ ।।

అతోఽనన్తగుణం బ్రహ్మ నిర్భేదమపి భణ్యతే ।

ఏవం ధర్మానితి శ్రుత్యా తదభేదోఽప్యుదీర్యతే ।।౧,౧.౧౧౧ ।।

శైవాద్యాగమసమ్ప్రాప్తదృష్టగేన ఫలేన తు ।

తద్వాక్యోపమయాన్యచ్చ ప్రమాణత్వేఽనుమీయతే ।।౧,౧.౧౧౨ ।।

ఈశవాక్యత్వత ఇతి చేత్తద్ధవ్యభిచారిణా ।

అప్రామాణ్యానుమా చ స్యాన్న పృథక్చానుమేశ్వరే ।।౧,౧.౧౧౩ ।।

పుంస్త్వహేతుబలాదేవ పూర్వోక్తేనైవ వర్త్మనా ।

శాస్త్రయోనిత్వమేతేన కారణస్య బలాద్భవేత్ ।।౧,౧.౧౧౪ ।।

నావేదవిన్న తర్కేణ మతిరిత్యాదివాక్యతః ।

తర్కో జ్ఞాపయితుం శక్తో నేశితారం కథఞ్చన ।।౧,౧.౧౧౫ ।।

వనకృత్త్వాదిరూపేణ పక్షభూతస్య చేశితుః ।

కిఞ్చిజ్జ్ఞానం హి పుంస్త్వేన శక్యం సాధయితుం సుఖమ్ ।।౧,౧.౧౧౬ ।।

వృక్షకృన్నాఖిలం వృక్షం వేత్తి పుంస్త్వాద్ధి చైత్రవత్ ।

ఇత్యాద్యనుమయా స్పర్ధి నానుమానం పరేశితుః ।

శక్తం విజ్ఞాపనే చాతిప్రసఙ్గోఽనుమయేదృశా ।।౧,౧.౧౧౭ ।।

వస్తుత్వాత్తురగః శృఙ్గీ పుష్పవత్ఖం సుతైర్యుతా ।

చిత్రిణీ చ రసః షష్ఠో రసత్వాత్సోత్తరో భవేత్ ।

ఉపక్రమాదిలిఙ్గేభ్యో నాన్యాస్యాదనుమా తతః ।।౧,౧.౧౧౮ ।।

త ఏవాన్వయనామానస్తైః సమ్యక్ప్రవిచారితే ।

ముఖ్యార్థో భగవాన్విష్ణుః సర్వశాస్త్రస్య నాపరః ।।౧,౧.౧౧౯ ।।

ఈక్షణీయత్వతో విష్ణుర్వాచ్య ఏవ నచాన్యథా ।

లక్ష్యత్వం క్వాపి దృష్టం హి కిం తదిత్యనవస్థితిః ।।౧,౧.౧౨౦ ।।

మాధుర్యాదివిశేషాశ్చ తచ్ఛబ్దైరుదితాః సదా ।

వాక్యార్థోఽపి హి వాక్యార్థశబ్దైనైవోదితో భవేత్ ।।౧,౧.౧౨౧ ।।

నావాచ్యం తేన కిఞ్చిత్స్యాద్యత ఇత్యాదికైర్వదన్ ।

అవాచ్యత్వం కథం బ్రూయాన్మూకోఽహమితివత్సుధీః ।।౧,౧.౧౨౨ ।।

యేన లక్ష్యమితి ప్రోక్తం లక్ష్యశబ్దేన సోఽవదత్ ।

ఏకస్యాపి హి శబ్దస్య గౌణార్థస్వీకృతౌ సతామ్ ।।౧,౧.౧౨౩ ।।

మహతీ జాయతే లజ్జా యత్ర తత్రాఖిలా రవాః ।

అముఖ్యార్థా ఇతి వదన్యస్తన్మార్గానువర్తినామ్ ।

కథం న జాయతే లజ్జా వక్తుం శాబ్దత్వమాత్మనః ।।౧,౧.౧౨౪ ।।

ఆత్మబ్రహ్మాదయః శబ్దాః సాక్షాత్పూర్ణాభిధాయినః ।

జన్మాదికారణం బ్రహ్మ లక్షితం చ యదా తదా ।।౧,౧.౧౨౫ ।।

వన్ధ్యాపుత్రోపమం మాయాశబలం వాచ్యమిత్యపి ।

కల్పయిత్వా వినా మానం లక్ష్యం శుద్ధం వదన్పదైః ।।౧,౧.౧౨౬ ।।

ఆత్మశబ్దోదితస్యైవ జ్ఞానం ముక్త్యవసాధనమ్ ।

ఆహ శ్రుతపరిత్యాగః స్యాచ్చాస్యాశ్రుతకల్పనమ్ ။౧,౧.౧౨౭ ။

స్యాత్సర్వత్ర చ యత్రైకమపి లోకో జుగుప్సతే ।

నియమేనోభయం స్యాద్ధి యస్య స్వపరయోర్మతే ။౧,౧.౧౨౮ ။

అలఙ్కృతః సదైవాయం దుర్దృష్టైరేవ భూషణైః ।

అన్ధన్తమో నిత్యదుఃఖం తస్య స్యాద్వ్యసనద్వయమ్ ။౧,౧.౧౨౯ ။

అనన్ధా నామ తే లోకా అన్ధేన తమసాఽవృతాః ।

తాంస్తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛన్త్యవిద్వాంసో బుధో జనాః ။౧,౧.౧౩౦ ။

అసుర్యా నామ తే లోకా అన్ధేన తమసాఽవృతాః ।

తాంస్తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛన్తి యే కేచాత్మహనో జనాః ။౧,౧.౧౩౧ ။

ఇత్యాదిశ్రుతయో మానం శతశోఽత్ర సమన్తతః ।

హేయత్వావచనాచ్చైవ నాత్మా గౌణః శ్రుతౌ శ్రుతః ။౧,౧.౧౩౨ ။

తమేవైకం జానథాన్యా వాచో ముఞ్చథ చేతి హ ।

ఉక్త ఆత్మా కథం గౌణో హేయపక్షే హ్యసౌ శ్రుతః ။౧,౧.౧౩౩ ။

పరివారతయా గ్రాహ్యా అపి హేయాః ప్రధానతః ।

పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే ।।౧,౧.౧౩౪ ।।

ఇతి స్వస్యైవ పూర్ణస్య పూర్ణేఽప్యయ ఉదాహృతః ।

కథం మాయావ్యవచ్ఛిన్నః పూర్ణో ముఖ్యతయా భవేత్ ।।౧,౧.౧౩౫ ।।

పదం చ నిర్గుణ ఇతి కథం గౌణం వదిష్యతి ।

గుణాభావోపలక్ష్యం చేత్పదం తదపి వాచకమ్ ।।౧,౧.౧౩౬ ।।

అతోఽనవస్థితిముఖసర్వదోషమహాస్పదమ్ ।

కథమేతన్మతం సద్భిరాద్రియేత విచక్షణైః ।।౧,౧.౧౩౭ ।।

న చ సాఙ్ఖ్యనిరాకృత్యై సూత్రాణ్యేతాన్యచీక్లృపత్ ।

భగవాన్నహ్యశబ్దత్వం ప్రధానేఽఙ్గీకరోత్యసౌ ।।౧,౧.౧౩౮ ।।

సమన్వయే ప్రతిజ్ఞాతే శబ్దగోచరతైవ హి ।

ప్రథమప్రతిపాద్యా స్యాత్తదభావే కుతోఽన్వయః ।।౧,౧.౧౩౯ ।।

కథం చ లక్షణావాదీ బ్రూయాద్బ్రహ్మసమన్వయమ్ ।

యోఽసౌ శబ్దస్య ముఖ్యార్థస్తత్రైవ స్యాత్సమన్వయః ।।౧,౧.౧౪౦ ।।

జన్మాదికారణే సాక్షాదాహ దేవః సమన్వయమ్ ।

ఉక్తం తదేవ జిజ్ఞాస్యం క్వావకాశోఽత్ర నిర్గుణే ।।౧,౧.౧౪౧ ।।

కథఞ్చాసమ్భవస్తస్య ముఖ్యార్థస్య నిరాకృతౌ ।

మానేన కేన విజ్ఞేయమవాచ్యాజ్ఞేయనిర్గుణమ్ ।।౧,౧.౧౪౨ ।।

అమేయం చేన్న శాస్త్రస్య తత్ర వృత్తిః కథఞ్చన ।

తస్మాచ్ఛాస్త్రేణ జిజ్ఞాస్యమస్మదీయం గుణార్ణవమ్ ।।౧,౧.౧౪౩ ।।

వాసుదేవాఖ్యమద్వన్ద్వం పరం బ్రహ్మాఖిలోత్తమమ్ ।

విజ్ఞేయవాచ్యలక్ష్యత్వపూర్వాశేషవిశేషతః ।।౧,౧.౧౪౪ ।।

నిర్గతం మనసో వాచో యది తత్స్యాదగోచరమ్ ।

అస్తు తన్మా వదేద్వాదీ నచాస్మచ్ఛాస్త్రగం తు తత్ ।।౧,౧.౧౪౫ ।।

అవాచ్యం వాచ్యమిత్యుక్త్వా కిమిత్యున్మత్తవన్మృషా ।

అస్మచ్ఛాస్త్రస్య చౌర్యాయ యతతే స్వోక్తిదూషకః ।।౧,౧.౧౪౬ ।।

జన్మాదికారణం యత్తత్సాక్షాన్నారాయణాభిధమ్ ।

వదన్తు శ్రుతయో బ్రహ్మ శాస్త్రం చైతత్తదర్థతః ।।౧,౧.౧౪౭ ।।

స్వప్రకాశత్వమపి తు యైర్జ్ఞానస్య నివారితమ్ ।

కథం సర్వజ్ఞతా తస్య స్వజ్ఞానాధిగమం వినా ।।౧,౧.౧౪౮ ।।

ప్రవృత్తమస్త్వవాచ్యం తే మైవ బ్రూయాః కథఞ్చన ।

సర్వశబ్దైరవాచ్యం తదుక్త్వా తద్విషయం పునః ।।౧,౧.౧౪౯ ।।

వయం త్వాం శ్రుతియుక్తిభ్యాం బద్ధ్వాస్మచ్ఛాస్త్రమఞ్జసా ।

విచారయామః శ్రుతిభిర్యుక్తిభిశ్చైవ సాదరమ్ ।।౧,౧.౧౫౦ ।।

అద్భుతత్వాదవాచ్యం తదతర్క్యాజ్ఞేయమేవ చ ।

అనన్తగుణపూర్ణత్వాదిత్యాదే పైఙ్గినాం శ్రుతిః ।

అవాచ్యమితి లోకేఽపి వక్తయాశ్చర్యతమం భువి ।।౧,౧.౧౫౧ ।।

ఏవం శాస్త్రావగమ్యత్వే విభాగేన సమన్వయమ్ ।

ఆనన్దమయ ఇత్యాదినాధ్యాయేన వదత్యజః ।।౧,౧.౧౫౨ ।।

తత్రాన్యత్ర ప్రసిద్ధానాం విష్ణావేవ సమన్వయమ్ ।

శబ్దానాం ప్రథమే పాదే గుణిసామాన్యవాచినామ్ ।।౧,౧.౧౫౩ ।।

గుణవాచినాం చ ప్రథమమాహ దేవః సమన్వయమ్ ।

సముద్రశాయినం సర్వప్రసూతిప్రసవం శ్రుతిః ।।౧,౧.౧౫౪ ।।

తదేవ బ్రహ్మ పరమమితి సావధృతిర్జగౌ ।

యతోఽతో బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ నియతత్వతః ।।౧,౧.౧౫౫ ।।

యోఽన్నం బ్రహ్మేత్యాదిరూపాదభ్యాసాత్తైత్తిరీయకే ।

అన్యాసు చైతద్రూపాసు శాఖాస్వపి సహస్రశః ।।౧,౧.౧౫౬ ।।

ఆనన్దమయ ఇత్యాద్యైః శబ్దైర్వాచ్యో హరిః స్వయమ్ ।

ఉపలక్షణత్వం శబ్దానామానన్దమయపూర్విణామ్ ।।౧,౧.౧౫౭ ।।

సూత్రస్యాల్పాక్షరత్వేన సర్వశాఖావినిర్ణయే ।

పునశ్చ ప్రాపకాద్ధేతోస్తత్రాధికరణాన్తరమ్ ।।౧,౧.౧౫౮ ।।

సర్వే వేదా ఆమనన్తి యత్పదం త్వితి హి శ్రుతిః ।

ఆనన్దమయరూపే తు బ్రహ్మణః పుచ్ఛతోక్తితః ।।౧,౧.౧౫౯ ।।

సమస్తాబ్రహ్మతాప్రాప్తేరానన్దమయనామ హి ।

బ్రహ్మశబ్దస్య చాభ్యాసాత్పుచ్ఛరూపాదిషు స్ఫుటమ్ ।।౧,౧.౧౬౦ ।।

బ్రహ్మతావయవేఽపి స్యాత్తథావయవిని స్వతః ।

యథైవ కృష్ణకేశస్య కృష్ణస్య బ్రహ్మతాఖిలా ।।౧,౧.౧౬౧ ।।

దర్శితా చైవ పార్థాయ నిఃసీమాః శక్తయోఽస్య హి ।

ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపిఙ్గలమ్ ।।౧,౧.౧౬౨ ।।

విష్ణ్వాఖ్యముక్తమన్యత్ర హ్యూర్ధ్వరేతం చ తత్త్వతి ।

విరూపాక్షాఖ్యమవరం బ్రహ్మోక్తం తద్వ్రతే స్థితమ్ ।।౧,౧.౧౬౩ ।।

సమానాధికృతత్వం చేదుత్తరం నీలలోహితమ్ ।

కృష్ణపిఙ్గలరూపేణ పునరుక్తం భవిష్యతి ।।౧,౧.౧౬౪ ।।

బ్రహ్మాధిపతిరిత్యత్ర తాపనీయశ్రుతౌ పురః ।

స్వరితబ్రహ్మశబ్దాన్తం బహువ్రీహిత్వమేష్యతి ।।౧,౧.౧౬౫ ।।

స్వాహేన్ద్రశత్రువర్ధస్వ యద్బహువ్రీహితామగాత్ ।

మహావ్యాకరణే సూత్రమితి స్వరవినిర్ణయే ।।౧,౧.౧౬౬ ।।

పూర్వాన్తస్వరితే పుంసోర్బహువ్రీహిత్వమేష్యతి ।

మహావ్యాకరణే సూత్రమితి స్వరవినిర్ణయే ।।౧,౧.౧౬౭ ।।

ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మేత్యాద్యుద్దేశ్యద్వితీయకా ।

విభక్తిరూర్ధ్వరేతాదిః ప్రథమా రుద్రగోచరా ।।౧,౧.౧౬౮ ।।

తస్మాద్విష్ణుం పరం బ్రహ్మ ప్రతి రుద్రో వ్రతే స్థితః ।

ఊర్ధ్వరేతా ఇతి హ్యేవ శ్రుత్యర్థోఽవసితో భవేత్ ।।౧,౧.౧౬౯ ।।

ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ ప్రతి విష్ణుం సదాశివః ।

ఊర్ధ్వరేతా ధ్యాయతి హ శఙ్కరో నీలలోహితః ।।౧,౧.౧౭౦ ।।

ఇత్యర్థమేతమేవాహ నీలగ్రీవశ్రుతిః పరా ।

ఆర్ధర్వణీ పరం బ్రహ్మ తస్మాదేకో హరిః శ్రుతౌ ।।౧,౧.౧౭౧ ।।

తదేవర్త్తమితి ప్రాహ కథమేవాన్యథా శ్రుతిః ।

అవధారయన్తీ తస్యైవ హ్యృతత్వాదికమఞ్జసా ।।౧,౧.౧౭౨ ।।

ఏకో నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా న చ శఙ్కరః ।

వాసుదేవోఽగ్ర ఏవాసీన్న బ్రహ్మా న చ శఙ్కరః ।।౧,౧.౧౭౩ ।।

నేన్ద్రసూర్యౌ న చ గుహో న సోమో న వినాయకః ।

ఇత్యాదివాక్యతో విష్ణోరుత్పత్తిరవతారగా ।।౧,౧.౧౭౪ ।।

ముఖ్యం బ్రహ్మ హరిస్తస్మాత్ప్రస్తావః పరమిత్యపి ।

ముఖ్యబ్రహ్మగ్రహే యుక్తే నాముఖ్యం యుజ్యతే క్వచిత్ ।।౧,౧.౧౭౫ ।।

అసమ్భవే హి ముఖ్యస్య గౌణార్థాఙ్గీకృతిర్భవేత్ ।

ప్రాచుర్యార్థాశ్చ మయటః సర్వేఽత్ర ప్రతిపాదితాః ।।౧,౧.౧౭౬ ।।

భోగ్యత్వమత్ర చాద్యత్వముపజీవ్యతయా హరేః ।

మహాభోక్తా మహాభోగ్య ఇత్యర్థోఽన్నమయే భవేత్ ।।౧,౧.౧౭౭ ।।

మహాప్రాణో మహాబోధో మహావిజ్ఞానవానపి ।

విశేషసామాన్యతయా విజ్ఞానం మన ఇత్యపి ।।౧,౧.౧౭౮ ।।

ఏకస్య జ్ఞానరూపస్య హరేరుక్తిర్విభాగతః ।

అభేదేఽపి విశేషేణైవాన్య ఇత్యుదితో హరిః ।।౧,౧.౧౭౯ ।।

భేదశబ్దా విశేషం తు హరావన్యత్ర భిన్నత్వాత్ ।

బ్రూయుర్హరేర్జీవజడైరపి భేదం హి ముఖ్యతః ।।౧,౧.౧౮౦ ।।

బ్రహ్మతర్కవచోఽప్యేవమత ఏకః స పఞ్చధా ।

ఉక్తోఽన్నమయ ఇత్యాది భృగోశ్చైతద్వదిష్యతి ।।౧,౧.౧౮౧ ।।

ప్రాప్యత్వేన మయట్ప్రోక్తేర్న తత్రాప్యన్యదుచ్యతే ।

ప్రచురాన్నాదిరేవాతో హ్యన్నమన్నమయేత్యపి ।।౧,౧.౧౮౨ ।।

ఉచ్యతే హ్యవిశేషేణ నాన్యత్కిఞ్చిదిహోచ్యతే ।

మహానన్దత్వ ఏవాస్య హేతుః కోఽన్యాదితి స్ఫుటమ్ ।।౧,౧.౧౮౩ ।।

ఉక్తః శ్రుత్యన్తరే యస్మాత్సుఖం లబ్ధ్వా కరోత్యయమ్ ।

కరోతి నాసుఖీ భూమా సుఖం నాల్పే సుఖం భవేత్ ।।౧,౧.౧౮౪ ।।

ఇత్యుక్తం యత్ప్రవృత్తిశ్చ నృత్తగానాదికా సుఖాత్ ।

దుఃఖాద్రోదాదికా చైవ సర్వకర్తృత్వతోఽస్య చ ।।౧,౧.౧౮౫ ।।

సర్వశక్తేర్న దుఃఖం స్యాదతః కేవలలీలయా ।

ప్రవర్తకో న చేదేష ప్రాణ్యాదన్యాచ్చ కః పుమాన్ ।।౧,౧.౧౮౬ ।।

బ్రహ్మవిత్పరమాప్నోతీతి యత్ప్రథమసూచితమ్ ।

తదేవ మన్త్రవర్ణేన సత్యం జ్ఞానమనన్తవత్ ।।౧,౧.౧౮౭ ।।

లక్షితం తత్ర సత్యత్వం సృష్టయాన్నప్రాణయోరపి ।

ఉక్తం జ్ఞానం తు మనసా విజ్ఞానేనాప్యుదీరితమ్ ।।౧,౧.౧౮౮ ।।

అనన్తత్వం తథాఽనన్దమయవాచాప్యుదాహృతమ్ ।

సద్భావం యాపయేద్యస్మాత్సత్యం తత్తేన కథ్యతే ।।౧,౧.౧౮౯ ।।

ఇతి సృష్టిరిహ ప్రోక్తా జగత్సద్భావయాపకమ్ ।

బ్రహ్మేతి స్థాపనాయైవ సత్త్వం జీవనమేవ చ ।।౧,౧.౧౯౦ ।।

విశీర్ణతా చ సత్త్వం స్యాత్సన్నమిత్యాహురేవ యత్ ।

అతోఽద్యతాత్తృతాన్నత్వం సత్యశబ్దార్థ ఏవ హి ।।౧,౧.౧౯౧ ।।

ప్రాణం దేవా అనుప్రాణన్తి మనుష్యాః పశవశ్చ యే ।

ఆయుః ప్రాణో హి భూతానామితి యద్గతిజీవనే ।।౧,౧.౧౯౨ ।।

ఉక్తే సదితిధాత్వర్థో గతిశ్చాతో హి సత్యతా ।

ప్రాణత్వమవబోధార్థో మనుధాతుః ప్రకీర్తితః ।।౧,౧.౧౯౩ ।।

నాల్పే సుఖమితి ప్రోక్తయైవానన్దమయతోక్తితః ।

అనన్తత్వం సునిర్ణీతం పూర్ణానన్దో హి నాల్పకే ।।౧,౧.౧౯౪ ।।

అతో హి మన్త్రవర్ణోక్తవిస్తృతిస్తు సమస్తయా ।

క్రియతే పరయా యస్మాదితరోఽత్ర న కథ్యతే ।।౧,౧.౧౯౫ ।।

పురుషం వేత్తి యో ముచ్యేన్నాన్యః పన్థా హి విద్యతే ।

ఇతి శ్రుతేరన్యవేదీ కథం ముక్తిం ప్రయాస్యతి ।।౧,౧.౧౯౬ ।।

పురుషః పర ఆత్మాజో బ్రహ్మా నారాయణః ప్రభుః ।

మహానానన్ద ఉద్విష్ణుర్భర్గ ఓమ ఇతీర్యతే ।।౧,౧.౧౯౭ ।।

స్వయం నారాయణో దేవో నాన్యస్త్యైతాని కస్యచిత్ ।

తస్మాదోమిత్యుదాహృత్య యజ్ఞదానాది కుర్వతే ।।౧,౧.౧౯౮ ।।

సూక్తేన పౌరుషేణైనం యజన్త్యధ్యాత్మకోవిదాః ।

ఇతి పైఙ్గిశ్రుతి స్తేన నాన్యజ్ఞానాద్విముచ్యతే ।।౧,౧.౧౯౯ ।।

బ్రహ్మశబ్దోదితే తస్మిన్నాత్మశబ్దం ప్రయుజ్య చ ।

తస్మాదాకాశసృష్టిం చ ప్రోవాచాత్ర చతుర్విధామ్ ।।౧,౧.౨౦౦ ।।

భూతం భూతాభిమానీ చ తద్దేహోఽన్తర్నియామకః ।

హరిశ్చాకాశశబ్దోక్తో ముఖ్యతో హరిరేవ చ ।।౧,౧.౨౦౧ ।।

ఆ సమన్తాత్కాశతే యదాకాశో ముఖ్యతో హరిః ।

బలజ్ఞానస్వరూపత్వాద్వాయురగ్నిరగం నయన్ ।।౧,౧.౨౦౨ ।।

ఆప ఆపాలనాచ్చైవ పృథివీ ప్రథితో యతః ।

ఉష్యానామాశ్రయత్వేన స ఏవోషధినామకః ।।౧,౧.౨౦౩ ।।

ఓషధీషు స్థితో విష్ణుః క్షుధితైరాశ్రితో భవేత్ ।

పురి శేతే యతః సోఽథ పురుషశ్చేతి గీయతే ।।౧,౧.౨౦౪ ।।

క్రియాప్రవర్తకత్వేన ప్రాదుర్భావో హరేర్ధనిః ।

ఆకాశాదిషు నాన్యాస్తి హ్యభిమానోఽభిమానినః ।।౧,౧.౨౦౫ ।।

అభిమానిశరీరస్య సాక్షాద్భూతస్య చోద్భవః ।

ఏవం దేహాదిపర్యన్తమాగతం హరిమేవ తు ।।౧,౧.౨౦౬ ।।

పరామృశతి తస్యైవ పఞ్చరూపత్వవిత్తయే ।

త్యక్త్వా భూతాదికం సర్వం స వా ఏష ఇతి శ్రుతిః ।।౧,౧.౨౦౭ ।।

స ఇత్యాత్మపదోద్దిష్ట ఏష జీవశరీరగః ।

సారాన్నమయ ఏవాయం న లోకాన్నమయః ప్రభుః ।।౧,౧.౨౦౮ ।।

ఇతి తం రసశబ్దేన విశినష్టి శరీరగమ్ ।

ఇదమిత్యేవ నిర్దేశో వస్త్రప్రావృతవద్విభోః ।।౧,౧.౨౦౯ ।।

శిర ఆదేర్బ్రువేజ్జీవశిర ఆదౌ వ్యవస్థితేః ।

తం విదిత్వాస్య ముక్తిః స్యాన్నాన్యజ్ఞానాత్కథఞ్చన ।।౧,౧.౨౧౦ ।।

ఆదిత్యే పురుషే చాయమితి భేదోపదేశతః ।

నాస్యాభేదోఽస్తి జీవేన నానుమా కామచారిణీ ।।౧,౧.౨౧౧ ।।

విమతాని శరీరాణి మద్భోగాయతనాని యత్ ।

శరీరాణీత్యాదికా తు తత్త్వజ్ఞానే హ్యపేక్ష్యతే ।।౧,౧.౨౧౨ ।।

ప్రత్యక్షాదివిరుద్ధత్వాదక్షాగమభయోజ్ఝితా ।

అనుమా కామవృత్త్యా హి కుత్ర నావసరం వ్రజేత్ ।।౧,౧.౨౧౩ ।।

జడ ఆత్మైవ వస్తుత్వాత్ప్రమేయత్వాజ్జడం చితిః ।

ఘన ఆకాశ ఇత్యాద్యా వార్యన్తే కేన హేతునా ।।౧,౧.౨౧౪ ।।

న జీవభేదసూత్రాణాం శఙ్కయాత్ర పునరుక్తతా ।

వాక్యాన్తరద్యోతకత్వాత్పృథగిత్యత్ర పూర్ణతా ।

యోగమన్నమయాద్యైర్యత్ఫలత్వేనాస్య శంసతి ।

స్థానద్వయేఽప్యతః కోశా ఏత ఇత్యతిసాహసమ్ ।।౧,౧.౨౧౫ ।।

ఉపసఙ్క్రమణం చైవ ద్వితీయోద్దేశితం ప్రతి ।

అతిక్రమం వదన్తం తముపశబ్దో నివారయేత్ ।।౧,౧.౨౧౬ ।।

అశ్రుతస్యాతిశబ్దస్య స్థానం దద్యాత్కథం పునః ।

శ్రుతాశ్రుతపరిత్యాగకల్పనే విగతహ్రియామ్ ।।౧,౧.౨౧౭ ।।

మృతావేవ పరిత్యాగః కృతో హ్యన్నమయస్య చ ।

యేఽన్నం బ్రహ్మేత్యాద్యుపాసాం సామానాధికరణ్యతః ।।౧,౧.౨౧౮ ।।

ఉక్త్వా పఞ్చస్వరూపాణాం పునస్తత్ప్రాప్తివాదినీ ।

స్థానద్వయగతా వేదవాణీ తదపలాపినామ్ ।।౧,౧.౨౧౯ ।।

తమసోఽన్యత్ర సంస్థానం కథమేవ సహేత సా ।

అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్యుక్తోఽన్నప్రాణపూర్వకమ్ ।।౧,౧.౨౨౦ ।।

ఆహ బ్రహ్మ కథం తన్న ద్వారం తదితి వాదినః ।

ఉపసత్తిం కథం విద్యురుపసన్నాయ హి త్రిశః ।।౧,౧.౨౨౧ ।।

వక్తవ్యం బ్రహ్మ గురుణా చతుర్వారమథాపి వా ।

సకృద్వేత్యాగమా బ్రూయుః సమ్ప్రదాయవిదోఽపి చ ।।౧,౧.౨౨౨ ।।

తద్వ్యక్తిం కథం బ్రూయాదుపసన్నాయ దిక్పతిః ।

న వదేద్బ్రహ్మ చ కథం మాయావీ న హి వారిరాట్ ।।౧,౧.౨౨౩ ।।

చష్ట ఇత్యేవ తచ్చక్షుః శ్రవణాచ్ఛ్రోత్రముచ్యతే ।

వచనాదేవ వాగ్బ్రహ్మ సృష్టిస్థిత్యాదికారణమ్ ।।౧,౧.౨౨౪ ।।

తచ్చ వాష్కలశాఖాయామష్టరూపముదాహృతమ్ ।

విజ్ఞానానన్దసహితం పృథక్సృష్ట్యాదిలక్షణైః ।।౧,౧.౨౨౫ ।।

ఆవాపోద్వాపతష శాఖా యత ఆహుః పరం పదమ్ ।

యతో భూతాని జాయన్త ఇత్యాద్యైర్లక్షణైః స్వయమ్ ।।౧,౧.౨౨౬ ।।

లక్షితం గురుణా పశ్చాత్తపసైవాపరోక్షతః ।

దృష్ట్వైకైకం స్వరూపం తు సమస్తోక్తానుదర్శనమ్ ।।౧,౧.౨౨౭ ।।

ఇచ్ఛతాఽజ్ఞాం గురోః ప్రాప్య తపసైవారోక్షితమ్ ।

అబ్రహ్మేత్యేవ వదతాం శ్రుతహాన్యశ్రుతగ్రహౌ ।।౧,౧.౨౨౮ ।।

సాక్షాల్లక్షణతాం ప్రాప్తావితి లజ్జా తదుక్తిషు ।

సమీపే సహభోగస్య ముక్తిత్వేనోక్తితోఽసకృత్ ।।౧,౧.౨౨౯ ।।

భేదో జీవేశయోర్మిథ్యేత్యేవ మిథ్యా స్వయం భవేత్ ।

ఏతేన మయటశ్చైవ ద్వైవిధ్యేనార్థకల్పనాత్ ।

తదన్యేషాం మతమపి సత్సంసత్సు న భాసతే ।।౧,౧.౨౩౦ ।।

అతో నారాయణో దేవో నిఃశేషగుణవాచకైః ।

గుణిసామాన్యవచనైరపి ముఖ్యతయోదితః ।।౧,౧.౨౩౧ ।।

అధ్యాత్మగైశ్చ ప్రాణాద్యైస్తథైవ హ్యధిభూతగైః ।

అన్నాదిశబ్దైర్భగవానేకో ముఖ్యతయోదితః ।।౧,౧.౨౩౨ ।।

జన్మాద్యస్యేతి సూత్రేణ గుణసర్వస్వసిద్ధయే ।

బ్రహ్మణో లక్షణం ప్రోక్తం శాస్త్రమూలం యతస్తతః ।।౧,౧.౨౩౩ ।।

అన్వయః సర్వశబ్దానాం గుణసర్వస్వవేదకః ।

శబ్దప్రవృత్తిహేతూనాం తస్మిన్ముఖ్యసమన్వయాత్ ।।౧,౧.౨౩౪ ।।

అన్యార్థేష్వల్పతాహేతోస్తన్నిమిత్తత్వతస్తథా ।

తద్వాచకత్వం శబ్దానాం బహులాతిప్రయోగతః ।।౧,౧.౨౩౫ ।।

రూఢమిత్యేవ సాధ్యం స్యాద్రూఢిర్ద్విధా మతా ।

అవిద్వద్విద్వదాప్త్యైవ ముఖ్యా హి విదుషాం తు సా ।।౧,౧.౨౩౬ ।।

విద్వద్రూఢిర్వైదికా స్యాత్సా యోగాదేవ లభ్యతే ।

తస్మాన్ముఖ్యార్థతా విష్ణోరితి కృత్వా హృది ప్రభుః ।।౧,౧.౨౩౭ ।।

సమన్వయం సాధయతి దేవానాం తత్ర శక్తతామ్ ।

ఆశఙ్కయ తత్ర రూఢిం చ తచ్ఛబ్దానామపి స్వయమ్ ।।౧,౧.౨౩౮ ।।

సముద్రాన్తస్థితత్వాద్యైస్తద్ధర్మైర్విష్ణురూఢతామ్ ।

సాధయిత్వాభిదాం తైశ్చ పునరేవ న్యవారయత్ ।।౧,౧.౨౩౯ ।।

చేష్టా హి చేతనానాం యా సా భవేత్తత్ప్రసాదతః ।

అచేతనస్వభావస్తు వివరాదిః కథం తతః ।।౧,౧.౨౪౦ ।।

ఇతి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాకాశ ఇతి నామ చ ।

పరతోఽపివరీయస్త్వపూర్వాల్లిఙ్గాద్ధరేర్భవేత్ ।।౧,౧.౨౪౧ ।।

ఇతి శఙ్కానివృత్త్యర్థమాకాశ ఇతి నామ చ ।

పరతోఽపి వరీయస్త్వ పూర్వాల్లిఙ్గాద్ధరేర్భవేత్ ।।౧,౧.౨౪౨ ।।

ప్రాణాదిహేతుతాదృష్టేరతిదేశో హి తాదృశః ।

లిఙ్గం బలవదేవ స్యాత్త్రేపరకోఽస్యాపి యద్ధరిః ।।౧,౧.౨౪౩ ।।

నిత్యత్వాదేవ శబ్దస్య తత్స్వభావః కథం హరేః ।

కథం ప్రసిద్ధబహులశబ్దానామయథార్థతా ।।౧,౧.౨౪౪ ।।

ఇతి చేత్తద్ధరేరేవ బాహుల్యాచ్ఛ్రుతిలిఙ్గయోః ।

తాదృశత్వాచ్చ తచ్చక్తేర్బాహుల్యే శ్రుతిలిఙ్గయోః ।।౧,౧.౨౪౫ ।।

అన్యస్య ముఖ్యవాచ్యత్వమితి తన్మాత్రగస్య హి ।

విష్ణోరేవ తు లిఙ్గాని ప్రాణస్థాని తు సర్వశః ।।౧,౧.౨౪౬ ।।

ప్రాణసంవాదపూర్వాణి ముఖ్యతో జీవగాని చ ।

అభ్యార్చచ్చుతవర్ణాని ప్రాణవంశత్వమిత్యపి ।।౧,౧.౨౪౭ ।।

తస్మాదన్యత్రగైః శబ్దైరుక్తన్యాయైః సమన్తతః ।

ఏకో నారాయణో దేవో భణ్యతే నాత్ర సంశయః ।।౧,౧.౨౪౮ ।।

వాసుదేవాదిరూపేణ చతుర్మూర్తిశ్చ సర్వశః ।

అథవా పఞ్చమూర్తిః స ప్రోక్తోఽధికరణం ప్రతి ।।౧,౧.౨౪౯ ।।

ప్రతిసూత్రం ప్రతిపదం ప్రత్యక్షరమథాపి వా ।

త్రైస్త్రైర్యుక్తిశ్రుతిన్యాయవిశేషైర్యోగ్యతా యథా ।।౧,౧.౨౫౦ ।।

బృహత్త్రన్త్రప్రమాణేన బహ్వర్థమపి సఙ్గహాత్ ।

ఉచ్యతే నరబుద్ధీనామపి కిఞ్చిద్గ్రహార్థతః ।।౧,౧.౨౫౧ ।।

గ్రన్థోఽయమపి బహ్వర్థో భాష్యం చాత్యర్థవిస్తరమ్ ।

బహుజ్ఞా ఏవ జానన్తి విశేషణార్థమేతయోః ।

తస్మాన్మహాగుణో విష్ణుర్నామ్నాయపునరుక్తితః ।।౧,౧.౨౫౨ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచాయర్విరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

లిఙ్గాత్మకానాం శబ్దానాం వృత్తిర్నారాయణే పరే ।

చిన్త్యతే సర్వగత్వం తు ప్రథమం ప్రవిచార్యతే ।।౧,౨.౧ ।।

తత్ర తత్ర స్థితో విష్ణుస్తత్తచ్ఛక్తిప్రబోధకః ।

దూరతోఽప్యతిరిక్తః స లీలయా కేవలం ప్రభుః ।।౧,౨.౨ ।।

ఇతి జ్ఞాపయితుం కర్మకర్త్రోరుత్సర్గతో భిదా ।

అభేదోఽపి విశేషే స్యాద్బలీ సోఽప్యనపోదితః ।।౧,౨.౩ ।।

ఏతద్భావాభిధం లిఙ్గం క్రియాలిఙ్గే తతః పరమ్ ।

అన్తర్యామ్యన్తరశ్చేతి క్రియాభావాఖ్యముచ్యతే ।।౧,౨.౪ ।।

అదృశ్యత్వాద్యభావాఖ్యం శ్రుతిర్లిఙ్గాధికా పరా ।

అనిత్యత్వాత్క్రియాణాం తు కథమేవ స్వరూపతా ।।౧,౨.౫ ।।

ఇతి చేత్స విశేషోఽపి క్రియాశక్త్యాత్మనా స్థిరః ।

శక్తితా వ్యక్తతా చేతి విశేషోఽపి విశేషవాన్ ।।౧,౨.౬ ।।

అభిన్నోఽపి క్రియాదిశ్చ స్వభావ ఇతి హి శ్రుతిః ।

జ్ఞానం నిత్యం క్రియా నిత్యా బలం శక్తిః పరాత్మనః ।।౧,౨.౭ ।।

ఇతి పైఙ్గిశ్రుతిశ్చాహ శక్తిసద్భావ ఏవ తు ।

క్రియాదినిత్యతా జ్ఞేయా తదన్యత్ర త్వనిత్యతా ।।౧,౨.౮ ।।

ఇతి సత్తత్త్వవచనం ద్విత్వం చైకస్య యుజ్యతే ।

యః సేతురితి చైకత్వవచనేన విశేషణాత్ ।।౧,౨.౯ ।।

అన్తః స్థిత్వా రమణకృదన్తరః సముదాహృతః ।

రమణం చాత్మశబ్దేనాదేయం మాతీతి చోచ్యతే ।।౧,౨.౧౦ ।।

విశిష్టసుఖవత్త్వాచ్చ బ్రహ్మత్వం చ విశిష్టతా ।

అన్యోన్యనియతిశ్చేశనియమే నాన్యథా భవేత్ ।।౧,౨.౧౧ ।।

చేతనానాం విశేషో యః స్వభావోఽపీశ్వరాపిర్తః ।

అన్యోన్యనియమే తస్మాదనవస్థిత్యసమ్భవౌ ।।౧,౨.౧౨ ।।

ఈశ్వరశ్చేన్నియన్తా చ స ఏవ ప్రథమాగతః ।

కిమిత్యపోద్యతే కస్మాద్వ్యథావస్థితికల్పనా ।

దోషవత్యేవ తస్మాత్సా నైవ కార్యా కథఞ్చన ।।౧,౨.౧౩ ।।

రమణం నాతియత్నస్య విక్షేపాదేవ యుజ్యతే ।

ఇతి చేత్సర్వనియమో యస్య కస్మాన్న శక్యతే ।।౧,౨.౧౪ ।।

ఆత్మనానియతం వస్తు ప్రతీపం హ్యాత్మనో భవేత్ ।

స్వాధీనసత్తాశక్త్యాది కథమాత్మప్రతీపకమ్ ।।౧,౨.౧౫ ।।

గుణక్రియాదయో భావా యదివా స్యురభేదినః ।

అభేదోఽభావధర్మాణాం బ్రహ్మణా యుజ్యతే కథమ్ ।।౧,౨.౧౬ ।।

నాభావో భావ ఇతి చ విశేషః ప్రాయశో భవేత్ ।

అతద్భావోఽన్యతా చేతి న విశేషోఽస్తి కశ్చన ।।౧,౨.౧౭ ।।

దోషాభావో గుణ ఇతి ప్రసిద్ధో లౌకికేష్వపి ।

అదృశ్యత్వాదికాంస్తస్మాద్గుణానాహ స్వయం ప్రభుః ।।౧,౨.౧౮ ।।

భావాభావవిరోధోఽపి న తు సర్వత్ర విద్యతే ।

తదభావో హి తద్భావవిరోధీ న తతోఽపరః ।।౧,౨.౧౯ ।।

పృథక్త్వాభావతద్రూపాన్భేదాంస్త్రీన్కల్పయన్తి చేత్ ।

కల్పనాగౌరవాద్యాస్తు దోషాస్త్రత్ర విరోధినః ।।౧,౨.౨౦ ।।

పృథక్త్వాన్యత్వభేదాస్తు పర్యాయేణైవ లౌకికైః ।

వ్యవహ్రియన్తే సతతం వైదికైరపి సర్వశః ।।౧,౨.౨౧ ।।

దృష్టహానిరదృష్టస్య కల్పనేత్యేవ దూషణమ్ ।

యదా తదధికో దోషో విద్యతే కో ను వాదినామ్ ।।౧,౨.౨౨ ।।

భావాభావస్వరూపాస్తు విశేషా ఏవ వస్తునః ।

అభిన్నా ఏవ సఙ్గ్రాహ్యా వ్యవహారప్రసిద్ధయే ।।౧,౨.౨౩ ।।

యథైకః సమవాయోఽపి భేదాభేదౌ చ వస్తుని ।

అఙ్గీకార్యా విశేషేణ స్థానేషు వ్యవహర్తృభిః ।।౧,౨.౨౪ ।।

అఖణ్డవాదినోఽపి స్యాద్విశేషోఽనిచ్ఛతోఽప్యసౌ ।

వ్యావృత్తే నిర్విశేషే తు కిం వ్యావర్త్యబహుత్వతః ।।౧,౨.౨౫ ।।

బహులిఙ్గసమాయుక్తైర్బహుభీ రూఢనామభిః ।

ప్రసిద్ధైరన్యగత్వేన వాచ్యః సాక్షాజ్జనార్దనః ।।౧,౨.౨౬ ।।

వైశ్వానరాదయః శబ్దా అపి తద్వాచినస్తతః ।

తాని లిఙ్గాని తే శబ్దా అపి తద్గా హి సర్వశః ।

బహులాప్యఙ్గరూఢిస్తత్ర్యఙ్గారూఢిం న బాధతే ।।౧,౨.౨౭ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

తత్రాన్యత్ర చ సిద్ధానాం లిఙ్గనామ్నాం పునర్హరిః ।

విశేషాన్ముఖ్యతో వృత్తిం స్వస్మిన్నేవాత్ర వక్తయజః ।।౧,౩.౧ ।।

విష్ణావేవాత్మశబ్దస్య రూఢత్వాన్న శివాదికాన్ ।

శ్రుతిర్వక్త్యఖిలేశత్వాద్భూమా విష్ణుః సుఖాధికః ।।౧,3.౨ ।।

అతో విరుద్ధవద్భాతమపి వ్యాఖ్యాయ తత్త్వతః ।

యోజనీయం హరౌ వాక్యం విరుద్ధైర్లక్షణైర్యుతమ్ ।।౧,3.3 ।।

బ్రహ్మైవ తాని లిఙ్గాని తదన్యత్ర త్వసన్త్యపి ।

అవిరోధేన గోవిన్దే సన్త్యస్థూలాదికాని చ ।।౧,3.౪ ।।

అన్యవస్తుస్వభావానాం స్థౌల్యాదీనామపాకృతిమ్ ।

నారాయణే శ్రుతిర్వక్తి నతు తస్యాస్వభావతామ్ ।।౧,3.౫ ।।

సర్వధర్మా సర్వనామా సర్వకర్మా గుణాః శ్రుతాః ।

దోషాః శ్రుతాశ్చ నేత్యాద్యా ప్రమాణం శ్రుతిరత్ర చ ।।౧,3.౬ ।।

లిఙ్గం సాధారణం శబ్దౌ స్థానం లిఙ్గమనుగ్రహః ।

పునః శబ్దా లిఙ్గశబ్దౌ విచార్యా ద్విస్థితా ఇహ ।।౧,3.౭ ।।

బాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామనుక్తిశ్చ విరుద్ధతా ।

అదృష్టిరన్వయాభావో విపరీతశ్రుతిభ్రమః ।।౧,3.౮ ।।

లిఙ్గావకాశరాహిత్యభ్రమస్తాదృగ్ద్వయం తథా ।

బహుతాదృక్తవముక్తస్య విరోధోఽర్థాత్తథా గతిః ।

సమస్తమేతదిత్యత్ర పూర్వపక్షేషు యుక్తయః ।।౧,౩.౯ ।।

తా ఏవ బలవన్తస్తు గత్యన్తరవివర్జితాః ।

సిద్ధాన్తయుక్తయో జ్ఞేయా దృశ్యన్తే తాశ్చ సర్వశః ।।౧,౩.౧౦ ।।

ముక్తోపసృప్యతా ప్రాణాదాధిక్యం సర్వతస్తథా ।

వైలక్షణ్యం స్వభావస్య ప్రేక్షాపూర్వక్రియా తథా ।।౧,౩.౧౧ ।।

అరస్య ణ్యస్య చేశత్వం సూర్యాద్యనుకృతిస్తథా ।

వామనాఖ్యా సర్వకమ్పస్తచ్ఛబ్దానన్యసిద్ధతా ।।౧,౩.౧౨ ।।

అనామరూపతా భేదస్యోపజీవ్యప్రమాణతా ।

సర్వైశ్వర్యాదికాద్యాస్తా వేదేశేన ప్రదర్శితాః ।।౧,౩.౧౩ ।।

అధికారశ్చ తద్ధానిః ప్రసఙ్గాదేవ చిన్తితౌ ।

తత్ఫలాయ విధిః సిద్ధే చోపాసాయా నిరాకృతః ।।౧,౩.౧౪ ।।

యతో జైమినినాన్యార్థమసిద్ధేఽర్థే విధిస్తథా ।

విద్యాధిరాజస్య మతమవిరోధస్తయోస్తతః ।।౧,౩.౧౫ ।।

మోక్షే ఫలవిశేషోఽస్తి న చ సర్వం ప్రకాశతే ।

సర్వదా తేన దేవానామపి యుక్తా హ్యుపాసనా ।।౧,౩.౧౬ ।।

నిత్యం వృద్ధిక్షయాపేతం విష్ణోః పూర్ణం తు వేదనమ్ ।

స్పష్టాతిస్పష్టవిశదం బ్రహ్మణోఽశేషవస్తుగమ్ ।।౧,౩.౧౭ ।।

అన్యేషాం క్రమశో జ్ఞానం మితవస్తుగతం సదా ।

ఇత్యాదయో విశేషాస్తు సదా విద్యాపతేర్హృది ।।౧,౩.౧౮ ।।

జైమిన్యాద్యాస్తు సామాన్యవేత్తృత్వాత్తత్తథావదన్ ।

విద్యేశమతమేతస్మాన్నైవ సద్భిర్విరుధ్యతే ।।౧,౩.౧౯ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీబ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।

దుఃఖిబద్ధావరాద్యాస్తు తదధీనత్వహేతుతః ।

శబ్దా బ్రహ్మణి వర్తన్తే రాజ్ఞి యద్వత్పరాజయః ।।౧,౪.౧ ।।

స్వాతన్త్ర్యం తద్గతత్వం చ శబ్దవృత్తేర్హి కారణమ్ ।

స్వాతన్త్ర్యం తత్ర ముఖ్యం స్యాత్కుతో రాజ్ఞి జయోఽన్యథా ।।౧,౪.౨ ।।

న హి భృత్యస్య విజయిశబ్దస్తావత్ప్రయుజ్యతే ।

యావద్రాజ్ఞ్యన్యగత్వేఽపి స్వాతన్త్ర్యాభాసమాత్రతః ।।౧,౪.3 ।।

భృత్యబన్ధాదికం రాజ్ఞి రాజ్ఞో బన్ధాదియోగ్యతః ।

కారణం సంశయస్య స్యాదితి నైవ ప్రయుజ్యతే ।।౧,౪.౪ ।।

అమఙ్గలత్వాచ్ఛబ్దానాం రాజ్ఞా యోగాదమఙ్గలే ।

అప్రియత్వాత్తు శబ్దస్య స్యాత్ర్పయోగనివర్తనమ్ ।।౧,౪.౫ ।।

గుణాస్తు తాదృశా యత్ర ప్రయుజ్యన్తేఽఖిలా అపి ।

పూజ్యేష్వేవ విశేషేణ స్వాతన్త్ర్యం ముఖ్యకారణమ్ ।।౧,౪.౬ ।।

తతో దోషాతిదూరత్వాత్సంశయస్యాప్యసమ్భవాత్ ।

దోషాణాం విష్ణుగత్వస్య ప్రాజ్ఞబుద్ధివ్యపేక్షయా ।।౧,౪.౭ ।।

స్వాతన్త్ర్యార్థమభిప్రేత్య దోషశబ్దాశ్చ విష్ణవి ।

వాసుదేవశ్రుతిశ్చాహ నైవ విష్ణావమఙ్గలమ్ ।।౧,౪.౮ ।।

మఙ్గలామఙ్గలేఽన్యత్ర తతో నామఙ్గలం వదేత్ ।

స్వాతన్త్ర్యాపేక్షయా విష్ణౌ దోషో నామఙ్గలోక్తితః ।।౧,౪.౯ ।।

బహుభుక్త్వం యథా దోషో నృషు నైవ హరౌ క్వచిత్ ।

ఏవం దుఃఖ్యాదిశబ్దాశ్చ స్వాతన్త్ర్యాపేక్షయోదితాః ।।౧,౪.౧౦ ।।

నైవ దోషా హరౌ తద్గబుద్ధయోక్తా దోషకారిణః ।

తస్మాత్తే దోషశబ్దాశ్చ తత్రైవ గుణవాచకాః ।।౧,౪.౧౧ ।।

జాతమోతం హరౌ యస్మాజ్జ్యోతిః షః ప్రాణరూపతః ।

ఆయజ్ఞేతశ్చాయజేతో వసన్తిశ్చ వసన్తతః ।।౧,౪.౧౨ ।।

విగతచ్ఛాదనత్వాత్తు గచ్ఛ భూతక్షయఙ్కరః ।

భుఙ్క్ష్వేత్యుక్తో హరిర్హుం చ హుతమస్మిన్జగద్యతః ।।౧,౪.౧౩ ।।

స్ఫుటత్వాత్ఫడితి ప్రోక్తః కవరక్షణ ఇత్యతః ।

కవచం వతర్తే యస్మాత్తద్గుణత్వేన సర్వదా ।

వషట్తద్ధత్వత స్తేషాం వౌషడిత్యేవ కథ్యతే ।।౧,౪.౧౪ ।।

స్వీయం స్వీకురుతే యస్మాత్స్వాహేత్యుక్తో జనార్దనః ।

నమన్త్యస్మిన్గుణా యస్మాన్నమ ఇత్యేవ కథ్యతే ।।౧,౪.౧౫ ।।

ఇత్యశేషక్రియానామశబ్దైరేకో జనార్దనః ।

ఉచ్యతే ముఖ్యతో యస్మాత్పదవర్ణస్వరాదిభిః ।।౧,౪.౧౬ ।।

తస్మాదనన్తగుణతా శ్రుతితాత్పర్యతోఽస్య హి ।

విజ్ఞానార్థత్వతః సర్వశబ్దానాం నాస్తి దూషణమ్ ।।౧,౪.౧౭ ।।

అఙ్గీకృతేఽపి నైవాస్తి దోషో వాక్యసమన్వయే ।

తదర్థత్వేన కర్మాదేః సమ్భవాదల్పబుద్ధయే ।।౧,౪.౧౮ ।।

కశ్ఛన్దసాం యోగమితి శ్రుతేర్యోగార్థతత్త్వవిత్ ।

బ్రహ్మైకో నైవ చాన్యోఽస్తి క ఇత్యస్యోభయార్థతః ।।౧,౪.౧౯ ।।

తస్యాపి పూర్వసిద్ధస్య జ్ఞానమేవేతి నిశ్చయాత్ ।

నిత్యయోగోఽపి శబ్దానామర్థైర్నైవ నిషిద్ధ్యతే ।

స్త్రీశబ్దాశ్చ నిషేధార్థాః సర్వేఽపి బ్రహ్మవాచకాః ।।౧,౪.౨౦ ।।

విరోధిసర్వబాహుల్యకారణస్త్రీనిషేధినామ్ ।

పృథక్సమన్వయార్థాని స్థానాన్యేతాని సర్వశః ।।౧,౪.౨౧ ।।

సర్వమానైర్విరోధశ్చ వ్యుత్పత్తేరప్యశక్యతా ।

పరస్పరవిరోధశ్చ విరోధః కార్యతద్వతోః ।

స్త్రీలిఙ్గత్వం నిషేధశ్చ పూర్వపక్షేషు హేతవః ।।౧,౪.౨౨ ।।

దోషాత్యస్పృష్టినియమః శబ్దార్థానేకతా తథా ।

బహురూపత్వమీశస్య వ్యక్తయవ్యక్తివిశేషితా ।।౧,౪.౨౩ ।।

ఉత్పాదనం స్వదేహాచ్చ దుర్జ్ఞానావ్యక్తతా తథా ।

ఇతయాద్యా యుక్తయః సాక్షాత్సిద్ధాన్తస్థాపకా ఇహ ।।౧,౪.౨౪ ।।

అన్వయః సర్వశబ్దానామశక్యో జ్ఞాతుమఞ్జసా ।

ఇతి యల్లోకవైముఖ్యం జైమిన్యాదిమతం వదన్ ।।౧,౪.౨౫ ।।

విద్యాధినాథో భగవానపాచక్రే స్వయం ప్రభుః ।

స్వశిష్యాణాం ప్రసిద్ధయర్థం మతమాత్మీయమంశతః ।।౧,౪.౨౬ ।।

విజ్ఞాతం త్రైర్జ్ఞగాదాత్ర తారతమ్యం నృణాం వదన్ ।

తేషు తేషు పదార్థేషు రూఢిరఙ్గీకృతా యతః ।।౧,౪.౨౭ ।।

ప్రయోజనబహుత్వేన తస్య తస్యావిరోధతః ।

ఉపదేశాదిసామర్థ్యాద్వ్యష్టౌ శక్తిశ్చ గృహ్యతే ।।౧,౪.౨౮ ।।

తథాప్యేతద్విరోధే తు తద్వాచిత్వమపోద్యతే ।

అవిరోధే తు బహ్వర్థా ఏతన్మూలతయా మతాః ।।౧,౪.౨౯ ।।

ఇతో హి రూఢతాన్యేషాముపజీవ్యత్వమత్ర హి ।

తత్సిద్ధిస్తదపేక్షా చ సాపేక్షా చ హరీచ్ఛయా ।।౧,౪.3౦ ।।

తస్మాత్పరమముఖ్యత్వం విష్ణావన్యత్ర ముఖ్యతా ।

ఉపలక్షణా చ గౌణీ చ తిస్రః శబ్దస్య వృత్తయః ।।౧,౪.3౧ ।।

ప్రవృత్తిహేతోర్బాహుల్యం జ్ఞేయం పరమముఖ్యతా ।

తత్ర ప్రయోగబాహుల్యం యది తత్పరతా కిము ।।౧,౪.3౨ ।।

ఉభయం దృశ్యతే విష్ణౌ శబ్దానామపి సర్వశః ।

ప్రయోగమాత్రబాహుల్యం రూఢిరిత్యభిధీయతే ।।౧,౪.33 ।।

ప్రయోగయుక్తసాదృశ్యం సమ్బన్ధో వాప్యముఖ్యతః ।

వృత్తిహేతురితి జ్ఞేయః పూర్వాయోగే పరగ్రహః ।।౧,౪.3౪ ।।

ఏతమేవ తథా సన్తం శతర్చిత్యాదినామభిః ।

ఆచక్షత ఇతి హ్యత్ర సన్తమిత్యవధారణా ।।౧,౪.౩౫ ।।

యోగస్య రూఢేః ప్రాబల్యం విద్వద్రూఢిం చ తత్రగామ్ ।

బహుశో దర్శయత్యఙ్గస్తాత్పర్యాత్సనిరుక్తికమ్ ।।౧,౪.౩౬ ।।

అ ఇతి బ్రహ్మ కథితం తద్వ్యాఖ్యానాన్మతా తథా ।

శబ్దానామపి సర్వేషాం నామవిత్కృతకృత్యతా ।।౧,౪.౩౭ ।।

విష్ణునామార్థరూపత్వం సంహితాదేరథాబ్రవీత్ ।

ఐకారం చ షకారం చ బలచేష్టాత్మకం వదన్ ।।౧,౪.౩౮ ।।

తజ్జ్ఞానపూర్వకత్వేన సంహితాధ్యయనం తథా ।

ఉపసర్గత్వతో వేస్తు తాచ్ఛీల్యార్థాదునస్తథా ।।౧,౪.౩౯ ।।

ఐకారశ్చ షకారశ్చ నామరూపతయా మతౌ ।

తస్మాత్సమన్వయో విష్ణౌ స్వరవర్ణపదాత్మనః ।।౧,౪.౪౦ ।।

అపి వేదస్య కిముత వాక్యరూపేణ సఙ్గతిః ।

ఘోషాః సర్వేఽపి వేదాశ్చ సర్వే వేదాశ్చ యత్పదమ్ ।।౧,౪.౪౧ ।।

ఇన్ద్రం మిత్రం యమిన్ద్రం చ ప్రథమః సఙ్కృతిస్తథా ।

నామధాః సర్వదేవానామేక ఇత్యాదికా శ్రుతిః ।।౧,౪.౪౨ ।।

ప్రమాణముక్తవిషయే తదేవోక్తముపక్రమాత్ ।

ఇతి స్వయం భగవతా బ్రువతాశేషమన్వయమ్ ।।౧,౪.౪౩ ।।

న శబ్దవాచ్యత్రైవాత్ర ప్రధనస్య నిషిద్ధయతే ।

సర్వవేదేతిహాసేషు పురాణేషు చ సఙ్గ్రహాత్ ।।౧,౪.౪౪ ।।

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసమ్భవాః ।

నిబధ్నన్తి మహాబాహో దేహే దేహినమవ్యయమ్ ।।౧,౪.౪౫ ।।

ఇత్యాదివాక్యరూపేణ యత్రార్థో నాన్య ఇష్యతే ।

తేజోఽబన్నాత్మకం వాపి యద్యుపాదానమిష్యతే ।।౧,౪.౪౬ ।।

అనాద్యేవాపరాధః కః ప్రధానమితి చోదితే ।

అజామేకామితి ప్రాహ శ్రుతిరేతాం యదా తదా ।

కో దోషః సర్వథైవాస్తి పరిణామి జడం యది ।।౧,౪.౪౭ ।।

అస్మాకం పరమముఖ్యార్థో భగవానేక ఏవ తు ।

ముఖ్యమాత్రతయా రూఢం సర్వమభ్యుపగమ్యతే ।।౧,౪.౪౮ ।।

సర్వేషామపి శబ్దానాం గౌణ్యాద్యం తదయోగతః ।

అర్థద్వయమభిప్రేత్య ప్రవృత్తే హరిరుక్తవాన్ ।।౧,౪.౪౯ ।।

కార్యాణాం కారణం పూర్వం వచసాం వాచ్యముత్తమమ్ ।

యోగానాం పరమాం సిద్ధిం పరమం తే పదం విదుః ।।౧,౪.౫౦ ।।

ఇతి బుద్ధౌ సమారోహాదుభయోర్యోగరూఢయోః ।

త్యాగే చ కారణాభావాదుభయార్థత్వమిష్యతే ।।౧,౪.౫౧ ।।

విపరీతప్రమాభావే పూర్వారోహస్తు కారణమ్ ।

సా భవేద్యత్ర స వ్యర్థః పూర్వారోహో భ్రమో యథా ।

అతో జగదుపాదానం ప్రధానం వక్తి సా శ్రుతిః ।।౧,౪.౫౨ ।।

యత్తత్త్రిగుణమవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకమ్ ।

ప్రధానం ప్రకృతిం ప్రాహురవిశేషం విశేషవత్ ।।౧,౪.౫౩ ।।

పఞ్చభిః పఞ్చభిర్బ్రహ్మ చతుర్భిర్దశభిస్తథా ।

ఏతచ్చతుర్వింశతికం గణం ప్రాధానికం విదుః ।।౧,౪.౫౪ ।।

ఇతి భాగవతే ప్రాహ విద్యాధీశః స్వయం ప్రభుః ।

న చ ప్రకృతిశబ్దేన బ్రహ్మోపాదానముచ్యతే ।।౧,౪.౫౫ ।।

అవికారః సదా శుద్ధో నిత్య ఆత్మా సదా హరిః ।

సదైకరూపవిజ్ఞానబల ఆనన్దరూపకః ।।౧,౪.౫౬ ।।

నిర్వికారోఽక్షరః శుద్ధో నిరాతఙ్కోఽజరోఽమరః ।

అవిశ్వో విశ్వకర్తాజో యః పరః సోఽభిధీయతే ।।౧,౪.౫౭ ।।

నిర్వికారమనౌపమ్యం సదైకరసమక్షయమ్ ।

బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి యం విదుర్వైదికా జనాః ।।౧,౪.౫౮ ।।

ఇతి శ్రుతిపురాణోక్తయా న వికారీ జనార్దనః ।

పరాధీనవిశేషాప్తిరనివర్త్యాన్యథాభవః ।।౧,౪.౫౯ ।।

క్షీరాదివద్వికారః స్యాన్నైవ స స్యాద్ధరేః క్వచిత్ ।

అపాదానత్వమేవాస్య యద్యుపాదానతేష్యతే ।।౧,౪.౬౦ ।।

అఙ్గీకృతం తత్ప్రితృవన్నతు విశ్వాత్మనా భవః ।

న చోర్ణనాభిజనితృమాతృణాం చ వికారితా ।।౧,౪.౬౧ ।।

చేతనత్వాత్తదన్నం హి కార్యరూపతయా భవేత్ ।

అపాదానతయా విశ్వకర్తృత్వం బుద్ధిపూర్వకమ్ ।।౧,౪.౬౨ ।।

ఉక్తం భాల్లవిశాఖాయాం బ్రహ్మతర్కే చ సాదరమ్ ।

ఇచ్ఛామాత్రాత్ప్రభోః సృష్టిరవికారస్య సర్వదా ।।౧,౪.౬౩ ।।

స్వభావోఽయమనన్తస్య రజో యేనాభవజ్జగత్ ।

స్వదేహాదిచ్ఛయా విశ్వం భుక్తపూర్వం జనార్దనః ।।౧,౪.౬౪ ।।

ససర్జ మాతాపితృవదూర్ణనాభివదేవ వా ।

ప్రధానం పరిణామ్యేశో నిర్వికారః స్వయం సదా ।।౧,౪.౬౫ ।।

న చేతనవికారః స్యాద్యత్ర క్వాపి హ్యచేతనమ్ ।

నాచేతనవికారోఽపి చేతనః స్యాత్కదాచన ।।౧,౪.౬౬ ।।

నచాన్యస్యాన్యరూపత్వం వికృతత్వేఽపి దృశ్యతే ।

న క్షీరాదన్యతా దధ్నః కేనచిద్దృశ్యతే క్వచిత్ ।।౧,౪.౬౭ ।।

సర్వజ్ఞాద్బ్రహ్మణోఽన్యత్వం జగతో హ్యనుభూయతే ।

అభేదః సత్త్వమాత్రేణ స్యాద్ధర్వస్వణయోరపి ।।౧,౪.౬౮ ।।

భాగేన పరిణామశ్చేద్భాగయోర్భేద ఏవ హి ।

యో భాగో న వికారీ స్యాత్స ఏవాస్మాకమీశ్వరః ।।౧,౪.౬౯ ।।

భిన్నానాం సముదాయస్య నామ బ్రహ్మేతి చేద్భవేత్ ।

బ్రహ్మోపాదానతా న స్యాత్తదా విశ్వస్య హి క్వచిత్ ।।౧,౪.౭౦ ।।

శృఙ్గాచ్ఛరోఽవిలోమభ్యో దూర్వా గోమయతస్తథా ।

వృశ్చికశ్చేత్యేవమాద్యేష్వపాదానత్వమిష్యతే ।।౧,౪.౭౧ ।।

ఉపాదానైకదేశత్వం యద్యప్యత్ర ప్రదృశ్యతే ।

అప్యపాదానతైవాత్ర దృష్టాన్తో బ్రహ్మణో భవేత్ ।।౧,౪.౭౨ ।।

న హ్యుపాదానతైవాత్ర బాహ్యావయవగౌరవాత్ ।

న చాచేతనతస్తత్ర చేతనస్య సముద్భవః ।।౧,౪.౭౩ ।।

ఉపాదానతయా కిన్తర్వ్యపాదానం హ్యచేతనమ్ ।

కార్యదేహగతస్యాస్య చేతనస్య ప్రదృశ్యతే ।।౧,౪.౭౪ ।।

సచ్చ త్యచ్చాభవదితి నాస్య విశ్వత్వముచ్యతే ।

తత్సృష్ట్వేతి గిరైవాస్య పూర్వం విశ్వస్య సిద్ధితః ।।౧,౪.౭౫ ।।

సత్త్వాత్తతేర్వైదికత్వాత్సమ్యగ్వక్తుమశక్యతః ।

ఆశ్రయత్వాత్స్వాశ్రయత్వాజ్ఞానత్వాద్దుర్విదత్వతః ।।౧,౪.౭౬ ।।

సత్తతేర్యాతనాచ్చైవ హ్యప్రాప్తత్వాచ్చ దుర్జనైః ।

నిత్యాసాధుగుణవ్యాప్తియన్తృరూపత్వతః సదా ।

జగద్గతేన రూపేణ బ్రహ్మైవ హి తథోచ్యతే ।।౧,౪.౭౭ ।।

వ్యక్తిరుక్తగుణానాం హి పురుషాపేక్షయా నృణామ్ ।

భవేదభవదిత్యాద్యః ప్రయోగశ్చాత్ర యుజ్యతే ।।౧,౪.౭౮ ।।

తస్మాదశేషకర్తైకో నిర్వికారో రమాపతిః ।

శబ్దైః ప్రకృతిరిత్యాద్యైః స్త్రీలిఙ్గైరభిధీయతే ।।౧,౪.౭౯ ।।

బహు స్యామితి తస్యైవ హ్యుక్తమార్గేణ యుజ్యతే ।

తత్తద్గతేన రూపేణ తదర్థం హ్యసృజజ్జగత్ ।।౧,౪.౮౦ ।।

యచ్చావికృతమేవైతద్బ్రహ్మ విశ్వాత్మనా మృషా ।

దృశ్యతే మన్దదృష్టయైవ స సర్గ ఇతి కథ్యతే ।।౧,౪.౮౧ ।।

సా మన్దదృష్టిస్తస్యైవ బ్రహ్మణః కిం తతోఽన్యగా ।

బ్రహ్మణశ్చేత్క్వ సార్వజ్ఞ్యమన్యగా చేత్స్వతోఽన్యతా ।।౧,౪.౮౨ ।।

నాదేహయోగినో దృష్టిరితి తత్కారణం స్వతః ।

దేహినః కారణయుతా దేహాశ్చ యది న భ్రమాత్ ।।౧,౪.౮౩ ।।

కిం భ్రాన్తికల్పితం తత్ర భేదోఽపి భ్రమజో యది ।

భ్రాన్తేరజ్ఞానమూలత్వాత్తస్య భేదవ్యపేక్షయా ।।౧,౪.౮౪ ।।

నాజ్ఞానకల్పకం కిఞ్చిదన్యోన్యాశ్రయతా యతః ।

భ్రమత్వే త్వియముక్తిశ్చ తదన్తఃపతనాన్నహి ।।౧,౪.౮౫ ।।

వ్యావహారికతా చాస్య స్యాదబాధ్యత్వ ఏవ హి ।

బాధ్యం నార్థక్రియాకారి న చ స్వప్నోఽపి నో మృషా ।।౧,౪.౮౬ ।।

వాసనాజనితత్వేన తస్యాప్యఙ్గీకృతత్వతః ।

స హి కర్తేతి వాక్యాచ్చ జాగ్రత్త్వమితి హి భ్రమః ।।౧,౪.౮౭ ।।

సర్వభ్రమాదావపి హి జ్ఞానమస్త్యేవ తాదృశమ్ ।

తదేవార్థక్రియాకారి తత్సదేవార్థకారకమ్ ।।౧,౪.౮౮ ।।

బ్రహ్మ త్వర్థక్రియాకారి పరతః స్వత ఏవ వా ।

అఙ్గీకృతం హి తేనైవ పరతస్త్వే న చ ప్రమా ।।౧,౪.౮౯ ।।

అముఖ్యసత్యమానస్య సాధకత్వే సదాఽవయోః ।

న హి సమ్ప్రతిపత్తిః స్యాదతస్తిష్ఠతు సా ప్రమా ।।౧,౪.౯౦ ।।

న హి విప్రతిపన్నేన శక్యం సాధయితుం క్వచిత్ ।

సాధకత్వం తు సత్యస్య సాక్షిణో హ్యావయోర్ద్వయోః ।

సమ్యక్సమ్ప్రతిపన్నం తన్న వివతర్మమతం భవేత్ ।।౧,౪.౯౧ ।।

యది నాఙ్గీకృతం కిఞ్చిదనఙ్గీకృతతాపి హి ।

నాఙ్గీకృతేతి మూకః స్యాదితి నాస్మద్వివాదితా ।।౧,౪.౯౨ ।।

విశ్వం సత్యం యచ్చికేత ప్రఘాన్వస్య యథార్థతః ।

ఇత్యాదిశ్రుతయః సర్వా విశ్వసత్యత్వవాచకాః ।।౧,౪.౯౩ ।।

సత్యత్వం గగనాదేశ్చ సాక్షిప్రత్యక్షసాధితమ్ ।

సాక్షిసిద్ధస్య న క్వాపి బాధ్యత్వం తదదోషతః ।।౧,౪.౯౪ ।।

సవర్కాలేష్వబాధ్యత్వం సాక్షిణైవ ప్రతీయతే ।

కాలో హి సాక్షిప్రత్యక్షః సుషుప్తౌ చ ప్రతీతితః ।।౧,౪.౯౫ ।।

అతీతానాగతౌ కాలావపి నాసాక్షిగోచరౌ ।

పక్షీకర్తుమశక్యత్వాన్నానుమా తత్ర వర్తతే ।।౧,౪.౯౬ ।।

తదేతదితి సర్వం చ దృశ్యం వా స్మృతిగోచరమ్ ।

సాక్షిసిద్ధేన కాలేన ఖచితం హ్యేవ వర్తతే ।।౧,౪.౯౭ ।।

తస్మాన్న తం వినా కిఞ్చిత్స్మర్తుం ద్రష్టుమథాపి వా ।

శక్యం తన్నిత్యసిద్ధేర్హి నానుమావసరో భవేత్ ।।౧,౪.౯౮ ।।

అతోఽదోషప్రతీతస్య సత్యత్వం సాక్షిణా మతమ్ ।

పరీక్షాదేశ్చ సత్యత్వం తేన హ్యేవ మతం భవేత్ ।।౧,౪.౯౯ ।।

అన్యథా శ్రుతియుక్త్యాదిప్రమాణైశ్చ సహైవ తు ।

అకస్మాద్వినివృత్తిశ్చ కిం విశ్వస్య న శఙ్కయతే ।।౧,౪.౧౦౦ ।।

ఇతః పూర్వం తథాభావాద్యది నో సంస్మృతేర్గతిః ।

వాక్యానుమాదితశ్చేత్తాస్వత్రప్రామాణ్యం చ సాక్షితః ।।౧,౪.౧౦౧ ।।

తత్ప్రామాణ్యం యథా సాక్షీ స్థాపయత్యేవమేవ హి ।

సర్వకాలేష్వపి స్థైర్యాద్వ్యభిచారమపోహ్య చ ।।౧,౪.౧౦౨ ।।

ఏవమక్షజమానత్వసిద్ధాం విశ్వస్య సత్యతామ్ ।

కిమితి స్థాపయేన్న్యాయం నిర్దోషజ్ఞానశక్తితః ।।౧,౪.౧౦౩ ।।

ఏకజ్ఞానకృతం విశ్వమితి యచ్చోప్యతే మృషా ।

బహుజ్ఞానకృతం విశ్వమితి తస్యోత్తరం భవేత్ ।।౧,౪.౧౦౪ ।।

పరస్య సత్యతాం జానన్నపి యః స్వాత్మతస్కరః ।

పరో నాస్తీతి వదతి కిమిత్యున్మత్తవద్వదేత్ ।।౧,౪.౧౦౫ ।।

పరాభావే హి వాగ్వ్యర్థా యది నైవోచ్యతే తదా ।

కశావేత్రాదికం తస్య తస్కరస్యోత్తరం వదేత్ ।।౧,౪.౧౦౬ ।।

ప్రపఞ్చో యది విద్యేత నివర్తేత న సంశయః ।

మాయామాత్రమిదం ద్వైతమద్వైతం పరమార్థతః ।।౧,౪.౧౦౭ ।।

వికల్పో వినివర్తేత కల్పితో యది కేనచిత్ ।

ఉపదేశాదయం వాదోఽజ్ఞాతే ద్వైతం న విద్యతే ।।౧,౪.౧౦౮ ।।

ఇత్యత్ర యదిశబ్దౌ చ నివర్తేతేతి చ ద్వయమ్ ।

విశ్వస్య సత్యతామాహుర్విద్యేతోత్పత్తిమేవ చ ।।౧,౪.౧౦౯ ।।

విదోత్పత్తావితి హ్యస్మాద్ధాతోరుత్పత్తిరేవ హి ।

నివృత్తివ్యాప్తియుక్త్యాయః ప్రపఞ్చో భేదపఞ్చకః ।।౧,౪.౧౧౦ ।।

జీవేశ్వరభిదా చైవ జడేశ్వరభిదా తథా ।

జీవభేదో మిథశ్చైవ జడజీవభిదా తథా ।

మిథశ్చ జడభేదో యః ప్రపఞ్చో భేదపఞ్చకః ।।౧,౪.౧౧౧ ।।

సోఽయం సత్యో హ్యనాదిశ్చ సాదిశ్చేన్నాశమాప్నుయాత్ ।

ద్వైతం న విద్యత ఇతి తస్మాదజ్ఞానినాం మతమ్ ।।౧,౪.౧౧౨ ।।

ఇతి శ్రుతేర్మతం త్రాతం మాయాఖ్యహరివిద్యయా ।

ఉత్తమోఽర్థో హరిస్త్వేకస్తదన్యన్మధ్యమాధ్యమమ్ ।।౧,౪.౧౧౩ ।।

వాచారబ్ధం తు సాఙ్కేత్యం నామ స్యాద్వికృతం బహు ।

నిత్యం తు నామధేయం యన్మృత్తికేత్యాది వైదికమ్ ।।౧,౪.౧౧౪ ।।

ప్రాధాన్యాత్తత్పరిజ్ఞానాత్తత్ప్రాకృతాజ్ఞోఽపి పూరుషః ।

విద్వానిత్యుచ్యతే సద్భిరేవం నిత్యపరాత్మవిత్ ।।౧,౪.౧౧౫ ।।

సదాతనం సత్యమితి నిత్యమేవోచ్యతే బుధైః ।

ప్రయోగశ్చోత్తరత్రాస్తి జరా యద్యేనమాప్నుయాత్ ।।౧,౪.౧౧౬ ।।

దేహః ప్రధ్వంసతే వాయం కిం తతోఽస్యాతిశిష్యతే ।

హన్యతే న వధేనాయం జరయా చ న జీర్యతి ।।౧,౪.౧౧౭ ।।

ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమితి నిత్యత్వ ఏవ హి ।

వాచారమ్భణమిత్యుక్తే మిథ్యేత్యశ్రుతకల్పనమ్ ।।౧,౪.౧౧౮ ।।

పునరుక్తిర్నామధేయమితీత్యస్య నిరర్థతా ।

ఏకః పిణ్డో మణిశ్చేతి పదవైయర్థ్యమేవ చ ।।౧,౪.౧౧౯ ।।

వికారత్వవివక్షాయాం నచైకనఖకృన్తనమ్ ।

సర్వకార్త్న్యసం చ స్యాదతః సాదృశ్య ఏవ చ ।।౧,౪.౧౨౦ ।।

వివక్షాత్ర తు నిత్యత్వే ప్రాధాన్యే చోక్తవర్త్మనా ।

ప్రాధాన్యప్రతిపత్త్యర్థం సృష్టయాదేశ్చైవ విస్తరః ।।౧,౪.౧౨౧ ।।

తస్మాత్కేనాపి మార్గేణ న వివర్తమతం భవేత్ ।

తదసఙ్ఖ్యాతదోషేతం హేయమేవ శుభార్థిభిః ।।౧,౪.౧౨౨ ।।

అసఙ్ఖ్యత్వేన దోషాణాం గ్రన్థాధిక్యభయాదపి ।

ఉపరమ్యతే తతో విష్ణురిచ్ఛాపూర్వకమశ్రమః ।

కరోతి పితృవద్విశ్వం పూర్ణశేషగుణాత్మకః ।।౧,౪.౧౨౩ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ప్రథమోఽధ్యాయః ।।

ఉక్తః సమన్వయః సాక్షాదవిరోధోఽత్ర సాధ్యతే ।

చతుర్విధస్య తస్యాదౌ యౌక్తస్త్రాపి చ స్మృతేః ।। ౨,౧.౧ ।।

తస్యాశ్చతుఃస్వరూపత్వాత్ప్రత్యేకం చతురాత్మకాః ।

పాదాః సర్వే తదంశాశ్చ మూర్తీనాం వర్ణమాఽగమాత్ ।। ౨,౧.౨ ।।

ఆప్తతా సమతాదృష్టిశ్రుతిసామ్యబలాద్భవాః ।

సర్వానుసారో లఘుతా విశేషాదర్శనాఫలే ।। ౨,౧.3 ।।

ఇష్టసిద్ధిశ్చ నియమః పూర్వపక్షేషు యుక్తయః ।

ఏతా ఏవ త్వతిబలా సిద్ధాన్తస్య నియామకాః ।। ౨,౧.౪ ।।

ఆప్తైః ప్రత్యక్షతో దృష్ట్వా ప్రోక్తమర్థం కథం శ్రుతిః ।

పిపీలికాలిపినిభా వారయేత సర్వగా హి తే ।। ౨,౧.౫ ।।

ఇతి చేద్వ్యద్యశేషజ్ఞా రుద్రాద్యా హరిపూర్వకాః ।

కిం నాశేషవిదో మానం హ్యుభయత్ర సమం భవేత్ ।। ౨,౧.౬ ।।

నచాప్తినిశ్చయస్తత్ర శక్యతే వ్యభిచారతః ।

నచాస్యా వ్యభిచారేఽపి హీయతే మానతా క్వచిత్ ।। ౨,౧.౭ ।।

వేదోక్తస్యాధికారస్య దుర్నిరూపత్వతః సదా ।

నియమో వ్యభిచారో వా నైవ జ్ఞాతుం హి శక్యతే ।। ౨,౧.౮ ।।

అధికారో హి సులభః కథితోఽన్యాగమేష్వలమ్ ।

వేదోక్తో హ్యధికారస్తు దుర్లభః సర్వమానుషైః ।। ౨,౧.౯ ।।

అన్యాగమేషు విప్రత్వమపి చణ్డాలజన్మనామ్ ।

మణ్డలాన్తఃప్రవేశేన క్రమశః ప్రతిపాద్యతే ।। ౨,౧.౧౦ ।।

అధికారం దురాపాద్యముక్త్వాతిసులభం పునః ।

అశక్యం సాధనం చోక్త్వా సుశకం తత్ఫలాప్తయే ।

ఉచ్యతేఽతస్తదుక్తం హి వ్యభిచారి ఫలేఽపి తు ॥ ౨,౧.౧౧ ॥

కథం ప్రమాణతాం గచ్ఛేన్నిత్యత్వాత్పురుషోద్భవైః ।

ఉజ్ఝితం సర్వదోషైశ్చ కథం నో మానతాం వ్రజేత్ ॥ ౨,౧.౧౨ ॥

విరూప నిత్యయా వాచా నిత్యయానిత్యయా సదా ।

ఇత్యాదిశ్రుతిభిర్వేదో నిత్య ఇత్యవగమ్యతే ॥ ౨,౧.౧౩ ॥

పిపీలికాలిపిశ్చాపి ప్రమాణమవిరోధతః ।

యథా ద్రౌణేరులూకేన కృతమప్యాస బోధకమ్ ॥ ౨,౧.౧౪ ॥

అవిరుద్ధం విరుద్ధం తు విరోధాదేవ బాధితమ్ ।

విరోధాదర్శనాత్తస్మాద్వేదప్రామాణ్యమిష్యతే ॥ ౨,౧.౧౫ ॥

తన్మూలత్వాత్స్మృతీనాం చ విరోధో యత్ర న క్వచిత్ ।

విరోధోఽపి స ఏవోక్తః ప్రత్యక్షేణాగమేన వా ॥ ౨,౧.౧౬ ॥

ఆగమేనాగమస్యైవ విరోధే యుక్తిరిష్యతే ।

ఉపజీవ్యవిరోధే తు వేదస్యాన్యార్థకల్పనా ।। ౨,౧.౧౭ ।।

ప్రత్యక్షముపజీవ్యం స్యాత్ర్వాపియో యుక్తిరపి క్వచిత్ ।

ఆగమైకప్రమాణేషు తస్యైవ హ్యుపజీవ్యతా ।। ౨,౧.౧౮ ।।

యుక్తోఽయుక్తశ్చ యద్యర్థ ఆగమస్య ప్రతీయతే ।

స్యాత్తత్ర యుక్త ఏవార్థో యుక్తిశ్చ త్రివిధా మతా ।। ౨,౧.౧౯ ।।

వ్యాప్తిః ప్రత్యక్షతా యస్యా యుక్తిగాఽగమగా తథా ।

ప్రత్యక్షాగమమూలా తు యుక్తిస్తత్ర బలీయసీ ।। ౨,౧.౨౦ ।।

యాథార్థ్యమేవ మానత్వం తన్ముఖ్యం జ్ఞానశబ్దయోః ।

అర్థత్వమర్యత్రైవ స్యాన్న క్రియార్థేషు సా మతా ।। ౨,౧.౨౧ ।।

జ్ఞానార్థే జ్ఞేయతా ముఖ్యా శబ్దార్థే తదనన్తరమ్ ।

యథార్థజ్ఞానజనకా యథార్థా యుక్తయః స్మృతాః ।। ౨,౧.౨౨ ।।

అనుప్రమాణమేతాని హ్యక్షయుక్తివచాంస్యతః ।

ప్రామాణ్యం నానువాదస్య స్మృతేరపి విహీయతే ।। ౨,౧.౨౩ ।।

యాథార్థ్యమేవ ప్రామాణ్యశబ్దార్థో యద్వివక్షితః ।

అఙ్గీకృతం చేత్ప్రామాణ్యం స్మృత్యాదేః కా విరోధతా ।। ౨,౧.౨౪ ।।

నచాఫలత్వం వక్తవ్యం సర్వస్మృత్యనువాదయోః ।

ఫలవత్త్వం నచాస్మాభిః ప్రామాణ్యం హి వివక్షితమ్ ।। ౨,౧.౨౫ ।।

తృణాదిదర్శనే కిం చ ఫలవత్త్వం నిగద్యతే ।

సుఖదుఃఖాదికం కిఞ్చిత్స్మృతావపి హి దృశ్యతే ।। ౨,౧.౨౬ ।।

న పరిచ్ఛేదకార్యేవ ప్రమాణమితి చ ప్రమా ।

నిర్దోషాక్షోద్భవం హ్యత్ర ప్రత్యక్షమితి గీయతే ।। ౨,౧.౨౭ ।।

ప్రాకృతం శుద్ధచైతన్యమక్షం తు ద్వివిధం మతమ్ ।

శుద్ధమీశరమాముక్తేష్వన్యత్ర ప్రాకృతైర్యుతమ్ ।। ౨,౧.౨౮ ।।

నిర్దోషమేవ చైతన్యమన్యత్రోభయమిష్యతే ।

సుఖదుఃఖాదివిషయం శుద్ధం సంసారగేష్వపి ।। ౨,౧.౨౯ ।।

నిర్దోషత్వాతినియమాత్తద్బలిష్ఠతమం మతమ్ ।

పఞ్చేన్ద్రియమనోభేదాత్త్రాకృతం షడ్విధం స్మృతమ్ ।। ౨,౧.౩౦ ।।

అనుమా యుక్తిరేవోక్తా వ్యాప్తిరేవ తు సా స్మృతా ।

ప్రతిజ్ఞాతార్థసిద్ధయర్థం వ్యాప్తిరేవ యదోదితా ।। ౨,౧.౩౧ ।।

అవశిష్టం కిమత్రాస్తి లిఙ్గం తత్ర విజానతః ।

యది లిఙ్గమసిద్ధం స్యాత్కుత ఏవాస్య మానతా ।। ౨,౧.౩౨ ।।

యది స్మారకమాత్రం స్యాత్స్మర్తుర్నాత్ర ప్రయోజనమ్ ।

న పఞ్చావయోక్తౌ చ వివాదావసితిర్భవేత్ ।। ౨,౧.౩౩ ।।

దృష్టాన్తాదిషు చైవం స్యాత్సాధనం పునరేవ హి ।

లిఙ్గోక్తావపి చైవం స్యాదనుమావసితిర్ధ్రువా ।। ౨,౧.౩౪ ।।

విరోధోఽసఙ్గతిశ్చైవ సాక్షాద్యుక్తేస్తు దూషణమ్ ।

ప్రతిజ్ఞాయామసమ్బన్ధో యుక్తేరుక్తా హ్యసఙ్గతిః ।। ౨,౧.౩౫ ।।

విరోధోఽపి త్రిధైవ స్యాత్ప్రతిజ్ఞార్థవిరుద్ధతా ।

లిఙ్గరాహిత్యమవ్యాప్తిర్న్యూనాధిక్యే తు వాచికే ।। ౨,౧.౩౬ ।।

సాధ్యవ్యాపకవైలోమ్యమవ్యాప్తిః సాధనస్య చ ।

దుర్బలేన విరోధేఽపి న ప్రమాణమసాధకమ్ ।। ౨,౧.౩౭ ।।

స్వవాక్యేన విరోధేఽపి నైవ సాధకతాం వ్రజేత్ ।

సంవాదానుక్తిసంయుక్తా ఏత ఏవ చ నిగ్రహాః ।। ౨,౧.౩౮ ।।

వాదో జల్పో వితణ్డేతి కథాస్తిస్రో విజానతామ్ ।

స్వార్థం పరార్థమపి వా తత్త్వనిర్ణయసాధనీ ।। ౨,౧.౩౯ ।।

కేవలం తు కథా వాదో జల్పోఽర్థాదివ్యపేక్షయా ।

సతామేవ కథా జ్ఞేయా వితణ్డా త్వసతాం సతామ్ ।। ౨,౧.౪౦ ।।

అప్రకాశ్య స్వసిద్ధాన్తమసతాం పక్షదూషణమ్ ।

ఉక్తే త్రైః ప్రథమం మానే వక్తవ్యం తస్య దూషణమ్ ।। ౨,౧.౪౧ ।।

విద్యాపరీక్షాపూర్వైవ వితణ్డా జల్ప ఏవ చ ।

ఉచ్చనీచత్వనిర్ణీతిర్యతో జయపరాజయౌ ।। ౨,౧.౪౨ ।।

వినైవ తత్త్వనిర్ణీతిం న హి జల్పాదినా క్వచిత్ ।

ఉచ్చనీచత్వవిజ్ఞానమితి విద్యాపరీక్షణమ్ ।। ౨,౧.౪౩ ।।

వాదేన చోచ్చనీచత్వవిజ్ఞానం భవతి స్ఫుటమ్ ।

ఇతి వాదస్య పూర్వత్వం తత్సిద్ధౌ వ్యర్థతాన్యయోః ।। ౨,౧.౪౪ ।।

బహువిద్యత్వసిద్ధౌ తు నైవ వాదోఽపి కారణమ్ ।

సభాసభాపప్రాశ్నికపూర్వస్తు స్పర్ధినామపి ।। ౨,౧.౪౫ ।।

వాద ఏవోభయార్థః స్యాన్నిర్ణీతిజయకారకః ।

తత్త్వాప్రకాశ ఏవైకో వితణ్డాజల్పయోః ఫలమ్ ।। ౨,౧.౪౬ ।।

వినా వాదేన విద్యాయా యది శక్యం పరీక్షణమ్ ।

స్యాజ్జల్పాదిరపి క్వాపి వాద ఏవాన్యథా భవేత్ ।। ౨,౧.౪౭ ।।

జల్ప ఇత్యపి నామ స్యాద్వాదస్యైతాదృశస్య తు ।

ప్రతిజ్ఞామాత్రసాధ్యత్వమపి స్యాద్యాజ్ఞవల్క్యవత్ ।। ౨,౧.౪౮ ।।

సభా సభాపతిశ్చైవ ప్రాశ్నికాశ్చైవ వైష్ణవాః ।

రాగద్వేషవిహీనాశ్చ స్యుః సభ్యాః సర్వవేదినః ।। ౨,౧.౪౯ ।।

ప్రాశ్నికాశ్చేతదజ్ఞానే సభ్యాశ్చేషాం చ దూరగాః ।

ప్రమాణం నిర్ణయాయ స్యుః పక్షపాతవివర్జితాః ।। ౨,౧.౫౦ ।।

ఉభాభ్యాం సాధనం చైవ దూషణం వాదజల్పయోః ।

సద్భిరాగమ ఏవైకః ప్రయోజ్యోఽభీష్టసాధకః ।। ౨,౧.౫౧ ।।

స్వసిద్ధాన్తానుసారేణ హ్యసద్భిరనుమోచ్యతే ।

ప్రత్యక్షాగమవైరూప్యమాశ్రిత్యాన్యార్థతైవ తు ।। ౨,౧.౫౨ ।।

ఆగమే దశర్నియాత్ర దోషో లిఙ్గవిలోమతా ।

లిఙ్గానుకూల్యం స్వార్థస్య శ్రుత్యాదీనామనుగ్రహః ।। ౨,౧.౫౩ ।।

త్రిపఞ్చావయవామేవ యుగ్మావయవినీమపి ।

నియమాద్యోఽనుమాం బ్రూయాద్తం బ్రూయాద్యది తాదృశీ ।

నానుమేతి తదా కేన సాధ్యావయవకల్పనా ।। ౨,౧.౫౪ ।।

[ఙ్Oర్Eః జుమ్పిన్వేర్సె నుమ్బేరిన్గ్, నో లచున ఇన్తేxత్!]

నియతావయవాసిద్ధౌ వ్యాప్తిమాత్రేణ సాధనమ్ ।

కర్తవ్యమేవ తేన స్యాత్తస్మాత్సైవానుమా మతా ।। ౨,౧.౫౭ ।।

అనుభూతిః ప్రమాణం చేత్కేన స్మృతిరపోద్యతే ।

పూర్వానుభూతే కిం మానమిత్యుక్తే స్యాత్కిముత్తరమ్ ।। ౨,౧.౫౮ ।।

మానసం తద్ధి విజ్ఞానం తచ్చ సాక్షిప్రమాణకమ్ ।

అతీతానాగతం యద్వద్యోగిభిర్దృశ్యతేఽఞ్జసా ।

ఏవం పూర్వానుభూతం చ మనసైవావగమ్యతే ।। ౨,౧.౫౯ ।।

విజ్ఞాతం మనసా పూర్వం మయైతత్కృతమిత్యపి ।

సాక్షాదనుభవాత్సిద్ధం కథమేవ హ్యపోద్యతే ।। ౨,౧.౬౦ ।।

ఏవం లక్షణకే మానత్రయే బ్రహ్మాదివస్తుషు ।

ప్రమాణం వేద ఏవైకస్తత్ప్రామాణ్యం చ సాధితమ్ ।। ౨,౧.౬౧ ।।

తథాపి మృజ్జలాదీనాం బుద్ధివాగాదివాచకః ।

దృష్టవ్యాప్తివిరుద్ధత్వాత్తత్ర మానం కథం భవేత్ ।। ౨,౧.౬౨ ।।

తతస్తన్నామకః కశ్చిత్ప్రమానన్యో భవేదితి ।

యుక్త్యాగమావిరోధేన ప్రాప్తమత్రాభిధీయతే ।। ౨,౧.౬౩ ।।

బాలరూఢిం వినైవాపి విద్వద్రూఢిసమాశ్రయాత్ ।

తత్తన్నామాన ఏవైతే తత్తద్వస్త్వభిమానినః ।। ౨,౧.౬౪ ।।

సన్తి తేషాం విశేషేణ శక్తిరన్యేభ్య ఉచ్యతే ।

వ్యాప్తిశ్చోక్తానుసారేణ దృశ్యన్తే చాధికారిభిః ।। ౨,౧.౬౫ ।।

శాస్త్రోక్తవస్తునశ్చైవ వ్యుత్పత్తిః శాస్త్రలిఙ్గతః ।

వ్యుత్పత్తిః సా బలవతీ మూర్ఖవ్యుత్పత్తితా హి యత్ ।। ౨,౧.౬౬ ।।

దృఢయుక్తివిరోధే తు సర్వత్ర న్యాయ ఈదృశః ।

అల్పవాక్యయుతా యుక్తిర్బహులైవ విరోధినీ ।।౨,౧.౬౭ ।।

యత్ర తత్ర కథం వస్తునిర్ణయః స్యాదితీరితే ।

విరోధియుక్తిబాహుల్యాదితి న్యాయో వినిశ్చితః ।।౨,౧.౬౮ ।।

యుక్తేస్తు యుక్తిబాహుల్యమాగమాదాగమస్య చ ।

కథం న నిర్ణయం కుర్యాదిత్యసత్కారణం న హి ।।౨,౧.౬౯ ।।

శ్రుత్యర్థో భవతి క్వాపి శ్రుతిప్రాయోపపత్తిభిః ।

అవిరోధశ్చతుర్థే తు పాతే సమ్యక్సమర్థ్యతే ।।౨,౧.౭౦ ।।

అసత్కార్యం యథా దృష్టం వస్తుత్వాత్కారణం తథా ।

ఇతి చేన్న నిషేధైకస్వరూపస్య న కర్తృతా ।।౨,౧.౭౧ ।।

బుద్ధిపూర్వప్రవృత్తిర్హి కర్తృత్వమిహ నిశ్చితమ్ ।

ప్రతిషేధాత్మకత్వం తు భావస్యాభావధర్మతః ।

ధర్మధర్మైక్యతశ్చైవ నతు తన్మాత్రతా భవేత్ ।।౨,౧.౭౨ ।।

అభావస్య చ భావోఽపి ధర్మోఽథాపి హి ధర్మిణః ।

తాదృక్త్వం మాత్రతేప్యుక్తా బుద్ధిరాహిత్యమేవ తత్ ।। ౨,౧.౭౩ ।।

విశేష్యత్రైవ ధర్మిత్వం ప్రథమప్రతిపత్తిషు ।

నిషేధవిధిరూపత్వం భావాభావత్వమత్ర హి ।। ౨,౧.౭౪ ।।

సర్వనాశేష్వపి సదా శిష్టత్వాద్యస్య కస్య నుః ।

నాశోఽయం విమతోఽపి స్యాన్నాశత్వాత్కర్తృశేషవాన్ ।। ౨,౧.౭౫ ।।

నచాశేషనృనాశస్తు దృష్టో దృశ్యోఽస్తి వా క్వచిత్ ।

ధర్మాధర్మాశ్రయత్వేన స్వీకార్యోఽపి నరో లయే ।। ౨,౧.౭౬ ।।

అనాదిత్వం వినాదృష్టం కథం స్యాత్కారణం క్వచిత్ ।

పూర్వాదృష్టాత్పరాదృష్టం యది నైవోత్తరం కుతః ।। ౨,౧.౭౭ ।।

అదృష్టం కారణం నో చేల్లయే మానం చ కిం భవేత్ ।

ఉత్పత్తినాశకారీ హి బుద్ధిమాన్దృశ్యతే క్వచిత్ ।। ౨,౧.౭౮ ।।

తద్దృష్టాన్తేన సర్వత్ర కర్తా కిం నానుమీయతే ।

ఆగమానుగృహీతా తు మానమేషానుమాపితు ।। ౨,౧.౭౯ ।।

ఆగమానుగ్రహాభావే న తర్కః స్యాత్ప్రతిష్ఠితః ।

అక్షజాగమమూలస్య స్యాదేవాస్య ప్రతిష్ఠితిః ।

అన్యథాస్యాప్రతిష్ఠా చ స్వవాచా వ్యాహతైవ హి ।। ౨,౧.౮౦ ।।

న చ శిష్యాగృహీతత్వం నిరీశాదీశవాదినః ।

అతోఽవశిష్టజీవాదికర్తృతాత్ర నిషిద్ధయతే ।। ౨,౧.౮౧ ।।

తన్మనోఽకురుతేత్యాదేరసతో మనసో జనిః ।

నివారితా తు పూర్వత్ర హ్యకస్మాదితి తద్వినా ।। ౨,౧.౮౨ ।।

అసతో విశ్వజననమాశఙ్కయాత్ర నిషిద్ధయతే ।

ప్రాపకం వాక్యమాత్రం తు పరిహారో విశేషితః ।। ౨,౧.౮౩ ।।

క్వచిజ్జీవాకృతం దృష్ట్వా చేతనాదేవ చాకృతమ్ ।

తద్వదేవానుమాన్యత్ర వస్తుత్వాత్క్రియతే శ్రుతేః ।। ౨,౧.౮౪ ।।

నాన్యదన్యత్వమాపన్నం క్వచిద్దృష్టం కథఞ్చన ।

అతో జీవస్య న బ్రహ్మభావః స్యాద్ధి కదాచన ।। ౨,౧.౮౫ ।।

క్వచిద్భిన్నతయా దృష్టం తదభిన్నతయా కథమ్ ।

దృశ్యేన్నో దృష్టపూర్వం హి తాదృశం న చ దృశ్యతే ।। ౨,౧.౮౬ ।।

భోక్తృత్వాపత్తిత ఇతి యన్మతం తత్కుతో హరిః ।

భోక్త్రాపత్తేరితి ప్రాహ కథం చ తదనన్యతా ।। ౨,౧.౮౭ ।।

జగతస్త్వవికారత్వ ఉక్తన్యాయేన సాధితే ।

స్వతన్త్రకారణాన్యత్వం తేన హ్యత్ర నిషిద్ధయతే ।। ౨,౧.౮౮ ।।

ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావశ్చేతనా ధృతిః ।

యత్ప్రసాదాదిమే సన్తి న సన్తి యదుపేక్షయా ।

ఇతి శ్రుతేస్తద్వశస్య భావో న పర ఇత్యతః ।। ౨,౧.౮౯ ।।

శక్తోఽపి హ్యన్యథాకర్తుం స్వేచ్ఛానియమతో హరిః ।

కారణైర్నియతైరేవ కరోతీదం జగత్సదా ।। ౨,౧.౯౦ ।।

నిత్యభేదో నిమిత్తేన హ్యుపాదానేన తు ద్వయమ్ ।

అసద్వ్యత్కార్యరూపేణ కారణాత్మతయాస్తి హి ।। ౨,౧.౯౧ ।।

అనవస్థాన్యథా హి స్యాత్సర్వత్రోత్పత్తినాశయోః ।

శక్తోఽపి భగవాన్విష్ణురకర్తుం కర్తుమన్యథా ।। ౨,౧.౯౨ ।।

స్వభిన్నం కారణాభిన్నభిన్నం విశ్వం కరోత్యజః ।

ఇతి శ్రుతేరవసిత ఉక్తార్థోఽయమశేషతః ।। ౨,౧.౯౩ ।।

అనంశస్యాపి జీవస్య కిఞ్చిత్సామర్థ్యయోజనామ్ ।

కార్యేషు యః కరోత్యద్ధా నమస్తస్మై స్వయమ్భువే ।। ౨,౧.౯౪ ।।

యది భాగేన కార్యేషు జీవశక్తిం న యోజయేత్ ।

హరిస్తదా హి సర్వత్ర కృత్స్నయత్నోంఽశితాపి వా ।। ౨,౧.౯౫ ।।

అంశినో హి పటాద్యా యే భిన్నైరేవ పరస్పరమ్ ।

అంశైరంశిన ఉచ్యన్తే నైవమేవ హి చేతనాః ।। ౨,౧.౯౬ ।।

అతోఽనంశిన ఇత్యేవ శ్రుతిరేతేషు వర్తతే ।

అప్యనేకస్వరూపేషు విశేషాదేవ కేవలమ్ ।। ౨,౧.౯౭ ।।

బహుస్వరూపతాఖ్యా తు తేష్వస్త్యేవ హి సాంశతా ।

బహుత్వేనావినాభావాద్భిన్నతా నియమాద్భవేత్ ।। ౨,౧.౯౮ ।।

యది నైవం నియమకృద్భగవాన్పురుషోత్తమః ।

తస్య త్వశేషశక్తిత్వాద్యుజ్యతే సవర్మేవ చ ।। ౨,౧.౯౯ ।।

విరోధః సర్వవైశిష్ట్యయే యో ద్వితీయే నిరస్యతే ।

నారాయణస్య త్వధ్యాయే తదన్యే తత్రతత్రగాః ।। ౨,౧.౧౦౦ ।।

సృష్టిసంహారవాక్యానాం జీవరూపాభిధాయినామ్ ।

అప్యన్యోన్యావిరోధస్తు ద్వితీయాధ్యాయగోచరః ।। ౨,౧.౧౦౧ ।।

మానమేయవిశేషేణ పునరుక్తిర్న జాయతే ।

సదా ప్రవృత్తిరీశస్య స్వభావాదేవ కేవలమ్ ।। ౨,౧.౧౦౨ ।।

అఙ్గచేష్టా యథా పుంసః కాశ్చిదుద్దేశవర్జితాః ।

దేవస్యైష స్వభావోఽయమిత్యాహ శ్రుతిరఞ్జసా ।। ౨,౧.౧౦౩ ।।

క్రీడాం ప్రయోజనం కృత్వా సృష్టిః శ్రుతివిరోధినీ ।

ఇతి కేవలలీలైవ నిర్ణీతా ప్రభుణా స్వయమ్ ।। ౨,౧.౧౦౪ ।।

ఆత్మప్రయోజనార్థాయ స్పృహాం శ్రుతిరవారయత్ ।

న ప్రయోజనవత్త్వేనేత్యత ఆహ జగద్గురుః ।। ౨,౧.౧౦౫ ।।

ఇచ్ఛామాత్రం ప్రభోః సృష్టిరితి సృష్టౌ వినిశ్చితాః ।

ఇతి ప్రశంసయా కామశ్రుతిభ్యశ్చైవ యుక్తితః ।

మహాతాత్పర్యయుక్తేశ్చ నేచ్ఛామాత్రం నిషిద్ధయతే ।। ౨,౧.౧౦౬ ।।

మోక్షార్థాః శ్రుతయో యస్మాత్స చ తస్య ప్రసాదతః ।

ఉన్నినీషతివాక్యాచ్చ లోకదృష్టానుసారతః ।। ౨,౧.౧౦౭ ।।

ఇచ్ఛానిమిత్తకో యస్మాత్తదభావే కుతః శ్రుతిః ।

మహాతాత్పర్యరహితా ప్రమాణత్వం గమిష్యతి ।। ౨,౧.౧౦౮ ।।

యాథార్థ్యమేవ మానత్వమపి వాక్యం ప్రయోజకమ్ ।

మానత్వమేతి తత్రాపి యత్సమ్పూర్ణప్రయోజనమ్ ।। ౨,౧.౧౦౯ ।।

వైషమ్యం చైవ నైర్ఘృణ్యం వేదాప్రామాణ్యకారణమ్ ।

నాఙ్గీకార్యమతోఽన్యత్తు న వైషమ్యాదినామకమ్ ।। ౨,౧.౧౧౦ ।।

యదధీనా గుణాశ్చైవ దోషా అపి హి సర్వశః ।

గుణాస్తస్య కథం న స్యుః స్యుర్దోషాశ్చ కథం పునః ।। ౨,౧.౧౧౧ ।।

సర్వధర్మోపపత్తేస్తద్వాక్యైరపి హి తాదృశైః ।

నిర్దోషాశేషగుణకో నిర్ణీతో భగవాన్హరిః ।। ౨,౧.౧౧౨ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీబ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

స్మృతియుక్తిశ్రుతిగుణయుక్తయో బహుయుక్తయః ।

ఏవం చతుర్విధా నైవ విరుద్ధయన్తేఽన్వయం ప్రతి ।। ౨,౨.౧ ।।

ఇతి ప్రథమపాదేన నిర్ణీతేఽప్యభియోగతః ।

దర్శనానాం ప్రవృత్తత్వాన్మన్ద ఆశఙ్కతే పునః ।। ౨,౨.౨ ।।

అనాదికాలతో వృత్తాః సమయా హి ప్రవాహతః ।

నచోచ్ఛేదోఽస్తి కస్యాపి సమయస్యేత్యతో విభుః ।। ౨,౨.౩ ।।

భ్రాన్తిమూలత్వమేతేషాం పృథగ్దర్శయతి స్ఫుటమ్ ।

తర్కైర్దృఢతమైరేవ వాక్యైశ్చాగమవాదినామ్ ।। ౨,౨.౪ ।।

దౌర్లభ్యాచ్ఛుద్ధబుద్ధీనాం బాహుల్యాదల్పవేదినామ్ ।

తామసత్వాచ్చ లోకస్య మిథ్యాజ్ఞానప్రసక్తితః ।

విద్వేషాత్పరమే తత్త్వే తత్త్వవేదిషు చానిశమ్ ।। ౨,౨.౫ ।।

అనాదివాసనాయోగాదసురాణాం బహుత్వతః ।

దురాగ్రహగృహీతత్వాద్వర్తన్తే సమయాః సదా ।। ౨,౨.౬ ।।

తథాపి శుద్ధబుద్ధీనామీశానుగ్రహయోగినామ్ ।

యుయుక్తయస్తమో హన్యురాగమానుగతాః సదా ।। ౨,౨.౭ ।।

ఇతి విద్యాపతిః సమ్యక్సమయానాం నిరాకృతిమ్ ।

చకార నిజభక్తానాం బుద్ధిశాణత్వసిద్ధయే ।। ౨,౨.౮ ।।

చేతనాచేతనం తత్త్వద్వయమేవ నిరీశ్వరాః ।

ఆహుస్తత్పఞ్చపఞ్చత్వవిభాగస్థమచేతనమ్ ।

చేతనం తదసఙ్ఖ్యాతం భిన్నమన్యద్ద్వయం భవేత్ ।। ౨,౨.౯ ।।

అచేతనస్య కర్తృత్వం స్వాతన్త్ర్యేణ నిగద్యతే ।

పరస్పరవిభేదశ్చ కార్యాణామాలయం భవేత్ ।। ౨,౨.౧౦ ।।

భోక్తృణాం చేతనస్యాహుః కేచిత్తామపి నాపరే ।

స్వరూపచైతన్యబలాత్స్వప్రకాశాచ్చ భోగితామ్ ।। ౨,౨.౧౧ ।।

ప్రకృతేశ్చ స్వరూపస్య వివేకాగ్రహమేవ తు ।

అభోగవాదినో భోగమాహుర్భేదగ్రహాత్తయోః ।। ౨,౨.౧౨ ।।

భోగినాం ముక్తిరుద్దిష్టా స ఏవాభోగవాదినామ్ ।

ఈశస్యాసఙ్గహాదేవ న యుక్తౌ తావుభావపి ।। ౨,౨.౧౩ ।।

చేతనేచ్ఛానుసారేణ యదా దృష్టః పటోద్భవః ।

ఏతాదృశత్వమన్యస్య వస్తుత్వాత్కేన వార్యతే ।। ౨,౨.౧౪ ।।

న చ కాచిత్ప్రమోక్తార్థే శ్రుతిరేవ ప్రమా హి నః ।

ఆప్తత్వముక్తమార్గేణ వక్తుర్నైవోపపద్యతే ।। ౨,౨.౧౫ ।।

అప్రామాణ్యస్వతస్త్వస్య స్వీకారాదపి మాయివత్ ।

స్వోక్తాఖిలనిషేధీ స్యాన్న చ కిఞ్చిత్ప్రసిధ్యతి ।। ౨,౨.౧౬ ।।

ఇదం నాచేతనవశం వస్తుత్వాత్ప్రతిపన్నవత్ ।

ఇత్యేవ ప్రతిషిద్ధస్య కేన మూలానుమా భవేత్ ।। ౨,౨.౧౭ ।।

స్వతన్త్రవృత్తీ రచనా సా చైవాచేతనే కుతః ।

అచేతనత్వం స్వాతన్త్ర్యమితి చాత్మప్రమాహతమ్ ।। ౨,౨.౧౮ ।।

స్వేచ్ఛానుసారితామేవ స్వాతన్త్ర్యం హి విదో విదుః ।

కుత ఇచ్ఛాచేతనస్య సేచ్ఛం చేత్కిమచేతనమ్ ।। ౨,౨.౧౯ ।।

ఇచ్ఛామ్యహమితి హ్యేవ నిజానుభవరోధతః ।

అచేతనేచ్ఛాపగతా యది భేదాగ్రహోఽత్ర చ ।। ౨,౨.౨౦ ।।

కథం న స ఘటస్య స్యాన్మనో మ ఇతి భేదతః ।

మనసోఽపి గృహీతత్వాదుభయాత్మకతా యతః ।। ౨,౨.౨౧ ।।

కామస్య తు మనః కామః ప్రియాప్రియవిభేదతః ।

ద్వైవిధ్యం దృశ్యతే చాస్య తస్మాద్భేదాగ్రహః కుతః ।। ౨,౨.౨౨ ।।

రచనానుపపత్తేస్తన్న సర్వజ్ఞానుమాగతమ్ ।

అచేతనం జగత్కర్తృ పయోఽమ్బ్వాది చ నోపమా ।। ౨,౨.౨౩ ।।

ఏతత్ప్రశాస్తివచనాచ్చేతనాచేతనస్య చ ।

ద్వైవిధ్యేఽపితు కామాదేః కుతః స్వామిత్వమాత్మనః ।। ౨,౨.౨౪ ।।

సాక్షాదనుభవారూఢం శక్యతేఽపోదితుం క్వచిత్ ।

ఇచ్ఛాస్వామిత్వమేవోక్తమిచ్ఛావత్త్వం నచాపరమ్ ।। ౨,౨.౨౫ ।।

కిఞ్చిత్తద్వశగత్వేఽపి స్వామిత్వం లోకవద్భవేత్ ।

సర్వాత్మతన్త్రకామాదేః కిముత్రైవ పరేశితుః ।। ౨,౨.౨౬ ।।

న చానుభవగం కామస్వామిత్వం వేదవాగపి ।

శక్తాపవదితుం తస్మాత్సా తదన్యాభిధాయినీ ।। ౨,౨.౨౭ ।।

మోక్షకామో భవేదన్యో యది ముక్తాద్భవిష్యతః ।

మోక్షకామస్య కిం తేన స్వనాశార్థం చ కో యతేత్ ।। ౨,౨.౨౮ ।।

కర్తృత్వం యస్య తస్యైవ భోక్తృత్వముపలభ్యతే ।

విభాగే చ తయోర్మానం నైవ కిఞ్చిత్క్వచిద్భవేత్ ।। ౨,౨.౨౯ ।।

సర్వమానవిరోధైకదుర్దీక్షాదీక్షితస్త్వయమ్ ।

మాయావాద్యుపమాం యాయాత్తచ్ఛశబ్దాన్నిరాకృతః ।। ౨,౨.౩౦ ।।

సాఙ్ఖ్యయస్తు సేశ్వరో బ్రూతే క్షేత్రానుగ్రహశక్తిమాన్ ।

అస్తీశ్వరః స్వయమ్భూతః క్లేశకర్మాదివర్జితః ।। ౨,౨.౩౧ ।।

క్షేత్రశక్తిమతీ సైవ ప్రకృతిర్బీజశక్తిమాన్ ।

జీవః పర్జన్యవద్దైవశక్తిమానీశ్వరః స్మృతః ।। ౨,౨.3౨ ।।

పృథివీవత్ప్రధానం తజ్జీవః సన్నిధిమాత్రతః ।

బీజావపనకర్తేవేత్యత్ర ప్రాహ ప్రభుః స్వయమ్ ।। ౨,౨.33 ।।

అన్యత్ర కాపి శక్తిర్న స్వాతన్త్ర్యేణేశ ఏవ హి ।

శక్తీస్తాః ప్రేరయత్యజ్ఞాస్తదధీనాశ్చ సర్వదా ।। ౨,౨.3౪ ।।

సత్తాప్రధానపురుషశక్తీనాం చ ప్రతీతయః ।

ప్రవృత్తయశ్చ తాః సర్వా నిత్యం నిత్యాత్మనా యతః ।। ౨,౨.3౫ ।।

యథా నిత్యతయా నిత్యం నిత్యశక్తయా స్వయేశ్వరః ।

నియామయతి నిత్యం చ న ఋతే త్వదితి శ్రుతేః ।। ౨,౨.3౬ ।।

స్వభావజీవకర్మాణి ద్రవ్యం కాలః శ్రుతిః క్రియాః ।

యత్ప్రసాదాదిమే సన్తి న సన్తి యదుపేక్షయా ।। ౨,౨.3౭ ।।

ఇతి శ్రుతేర్న సత్తాద్యా అపి నారాయణం వినా ।

తత్పతఞ్జలివిన్ధ్యాదిమతం న పురుషార్థదమ్ ।। ౨,౨.౩౮ ।।

చార్వాకైరుచ్యతే మానమక్షజం నాపరం క్వచిత్ ।

దేహ ఆత్మా పుమర్థశ్చ కామార్థాభ్యాం వినా న హి ।। ౨,౨.౩౯ ।।

యదేవం దర్శనేనాస్య కోఽర్థః ప్రత్యక్షగోచరః ।

లబ్ధస్తేనైవ హి నరైః శాస్త్రాత్కిం మోహనం వినా ।। ౨,౨.౪౦ ।।

స్వపరార్థవిహీనత్వాత్స్వమతేనైవ నిష్ఫలమ్ ।

కిమిత్యున్మత్తవచ్ఛాస్త్రం వృథా ప్రలపతి స్వయమ్ ।। ౨,౨.౪౧ ।।

దేహాదన్యోఽనుభవత ఆత్మా భాతి శరీరిణామ్ ।

మమ దేహ ఇతి వ్యక్తం మమార్థ ఇతివత్సదా ।। ౨,౨.౪౨ ।।

ప్రత్యక్షస్యైవ మానత్వమితి కేనావసీయతే ।

యది తత్సాధకం వేదప్రామాణ్యే న కథం భవేత్ ।। ౨,౨.౪౩ ।।

న చాన్యామానతా క్వాపి ప్రమాణేనావసీయతే ।

స్వమతేనార్థరహిత ఉపేక్ష్యః పక్ష ఈదృశః ।। ౨,౨.౪౪ ।।

సన్నిధానాచ్చేతనస్య వర్తతే యద్యచేతనమ్ ।

తథాప్యబుద్ధిపూర్వత్వాదుక్తదోషః సమో భవేత్ ।। ౨,౨.౪౫ ।।

అఙ్గిత్వం పురుషస్యైవ సర్వైరప్యనుభూయతే ।

తదఙ్గత్వోక్తితశ్చైవ స్యాత్సర్వస్యాపలాపకః ।

కిము సర్వేశ్వరస్యాస్య హ్యపలాపాద్యతోఽఖిలమ్ ।। ౨,౨.౪౬ ।।

అఙ్గిత్వం యది తస్యైవ స్వాతన్త్ర్యం చేన్న చాఖిలమ్ ।

తత్ప్రేరణేఽప్యశక్తత్వాత్స్వతన్త్రోఽన్యో హ్యపేక్షితః ।। ౨,౨.౪౭ ।।

న చ స్వాతన్త్ర్యమస్యైవ ప్రత్యక్షాదివిరోధతః ।

హితాకృత్యాదిదోషాచ్చ భద్రం నానీశ్వరం మతమ్ ।। ౨,౨.౪౮ ।।

సంసారిణోఽన్యం సర్వేశం సర్వశక్తిమనౌపమమ్ ।

చేతనాచేతనస్యాస్య సత్త్వాదేస్తదధీనతామ్ ।

నాఙ్గీకుర్వన్తి యే తేషాం సర్వేషాం చ సమా ఇమే ।। ౨,౨.౪౯ ।।

తస్మాచ్ఛ్రుతిప్రమాణేన యుక్తిభిశ్చ పరో హరిః ।

అఙ్గీకాయర్తమో నిత్యః సర్వైరపి సునిశ్చితమ్ ।। ౨,౨.౫౦ ।।

నిత్యజ్ఞానప్రయత్నేచ్ఛం సఙ్ఖ్యద్యైరపి పఞ్చభిః ।

యుక్తమీశం వదన్త్యన్యే తదిచ్ఛాదృష్టచోదితాః ।

పరమాణవశ్చతుర్వర్గాః సంయుజ్యన్తే ద్విశోఽఖిలాః ।। ౨,౨.౫౧ ।।

పరమాణుద్వయేనైవ ద్వయణుకం నామ జాయతే ।

ద్వయణుకత్రయేణ తృయణుకం త్రైశ్చతుర్భిస్తదాత్మకమ్ ।। ౨,౨.౫౨ ।।

తతస్త్వనియమేనైవ ఖణ్డావయవినాం భవః ।

తతశ్చానియమేనైవ సర్వావయవిసమ్భవః ।। ౨,౨.౫౩ ।।

కారణం సమవాయ్యాఖ్యం పరమాణ్వాది తత్ర హి ।

ఈశేచ్ఛాదృష్టకాలాస్తు నిమిత్తం కారణం మతమ్ ।। ౨,౨.౫౪ ।।

సామాన్యాన్త్యవిశేషౌ చ సమవాయశ్చ తత్త్రయమ్ ।

నిత్యం క్రియా అనిత్యాస్తు గుణద్రవ్యే ద్విరూపకే ।। ౨,౨.౪౪ ।।

కార్యే గుణక్రియాణాం తు సమవాయ్యన్యకారణమ్ ।

కారణస్థా గుణాద్యాస్తు సంయోగో ద్రవ్యకారణమ్ ।। ౨,౨.౪౬ ।।

ఏవం స్థితేఽపి సిద్ధాన్తే విశేషస్తత్ర కల్పితః ।

ద్వ్యయణుకే పరమాణౌ చ హ్రస్వత్వం పరిమణ్డలమ్ ।। ౨,౨.౪౭ ।।

న కారణం కార్యగుణే వైరూప్యం తత్ర కారణమ్ ।

ఇత్యాహుస్తానథోవాచ విద్యాధీశః స్వయం ప్రభుః ।। ౨,౨.౪౮ ।।

మహత్త్వం చైవ దీర్ఘత్వం త్ర్యయణుకాద్యేషు కల్పితమ్ ।

తస్మాచ్చ సదృశం కార్యం తత్కార్యేష్వుపజాయతే ।। ౨,౨.౪౯ ।।

యథా తథైవ హ్రస్వత్వాత్పారిమాణ్డల్యతోఽపి హి ।

జాయేత సదృశం కార్యే పరిమాణం సమత్వతః ।। ౨,౨.౬౦ ।।

న చేన్మహత్త్వతశ్చైవ దీఘర్త్వాదపి నో భవేత్ ।

సదృశస్య హి కార్యస్య నైవ యోగః కథఞ్చన ।। ౨,౨.౬౧ ।।

అప్రత్యక్షత్వమేవం స్యాద్యతః కార్యేష్వణుత్వతః ।

ఇతి చేన్న మహత్త్వం చ పరమాణావణావపి ।

కథం త్ర్యణుకపూర్వేషు నాణుత్వమపి కథ్యతే ।। ౨,౨.౬౨ ।।

ప్రత్యక్షత్వతదన్యత్వే పురుషాపేక్షయాఖిలే ।

అణుత్వం చ మహత్త్వం చ యతో వస్తువ్యపేక్షయా ।। ౨,౨.౬౩ ।।

తారతమ్యస్థితా యస్మాత్పదార్థాః సర్వ ఏవ చ ।

యథా మహత్త్వవిశ్రాన్తిస్తథాణుత్వస్య చేష్యతే ।। ౨,౨.౬౪ ।।

పరిమాణత్వతశ్చేన్న మహత్త్వస్యాపి విశ్రమః ।

దృశ్యతేఽనన్త ఇత్యేవ తథానన్త్యమణావపి ।। ౨,౨.౬౫ ।।

న మహత్తత్వగుణత ఏతావానితి హీశ్వరః ।

పరిచ్ఛిన్నస్తథాణోశ్చ నైతావద్భాగతా క్వచిత్ ।। ౨,౨.౬౬ ।।

విశ్రాన్తో యద్యనన్తాంశః కశ్చిదస్తీతి గమ్యతే ।

నావసాయయితుం శక్యో విరోధాదేవ కేవలమ్ ।। ౨,౨.౬౭ ।।

కేవలం సాక్షిమానేన కాలో దేశోఽపి నాన్తవాన్ ।

అపర్యవసితిశ్చాణోర్దృశ్యతే సక్షిణా ద్వయోః ।। ౨,౨.౬౮ ।।

యది నో సాక్షిగమ్యం తన్మహత్త్వం కేన గమ్యతే ।

విశ్రాన్తిస్తారతమ్యేన దృశ్యతే హ్యనుమానతః ।। ౨,౨.౬౯ ।।

యద్యాగమాదనన్తం తన్మహత్త్వమవగమ్యతే ।

అనన్తమేవ చాణుత్వం కుతో నైవావసీయతే ।। ౨,౨.౭౦ ।।

మహత్త్వాణుత్వయోర్నైవ విశ్రాన్తిరుపలభ్యతే ।

అన్యదేవ హ్యనన్తత్వం మహత్త్వాణుత్వయోః సమమ్ ।। ౨,౨.౭౧ ।।

బహుత్వాల్పత్వయోర్యద్వత్సాఙ్ఖ్యయాయాముపలభ్యతే ।

ఆనన్త్యమేకభాగానాం తావత్త్వం హ్యేవ గణ్యతే ।। ౨,౨.౭౨ ।।

అణీయాంశ్చ మహీయాంశ్చ భగవానాగమోదితః ।

ఆనన్త్యవాచకః శబ్దో ద్విధానన్త్యేఽపి మానతామ్ ।। ౨,౨.౭౩ ।।

యాతి నైవ గుణాల్పత్వం కాలాత్పత్వం చ మానగమ్ ।

సర్వకాలగతస్యాల్పకాలేఽపి స్యాదవస్థితిః ।। ౨,౨.౭౪ ।।

మహాగుణస్య చాల్పేఽపి గుణః స్యాదితి చేద్భవేత్ ।

తావత్త్వమేవ నైవ స్యాద్దేశేఽప్యేతన్న నో మతమ్ ।। ౨,౨.౭౫ ।।

మహతోఽల్పత్వమపి హి వ్యోమవత్త్రాహ వేదవిత్ ।

యద్యల్పదేశసంస్థానం న సర్వత్రాపి నో భవేత్ ।। ౨,౨.౭౬ ।।

స్థితస్య హ్యల్పదేశేషు సర్వగత్వం భవేద్ధ్రువమ్ ।

ఏకత్రాప్యనవస్థస్య కుత ఏవాఖిలస్థతా ।। ౨,౨.౭౭ ।।

శూన్యత్వమేవ తస్య స్యాద్యస్యైకత్రాపి న స్థితిః ।

అతో నాణుత్వవిశ్రాన్తిర్న మహత్త్వస్య చ క్వచిత్ ।। ౨,౨.౭౮ ।।

ఉభయానన్త్యయుక్తస్మాద్యది ముఖ్యమహద్భవేత్ ।

తచ్చ బ్రహ్మ పరం సాక్షాత్సర్వానన్త్యయుతం సదా ।। ౨,౨.౭౯ ।।

యది సాక్షీ స్వయమ్భూతో న మానం కేన గమ్యతే ।

అక్షజాదేశ్చ మానత్వమనవస్థాథవా భవేత్ ।। ౨,౨.౮౦ ।।

అతః సర్వపదార్థానాం భాగాః సన్త్యేవ సర్వదా ।

సర్వదిక్ష్వపి సమ్బన్ధాదవిభాగః పరాణుతా ।। ౨,౨.౮౧ ।।

తత్సంయోగాదనియతాత్పదార్థానాం జనిర్భవేత్ ।

ద్వయోరేవ తు సంయోగ ఇతి కేనావసీయతే ।। ౨,౨.౮౨ ।।

కారణస్య గుణాస్తేన భవేయుః కార్యగా అపి ।

తారతమ్యేన సర్వేఽపి మహాన్తశ్చాణవో యతః ।। ౨,౨.౮౩ ।।

న చ తత్రోపేక్తసృష్టౌ తు మానం కేవలకల్పనా ।

కథం సాక్షిమితస్యాస్య శక్నుయాద్వారణే క్వచిత్ ।। ౨,౨.౮౪ ।।

యది సాక్షిమితం నైతన్నానుమా తత్ర వర్తతే ।

పక్షీకర్తుమశక్యత్వాత్కుత ఏవానుమా భవేత్ ।। ౨,౨.౮౫ ।।

యత్ర నాస్తి పదన్యాసః కస్తం విషయమాప్నుయాత్ ।

దేశాన్తరాదిశబ్దశ్చ శశశృఙ్గాదిశబ్దవత్ ।। ౨,౨.౮౬ ।।

సదృశం చ సజాతీయం నాస్మత్పక్షే కిం ఏవ హి ।

యేనైవ చ ప్రకారేణాత్యసిద్ధమనుమీయతే ।

తేనైవ శశృఙ్గాదేః శక్యమస్తిత్వకల్పనమ్ ।। ౨,౨.౮౭ ।।

ప్రత్యక్షమాగమో వాపి భవేద్యత్ర నియామకః ।

సైవ వ్యాప్తిర్భవేన్మానం నాన్యా సన్దిగ్ధమూలతః ।। ౨,౨.౮౮ ।।

సహదర్శనమాత్రేణ న వ్యాప్తిరవసీయతే ।

యద్రైవావ్యతిరేకస్య హ్యక్షజం వాగమో భవేత్ ।

తన్నిర్ధారితయుక్తిర్వా వ్యాప్తిః సైవాపరా న హి ।। ౨,౨.౮౯ ।।

అన్యథా సప్తమరసభవోఽప్యనుమయాఽపతేత్ ।

అనిష్టాని చ సర్వాణి హ్యనుమా కామచారిణీ ।। ౨,౨.౯౦ ।।

కార్యకారణయోశ్చైవ గుణాదేః పఞ్చకస్య చ ।

భిన్న స్యైవ తు సమ్బన్ధః సమవాయోఽన్య ఈర్యతే ।। ౨,౨.౯౧ ।।

భిన్నత్వసామ్యతస్తస్య తాభ్యాం యోగో భవేద్ధ్రువమ్ ।

స స్వనిర్వాహకశ్చేత్స్యాద్ద్రవ్యమేవ తథా న కిమ్ ।। ౨,౨.౯౨ ।।

విశేషస్తద్గతత్వాదిర్యద్యభిన్నోఽవసీయతే ।

గుణక్రియాదిరూపస్య నిషేధః కేన హేతునా ।। ౨,౨.౯౩ ।।

ద్రవ్యమేవ తతోఽనన్తవిశేషాత్మతయా సదా ।

నానావ్యవహృతేర్హేతురనన్తత్వం విశేషతః ।। ౨,౨.౯౪ ।।

విశేషశ్చ విశేషీ సః స్వేనైవ సమవాయవత్ ।

కల్పనాగురుతాదోషాత్పదార్థాన్తరతా న హి ।। ౨,౨.౯౫ ।।

కల్పయిత్వా షట్పదార్థాన్సాభావానపి కేవలమ్ ।

ఏకస్మిన్న విశేషశ్చేత్కిం పూర్వం తస్య విస్మృతిః ।। ౨,౨.౯౬ ।।

యేన ప్రత్యక్షసిద్ధేన వ్యవహారోఽఖిలో భవేత్ ।

భావాభావవిభాగేన యం వినా న కథఞ్చన ।। ౨,౨.౯౭ ।।

అభేదేన ప్రతీతిశ్చ కార్యకారణపూర్వకే ।

అభావాన్తే పదార్థేఽస్మిన్నవిశేషావసీయతే ।। ౨,౨.౯౮ ।।

సామాన్యాదిపదార్థేషు తన్నిష్ఠత్వాదయోఽఖిలాః ।

కథం ధర్మా నివార్యన్తే వస్త్వైక్యేఽపి హి వాదిభిః ।। ౨,౨.౯౯ ।।

కార్యస్య తత్తన్నిష్ఠత్వం గుణాదేర్వ్యాపితాదికః ।

కథం విశేషో నైవాస్తి స చ ధర్మోఽపరో యది ।। ౨,౨.౧౦౦ ।।

షట్పదార్థాతిరేకః స్యాత్పదార్థానియమేఽపి హి ।

ధర్మస్య ధర్మసన్తానాదనవస్థాకరో భవేత్ ।। ౨,౨.౧౦౧ ।।

సామాన్యస్యాపి సామాన్యం గుణస్యాపి గుణో హ్యతః ।

నాఙ్గీకృతః స చ యది నానవస్థా క్వచిద్భవేత్ ।। ౨,౨.౧౦౨ ।।

అస్మత్పక్షే గుణాద్యాశ్చ తద్వన్తో హి విశేషతః ।

అనన్యత్వాన్నానవస్థా భేదో నాశే భవేత్తథా ।। ౨,౨.౧౦౩ ।।

విశేషమేవ సంశ్రిత్య విశేషో బలవాన్యతః ।

దృష్టిప్రమాణతశ్చైవ విరోధో దర్శనే కథమ్ ।। ౨,౨.౧౦౪ ।।

విరోధో హ్యవిరోధశ్చ యతో దర్శనమానగౌ ।

తతో దృష్టే విరోధస్తు సద్భిరాపాద్యతే కథమ్ ।। ౨,౨.౧౦౫ ।।

అభిన్నో భగవాన్స్వేన తదన్యేన విభేదవాన్ ।

నిత్యా ధర్మాస్తదీయాస్తు సర్వేఽస్మాన్నైవ భేదినః ।। ౨,౨.౧౦౬ ।।

సామస్త్యోచ్ఛేదినోఽన్యత్ర ధర్మా ఉభయరూపకాః ।

భావే త ఏవ చోచ్ఛేదాత్తదన్యే చ సమస్తశః ।। ౨,౨.౧౦౭ ।।

అంశాంశినోరభేదేన త్వంశసంయోగ ఏవ హి ।

అంశినో నానవస్థాతో యద్యప్యంశేష్వవిశ్రమః ।। ౨,౨.౧౦౮ ।।

ఏకస్మిన్జ్ఞాత ఏవాన్యః సంయోగో జాయతే యది ।

అనవస్థా తదైవ స్యాత్సంయోగైక్యే భవేత్క్వ సా ।। ౨,౨.౧౦౯ ।।

అంశే సంయోగదృష్టేశ్చ దృష్టే కా సానవస్థితిః ।

యద్యంశగో న సంయోగః కార్యేషు ప్రథిమా కథమ్ ।। ౨,౨.౧౧౦ ।।

పరమాణోరణోర్నాస్తి మహత్తేత్యద్భుతం వచః ।

అణూనాం ప్రథిమాపేక్షాం వినైవ త్ర్యణుకేఽపి సః ।

పరమాణోర్మహత్త్వం చ వినేత్యేతద్వచః కథమ్ ।। ౨,౨.౧౧౧ ।।

అంశినోఽంశైరభేదోఽయమంశేన తు భిదాభిదా ।

సర్వప్రత్యక్షవిషయః కథమేవ హ్యపోహ్యతే ।। ౨,౨.౧౧౨ ।।

సంయోగశ్చ విభాగశ్చ భేదశ్చైవ పృథక్పృథక్ ।

అన్యోన్యప్రతియోగేన హ్యుభయోరపి దృశ్యతే ।। ౨,౨.౧౧౩ ।।

భిన్నా ఇతి తు భేదానాం సముదాయో హి దృశ్యతే ।

యథైవ చ పదార్థానామనయోర్భేద ఇత్యపి ।। ౨,౨.౧౧౪ ।।

ఇతోఽముష్యాముతోఽప్యస్య భేదో దృష్టో ద్విధర్మికః ।

తత్రైకవచనం యత్తద్విప్రాణాం భోజనం యథా ।। ౨,౨.౧౧౫ ।।

నరత్వాదికమప్యేవం తత్తద్ధర్మతయేయతే ।

న సర్వధర్మ ఏకోఽస్తి సముదాయస్తు భిన్నగః ।। ౨,౨.౧౧౬ ।।

ఏతాదృశం చ సాదృశ్యం పదార్థేషు పృథక్పృథక్ ।

ఏకస్మిన్న వినష్టేఽపి యతోఽన్యత్రైవ దృశ్యతే ।। ౨,౨.౧౧౭ ।।

కుతో భస్మత్వమాప్తస్య నరత్వం పునరిష్యతే ।

ఏకత్వే నాస్తి మానం చ శ్రుతిరప్యాహ సాదరమ్ ।। ౨,౨.౧౧౮ ।।

భిన్నాశ్చ భిన్నధర్మాశ్చ పదార్థా అఖిలా అపి ।

స్వైః స్వైర్ధర్మైరభిన్నాశ్చ స్వరూపైరపి సర్వశః ।। ౨,౨.౧౧౯ ।।

అనివృత్తవినాశాస్తు ధర్మా ఉభయరూపకాః ।

న కేనచిదభిన్నోఽతో భగవాన్స్వగుణైర్వినా ।। ౨,౨.౧౨౦ ।।

ఇతి వ్యుత్పత్తిరపి హి సాదృశ్యేనైవ గమ్యతే ।

సర్వేషు యుగపచ్ఛబ్దః సదృశేషు ప్రవర్తతే ।। ౨,౨.౧౨౧ ।।

తథాపి ప్రాప్తితస్త్వేకవచనాచ్చ విశేషతః ।

అభీప్యావగతిశ్చ స్యాచ్ఛక్తిః సాదృశ్యగా యతః ।।౨,౨.౧౨౨ ।।

తాదృశోఽయం చ తచ్ఛబ్ద ఇతి జ్ఞాపయతి స్ఫుటమ్ ।

జాతితశ్చేత్కథం తాసు తత్ర చేదనవస్థితిః ।।౨,౨.౧౨౩ ।।

తథైవ వ్యక్తివిజ్ఞానం వ్యక్తిత్వాభావదూషితమ్ ।

యది తచ్చాస్తి తస్యాపి విశేషేష్వనవస్థితిః ।।౨,౨.౧౨౪ ।।

కథం స్వరూపత్వమపి జ్ఞాయతేఽనుగతం యది ।

ఏకవ్యుత్పత్తిపర్యన్తమనవస్థాదిదూషితమ్ ।

కల్పనాగౌరవాత్తేన యుక్తా నానుగకల్పనా ।।౨,౨.౧౨౫ ।।

ఔపాధికవిశిష్టాద్యమపి తద్వస్తు కిం తతః ।

అన్యత్తదేవ చేదగ్నిమత్త్వం కిం తత్ర భణ్యతే ।।౨,౨.౧౨౬ ।।

అగ్నిసంయోగమాత్రం చేద్భవేత్తత్సిద్ధసాధనమ్ ।

భూధరస్యాగ్నిసంయోగో యది షష్ఠయర్థ ఏవ కః ।।౨,౨.౧౨౭ ।।

సమవాయో యది హ్యస్య చైకత్వాత్సిద్ధసాధనమ్ ।

యద్యస్యోపాధికో భేదః కుత ఏకత్వమిష్యతే ।। ౨,౨.౧౨౮ ।।

నానిర్వాచ్యం హి తేనేష్యమత ఔపాధికాన్యయోః ।

సత్యత్వాత్కో విశేషః స్యాన్మాయావాద్యన్యథా భవేత్ ।। ౨,౨.౧౨౯ ।।

ఉపాధిజన్యం తద్గమ్యమితి వౌపాధికం భవేత్ ।

ఉభయత్రాప్యనన్తాః స్యుః సమవాయా ఇతస్తతః ।

భిన్నత్వం చైవ తేష్వస్తి కో విశేష ఉపాధిగే ।। ౨,౨.౧౩౦ ।।

అవిద్యమాన ఏవాన్యః సమవాయోఽధిగమ్యతే ।

ఉపాధినా తద్గమకమనుమానం న మా భవేత్ ।। ౨,౨.౧౩౧ ।।

ఏవమేవాసతః సత్తసమవాయో జనిర్మతా ।

తత్రాపి హ్యుక్తదోషాణాం నైవ కిఞ్చిన్నివారకమ్ ।। ౨,౨.౧౩౨ ।।

అస్మత్పక్షే విశేషస్య సర్వత్రాఙ్గీకృతత్వతః ।

నాస్తి దోషః క్వచిద్భావో హ్యభావశ్చ స ఏవ హి ।। ౨,౨.౧౩౩ ।।

అభావస్య చ ధర్మాః స్యుర్భావాస్తేషాం చ తేఽఖిలాః ।

ప్రత్యక్షమానతః సర్వమేతన్నో వారణక్షమమ్ ।

సర్వే భావా అభావాశ్చ పదార్థాస్తేన సర్వదా ।। ౨,౨.౧౩౪ ।।

తథాపి ప్రథమం బుద్ధేర్యో నిషేధస్య గోచరః ।

సోఽభావో విధిబుద్ధేస్తు గోచరః ప్రథమం పరః ।। ౨,౨.౧౩౫ ।।

తస్మాత్ప్రధ్వస్తభేదాది సదిత్యేవావగమ్యతే ।

అస్త్యభావోఽస్తి చ ధ్వంసో దేహాభావశ్చ భస్మతా ।। ౨,౨.౧౩౬ ।।

ఇత్యాది యుజ్యతే సర్వం ప్రత్యక్షాదిప్రమాణతః ।

అన్యోన్యాభావభేదౌ చ పృథక్త్వం చ పృథక్పృథక్ ।। ౨,౨.౧౩౭ ।।

యత్కల్పయన్తి తచ్చైవ కల్పనాగౌరవాద్గతమ్ ।

పర్యాయత్వేన తే శబ్దా జ్ఞాయన్తే సర్వ ఏవ హి ।। ౨,౨.౧౩౮ ।।

భేదస్య తు స్వరూపత్వే యే వదన్తి చ శూన్యతామ్ ।

అద్భుతతాస్తే యతోఽన్యస్య ప్రతియోగిత్వమిష్యతే ।। ౨,౨.౧౩౯ ।।

ప్రతియోగినో హి భేదోఽయం నతు స్వస్మాత్కథఞ్చన ।

విభాగేనాల్పతైవ స్యాత్కృత ఏవ చ శూన్యతా ।। ౨,౨.౧౪౦ ।।

న శూన్యానాం హి సంయోగాద్భావో వస్తున ఇష్యతే ।

విదారణార్థో ధాతుశ్చ విభాగగుణవాచకః ।। ౨,౨.౧౪౧ ।।

అవిదారణేఽపి హ్యస్యస్య భిన్నావోష్ఠౌ తు తస్య చ ।

అత ఉన్మత్తవాక్యత్వాన్మాయావాదోఽభ్యుపేక్షితః ।। ౨,౨.౧౪౨ ।।

న చామన్దసదానన్దస్యన్ద్యనన్తగుణార్ణవః ।

ఈశ్వరోఽష్టగుణత్వేన ప్రమేయోఽప్రమితత్వతః ।। ౨,౨.౧౪౩ ।।

మయ్యనన్తగుణేఽనన్తే గుణతోఽనన్తవిగ్రహే ।

అనన్తగుణమాహాత్మ్యశక్తిజ్ఞానమహార్ణవః ।। ౨,౨.౧౪౪ ।।

నారాయణః పరోఽశేషచేతనేభ్యః పరం పదమ్ ।

ఇత్యాదివేదతద్వాక్యైరనన్తైశ్చావసీయతే ।। ౨,౨.౧౪౫ ।।

అనన్తగుణతా విష్ణోః కథమేవ హ్యపోద్యతే ।

యద్యనన్తవిశేషాశ్చ తజ్జ్ఞానాదేర్నివారితాః ।। ౨,౨.౧౪౬ ।।

కథం తత్తద్విషయతా సార్వజ్ఞ్యార్థం విధీయతే ।

ఔపాధికవిశేషస్తు పూర్వమేవ నిరాకృతః ।। ౨,౨.౧౪౭ ।।

స్వప్రకాశత్వమపి తు యైర్జ్ఞానస్య నివారితమ్ ।

కథం సర్వజ్ఞతా తస్య స్వజ్ఞానాధిగమం వినా ।। ౨,౨.౧౪౮ ।।

జ్ఞానం విశ్వాధిగం త్వేకం తజ్జ్ఞానవిషయం పరమ్ ।

ఇతి జ్ఞానద్వయేనైవ సర్వవిత్పరమేశ్వరః ।। ౨,౨.౧౪౯ ।।

ఇతి చేదేష ఏవార్థస్తజ్జ్ఞానావసితో యది ।

స్వప్రకాశత్వమేవ స్యాజ్జ్ఞానం హ్యేతద్విశేషణమ్ ।। ౨,౨.౧౫౦ ।।

జ్ఞానాన్తరేణ చేదత్ర భవేదేవానవస్థితిః ।

స్వప్రకాశత్వమేతస్మాద్దుర్నివార్యం సమాపతేత్ ।। ౨,౨.౧౫౧ ।।

సుఖవాన్దుఃఖవాంశ్చ స్యాదితి వ్యాప్తిశ్చ నో భవేత్ ।

నిర్దుఃఖత్వం మహానన్దః శ్రుత్యైవేశస్య భణ్యతే ।। ౨,౨.౧౫౨ ।।

యోఽశనాయాపిపాసే చ శోకాదీంశ్చాతివర్తతే ।

ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్విపాప్మేత్యాదికా చ సా ।। ౨,౨.౧౫౩ ।।

ఈశ్వరస్య తథేష్టత్వం దుఃఖిత్వోపాధిరిత్యపి ।

ఉక్తే కిముత్తరం బ్రూయాచ్ఛ్రుత్యనాదరతత్పరః ।। ౨,౨.౧౫౪ ।।

నచాత్మదుఃఖితేచ్ఛా స్యాదత ఏతన్నివార్యతే ।

సహదర్శనమాత్రేణ శ్రుతీనామపలాపకః ।। ౨,౨.౧౫౫ ।।

యజ్ఞాదేరపి పాపస్య హేతుత్వం హింసయా యుతేః ।

నానుమాతి కథం తత్ర యద్యుపాధిర్నిషిద్ధతా ।। ౨,౨.౧౫౬ ।।

అదుఃఖిత్వేన చానుక్తిః కథం నోపాధితాం వ్రజేత్ ।

అదుఃఖమితరత్సర్వం జీవా ఏవ తు దుఃఖినః ।

తేషాం దుఃఖప్రహాణాయ శ్రుతిరేషా ప్రవర్తతే ।। ౨,౨.౧౫౭ ।।

ఇతి శ్రుతిర్హి పరమా శ్రుత్యుక్తిర్యది కారణమ్ ।

కిం కార్యమనుమానేన గలస్తనసమేన హి ।। ౨,౨.౧౫౮ ।।

అనుమానేన యద్యర్థః శ్రుతిదృష్టో వ్యపోద్యతే ।

పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ నేశ్వరో ధర్మ ఏవ చ ।

స్యాత్తత్వలం చ తేనాత్ర శ్రుతిరేవ ప్రమా భవేత్ ।। ౨,౨.౧౫౯ ।।

ఈశస్యానుమయా సిద్ధేః శ్రుతిర్ధమిర్ప్రమా భవేత్ ।

తయా సర్వగుణైః పూర్ణ ఉక్త ఈశో యతస్తతః ।। ౨,౨.౧౬౦ ।।

అనానన్దానుమా తస్య ధర్మిగ్రాహివిరోధతః ।

న ప్రమాణం భవేత్తస్మాన్నానుమాత్రోపయోగినీ ।। ౨,౨.౧౬౧ ।।

నిత్యేచ్ఛత్వాత్పరేశస్య పరమాణుసదాత్వతః ।

అదృష్టకాలయోశ్చైవ భావాత్కార్యం సదా భవేత్ ।। ౨,౨.౧౬౨ ।।

న హి కాలవిభేదోఽస్తి తత్పక్షేఽస్మన్మతే హరేః ।

విశేషకాల ఏవైతత్సృష్టయాదీచ్ఛా సదాతనా ।। ౨,౨.౧౬౩ ।।

విశేషాశ్చైవ కాలస్య హరేరిచ్ఛావశాః సదా ।

సర్వే నిమేషా ఇతి హి శ్రుతిరేవాహ సాదరమ్ ।। ౨,౨.౧౬౪ ।।

ఉదీరయతి కాలాఖ్యశక్తిమిత్యస్య వాగపి ।

కాలస్య కాలగత్వేన న విరోధోఽపి కశ్చన ।। ౨,౨.౧౬౫ ।।

అసఙ్ఖ్యాతవిశేషత్వాదిచ్ఛాయా అపి సర్వదా ।

ఈశో దేశశ్చ కాలశ్చ స్వగతా ఏవ సర్వదా ।। ౨,౨.౧౬౬ ।।

ఈశాధీనౌ చ తౌ నిత్యం తదాధారౌ చ తద్గతౌ ।

ఇతి శ్రుతిరపి ప్రాహ కాలే స్వోద్దిష్ట ఏవ తు ।। ౨,౨.౧౬౭ ।।

తత్కాలసృష్టిమేవాతో వాఞ్ఛతీశః సదైవ హి ।

స్యాత్కాలః స తదైవేతి కాలస్య స్వగతత్వతః ।। ౨,౨.౧౬౮ ।।

స్వభావాదేవ హీచ్ఛైషా దేవస్యైవ ఇతి శ్రుతేః ।

స్వభావోఽపి పరేశేచ్ఛావశ ఇత్యుదితః పురా ।। ౨,౨.౧౬౯ ।।

నిత్యా అనిత్యాశ్చ తతస్తదధీనా ఇతి శ్రుతిః ।

రూపస్పర్శాదిహేతుభ్యః పరమాణోరనిత్యతా ।। ౨,౨.౧౭౦ ।।

అనుమేయా శ్రుతీనాం చ విరుద్ధత్వాన్న తన్మతమ్ ।

ఉపాదేయమతశ్చాయమవిరుద్ధః సమన్వయః ।। ౨,౨.౧౭౧ ।।

వైభాషికాశ్చ సౌత్రాన్తాః స్వరసక్షణికం జగత్ ।

అణూనాం సముదాయం చ కాలకర్మనిమిత్తతః ।। ౨,౨.౧౭౨ ।।

ఉత్పత్తికాలే యుక్తానామాత్మానం చ క్షణస్థితిమ్ ।

నిత్యం సన్తానమేతేషాం పఞ్చస్కన్ధాత్మనా స్థితమ్ ।। ౨,౨.౧౭౩ ।।

సంస్కారరూపవిజ్ఞానసఞ్జ్ఞాదుఃఖాత్మనా స్థితిః ।

దుఃఖాభావం సుఖం చాహురరూపజ్ఞానసన్తతిమ్ ।। ౨,౨.౧౭౪ ।।

మోక్షం స సముదాయో హి నైకస్మాదేవ యుజ్యతే ।

నోభయోశ్చోభయత్వం యత్సముదాయవ్యపేక్షయా ।। ౨,౨.౧౭౫ ।।

అతోఽన్యోన్యాశ్రయత్వేన సముదాయో న యుజ్యతే ।

అన్యోన్యాపేక్షయా పుంసః సముదాయత్వవేదనమ్ ।। ౨,౨.౧౭౬ ।।

స్యాత్తత్సదాతనత్వేఽపి తచ్చ సామీప్యహేతుకమ్ ।

ఇతి చేత్కార్యసమ్భూతిమాత్రవ్యాపృతికారణమ్ ।। ౨,౨.౧౭౭ ।।

నతు కార్యవిశేషేషు వ్యాపృతం కారణం భవేత్ ।

అతోఽర్థేన్ద్రియసంయోగిరూపకారణతాత్మనః ।

సంయోగిరూపరాహిత్యాన్నైవ తజ్జ్ఞానతాపి హి ।। ౨,౨.౧౭౮ ।।

విశషపకార్యజనకం యది కారణమిష్యతే ।

కుతః సమానరూపత్వం కార్యాణామపి సర్వశః ।। ౨,౨.౧౭౯ ।।

అతోఽనియత్యా యత్కిఞ్చిద్యస్య కస్యాపి కారణమ్ ।

అదృష్టస్యాపి తస్యైవ విశేషాపాదకం కుతః ।। ౨,౨.౧౮౦ ।।

యస్య కస్యాపి యత్కిఞ్చిద్విశేషముపపాదయేత్ ।

కార్యం చ కారణం చైవ యత్కిఞ్చిద్యస్య కస్యచిత్ ।। ౨,౨.౧౮౧ ।।

భవేన్నియామకాభావాదిదమస్యైవ కారణమ్ ।

ఇతి నిత్యవినాశిత్వే కేన మానేన గమ్యతే ।। ౨,౨.౧౮౨ ।।

ఇదం న జాయతేఽముష్మాదిత్యత్రాపి న కారణమ్ ।

వినాశోత్పత్తయశ్చైవ న దృశ్యన్తే సదాతనాః ।। ౨,౨.౧౮౩ ।।

దృశ్యతే ప్రత్యభిజ్ఞాతః స్థిరత్వం సర్వవస్తుషు ।

ఫలాదీనాం విశేషేణ సర్వత్రాప్యనుమీయతే ।। ౨,౨.౧౮౪ ।।

[ణ్Oర్Eః జుమ్పిన్వ్వేర్సె నుమ్బేరిఙ్గ్, నో లచున ఇన్తేxత్!]

సత్త్వేన క్షణికత్వం చేదాకాశస్యావిశేషతః ।

అవిశేషోఽఖిలస్యాపి సత్త్వాత్కిం నానుమీయతే ।। ౨,౨.౧౮౬ ।।

యద్యాకాశస్య సత్త్వం న కుత ఏవ నరాదిషు ।

సధర్మిప్రతియోగిత్వమాకాశస్యావగమ్యతే ।। ౨,౨.౧౮౭ ।।

తౌ వినా న హ్యభావశ్చ క్వచిద్దృష్టః కదాచన ।

అధర్మిప్రతియోగిత్వమాకాశస్యావగమ్యతే ।। ౨,౨.౧౮౭* ।।

స్వీకారత్యాగతోఽదృష్టదృష్టయోః సర్వవస్తుషు ।

గుణానుసృత్త ఏవాసౌ విదధాత్యధికం పునః ।। ౨,౨.౧౮౮ ।।

ఉత్తరోత్పత్తిమాత్రేణ వినాశాత్పూర్వవస్తునః ।

న సంస్కారార్పకత్వం చ యుజ్యతే కస్యచిత్క్వచిత్ ।। ౨,౨.౧౮౯ ।।

అతో జ్ఞాతం మయేత్యాది న జ్ఞేయమనుమా కుతః ।

ఏకత్వమనుభూతిస్థం త్యక్త్వా నిర్మానకా భిదా ।

కుత ఆత్మాదికేషు స్యాద్బలేవానుభవో యతః ।। ౨,౨.౧౯౦ ।।

కార్యకారణయోశ్చైకకాలీనత్వం వినా కథమ్ ।

పూర్వసంస్కారయోగీ స్యాదుత్తరో నియమేన చ ।। ౨,౨.౧౯౧ ।।

సమ్బద్ధ ఏవ సంస్కారమన్యత్రాదత్తతేఽఖిలాః ।

అసమ్బద్ధః కథం పూర్వ ఉత్తరే వాసనాకరః ।। ౨,౨.౧౯౨ ।।

ఏకకాలతయా యోగం వినా సంస్కారతః కథమ్ ।

క్షణమాత్రమవస్థానం స్వీకృతం సర్వవస్తుషు ।। ౨,౨.౧౯౩ ।।

పూర్వమధ్యాపరకలారహితః క్షణ ఇష్యతే ।

పూర్వభావభవం కార్యముత తన్నాశసమ్భవమ్ ।। ౨,౨.౧౯౪ ।।

యౌగపద్యం సతి భవేదుత్పాద్యానామశేషతః ।

వినాశే చేన్న తత్కార్యం కార్యోత్పత్తౌ చ కా ప్రమా ।। ౨,౨.౧౯౫ ।।

అభేదేన విశేషేణ దేహదీపఫలాదిషు ।

విశేషదర్శనం యుక్తమస్మాకమనుభూతితః ।। ౨,౨.౧౯౬ ।।

విశేషదర్శనం మానం యది న స్థైర్యదృక్కుతః ।

దిక్సుఖే చ ఖదృష్టాన్తాద్భావౌ సచ్చేత్క్వచిద్భవేద్ ।। ౨,౨.౧౯౭ ।।

విశ్వం ప్రత్యక్షగం త్యక్త్వా తయోర్యోఽనుమితం వదేత్ ।

మాయావాదివదేవాసావుపేక్ష్యో భూతిమిచ్ఛతా ।। ౨,౨.౧౯౮ ।।

సర్వప్రమాణసిద్ధం యద్బుద్ధేర్భేదేన సర్వదా ।

కథం ను తస్య బుద్ధిత్వం విశ్వమన్యచ్చ కిమ్ప్రమమ్ ।। ౨,౨.౧౯౯ ।।

సర్వలోకో బిభేత్యజ్ఞో యస్మాదనుభవాత్సదా ।

తస్యాపలాపినః కిం న నిష్ప్రమాణకవాదినః ।। ౨,౨.౨౦౦ ।।

సోఽహం తదిదమేవాహం సుఖీ సద్గగనం దిశః ।

సత్యా ఇత్యాద్యనుభవాః సదా తత్ప్రతిపక్షగాః ।। ౨,౨.౨౦౧ ।।

అతో నిర్మానమఖిలప్రమాణప్రతిపక్షగమ్ ।

దుర్మతం కో ను గృహ్ణీయాద్వినాసురతతిం క్వచిత్ ।। ౨,౨.౨౦౨ ।।

అపరః శూన్యమఖిలం మనోవాచామగోచరమ్ ।

నిర్విశేషం స్వయమ్భాతం నిర్లేపమజరామరమ్ ।। ౨,౨.౨౦౩ ।।

అశేషదోషరహితమనన్తం దేశకాలతః ।

వస్తుతశ్చ తదస్మీతి నిత్యోపాసాపరోక్షితమ్ ।

రాగాదిదోషరహితం తద్భావం యోగినం నయేత్ ।। ౨,౨.౨౦౪ ।।

తస్యైవానాదిసంవృత్త్యా నానాభేదాత్మకం జగత్ ।

సదివాభాతి సత్యత్వం సాంవృతం తస్య చేష్యతే ।। ౨,౨.౨౦౫ ।।

పారమార్థికసత్త్వం తు శూన్యాదన్యస్య న క్వచిత్ ।

సాంవృతేనైవ సత్యేన వ్యవహారోఽఖిలో భవేత్ ।। ౨,౨.౨౦౬ ।।

శూన్యాత్సంవృతియోగేన విశ్వమేతత్ప్రవర్తతే ।

సృష్టికాలే పునశ్చాన్తే స్తిమితం శూన్యతాం వ్రజేత్ ।

ఇతి బ్రూతే తముద్దిశ్య జగాద జగతాం గురుః ।। ౨,౨.౨౦౭ ।।

నాసతో జగతో భావో న హి దృష్టాసతో జనిః ।

సతః క్వచిత్ప్రమాణం చ దృష్టిరేవాఖిలాద్వరమ్ ।। ౨,౨.౨౦౮ ।।

యద్యేవం సప్తమరసాన్మధురాదివ పీనతా ।

భవేజ్జనస్య మార్జారశృఙ్గం గోరివ ఘాతకమ్ ।। ౨,౨.౨౦౯ ।।

కార్యార్థీ కారణం సచ్చ నోపాదద్యాత్కథఞ్చన ।

న ప్రవర్తేత చేష్టాయ శూన్యాదేవేష్టసమ్భవాత్ ।। ౨,౨.౨౧౦ ।।

దేశకాలాదినియమో నింహ శూన్యాత్సతో భవేత్ ।

పురుషేచ్ఛానుసారేణ యది కిఞ్చిత్రప్రజాయతే ।। ౨,౨.౨౧౧ ।।

కిం నానుమీయతే తద్వద్వస్తుత్వాత్పురుషాద్భవః ।

సర్వస్యాపి నచాభావో విశ్వం సదితి గమ్యతే ।। ౨,౨.౨౧౨ ।।

యతోఽనుభవరోధే తు వచనం వాదినః కుతః ।

స్వప్నభ్రాన్తివదేవేదం సంవృత్త్యైవోపలభ్యతే ।। ౨,౨.౨౧౩ ।।

యది సత్త్వేన కిఞ్చాత్ర భ్రమో నైవ నివర్తతే ।

అనాదేరస్య విశ్వస్య నివృత్తిర్యది చేష్యతే ।

నివృత్తిశ్చ నివర్తేత తస్యా భ్రాన్తిత్వసమ్భవాత్ ।। ౨,౨.౨౧౪ ।।

దృష్టస్య భ్రాన్తితా చేత్స్యాదదృష్టే న భ్రమః కుతః ।

గవామశృఙ్గిభావేన న హి స్యాచ్ఛశశృఙ్గితా ।। ౨,౨.౨౧౫ ।।

అస్మాకం తు ప్రమాణేన ప్రసాదాదీశ్వరస్య చ ।

ఉక్తభఙ్గయాఽగమానాం చ ప్రామాణ్యాద్యుజ్యతేఽఖిలమ్ ।। ౨,౨.౨౧౬ ।।

దృశ్యత్వాదివ్యమంత మిథ్యా స్వప్నవచ్చేదియం చ మా ।

మిథ్యా చేత్సాధ్యసిద్ధిర్న వ్యభిచారో న చేద్భవేత్ ।। ౨,౨.౨౧౭ ।।

సాధకత్వమసత్యస్య సాధ్యం విప్రతిపత్తితః ।

తస్య చేత్యనవస్థా స్యాత్సత్త్వం చాస్యానుభూతితః ।। ౨,౨.౨౧౮ ।।

అనుభూతివిరోధేన మిథ్యాత్వే మా న కాచన ।

అతీతానాగతౌ కాలావపి నః సాక్షిగోచరౌ ।

తత్సమ్బన్ధితయా సత్త్వమపి దృష్టస్య సాక్షిగమ్ ।। ౨,౨.౨౧౯ ।।

దృఢదృష్టం తు యద్దృష్టం దృష్టాభాసస్తతోఽపరమ్ ।

భ్రాన్తేః సంవృతిసత్యస్య విశేషోఽవ్యభిచారవాన్ ।

తేనాప్యఙ్గీకృతః సమ్యక్స నః సత్యత్వమేవ హి ।। ౨,౨.౨౨౦ ।।

విజ్ఞానాద్వ్యభిచారోఽస్య కదాచిత్స్యాదితి ప్రమా ।

నైవ దృష్టా ప్రమా సా చ న భవేత్స్వవిరోధతః ।। ౨,౨.౨౨౧ ।।

భేదో విశేష్యధర్మ్యాదిగ్రహణాపేక్షయా యది ।

అన్యోన్యాశ్రయతాహేతోర్దుర్గ్రాహ్య ఇతి యన్న తత్ ।। ౨,౨.౨౨౨ ।।

స్వరూపం వస్తునో భేదో యన్న తస్య గ్రహే గ్రహః ।

అన్యథాస్యామునా భేద ఇతి వక్తుం న యుజ్యతే ।। ౨,౨.౨౨౩ ।।

అగృహీతో యదా భేదస్తదా స్వస్మాదితి గ్రహః ।

స్యాత్ప్రతీతివిరోధాచ్చ న హి కశ్చిత్తథా వదేత్ ।। ౨,౨.౨౨౪ ।।

ధర్మిత్వప్రతియోగిత్వతద్భేదా యుగపద్యది ।

విశేషణం విశేష్యం చ తద్భావశ్చైవ గృహ్యతే ।। ౨,౨.౨౨౫ ।।

కో విరోధః స్వరూపేణ గృహీతో భేద ఏవ తు ।

అస్యాముష్మాదితి పునర్విశేషేణైవ గృహ్యతే ।। ౨,౨.౨౨౬ ।।

కిఞ్చ భేదః కథం గ్రాహ్య ఇతి యః పరిపృచ్ఛతి ।

ధర్మ్యాదిభేదగ్రహణాత్తేనోక్తోఽన్యోన్యసంశ్రయః ।। ౨,౨.౨౨౭ ।।

అన్యత్వాగ్రహణే ప్రోక్తః కథమన్యోన్యసంశ్రయః ।

అన్యత్వం యది సిద్ధం స్యాత్కథమన్యోన్యసంశ్రయః ।। ౨,౨.౨౨౮ ।।

ఏతాదృశస్య వక్తారావుభౌ జాత్యుత్తరాకరౌ ।

మాయీ మాధ్యమికశ్చైవ తదుపేక్ష్యౌ బుభూషుభిః ।। ౨,౨.౨౨౯ ।।

యచ్ఛూన్యవాదినః శూన్యం తదేవ బ్రహ్మ మాయినః ।

న హి లక్షణభేదోఽస్తి నిర్విశేషత్వతస్తయోః ।। ౨,౨.౨౩౦ ।।

అనృతాదివిరోధిత్వముభయోశ్చ స్వలక్షణమ్ ।

స్వవాక్యాభావసంవాదాన్న కృత్యం ప్రతివాదినః ।। ౨,౨.౨౩౧ ।।

తత్పక్ష ఇతి వైధర్మ్యాన్న స్వప్నాదివదిత్యజః ।

అప్రయత్నాన్నిరాచక్రే చేతి దృష్టివిరుద్ధతామ్ ।

నిష్ప్రమాణత్వమప్యస్య సూచయామాస విశ్వకృత్ ।। ౨,౨.౨౩౨ ।।

జ్ఞానమేవైకమఖిలజ్ఞేయాకారం ప్రభాసతే ।

తత్ర సన్తతిభేదశ్చ స్వభేదో భేద ఏవ చ ।

కల్పితాః ప్రతిభాసన్తే నానాసంవృతిభూమిషు ॥ ౨,౨.౨౩౩ ॥

ఇత్యేతదపి నో యుక్తం న హి జ్ఞానతయా జగత్ ।

భాసతేఽనుభవస్యైవ విరుద్ధత్వాదపేశలమ్ ॥ ౨,౨.౨౩౪ ॥

తన్మతం క్షణికత్వాచ్చ జ్ఞానస్య స్థిరరూపతః ।

జ్ఞేయస్యోక్తప్రకారేణ సర్వశ్రుతివిరోధతః ।

అనుభూతివిరుద్ధత్వాదపి పక్షా ఇమేఽశివాః ॥ ౨,౨.౨౩౫ ॥

ఆహ క్షపణకో విశ్వం సదసద్ద్వయమద్వయమ్ ।

ద్వయాద్వయమతత్సర్వం సప్తభఙ్గీసదాతనమ్ ॥ ౨,౨.౨౩౬ ॥

నైతత్పదార్థ ఏకస్మిన్యుక్తం దృష్టివిరోధతః ।

భావాభావతయా విశ్వం యేన రూపేణ మీయతే ।

తద్రూపమేవ తదితి నియమః కేన వార్యతే ॥ ౨,౨.౨౩౭ ॥

తత్తద్దోషనివృత్త్యర్థం స్వీకృతా తత్తదాత్మనా ।

యది త్రైరఖిలైర్దేషైర్లిప్యతే చలదర్శనః ॥ ౨,౨.౨౩౮ ॥

అతిహాయ ప్రమాణాప్తం నియమం సదసత్తయా ।

అశేషమావిరుద్ధం చ నిర్మానం వ్యాహతం సదా ।। ౨,౨.౨౩౯ ।।

సర్వప్రకారం వదతో దృష్టహానిరమగ్రహః ।

స్వవ్యాహతత్వమిత్యాద్యా దోషాః సర్వే భవన్తి హి ।। ౨,౨.౨౪౦ ।।

వక్తి స్వప్రభమాత్మానం దేహమానం తదప్యలమ్ ।

దుష్యం నానాశరీరేషు ప్రవేశాదన్యథాభవాత్ ।। ౨,౨.౨౪౧ ।।

అన్యథాభావి యద్వస్తు తదనిత్యమితి స్థితిః ।

తన్మతే తదనిత్యత్వం పుద్గలస్యానివారితమ్ ।। ౨,౨.౨౪౨ ।।

నానిత్యతాస్మత్పక్షే తు చైతన్యాదేర్విశేషిణః ।

లక్షణస్య నివృత్తౌ తు స్యాన్న తచ్చేతనే క్వచిత్ ।। ౨,౨.౨౪౩ ।।

ఓతప్రోతాత్మకత్వం తు పటే దేహేఽఙ్గసంస్థితిః ।

ఇత్యాదిలక్షణస్యైవ నివృత్తౌ స్యాదనిత్యతా ।। ౨,౨.౨౪౪ ।।

భౌతికం త్వేవ రూపాది వ్యాప్తం నాశేన నో మతే ।

నైవం తస్యాన్యథాభావో యస్యానిత్యత్వమీరితమ్ ।। ౨,౨.౨౪౫ ।।

రూపాదియుక్తస్య తథా జగన్నాశిత్వసిద్ధయే ।

వ్యాప్త్యా తయాన్యథాభావాదాత్మనోఽనిత్యతా భవేత్ ।। ౨,౨.౨౪౬ ।।

నిత్యోర్ధ్వగతిరప్యేషా యా ముక్తిరితి కథ్యతే ।

అలోకాకాశమాప్తస్య కథం న వికృతిశ్చ సా ।। ౨,౨.౨౪౭ ।।

కీదృశశ్చాన్యథాభావో నాశహేతుతయేష్యతే ।

సంస్థానాపగమశ్చేత్స న హి భూసాగరాదిషు ।। ౨,౨.౨౪౮ ।।

యః కశ్చిదన్యథాభావో యది ముక్తిశ్చ తాదృశీ ।

దేహమానే వికారః స్యాదితి స్థాస్నునాత్మనః ।। ౨,౨.౨౪౯ ।।

ఆహ హస్త్యాదిదేహేషు హ్యపి స్యాదన్యథాభావః ।

అణుదేహస్య జీవస్య గజత్వే వికృతిర్హి యా ।

దేహవ్యాప్త్యై విశేషః కస్తస్యాః స్థాస్నుతనౌ చ నుః ।। ౨,౨.౨౫౦ ।।

గీతాత్పుష్పఫలావాప్తిః స్పర్శాత్కార్శ్యం రసాత్స్థితిః ।

అపి వృక్షస్య దృశ్యన్త ఇతి నానాత్మతా భవేత్ ।

ఏవఞ్చాత్మాకార్త్స్న్యమితి తత ఏవాహ వేదవిత్ ।। ౨,౨.౨౫౧ ।।

సర్వజ్ఞత్వాదికైః సర్వైర్గుణైర్యుక్తం సదాశివమ్ ।

జగద్విచిత్రరచనాకర్తారం దోషవర్జితమ్ ।। ౨,౨.౨౫౨ ।।

ఆహుః పాశుపతాస్తచ్చ బహుశ్రుతివిరోధతః ।

నోపాదేయం మతం హ్యస్య దేవస్య స్తుహి గర్తగమ్ ।। ౨,౨.౨౫౩ ।।

ఉత్పిపేష శిరస్తస్య గృణీషే సత్పతిం పదమ్ ।

యద్విష్ణోరుపమం హన్తుం రుద్రమాకృష్టతే మయా ।। ౨,౨.౨౫౪ ।।

ధనుర్యం కామయే తం తముగ్రం మా శిశ్నదేవతాః ।

ఘ్నఞ్శిశ్నదేవానేకోఽసావాసీన్నారాయణః పరః ।। ౨,౨.౨౫౫ ।।

తస్మాద్రుద్రః సమ్ప్రసాదశ్చాభూతాం వైష్ణవం మఖమ్ ।

యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్తాబధ్నన్పురుషం పశుమ్ ।। ౨,౨.౨౫౬ ।।

యో భూతానామధిపతీ రుద్రస్తన్తిచరో వృషా ।

ఇత్యాదిశ్రుతిసామర్థ్యాత్పారతన్త్ర్యం జనిర్కృతిః ।। ౨,౨.౨౫౭ ।।

పరాధీనపరప్రాప్తిరజ్ఞత్వం ప్రలయేఽభవః ।

ప్రతీయన్తే సదోషత్వాన్నేశః పశుపతిస్తతః ।। ౨,౨.౨౫౮ ।।

అశరీరత్వతస్తస్య సమ్బన్ధో జగతా క్వచిత్ ।

కర్తృత్వేన న యుజ్యేత దేహినో జ్ఞానదృష్టితః ।। ౨,౨.౨౫౯ ।।

న చ దేహాదివద్విశ్వమస్య స్యాద్భోగసమ్భవాత్ ।

అధిష్ఠానే స్థితః కర్తా కార్యం కుర్వన్ప్రతీయతే ।

నాస్యాధిష్ఠానయోగోఽస్తి భూతానాం ప్రలయే తదా ।। ౨,౨.౨౬౦ ।।

అదేహశ్చేదసార్వజ్ఞః శిలాకాష్ఠాదివత్సదా ।

దేహీ చేదన్తవానేవ యజ్ఞదత్తనిదర్శనాత్ ।। ౨,౨.౨౬౧ ।।

నచైతదఖిలం విష్ణౌ శ్రుతిప్రామాణ్యగౌరవాత్ ।

మనోబుద్ధయఙ్గీతాం విష్ణోర్లక్ష్యయామో య ఏవ సః ।। ౨,౨.౨౬౨ ।।

స ఏవ దేహో విజ్ఞానమైశ్వర్యం శక్తిరూర్జితా ।

దేహో విష్ణోర్న తే విష్ణో వాసుదేవోఽగ్రతోఽభవత్ ।। ౨,౨.౨౬౩ ।।

ఏకో నారాయణస్త్వాసీన్న బ్రహ్మా న చ శఙ్కరః ।

అజస్య నాభావధ్యేకమర్పితం మాత్రయా పరః ।। ౨,౨.౨౬౪ ।।

సద్దేహః సుఖగన్ధశ్చ జ్ఞానభాః సత్పరాక్రమః ।

జ్ఞానజ్ఞానః సుఖసుఖః స విష్ణుః పరమాక్షరః ।। ౨,౨.౨౬౫ ।।

ఆనన్ద ఏక ఏవాగ్ర ఆసీన్నారాయణః ప్రభుః ।

ప్రియం తస్య శిరే మోదప్రమోదౌ చ భుజౌ హరేః ।। ౨,౨.౨౬౬ ।।

ఆనన్దో మధ్యతో బ్రహ్మ పుచ్ఛం నాన్యదభూత్క్వచిత్ ।

మనసోఽస్యాభవద్బ్రహ్మా లలాటాదపి శఙ్కరః ।। ౨,౨.౨౬౭ ।।

పక్షయోర్గరుడః శేషో ముఖాదాస సరస్వతీ ।

సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షః సహస్రపాత్ ।। ౨,౨.౨౬౮ ।।

ఇత్యాదిశ్రుతిసన్దర్భబలాన్నిత్యగుణాత్మనః ।

విష్ణోర్దేహాజ్జగత్సర్వమావిరాసీదితీయతే ।। ౨,౨.౨౬౯ ।।

మానవత్త్వాద్విరోధః కో నామానం క్వచిదిష్యతే ।

అవిరోధో విరోధశ్చ మానేనైవ హి గమ్యతే ।। ౨,౨.౨౭౦ ।।

అత ఉక్తం సమస్తం చ వాసుదేవస్య యుజ్యతే ।

శివాదినామయుక్తాశ్చ శ్రుతయో విష్ణువాచకాః ।। ౨,౨.౨౭౧ ।।

నామాని సర్వాణి చ యమేకో యో దేవనామధాః ।

విష్ణునామాని నాన్యస్య సర్వనామా హరిః స్వయమ్ ।। ౨,౨.౨౭౨ ।।

న నారాయణనామాని తదన్యేష్వపరే హరౌ ।

ఇత్యాదిశ్రుతయస్తత్ర మానం చోక్తః సమన్వయః ।। ౨,౨.౨౭౩ ।।

పురాణాని పురాణాద్యైర్విరుద్ధత్వాన్న తత్త్వమా ।

తద్విరుద్ధేషు నో మానం పూర్వాపరవిరోధతః ।। ౨,౨.౨౭౪ ।।

సమగ్రబ్రాహ్మవిరోధాచ్చ నియమాద్వైష్ణవేష్వపి ।

మోహార్థముక్తితశ్చైవ విష్ణురేకో గుణార్ణవః ।। ౨,౨.౨౭౫ ।।

స్కన్దసూర్యగణేశాదిమతాని న్యాయతోఽముతః ।

నిరాకృతాన్యశేషేణ సిద్ధాన్తస్యావిశేషతః ।। ౨,౨.౨౭౬ ।।

నిరాకృతౌ విశేషస్య భావాచ్ఛక్తిమతం పృథక్ ।

దూష్యతే మహతీ దేవీ హ్రీఙ్కరీ సర్వకారణమ్ ।

త్రిపురాభైరవీత్యాదినామభిః సాభిధీయతే ।। ౨,౨.౨౭౭ ।।

తస్యాః సదాశివాద్యాశ్చ జాయన్తే దేవమానుషాః ।

భూతభౌతికమప్యేతదితి తన్నోపపద్యతే ।। ౨,౨.౨౭౮ ।।

దృష్టా పుమ్భ్యః సదా సృష్టిః స్త్రీపుమ్భ్యో వా విశేషతః ।

కేవలాభ్యో న హి స్త్రీభ్యస్తత ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ।। ౨,౨.౨౭౯ ।।

నార్చ్యం మహావామమతం వామైరన్యదుదీర్యతే ।

శివోపసర్జనా శక్తిః ససర్జేదం సమన్తతః ।। ౨,౨.౨౮౦ ।।

ఇతి తచ్చోపపన్నం న శివస్యాకరణత్వతః ।

అదేహత్వాదపి హ్యన్యే బ్రూయుః సర్వజ్ఞమీశ్వరమ్ ।। ౨,౨.౨౮౧ ।।

అణువామా న తద్యుక్తమీశవాదప్రవేశనాత్ ।

సార్వజ్ఞ్యాదిగుణైర్యుక్తం గురుకల్పనయా ద్వయమ్ ।। ౨,౨.౨౮౨ ।।

న యుజ్యతే హ్యతస్త్వీశ ఏక ఏవ ప్రయోజకః ।

ఉక్తదోషశ్చ తత్పక్ష ఇతి నైవాత్ర దూష్యతే ।। ౨,౨.౨౮౩ ।।

శ్రుతిస్మృతీతిహాసానాం సామస్త్యేన విరోధతః ।

సతాం జుగుప్సితత్వాచ్చ నాఙ్గీకార్యం హి తన్మతమ్ ।। ౨,౨.౨౮౪ ।।

పఞ్చరాత్రనిషేధార్థమేతాన్యాచక్షతే యది ।

సూత్రాణ్యతివిరుద్ధం తద్యత ఆహ స భారతే ।। ౨,౨.౨౮౫ ।।

పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణః స్వయమ్ ।

జ్ఞానేష్వేతేషు రాజేన్ద్ర సర్వేష్వేతద్విశిష్టతే ।। ౨,౨.౨౮౬ ।।

పఞ్చరాత్రవిదో యే తు యథాక్రమపరా నృప ।

ఏకాన్తభావోపగతా వాసుదేవం విశన్తి తే ।। ౨,౨.౨౮౭ ।।

ఇతి గీతా చ తచ్ఛాస్త్రసఙ్క్షేప ఇతి హీరితమ్ ।

వేదేన పఞ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన చైవ హి ।। ౨,౨.౨౮౮ ।।

దృశ్యోఽహం నాన్యథా దృశ్యో వర్షకోటిశతైరపి ।

ఇతి వారాహవచనం శ్లోకా ఇతి వచః శ్రుతౌ ।। ౨,౨.౨౮౯ ।।

వేదైశ్చ పఞ్చరాత్రైశ్చ ధ్యేయో నారాయణః పరః ।

పఞ్చరాత్రం చ వేదాశ్చ విద్యైకైవ ద్విధేయతే ।। ౨,౨.౨౯౦ ।।

ఇత్యాదివేదవచనైః పఞ్చరాత్రమపోద్యతే ।

కథమేవాత్ర దోషః క ఉత్పత్తిర్జ్ఞోఽత ఇత్యపి ।। ౨,౨.౨౯౧ ।।

ఇహైవోక్తా నచాభూతభావస్తత్రాపి కథ్యతే ।

అనాదికర్మణా బద్ధో జీవః సంసారమణ్డలే ।। ౨,౨.౨౯౨ ।।

వాసుదేవేచ్ఛయా నిత్యం భ్రమతీతి హి తద్వచః ।

న హి సంసారసాదిత్వం పఞ్చరాత్రోదితం క్వచిత్ ।। ౨,౨.౭౯౩ ।।

జీవాభిమానిశేషస్య నామ్నా సఙ్కర్షణస్య తు ।

వాసుదేవాజ్జనిః ప్రోక్తా ప్రద్యుమ్నస్య తతస్తథా ।। ౨,౨.౭౯౪ ।।

మనోఽభిమానినః కామస్యైవం సాక్షాద్ధరేః క్వచిత్ ।

సఙ్కర్షణాదినామ్నైవ నిత్యాచిన్త్యోరుశక్తితః ।

వ్యూహ ఉక్తోఽన్యథానూద్య కథం దుష్టత్వముచ్యతే ।। ౨,౨.౭౯౫ ।।

యది విద్యాచ్చతుర్వేదానితివద్వేదపూరణమ్ ।

పఞ్చరాత్రాదితి కుతో ద్వేషః శాణ్డిల్యవర్తనే ।। ౨,౨.౭౯౬ ।।

అతః పరమశాస్త్రోరుద్వేషాదుదితమాసురైః ।

దూషణం పఞ్చరాత్రస్య వీక్షాయామపి న క్షమమ్ ।। ౨,౨.౭౯౭ ।।

అతోఽశేషజగద్ధాతా నిర్దోషోరుగుణార్ణవః ।

నారాయణః శ్రుతిగణతాత్పర్యాదవసీయతే ।। ౨,౨.౭౯౮ ।।

అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యే త్వవిద్యాముపాసతే ।

తతో భూయ ఇవాప్స్యన్తి యే తస్యా నైవ నిన్దకాః ।। ౨,౨.౨౯౯ ।।

తతో విద్యామవిద్యాం చ యో జానాత్యుభయం సహ ।

దోషజ్ఞానాదతీత్యైతాన్విద్యయామృతమశ్నుతే ।। ౨,౨.౩౦౦ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

అథాశేషసమామ్నాయవిరోధాపాకృతిం ప్రభుః ।

కరిష్యన్నధిదైవాధిభూతజీవపరాత్మనామ్ ।। ౨,౩.౧ ।।

స్వరూపనిర్ణయాయైవ వచనానాం పరస్పరమ్ ।

పాదేనానేనావిరోధం దర్శయత్యమితద్యుతిః ।। ౨,౩.౨ ।।

అనుభూతియుక్తిబహువాగ్వైలోమ్యం చ తతోఽధికమ్ ।

ఏతత్సర్వం సతః సామ్యం ద్వారవైయర్థ్యమేవ చ ।। ౨,3.3 ।।

దృష్టయుక్త్యనుసారిత్వముక్తాన్యార్థావిరోధతః ।

ప్రసిద్ధనామస్వీకారే బహువాక్యానువర్తితా ।। ౨,3.౪ ।।

లోకదృష్టానుసారిత్వం జీవసామ్యమనాదితా ।

తత్ర తత్ర పరిజ్ఞానం గుణసామ్యశ్రుతీ తథా ।। ౨,3.౫ ।।

ఉత్పత్తిమత్త్వం స్వగుణాననుభూత్యల్పకల్పనే ।

నానాశ్రుతిశ్చ వైచిత్ర్యయం యుక్తయః పూర్వపక్షగాః ।। ౨,3.౬ ।।

వ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ స్వాతన్త్ర్యమనుసారితా ।

ముఖ్యతా శక్తిమత్త్వం చ వైరూప్యం సర్వసఙ్గ్రహః ।। ౨,3.౭ ।।

గత్యాదిరీశశక్తిశ్చ సర్వమానవిరోధితా ।

అభీప్సాసిద్ధిసువ్యక్తీ శాస్త్రసిద్ధివిపర్యయః ।

విశేషకారణం చేతి సిద్ధాన్తస్యైవ సాధకాః ।। ౨,3.౮ ।।

ప్రకృతిః పురుషః కాలో దేవాస్తదభిమానినః ।

మహదాద్యాశ్చ జాయన్తే పరాధీనవిశేషితా ।

ఇదం సర్వం ససర్జేతి జనిమత్త్వమిహోదితమ్ ।। ౨,౩.౯ ।।

అవకాశమాత్రమాకాశః కథముత్పద్యతేఽన్యథా ।

యద్యనాకాశతా పూర్వం కిం మూర్తనిబిడం జగత్ ।। ౨,౩.౧౦ ।।

మూతర్స్మూర్ణతా చైవ యద్యనాకాశతా భవేత్ ।

మూర్తద్రవ్యాణి చాకాశే స్థితాన్యేవ హి సర్వదా ।। ౨,౩.౧౧ ।।

అత ఆకాశశబ్దోక్తస్తద్దేవోఽత్ర వినాయకః ।

దేహోత్పత్త్యా సముత్పన్న ఇతి శ్రుత్యాభిధీయతే ।। ౨,౩.౧౨ ।।

భూతమప్యసితం దివ్యదృష్టిగోచరమేవ తు ।

ఉత్పద్యతేఽవ్యాకృతం హి గగనం సాక్షిగోచరమ్ ।

ప్రదేశ ఇతి విజ్ఞేయం నిత్యం నోత్పద్యతే హి తత్ ।। ౨,౩.౧౩ ।।

తథాపి పూర్వసమ్బన్ధపరతన్త్రవిశేషయుక్ ।

ఋమేవోత్పత్తిమన్నామ శ్రుతిశబ్దవివక్షితమ్ ।। ౨,౩.౧౪ ।।

ప్రకృతిః పురుషః కాల ఇత్యేతే చ సమస్తశః ।

ఈశాధీనవిశేషేణ జన్యా ఇత్యేవ కీర్తితాః ।। ౨,౩.౧౫ ।।

కాలప్రవాహ ఏవైకో నిత్యో నతు విశేషవాన్ ।

పురుషావ్యక్తకాలానాం రమైవైకాభిమానినీ ।। ౨,౩.౧౬ ।।

సిసృక్షుత్వవిశేషం తత్సాక్షాద్భగవదిచ్ఛయా ।

ప్రాప్తైవ సృష్టేత్యుదితా ప్రధానం వికృతేరపి ।। ౨,౩.౧౭ ।।

పుమాంసో దేహసమ్బన్ధాత్సృష్టిమన్త ఇతీరితాః ।

ఏవం ప్రలయకాలేఽపి ప్రతిభాతపరావరః ।। ౨,౩.౧౮ ।।

ముఖ్యావాయుర్నిత్యసమః శరీరోత్పత్తికారణాత్ ।

పరాధీనవిశేషేణ జనిమానేవ శబ్దితః ।। ౨,౩.౧౯ ।।

నైవ కిఞ్చిత్తతో జన్మవర్జితం పరమాదృతే ।

పరాధీనవిశేషత్వే జన్మనః స్థూలతాభవః ।। ౨,౩.౨౦ ।।

పూర్వశబ్దవిలోపశ్చ యది జన్మేతి కీర్త్యతే ।

రమాయా నైవ జన్మాస్తి చైతన్యస్యాపి కేవలమ్ ।। ౨,౩.౨౧ ।।

ప్రధనస్య చ వేదస్య వేదస్యాపీశ్వరేచ్ఛయా ।

వ్యక్తిర్నామ విశేషోఽస్తి తస్మాత్తద్వశత్రైవ హి ।। ౨,౩.౨౨ ।।

ఉత్పత్తిరత్ర కథితా స్వతన్త్రత్వాత్పరాత్మనః ।

నైవోత్పత్తిః కథమపి న స్వతన్త్రం తతోఽపరమ్ ।। ౨,౩.౨౩ ।।

అచ్ఛేద్యస్యాపి జీవస్య విభాగం బహుధా హరిః ।

కృత్వా భోగాన్ప్రదాయ్యైవ చైక్యమాపాదయేత్పునః ।। ౨,౩.౨౪ ।।

అత ఈశవశం సర్వం చేతనాచేతనం జగత్ ।

అవిభాగం విభాగాయ యదా నయతి కేశవః ।

కిమశక్యం పరేశస్య తదేతి హ్యభిధీయతే ।। ౨,౩.౨౫ ।।

ఏవం స్థితేఽపి జీవైక్యం కేచిదాహుః పరాత్మనా ।

తద్యోఽహమితిపూర్వాభిః శ్రుతిభిశ్చానుమాబలాత్ ।। ౨,3.౨౬ ।।

న తద్యుక్తం యతో విష్ణుః పృథగేవాభిధీయతే ।

ప్రజ్ఞానేత్రోఽలోక ఇతి ముక్తౌ భేదోఽభిధీయతే ।

ఏతమానన్దమిత్యన్యా పరమం సామ్యమిత్యపి ।। ౨,3.౨౭ ।।

ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః ।

సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ ।। ౨,3.౨౮ ।।

ఉపసమ్పద్య తజ్జ్యోతిః స్వరూపేణాభిపద్యతే ।

తత్ర పర్యేతి జక్షంశ్చ క్రీడన్నపి సదా సుఖీ ।। ౨,3.౨౯ ।।

ఆచక్ష్వ మే మోక్షం ధీరా యం ప్రవదన్తి తమ్ ।

ఇత్యుక్త ఆహ వాగ్దేవీ పరం మోక్షం ప్రజాపతేః ।। ౨,3.30 ।।

శాఖాం శాఖాం మహానద్యః సంయాన్తి పరితఃస్రవాః ।

ధానాపూపా మాంసకామాః సదా పాయసకర్దమాః ।। ౨,3.3౧ ।।

యస్మిన్నగ్నిముఖా దేవాః సేన్ద్రాః సహమరుద్గణాః ।

ఈజిరే క్రతుభిః శ్రేష్ఠైస్తదక్షరముపాసతే ।। ౨,౩.౩౨ ।।

ప్రవిశన్తి పరం దేవం ముక్తాస్తత్రైవ భోగినః ।

నిర్గచ్ఛన్తి యథాకామం పరేశేనైవ చోదితాః ।। ౨,౩.౩౩ ।।

భేదదృష్టయాభిమానేన నిఃసఙ్గేనాపి కమర్ణా ।

కర్తృత్వాత్సగుణం బ్రహ్మ పురుషం పురుషర్షభమ్ ।। ౨,౩.౩౪ ।।

స సఙ్గత్య పునః కాలే కాలేనేశ్వరమూర్తితా ।

జాతేఽగుణవ్యతికరే యథాపూర్వం ప్రజాయతే ।। ౨,౩.౩౫ ।।

ఋచాం త్వః పోషమాస్తే చ పరేణ ప్రేరితాః సదా ।

యత్కామస్తత్సృజత్యద్ధైషాత్మనా తతత్సృజత్యపి ।। ౨,౩.౩౬ ।।

సహైవ బ్రహ్మణా కామాన్భుఙ్క్తే నిస్త్రీర్ణతద్గుణః ।

దుఃఖాదీంశ్చ పరిత్యజ్య జగద్వ్యాపారవర్జితః ।। ౨,౩.౩౭ ।।

భుఙ్క్తే భోగాన్స్వైవోచ్చానిత్యాద్యాగమమానతః ।

ముక్తస్య భేదావగతేః కథమేవ హ్యభిన్నతా ।। ౨,౩.౩౮ ।।

జీవేశయోర్న్యానుమా చ తదభేదం ప్రమాపయేత్ ।

మిథ్యైవ భేదో విమతో భేదత్వాచ్చన్ద్రభేదవత్ ।

ఇతి చేత్సాధ్యధర్మోఽయం సన్నసన్వా నవోభయమ్ ।। ౨,౩.౩౯ ।।

యది సన్నపసిద్ధాన్తః స ఏవాసన్నితీరితే ।

నోభయం చేన్న సిద్ధం తదితి మానస్య దూషణమ్ ।। ౨,౩.౪౦ ।।

న చ మానాన్తరేణైతచ్ఛక్యం సాధయితుం క్వచిత్ ।

అనుమానేన చేత్త్సైవ హ్యనవస్థా భవిష్యతి ।। ౨,౩.౪౧ ।।

నచాగమస్తదర్థోఽస్తి నాసదాసీన్న తద్వదేత్ ।

పరిశేషాదనిర్వాచ్యం యది సిద్ధయేత్పరాత్మనః ।। ౨,౩.౪౨ ।।

అనిర్వాచ్యత్వమేవ స్యాత్పరిశిష్టో హ్యసౌ తదా ।

నచాన్య ఆగమస్తత్ర సదసత్త్వతియోగిని ।। ౨,౩.౪౩ ।।

న చ ప్రత్యక్షమాత్రాస్తి నచార్థాపత్తిరిష్యతే ।

బాధాయోగాత్సత ఇతి బాధాభావత ఏవ హి ।। ౨,౩.౪౪ ।।

విషయస్య కుతో బాధో విద్యమానం హి బాధ్యతే ।

న హి వన్ధ్యాసుతో వధ్యో యజ్ఞదత్తో హి వధ్యతే ।। ౨,౩.౪౫ ।।

బాధాయోగః సత ఇతి వ్యాప్తిరేషా క్వ దృశ్యతే ।

కశ్చాయం బాధ ఉద్దిష్టో న హి నాశోఽసతో భవేత్ ।

నివృత్తిశ్చాప్రవృత్తస్య కథమేవోపపద్యతే ।। ౨,౩.౪౬ ।।

నాసీదస్తి భవిష్యచ్చ తదితి జ్ఞానమేయతా ।

యది బాధస్తదాసత్త్వం తేనైవాఙ్గీకృతం పునః ।। ౨,౩.౪౭ ।।

ప్రతీతిర్నాసత ఇతి వదన్నఙ్గీకరోతి తామ్ ।

నిషేధో హ్యప్రతీతస్య కథఞ్చిన్నోపపద్యతే ।। ౨,౩.౪౮ ।।

న చోపమా భవేదత్ర ప్రత్యక్షాత్సత్త్వమేవ చ ।

శాస్త్రగమ్యపరేశానాద్భేదః స్వాత్మన ఈయతే ।। ౨,3.౪౯ ।।

అనుభూతివిరోధేన కథమేకత్వముచ్యతే ।

కిఞ్చిత్కర్తా చ దుఃఖీతి సర్వైరేవానుభూయతే ।। ౨,3.౫౦ ।।

సర్వజ్ఞో భగవాన్విష్ణుః సర్వశక్తిరితి శ్రుతః ।

అనుభూతాద్ధి భేదేన శ్రుతిరేషా వదత్యముమ్ ।। ౨,3.౫౧ ।।

ఉపజీవ్యవిరుద్ధం తు కథమైక్యం శ్రుతిర్వదేత్ ।

అప్రామాణ్యం యదా భేదవాచకస్య భవిష్యతి ।। ౨,3.౫౨ ।।

స ఏవ ధర్మిణో గ్రాహీ తదభేదః కథం భవేత్ ।

యత్స్వరూపగ్రహే మానం తద్ధర్మే న కథం భవేత్ ।। ౨,3.౫3 ।।

ఏకవిజ్ఞానవిజ్ఞప్త్యా ద్వయం మానం భవిష్యతి ।

న చేదేకమమానం తద్ద్వయమప్యత్ర నో భవేత్ ।। ౨,3.౫౪ ।।

ధర్మిగ్రాహివిరోధస్తు తస్మాన్మానస్య దూషణమ్ ।

నోపజీవ్యో హ్యభేదోఽత్ర క్వచిద్భేదశ్రుతేర్బలాత్ ।। ౨,3.౫౫ ।।

న చ మానాన్తరోపేయం బ్రహ్మ తద్భవతి క్వచిత్ ।

యేన మానేన చాపేయం భేదస్తేనావగమ్యతే ।। ౨,౩.౫౬ ।।

సర్వజ్ఞానమయైవేశో యద్యుపేయః కథఞ్చన ।

సర్వజ్ఞత్వగుణేనైవ తయా భేదోఽవగమ్యతే ।। ౨,౩.౫౭ ।।

న దుఃఖానుభవః క్వాపి మిథ్యానుభవతాం వ్రజేత్ ।

న హి బాధః క్వచిద్దృష్టో దుఃఖాద్యనుభవస్య తు ।। ౨,౩.౫౮ ।।

యది దుఃఖానుభూతిశ్చ భ్రాన్తిరిత్యవసీయతే ।

అదుఃఖితాశ్రుతిః కేన న భ్రాన్తిరితి గమ్యతే ।। ౨,౩.౫౯ ।।

శ్రుతిస్వరూపమర్థశ్చ మానేనైవావసీయతే ।

తచ్చేన్మానం గృహీతం తే కిం దుఃఖానుభవే భ్రమః ।। ౨,౩.౬౦ ।।

న చ బాధవిశేషోఽస్తి యదబాధితమేవ తత్ ।

బాధో యద్యనుభూతేఽర్థే కథం నిర్ణయ ఈయతే ।। ౨,౩.౬౧ ।।

కోఽపి హ్యర్థో న నిశ్చేతుం శక్యతే భ్రమవాదినా ।

భ్రమత్వమభ్రమత్వం చ యద్రైవానుభవోపగమ్ ।

ఏకస్య భ్రమతా తత్ర పరస్యాభ్రమతా కుతః ।। ౨,౩.౬౨ ।।

భ్రమత్వమభ్రమత్వం చ సర్వం వేద్యం హి సాక్షిణా ।

స చేత్సాక్షీ క్వచిద్దుష్యః కథం నిర్ణయ ఈయతే ।। ౨,౩.౬౩ ।।

విశేషా సర్వ ఏవైతే సాక్షిప్రత్యయగోచరాః ।

ఊరీకృత్య చ తాన్సర్వాన్వ్యవహారః ప్రవర్తతే ।

సాక్షిణో వ్యవసాయీ తు వ్యవహారోఽభిధీయతే ।। ౨,౩.౬౪ ।।

తస్మాత్సర్వప్రసిద్ధస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే ।

సాక్షీ నిర్దోష ఏవైకః సదాఙ్గీకార్య ఏవ నః ।। ౨,౩.౬౫ ।।

శుద్ధః సాక్షీ యదా సిద్ధో దుఃఖిత్వం వార్యతే కథమ్ ।

ఉపజీవ్యప్రమాణం తద్భేదగ్రాహకమేవ హి ।

అతో జీవేశయోర్భేదః శ్రుతిసామర్థ్యసుస్థిరః ।। ౨,౩.౬౬ ।।

తథాపి తు చిదానన్దపూర్వాస్తత్సదృశా గుణాః ।

సారస్వరూపమస్యాపి ముక్తావప్యవశిష్యతే ।। ౨,౩.౬౭ ।।

అతోఽభేదవదేవైతాః శ్రుతయః ప్రవదన్తి హి ।

పౌరాణాని చ వాక్యాని సాదృశ్యాభేదసంశ్రయాత్ ।। ౨,౩.౬౮ ।।

సాదృశ్యాచ్చ ప్రధానత్వాత్స్వతన్త్ర్యాదపిచాభిదామ్ ।

ఆహురీశేన జీవస్య న స్వరూపాభిదాం క్వచిత్ ।। ౨,౩.౬౯ ।।

స్థానైక్యమైకమత్యం చ ముక్తస్య తు విశిష్టతే ।

సాదృశ్యం చ విశేషేణ జడానాం ద్వయమేవ తు ।

భవేత్సాదృశ్యమత్యల్పం తృతీయం పరమాత్మనా ।। ౨,౩.౭౦ ।।

ఈశరూపక్రియాణాం చ గుణానామపి సర్వశః ।

తథైవావయవానాం తత్స్వరూపైక్యం తు ముఖ్యతః ।। ౨,౩.౭౧ ।।

యథోదకం దుర్గే వృష్టం పర్వతేషు విధావతి ।

ఏవం ధర్మాన్పృథక్పశ్యంస్తానేవానువిధావతి ।

ఇతి శ్రుతేర్నోభయం చ భేదాభేదాఖ్యమిష్యతే ।। ౨,౩.౭౨ ।।

ఏకమేవాద్వితీయం నేహ నానాస్తి కిఞ్చన ।

మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి ।। ౨,౩.౭౩ ।।

ఇతి శ్రుతావివేత్యస్మాద్భేదాభేదనిరాకృతిః ।

ఇవోభయే చ సాదృశ్య ఇతి వాక్శబ్దనిర్ణయే ।। ౨,౩.౭౪ ।।

భేదస్య ముక్తౌ వచనాదపి తత్పక్షనిగ్రహః ।

చేతనత్వాదిసాదృశ్యం యద్యభేద ఇతీష్యతే ।

అఙ్గీకృతం తదస్మాభిర్న స్వరూపైకతా క్వచిత్ ।। ౨,౩.౭౫ ।।

న కేనచిదభేదోఽస్తి భేదాభేదోఽపివా క్వచిత్ ।

సముదాయమృతే విష్ణోః స్వగుణాదీన్వినాపి వా ।। ౨,౩.౭౬ ।।

ఇతి శ్రుతేర్న తస్యాస్తి భేదాభేదోఽపి కేనచిత్ ।

అభేదశ్రుతయోఽంశత్వాత్సాదృశ్యం చాంశతాస్య తు ।। ౨,౩.౭౭ ।।

అంశస్తు ద్వివిధో జ్ఞేయః స్వరూపాంశోఽన్య ఏవ చ ।

విభిన్నాంశోఽల్పశక్తిః స్యాత్కిఞ్చిత్సాదృశ్యమాత్రయుక్ ।। ౨,౩.౭౮ ।।

అంశినో యత్తు సామర్థ్యం యత్స్వరూపం యథా స్థితిః ।

స ఏవ చేత్స్వరూపాంశః ప్రాదుర్భావా హరేర్యథా ।। ౨,౩.౭౯ ।।

సూర్యమణ్డలమాన్యేకస్తత్ప్రకాశాభిమానవాన్ ।

సూర్యోఽథ సప్తమాబ్దేశ్చ బాహ్యోదస్య చ వారిపః ।। ౨,౩.౮౦ ।।

కఠినత్వేన మేర్వాదేః పృథివ్యా అపి దేవతా ।

ధరాదేవ్యేవమేవైకో భగవాన్విష్ణురవ్యయః ।

నానావతారరూపేణ స్థితః పూర్ణగుణః సదా ।। ౨,౩.౮౧ ।।

విణ్మూత్రాక్ష్యాదిమానిన్యో యథాపభ్రష్టదేవతాః ।

సూర్యాదిభ్యస్తథైవాయం సంసారీ పరమాత్పృథక్ ।। ౨,౩.౮౨ ।।

దేహదోషైశ్చ దుష్టత్వాదపభ్రష్టాఖ్యదేవతాః ।

అన్యాః సూర్యాదిదేవేభ్యో హ్యనుగ్రాహ్యాశ్చ తైః సదా ।। ౨,౩.౮౩ ।।

ఏవమేవ పరాద్విష్ణోః పృథక్సంసారిణో మతాః ।

అనుగ్రాహ్యాశ్చ తేనైవ తత్ప్రసాదాచ్చ మోక్షిణః ।। ౨,౩.౮౪ ।।

న తు మత్స్యాదిరూపాణామనుగ్రాహ్యత్వమిష్యతే ।

గుణైరశేషైః పూర్ణత్వాన్మఖ్యాభేదోఽపరైర్న చ ।। ౨,౩.౮౫ ।।

అంశాభాసాశ్చ సర్వేఽపి పరస్యాంశా న ముఖ్యతః ।

యథైషా పురుషే చ్చాయా ఏతస్మిన్నేతదాతతమ్ ।। ౨,౩.౮౬ ।।

న తు పుమ్భావవత్భావా జీవా ఏతే పరాత్మనః ।

పూర్ణాస్తస్య గుణా ఏవ ప్రాదుర్భావతయా స్థితాః ।

ఏవం జగాద పరమశ్రుతిర్నారాయణం పరమ్ ।। ౨,౩.౮౭ ।।

అక్షయో భగవాన్విష్ణుర్లక్ష్మ్యావాసో లయే స్థితః ।

ముక్తైః సదా చిన్త్యమానో బ్రహ్మాద్యైస్తారతమ్యగైః ।। ౨,౩.౮౮ ।।

ప్రకృతిః పురుషః కాలో వేదాశ్చేతి చతుష్టయమ్ ।

నిత్యం స్వరూపతో విష్ణోర్విశేషావాప్తిమాత్రతః ।

ఉత్పత్తిమాదితి ప్రోక్తం లక్ష్మీస్తదభిమానినీ ।। ౨,౩.౮౯ ।।

తతో జాతః పుమాన్నామ బ్రహ్మాస్యాం వాసుదేవతః ।

సూత్రాత్మా ప్రాణనామా చ దేవ్యా ప్రకృతిమానినీ ।। ౨,౩.౯౦ ।।

తతో రూపం మహాన్నామ బ్రహ్మణోఽహఙ్కృతిః శివః ।

బ్రహ్మణో బుద్ధినామ్నోమా తత ఇన్ద్రో మనోఽభిధః ।

స్కన్దశ్చ తత ఏవాన్యే సర్వే దేవాః ప్రజజ్ఞిరే ।। ౨,౩.౯౧ ।।

తత్ర పూర్వతనః శ్రేయాన్గుణైః సర్వైః సమస్తశః ।

తేభ్యశ్చ భగవాన్విష్ణుస్తదధీనా ఇమే సదా ।। ౨,౩.౯౨ ।।

జన్మస్థితిలయాజ్ఞాననియతిజ్ఞానసంసృతిః ।

మోక్షశ్చ తదధీనత్వమేతేషాం నైవ హీయతే ।। ౨,౩.౯౩ ।।

ముక్తావపి స ఏవైకః స్వతన్త్రః పూర్ణసద్గుణః ।

ఇతి శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం పాదేఽస్మిన్ప్రభుణోదితమ్ ।। ౨,౩.౯౪ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।

ద్వితీయోఽధ్యాయః

శ్రుత్యర్థః శ్రుతియుక్తిభ్యాం విరుద్ధ ఇవ దృశ్యతే ।

యత్ర తన్నిర్ణయం దేవః సువిశిష్టోపపత్తిభిః ।

కరోత్యనేన పాదేన తత్ర స్పష్టార్థవచ్ఛ్రుతిః ।। ౨,౪.౧ ।।

విశేషశ్రుతివైరూప్యం మాహాత్మ్యం వ్యక్తసద్గుణాః ।

దృష్టాయుక్తిః సమానత్వం కర్తృశక్తిర్వ్విమిశ్రతా ।। ౨,౪.౨ ।।

యుక్తయః పూర్వ్వపక్షేషు సునిర్ణీతాసతు తాదృశాః ।

యుక్తయో నిర్ణయస్యైవ స్వయం భగవతోదితాః ।। ౨,౪.౩ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే ద్వితీయోఽధ్యాయః ।।

స్వాభావికాన్యథానామసహాభావాన్యథోక్తయః ।

అవిశేషో విశేషౌ చ సహభావో విమిశ్రతా ।।౩,౧.౧ ।।

విరుద్ధోక్తిః సహస్థానం వైయర్థ్యం చాన్యథాగతిః ।

యుక్తయః పూర్వ్వపక్షస్య గుణాధిక్యార్థతోభవౌ ।।౩,౧.౨ ।।

ఉపపత్తిర్ద్విరూపత్వమాధిక్యమనురూపతా ।

యోగ్యతా ప్రబలత్వం చ విభాగః కారణాభవః ।

క్లీప్తిరన్యాగతిశ్చైవ సిద్ధాన్తస్యైవ సాధకాః ।।3,౧.3 ।।

బీజాపూరుపయోనీనాం సఙ్గాతినియమోజ్ఝితిమ్ ।

అథశబ్దేన భగవానాహ కారణతశ్చ తామ్ ।।3,౧.౪ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

పశ్చాదదృష్టయవిజ్ఞానకాలదుఃఖపృథగ్భవాః ।

స్థానభేదో విరుద్ధత్వం న్యాయసామ్యం స్వతోభవః ।।3,౨.౧ ।।

గుణసామ్యమయోగశ్చ తర్కబాధో విలోమతా ।

నానాభావః ప్రలోభశ్చ పూర్వపక్షగాః ।।౩,౨.౨ ।।

అశక్యకర్తృతాశక్తిః స్వతోఽబోధస్తదేవ చ ।

అమానక్ల్పిసన్మానవ్యవస్థాత్యల్పతాభవాః ।।౩,౨.౩ ।।

విశేషదృష్టివాక్యే చ పుంశక్తిః సునిదర్శనమ్ ।

అలౌకికత్వమాధిక్యం స్వాతన్త్ర్యం నిర్ణయప్రమాః ।।౩,౨.౪ ।।

వాసనాః సర్వవస్తూనామనాద్యనుభవాగతాః ।

సన్త్యేవాశేషజీవానామనాదిమనసి స్థితాః ।।౩,౨.౫ ।।

త్రిగుణాత్మకం మనోఽస్త్యేవ యావన్ముక్తిః సదాతనమ్ ।

తత్రైవాశేషసంస్కారాః సఞ్చీయన్తే సదైవ చ ।।౩,౨.౬ ।।

సూక్ష్మత్వేన లయే సచ్చ ప్రాకృతైరుపచీయతే ।

సృష్టికాలే యదా తన్న కుతః సంసారసంస్థితిః ।।౩,౨.౭ ।।

సంస్కారైర్భగవానేవ సృష్ట్వా నానావిధం జగత్ ।

స్వప్నకాలే దర్శయతి భ్రాన్తిర్జాగ్రత్త్వమేవ హి ।।౩,౨.౮ ।।

అదృష్టే చాశ్రుతే భావే న భావ ఉపజాయతే ।

అదృష్టాదశ్రుతాద్భావాన్న భావ ఉపజాయతే ॥3,౨.౯ ॥

ఇతి శ్రుతిపురాణోక్తిరనాదిత్వాత్తు యుజ్యతే ।

కదాచిద్దర్శనాయోగ్యం యత్త్రాపి విభాగతః ॥3,౨.౧౦ ॥

దృష్టం సమానాధికరణం దృశ్యతే చ స చ భ్రమః ।

వాసనామాత్రమూలత్వాజ్జాగ్రద్వత్స్పష్టతా న చ ॥3,౨.౧౧ ॥

భేదోఽభేదోఽథవా ద్వన్ద్వమితి ప్రశ్నో న యుజ్యతే ।

ద్రష్టుః స్వప్నస్య దృష్టత్వాద్భేదస్యైవాఖిలైర్జనైః ॥3,౨.౧౨ ॥

ప్రశ్నదోషా హి చత్వారః స్వవ్యాహతిరసఙ్గతిః ।

సిద్ధార్థతా చ వైఫల్యం న తైః స్యాత్తత్త్వనిర్ణయః ॥3,౨.౧3 ॥

తత్త్వనిర్ణయవైలోమ్యం స్యాద్వాదేఽపి హి నిగ్రహః ।

ఉద్భావనీయమేవ స్యాన్న కథావసితిర్భవేత్ ॥3,౨.౧౪ ॥

విజిగీషుకథాయాం తు కథావసితికారణమ్ ।

పరిహారేఽపి సిద్ధత్వం దూషణం ప్రతివాదినః ।

ప్రతిజ్ఞాయాం తదన్యస్య సిద్ధత్రైవ హి సాధకా ।।3,౨.౧౫ ।।

ఆశ్రయవ్యాశ్రయాసిద్ధీ సాధ్యసిద్ధిశ్చ దూషణమ్ ।

కేషాఞ్చిన్న చ తే దోషా వ్యాప్తౌ సత్యాం కథఞ్చన ।।3,౨.౧౬ ।।

దోషో వ్యాహతిరేవాస్తి నృశృఙ్గాస్తిత్వసాధనే ।

యత్ర వ్యాహతతా నాస్తి కోఽతిసఙ్గోఽస్య సాధనే ।।3,౨.౧౭ ।।

ప్రత్యక్షాగమమూలాస్తు న్యాయాః సర్వే భవన్తి హి ।

న్యాయాభాసా అమూలాః స్యుర్న్యాయస్యాన్యస్య తౌ పునః ।।3,౨.౧౮ ।।

అదృష్టే వ్యభిచారే తు సాధకం తదితి స్ఫుటమ్ ।

జ్ఞాయతే సాక్షిణైవాద్వా మానబాధే న తద్భవేత్ ।।3,౨.౧౯ ।।

యత్సాక్షిణైవ మానత్వం మానానామవసీయతే ।

అమానస్య తు మానత్వం మానసత్వాచ్చలం భవేత్ ।।3,౨.౨౦ ।।

ఉత్సర్గతోఽపి యత్రాప్తమపవాదవివర్జితమ్ ।

వ్యభిచార్యపవాదేన మానమేవ భవిష్యతి ।।3,౨.౨౧ ।।

అతో హి భోజనాదీనామిష్టసాధనతానుమా ।

మానం వ్యవహృతౌ నిత్యం వ్యభిచారో హి తత్ర చ ।।3,౨.౨౨ ।।

వ్యాప్తత్వే వ్యాశ్రయత్వం తు కథమేవ హి దూషణమ్ ।

రోహిణ్యుదయ ఆసన్నః కృత్తికాభ్యుదితా యతః ।

ఇత్యుక్తే సాధనం నో కిం న హ్యాఙ్త్రైవాత్ర సాధకా ।।3,౨.౨3 ।।

అన్యత్సదసతోర్విశ్వమితి చ వ్యాహతేరమా ।

అసిద్ధసాధనే దోషః కో వ్యాప్తిర్యది విద్యతే ।।3,౨.౨౪ ।।

వ్యాప్తిశ్చ వ్యతిరేకేణ తత్ర త్రైశ్చైవ గమ్యతే ।

అప్రసిద్ధస్య సాధ్యస్య సాధకత్వం యదేష్యతే ।

లిఙ్గస్యోక్తౌ విశేషోఽయం కేన మానేన గమ్యతే ।।3,౨.౨౫ ।।

సాధనం పరమాణ్వాదేర్యదాసిద్ధస్య చేష్యతే ।

యథానుభవమేవైతన్నాఙ్గీకార్యం కుతస్తదా ।।౩,౨.౨౬ ।।

యత్ర నాతిప్రసఙ్గోఽస్తి మానం న చ విపర్యతే ।

క్లిష్టకల్పనయైవాత్ర సాధ్యమిత్యతిదుర్వచః ।।౩,౨.౨౭ ।।

పరిశేషో మిథఃసిద్ధిః చక్రకస్వాశ్రయాదయః ।

అసిద్ధసాధకత్వేన పఞ్చావయవతాం వినా ।

అఙ్గీకార్యాః సమస్తైస్తన్నియమః కింనిబన్ధనః ।।౩,౨.౨౮ ।।

సిద్ధసాధనతాయాం చ న కథావసితిర్భవేత్ ।

వ్యభిచారో హేత్వసిద్ధిరేకపక్షేఽపి దూషణమ్ ।।౩,౨.౨౯ ।।

సాధ్యసాధనవైకల్యం దృష్టాన్తస్య విశేషణే ।

వైయర్థ్యర్మేకాసిద్ధౌ చ విశిష్టాసిద్ధిరేవ హి ।।౩,౨.౩౦ ।।

అప్రయోజకతా తత్ర ప్రథమప్రశ్నదూషణమ్ ।

సిద్ధప్రశ్నాదికం యత్తదాధిక్యాన్తగర్తం భవేత్ ।।౩,౨.౩౧ ।।

అర్థాపత్త్యుపమాభావా అనుమాన్తర్గతాః క్వచిత్ ।

ప్రత్యక్షాన్తర్గతోఽభావః సుఖాదేర్నియమేన చ ।। ౩,౨.౩౨ ।।

అన్యత్ర ఖడితి ప్రాప్తః ప్రారమ్భాద్యాశ్చ యుక్తయః ।

ఆగమార్థావసిత్యర్థా నియతవ్యాప్తయోఽఖిలాః ।। ౩,౨.౩౩ ।।

వాక్యం ప్రకరణం స్థానం సమాఖ్యా చ తథావిధాః ।

కురుపాణ్డవవత్తేషాముపపత్తేః పృథగ్వచః ।। ౩,౨.౩౪ ।।

స్వన్యాయైః సాధనం కార్యం పరన్యాయైస్తు దూషణమ్ ।

స్వన్యాయైర్దూషణం చ స్యాత్సాధితైః ప్రతివాదినః ।। ౩,౨.౩౫ ।।

ప్రసఙ్గార్థతయా ప్రోక్తా న సిద్ధాన్తస్య దూషకాః ।

ఛలం జాతిరితి ద్వేధా వ్యాహత్యన్తరమిష్యతే ।

జాతిః స్వవ్యాహతిర్జ్ఞేయా ఛలమర్థాన్తరోత్తరమ్ ।। ౩,౨.౩౬ ।।

ఏవం సంశోధితన్యాయసదాగమవిరోధతః ।

నానిర్వాచ్యమిహ ప్రోక్తం మాయామాత్రపదేన హి ।।3,౨.3౭ ।।

విలక్షణం సదసతోరితి హి వ్యాహతం స్వతః ।

ప్రతియోగిత్వమప్యస్య బ్రహ్మణోఽఙ్గీకృతం భవేత్ ।।3,౨.3౮ ।।

మిథ్యా చేత్ప్రతియోగిత్వం వైలక్షణ్యం తతో న హి ।

అవిలక్షణత్వం సత్యం స్యాన్మిథ్యాత్వం బ్రహ్మణస్తతః ।।3,౨.3౯ ।।

అనిర్వాచ్యస్య సత్త్వం వా యది ధర్మా న కేచన ।

బ్రహ్మణో నైవ జిజ్ఞాస్యం జిజ్ఞాసా ధర్మనిర్ణయః ।।3,౨.౪౦ ।।

ఇదమిత్థమితి జ్ఞానం జిజ్ఞాసాయాః ప్రయోజనమ్ ।

ఇత్థమ్భావో హి ధర్మోఽస్య న చేన్న ప్రతియోగితా ।।3,౨.౪౧ ।।

ఇత్థమ్భావాత్మకాన్ధర్మానాహుశ్చ శ్రుతయోఽఖిలాః ।

అదృశ్యత్వాదయోఽప్యస్య గుణా హి ప్రభుణోదితాః ।।3,౨.౪౨ ।।

యది స్యుస్తాదృశా ధర్మాః సర్వజ్ఞత్వాదయో న కిమ్ ।

అన్యాపేక్షా యది స్యుష్టే సత్త్వైవం దేశకాలగా ।।3,౨.౪3 ।।

దేశకాలానపేక్షా హి న సత్తా క్వాపి దృశ్యతే ।

సర్వధర్మోజ్ఝితస్యాస్య కిం శాస్త్రేణాధిగమ్యతే ।।3,౨.౪౪ ।।

మిథ్యాధర్మవిధాతుశ్చ వేదస్యైవాప్రమాణతా ।

అప్రాప్తాం భ్రాన్తిమాపాద్య కిం వేదో మానతాం వ్రజేత్ ।।3,౨.౪౫ ।।

న హి వేదం వినా బ్రహ్మ వేద్యం ధర్మాశ్చ తద్గతాః ।

వేదవేద్యస్య మిథ్యాత్వం యది నైక్యస్య తత్కథమ్ ।।3,౨.౪౬ ।।

ధర్మారోపోఽపి సామాన్యధర్మాదీనాం హి దశర్నే ।

ఇదన్తదాదిధర్మిత్వే ధర్మోఽన్యః కల్ప్యతేఽత్ర హి ।।3,౨.౪౭ ।।

సర్వధర్మవిహీనస్య ధర్మారోపః క్వ దృశ్యతే ।

తదర్థం యది ధర్మాణామారోపః సానవస్థితిః ।।3,౨.౪౮ ।।

ఈశతజ్జ్ఞానవేదాక్షజానుమామాతృపూర్విణః ।

భ్రాన్తిర్విశ్వస్య యేనైవ మానాభాసేన కల్ప్యతేఽత్ర హి ।।3,౨.౪౯ ।।

తన్మాత్రస్యాన్యథా భావాత్కిం న స్యాద్విశ్వసత్యతా ।

యేనేదం కల్ప్యతే భ్రాన్తం భ్రాన్తిస్తస్యైవ కిం న సా ।।3,౨.౫౦ ।।

భ్రాన్తత్వే తస్య విశ్వాదేరీశాద్యభ్రాన్తమేవ హి ।

భవేయుర్భ్రాన్తయో నృణాం నైవేశాదేః కథఞ్చన ।।3,౨.౫౧ ।।

సత్యత్వమక్షజప్రాప్తం యది భ్రాన్తమితీష్యతే ।

ప్రామాణ్యమాగమస్యాపి ప్రత్యక్షాదన్యతః కుతః ।।3,౨.౫౨ ।।

సాక్షిప్రత్యక్షతో హ్యేవ మానానాం మానతేయతే ।

సాక్షిణః స్వప్రకాశత్వమనవస్థా తతో న హి ।।3,౨.౫3 ।।

తాత్కాలికం ప్రమాణత్వమక్షజస్య యదా భవేత్ ।

ఐక్యాగమస్య కిం న స్యాత్తస్యాప్యేతాదృశం యది ।

ఐక్యప్రామాణ్యమిథ్యాత్వం యదా విశ్వస్య సత్యతా ।।3,౨.౫౪ ।।

ఐక్యాగమస్య మానత్వం యద్యబాధ్యమితీష్యతే ।

అక్షజస్యాపి మానత్వం నాబాధ్యం కిమితీష్యతే ।।3,౨.౫౫ ।।

అద్వైతహానిసామాన్యాన్న విశేషశ్చ కశ్చన ।

యది స్వతస్త్వం ప్రామాణ్యే విశ్వసత్తా కథం న తే ।।౩,౨.౫౬ ।।

ప్రామాణ్యస్య చ మర్యాదా కాలతో వ్యాహతా భవేత్ ।

కాలాన్తరేఽప్యమానం చేదిదానీం మానతా కుతః ।।౩,౨.౫౭ ।।

మిథ్యాత్వమానం మోక్షేఽపి మానం కిం నేతి భణ్యతామ్ ।

మానత్వేఽద్వైతహానిః స్యాదమానత్వేఽప్యమోక్షతా ।।౩,౨.౫౮ ।।

విశ్వస్య పునరాపత్తిర్మిథ్యామానం యదా న మా ।

అస్తి చేన్ముక్తయవస్థా చ ద్వైతాపత్తిరతోఽన్యథా ।।౩,౨.౫౯ ।।

అముక్తత్వం తథా కాలే కాలాధీనా హి ముక్తతా ।

కాల ఏవాగమోఽప్యాహ ముక్తిం కాలనివర్తనే ।

ముక్తేరపి నివృత్తిః స్యాత్సంసారిత్వమతో భవేత్ ।।౩,౨.౬౦ ।।

క్వ చ ప్రత్యక్షతః ప్రాప్తమనుమాగమబాధితమ్ ।

దేహాత్మత్వం యది న తత్ప్రాప్తం ప్రత్యక్షతః క్వచిత్ ।

మమ దేహ ఇతి హ్యేవ న దేహోఽహమితి ప్రమా ।।3,౨.౬౧ ।।

ఉపచారశ్చ కృష్ణోఽహమితి కర్దమలేపనే ।

వస్త్రస్య యద్వదేవం స్యాద్యద్యుపాధికృతం తదా ।

స్వతః శుక్లత్వవత్కార్ష్ణ్యం న మమేతి ప్రతీయతే ।।3,౨.౬౨ ।।

కథం చ భేదో దేహాదేరాత్మనో న ప్రమీయతే ।

జాతమాత్రా మృగా గావో హస్తినః పక్షిణో ఖషాః ।

భయాభయస్వభోగాదౌ కారణాని విజానతే ।।3,౨.౬3 ।।

అస్మృతౌ పూర్వదేహస్య విజ్ఞానం తత్కథం భవేత్ ।

అన్వయవ్యతిరేకాదేరనుసన్ధానవిస్మృతౌ ।।3,౨.౬౪ ।।

యదా దేహాన్తరజ్ఞానం దేహైక్యావసితిః కుతః ।

వ్యాప్తత్వాదాత్మనో దేహే వ్యవహారేష్వపాటవాత్ ।।3,౨.౬౫ ।।

భేదజ్ఞానేఽపి చాఙ్గారవహ్నివత్స్వవివిక్తవత్ ।

భవన్తి వ్యవహారాశ్చ న హి ప్రత్యక్షగానపి ।।3,౨.౬౬ ।।

అర్థాన్యథానుభవతః ప్రతిపాదయితుం క్షమాః ।

లోకాస్తతో హి ప్రత్యక్షసిద్ధం నాన్యేన కేనచిత్ ।।3,౨.౬౭ ।।

శక్యం వారయితుం క్వాపి తచ్చేన్నోత్తరగోచరమ్ ।

కథమేవోత్తరః కాలస్తద్గో మోక్షశ్చ గమ్యతే ।।3,౨.౬౮ ।।

ఆగమోऽపి హి సామాన్యే సిద్ధే ప్రత్యక్షతః పునః ।

విశేషం గమయేదేవ కథం శక్తిగ్రహోऽన్యథా ।।3,౨.౬౯ ।।

అతీతానాగతార్థేషు జాతే శక్తిగ్రహేऽఖిలమ్ ।

విశేషం జ్ఞాపయేద్వాక్యం న తదజ్ఞాతశక్తికే ।।3,౨.౭౦ ।।

శక్తిశ్చేద్వర్తమానే స్యాన్నాతీతానాగతం వదేత్ ।

యది శక్తిగ్రహోऽన్యత్ర కథం స స్యాత్తదగ్రహే ।।3,౨.౭౧ ।।

సామాన్యం దృష్టమేవాసావన్యత్ర గమయేద్యది ।

సామాన్యవర్జితం వస్తుస్వరూపం గమయేత్కథమ్ ।।3,౨.౭౨ ।।

న స్వరూపత్వసామాన్యం కేనాప్యఙ్గీకృతం క్వచిత్ ।

స్వరూపం చేదనుగతం వ్యావృత్తం తత్ర కిం భవేత్ ।।3,౨.౭3 ।।

సర్వానుగతధర్మాణామన్తే హి స్వత్వమిష్యతే ।

కిం వ్యావృత్తమితి ప్రశ్నే స్వరూపమితి కేవలమ్ ।

స్యాదుత్తరం తతోఽన్యచ్చేత్తదేవ స్వయమేవ నః ।।3,౨.౭౪ ।।

ఏవం వ్యావృత్తరూపేఽపి యదా శక్తిగ్రహో భవేత్ ।

తస్య సామాన్యతో జ్ఞానం వినా స చ భవేత్కుతః ।।3,౨.౭౫ ।।

అతో విశేషసామాన్యరూపం సర్వమపీష్యతే ।

వ్యావృత్తం యచ్చ సామాన్యం తదేవ స్యాద్విశేషతః ।।3,౨.౭౬ ।।

నచైకధర్మతా తేన పదార్థానాం పరస్పరమ్ ।

ధర్మాణాం భేదదృష్ట్యైవ తత్సాదృశ్యస్య దర్శనాత్ ।।3,౨.౭౭ ।।

అతః సర్వపదార్థాశ్చ సామాన్యాత్సాక్షిగోచరాః ।

సర్వమిత్యేవ విజ్ఞానం సర్వేషాం కథమన్యథా ।।3,౨.౭౮ ।।

కిఞ్చిత్తాన్దృశ్యవిజ్ఞానాదఖిలస్యాపి వస్తునః ।

శబ్దశక్తిగ్రహశ్చ స్యాత్తత్తాన్దృశ్యమానతః ।।3,౨.౭౯ ।।

ప్రత్యక్షం మానసం చైవ యదాతీతార్థగోచరమ్ ।

తదా స్మృతిప్రమాణత్వమతీతతత్త్వవిశేషితమ్ ।।3,౨.౮౦ ।।

ఆధిక్యమనుభూతాత్తు యదాతీతత్వమిష్యతే ।

మానతా చ కథం న స్యాత్స్మృతేర్బాధశ్చ నాత్రహి ।।3,౨.౮౧ ।।

మానత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాయా అపి సర్వానుభూతిగమ్ ।

అతీతవర్తమానత్వధర్మిణీ సా చ దృశ్యతే ।।3,౨.౮౨ ।।

న చ సా స్మృతిమాత్రార్థా తదిదన్త్వగ్రహైకతః ।

అతో న వతర్మానైకనియమః స్యాద్గ్రహేఽక్షజే ।।3,౨.౮౩ ।।

న చ ప్రమాణతోఽన్యా స్యాత్ప్రమితిర్నామ కుత్రచిత్ ।

మానాభావాద్గౌరవాచ్చ కల్పనాయాః కిమేతయా ।।౩,౨.౮౪ ।।

మయ్యైతజ్జ్ఞాతమితి తు సాక్షిగం జ్ఞానగోచరమ్ ।

జ్ఞానమేవ తతోఽన్యా న ప్రమితిర్నామ దృశ్యతే ।।౩,౨.౮౫ ।।

మానామాతృప్రమేయాణాం తదుచ్ఛిత్తిర్నహి క్వచిత్ ।

స్వప్నానామపి చైతేషాం న బాధో దృశ్యతే క్వచిత్ ।।౩,౨.౮౬ ।।

జాగ్రత్త్వమాత్రమత్రైకమన్యథా దృశ్యతే స్ఫుటమ్ ।

అతో మిథ్యా న చ స్వప్నో జాగ్రద్వజ్జాగ్రదేవ చ ।।౩,౨.౮౭ ।।

ఆత్మవత్క్వచిదాత్మా చ స్యాదేవ భ్రమగోచరః ।

ఏతావతా న మిథ్యాసౌ స్వప్నే జాగరితే తథా ।।౩,౨.౮౮ ।।

యద్యాత్మన్యన్యథా దృశ్యం భ్రాన్తమత్రాపి తద్భవేత్ ।

అబాధితానువృత్తేస్తు స్వప్నాదేర్భ్రాన్తతా కుతః ।।౩,౨.౮౯ ।।

న చ కాచిత్ప్రమా విశ్వభ్రాన్తత్వే సర్వమేవ చ ।

అభ్రాన్తత్వే ప్రమాణం తు కథం తద్భ్రాన్తితా భవేత్ ।।౩,౨.౯౦ ।।

కిఞ్చ భ్రాన్తత్వవాదీ స భ్రాన్తత్వం స్వమతస్య చ ।

అఙ్గీకరోతి నియతం తత్ర సమ్ప్రతిపన్నతా ।

వాదినోస్తేన చాభ్రాన్తం విశ్వమేవ భవిష్యతి ।।౩,౨.౯౧ ।।

భ్రాన్తిత్వభ్రాన్తతా చేత్స్యాత్కథం నాభ్రాన్తిసత్యతా ।

అశేషదోషదుష్యం తన్మతం హేయం బుభూషిభిః ।।౩,౨.౯౨ ।।

యేన స్వమత హేయత్వం స్వయమఙ్గీకృతం సదా ।

భ్రాన్తిత్వాద్దుర్ఘటత్వస్య భూషణత్వాచ్చ కేవలమ్ ।।౩,౨.౯౩ ।।

ఉన్మత్తోఽపి కథం తస్య మతం స్వీకర్తుమిచ్ఛతి ।

ఈశశక్తేరచిన్త్యత్వాన్మహోన్మత్తైః ప్రవర్తితమ్ ।।౩,౨.౯౪ ।।

అతః ప్రజ్ఞాత్ర మాయోక్తా జైవ్యుపాదానమేవ సా ।

నిమిత్తమైశ్వరీ ముఖ్యం నిర్మితం త్రాతమేవ చ ।।౩,౨.౯౫ ।।

తాభ్యాం సహ పృథక్చైవ మాయామాత్రమితీర్యతే ।

ఉభాభ్యాం మాతమైశ్వర్యా త్రాతం సహ పృథక్తతః ।।3,౨.౯౬ ।।

ప్రజ్ఞాత్మకం మనో యేన మనోరూపాశ్చ వాసనాః ।

ధీర్భీరితి మనస్త్వేవేత్యాహ చ శ్రుతిరఞ్జసా ।।3,౨.౯౭ ।।

చిదచిన్మిశ్రమేవైతన్మనో యావచ్చ సంసృతిః ।

తేనావస్థా ఇమాః సర్వా జీవః పశ్యతి సర్వదా ।।3,౨.౯౮ ।।

మనోవికారా విషయాః స్వాప్నా యద్బహ్యవన్న తే ।

స్థూలా భవన్త్యత స్తేషాం స్పష్టతా న తథా క్వచిత్ ।।3,౨.౯౯ ।।

క్వచిత్స్పష్టా అపి స్యుష్యే వాసనా మానసీ చ సా ।

ఈశేచ్ఛయాన్తర్దధాతి వ్యజ్యతే చ పునస్తయా ।।3,౨.౧౦౦ ।।

సృష్ట్వైవ వాసానభిశ్చ ప్రపఞ్చం స్వాప్నమీశ్వరః ।

వాసనామాత్రతాం తస్య నీత్వాన్తర్ధాపయత్యజః ।।3,౨.౧౦౧ ।।

సుషుప్తిమోహబోధాంశ్చ స్వవశస్తద్వశం సదా ।

జీవం నయతి దేవేశో నాన్యః కర్తాస్య కశ్చన ।।3,౨.౧౦౨ ।।

న స్థానభేదతోఽప్యస్య భేదః కశ్చిత్పరేశితుః ।

సర్వత్రాశేషదోషోజ్ఝపూర్ణకల్యాణచిద్గుణః ।।3,౨.౧౦౩ ।।

తద్విరుద్ధం తు యత్త్రత్ర మానం నైవ భవేత్క్వచిత్ ।

మహాతాత్పర్యరోధేన కథం తన్మానమత్ర తు ।।3,౨.౧౦౪ ।।

దుఃఖాప్యయసుఖావాప్తిహేతుత్వేనైవ వేదవాక్ ।

భవేన్మానం తదీశానాత్ప్రసన్నాదేవ నాన్యథా ।।3,౨.౧౦౫ ।।

ప్రసన్నతా గుణోత్కర్షజ్ఞానాదేవ హి కేవలమ్ ।

నిర్దోషతాపరిజ్ఞానాదపి నాన్యేన కేనచిత్ ।।3,౨.౧౦౬ ।।

యో మామశేషదోషోజ్ఝం గుణసర్వస్వబృంహితమ్ ।

జానాత్యస్మై ప్రసన్నోఽహం దద్యాం ముక్తిం నచాన్యథా ।।3,౨.౧౦౭ ।।

యో మామశేషాభ్యధికం విజానాతి స ఏవ మామ్ ।

విజానాత్యఖిలాంస్తస్య దద్యాం కామాన్పరం పదమ్ ।।3,౨.౧౦౮ ।।

యో మామేవమసమ్మూఢః కిం మా నిన్దన్తి శత్రవః ।

ఇత్యాదివేదస్మృతిగవాక్యైరేవావసీయతే ।।౩,౨.౧౦౯ ।।

లోకతశ్చ ప్రసాదేన ముక్తిః స గుణవేదనాత్ ।

మహాతాత్పర్యముఖ్యస్య విరోధాదత ఏవ హి ।।౩,౨.౧౧౦ ।।

దోషిత్వనిర్గుణత్వాల్పగుణత్వాది కథఞ్చన ।

నార్థః శ్రుతిపురాణాదేస్తద్విరుద్ధోఽఖిలస్య చ ।

అర్థః స్వయం వినిర్ణీతో వాసుదేవేన సాదరమ్ ।।౩,౨.౧౧౧ ।।

ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్రమిదముక్తం మయానఘ ।

ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారత ।।౩,౨.౧౧౨ ।।

ఇత్యతోఽఖిలసచ్ఛాస్త్రవిరుద్ధత్వేన నానుమా ।

వర్తతే తత్ర తేనేశో నిర్ణీతోఽఖిలసద్గుణః ।।౩,౨.౧౧౩ ।।

న చ చిత్త్వాదభిన్నత్వం జీవస్యేశవదాప్యతే ।

యత ఆభాసతామేవ శ్రుతిరస్య వదత్యలమ్ ।।౩,౨.౧౧౪ ।।

యథైషా పురుషే చ్ఛాయా ఏతస్మిన్నేతదాతతమ్ ।

ఛాయా యథా పుంసదృశా పుమాధీనా చ దృశ్యతే ।

ఏవమేవాత్మకాః సర్వే బ్రహ్మాద్యాః పరమాత్మనః ।।౩,౨.౧౧౫ ।।

సత్తాప్రతీతికార్యేషు పుమధీనో యథేయతే ।

ఆభాస ఏవ పురుషా ముక్తాశ్చ పరమాత్మనః ।।౩,౨.౧౧౬ ।।

ఛాయా విష్ణో రమా తస్యాశ్చాయా ధాతా విశేషకౌ ।

తస్యేన్ద్రకామౌ చ తయోస్తయోరన్యేఽఖిలా అపి ।।౩,౨.౧౧౭ ।।

హరేర్బ్రహ్మస్య గీస్తస్యా విశేషావిన్ద్ర ఏతయోః ।

మారశ్చాభాసకాః సర్వ ఏతయోస్తదధీనతః ।।౩,౨.౧౧౮ ।।

సర్వేఽల్పశక్తయశ్చైవ పూర్ణశక్తిః పరో హరిః ।

చేతనత్వేఽపి భిన్నాస్తే తస్మాదేతేన సర్వదా ।

ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యేభ్యో జ్ఞాయతే భేద ఏవ హి ।।౩,౨.౧౧౯ ।।

ఆభాసత్వం హి నిర్ణీతం జీవస్య పరమాత్మనః ।

తన్న యుక్తం యదాభాస ఉపాధ్యాయత్త ఈయతే ।।౩,౨.౧౨౦ ।।

ఉపాధ్యాయత్తతాభావాదాభాసత్వవిరోధతః ।

చేతనత్వేన చాంశత్వాత్సముదాయైక్యమాపతేత్ ।।౩,౨.౧౨౧ ।।

అతః పృథక్త్వముదితం సముదాయాంశయోర్భవేత్ ।

ఈశాఖ్యా సముదాయే స్యాదీశరూపేష్వివోదితా ।।౩,౨.౧౨౨ ।।

అతో దేహాద్యుపాధీనామపాయే సమతా భవేత్ ।

ఈశరూపైరథాభాసా ముఖ్యతః సూర్యకాదివత్ ।।౩,౨.౧౨౩ ।।

యదా తదోపాధ్యాయత్తరూపాణాం నాశితా భవేత్ ।

ఇత్యాశఙ్కానివృత్త్యర్థమాహ వేదాధిపః ప్రభుః ।

అత ఏవోపమేత్యేవ చాన్యాభాసవిశేషితామ్ ।।౩,౨.౧౨౪ ।।

యదుక్తం తదధీనత్వం సర్వావస్థాస్వశేషతః ।

జీవస్య సదృశత్వం చ చిత్త్వమాత్రం నచాపరమ్ ।।౩,౨.౧౨౫ ।।

తావన్మాత్రేణ చాభాసో రూపమేషాం చిదాత్మనామ్ ।

నోపాధ్యధీనతాద్యైశ్చ నాతిసామ్యం నిదర్శనే ।।3,౨.౧౨౬ ।।

కిఞ్చిత్సుఖాదిసాదృశ్యమపీశేనేసురానృతే ।

తత ఆభాసతే నిత్యం తద్వదాభాసతేఽపి చ ।।3,౨.౧౨౭ ।।

భానమస్తిత్వమపిచైవాసమన్తాద్యతస్తతః ।

జీవ ఆభాస ఉద్దిష్టః సదైవ పరమాత్మనః ।।3,౨.౧౨౮ ।।

న జలాయత్తసూర్యాదిప్రతిబిమ్బోపమత్వతః ।

తదధీనత్వమేవేతి కిఞ్చిత్సాదృశ్యమేవ చ ।

సమ్ప్రకాశయతః సూత్రగతావఖిలమానతః ।।3,౨.౧౨౯ ।।

జీవేశభేదదృష్ట్యైవ సముదాయైకతా కుతః ।

అశేషదోషరాహిత్యం సర్వశక్తిత్వతో హరేః ।।3,౨.౧30 ।।

సర్వోపేతేతి కథితమత ఐక్యం క్వ దోషిణా ।

అశేషశక్తియుక్తశ్చేత్స్వాతన్త్ర్యాద్దోషవాన్కథమ్ ।।3,౨.౧3౧ ।।

అనుసన్ధానరహితమైక్యం చేదేకతా న తత్ ।

చేతనైక్యేఽనుసన్ధానం ప్రమాణం నైవ చాపరమ్ ।।3,౨.౧3౨ ।।

అనుసన్ధానరహితసముదాయైక్యమేవ చేత్ ।

చేతనేష్వస్తు తన్నామమాత్రమేవ యతస్తతః ।।3,౨.౧33 ।।

ముక్తౌ స్యాదనుసన్ధానం చేన్మిథ్యాజ్ఞానితా భవేత్ ।

సర్వజ్ఞ ఏకతాం నానుసన్ధత్తే నైవ సా యతః ।।3,౨.౧3౪ ।।

పశ్చాత్స్యాదనుసన్ధానం చేన్మిథ్యాజ్ఞానితా భవేత్ ।

విద్యమానానుసన్ధానం న చేదజ్ఞత్వమాపతేత్ ।।3,౨.౧3౫ ।।

అసదైక్యం భవేత్పశ్చాద్యది స్యాత్సప్తమో రసః ।

సముదాయైక్యమేతస్మాద్దూరతోఽపాకృతం సదా ।।3,౨.౧3౬ ।।

అతోఽశేషగుణోన్నద్ధం నిర్దోషం యావదేవ హి ।

తావదేవేశ్వరో నామ తత్ర భేదోఽపి న క్వచిత్ ।।3,౨.౧3౭ ।।

నేహ నానాస్తి కిమపి హరయోఽయమయం హి సః ।

ఇత్యాదిశ్రుతిమానేన జీవాంశాః సర్వ ఏవ చ ।।3,౨.౧3౮ ।।

నియమేనానుసన్ధానవన్తో యద్యేకతా స్వతః ।

అంశినోఽశేషసన్ధానమత్యల్పస్యాపి విద్యతే ।।3,౨.౧3౯ ।।

భువి జాతేన చాంశేన సుఖదుఃఖాది తద్గతమ్ ।

అనుభూయతే విశేషస్తు కశ్చిదీశకృతో భవేత్ ।।3,౨.౧౪౦ ।।

ఈశస్యాచిన్త్యశక్తిత్వాన్నాశక్యం క్వాపి విద్యతే ।

సేశతానుపపన్నైవ యది జీవైకతాస్య హి ।

అనీశస్యేశతేత్యేవ విరుద్ధం సర్వమానతః ।।3,౨.౧౪౧ ।।

ఈశత్వేనైవ విజ్ఞాతమనీశత్వేన చేచ్ఛ్రుతిః ।

అనీశత్వేన విజ్ఞాతమీశత్వేనాథవా దిశేత్ ।।3,౨.౧౪౨ ।।

ఉపజీవ్యవిరోధేన నైవ మానత్వమేష్యతి ।

అత ఏవేశతాసిద్ధేర్న కిఞ్చిచ్చక్యమస్య చ ।।౩,౨.౧౪౩ ।।

ఈశత్వేఽనీశభేదేన శ్రుత్యా సమ్యక్ప్రకాశితే ।

అయుక్తమపి చాన్యత్ర యుక్తం భవతి తద్బలాత్ ।।౩,౨.౧౪౪ ।।

అతోఽన్యత్రాపి యద్దృష్టం తదీశేనైవ కల్ప్యతే ।

శ్రుత్యాభాసాప్తమపి నహీశత్వపరిపన్థి యత్ ।।౩,౨.౧౪౫ ।।

ఈశోఽనీశో జగన్మిథ్యా దుఃఖీ ముక్తో భిదా న హి ।

ఇతి ప్రతిజ్ఞావ్యాఘాతః సర్వదోషాధికాధికః ।।౩,౨.౧౪౬ ।।

ఇతి హి బ్రహ్మతర్కోక్తిరతిహేయమతోఽఖిలైః ।

బుభూషుభిర్మతమిదం జీవేశాభేదవాదినః ।।౩,౨.౧౪౭ ।।

నాయుక్తమీశితుః కిఞ్చిదీశత్వస్యావిరోధి యత్ ।

యదీశిత్వవిరోధి స్యాత్తదేవాయుక్తమఞ్జసా ।।౩,౨.౧౪౮ ।।

ఈశిత్వస్యావిరోధేన యోజయిత్వాఖిలాః ప్రమాః ।

సిద్ధేశిత్వేన చాయుక్తమపి హీశే న యోజయేత్ ।।౩,౨.౧౪౯ ।।

మానతః ప్రాప్తమఖిలం నామానం యోజయేత్క్వచిత్ ।

ఇతి హి బ్రహ్మతర్కోక్తిరతో యుక్తమిహోదితమ్ ।।3,౨.౧౫౦ ।।

స చాప్రాకృతరూపత్వాదరూపః స్వగుణశత్మకమ్ ।

రూపమస్య శిరఃపాణిపాదాద్యాత్మకమిష్యతే ।।3,౨.౧౫౧ ।।

అతో నానిత్యతా నైవ శ్రుతిద్వయవిరోధితా ।

యథా హి తైజసస్యైవ ప్రకాశస్యోజ్ఝితావపి ।

ఆత్మైవ జ్యోతిరిత్యాహ జీవస్యేశం శ్రుతిస్తథా ।।3,౨.౧౫౨ ।।

తద్వ్యక్తితారతమ్యేన తారతమ్యం విముక్తిగమ్ ।

బ్రహ్మాదీనాం చ సర్వేషామానన్దాదేర్యథాక్రమమ్ ।।3,౨.౧౫3 ।।

ప్రతిబిమ్బవదప్యేషామానన్దోఽన్యగుణా యథా ।

నారాయణగుణాధీనశ్చాత్యల్పస్తదపేక్షయా ।।3,౨.౧౫౪ ।।

తస్మాద్భిన్నశ్చ సతతమన్యజ్జ్ఞానం పరస్య చ ।

అన్యజ్ఞానం తు జీవానామన్య ఆనన్ద ఈశతా ।।౩,౨.౧౫౫ ।।

ముఖ్యేశతా పరేశస్య గౌణీ జీవస్య సా యతః ।

ఇతి శ్రుతేః సృష్టినాశౌ తదధీనావితీరితే ।

స్వభావత్వాత్స్థితేర్నైతదపేక్షేతి న యుజ్యతే ।।౩,౨.౧౫౬ ।।

యతః స్వభావోఽఖిల ఈశాయత్తోఽఖిలస్య చ ।

అవ్యక్తోఽపి స్వశక్త్యైవ భక్తానాం దృశ్యతే హరిః ।।౩,౨.౧౫౭ ।।

తదభిన్నా గుణా నిత్యమపి సర్వే విశేషతః ।

గుణత్వేన గుణిత్వేన భోక్తృభోగ్యతయా స్థితాః ।।౩,౨.౧౫౮ ।।

విశేషాత్మతయా తేషాం నిత్యశక్త్యాత్మనా తథా ।

నిత్యస్థితేర్న ధర్మాణాం క్రియాదీనామనిత్యతా ।।౩,౨.౧౫౯ ।।

న విశేషాత్మతా చేయమనిత్యా శక్తిరూపతా ।

సైవ యత్సవిశేషా స్యాద్విశేషోఽన్యో నచాప్యయమ్ ।।౩,౨.౧౬౦ ।।

స్వనిర్వాహకతాహేతోస్తథాపి స్యాద్విశేషతః ।

విశేషత్వేన విజ్ఞాతేః ప్రమాణైరఖిలైరపి ।।3,౨.౧౬౧ ।।

ససర్జ సఞ్జహారేతి విశేషో హ్యవగమ్యతే ।

శ్రుత్యైవ స స ఏవేతి తదభేదశ్చ గమ్యతే ।।3,౨.౧౬౨ ।।

భేదో యది విశేషస్య స భేదో భేదినా కథమ్ ।

భిన్నశ్చేదనవస్థా స్యాదభిన్నశ్చేత్పురా న కిమ్ ।।3,౨.౧౬3 ।।

విశేషోఽభిన్న ఏవేతి తేన నాభ్యుపగమ్యతే ।

అభిన్నో నివిర్శేషశ్చేద్భేదస్తద్భేదతా కుతః ।।3,౨.౧౬౪ ।।

అనేనానేన భిన్నోఽయమితి యత్స విశేషతః ।

భేద ఏవైష బహుధా దృశ్యతే తత్కిముత్తరమ్ ।।3,౨.౧౬౫ ।।

అభేదభేదయోశ్చైవ స్వరూపత్వం హి భేదినా ।

తయోరప్యవిశేషత్వే పర్యాయత్వం హి శబ్దయోః ।।3,౨.౧౬౬ ।।

అభేదభేదశబ్దౌ చ పర్యాయావితి కో వదేత్ ।

భేదోఽన్యోన్యమభేదశ్చ భేదినా చేద్విశేషతా ।।3,౨.౧౬౭ ।।

నిర్విశేషే కథం భేదో భేదినైకస్తథాభిదా ।

పునస్తయోర్విభేదశ్చ భేదిమాత్రత్వతో భవేత్ ।।3,౨.౧౬౮ ।।

భేదినశ్చైవ భేదస్య విశేషో యది గమ్యతే ।

అభేదాభేదినోశ్చైవ కిం భేదోఽభేదభేదయోః ।।3,౨.౧౬౯ ।।

విశేషేణైవ సర్వత్ర యది వ్యవహృతిర్భవేత్ ।

కల్పనాగౌరవాద్యైవ కిం భేదః కల్ప్యతే తదా ।।3,౨.౧౭౦ ।।

ఐక్యప్రతీత్యభావేన భేద ఏవ గవశ్వయోః ।

స ఏవేతి ప్రతీతౌ హి విశేషో నామ భణ్యతే ।।3,౨.౧౭౧ ।।

సచ్చిదాదేరపర్యాయసిద్ధయర్థం మాయినాపి హి ।

అఙ్గీకార్యో విశేషోఽయం యద్యసత్యవిశేషణమ్ ।

పృథక్పృథగ్వారయితుం శబ్దాన్తరమితీష్యతే ।।3,౨.౧౭౨ ।।

మాయావిశేషరాహిత్యవిశేషేణ విశేషితా ।

సత్యస్యాపి భవేత్సా చ తథా చేదనవస్థితిః ।।౩,౨.౧౭౩ ।।

యది సత్యే విశేషో న న తదుక్తిర్భవేత్తదా ।

లక్ష్యతే చేత్తేన లక్ష్యమిత్యపి స్యాద్విశేషితా ।।౩,౨.౧౭౪ ।।

పునఃపునర్లక్షణాయామపి స్యాదనవస్థితిః ।

యద్యభావవిశేషిత్వం స్యాదఙ్గీకృతమేవ తే ।।౩,౨.౧౭౫ ।।

అసార్వజ్ఞ్యాదిరాహిత్యమప్యేవం తే భవిష్యతి ।

తదా సార్వజ్ఞ్యమేవ స్యాద్భావార్థత్వాన్న ఇార్ద్వయోః ।।౩,౨.౧౭౬ ।।

యది నైతాదృశం గ్రాహ్యమసుఖత్వానివర్తనాత్ ।

అసత్త్వజ్ఞానతాదేశ్చ స్యాదసత్త్వాదికం తదా ।।౩,౨.౧౭౭ ।।

అనృతాదివిరోధిత్వం యద్యస్యాభ్యుపగమ్యతే ।

అనైశ్వర్యవిరోధిత్వమప్యేవం కిం నివార్యతే ।।౩,౨.౧౭౮ ।।

అఖణ్డఖణ్డనాదేవం విశేషోఽఖణ్డవాదినా ।

ఖణ్డితేనాపి మనసా స్వీకార్యోఽనన్యథాగతేః ।।3,౨.౧౭౯ ।।

అఖణ్డఖణ్డవాదిభ్యాం ఖణ్డాఖణ్డేన చైవ తత్ ।

మహాదరేణ శిరసి విశేషో ధార్య ఏవ హి ।।3,౨.౧౮౦ ।।

నిదర్శనత్రయేణాతో భగవానత్యభిన్నతామ్ ।

గుణానామాదరేణాహ తచ్చ నాభిహితాన్వయః ।।3,౨.౧౮౧ ।।

యదాశేషవిశేషాణముక్తిః సామాన్యతో భవేత్ ।

పదైకేనాప్యుత్తరేణ విశేషావగతిర్భవేత్ ।।3,౨.౧౮౨ ।।

యతోఽశేషవిశేషాణాం వస్తునాస్త్యేవ చైకతా ।

అతః సామాన్యతో జ్ఞాతః పదాన్తరబలాత్పునః ।

భవేద్విశేషతో జ్ఞానస్తేన స్యాదన్వితోక్తితా ।।3,౨.౧౮3 ।।

స్వార్థ ఏవాన్వితో యస్మాత్కేనచిత్తద్విశేషతః ।

అనేనేతి తదుక్తమైవ జ్ఞాయతేఽనుభవేన హి ।।3,౨.౧౮౪ ।।

యద్యనన్వితమేవైతత్పదం స్వార్థం వదేదిహ ।

తథాన్యాన్యపి సర్వాణి కః కుర్యాదన్వయం పునః ।।౩,౨.౧౮౫ ।।

వ్యాపారో న హి శబ్దస్య పరః స్వార్థప్రకాశనాత్ ।

పుమానప్యేకవారోక్త్యా కృతకృత్యో యదా భవేత్ ।।౩,౨.౧౮౬ ।।

అన్వయస్య కథం జ్ఞానం శబ్దార్థత్వం యదాస్య న ।

యద్వైవానన్వితార్థస్య వచనం తైః పదైర్భవేత్ ।।౩,౨.౧౮౭ ।।

అనన్వితః స్యాచ్ఛబ్దార్థో న తదర్థో హి సోఽన్వయః ।

నిరాకాఙ్క్షపదాన్యేవ వాక్యమిత్యుచ్యతే బుధైః ।।౩,౨.౧౮౮ ।।

తత్తదర్థాభిధానేన స్యాన్నిరాకాఙ్క్షతా చ సా ।।౩,౨.౧౮౯ ।।

అపూర్తేస్తావదర్థానామాకాఙ్క్షా పూర్వమిష్యతే ।

కర్మకర్తృక్రియాణాం తు పూర్తౌ కోఽన్యోఽన్వయో భవేత్ ।।౩,౨.౧౯౦ ।।

అపూర్తిశ్చేత్పదైరుక్తైః కిం నృశృఙ్గేణ పూర్యతే ।

వ్యాపారశ్చేత్పునస్తేషామనుక్తావపి కిం న సః ।।౩,౨.౧౯౧ ।।

ఉక్తే బుద్ధిస్థతాహేతోర్యది వ్యాపార ఇష్యతే ।

బుద్ధిస్థత్వాయ యత్నం న కథం కుర్యుః పురైవ చ ।

పురుషాధీనతా తేషాం యది పశ్చాచ్చ సా సమా ।।౩,౨.౧౯౨ ।।

పుమానేవాన్వయాయైషాం పశ్చాద్యది విచేష్యతే ।

అనన్వితాభిధానానాం స ఏవార్థాన్తరోక్తిషు ।

యతతాం శబ్దశక్తిశ్చేత్తత్ర నైవాన్వయే కథమ్ ।।౩,౨.౧౯౩ ।।

తత్కల్పనాగురుత్వాదిదోషేతోఽభిహితాన్వయః ।

అనుభూతివిరుద్ధశ్చ త్యాజ్య ఏవ మనీషిభిః ।।౩,౨.౧౯౪ ।।

కర్తృశబ్దే హ్యభిహితే ధర్మసామాన్యవేదనాత్ ।

విశేషధర్మమన్విచ్ఛన్కిమిత్యేవ హి పృచ్ఛతి ।।౩,౨.౧౯౫ ।।

గుణక్రియాదిధర్మాణాం విశేషే కథితే పునః ।

నిరాకాఙ్క్షో భవేద్యస్మాచ్ఛబ్దా అన్వితవాచకాః ।।౩,౨.౧౯౬ ।।

అతోఽనన్తగుణాత్మైకో భగవానేక ఏవ తు ।

ఉచ్యతే సర్వవేదైశ్చ తే చాఖిలవిలక్షణాః ।।౩,౨.౧౯౭ ।।

సర్వే సర్వగుణాత్మానః సర్వకర్తార ఏవ చ ।

తథాపి సవిశేషాశ్చ విద్వద్వ్యుత్పత్తితోఽపిచ ।।౩,౨.౧౯౮ ।।

త్రైస్తైః శబ్దైశ్చ భణ్యన్తే యుజ్యతే చోపదేశతః ।

అన్యానన్దాదిసాదృశ్యమానుకూల్యాదినా పరమ్ ।।౩,౨.౧౯౯ ।।

పూర్ణత్వాది మహత్తేషాం వైలక్షణ్యం శ్రుతౌ శ్రుతమ్ ।

పూర్ణోఽశేషనియన్తా చ సుఖాదుతమ ఏకకలః ।।౩,౨.౨౦౦ ।।

గుణోరుసముదాయోఽయం వాసుదేవః స నిష్కలః ।

వాసుదేవశ్రుతిః సైషా గుణాన్వక్తి హరేః పరాన్ ।।౩,౨.౨౦౧ ।।

స ఏవాశేషజీవస్థనిస్సృజ్ఞయానాదికాలికాన్ ।

ధర్మాధర్మాన్సదా పశ్యన్స్వేచ్ఛయా బోధయత్యజః ।।౩,౨.౨౦౨ ।।

కాంశ్చిత్తేషాం ఫలం చైవ దదాతి స్వయమచ్యుతః ।

న తే విశేషం కమపి ప్రేరణాదికముచ్యతే ।

కుర్యుః కదాపి తేనాయం స్వతన్త్రోఽనుపచారతః ।।3,౨.౨౦3 ।।

కర్మాణి తాని చ పృథక్చేతనాన్యేవ సర్వశః ।

అచేతనశరీరాణి స్వకర్మఫలభాఞ్జి చ ।।3,౨.౨౦౪ ।।

ప్రత్యేకం తేషు చానన్తకర్మాణ్యేవంవిధాని చ ।

తాని చైవమితీశస్య నిస్సీమా శక్తిరుత్తమా ।।3,౨.౨౦౫ ।।

ఏకైవ బ్రహ్మహత్యా హి వరాహహరిణోదితా ।

బ్రహ్మపారస్తవేనైవ నిష్క్రాన్తా రాజదేహతః ।।3,౨.౨౦౬ ।।

స్తోత్రస్య తస్య మాహాత్మ్యాద్వ్యధత్వం గమితా పునః ।

ప్రాప్య జ్ఞానం పరం చాప తథాన్యాన్యపి సర్వదా ।।3,౨.౨౦౭ ।।

అనన్తాన్యుదితాన్యేవం ప్రభుణా కపిలేన హి ।

సంసారే పచ్యమానాని కర్మాణ్యపి పృథక్పృథక్ ।।3,౨.౨౦౮ ।।

తస్మాదనన్తమాహాత్మ్యగుణపూగో జనార్దనః ।

భక్త్యా పరమయాఽఽరాధ్య ఇతి పాదార్థ ఈర్యతే ।।౩,౨.౨౦౯ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

వైరాగ్యతో భక్తిదార్ఢ్యం తేనోపాసా యదా భవేత్ ।

ఆపరోక్ష్యం భవేద్విష్ణోరితి పాదక్రమో భవేత్ ।।౩,౩.౧ ।।

యుక్తితో జ్ఞాతవేదార్థో నిరస్య సమయాన్పరాన్ ।

పరస్పరవిరోధం చ ప్రణుద్యాశేషవాక్యగమ్ ।।౩,౩.౨ ।।

అధ్యాత్మప్రణవో భూత్వా తస్య సన్నిహితత్వతః ।

బహుయుక్తివిరోధానాం భానాత్తత్సహితశ్రుతేః ।।౩,౩.౩ ।।

విరోధం చ నిరాకృత్య శ్రుతీనాం ప్రాణతస్త్వగాన్ ।

పరిహృత్య విరోధాంశ్చ తత్ప్రసాదానురఞ్జితః ।।౩,౩.౪ ।।

దేహకర్తృత్వమీశస్య జ్ఞాత్వా తత్పితృతాస్మృతేః ।

విశేషస్నేహమాపాద్య సర్వకర్తృత్వతోఽధికమ్ ।।3,3.౫ ।।

నిష్పాద్య బహుమానం చ తదన్యత్రాతిదుఃఖతః ।

ఉత్పాద్యాధికవైరాగ్యం తద్గుణాధిక్యవేదనాత్ ।।3,3.౬ ।।

సర్వస్య తద్వశత్వాచ్చ దార్ఢ్యం భక్తేరవాప్య చ ।

యతేతోపాసనాయైవ విశిష్టాచార్యసమ్పదా ।।3,3.౭ ।।

కర్తవ్యా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యుక్తే కిమితి సంశయే ।

అత ఇత్యుదితేఽప్యస్య విశేషానుక్తితః పునః ।।3,3.౮ ।।

సృష్టిబన్ధనమోక్షాదికర్తృత్వస్య శ్రుతత్వతః ।

యతో మోక్షాదిదాతాసావతో జిజ్ఞాస్య ఏవ వః ।

ఇత్యాహ తత్పరం బ్రహ్మ వ్యాసాఖ్యం జ్ఞానరశ్మిమత్ ।।3,3.౯ ।।

యేనైవ బన్ధమోక్షః స్యాత్స చ జిజ్ఞాసయా గతః ।

సుప్రసన్నో భవేదీశో జిజ్ఞాసాతోఽస్య ముక్తిదా ।।3,3.౧౦ ।।

మోక్షాదిదత్వమీశస్య కథమేవావగమ్యతే ।

ఇతి చేచ్ఛాస్త్రయోనిత్వాచ్ఛాస్త్రగమ్యో హి మోక్షదః ।।3,3.౧౧ ।।

ప్రత్యక్షావసితేభ్యః స్యాద్యది మోక్షః కథఞ్చన ।

కిమిత్యనాదిసంసారమగ్నాః సర్వా ఇమాః ప్రజాః ।।3,3.౧౨ ।।

యస్మాన్నియమతో దుఃఖహానిః ప్రత్యక్షతో భవేత్ ।

ధావన్త్యేవ తముద్ధిశ్య రాజాద్యమఖిలాః ప్రజాః ।।3,3.౧3 ।।

అనుమానగమ్యతో మోక్షో యది తస్యానుమైవ హి ।

దృష్టపూరుషవన్మోక్షదాతృతాం వినివారయేత్ ।।3,3.౧౪ ।।

తచ్ఛాస్త్రగమ్య ఏవైకో మోక్షదో భవతి ధ్రువమ్ ।

శాస్త్రగమ్యశ్చ నాన్యోఽస్తి మోక్షదత్వేన కేశవాత్ ।।3,3.౧౫ ।।

మోక్షదో హి స్వతన్త్రః స్యాత్పరతన్త్రః స్వయం సృతౌ ।

వర్తమానః కథం శక్తః పరమోక్షాయ కేవలమ్ ।।3,3.౧౬ ।।

అన్యాశ్రయేణ యద్యేష దద్యాన్మోక్షం స ఏవ హి ।

తేనాననుసృతో మోక్షం న దద్యాదన్యవాక్యతః ।

అతస్తదర్థమపి స జ్ఞేయో విష్ణుర్ముముక్షిభిః ।। 3,3.౧౭ ।।

యమేవైష ఇతి శ్రుత్యా తమేవేతి చ సాదరమ్ ।

శాస్త్రయోనిత్వమస్యైవ జ్ఞాయతే వేదవాదిభిః ।। 3,3.౧౮ ।।

య ఏనం విదురమృతా ఇత్యుక్తస్తు సముద్రగః ।

తదేవ బ్రహ్మ పరమమితి శ్రుత్యావధారితః ।। 3,3.౧౯ ।।

యతః ప్రసూతేతి తతః సృష్టిమాహ తతో హరిః ।

శాస్త్రయోనిర్న చాన్యోఽస్తి ముఖ్యతస్త్వితి గమ్యతే ।। 3,3.౨౦ ।।

శాస్త్రయోనిత్వమేతస్య జ్ఞాయతే హి సమన్వయాత్ ।

సమితి హ్యుపసర్గేణ పరముఖ్యాథర్తోచ్యతే ।। 3,3.౨౧ ।।

ఏవం పరమముఖ్యార్థో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః ।

నిర్ధారణాయ నాశబ్దమితి వేదపతిర్జగౌ ।।3,3.౨౨ ।।

కథం సమన్వయో జ్ఞేయః స్వల్పశాఖావిదాం నృణామ్ ।

వేదా హ్యనన్తా ఇతి హి శ్రుతిరాహాప్యనన్తతామ్ ।।3,3.౨3 ।।

అనన్తవేదనిర్ణీతిర్మహాప్రలయవారిధేః ।

ఉత్తారణోపమేత్యస్మాన్న జ్ఞేయోఽత్ర సమన్వయః ।।3,3.౨౪ ।।

ఇతి శఙ్కాపనోదార్థం స ఆహ కరుణాకరః ।

అశక్యోత్తరణత్వేఽపి హ్యగమాపారవారిధేః ।

నిర్ణీయతే మయైవాయం రోమకూపలయోదినా ।।3,3.౨౫ ।।

యద్యప్యశేషవేదార్థో దుర్గమోఽఖిలమానవైః ।

మజ్జ్ఞానావ్యాకృతాకాశే ప్రాప్నోతి పరమాణుతామ్ ।।3,3.౨౬ ।।

ఇతి ప్రకాశయన్విశ్వపతిరాహ ప్రమేయతామ్ ।

నిఖిలస్యాపి వేదస్య గతిసామాన్యమఞ్జసా ।।3,3.౨౭ ।।

కో నామ గతిసామాన్యమనన్తాగమసమ్పదః ।

జ్ఞానసూర్యమృతే బ్రూయాత్తమేకం బాదరాయణమ్ ।।3,3.౨౮ ।।

అన్యోఽప్యల్పమతిః శాఖాచతుష్పఞ్చగతం వసు ।

జానన్నానుమితత్వేన బ్రూయాత్తస్య ప్రసాదతః ।।3,3.౨౯ ।।

ఇతి ముఖ్యతయాశేషగతిసామాన్యవిత్ప్రభుః ।

ప్రతిజజ్ఞే దృఢం యస్మాద్దేవానామపి పూర్యతే ।।3,3.30 ।।

అతో నిఖిలవేదానాం సిద్ధ ఏవం సమన్వయః ।

ఇతి సుజ్ఞాపితార్థోఽపి పృథక్ప్రాహ సమన్వయమ్ ।।3,3.3౧ ।।

తత్ర ప్రథమతోఽన్యత్ర ప్రసిద్ధానాం సమన్వయః ।

శబ్దానాం వాచ్య ఏవాత్ర మహామల్లేశభఙ్గవత్ ।।3,3.3౨ ।।

ఇతోఽత్యభ్యధికత్వేఽపి తుర్యపాదోదితస్య తు ।

మహాసమన్వయే తస్మిన్నాధికారోఽఖిలస్య హి ।।3,3.33 ।।

బ్రహ్మైవాధికృతస్తత్ర ముఖ్యతోఽన్యే యథాక్రమమ్ ।

దుర్గమత్వాచ్చ నైవాత్ర ప్రాథమ్యేనోదితోఽఞ్జసా ।।3,3.3౪ ।।

అతోఽన్యత్ర ప్రసిద్ధానాం శబ్దానాం నిర్ణయాయ తు ।

ప్రవృత్తః ప్రథమం దేవస్తత్రానన్దాదయో గుణాః ।

ఈశస్యైవేతి నిర్ణీతాః శ్రుతియుక్తిసమాశ్రయాత్ ।।3,3.3౫ ।।

దేవతాన్తరగాః సర్వే శబ్దవృత్తినిమిత్తతః ।

విష్ణుమేవ వదన్త్యద్ధా తత్సఙ్గాదుపచారతః ।।3,3.3౬ ।।

అన్యదేవాన్వదన్తీహ విశేషగుణవక్తృతః ।

విష్ణుమేవ పరం బ్రూయురేవమన్యేఽప్యశేషతః ।।3,3.3౭ ।।

ఇత్యన్యత్రప్రసిద్ధోరుశబ్దరాశేరశేషతః ।

జ్ఞాతే సమన్వయే విష్ణౌ లిఙ్గైర్వ్యేష సమన్వయః ।।3,3.3౮ ।।

తేషామన్యగతత్వే తు న స్యాత్సమ్యక్సమన్వయః ।

ఇత్యేవాశేషలిఙ్గానాం బ్రహ్మణ్యేవ సమన్వయమ్ ।।3,3.3౯ ।।

ఆహోభయగతత్వం చ స్యాదతో లిఙ్గశబ్దయోః ।

ఇతి సంశయనుత్త్యర్థముభయత్ర ప్రతీతితః ।।3,3.४० ।।

శబ్దానాం వర్తమానానాం సలిఙ్గానాం విశేషతః ।

సమన్వయో హరావేవ యన్నైవాన్యత్ర ముఖ్యతః ।।3,3.४१ ।।

శబ్దా లిఙ్గాని చ యతో నైవాన్యత్ర స్వతన్త్రతా ।

అస్వతన్త్రేషు శబ్దస్య వృత్తిహేతుర్న ముఖ్యతః ।।3,3.४२ ।।

యతోఽతో యదధీనాస్తే శబ్దార్థత్వముపాగతాః ।

అత్యల్పేనైవ శబ్దస్య వృత్తిహేతుగుణేన తు ।।3,3.४3 ।।

అయో యథా దాహకత్వం స ఏవేశః స్వతన్త్రతః ।

ముఖ్యశబ్దార్థ ఇతి హి స్వీకర్తవ్యో మనీషిభిః ।।3,3.४४ ।।

ఇత్యాహైవఞ్చ శబ్దానాం నారాయణసమన్వయే ।

సిద్ధేఽప్యశేషశబ్దానాం న కథఞ్చన యుజ్యతే ।।3,3.४५ ।।

విరోధావవరత్వాదేరపి ప్రాప్తిర్యతో భవేత్ ।

ఇతి చేదవరత్వాది ద్వివిధం హ్యుపలభ్యతే ।।3,3.౪౬ ।।

పరస్యావరతాహేతుర్యః స్వయం పర ఏవ సన్ ।

సోఽపి హ్యవరశబ్దార్థో యథా రాజా జయీ భవేత్ ।।3,3.౪౭ ।।

అన్యోఽవరత్వానుభవీ తయోః పూర్వోఽస్తి కేశవే ।

ద్వితీయో జీవ ఏవాస్తి స్వాతన్త్ర్యాన్న చ దూషణమ్ ।।3,3.౪౮ ।।

హరేరేవమశేషేణ సర్వశబ్దసమన్వయే ।

ఉక్తే విరోధహీనస్య స్యాత్సమన్వయతా యతః ।

అతోఽశేషవిరోధానాం కృతేశేన నిరాకృతిః ।।3,3.౪౯ ।।

సమన్వయావిరోధాభ్యాం సఞ్జాతే వస్తునిర్ణయే ।

కిం మయా కార్యమిత్యేవ స్యాద్బుద్ధిరధికారిణః ।।3,3.౫౦ ।।

తత్ర భక్తివిధానార్థమభక్తానర్థసన్తతౌ ।

ఉక్తాయాం భక్తిదార్ఢ్యాయ ప్రోక్తేఽశేషగుణోచ్చయే ।

వక్తవ్యోపాసనా నిత్యం కర్తవ్యేత్యాదరేణ హి ।।3,3.౫౧ ।।

సోపాసనా చ ద్వివిధా శాస్త్రాభ్యాసస్వరూపిణీ ।

ధ్యానరూపా పరా చైవ తదఙ్గం ధారణాదికమ్ ।।3,3.౫౨ ।।

తథోభయాత్మకం చైవ పాదేఽస్మిన్బాదరాయణః ।

ఆహోపాసనమద్ధవ విస్తరాచ్ఛ్రుతిపూర్వకమ్ ।।3,3.౫౩ ।।

పృథగ్దృష్టిరశక్యత్వమనిర్ణీతిః సముచ్చయః ।

విశేషదర్శనం కార్యలోపో నానోక్తిరాశుతా ।।3,3.౫౪ ।।

విభ్రమోఽపాకృతిర్లిఙ్గమనవస్థావిశేషితా ।

అప్రయోజనతా చాతిప్రసఙ్గోఽదూరసంశ్రయః ।।3,3.౫౫ ।।

విశిష్టకారణం చేష్టా దృష్టవైరూప్యమున్నతిః ।

అనుక్తిరప్రయత్నత్వం దృఢబన్ధపరాభవౌ ।।3,3.౫౬ ।।

పుంసామ్యం ప్రాప్తసన్త్యాగః కారణానిర్ణయో భ్రమః ।

విశేషదర్శితాఽలాపో గుణసామ్యం పృథగ్దృశిః ।।3,3.౫౭ ।।

అగమ్యవర్త్మ సన్థానమిష్టం ఫలమకల్పనా ।

శుద్ధవైరూప్యమఙ్గత్వమవిశేషదృశిః క్రియా ।।3,3.౫౮ ।।

యుక్తయః పూర్వపక్షస్థాః సుజ్ఞేయత్వం విధిక్రియా ।

మాహాత్మ్యమల్పశక్తిత్వం యథాయోగ్యఫలం భవః ।।3,3.౫౯ ।।

ఫలసామ్యం విశేషశ్చ గుణాధిక్యం ప్రధానతా ।

యథాశక్తిక్రియా సన్ధిః ప్రమాణబలమానతిః ।।3,3.౬౦ ।।

కారణం కార్యవైశేష్యం స్వభావో వస్తుదూషణమ్ ।

ప్రతిక్రియావిరోధశ్చ ప్రతిసన్ధిరనూనతా ।।3,3.౬౧ ।।

సంస్కారపాటవం స్వేచ్ఛానియతిర్వస్తువైభవమ్ ।

విశేషోక్తిరమానత్వం ప్రాధాన్యం ప్రీతిరాగమః ।।3,3.౬౨ ।।

సుస్థిరత్వం కృతప్రాప్తిరనాదిగుణవిస్తరః ।

సాధనోత్తమతా నానాదృష్టిః శిష్టిరనూనతా ।।3,3.౬3 ।।

అవిఘ్నత్వవిరోధౌ చ గుణవైశేష్యమాగమః ।

సిద్ధాన్తనిర్ణయే హ్యేతా యుక్తయోఽవ్యాహతాః సదా ।।3,3.౬౪ ।।

యథాశక్త్యఖిలాన్వేదాన్విజ్ఞాయోపాసనం భవేత్ ।

తత్రాఖిలస్య విజ్ఞప్తిః సమ్యగ్బ్రహ్మణ ఏవ హి ।।3,3.౬౫ ।।

తదన్యేషాం యథాయోగ్యమఖిలజ్ఞప్తిరిష్యతే ।

తావతోపాసనే యోగ్యో భవేదేవాఖిలః పుమాన్ ।।3,3.౬౬ ।।

మహత్త్వస్య పరం పారం విదిత్వైవ జనార్దనః ।

స్తోష్యతామేతి తుష్టత్వమితి నాస్త్యేవ నారద ।।3,3.౬౭ ।।

కిన్తు నిశ్చలయా భక్త్యా హ్యాత్మజ్ఞానానురూపతః ।

యః స్తోష్యతి సదా భక్తస్తుష్యస్తస్య సదా హరిః ।।3,3.౬౮ ।।

ఇత్యాదివాక్యసన్దర్భాద్యథాయోగ్యాఖిలజ్ఞతా ।

ఆత్మజ్ఞానానురూపత్వం యథాశక్తి విచారణాత్ ।।3,3.౬౯ ।।

వేదః కృత్స్నోఽధిగన్తవ్యః స్వాధ్యాయాధ్యయనం భవేత్ ।

ఇత్యాదివాక్యవైయర్థ్యమన్యథా న నివార్యతే ।। ౩,౩.౭౦ ।।

అద్యాపి తేన దేవాద్యాః శృణ్వతే మన్వతే సదా ।

ధ్యాయన్తి చ యథాయోగం తథాప్యా వస్తునిర్ణయాత్ ।

శ్రవణం మననం చైవ కర్తవ్యం సర్వథైవ హి ।। ౩,౩.౭౧ ।।

మతిశ్రుతిధ్యానకాలవిశేషం గురురుత్తమః ।

వేత్తి తస్యోక్తిమార్గేణ కుర్వతః స్యాద్ధి దర్శనమ్ ।। ౩,౩.౭౨ ।।

శ్రవణం దృష్టతత్త్వస్య మననం ధ్యానమేవ చ ।

విశేషానన్దసమ్ప్రాప్త్యా అన్యస్యైతాని దృష్టయే ।। ౩,౩.౭౩ ।।

యది తాదృగ్గురుర్నాస్తి నిర్ణీతశ్రవణాదికమ్ ।

తత్సిద్ధాన్తానుసారేణ నిర్ణయజ్ఞాత్సమాచరేత్ ।। ౩,౩.౭౪ ।।

శ్రవణాది వినా నైవ క్షణం తిష్ఠేదపి క్వచిత్ ।

అత్యశక్యే తు నిద్రాదౌ పునరేవ సమారభేత్ ।। ౩,౩.౭౫ ।।

అభావే నిర్ణయజ్ఞస్య సచ్ఛాస్త్రాణ్యేవ సర్వదా ।

శృణుయాద్యది సజ్జ్ఞానప్రాచుర్యముపలభ్యతే ।।౩,౩.౭౬ ।।

మహద్భయో విష్ణుభక్తేభ్యో యథాశక్తి చ సంశయాన్ ।

ఛిన్ద్యాత్స్వతోఽధికాభావే స్వయమేవ సమభ్యసేత్ ।।౩,౩.౭౭ ।।

అశేషగుణపూర్ణత్వం సర్వదోషసముజ్ఝితిః ।

విష్ణోరన్యచ్చ తత్తన్త్రమితి సమ్యగ్వినిర్ణయః ।।౩,౩.౭౮ ।।

స్వతన్త్రత్వం సదా తస్య తస్య భేదశ్చ సర్వతః ।

అదోషత్వస్య సిద్ధయర్థం యదభేదే తదన్వయః ।।౩,౩.౭౯ ।।

తత్తన్త్రత్వం చ ముక్తానామపి తద్గుణపూర్తయే ।

ముక్తానామపి భేదశ్చ న హి భిన్నమభిన్నతామ్ ।

గచ్ఛేద్ధృష్టం క్వచిత్తస్యాప్యభావోఽనుభవోపగః ।।౩,౩.౮౦ ।।

పూర్వాభేదే దోషవత్త్వమీశస్యేత్యతిభిన్నతా ।

నారాయణేన ముక్తానామపి సమ్యగితి స్థితిః ।।౩,౩.౮౧ ।।

భేదాభేదేऽప్యభేదేన దోషాణామపి సమ్భవః ।

నిర్దోషత్వం రమాయాశ్చ తదనన్తరతా తథా ।।3,3.౮౨ ।।

బ్రహ్మా సరస్వతీ వీన్ద్రశేషరుద్రాశ్చ తత్స్త్రియః ।

శక్రకామౌ తదన్యే చ క్రమాన్ముక్తావపీతి చ ।।3,3.౮3 ।।

సత్సిద్ధాన్త ఇతి జ్ఞేయో నిర్ణీతో హరిణా స్వయమ్ ।

ఏతద్విరోధి యత్సర్వం తమసేऽన్ధాయ కేవలమ్ ।।3,3.౮౪ ।।

అన్ధం తమో విశన్తీతి ప్రాహ శ్రుతిరతిస్ఫుటమ్ ।

ఇత్యేవ శ్రుతయోऽశేషాః పఞ్చరాత్రమథాఖిలమ్ ।।3,3.౮౫ ।।

మూలరామాయణం చైవ భారతం స్మృతయోऽఖిలాః ।

వైష్ణవాని పురాణాని సాఙ్ఖ్యయోగౌ పరావపి ।।3,3.౮౬ ।।

బ్రహ్మతర్కశ్చ మీమాంసేత్యనన్తః శబ్దసాగరః ।

అనన్తర యుక్తయశ్చైవ ప్రత్యక్షాగమమూలకాః ।।3,3.౮౭ ।।

ప్రత్యక్షమైశ్వరం చైవ రమాదీనామశేషతః ।

ముక్తానామప్యముక్తానామేతమేవార్థముత్తమమ్ ।।౩,౩.౮౮ ।।

అన్యావకాశరహితం ప్రకాశయతి సాదరమ్ ।

ఏతదేవ చ సచ్ఛాస్త్రం దుఃశాస్త్రం తు తతః పరమ్ ।।౩,౩.౮౯ ।।

సచ్ఛాస్త్రమభ్యసేన్నిత్యం దుఃశాస్త్రం చ పరిత్యజేత్ ।

అసంశయేన తత్త్వస్య నిర్ణయే బ్రహ్మదర్శనమ్ ।।౩,౩.౯౦ ।।

సమ్యగ్విషమవిజ్ఞానతారతమ్యానుసారతః ।

ఫలం భవేత్తారతమ్యాత్సుఖదుఃఖాత్మకం నృణామ్ ।।౩,౩.౯౧ ।।

సమ్యకాధికవిజ్ఞానాత్సుఖాధిక్యం భవేన్నృణామ్ ।

అతో యథాత్మశక్త్యైవ శ్రవణం మననం తథా ।।౩,౩.౯౨ ।।

విషయేషు చ సంసర్గాచ్ఛాశ్వతస్య చ సంశయాత్ ।

మనసా చాన్యదాకాఙ్క్షాత్పరం న ప్రతిపాద్యతే ।।౩,౩.౯౩ ।।

ఇతి భారతవాక్యం హి తేనైతద్దోషవర్జితః ।

సదోపాసనయా యుక్తో వాసుదేవం ప్రపశ్యతి ।।౩,౩.౯౪ ।।

దోషా అనాదిసమ్బద్ధాస్తే ముక్తిపరిపన్థినః ।

సన్త్యేవ ప్రాయశః పుంసు తేన మోక్షో న జాయతే ।।౩,౩.౯౫ ।।

సర్వే త ఏతే జీవేషు దృశ్యన్తే తారతమ్యతః ।

ఋజూనామేక ఏవాస్తి పరమోత్సాహవర్జనమ్ ।

స గుణాల్పత్వమాత్రత్వాన్నర్జత్వేన విరుధ్యతే ।।౩,౩.౯౬ ।।

అతో విష్ణౌ పరా భక్తిస్తద్భక్తేషు రమాదిషు ।

తారతమ్యేన కర్తవ్యా పురుషార్థమభీప్సితా ।।౩,౩.౯౭ ।।

స్వాదరః సర్వజన్తూనాం సంసిద్ధో హి స్వభావతః ।

తతోఽధికః స్వోత్తమేషు తదాధిక్యానుసారతః ।।౩,౩.౯౮ ।।

కర్తవ్యో వాసుదేవాన్తం సర్వథా శుభమిచ్ఛతా ।

న కదాచిత్త్యజేత్తం చ క్రమేణైనం వివర్ధయేత్ ।।౩,౩.౯౯ ।।

సమేషు స్వాత్మవత్స్నేహః సత్స్వన్యత్ర తతో దయా ।

కార్యైవమాపరోక్ష్యేణ దృశ్యతే క్షిప్రమీశ్వరః ।।౩,౩.౧౦౦ ।।

తత్తమోఽన్ధం వ్రజేద్విష్ణుసమత్వం యోఽనుపశ్యతి ।

రమాబ్రహ్మశివాదీనామపి ముక్తౌ కథఞ్చన ।।౩,౩.౧౦౧ ।।

కిముతాధిక్యదృష్టేస్తద్గుణాభావమతేరపి ।

దోషవేత్తురభేదస్య ద్రష్టుర్ద్విష్టుస్తథోభయోః ।।౩,౩.౧౦౨ ।।

ఇత్యాహ సచ్ఛ్రుతిస్తేన సమ్ప్రోక్తగుణసంయుతమ్ ।

ఉపాసీత హరిం దృష్ట్వా ముక్తిస్తేనైవ జాయతే ।।౩,౩.౧౦౩ ।।

ద్వేషాద్యన్ముక్తికథనం శ్రుతివాక్యవిరోధి యత్ ।

రిపవో యే తు రామస్య విముఖత్వాన్నిరామిణః ।

అభిద్రోహపదే నిత్యమన్ధే తమసి తే స్థితాః ।।౩,౩.౧౦౪ ।।

హరిద్విషస్తమో యాన్తి యే చైవ తదభేదినః ।

తన్నిర్గుణత్వవేత్తారస్తస్య దోషవిదోఽపి చ ।।౩,౩.౧౦౫ ।।

ఇత్యాదిశ్రుతిసన్దర్భాద్ద్వేషిణస్తమ ఈయతే ।

హిరణ్యకశిపుశ్చాపి భగవన్నిన్దయా తమః ।

విధిక్షురత్యగాత్సూనో ప్రహ్లాదస్యానుభావతః ।।3,3.౧౦౬ ।।

యదనిన్దత్పితా మహ్యం త్వద్భక్తే మయి చాఘవాన్ ।

తస్మాత్పితా మే పూయేత దురన్తాద్దుస్తరాదఘాత్ ।।3,3.౧౦౭ ।।

నిన్దాం భగవతః శృణ్వంస్తత్పరస్య జనస్య వా ।

తతో నాపైతి యః సోఽపి యాత్యఘః సుకృతాచ్చ్యుతః ।।3,3.౧౦౮ ।।

అవజానన్తి మాం మూఢా మానుషీం తనుమాశ్రితమ్ ।

పరం భావమజానన్తో మమ భూతమహేశ్వరమ్ ।।3,3.౧౦౯ ।।

మోఘాశా మోఘకర్మాణో మోఘజ్ఞానా విచేతసః ।

రాక్షసీమాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహనీం శ్రితాః ।।3,3.౧౧౦ ।।

మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః ।

తానహం ద్విషతః క్రూరాన్సంసారేషు నరాధమాన్ ।

క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ।। ౩,౩.౧౧౧ ।।

ఆసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని ।

మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గతిమ్ ।। ౩,౩.౧౧౨ ।।

యో ద్విష్టాద్విబుధశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుమ్ ।

కథం స న భవేద్ద్వేష్య ఆలోకాన్తస్య కస్యచిత్ ।। ౩,౩.౧౧౩ ।।

యో ద్విష్టాద్విబుధశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుమ్ ।

మజ్జన్తి పితరస్తస్య నరకే శాశ్వతీః సమాః ।

ఇత్యాదివాక్యసన్దోహాద్ద్వేషిణస్తమ ఏవ తు ।। ౩,౩.౧౧౪ ।।

నైవ మోక్ష ఇతి ప్రాహుర్లోకాయతమతే స్థితాః ।

భోగః శరీరపర్యన్తం భస్మీభావస్తతో భవేత్ ।। ౩,౩.౧౧౫ ।।

ఇతి తత్కేన మానేన దృష్టం ప్రత్యక్షవాదినా ।

న హి ప్రత్యక్షమానేన మోక్షాభావోఽవసీయతే ।। ౩,౩.౧౧౬ ।।

ఘటతే ముక్తిదృష్టిస్తు పురుషేణ మహీయసా ।

నేతి వక్తుర్మహత్త్వం తు కథఞ్చన న విద్యతే ।।3,3.౧౧౭ ।।

సాధయన్సర్వసామాన్యం కథమేవ విశేషవాన్ ।

దృశ్యన్తే పురుషా లోకే పరావరవిదోఽపిచ ।।3,3.౧౧౮ ।।

అపరోక్షదృశో యోగనిష్ఠాశ్చామలచక్షుషః ।

ప్రత్యక్షం దేవతాం దృష్ట్వా తత్ప్రసాదాప్తభూతయః ।।3,3.౧౧౯ ।।

జ్ఞానవిజ్ఞానపారజ్ఞా నిషిద్ధయన్తే కథం నృభిః ।

దృశ్యతే చాతిమాహాత్మ్యం తేషామతిమహౌజసామ్ ।।3,3.౧౨౦ ।।

యది తేఽపి నిషిద్ధయన్తే కిం నోక్తిస్తే నిషిద్ధయతే ।

యదుక్తవాక్యప్రామాణ్యం ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే ।।3,3.౧౨౧ ।।

వరాదయోఽపి తద్దత్తాః సదా సత్యా భవన్తి హి ।

అప్రామాణ్యం తదుక్తేశ్చ వృథావాచావసీయతే ।।3,3.౧౨౨ ।।

న హి ప్రయోజనం కిఞ్చిత్పరలోకనివారణాత్ ।

వృథావాచం వృథా హన్యాద్యది తస్య కిముత్తరమ్ ।

స్వజీవనవిరోధాయ వదన్కిం నామ బుద్ధిమాన్ ।।3,3.౧౨3 ।।

ప్రామాణ్యే సంశయః కిం స్యాత్తయోః పురుషయోరపి ।

స్వజీవనవిరుద్ధోక్తిరజ్ఞో దృష్టస్య చాపి సః ।।3,3.౧౨౪ ।।

యశ్చాతీన్ద్రియదేవోక్తిశ్రోతా దృష్టపరావరః ।

అతీతానాగతం సర్వం లోకానుభవమాపయన్ ।

అతః ప్రత్యక్షగమ్యత్వాద్వేదమాత్వస్య చ స్ఫుటమ్ ।।3,3.౧౨౫ ।।

యద్యాగమస్య నో మాత్వమక్షజస్య తథా భవేత్ ।

యద్యక్షజస్య మాత్వం స్యాదాగమస్య కథం న తత్ ।

లోకవాక్యాద్విశేషశ్చావ్యభిచారేణ సిద్ధయతి ।।3,3.౧౨౬ ।।

అస్తి మోక్షోఽపి ధర్మేణ యథార్థజ్ఞానతోఽపి చ ।

ప్రామాణ్యమనుమాయాశ్చ జినస్యాప్తత్వసాధనే ।।3,3.౧౨౭ ।।

తద్వాక్యాద్ధర్మసజ్ఞానవిజ్ఞప్తిర్భవతీతి చ ।

ధర్మోఽహింసాపరో నాన్యో జ్ఞానం పుద్గలదర్శనమ్ ।।3,3.౧౨౮ ।।

ఇతి జైనాః కథం తత్స్యాత్ప్రమాణమనుమానతః ।

విషయాన్ప్రతి స్థితం హ్యక్షం ప్రత్యక్షమితి గీయతే ।

ప్రత్యక్షశబ్దానుసారాదనుమేతి ప్రకీతిర్తా ।।3,3.౧౨౯ ।।

ఆ సమన్తాద్గమయతి ధర్మాధర్మౌ పరం పదమ్ ।

యచ్చాప్యతీన్ద్రియం త్వన్యత్తేనాసావాగమః స్మృతః ।।3,3.౧౩౦ ।।

ఏతేన కారేణేనైవ తత్త్వన్మానత్వమిష్యతే ।

స్వరూపం హి తదేతేషామన్యథాసిద్ధిమానతః ।।3,3.౧౩౧ ।।

అతోఽనుమా కథం ధర్మం పుద్గలం చాపి దర్శయేత్ ।

స్వరూపం పుద్గలస్యోక్తా దోషా ఆనన్దమేవ చ ।

న మన్యతే పుద్గలం స దుఃఖాభావః సుఖం త్వితి ।।3,3.౧౩౨ ।।

మాత్రాభోగాతిరేకేణ సుఖాధిక్యస్య దర్శనాత్ ।

సుఖస్యాభావతా కేన న చ స్యాత్కిం విపర్యయః ।।౩,౩.౧౩౩ ।।

యది భావోఽపి కశ్చిత్స్యాత్తస్యైవాభావతా కుతః ।

యది సర్వేఽప్యభావాః స్యురన్యోన్యమితి భావతా ।।౩,౩.౧౩౪ ।।

అభావాభావతా యత్స్యాత్కిం నశ్చిన్నం తదా భవేత్ ।

భావత్వం విధిరూపత్వం నిషేధత్వమభావతా ।।౩,౩.౧౩౫ ।।

నిషేధస్య నిషేధోఽపి భావ ఏవ బలాద్భవేత్ ।

ప్రథమప్రతిపత్తిస్తు భావభావనియామికా ।।౩,౩.౧౩౬ ।।

న చ పుద్గలవిజ్ఞానం మోక్షదం భవతి క్వచిత్ ।

అస్వాతన్త్ర్యాత్పుద్గలస్య జ్ఞాతోఽపి సుఖదో న హి ।।౩,౩.౧౩౭ ।।

న హి దుఃఖిపరిజ్ఞానాద్దుఃఖిత్వం వినివర్తతే ।

యది పుద్గలవిజ్ఞానాదదుఃఖీ స్యాత్కథఞ్చన ।

దేహవానపి నాదుఃఖీ కిం జ్ఞానాదుత్తరం సదా ।।౩,౩.౧౩౮ ।।

ఈశక్త్యనుసారేణ స్యాత్కాలాదీశవాదినః ।

కర్మహేతుత్వమపి తు నిశ్చేతన్యాన్నహి క్వచిత్ ।।3,3.౧3౯ ।।

అశేషదుఃఖవిలయే నేదానీం కారణం యథా ।

తథోత్తరం చ నైవ స్యాద్దృష్టిపూర్వానుమా యతః ।।3,3.౧౪౦ ।।

శక్తస్యాన్యస్య విజ్ఞానం తత్ప్రీతిజనకం యది ।

తయైవ బన్ధహానిః స్యాదితి కిం నామ దూషణమ్ ।।3,3.౧౪౧ ।।

స్వజ్ఞానాద్బన్ధహానిస్తు దృశ్యతే కస్య కుత్రచిత్ ।

అహింసాయాశ్చ ధర్మత్వం కేన మానేన గమ్యతే ।

హింసాయా ఏవ ధర్మత్వమిత్యుక్తే స్యాత్కిముత్తరమ్ ।।3,3.౧౪౨ ।।

ధర్మస్య సుఖహేతుత్వమపి కేనావగమ్యతే ।

హత్యయా మోక్షహేతుత్వం కుతో మానాన్నివార్యతే ।।3,3.౧౪3 ।।

న చ శూన్యపరిజ్ఞానాచ్ఛూన్యభావనయాపి చ ।

మోక్షః కథఞ్చన భవేద్యదీదానీం కథం న సః ।।3,3.౧౪౪ ।।

పరప్రసాదనేచ్ఛోస్తు విలమ్బో నామ యుజ్యతే ।

పుమిచ్ఛాధీనతా నో చేద్విలమ్బః కిఙ్కృతో భవేత్ ।।౩,౩.౧౪౫ ।।

అన్యత్రాపి విలమ్బాస్తు స్యురీశేచ్ఛానిమిత్తతః ।

అన్యథా కారణం చేత్స్యాత్కిం కార్యం నోపజాయతే ।

కారణే సతి కార్యస్య భావః సునియతోఽస్య హి ।।౩,౩.౧౪౬ ।।

విజ్ఞానవాదినశ్చైవ విజ్ఞానాద్వైతవేదనాత్ ।

విజ్ఞానభావనాచ్చైవ మోక్షో న ఘటతే క్వచిత్ ।।౩,౩.౧౪౭ ।।

అన్తర్జ్ఞానస్య బాహ్యే చ క్షణికత్వస్య వేదనాత్ ।

భావనాచోక్తమార్గేణ మానాభావాన్న ముచ్యతే ।।౩,౩.౧౪౮ ।।

ప్రకృతేః పురుషస్యాపి వివేకో ముక్తిసాధనమ్ ।

ఇతి శఙ్కయా న చైతస్మిన్మానమీశాప్రసాదతః ।।౩,౩.౧౪౯ ।।

శ్రుతయః స్మృతయశ్చైవ యదీశస్య ప్రసాదతః ।

వదన్తి నియమాన్ముక్తిం తమృతేఽతః కుతో భవేత్ ।। 3,3.౧౫౦ ।।

కణాదయోగాక్షపాదా అపీశస్య ప్రసాదతః ।

ముక్తిం బ్రువాణా అప్యాహుర్భోగాదేవ చ కర్మణామ్ ।

క్షయం ప్రాహుః కుతశ్చైతత్ప్రసన్నే జగదీశ్వరే ।। 3,3.౧౫౧ ।।

భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః ।

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే ।। 3,3.౧౫౨ ।।

భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః ।

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి దృష్ట ఏవాత్మనీశ్వరే ।

ఇతి శ్రుతిపురాణాదివచనేభ్యోఽన్యథాగతేః ।। 3,3.౧౫౩ ।।

న చ పాశుపతాద్యుక్తశివాదీనామనుగ్రహాత్ ।

నాన్యః పన్థా ఇతి హ్యుక్తం పురుషజ్ఞానతః శ్రుతౌ ।। 3,3.౧౫౪ ।।

సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదతః ।

ఏవం పురుషశబ్దశ్చ ప్రయుక్తోఽబ్ధిశయే హరౌ ।। 3,3.౧౫౫ ।।

న తస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః ।

ఇతి చాధిపతిస్తస్య ప్రతిషిద్ధః స్వయం శ్రుతౌ ।।౩,౩.౧౫౬ ।।

విశ్వతః పరమాం నిత్యం విశ్వం నారాయణం హరిమ్ ।

ఇతి సర్వాధికత్వోక్తయా సమోఽపి వినివారితః ।

సమాధికస్య రాహిత్యాన్నోపచారపుమానసౌ ।।౩,౩.౧౫౭ ।।

పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్ ।

ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి ।।౩,౩.౧౫౮ ।।

ముక్తాముక్తపరేశత్వమితి తస్యాహ సా శ్రుతిః ।

అమృతేశానవచనాత్సర్వస్యేశానతోదితా ।।౩,౩.౧౫౯ ।।

యది సర్వత్వముదితముతేశ ఇతి తద్వృథా ।

ఉతశబ్దో వదేదేష హీశత్వస్య సముచ్చయమ్ ।।౩,౩.౧౬౦ ।।

పురుషేణేదం వ్యాప్తమితి బ్రాహ్మణం చాహ తం ప్రతి ।

ఏతావానస్య మహిమేతి మహిమ్నో వచో హి తత్ ।। ౩,౩.౧౬౧ ।।

సోఽమృతస్యాభయస్యేశో మర్త్యమన్నం యదత్యగాత్ ।

ఇత్యముక్త్వాధిపత్యం తు పూర్వార్ధోక్తమనూద్య చ ।। ౩,౩.౧౬౨ ।।

ఉతామృతత్వస్యేశ ఇతి విధత్తే ముక్తిగేశతామ్ ।

అతో విష్ణుపరిజ్ఞానాదేవ ముక్తిర్న చాన్యతః ।

తద్యథేతి శ్రుతేశ్చైవ తతః కర్మక్షయో భవేత్ ।। ౩,౩.౧౬౩ ।।

యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున ।

జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా ।। ౩,౩.౧౬౪ ।।

సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ ।

అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః ।

ఇత్యాదిభగవద్వాక్యైరుక్తార్థశ్చావసీయతే ।। ౩,౩.౧౬౫ ।।

నిత్యనైమిత్తికం కర్మ కుర్వన్నన్యత్పరిత్యజన్ ।

ముచ్యతే సంస్కృతేశ్చైతదప్యేతేన నిరాకృతమ్ ।

విద్యైవేతీమమేవార్థం స్వయమేవాహ వేదరాట్ ।।౩,౩.౧౬౬ ।।

వినా కర్మ న మోక్షః స్యాజ్జ్ఞానేనేత్యపి సా శ్రుతిః ।

నాన్యః పన్థా ఇతి హ్యేవ నివారయతి సాదరమ్ ।।౩,౩.౧౬౭ ।।

అన్యథోపాసనమపి తమేవమితివాదినీ ।

నివారయత్యాదరేణ న ప్రతీక ఇతి ప్రభుః ।।౩,౩.౧౬౮ ।।

అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యేఽవిద్యాముపాసతే ।

ఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ నాన్యథోపాసనం భవేత్ ।।౩,౩.౧౬౯ ।।

న చాప్యేకత్వవిజ్ఞానాదుక్తన్యాయేన ముచ్యతే ।

ఇతి సర్వం ప్రవిజ్ఞాయ సర్వైస్తర్కసదాగమైః ।

ఉపాసీత హరిం నిత్యం గుణైరేవ స్వయోగతః ।।౩,౩.౧౭౦ ।।

బ్రహ్మా సర్వైగుణైశ్చైవ క్రియాసామాన్యతశ్చ గీః ।

గుణసామాన్యతో రుద్రో ద్రవ్యసామాన్యతః పరే ।।౩,౩.౧౭౧ ।।

అధికారవిశేషేణ భక్తిజ్ఞానసుఖాదిభిః ।

విశేషో దేవతాదీనాం మోక్షే చైవ విశేషతః ।।3,3.౧౭౨ ।।

న తావతా విరోధోఽస్తి నిర్దోషత్వాత్సమస్తశః ।

ఆభాసత్వాత్పరేషాం తదవరాణాం చ సర్వశః ।।3,3.౧౭3 ।।

యతోఽవరాణాం సర్వేఽపి గుణాః సర్వాః క్రియా అపి ।

నియమేనైవ పూర్వేషాం సుప్రసాదనిబన్ధనాః ।

అతః సచ్ఛిష్యవత్తేషాం నైవేర్ష్యాదిః కథఞ్చన ।।3,3.౧౭౪ ।।

న చ సంసారిదేవానాం కాలేయత్త్వాపరే ఇమే ।

సూత్రే హ్యారబ్ధమాత్రస్య భోగేనైవ క్షయో ధ్రువః ।।3,3.౧౭౫ ।।

అనారబ్ధకార్యే భోగేన త్వితరే ఇతి చోదితః ।

పౌనరుక్తయేన తేనైతే ఉక్తార్థే ఇతి నిశ్చయః ।।3,3.౧౭౬ ।।

ఉషాః స్వాహా చ పర్జన్యో మిత్రోఽగ్నిర్వరుణో విధుః ।

ప్రవహోఽనిరుద్ధ ఇన్ద్రోమే రుద్రో వాణీ చ మారుతః ।

ఉత్తరోత్తరత స్త్వేతే గుణైః సర్వైశ్చ ముక్తిగాః ।।౩,౩.౧౭౭ ।।

సూర్యధర్మౌ యథా సోమో మనుర్దక్షో బృహస్పతిః ।

శచీ రతిశ్చానిరుద్ధసమాస్తారా చ మిత్రవత్ ।।౩,౩.౧౭౮ ।।

సోమవచ్ఛతరూపా తు ప్రసూతిర్వహ్నివద్విరాట్ ।

పర్జన్యవద్వారుణీ చ తథా సజ్ఞా చ రోహిణీ ।।౩,౩.౧౭౯ ।।

ధర్మీ చ మిత్రవత్త్వేన ప్రావహీ పరికీర్తితా ।

మిత్రపజర్న్యమధ్యస్థావశ్వినౌ విఘ్నవిత్తపౌ ।।౩,౩.౧౮౦ ।।

భృగురగ్నిసమో మిత్రతన్మధ్యే బ్రహ్మపుత్రకాః ।

వరుణాగ్న్యన్తరా తత్ర నారదః ప్రాయ ఇన్ద్రవత్ ।।౩,౩.౧౮౧ ।।

కామః సుపర్ణీ చోమావదీన్ద్రో రుద్రవదీరితః ।

నిఋతిర్మిత్రసదృశో విశ్వామిత్రః కసూనువత్ ।।౩,౩.౧౮౨ ।।

వైవస్వతో మనుశ్చాశ్విపశ్చాదన్యే తతోఽవరాః ।

చ్యవనోచథ్యవైన్యాశ్చ శశబిన్దుశ్చ హైహయః ।

తద్వచ్చ విప్రరాజన్యవిశేషోఽత్రాపి కశ్చన ।।3,3.౧౮౩ ।।

తద్వత్ప్రియవ్రతశ్చాపి తదన్యాః శతదేవతాః ।

పజర్న్యమిత్రాన్తరాలే తదన్యే తు తతోఽవరాః ।।3,3.౧౮౪ ।।

ఏతేభ్యోఽభ్యధికా శ్రీరస్తు సదా ముక్తౌ విశేషతః ।

తత్సమో నాస్తి పరమో హరిరేవ నచాపరః ।।3,3.౧౮౫ ।।

సంహితాయాం బృహత్యాం తు స్వయం భగవతోదితమ్ ।

తదేతదఖిలం ప్రాణ ఆహఙ్కారిక ఏవ చ ।

ఇన్ద్రాదనన్తరో దృష్టిరపి యోగ్యానుసారతః ।।3,3.౧౮౬ ।।

సమ్యగ్గురుప్రసాదశ్చ ముఖ్యతో దృష్టికారణమ్ ।

శ్రవణాది చ కర్తవ్యం నాన్యథా దర్శనం క్వచిత్ ।।3,3.౧౮౭ ।।

గుణాధికం గురుం ప్రాప్య తద్ధీనం నాప్నుయాత్క్వచిత్ ।

విపర్యయస్తు కర్తవ్యః సర్వథా ముక్తిమిచ్ఛతా ।।3,3.౧౮౮ ।।

సమే వికల్ప ఏవ స్యాత్పూర్వానుజ్ఞా చ సర్వథా ।

తదుత్తమగురుప్రాప్త్యై పూర్వానుజ్ఞా న మృగ్యతే ।।౩,౩.౧౮౯ ।।

గురుబర్హ్మాఖిలానాం చ విద్యా చైవ సరస్వతీ ।

దేవతా భగవాన్విష్ణుః సర్వేషామవిశేషతః ।।౩,౩.౧౯౦ ।।

తత్ప్రసాదేన ముక్తిః స్యాన్నాన్యథా తు కథఞ్చన ।

స్వోత్తమాస్తు క్రమేణైవ సర్వేషాం గురవః శ్రుతాః ।

ఉపదేశో బ్రహ్మణస్తు సర్వేషామేవ ముక్తయే ।।౩,౩.౧౯౧ ।।

సాధనేభ్యోఽధికా భక్తిర్నైవాన్యత్తాదృశం క్వచిత్ ।

భక్తిశ్చైవ హరావేవ ముఖ్యాన్యత్ర యథాక్రమమ్ ।।౩,౩.౧౯౨ ।।

స్వాధికా త్వేవ సర్వత్ర స్వోత్తమేషు క్రమేణ చ ।

అనువర్తతే చ సా భక్తిర్ముక్తావానన్దరూపిణీ ।

తత్పూర్వకోపాసనైవం కర్తవ్యా ముక్తయే గుణైః ।।౩,౩.౧౯౩ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।

ఏవముత్పన్ననిర్దోషభగవద్దర్శనాత్సదా ।

అపేక్షితఫలప్రాప్తిరారబ్ధస్యానతిక్రమాత్ ।। ౩,౪.౧ ।।

దేవర్షిమానుషాదీనాం తత్తజ్జాత్యనుసారతః ।

జైమిన్యుక్తం మానుషాణాం తద్విశేషాశ్చ కేచన ।। ౩,౪.౨ ।।

సామాన్యం భగవత్ప్రోక్తం దేవాదీనాం విశేషతః ।

బలవద్విరోధిసద్భావే జైమిన్యాద్యుక్తిరిష్యతే ।। ౩,౪.౩ ।।

వికర్మలేపో నైవాస్తి సమ్యగ్దృష్టిమతాం క్వచిత్ ।

గుణహానిశ్చ నైవాస్తి బ్రహ్మణస్త్వవికర్మతః ।। ౩,౪.౪ ।।

దేవానామపి న ప్రాయః క్ప్తస్య తు కథఞ్చన ।

ప్రాప్తహ్రాసో భవేత్క్వాపి మహతా తు వికర్మణా ।

తథాపి తత్క్ల్ప్తమేవ తస్మాన్న నియమోజ్ఝితిః ॥3,౪.౫ ॥

చన్ద్రసుగ్రీవయోశ్చైవ స్వేచ్ఛదారపరిగ్రహాత్ ।

ప్రాప్తహానిరభూన్నైవ క్ప్తహానిః యథఞ్చన ॥3,౪.౬ ॥

హ్రాసోఽపి మానుషాదీనామానన్దస్య వికర్మణా ।

భవేన్ముక్తౌ విశేషేణ స్వేచ్ఛానామపరాధతః ॥3,౪.౭ ॥

జ్ఞానోత్తరస్య పాపస్య చతుర్థేఽలేప ఉచ్యతే ।

అశుచిత్వాదికం తస్య న భవేదితి తత్ఫలమ్ ।

అత్ర జ్ఞానఫలస్యైవ ముక్తేర్నియతతోచ్యతే ॥3,౪.౮ ॥

ప్రారబ్ధకర్మజస్యైవ విషభక్షాన్మృతేరివ ।

ప్రాప్తస్యాప్యనివర్త్యస్య కిఞ్చిద్భుక్తస్య సంవిదా ।

ఉపమర్ద ఇహ ప్రోక్తో దేవాదీనాం యథాక్రమమ్ ।।౩,౪.౯ ।।

సర్వాత్మనా త్వభోగో హి ప్రారబ్ధస్యైవ కర్మణః ।

న బ్రహ్మదర్శినోఽపి స్యాత్ఫలహ్రాసస్తు విద్యతే ।।౩,౪.౧౦ ।।

సర్వాత్మనా ఫలహ్రాసో యది నారబ్ధకర్మణః ।

స్యాత్కామ్యవిధివైయర్థ్యమిత్యుక్తనియమో భవేత్ ।

ఏవమద్యాపి సమ్ప్రోక్తం తన్త్రభాగవతే స్ఫుటమ్ ।।౩,౪.౧౧ ।।

తారతమ్యం ఫలే నో చేద్బ్రహ్మాదీనాం కథం శ్రుతిః ।

అవృజినోఽకామహత ఇతి ముక్తిం నిగద్య చ ।

ఆనన్దతారతమ్యం చ తేషాం బ్రూయాత్పృథక్పృథక్ ।।౩,౪.౧౨ ।।

సంసార ఏవ చేదేతత్తారతమ్యం న ముఖ్యతః ।

అకామహతశబ్దార్థోఽవృజినత్వం చ నో భవేత్ ।।౩,౪.౧౩ ।।

కామస్య యత్రాప్తాః కామాస్తత్ర మామమృతం కృధి ।

ఇతి యల్లక్షణం ముక్తేః శ్రుతిరాహ బలీయసీ ।।౩,౪.౧౪ ।।

కామాహతిః కుతోఽన్యత్ర ప్రాప్తకామస్య సా భవేత్ ।

అప్రయత్నేన కామానామవాప్తిః సా యదా భవేత్ ।

తదైవాకామహతతా కుత ఏవాన్యథా భవేత్ ।। ౩,౪.౧౫ ।।

చేతనస్య త్వసుప్తస్య కుత్ర దృష్టా హ్యకామతా ।

అవ్యక్తిరేవ కామానాం న నాశో మోహసుప్తయోః ।। ౩,౪.౧౬ ।।

యత్కామః స్వాపమాప్నోతి తదేవోత్థాపితః కుతః ।

అవశోఽపి వ్యాహరతి కుతః సుప్తావకామతా ।। ౩,౪.౧౭ ।।

సర్వకామానవాప్నోతి బ్రహ్మణా సహ ముక్తిగః ।

పర్యేతి తత్ర జక్షంశ్చ క్రీడన్రతిమవాప్నువన్ ।। ౩,౪.౧౮ ।।

కామాన్నీ కామరూపీ సన్నిమాల్లోకాంశ్చ సఞ్చరన్ ।

ఆస్తే గాయన్సామ ముక్త ఇత్యాదిశ్రుతిసద్బలాత్ ।। ౩,౪.౧౯ ।।

అకామః స్యాత్కథం ముక్తః కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః ।

ఇత్యన్తఃకరణస్థానాం కామానాం మోక్షమేవ హి ।

ఆహ శ్రుతిర్హృదీత్యేవ న చేద్వ్యర్థం విశేషణమ్ ।।3,౪.౨౦ ।।

హృద్యేష తేషాం శ్రయణమితి పక్షో న భాసతే ।

ముక్తానాం కామితామాహ పృథక్చాఖాసు యచ్ఛ్రుతిః ।।3,౪.౨౧ ।।

అతోఽకామహతత్వం తు ముక్తానామేవ ముఖ్యతః ।

ముఖ్యార్థస్య వృథా త్యాగో మాయినామేవ భూషణమ్ ।।3,౪.౨౨ ।।

అపాపత్వమదుఃఖత్వం చావృజినత్వమిహోదితమ్ ।

అప్రియం వృజినం దుఃఖమకం తోద ఇతీయర్తే ।।3,౪.౨3 ।।

తత్కారణత్వాత్పాపం వా వృజినం నామ కథ్యతే ।

ఇత్యుక్తః స్వయమీశేన నామార్థః శబ్దనిర్ణయే ।।3,౪.౨౪ ।।

అపాపత్వం చ నైవాస్తి యావత్సంసారమస్య హి ।

ఆరబ్ధపాపమస్త్యేవ దుఃఖం చ జ్ఞానినోఽపి హి ।।3,౪.౨౫ ।।

తస్మాత్తస్మాదకామత్వమితి చాశ్రుతకల్పనా ।

అకామహత ఇత్యుక్తేః శ్రుతహానిరపి స్ఫుటా ।।3,౪.౨౬ ।।

కుత్రచిత్కామినః పుంసః కామాభావాత్క్వచిత్క్వచిత్ ।

ఇన్ద్రాదిసుఖభోగోఽస్తీత్యనుభూతిర్హి కుప్యతి ।।3,౪.౨౭ ।।

తస్మాదముక్తసుఖగం తారతమ్యం పృథక్పృథక్ ।

ఉక్త్వా యశ్చేతి ముక్తానాం తారతమ్యం సుఖే శ్రుతిః ।

ఆహేతి పేశలం తచ్చ చశబ్దాదేవ గమ్యతే ।।3,౪.౨౮ ।।

రాద్ధః సంసిద్ధ ఇత్యేవ ముక్త ఏవావగమ్యతే ।

సాధునా విష్ణునా యుక్తో ముక్తః సాధుయువా మతః ।।3,౪.౨౯ ।।

యౌవనం నిత్యమేతస్య ముక్తస్యేతి యువా స చ ।

ఫలమధ్యయనస్యాప్తం తేనాధ్యాయక ఈరితః ।।3,౪.3౦ ।।

నిర్హ్రాసానన్దసమ్ప్రాప్త్యా చాశిష్ట ఇతి గీయతే ।

స్థితస్యానన్యథా ప్రాప్తేర్దృఢిష్ఠ ఇతి చోదితః ।।3,౪.3౧ ।।

బలిష్ఠశ్చ స్వభావేన ముక్తో భవతి కేవలమ్ ।

తస్యేయం పృథివీత్యాది పూర్వభావవ్యపేక్షయా ।।3,౪.3౨ ।।

స ఏక ఇతి సంసారగతముక్త్వా సుఖం పునః ।

శ్రోత్రియస్యేతి వదతి ముక్తాచ్చ్యుతగుణాత్మతామ్ ।।3,౪.33 ।।

సంసారగాచ్చ సంసారగతస్యైవ శతాధికమ్ ।

ముక్తాన్ముక్తస్య యుక్తం స్యాచ్ఛ్రుత్యుక్తమభివీక్షితః ।।3,౪.3౪ ।।

యుక్తం చ సాధనాధిక్యాత్సాధ్యాధిక్యం సురాదిషు ।

నాధిక్యం యది సాధ్యే స్యాత్ప్రయత్నః సాధనే కుతః ।।3,౪.3౫ ।।

యత్నశ్చ దృశ్యతే తేషాం మహానేవ మహాత్మనామ్ ।

యత్ర సాధనబాహుల్యం సాధ్యబాహుల్యమత్ర చ ।

దృష్టం నియమతో నో చేన్న యత్నం కుర్యరఞ్జసా ।।3,౪.3౬ ।।

కృచ్ఛ్రేణ సాధనాదేవ న ముక్తవదుదీర్యతే ।

దశకల్పం తపశ్చీర్ణం రుద్రేణ లవణార్ణవే ।

త్యక్త్వా సుఖాని సర్వాణి క్లిష్టేన లవణామ్బుసా ।।౩,౪.౩౭ ।।

శక్రేణ వర్షకోటిశ్చ ధూమః పీతోఽతిదుఃఖతః ।

వర్షాయుతం చ సూర్యేణ తపోఽవాక్ఛిరసా కృతమ్ ।।౩,౪.౩౮ ।।

సుదుఃఖేన సుఖం త్యక్త్వా ధర్మేణాకాశశాయినా ।

పీతా మయీచయో వర్షసాహస్రమతిసాదరమ్ ।।౩,౪.౩౯ ।।

అతికృచ్ఛ్రేణ కుర్వన్తి యత్నం బ్రహ్మవిదోఽపి హి ।

ఇత్యేతదఖిలం మోక్షవిశేషాభావతః కథమ్ ।।౩,౪.౪౦ ।।

దైవీ సమ్పద్విమోక్షాయ నిబన్ధాయాసురీ మతా ।

ఇతి మోక్షవిశేషశ్చ స్వయం భగవతోదితః ।।౩,౪.౪౧ ।।

తమేవ యూయం భజతాత్మవృత్తిభిర్మనోవచఃకాయగుణైః స్వకర్మభిః ।

అమాయినః కామదుఘాఙ్ఘ్రిపఙ్కజం యథాధికారావసితార్థసిద్ధయే ।।౩,౪.౪౨ ।।

అక్షణ్వన్తః కర్ణవన్తః సఖాయో మనోజవేష్వసమా బభూవుః ।

ఆదఘ్నాస ఉపకక్షాస ఉ త్వే హ్రదా ఇవ స్నాత్వా ఉ త్వే దదృశ్రే ।। ౩,౪.౪౩ ।।

ఇత్యాదీని చ వాక్యాని తారతమ్యం విముక్తిగమ్ ।

వ్యక్తం వదన్తి తత్కేన సామ్యం ముక్తేషు గమ్యతే ।। ౩,౪.౪౪ ।।

దుఃఖాద్యభావసామ్యం చ సామ్యవాక్యార్థ ఈయతే ।

భక్త్యాదిగుణసద్భావే హ్యతుల్యత్వం చ భారతే ।

ఉక్తం సాధనవైశేష్యమపి సర్వత్ర కథ్యతే ।। ౩,౪.౪౫ ।।

దుర్జ్ఞేయం ఘోరరూపస్య త్రైలోక్యధ్వంసినః ప్రభోః ।

దైవతైర్మునిభిః సిద్ధైర్మహాయోగిభిరేవ చ ।। ౩,౪.౪౬ ।।

నిత్యయుక్తైర్మహాభాగైర్విముక్తక్లేశసాధ్వసైః ।

మహోత్సాహైర్మహాధైర్యైః సత్త్వస్థైర్వ్యవసాయిభిః ।। ౩,౪.౪౭ ।।

అతీతానాగతజ్ఞానప్రభవాప్యయవేదిభిః ।

శౌచస్వాధ్యాయసన్తోషతపస్సత్యదయాన్వితైః ।। ౩,౪.౪౮ ।।

కిము మర్త్యైర్భయభ్రాన్తిధ్వంసమోహరుజాన్వితైః ।

అల్పాయుర్వీర్యధీసత్త్వవ్యవసాయశ్రుతివ్రతైః ।।౩,౪.౪౯ ।।

కస్తం మదామదం దేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి ।

బ్రహ్మైవ కిఞ్చిజ్జానాతి న తదన్యో హి కశ్చన ।।౩,౪.౫౦ ।।

ముక్తానామపి సిద్ధానాం నారాయణపరాయణః ।

సుదుర్లభః ప్రశాన్తాత్మా కోటిష్వపి మహామతే ।।౩,౪.౫౧ ।।

ఇయం విసృష్టిర్యత ఆ బభూవ యది వా దధే యది వా న ।

యో అస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్త్సో అఙ్గ వేద యది వా న వేద ।।౩,౪.౫౨ ।।

యః స్వాత్మమాయావిభవం స్వయం గతో నాహం నభస్వాంస్తమథాపరే కుతః ।

బ్రహ్మాపి యం వేత్తి నైవేహ సమ్యగన్యే కుతో దేవమునీన్ద్రమర్త్యాః ।।౩,౪.౫౩ ।।

నమస్తేఽమితతత్త్వాయ ధర్మాదీనాం చ సూతయే ।

నిర్గుణాయ చ సత్కాష్ఠాం నాహం వేదాపరే కుతః ।।౩,౪.౫౪ ।।

నాహం పరాయురృషయో న మరీచిముఖ్యా జానన్తి యద్విరచితం ఖలు సత్త్వసఙ్ఘాః ।

యన్మాయయా ముషితచేతస ఈశదైత్యమర్త్యాదయః కిముత శశ్వదభద్రవృత్తాః ।।3,౪.౫౫ ।।

అహం మహేన్ద్రో నిరృతిః ప్రచేతాః సోమోఽగ్నిరీశః పవనోఽర్కో విరిఞ్చః ।

ఆదిత్యవిశ్వే వసవోఽథ సాధ్యా మరుద్గణా రుద్రగణాః ససిద్ధాః ।।3,౪.౫౬ ।।

అన్యే చ యే విశ్వసృజోఽమరేశా భృగ్వాదయోఽస్పృష్టరజస్తమస్కాః ।

యస్యేహితం న విదుః స్పృష్టమాయాః సత్త్వప్రధానా అపి కిం తతోఽన్యే ।।3,౪.౫౭ ।।

సవర్ణ్యాదౌ స్మృతో బ్రహ్మా తస్మాద్దేవాదనన్తరః ।

జానాతి దేవప్రవరం భూయశ్చాతోఽధికం నృప ।।3,౪.౫౮ ।।

న త్వామతిశయిష్యన్తి ముక్తావపి కథఞ్చన ।

మద్భక్తియోగాజ్జ్ఞానాచ్చ సర్వానతిశయిష్యసి ।।3,౪.౫౯ ।।

యథా భక్తివిశేషోఽత్ర దృశ్యతే పురుషోత్తమే ।

తథా ముక్తివిశేషోఽపి జ్ఞానినాం లిఙ్గభేదనే ।।3,౪.౬౦ ।।

సాయుజ్యం సమనుప్రాప్తా అపి దేవాదయోఽఖిలాః ।

తారతమ్యాద్ధి తిష్ఠన్తి తారతమ్యం హి సాధనే ।।౩,౪.౬౧ ।।

మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే ।

యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః ।।౩,౪.౬౨ ।।

య ఇమం పరమం గుహ్యం మద్భక్తేష్వభిధాస్యతి ।

భక్తిం మయి పరాం కృత్వా మామేవైష్యత్యసంశయః ।।౩,౪.౬౩ ।।

న చ తస్మాన్మనుష్యేషు కశ్చిన్మే ప్రియకృత్తమః ।

భవితా న చ మే తస్మాదన్యః ప్రియతరో భువి ।।౩,౪.౬౪ ।।

అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాదమావయోః ।

జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహమిష్టః స్యామితి మే మతిః ।।౩,౪.౬౫ ।।

శ్రద్ధావాననసూయుశ్చ శృణుయాదపి యో నరః ।

సోఽపి ముక్తః శుభాల్లోకాన్ప్రాప్నుయాత్పుణ్యకర్మణామ్ ।।౩,౪.౬౬ ।।

ధ్యానేనాత్మని పశ్యన్తి కేచిదాత్మానమాత్మనా ।

అన్యే సాఙ్ఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాపరే ।।౩,౪.౬౭ ।।

అన్యే త్వేవమజానన్తః శ్రుత్వాన్యేభ్య ఉపాసతే ।

తేఽపి చాతితరన్త్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః ।।౩,౪.౬౮ ।।

సుసూక్ష్మైరప్యశేషైశ్చ విశేషైః సహ పశ్యతి ।

స్వాత్మానం భగవాన్విష్ణుః సర్వరూపోఽపి సర్వదా ।।౩,౪.౬౯ ।।

సవర్త్ర చాన్యదప్యేవం తేనాదృష్టం న హి క్వచిత్ ।

సర్వత్ర సర్వదైవేశం పశ్యత్యేవ రమాపి తు ।।౩,౪.౭౦ ।।

నతు సర్వైర్విశేషైస్తం పశ్యన్త్యప్యన్యతోఽధికమ్ ।

స్వాత్మానమన్యచ్చాశేషం పశ్యత్యేవ హి సర్వదా ।।౩,౪.౭౧ ।।

బ్రహ్మా తు సర్వగం పశ్యేద్గుణానప్యతోఽధికమ్ ।

నతు సర్వేషు కాలేషు తథా పశ్యత్యముక్తిగః ।।౩,౪.౭౨ ।।

ముక్తస్తు సర్వదా పశ్యేత్సర్వగత్వేన చాపి తు ।

న రమావద్విశేషాణాం దర్శనం శక్నుయాత్క్వచిత్ ।।౩,౪.౭౩ ।।

స్వాత్మానమన్యచ్చ సదా విశేషైరఖిలైరపి ।

పశ్యన్త్యజ్ఞస్తథా వాణీ విశోషాంస్తావతో నతు ।

త్రైగుణ్యాత్పరతః పశ్యేద్వ్యాప్తం శతగుణం హరిమ్ ।।౩,౪.౨౪ ।।

గిరిశో గరుడశ్చైవ తమోమాత్రగతం హరిమ్ ।

పశ్యేద్విశేషానపి హి వాణీదృష్టాన్న పశ్యతి ।।౩,౪.౨౫ ।।

ఉమా సుపర్ణీ చ మహత్తత్త్వం యావత్ప్రపశ్యతి ।

రుద్రదృష్టాన్విశేషాంశ్చ నైవ పశ్యేత్కదాచన ।।౩,౪.౨౬ ।।

స్వరూపమన్యరూపం చ ముక్తా దేవాః సమస్తశః ।

జానన్తీన్ద్రశ్చ కామశ్చ బ్రహ్మ యావదహఙ్కృతిః ।।౩,౪.౨౭ ।।

పశ్యన్తో మనుదక్షాద్యా బుద్ధితత్త్వస్థితం హరిమ్ ।

పశ్యన్తి సోమసూర్యౌ తు మనస్థం పరమేశ్వరమ్ ।।౩,౪.౨౮ ।।

అన్యే భూతస్థితం విష్ణుం దేవాః పశ్యన్తి సర్వదా ।

బహుసాహస్రవర్షేణ మహత్తత్త్వే క్వచిత్క్వచిత్ ।।౩,౪.౨౯ ।।

అన్యే చైవ యథాయోగ్యమణ్డాన్తర్వర్తినం హరిమ్ ।

శ్వేతద్వీపపతిం చైవ హృద్యేవాన్యే తు కేచన ।

కదాచిదేవ తత్రాపి కేచిత్పశ్యన్తి కేశవమ్ ।।3,౪.౮౦ ।।

ఉమా యావదనన్తాంశాన్పూర్వదృష్టేభ్య ఏవ తు ।

విశేషాన్వాసుదేవస్య పశ్చాదుక్తా విచక్షతే ।।3,౪.౮౧ ।।

శక్రకామాదయశ్చైవ విశేషాన్బ్రహ్మణి స్థితాన్ ।

ఉమాదిభిః ప్రబుద్ధేభ్యః శతాంశానేవ చక్షతే ।।3,౪.౮౨ ।।

ఇత్యాదివేదస్మృతిగవచనేభ్యో యథార్థతః ।

తారతమ్యం విముక్తానాం సాధనానాం చ దృశ్యతే ।।3,౪.౮3 ।।

సాధ్యసాధనవైరూప్యమదృష్టం కేన కల్ప్యతే ।

వైషమ్యం నిర్ఘృణత్వం చ తేన స్యాతాం పరస్య చ ।

సాపేక్షత్వాదితి చ తౌ విద్యాధీశేన వారితౌ ।।3,౪.౮౪ ।।

తారతమ్యాత్సాధనానాం సాధ్యతాదృక్తవమీశతః ।

అవైషమ్యాదిహేతుః స్యాత్సదైవ పరమేశ్వరే ।।౩,౪.౮౫ ।।

స్వాతన్త్ర్యే విద్యమానేఽపి సాధనాదౌ పరేశితుః ।

అపేక్ష్యానాదివైచిత్ర్యయం న దోష ఇతి తద్వచః ।

నానాదిత్వాదితి హ్యుక్తముపపద్యత ఇత్యపి ।।౩,౪.౮౬ ।।

అపేక్ష్యోపాయవైషమ్యముపేయస్య తథా స్థితిః ।

మయా కయా విరుద్ధా స్యాద్రాజాదావపి దృశ్యతే ।।౩,౪.౮౭ ।।

త్యాగో దృష్టస్య చాదృష్టకల్పనేతి సుదుష్కరౌ ।

మాయిభ్యోఽన్యేన కేనాపి తత్కిమన్యైశ్చ వాదిభిః ।।౩,౪.౮౮ ।।

మాయినోఽత్రానుగమ్యన్తే శ్రుతహాన్యశ్రుతగ్రహౌ ।

అప్యత్ర మాయినాం లిఙ్గే తత్కే దోషాస్తతోఽధికాః ।।౩,౪.౮౯ ।।

నిశ్శేషగతదోషాణాం బహుభిర్జన్మభిః పునః ।

స్యాదాపరోక్ష్యం హి హరేర్ద్వేషేర్ష్యాదిస్తతః కుతః ।।౩,౪.౯౦ ।।

భవేయుర్యది చేర్ష్యాద్యాః సమేష్వపి కుతో న తే ।

తప్యమానాః సమాన్దృష్ట్వా ద్వేషేర్ష్యాదియుతా అపి ।

దృశ్యన్తే బహవో లోకే దోషా ఏవాత్ర కారణమ్ ।। ౩,౪.౯౧ ।।

యది నిర్దోషతా తత్ర కిమాధిక్యేన దూష్యతే ।

యద్యన్యదర్శనాభావాదీర్ష్యాదిర్వినివార్యతే ।

అదర్శనాదరత్యాదిః కథం తేన నివార్యతే ।। ౩,౪.౯౨ ।।

బ్రహ్మణోఽప్యరతిర్దృష్ట్వా పూర్వమేకాకినః శ్రుతౌ ।

నైవ రేమే స చైకాకీ తసమాన్న రమతే క్వచిత్ ।

ద్వితీయమైచ్ఛత్తేనాసావితి శ్రుతయ ఊదిరే ।। ౩,౪.౯౩ ।।

యదీచ్ఛా తత్ర నైవాస్తీత్యేవ తత్కల్ప్యతే మృషా ।

శ్రుత్యుక్తనిర్దోషతైవ కిం నాఙ్గీక్రియతే స్వయమ్ ।। ౩,౪.౯౪ ।।

తారతమ్యం చ కామం చ శ్రుతమేవాతిహాయ తు ।

అశ్రుతా సమతా కేన కల్ప్యతే యుక్తిమానినా ।।3,౪.౯౫ ।।

కిం తన్మానం సమత్వే తే ముక్తానాముపలభ్యతే ।

వృథాయమాగ్రహః కేన శ్రుతహాన్యశ్రుతగ్రహే ।।3,౪.౯౬ ।।

మోక్షేఽపి తారతమ్యేతశ్చేతనత్వాత్పురా యథా ।

ఇత్యుక్త ఉత్తరం కిం తే కల్పనామాత్రవాదినః ।।3,౪.౯౭ ।।

న చ దుఃఖాదికం కల్ప్యం నిర్దుఃఖత్వశ్రుతేర్బలాత్ ।

శోకం తరత్యాత్మవేత్తా తీర్ణః సర్వానదుఃఖభాక్ ।।3,౪.౯౮ ।।

యేనానన్ద్యేవ భవతి న శోచతి కదాచన ।

కిల్బిషస్పృత్పితుషణిరరం హిత ఇహేశ్వరః ।।3,౪.౯౯ ।।

యం యమన్తమభిప్రేప్సుః స సఙ్కల్పాద్భవేదిహ ।

ఇత్యాదిశ్రుతయో మానం నిర్దుఃఖత్వాదిసమ్పది ।।3,౪.౧౦౦ ।।

అతో దుఃఖాద్యనుమయా నావకాశోఽత్ర లభ్యతే ।

తారతమ్యానుమా తేన భవేన్నాతిప్రసఙ్గినీ ।।3,౪.౧౦౧ ।।

శ్రుతియుక్తిబలాదేవం తారతమ్యం విభావ్యతే ।

ముక్తావపి తతః కేఽత్ర విరోధం కర్తుమీశతే ।।3,४.౧౦౨ ।।

అనాదియోగ్యతాం చైవ కలివాణీశ్వరావధిమ్ ।

కో నివారయితుం శక్తో యుక్తయాగమబలోద్ధతామ్ ।।3,४.౧౦3 ।।

బ్రహ్మణోఽన్యత్ర ఆధిక్యయుక్తః కాలో వివాదవాన్ ।

కాలో హ్యయం యథేత్యాది మానుమామానినో భవేత్ ।।3,४.౧౦४ ।।

అన్యశబ్దో హరిశ్రీస్వసమేభ్యోఽన్యవివక్షయా ।

ప్రయుక్తో నైవ దోషాయ రుద్రాదిషు చ యుక్తితః ।।3,४.౧౦౫ ।।

ఉత్తమత్వం తు ముక్తానామపి న బ్రహ్మణో భవేత్ ।

వ్యక్తిః సుఖస్య తు భవేన్నత్వాధిక్యం సుఖస్య చ ।।3,४.౧౦౬ ।।

బలజ్ఞానాధికత్వం చ తేభ్యో హి బ్రహ్మణః సదా ।

ఆధిక్యస్య త్వనిత్యత్వే న కిఞ్చిన్మానమీయతే ।।3,४.౧౦౭ ।।

శృణ్వే వీర ఉగ్రముగ్రం దమాయన్నన్యమన్యమతినేనీయమానః ।

ఏధమానద్విలుభయస్య రాజా చోష్కూయతే విశ ఇన్ద్రో మనుష్యాన్ ।।౩,౪.౧౦౮ ।।

పరా పూర్వేషాం సఖ్యా వృణక్తి వితర్తురాణో అపరేభిరేతి ।

అనానుభూతీరవధూన్వానః పూర్వీరిన్ద్రః శరదస్తర్తరీతి ।।౩,౪.౧౦౯ ।।

దివేదివే సదృశీరన్యమర్ధం కృష్ణా అసేధదప సద్మనో జాః ।

అహన్దాసా వృషభో వస్నయన్తోదవ్రజే వర్చినం శమ్బరం చ ।।౩,౪.౧౧౦ ।।

తం భూతిరితి దేవా ఉపాసాఞ్చక్రిరే తే బభూవుస్తస్మాద్ధాప్యేతర్హి సుప్తో భూర్భూరిత్యేవ ప్రశ్వసిత్యభూతిరిత్యసురాస్తే హ పరాబభూవుః ।।౩,౪.౧౧౧ ।।

తద్యథా పేశస్కరీ పేశసో మాత్రామపాదాయాన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం తనుత ఏవమేవాయమాత్మేదం శరీరం నిహత్యావిద్యాం గమయిత్వాన్యన్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుతే పిత్ర్యం వా గాన్ధర్వం వా దైవం వా ప్రాజాపత్యం వా బ్రాహ్మం వాన్యేషాం వా భూతానామ్ ।।౩,౪.౧౧౨ ।।

ప్రయాన్తి పరమాం సిద్ధిమైహికాముష్మికీం ద్రుతమ్ ।

యా న ప్రాప్యాసురైః సర్వైరక్షయా క్లేశవర్జితా ।

న తాం గతిం ప్రపద్యన్తే వినా భాగవతాన్నరాన్ ।।౩,౪.౧౧౩ ।।

అవజానన్తి మాం మూఢా మానుషీం తనుమాశ్రితమ్ ।

పరం భావమజానన్తో మమ భూతమహేశ్వరమ్ ।।౩,౪.౧౧౪ ।।

మోఘాశా మోఘకర్మాణో మోఘజ్ఞానా విచేతసః ।

రాక్షసీమాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహనీం శ్రితాః ।।౩,౪.౧౧౫ ।।

మహాత్మానస్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతిమాశ్రితాః ।

భజన్త్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాదిమవ్యయమ్ ।।౩,౪.౧౧౬ ।।

అభయం సత్త్వసంశుద్ధిర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః ।

దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయస్తప ఆర్జవమ్ ।।౩,౪.౧౧౭ ।।

అహింసా సత్యమక్రోధస్త్యాగః శాన్తిరపైశునమ్ ।

దయా భూతేష్వలోలుత్వం మార్దవం హ్రీరచాపలమ్ ।।౩,౪.౧౧౮ ।।

తేజః క్షమా ధృతిః శౌచమద్రోహో నాతిమానితా ।

భవన్తి సమ్పదం దైవీమభిజాతస్య భారత ।।౩,౪.౧౧౯ ।।

డమ్భో దర్పోఽతిమాశ్చ క్రోధః పారుష్యమేవ చ ।

అజ్ఞానం చాభిజాతస్య పార్థ సమ్పదమాసురీమ్ ।।3,౪.౧౨౦ ।।

మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః ।

తానహం ద్విషతః క్రూరాన్సంసారేషు నరాధమాన్ ।

క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు ।।3,౪.౧౨౧ ।।

ఆసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని ।

మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గతిమ్ ।।3,౪.౧౨౨ ।।

ద్వివిధో భూతసర్గోఽత్ర దైవ ఆసుర ఏవ చ ।

విష్ణుభక్తిపరో దైవో విపరీతస్తథాఽసురః ।।3,౪.౧౨3 ।।

దేవానాం పరమో ధర్మః సదా యజ్ఞాదికాః క్రియాః ।

స్వాధ్యాయస్తత్త్వవేదిత్వం విష్ణుపూజారతిః స్మృతిః ।।3,౪.౧౨౪ ।।

దైత్యానాం బాహుశాలిత్వం మాత్సర్యం యుద్ధసత్క్రియా ।

నీతిశాస్త్రప్రవేదిత్వం శివపూజారతిః స్మృతిః ।।3,౪.౧౨౫ ।।

వర్ణాశ్రమాచారవత్త్వం స్వాధ్యాయో భక్తిరచ్యుతే ।

శివే సూర్యే తథా దేవ్యాం స్వభావో మానుషః స్మృతః ।।3,౪.౧౨౬ ।।

అనాదివైష్ణవా ఏవ దేవతాస్తు స్వభావతః ।

విపరీతాస్తతో దైత్యాః సదైవానాదికాలతః ।।3,౪.౧౨౭ ।।

మానుషా మిశ్రమతయో విమిశ్రగతయోఽపి చ ।

ఇత్యాదివాక్యసన్దర్భే జ్ఞాయతేఽనాదియోగ్యతా ।।3,౪.౧౨౮ ।।

యద్యనాదిర్విశేషో న సామ్ప్రతం కథమేవ సః ।

అదృష్టాదేవ చాదృష్టం స్వీకృతం సవర్వాదిభిః ।।3,౪.౧౨౯ ।।

ఆకస్మికో విశేషశ్చేదదృష్టే క్వచిదిష్యతే ।

సర్వత్రాకస్మికత్వం స్యాన్నాదృష్టాపేక్షతా భవేత్ ।

అదృష్టాశ్చేద్విశేషోఽయమనాదిత్వం కుతో న తత్ ।।3,౪.౧౩౦ ।।

నచాన్యభేదవద్విష్ణౌ భేదస్తద్ధర్మిణామపి ।

దృశ్యతే ప్రత్యభిజ్ఞైవ బహురూపేషు దృశ్యతే ।।3,౪.౧౩౧ ।।

బహుత్వం చ విశేషేణ న భేదేన కథఞ్చన ।

ప్రత్యభిజ్ఞా చ యేషాం న తేఽపి తన్మృష్యదృష్టయః ।। ౩,౪.౧౩౨ ।।

భేదం నైవ ప్రపశ్యన్తి భేదమన్యేభ్య ఏవ చ ।

పశ్యన్త్యేవం హరిస్తేషాం సన్దర్శయతి నాన్యథా ।। ౩,౪.౧౩౩ ।।

ఏవం బృహత్సంహితాయాం వచనం న పురాణగమ్ ।

లోకదర్శనవాద్యేవ వేదరోధాయ శక్నుయాత్ ।। ౩,౪.౧౩౪ ।।

అపరీక్షితదృష్టిశ్చ పరీక్షాపూర్వదర్శనమ్ ।

నిషేద్ధుం శక్నువాద్యేవ వేదరోధాయ శక్నుయాత్ ।। ౩,౪.౧౩౫ ।।

న చ నిశ్చితభేదస్య దర్శనేఽస్తి పురాణగమ్ ।

వాక్యం క్వచిద్ధి సమ్యగ్దదర్శనం తత్ర గమ్యతే ।। ౩,౪.౧౩౬ ।।

అపరీక్షితమేవాత్ర వేధాదికమధీశితుః ।

పరీక్షాదర్శనే నైవ దృశ్యతే కేనచిత్క్వచిత్ ।। ౩,౪.౧౩౭ ।।

నిర్దోషమేవ తం బ్రహ్మా దదర్శాశేషరూపిణమ్ ।

నిర్దోషమేవ రుద్రోఽద్రాఙ్నిర్దోషం తం పురన్దరః ।।౩,౪.౧౩౮ ।।

నిర్దోషాణ్యస్య రూపాణి దృష్టాన్యేవం సురోత్తమైః ।

అన్యే సదోషాః సర్వేఽపి నిర్దోషో హరిరేకలః ।

ఇతి బర్కుశ్రుతేశ్చైవ సదోషం నాస్య దర్శనమ్ ।।౩,౪.౧౩౯ ।।

అవిద్ధో విద్ధవద్విష్ణురజాతో జాతవన్మృషా ।

అబద్ధో బద్ధవచ్చైవ దర్శయత్యమితద్యుతిః ।

ఇతి పైఙ్గిశ్రుతిశ్చైవ ప్రాహ నిర్దోషతాం హరేః ।।౩,౪.౧౪౦ ।।

అపరీక్షితదృష్టయైవ సదోషో దృశ్యతే హరిః ।

పరీక్షాదర్శనే నైవ దృశ్యో దోషో హరేః క్వచిత్ ।

ఇతి పైఙ్గిశ్రుతిశ్చాహ ప్రమాణం హి పరీక్షితమ్ ।।౩,౪.౧౪౧ ।।

న పరీక్షానవస్థా స్యాత్సాక్షిసిద్ధే త్వసంశయాత్ ।

మానసే దర్శనే దోషాః స్యుర్న వై సాక్షిదర్శనే ।

సుదృఢో నిర్ణయో యత్ర జ్ఞేయం తత్సాక్షిదర్శనమ్ ।। ౩,౪.౧౪౨ ।।

ఇచ్ఛా జ్ఞానం సుఖం దుఃఖభయాభయకృపాదయః ।

సాక్షిసిద్ధా న కశ్చిద్ధి తత్ర సంశయవాన్క్వచిత్ ।

యత్క్వచిద్వ్యభిచారీ స్యాద్దర్శనం మానసం హి తత్ ।। ౩,౪.౧౪౩ ।।

మనశ్చక్షుర్దర్శనాదేరపి యత్రైవ సాక్షిణా ।

ప్రామాణ్యం సుగృహీతం స్యాత్తత్పరీక్షితదర్శనమ్ ।। ౩,౪.౧౪౪ ।।

న జ్ఞానదృష్టిమాత్రేణ ప్రామాణ్యం తస్య దృశ్యతే ।

నియమేన సుఖాద్యేషు ప్రామాణ్యం సాక్షిగోచరమ్ ।। ౩,౪.౧౪౫ ।।

స్వప్రామాణ్యం సదా సాక్షీ పశ్యత్యేవ సునిశ్చయాత్ ।

జ్ఞానస్య గ్రాహకేణైవ సాక్షిణా మానతామితేః ।। ౩,౪.౧౪౬ ।।

దోషాభావే ప్రమాణత్వం దోషాభావస్య సాక్షిణా ।

నిశ్చితత్వం క్వచిచ్చైవ స్వతః ప్రామాణ్యమిష్యతే ।। ౩,౪.౧౪౭ ।।

అతో న సర్వమానానాం ప్రామాణ్యం నిశ్చితం భవేత్ ।

సాక్షిణా నిశ్చితం యత్ర తత్ర్పామాణ్యస్వలక్షణమ్ ।।౩,౪.౧౪౮ ।।

న హి కశ్చిత్సుఖాద్యేషు సంశయం కురుతే జనః ।

నచైవాఖిలమానాని నిశ్చినోత్యఖిలో జనః ।।౩,౪.౧౪౯ ।।

తస్మాదనుభవారూఢం కిమర్థముపలప్యతే ।

దోషాభావాదికం చైవ సాక్షీ సమ్యక్ర్పపశ్యతి ।।౩,౪.౧౫౦ ।।

తత్పరీక్షితమానేన న దోషో విష్ణవి క్వచిత్ ।

అపరీక్షితదృష్టిస్తు కస్మిన్నర్థే న విద్యతే ।।౩,౪.౧౫౧ ।।

తత్ర్పత్యక్షవిరుద్ధార్థే నాగమస్యాపి మానతా ।

ఉపజీవ్యమక్షజం యత్ర తదన్యత్ర విపర్యయః ।।౩,౪.౧౫౨ ।।

లౌకికే వ్యవహారేఽత్ర ప్రత్యక్షస్యోపజీవ్యతా ।

అవతారాదిదష్టౌ స్యాదాగమస్యోపజీవ్యతా ।।౩,౪.౧౫౩ ।।

ఆగమేన హి విష్ణుత్వం జ్ఞాత్వా దోషోఽత్ర కల్ప్యతే ।

న చేత్స్యాత్దోషవానన్యః శాస్త్రసిద్ధం హి లక్షణమ్ ।।3,౪.౧౫౪ ।।

కస్యచిద్దోషవత్త్వం స్యాదితిమాత్రేఽక్షజం భవేత్ ।

న విష్ణోర్దేషవత్త్వే హి ప్రత్యక్షం వర్తతే స్వతః ।।3,౪.౧౫౫ ।।

కేచిత్పశ్యన్తి దోషానిత్యత్రాపి స్యాన్న చాక్షజమ్ ।

పౌరాణం వాక్యమేవాత్ర తచ్ఛ్రుత్యైవ విరుద్ధయతే ।।3,౪.౧౫౬ ।।

పురాణస్యోపజీవ్యశ్చ వేద ఏవ నచాపరః ।

తద్విరోధే కథం మానం తత్తత్ర చ భవిష్యతి ।।3,౪.౧౫౭ ।।

అపరీక్షితదృష్టిశ్చ కథమేవాక్షజం భవేత్ ।

యద్యేవం దేవదత్తాదిభ్రమః కిం నాక్షజం భవేత్ ।।3,౪.౧౫౮ ।।

యావచ్ఛక్తి పరీక్షాయాముపజీవ్యస్య బాధనే ।

దోషో నాశోధితే దోష ఉపజీవ్యత్వమస్వలమ్ ।।3,౪.౧౫౯ ।।

భ్రమేఽప్యభ్రమభాగోఽస్తి తన్మాత్రముపజీవ్య హి ।

బాధకజ్ఞానవృత్తిః స్యాన్నచైవం సుపరీక్షితే ।

సర్వం తదుపజీవ్యైవ ప్రమాణం వర్తతే యతః ।।౩,౪.౧౬౦ ।।

కథం బ్రహ్మేతి తజ్జ్ఞేయం సర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణమ్ ।

విహాయ యస్మాత్కస్మాచ్చిత్స్వరూపస్యైవ చేద్యది ।।౩,౪.౧౬౧ ।।

ఉపజీవ్యత్వమేతస్మాద్వ్యావృత్తం యావతా భవేత్ ।

తావత్త్రైవోపజీవ్యత్వం స్వరపస్యైవ న క్వచిత్ ।।౩,౪.౧౬౨ ।।

సర్వలక్షణయుక్తం తు స్వరూపం యది భణ్యతే ।

అస్తు నో నైవ హానిః స్యాత్స్వపక్షశ్చాయమఞ్జసా ।।౩,౪.౧౬౩ ।।

యస్మాదన్విత ఏవార్థః శబ్దానామపి సర్వశః ।

విశేషసామన్యతయా స్వరూపమఖిలం భవేత్ ।।౩,౪.౧౬౪ ।।

పురోవర్తిత్వపూర్వాణి దేవదత్తాదికభ్రమే ।

వ్యావర్తయన్తి తద్రూపం చైత్రమాత్రద్విన్నైవ హి ।।౩,౪.౧౬౫ ।।

బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాద్వ్యావర్తయతి కిం పునః ।

యస్మాత్కస్మాచ్చిదప్యర్థాత్తావచ్చేత్సిద్ధసాధనమ్ ।।౩,౪.౧౬౬ ।।

చిన్మాత్రత్వం చ నైవేష్యమవిశేషత్వవాదినః ।

తావన్మాత్రం యదీష్యం స్యాత్సర్వజ్ఞత్వం కుతో న తత్ ।।౩,౪.౧౬౭ ।।

చిన్మాత్రాభేదసాధ్యేఽపి సిద్ధం తత్ప్రతివాదినః ।

స్వాభేదాఙ్గీకృతేరేవ చిత్త్వం స్వస్యాపి యన్మతమ్ ।।౩,౪.౧౬౮ ।।

సర్వాపేక్షతయా సర్వజ్ఞత్వమిత్యేవ తన్నహి ।

ఇతి చేచ్చేతనత్వం చ జ్ఞత్వం న జ్ఞేయవర్జితమ్ ।।౩,౪.౧౬౯ ।।

స్వజ్ఞేయత్వం చ నైవాసౌ మన్యతే సవిశేషతః ।

స్వశబ్దోఽపి పరాపేక్షస్తస్మాద్వ్యావృత్తిరేవ హి ।

స్వశబ్దార్థ ఇతి ప్రోక్తః స్వరూపం నామ కిం న చేత్ ।।౩,౪.౧౭౦ ।।

రూపశబ్దేన పూర్ణత్వాత్తచ్చ సామాన్యతావచః ।

న స్వరూపాభిధాయి స్యాద్వైయర్థ్యం స్వరవస్య యత్ ।।౩,౪.౧౭౧ ।।

చేతనస్య స్వభావో హి చైతన్యమితి గీయతే ।

తస్మాద్విశేషబాహుల్యం చైతన్యస్య విశేషతః ।।౩,౪.౧౭౨ ।।

న జ్ఞేయజ్ఞాతృహీనం హి జ్ఞానం నామ క్వచిద్భవేత్ ।

జ్ఞేయజ్ఞానవిహీనశ్చ జ్ఞ ఇత్యత్ర చ న ప్రమా ।।౩,౪.౧౭౩ ।।

జ్ఞాతృజ్ఞేయవిహీనం చ జ్ఞానం చేద్భోక్తృభోజ్యతః ।

హీనం భోజనమేవ స్యాత్తాడనం కర్తృతాడ్యతః ।।౩,౪.౧౭౪ ।।

నిత్యత్వాత్తాదృశం చ స్యాదితి చేన్నిత్యవాగపి ।

వాచ్యవక్తృవిహీనా స్యాన్నహి సా చైవ తాదృశీ ।।౩,౪.౧౭౫ ।।

ద్రష్టారో వేదవాచో హి సన్తి వాచ్యాని చాఞ్జసా ।

నిత్యో ద్రష్టా చ వాచ్యశ్చ భగవానేవ చ స్వయమ్ ।।౩,౪.౧౭౬ ।।

న హి వక్తృవిహీనా చ వాచ్యహీనాపి వాక్క్వచిత్ ।

జ్ఞాతృజ్ఞేయవిహీనం చ జ్ఞానమేవం న తద్భవేత్ ।।౩,౪.౧౭౭ ।।

న హి నిత్యోఽపి వక్తాస్తి వాక్యవాచ్యవివర్జితః ।

జ్ఞానజ్ఞేయవిహీనశ్చ జ్ఞోఽప్యేవం నైవ విద్యతే ।।3,౪.౧౭౮ ।।

కిఞ్చ సర్వవిలోపశ్చ కేన మానేన గమ్యతే ।

సర్వేణ సహ తద్వాక్యామర్థశ్చ యది గృహ్యతే ।

తదభావేన సర్వస్య నాపలాపో భవేత్తదా ।।3,౪.౧౭౯ ।।

న గృహ్యతే చేద్తన్న్యాయాదపలాపో న హి క్వచిత్ ।

ఉపపత్తివిహీనస్య వాక్యస్యార్థో న గమ్యతే ।।3,౪.౧౮౦ ।।

ఉపక్రమాదిలిఙ్గానాం బలీయో హ్యుత్తరోత్తరమ్ ।

శ్రుత్యాదౌ పూర్వపూర్వం చ బ్రహ్మతర్కవినిర్ణయాత్ ।।3,౪.౧౮౧ ।।

ప్రత్యక్షముపపత్తిశ్చ బహవశ్చాగమా యదా ।

విరుద్ధయన్తే నచార్థోఽస్తి యత్ర లిఙ్గవిరోధితా ।।3,౪.౧౮౨ ।।

స ఏవార్థః కథం గ్రాహ్య ఉపపన్నోఽవిరోధినీ ।

ముఖ్యార్థే విద్యమానే తు క్వ సావర్జ్యం నిషిద్ధయతే ।।3,౪.౧౮3 ।।

అతః సర్వగుణైర్యుక్తం బ్రహ్మేశీకాయర్మేవ హి ।

అపలాపోऽపి సర్వస్య న కథఞ్చన యుజ్యతే ।।3,౪.౧౮౪ ।।

అనాదియోగ్యతా చోక్తా తేన గ్రాహ్యైవ సర్వథా ।

ముక్తానాం తారతమ్యం చ మానైరుక్తైర్న చాల్యతే ।।3,౪.౧౮౫ ।।

జ్ఞానినోऽపి యతో నిత్యం కుర్వన్తి శుభమేవ హి ।

తారతమ్యం తు ముక్తౌ చ తేనైవాధ్యవసీయతే ।।3,౪.౧౮౬ ।।

తారతమ్యం న చేన్ముక్తౌ కుతః కుర్యుః శుభం పునః ।

కృచ్ఛ్రేణాపి తపో జ్ఞానం కర్మాప్యేతే చరన్తి హి ।।3,౪.౧౮౭ ।।

బిభ్యతి స్మాశుభాన్నిత్యం సకామాశ్చ శుభే సదా ।

న చ స్వభావ ఏవాయం భయపూర్వప్రవృత్తితః ।

కృచ్ఛ్రేణాచరణాచ్చైవ శుభస్యైవ పునః పునః ।।3,౪.౧౮౮ ।।

తాదృశోऽపి స్వభావశ్చేదజ్ఞస్యాపి భవేత్తథా ।

ఫలవత్త్వే ప్రమాణం చేత్తత్ర జ్ఞస్య సమం హి తత్ ।।3,౪.౧౮౯ ।।

నిష్కామం జ్ఞానపూర్వం చ నివృత్తమిహ చోచ్యతే ।

నివృత్తం సేవమానస్తు బ్రహ్మాభ్యేతి సనాతనమ్ ।।౩,౪.౧౯౦ ।।

శుభేనానన్దవృద్ధి స్యాద్హ్రాసశ్చైవాశుభేన హి ।

జ్ఞానినోఽపి యతస్తేన కర్తవ్యం శుభమేవ తైః ।।౩,౪.౧౯౧ ।।

ఉపాస్తే స య ఆత్మానం క్షీయతే నాస్య కర్మ హ ।

అస్మాద్ధయేవాత్మనో యద్యత్కామయేత్సృజతే చ తత్ ।।౩,౪.౧౯౨ ।।

అవిద్వాన్బహుకర్మాపి హ్యన్తవత్ఫలమాప్నుయాత్ ।

యదేవ విద్యయా కుర్యాత్తదేవ హ్యతివీర్యవత్ ।

ఇత్యాదివాక్యసామర్థ్యాత్తారతమ్యం విముక్తిగమ్ ।।౩,౪.౧౯౩ ।।

నచాత్రోపాసకస్యైవ ఫలమక్షయముచ్యతే ।

న హి జ్ఞానం వినా క్వాపి ఫలస్యాక్షయతా భవేత్ ।

జ్ఞానద్వారేణ చేత్తస్య నాస్మత్పక్షప్రతీపతా ।।౩,౪.౧౯౪ ।।

జ్ఞానోత్తరస్యైవమపి హ్యక్షయత్వం నచాన్యథా ।

పూర్వభావిశుభానాం హి జ్ఞానేనైవ కృతార్థతా ।।౩,౪.౧౯౫ ।।

ప్రారబ్ధానాం తు భోగేన తజ్జ్ఞానోత్తరకర్మణామ్ ।

ముక్తావనుప్రవేశః స్యాదన్యథా తత్కృతిర్నహి ।।౩,౪.౧౯౬ ।।

జ్ఞానాత్పూర్వాణి సర్వాణి శుభాని జ్ఞానసిద్ధయే ।

అకామ్యాని నిషిద్ధాని జ్ఞానరోధాయ భుక్తయే ।।౩,౪.౧౯౭ ।।

యోగ్యతాయా బలాద్యచ్చ శుభబాహుల్యమాదితః ।

జ్ఞానబాహుల్యమేవైతత్కుర్యాన్నాన్యస్య కారణమ్ ।।౩,౪.౧౯౮ ।।

జ్ఞానస్య భక్తిభాగత్వాద్భక్తిర్జ్ఞానమితీర్యతే ।

జ్ఞానస్యైవ విశేషో యద్భక్తిరిత్యభిధీయతే ।।౩,౪.౧౯౯ ।।

పరోక్షత్వాపరోక్షత్వే విశేషౌ జ్ఞానగౌ యథా ।

స్నేహయోగోఽపి తద్వత్స్యాద్విశేషో జ్ఞానగోచరః ।।౩,౪.౨౦౦ ।।

ఇత్యాభిప్రాయతః ప్రాయో జ్ఞానమేవ విముక్తయే ।

వదన్తి శ్రుతయః సోఽయం విశేషోఽపి హ్యుదీర్యతే ।।౩,౪.౨౦౧ ।।

భక్తిర్జ్ఞానమితి క్వాపి న హి ద్వేషయుతా దృశిః ।

పురుషార్థాయ భవతి సర్వశ్రుతివిరోధతః ।।౩,౪.౨౦౨ ।।

చేతనస్య ద్వయం భోగ్యం సంసారో ముక్తిరేవ చ ।

సంసారస్త్రివిధస్తత్ర స్వర్గో మధ్యమధస్తథా ।।౩,౪.౨౦౩ ।।

ముక్తిశ్చ ద్వివిధా తత్ర సుఖం నిత్యం తథాపరమ్ ।

నిత్యదుఃఖమితి జ్ఞేయం సాధనం సంసృతావపి ।

కామ్యం కర్మ నిషిద్ధం చ సాజ్ఞానమితి నిశ్చయః ।।౩,౪.౨౦౪ ।।

ద్వేషో భక్తిశ్చ ముక్తౌ తు ముక్తిద్వయవిధాయకమ్ ।

ఇతి పైఙ్గిశ్రుతేర్ద్వేషో నైవ సన్ముక్తికారణమ్ ।।౩,౪.౨౦౫ ।।

అసన్ముక్తేః కారణం చ ముక్తావిత్యత్ర కేశవః ।

ముక్తిశబ్దోదితో మోక్షం స్వభక్తానాం కరోతి యత్ ।।౩,౪.౨౦౬ ।।

ద్వేషతోఽపి విముక్తిశ్చేన్మహాతాత్పర్యరోధనమ్ ।

భక్త్యా ప్రసన్నతో దేవాన్ముక్తిరిత్యేవ తద్గుణాన్ ।

వదన్తి శ్రుతయః సర్వాః పురాణాన్యాగమా అపి ।।౩,౪.౨౦౭ ।।

యది ద్వేషేణ ముక్తిః స్యాద్వక్తవ్యో దోషసఞ్చయః ।

స్మర్తవ్యో భగవాన్నిత్యమిత్యర్థేనైవ హి క్వచిత్ ।

ద్వేషాదివ గుణానాహ పురాణే క్రుద్ధవాక్యవత్ ।।౩,౪.౨౦౮ ।।

యథా క్రుద్ధః పితా పుత్రం మరేత్యాక్షేపపూర్వకమ్ ।

ప్రోక్తస్యాన్యస్య కృత్యర్థం వదత్యేవం పురాణగమ్ ।।౩,౪.౨౦౯ ।।

వాక్యం శ్రుతివిరోధేన స్వవిరోధేన చాఞ్జసా ।

బహ్వాగమవిరోధాచ్చ న ద్వేషాన్ముక్తివాచకమ్ ।।౩,౪.౨౧౦ ।।

తమో ద్వేషేణ సంయాన్తి భక్త్యా ముక్తిం తథైవ చ ।

విష్ణౌ విష్ణుప్రసాదేన విలోమత్వేన చాఞ్జసా ।

ఇతి షాడ్గుణ్యవచనమప్యుక్తార్థనియామకమ్ ।।౩,౪.౨౧౧ ।।

మహాతాత్పర్యరోధే చ కథం వాక్యం ప్రమాణతామ్ ।

యాతి సర్వార్థరూపం హి మహాతాత్పర్యమిష్యతే ।।౩,౪.౨౧౨ ।।

వాచకత్వం హి తాత్పర్యం యదర్థా అఖిలా రవాః ।

సోఽర్థః కథం పరిత్యాజ్య ఏకశబ్దస్య సంశయే ।

అతో విజ్ఞానభక్తిభ్యాం పురుషార్థః పరో భవేత్ ।।౩,౪.౨౧౩ ।।

యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ ।

తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః ।।౩,౪.౨౧౪ ।।

భక్త్యా జ్ఞానం తతో భక్తిస్తతో దృష్టిస్తతశ్చ సా ।

తతో ముక్తిస్తతో భక్తిః సైవ స్యాత్సుఖరూపిణీ ।।౩,౪.౨౧౫ ।।

భక్తయా ప్రసన్నో భగవాన్దద్యాజ్జ్ఞానమనాకులమ్ ।

తయైవ దర్శనం యాతః ప్రదద్యాన్ముక్తిమేతయా ।।౩,౪.౨౧౬ ।।

నాహం వేదైర్న తపసా న దానేన నచేజ్యయా ।

శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం ప్రదద్యాన్ముక్తిమేతయా ।।3,४.౨౧౭ ।।

భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున ।

జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప ।।3,४.౨౧౮ ।।

ఇత్యాదివాక్యతశ్చైవ సోఽయముక్తార్థ ఈయతే ।

న చ ప్రసాదమాప్నోతి ద్వేషాద్భక్త్యా తమాప్నుయాత్ ।

ఇతి దృష్టానుసారిత్వమప్యస్మిన్నర్థ ఈయతే ।।3,४.౨౧౯ ।।

యే పృథగ్విహితా విష్ణోర్గుణా వేదేన సాదరమ్ ।

త ఏవ దృష్టవైలోమ్యాదఙ్గీకార్యా నచాపరమ్ ।।3,४.౨౨౦ ।।

అన్యద్దృష్టానుసారేణ వాసుదేవేఽపి గృహ్యతే ।

దోషాభావాశ్చ యే వేదైరుదితా అవిహాయ తాన్ ।।3,४.౨౨౧ ।।

అనుక్తా అపిచ గ్రాహ్యా మహాతాత్పర్యశక్తితః ।

ఏవం బృహత్సంహితావాక్సిద్ధాన్తో హి తదీరితః ।।3,४.౨౨౨ ।।

తారతమ్యేన తద్భక్తేష్వపి భక్తిర్వినిశ్చయాత్ ।

కర్తవ్యైషాపి తద్భక్తిర్లోకవేదానుసారతః ।।3,౪.౨౨3 ।।

యో హి భక్తః ప్రధానే స్యాత్తదీయేష్వపి భక్తిమాన్ ।

దృశ్యతేఽసౌ నియమతో విపరీతో విపర్యయే ।।3,౪.౨౨౪ ।।

వ్యభిచారో యది క్వాపి భక్తిహ్రాసోఽత్ర కల్ప్యతే ।

భక్తిదోషో హ్యసౌ యన్న తద్భక్తేష్వపి భక్తిమాన్ ।।3,౪.౨౨౫ ।।

తారతమ్యేన తేష్వద్ధా భక్తిర్దృష్టానుసారతః ।

విష్ణుప్రసాదానుసారాత్కార్యా దోషస్తదన్యథా ।।3,౪.౨౨౬ ।।

స్వప్రీత్యనుసృతౌ ప్రీతిర్లోకేఽప్యద్ధైవ దృశ్యతే ।

తారతమ్యపరిజ్ఞానమప్యేతేనైవ సాధనమ్ ।।3,౪.౨౨౭ ।।

లక్ష్మీవిరిఞ్చవాణీశగిరిజేన్ద్రాఙ్గిరస్సుతాః ।

సూర్యాదయశ్చ క్రమశో భగవత్ప్రీతిగోచరాః ।।3,౪.౨౨౮ ।।

తేషు భక్తిః క్రమేణైవ కార్యా నిత్యం ముముక్షుభిః ।

సర్వేఽపి గురవశ్చైతే పురుషస్య సదైవ హి ।।౩,౪.౨౨౯ ।।

తస్మాత్పూజ్యాశ్చ నమ్యాశ్చ ధ్యేయాశ్చ పరితో హరిమ్ ।

ఇతి షాడ్గుణ్యవచనాదప్యేషోఽర్థోఽవసీయతే ।।౩,౪.౨౩౦ ।।

హరిభక్తిః క్రమేణైవ తదీయేషు హరిస్మృతిః ।

హరిస్తుతిస్తత్స్మృతిశ్చ తత్స్తుతిర్హరిపూజనమ్ ।।౩,౪.౨౩౧ ।।

తత్పూజావిహితత్యాగ ఇతి ముక్తేః క్రమేణ హి ।

నియమాత్సాధనాన్యేవ నిత్యసాధ్యాని చాఖిలైః ।।౩,౪.౨౩౨ ।।

ఇతి ప్రవృత్తవచనం సాధనస్య వినిర్ణయే ।

ప్రవృత్తే పఞ్చరాత్రే హి సాధనస్యాతినిశ్చయః ।।౩,౪.౨౩౩ ।।

హరిద్వేషో న శుభద ;సద్వేషత్వాద్యథా గురోః ।

క్రమాద్భక్తిర్హరిప్రీతికారణం తత్ప్రియౌపగా ।

భక్తిర్యతో యథా స్వస్మిన్నిత్యాద్యా యుక్తిరత్ర చ ।।౩,౪.౨౩౪ ।।

ప్రాధాన్యతారతమ్యానుసారిణీ భక్తిరుత్తమా ।

ప్రీతిద్రైవ హరేర్యస్మాద్భక్తిః సా స్వోపగా యథా ।।3,౪.౨3౫ ।।

ఇతి వా జ్ఞానకర్మాదిఫలం చ్రైషు క్రమోపగమ్ ।

స్వాతన్త్ర్యతారతమ్యేన ఫలం హి ఫలినాం భవేత్ ।।3,౪.౨3౬ ।।

అశుభం త్వశుభేఽప్యేషాం స్వాతన్త్ర్యాత్ప్రీతితో హరేః ।

ఆజ్ఞయా చాన్యగం నైవ భోగాయ భవతి క్వచిత్ ।।3,౪.౨3౭ ।।

పుణ్యమేవాముమాపానోతి న దేవాన్పాపమాప్నుయాత్ ।

ఇత్యాదిశ్రుతయో మానముక్తేఽర్థే యుక్తయోఽపరాః ।।3,౪.౨3౮ ।।

ఉపాసనాధర్మఫలం యతో దేహాన్తరే స్థితిః ।

వాసుదేవాజ్ఞయా చైవ పూర్వకర్మానుసారతః ।।3,౪.౨3౯ ।।

ప్రేరయన్తి హి తే జీవాన్పుణ్యపాపేషు నిత్యశః ।

అరాగద్వేషతశ్చైవ కథం దోషానవాప్నుయుః ।।3,౪.౨౪౦ ।।

హర్యాజ్ఞాకరణాదేవ పుణ్యమేభిరవాప్యతే ।

హరిపూజేతి చోద్దేశాత్కథం న శుభమాప్నుయుః ।।3,౪.౨౪౧ ।।

అతో యథాక్రమం ధర్మజ్ఞానయోః ఫలమఞ్జసా ।

సర్వప్రాణిగతం దేవాః ప్రాప్నువన్త్యా విరిఞ్చతః ।।3,౪.౨౪౨ ।।

దేవా ఏవ హి దేవానాం విశిష్టా వినియామకాః ।

బ్రహ్మా త్వఖిలదేవానాం నరాణాం చ నియామకః ।

అతః సర్వగుణానేష ప్రాపనోత్యధికమన్యతః ।।3,౪.౨౪3 ।।

ద్రవ్యస్వాతన్త్ర్యవిజ్ఞానప్రయత్నైరధికం ఫలమ్ ।

దేవానామన్యగం చాపి తేషు యద్బ్రహ్మణో హి తత్ ।।3,౪.౨౪౪ ।।

బృహత్తన్త్రోదితం వాక్యం హరిణా ఫలనిర్ణయే ।

లోకేఽప్యేతాదృశగుణైః ఫలాధిక్యం హి దృశ్యతే ।।3,౪.౨౪౫ ।।

ఏవఞ్చ కలిపూర్వాణామసురాణాం మహత్ఫలమ్ ।

అశుభేషు సదైవ స్యాన్మిథ్యాజ్ఞానాదికేషు హి ।।3,౪.౨౪౬ ।।

శుభాశుభఫలం దేవా అసురాశ్చ సమాప్నుయుః ।

క్రమేణైవ యథాశక్తి యథా యే యే ప్రయోజకాః ।।౩,౪.౨౪౭ ।।

ప్రేరకా అపి పాపానాం న దేవాః పాపమాప్నుయుః ।

ఇతి ప్రకాశికాయాం హి ప్రోవాచ హరిరఞ్జసా ।।౩,౪.౨౪౮ ।।

యద్యప్యేవం సురాణాం చ దైత్యానాం చ మహత్ఫలమ్ ।

శుభాశుభేభ్య ఏవఇచ్ఛ కర్తుశ్చ స్యాద్యథోదితమ్ ।।౩,౪.౨౪౯ ।।

తస్మాన్నిరయమానుష్యస్వర్గముక్త్యుపభోగినః ।

మానుషోత్తమమారభ్య దేవాస్తు నిరయం వినా ।।౩,౪.౨౫౦ ।।

అసురాస్తు వినా ముక్తిం తమోఽన్ధమపి చాప్నుయుః ।

ఇతి తత్త్వవివేకోక్తం స్వయం భగవతా వచః ।।౩,౪.౨౫౧ ।।

జ్ఞానదా అపిచాచార్యా విశేషాత్ఫలమాప్నుయుః ।

ముక్తావష్టగుణం శిష్యాద్గురురాపనోతి శోభనమ్ ।।౩,౪.౨౫౨ ।।

తద్గురుర్ద్విగుణం తస్మాత్సార్ధం తావత్తతోఽపరే ।

దేవాః సహస్రగుణితం క్రమాత్తస్మాద్యథోత్తరమ్ ||3,౪.౨౫3 ||

బ్రహ్మే మహౌఘగుణితమేవం ఫలవినిర్ణయః ।

ఇత్యాహ భగవాఞ్చ్రస్తే గురువృత్తాభిధే స్వయమ్ ।

యుక్తం చ తన్న గోదాతా గోమాత్రఫలమాప్నుయాత్ ||3,౪.౨౫౪ ||

య ఇమం పరమం గుహ్యం మద్భక్తేష్వభిధాస్యతి ।

భక్తిం మయి పరాం కృత్వా మామేవైష్యత్యసంశయః ||3,౪.౨౫౫ ||

న చ తస్మాన్మనుష్యేషు కశ్చిన్మే ప్రియకృత్తమః ।

భవితా న చ మే తస్మాదన్యః ప్రియతరో భువి ।

ఇత్యాహ భగవానేవమపి పాత్రమపేక్ష్యతే ||3,౪.౨౫౬ ||

ఏవమేవావిరోధేన ప్రారబ్ధస్యైవ కర్మణః ।

జ్ఞానం దృష్టఫలం ప్రోక్తం ముక్తిశ్చేహైవ లభ్యతే ||3,౪.౨౫౭ ||

|| ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే తృతీయోఽధ్యాయః ||

సమన్వయావిరోధాభ్యాం సిద్ధే వస్తుని సాధనే ।

విచారితేష్వశేషేషు సాధనేషు విశేషతః ।।౪,౧.౧ ।।

నిత్యశః కార్యమత్యన్తమవశ్యం భావి సాధనమ్ ।

చిన్త్యతే ప్రథమం తత్ర శ్రవణాదిసకృత్క్రియా ।।౪,౧.౨ ।।

ఆవృత్తిర్వేతి సన్దేహే కర్తవ్యాऽవృత్తిరేవ హి ।

ఉపదేశోऽతత్త్వమసీత్యాదిర్వ్యసకృదేవ యత్ ।।౪,౧.౩ ।।

లిఙ్గాల్లాతవ్యతః పూర్వమృజోబ్రహ్మత్వతః శతాత్ ।

శుశ్రావోగ్రతపా నామ యోగ్యో రుద్రపదస్య యః ।।౪,౧.౪ ।।

సార్ధం పరార్ధం విష్ణోస్తు గుణాన్భక్తయా సదోద్యతః ।

తత్రిభాగముపాసాం చ చక్రే సమ్భృతమానసః ।।౪,౧.౫ ।।

దశమన్వన్తరం శక్రపదయోగ్యో గరుత్మతః ।

పదయోగ్యాత్సుమనసః సునన్దో నామ చాశృణోత్ ।

ఉపాసాం చక్ర ఉద్యుక్తో మన్వన్తరచతుష్యయమ్ ।।౪,౧.౬ ।।

సూర్యాచన్ద్రమసోశ్చైవ పదయోగ్యౌ సుతేజసౌ ।

సురూపః శాన్తరూపశ్చ మన్వన్తరచతుష్యయమ్ ।

అశృణ్వతాం సుమనసో మన్వన్తరముపాసతామ్ ।।౪,౧.౭ ।।

తతః ప్రోక్తాస్తు తే సర్వే భక్తయోగ్రతపఽదయః ।

అపశ్యన్పరమం విష్ణుం తత్రప్రసాదేధితాః సదా ।

ఇత్యుక్తం విష్ణునా సాక్షాద్గన్ధే సత్తత్వసజ్ఞితే ।।౪,౧.౮ ।।

ఆత్మేతి నామ కథితం సాక్షాన్నారాయణస్య హి ।

ఆత్మా బ్రహ్మ మహాంస్తారః పరమేశః శుచిశ్రవాః ।।౪,౧.౯ ।।

విష్ణుర్నారాయణోఽనన్త ఇతి శ్రీపతిరీర్యతే ।

ఇతి పిఙ్గశ్రుతిశ్చైవ తథైవ పరమశ్రుతిః ।।౪,౧.౧౦ ।।

ఓమాత్మా భగవాన్విష్ణురాత్మానన్దోఽక్షరః స్వరాట్ ।

విశ్వత్రాతా నృసింహోఽజో నారాయణ ఉరుక్రమః ।।౪,౧.౧౧ ।।

అనసూయా తథైవాత్రేర్జజ్ఞే పుత్రానకల్మషాన్ ।

దత్తం దుర్వాససం సోమమాత్మేశబ్రహ్మసమ్భవాన్ ।।౪,౧.౧౨ ।।

ఇతి భాగవతే చైవ తస్మాదాత్మా జనార్దనః ।

తస్మాదుపాస్యో విష్ణురితి జ్ఞాతవ్యః సజ్జనైః సదా ।।౪,౧.౧౩ ।।

తథైవోపాసతే సన్తస్తథైవోపదిశన్తి చ ।

ఆదానార్థత్వతశ్చాయమాత్మశబ్దః పతిం వదేత్ ।

స్వామీ మే విష్ణురిత్యేవ నిత్యదోపాస్యమఞ్జసా ।।౪,౧.౧౪ ।।

స్వామీ విష్ణురితి ధ్యానం విశేషణవిశేష్యతః ।

కర్తవ్యం సర్వథైవైతన్న కథఞ్చన విస్మరేత్ ।।౪,౧.౧౫ ।।

ఇతి సత్తత్త్వవచనం షాడ్గుణ్యవచనం పరమ్ ।

మమ స్వామీ హరిర్నిత్యం సర్వస్య పతిరేవ చ ।

ఇతి ధ్యేయః సర్వదైవ భగవాన్విష్ణురవ్యయః ।।౪,౧.౧౬ ।।

ప్రతీకవిషయత్వేన న కార్యా విష్ణుభావనా ।

ప్రతీకం నైవ విష్ణుర్యన్మిథ్యోపాసా హ్యనర్థదా ।।౪,౧.౧౭ ।।

యోఽన్యథా సన్తమాత్మేశమన్యథా ప్రతిపద్యతే ।

కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా ।।౪,౧.౧౮ ।।

యోఽన్యథా సన్తమాత్మానమన్యథా ప్రతిపద్యతే ।

కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణేశాపహారిణా ।।౪,౧.౧౯ ।।

యోఽన్యథైవ స్థితం విష్ణుమన్యథా ప్రతిపద్యతే ।

కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణ బ్రహ్మచారిణా ।।౪,౧.౨౦ ।।

స్వాత్మానం ప్రతిమాం వాపి దేవతాన్తరమేవ వా ।

చేతనాచేతనం వాన్యద్ధ్యాయేద్యః కేశవస్త్వితి ।

కిం తేన న కృతం పాపం చారేణేశాపహారిణా ।।౪,౧.౨౧ ।।

యోఽన్యద్విష్ణురితి ధ్యాయేజ్జానీయాద్వా హరిం తథా ।

అన్ధే తమసి మజ్జేత్స యత్ర నైవోత్థితిః క్వచిత్ ।।౪,౧.౨౨ ।।

యోఽన్యద్విష్ణురితి ధ్యాయేద్విష్ణురన్యదితి స్మ వా ।

అన్యథా ధ్యానదోషేణ మహాతమసి మజ్జతి ।।౪,౧.౨౩ ।।

యోఽన్యద్విష్ణురితి ధ్యాయేద్విష్ణురన్యదితి స్మ వా ।

మహాతమసి మగ్నస్య తస్య నైవోత్థితిః క్వచిత్ ।।౪,౧.౨౪ ।।

యత్కిఞ్చిదన్యథా సంస్థమన్యథా ధ్యాతమఞ్జసా ।

ధ్యాతుర్మహాదోషకరం కిము సర్వేశ్వరో హరిః ।।౪,౧.౨౫ ।।

యత్కిఞ్చిదన్యథా సంస్థమన్యథా జ్ఞాతమఞ్జసా ।

మహాదోషకరం విష్ణుః కిము సర్వేశ్వరేశ్వరః ।।౪,౧.౨౬ ।।

యత్కిఞ్చిదన్యథా సంస్థమన్యథా జ్ఞాతమఞ్జసా ।

అనర్థకారణం లోకే కిము సర్వేశ్వరేశ్వరః ।।౪,౧.౨౭ ।।

న కిఞ్చిదన్యథా జ్ఞేయం ధ్యేయం వా తేన కుత్రచిత్ ।

కిము సర్వోత్తమో విష్ణుర్జ్ఞేయో నీచతయా క్వచిత్ ।।౪,౧.౨౮ ।।

తస్మాద్వస్తు యథారూపం జ్ఞేయం ధ్యేయం చ సర్వదా ।

కారణం పురుషార్థస్య నాన్యథా భవతి క్వచిత్ ।।౪,౧.౨౯ ।।

ఇతి శ్రుతిపురాణోక్తిబలతో న ప్రతీకతా ।

ధ్యేయా విష్ణోః క్వచిద్యస్మాన్మిథ్యాజ్ఞానమనర్థదమ్ ।।౪,౧.౩౦ ।।

ఇత్యభిప్రేత్య న హి స ఇత్యాహ భగవాన్ప్రభుః ।

ప్రతీకసంస్థితత్వేన ధ్యేయో విష్ణుర్న చాన్యథా ।।౪,౧.౩౧ ।।

బ్రహ్మేతి చ సదా ధ్యేయో భగవాన్విష్ణురఞ్జసా ।

ఉత్కృష్టో బ్రహ్మశబ్దార్థః పూర్ణత్వం బ్రహ్మతా యతః ।।౪,౧.౩౨ ।।

ఆధివ్యాధినిమిత్తేన విక్షిప్తమనసోఽపి తు ।

ధ్యేయైవ బ్రహ్మతా నిత్యం విష్ణోర్భక్తయా నిరన్తరమ్ ।

ఇతి ప్రకాశికాయాం చ వచనం విష్ణునేరితమ్ ।। ౪,౧.౩౩ ।।

నాత్మేతి సూత్రమీశస్య జీవత్వప్రతిపాదకమ్ ।

ఆత్మశబ్దం యతో హేతుం కృత్వా జీవం న్యవారయత్ ।

స్వశబ్దాత్ప్రాణభృచ్చైవ నోక్త ఇత్యేవ వేదరాట్ ।। ౪,౧.౩౪ ।।

యద్యాత్మశబ్దో జీవేఽపి కథం స వినివారయేత్ ।

ఆత్మశబ్దోదితస్తస్మాద్విష్ణురేవ నచాపరః ।। ౪,౧.౩౫ ।।

ఆత్మబ్రహ్మాదయః శబ్దాస్తమృతే విష్ణుమవ్యయమ్ ।

న వదన్తి యతో నాప్తా క్వాపి త్రైర్గుణపూర్ణతా ।

నారాయణాధ్యాత్మగతమితి యద్వైష్ణవం వచః ।। ౪,౧.౩౬ ।।

యది జీవేశయోర్వేదపతిరైక్యం చ మన్యతే ।

ఆత్మశబ్దం కథం తస్మాన్నివారయతి యుక్తితః ।। ౪,౧.౩౭ ।।

భేదస్య వ్యపదేశం చ స్థితిం చాదనమేవ చ ।

భేదదార్ఢ్యే హేతుమాహ సతాత్పర్యం జగత్పతిః ।।౪,౧.౩౮ ।।

వ్యావహారికభేదశ్చేత్క్వాసావవ్యావహారికః ।

వ్యావహారికమిత్యేవ వచనం వ్యావహారికమ్ ।।౪,౧.౩౯ ।।

ఉత నేతి వికల్పే తు యది స్యాద్వ్యావహారికమ్ ।

తస్యాపి బాధ్యతా చేత్స్యాద్భేదః స్యాత్పారమార్థికః ।।౪,౧.౪౦ ।।

అవ్యావహారికత్వం చేద్భేదోఽయం సత్యతాం గతః ।

ఏకస్యాసత్యతాయాం హి ద్వయోరేవ విరుద్ధయోః ।

అన్యస్య సత్యతైవ స్యాదితి కేన నివార్యతే ।।౪,౧.౪౧ ।।

అసత్యం నోక్తమిత్యుక్తే సత్యముక్తమితి ప్రజాః ।

జానన్త్యుక్తం తు నో సత్యమిత్యుక్తేఽసత్యతామపి ।।౪,౧.౪౨ ।।

న స్వప్నేఽపి ద్వయం మిథ్యా తత్రైకం సత్యమేవ హి ।

భావాభావావుభౌ తత్ర కథం మిథ్యా భవిష్యతః ।।౪,౧.౪౩ ।।

భావస్య హి నిషేధే తు నాభావస్య నిషేధనమ్ ।

స్వవాచోఽసత్యతా చేత్స్యాత్తస్మాద్భేదస్య సత్యతా ।।౪,౧.౪౪ ।।

తస్మాజ్జీవేశయోర్భేద ఉక్తన్యాయేన గమ్యతే ।

ఏతస్మాదాత్మశబ్దోఽయం పరమాత్మాభిధా భవేత్ ।।౪,౧.౪౫ ।।

ప్రతీకవిషయత్వేన విష్ణుదృష్టిర్న తద్భవేత్ ।

ప్రతీకే విష్ణురిత్యేవ తస్మాత్కార్యా హ్యుపాసనా ।।౪,౧.౪౬ ।।

న చ విష్ణుః ప్రతీకం యత్తస్మాన్నాత్మేత్యుపాసనా ।

ఇతి పక్షో యదా బ్రహ్మదృష్టిశ్చాత్ర విరుద్ధయతే ।

స నేతి యుక్తిస్తత్రాపి సమేత్యుక్తవిరుద్ధతా ।।౪,౧.౪౭ ।।

యద్యప్యుత్కర్షమాత్రేణ హ్యతద్భవేఽప్యుపాసనా ।

ఉత్కర్ష ఆత్మనోఽపి స్యాచ్చేతనత్వాదచేతనాత్ ।

తసమాదతత్త్వం నోపాస్యమితి వేదవిదో మతమ్ ।।౪,౧.౪౮ ।।

ఉత్కర్షాద్బ్రహ్మతాధ్యానే యది స్యాత్ఫలమఞ్జసా ।

బ్రహ్మణో నీచతాధ్యానాదనర్థః కిం న జాయతే ।।४,१.४८ ।।

అచేతనస్య బ్రహ్మత్వధ్యానే తుష్టిర్నహి క్వచిత్ ।

నీచస్య స్వాత్మతాధ్యానే కుప్యతి బ్రహ్మ లోకవత్ ।।४,१.५० ।।

చణ్డాలో నృప ఇత్యుక్తే నృపశ్చణ్డాల ఇత్యపి ।

కో విశేషః పరిజ్ఞాతే నృపేణ స్యాత్కథఞ్చన ।।४,१.५१ ।।

పురతో నరదేవస్య చణ్డాలో యది పూజ్యతే ।

రాజవత్కిం న కోపః స్యాద్రాజ్ఞో లోకే హి పశ్యతి ।।४,१.५२ ।।

రాజ్ఞస్తు పురతః ప్రోక్తే చణ్డాలం నృప ఇత్యపి ।

ఆత్మానం స ఇతి ప్రోక్తమితివద్ధయేవ కుప్యతి ।।४,१.५३ ।।

అభేదే నైతయోర్ధ్యానే కో విశేషో వచస్యపి ।

అయం రాజా త్వమిత్యుక్తే చణ్డాలేఽథ నృపేఽపి చ ।

చణ్డాల ఇతి తు ప్రోక్తే సమమేవ హి దూషణమ్ ।।४,१.५४ ।।

ధ్యాతే త్వేకస్య తద్భావే తద్భావోఽన్యస్య కిం న తత్ ।

నచైవ తదవిజ్ఞాతం సర్వజ్ఞబ్రహ్మణా క్వచిత్ ।। ౪,౧.౫౫ ।।

తస్మాదపేశలం సర్వమన్యస్య బ్రహ్మతావచః ।

తస్మాద్యథోక్తమార్గేణ బ్రహ్మోపాస్యం ముముక్షుభిః ।।౪,౧.౫౬ ।।

తథోపాస్యాఞ్జసా దృష్టం బ్రహ్మ పాపం చ భస్మసాత్ ।

కరోతి నిఖిలం పూర్వం పాశ్చాత్త్యస్యాప్యసఙ్గతామ్ ।

కరోతి తద్ద్విషశ్చైవం పుణ్యనాశోఽప్యసఙ్గతా ।।౪,౧.౫౭ ।।

యదేవ విద్యయేత్యత్ర పూర్వోక్తాద్ధి విశిష్టతే ।

పూర్వం స్వర్గాదిలబ్ధ్యర్థం వీర్యవత్త్వేన చోదితమ్ ।

కర్మ విద్యాయుతం పశ్చాన్మోక్షే వీర్యప్రదం త్వితి ।।౪,౧.౫౮ ।।

తతో భోగేన పుణ్యం చ క్షపయిత్వేతరత్తథా ।

బ్రహ్మద్విడ్బ్రహ్మదర్శీ చ తమోమోక్షావవాప్నుతః ।।౪,౧.౫౯ ।।

బ్రహ్మాణం శతకాలాత్తు పూర్వమారబ్ధసఙ్క్షయః ।

బ్రహ్మణస్త్వేవ తావత్త్వం పఞ్చాశద్బ్రహ్మణస్తథా ।

రుద్రస్య వింశదేవ స్యాదిన్ద్రస్యార్కాదికే దశ ।।౪,౧.౬౦ ।।

అన్యేషాం బ్రహ్మమాత్రస్య త్వన్త ఆరబ్ధసఙ్క్షయః ।

బ్రహ్మణైవ సహాతశ్చ పరం నారాయణం వ్రజేత్ ।

ఇతి సత్తత్త్వవచనం స్వయం భగవతోదితమ్ ।।౪,౧.౬౧ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ।।

దేవానాం చ మనుష్యాణామేతావత్సమమేవ హి ।

ఉత్క్రాన్తిమార్గౌ దేవానాం న ప్రాయేణ భవిష్యతః ।।౪,౨.౧ ।।

కర్మక్షయసతథోత్క్రాన్తిర్మార్గో భోగశ్చతుష్యయమ్ ।

ఫలం మోక్ష ఇతి ప్రోక్తః క్రమాత్పాదేషు చోదితః ।।౪,౨.౨ ।।

స్రష్టృష్వేవ తు సృజ్యానాం ప్రవేశో బ్రహ్మణో లయే ।

దేవానాం మార్గ ఉద్దిష్టో నార్చిరాదిర్న్వచోత్క్రమః ।।౪,౨.౩ ।।

స్రష్టుస్తు గ్రాసభూతస్య దేహస్తత్ర లయం వ్రజేత్ ।

యతః సృజ్యస్య దేవస్య నైవోత్క్రాన్తిస్తతో భవేత్ ।।౪,౨.౪ ।।

లయాచ్చైవార్చిరాదీనాం లోకానామపి సర్వశః ।

కథం మార్గో భవేత్తేషాం విశతాముత్తమం స్వతః ।।౪,౨.౫ ।।

జాతానాం మానుషే లోకే దేవానాం చ కదాచన ।

ఉత్క్రాన్తిమార్గౌ భవతో న తదా ముక్తిరిష్యతే ।।౪,౨.౬ ।।

అన్యేషామపి సాక్షాత్తు ముక్తిః ప్రాప్యాపి తం హరిమ్ ।

సహైవ బ్రహ్మణా భూయాదితి శాస్త్రస్య నిర్ణయః ।।౪,౨.౭ ।।

క్ష్మామ్భోనలానిలవియన్మనైన్ద్రియార్థభూతాదిభిః పరివృతః ప్రతిసఞ్జిఘృక్షుః ।

అవ్యాకృతం విశతి యర్హి గుణత్రయాత్మా కాలం పరం స్వమనుభూయ పరః స్వయమ్భూః ।। ౪,౨.౮ ।।

ఏవం పరేత్య భగవన్తమనుప్రవిష్టా యే యోగినో జితమరున్మనసో విరాగాః ।

తేనైవ సాకమమృతం పురుషం పురాణం బ్రహ్మ ప్రధానముపయాన్త్యగతాభిమానాః ।।౪,౨.౯ ।।

భగవన్తమనుప్రాప్తా అపి తు బ్రహ్మణా సహ ।

పరమం మోక్షమాయాన్తి లిఙ్గభఙ్గేన యోగినః ।।౪,౨.౧౦ ।।

ప్రాప్తా అపి పరం దేవం సహైవ బ్రహ్మణా పునః ।

ఆనన్దవ్యక్తియాయాన్తి పూర్ణాం లిఙ్గస్య భఙ్గతః ।।౪,౨.౧౧ ।।

ఇతి శ్రుతిపురాణోక్తిబలాద్విజ్ఞాయతే చ తత్ ।

భోగస్తు సర్వదేవానాం నరాదీనాం చ విద్యతే ।।౪,౨.౧౨ ।।

తత్ర ప్రవేశో దేవానాముత్తరోత్తరతః క్రమాత్ ।

ఉచ్యతే దేహగానాం చ వృత్తీనామేవమేవ తు ।।౪,౨.౧౩ ।।

తత్ర మోక్షస్వరూపం తు వాదినః ప్రతిభాశ్రయాత్ ।

నానా వదన్తి పుంసాం హి మతయో గుణభేదతః ।

పృథక్పృథక్ప్రజాయన్తే తమసైవాన్యథామతిః ।।౪,౨.౧౪ ।।

రజసా మిశ్రబుద్ధిత్వం సత్త్వేనైవ యథా మతిః ।

గుణాతీతా విముక్తానాం మతిః శుద్ధచితిర్యతః ।।౪,౨.౧౫ ।।

సామ్యగేవాథ నిత్యా చ తత్తన్మాహాత్మ్యయోగతః ।

బహులా చాతివిశదా స్పష్టా చైవ శ్రియో మతిః ।।౪,౨.౧౬ ।।

మహాశుద్ధచితిత్వేన తతోఽప్యతిమహాచితిః ।

అశేషోరువిశేషాణామతిస్పష్టతయా దృశిః ।

నిత్యమేకప్రకారా చ నారాయణమతిః పరా ।।౪,౨.౧౭ ।।

సూర్యప్రభావదఖిలం భాసయన్తి నిరన్తరా ।

నిర్లేపా వీతదోషా చ నిత్యమేవావికారిణీ ।।౪,౨.౧౮ ।।

విశేషాంసతద్గతాంస్త్యక్త్వా ప్రాయస్తల్లక్షణా శ్రియః ।

తథైవ స్పష్టతాభావాత్తత్త్రస్త్వాచ్చ కేవలమ్ ।

న తాదృశీ బ్రహ్మణస్తు ప్రాయ ఏవ శ్రియో యథా ।।౪,౨.౧౯ ।।

ముక్తానాం తు తదన్యేషాం సముద్రతరలోపమా ।

అగ్నిజ్వాలావదేవ స్యాత్స్మృతిగానాం దృశో భవః ।।౪,౨.౨౦ ।।

ఏవంవిధేషు జ్ఞానేషు తమసా ముష్యదృష్టయః ।

ఖద్యోతసదృశాత్యల్పజ్ఞానత్వాదన్యథాదృశః ।

వదన్తి వాదినో మోక్షం నానామతసమాశ్రయాత్ ।।౪,౨.౨౧ ।।

ఆశ్రిత్య ప్రతిభామాహ జినస్తత్రాతితామసీమ్ ।

జ్ఞానాత్కర్మక్షయాన్మోక్షో భవేద్దేహాఖ్యపఞ్జరాత్ ।।౪,౨.౨౨ ।।

పఞ్జరోన్ముక్తఖగవదలాకాకాశగోచరః ।

నిత్యమూర్ధ్వం వ్రజత్యేవ పుద్గలో హస్తపాదవాన్ ।।౪,౨.౨౩ ।।

ఇతి తత్కేన మానేన మోక్షరూపం ప్రదృశ్యతే ।

గతిరూర్ధ్వా చ దుఃఖేతా గతిత్వాల్లౌకికీ యథా ।

ఇత్యుక్తే చానుమానైకశరణస్య కిముత్తరమ్ ।।౪,౨.౨౪ ।।

అనూర్ధ్వగతితా తత్ర యద్యుపాధిః ఖగస్య చ ।

దూరోర్ధ్వగమనే దుఃఖమితి సాధ్యానుగో న సః ।।౪,౨.౨౫ ।।

ప్రతిసాధనరూపస్య నానుమానస్య దూషణమ్ ।

ఉపాధిః ప్రతిరూపం హి సాధనం తన్న చాపరమ్ ।।౪,౨.౨౬ ।।

అథాపి సశరీరత్వం చాత్రోపాధిర్న వై భవేత్ ।

గతిత్వం యత్ర దేహిత్వమితి యత్సాధనానుగమ్ ।।౪,౨.౨౭ ।।

ఆగమాననుసారిత్వే ప్రసఙ్గోఽయం యతస్తతః ।

నాపసిద్ధాన్తతా దోషః ప్రసఙ్గే యది సా భవేత్ ।

తదైవాతిప్రసఙ్గః స్యాన్న పసఙ్గః క్వచిద్భవేత్ ।।౪,౨.౨౮ ।।

లోకాకాశగతిత్వం చేదుపాధిః సాధనానుగః ।

సోఽపీత్యుక్తే వదేత్కిం స తస్మాద్వేదోదితో భవేత్ ।।౪,౨.౨౯ ।।

మోక్ష ఏవం స్వయం విష్ణుర్యద్యపీశో హ్యశేషవిత్ ।

చకార సౌగతమతం మోహాయైవ చకార యత్ ।।౪,౨.౩౦ ।।

అసురాణామయోగ్యానాం వేదమార్గే ప్రవర్తతామ్ ।

అతోఽసురాధికారత్వాన్న గ్రాహ్యం తన్మతం క్వచిత్ ।।౪,౨.౩౧ ।।

చతుష్ప్రకారం తచ్చోక్తం శూన్యం విజ్ఞానమేకలమ్ ।

అనుమేయబహిస్తత్త్వం తథా ప్రత్యక్షబాహ్యగమ్ ।।౪,౨.౩౨ ।।

ఇతి తత్ర తు యే శూన్యం వదన్త్యజ్ఞానమోహితః ।

తే మోక్షం తాదృశం బ్రూయుర్నిశ్శఙ్కం మాయినో యథా ।।౪,౨.౩౩ ।।

న కిఞ్చినముక్తయవస్థాయామాత్మాత్మీయమథాపి వా ।

ఏకస్మిన్సంసృతేర్ముక్తే న కిఞ్చిదవశిష్యతే ।।౪,౨.౩౪ ।।

తత్సంవృత్త్యైవ భేదోఽయం చేతనాచేతనాత్మకః ।

దృశ్యతే సంవృతేర్ధ్వంసే నిర్విశేషైవ శూన్యతా ।।౪,౨.౩౫ ।।

న సత్త్వం నైవ చాసత్త్వం శూన్యతత్త్వస్య విద్యతే ।

న సుఖత్వం న దుఃఖత్వం న విశేషోఽపి కశ్చన ।।౪,౨.౩౬ ।।

నిర్విశేషం స్వయమ్భూతం నిర్లేపమజరామరమ్ ।

శూన్యం తత్త్వమసమ్బాధం నానాసంవృతివర్జితమ్ ।।౪,౨.౩౭ ।।

అశేషదోషరహితం మనోవాచామగోచరమ్ ।

మోక్ష ఇత్యుచ్యతేఽసద్భిర్నానాసంవృతిదూషితమ్ ।।౪,౨.౩౮ ।।

సంసృత్యవస్థం విజ్ఞేయం సంవృత్త్యైవ విశేష్యతే ।

స్థితయా ధ్వస్తయా చైవ సంసృతిర్మోక్ష ఇత్యపి ।।౪,౨.౩౯ ।।

కేచిత్తేష్వన్యథా ప్రాహుః సంవృత్త్యైవ త్వనేకధా ।

అవచ్ఛిన్నం మహాశూన్యం నానానపుద్గలశబ్దితమ్ ।।౪,౨.౪౦ ।।

యస్య శూన్యైకరసతా జ్ఞానాత్సా త్వపగచ్ఛతి ।

స పుద్గలత్వనిర్ముక్తో మహాశూన్యత్వమేష్యతి ।।౪,౨.౪౧ ।।

సంవృత్యాన్యస్త్వవచ్ఛిన్నో దుఃఖాన్యనుభవత్యలమ్ ।

ఇత్యేవం మాయినశ్చాహురేకజీవత్వవాదినః ।।౪,౨.౪౨ ।।

బహుజీవమతాశ్చేతి మాయా తేషాం తు సంవృతిః ।

నిర్విశేషత్వవాచైవ శూన్యం బ్రహ్మైవ నో భిదా ।।౪,౨.౪౩ ।।

సచ్చిత్సుఖాదికం చైవ కిం కుతోఽఖణ్డవాదినః ।

వ్యావర్త్యమాత్రభేదస్తు విద్యతే శూన్యవాదినః ।।౪,౨.౪౪ ।।

అనృతాదేరపోహం తు స్వయమేవ హి మన్యతే ।

నిర్విశేషత్వతో నైవ విశేషో బ్రహ్మశూన్యయోః ।।౪,౨.౪౫ ।।

ప్రామాణ్యాది చ వేదస్య ఫలతః సమమేవ హి ।

అతత్త్వావేదకం యస్మాత్ప్రమాణం తేన కథ్యతే ।

అతత్త్వావేదకత్వం యదప్రామాణ్యం సతాం మతమ్ ।।౪,౨.౪౬ ।।

దీర్ఘభ్రాన్తికరీ చేత్స్యాదతత్త్వావేదకప్రమా ।

రజ్జుసర్పాదివిజ్ఞానాదప్యాధిక్యాదమానతా ।

స్యాదాగమస్యానివర్త్యమహామోహప్రదత్వతః ।।౪,౨.౪౭ ।।

తలనైల్యాదివిజ్ఞానమాకాశే మానతాంవ్రజేత్ ।

ఛత్రాకారత్వవిజ్ఞానంచన్ద్రప్రాదేశతామతిః ।।౪,౨.౪౮ ।।

నిర్భేదత్వం తు శూన్యస్య తేనాప్యఙ్గీకృతం సదా ।

సత్త్వాసత్త్వాదిధర్మాణామభావ ఉభయోర్మతః ।।౪,౨.౪౯ ।।

న హి సత్ప్రతియోగిత్వం శూన్యత్వం తేన చేష్యతే ।

న చ దుఃఖవిరోధిత్వాదన్యా హ్యానన్దతేష్యతే ।।౪,౨.౫౦ ।।

మాయినా శూన్యపక్షేఽపి జ్ఞానం జాడ్యవిరోధి చ ।

ధర్మస్తేఽపి న సన్త్యేవ కో విశేషస్తతస్తయోః ।।౪,౨.౫౧ ।।

ఏతాదృశానాం పక్షాణాం దూషణం ప్రభురా కృతమ్ ।

స్వపక్షసాదనేనైవ నాభావ ఇతి చోక్తితః ।।౪,౨.౫౨ ।।

ఆత్మాభావే పుమర్థః క ఇష్టస్యాత్మావధిర్యతః ।

యది నాత్మావధిర్మోక్షో మోక్షః స్యాద్ఘటశూన్యతా ।

కల్పితత్వాద్విశేషాణాం మాయినోఽపి సమం హి తత్ ।।౪,౨.౫౩ ।।

దృశ్యమానే విశేషేఽపి యది చేదవిశేషతా ।

ఘటాభావోఽవిశేషః స్యాత్పాశ్చాత్యశ్చేదనాగతః ।।౪,౨.౫౪ ।।

న మోక్షో విమతో యస్మాదదేహో ఘటశూన్యతా ।

యథేత్యుక్తే వదేత్కిం స యోఽనుమామాత్రమానకః ।।౪,౨.౫౫ ।।

న చ మాయీ వదేత్తత్ర పూర్వోక్తేనైవ వర్త్మనా ।

అమానత్వాచ్చ్రుతేస్తస్య నచాదేహత్వవాదినీ ।।౪,౨.౫౬ ।।

శ్రుతిః కాచిదదేహత్వమప్రాకృతశరీరగా ।

మోక్షే భోగం యతో బ్రూతే జక్షత్క్రీడన్నితి శ్రుతిః ।।౪,౨.౫౭ ।।

నిర్దుఃఖత్వాన్న తన్మోక్షః ప్రతిపన్నం యథేతి చ ।

అనుమాదూషణం కిం స్యాద్వాదినోః శూన్యమాయినోః ।।౪,౨.౫౮ ।।

దుఃఖం దుఃఖాదభిన్నత్వాన్మోక్షోఽపి స్యాదసంశయమ్ ।

భేదే సద్వైతతైవ స్యాదిత్యాద్యమితదోషతః ।

హేయం మాయామతేనైవ సహ శూన్యమతం బుధైః ।।౪,౨.౫౯ ।।

ఏవం విజ్ఞానవాదోఽపి జ్ఞానమాత్రవిశేషతః ।

తస్యాపి భఙ్గురత్వాదివిశేషమపహాయ హి ।

అద్వైతతామతం సాక్షాదుక్తదోషస్తతో భవేత్ ।।౪,౨.౬౦ ।।

కాలో న కేవలజ్ఞానీ కాలత్వాత్ప్రతిపన్నవత్ ।

ఏతయానుమయా రోధాన్న తాదృఙ్మోక్షరూపతా ।।౪,౨.౬౧ ।।

యది కాలోఽపి నేత్యాహ కదేతి ప్రశ్న ఉత్తరమ్ ।

కిం వక్ష్యతి యదావస్థాం వదేత్సా పక్షతాం వ్రజేత్ ।।౪,౨.౬౨ ।।

అవస్థాత్వాదితి హ్యేవ హేతుః సాపి కదేతి చ ।

పృష్టే కాలశ్చ వక్తవ్యో నాకాలత్వం తతో భవేత్ ।।౪,౨.౬౩ ।।

న కాల ఇతి సామాన్యనిషేధే కాలగప్రమా ।

నిరుణద్ధి వక్తవ్యో నాకాలత్వం తతో భవేత్ ।।౪,౨.౬౪ ।।

ఏకజీవత్వపక్షే తు కాలాభావాదియం ప్రమా ।

కుపితా కాలమాదాయ ద్వైతమేవోపపాదయేత్ ।। ४,७.६४ ।।

విమతః ప్రపఞ్చవాన్కాలః కాలత్వాత్ప్రతిపన్నవత్ ।

ఇతి చాన్యానుమైకత్వం జీవస్య వినివారయేత్ ।। ४,७.६६ ।।

కాలశబ్దేశ్వరైకత్వమతాన్యప్యేవమేవ హి ।

నిరాకృతాని తేషాం చ సమత్వాత్పక్షదోషయోః ।। ४,७.६२ ।।

జ్ఞానం స్వరసభఙ్గయేవ నిత్యసన్తామిష్యతే ।

బౌద్ధాభ్యామపరాభ్యాం తు తత్రాప్యుక్తానుమా రిపుః ।। ४,७.६८ ।।

మోక్షో న శుద్ధవిజ్ఞానసన్తానీ కాలగత్వతః ।

ప్రతిపన్నో యథేత్యేతదనుమానం తదుత్తరమ్ ।। ४,७.६९ ।।

అనుమానాని సర్వాణి ప్రతిసాధనయోగతః ।

నిషిద్ధాన్యుక్తభఙ్గయైవ శ్రుతయశ్చాస్మదుక్తిగాః ।। ४,७.२० ।।

సాఙ్ఖ్యనైయాయికాద్యాశ్చ ప్రాహుర్మోక్షం తు నిస్సుఖమ్ ।

ఇచ్ఛాద్వేషప్రయత్నాదేరపి సర్వాత్మనా లయమ్ ।।౪,౨.౭౧ ।।

తత్రాహుర్నైతదప్యత్ర శోభనం శ్రుతయో యతః ।

మహానన్దం చ భోగం చ నియమేన వదన్తి హి ।।౪,౨.౭౨ ।।

ప్రాకృతప్రియహానిస్తు ప్రియాస్పృష్టిరితీర్యతే ।

అప్రియం ప్రతికూలం తదవిశేషేణ శబ్దితమ్ ।।౪,౨.౭౩ ।।

నాస్తి హ్యప్రాకృతం దుఃఖం సతో జీవస్య కుత్రచిత్ ।

ప్రియం స్వరూపమేవాస్య బలానన్దాదివాక్యతః ।।౪,౨.౭౪ ।।

హేయత్వాదపప్రియస్యైవ ప్రియహానేరనిష్ఠతః ।

న సమస్తప్రియాభావో మోక్షే ప్రోక్తే తు యుజ్యతే ।।౪,౨.౭౫ ।।

అప్రియస్య స్వరూపత్వమసురేష్వేవ హి శ్రుతమ్ ।

అసురా నైవమేవం చ నైవం చాఖిలమానుషాః ।

ఇత్యాత్మప్రియహానాయ కో యతేత చ బుద్ధిమాన్ ।।౪,౨.౭౬ ।।

సఞ్జ్ఞా నాస్తీత్యపి హ్యస్య నాముక్తజ్ఞేయతేతి హి ।

ధర్మానుచ్ఛిత్తిమేవాస్య యతో వక్తయుత్తరశ్రుతిః ।।౪,౨.౭౭ ।।

ఆశఙ్కయాస్య జ్ఞానహానిం మైత్రేయ్యా మోహమాహ మామ్ ।

భవానిత్యుక్తవత్యా హి నాహం మోహం వదామి తే ।

ఇత్యుక్త్వా యాజ్ఞవల్క్యో హి స్వరూపానాశమూచివాన్ ।।౪,౨.౭౮ ।।

జ్ఞానరూపస్య విజ్ఞానానాశస్తన్నాశ ఏవ యత్ ।

ఇతి శూన్యమతోచ్ఛిత్త్యై పునరానన్దపూర్వకాన్ ।

ధర్మానాహాప్యనుచ్ఛిన్నాంస్తార్కికైర్వినివారితాన్ ।

మాత్రాసంసర్గమప్యాహ తథా మాధ్యన్దినశ్రుతిః ।।౪,౨.౭౯ ।।

ఆచిక్షేప మతం తచ్చ యస్మిన్న విషయాదనమ్ ।

ఘ్రాణాదిభోగాభావస్య త్వనిష్టత్వాహ్యదా శ్రుతిః ।।౪,౨.౮౦ ।।

యేనేదమఖిలం వేద విజ్ఞాతారం స్వమేవ చ ।

కేన తం చ విజానీయాదిత్యనిష్టం హి సర్వథా ।।౪,౨.౮౧ ।।

నాఖిలజ్ఞాపకో విష్ణురజ్ఞేయో నియమేన హి ।

తజ్జ్ఞానార్థం హి వేదానామఖిలానాం ప్రవర్తనమ్ ।।౪,౨.౮౨ ।।

ప్రత్యక్షాగమాత్మవిజ్ఞానావిరోధానుభవాదపి ।

న స్వవిజ్ఞానితాయాం చ విరోధః కశ్చనేయతే ।।౪,౨.౮౩ ।।

కర్తృకర్మవిరోధశ్చ నిత్యానుభవవిరోధతః ।

కథమేవ పదం గచ్ఛేద్విరోధో దృష్టబాధనమ్ ।।౪,౨.౮౪ ।।

సోఽశ్నుతే సర్వకామంశ్చ కామాన్నీ కామరూప్యథ ।

ఇత్యాదిశ్రుతయశ్చోక్తమర్థమేవ వదన్తి హి ।।౪,౨.౮౫ ।।

అస్వాతన్త్ర్యాదివేత్యుక్తం న ద్వైతాభావతః క్వచిత్ ।

ఆత్మైవాభూదితి హ్యస్మాదవిశేషప్రసఙ్గతః ।।౪,౨.౮౬ ।।

అస్వాతన్త్ర్యోపమాభేదభేదేష్వివ ఉదీరితః ।

శబ్దతత్త్వ ఇతి ప్రోక్తం మైత్రేయ్యుక్తోత్తరం చ కిమ్ ।।౪,౨.౮౭ ।।

సుఖాదిధర్మహానౌ తు ముక్తేః కిఞ్చ ప్రయోజనమ్ ।

యద్యర్థో దుఃఖహానిః స్యాదనర్థః సుఖనాశనమ్ ।।౪,౨.౮౮ ।।

తయోశ్చ దుఃఖహానాద్ధి సుఖనాశోऽధికో భవేత్ ।

ప్రాప్యాపి దుఃఖం సుమహత్సుఖలేశాప్తయే జనః ।

యతతే సుఖహానౌ హి కో మోక్షాయ యతేతృమాన్ ।।౪,౨.౮౯ ।।

అల్పాచ్చ సుఖానాశాద్ధి బిభేత్యతితరాం జనః ।

మహచ్చ దుఃఖమాప్నోతి సుఖనాశనివృత్తయే ।।౪,౨.౯౦ ।।

న చ రాగనిమిత్తం తద్వీతరాగా అపి స్ఫుటమ్ ।

నారదాద్యాః సుఖార్థాయ సహన్తే దుఃఖమఞ్జసా ।

యుద్ధాదిదర్శనం యస్మాత్సుదుఃఖేనాపి కుర్వతే ।।౪,౨.౯౧ ।।

యదేన్ద్రవైరోచనయోర్బ్రహ్మాస్త్రాభ్యాం సుతాపితాః ।

అపి నైవాజహుర్యుద్ధరసాత్తే నారదాదయః ।

ఇతి స్కాన్దవచస్తస్మాత్సుఖాభావస్య కో యతేత్ ।।౪,౨.౯౨ ।।

విమతో దుఃఖయుగ్యస్మాచ్చేతనః సన్సుఖోజ్ఝితః ।

ప్రతిపన్నో యథేత్యేవ చానుమా కేన వార్యతే ।।౪,౨.౯౩ ।।

సర్వశ్రుతిపురాణేషు సుఖభావోక్తితస్తథా ।

ముక్తౌ న గ్రాహ్యమేవైతత్సుఖాభావమతం బుధైః ।।౪,౨.౯౪ ।।

సోఽనానన్దాదివిముక్తః సన్నానన్దీ భవతి స్ఫుటమ్ ।

నిర్గుణే బ్రహ్మణి మయి ధారయన్విశదం మనః ।

పరమానన్దమాప్నోతి యత్ర కామోఽవసీయతే ।।౪,౨.౯౫ ।।

న విష్ణుసదృశం దైవం న మోక్షసదృశం సుఖమ్ ।

న వేదసదృశం వాక్యం న వర్ణోఽకారసమ్మితః ।।౪,౨.౯౬ ।।

యత్రానన్దాశ్చ మోదాశ్చ ముదః ప్రముద ఆసతే ।

కామస్య యత్రాప్తాః కామాస్తత్ర మామమృతం కృధి ।।౪,౨.౯౭ ।।

ఇతి శ్రుతిపురాణాని తత్రతత్ర వదన్తి హి ।

అతో మోక్షే సుఖాభావ ఇతి యత్కిఞ్చిదేవ హి ।।౪,౨.౯౮ ।।

శిరఃకరాద్యభావశ్చ న ముక్తస్య భవేత్క్వచిత్ ।

శ్రుతయశ్చ పురాణాని మానమత్ర బహూని చ ।।౪,౨.౯౯ ।।

న వర్తతే యత్ర రజస్తమస్తయోః సత్త్వం చ మిశ్రం న చ కాలవిక్రమః ।

న యత్ర మాయా కిముతాపరే హరేరనువ్రతా యత్ర సురాసురార్చితాః ।।౪,౨.౧౦౦ ।।

శ్యామావదాతాః శతపత్రలోచనాః పిశఙ్గవస్త్రాః సురుచః సుపేశసః ।

సర్వే చతుర్బాహవ ఉన్మిషన్మణిప్రవేకనిష్కాభరణాః సువర్చసః ।।౪,౨.౧౦౧ ।।

ప్రవాలవైడూర్యమృణాలవర్చసాం పరిస్ఫురత్కుణ్డలమౌలిమాలినామ్ ।

భ్రాజిష్ణుభిర్యః పరితో విరాజతే లసద్విమానావలిభిర్మహాత్మనామ్ ।।౪,౨.౧౦౨ ।।

విద్యోతమానప్రమదోత్తమాభిః సవిద్యుదభ్రావలిభిర్యథా నభః ।

శ్రీర్యత్ర రూపిణ్యురుగాయపాదయోః కరోతి మానం బహుధా విభూతిభిః ।।౪,౨.౧౦3 ।।

ఋచాం త్వః పోషమాస్తే పుపుష్వాన్గాయత్రం త్వో గాయతి శక్వరీషు ।

బ్రహ్మా త్వో వదతి జాతవిద్యాం యజ్ఞస్య మాత్రం విమిభీత ఉ త్వః ।।౪,౨.౧౦౪ ।।

కామాన్నరూపీ చరతీతిపూర్వ్యశ్రుత్యా పురాణోక్తిభిరప్యదోషః ।

దేహః స్వరూపాత్మక ఏవ తేషాం ముక్తిం గతానామపి చేయతే హి ।।౪,౨.౧౦౫ ।।

శిరఃకరాద్యైరపి ముక్తిభాజో యుక్తా యత స్తే పురుషా ఇదానీమ్ ।

యథేతిపూర్వా అనుమాశ్చ జీవస్వరూపమఙ్గాదియుగాపయన్తి ।।౪,౨.౧౦౬ ।।

న బ్రహ్మరూపత్వమముష్య దేహినో ముక్తావపి స్యాత్ర్పమయా కథఞ్చిత్ ।

స బ్రహ్మణా సహితోఽశేషభోగాన్భుఙ్క్తే తథోపేత్య సుఖార్ణవం తమ్ ।।౪,౨.౧౦౭ ।।

యత్తత్పరం జ్యోతిరుపేత్య జీవో నిజస్వరపూత్వమవాప్య కామాన్ ।

భుఙ్క్తే స దైవం పురుషోత్తమోఽజ ఆత్మేతి చోక్తో గుణపూర్తిహేతోః ।।౪,౨.౧౦౮ ।।

సేతుః స దేవోఽఖిలముక్తిభాగాముతామృతస్యైష్య ఇహేశితా యత్ ।

ఇత్యాదివాక్యైర్భగవద్వశః సన్భుఙ్క్తేఽఖిలాన్ముక్తిగతోఽపి భోగాన్ ।।౪,౨.౧౦౯ ।।

కాలోఽప్యసౌ నైక్యయుతః పరేణ జీవస్య కాలో యత ఏష యద్వత్ ।

ఇత్యాదికా అప్యనుమాః ప్రమాణం ముక్తౌ చ జీవస్య పరత్వరోధే ।।౪,౨.౧౧౦ ।।

కథం చ యః పూర్వమసౌ న పశ్చాద్భవేత్స ఏవేత్యపి యుక్తిమేతి ।

యతో న దృష్టం యదభూన్న పూర్వం పశ్చాత్తదాసేతి కుతశ్చ కిఞ్చిత్ ।।౪,౨.౧౧౧ ।।

నచైవ ముక్తౌ తు హరేః పృథక్త్వమైక్యం తథా స్యాదితి యుక్తిమేతి ।

యతో న కుత్రాపి భిదాభిదా చ దృష్టౌ చితశ్చేతనయా కుతశ్చిత్ ।।౪,౨.౧౧౨ ।।

ఇత్థం మతాని భ్రమజాని యస్మాన్మోక్షం సముద్దేశ్యమపి భ్రమేణ ।

విదుర్న సమ్యగ్యదపీహ లౌకికాః సుఖం మమ స్యాచ్చ సదేతి జానతే ।।౪,౨.౧౧౩ ।।

ఔదార్యముచ్చావచశక్తిరాత్మస్వరపూదార్ఢ్యం చ నిజస్వభావః ।

స్వాతన్త్ర్యమాపూర్ణవిశేషయోగ్యతా విరోధహానిశ్చ చతుర్థపాదే ।।౪,౨.౧౧౪ ।।

వ్యవస్థితిస్త్వవిశేషః స్థితిశ్చ నిషేధసామాన్యవిధిక్రియాణామ్ ।

విభక్తతా చాత్వరయైవ సిద్ధిర్విపక్షసమ్ప్రాప్తివిరుద్ధహేతవః ।।౪,౨.౧౧౫ ।।

సుశక్యతా శశ్వదతిప్రసిద్ధివివేకవిన్యాసవిచారసఞ్జ్ఞాః ।

నానాప్రవృత్తిః కృతకృత్యతా చ విపక్షతర్కాః సమతీతపాదే ।।౪,౨.౧౧౬ ।।

మహాఫలత్వం ప్రవివిక్తతా చ సన్నిగ్రహః సాధనమాప్తకృత్యమ్ ।

విశేషకార్యం కృతిసంస్థితిశ్చ సుయుక్తయో నిర్ణయగాః స్వపక్షే ।।౪,౨.౧౧౭ ।।

వ్యామిశ్రతా కార్యకరత్వమర్థక్లృప్తిః సుదార్ఢ్యం పరతన్త్రతా చ ।

సమానధర్మః కృతశేషతా చ లోకోపమా పూర్వమతానుసారాః ।।౪,౨.౧౧౮ ।।

విశేషసామ్యశ్రుతిరాఢ్యతా చ సమానలోపో మహిమా విశేషః ।

కృతార్థతా శశ్వదనుప్రవృత్తిః సిద్ధాన్తనిర్ణీతివిశిష్టహేతవః ।।౪,౨.౧౧౯ ।।

ప్రధానవాయుస్త్విహ వాయునామా భూతేష్వితిప్రోక్తగతోఽపి యుక్తయా ।

యస్మాచ్ఛ్రుతౌ పవతే చేతి భూరి ప్రోక్తో యతో భూతమానీ చ సోఽపి ।

మహామానీ త్వల్పమానీ చ యస్మాత్తచ్ఛబ్దేనాప్యుచ్యతే తేన సోఽపి ।।౪,౨.౧౨౦ ।।

తస్మిన్లయం యాన్తి భూతాన్యశేషక్రమావిరోధేన స ఏవ విష్ణౌ ।

ఇన్ద్రాదీనాం తత్ర లయః క్రమం తు ప్రోక్తం విశేషాదనుసృత్య నాన్యత్ ।।౪,౨.౧౨౧ ।।

తస్మాదశేషా గిరిజాం ప్రవిశ్య తయైవ రుద్రం సహ తేన వాణీమ్ ।

తయా పతిం ప్రాప్య సహైవ తేన లయం హరౌ యాన్తి సమస్తజీవాః ।।౪,౨.౧౨౨ ।।

సోమస్తు వారీశయుతోఽనిరుద్ధం విశత్యసౌ కామమసౌ చ వారుణీమ్ ।

సా శేషదేవం స గిరం చ సైవ వాయుం విశత్యఙ్గ ఇతీహ నిర్ణయః ।।౪,౨.౧౨౩ ।।

ఉమాగిరీశావపి భారతీరావితి స్మ వాగ్వేదగతా బ్రవీతి ।

అహీన్ద్రపత్నీమహిపం విరిఞ్చపత్నీం విరిఞ్చం చ విముక్తికాలే ।।౪,౨.౧౨౪ ।।

త ఏవ యత్తత్పదమాప్నువన్తి తత్కాల ఏతాన్సముపాస్య జీవాః ।

బ్రహ్మత్వకాలే ప్రవిశన్తి చైతానీతి స్మ వాక్తాదృశతాముపైతి ।।౪,౨.౧౨౫ ।।

సూర్యోఽగ్నియుక్తో గురుమాప్య తేన శక్రం సహైనేన సుపర్ణపత్నీమ్ ।

తయా సుపర్ణం సహ తేన వాణీం బ్రహ్మాణమేతద్గత ఏవ యాతి ।।౪,౨.౧౨౬ ।।

ఇన్ద్రప్రవేశస్తు యదోచ్యతేఽత్ర తదా హ్యుమేత్యేవ సుపర్ణపత్నీ ।

ఉక్తా సుపర్ణశ్చ గిరీశనామ్నా తతో విరోధశ్చ న కశ్చనాత్ర ।।౪,౨.౧౨౭ ।।

భృగ్వాదయో దక్షమవాప్య తేన ప్రాప్యేన్ద్రమేతేన సుపర్ణపత్నీమ్ ।

విశన్తి యే మనవో రాజముఖ్యా మనుం ప్రవిశ్యాత్ర గతా మహేన్ద్రమ్ ।।౪,౨.౧౨౮ ।।

ఆకాశ ఉర్వీ చ గురుం ప్రవిశ్య తేనైవ యాతః పురుహూతదేవమ్ ।

సనాదయో యతయః కామమేవ విశన్తి శిష్టా అపి హవ్యవాహమ్ ।।౪,౨.౧౨౯ ।।

వర్ణాశ్రమాచారరతా మనుష్యా ధర్మం మనుం సోఽపి సమేతి కాలే ।

తమేవ సర్వే పితరః సురానుగాః సర్వే కుబేరం స చ సోమమేవ ।।౪,౨.౧౩౦ ।।

విముక్తికాలే ప్రవిశన్త్యభీక్ష్ణం భోగాంశ్చ తద్దేహగతాః ప్రభుఞ్జతే ।

ఆనన్దసువ్యక్తిరముత్ర తేషాం భవత్యతశ్చేష్యత ఏవ నిర్గతాః ।

క్రీడన్తి భూయశ్చ సమావిశన్తి తానేవ సాయుజ్యమిదం వదన్తి ।।౪,౨.౧౩౧ ।।

సాయుజ్యహీనాశ్చ లయే తు సర్వే ప్రోక్తేన మార్గేణ విశన్తి సృష్టౌ ।

బహిశ్చ నిర్యాన్తి తతోఽన్యదాపి సాయుజ్యభాజాం భవతి ప్రవేశః ।।౪,౨.౧౩౨ ।।

ఉక్తం సమస్తం పరమశ్రుతౌ హి ప్రోక్తం తు సర్గక్రమతో విపర్యయః ।

ముక్తౌ లయే యద్వదథో లయశ్చ విపర్యయేణేత్యవదద్గిరాం పతిః ।।౪,౨.౧౩౩ ।।

లయో యతో ముక్తిరియం సురాణాం భోగో విశేషేణ చ యం వదిష్యతి ।

ఉక్తశ్చ బిమ్బప్రతిబిమ్బభావః పిఙ్గశ్రుతావుక్తలయానుసారతః ।।౪,౨.౧౩౪ ।।

బిమ్బే లయో యన్నియతశ్చ ముక్తౌ చిదాత్మనాం తద్వశతా చ సర్వదా ।

తేజోఽభిధాం తు శ్రియమాప్య విష్ణుమగ్రే తతః పుత్రతయైవ వాయుః ।

ఆప్తః ప్రసూతః పునరేవ విష్ణుం ప్రవిశ్య ముక్తః ప్రలయేఽత్ర తిష్ఠతి ।।౪,౨.౧౩౫ ।।

సర్వేఽపి తే ముక్తగణా అమన్దసాన్ద్రం నిజానన్దమశేషతోఽపి ।

భుఞ్జన్త ఏవాసత ఈశదేహే లయేఽథ సర్గే బహిరేవ యాన్తి ।।౪,౨.౧౩౬ ।।

ప్రయాతి ధర్మం నిరృతిస్తు శక్రం మరుద్గణాః పార్షదాస్తథైవ ।

సర్వేఽనిరుద్ధం పృతనాధిపాద్యాస్తురశ్రుతిర్వీత్థమియం విముక్తిః ।।౪,౨.౧౩౭ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యనే చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ।।

ఉత్క్రాన్తమార్గశ్చ విముక్తగమ్యం పాదోదితం సుక్రమవిక్రమౌ చ ।

సాన్తానికం ప్రాప్తిరభీష్యతా చ సౌకర్యమిత్యన్యమతస్య తర్కాః ।।౪,౩.౧ ।।

విశేషసమ్ప్రాప్తిరురుత్వమాప్తిః క్రమానురాగః కథితానువృత్తిః ।

సిద్ధాన్తనిర్ణీతికరాః ప్రతీకం దేహాదికం తద్గతమేవ యే నరాః ।।౪,౩.౨ ।।

ఉపాసతే తే పురతః సమాప్నుయుర్బ్రహ్మాణమస్మాన్మతిమాప్య విష్ణుమ్ ।

ప్రాప్స్యన్త్యతోఽన్యేఽపి తమాప్య తస్మాద్ధరిం గతా ముక్తిభాజః పరాన్తే ।।౪,౩.౩ ।।

।।శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ।।

అతిక్రమోక్తిః కృతిరర్థలాభః పరా గతిః పారగతిస్తదోకః ।

సమస్తకార్యం వశితా చ విశ్వసమ్భావనా యుక్తయస్త్వన్యపక్షే ।।౪,౪.౧ ।।

సామాన్యరూపం ప్రతిభానముక్తిరాశ్చర్యతాకృత్రిమతాస్తదోషః ।

విశేషక్లృప్తిః కృతనిఃశ్రమశ్చ మాహాత్మ్యమిత్యేవ సునిర్ణయార్థాః ।।౪,౪.౨ ।।

అనన్యభృత్యత్వమిహోదితభ్యస్త్వన్యస్య భృత్యత్వనివారణాయ ।

పతిం యదేషామపి విష్ణుమాహ హ్యుతామృతత్వస్య పతిత్వవాగ్దరేః ।।౪,౪.౩ ।।

ఏతేఽపిచాన్యాధిపతిత్వయుక్తా విష్ణ్వన్యచిత్త్వేన యథా పుమాంసః ।

ప్రసిద్ధిభాజస్త్వితి చానుమైవ హ్యభీష్యసిద్ధయై భవతీహ నిశ్చయాత్ ।।౪,౪.౪ ।।

ముక్తస్వకీయావరయన్తృతాస్తి ముక్తావపి బ్రహ్మపురస్సరాణామ్ ।

అనేన దేవేన తథామునా చ హీష్యే పరార్వాక్తనలోకినామితి ।।౪,౪.౫ ।।

ఫలం శ్రుతిర్జ్ఞానత ఆహ ముక్తావేతచ్చ సర్వాశుభనాశలిఙ్గాత్ ।

లోకాధిపత్యం చ విధాతురేవ సర్వాత్మనేత్యాహ తురశ్రుతిశ్చ ।

సర్వే బలిం దేవగణా వహన్తీత్యేతచ్చ నాన్యస్య హి యుక్తిమేతి ।।౪,౪.౬ ।।

లోకా ఇతీహాపి తు లోకినాం వచో లోకా ఇతి హ్యేవ రవః ప్రజాసు ।

ప్రయుజ్యతే సర్వజనైః సదైవ తన్మానినో లోకపదేన చోక్తాః ।

తద్గాస్తు ముక్తా ఇహ లోకశబ్దా అన్యోన్యనాథా ఇతి పైఙ్గినాం శ్రుతిః ।।౪,౪.౭ ।।

అలోకశబ్దేన విముక్తిభాజో వాచ్యాః పదం తాదృగపీహ యుక్తమ్ ।

లోకాభిధాశ్చాపి యతో హి ముక్తాః ప్రకాశరూపాః సతతం చ సర్వే ।

బ్రహ్మైవ లోకాధిపతిర్విముక్తో భవేదితి ప్రాహ తురశ్రుతిశ్చ ।।౪,౪.౮ ।।

నచేహ విజ్ఞానఫలం సముక్తం లోకాధిపత్యం రవిబిమ్బతో హరౌ ।

ఉక్తం పృథక్తచ్చ పురైవ యస్మాద్భేదోఽమునేత్యాది చ సమ్యగుక్తః ।।౪,౪.౯ ।।

త్వప్రత్యయం చాప్యతిహాయ నైవ రూపేణ తేనేతి భవేదిహార్థః ।

భవత్యసావిత్యణుశబ్దమత్ర విహాయ వాక్యాని బహూని దోషః ।।౪,౪.౧౦ ।।

అతో జగద్వ్యాపృతిమన్త ఏవ బ్రహ్మాదయః పూర్ణగుణాః క్రమేణ ।

అమన్దమానన్దమజస్రమేవ భుఞ్జన్త ఆత్మీయమజాత్సమాసతే ।।౪,౪.౧౧ ।।

నమో నమోఽశేషవిశేషపూర్ణగుణైకధామ్నే పురుషోత్తమాయ ।

భక్తానుకమ్పాదతిశుద్ధసంవిద్ధాత్రేఽనుపాధిప్రియసద్గుణాత్మనే ।।౪,౪.౧౨ ।।

యస్య త్రీణ్యుదితాని వేదవచనే రూపాణి దివ్యానలం బట్తద్దర్శతమిత్థమేవ నిహితం దేవస్య భర్గో మహత్ ।

వాయో రామవచోనయం ప్రథమకం పృక్షో ద్వితీయం వపుర్మధ్వో యత్తు తృతీయమేతదనుమా గ్రన్థః కృతః కేశవే ।।౪,౪.౧౩ ।।

నిఃశేషదోషరహితకల్యాణాఖిలసద్గుణ ।

భూతిస్వయమ్భుశర్వాదివన్ద్యం త్వాం నౌమి మే ప్రియమ్ ।।౪,౪.౧౪ ।।

।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యానే చతుర్థోఽధ్యాయః ।।

న్యాయవివరణటీకా

?R?0।। న్యాయవివరణటీకా - రఘూత్తమయతికృతభావబోధ: ।।

?Rజయన్తి జానకీభర్తుశ్చరణామ్భోజరేణవ: । నమత్సురకిరీటస్థాన్యే మణీనతిశేరతే ।। 1 ।। దురన్తదురితధ్వాన్తవిపాటనపటీయసే । బాదరాయణసంజ్ఞాయ పరస్మై మహసే నమ: ।। 2 ।। నమామి శ్రీమదానన్దతీర్థాచార్యం పరం గురుమ్ । యస్య వాణీకృపాణీయం నికృన్తాని భవాటవీమ్ ।। 3 ।। ప్రణమ్య చరణామ్భోజే గురూణాం తత్కృపాబలాత్ । సన్న్యాయవివృతివ్యాఖ్యాం కరిష్యామి యథామతి ।। 4 ।। గ్రన్థారమ్భే విఘ్నవిఘాతాయాఽచార్య: సముచితవిశిష్యేష్యదేవతాం నారాయణముపశ్లోకయతి ।।

చేతనేతి ॥ జన్మాదిసూత్రే, యత్సకలజగజ్జన్మాదిహేతుత్వం, సార్వజ్ఞ్యాద్యశేషగుణవత్త్వం చేతి ద్వివిధం బ్రహ్మలక్షణమభిప్రేతం, తదాద్యేన పదద్వయేన నారాయణస్య సూచితమ్ ।

?Rచేతనాఽచేతనజగన్నియన్త్రేఽశేషసంవిదే । నమో నారాయణాయాఽజశర్వశక్రాఽదివన్దిత ॥ 1 ॥

?Rచేతనేతి, సకలజగత్సఙ్గ్రహార్థమ్ । తేన, కథఞ్చిజ్జగదేకదేశనియమనవతాం విరిఞ్చాదీనాం వ్యుదాసః । అత్ర, ద్వితీయాన్తస్య జగచ్ఛబ్దస్య తృన్నన్తేన నియన్తృశబ్దేన సమాసః । తేన, జగన్నియమనే నారాయణస్య ప్రయోజనసద్భావే, ప్రాక్త్పదూనత్వాదపూర్ణతా, అన్యథా, తదేవాఽయుక్త్మిత్యేతదపి నిరస్తమ్ । తృనస్తాచ్ఛీల్యార్థత్వాత్ । అశేషవిషయత్వాదశేషసంవిద్యాస్యాఽసావశేషసంవిత్ । అనేనైవ విశిష్యతా చోపపాదితా భవతి । అజేత్యాదినేష్యదేవతాత్వముపపాదయతి । అజాదయో న కస్యాపి వన్దారవ ఇతి కేషాఞ్చిదభిమాన ;। తన్నిరాసాయైషాం గ్రహణమ్ । ఆదిపదేనాదిత్యానాం గ్రహణమ్ । అత ఏవ సమాసార్థతయా ప్రాప్తయోరపి శర్వశక్రయోః స్వరూపేణోపాదానమ్ । నాఽన్యేషామివ మమ పరోక్షో నారాయణ ఇతి జ్ఞాపనాయ సమ్బుద్ధయన్తప్రయోగః । తుభ్యమిత్యధ్యాహారేణ సమ్బన్ధః ॥ 1 ॥

?Rకృత్వా భాష్యాఽనుభాష్యేఽహమపి వేదార్థసత్పతేః । కృష్ణస్య సూత్రానువ్యాఖ్యానాసన్న్యాయాయవివృతిం స్ఫుటమ్ ॥ 2 ॥

?Rకరోమి మన్దబుద్ధీనాం బుధానాం చోపకారికామ్ । ప్రీత్యై తస్యైవ దేవస్య తత్ప్రసాదపురస్సరః ॥ 3 ॥

?Rకృత్వా ఇత్యాదినా శ్లో్కద్వయేన గ్రన్థారమ్భం సమర్థయతే । తథాహి । సూత్రార్థగ్రహణాయ ఖల్వయమారమ్భః । తచ్చ, భాష్యానువ్యాఖ్యానాభ్యామేవ సిద్ధమితి కిమనేనేత్యత ఉక్త్ం, "?Rభాష్యానుభాష్యే కృత్వాపి సూత్రానువ్యాఖ్యాసన్న్యాయవివృతిం కరోమి' ఇతి । సత్యం, సూత్రార్థగ్రహణాయ భాష్యానుభాష్యే కృతే, తథాప్యనువ్యాఖ్యాయాముక్తా్ యే సన్న్యాయాస్తేషాం వివృతిం "?Rవిప్రియన్తేఽనయయేతి' తద్వివరణార్థం గ్రన్థం కరోమీతి । న్యాయశబ్దేన పూర్వోత్తరపక్షయుక్త్యోఽభిధీయన్తే । అత్ర, తాసాం ప్రతిపాదకాని వాక్యాన్యుపలక్ష్యన్తే । పూర్వపక్షన్యాయానాం సత్త్వం, సదలత్వం సూత్రప్రయోజకత్వమితి యావత్ । సిద్ధాన్తన్యాయానాం తు, తత్వనిశ్చయసామర్థ్యమ్ । అథవా, సిద్ధాన్తయుక్త్య ఏవ సన్న్యాయాః । నచ తేషాం వివరణమన్తరేణ పూర్వపక్షన్యాయవివరణం సుబోధితమితి, తేఽప్యుపలక్షణీయాః । అత ఏవ ప్రాయేణ సిద్ధాన్తప్రాధాన్యేనైవ వివృతిర్వర్తిష్యతే । "?Rలిఙ్గం సాధారణమ్' ఇత్యాదివిషవాక్యవివరణం తు క్వచిదేవేతి నోక్త్మ్ । సాధ్యనిర్దేశస్తు, న్యాయవివరణాఙ్గమేవేతి । న చైవం వాచ్యం న సూత్రాణామయఙ్గన్థ ఇతి । పరమ్పరయా సూత్రార్థగ్రహణోపాయత్వాదితి భావేన ప్రసిద్ధోఽప్యనువ్యాఖ్యాయాః సూత్రసమ్బన్ధో దర్శితః । ఏతచ్చ, ప్రారిప్సితగ్రన్థగౌరవసమ్పాదనార్థమ్ । నను, సూత్రాణామేవ గౌరవం కుతః,

పరమాప్తప్రణీతత్వాదితి భావేనోక్త్తం- కృష్ణస్యేతి ।। సమాసేతి గుణీభూతస్యాపి సూత్రపదస్య బుద్ధయా వివిక్త్తస్య భిన్నపదేన విశేషణం యుజ్యతే । వేదార్థనిర్ణయార్థత్వే శ్రుతియుక్తి్తసమ్పాదితత్వాచ్చ గౌరవం సూత్రాణామితి భావేనోక్త్తం- వేదార్థసత్పతే: ।। ఇతి । ముఖ్యపాలకస్య । స్యాదేతత్ "?Rఅథాఽతోధర్మజిజ్ఞాసా' ఇత్యాదినైవ వేదార్థస్య నిర్ణీతత్వాద్గతార్థాని సూత్రాణీత్యతో వా తదుక్త్తం- వేదార్థసత్పతే: ।। ఇతి । బ్రహ్మైవ హి సర్వవేదానాం ముఖ్యోఽర్థ । తన్నిర్ణయాయ చైతాని సూత్రాణి భగవతా కృతానీతి భగవతి వేదార్థసత్పతిత్వమ్ । అన్యే తు పునరేతన్న్యాయోపజీవనేన వేదైకదేశాముఖ్యార్థకర్మాదినిర్ణయాయ సూత్రాణి ప్రణీతవన్త ఇతి । నను, స్వన్యాయవివృతిం శిష్య ఏవ కరిష్యతి, కిమనేన స్వకృతగ్రన్థవివరణేనేత్యత ఉక్త్తం, అహమితి ।। అనేనాన్యేషామసామర్థ్యం సూచయతి । ""?Rఈదూదాదిప్రగృహ్యత్వే మణివాదీనాం పతిషేధ:' ఇతి వచనాద్భాష్యానుభాష్యేఽహమితి ప్రకృతిభావాభావ: । యద్వా, అనువ్యాఖ్యాయా: సన్న్యాయా: భాష్యానుభష్యయోరేవ వివృతా: । యథా, భాష్యే "?Rసర్వజ్ఞా హి రుద్రాదయ:' ఇత్యాదినా, అనుభాష్యే చ "?Rఆప్తై: ప్రత్యక్షతో దృష్ట్వా' ఇత్యాదినా, కిమనేనేత్యత ఉక్త్తం, సూత్రానువ్యాఖ్యాసన్న్యాయానాం వివరణం భాషయానుభాష్యే కృత్వాప్యత్ర స్ఫుటీకరోమీతి । సామీప్యాద్వర్తమానవ్యపదేశ: । స్ఫుటత్వం చ, సర్వవిషయత్వేనాక్షరార్థవ్యాఖ్యానేన చేత్యాది । కిమనేన స్ఫుటీకరణేన, యేనాయం గ్రన్థ: కర్తవ్య: స్యాదిత్యత ఉక్త్తమ్- మన్దబుద్ధీనాముపకారికామితి ।। నచైవం, మహాబుద్ధీనామనుపాదేయతా, తదపేక్షితస్యాప్యత్రాభావాదితి భావేనోక్త్తం, బుధానాం చేతి ।। అస్తు పరేషామిదం ప్రయోజనం, స్వకృతగ్రన్థప్రవృత్తిరేవ నేత్యత ఆహ- ప్రీత్యా ఇతి ।। సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం స్వగ్రన్థే వివృతే, సత్సు చోపకృతేషు, సూత్రకృతో మహతీ ప్రీతిర్భవతి । ఏతేనైతదపి నిరస్తమ్ । ఆదౌ, దుర్గమార్థాని వాక్యాని విరచ్య పునస్తద్వివరణం, వృథలవణం జగ్ధ్వా పున: పానీయాన్వేషణమనుసరతీతి । ప్రీత్యా ఏవేతి సమ్బన్ధ: । న కేవలం గ్రన్థనిర్మాణఫలం తత్ప్రీతిరపితు, తత్కారణం చేత్యాహ- తత్ప్రసాదేతి ।। తత్ప్రసాద: పురస్సర ఇవ కారణం యస్య గ్రన్థం కుర్వతో మమ సోఽహం తథోక్త్త ఇతి ।। 3 ।। ఏవం న్యాయవివరణారమ్భముపపాద్యేదానీం ప్రథమాధికరణపూర్వపక్షన్యాయం తావద్వివృణోతి-

?Rజీవవ్యతిరిక్త్తేశ్వరస్యాభావాత్తస్య చ స్వప్రకాశత్వాన్న । జిజ్ఞాస్యతేతి ప్రాప్తే "?Rఅథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' ఇత్యాహ ।।

?R ।। జీవేతి ।। నను, ప్రథమద్వితీయపాదయోర్యుక్తి్తమాలైవ నాస్తి, తత్కస్య వివరణముచ్యతే । యద్యప్యత్ర, "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యాదివత్, న న్యాయా: సఙ్గ్రహేణోక్తా్త: । తథాపి ప్రత్యధికరణం సిద్ధాన్తన్యాయాస్తావదుక్తా్త ఏవ । పూర్వపక్షన్యాయా అపి క్వచిదుక్తా్త:, క్వచిదనుమితా: సన్త్యేవేతి, యుక్త్తం వివరణమ్ । యద్యప్యత్ర, విషయప్రయోజనసమ్బన్ధాధికారిణామనుపపత్త్యా పూర్వపక్ష:, తదుపపాదనేన చ సిద్ధాన్త: । తథాఽప్యుపలక్షణతయా విషయనిరాకరణసమథర్నయోరేవ వివరణం క్రియతే ।

ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర, తావత్ "?Rఓతత్త్వవాచీ' ఇత్యాదినా సిద్ధాన్తన్యాయోఽభిహిత: । తేనాఽనుమితశ్చాఽయం పూర్వపక్షన్యోఽత్ర వివ్రియతే । ఈశ్వరో హి విచారవిషయతాయాఽభిమత: । నచాఽసౌ జీవవ్యతిరేకోఽస్తి ప్రమాణాభావాత్ । ప్రత్యక్షానుమానయోస్తద్విషయత్వానఙ్గీకారాత్ । ఆగమస్య కార్యజ్ఞాపకత్వాత్ । సిద్ధజ్ఞాపకత్వేఽపి, తస్య జీవవిషయత్వోపపత్తేరితి భావ: । తత: కిం, స ఏవ విచారవిషయో భవత్విత్యత ఆహ- తస్య చ ఇతి ।। ఉపలక్షణమేతత్ । స్వప్రకాశజ్ఞానాశ్రయత్వేన, మానసప్రత్యక్షేణ వా నిశ్చితత్వాదిత్యపి ద్రష్యవ్యమ్ । జిజ్ఞాస్యతా, విచారవిషయతా । సన్దిగ్ధో హి విచారస్య విషయో భవతి । నహి నిశ్చితే సంశయో యుజ్యతే, విరోధాదితి । చ: సముచ్చయే । సముచ్చితాభ్యామేవ ద్వాభ్యాం విషయాక్షేపసమ్భవాత్ । ఏతన్నిరాసాయ సూత్రమవతారయతి- ప్రాప్త ఇతి ।। తన్నిరాసార్థం సూత్రకార ఇతి శేష: । అనువ్యాఖ్యాన్యాయవివరణం ప్రతిజ్ఞాయ సూత్రోదాహరణమసఙ్గతమితి చేన్న । యేఽనువ్యాఖ్యాయాముక్తా న్యాయాస్తే నోత్సూత్రితా:, అపి తు సూత్ర ఏవోక్తాస్తదాక్షిప్తా అధ్యయాన్తే కృతయా ద్విరుక్తయా సూచితా ఏవేతి జ్ఞాపనార్థత్వేన సఙ్గతత్వాత్ । అత్ర సూత్రే బ్రహ్మశబ్దేన సూచితామనువ్యాఖ్యయా స ఏవ బ్రహ్మశబ్దార్థ ఇతి వ్యాఖ్యాతం సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

"?Rతద్విజిజ్ఞాసస్వ తద్బ్రహ్మేతి బ్రహ్మశబ్దేన
పూర్ణగుణత్వోక్తేర్స్వానుభవవిరుద్ధాల్పగుణజీవాభేద: ।

?Rఅథ కస్మాదుచ్యతే బ్రహ్మేతి । బ్రహన్తో హ్యస్మిన్ గుణా: ఇతి శ్రుతే: ।। 1 ।।

?R।। తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి ।। కర్తవ్యైవ జిజ్ఞాసా, శ్రుతివిహితత్వాత్ । నచ విషయాభావ:, ఈశ్వరస్య విచారవిషయత్వాత్ । నచ జీవవ్యతిరిక్తేశ్వరే ప్రమాణాభావ:, యత: "?Rతద్విజిజ్ఞాసస్వ' ఇతి శ్రుతి:, జిజ్ఞాసాం విధాయ, "?Rతద్బ్రహ్మ' ఇతి జిజ్ఞాస్యే బ్రహ్మశబ్దం ప్రయుఙ్క్తే । తేన జ్ఞాయతే, జీవాతిరిక్త: పరమేశ్వరో విష్ణుర్జిజ్ఞాసావిషయోఽస్తీతి । కథమ్ । బ్రహ్మశబ్దేన జిజ్ఞాసావిషయస్య భగవత: పూర్ణగుణత్వోక్తే:, జీవానాం చాల్పగురతయా స్వస్యానుభవసిద్ధత్వాత్ । నచ పూర్ణగుణోఽల్పగుణానతిరిక్త ఇతి శక్యతే వక్తుం, విరోధాత్ । శ్రుతేశ్చ సిద్ధార్థత్వస్య సిద్ధత్వాత్ । కుతో బ్రహ్మశబ్దస్య పూర్ణగుణార్థత్వమిత్యత ఆహ- అథేతి ।। ఉచ్యతే, విష్ణు: । తతో జీవోఽస్తు నిశ్చితో మా వా భూత్ । "?Rతద్బ్రహ్మ' ఇతి వాక్యేన జీవాతిరిక్తతయా ప్రతీతస్య నానావిధవిగానవిషయతయా సన్దిగ్ధప్రకారస్య వేదార్థస్య విష్ణోర్మోక్షప్రయోజనజిజ్ఞాసా ముముక్షుణా కర్తవ్యేతి సిద్ధమ్ । ఇదం సూత్రం శాస్త్రవ్యాపారస్య విచారస్య కర్తవ్యతాసమర్థనద్వారేణ శాస్త్రస్యాఽఽరమ్భణీయతాం ప్రతిపాదయదపి, జిజ్ఞాసా ముముక్షుణా కర్తవ్యేతి సిద్ధమ్ । ఇదం సూత్రం శాస్త్రవ్యాపారస్య విచారస్య కర్తవ్యతాసమర్థనద్వారేణ శాస్త్రస్యాఽఽరమ్భణీయతాం ప్రతిపాదయదపి, "?Rతద్విజిజ్ఞాసస్వ' ఇతి వాక్యార్థవిచారపరత్వాత్, వేదార్థమీమాంసాశాస్త్రాన్తర్గతమపి భవతీతి వేదితవ్యమ్ । ఏతదర్థవిచారణమేవ చతురధ్యాయ్యాం భవిష్యతీతి ప్రాయేణ న్యాయవివరణస్యైవాత్ర గ్రన్థే

ప్రకాన్తత్వాత్, సఙ్గత్యాదికమన్యతోఽవగన్తవ్యమ్ ।। 1 ।। జన్మాద్యస్య యత: ఓం । అత్ర పూర్వపక్షన్యాయం సూచయన్ప్రతి షేధతి-

?Rన జీవ ఏవాయం బ్రహ్మశబ్ద: । యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే । ఇత్యాదినా జన్మాది కారణత్వస్యైవ బ్రహ్మలక్షణత్వోక్తే: ।। 2 ।।

?R।। నేతి ।। జీవ ఇతి ప్రథమాన్తం సప్తమ్యన్తం వా । ఆద్యే, బ్రహ్మేతి శబ్దో యస్యాఽసౌ బ్రహ్మశబ్ద: । ద్వితీయే, విషయసప్తమీయమ్ । బ్రహ్మేతి శబ్దో బ్రహ్మశబ్ద: । అయమితి "?Rతద్బ్రహ్మ' ఇతి శ్రౌత: । అయం భావ: । బ్రహ్మశబ్దస్తావత్ జాతిజీవకమలాసనశబ్దరాశిషు ప్రసిద్ధ: । తత్ర, జాతిపరత్వం నోపపద్యతే । తస్యా: సుప్రసిద్ధత్వేన "?Rతద్విజిజ్ఞాసస్వ' ఇతి జిజ్ఞాస్యతానుపపత్తే: । అత ఏవ న శబ్దరాశిపరతా । ప్రామాణ్యాదిజిజ్ఞాసా చ లోకత ఏవ సిద్ధా । నాపి కమలాసనపరత్వం; తజ్జిజ్ఞాసాయా నిష్ప్రయోజనత్వాత్ । అత: పరిశేషాజ్జీవ ఏవాయం బ్రహ్మశబ్ద: । నను సోఽపి ప్రసిద్ధ ఏవ । మైవమ్ । దేహాదివివిక్తతయాఽప్రసిద్ధత్వాత్ । విష్ణౌ తత్ప్రయోగస్తు యౌగిక ఏవేతి । యద్వా, జీవ ఏవేతి జాత్యాదేరప్యుపలక్షణమ్ । ఏవశబ్దస్తు, భగవన్తం వ్యావర్తయతి । అయమభిప్రాయ: । జాత్యాదయో హి స్వరూపతో బ్రహ్మశబ్దవాచ్యతయా చ ప్రమితా: । కేవలమన్యతమస్య తాత్పర్యగోచరత్వం కల్ప్యమ్ । అలౌకికే విష్ణౌ సర్వమపి కల్పనీయమ్ । తథాచ జాత్యాదే: ప్రసిద్ధత్వాన్నిష్ప్రయోజనత్వాత్తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి శ్రుతిరనుపపన్నార్థేతి కుతో నేత్యేతత్సూత్రోక్తమనువ్యాఖ్యాయాం సూత్రవ్యాఖ్యానేనైవ వ్యాఖ్యాతం న్యాయం వివృణోతి- యత ఇతి ।। జన్మాదికారణత్వస్యేతి సకలజగజ్జన్మాదినిమిత్తత్వస్యేత్యర్థ: । ఏవశబ్దేన జీవాదావసమ్భావిత ఇతి సూచయతి । జిజ్ఞాస్యబ్రహ్మణ: శ్రుత్యోక్తం లక్షణమేవ,

?Rప్రసిద్ధాన్యపి జీవాదీని త్యాజయిష్యతి, మాహయిష్యతిచాప్రసిద్ధమితి భావ: ।। 1 ।। ఓం శాస్త్రయోనిత్వాత్ ఓం ।। రుద్రాదావితి ।। ఉత్తరోత్తరశఙ్కానిరాససముచ్చితస్యైవ పూర్వపూర్వోక్తార్థాభిమతసిద్ధయఙ్గత్వాత్, సర్వత్ర సముచ్చయే చశబ్ద: । రుద్రాదౌ, జీవవిశేషే శైవాద్యాగమేనేత్యాదినోక్తరీత్యాఽనుమానేనేతి శేష: । సమం, సాధారణమ్ । లక్షణం, లక్షణతయోక్తమ్ । యద్వా, సహ మానేన, అనుమానేన వర్తత ఇతి సమమ్ । తథాచ అతివ్యాపకమిత్యాపాతత: । వస్తుతస్తు, జీవవిశేషేఽసమ్భవాన్నాఽలౌకికం కల్పయితుమలమితి । యదిచ రుద్రాద్యేవ విష్ణు:, తదా తస్య సుప్రసిద్ధత్వాదినా న జిజ్ఞాస్యత్వమితి ।। శాస్త్రేతి ।। శాస్త్రం, వేదాఽఽదికమ్ । శాస్త్రం చ తదేకమసహాయం చేతి శాస్త్రైకమ్ । విశేషణవిశేష్యభావస్య కామచారిత్వాత్ । సఙ్ఖ్యావచనస్యైవైకశబ్దస్య "?Rపూర్వకాలైక' ఇతి సమాసనిషేధనాత్ । కారణత్వస్య, సకలజగజ్జన్మాదినిమిత్తత్వస్య । అనుమానం ఖలు, రుద్రాదికం పక్షీకృత్య వా, కారణత్వాఽఽశ్రయత్వం తస్య కారణత్వం వా పక్షీకృత్య, తస్య రుద్రాదినిష్ఠత్వం సాధయతి । ఉభయథా, జగత్కారణత్వప్రసిద్ధయా, శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వాత్కారణత్వస్య । అత ఏవ, రీత్యన్తరేణానుమానమపి రుద్రాదేర్జగత్కారణత్వే నిరస్తమ్ । అస్తు, శాస్త్రేణైవ జగత్కారణత్వసిద్ధి: । తత: కిమితి చేన్న ।

తర్హ్యనుమానస్య శాస్త్రముపజీవ్యం స్యాత్ । నచ తన్నిరుద్ధజగత్కారణత్వం ప్రతిపాదయతి । తథాచ, తచ్ఛాస్త్రమేవ యజ్జగత్కారణమేవ ప్రతిపాదయతి, తదేవ తథాభ్యుపగమ్యతామ్ । కిమనేనానుమానేన । శాస్త్రం చ, విష్ణుమేవ జగత్కారణం ప్రతిపాదయతీత్యనన్తరమేవ వక్ష్యామ ఇతి భావః ।। 3 ।। ఓం తత్తు సమన్వయాత్ ఓం ।। అత్ర, క్వచిత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయయోః పృథగ్వివరణం క్రియతే । యథా ప్రథమాధికరణే । క్వచిత్సిద్ధాన్తపురస్కారేణ పూర్వపక్షవచనేన, తన్న్యాయవివరణపూర్వకం సిద్ధాన్తన్యాయో వివ్రియతే । యథా ద్వితీయాధికరణే । క్వచిత్తు, సిద్ధాన్తవచనేనైవ । యథాత్రాధికరణే । తథాహి । శాస్త్రం, జగజ్జన్మాదికారణత్వేన రుద్రాదీనాం ప్రతిపాదకమ్ । పాశుపతాదిశాస్త్రేషు తథోదితత్వాత్ । యథాహి, "?Rవేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యః' ఇత్యాదిశాస్త్రబలాద్విష్ణోర్వేదాదికం ప్రతిపాదకమిష్యతే । నచ పాశుపతాద్యుక్తేర్నాఽఽశ్వాసః । అస్మత్ప్రతీతిసంవాదేనాఽఽశ్వాసోపపత్తేః । ప్రతీయతే హి, విదితపదపదార్థసఙ్గతీనామస్మాకం "?Rజ్ఞాత్వా శివం శాన్తిమత్యన్తమేతి' "?Rహిరణ్యగర్భః'ఇత్యాదౌ, రుద్రాదీనాం జగత్కారణత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే, ప్రతివిధీయతే-

?Rనచ పాశుపతశాస్త్రోదితత్వాఽఽది శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వే కారణమ్ । కిం తూపక్రమాఽఽదిలక్షణః సమన్వయ ఏవ ।। 4 ।।

?R।। నచ పాశుపతేతి ।। రుద్రో జగత్కారణత్వేన వేదాదిశాస్త్రప్రతిపాద్య ఇత్యేవ, పాశుపతోదితత్వమ్ । ఆదిపదగృహీతాస్మత్ప్రతీతిశ్చ, రుద్రస్య జగజ్జన్మాదికారణత్వేన వేదాదిశాస్త్రప్రతిపాద్యత్వే, కారణం ప్రమాణం, న భవతి । హిరణ్యగర్భాదిష్వప్యేతదుపలక్షణమ్ । కుతః । పాశుపతాదిశాస్త్రే విశ్వాసకారణాభావాత్ । ప్రతీతేశ్చానైకాన్తికత్వాత్ । ప్రతీయతే చ క్వచిదాశయాదిదోషవశాదన్యపరస్యాపి వాక్యస్యాన్యోఽర్థః । క్వచిత్తుల్యవదర్థద్వయమ్ । నన్వేవం తర్హి, న శాస్త్రతాత్పర్యనిర్ణయః, ప్రసిద్ధపురుషాణాం వ్యాఖ్యానం ప్రతీతిం చ వినా, ప్రమాణాన్తరాభావాదిత్యాక్షిపతి- కిన్త్వితి ।। కిం తర్హి శాస్త్రతాత్పర్యనిర్ణయే ప్రమాణమిత్యర్థః । పరిహరతి- ఉపక్రమాదీతి ।। శాస్త్రతాత్పర్యానిర్ణయే కారణమితి సమ్బన్ధః । ఉపక్రమాదయ ఏవేతి వక్తవ్యే, యదేవం ప్రాహ తేన నోత్సూత్రం సిద్ధాన్త ఇతి సూచయతి । ఏతచ్చ, లౌకికపరీక్షానుభవసిద్ధమేవ । తథా చోపక్రమాఽఽదితాత్పర్యలిఙ్గైః సమ్యఙ్నిరూప్యమాణో భగవానేవ జగజ్జన్మాదికారణత్వేన ముఖ్యయా వృత్త్యా సకలవేదాఽఽదివేద్యః ప్రతీయత ఇతి భావః ।। 4 ।। ఓం ఈక్షతేర్నాశబ్దమ ఓం । న బ్రహ్మణో ముఖ్యయా వృత్త్యా శాస్త్రప్రతిపాద్యత్వం యుక్తమ్ । "?Rయతో వాచః" ఇత్యాదిశ్రుత్యా తస్యాఽవాచ్యత్వోక్తేరితి ప్రాప్తే,ప్రతివిధత్తే

?Rనచ తస్యావాచ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రాయః । సర్వే వేదా యత్పదమామనన్తీత్యాదిశ్రుతిసహితానుభవస్య బలవత్త్వాత్ ।। 5 ।। నచావయవత్వవిరోధః నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేతి శ్రుతేరవయవాద్యభేదాత్ ।। 6 ।।

?R।। నచేతి ।। స్యాదేవం, యది, తస్య బ్రహ్మణోఽవాచ్యత్వం, "?Rయతో వాచ:' ఇత్యాది శ్రుత్యభిప్రాయ: స్యాత్ । న చైవమ్ । కిం తర్హి । అప్రసిద్ధత్వమేవ । ఈక్షణీయత్వశ్రవణాత్ । ననూపపత్తి: కథం శ్రుతిబాధనాయాలమిత్యత ఆహ- సర్వ ఇతి ।। అనుభవస్య, బ్రహ్మవిషయస్యేక్షణస్య । యద్యపి, కేవలమనుమానం న శ్రుతితో బలవత్ । తథాపి శ్రుతిసహితస్య కేవలశ్రుతితో బలవత్త్వాద్యుక్త్తం తేన శ్రుతిబాధనమితి భావ: ।। 5 ।। ఓం ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ఓం ।। న చావయవత్వేతి ।। బ్రహ్మపుచ్ఛమిత్యుక్త్తమ్, బ్రహ్మ తావత్పరమేశ్వర: । "?Rఅసన్నేవ స భవతి' ఇత్యాదినా తదవగమాత్ । ఆనన్దమయోఽపి చేత్పరమేశ్వర: స్యాత్తదా స్వయమేవ స్వస్యావయవ ఇత్యుక్త్తం స్యాత్ । స్వస్య స్వావయవత్వం చ విరుద్ధమ్ । యో యస్యావయవ:, స తస్మాద్భిద్యత ఇతి తయోర్భిన్నయోరేవ దర్శనాత్ । నచ బ్రహ్మణోఽన్యావయవత్వమయుక్త్తమ్ । కోశాద్యానన్దమయాశ్రయో బ్రహ్మేత్యర్థాఙ్గీకారాత్ । ఏకస్యాఽఽశ్రయిభావోఽపి విరుద్ధ ఏవేతి ।। నేహేతి ।। అవయవాద్యభేదాదితి ।। అవయవావయవినోర్భేదాభావాత్ । అయమాశయ: । పరమేశ్వరే హి భేదం నిరాకుర్వన్తీ శ్రుతి: ప్రప్తిమపేక్షతే । ప్రాప్తిశ్చావయవావయవ్యాదిభావేనైవ । అన్యథా, నిరవయవతాద్యేవ బ్రూయాత్ । తథాచ, అవయవావయవ్యాదిభావమఙ్గీకృత్య, నిరాకుర్వన్తీ తస్య విరోధమపి నిరాకరోతి ।। 6 ।। ।। ఓం అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ఓం ।।

?Rనచ బ్రహ్మేన్ద్రమగ్నిం జగత: ప్రతిష్ఠాం దివ ఆత్మానం సవితారం బృహస్పతిమ్ । చతుర్హోతారం ప్రదిశోఽనుక్లృప్తం వాచో వీర్యం తపసాన్వవిన్దదిత్యాది శబ్దానామన్యవిషయత్వమ్ । శ్రుతిసన్దేహేఽనన్యథాసిద్ధలిఙ్గేన నిర్ణయోపపత్తే: ।। 7 ।।

?R।। నచ బ్రహ్మేతి ।। అన్త:స్థపురుషవిషయతయా హీన్ద్రాదిశబ్దా: శ్రూయన్తే । తథాహి । జగత: ప్రతిష్ఠాం, ఆశ్రయమ్ । చతుర్హోతారం, అన్త:కరణచతుష్టయే విషయాణాం హోతారమ్ । ప్రదిశ:, ప్రతిదిశం, అనుక్లృప్తం వ్యవస్థితమ్ । వాచో దేవస్య, వీర్య సారం, ముఖ్యార్థమ్ । ఇన్ద్రం, అగ్నిం, దివో దేవ్యా, ఆత్మానం స్వామినం, వాయుం, సవితారం, బృహస్పతిం,బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భ:, తపసా అన్వవిన్దల్లబ్ధవానితి । ఆదిశబ్దేన భాష్యోదాహృతానాం గ్రహణమ్ । ఇన్ద్రాదిశబ్దానాం చ భగవదన్యవిషయత్వం రూఢ్యా యోగేన చ ప్రసిద్ధమేవ । న చాత్ర తత్త్యాగే బాధకం కిఞ్చిత్ । ఏకోఽన్త:స్థో, బహవ ఇన్ద్రాదయ ఇతి చేన్న, తేషాం పరమేశ్వరవిభూతిత్వేన భేదాఽభావాత్ । అత ఏవాదృశ్యత్వమపి తేషు యుజ్యతే । నచైవం, వినిగమనే కారణాభావ: । కాయర్ావస్థాయా: కారణేఽభావాత్ । అతోఽన్త:స్థత్వమిన్ద్రాదీనామేవేతి కుతో నేతి చేత్, సముద్రాన్త:స్థత్వాదిభగవల్లిఙ్గశ్రవణాత్ । నను, శ్రుతిభిర్లిఙ్గైశ్చ పూర్వపక్షితే కథం లిఙ్గేన నిర్ణయ:, శ్రుత్యపేక్షయా లిఙ్గస్య దుర్బలత్వాల్లిఙ్గాపేక్షయా సమబలత్వాన్నహి దుర్బలం ప్రబలస్య బాధకం భవిష్యతి, నాపి సమబలస్యేత్య ఆహ- శ్రుతీతి ।। శ్రుతిగ్రహణం లిఙ్గస్యాప్యుపలక్షకమ్ । శ్రుతౌ విషయే, శ్రుత్యా సన్దేహ: శ్రుతిసన్దేహ: । ఇన్ద్రాదిశ్రుతయో హి పురన్దరాదీనామివ భగవతోఽపి వాచకా: । "?Rస బ్రహ్మ స శివ: స ఇన్ద్ర:' ఇత్యాదివైదికశబ్దప్రయోగబలేన రూఢత్వసిద్ధే:, పరమైశ్వర్యాదిమత్త్వేన యోగస్యాపి

సమ్భవాత్ I లిఙ్గం చ సప్తాశ్వయుక్త రథవత్త్వాదికం సూర్యాద్యధిష్ఠానస్య భగవతోఽపి సమ్భవత్యేవ I తతశ్చోభయసాధారణే శ్రుత్యాదౌ, కిమిహ పురన్దరాదివిషయముత భగవద్విషయమితి సన్దేహ ఏవ స్యాత్ I సాధారణేన వా, శ్రుత్యాదినా కిమత్ర వివక్షితమితి సన్దేహ ఏవ స్యాత్ I సముద్రాన్త:స్థితత్వాదికం తు లిఙ్గమనన్యథాసిద్ధం భగవన్నిష్ఠత్వాదన్యేన ప్రకారేణాన్యనిష్ఠతయా న ప్రమితమ్ I నిరవకాశేన దుర్బలేనాపి, సావకాశస్య ప్రబలస్యాపి బాధ: ప్రసిద్ధ ఏవ I అత:, శ్రుతిసన్దేహే, అనన్యథాసిద్ధేన లిఙ్గేన నిర్ణయ ఉపపద్యతే I శ్రుత్యాదికం భగవత్యేవ ముఖ్యమముఖ్యం పురన్దరాదిషు I పరమైశ్వర్యాదికం హి తత్రప్రవృత్తినిమిత్తం, ఈశ్వరే నిరవధికమపరాధీనం చ I పురన్దరాదిషు తు, తత్సావకాశం ఈశ్వరాయత్తం చ I రూఢిరపి తేషు, ముఖ్యార్థభగవత్సన్నిధాననిమిత్తముఖ్యైవ I నచ భగవత్యన్యనిమిత్తా I అత్ర చాఽనేకే శ్రుతిసంవాదా: సాక్షిణ: I ముఖ్యాముఖ్యయోశ్చ ముఖ్యే సమ్ప్రత్యయ: I సతి చైవమభ్యుపగమవాదేనైవ "?Rతద్ధర్మోపదేశాత్' ఇత్యుక్త మితి II 7 II ఓం ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ఓం II ఓం అత ఏవ ప్రాణ: ఓం II ఓం జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ఓం II ఓం ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న, తథా చేతోఽర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్ ఓం II ఏతాని చత్వార్యతిదేశాధికరణాని I అత్ర, పూవర్పక్షేఽధికాశఙ్కా దర్శనీయా I జ్యోతిరధికరణే తు, భాష్యాదేవ సాధితా, యదాహ- "?Rఅగ్నిసూక్త త్వాత్' ఇతి I అతస్తద్విహాయాన్యత్ర భాష్యాద్యనవగతాధికశఙ్కాప్రదర్శనేన లాఘవాయైకోక్త్యా న్యాయవివరణం క్రియతే I తత్ర తావత్, ఆకాశో భూతాకాశ ఏవ భవేత్ I ఆకాశశబ్దస్య, తత్ర యోగరూఢిభ్యాం ప్రవృత్తత్వాత్ I నచ పూర్వవత్సావకాశత్వాదిన్యాయ:; భగవద్విషయస్య నిరవకాశప్రమాణస్యాభావాత్ I నాపి ముఖ్యత్వాదిన్యాయ: ఇన్ద్రాదయో హి చేతనా: పరమైశ్వర్యాదిశబ్దగతయా ఆగన్తుకయా వర్ణణాదికయా చేష్టయా ప్రవృత్తినిమిత్తేనేన్ద్రాదిశబ్దవాచ్యా: I సమ్భవతి చేతనానాం చేష్టానాం పరాయత్తత్వం, రాజపురుషాదిషు దర్శనాత్ I ఆకాశస్త్వచేతన:; తదీయం చాకాశశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమవకాశత్వాదికం స్వభావ ఏవ; నత్వాగన్తుకమ్ I తత్కథం పరాధీనం స్యాదితి I తథా, ప్రాణోఽపి ముఖ్యప్రాణ ఏవ; ప్రాణశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధే: I నచ నిరవకాశత్వం బాధకమస్తి, నాపి ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య భగవదధీనత్వమ్; యద్ధి యత్ర న సమ్భవతి ఏవ; ప్రాణశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధే: I నచ నిరవకాశత్వం బాధకమస్తి, నాపి ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య భగవదధీనత్వమ్; యద్ధి యత్ర న సమ్భవతి తత్తత్ర దృశ్యమానమన్యాధీనం కల్ప్యతే I సమ్భవతి చ తన్ముఖ్యే, జీవనస్య తదన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్ I తత్రప్రమాణకత్వాచ్చ హేతుహేతుమద్భావ స్యేతి I ఏవం, గాయత్త్యతి దేవవిశేష ఏవ; తచ్ఛబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధత్వాత్, బాధకాభావాచ్చ I నచ గాయత్రీశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య వాచకత్వాపరపర్యాయస్య గానస్యాన్యాధీనతా సమ్భవతి; యేన ముఖ్యాముఖ్యన్యాయావకాశ: I వాచకత్వస్య శబ్దస్వభావత్వాత్ I ఆగన్తుకస్యైవ పరాధీనత్వాత్ I నచాకాశన్యాయ:; తస్యోత్పత్తిమతోఽవకాశత్వసహితస్యైవ పరాయత్తత్వోపపత్త్యా తదుపపత్తే: I వేదస్య తు నిత్యత్వేనానాదిత్వాత్ I నచాకాశో నిత్య:, భూతాకాశస్య తత్ర పూర్వపక్షితత్వాత్ I తచ్చ, "?Rసర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని'ఇతి

భూతోత్పత్తిస్థితిలయకారణత్వభూతజ్యాయస్త్వలిఙ్గాదవగమ్యతే । భూతాని చ మహాభూతాన్యేవ; "?Rఅస్య లోకాస్య కా గతిరితజయాకాశ ఇతి హెూవాచ' ఇత్యుక్త్వా పృథివీగతిత్వోపపాదనాథర్త్వాదితి । ఏవం ప్రాప్తే, ప్రతిషేధతే-

?Rఅధిభూతాధ్యాత్మాధివేదగతానామపి శబ్దానామచేతనత్వజీవాన్వయవ్యతిరేకిత్వనిత్యత్వేషు విద్యమానేష్వపి భగవద్విషయత్వమేవానన్యథాసిద్ధలిఙ్గై: ।। 10 ।।

?R।। అధిభూతేతి ।। అత్ర, భూతాకాశముఖ్యప్రాణచ్ఛన్దోవిశేషేతి వక్తవ్యే, అధిభూతేత్యాదివచనమాకాశాదిశబ్దా: సూత్రా:,

?Rసజాతీయోపలక్షణపరా ఇత్యస్య జ్ఞాపనార్థమ్ । ఏతత్, అధికరణాన్తరేఽపి సమానమ్ । తత్రాకాశశబ్దోఽధిభూతగతానాం పృథివ్యాదిశబ్దానాముపలక్షక:; ప్రాణశబ్దోఽధ్యాత్మగతానాం చక్షురాదిశబ్దానామ్ ; గాయత్రీశబ్దోఽధివేదగతానాముష్ణిగాదిశబ్దానామ్ । అత్ర, విభక్త్యర్థేఽధికరణత్వమాత్రేఽవ్యయం సమస్తమ్ । తతశ్చాధిభూతం భూతేష్విత్యర్థ: । ఆత్మశబ్దశ్చేన్ద్రియప్రాణశరీరవచన: । అధ్యాత్మమాత్మనీత్యర్థ: । వేదశబ్దేన సావాన్తరభేదా జగత్యాదయ ఉచ్యన్తే । అధివేదం వేదేష్విత్యర్థ: । సర్వత్ర విషయసప్తమీ । గతానామవగతానాం, ప్రసిద్ధానామ్ । అవ్యయీభావద్వన్ద్వగర్భ: సప్తమీసమాస: । అథవాధికర్తవ్యప్రధానేఽధికరణేఽధిశబ్ద: । తథా చాధిభూతం, భూతేషు వర్తమాన: । ఏవముత్తరత్ర । ఏతచ్చ, శబ్దానాం విశేషణమ్ । అవ్యయీభావద్వన్ద్వగర్భ: కర్మధారయశ్చ సమాస: । యద్వా, అధిభూతాదిశబ్దైరాకాశాదీన్యుచ్యన్తే । సముదాయైకదేశాశ్రయణేనాధికరణాధికర్తవ్యతోపపత్తే: । గతశబ్దశ్చ ప్రాప్త్యర్థో విషయీకారిపర: । అవ్యయీభావద్వన్ద్వగర్భో ద్వితీయాసమాస: । అచేతనత్వాదీనాం త్రయాణాం యథాసఙ్ఖ్యయం సమ్బన్ధ: । ఆకాశప్రాణగాయత్రీణామితి శేష: । జీవో జీవనం, తస్యాన్వయవ్యతిరేకౌ । స్వాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తత్కరత్వమితి యావత్ । అనన్యథాసిద్ధలిఙ్గై:, పరావరీయస్త్వశ్రీలక్ష్మీపతిత్వగానత్రాణకర్తృత్వాద్యైర్నిశ్చీయత ఇతి వాక్యశేష: । గాయత్త్యధికరణేఽధికమపి ప్రమాణమాహ-

?Rతావానస్య మహిమా తతో జ్యాయాంశ్చ పూరుష: ఇత్యాదిశబ్దసహితలిఙ్గైశ్చ । సన్దిగ్ధశ్రుతిలిఙ్గాభ్యాముక్తాభ్యామపి అసన్దిగ్ధయో: కేవలయోరేవ బలవత్త్వాత్ ।। 11 ।। ।। తావానస్యేతి ।। పురుషశ్రుతిసహితపురుషసూక్తోక్తత్వభూతపాదత్వాదిలిఙ్గైశ్చేత్యర్థ: । న కేవలం లిఙ్గై:, శ్రుత్యా చేతి భావ: । అత్రాప్యనన్యథాసిద్ధిత్వం గ్రాహ్యమ్ । తథాపి కథం నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- సన్దిగ్ధేతి ।। ఆకాశప్రాణగాయత్రీశ్రుతయస్తావత్, పరమేశ్వరేఽపి వాచకత్వశక్తియుక్తత్వేన, అత్ర కిమ్పరా ఇతి సన్దిగ్ధా:, అచేతనత్వాదీని చ లిఙ్గాని, అనువ్యాఖ్యానోక్తరీత్యా న ముఖ్యాముఖ్యన్యాయవిధాతాయాలమితి సన్దిగ్ధాన్యుచ్యన్తే । పరావరీయస్త్వలిఙ్గాని, పురుషశ్రుతిశ్చేత్యేతాని భగవదేకనిష్ఠత్వాదసన్దిగ్ధాని ।

సావకాశేభ్యోఽనేకేభ్యోఽపి నిరవకాశస్యైకస్యైవ ప్రాబల్యాన్నిరవకాశద్వితీయశ్రుతిసహితస్య సుతరాం బలవత్త్వాత్ I ముఖ్యాముఖ్యన్యాయస్యాప్యనపాకృతత్వాద్యుక్తో నిర్ణయ: I ఏతేనానన్యథాసిద్ధేత్యుక్తస్య ప్రయోజనం దర్శితమ్ I కేవలయో: శ్రుతిలిఙ్గయో: II 8-9-10-11 II ఓం ప్రాణస్తథాఽనుగమాత్ ఓం II నను, గతార్థమిదమధికరణమ్; సర్వాసాం ప్రాణవిద్యానాం "?Rఅత ఏవ ప్రాణ:' ఇత్యనేనైవ భగవద్విషయతాయా: సమర్థితత్వాత్ I మైవమ్; విద్యావిశేషేఽధికాశఙ్కయా పున: ప్రత్యవస్థానాత్ I తర్హి, తదనన్తరమేవేదం పఠితవ్యమ్ I మైవమ్; గాయత్ర్యధికరణసిద్ధాన్తన్యాయావలమ్బేనాత్ర పూర్వపక్షోత్థానాదిత్యాశయవాన్పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిషేధతి -

?Rనచానన్యథాసిద్ధత్వమన్యత్ర శ్రుతిలిఙ్గాదే: II

?RII న చానన్యథేతి II అన్యత్ర, భగగవతోఽన్యవిషయస్య శ్రుత్యాదే: I అనన్యథాసిద్ధత్వం, నిరవకాశత్వమ్ I కథం, ఇన్ద్రశ్రుతిస్తావన్నిరవకాశ:, "?Rఇన్ద్రో వై వృత్రం హత్వా మహానభూత్' ఇతి, ప్రకృతస్యైవ, "?Rవిశ్వామితం హ్యేతదహ: శంసిష్యన్తమిన్ద్ర ఉపనిషసాద' ఇత్యనుసన్ధానాత్ I వృత్రహననం, మహావ్రతాయాజిత్వం చ లిఙ్గం నిరవకాశమ్ ; యథేన్ద్రియై: సహాభిధానం, ప్రాణసంవాదాదికం చ నిరవకాశమ్ I తత్సమభివ్యాహృతప్రాణశ్రుతిరప్యేవమేవ I శతాయుష్ట్వాదిలిఙ్గం చ నిరవకాశమ్ I తత్సహచరితా పురుషశ్రుతిరపి తథైవ I ఆదిపదేన "?Rప్రాణో వా అహమస్మి' ఇతి వాక్యం గృహ్యతే I తస్య చ నిరవకాశత్వముక్తశ్రుతిలిఙ్గసాహచర్యాద్గమ్యతే I కుతోఽననయథాసిద్ధత్వమిత్యత ఆహ-

?Rఅన్యగతలిఙ్గాదీనామపి తద్గతభగవదపేక్షయా యుక్తే: II 12 II

?RII ఇతి ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: II

?RII అన్యగతేతి II ఇన్ద్రాదిగతానామపి లిఙ్గాదీనాం వృత్తవధాదీనాం ముఖ్యతస్తదన్తయర్ామిభగవత్సమ్బన్ధిత్వాత్, తదపేక్షయా సావకాశత్వాత్ I తథా చోక్తం - "?Rశాస్త్రదృష్ట్యయా' ఇతి, ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్' ఇతి చ I ప్రాక్ శ్రుతిలిఙ్గాదేరిత్యుక్తమ్; తత్రాప్రాబల్యాపేక్షయా, ఇదానీం లిఙ్గాదీనామితి వచనం, లిఙ్గనిరవకాశతయైవ శ్రుత్యాదినిరవకాశతాపూర్వపక్ష ఇతి సూచనార్థమ్ I

?RII ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితన్యాయవివరణపఞ్చికాయాం ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: II

?RII ఓం సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ఓం II "?Rఏతం హ్యేవ బహ్వృచా'' ఇత్యాదావాదిత్య: ప్రతిపాద్యో భవితుమర్హతి, తదీయశ్రుతిలిఙ్గానామత్ర దర్శనాత్, జీవో వా జీవలిఙ్గానాం చక్షుర్మయత్వాదీనాం శ్రవణాత్ I నచ, ఏతదన్త:స్థాధికరణన్యాయేన, ఉపాసాత్రైవిధ్యాదితి వా, పరిహృతమితి వాచ్యమ్ ; సమ్భవతి హీశ్వరే కల్పనైషా I నచాసావత్ర సమ్భవతి; సర్వేషు

భూతేష్విత్యల్పౌకస్త్వశ్రవణాత్ I ఈశ్వరస్య, పూర్ణతయా బ్రహ్మతతమిత్యఙ్గీకృతత్వాత్, సమ్భోగప్రాప్తేశ్చ I నచేశ్వరసాధకం ప్రమాణమస్తి, బ్రహ్మశబ్దస్య జీవే సమ్భవాత్ ; ముఖ్యానుపపత్తావముఖ్యస్వీకారస్య న్యాయప్రాప్తత్వాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతివిహితం - "?Rసర్వత్రోచ్యమానో నారాయణ ఏవ;

?Rబ్రహ్మశబ్దస్యాశ్రుతత్వాదిలిఙ్గానాం చ శ్రవణాత్, స్మృతిసమాఖ్యానాచ్చ I జీవస్య చాణోరేకస్య సర్వశరీరస్థత్వానుపపత్తే:, కర్మకతర్ృవ్యపదేశానుపపత్తేశ్చ' ఇతి I తదిదమనుపపన్నం; శ్రుతిలిఙ్గపరపక్షానుపపత్తిభి: పూర్వపక్షే సతి, తావన్మాత్రేణ సిద్ధాన్తనిర్ణయాయోగాత్ ; నహి సమబలం బాధకం భవతి, ఇత్యత ఆహ-

?Rబహులిఙ్గసహితశ్రుతేరపి సావకాశాయా: నిరవకాశశ్రుత్యాదీనామేవ వలవత్త్వాత్ I బహవో హ్యత్రాదిత్యశబ్దా: I క్షిత్యాదిషూక్తవాదిత్యేఽనుక్తిరిత్యాదిలిఙ్గం చ I తథాపి నిరవకాశా ఏతమేవేత్యవధారణాదయ: II 1 II

?RII బహులిఙ్గేతి I "?Rపరపక్షానుపపత్తేరపి' ఇత్యపి గ్రాహ్యమ్ I శ్రుత్యాదీనామితి, ఆదిపదేన లిఙ్గసమాఖ్యాపరపక్షానుపపత్తీనాం పరిగ్రఅహ: I యద్యపి, పూవర్పక్షశ్రుత్యాదయ: సన్తి సిద్ధాన్తేఽపి; తథాపి పూర్వపక్షస్థా: సావకాశా: నిరవకాశాస్తు సిద్ధాన్తస్థా:, సావకాశాచ్చ, నిరవకాశస్య ప్రాబల్యం సిద్ధమేవేతి, కథం నిర్ణయాభావ: I "?Rబహులిఙ్గసహితశ్రుతే:' ఇత్యుక్తం వివృణోతి - బహవో హీతి II యద్యప్యాదిత్యశబ్ద ఏక ఏవ; తథప్యావృత్తిబహుతవాద్బహవ ఇత్యుక్తమ్ I యద్వా, ఆదిపదస్య ప్రతిపాదకా: శబ్దా, ఆదిత్యశబ్దా: I తే చ, "?Rయశ్చాసావాదిత్యే' "?Rసూర్య ఆత్మా జగత:--' "?Rచక్షుర్మిత్రస్య' ఇత్యత్ర, బహవ: సన్తి I "?Rఏతమస్యామ్' ఇత్యాదినా, "?Rఏతమాదిత్యే' ఇత్యే(త్యనుక్తిరే)వమాత్మకోఽయమాదిత్య ఇత్యత్ర లిఙ్గమ్ I సజాతీయేషూక్తవాఽత్రానుక్తే: కారణాన్తరాభావాత్ I ఆదిపదేన, చక్షుర్మయత్వాదికం జీవలిఙ్గం చ I అత్ర, శ్రుతేర్లిఙ్గానాం చ బహుత్వోక్త్యా, బహ్వీ చ సా, లిఙ్గసహితశ్రుతిర్బహులిఙ్గసహితశ్రుతి:; బహులిఙ్గై: సహితా శ్రుతిర్బహులిఙ్గసహితశ్రుతిరితి సమాసద్వయస్యైకశేషనిర్దేశ ఇతి సూచయతి, బహుశబ్దద్వయం వా తన్త్రేణోపాత్తమితి I బహులిఙ్గశ్రుతేరిత్యేతద్వ్యాఖ్యాయేదానీం సమస్తం వాక్యం వివృణోతి - తథాపీతి II యద్యపి, పూర్వపక్షే, శ్రుతిలిఙ్గపరపక్షాసమ్భవా: సన్తి; తథాపి తే సావకాశా: I తథాహి- ఆదిత్యాదిశ్రుతివదన్త:స్థాధికరణన్యాయేన విష్ణౌ సావకాశా I ఆదిత్యేఽనుక్తిస్త్వసిద్ధా, ఉపలక్షణతయోక్తత్వాత్ I చక్షుర్మయత్వాదికం చ, శతాయుష్ట్వాదివదీశ్వరే ఘటత ఏవ I అల్పౌకస్త్వాదికం చ, నిచాయ్యత్వాదినా ప్రత్యుక్తమ్ I సిద్ధాన్తహేతవస్తు, నిరవకాశా ఇతి నిర్ణయో యుజ్యత ఏవేతి I నిరవకాశబ్రహ్మశబ్దాదయ ఇతి వక్తవ్యే, "?Rఏతమేవ' ఇత్యవధారణాదయ ఇతి వచనన్తు, బ్రహ్మశబ్దస్యాముఖ్యవృత్త్యా జీవేఽప్యవకాశోఽస్తీత్యాశఙ్కాపరిహారార్థమ్ I తతశ్చావధారణసహితబ్రహ్మశబ్దాదయ ఇత్యర్థ: II 1 II ఓం అత్తా చరాచరగ్రహణాత్ ఓం II దేవమాత్రైవాత్ర ప్రతిపాద్యా, తచ్ఛ్రుతే: I నచ, శ్రుతిరిన్ద్రాదిశ్రుతివద్విష్ణౌ సావకాశేతి వాచ్యమ్, తత్రాసమ్భావితలిఙ్గస్యాపి సత్త్వాదితి ప్రాప్తే,

చరాచరాత్తృత్వలిఙ్గాత్ప్రకరణాచ్చ, విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్తితమ్ I తదయుక్తం, శ్రుతిలిఙ్గాభ్యాం, లిఙ్గప్రకరణయోర్దుర్బలత్వాదిత్యత ఆహ-

?Rసన్దిగ్ధశ్రుతిలిఙ్గాభ్యాం నిశ్చితలిఙ్గప్రకరణయోరేవ బలవత్త్వమ్ I సన్దిగ్ధా శ్రుతిర్లిఙ్గం చాదితిశబ్దోఽదితిత్వం చ I I 2 I I

?RI I సన్దిగ్ధేతి I I శ్రుతిలిఙ్గే హి సన్దిగ్ధే, సావకాశత్వాత్ లిఙ్గప్రకరణే తు, నిశ్చితే, నిరవకాశత్వాత్ I సన్దిగ్ధాచ్చ, నిశ్చితం బలమ్ I తత్కుతో నిర్ణయాభావ: I కే తే సన్దిగ్ధశ్రుతిలిఙ్గే ఇత్యత ఆహ- సన్దిగ్ధా శ్రుతిరితి I I లిఙ్గం చ సన్దిగ్ధమితి గ్రాహ్యమ్ I యథాసఙ్ఖ్యం సమ్బన్ధ: I భవత్వదితిశబ్దో, దేవమాతు: శ్రుతి:, "?Rఅదితిర్దేవతామయీ' ఇత్యాదౌ ప్రయోగాత్, విష్ణౌ, సావకాశాచ్చ I అదితిత్వం తు, కథం లిఙ్గం, కథం చ సావకాశమితి చేదుచ్యతే; అదితేరదితిత్వమితి హి శ్రూయతే I "?Rత్వ' ప్రత్యయశ్చ జాతేర్వాచక:, యథా పృథివీత్వం, గోత్వమిత్యాదౌ I తదసమ్భవే, స్వరూపస్యైవ I యథా ఆకాశత్వం, చన్ద్రత్వమిత్యాదౌ I నచాదితిత్వం నామ జాతి: సమ్భవతి, వ్యక్తేరభేదాత్ I తతోఽదితిత్వమదితే: స్వరూపమేవ I నచ, అదితిస్వరూపమీశ్వరస్య సమ్భవతి, అత్యన్తభిన్నత్వాత్ I నచ, అదితిశబ్దో భగవత్పర ఇత్యనుపపత్త్యభావ:; అదితిత్వేనాదితిశబ్దస్య తత్ర, విధిత్సితత్వేనానువాదానుపపత్తే: I అన్యథా, అన్యోన్యాశ్రయప్రసఙ్గాదితి పూర్వపక్షీ మన్యతే I సిద్ధాన్తినస్త్వయమాశయ: భావే హి "?Rత్వ' ప్రత్యయ: స్మర్యతే I తద్ధితభావశ్చ శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్ I తచ్చ, క్వచిజ్జాతి:, క్వచిత్క్రియా, క్వచిద్గుణ:, క్వచిద్ద్రవ్యం, క్వచిత్స్వరూపమ్ I తత్ర, యత్సర్వాత్తృత్వముక్తం, తదదితిత్వం, అదితిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమితి, క్రియాశబ్దత్వమస్యోచ్యతే I అదితేరితి చ భావినీ సంజ్ఞా విజ్ఞాయతే I యథా "?Rఅస్య సూత్రస్య శాటకం వయ' ఇతి I అన్యథా, పరస్యాపి దుర్ఘటమేతత్ I అవివక్షితనిమిత్తాం ప్రసిద్ధిమాశ్రిత్య, మమానువాద ఇతి చేన్మమాపి తత్సమం, ఇయాంస్తు విశేష: I పరస్య లౌకికీ ప్రసిద్ధిర్మమ తు వైదికీతి I I 2 I I ఓం గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్ ఓం I I "?Rఋతం పిబన్తౌ' ఇతి వాక్యే, బుద్ధిజీవౌ ప్రతిపాద్యౌ భవితుమర్హత: I కుత:, కర్మఫలభోక్తృత్వేనైకస్య జీవత్వావశ్యమ్భావాత్, ఏకస్మింశ్చరీరే భోక్తృజీవద్వయాసమ్భవేన ద్వితీయస్య, భోగోపకరణతయోపచారేణ భోక్తు:, బుద్ధిత్వోపపత్తే: I ఛాయాతపత్వం చ తయో: చైతన్యప్రకాశత్వతదభావాభ్యాం యుజ్యతే I యదివా, "?Rఅస్య గోర్ద్వితీయోఽన్వేష్టవ్య:' ఇతివత్సజాతీయగ్రహణస్య న్యాయ్యత్వాచ్చేతన ఏవ ద్వితీయే గ్రాహ్యే, జీవేశ్వరావిమౌ భవత: I తథా చ బ్రహ్మవిద్యాత్వమపి న విరుధ్ద్యతే I ఈశ్వరస్యాభోక్తృత్వేఽపి, భోక్తృసాహచర్యాత, ఛత్రిన్యాయేన భోక్తృత్వోపచార: I ఛాయాతపత్త్వం చ, అవిద్యావిద్యావత్త్వేన తయోరుపపద్యతే I "?Rయ: సేతు:' ఇతి వాక్యబలాదీశ్వర ఏవ కేవల: కిం న స్యాదితి చేన్న, తస్మిన్ద్వివచనశ్రుతే:, కర్మఫలభోగస్య,

?Rచ్ఛాయాతపత్వస్య చావకాశాభావాత్ I "?Rయ: సేతు:' ఇతి వాక్యస్య తు, బాధకవశేన కథఞ్చిజ్జీవవిషయతయా, ఈశ్వరమాత్రవిషయతయా వా వ్యాఖ్యాతవ్యత్వాదితి ప్రాప్తే

ప్రతివిహితమ్ I పరమేశ్వర ఏవాత్ర ప్రతిపాద్య:, గుహాం ప్రతిష్యత్వలిఙ్గాత్ I తస్యాన్యత్ర సమ్భవేఽపి ప్రసిద్ధస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ I నహి, "?Rమైథిల:' "?Rపాఞ్చాల:' ఇత్యుక్తే, య: కోఽపి మిథిలాయాం భవ:, పాఞ్చాలేషు భవో వా గృహ్యతే; కిన్తు, ప్రసిద్ధస్తదధిపతిరేవ I "?Rయ: సేతు:' ఇతి విశేషణాచ్చ I బాధకాత్సర్వమన్యథా నేతవ్యమితి చేన్న, తదభావాత్ I ద్వివచనశ్రుతిరీశ్వరే నిరవకాశేత్యుక్తమితి చేత్తత్రాహ -

?Rద్వివచనశ్రుతేరపి బలం నిరవకాశత్వం నాస్తి I విష్ణోరేవ బలత్వాత్ II 3 II

?RII ద్వివచనేతి II ద్వివచనాన్తా శ్రుతి:, ద్వివచనశ్రుతి: I నిరవకాశతయా ప్రతీతాయా అపీత్యర్థ: I కుత ఇత్యత ఆహ- విష్ణోరేవేతి II నిర్భేదస్యైవేత్యర్థ: I అయమర్థ: - ద్వివచనశ్రుతిర్హి ద్విత్వసఙ్ఖ్యాం ప్రతిపాదయతి I ద్విత్వసఙ్ఖ్యా చ విష్ణావఙ్గీక్రియత ఏవ I "?Rధర్మా సమన్తాత్' ఇత్యాదౌ, ద్విత్వస్యోక్తత్వాత్ I ద్విత్వే, భేదోఽపి స్యాదితి చేన్న I తర్కపక్షే, విపర్యయాపర్యవసానాత్ I అనుమానపక్షే చ బాధితవిషయత్వాత్ I వ్యతిరేకో గన్ధవత్' ఇతి న్యాయేన వ్యభిచారాచ్చేతి I అత ఏవ శ్రుతిర్ద్వివచనేన ప్రకృత్య "?Rయ: సేతు:' ఇత్యేకవచనేన విశినష్టి I నన్విదమానన్దమయాధికరణేన గతమేవ I మైవమ్; నహి తత్ర ద్వివచనం బహువచనం వా శఙ్కితం, తదభావాత్ I కిం నామ, శబ్దభేదాదినా భేద ఇతి I కర్మఫలభోగశ్చాఙ్గీక్రియత ఏవ I నచ, "?Rన వైశిష్ట్యాత్' ఇత్యుక్తవిరోధ: I "?Rశుభం పిబత్యసౌ నిత్యమ్' ఇతి వ్యవస్థాయా ఉక్తత్వాత్ I ఛాయాతపత్వం చాన్యత్ర వ్యాఖ్యాతమితి II 3 I ఓం అన్తర ఉపపత్తే: ఓం II "?Rయ ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే' ఇత్యత్రాక్షిస్థత్వేనాగ్నిరేవోచ్యతే I "?Rయ ఏష ఆదిత్యే పురుష: సోహమస్మి' ఇత్యగ్నినా, అక్ష్యాదిత్యస్థత్వేనాత్మనా, ఉపదిష్యత్వాత్ I అక్ష్యాదిత్యయోరేకవిధత్వాత్ I న చాత్రోపదిష్ట్యో, నాగ్నిరితి యుక్తమ్; "?Rఅథ హాగ్నయ: సమూదిరే' "?Rఆహవనీయోఽనుశశాస' ఇత్యాదిబహుశోఽగ్నిశ్రుతిసద్భావాత్ I నచాగ్న్యాదిశ్రుతిరీశ్వరవిషయా ; త్రేతాగ్నివిషయతాయా: స్ఫుటం ప్రతీతే: I "?Rఆత్మా మే భద్రసేన:' ఇతివత్, "?Rసోఽహమస్మి' ఇత్యుపచార: కిం న భవేదితి చేన్న; "?Rసోఽహమస్మి' ఇత్యస్యార్థస్యాభ్యాసాత్ I "?Rఅపహతే పాపకృత్యామ్' ఇత్యాద్యర్థవాదాచ్చ I అభ్యాసార్థవాదయోశ్చ, తాత్పర్యలిఙ్గయోరుపచారవిరోధిత్వాత్ I నచ "?Rప్రారో వా అహమస్మి' ఇతివదన్తర్యామ్యపేక్షయేతి వాచ్యమ్; "?Rసోఽహమస్మి' ఇత్యుక్త్వా పున: "?Rస ఏవాహమస్మి' ఇతి సావధారణముక్తత్వాత్ I అవధారణేన చ ప్రకారాన్తరాణాం సర్వేషాం వ్యావర్తితత్వాత్ I అత ఏవాత్మాదిశబ్దోఽప్యముఖ్యార్థోఽఙ్గీకార్య ఇత్యేవం ప్రాప్తే, సమాహితం చక్షురన్త:స్థో విష్ణురేవ, అమృతాభయత్వోపపత్తే: I ఆత్మాదిశబ్దాత్, స్థానాదిసామర్థ్యాభిధానాదేశ్చేతి I తత్ర, పూర్వోత్తరపక్షయోరుభయోరపి ప్రమాణవత్త్వాత్, కథం నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ-

?Rసోఽహమస్మి స ఏవాహమస్మీత్యాద్యభ్యాసార్థవాదసహితబహుశ్రుతిభ్యోఽపి నిరవకాశోపపత్తేరేవ ప్రాబల్యమ్ II 4 II పృథివ్యాదిశరీరత్వం చ న నిరవకాశమ్ I యౌగికశరీరత్వోపపత్తేర్విష్ణోరపి II 5 II

?R।। సోఽహమితి ।। ఉపపత్తేర్నిరవకాశత్వం వదతా, "?Rసోఽహమస్మి' ఇత్యాదే: సావకాశత్వం సూచితమ్ । ఉపపత్తేరేవ, కిముతాత్మశబ్దసహితాయా: । తథా హి । అగ్ని: ప్రసిద్ధ ఏవాస్తు, "?Rసోఽహమస్మి' ఇత్యాది తు అన్తయర్ామ్యపేక్షయా సావకాశమ్ । అవధారణం చాన్తర్యామిణో విశేషాభావప్రతిపాదనార్థమ్ । తథైవాభ్యాసాదికం తాత్పర్యద్యోతకమ్ । ఉపపత్త్యాదేస్తు, నిరవకాశత్వం స్ఫుటమేవేతి ।। 4 ।। ఓం అన్తర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ఓం ।। నిరవకాశేనామృతత్వాదినాక్షిస్థో హరిరేవేతి ప్రతిపాదితేఽపి, అన్తర్యామివిష్ణోరన్య ఏవ స్యాత్ । పృథివ్యాదిశరీరస్య తత్రావకాశాభావాదిత్యాశఙ్క్యామాహ- పృథివ్యాదీతి ।। కుతో నేత్యత ఆహ- యౌగికేతి ।। అశరీరస్యాపి విష్ణో:, "?Rశీర్యతే నిత్యమేవాస్మాత్' ఇత్యుక్త్ రీత్యా, పృథివ్యాదినా యోగవృత్తిసిద్ధశరీరశబ్దవాచ్యత్వసమ్భవాదిత్యర్థ: । పృథివ్యాదీని యోగవృత్త్యా విష్ణుం ప్రతి శరీరశబ్దవాచ్యానీతి యావత్ । అవిదితత్వాదిబలేన ప్రథమప్రాప్తాయా అపి రూఢే: పరిత్యాగోపపత్తేరితి ।। 5 ।। ఓం అదృశ్యత్వాదిగుణకో ధర్మోక్తే్: ఓం ।। "?Rయత్తదద్రేశ్యమ్' ఇత్యుక్త్ం విష్ణోరన్యత్రైవ స్యాత్; తస్మిన్, "?Rఅక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమ్' ఇత్యక్షరశబ్దశ్రవణాత్ । తస్య చ ప్రధానాదౌ రూఢత్వాత్ । యద్యపి, పూర్వవదదృశ్యత్వాదిబలేన రూఢిం పరిత్యజ్య, యోగవృత్త్యాక్షరశబ్దో విష్ణౌ సమ్భవతి, తథాప్యత్ర న విష్ణువిషయోఽఙ్గీకర్తుం శక్యతే । "?Rఅక్షరాత్పరత: పర:' ఇత్యుత్తరశ్రుత్యా, అస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకాద్విశ్వయోనేరక్షరాత్పరత: పరస్యాభిధానాత్ । నహి విష్ణో: పరోఽఙ్గీక్రియతే । ఇత్యేవం ప్రాప్తే, సమాధత్తే-

?Rఅక్షరాత్పరత: పర: ఇతి శ్రుతేరపి నాక్షరాత్సమ్భవతీత్యస్యా నిరవకాశత్వమ్ । అక్షరాత్పరత: పరస్యాప్యక్షరాన్తరత్వవచనాత్ ।। 6 ।।

?R।। అక్షరాదితి ।। శ్రుతేరితి పఞ్చమీ । అస్యా: శ్రుతేరితి వర్తతే । అక్షరాత్పరత: పరాభిధాత్ర్యాముక్త్ శ్రుతౌ విద్యమానాయామపి "?Rఅక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమ్' ఇత్యక్షరశ్రుతే: విష్ణౌ నిరవకాశత్వం నాస్తీత్యర్థ: । కుత: । అస్యైవ

?Rవిశ్వయోనేరక్షరస్యాక్షరత్పరత: పరత్వముత్తరశ్రుత్యోచ్యతే । నన్వేతత్ప్రతియోగికపరత్వం వానన్య ఇత్యఙ్గీకారాత్ । అక్షరాత్పరత:పరత్వం చాక్షరత్వం చైకస్యైవ వ్యాహతమిత్యత ఆహ- అక్షరాదిాతి ।। స్యాదియం వ్యాహతిర్యది, "?Rయస్మాదక్షరాత్పరత: పర:, తదేవాక్షరం స్వయమితి బ్రూమ: । నచైవమ్ । "?Rఅపరం త్వక్షరం యా సా' ఇత్యాదినాక్షరత్రయాభిధానేనాక్షరాత్పరత: పరస్యాప్యక్షరాన్తరత్వవచనాత్ । పరవిద్యావిషయత్వబలేన ప్రకృతపరిత్యాగాప్రకృతగ్రహణయోరుపపత్తేరితి ।। 6 ।। ఓం వైశ్వానర: సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ఓం ।। వైశ్వానరశ్రుతేర్దేవతాభూతవిశేషయో: రూఢత్వాత్తయోరిహ గ్రహణమ్ ః అన్త:స్థాధికరణన్యాయేన విష్ణావపి తస్యా వృత్తిరస్తీతి చేత్, ఏవం తర్హి విష్ణావితరత్ర చ శ్రుతే: సాధారణ్యేఽన్యతరనిర్ణయే హేత్వభావాత్ "?Rతత్తు సమన్వయాత్' ఇత్యవధారణానుపపత్తి: । ముఖ్యాముఖ్యన్యాయేన నిర్ణయ ఇతి చేన్న । ఏవం సతి, "?Rఇదమగ్నిసూక్త్మిదం

వాయుసూక్త్_మ్' ఇత్యాదివ్యవస్థాభావస్య ప్రసఙ్గస్య బాధకస్య విద్యమానత్వాత్ I అసతి బాధకే ముఖ్యాముఖ్యన్యాయావతారాత్ I ఇతి ప్రాప్తే, ప్రతివిధత్తే-

?Rశ్రుతిసాధారణ్యే విశేషశ్రుత్యాదేర్నిశ్చయ: I ఉభయత్ర విశేషశ్రుత్యాదౌ పున: సావకాశత్వనిరవకాశత్వబలాన్నిశ్చయ: II 7 II

?RII ఇతి ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: II

?RII శ్రుతీతి II వైశ్వానరశ్రుతేర్విష్ణావితరత్ర చ సాధారణ్యేఽపి విష్ణురేవాత్ర ప్రతిపాద్య ఇతి నిశ్చయో యుజ్యతే I కుత: విశేషశ్రుత్యాదే: "?Rఆత్మానం వైశ్వానరమ్' ఇతి విష్ణోరేవాసాధారణాత్మశ్రుత్యా వైశ్వానరశ్రుతేర్విశేషితత్వాత్ I "?Rస్వస్తిమతీం గామానయ' ఇతివత్ I "?Rఅహం వైశ్వానర:' ఇత్యాద్యనవకాశశ్రుతిస్మృతిసమాఖ్యానాచ్చ I ఏవం తర్హి, పునరనిర్ణయ ఏవ I యథా ఖల్వాత్మానమితి విశేషశ్రుత్యా విశేషిత్వం, తథా "?Rఅయమగ్నిర్వైశ్వానర:' ఇత్యాదివైశ్వానరవిద్యాస్వగ్న్యాదిశ్రుత్యా విశేషితత్వమస్తి I అగ్న్యాదిశ్రుతి: సాధారణీతి చేన్న I తథా సతి విశేషణానర్థక్యాత్ I హోమాధికరణత్వాదీనామగ్నిధర్మాణాం చాత్ర శ్రవణమస్తీత్యత ఆహ- ఉభయత్రేతి II పక్షద్వయేఽపి విశేషశ్రుత్యాదౌ విద్యమానే తు ప్రకారాన్తరేణ నిశ్చయో యుజ్యతే I కథమ్ I సావకాశత్వనిరవకాశత్వబలాత్ I "?Rఅథ హేమమాత్మానమ్' ఇత్యాదినా హి సర్వనామలిఙ్గాదీనాం భగవతి వృత్తిరుక్తా్, తత స్తేషాం సావకాశత్వమ్ I నచాత్మశబ్దాదేరన్యత్రావకాశ:, విశేషణానర్థక్యమితి చేన్న; స్వరూపకథనత్వోపపత్తే: I నచ ప్రయోజనాభావ:, ఉపాసనార్థత్వాదితి I తదిదముక్త్_ం "?Rశబ్దాదిభ్య:' ఇత్యాదినా I సూక్తా్దివ్యవస్థా తు సూత్రకృతైవ సమర్థితా II 7 II

?RII ఇతి ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: II

?Rతృతీయేఽస్మిన్పాదేఽనువ్యాఖ్యాయామధికరణవిషయా: సఙ్గృహ్యోక్తా్: I "?Rలిఙ్గం సాధారణం శబ్దౌ స్థానం లిఙ్గమనుగ్రహ: I పున: శబ్దా లిఙ్గశబ్దౌ విచార్యాద్విస్థితా ఇహ' ఇతి I తదిదం దుర్గమార్థం, న్యాయమాలావాక్యవివరణప్రసఙ్గేనాదౌ తావత్తద్వివృణోతి I విషయావగతిపూర్వకత్వాత్పూర్వోత్తరపక్షన్యాయావగతే: I అత్ర "?Rద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్' ఇతి ప్రథమాధికరణసాధారణం లిఙ్గం విచార్యమిత్యుక్త్_మ్ I కిం తల్లిఙ్గం, కుత్ర చ సాధారణం, కథం చ సాధారణం, సాధారణత్వే చ కథం తస్య భగవదేకవిషయతేత్యత ఆహ-

?Rప్రాణానాం గ్రన్థిరసి I రుద్రో వై లోకాయతనమ్ I వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోక: పరశ్చ లోక: సర్వాణి భూతాని సన్దృష్యాని భవన్తి I సర్వే వా ఏతే ప్రాణాశ్చ ప్రాణినశ్చ దేవాశ్చ దివ్యాని చ లోకాశ్చ లోకినశ్చాలోకాశ్చాలోకినశ్చ విష్ణావేవోతాశ్చ ప్రోతాశ్చ భవన్తి ఇత్యాదేర్ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వమజ్ఞానాం సాధారణం లిఙ్గఞ్ II 1 II

?R।। ప్రాణానామితి ।। అత్ర,"?Rయస్మిన్ద్యౌ:' ఇత్యాదివాక్యోక్త్ం చ ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వలిఙ్గం విచార్యమ్ । యద్యప్యేతాని బహూని లిఙ్గాని । తథాచ వక్ష్యతి "?Rఅత్రోక్తా్నాం లిఙ్గానామ్' ఇతి । తథాప్యేకవాక్యోక్త్త్వేనైకవచనమ్ । తచ్చ, రుద్రవాయుప్రకృతిజీవవిష్ణూనాం సాధారణమ్ । "?Rప్రాణానాం రుద్రో వా' ఇత్యాదివాక్యాద్రుద్రనిష్ఠతయా ప్రతీతే: । గ్రథ్యన్తేఽస్మిన్నితి గ్రన్థి: । "?Rవాయునా' ఇత్యాదిశ్రుతేర్వాయునిష్ఠత్వావగమాత్ । స్యూతమత్ర సర్వం జగదితి సూత్రమ్ । సన్దృబ్ధాని, సఙ్గతాన్యేవ తదాధారతయావస్థితానీత్యర్థ: । "?Rసర్వే వా ఏతే' ఇత్యాదిశ్రుతేర్విష్ణువిషయత్వప్రదర్శనాత్ । ప్రాణా: ఇన్ద్రియాణి । ప్రాణినో, దేహిన: । ప్రాణిగ్రహణేన గృహీతానామపి దేవానాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనాయ పునర్గ్రహణమ్ । దివి భవాని, దివ్యాని, కల్పతరుప్రభృతీని వస్తూని । లోకా: భూరాదయ: । తదభిమానినో లోకిన: । పూర్వవత్ పునర్గ్రహణమ్ । భూరాదిభ్యోఽన్యే వైకుణ్ఠాదయోఽలోకా: । తద్గతా ముక్తా్ అలోకిన: । "?Rఓతాశ్చ ప్రోతాశ్చ' ఇత్యేతమాశ్రితా ఇత్యర్థ: । ఇత్యాదేరిత్యాదిగ్రహణేన ప్రకృత్యాదినిష్ఠత్వేఽపి ప్రమాణముదాహార్యమిత్యాచష్టే । తచ్చాన్యత్రోదాహృతమ్ । అజ్ఞానాం న్యాయానుసన్ధానరహితానాం మతేన । సాధారణస్య కథం సిద్ధాన్తేఽసాధారణతా సాధ్యత ఇతి శఙ్కాఽనేన పరిహృతా । ఏవముత్తరత్రాపి ।। 1 ।। "?Rశబ్దౌ' ఇత్యనేన ద్వితీయతృతీయయోరధికరణయోర్నామాత్మకౌ సాధారణౌ శబ్దౌ విచార్యావిత్యుక్త్మ్ । లిఙ్గమితి పృథగుక్త్మ్ , తేన శబ్దస్య నామవిషత్వాత్ । సాధారణమిత్యస్య చ యథాన్వయం విపరిణామేన సర్వత్రానువృత్తే: । అనువృత్తిజ్ఞాపనార్థమేవాన్తేఽపి "?Rద్విస్థితా' ఇత్యాహ । "?Rద్వి' ఇత్యనేకోపలక్షణమ్ ః "?Rవిచార్యా' ఇత్యేతదపి యథాన్వయం విపరిణమ్యతే । ఏవం స్థితే "?Rభూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాద్' ఇత్యత్ర తావత్పూర్వవచ్ఛఙ్కాచతుష్టయనిరాసార్థమాహ-

?Rప్రాణో వా ఆశయా భూయాన్విష్ణుర్వై దేవేభ్యో భూయాఽస్తస్మాద్భూయాన్నామేత్యాదేర్భూమశబ్దోఽజ్ఞానాం సాధారణ: ।। 2 ।।

?R।। ప్రాణో వా ఇతి ।। "?Rప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్' ఇత్యుపక్రమ్య భూమ్న ఆమ్నానాద్భూమశబ్దస్య ప్రాణవిషయతాప్రతీతే:, "?Rవిష్ణుర్వై' "?Rపూర్ణమద:' ఇత్యాదిశ్రుత్యన్తరసమాఖ్యానాద్విష్ణువిషయతాప్రతీతేశ్చ భూమశబ్దోఽజ్ఞానాం తయో: సాధారణో, విచార్య: । నను, భూమశబ్దో భావవాచీ । తత్కథం ధర్మిణో: శఙ్కయతే, కథం చ భూయానిత్యనేన సమానార్థ:, కథం చ నామాత్మక: । మైవమ్ । "?Rయో వై భూతా తత్సుఖమ్' ఇత్యాద్యుత్తరవాక్యపర్యాలోచనయా భావభవిత్రోరభేదాభిప్రాయేణ భవితృవిషయతావగమాత్ । ఆసన్నస్యోపక్రమస్యానాసన్నాయా: సమాఖ్యాయాశ్చ కథం సాధారణ్యప్రతీతి హేతుత్వమితి చేన్న; "?Rఅజ్ఞానామ్' ఇత్యుక్త్త్వాత్ ।। 2 ।। "?Rఅక్షరమమ్బరాన్తధృతే:' ఇత్యత్రేదానీముక్తా్శఙ్కానిరాసార్థమాహ-

?Rవిష్ణోశ్చేతనప్రకృతేశ్చావినాశిత్వసామ్యాదక్షరశబ్దః సాధారణః ।। 3 ।।
కారణత్వసామ్యాద్విష్ణోః ప్రకృతేశ్చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిసృష్టిస్థానం
సాధారణమ్ ।। 4 ।।

?R।। విష్ణోరితి ।। "?Rఅవినాశిత్వస్యాక్షరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాద్' ఇత్యత్రోపస్కతర్వ్యమ్ ।
ఉపలక్షణం చైతత్ । అక్షరశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధత్వాదిత్యపి ద్రష్యవ్యమ్ । నన్వచేతనప్రకృతౌ
వర్ణేషు చ కుతో న శఙ్కా పరిహృతా; పరిహృతమేవ తద్భాష్యకృతా, "?Rఅదృష్యం ద్రష్య'
ఇత్యాదివిషయవాక్యముదాహరతైవ । నచాచేతనప్రకృతౌ ద్రష్యత్వాదికం సమ్భవతి, న చ
వర్ణేష్వదృష్యత్వాదికమపీతి ।। 3 ।। "?Rఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః' ఇత్యత్ర, సాధారణం స్థానం
విచార్యమిత్యుక్త_మ్, తత్పూవర్వద్వివృణోతి- కారణత్వేతి ।।
"?Rసదేవసోమ్యేత్యాదిసృష్టిస్థానమ్' ఇతి, "?Rసదేవ సోమ్య' ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితం
సృష్ట్యర్థం ప్రలయేఽవస్థానమితి వర్ణయన్తి । ఏవం తిర్హి, విషయమాలాయాం లిఙ్గమిత్యేవ
వక్త_వ్యమ్ । సత్యమ్ । విశేషతః, తదేవ ప్రదర్శితమిత్యదోషః । అపరే తు "?Rసదేవ సోమ్య'
ఇత్యాదికం సృష్టిస్థానం సృష్టికారణవిషయః ప్రకరణసముదాయ ఇత్యాచక్షతే । ఏవం
తిర్హి, తత్రాన్యత్ర ప్రసిద్ధానాం లిఙ్గానాం నామ్నామితి విషయోక్తి_విరోధః । మైవమ్ । స్థానమితి,
స్థానౄేఽనువర్తమానస్య సన్నామ్నో వివక్షితత్వాత్ । తథాచ సంక్షేపే- "?Rసోఽక్షరః
సన్భృదబ్జగః' ఇతి । "?Rసతః స్రష్యత్వమ్' ఇత్యాదిభాష్యే చ, సన్నామవిచారే
మహాప్రకరణసన్దర్భో విచారిత ఇతి జ్ఞాపనాయ సృష్టిస్థానమిత్యుక్త_మ్ ।
సాధారణ్యప్రతిపత్త్యథర్ం చ । కారణత్వసామ్యాత్స శబ్దః సాధారణ ఇత్యుక్తే_,
నిరాకాఙ్క్షత్వాభావాత్ । ఏవం హ్యుచ్యమానేఽయమర్థః సమ్పద్యతే । యద్యపి
నిమిత్తత్వముపాదానత్వం చ విలక్షణమ్, తథాపి కారణత్వమాత్రం విష్ణోరచేతనప్రకృతేశ్చ
సమమ్ । మహదాదీనాం కారణత్వేఽపి న సవర్కారణత్వమ్ । కారణత్వం చాత్ర స్థానే సతః
ప్రతీయతే । "?Rతదైక్షత' ఇతి ప్రకృతౌ విరుద్ధమితి చేత్, "?Rబహు స్యామ్' ఇతి విష్ణోరపి
సామ్యమేవేతి ।। 4 ।। "?Rదహర ఉత్తరేభ్యః' ఇత్యత్ర సాధారణం లిఙ్గం విచార్యమిత్యుక్త_మ్,
తల్లేశతో వివృణోతి-

?Rలిఙ్గం హృత్పద్మస్థితత్వం సాధారణమ్ ।। 5 ।। కథం ను తద్విజానీయామిత్యానుకూల్యేన
గ్రహణం కస్యేతి విచార్యమనుగ్రహః ।। 6 ।।

?R।। లిఙ్గమితి ।। కుత్ర, కథం చేత్యాద్యాకాఙ్క్షానివారణమస్మాభిరన్యత్ర కృతమనుసన్ధేయమ్ ।
ఇహ విచార్యమితి సమ్బన్ధః ।। 5 ।। "?Rఅనుకృతేస్తస్య చ' ఇత్యత్రానుగ్రహః సాధారణో విచార్య
ఇత్యుక్త_మ్ । తద్వివృణోతి- కథం న్వితి ।। ఇహానుగ్రహ ఇతయనువాదేనానుకూల్యేన
గ్రహణమితి వ్యాఖ్యానమ్ । ఆనుకూల్యేనాభిలషితజ్ఞానతయా గ్రహణముచ్చారణం స్వీకరణం
వా । తస్యోదాహరణవాక్యస్థతాప్రదర్శనాయ కథం న్వితి వాక్యోదాహరణం జ్ఞాతవ్యమ్ ।
తత్సర్వథా కథం ను కేనోపాయేన జానీయామహమితి ప్రతీయమానానుకూల్యేన
గ్రహణమనుగ్రహ ఇతి సమ్బన్ధః । విచారప్రకారదర్శనం, "?Rకస్యేతి విచార్యమ్' ఇతి । కస్య

కింవిషయం, కిం జ్ఞానిసుఖవిషయముత విష్ణువిషయమిత్యర్థ: I అత్రాపి లిఙ్గమేవ విచార్యమ్ I అనుగ్రహణం తు తస్యైవ విశేషత: ప్రతిపత్త్యర్థమ్ I సాధారణహేత్వాది స్వయమేవోహనీయమితి భావ: II 6 II "?Rపున: శబ్దా:' ఇత్యుత్తరాధికరణేషు నామాత్మకానాం శబ్దానాం సాధారణానాం విచార్యత్వమిత్యుక్తమ్ I తద్వివృణోతి -

?Rపున: శబ్దా: ఈశానో వజ్రో జ్యోతిరాకాశ ఇతి I లిఙ్గం స్వపనాదిదర్శనం కస్యేతి II 13 II శబ్దో బ్రాహ్మణ ఇతి II 14 II

?RII పునరితి II న కేవలం భూరాద్యధికరణేషు, పునరుత్తరేష్వపి శబ్దా విచార్యా ఇత్యర్థ: I తత్ర "?Rశబ్దాదేవ ప్రమిత:' ఇతయత్రేశానశబ్ద: I "?Rకమ్పనాద్' ఇత్యత్ర "?Rవజ్ర:' ఇతి శబ్ద: I జ్యోతిర్దర్శనాద్' ఇత్యత్ర "?Rజ్యోతి:'ఇతి శబ్ద: I "?Rఆకాశో౽ర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాద్' ఇత్యత్ర "?Rఆకాశ:' ఇతి శబ్ద ఇత్యర్థ: I దేవతాధికరణస్యాపశూద్రాధికరణస్య చ న సమన్వయవిషయత్వమితి జ్ఞాపనాయ న తద్విషయౌ దర్శితౌ I పూర్వోత్తరపక్షన్యాయానుక్తిరిత్యత ఏవ I వేదవిద్యాధికారస్తు తత్ర విషయో జ్ఞాతవ్య: II 8-9 II "?Rలిఙ్గశబ్దా:' ఇత్యుత్తరయోరధికరణయోర్విషయౌ దర్శితౌ I తత్ర "?Rసుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన' ఇత్యత్ర కిం లిఙ్గం విచార్యమిత్యత ఆహ- లిఙ్గమితి II "?Rకస్యేతి' విచారప్రకారప్రదర్శనమ్ I "?Rకిం జీవస్యోత విష్ణో:' ఇతి విచార్యమితి శేష: II 13 II "?Rపత్యాదిశబ్దేభ్య:' ఇత్యత్ర కశ్శబ్దో విచార్య ఇత్యత ఆహ- శబ్ద ఇతి II ఇతిశబ్దో౽ర్థాద్వయవచ్ఛిద్యస్వరూపే వ్యవస్థాపనాయ I ఇహాధికరణేషు క్రమేణ పూర్వపక్షన్యాయా: సఙ్గ్రహేణోక్తా: I "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామనుక్తిశ్చ విరుద్ధతా I అదృష్టిరన్వయాభావో విపరీతశ్రుతిభ్రమ: I

?Rలిఙ్గావకాశరాహిత్యభ్రమస్తాదృగ్ద్వయం తథా I బహుతాదృక్తవముక్తస్య విరోధో౽ర్థాత్తథాగతి: I సమస్తమేతదిత్యత్ర పూర్వపక్షేషు యుక్తయ:' ఇతి I తాని పదాని వివృణ్వంస్తావత్ "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇతి ప్రథమాధికరణపూర్వపక్షన్యాయం వివృణోతి- యస్మిన్ద్యౌరితి II

?RII ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదవిరచితన్యాయవివరణపఞ్చికా జయతీర్థభిక్షువిరచితా సమాప్తా II

?Rగుణాదిసద్రత్నయుతం క్షయాదిదోషోజ్ఝితం వేదనదీభిరాప్యమ్ I కృపాపయస్కం హరిదుగ్ధవార్ధిం శ్రయే స్వపాదప్లవముక్తగమ్యమ్ II 1 II

సుశాస్త్రప్రభయా స్వస్య పరేషాం చ ప్రకాశకమ్ । భజతామిష్టదం వ్యాసచిన్తామణిమహం భజే ।। 2 ।।

వేదభేదవివిధోరుసుశాఖం బోధపూర్వకగుణాఢ్యఫలేతమ్ । ఆదరేణ భజతాం ఫలదం శ్రీమోదతీర్థసురభూరుహమీడే ।। 3 ।।

సుగుణనరహరిశ్రీమాధవాక్షోభ్యరూపాన్హరిభజననియుక్తా_ఇస్సుద్ధధర్మార్థకామాన్ । సుజననియమనార్థం యః ప్రసాధ్యాపరోక్షం స భవతు మమ భూత్యై పద్మనాభాఖ్యయోగీ ।। 4 ।। తారకూర్మధృతమధ్వశుద్ధగీర్భోగివేష్టితసుసూత్రభూభృతా । యో విమథ్య నిగమోదధేః సుధామాప తం జయమునీన్ద్రమాభజే ।। 5 ।।
మధ్వోక్తి_ద్యునదీజయార్యశుభవాక్సూర్యాత్మజాసఙ్గమే వ్యాఖ్యాస్నానమహో విధాయ నృహరేః ప్రాప్య ప్రసాదం పరమ్ । ప్రాపుర్యే కృతకృత్యతాం గతమలా విద్యాధిరాజాదయో యోగీశాః కృపయన్తు తే జయమునేర్భావస్య బోధాయ మే ।। 6 ।। వేదవ్యాససరోవరే సముదితే వేదోరునాలస్థితే మధ్వోక్తి_శ్రియ ఆలయే వికసితే గోభిర్జయేనస్య తు । సద్వాక్యాదిసుపత్రపూర్వకయుతే గుర్వాశుగాదర్శితే సూత్రాబ్జే రఘునాథమున్యలివరం వన్దే సుపక్షాన్వితమ్ ।। 7 ।। శ్రీమధ్వశాస్త్రం సముదీర్య మేఽస్మిన్విశ్వాసహేతోః సమదర్శయద్యః । ప్రదానసూత్రప్రతిపాద్యమాదౌ వన్దే గురుం తం రఘువర్యసంజ్ఞమ్ ।। 8 ।। తత్వప్రకాశికాగూఢం విచార్య గురుణోదితమ్ । సన్న్యాయవివృతేర్భావముద్ధరిష్యే యథామతి ।। 9 ।। ఆద్యాధ్యాయగతే సార్ధపూర్వపాదద్వయేఽస్తి హి । పఞ్చికా జయతీర్థీయా తస్మాత్త్యక్త_ం మయాత్ర తత్ ।। 10 ।। ఉభయత్ర ప్రసిద్ధానామలిఙ్గాత్మకశబ్దసమన్వయార్థమయం పాదః ప్రవృత్తః । ఏతత్పాదీయాధికరణానాం సవర్ేషామవ్యాఖ్యాతత్వాత్, "?Rవ్యాఖ్యాం కరోమ్యన్వపి' ఇతి ప్రతిజ్ఞా వన్ధ్యా స్యాదితి పూర్వోత్తరపక్షయుక్తి_కథనేనైవ సర్వాధికరణానాం వ్యాఖ్యాతతాం మన్యమానేన భగవతాచార్యేణ తత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షన్యాయా అనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా_ః । అత ఏవ వ్యాఖ్యాతసర్వాధికరణేషు ప్రథమాధ్యాయగతాద్యద్వితీయద్వితీయాధ్యాయద్వితీయపాదేష్వధికరణసమ్బన్ధిపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయానాం సఙ్గ్రహేణానుక్తి_ః । నను, తర్హి తాదృశయుక్తి_పాదే కథమాప్తతేత్యాదినా తదుక్తి_ః, అభ్యుచ్చయాత్, యద్వా సమస్తసూత్రాణామవ్యాఖ్యాతత్వాత్తత్ర తదుక్తి_ః । తర్హి, కథం తాదృశే లిఙ్గపాదే తదనుక్తి_ః । తత్రాపి, "?Rఏతద్భావాభిధమ్' ఇత్యాదినా విషయాణాం కథితత్వాత్ । అత ఏవోక్త_ం సుధాయామ్ - "?Rఅత్ర న సర్వసూత్రాణి వ్యాఖ్యాతాని, తతః ప్రతిజ్ఞా వ్యాహన్యేతేత్యతో విషయాదికథనేన వ్యాఖ్యాతతాం మన్వానః' ఇతి । "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దనామనుక్తి_శ్చ విరుద్ధతా । అదృష్టేరన్వయాభావో విపరీతశ్రుతిభ్రమః ।। లిఙ్గావకాశరాహిత్యభ్రమస్తాదృగ్ద్వయం తథా । బహుతాదృక్త్వముక్త_స్య విరోధోఽర్థాత్తథాగతిః । సమస్తమేతదిత్యత్ర పూర్వపక్షేషు యుక్త_యః' ఇతి పూర్వపక్షన్యాయా ఉక్తా_ః ।। ఓం ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ఓం ।। "?Rయస్మిన్ద్యౌః' ఇతి వాక్యోక్త_ం ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం విష్ణోర్వా రుద్రాదేర్వేతి తత్తత్ప్రాపకశ్రుత్యా సన్దేహే, రుద్రాదేరేవేతి

పూర్వపక్ష:, విష్ణోరేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యుక్తన్యాయం తావత్పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -

?Rయస్మిన్ద్యౌ: పృథివీచాన్తరిక్షమోతం మన ఓతం ప్రాణా ఓతా ఇత్యత్రోక్తా_నాం లిఙ్గానామన్యత్ర రుద్రాదివిషయత్వే శబ్దబాహుల్యమ్ II

?RII యస్మిన్ద్యౌరిత్యాదినా II ఇత్యత్ర, ఇత్యాదివిషయవాక్యే, ఉక్తా_నాం ప్రతిపాదితానాం ద్యుపృథివ్యాద్యాశ్రయత్వాదిలిఙ్గానాం రుద్రాదివిషయత్వే I యద్వా, ఉక్తా_నాం ప్రయుక్తా_నాం, లిఙ్గానాం లిఙ్గప్రతిపాదకశబ్దానాం రుద్రాదివిషయత్వే సాధ్యేऽన్యత్ర, ప్రాణానామిత్యుదాహరిష్యమాణశ్రుత్యన్తరే, "?Rఅన్తక: కృత్తివాసా: పినాకీ' ఇత్యుక్త_లిఙ్గమ్, తథా రుద్రాదిశబ్దబాహుల్యం హేతురిత్యర్థ: I అన్యత్రేత్యుక్త_ం శ్రుత్యన్తరముదాహరతి -

?Rప్రాణానాం గ్రన్థిరసి రుద్రో మావిశాన్తక: I ప్రాణేశ్వర: కృత్తివాసా: పినాకీ మనో వై రుద్ర ఓతం చ ప్రోతం చ రుద్రో వావ లోకాధార ఇత్యాదికం శబ్దబాహుల్యమ్ II 1 II

ప్రాణో వా ఆశాయా భూయానిత్యుక్తవా ప్రాణాద్భూయసోऽనుక్తి_: II 2 II

?RII ప్రాణానామితి II శబ్దబాహుల్యమితి, లిఙ్గబాహుల్యస్యాప్యుపలక్షణమ్ I యద్యప్యత్ర, శ్రుతే: ప్రకృతిరుద్రవాయురూపపూర్వపక్షత్రయే సత్వేऽపి జీవరూపపూవర్పక్షేऽభావాత్, లిఙ్గస్య తు పూర్వపక్షచతుష్యయేऽపి సద్భావాత్, "?Rప్రాధాన్యేన బాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యత్ర, లిఙ్గస్య ప్రథమతో గ్రహణం కృతమ్ I తథాపి లిఙ్గాపేక్షయా శ్రుతే: ప్రాబల్యాచ్ఛ్రుతే: స్వశబ్దేనోపాదనం కృతమితి జ్ఞాతవ్యమ్ I అత్రాదిశబ్దేన రుద్రాదీత్యాదిశబ్దోక్త_ప్రకృత్యాదేర్ద్యుభ్వాధారత్వప్రతిపాదకస్య వాక్యస్య గ్రహణమ్ I అయమర్థ: I "?Rప్రాణానాం గ్రన్థిరసి' ఇత్యాదివాక్యోక్త_ం ప్రాణాధారత్వం తావద్రుద్రాదినిష్ఠం, రుద్రాద్యసాధారణాన్తకత్వాదిలిఙ్గశబ్దసిమభివ్యాహారాత్ I తథా చ,తత్సమాఖ్యయా "?Rయస్మిన్ద్యౌ:' ఇత్యాదివాక్యోక్త_ం ద్యుభ్వాధారత్వమపి రుద్రాదినిష్ఠమేవేతి II 1 II ఓం భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ఓం II "?Rప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్' ఇత్యత్రోక్తో_ భూమోపక్రమశ్రుతిభ్యాం కిం ముఖ్యవాయురుత, విష్ణురితి సన్దేహే, ముఖ్యవాయురితి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణురితి సిద్ధాన్త: I తత్రానుక్తి_రిత్యుక్త_న్యాయం తావత్పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి- ప్రాణో వా ఇత్యాదినా II నను, ప్రాణాద్భూయసోऽనుక్తి_ర్న ప్రాణస్య

?Rభూమత్వసాధికా I విద్యమానస్యాపి ప్రాణాద్యుత్తమస్య అనుక్తి_సమ్భవాదిత్యత ఉక్త_ం- ప్రాణో్వా ఆశాయా భూయానిత్యుక్తవేతి II తతశ్చ నామవాగాదితారతమ్యమాశావసానముక్త్వా "?Rప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్' ఇతి ప్రాణస్యోత్తమత్వం చోక్త్వా తదుత్తమస్యాన్యస్యానుక్తే_రామ్నాతో భూమా ముఖ్యవాయురేవేతి భావ: II 2 II ఓం అక్షరమమ్బరాన్తధృతే: ఓం II "?Rతద్వా ఏతదక్షరం గార్గీ'ఇత్యుక్త_మక్షరమనాశిత్వసామ్యాత్కిం చేతనప్రకృతిరుత, విష్ణురితి సన్దేహే, చేతనప్రకృతిరేవేతి పూర్వ: పక్ష: I విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, విరుద్ధతేత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన తావద్వివృణోతి -

?Rఅత్తేత్యుక్త్వా న తదశ్నాతి కిఞ్చనేతి విరుద్ధతా II 3 II బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యన్యస్యాన్యభావాదృష్టి: II 4 II

?RII అత్తేత్యుక్తవేతి II ఏతదక్షరస్య విష్ణుత్వేఽస్యైవాక్షరస్య "?Rన తదశ్నాతి కిఞ్చన' ఇతి, ఉక్తా_నశనస్య "?Rవిష్ణోరత్తా చరాచరగ్రహణాద్' ఇత్యుక్తే_న సర్వాత్తృత్వేన విరుద్ధతా స్యాదిత్యర్థ: I ఏతద్విరుద్ధతాసముచితస్యైవాక్షరశబ్దప్రసిద్ధయాదే: పూర్వపక్షసాధకత్వమ్ I కేవలస్య తస్య విష్ణావపి సమ్భవాత్ I అతో విరుద్ధతాయా: పూర్వపక్షన్యాయత్వమితి భావ: II 3 II ఓం ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్స: ఓం II "?Rసదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదిసృష్టిస్థానగతసచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణత్వసామ్యాత్ప్రధానముత విష్ణురితి సన్దేహే, ప్రధానమేవేతి పూర్వ: పక్ష: I విష్ణురితి సిద్ధాన్త: I తత్రాదృష్టిరిత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -బహుస్యామితి II ఇతి, శ్రుత్యుక్త_స్థాన్యభావస్య, ప్రపఞ్చత్వేన భవనస్య, అన్యస్య తతోఽత్యన్తభిన్నత్వేన ప్రమితస్య విష్ణోరదృష్టి:, దృష్ట్యయభావ: I దర్శనాయోగ్యత్వమేవేతి యావత్ I కుత ఇత్యతో, యత ఇత్యధ్యాహారేణ హేతుప్రతిపాదకతయాప్యన్యస్యాన్యభావాదృష్టిరిత్యేతదేవ యోజ్యమ్ I యద్వాన్యస్య, వికారికారణాదన్యస్య విష్ణో: "?Rబహు స్యాం ప్రజాయేయ' ఇతి శ్రుత్యుక్త_స్యాన్యభావస్య అన్యత్వేన పరిణామస్యాదృష్టిరిత్యర్థ: I అత ఏవ విష్ణుత్వపక్షాసమ్భవాత్ప్రధానే చోక్త_దోషాభావాత్ప్రధానమేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యమిత్యర్థ: II 4 II ఓం దహర ఉత్తరేభ్య: ఓం II "?Rఅథ యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకమ్' ఇత్యాదివాక్యోక్త_ం హృత్పద్మస్థత్వం కిమాకాశస్యోత విష్ణోరితి తత్ర్పాపకశ్రుత్యా సన్దేహే, ఆకాశస్యైవేతి పూర్వ: పక్ష: I విష్ణోరేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్రాన్వయాభావ ఇత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -

?Rదహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశస్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమిత్యనేన యావాన్వా అయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యస్యాన్వయాభావ: II 5 II

?R।। దహర ఇతి ।। అయమర్థ: । "?Rతస్మిన్యదన్త:' ఇత్యన్వేష్యవ్యత్వాదినోక్త్నస్య దహరాకాశస్థస్య విష్ణుత్వేఽఙ్గీక్రియమాణే "?Rతస్మిన్యదన్త:' ఇత్యనేనైతత్సమానవిషయకేణ "?Rకిం తదత్ర విద్యతే' ఇతి వాక్యేన "?Rబ్రహ్మ విద్యతే' ఇతి పరిహారవాక్యం వినా "?Rయావాన్వా అయమ్' ఇతి వాక్యస్యాన్వయాభావ ఇతి । అత్ర, "?Rకిం తదత్ర విద్యతే' ఇతి ప్రశ్నవాక్యేనేతి వక్తవ్యే, "?Rతస్మిన్యదన్త:' ఇతి తత్సమానార్థవాక్యోపాదానం హృదయాకాశస్థత్వమన్వేష్యవ్యే ప్రదర్శయితుమ్ । "?Rతస్మిన్యదన్త:' ఇత్యనేన, "?Rయావాన్వా అయమ్' ఇత్యస్యాన్వయాభావ ఇత్యేవ వక్తవ్యే, "?Rదహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ:' ఇతి "?Rఅయమాకాశస్తావానేషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ: ఇతి చాధికాంశోదాహరణం తు, పూర్వపక్షేఽన్వయాభావలక్షణదోషాభావప్రదర్శనార్థమ్ । తథాహి । "?Rదహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ:' ఇత్యుక్త్వాకాశస్య సర్వాధారతయా హృత్పద్మస్థత్వాఙ్గీకారేఽస్త్యన్వయ: । హృదయాకాశస్థముపాస్యమిత్యుక్తే, కిం తత్ర విద్యత ఇతి ప్రశ్నే, "?Rయావాన్వా అయమాకాశ:' ఇతి ప్రాగుక్త్వాకాశమేవ విశిష్యోభే "?Rఅస్మిన్నిత్యాది పరిహారసంశ్లేషాత్ । తథాచ విష్ణుపక్షేఽన్వయాసమ్భవాత్ ఆకాశపక్షే తత్సమ్భవాదాకాశ ఏవ హృత్పద్మస్థ ఇతి భావ: ।।5 ।। ఓం అనుకతేస్తస్య చ ఓం ।। "?Rకథం ను తద్విజానీయామ్' ఇతి శ్రుత్యుక్తమానుకూల్యేన గృహ్యమాణత్వం సుఖశబ్దసామ్యాత్కిం జ్ఞానిసుఖస్యోత విష్ణోరితి సన్దేహే, జ్ఞానిసుఖస్యైవేతి పూర్వ: పక్ష: । విష్ణోరేవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rవిపరీతశ్రుతిభ్రమ:' ఇత్యుక్తన్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -

?Rతదేతదితి మన్యన్తే కథం ను తద్విజానీయామితి తేషాం సుఖం శాశ్వతమిత్యుక్త్వజ్ఞానిసుఖగ్రహణమితి విపరీతశ్రుతిభ్రమ: ।।6 ।।

?R।। తదితి ।। "?Rతదేతదితి మన్యన్తేఽనిర్దేశ్యపరమం సుఖమ్' ఇత్యత్ర, తదేతచ్ఛబ్దాభ్యాం, "?Rకథం ను తద్విజానీయామ్' ఇత్యత్ర, తచ్ఛబ్దేన చ, "?Rఏకో వశీ సర్వభూతాన్తరాత్మా' ఏకం రూపం బహుధా య: కరోతి । తమాత్మస్థం యేఽను పశ్యన్తి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్' ఇత్యుక్త్వమానిసుఖస్యైవ గ్రహణం పరామర్శ:, నతు "?Rఏకో వశీ' ఇత్యాదిప్రకృతాత్మపరామర్శ:, జ్ఞానిసుఖస్య నపుంసకలిఙ్గసుఖశబ్దేన ప్రకృతస్య, "?Rతదేతత్' ఇత్యనేన సుఖశబ్దసమానాధికృతేన తదేతత్' ఇతి వాక్యసమానవిషయక "?Rకథం ను తద్విజానీయామ్' ఇతి వాక్యగతతచ్ఛబ్దేనైవ చ పరామర్శ ఉపపద్యతే । నత్వతథావిధస్య పరమాత్మన ఇతి విపరీతశ్రుతిభ్రమ ఇత్యర్థ: । ఏవం చ, "?Rనిత్యో నిత్యానామ్' ఇత్యాదివిష్ణుప్రస్తావకవాక్యగతపుంలిఙ్గ "?Rనిత్య:' ఇత్యాది శ్రుత్యపేక్షయా, "?Rతదేతదితి మన్యన్తేఽనిర్దేశ్యమ్' ఇత్యాదివాక్యగత "?Rతదేతత్సుఖమ్' ఇత్యాదిశ్రుతేర్నపుంసకలిఙ్గత్వాదినా వైపరీత్యాత్తద్వాక్యగతతచ్ఛబ్దాదినా న

?Rవిష్ణుపరామర్శ: । కిం తు "?Rతేషాం సుఖం శాశ్వతమ్' ఇతి జ్ఞానిసుఖప్రస్తావకసుఖశ్రుతేర్వైపరీత్యాభావాత్తద్వాక్యాక్త్వజ్ఞానిసుఖస్యైవ పరామర్శ ఇతి విపరీతశ్రుతిరేవ పూర్వపక్షయుక్తి: । పూర్వపక్ష్యభిప్రాయస్య భ్రమత్వాదుభయత్ర

భ్రమపదప్రయోగ: I (అయం చ న్యాయ:, స్వపక్షసాధకహేతో: పరపక్షప్రతిక్షేపేऽపి వ్యాపారాత్, అప్రాప్తస్య చ ప్రతిక్షేపాయోగాత్, ప్రాప్తేశ్చ పుంలిఙ్గాపేక్షయా విపరీతనపుంసకసుఖశ్రుతిమూలత్వమితి సూచనేన సూచిత: I అత ఏవోక్త్ం భాష్యే- "?Rనచ జ్ఞానిసుఖమనుభాతి సర్వమ్ I నచ తద్భాసా' ఇతి) II 6 II ఓం శబ్దాదేవ ప్రమిత: ఓం II "?Rఈశానో భూతభవ్యస్య' ఇతిశ్రుత్యుక్త్ఈశాన: కిం ముఖ్యవాయురుత విష్ణురితి ప్రేరకత్వసామ్యేన సన్దేహే, ముఖ్యావాయురేవేతి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rలిఙ్గావకాశరాహిత్యభ్రమ:' ఇత్యుక్త్న్యాయం పూవర్పక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -

?Rఊర్ధ్వం ప్రాణమున్నయతీత్యాదిలిఙ్గానాం ప్రాణాదన్యత్రావకాశరాహిత్యమితి భ్రమ: I ఏవమేవైష ప్రాణ ఇతరాన్ప్రాణాన్పృథక్పృథగేవ సన్నిధత్తే ఇత్యాదివాక్యాద్భ్రమ: II 7 II

?RII ఊర్ధ్వమితి II "?Rఈశానో భూతభవ్యస్య' ఇతి విషయవాక్యశేషరూపోర్ధ్వం ప్రాణమున్నయతి' ఇత్యాదివాక్యోక్తా్నాం, ప్రాణవ్యవస్థాపకత్వమధ్యమత్వసర్వదోపాస్యత్వానాం ముఖ్యప్రాణాదన్యత్ర, విష్ణావవకాశరాహిత్యమితి భ్రమ ఇత్యర్థ: I అస్మిన్భ్రమే కిం కారణమిత్యత ఆహ- ఏవమితి II ఆదిపదేన "?Rయోऽయం మధ్యమ: ప్రాణ:' "?Rకువిదఙ్గ:' ఇతి వాక్యద్వయస్య గ్రహణమ్ I తతశ్చ ముఖ్యప్రాణాదన్యత్రావకాశరహితప్రాణవ్యవస్థాపకత్వాదిలిఙ్గసముదాయాదీశానో ముఖ్యవాయురేవేతి I అత్రాపి లిఙ్గావకాశరాహిత్యమేవ యుక్తి్: I భ్రమపదప్రయోగ: పూర్వవదేవ I (అయం చ న్యాయ: శబ్దాదేవేత్యేవకారేణ స్వభావత: ప్రబలశ్రుత్యపేక్షయా లిఙ్గానాం దుర్బలత్వోక్త్యా సూచితో భవతి) II 7 II ఓం కమ్పనాత్ ఓం II "?Rమహద్భయం వజ్రమ్' ఇతి శ్రుత్యుక్త్ం వజ్రం కిమిన్ద్రాయుధముత విష్ణురితి ప్రసిద్ధిలిఙ్గాభ్యాం సన్దేహే, ఇన్ద్రాయుధమేవేతి పూర్వ: పక్ష: I విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర తాదృగ్ద్వయమిత్యుక్త్న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -

?Rవజ్రశబ్ద ఉద్యతత్వలిఙ్గం చ తాదృగ్ద్వయమ్ II 10 II
ఆదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వముభయలోకసఞ్చరణమాదిత్యేనైవాయం జ్యోతిషాస్త ఇత్యవధారణమిత్యాదీనాం పరమాత్మన్యవకాశాభావో బహుతాదృక్తవమ్ II 11 II

?RII వజ్రశబ్ద ఇతి II లిఙ్గం చేత్యత: పరమితిశబ్దోऽధ్యాహార్య: I వజ్రశబ్దోద్యతత్వలిఙ్గయోస్తాదృక్తవం నామ, ఇన్ద్రాయుధాదన్యత్ర పరమాత్మన్యవకాశరాహిత్యమితి జ్ఞాతవ్యమ్ I అత్ర శ్రుతిలిఙ్గయోర్వైజాత్యాద్ ద్వయమిత్యుక్త్మ్ I తతశ్చేన్ద్రాయుధాదన్యత్రావకాశరహితశ్రుతిలిఙ్గాభ్యాం వజ్రశబ్దవాచ్యమిన్ద్రాయుధమేవేతి భావ: I (అయం చ న్యాయో నిరవకాశసర్వజగచ్చేష్టకత్వలిఙ్గోక్తయా వజ్రశబ్దస్యోద్యతత్వలిఙ్గస్య చ సావకాశత్వోక్తయా సూచితో భవతి I) II 10 II ఓం జ్యోతిర్దర్శనాత్ ఓం II "?Rయోऽయం విజ్ఞానమయ: ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి:' ఇతి వాక్యోక్తం జ్యోతి: కిం జీవ ఉత విష్ణురితి జ్ఞానరూపత్వసామ్యేన సన్దేహే,

జీవ ఏవేతి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్త: l తత్ర "?Rబహుతాదృక్త్వమ్' ఇత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి- ఆదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వమిత్యాదినా ll జీవ ఏవేదం జ్యోతి:, తస్యాదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వోక్తే_: l నను, "?Rకిం జ్యోతిరయం పురుష:' ఇత్యాదిత్యజ్యోతి:, "?Rసమ్రాడితి హోవాచ' ఇత్యాదినోక్త_మాదిత్యజ్యోతిష్ట్వమ్' "?Rప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి:' ఇత్యుక్త_జ్యోతిష: కథమితి చేన్న l యస్య పురుషస్యాదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వముక్త_మ్' తస్యైవ "?Rఆత్మైవాస్య జ్యోతిర్భవతి' ఇతి శ్రుత్యా(సుప్త్యాదావా)త్మజ్యోతిష్ట్వోక్తౌ_ కతమ ఆత్మేతి తదాత్మ(త్వ)ప్రశ్నే జ్యోతిష ఉక్త_త్వాదితి భావ: l ఆదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వం తు "?Rన తత్ర సూర్యో భాతి' ఇత్యాదే: పరమాత్మన్యనవకాశమ్ l "?Rస సమాన: సన్నుభౌ లోకావనుసఞ్చరతి' ఇత్యనేన లోకసఞ్చరణం చ జ్యోతిష ఉచ్యతే, తచ్చ జీవ(స్యైవ)స్య కర్మవశాద్యుక్త_మ్, ఈశ్వరే కర్మాభావాదనవకాశమ్ l (నను) యస్యాదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వముక్త_ం, స జీవ ఏవాస్తు, తస్య చ ఆత్మైవాస్య జ్యోతి:' ఇత్యత్ర పరమాత్మజ్యోతిష్ట్వముచ్యతే l తదాత్మప్రశ్నే చ "?Rయోఽయం విజ్ఞానమయ:' ఇత్యాదినా జ్యోతిష ఆమ్నానాత్పరమాత్మైవేదం జ్యోతిరిత్యత ఉక్త_మ్ - ఆదిత్యేనైవాయం జ్యోతిషాస్తే ఇత్యవధారణమితి ll "?Rఆత్మైవాస్య జ్యోతి:' ఇత్యత్ర న జీవస్య పరమాత్మజ్యోతిష్ట్వముచ్యతే, జీవస్య పరమాత్మజ్యోతిష్ట్వస్యైవాయోగాత్ l తథాత్వే పరమాత్మనోఽస్తమయాదిశూన్యస్య జాగ్రత్యపి జ్యోతిష్ట్వప్రాప్త్యా "?Rతదాదిత్యేనైవాయం జ్యోతిషాస్తే చన్ద్రమసైవాయం జ్యోతిషాస్తే' ఇత్యవధారణానుపపత్తి: l ఆత్మైవాస్య జ్యోతిరిత్యుక్త్యా_ర్థస్య "?Rఅత్రాయం పురుష: స్వయం జ్యోతి:' ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధశ్చ సఙ్గ్రాహ్య ఇతి భావ: l యద్వాదిపదేన "?Rఇమం లోకమతిక్రామతి మృత్యో రూపాణి సా వాయం పురుషో జాయమాన: శరీరమభిసమ్పద్యమాన: పాప్మభి: సంసృజతే, ఉత్క్రామన్మ్రియమాణ: పాప్మనో విజహాతి ఉభయాన్పాప్మన ఆనన్దాశ్చ పశ్యతి స యత్రత్ర ప్రస్వపితి స్వప్నాన్తముచ్చావచమీయమాన ఉభయాని పశ్యన్' ఇత్యాదిజీవలిఙ్గానాం పరమాత్మన్యవకాశరహితానాం గ్రహణమ్ l తేన బహుతాదృక్త్వ(ముక్త_)ముపపన్నమ్ l ఇత్యాదీనామిత్యనేన బహుతాదృక్త్వమితి విగ్రహ: ప్రదర్శితో భవతి l తతశ్చ

?Rజీవాదన్యత్రావకాశరహితబహులిఙ్గేభ్యో జీవ ఏవేదం జ్యోతిరితి భావ: l (అయం చ న్యాయో "?Rవిష్ణురేవ' ఇతి సాధారణతయా, నిరవకాశత్వేన, శ్రుతిత్వేన జాత్యా చ ప్రబలవిష్ణుశబ్దోపేతాచ్ఛ్రుతిప్రదర్శకదర్శనపదోపాదానాదతో దుర్బలస్య హేతో: పూర్వపక్షే సూచనాత్తస్య చ ప్రాబల్యాభిమానం వినా సాధకోక్త్యయోగాత్సూచిత:) ll 11 ll ఓం ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ ఓం ll "?Rఆకాశో వై నామ నామరూపయోర్నిర్వహితా' ఇతివాక్యోక్త_ ఆకాశ: కిం భూతాకాశ:, ఉత విష్ణు:, ఇతి ప్రయోగాత్సన్దేహే, భూతాకాశ ఏవేతి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్త: l తత్రోక్త_స్య విరోధ ఇత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -

?Rవై నామేతి ప్రసిద్ధిద్యోతకనిపాతద్వయం రూఢిత్యాగేనోక్త_యౌగికార్థస్వీకారే విరోధ: ll 12 ll జీవేశ్వరాభేదే ఈశ్వరోక్త_వప్యర్థాజ్జీవ ఏవోచ్యత ఇత్యర్థాత్తథాగతి: ll 13 ll

?R।। వై నామేతి ।। వై నామేతి నిపాతద్వయమాకాశశబ్దార్థస్య ప్రసిద్ధిద్యోతకం, ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢిత్యాగేన "?Rఆకాశస్తల్లిఙ్గాద్' ఇత్యత్రోక్త్తవిష్ణురూపయౌగికార్థస్వీకారే విరోధి స్యాదిత్యర్థః । "?Rప్రసిద్ధిద్యోతకః' ఇతి హేత్వర్థగర్భం విశేషణమ్ । నహి విష్ణోస్తన్నిర్వహితృత్వం వా ప్రసిద్ధమితి భావః । అనేన, "?Rఉక్త్తస్య విరోధ ఇత్యనువ్యాఖ్యానే నిపాతద్వయేనేతి శేష ఇత్యుక్త్తం భవతి । (యద్వా ఉక్త్తస్య శ్రుతౌ ప్రయుక్త్తస్యాప్రసిద్ధస్య విష్ణుపక్షే విరోధ ఇతి యథాశ్రుతమితి) తతశ్చాకాశపదార్థత్వేనాప్రసిద్ధస్య ప్రాగుక్త్తవిష్ణోః స్వీకారే ప్రసిద్ధిద్యోతకనిపాతద్వయవిరోధాద్ భూతాకాశే తదానుకూల్యాద్ భూతాకాశమేవాకాశపదవాచ్యమితి భావః । (అయం చ న్యాయోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాద్' ఇత్యనేన ప్రసిద్ధకాశవిలక్షణప్రతిపాదకేన విలక్షణాకాశాఙ్గీకారే ప్రసిద్ధిద్యోతకనిపాతద్వవిరోధ ఇతి సూచితో భవతి) ।। 12 ।। ఓం సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన ఓం ।। "?Rస యత్తత్ర కిఞ్చిత్పశ్యత్యనన్వగత స్తేన భవతి' ఇతి శ్రుత్యుక్త్తం స్వప్నాదిద్రష్టృత్వం (కిం) జీవస్యోత విష్ణోరితి లోకప్రసిద్ధయసఙ్గత్వలిఙ్గాభ్యాం సన్దేహే, జీవస్యైవేతి పూర్వః పక్షః, విష్ణోరేవేతి సిద్ధాన్తః । తత్రార్థాత్తథాగతిరిత్యుక్త్తన్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన (తావద్) వివృణోతి- జీవేశ్వరాభేద ఇతి ।। నిమిత్తసప్తమీయమ్ । ఈశ్వరోక్త్తావపి అసఙ్గత్వలిఙ్గబలేన "?Rస యత్తత్ర కిఞ్చిత్పశ్యతి' ఇత్యుక్త్తస్వప్నాదిద్రష్టృత్వేన (సిద్ధాన్తినా) ఈశ్వరోక్త్తావిత్యర్థః । అపిశబ్దోఽస్వరససూచనార్థః । తతశ్చాయమర్థః - అసఙ్గత్వలిఙ్గబలాచ్ఛ్రుత్యుక్త్తం స్వప్నాదిద్రష్టృత్వమీశ్వరస్యేతి న వాచ్యమ్ । యతో జీవేశ్వరయోరభేదేన చైతన్యరూపార్థవివక్షయాసఙ్గత్వేన "?Rఅసఙ్గో హ్యయమ్' ఇతి శ్రుతౌ జీవ ఏవోచ్యతే । తతశ్చ లోకప్రసిద్ధయా "?Rస యత్తత్ర కిఞ్చిత్పశ్యతి' ఇత్యత్రాపి స్వప్నాదిద్రష్టృత్వేన జీవ ఏవోచ్యత ఇతి । నను తథాపి జీవ ఏవేత్యవధారణానుపపత్తిః । యథా స్వప్నాదిదర్శనస్య జీవే ముఖ్యత్వేనాసఙ్గత్వమభేదాభిప్రాయేణ నీయతే, తథాసఙ్గస్యేశ్వరే ముఖ్యత్వేన స్వప్నాదిదర్శనస్యాభేదాభిప్రాయేణ నేతుం శక్యత్వాదితి చేన్న, చైతన్యైక్యాభిప్రాయేణ తద్గతాసఙ్గత్వస్య జీవేఽముఖ్యవృత్తివదీశ్వరే స్వప్నాదిద్రష్టృత్వస్య విశిష్యనిష్ఠస్యాముఖ్యతోఽపి వక్తుమయోగాదితి । ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థః । ఏవమ్ప్రకారార్థాత్తథాగతిరిత్యర్థః । యద్వా జీవేశ్వరాభేద ఏవ కుతః సిద్ధ ఇత్యత ఆహ- ఇత్యర్థాదితి ।।
ఇత్యర్థాదసఙ్గత్వస్వప్నాదిద్రష్టృత్వరూపవిశేషణద్వయసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా, తథా జీవేశ్వరయోరభిన్నత్వేన, గతిరవగతిరిత్యర్థః ।
ఏవంచాసఙ్గత్వస్వప్నాదిద్రష్టృత్వలిఙ్గాన్యథానుపపత్త్యాభేదస్య సిద్ధేర్జీవ ఏవాయం స్వప్నాదిద్రష్టేత్యర్థః । (అయం చ న్యాయో "?Rభేదేన' ఇత్యనేన స్వప్నాదిదర్శినోఽసఙ్గత్వాన్యథానుపపత్త్యా తద్విరుద్ధాఽభేదప్రాప్తిరితి సూచితో భవతి) ।। 13 ।। ఓం పత్యాదిశబ్దేభ్యః ఓం ।। "?Rఏష నిత్యో మహిమా బ్రాహ్మణస్య' ఇతి శ్రుత్యుక్త్తబ్రాహ్మణః కిం విరిఞ్చ ఉత విష్ణురితి అజశ్రుతినిత్యమహిమత్వలిఙ్గాభ్యాం సన్దేహే, విరిఞ్చ ఏవేతి పూర్వః పక్షః, విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్తః ।

తత్రైతదవ్యవహితపూర్వాధికరణసమ్బన్ధ్యర్థాత్తథాగతిరిత్యుక్త్న్యాయ ఏవ "?Rసమస్తమేతత్' ఇత్యత్రైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యభిప్రేత్య తం న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి-

?Rబ్రాహ్మణశబ్దస్య పాపాలేపలిఙ్గస్య చ చతుర్ముఖేన సహ పరమాత్మనోఽభేదం వినావకాశరాహిత్యాదర్థాదభేదప్రాప్తిరితి సమస్తమేతత్ ।। 14 ।। ।।

?R।। బ్రాహ్మణశబ్దస్యేతి ।। బ్రాహ్మణశబ్దస్య "?Rస న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కర్మణా కనీయాన్' ఇతి పాపాద్యలేపలిఙ్గస్య చైకనిష్ఠతయా ప్రతీతస్య విష్ణువిరిఞ్చాన్యతరగ్రహణేఽయోగాచ్చతుర్ముఖస్య పరమాత్మనాభేదం వినా శబ్దలిఙ్గయోరవకాశరాహిత్యాదర్థాత్తదన్యథానుపపత్త్యాభేదప్రాప్తిరిత్యేవమ్ప్రకారేణ సమస్తమేతదిత్యర్థ: । పూవర్ాధికరణవదిహాపి శ్రౌతోభయసామానాధికరణ్యస్యాక్షేపకతవం, విరిఞ్చరూపజీవేశ్వరాభేదస్యాక్షేప్యత్వం, విరిఞ్చ ఏవేతి నిర్బన్ధే కారణసద్భావశ్చేత్యేతత్సర్వం సమమిత్యభిప్రేత్య సమస్తమిత్యుక్త్మ్ । యద్వా "?Rఇతి' శబ్ద ఆద్యార్థే ప్రకారార్థే చ । ఇత్యనేన ప్రకారేణ, ఇత్యాది సమస్తమేతత్ , "?Rఉక్త్స్య విరోధ:' ఇత్యాదికం "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యన్తం న్యాయదశకం గ్రాహ్యమ్ । తథాహి । ఐక్యాభావే ఉక్త్స్య "?Rబ్రాహ్మణస్య' ఇత్యస్య నిత్యమహిమత్వాదిలిఙ్గస్య చ విరోధ: । బ్రాహ్మణాజాదిశబ్దా

?Rనిత్యమహిమత్వపాపాద్యలేపలిఙ్గాని చేతి బహుతాదృక్తవమ్ । బ్రాహ్మణాజాదిశబ్ద: పాపాద్యలేపలిఙ్గం చేతి తాదృగ్ద్వయమ్ । పాపాద్యలేపలిఙ్గస్య, చతుర్ముఖస్య పరమాత్మనాభేదం వినావకాశరాహిత్యభ్రమ: । వర్ణశూన్యత్వేన బ్రాహ్మణశబ్దస్య రూఢ్యా, విష్ణోర్విష్ణుజాతత్వాసమ్భవేనాజశబ్దస్య విష్ణుజాతత్వయోగేన, విష్ణావనవకాశ ఇతి విపరీతశ్రుతివిభ్రమ: । ఐక్యం వినా విష్ణువిరిఞ్చప్రతిపాదకవాక్యస్యైకార్థపరత్వరూపాన్వయాభావ: । పాపాద్యసఙ్గత్వనిత్యమహిమత్వాదిలిఙ్గస్య విష్ణువ్యతిరిక్త్చేతనేషు, బ్రాహ్మణాజాదిశబ్దానాం విరిఞ్చవ్యతిరిక్తే్ష్వదృష్టి: । ఐక్యం వినా విష్ణువిరిఞ్చప్రాపకలిఙ్గశబ్దానాం విరుద్ధతా । విష్ణువిరిఞ్చయోర్విశిష్య భేదస్యానుక్తి్: । విష్ణువిరిఞ్చయోరైక్యే, పాపాద్యసఙ్గత్వనిత్యమహిమత్వాదివిష్ణులిఙ్గానాం బ్రాహ్మణాజాదివిరిఞ్చశబ్దానాం చ బాహుల్యమితి । (ఏతే చ న్యాయా: శబ్దబాహుల్యప్రదశర్కేన సూత్రేణ లిఙ్గబాహుల్యాదర్థాత్తథాగతిరిత్యన్తానాం సర్వేషాం న్యాయానాముపలక్షణత్వేన సూచనాత్సిద్ధాన్తే విరిఞ్చస్య కర్మఫలాభావాయుక్తే్:, "?Rన కర్మణా వర్ధతే' ఇతి కర్మఫలరహితేన విష్ణునార్థాద్భేదస్య ప్రాప్తిరితి స్థితే, బ్రాహ్మణశబ్దపాపాద్యలేపలిఙ్గాన్యథానుపపత్త్యా తద్విరుద్ధాభేదప్రాప్తిరితి, అర్థాత్సూచితో భవతి ।) ।। 14 ।। ఇతి పూర్వపక్షన్యాయా: ।। అథ సిద్ధాన్తన్యాయా: ।। "?Rతా ఏవ బలవత్యస్తు గత్యన్తరవివర్జితా: । సిద్ధాన్తయుక్త్యో జ్ఞేయా దృశ్యన్తే తాశ్చ సర్వశ: ।।' ఇత్యనువ్యాఖ్యానే

"?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యాద్యుక్తా_ ఏవ సిద్ధాన్తన్యాయత్వేనోక్తా_: । తత్ర "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యుక్త_మేవ న్యాయం ద్యుభ్వాద్యధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి-

?Rతేషామేవ లిఙ్గశబ్దానాం ప్రాణానాం గ్రన్థిరసీత్యాదినాం విష్ణౌ ముఖ్యవృత్తిరితి బలవత్త్వమ్ । తస్య హి రుద్గ్రావణాదికర్తృత్వం ముఖ్యమ్ ।। 1 ।।

?R।। తేషామేవేతి ।। ఏవకారేణాత్మశబ్దముక్తో_పసృప్యత్వాదీనాం బలవత్త్వే (బాహుల్యే) కైముత్యమభిప్రైతి । తచ్ఛబ్దపరామృష్యమేవ దర్శయతి - ప్రాణానామితి ।। ముఖ్యవృత్తిముపపాదయతి - తస్యేతి ।। శబ్దముఖ్యవృత్తౌ ప్రవృత్తినిమిత్తాతిశయ: కారణమితి భావ: । తతశ్చ బలవద్యుక్తి_లిఙ్గబాహుల్యాద్ విష్ణురేవ ద్యుభ్వాద్యాయతనమిత్యర్థ: ।(అయం చ న్యాయ: "?Rఏతచ్ఛబ్దాద్' ఇత్యనేనైవ సూచితో భవతి । రుద్రాదిశబ్దస్యాన్తకత్వాదిలిఙ్గస్య చ విష్ణౌ ముఖ్యతోక్తయా విష్ణుసాధకత్వసూచనాత్) ।। 1 ।। "?Rఅనుక్తి_శ్చ' ఇత్యుక్త_న్యాయం భూమాధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి -

?Rప్రాణస్య విష్ణో: సకాశద్భుయస్త్వానుక్తి_: చశబ్దేన ఏష తు వా అతివదతి । య: సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణాద్విష్ణోర్భూయస్త్వోక్తి_శ్చ ।। 2 ।।

?R।। ప్రాణస్యేతి ।। అత్ర, భూమా విష్ణు: పూర్ణసుఖాభిధానాత్ సర్వేషాముపర్యుపదేశాచ్చ । నను, "?Rసర్వోత్తమత్వోపదేశేऽపి న విష్ణుత్వనిశ్చయ: । విష్ణువత్స్వేతరసర్వోత్తమత్వస్య వాయావపి సమ్భవాద్' ఇత్యత ఉక్త_ం - ప్రాణస్యేతి ।। యది ప్రాణస్య స్వేతరవిష్ణ్వాదిసర్వోత్తమత్వమఙ్గీక్రియతే, తర్హి కుత్రచిత్ ప్రాణస్య విష్ణో: సకాశాద్ భూయస్త్వోక్తి_: స్యాత్ । నచ సాऽస్తి । నచ కుత్రాప్యనుక్త_మఙ్గీకర్తుముచితమ్ । "?Rఅనుక్త_ం చ పఞ్చభిర్వేదైర్న వస్త్వస్తి కుతశ్చన' ఇత్యుక్తే_రితి భావ: । పూర్ణానన్దత్వమపి వాయౌ సావకాశం కథం విష్ణుత్వనిశ్చాయకమిత్యత ఆహ- చశబ్దేన ప్రాణాద్విష్ణోర్భూయస్త్వోక్తి_శ్చేతి ।। "?Rఅనుక్తి_శ్చ' ఇత్యనువ్యాఖ్యానగతచశబ్దేనేత్యర్థ: । చశబ్ద: పూవరో్క్తా_నుక్తి_సముచ్చయార్థ: । "?Rపూర్ణానన్ద: పూర్ణభుక్ పూర్ణకతర్ా' "?Rయతో వాచో నివర్తన్తే' ఇతి శ్రుతౌ, "?Rలక్షణం పరమానన్దో విష్ణురేవ న సంశయ: । అవ్యక్తా_దితృణాన్తాస్తు విప్రుడానన్దభాగిన: ।।' ఇతి స్మృతౌ చ ప్రాణాద్విష్ణురేవ పరమాన్దలక్షణభూయస్త్వోక్తే_రిత్యర్థ: । నను "?Rప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్' ఇత్యుపక్రమే ప్రాణశబ్దశ్రవణాత్ కథం భూమా విష్ణురిత్యతోऽప్యాహ- ప్రాణస్యేతి ।। ప్రాణస్య విష్ణో: ఇతి సామానాధికరణ్యమ్ । భూయస్త్వేత్యత: పూర్వమన్యస్యేతి శేష: । తథాచ, న విష్ణోర్భూమత్వాఙ్గీకారే ఉపక్రమగతప్రాణశబ్దవిరోధ: । తస్యాపి విష్ణుపరత్వాత్ । ప్రాణస్య

సకాశాదన్యస్య భూయస్త్వానుక్తే:। అన్యథా ప్రాణాపేక్షయోత్తమస్య విష్ణో: సద్భావేన తారతమ్యప్రకరణే తదనుక్తౌ నిమిత్తాభావేన తదుక్తి: స్యాదితి భావ:। అస్తు వోపక్రమగతప్రాణశబ్దో వాయుపర:। తథాపి న తస్య భూమత్వప్రాప్తిరిత్యత్రానువ్యాఖ్యానగతచశబ్దసూచితయుక్తిమాహ- చశబ్దేనేతి ।। ఉపక్రమోక్తప్రాణశబ్దస్య వాయుపరత్వేఽపి న తస్య భూమత్వమ్ । "?Rఏష తు వా అతివదతి' ఇత్యాదినా జ్ఞాపకేన ప్రశ్నాద్యధ్యాహారాత్, ప్రాణాద్విష్ణోభర్ాయస్త్వోక్తే:। తథాచ, తదనన్తరముక్తభూమ్నో విష్ణుత్వసమ్భవాదితి భావ:। ప్రశ్నాద్యధ్యాహారప్రకారం చ "?Rవ్యతిహారో వి ింపన్తి హి' ఇత్యత్ర స్పష్యయిష్యత్యాచార్య:। నను, ప్రాణశబ్దస్య విష్ణుపరత్వాఙ్గీకారే పూర్వవాక్యేన, "?Rతముత్క్రామన్తమ్' ఇతి భాష్యేణ, చ విరోధ:, వాయుపరత్వానఙ్గీకారే తు "?Rఇయదామననాద్' ఇత్యాదిసూత్రాదినా, ఛాన్దోగ్యభాష్యేణ, చ విరోధ ఇతి కథమేతదితి చేన్న । ప్రాణపదేన "?Rఆత్మన ఆకాశ: సమ్భూత:' ఇతివత్ , అన్తర్యామివివక్షయా విష్ణోరుక్తే:। ఏతేనోక్తయనుక్తయోర్విరోధోఽపి పరిహృత:। యదా ప్రాణశబ్దస్య అన్తర్యామివివక్షయా విష్ణుపరత్వం, తదా ప్రశ్నాద్యధ్యహారానభ్యుపగమేన ప్రాణాదన్యస్య భూయస్త్వాదనుక్తి:,

?Rయదా తు ముఖ్యప్రాణపరత్వం, తదా వ్యతిహారాధికరణోక్తన్యాయేన, ప్రశ్నాద్యధ్యాహారేణ ప్రాణాద్విష్ణోర్భ్యాయస్త్వోక్తిరితి పక్షభేదేన దోషాభావాదితి భావ:। (అయం చ న్యాయ: "?Rఅధ్యుపదేశాద్' ఇత్యనేనైవ, విష్ణోరేవ భూయస్త్వోక్తే:, ప్రాణస్య తదభావాత్సూచితో భవతి । చశబ్దసూచితోక్తిరూపోఽపి న్యాయ:, తేనైవ సూత్రాంశేనోక్త:। "?Rవ్యతిహారో విశింపన్తి హీతరవద్' ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రాణాదధికస్యోపదేశాదిత్యర్థభలాభాత్) ।। 2 ।। విరుద్ధతేత్యుక్తమేవ న్యాయమక్షరాధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి -

?Rసర్వాధారప్రకృత్యాధారత్వం విష్ణోరన్యస్య విరుద్ధమ్ ।

?R।। సర్వాధారేతి ।। "?Rతద్వా ఏతదక్షరం గార్గీ' ఇత్యుక్తమక్షరం బ్రహ్మైవ । "?Rయదూర్ధ్వం గాగిర్ దివో యదర్వాక్ పృథివ్యా యదన్తరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశ ఏవ తదోతం చ ప్రోతం చ' ఇత్యాకాశాఖ్యప్రకృతే: సర్వాధారత్వముక్త్వా, "?Rఏతస్మిన్నల్వక్షరే గార్గి ఆకాశ ఓతశ్చ ప్రోతశ్చ' ఇతి శ్రుత్యా, అక్షరస్యోచ్యమానం సర్వాధారప్రకృత్యాధారత్వం విష్ణోరన్యస్య (శ్రీతత్వస్య) విరుద్ధమిత్యర్థ:। (కుత ఏతదిత్యత:) విష్ణో: సర్వాశ్రయత్వే ప్రమాణమాహ-

?Rపతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం విశ్వాత్మానం పరాయణమ్ ఇత్యాది శ్రుతే:। అనశనోక్తిస్త్వనుజీవనార్థత్వేనైవ సావకాశా ।। 3 ।। అచేతనస్యేక్షణాదృష్యి:। బహుభావశ్రుతిస్త్వన్యభావం వినా తత్తన్నియామకతయా స్వరూపబహుత్వార్థత్వేనైవ యుజ్యతే ।। 4 ।।

?R।। పతిం విశ్వస్యేతి ।। "?Rవిశ్వస్య పతిమ్' సకలలోకపాలకత్వేన తదాధారత్వమ్ ।
"?Rఆత్మేశ్వరమ్' లక్ష్మ్యాదిసకలచేతననియామకత్వేన తదాధారత్వమ్ । "?Rవిశ్వాత్మానమ్'
"?Rపరాయణమ్' ఇతి పదయోరపి క్రమేణ పూర్వోక్త ఏవార్థ: । ఆదిపదేన, సర్వాశ్రయత్వం
విష్ణోరన్యస్య విరుద్ధమిత్యత్ర, భావ్యోదాహృతం ప్రమాణం సఙ్గృహీతమ్ ।
పూర్వపక్షసాధకత్వేనోక్తయుక్తే: శ్రౌతత్వాత్సావకాశత్వమాహ- అనశనోక్తిస్త్వితి ।। తతశ్చ
విష్ణోరన్యస్య, సర్వాధారప్రకృత్యాధారత్వస్య విరుద్ధత్వాద్ విష్ణురేవాక్షరశబ్దవాచ్య ఇతి భావ: ।
(అయం చ న్యాయ: "?Rఅమ్బరాన్తధృతే:' ఇత్యనేన ప్రస్తావసమ్భావితహేతుప్రతిపాదకేన
ప్రకృత్యాధారస్య విరుద్ధమితి సూచితో భవతి ।) ।। 3 ।। "?Rఅదృష్యి:' ఇత్యుక్తన్యాయం
సదధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి - అచేతనస్యేతి ।। "?Rసదేవ'
ఇత్యాదిసచ్ఛబ్దవాచ్యో విష్ణురేవ । "?Rతదైక్షత' ఇతీక్షతిశ్రవణాత్ । నచ తదచేతనప్రకృతౌ
సమ్భవతి । అచేతనస్యేక్షణాదృష్యేరిత్యర్థ: ।
(వ్యాప్తిమాత్రస్యాసాధకత్వాత్ప్రధానస్యాచేతనత్వాదితి హేతువాక్యం చోపస్కర్తవ్యమ్)
పూర్వపక్షయుక్తే: శ్రౌతత్వాత్సావకాశత్వమాహ- బహుభావేతి ।। "?Rఅన్యభావమ్' పరిణామమ్
। "?Rబహుత్వార్థత్వేనైవ' ఇత్యేవకారేణ చేతనస్య వికారాసమ్భవమ్,
సిద్ధాన్తయుక్తేర్నిరవకాశత్వం చాభిప్రైతి । ఏవంచ జడత్వేన
ప్రధానస్యేక్షణా(సమ్భవాత్)దృష్యే:, విష్ణౌ చ తదదృష్యే:, (తత్సమ్భవాత్) విష్ణురేవ
సచ్ఛబ్దవాచ్య ఇత్యర్థ: । (అయం చ న్యాయ: ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్స:'
ఇత్యనేనైవాచేతనస్యేక్షణాదృష్యిరిత్యుక్తో భవతి ।) ।। 4 ।। "?Rఅన్వయాభావ:'
ఇత్యుక్తన్యాయం దహరాధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి -

?Rఆకాశపక్ష ఏవాన్వయాభావ: । విష్ణుపక్షే తు యోఽన్వేష్యవ్యో భగవాన్ తస్యాన్తర్హృదయే
యావాన్వాయమాకాశస్తావానాకాశ: తస్మిన్ద్యావాపృథివీ అన్తరేవ సమాహితే, స
భగవానపహతపాప్మేత్యన్వయ: ।। 5 ।।

?R।। ఆకాశపక్ష ఏవేతి ।।"?Rదహరాకాశస్థముపాస్యమ్' ఇత్యుక్తే, "?Rకిం తదత్ర విద్యతే' ఇతి
ప్రశ్నే, "?Rయావాన్వా' ఇత్యస్యాన్వయాదర్శనాత్ । నహి దహరాకాశస్థో వ్యాప్తాకాశోఽన్వేష్యవ్య
ఇత్యుపపద్యతే, తదభావాదయోగాచ్చ । నచ దహరాకాశమేవ విశిష్య, "?Rఉభే అస్మిన్'
ఇత్యాదిపరిహార ఇతి యుక్తమ్, దహరస్యావ్యాప్తత్వేన విశేషణాయోగాత్ । పృథివ్యాదీనాం
ముఖ్యతోఽనుపాస్యత్వాచ్చేతి భావ: । ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ- విష్ణుపక్ష ఇతి ।।
"?Rతస్మిన్యదన్త:' ఇత్యత్ర హృత్పద్మస్థాకాశగతం బ్రహ్మాన్వేష్యవ్యమిత్యుచ్యతే ।
"?Rబ్రహ్మపుర:' పదేనైవ బ్రహ్మస్థితిసిద్ధే: । నచైవం "?Rకిం తదత్ర' ఇతి ప్రశ్నానుపపత్తి: ।
తస్య, "?Rకీదృశం తత్' ఇతి ధర్మవిషయత్వేన స్వరూపవిషయకత్వాభావాదితి
ప్రశ్నవాక్యాభిప్రాయం సిద్ధవత్కృత్య "?Rఅన్వేష్యవ్య:' ఇత్యనూద్య వాక్యాన్వయ: ప్రదర్శిత: ।
తస్య, భగవత: । తావానాకాశ:, విద్యత ఇతి శేష: । తస్మిన్, ఆకాశే, విష్ణౌ వా । ఉపలక్షణం
చైతత్ । "?Rనాస్య జరయైతజ్జీర్యతే, న వధేనాస్య హన్యతే' ఇతి

వాక్యోక్త_ధర్మాన్తరయుక్త_శ్చేత్యపి గ్రాహ్యమ్ I తథాచ ఆకాశపక్ష ఏవాన్వయాభావాత్, విష్ణుపక్షే చాన్వయభావాద్, విష్ణురేవ హృత్పద్మస్థ ఇత్యర్థ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రసిద్ధేశ్చ' ఇత్యనేన విష్ణోరేవ దహరాకాశస్థత్వం ప్రసిద్ధం నాకాశస్యేతి వదతా సూచితో భవతి I తదుక్త_ం తత్వప్రకాశికాయామ్- "?Rనహి దహరాకాశస్థో వ్యాప్తాకాశోఽన్యేష్వవ్య ఇతి యుజ్యతే, తదభావాత్' ఇతి I అత ఏవైతత్సూత్రవ్యాఖ్యానావసరే న్యాయసమ్బన్ధ: ప్రదర్శిత: I) II 5 II "?Rవిపరీతశ్రుతిభ్రమ:' ఇత్యుక్త_న్యాయం "?Rఅనుకృతేస్తస్య చ' ఇత్యధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి -

?Rయజ్ఞానాచ్ఛాశ్వతం సుఖం స భగవాన్యద్బ్రహ్మానిర్దేశ్యం సుఖమితి వదన్తి తదేతత్సుఖరూపమితి మన్యన్తే I అత: పూర్వవాదవిపరీతైవ శ్రుతి: I పూర్వవాదోక్త_యోజనా తు భ్రమ ఏవ II 6 II

?R II యజ్ఞానాచ్ఛాశ్వతం సుఖమిత్యాదినా II "?Rతదేతదితి మన్యన్తే' ఇతి వాక్యస్య జ్ఞానిసుఖపరత్వే, "?Rతేషాం సుఖమ్' ఇతి జ్ఞానిసుఖస్య ప్రకృతత్వాత్ప్రకృతపరామర్శత్వమ్ I విష్ణుపరత్వే తు, తస్యాప్రకృతత్వాదప్రకృతపరామర్శ: స్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థం విష్ణో: ప్రకృతత్వముపపాదయితుం "?Rయజ్ఞానాచ్ఛాశ్వతం సుఖం స భగవాన్' ఇత్యుక్త_మ్ I "?Rతమాత్మస్థమ్' ఇత్యుపనిషద్వాక్యే, తచ్ఛబ్దేన, "?Rనిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్' ఇతి ప్రకృతవిష్ణో: పరామర్శ ఇతి భావ: I నను, పరమాత్మన: ప్రకృతత్వేఽపి నపుంసకసుఖశబ్దేనాప్రకృతత్వజ్ఞానిసుఖస్య చ తాదృశసుఖశబ్దేన ప్రకృతత్వాత్తస్యైవ పరామర్శో యుక్త_ ఇత్యత:, తద్వాక్యం యోజయతి- యద్బ్రహ్మేతి II తదేతత్స్వరూపమితి II తద్, అనిర్దేశ్యం సుఖమ్, ఏతస్య, ప్రకృతస్య భగవత: స్వరూపమిత్యర్థ: I న చైవమభ్యుపగమే కారణాభావ: I "?Rతమేవ భాన్తమ్' ఇత్యాద్యుక్త_హేతూనామనుపపత్తేరితి భావ: I కథమనేన న్యాయో వివృత ఇత్యత ఆహ- అత ఇతి II అత ఉక్త_ప్రకారేణ విష్ణువిషయత్వాత్ "?Rతదేతదితి మన్యన్తే' ఇతి శ్రుతి: పూర్వపక్షబాధకరూపైవేత్యర్థ: I పూర్వవాదినాపి నపుంసకలిఙ్గస్వారస్యాదేరుక్త_త్వాత్కథమేతదిత్యత ఆహ- పూర్వవాదోక్తే_తి II భ్రమో, భ్రమమూలికేత్యర్థ: I నన్వేవం సతి విపరీతశ్రుతేరేవ సిద్ధాన్తయుక్తి_త్వాదనువ్యాఖ్యానే భ్రమపదం కిమర్థమిత్యతో వాఽహ - పూర్వవాదేతి II "?Rఇతి సూచనాయ భ్రమపదప్రయోగ:' ఇతి వాక్యశేష: I (అయం న్యాయోఽనేనైవ సూత్రేణానన్యథాసిద్ధహేతుద్వయేన పూర్వవాదవిపరీతైవ శ్రుతిరితి సూచితో భవతి I) II 6 II "?Rలిఙ్గావకాశరాహిత్యభ్రమ:' ఇత్యుక్త_న్యాయం వామనాధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి-

?Rలిఙ్గానాం పరమాత్మన్యవకాశో విద్యత ఏవేతి తద్రాహిత్యం భ్రమ ఏవ I వామనశ్రుతేరేవానవకాశ ఇతి ఈశానశబ్దోక్తో_ విష్ణురేవ II 7 II

?R II లిఙ్గానామితి II లిఙ్గానాం, ప్రాణవ్యవస్థాపకత్వాదీనామ్ I విద్యత ఏవేత్యవధారణం తు, "?Rశబ్దాదేవ' ఇతి సూత్రానుసారేణ; సాధకప్రాబల్యానురోధిత్వాత్సాధ్యావధారణస్య I నను,

భ్రమత్వే హేతురనేనోచ్యతే, నతు న్యాయవివరణమిత్యత ఆహ- ఇతీతి ।। భ్రమో, భ్రమవిషయ: । సౌత్రప్రమితపదాభిప్రాయం వదంస్తత్ఫలమప్యాహ - వామనేతి ।। అనవకాశ:, విష్ణోరన్యత్రేతి శేష: । (యద్వా, "?Rపరమాత్మన్యవకాశో విద్యత ఏవ' ఇత్యత్ర, "?Rపరమాత్మన్యేవ' ఇతి ఏవకారసమ్బన్ధ: । "?Rలిఙ్గానామ్' ఇత్యనేనైవ వాక్యేన లిఙ్గానాం, ప్రాణవ్యవస్థాపకత్వాదిలిఙ్గానాం విష్ణోరన్యత్రావకాశరాహిత్యమితి న్యాయో వివృత: । తదుక్తం భాష్యే- "?Rతచ్చ లిఙ్గం విష్ణోరేవ' ఇతి । నను, పూర్వపక్షిణా విష్ణావవకాశరాహిత్యస్యైవోక్తత్వాత్కథమిత్యత ఆహ- తద్రాహిత్యమితి ।। లిఙ్గానాం పరమాత్మమాత్రనిష్ఠత్వే హేతుమాహ- వామనశ్రుతేరితి ।।) సిద్ధాన్తఫలకథనం తు మూల ఏవ స్పష్టమ్ । (అయం చ న్యాయో లిఙ్గానాం ప్రమితపదేన సావకాశత్వోక్త్యా, న లిఙ్గాని సావకాశానీతి సూచిత: ।) ।। 7 ।। "?Rతాదృగ్ద్వయమ్' ఇత్యుక్తన్యాయం వజ్రాధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి -

?Rవజ్రశబ్దస్యోద్యతత్వస్య చ విష్ణావేవావకాశ: । ఉద్యమిత్వమేవోద్యతత్వమితి ।। 10 ।।

?R।। వజ్రశబ్దస్యేతి ।। అత్ర వజ్రశబ్దోద్యతత్వయో: తాదృక్త్వం నామ వామనశ్రుతేరివ విష్ణోరన్యత్రానవకాశలక్షణం జ్ఞాతవ్యమ్ । అత ఏవ "?Rవిష్ణావేవ' ఇత్యుక్తమ్ । అన్యథా సకలజగచ్చేష్టకత్వవిరోధాదితి భావ: । నన్వస్తు "?Rవర్జనాద్వజ్రముచ్యతే' ఇతి వాక్యబలాద్వజ్రశబ్దస్య విష్ణుపరత్వమ్ । ఉద్యతత్వలిఙ్గస్య కథమిత్యత ఆహ- ఉద్యమిత్వమేవేతి ।। ఏవకారేణోన్నమనాదికం వ్యవచ్ఛినత్తి । హేతుస్తూక్త ఏవ । ఏవంచ నిరవకాశత్వరూపతాదృక్త్వోపేతవజ్రశబ్దోద్యతత్వలిఙ్గరూపద్వయాద్ వజ్రశబ్దవాచ్యో విష్ణురేవేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rకమ్పనాద్' ఇత్యనేన నిరవకాశలోకచేష్టకత్వోక్త్యా, తత్సహశ్రుతవజ్రశబ్దోద్యతత్వలిఙ్గయో: నిరవకాశత్వసూచనేన సూచితో భవతి । అత్ర సూత్రస్య, శ్రుతిలిఙ్గయో: సావకాశత్వప్రతిపాదనేఽపి వ్యాపారోఽస్తీతి దర్శయితుం భాష్యే "?Rఏజతీతి కమ్పనవచనాదుద్యతవజ్రో భగవాన్' ఇత్యుక్తమ్ । అన్యథా "?Rవజ్ర:' ఇత్యేవావక్ష్యత్ । సూత్రే చ వజ్రశబ్దసమన్వయాత్, శ్రుతిలిఙ్గయో: సావకాశత్వస్యాపి ప్రతిపాదనాత్, సమన్వేతవ్యశబ్దానుక్తి: ।) ।। 10 ।। "?Rబహుతాదృక్త్వమ్' ఇత్యుక్తన్యాయం జ్యోతిరధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి -

?Rఅయం పురుష: ఇతి సంసారీ । ఆత్మశబ్దోదిత ఏవ విష్ణు: । అత ఆదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వం సంసారిణ ఏవ । ఆదిత్యేనైవేత్యవధారణం బాహ్యజ్యోతిష్షు ప్రాధాన్యాపేక్షయేత్యాది ।

?R।। అయం పురుష ఇత్యాదినా ।। "?Rహృద్యన్తర్జ్యోతి:' ఇతి వాక్యస్య విష్ణుపరత్వే, "?Rఆదిత్యాదిజ్యోతి: సమ్రాడ్' ఇతి వాక్యోక్తాదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వం న బాధకమితి వక్తుమాహ- అయం పురుష ఇతి ।। "?Rకిం జ్యోతిరయం పురుష:' ఇత్యుక్త:, సంసారీత్యర్థ: । "?Rన తద్భాసయతే సూర్య:' ఇత్యాదివచనాన్ముక్తస్యాప్యాదిత్యజ్యోతిష్ట్వాయోగాత్ సంసారీత్యుక్తమ్

। నన్వస్యైవ సంసారిణో వాగాది(జ్యోతిషాం)శాన్తౌ సత్యాం, "?Rఆత్మైవాస్య జ్యోతి:' ఇతి స్వయంశబ్దపర్యాయాత్మశబ్దేన స్వయం జ్యోతిష్ట్వోక్తౌ, "?Rకతమ ఆత్మా' ఇతి తదాత్మప్రశ్నే, "?Rయోఽయం విజ్ఞానమయ:' ఇతి వాక్యస్య ప్రవృత్తత్వేన తస్య విష్ణుపరత్వం కథమిత్యత ఆహ- ఆత్మశబ్దోదిత ఇతి

?R।। "?Rఆత్మైవాస్య జ్యోతి:' ఇతి వాక్యస్థాత్మశబ్దోదితో విష్ణురేవేత్యర్థ: । "?Rఅయం పురుష:' ఇతి సంసారీత్యుక్త్స్య ఫలమాహ- అత ఇతి ।। యత:, "?Rఅయం పురుష:' ఇతి సంసారీ, అతస్తత్రోక్త్మాదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వం తస్యైవేత్యర్థ: । నన్వాత్మశబ్దస్య విష్ణుపరత్వే, తస్యాస్తమయాదిశూన్యత్వేన తజ్జ్యోతిష్ట్వస్య సర్వదా జీవే సత్త్వాత్ "?Rఆదిత్యేనైవ' ఇతి "?Rచన్ద్రమసైవ' ఇత్యవధారణానుపపత్తిరిత్యత ఆహ- ఆదిత్యేనైవేతి ।। ఆదిపదేన, పరమాత్మనోఽస్తమయాదిశూన్యత్వేన జాగరాదావపి సద్భావాత్ "?Rఆత్మైవాస్య జ్యోతి:' ఇత్యుక్త్యార్థప్రత్యభిజ్ఞానాత్తత్ర చ స్వయంశబ్దస్య, జీవవాచకత్వాత్ ఆత్మశబ్దస్య విష్ణువాచకత్వే, శఙ్క్యమానప్రత్యభిజ్ఞావిరోధస్య "?Rఅత్రాయం భగవాన్విష్ణు:' ఇతి బృహదారణ్యకభాష్యోక్త్పరిహారశ్చ గృహ్యతే । ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్త్ం తత్వప్రకాశికాయాం- "?Rనచ విశిష్యోక్తి్విరోధ:' ఇతి । యద్వా, ఆదిపదేన "?Rఇమం లోకమతిక్రామతి' ఇత్యాదే: "?Rకృత్వా వివాహన్తు కురుప్రవీరా:' ఇత్యాదివదన్తర్ణీతణిచ్త్వేనోపపత్తిరితి బృహదారణ్యక భాష్యోక్త్సావకాశత్వం గృహ్యతే । నను తథాపి కర్మమరణాదిరహితస్య విష్ణో: కర్మనిబన్ధనోభయలోకసఞ్చరణమృత్యురూపదర్శనాది కథమిత్యత ఆహ-

?Rలోకసఞ్చరణం తు జీవమాదాయ తస్యైవాదు:ఖేన స్వాతన్త్ర్యాత్ ।। 11 ।।

?R।। లోకసఞ్చరణం త్వితి ।। "?Rస సమాన: సన్' ఇతి సమానశబ్దాభిప్రాయమాహ- అదు:ఖేనైవేతి ।। ఏతచ్చ జీవే న సమ్భవతీతి తస్యైవేత్యుక్త్మ్ । సమానత్వే ప్రమాణాన్తరప్రమిత హేతుమాహ- స్వాతన్త్ర్యాదితి ।। నన్వాదిత్యాదిజ్యోతిష్ట్వస్య జీవనిష్ఠత్వం, (మృత్యురూపదర్శనాదేవిర్ష్ణౌ సావకాశత్వమాత్రమ్) లోకసఞ్చరణస్య విష్ణుమాత్రనిష్ఠత్వమిత్యనేకప్రకారత్వేన బహూనాం తాదృక్తవాభావ ఇతి చేన్న, ప్రసిద్ధత్వేన "?Rకతమ ఆత్మా' ఇతి ప్రశ్నాయోగ:, స్వాప్నపదార్థకర్తృత్వం, "?Rస్వప్నేన శారీరమ్' ఇతి మన్త్రాసఙ్గతిరిత్యేతై: సహితస్య లోకసఞ్చరణస్య సిద్ధాన్తసాధకత్వాఙ్గీకారాత్తాదృశానాం బహుత్వసమ్భవాత్ । అత ఏవ బృహదారణ్యకభాష్యే "?Rకతమ ఆత్మా' ఇతి ప్రశ్నానుపపత్త్యాదిత్వేనైషాం జీవపక్ష ఏవ బాధకత్వోక్తి్: । ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్త్ం తత్త్వప్రకాశికాయాం - "?Rజీవపక్షే బహుబాధకసద్భావాద్' ఇతి । తతశ్చ బహూనాం లోకసఞ్చరణాదీనాం తాదృక్తవాద్విష్ణోరన్యత్ర నిరవకాశత్వాద్ విష్ణురేవ జ్యోతి:శబ్దవాచ్య ఇత్యర్థ: । (అయం చ న్యాయో "?Rదర్శనాద్' ఇత్యనేనోపలక్షణత్వేన సూచితో భవతి ।) ।। 11 ।। "?Rఉక్త్స్య విరోధ:' ఇత్యుక్త్న్యాయమాకాశాధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణ్వన్పూర్వపక్షన్యాయస్య సావకాశత్వం తావదాహ-

?Rవై నామేతి నిర్వహితృత్వే శ్రుత్యాదిప్రసిద్ధిబాహుల్యమ్ । ప్రసిద్ధాకాశస్యోక్తమనామరూపత్వం విరుద్ధమ్ ।। 12 ।। సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్జీవేశ్వరయోర్భేదోక్తేరసఙ్గత్వాది చేశ్వరస్యైవేత్యర్థాద్భేద ఏవ భవతి । జీవస్య తదయుక్తేరీశే సావకాశత్వాచ్చ ।। 13 ।। ।। వైనామేతి ।। వైనామేతి నిపాతద్వయం భగవతో నామరూపనిర్వహితృత్వే, లోకప్రసిద్ధభావేఽపి "?Rఏకో దాధార భువనాని విశ్వ' ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధిబాహుల్యం దర్శయతీత్యర్థ: । అనేన, శ్రుతౌ వైనామేతి నిపాతద్వయస్య "?Rనామరూపయోర్నిర్వహిత' ఇత్యుత్తరేణాన్వయ:, విధేయాథప్రసిద్ధద్యోతకత్వాన్నిపాతస్య, పూర్వపక్షే తదయోగాదిత్యుక్తం భవతి । లౌకికోద్దేశ్యప్రసిద్ధిపరిత్యాగేన వైదికవిధేయప్రసిద్ధ్యఙ్గీకారే కో హేతురిత్యతో న్యాయం వివృణోతి- అనేన నిపాతద్వయస్యోద్దేశస్య లౌకికోద్దేశ్యప్రసిద్ధిద్యోతకత్వమభ్యుపేత్యాపి ప్రసిద్ధాకాశగ్రహణే, "?Rతే తదన్తర:' ఇత్యుక్త్యానామరూపత్వస్య విరోధ ఇతి న్యాయవివరణం కృతం భవతి । ఉపలక్షణం చైతత్ । "?Rతద్బ్రహ్మ' ఇత్యుక్త్యబ్రహ్మశబ్దవిరోధశ్చేత్యపి జ్ఞాతవ్యమ్ । ప్రసిద్ధపదం న కేవలం విష్ణువ్యావృత్త్యర్థమ్ । కిన్తు, ఉక్త్యాభ్యుపగమసూచనార్థమ్ । ఏవంచ ప్రసిద్ధాకాశస్య నామరూపత్వేనోక్త్యానామరూపత్వస్య విరోధాద్విష్ణుపక్షే చ తదభావాద్విష్ణురేవాకాశపదవాచ్య ఇత్యర్థ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rఅర్థాన్తరత్వవ్యపదేశాత్' ఇత్యనేన శ్రుత్యుక్తస్య నామరూపత్వస్య విరోధ ఇతి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 12 ।। "?Rఅర్థాత్తథాగతి:' ఇత్యుక్తన్యాయం సుషుప్త్యధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి- సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోరితి ।। భేద ఏవాభేదో నేత్యర్థ: । యదుక్తమర్థాత్స్వప్నాదిద్రష్టృత్వాసఙ్గత్వయో: సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యా జీవేశ్వరయోరభేద ఇతి, తన్న । సుషుప్త్యుత్క్రాన్తిప్రకరణయో: "?Rప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త:, ప్రాజ్ఞేనాత్మనారూఢ:' ఇతి జీవేశ్వరయోర్భేదోక్తేరసఙ్గత్వమాదిపదోక్తం స్వప్నాదిద్రష్టృత్వం చేశ్వరస్యైవ భవతీతి తదుభయసామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్త్యభావాచ్చ జీవేశ్వరయోరభేదస్యైవాభావాదిత్యర్థ: । అనేన, అర్థాత్తథా, భేదేనైవ నత్వభేదేన గతిరవగతిరితి న్యాయో వివృతో భవతి । అసఙ్గత్వమీశ్వరస్యైవేత్యుక్తముపపాదయతి- జీవస్యేతి ।। నను, స్వప్నాదిద్రష్టృత్వం జీవస్యైవ ప్రసిద్ధమ్, ఇతి కథమీశ్వరస్యైవేత్యుక్తమిత్యత ఆహ- ఈశే సావకాశత్వాచ్చేతి ।। ఈశస్య సర్వజ్ఞత్వేన స్వాప్నపదార్థానాం చ సత్యత్వేన స్వప్నాదిద్రష్టృత్వస్య ముఖ్యత: పరమాత్మన్యేవోపపత్తేరితి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rభేదేన' ఇత్యస్యానన్తరం "?Rవ్యపదేశాద్' ఇతి పూరణేన భేదోక్త్యన్యథానుపపత్త్యా భేద: సిద్ధ ఇతి సూచిత: ।) ।। 13 ।। "?Rసమస్తమేతద్' ఇత్యత్రైతచ్ఛబ్దేన పూర్వాధికరణసమ్బన్ధ్యర్థాత్తథాగతిరూపన్యాయపరామర్శ ఇత్యభిప్రేత్య తం న్యాయం "?Rపత్యాదిశబ్దేభ్య:' ఇత్యధికరణసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి-

?Rబ్రహ్మణా వేదేన గమ్యత ఇతి బ్రాహ్మణశబ్దో విష్ణావేవ యుజ్యత ఇత్యర్థాదజశబ్దోఽపి తస్మిన్నేవ ।।

?Rబ్రహ్మణేతి ।। సజ్కోచే కారణాభావేన "?Rబ్రహ్మణ'ఇతి భవితవ్యే "?Rబ్రాహ్మణ:' ఇత్యాధిక్యార్థకస్వరవ్యత్యయేన చ ముఖ్యతయా సర్వవేదవేద్యత్వం "?Rఏష నిత్య:' ఇతి శ్రుతిగతబ్రాహ్మణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యభిప్రేత్య "?Rబ్రాహ్మణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యభిప్రేత్య "?Rబ్రాహ్మణశబ్దో విష్ణౌ' ఏవేత్యుక్త్మ్ । తథాచ తత్సమభివ్యాహారాద్ "?Rఅజ:'శబ్దోఽపి కేనాపి ప్రకారేణ "?Rన జాయతే' ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రయుక్త్ ఇత్యభిప్రేత్యాహ- తస్మిన్నేవేతి ।। నన్వజశబ్దస్యోక్త్వ్యుత్పత్తికత్వే, స్వత ఏవ విష్ణుపరత్వసమ్భవేన తస్యోక్త్యౌగికార్థబ్రాహ్మణశబ్దసమభివ్యాహారాన్యథానుపపత్త్యా విష్ణుపరత్వం కుత ఇతి చేన్న । "?Rఅయం బ్రాహ్మణో విరిఞ్చ ఏవ, తస్మిన్నజశబ్దశ్రవణాత్ । నచ తస్య విష్ణావవకాశ:, బ్రాహ్మణశబ్దసమభివ్యాహృతస్య చతుర్ముఖపరత్వోపపత్తే:' ఇతి పూర్వపక్షిణా బ్రాహ్మణశబ్దస్య రూఢిమభిప్రేత్యాజశబ్దస్య చతుర్ముఖపరత్వసాధకతాఙ్గీకారాత్ । తతశ్చ పూర్వవాద్యుక్త్న్యాయేనైవ బ్రాహ్మణశబ్దస్యోక్త్యోగేన విష్ణుమాత్రపరత్వే, తత్సమభివ్యాహారాదజశబ్దస్యాపి తత్పరత్వమిత్యభిప్రాయాత్ । అత ఏవ తత్వప్రకాశికాయాం, ఏతదనురోధేనైవ పూర్వపక్ష: కృత: । నను, బ్రాహ్మణశబ్దస్యైవయ రూఢిపరిత్యాగేన యౌగికత్వాఙ్గీకారే కో హేతు:, యేనాజశబ్దస్యాప్యుక్త్యౌగికతాఙ్గీకార ఇతి చేన్న । ఏతద్వాక్యోక్త్బ్రాహ్మణస్య విరిఞ్చత్వే, పాపాలేపాదిలిఙ్గవిరోధాత్, పత్యాదిశబ్దవిరోధాచ్చ । నను, విష్ణువిరిఞ్చయోరభేదాభిప్రాయేణ తల్లిఙ్గం, స శబ్దశ్చ చతుర్ముఖే సావకాశావిత్యతస్తమేవ న్యాయం ప్రకారాన్తరేణ వివృణోతి-

?Rచతుర్ముఖస్య కర్మఫలాభావాయుక్తేస్తయోర్భేదోఽర్థాదాపద్యతే । ఉక్త్విరోధశ్చ తత్రైవ ।

?R।। చతుర్ముఖస్యేతి ।। న విష్ణువిరిఞ్చయోరభేద:, మానాభావాత్ । నచ బ్రాహ్మణాజశబ్దపాపాలేపాదిలిఙ్గసామానాధికరణ్యబలాత్తత్సిద్ధి: । బ్రాహ్మణాజశబ్దయోరుక్త్రీత్యా సావకాశత్వాత్ । "?Rస్వధర్మనిష్ఠ: శతజన్మభి: పుమాన్విరిఞ్చతామేతి తత: పరం హి మామ్ ।' ఇతి వచనాత్ విరిఞ్చస్య కర్మఫలాభావాయుక్తేర్నిత్యముక్తేన పరమాత్మనా భేదస్యైవోపపన్నత్వాదితి భావ: । నను, బ్రాహ్మణాజశబ్దయోర్విష్ణౌ సావకాశత్వమేవ కుత:, రూఢ్యపేక్షయా యోగస్య ర్దుర్బలత్వాత్ । తథాచ తదుభయసామానాధికరణ్యబలాదభేదసిద్ధి: స్యాదేవేత్యత ఆహ- ఉక్త్విరోధశ్చేతి ।। చో యస్మాదిత్యర్థే । యస్మాత్ బ్రాహ్మణాజశబ్దయో: రూఢ్యా చతుర్ముఖపరత్వాఙ్గీకారే, "?Rసర్వస్య వశీ' "?Rసర్వస్యేశాన:' "?Rసర్వస్యాధిపతి:' ఇత్యుక్త్ం విరుద్ధం భవత్యత ఉక్త్యోగేన తయోర్విష్ణుపరత్వమేవేతి భావ: । విష్ణువిరిఞ్చయోర్భేద ఏవ "?Rవిష్ణోర్వై హిరణ్యగర్భ:' ఇత్యాదిభేదశ్రుతిబాహుల్యాన్నతయోరభేదో యుక్త్ ఇత్యాహ- తత్రైవేతి ।। ఏవం విష్ణువిరిఞ్చయోభర్ేదేన యత్సిద్ధం తదాహ- తల్లిఙ్గమితి ।। యస్మాదుక్త్ప్రకారేణ విష్ణువిరిఞ్చయోరభేదాభావ:, తస్మాత్ తల్లిఙ్గం, పాపాద్యలేపనిత్యమహిమత్వాదిలిఙ్గం, పత్యాదిశబ్దశ్చ చతుర్ముఖే విష్ణువిరిఞ్చయోరభేదేన సావకాశ ఇతి నేత్యర్థ: । ఇత్యుక్త్ప్రకారేణ, ఏతత్ పూర్వాధికరణోక్త్ం, సమస్తమత్ర, నతు కిఞ్చిదేవేత్యర్థ: । పూర్వాధికరణవత్

భేదశ్రుతే:, సామానాధికరణ్యాన్యథానుపపత్తిపరిహారస్య చ సామ్యాదితి భావ: । యద్వాఽత్ర సమస్తశబ్దేన, "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యాదయ:, "?Rఅర్థాత్తథాగతి:' ఇత్యన్తా ఏకాదశాపి న్యాయా: సఙ్గృహీతా: ।
తత్రాఽర్థాత్తథాగతేరవ్యవహితపూర్వాధికరణసమ్బన్ధిత్వేనైతచ్ఛబ్దేన శీఘ్రోపస్థితేస్తద్వివరణం ప్రథమత: కృత్వా తత్సఙ్గత్యా ప్రతిలోమక్రమేణ న్యాయాన్వివృణ్వన్ "?Rఉక్త్యస్య విరోధ:' ఇత్యుక్తన్యాయం తావద్వివృణోతి - ఉక్తేతి ।। చశబ్ద: సముచ్చయే । తత్రైవ, బ్రాహ్మణశబ్దస్య చతుర్ముఖపరత్వ ఏవ । ఉక్త్యస్య, పత్యాదిశబ్దస్య విరోధ ఇత్యర్థ: । అత ఏవ తత్త్వప్రకాశికాయాం - "?Rఅన్యథా పత్యాదిశబ్దవిరోధాత్' ఇత్యుక్తమ్ । బ్రాహ్మణస్యేత్యస్య, నిత్యమహిమతవాదిలిఙ్గస్య చ విరోధ ఇతి పూర్వపక్ష్యుక్తం తు, బ్రాహ్మణశబ్దవ్యాఖ్యానేనైవ నిరస్తమ్ । ఏవముత్తరత్రాపి జ్ఞాతవ్యమ్ । నను, విశిష్యస్య కర్మఫలాభావాత్పత్యాదిశబ్దయోగేఽపి చతుమర్ుఖస్యేశ్వరస్వరూపత్వాత్స్వరూపాపేక్షయా తదుభయోపపత్తిరిత్యత ఆహ-

?Rభేదశ్రుతిబాహుల్యాత్ । తల్లిఙ్గం స శబ్దశ్చ చతుర్ముఖేఽనవకాశ ఇతి సమస్తమేతత్ ।। 14 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: ।।

?R।। భేదశ్రుతీతి ।। "?Rతత ఏతే వ్యజాయన్త' "?Rవిష్ణో హిరణ్యగర్భ:' ఇత్యాదిభేదశ్రుతిబాహుల్యాదిత్యర్థ: । యద్వా, "?Rబహుతాదృక్త్వమ్' ఇత్యుక్తన్యాయం వివృణోతి- భేదశ్రుతీతి ।। "?Rవిష్ణో హిరణ్యగర్భ:' ఇత్యాదిబహుశ్రుతీనాం విశిష్య విష్ణువిరిఞ్చయోర్భేదప్రతిపాదకత్వేన నిరవకాశత్వరూపం తాదృక్త్వం ద్రష్టవ్యమ్ ।
"?Rతాదృగ్ద్వయమ్' ఇత్యుక్తన్యాయం వివృణోతి- తల్లిఙ్గమితి ।। పాపాలేపత్వలిఙ్గం పత్యా(బ్రాహ్మణా)దిశబ్దశ్చ । తాదృక్త్వప్రదర్శనాథర్ముక్తమ్ - చతుర్ముఖేఽనవకాశ ఇతి ।।
యద్వా "?Rలిఙ్గావకాశరాహిత్యమ్' ఇత్యుక్తం వివృణోతి- తల్లిఙ్గమితి ।। ఉక్తరీత్యా ధర్మసాధ్యపదప్రాప్తిమతి చతుర్ముఖే నిత్యమహిమత్వాదిలిఙ్గజాతం నిరవకాశమిత్యర్థ: ।
తథాచ చతుర్ముఖస్య పరమాత్మనాభేదం వినా పాపాలేపత్వలిఙ్గస్యావకాశరాహిత్యభ్రమేణ పూర్వపక్షప్రవృత్తిరిత్యుక్తం భవతి । తథా "?Rవిపరీతశ్రుతి:'

?Rఇత్యుక్తన్యాయం వివృణోతి- స శబ్దశ్చేతి ।। సర్వవేదముఖ్యార్థత్వనిమిత్తకబ్రాహ్మణశబ్ద:, సర్వథాజన్మరాహిత్యనిమివకాజశబ్దశ్చ, చతుర్ముఖేఽనవకాశ ఇతి పూర్వపక్షవిపరీతైవ శ్రుతి: ।
ప్రథమవర్ణప్రతిపాదకో బ్రాహ్మణశబ్దో, విష్ణుజాతత్వనిమిత్తశ్చాజశబ్ద ఇతి భ్రమేణ పూర్వపక్షప్రవృత్తేరితి భావ: । "?Rఅన్వయాభావ:' ఇత్యుక్తన్యాయం వివృణ్వన్ తత్సాధ్యమప్యాహ- చతుర్ముఖస్యేతి ।। కర్మసాధ్యజ్ఞానానన్దాదివృద్ధిమత: చతుమర్ుఖస్య కర్మఫలాభావాయుక్తేరన్వయాభావాత్, విష్ణోశ్చ కర్మఫలాభావాత్తయోర్భేద ఏవ బలాదాపద్యత ఇత్యర్థ: । యద్వా, "?Rఅదృష్టి:' ఇత్యుక్తన్యాయం పూర్వవద్వివృణోతి- చతుర్ముఖస్యేతి ।।

విరుద్ధధర్మాధికరణయోరభేదస్య కాప్యదృష్యేరుక్త్తరీత్యా విరుద్ధధర్మాధికరణయోస్తయోర్విష్ణువిరిఞ్చయోర్భేద ఏవార్థాద్బలాదాపద్యత ఇతయర్థ: I "?Rవిరుద్ధతా' ఇత్యుక్త్తన్యాయం వివృణోతి- ఉక్త్తవిరోధ ఇతి II చశబ్దో న్యాయాన్తరసముచ్చయే I తత్రైవ, తయోరభేద ఏవ శ్రుత్యుక్త్తవిరోధ ఇత్యర్థ: I కథమిత్యత ఆహ- భేదేతి II అథవా "?Rఅనుక్త్తి:' ఇత్యుక్త్తన్యాయం వివృణోతి- ఉక్త్తేతి II ఉక్త్తిరుక్త్తమ్ I భావోక్త్త: I తద్విరోధోఽనుక్త్తిరేవేతి యావత్ I తత్ర, తయోరభేదే I విషయసప్తమీయమ్ I నను, "?Rస్థిత్యాదయే హరివిరిఞ్చిహరేతిసఞ్జ్ఞా:' ఇత్యాదినా తయోరభేదస్యోక్త్తత్వాత్కథమనుక్త్తిరిత్యత ఆహ- భేదేతి II ఏవేత్యనువర్తతే I భేదశ్రుతేరేవ బాహుల్యాత్తద్విరోధేన క్వచిత్తదుక్త్తేరన్తర్యాభ్యభేదపరత్వమితి భావ: I యద్వా "?Rఅనుక్త్తిశ్చ' ఇతి చశబ్దసముచ్చితయుక్త్తిమాహ- భేదేతి II న కేలవమభేదానుక్త్తి:, కిన్తు భేదోక్త్తిశ్చేతి భావ: I యద్వా "?Rబాహుల్యం లిఙ్గశబ్దానామ్' ఇత్యుక్త్తన్యాయం వివృణోతి- తల్లిఙ్గమితి II నిత్యమహిమత్వాదిలిఙ్గజాతం, పత్యాదిశబ్దసమూహశ్చ చతుర్ముఖేఽనవకాశ ఇత్యర్థ: I అనవకాశ ఇతి ప్రాబల్యకథనమ్ I ఇత్యనేన ప్రకారేణ, తత్ ప్రాగుక్త్తన్యాయజాతం, సమస్తమత్ర నతు కిఞ్చిదేవేత్యర్థ: I సర్వమేతత్సూచితం సూత్రే, "?Rశబ్దేభ్య:' ఇతి ఆద్యథర్కబహువచనేన I (ఏతే సర్వేఽపి న్యాయా: సూత్రేణైవ వచనవృత్త్యుపలక్షణాభ్యాం దర్శితా: I అత ఏవ సుధాయాం, "?Rదృశ్యన్తే తాశ్చ సర్వశ:' ఇత్యనువ్యాఖ్యానం, "?Rసూత్రసూచితాన్న్యాయానభిధాయ' ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ I ఏవముత్తరత్రాపి "?Rస్వయం భగవతోదితా:' ఇత్యాదౌ ద్రష్యవ్యమ్) II 14 II

?RII ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: II

?Rఅన్యత్రైవ ప్రసిద్ధావ్యక్తాదిశబ్దసమన్వయార్థం చతుర్థ: పాద: ప్రవృత్త: I ఏతత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా: సఙ్గ్రహేణ అనువ్యాఖ్యాయాముక్త్తా: సర్వమానవిరోధశ్చ వ్యుత్పత్తేరప్యశక్యతా I పరస్పరవిరోధశ్చ విరోధ: కార్యతద్వతో: I స్త్రీలిఙ్గత్వం నిషేధశ్చ యుక్త్తయ: పూర్వపక్షగా: I దోషాత్యస్పృష్యినియమ: శబ్దార్థానేకతా తథా I బహురూపత్వమీశస్య వ్యక్తావ్యక్త్తివిశేషితా II ఉత్పాదనం స్వదేహాచ్చ దుర్జ్ఞానావ్యక్త్తతా తథా I ఇత్యాద్యా యుక్త్తయ: సాక్షాత్సిద్ధాన్తస్థాపకా ఇహ' ఇతి I

ఓంఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతి చ ఓం ఇత్యత్ర, "?Rఅవ్యక్తా_త్పురుష: పర:' ఇతి వాక్యగతావ్యక్తా_దిశబ్దవాచ్యం కిం ప్రధానాది, ఉత విష్ణురితి అవరత్వాదిలిఙ్గాపాదితాన్యత్రప్రసిద్ధిసమన్వయసూత్రాభ్యాం సన్దేహే, ప్రధానాద్యేవేతి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణురేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rసర్వమానవిరోధశ్చ' ఇతి, "?Rదోషాత్యస్పృష్టినియమ:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయౌ బాధ్యబాధకభావం దర్శయన్ వివృణోతి -

?Rఅవరత్వాదిధర్మనియన్తృత్వం తత్తాదాత్మ్యవత్త్వం చేతి ద్వివిధం హ్యవరత్వాది I నిరనిష్టో నిరవద్య ఇత్యాది శ్రుతేస్తత్తద్దోషతాదాత్మ్యస్పృష్టినియమాత్ విష్ణో: నామాని సర్వాణి యమావిశన్తీతి శ్రుతిబలాచ్చ నియన్తృత్వమవరత్వాదికమిత్యాపతతి II

?RII అవరత్వాదీత్యాదినా II సిద్ధాన్తయుక్తి_ం సఙ్గమయితుం తదుపయుక్త_ం తావదాహ- అవరత్వాదిధమర్నియన్తృత్వమితి II (తత్తాదాత్మ్యమిత్యత్ర తచ్ఛబ్దేనావరాదివస్తుపరామర్శ: I) అవరత్వాదీత్యత: పూర్వం "?Rపరగతా' ఇతి శేష: I అవరత్వాదిఅవరత్వాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమిత్యర్థ: I హిశబ్ద: తస్య, "?Rయదధీనా గుణా యస్య తద్గుణీ సోఽభిధీయతే' ఇత్యాదిప్రమాణప్రసిద్ధిద్యోతక: I నను, అస్త్వేవమవరాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తద్వైవిధ్యమ్; తత: కిమిత్యతో "?Rనేశ్వరస్యావరత్వాదిధర్మాధికరణత్వేనావరాదిశబ్దవాచ్యత్వమ్ ; యేన సర్వమానవిరోధ: స్యాత్; కిన్తు పరగతావరత్వాదిధర్మనియన్తృత్వేనైవ' ఇతి వివక్షురవరత్వాదిధర్మాధికరణత్వేనావరాదిశబ్దవాచ్యత్వాభావే హేతుత్వేన సప్రమాణకం సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- నిరనిష్ఠ ఇతి II నను దోషాత్యస్పృష్టినియమస్య, అవరాదిశబ్దవాచ్యత్వాభావేనాప్యుపపత్తేరవరత్వాదినియన్తృత్వేన తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాపాదకత్వం కథమిత్యత ఉక్త_మ్ - నామానీతి II నను, తథాపి న పరగతావరత్వాదినియన్తృత్వేనావరాదిశబ్దవాచ్యత్వం విష్ణో: "?Rనిరనిష్ఠ:' ఇత్యాదిశ్రుతేరర్థసఙ్కోచేనావరత్వాద్యధికరణత్వేనావరాదిశబ్దవాచ్యత్వస్య వా, "?Rనామాని సర్వాణి' ఇతి శ్రుతేరర్థసఙ్కోచేనావరాదిశబ్దవాచ్యత్వస్యైవ వా సమ్భవాత్ ఇత్యత ఆహ-

?Rశ్రుతిద్వయస్యాపి నిరవకాశత్వాత్ I మృత్యుశబ్దాదిషు ప్రసిద్ధేశ్చ I ప్రసిద్ధత్వాత్కర్తృవ్యుత్పత్తే: I తమేవ మృత్యుమమృతం, తాత దైవం సర్వాత్మనా వై హి పరం పరాయణమిత్యాదేశ్చ I ఉపచారకల్పనాయాశ్చ క్లిష్టత్వాత్ I

?RII శ్రుతిద్వయస్యేతి II నను, భవేదేతత్ప్రధానాదిగతశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తప్రేరకత్వేనేశ్వరస్యావరాదిశబ్దవాచ్యత్వమ్, యద్యన్యగతప్రవృత్తినిమిత్తప్రేరకోఽసౌ శబ్దో వర్తత ఇతి సిద్ధయేత్ ; తదేవ కుత: ఇత్యత ఆహ- మృత్యుశబ్దాదిష్వితి II "?Rఅన్యగతమారకత్వాదినియామకత్వేన యమాదివాచకత్వస్య' ఇతి శేష: I ఏవం తర్హ్యన్యగతప్రవృత్తినిమిత్తప్రేరకే వృత్తిరముఖ్యా స్యాదిత్యతో వాహ- మృత్యుశబ్దాదిష్వితి II మృత్యుశబ్దస్య, యమాదివాచకత్వస్య, ప్రసిద్ధే:

బహులప్రయోగసిద్ధత్వాత్, బహులప్రయోగసిద్ధస్య చ ముఖ్యత్వాదిత్యర్థ: l న కేవలముక్త్న్యాయేన అవరాదిశబ్దవాచ్యత్వం విష్ణో: కిన్తు "?Rస బద్ధ:' "?Rస దు:ఖీ' "?Rస బద్ధయతి' "?Rస దు:ఖయతి' ఇత్యాదిశ్రుతిషు బద్ధాదిశబ్దానాం విష్ణౌ కర్తృవ్యుత్పత్తే: ప్రసిద్ధత్వాచ్చేత్యాహ- ప్రసిద్ధత్వాదితి ll స్మృతావపి, విష్ణౌ కర్తృవ్యుత్పత్తి (అన్యగతప్రవృత్తినిమిత్తనియామకత్వ)మపేక్ష్య శబ్దప్రయోగోఽస్తీత్యాహ- తమేవేతి ll మృత్యుం మారకమ్ l అమృతం మోచకమ్ l నన్వత్ర మృత్యుప్రముఖశబ్దానామౌపచారికత్వం కిం నస్యాదిత్యత ఆహ- ఉపచారేతి ll తర్హి "?Rసింహో దేవదత్త:' ఇత్యత్రాపి న స్యాదిత్యత ఆహ -

?Rప్రమాణాభావాచ్చ l నావ్యక్త్ాదిశబ్దానాం పరమాత్మవిషయత్వాఙ్గీకారే సర్వమానవిరోధ: ll 1 ll

?Rll ప్రమాణాభావాదితి ll తత్ర ముఖ్యార్థబాధానుసన్ధానరూపప్రమాణసద్భావాదౌపచారికత్వమత్ర తు తదభావాన్నౌపచారికత్వమితి భావ: l సిద్ధాన్తన్యాయఫలత్వాత్పూర్వపక్షన్యాయనిషేధస్య, ఇదానీం తన్నిషేధపూర్వం పూర్వపక్షన్యాయం వివృణోతి - నావ్యక్త్ాదిశబ్దానామితి ll "?Rఅవ్యక్త్ాత్పురుష: పర:' ఇత్యాదివాక్యగతావ్యక్త్ాదిశబ్దానాం పరమాత్మవాచకత్వాఙ్గీకారే, పురుషగతపరత్వావధిత్వాదినా అవరత్వాదిప్రాప్త్యా, "?Rన తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే' ఇత్యాదిసర్వమానవిరోధో నేత్యర్థ: l తథాచ విష్ణోరవ్యక్త్ాదిశబ్దవాచ్యత్వేఽవరత్వాదిప్రాప్తౌ సర్వమానవిరోధాత్, ప్రధానాద్యేవావ్యక్త్ాదిశబ్దవాచ్యమితి పూర్వపక్షే, దోషాత్యస్పృష్టినియమాద్, విష్ణోరవ్యక్తాదినియామకత్వేనావ్యక్త్ాదిశబ్దవాచ్యత్వమితి సిద్ధాన్త ఇతి భావ: l (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rతదధీనత్వాత్' ఇత్యనేన,

?Rఅవరత్వాదినియామకత్వేనైవావరత్వాదిశబ్దజాతమర్థవన్నావరత్వాద్యధికరణత్వేన, తథాత్వే "?Rనిరనిష్ఠ:' ఇత్యాది సర్వమానవిరోధ: ఇత్యర్థకేన సూచిత: l యద్వా "?Rతదధీనత్వాత్' ఇత్యనేనార్థవత్త్వసాధనేన శ్రుతినైరర్థ్యాపాదకత్వసూచనేన సూచిత: l సిద్ధాన్తన్యాయ: తదధీనత్వాదిత్యేనోక్తో్ భవతి l) ll 1 ll ఓం జ్యోతిరుపక్రమాత్తు తథా హ్యధీయత ఏకే ఓం ll అత్ర "?Rవసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత' ఇతివాక్యగతజ్యోతిరాదిశబ్దానాం ప్రాగుక్త్సంశయబీజేన భగవత్పరత్వకర్మాదిపరత్వకోటికసంశయే కర్మాదిపరత్వమేవేతి పూర్వ: పక్ష: l భగవత్పరత్వమితి సిద్ధాన్త: l ఏతత్పూవర్పక్షసిద్ధాన్తసాధకత్వేన "?Rవ్యుత్పత్తేరప్యశక్యతా' ఇతి "?Rశబ్దాధర్ానేకతా తథా' ఇతి న్యాయౌ బాధ్యబాధకభావం దర్శయన్వివృణోతి-

?Rరూఢో రూఢియోగో మహాయోగో మహారూఢియోగో రూఢోపచారో రూఢలక్షణోపచారో లక్షణేతి శబ్దవృత్తిభేదా: రూఢిపూర్వకత్వేన మహాయోగవృత్త్యా పరమేష్ఠ్వరేఽఖిలశబ్దవృత్త్యుపపత్తే: ll 2 ll

?R।। రూఢిరిత్యాదినా ।। శబ్దార్థానామనేకత్వోపపాదనార్థం వృత్తిభేదకథనమ్ । నారాయణాదిశబ్దానాం మహారూఢియోగః, ఆనన్దమయాదిశబ్దానాం మహాయోగః ఇతి భగవతి వృత్తిద్వయమ్ । తదితరత్ర యథాయథమితరాః సప్త వృత్తయ ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్ । ఏతేషాం లక్షణోదాహరణాని తత్త్వప్రకాశికాదౌ ద్రష్టవ్యాని । జ్యోతిర్వసన్తస్తోమాదిశబ్దానాం యాగకాలసమూహాదిషు రూఢత్వాత్ , శబ్దాన్తరాణాం, యోగాదిసద్భావేఽపి రూఢేః ప్రాయికత్వాచ్చ- రూఢిపూర్వకత్వేనేత్యుక్త్తమ్ । రూఢ్యాదిపూర్వకత్వేనేత్యాశయః । అత ఏవ తత్త్వప్రకాశికాయాం "?Rవృత్తీః' ఇతి బహువచనప్రయోగేనైతదభిప్రాయ ఉక్త్తః । "?Rవ్యుత్పత్త్యుపపత్తిః' ఇతి వదతైవ "?Rతదశక్యతా' ఇత్యేతదధికరణపూర్వపక్షసాధికేతి వివృతం భవతి । (వ్యుత్పత్త్యుపపత్తిరిత్యుపలక్షణమ్ । కర్మాదిఫలోపలక్షణవిరోధాభావశ్చేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ । తేన, "?Rఅశక్యతాపి' ఇతి భిన్నక్రమేణాపిశబ్దేన సముచ్చితః కర్మక్రమాదివిలోపరూపో న్యాయో వివృతో ద్రష్టవ్యః ।) తతశ్చ సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మపరత్వే, జ్యోతిష్టోమాదిశబ్దేషు "?Rజ్యోతిషాం స్తోమః' ఇతి విగ్రహే భగవన్నామవృత్తిమాత్రప్రసఙ్గాద్వ్యుత్పత్తేరప్యశక్యత్వేన కర్మాదివాచకత్వమేవ జ్యోతిష్టోమాదిశబ్దానామపి పూర్వపక్షే, శబ్దార్థానామనేకత్వాజ్జ్యోతిరాదిశబ్దానామన్యత్ర రూఢ్యాదివృత్త్యభ్యుపగమేన మహాయోగవృత్త్యా పరమేశ్వరే శబ్దప్రవృత్త్యభ్యుపగమాజ్జ్యోతిషాం స్తోమ ఇత్యాద్యఖిలశబ్దవ్యుత్పత్త్యుపపత్తేః, బ్రహ్మైవ జ్యోతిష్టోమాదిశబ్దవాచ్యమితి సిద్ధాన్త ఇతి భావః । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయః "?Rకల్పనోపదేశాత్' ఇత్యత్ర సూత్రేఽవిరోధ ఇత్యనేన సూచితః । సిద్ధాన్తే వ్యుత్పత్త్యవిరోధం వదతా పూర్వపక్షే తదశక్యతాలక్షణవిరోధసూచనాత్ । సిద్ధాన్తన్యాయస్తు "?Rమధ్వాదివత్' ఇత్యనేన భాగేనోక్త్తో భవతి, శబ్దార్థానేకతాయా

?Rఅనేనోక్త్తత్వాత్ ।) ।। 2 ।। ఓం న సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ ఓం ।। "?Rయస్మిన్పఞ్చపఞ్చజనా ఆకాశశ్చ తిష్ఠతః' ఇతి వాక్యగతపఞ్చజనాదిశబ్దాః పూర్వోక్త్తసన్దేహబీజేన విష్ణోర్వాచకా న వేతి సన్దేహే, విష్ణోర్వాచకా న భవన్తీతి పూర్వః పక్షః । విష్ణోవర్ాచకా ఇతి సిద్ధాన్తః । ఏతత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసాధకత్వేన "?Rపరస్పరవిరోధశ్చ' ఇతి "?Rబహురూపత్వమీశస్య' ఇతి ఉక్త్తౌ న్యాయౌ పూవర్వదేవ వివృణోతి-

?Rబహురూపత్వాదధికరణాధేయత్వాది తస్యైవ యుజ్యతే । వ్యక్త్యపేక్షయా కారణత్వం చ ।। 4 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమన్న్యాయవివరణే ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।।

?Rతస్యైవ ఈశస్యైవ । ఇదం చ "?Rబహురూపత్వాత్' ఇత్యత్రాప్యాకర్షణీయమ్ । ఏవకారేణ తస్యైకస్యైవ, నత్వన్యసాహిత్యేనేతి వా, అతాదృశవిరుద్ధధర్మఘటకబహురూపత్వాద్వైశ్వర్యం నాన్యస్యేతి వా, అభిప్రైతి । ఆధేయత్వాదికిమిత్యాదిపదేన,

ఈశత్వాధేయత్వయోరేకత్వబహుత్వయోర్గ్రహణమ్ । తథాచ, "?Rఏకస్మిన్నాధారాధేయత్వయోరేకత్వబహుత్వయో:, ఈశస్య సర్వాధారత్వాదీశత్వాధేయత్వయోశ్చ పరస్పరం విరోధ:' ఇతి పూర్వపక్షన్యాయో వివృతో భవతి । ఏవంచ పఞ్చజనాదిశబ్దానాం విష్ణువాచకత్వే, ఆధారాధేయత్వాదీనాం, ఏకస్మిన్ పరస్పరవిరోధాన్న విష్ణో: పఞ్చజనాదిశబ్దవాచ్యత్వమితి పూర్వపక్షే, ఈశస్య బహురూపత్వాద్విరోధాప్రసఙ్గాద్విష్ణోరేవ పఞ్చజనాదిశబ్దవాచ్యత్వమితి సిద్ధాన్త ఇతి భావ: । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయో "?Rన సఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాత్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 3 ।। ఓం కారణత్వేన చాకాశదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తే: ఓం, ఇత్యత్ర, "?Rఆత్మన ఆకాశ: సమ్భూత:' ఇతి వాక్యగతాకాశాదిశబ్దా ఉక్తబీజేనాకాశాదిమాత్రవాచకా, ఉత విష్ణోరపీతి సన్దేహే, ఆకాశాదేరేవేతి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణోరపీతి సిద్ధాన్త: । ఏతత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన "?Rవిరోధ: కార్యతద్వతో:' ఇతి, "?Rఈశస్య వ్యక్తయవ్యక్తివిశేషితా' ఇతి న్యాయౌ పూర్వవదేవ వివృణోతి -

?Rవ్యక్త్యపేక్షయా ఇతి ।। అధ్యక్తయపేక్షయేత్యపి జ్ఞాతవ్యమ్ । చశబ్ద: కారణత్వసముచ్చయార్థ:, "?Rయుజ్యత' ఇత్యస్యానుకర్షణార్థశ్చ జ్ఞాతవ్య: । "?Rతస్యైవ' ఇత్యస్యోభయత్రానువృత్తి: । "?Rయుజ్యత' ఇత్యేతదనుకర్ష: । ఏకస్యైవ కార్యకారణభావానుపపత్తిరేతత్పూర్వపక్షసాధికేతి "?Rవిరోధ: కార్యతద్వతో:' ఇతి న్యాయో వివృతో భవతి । తథాచ ఆకాశవాయ్వాదిశబాదవాచ్యత్వే, విష్ణో: కారణత్వప్రాప్తి: । కార్యకారణయోరేకత్వస్య విరోధాత్ భూతాకాశాద్యేవాకాశాదిశబ్దవాచ్యమితి పూర్వపక్షే, వ్యత్తయవ్యక్తివిశేషత్వాదీశ్వరస్య కార్యకారణభావోపపత్తేర్విష్ణురాకాశాదిశబ్దవాచ్య ఇతి సిద్ధాన్త ఇతి భావ: । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ:, కార్యత్వే సతి కారణత్వరూపావాన్తరకారణత్వార్థక "?Rకారణత్వేన చ' ఇత్యనేన సూచిత: । సిద్ధాన్తన్యాయస్తు, "?Rఆకాశాదిషు' ఇత్యనేన, ఆకాశాదిషు స్థితస్య పరమాత్మనో వ్యక్తయవ్యక్తయపేక్షయా కార్యకారణభావముపపాదయతోక్త: ।) ।। 4 ।। ఓం దృష్యాన్తానుపరోధాత్ ఓం ఇత్యధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తసమ్బన్ధినౌ "?Rస్త్రీలిఙ్గత్వమ్' ఇతి "?Rఉత్పాదనం స్వదేహాచ్చ' ఇతి న్యాయౌ భాష్య ఏవ స్పష్యప్రతిభాసత్వాదత్ర న వివృతౌ । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rసాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్' ఇతి సూత్రేణ హరే: స్త్రీలిఙ్గశబ్దవాచ్యత్వముపపాదయతా సూచిత: । సిద్ధాన్తన్యాయస్తు "?Rయోనిశ్చ హి గీయతే' ఇత్యనేనోక్త: ।) ఓం ఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా: ఓం ఇత్యత్రాపి అధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తసమ్బన్ధినౌ "?Rనిషేషశ్చ' ఇతి "?Rదుర్జ్ఞానావ్యక్తతా' ఇతి న్యాయౌ భాష్య ఏవ స్పష్యం ప్రతిపాదితత్వాన్నేహ వివృతావితి । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rఏతేన' ఇత్యనేన సూచిత:, తేన నిషేధాదీనాం భగవదధీనత్వోక్తే: । సిద్ధాన్తన్యాయస్తు "?Rవ్యాఖ్యాతా:' ఇత్యనేన సూచిత: । నిషేధ్యలక్షణప్రవృత్తినిమిత్తాభావేఽపి హరౌ దుర్జ్ఞానావ్యక్తత్వాదినా శూన్యాదిశబ్దా వ్యాఖ్యాతా: - ఇత్యర్థత్వాత్తస్య ।) ।। 5-7 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే శ్రీరఘూత్తమయతికృతే ప్రథమాధ్యాయ: ।।

?Rఆనన్దమయాద్యుపలక్షితాశేషవైదికశబ్దసమన్వయేన సిద్ధే జగజ్జన్మాదికారణత్వాదౌ ప్రథమాధ్యాయార్థే, యుక్తయాదివిరోధపరిహారాథర్మయం ద్వితీయోఽధ్యాయ: ప్రవృత్త: I తత్ర సర్వవిరోధానాం యుక్తి మూలకత్వాద్యుక్తే రేవ ప్రాధాన్యాత్తద్విరోధపరిహారార్థోఽయం ప్రథమ: పాద: ప్రవృత్త: I ఏతత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా: సఙ్గ్రహేణానువ్యాఖ్యాయాముక్తా: I "?Rఆప్తతా సమతాఽదృష్టిశ్రుతిసాధ్యబలోద్భవా: I సర్వానుసారో లఘుతా విశేషాదర్శనాఽఫలే I ఇష్యాసిద్ధిశ్చ నియమ: పూర్వపక్షేషు యుక్తయ: I ఏతా ఏవ త్వతిబలా: సిద్ధాన్తస్య నియామకా:' ఇతి II ఓం స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్ ఓం, ఇత్యత్ర మతమివమత్యా జగజ్జన్మాదికర్తృత్వం విష్ణోర్యుక్తం, న వేతి సన్దేహే న యుక్తమితి పూర్వ: పక్ష:, యుక్తమేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rఆప్తతా" ఇత్యుక్తన్యాయం పూర్వపక్షసిద్ధాన్తోభయసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి-

?Rరుద్రాదీనాం సకాశాద్విష్ణ్వాదీనామేవాప్తత్వమ్ I శ్రుత్యనుసారిత్వాత్ II 1 II న శ్రుతే: రుద్రాదిస్మృతిసామ్యం కిన్తు సాక్షిప్రత్యక్షసామ్యమేవ

?Rనిరపేక్షత్వాత్ II 2 II

?RII రుద్రాదీనామితి II అనేన రుద్రాదీనామాప్తత్వం పూర్వపక్షన్యాయ: ఇతి సూచితం భవతి I తథాచ రుద్రాదీనాం జగద్ధితోపదేష్టృత్వేన సర్వజ్ఞత్వేన వాక్యార్థజ్ఞానాదిమత్త్వరూపాప్తతావత్త్వాత్, తద్విరచితానాం స్మృతీనాం దోషాభావగుణయుక్తతయా ప్రబలత్వేన నిరవకాశత్వాత్తద్విరుద్ధాభిధాయకశ్రుతేరప్రమాణ్యస్యైవ ప్రసఙ్గాన్న తయా

విష్ణోర్జగత్కారణత్వం సిద్ధయతీతి పూర్వః పక్ష ఇతి భావః । ""?Rవిష్ణ్వాదీనామేవ' ఇత్యేవకారేణ సిద్ధాన్తయుక్తేః ప్రాబల్యమాహ- తత్ర హేతుమాహ- శ్రుతీతి ।। విష్ణ్వాదివిరచితస్మృతీనామితి శేషః । అత్ర శ్రుత్యనుసారో నామ యథాతథం తత్సంవాదస్తన్మూలత్వం చేతి ద్వయమపి గ్రాహ్యమ్ । అనేన పాశుపతాదిశ్రుతీనాం శ్రుతివిరోధేనాప్యప్రామాణ్యముక్తం భవతి । తథాచ వైష్ణవస్మృతీనాం పరమాప్తైర్విష్ణ్వాదిభిః ప్రణీతత్వేన నిరవకాశత్వాత్ పాశుపతాదిస్మృతీనాం తద్విరోధ ఏవాప్రామాణ్యప్రసఙ్గాత్ సుతరాం తత్సాహాయ్యవతా శ్రుత్యా విరోధేఽప్రామాణ్యప్రసఙ్గ ఇతి యుక్తమేవ విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావః । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయః, "?Rస్మృత్యనవకాశః' సతి సూత్రపూర్వభాగేన పాశుపాదిస్మృతీనాం అనవకాశమాపాదయతా సూచితః । రుద్రాదేరాప్తత్వం వినా తత్స్మృత్యనవకాశత్వానిర్వాహాత్ । అన్యథేష్యాపాదనం స్యాత్ । "?Rఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః' ఇతి ద్వితీయసూత్రేణ నిషేధ్యతయా సూచితః । సిద్ధాన్తన్యాయస్తు "?Rస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాద్' ఇతి సిద్ధాన్తాంశేన సూచితః ।) ।। 1 ।। ఓం న విలక్షణత్వాదస్య తథాత్వం చ శబ్దాత్ ఓం ఇత్యత్ర ప్రమాణాప్రమాణభూతవాక్యోపలబ్ధ్యా శ్రుత్యాదికం ప్రమాణం న వేతి సన్దేహే, న ప్రమాణమితి పూర్వః పక్షః, ప్రమాణమేవేతి సిద్ధాన్తః । తత్ర "?Rసమతా' ఇత్యనేనోక్తన్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ ప్రతిక్షిపతి ।। నశ్రుతేరితి ।। యథావిద్యమానార్థాభిధాయకత్వేన రుద్రాదివిరచితపాశుపతాదిస్మృతీనామప్రామాణ్యం, తథా "?Rకారీర్యా యజేత వృష్టికామః' ఇతి శ్రుతేః । ఉపలక్షణమేతత్ । పఞ్చరాత్రాదిస్మృతేశ్చ । కారీర్యాద్యనుష్ఠానేఽపి వృష్ట్యయాద్యదృష్ట్యయాఽవిద్యమానార్థాభిధాయకత్వాదప్రామాణ్యమిత్యేవం రూపం శ్రుతేః రుద్రాదిస్మృతిసామ్యమితి న తయా విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వం సిద్ధయతీతి నేత్యర్థః । తద్ధేతుత్వేన "?Rసమతా' ఇత్యనేనైవోక్తన్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి- కిన్త్వితి ।। యథా సాక్షిప్రత్యక్షస్య ప్రామాణ్యం నియతం, తథా శ్రుతేః పఞ్చరాత్రాదిస్మృతేశ్చ ప్రామాణ్యం నియతమ్ । ప్రామాణ్యనియమప్రదర్శనార్థమేవ సాక్షీత్యుక్తమ్ । ఏవకారేణ రుద్రాదిస్మృతిసామ్యం వ్యావర్తయతి । అత్ర హేతుమాహ- నిరపేక్షత్వాదితి ।। కర్తృగుణప్రమాణాన్తరసంవాదఫలసంవాదాద్యపేక్షశూన్యత్వాదిత్యర్థః । అయం భావః । వాక్యాప్రామాణ్యం వక్తృదోషనిబన్ధనమ్ ; నహి నిత్యే వేదే దోషాః కల్పయితుం శక్యన్తే । అతో నిత్యత్వాదదోషవాక్యత్వేనాన్యానపేక్షితతయా సాక్షిప్రత్యక్షత్వప్రామాణ్యమితి । శ్రుత్యపేక్షయైవైతత్ । పఞ్చరాత్రాదిస్మృతేస్తు శ్రుతిరూపప్రమాణానుకూలత్వహేతునా సర్వమేతదుపపాదనీయమ్ । తథాచ, ఆశ్వాససమ్భవాచ్ఛ్రుత్యాద్యుక్తం జగత్కర్తృత్వం విష్ణోర్యుక్తమితి భావః । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయః "?Rతథాత్వమ్' ఇత్యనేనోక్తో భవతి । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ విలక్షణత్వాద్' ఇత్యంశేన సూచితో భవతి, శ్రుత్యాదేర్నిత్యత్వాత్ నిర్దోషత్వాదిలక్షణస్య సాక్షిప్రత్యక్షసామ్యస్య సూచనాత్ ।) ।। 2 ।। ఓం అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ఓం ఇత్యత్ర సన్దేహతద్బీజపూర్వపక్షసిద్ధాన్తాః పూర్వాధికరణవదేవ

ద్రష్టవ్యా: I తత్ర, "?Rఅదృష్టే:' ఇత్యుక్త్వాన్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధితయా తత్ఫలం సూచయన్వివృణ్వన్ ప్రతిక్షిపతి -

?Rన మృదాదీనాం వచనాద్యదృష్టే: శ్రుత్యప్రామాణ్యకారణమ్ I

?R I I న మృదాదీనామితి I I ప్రత్యక్షాదిసిద్ధమృజ్జలతేజ:ప్రభృతీనాం, "?Rవచనాద్యదృష్టే:' ఇత్యస్య, "?Rవచనేక్షణాద్యదృష్టే:' ఇతి, నఞ్వ్యత్యాసేన "?Rవచనేక్షణాద్యభావదృష్టే:' ఇతి చార్థ: I అనేన దృష్టాన్తే సాధ్యసత్త్వం ప్రదర్శితమ్ I మృదాదీనామిత్యనేనైవ మృదాదిత్వం, జడత్వం చ సాధనం ప్రదర్శితమ్ I తథాచ ప్రసిద్ధమృదాదౌ, జడత్వాదేర్హేతో:, వక్తృత్వాద్యభావేన, వ్యాప్తిరిత్యుక్తం భవతి I ఏవంచ జడత్వాదిహేతోరాదికాలీనమృదాదిరూపపక్షధర్మత్వం చ ద్రష్టవ్యమ్ I తతశ్చాయం మృదాదీనాం వచనాద్యదృష్టే:, నఞ్వ్యత్యాసేన వ్యాప్తిదృష్టత్వేన, "?Rసర్గాద్యకాలీనమృదాదికం వక్తృత్వాద్యుపేతం న భవతి, జడత్వాత్ ; ప్రసిద్ధమృదాదివత్' ఇత్యనుమానోత్థాపకతయా, "?Rమృదబ్రవీత్'"?Rఆపోఽబ్రువన్' "?Rతా ఆప ఐక్షన్త' "?Rతత్తేజ ఐక్షత' "?Rఓషధయ: సంవదన్తే' ఇత్యాదిశ్రుతేరప్రామాణ్యకారణమ్ I అతో విశ్వాసాభావాన్న తయా జగత్కర్తృత్వం సిద్ధ్యతీతి భావ: I కథం తర్హి, నిరవకాశత్వేనోక్తప్రబలానుమానవిరోధపరిహార: శ్రుతేరిత్యాశయవాన్ పృచ్ఛతి-

?Rఅపి తు వచనాదిశక్త్యా దేవతాయా మృదాదిశబ్దవాచ్యత్వద్యోతికైవ I I 3 I I ఈశ్వరస్య స్రష్టృత్వవదసతోఽపి స్రష్టృత్వం శ్రూయత ఇతి నాస్తి I

?R I I అపి త్వితి I I తదుత్తరత్వేనే "?Rఅదృష్టే:' ఇత్యనేనైవోక్తన్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధితయా వివృణోతి- వచనాదితి I I ఆదిపదేనేక్షణాదికం గ్రాహ్యమ్ I శక్త్యా: ఇత్యనేన వక్తృత్వాద్యుపయుక్తవిగ్రహాదేరపి ద్యోత్యత్వం సూచయతి- ద్యోతికైవేత్యవధారణేన

?Rపూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి I నను, మృదాదీనాం వచనాద్యదృష్టే:, "?Rమృదబ్రవీత్' ఇత్యాదివేదాప్రామాణ్యేనాప్యుపపత్తే: కథం వచనాదిశక్తదేవతాయా మృదాదిశబ్దవాచ్యత్వద్యోతకత్వమవధార్యతే ఇతి చేన్న, వేదస్య నిర్దోషవాక్యత్వేన అప్రామాణ్యాభావస్య నిశ్చితత్వాదిత్యస్యాప్యేవకారేణోక్తత్వాదితి I అత ఏవోక్తం తత్త్వప్రకాశికాయాం - "?Rఅచేతనస్య వచనాద్యదృష్ట్యా, నిర్దోషవాక్యస్యాప్రామాణ్యాదృష్ట్యా చ తత్కల్పనోపపత్తే:' ఇతి I తథాచ శ్రుత్యుక్తం జగత్కారణత్వం విష్ణోర్యుక్తమేవేతి భావ: I (అత్రాచేతనస్య వచనాద్యదృష్ట్యా, నిర్దోషవాక్యస్యాప్రామాణ్యాదృష్ట్యా చ అభిమానివ్యపదేశం సమర్థయతా "?Rఅభిమానివ్యపదేశస్తు' ఇతి సూత్రేణ, అచేతనస్య వచనాద్యదృష్టే: పూర్వపక్షన్యాయ:, నిర్దోషవాక్యస్యాప్రామాణ్యాదృష్టే: సిద్ధాన్తన్యాయ: ఇతి సూచితమితి జ్ఞాతవ్యమ్ I) I I 3 I I ఓం అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ఓం I I ఇత్యత్ర "?Rయతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే'

"?Rఅసదేవేదమగ్ర ఆసీత్' ఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా జగత్కారణత్వం విష్ణోర్యుక్త_మయుక్త_ం వేతి సన్దేహే, న విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్త_మితి పూర్వ: పక్ష:, యుక్త_మేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rశ్రుతిసామ్యమ్' ఇత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి - ఈశ్వరస్యేతి II యథేశ్వరస్య స్రష్టృత్వం "?Rయతో వా ఇమాని--' ఇత్యాదినా శ్రూయతే, అసతోఽపి స్రష్టృత్వం "?Rఅసదేవేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదినా శ్రూయతే I తథాచ బ్రహ్మాఽసతో: స్రష్టృత్వశ్రుతిసామ్యమ్ I అతో జగత్కారణత్వనిశ్చయ: ఇత్యేతన్నాస్తీత్యర్థ: I కుతో న సామ్యమిత్యత: "?Rశ్రుతిసామ్యమ్' ఇత్యుక్త_మేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి-

?Rసోఽసచ్ఛబ్దో బ్రహ్మశబ్దవదేవ బ్రహ్మవాచక ఇతి శ్రుతే: సామ్యమ్ II 4 II

?Rసోఽసచ్ఛబ్ద ఇతి II యథా బ్రహ్మశబ్ద: "?Rఅథ కస్మాదుచ్యతే బ్రహ్మేతి బృహన్తో హ్యస్మిన్ గుణా:' ఇతి శ్రుతిబలాద్బ్రహ్మవాచక:, ఏవం, "?Rతద్వా ఏతదాసీదిత్యాహ నహ్యసాదయతి కశ్చన' ఇతి శ్రుతిబలాత్ "?Rఅసదేవ' ఇతి శ్రుతిగతాఽసచ్ఛబ్దో బ్రహ్మవాచక: ఇతి హేతో: "?Rఅసదేవ' ఇతి శ్రుతే: "?Rయతో వా--' ఇతి శ్రుత్యా సామ్యమేకార్థప్రతిపాదకత్వమిత్యర్థ: I అనేన, శ్రుతిసామ్యమిత్యేతత్ నిర్వచనశ్రుత్యో:, బ్రహ్మసచ్ఛబ్దయో:, తదుపేతశ్రుతివాక్యయోశ్చ సామ్యమితి త్రేధా వ్యాఖ్యాతం భవతి I అత్ర, పూర్వపక్షే, "?Rసతోఽపి' ఇతి అపిపదేన "?Rఈశ్వరస్య' ఇత్యుక్త_సముచ్చయాత్ "?Rఏతేన శిష్టా అపరిగ్రహా అపి--' ఇతి సూత్రనిరసనీయజీవాదేరపి సముచ్చయ: I సిద్ధాన్తే, "?Rఅసచ్ఛబ్ద:' ఇతి జీవశబ్ద ఇత్యాదేరుపలక్షక ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్ I తథాచ సఙ్క్షేపే- "?Rఅసజ్జీవప్రధానాదిశబ్దా బ్రహ్మైవ నాపరమ్ I వదన్తి కారణత్వేన--' ఇత్యుక్త_మ్ I తథాచ శ్రుత్యుక్త_ం జగత్కారణత్వం విష్ణోర్యుక్త_మేవేతి భావ: I (అత్ర, పూర్వపక్షన్యాయో "?Rయతో వా--' ఇతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వవత్, "?Rఅసదేవేదమ్' ఇతి శ్రుత్యా అసతోఽపి జగత్కారణత్వమితి ప్రతిపాదకేన "?Rఅసదితి చేత్' ఇతి (సూత్ర) భాగేన సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ, "?Rప్రతిషేధమాత్రత్వాత్' ఇత్యాదిసూత్రే అసత: కారణత్వప్రతిక్షేపాత్, శ్రుతేర్నిరర్థకత్వాయోగాత్' "?Rఏతేన సర్వే వ్యాఖ్యాతా:' ఇత్యుక్త_న్యాయేన, అసచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వేన, "?Rఅసదేవ' ఇతి, "?Rయతో వా' ఇతి శ్రుత్యో: సామ్యమిత్యర్థసూచకై: సూచిత: I) II 4 II ఓం భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ ఓం ఇత్యత్ర, వాదివివాదేన జగజ్జన్మాదికర్తృత్వం పరమాత్మనో యుక్త_మయుక్త_ం వేతి సన్దేహే, న యుక్త_మితి పూర్వ: పక్ష:, యుక్త_మేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rబలోద్భవ:' ఇత్యుక్త_న్యాయం పూవర్పక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి II

?Rకర్మాణి విజ్ఞానమయశ్చ ఆత్మా పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవన్తి ఇతి శ్రుతిబలాన్నైక్యమ్ I కిన్తు భేదాపాదకమేవైతత్ "?Rనిరఞ్జన: పరమం సామ్యముపైతి పరాత్పరంపురిశయం పురుషముపైతి దివ్యమ్ ఇతి సన్నిహితవాక్యబలాత్ I ఏకీభావశబ్దస్తు సన్నిధ్యేఽపి భవతి I

?R।। కర్మణీతి ।। అత్ర, "?Rశ్రుతిసామ్య:' ఇత్యతో బుద్ధయా వివేకేన "?Rశ్రుతి:' ఇత్యనువర్తత ఇత్యభిప్రేత్య, శ్రుతిబలాదిత్యుక్తమ్ । అనేన, శ్రుతిబలాత్, ఉద్భవోజ్ఞానం యస్య జీవేశ్వరైక్యం పూర్వపక్షన్యాయ ఇతి వివృతం భవతి । తథాచ జీవాభిన్నస్యేశ్వరస్య జీవేఽసమ్భావ్యమానం జగత్కర్తృత్వం న యుక్తమితి పూర్వపక్షో, నేత్యర్థ: । తర్హి, శ్రుతేరప్రామాణ్యాసమ్భవాత్కా గతిరిత్యాశయేన పృచ్ఛతి - కిన్త్వితి ।। శ్రుతిగతిమాహ- భేదాపాదకమేవేతి ।। ఏవకారేణ పూర్వపక్షం వ్యావర్తయతి । ఏతత్ శ్రుతివాక్యమ్ । అనేన, శ్రుతిబలోద్భవశబ్ద: సిద్ధాన్తే భేదపర ఇతి వివృతం భవతి । నను, పూర్వపక్షే, "?Rఏకీభవన్తి' ఇతి బలమస్తి, సిద్ధాన్తే కిం బలమిత్యత ఆహ- నిరఞ్జన ఇతి ।। నను, సన్నిహితైతద్వాక్యాదపి, "?Rఏకీభవన్తి' ఇత్యేకీభావశబ్దస్య, వాక్యావయవత్వేనాన్తరఙ్గతయా ప్రబలత్వేన, ఐక్యాపాదకత్వమేవ "?Rకర్మాణి' ఇతి వాక్యస్య, న భేదాపాదకత్వమిత్యత ఆహ- ఏకీభావశబ్ద ఇతి ।। సాన్నిధ్యం స్థానైక్యమ్ । అపిశబ్దేన మత్త్యైక్యసముచ్చయ:, స్వరూపైక్యాభావేఽపీతి వా । అన్తరఙ్గత్వేఽపి సావకాశత్వాత్ నైకీభావశబ్ద: ప్రబల:, "?Rనిరఞ్జన:--' ఇత్యాది సన్నిహితవాక్యస్తు, నిరవకాశత్వాత్ప్రబలమితి భావ: । (నైతత్సావకాశత్వం స్వోత్ప్రేక్షితమిత్యాశయేన) స్థానైక్యమత్త్యైక్యాభ్యామేకీభావశబ్దప్రయోగం దర్శయతి- ఏకీభూతేతి ।। ఏవమాన్తరోపపత్తిముక్త్వా బాహ్యామపి తామాహ- యథోదకమితి ।। నతు తదేవ భవతి । ఏవం విజానతో మునే: విజానతాం మునీనామాత్మాధిపతిపతిర్హిరణ్యగర్భోఽపి ముక్త: పరమాత్మానం ప్రాప్య తాదృగేవ భవతి, కిముతాఽన్య ఇత్యర్థ: । తథాచ శ్రుతిబలోద్భవాజ్జీవేశ్వరయోర్భేదాజ్జీవేఽసమ్భావ్యమానమపి

?Rజగత్కర్తృత్వం విష్ణౌ యుక్తమేవేతి భావ: । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rకర్మాణి' ఇతి శ్రుతిబలాత్ శ్రుతిబలాత్ ఐక్యసిద్ధిరితి వదతా "?Rభోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్' ఇత్యంశేనోక్త: । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ, "?Rయథోదకమ్' ఇతి సూచితో భవతి ।) ।। 5 ।। ఓం తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య: ఓం ।। పటాదిసృష్టే: స్వతన్త్రసాధనసాపేక్షత్వదర్శనాత్, ఈశ్వరసృష్టేరలౌకికత్వాత్, జగత్సృష్ట్యాదికం కిం స్వతన్త్రసాధనసాపేక్షం నవేతి సన్దేహే, స్వతన్త్రసాధనసాపేక్షమితి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rసర్వానుసార:' ఇత్యుక్తన్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- న లౌకికేతి ।। వ్యాప్తినిశ్చయాయ వ్యభిచారనిరాసార్థం సర్వేతికార్యవిశేషణమ్ । పక్షవ్యావృత్త్యర్థం, ప్రమాణప్రదర్శనార్థం చ లౌకికేతి । అకర్తృతన్త్రత్వం, ఉపాదానాదిభూతప్రధానాదే:, కర్తృభూతపరమాత్మతన్త్రత్వాభావ: ఇత్యేవంరూపసర్వానుసార: । తథాచ లౌకికసవర్కార్యవత్, కార్యత్వేనేశకృతకార్యమపి స్వతన్త్రసాధనసాపేక్షమితి పూర్వపక్షో నేత్యర్థ: । ఈశ్వరసృష్టే: కీదృక్త్వం తర్హీతి పృచ్ఛతి-

?Rకిం తర్హి తద్వైలక్షణ్యేన సర్వకర్తృవిలక్షణసర్వశక్తిత్వమేవాశేషయుక్తిశ్రుత్యనుసారి । ఏష సర్వేశ్వర: ఇత్యాదిశ్రుతే: । యుక్తిమాత్రాచ్ఛ్రుతియుక్తా హి యుక్తిర్బలీయసీ ।। 6 ।।

?R।। కిం తర్హీతి ।। తదుత్తరత్వేన "?Rసర్వానుసారః' ఇత్యుక్త_మేవ న్యాయం, సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి- తద్వైలక్షణ్యేనేతి ।। తేభ్యో లౌకికసర్వకార్యేభ్యో, వైలక్షణ్యేన స్వతన్త్రసాధనరహితత్వాఖ్యేన, సర్వకార్యకర్తుః పరమాత్మనః, స్వవ్యతిరిక్త_కువిన్దకులాలాదిసర్వకర్తృభ్యః విలక్షణం సాధనాన్తరనియమనాదిసర్వశక్తి_త్వమేవ అశేషయుక్తి_శ్రుత్యనుసారిసర్వయుక్తి_శ్రుతిసిద్ధమిత్యర్థః । ప్రాధాన్యాచ్ఛ్రుతిముదాహరతి- సర్వేశ్వర ఇతి ।। ఏవం, "?Rపరతన్త్రో హ్యపేక్షేత స్వతన్త్రః కిమపేక్షతే । సాధనానాం సాధనత్వం యతః కిం తస్య సాధనైః' ఇత్యాదిస్మృత్యుక్త్యా_ః పరతన్త్రత్వస్వతన్త్రత్వసాధనసత్తాతత్ప్రదత్వాదియుక్త_యోఽపి ద్రష్టవ్యాః । నను, పూర్వపక్షయుక్తే_రపి, వ్యాప్తిపక్షధర్మతోపేతత్వేన ప్రాబల్యాత్కథమేవం నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- యుక్తి_మాత్రాదీతి ।। అఙ్గీకృత్య చేదముదితమ్ । బాధితవిషయత్వేన పూర్వపక్షయుక్తే_యర్ుక్తి_త్వమేవ నాస్తీతి జ్ఞాతవ్యమ్ । ఏవంచ సర్వశ్రుతియుక్తయనుసారాదీశకృతకార్యం న స్వతన్త్రసాధనాపేక్షమితి భావః । (అత్ర, పూర్వపక్షన్యాయో "?Rయథా ప్రాణాదిః' ఇత్యనేన నిషేధ్యతయా సూచితః । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ, స్వరపసామర్థ్యాదేవ స్రష్టృత్వమనేకశ్రుతియుక్త్యనుసారీత్యర్థకేన "?Rఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః' ఇత్యనేన సూచితః ।)।। 6 ।। ఓం ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తి_ః ఓం ।। ఇత్యత్ర, శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా, శ్రుత్యనుభవవిప్రతిపత్త్యా వా, జగత్కతర్ృత్వాది విష్ణోర్యుక్త_మయుక్త_ం వేతి సంశయే, న యుక్త_మితి పూర్వః పక్షః, యుక్త_మేవేతి సిద్ధాన్తః । తత్ర "?Rలఘుతా' ఇత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచేశ్వరత్యాగేన జీవస్యైవ కర్తృత్వాఙ్గీకారే కల్పనాలాఘవమ్ । శ్రుతిసిద్ధత్వేనాకల్పనాత్ । అశ్రుతజీవకర్తృత్వాఙ్గీకారే గౌరవమేవ ।

?R।। నచేశ్వరత్యాగేనేతి ।। తదనఙ్గీకారేణేత్యర్థః । జీవస్యైవ, మహదాదికార్య ఇతి శేషః । యద్వా, ఈశ్వరస్య ఘటాదికర్తృత్వత్యాగేనేత్యర్థః । జీవస్యైవ, ఘటాదికార్య ఇతి శేషః । ఇదముక్త_ం భవతి, నేశ్వరస్య మహదాదిసకలకార్యకర్తృత్వం యుక్త_మ్, అనుపలబ్ధిబాధిమీశ్వరం కల్పయిత్వా, తస్య సర్వకర్తృత్వకల్పనే, కల్పనాగౌరవాపత్తేః । ఈశ్వరానఙ్గీకారేణ జీవస్యైవ సర్వకర్తృత్వాఙ్గీకారే, కల్పనాలాఘవమ్ । ధర్మికల్పనాతో ధర్మకల్పనాయా లఘుత్వాత్ । జీవస్య ఘటాదౌ కర్తృత్వస్య క్లృప్తత్వాచ్చ । అథ దేవాదివదదృశ్యత్వశక్తి_యోగాదనుపలభ్యమానోఽపీశ్వరః ప్రమాణేనాఙ్గీక్రియత ఇతి చేత్, తథాపి తస్య మహదాదికార్య ఏవ కర్తృత్వమస్తు, న ఘటాదావపి । ఉభయత్ర కల్పనే గౌరవాపత్తేః । ఘటాదౌ తు, ఈశ్వరత్యాగేన జీవస్యైవ కర్తృత్వాఙ్గీకారే, కల్పనాలాఘవమ్, ఇతి । ఏతచ్చ నేత్యర్థః । కుతో నేత్యతో "?Rలఘుతా' ఇత్యుక్త_మేవ న్యాయం, సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి- శ్రుతిసిద్ధత్వేనేతి ।। ఈశ్వరస్య, తస్య ఘటాదిసర్వకార్యకర్తృత్వస్య చేత్యర్థః । కల్పనాఽనేకత్వే ఖలు కల్పనాగౌరవమ్ । ఈశ్వరస్య, తస్య ఘటాదిసర్వకార్యకర్తృత్వస్య చ

శ్రుతిసిద్ధత్వేన, కల్పనాయా ఏవాభావాన్నోభయపక్షోక్తగౌరవమితి భావ: I తర్హి పక్షద్వయస్యాపి ప్రామాణికత్వేన కథం నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- అశ్రుతేతి II అఙ్గీకార ఏవేతి సమ్బన్ధ: I జీవస్య అనన్యాధీనతయా మహదాదౌ ఘటాదౌ వా కర్తృత్వస్య అశ్రుతత్వేన, తదఙ్గీకార ఏవ గౌరవమ్, నతు ఈశ్వరస్య తదఙ్గీకార ఇత్యర్థ: I తథాచ విపరీతలాఘవమితి వదన్, న్యాయం వివృణోతి -

?Rతదభావే సిద్ధాన్తే లఘుతా I నాన్య: కర్తా సహి స్వతన్త్ర: పరమాత్పరమో హరిరిత్యాదేశ్చ I అభేదపక్షస్తు నిరాకృత: I శ్రుత్యనుభవవిరోధాచ్చ II 7 II

?RII తదభావ ఇతి II ఈశ్వరకర్తృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వేనాశ్రుతత్వాభావాత్సిద్ధాన్తే, ఈశ్వరకర్తృత్వపక్షే లఘుతేత్యర్థ: I న కేవలం

?Rజీవకర్తృత్వస్యాశ్రుతత్వమ్, తదభావశ్చ శ్రుత ఇత్యభిప్రేత్య, తాం శ్రుతిముదాహరతి- నాన్య ఇతి II "?Rస హి' ఇత్యాదిశ్రుతిశేషోదాహరణం, శ్రుతిసిద్ధత్వేనేత్యేతదుపపాదనార్థమ్ I అన్యో జీవ:, స్వాతన్త్ర్యేణ సర్వకార్యాణాం న కతర్ా, హి యస్మాత్, తస్మాత్స్వసిద్ధో హరి: స్వతన్త్ర: అన్యాప్రేర్యతయా సర్వకార్యకర్తా, పరమాత్పరమ: ఉత్తమాదుత్తమ:, ఇతి శ్రుత్యర్థ: I నను, శ్రుతిరీశ్వరస్య స్వాతన్త్ర్యేణ కర్తృత్వం ప్రతిపాదయతి I "?Rఅహం కరోమి' ఇత్యాద్యనుభవస్తు, జీవస్య తథాకర్తృత్వం గోచరయతి I నచ స్వతన్త్రవస్తుద్వయమఙ్గీకర్తం శక్యమ్ I తథాత్వే దోషస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ I అత: శ్రుత్యనుభవాన్యతానుపపత్త్యా జీవేశ్వరయోరభేదాఙ్గీకారే, జీవపక్షస్యాపి శ్రౌతత్వాన్న కల్పనాగౌరవమిత్యత ఆహ- అభేదపక్షస్త్వితి II నిరాకృతో "?Rభోక్త్రాపత్తే:' ఇత్యాదావితి భావ: I అనుభవస్య పరాధీనాల్పకర్తృత్వవిషయత్వం, భ్రాన్తిత్వం వేతి భావ: I ప్రమాణాన్తరవిరోధాచ్చ నాభేదపక్షో యుక్త ఇత్యాహ- శ్రుతీతి II ఏవంచ ప్రామాణికపక్షస్యైవ లఘుతయా, ఈశ్వరకర్తృత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, యుక్తమేవేశ్వరస్య కర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర, పూవర్పక్షన్యాయ: "?Rఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేత్' ఇత్యనేన, జీవకతర్ృత్వే ప్రత్యక్షసద్భావోక్త్యా సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ, "?Rదేవాదివదపి' ఇతి సూత్రే, శ్రుతేర్యోగ్యానుపలమ్భబాధపరిహారేణ, శ్రుతిసిద్ధాన్తత్వసూచనాత్సూచిత: I) II 7 II ఓం శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, ఈశ్వరస్య జగత్కర్తృత్వే తత్ర తత్రోక్తన్యాయై:, కృత్స్నప్రసక్త్యాదిదోషైశ్చ జగత్స్రష్టృత్వం విష్ణోర్యుక్తం వేతి సన్దేహే, న యుక్తమితి పూర్వ: పక్ష:, యుక్తమేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rవిశేషాదర్శనమ్' ఇత్యుక్తన్యాయం, సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన తావద్వివృణోతి-

?Rశబ్దైకసమధిగమ్యత్వసర్వశక్తిత్వాదీనాం విశేషాణామదర్శనం జీవే I న జీవాద్విశేషాదర్శనం పరమేశ్వరే I విశేషశ్రుతేరేవ II 8 II

?RII శబ్దైకసమధిగమ్యత్వేతి II శబ్దైకసమధిగమ్యత్వం, "?Rశబ్దమూలత్వాత్' ఇతి సూత్రోక్తమ్, సర్వశక్తిత్వాదయస్తు, "?Rఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి' ఇత్యాదిసూత్రోక్తా: I ఏతేషాం విశేషాణాం జీవేఽదర్శనమ్ I అత్ర దర్శనశబ్దో జ్ఞానమాత్రపర: I

జ్ఞాపకశ్రుత్యాదిరూపప్రమాణాభవాదితి భావ: I సిద్ధాన్తఫలత్వాత్పూర్వపక్షనిషేధస్యేదానీం "?Rవిశేషాదర్శనమ్' ఇత్యుక్త్మేవ న్యాయం, పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి - న జీవాదితి II పరమేశ్వరే, జీవాద్విశేషాణాం జీవవ్యావర్తకానాం, తత్రావిద్యమానానామితి యావత్ I కృత్స్నప్రసక్త్యాదిదోషనిరాసకానామదర్శనం నేత్యర్థ: I అదర్శనాభావో దర్శనమ్ I తత్కేన ప్రమాణేనేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ- విశేషశ్రుతేరేవేతి II "?Rన వేదవిన్మనుతే తం బృహన్తమ్' "?Rవిచిత్రశక్తి: పురుష: పురాణ:' ఇత్యాదిశ్రుతే:, శబ్దైకసమధిగమ్యత్వసర్వశక్తిత్వాదీనాం జీవవిశేషాణాం దర్శనేనాదర్శనం నేత్యర్థ: I ఏవకారేణ శ్రుతే: ప్రసిద్ధతామాహ I ఏవంచ జీవవదీశ్వరేఽపి కృత్స్నప్రసక్త్యాదిదోషనిరాసకవిశేషాణామదర్శనాజ్జగత్కర్తృత్వాయోగ ఇతి పూర్వపక్షే, ఈశ్వరగతశబ్దైకసమధిగమ్యత్వాదివిశేషాణాం జీవేఽదర్శనాన్న జీవసామ్యమితి, ఈశ్వరస్య జగత్కర్తృత్వం యుక్త్మేవేతి సిద్ధాన్త ఇతి భావ: I (అత్ర, పూర్వపక్షన్యాయ:, "?Rశబ్దమూలత్వాత్' "?Rఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చ హి' ఇతి సూత్రద్వయేన (పూర్వపక్ష)నిరసనీయతయా సూచితో భవతి I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ, అవధారణార్థేన "?Rఆత్మని చ' ఇతి చశబ్దేన, "?Rస్వపక్షదోషాచ్చ' ఇత్యనేన చ యుక్తివిరోధపరిహారోపయోగినో విశేషస్య జీవేఽదర్శనోక్త్యా సూచిత: I) II 8 II ఓం న ప్రయోజనవత్త్వాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, జగత్కర్తృత్వోపపాదనాఫలాభ్యాం, జగత్కర్తృత్వమీశ్వరస్య యుక్త్మయుక్త్ం వేతి సన్దేహే, న యుక్త్మితి పూర్వ: పక్ష:, యుక్త్మేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rఅఫలమ్' ఇత్యుక్త్న్యాయం, తత్ఫలప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షేపతి -

?Rనచ ప్రయోజనాభావోఽకర్తృత్వే కారణమ్ I అశేషకర్తృత్వాపాదకశ్చ I ఫలాపేక్షిణస్త్వపూర్ణత్వాదేవ I న సర్వకర్తృత్వాదిశక్తి: ఇతరస్య పూర్ణత్వాదేవానన్తశిక్త్త్వాల్లీలయైవ కర్తృత్వమ్ II 9 II

?R II నచ ప్రయోజనాభావ ఇతి II తథాచ ప్రయోజనాభావే, ప్రవృత్తేరేవాదృష్యత్వేన తస్యాకర్తృత్వే కారణత్వాత్, యదీశ్వరస్య, "?Rన ప్రయోజనవత్త్వాత్' ఇతి ప్రయోజనాభావోఽప్యుపేయతే, తర్హి కర్తృత్వమేవ న స్యాత్, కుత: సర్వకర్తృత్వమితి భావ: I కుత ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం "?Rఅఫలమ్' ఇత్యుక్త్మేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధితయా వివృణోతి- అశేషేతి II చో హేతౌ I యస్మాత్ప్రయోజనాభావ:, అశేషకర్తృత్వాపాదక:, తస్మాదకర్తృత్వే కారణం న I న కేవలం ప్రయోజనాభావోఽకతర్ృత్వే న కారణమ్, కిన్తు, అశేషకర్తృత్వాపాదకసముచ్చయవాచకశ్చశబ్ద: I కథం ఫలాభావోఽశేషకర్తృత్వాపాదక ఇత్యత ఆహ- ఫలాపేక్షిణస్త్వితి II ఇతరస్య ఫలాపేక్షారహితస్య I కర్తృత్వం అశేషకర్తృత్వమ్ I ఇదముక్త్ం భవతి I ఈశ్వర: అశేషకతర్ా, అనన్తకర్తృత్వాత్ వ్యతిరేకేణ దేవదత్తవత్ ఇతి I నచ స్వరూపాసిద్ధి: ఈశ్వరోఽనన్తశక్తి:, పూర్ణత్వాత్ ఇతి తత్సాధనాత్ I నచ వ్యాప్త్యభావ:, అపూర్ణస్య సర్వకర్తృత్వాదిశక్త్యభావదశర్నేన, వ్యతిరేకవ్యాప్తిసత్త్వాత్ I నచ తత్రాప్యసిద్ధి:, ఫలాపేక్షిణోఽపూర్ణత్వనియమేన, ఫలాపేక్షాశూన్యచేతనత్వపూర్ణత్వస్యాపి సాధనాత్ సతి

ప్రయోజనాభావ: పరమ్పరయాశేషకర్తృత్వస్యాపాదక ఇతి I భగవత: ప్రయోజనానుద్దేశే, కీదృశీ ప్రవృత్తిరితి ప్రశ్నపరిహారాయ లీలయైవేత్యుక్త_మ్ I నహి లీలా ప్రయోజనాయ భవతి I అఫలరూపన్యాయస్య పూర్వోత్తరపక్షఫలసమ్బన్ధో మూల ఏవ స్పష్య: I (అత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయావనేనైవ సూత్రేణోక్తౌ_ I) I 9 II ఓం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న

?Rసాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి ఓం II ఇత్యత్ర, జగత్కర్తృత్వాదివిషయే, శ్రుత్యా, వైషమ్యాదివిరోధదర్శనేన చ జగజ్జన్మాదికర్తృత్వమీశ్వరస్య యుక్త_మయుక్త_ం వేతి సన్దేహే, న యుక్త_మితి పూర్వ: పక్ష:, యుక్త_మేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rఇష్యాసిద్ధి:' ఇత్యుక్త_న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధితయా వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనేశస్య పూర్ణత్వాసిద్ధి: I కర్మసాపేక్షత్వేనీశత్వమనపేక్షత్వే శ్రుతేరప్రామాణ్యమితి I

?RII నేశస్యేతి II పూర్ణత్వం, పూర్ణకర్తృత్వమ్, అశేషకర్తృత్వమితి యావత్ I యుక్తి_విరోధాదితి భావ: I అనేన, ఇష్యస్య అశేషకర్తృత్వస్య, అసిద్ధిరితి న్యాయో వివృతో భవతి I కుత ఈశస్యాశేషకతర్ృత్వం యుక్తి_విరుద్ధమితి చేత్, "?Rఈశ్వర: కిం తత్ర్పాణికర్మసాపేక్ష: సన్ సుఖదు:ఖాది సర్వం కరోతి, ఉత తన్నిరపేక్ష:' ఇతి వికల్పం మనసి నిధాయ, ఆద్యే దోషమాహ - కర్మసాపేక్షత్వ ఇతి II అత్ర, నిర్నిమిత్తం ప్రాణినాం సుఖదు:ఖాదిదానేన వైషమ్యనైఘర్ృణ్యే స్యాతామిత్యపి గ్రాహ్యమ్ I యదీశ్వర: కర్మానపేక్షయా ఫలాదిప్రదాతా, తర్హి జ్యోతిష్యోమయాగాదే: స్వర్గాదిసాధనత్వం న స్యాత్, తదభావేఽపి భగవతస్తత్కార్యత్వాయోగాత్ I తథాచ, "?Rజ్యోతిష్యోమేన స్వర్గకామో యజేత' ఇత్యాదిశ్రుతేరప్రామాణ్యం స్యాదిత్యర్థ: I అతో నేత్యత:, "?Rఇష్యాసిద్ధి:' ఇత్యుక్త_మేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధితయా వివరితుం, కర్మసాపేక్షత్వమభ్యుపేత్య, తత్రోక్త_దోషపరిహారార్థమాహ-

?Rకర్మణోఽపి తదధీనత్వమ్ I తథాపి తదనుసారేణ ఫలదానమిత్యనఙ్గీకార ఏవేష్యశ్రుతిప్రామాణ్యాసిద్ధి: II 10 II

?RII కర్మణోపీతి II న కేవలం ఫలాదే:, కిన్తు కర్మణోఽపి ఇత్యపిశబ్దార్థ: I తథాచాపేక్ష్యకర్మణోఽపి స్వాధీనత్వాత్ నానీశత్వమితి భావ: I నను, స్వనియమ్యాపేక్షా నామానపేక్ష్యైవ, తథాచ, కిమీశ్వర: కర్తా కర్మాపేక్ష్య కరోతీత్యఙ్గీకార్యమ్ ఇత్యతో న్యాయం వివృణోతి- తథాఽపీతి II యద్యపి, కర్మణస్తదధీనత్వేన తదపేక్షా నామానపేక్షైవేతి శేష: I తదనుసారేణ కర్మానుసారేణ, ఫలస్య శుభాశుభలక్షణస్యేశ్వరకర్తృకదానమిత్యనఙ్గీకార ఏవ ఇష్యస్య "?Rజ్యోతిష్యోమేన స్వగర్కామో యజేత' ఇత్యాదిశ్రుతిప్రామాణ్యస్యాసిద్ధి:, నతు తథాఙ్గీకార ఇత్యర్థ: I తథాచేశ్వరస్య కర్మానపేక్షశ్రుతిప్రామాణ్యరూపేష్యాసిద్ధే:, కర్మాపేక్షా I తతశ్చ న వైషమ్యాదిదోష: I అపేక్ష్యకర్మణశ్చేశాధీనత్వాత్ నేశత్వాసిద్ధిదోషోఽపీతి, యుక్త_మీశ్వరస్య సవర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయో "?Rవైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న' ఇత్యనేన సూచిత: I యద్వా, "?Rఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతే చ' ఇతి

సూత్రేణ పక్షద్వయేఽపి దోషపరిహారాత్ "?Rకర్మాపేక్షత్వే, అస్వాతన్త్ర్యమ్, కర్మనిరపేక్షత్వే వైషమ్యాద్యాపాత:' ఇతి సూచనేన సూచితో భవతి । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఉపలభ్యతే చ' ఇత్యనేన వేదాప్రామాణ్యకారణస్య వైషమ్యాదేరుపలభ్యమానత్వాదితి ప్రతిపాదయతా సూచిత: ।) ।। 10 ।। ఓం సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, సమన్వయాద్ధయాయాన్యత్రాదర్శనాభ్యాం, పూర్ణత్వం విష్ణోర్యుక్తమయుక్తం వేతి సన్దేహే, న యుక్తమితి పూర్వ: పక్ష:, యుక్తమేవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rనియమ:' ఇత్యుక్తన్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధితయా వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rసర్వచేతనా అపూర్ణగుణా ఇతి నియమో న । స్వతన్త్రస్య పూణర్గుణత్వనియమాత్ । "?Rైఅపూర్ణోఽయం జీవసజ్ఞోఽస్వతన్త్ర: పూణర్ో హరిర్య: స్వతన్త్ర: సదైవ । నహి స్వతన్త్రోఽపూర్ణతాం కామయతి, పూర్ణో యది స్యాదస్వతన్త్ర: కుత: స: ।। ఇతి శ్రుతే: ।। 11 ।।

?R।। ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: ।।

?R।। సర్వచేతనా ఇతి ।। అత ఏవ వ్యభిచారశఙ్కాపరిహారార్థం సర్వేత్యుక్తమ్ । తథాచేశ్వరస్యాపి చేతనత్వేనాపూర్ణతయా అవశ్యమ్భావిత్వాన్న జగత్కర్తృత్వం యుక్తమితి పూర్వపక్షో నేత్యర్థ: । కుతో నేత్యతో "?Rనియమ:' ఇత్యుక్తమేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి- స్వతన్త్రస్యేతి ।। స్వతన్త్రస్య పూర్ణగుణత్వేన వ్యాప్తిరిత్యర్థ: । అనేన పూర్వపక్ష్యుక్తానుమానే, అస్వాతన్త్ర్యముపాధిరిత్యపి సూచితమ్ । నన్వేవం, సత్ప్రతిపక్షత్వేనానిర్ణయ: స్యాదితి చేన్న, అస్మదుక్తానుమానస్య శ్రుతిసిద్ధవ్యాప్తిపక్షధర్మతోపేతత్వేన ప్రబలత్వాత్, ఇతి భావేన తత్ప్రతిపాదకశ్రుతిముదాహరతి - అపూర్ణోఽయమితి ।। అనేనానుమానే వ్యతిరేకవ్యాప్తి:, ఉపాధావన్వయవ్యాప్తిరుక్తా భవతి । అయమిత్యపూర్ణత్వస్య జీవేఽనుభవసిద్ధతామాహ । ఏవం వ్యాప్తిముక్త్వా పక్షధర్మతాప్రదర్శనపూర్వకం ప్రతిజ్ఞాం దర్శయతి । అనేన, "?Rహరి: పూర్ణ:, స్వతన్త్రత్వాత్' ఇతి ప్రయోగ ఉక్తో భవతి । యచ్ఛబ్దేన హరే: పూర్ణత్వస్వాతన్త్ర్యయో: శ్రుతిప్రసిద్ధిమాహ- సదైవేతి ।। స్వాతన్త్ర్ాదేరనాగన్తుకత్వముక్తమ్ । అపూర్ణస్యాస్వాతన్త్ర్ేణ వ్యాప్త్యనఙ్గీకారే బాధకమాహ- నహీతి ।। హి యస్మాత్, స్వతన్త్ర: స్వస్యాపూర్ణతాం న కామయీత, తత: పూర్ణ ఇత్యర్థ: । ఇదానీమస్వాతన్త్ర్యస్యాపూర్ణత్వేన వ్యాప్తిముపపాదయతి- పూర్ణ ఇతి ।। స: జీవ ఇతి సమ్బన్ధేన, భావ: । (అత్ర, పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rఉపపత్తే:' ఇత్యనేన, సర్వచేతనానామపూర్ణత్వనియమాత్పరమాత్మనోఽపి చేతనత్వాత్పూర్ణత్వస్యానుపపత్తిరితి సూచిత: । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ శ్రుతిసూచకేన సముచ్చాయకచశబ్దేన స్వాతన్త్ర్ాదిలక్షణయుక్తే: సూచనాత్ స్వాతన్త్ర్ాదిమత: పూర్ణత్వనియమ ఇతి సూచనేన సూచిత: । తదుక్తం తత్వప్రకాశికాయామ్- న కేవలం యుక్త్యా సర్వధర్మోపపత్తి:, కిన్తు "?Rగుణా: శ్రుతా:' ఇతి సర్వధర్మోపపాదకశ్రుతేశ్చేతి భావ: ఇతి ।) ।। 11 ।।

?R।। ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: ।।

?Rఉక్త_విరోధినస్తత్తత్సమయసిద్ధా: పూర్వపక్షన్యాయా: తద్విరోధినోऽన్యే ఇతి ప్రసిద్ధా ఏవ ।। 1 ।।

?R।। ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: ।।

?Rసమయపాదీయాత్రదకరణానాం సర్వేషామనువ్యాఖ్యానే వ్యాఖ్యాతత్వాత్, న తత్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా: సఙ్గ్రహేణోక్తా_: । యద్యపి సఙ్గ్రహేణోక్త్యభావేऽపి న్యాయానాం ప్రథమాధ్యాయగతాద్యపాదద్వయే వివరణం కృతమ్, తథాప్యేతత్పాదీయాధికరణేషు న్యాయానాం స్పష్యముక్తత్వాద్వివరణం న కృతమిత్యాశయేనాహ- ఉక్త_విరోధిన ఇతి ।। ఉక్త_జగత్కారణత్వాదౌ, విరోధినో విరుద్ధార్థసాధకా:; తత్తత్సమయసిద్ధా: సాఙ్ఖ్యచార్వాకాదిసిద్ధాన్తోత్ప్రేక్షితా:, పూర్వపక్షన్యాయా:, తద్విరోధిన:, తత్సాధ్యవిరుద్ధార్థసాధకా:, అన్యే సిద్ధాన్తన్యాయా: । ఇతిశబ్ద: ప్రకారార్థ: । తతశ్చోక్త_విరోధిత్వేన ప్రకారేణ పూర్వపక్షన్యాయా:, తద్విరోధిత్వేన ప్రకారేణ సిద్ధాన్తన్యాయా:, అనువ్యాఖ్యానే ప్రకర్షేణ సిద్ధా ఏవ, నతు వివరణమర్హన్తీత్యర్థ: ।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే భావబోధే ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: ।।

?Rవిష్ణోర్జగత్కారణత్వాదౌ, అధిభూతాదివిషయశ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధపరిహారాయాయం తృతీయ: పాద: ప్రవృత్త: । ఏతత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా:, అనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా_: "?Rఅనుభూతియుక్తి_బహువాగ్విలోమ్యం చ తతోऽధికమ్ । ఏతత్సర్వం సత: సామ్యం ద్వారవైయర్థ్యమేవ చ । దృష్యయుక్తయనుసారిత్వముక్తా_న్యాథర్ావిరోధత: । ప్రసిద్ధనామస్వీకారే బహువాక్యానువర్తితా । లోకదృష్యయనుసారిత్వం జీవసామ్యమనాదితా । తత్రతత్ర పరిజ్ఞానం గుణసామ్యశ్రుతీ తథా । ఉత్పత్తిమత్త్వం స్వగుణాననుభూత్యల్పకల్పనే । నానాశ్రుతిశ్చ వైచిత్ర్యం యుక్త_య: పూర్వపక్షగా: ।। వ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ స్వాతన్త్ర్యమనుసారితా । ముఖ్యతాశక్తి_మత్త్వం చ వైరూప్యం సర్వసఙ్గ్రహ: । గత్యాదిరీశశక్తి_శ్చ సర్వమానవిరోధితా । అభీప్స్యాసిద్ధిసువ్యక్తీ_ శాస్త్రసిద్ధిర్విపర్యయ: ।। విశేషకారణం చేతి సిద్ధాన్తస్యైవ సాధికా: ఇతి । ఓం న వియదశ్రుతే: ఓం ।। ఇత్యత్ర "?Rఆత్మన ఆకాశ: సమ్భూత:', "?Rఅనాదిర్వాయమాకాశ:' ఇతి శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా, ఆకాశ ఉత్పత్తిమాన్న వేతి సన్దేహే, వియదనుత్పత్తిమదేవేతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఅనుభూతియుక్తి_బహువాగ్విలోమ్యమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం, అర్థాత్తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ వియత ఉత్పత్తిమత్త్వేऽనుభూతియుక్తి_బహువాగ్విరోధోऽస్తి వ్యవస్థాऽయోగాత్ ।

?R।। నచ వియత ఇతి ।। ఉత్పత్తిమత్త్వే, అఙ్గీకృత ఇతి శేష: । అవకాశరూపాకాశస్యానుత్పత్తే: సాక్ష్యనుభవసిద్ధత్వేన తదుత్పత్తేరనుభవవిరోధ: । తథా వియదనుత్పత్తిమత్, విభుత్వాత్, సమ్ప్రతిపన్నవదిత్యాదియుక్తి_విరోధ:, "?Rఅనాదిర్వాయమాకాశ:' ఇత్యాదిబహువాగ్విరోధశ్చ

। ఏవంచానుభూత్యాదివిరోధేనాకాశస్యోత్పత్త్యభావాత్, తదుత్పత్తిప్రతిపాదకశ్రుతివజ్జగత్కర్తృత్వశ్రుతేరప్యప్రామాణ్యాత్, న విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్త్తమితి నేత్యర్థ: । తద్ధేతుత్వేన "?Rవ్యవస్థా" ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- వ్యవస్థేతి ।। ఉత్పత్తిశ్రుతేరాకాశపదార్థసర్వవిషయత్వసమ్భవేన ముఖ్యార్థత్వం, అనాదిశ్రుతే: కతిపయాకాశపదార్థవిషయత్వేన గౌణత్వమితి వ్యయస్థాయోగాదిత్యర్థ: । తామేవ వ్యవస్థాం దర్శయతి-

?Rఅవకాశమాత్రస్యావ్యాకృతాత్మకత్వాదనుత్పత్తివచనానాం తద్విషయత్వం ఉత్పత్తివచనానామసితవర్ణభూతతదభిమానిశరీరవిషయత్వం పరాధీనవిశేషవత్త్వమాత్రవిషయత్వం చేతి వ్యవస్థా । ఆకాశో నీలిమోదేతి న ప్రదేశ: కథఞ్చన । అభావో హి ప్రదేశస్య నహ్యత్రాభావ ఇత్యపి ఇతి పైఙ్గిశ్రుతే: ।। 1 ।।

?R।। అవకాశమాత్ర స్యేతి ।। దిగ్రూపావకాశస్యావ్యాకృతాత్మకత్వేన కూటస్థత్వాత్ "?Rఅనాదివర్ా' ఇత్యనుత్పత్తివచనానాం తద్రూపావకాశపదార్థైకదేశవిషయత్వమిత్యనాదిత్వస్యాముఖ్యత్వమ్ । "?Rఆత్మన ఆకాశ: సమ్భూత:' ఇత్యాద్యుత్పత్తివచనానాం, అసితవర్ణత్వేనానుమితోత్పత్తిమద్భూతాకాశతదభిమానివినాయకోత్పత్తిమజ్జడశరీరవిషయత్వమ్ । తథా, అవకాశతదభిమానిభూతతదభిమానిరూపాణాం చతుర్ణామప్యాకాశపదవాచ్యానాం పరాధీనవిశేషవత్త్వమాత్రరూపోత్పత్తివిషయత్వం చేతి వ్యవస్థా । అనేన, "?Rఆత్మన ఆకాశ: సమ్భూత:' ఇత్యాద్యుత్పత్తిప్రతిపాదకవాక్యగతాకాశశబ్దస్య సర్వవిషయత్వమ్, సమ్భూతాదిశబ్దోక్త్తోత్పత్తేరుక్త్తప్రకారేణ సర్వత్రాకాశశబ్దవాచ్యే సత్త్వాత్ । "?Rఅనాదిర్వా అయమాకాశ:' ఇత్యాదివాక్యగతాకాశశబ్దస్య సర్వాకాశపదవాచ్యవిషయత్వమ్, భూతే కథమప్యసమ్భవాత్, తస్య స్వరూపేణాత్పత్తేరిత్యుక్త్తం భవతి । భూతాకాశస్యాసితవర్ణత్వే శ్రుతిమాహ- ఆకాశ ఇతి ।। నీలిమా నీలరూపవిశిష్ట: । ప్రదేశ: అవకాశ: । కథఞ్చన స్వరూపేణ, వికృతరూపేణ వా, నోదేతీతి సమ్బన్ధ: । అనుత్పత్తౌ యుక్త్తిమాహ- అభావో హీతి ।। యస్య చోత్పత్తి:, తస్య ప్రాగభావేన భావ్యమ్ । నచ ప్రదేశస్య ప్రాగభావ: సమ్భవతి । అనుత్పన్నప్రతీతికత్వాదితి భావ: । తత్కథమిత్యత ఆహ- న హ్యత్రేతి ।। అపిపదేన నఞోఽనుకర్ష: । అభావో హి ప్రతీయమాన: "?Rఅస్య, అత్ర' ఇతి ప్రతీయతే, నతు నిరాశ్రయ: । నచ ప్రదేశాభావస్యాశ్రయప్రతీతిరుపపద్యతే,

?Rయదేవ "?Rఅత్ర' ఇతి నిర్దిశ్యతే, తస్యైవ ప్రదేశత్వాదిత్యర్థ: । తథాచాకాశోత్పత్త్యనుత్పత్తిశ్రుత్యోరుక్త్తమార్గేణ వ్యవస్థోపపత్తే:, ప్రామాణ్యసమ్భవాద్యుక్త్తం హరేర్వియదాదిజగత్కతర్ృత్వమితి భావ: । (అత్ర, పూర్వపక్షన్యాయ:, "?Rగౌణ్యసమ్భవాత్' ఇతి సూత్రేణానుత్పత్తిశ్రుతిగతిం వదతోపలక్షణత్వేన సూచిత: । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చానేనైవ సూత్రేణోక్త్త: ।) ।। 1 ।। ఓం ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాత: ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rతాసాం వాయుర్వత్స: సావా ఏషా దేవతానాదిర్యోఽయం పవతే' ఇతి విగానేన ముఖ్యో

వాయురుత్పత్తిమాన్న వేతి సన్దేహే, అనుత్పత్తిమానేవేతి పూర్వ: పక్ష:, ముఖ్యావాయురుత్పత్తిమానేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rతతో౽ధికమేతత్సర్వమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయమర్థాత్తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rతతో౽ధికమేతత్సర్వమనుభూత్యాదివిరుద్ధత్వం వాయూత్పత్తావితి న వాయోరేవ ముఖ్యానుత్పత్త్యనుపపత్తే: II

?RII తతో౽ధికమితి II ఏతచ్ఛబ్దపరామృష్యం దర్శయతి- అనుభూత్యాదివిరుద్ధమితి II ఆదిపదేన యుక్తి_బహువాగ్గ్రహణమ్ I అధికమిత్యేనేనాభ్యధికాశఙ్కామాహ I తథాహి I నచాకాశానుత్పత్తిశ్రుతివద్వాప్యనాదిత్వశ్రుతేగౌణార్థత్వమ్ I తథా సత్యాకాశాదివన్ముఖ్యవాయోరుత్పత్త్యనుత్పత్తిమత్త్వే, తేజో౽బన్నాకాశాదీనాం, "?Rఅథ హ నిత్యాశ్చానిత్యాశ్చ తేజో౽బన్నాన్యాకాశ ఇతి తాన్యనిత్యాని' ఇత్యనిత్యత్వముక్త్వా, "?Rవాయుర్వా వ నిత్య:' ఇతి వాయోర్నిత్యత్వోక్తి_రయుక్తా_ స్యాత్ I కించ వాయోరనుత్పత్తేర్గౌణత్వం నామ స్వరూపమాత్రవిషయత్వమితి వక్త_వ్యమ్ I తథా సతి తస్య సర్వచేతనసామ్యేన "?Rఅథ చేతనాశ్చాచేతనాశ్చ తేజో౽బన్నాన్యాకాశ ఇతి తాన్యచేతనాని' ఇతి తేజ:ప్రభృతీనామచేతనత్వముక్త్వా, "?Rవాయుర్వా వ చేతన:' ఇత్యుక్త_ం వాయోరతిశయచేతనత్వమయుక్త_ం స్యాత్ I "?Rకువిదఙ్గ:' ఇతి ఋగుక్త_సర్వదేవోపాస్యతా చ నోత్పత్తిమత్త్వే ఘటతే I తస్యోదయనిగ్లోచాభావే చ కుతో జన్మసమ్భవ: I ఏవంవిధస్య చోత్పత్త్యఙ్గీకారే౽నుభూత్యాదివ్యాకోప: స్యాత్ I (తతో౽ధికమేతత్సర్వం అనుభూతియుక్తి_బహువాగ్విరుద్ధం, వాయూత్పత్తావఙ్గీకృతాయామిత్యర్థ: I) యుక్త_యశ్చ "?Rవాయుర్నోత్పత్తిమాన్ పరమనిత్యత్వాత్, పరమచేతనత్వాత్, ఇత్యాదిరూపా ద్రష్యవ్యా I బహువాచశ్చ భాష్యోదాహృతా ఏవ I ఏవం చానుభూతివిరోధేన ముఖ్యవాయోరుత్పత్త్యభావాద్ వాయూత్పత్తిప్రతిపాదకశ్రుతివజ్జగత్కర్తృత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్త_మితి నేత్యర్థ: I కుతో నేత్యతస్తద్ధేతుత్వేన "?Rఅనుపపత్తి:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rవాయోరేవానుత్పత్త్యనుపపత్తే: పరాధీనవిశేవత్త్వమాత్రం హ్యుత్పత్తి: I తదభావ ఉభయో: స్వాతన్త్ర్యం విరుద్ధమేవ I

?RII వాయోరేవేతి II అనుత్పత్తిశ్రుతేర్బ్రహ్మణ్యేవ ముఖ్యత్వాద్వాయోరనిత్యత్వవ్యాపిప్తవిభక్త_శక్తి_మత్త్వాచ్చానుత్పత్తేరనుపపత్తేరిత్యర్థ: I ఏవశబ్దస్య ప్రాబల్యాదిద్యోతకత్వేనానుపపత్తేరేవేతి సమ్బన్ధ: I యద్వా వాయోరనుత్పత్తిం వదన్ ప్రష్యవ్య: "?Rకిం వాయురేవానాది:, ఈశ్వరో౽పి వా' ఇతి I తత్రాద్యం పక్షం దూషయతి- వాయోరేవేతి II ఈశ్వరానాదిత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధేన, వాయోరేవేత్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదేనానుత్పత్తేరనుపపత్తేరిత్యర్థ: I ద్వితీయే, ద్వయోరపి స్వాతన్త్ర్యాపాత ఇతి దూషణమభిప్రేత్య తదుపపాదయతి- పరాధీనేతి II హి

యస్మాద్వాయోరుత్పత్తి: పరాధీనవిశేషలాభరూపా వివక్షితా, అత: తదభావే పరాధీనవిశేషలాభాభావే, ఉభయో: వాయువిష్ణ్వో: స్వాతన్త్ర్యం స్యాత్ । నచ తదస్త్వితి వాచ్యమిత్యాహ- విరుద్ధమేవేతి ।। ఉభయో: స్వాతన్త్ర్యం విరుద్ధమేవ, నతు కేనాపి ప్రకారేణ ఘటనీయమిత్యర్థ: । తత్కథమిత్యత ఆహ-

?Rసర్వోత్తమత్వానుపపత్తే: । ఉభయోరపి పరాధీనత్వప్రాప్తేశ్చాన్యోన్యానురోధే అననురోధే తు న సర్వైశ్వర్యమ్ । జ్ఞానావిస్మృత్యా వాయావపి వ్యవస్థేత్యతిదేశ: । అనుపపత్తిస్తు తత్ప్రాపికా ।

?R।। సర్వేతి ।। ఉభయోరితి, అత్రాపి సమ్బధ్యతే । తదపి కథమిత్యత ఆహ- ఉభయోరపీతి ।। వాయువిష్ణ్వోరన్యోన్యానురోధే, ఉభయోరపి పరాధీనత్వప్రాప్తే:, అననురోధే తు వాయోరీశ్వరనియామకత్వాభావాదీశ్వరస్య చ వాయునియామకత్వాభావాన్న తయో: సర్వైశ్వర్యమిత్యర్థ: । ననూక్తా_భ్యధికాశఙ్కానిరాసాయ "?Rఏతేన' ఇతి "?Rగౌణ్యసమ్భవాత్' ఇత్యుక్త_వ్యవస్థాయా అతిదేశో న యుజ్యతే, అకాశాద్యపేక్షయా స్వరూపాతిరిక్త_స్యానాదిత్వశ్రుతివిషయస్యానాదిభూతస్యాభావాత్ । స్వరూపవిషయత్వేన వ్యవస్థాయా: పూర్వమేవ సిద్ధత్వాదిత్యత ఆహ- జ్ఞానావిస్మృత్యేతి ।। జ్ఞానస్య వృత్తిరూపస్య, స్వరూపాతిరిక్త_స్యావిస్మృత్యాపరిలోపేన, వాయావపి శరీరాద్యుత్పత్తిస్వరూపానుత్పత్తిభ్యామాకాశపదవాచ్యదేవతాసమానయోగక్షేమే, ప్రవాహతో వృత్తిజ్ఞానం స్వరూపాతిరిక్త_మాదాయ వ్యవస్థా సమ్భవతీతి హేతో: "?Rఏతేన' ఇత్యదిదేశో యుక్త_ ఇత్యర్థ: । నన్వేవం తర్హి, అనువ్యాఖ్యానే వ్యవస్థాం విహాయ కథమనుపపత్తి: సిద్ధాన్తయుక్తిత్వేనోక్తా_ । "?Rఏతేన' ఇతి సూత్రానుగుణత్వాదిత్యాహ- అనుపపత్తిస్త్వితి ।। తత్ప్రాపికావ్యవస్థాప్రాపికా । సాక్షాత్సిద్ధాన్తయుక్తిర్వ్యవస్థైవ । తదభ్యుపగమే "?Rఅథైతాన్యుత్పత్తిమన్తి చ ప్రాణ:' ఇత్యాద్యవగతోత్పత్త్యనుత్పత్తివిశిష్యే వాయౌ ముఖ్యానుత్పత్త్యనుపపత్తి: కారణత్వేనోక్తే_త్యర్థ: । నన్వనుపపత్తేర్వ్యవస్థాప్రాపకత్వం పూర్వాధికరణేऽపి వక్త_వ్యమేవ । తత్ర ముఖ్యవాయోరివ భూతాకాశాభిమానినో దేహోత్పత్తిమత్త్వేన ముఖ్యానుత్పత్త్యనుపపత్తావపి, అవ్యాకృతాకాశచిత్ప్రకృత్యో: కథం

?Rముఖ్యానుత్పత్త్యనుపపత్తి:, దేహోత్పత్తేరప్యభావాదిత్యాహ-

?Rపరాధీనవిశేషవత్త్వమాత్రం త్వవ్యాకృతకాశస్య తదభిమానిప్రకృతేశ్చ సమమేవ ।। 2 ।।

?Rపరాధీనవిశేషేతి ।। ముఖ్యవాయౌ పరాధీనవిశేషవత్త్వమపి ముఖ్యానుత్పత్త్యనుపపత్తిహేతుత్వేన వివక్షితమ్, తన్మాత్రం తు దేహాద్యుత్పత్తిరహితయోరవకాశచిత్ప్రకృత్యోశ్చ సమమేవ । తాదృశోత్పత్తిమాదాయ ముఖ్యానుత్పత్త్యనుపపత్తే: సత్త్వాద్యుక్త_మనుపపత్తేర్వ్యవస్థాప్రాపకత్వం పూర్వాధికరణేऽపీతి భావ: । యద్వా, నను కిమనేన, వాయూత్పత్తిశ్రుతి: శరీరోత్పత్తివిషయా, అనుత్పత్తిశ్రుతిర్జ్ఞానవిపరీతలోపవిషయేతి వ్యవస్థాఙ్గీకారేణ, వాయూత్పత్తిశ్రుతి: పరాధీనవిశేషవత్త్వమాత్రవిషయా, తదనుత్పత్తిశ్రుతిస్తు దేహాద్యనుత్పత్తివిషయేతి వ్యవస్థా

కుతో నాఙ్గీకార్యా, పూర్వాధికరణసిద్ధవ్యవస్థావిలక్షణత్వాదిత్యత ఆహ- పరాధీనేతి ।।
భవేదేవం యదీయం వ్యవస్థా పూర్వాధికరణసిద్ధవ్యవస్థావిలక్షణా స్యాత్ । నచైవమ్ ।
భూతాకాశతదభిమానినోరివ పూర్వాధికరణేఽవ్యాకృతాకాశతదభిమానినోరపి వియచ్ఛబ్దేన
వివక్షితత్వాత్, తయోశ్చ శరీరాదితోఽప్యుత్పత్త్యసమ్భవేన పరాధీనవిశేషవత్త్వమాత్రేణ
వ్యవస్థాయా వాచ్యత్వేన, అస్యా: పూర్వాధికరణసిద్ధవ్యవస్థావైలక్షణ్యాభావాత్ । అత ఏవోక్తం
తదధికరణీయతత్త్వప్రకాశికాయామ్- "?Rఆకాశపదేన భూతావకాశతద్దేవతా ఉచ్యతన్తే' ఇతి,
అవకాశతదభిమానినోరప్యస్తి పరాధీనవిశేషలాభలక్షణోత్పత్తి:' ఇతి చ । అత
ఏతదధికరణవైయర్థ్యాయోక్తవిధైవ వ్యవస్థాఙ్గీకార్యైవేతి భావ: । ఏవంచ
వాయోర్ముఖ్యానుత్పత్త్యనుపపత్తే: పూర్వవద్వ్యవస్థయా శ్రుతిప్రామాణ్యసమ్భవాద్యుక్తం
విష్ణోజర్గత్కారణత్వమితి హృయదమ్ । (అత పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయావప్యతిదేశేనైవ
పూర్వాధికరణత్వసూచితౌ జ్ఞాతవ్యౌ ।) ।। 2 ।। ఓం అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తే: ఓం ।।
ఇత్యత్ర, "?Rఅసత: సదజాయత, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాదిశ్రుతివిభాగేన,
బ్రహ్మోత్పత్తిమన్న వేతి సంశయే, ఉత్పత్తిమదేవేతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర (సదేవ
సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిశ్రుతివిభాగేన) "?Rసత: సామ్యమ్' ఇత్యుక్త్వా పూర్వపక్షన్యాయం
వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ సత: పరాధీనవిశేషవత్త్వమ్ స్వాతన్త్ర్యాత్ ।। 3 ।। నచ విష్ణోరేవ తేజస ఉత్పత్తౌ
ద్వారకారణవైయర్థ్యమ్ ।

?R।। నచ సత ఇతి ।। అస్త్యేవ సత: పరబ్రహ్మణ: ఉత్పత్తి: । న చానాదిత్వశ్రుతివిరోధ: ।
అనాదిత్వేఽప్యనాదిభూతయోరపి నభోనభస్వతోరుత్పత్తివత్,
స్వరూపలాభాద్యుత్పత్త్యసమ్భవేఽపి పరాధీనవిశేషవత్త్వరూపోత్పత్త్యఙ్గీకారాత్ । తథా
చోత్పత్తిమత్త్వేనాకాశాదినా సామ్యాద్బ్రహ్మణో న జగత్కర్తృత్వమితి పూర్వ: పక్షో నేత్యర్థ: ।
కుతో నేత్యతస్తద్ధేతుత్వేన "?Rస్వాతన్త్ర్యమ్' ఇత్యుక్త్వా సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-
స్వాతన్త్ర్యాదితి ।। గగనపవనాదీనామస్వాతన్త్ర్యాదేవోత్పత్తిరితి భావ: । ఏవంచ బ్రహ్మణ:
స్వాతన్త్ర్యేణానుత్పత్త్యుపపత్తేర్నోత్పత్తిమత్త్వేనాకాశాదిసామ్యమితి యుక్తం
జగత్కారణత్వమితి హృదయమ్ । (అత్ర, పూవర్పక్షన్యాయ ఏవశబ్దార్థేన తుశబ్దేన సూచిత: ।
సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rసత:' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 3 ।। ఓం తేజోఽతస్తథా హ్యాహ ఓం ।।
ఇత్యత్ర, "?Rవాయోరగ్నిస్తేజోఽసృజత' ఇతి శ్రుతివిగానేన, తేజ: కిం వాయోర్జాయతే,
బ్రహ్మణో వేతి సన్దేహే, వాయోరితి పూర్వ: పక్ష:, బ్రహ్మణ ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర
"?Rద్వారవైయర్థ్యమ్' ఇత్యుక్త్వా పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి - నచ విష్ణోరితి ।।
ఏవేతి వాయ్వపేక్షారాహిత్యముచ్యతే । తథాచాయమర్థ: । "?Rవాయోరగ్ని:' ఇతి
శ్రుతిప్రామాణ్యనిర్వాహార్థం తేజసో వాయుద్వారా పరమాత్మజాతత్వం వదన్ప్రష్టవ్య: బ్రహ్మ
కిం వాయుద్వారమన్తరేణ స్రక్ష్యమీష్యే, నవేతి । ద్వితీయే,
బ్రహ్మవాయూభయకారణత్వాపత్త్యాద్య ఏవ పక్ష: స్వీకార్య: । తత్ర చ విష్ణోరేవ

వాయ్వనపేక్షయా తేజస ఉత్పత్త్యావఙ్గీకృతాయాం వాయురూపద్వారకారణవైయర్థ్యమ్ I తథాచ ద్వారవైయర్థ్యాత్తేజసో వాయుబ్రహ్మోభయకారణకత్వమితి న బ్రహ్మణ ఏవ ప్రాధాన్యేన కర్తృత్వమితి నేత్యర్థ: I కుతో నేత్యతస్తద్ధేతుత్వేన "?Rఅనుసారితా' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rద్వారమనుసృత్యైవ వి ష్ణే: ప్రవృత్తే: II 4 II నచ తేజస ఏవాపాముత్పత్త్యఙ్గీకారే ధర్మాత్స్వేదాదిదృష్ట్యయనుసారిత్వమితి గుణాధిక్యమ్ I

?RII ద్వారమితి II తేజఆదికం ప్రతి వాయ్వాదేరకారణత్వేఽపి వాయ్వాదిద్వారమనుసృత్యైవ విష్ణోరిచ్ఛయైవ లీలయా తేజ:ప్రభృతిసర్జనార్థం ప్రవృత్తే: శ్రుత్యాదిసిద్ధత్వాదిత్యర్థ: I ఏవం (చ)శక్త_త్వేఽపి బ్రహ్మణ:, శ్రుతిసిద్ధత్వేన ద్వారానుసారాద్యుక్త_ం సర్వకర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయో వాయుద్వారా తేజసో బ్రహ్మజాతత్వమితి సిద్ధాన్తయతా ద్వారవైయర్థ్యాదుభయకారణత్వమితి సూచనేన సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rతథా హ్యాహ' ఇత్యనేన విష్ణోర్వాయుద్వారా తేజసో జనకత్వమశేషశ్రుత్యనుసారీత్యర్థకేన సూచిత: I) II 4 II ఓం ఆప: ఓం ఇత్యత్ర, "?Rఅగ్నేరాపస్తదపోఽసృజత' ఇతి శ్రుతివిగానేన, తేజసోఽనన్తరం ప్రాప్తా ఆప: కిం తేజసో జాయన్తే, బ్రహ్మణో వేతి సన్దేహే, తేజస ఇతి పూర్వ: పక్ష:, బ్రహ్మణ ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rదృష్ట్యయుక్తయనుసారిత్వమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ తేజస ఇతి II ద్వారకారణత్వవ్యావృత్త్యర్థం ఏవశబ్ద: I తతశ్చ ద్వారతామన్తరేణ, స్వాతన్త్ర్యేణ చ తేజస అపాముత్పత్త్యఙ్గీకారే, ధర్మాత్స్వేదాదిదృష్టేస్తదనుసారిత్వం, దృష్టిమూలికా యా, "?Rవిమతా ఆపస్తేజసో జాయన్తే,

?Rఅప్త్వాత్, స్వేదాదివత్' ఇతి యుక్తి_:, తదనుసారిత్వమితి హేతో: "?Rఅగ్నేరాప:' ఇతి శ్రుతేరుక్త_యుక్తి_యుక్త_త్వగుణయోగేన, ఆధిక్యం ప్రాబల్యమ్ I యద్వా, ఇతి శబ్ద: ప్రకారార్థ: I తదనుసారిత్వమిత్యేవంరూపగుణేనాధిక్యం ప్రాబల్యమిత్యర్థ: I "?Rయుక్తయనుసారిత్వమ్' ఇతి వక్త_వ్యే, యత్ "?Rదృష్టి:' ఇత్యుక్త_మనువ్యాఖ్యానే తదభ్యధికాశఙ్కాప్రదర్శనార్థమ్ I అన్యథా "?Rతేజోఽతస్తథాహ్యాహ' ఇత్యనేన న్యాయేన "?Rఅగ్నేరాప:' ఇతి శ్రుతేరపి నిర్ణీతత్వాన్న పూర్వపక్షోత్థాపకత్వమ్ I అత ఏవ దృష్టేరేవ ప్రాధాన్యాదత్ర దృష్ట్యయనుసారిత్వాదపాం సాక్షాత్తేజోజాతత్వాన్న బ్రహ్మణ: సర్వకారణత్వమితి చ నేత్యర్థ: I కుతో నేత్యతస్తద్ధేత్వేన "?Rముఖ్యత:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rముఖ్యార్థపరిత్యాగప్రాప్తే: II 5 II

?RII ముఖ్యార్థేతి II "?Rఇదం సర్వమసృజత' ఇతి, "?Rకర్తా సర్వస్య వై విష్ణు:' ఇతి శ్రుతిస్మృతిగతసర్వశబ్దస్యాసఙ్కుచితసర్వరూపముఖ్యార్థపరిత్యాగప్రాప్తేరిత్యర్థ: I ఉక్త_యుక్తయుపేతాయా: "?Rఅగ్నేరాప:' ఇతి శ్రుతేస్తేజసో ద్వారకారణత్వప్రతిపాదకత్వేన సావకాశత్వమితి భావ: I తతశ్చ "?Rఇదం సర్వమసృజత' ఇత్యాదివాక్యగతసర్వశబ్దస్య

సకలపదార్థగ్రహణముఖ్యతాలాభాత్సర్వజగత్కర్తృత్వం విష్ణోర్యుక్త_మితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయోఽపి శబ్దప్రయోగాదేవ సూచిత: I అథవా పృథగధికరణారమ్భాత్సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ పూర్వసూత్రాత్ "?Rఅతస్తథా హ్యాహ' ఇత్యనువృత్తౌ సత్యాం, "?Rస ఇదం సర్వమసృజత' ఇతి శ్రుతిప్రదర్శకేన "?Rతథా హ్యాహ' ఇత్యనేన సూచిత: I) II 5 II ఓం పృథివ్యధికారరూపశబ్దాన్తరాదిభ్య: ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rతా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యయ: స్యామ ప్రజాయేమ హీతి I తా అన్నమసృజన్త' "?Rఅద్భ్యయ: పృథివీ' ఇతి శ్రుతివిగానేనాఽప: కిమన్నస్య ద్వారకారణముత పృథివ్యా ఇతి సన్దేహే, నాప: పృథివ్యా: కారణం, నాప్యన్నస్యేతి పూర్వ: పక్ష:, పృథివ్యా: కారణమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, ఉక్తా_న్యార్థావిరోధత:, ప్రసిద్ధనామస్వీకారే బహువాక్యానువర్తితా' ఇత్యుక్త_ం పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాద్భ్యయో వాన్నముత్పద్యత ఇత్యాద్యుక్త_ప్రసిద్ధాన్నాఖ్యాన్యార్థావిరోధేన ప్రసిద్ధాన్ననామస్వీకారే బహువాక్యానువర్తితేతి గుణ: I అన్నశబ్దస్య ప్రయోగబాహుల్యాత్పృథివ్యామపి శక్తి_మత్త్వాత్ I

?R II న చాద్భ్యయ ఇతి II "?Rఇత్యాతి' ఇత్యాదిపదేన "?Rతా అన్నమసృజన్త' "?Rతా ఆపోఽన్నమసృజన్త' ఇత్యాదిగ్రహణమ్ I నాప: పృథివ్యా: కారణం, నాప్యన్నమయ:, ఉదాహృతశ్రుతిద్వయస్య పరస్పరవిరుద్ధత్వాత్ I నిరవకాశత్వేనాన్యతరగ్రహణాయోగాత్ I నచ "?Rతా అన్నమసృజన్త' ఇత్యాదిశ్రుతిగతాన్నశబ్దస్య పృథివ్యర్థత్వేన తస్యా: సావకాశత్వమ్ I "?Rతా అన్నమసృజన్త' ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్త_:, ప్రసిద్ధరూపోఽన్నాఖ్య:, పృథివీసకాశాదన్యోఽథర్ో య:, తదవిరోధేన తద్వాచకత్వేనేతి యావత్, ప్రసిద్ధస్య అన్నమిత్యస్య నామ్న: స్వీకారే, "?Rతస్మాద్యత్ర క్వ చ వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతి' "?Rఅద్భ్యయ ఏవ తద్ధయన్నాద్యం జాయతే' ఇత్యాదిబహువాక్యానువర్తితా, తథా "?Rఅన్నమశితం త్రేధా విధీయతే' ఇతి ప్రసిద్ధాన్నలిఙ్గప్రతిపాదకబహువాక్యానువర్తితేతి గుణలాభాదిత్యర్థ: I ఉపలక్షణమేతత్ I నాపి పృథివీశబ్దస్యాన్నార్థత్వేన, "?Rఅద్భ్యయ: పృథివీ' ఇతి శ్రుతే: సావకాశతా, అద్భ్యయ ఏవాన్నసృష్ట్యయఙ్గీకారే, "?Rఅద్భ్యయ: పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయ:, ఓషధిభ్యోఽన్నమ్' ఇతి విరోధాత్ ఇత్యపి గ్రాహ్యమ్ I ఏవంచ శ్రుతిద్వయస్యాప్రామాణ్యాన్న తత్సమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం సిద్ధయతీతి నేతి భావ: I కుతో నేత్యతస్తద్ధేతుత్వేన "?Rశక్తి_మత్త్వమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-అన్నశబ్దస్యేతి II "?Rపృథివ్యామపి' ఇతి పూర్వోత్తరాభ్యాం సమ్బధ్యతే I అపిపదేనాన్నసముచ్చయ: I "?Rఆపశ్చ పృథివీ చాన్నమ్' "?Rపృథివీ వా అన్నమ్' "?Rతా ఆపోఽన్నమసృజన్త' "?Rపృథివీ వా అన్నమ్' ఇత్యాదిశ్రుతావన్న ఇవ పృథివ్యామప్యన్నశబ్దస్య ప్రయోగబాహుల్యాత్' ప్రయోగబాహుల్యస్య శక్తి_కల్పకత్వాత్పృథివ్యామన్నశబ్దస్య శక్తి_మత్త్వాత్్ "?Rతా అన్నమసృజన్త' ఇత్యత్రాన్నశబ్దేన పృథివ్యేవోచ్యత ఇత్యపాం పృథివీం ప్రత్యేవ ద్వారకారణత్వమిత్యర్థ: I అనేన "?Rశబ్దాన్తరాదిభ్య:' ఇతి సౌత్రో హేతుర్వివృత: I అన్నశబ్దస్యోభయత్రాపి

శక్తి సద్భావావిశేషాత్పృథివీ(మాత్ర)పరత్వే కో విశేషహేతురిత్యత: "?Rఅధికారరూప:' ఇతి సూత్రోక్తం, "?Rశక్తిమత్త్వం చ' ఇత్యనువ్యాఖ్యానగతచశబ్దోక్తన్యాయమాహ-

?Rఅధికారాదీనాం నిరవకాశత్వాచ్చ I బహువాక్యానురోధోఽప్యత్రైవేతి II 6 II

?RII అధికారాదీనామితి II "?Rతత్తేజోఽసృజత తదపోఽసృజత I తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకామకరోదిత్యాదేరస్య ప్రకరణస్య భూతాధికారత్వాత్, ఆదిపదోక్తస్య కార్ష్ణ్యప్రాచుర్యరూపపృథివీలిఙ్గాదే: ప్రసిద్ధాన్నే నిరవకాశత్వాచ్చ "?Rతా అన్నమసృజన్త' ఇత్యత్రాన్నశబ్దేన పృథివ్యేవోచ్యత ఇత్యర్థ: I నను, పూర్వపక్షే బహువాక్యానువర్తిత్వస్యోక్తత్వాదనిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- బహువాక్యేతి II అత్ర సిద్ధాన్తే I ఏవేతి వదతా పూర్వపక్షే బహువాక్యానువర్తిత్వస్యాసిద్ధిరుక్తా భవతి, "?Rఅద్భ్యో వాన్నముచ్యతే' ఇత్యాదావన్నశబ్దస్య పృథివీపరత్వాత్ "?Rతదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతి' "?Rఅన్నమశితమ్' ఇత్యాదౌ పార్థివార్థత్వాత్ I ఏవంచాన్నశబ్దస్య పృథివ్యామపి శక్తిమత్త్వేనాన్నశ్రుతే: పృథివీపరత్వేన శ్రుతివిరోధాభావాదపాం పృథివీకారణత్వసిద్ధేర్యుక్తం విష్ణోర్వస్త్వన్తరద్వారా జగత్కారణత్వమితి

?Rభావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rశబ్దాన్తర' ఇతి "?Rఆపశ్చ పృథివీ చాన్నమ్' ఇత్యాదిపృథివీశబ్దోపేతశ్రుత్యన్తరపరశబ్దప్రయోగేన, "?Rతస్మాద్యత్ర క్వ చ' ఇత్యాదిపృథివీశబ్దరహితశ్రుతివ్యావర్తనాత్సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఆపశ్చ పృథివీ చాన్నమ్' ఇత్యభిధానరూపశ్రుతిపరాన్తరశబ్దేన సూచిత: I చశబ్దసూచితస్త్వధికారరూపేత్యనేనోక్త: I) II 6 II ఓం తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లిఙ్గాత్స: ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rయత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి రుద్రో మావిశాన్తక:' ఇతి శ్రుతివిగానేనాధిభూతాధిదైవాని కిం భగవతా లీయన్తే, రుద్రేణ వేతి సన్దేహే, రుద్రేణైవేతి పూర్వ: పక్ష:, భగవతైవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rలోకదృష్ట్యయనుసారిత్వమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయమర్థాత్తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి -

?Rనచ రుద్రాదీనాం లయకారిత్వాఙ్గీకారే, పితురన్యస్యైవ మారకత్వదృష్ట్యేర్లోకదృష్ట్యయనుసారిత్వమితి గుణ: I లోకపితృవైరూప్యాద్విష్ణోర్యథావాక్యమఙ్గీకారోపపత్తే: I అన్యథా న విష్ణోరన్యోవిలయకృన్న విష్ణోరన్యో విముక్తిద: ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధాత్ I

?RII నచ రుద్రాదీనామితి II ఆదిపదేన యమాదీనాం గ్రహణమ్ II పితురన్యస్యేతి II విష్ణోస్తు జగదుత్పాదకత్వేన పితృత్వాదితి భావ: II లోకేతి II లోకే చ పితురన్యస్యైవ మారకత్వదర్శనాదిత్యర్థ: I ఏవంచ లోకదృష్ట్యయనుసారిత్వాత్సర్జకవిష్ణోరన్యస్యైవ రుద్రాదే: సంహర్తృత్వేఽఙ్గీకార్యే, విష్ణో: సంహారకత్వాదిశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న జగత్కతర్ృత్వాది తస్య యుక్తమితి నేత్యర్థ: I తద్ధేతుత్వేన "?Rవైరూప్యమ్' ఇథ్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి - లోకేతి II విష్ణోమర్మత్వాదిదోషరాహిత్యేన లోకపితృవిలక్షణత్వాత్, "?Rఇదం సర్వం

విలాపయతి' ,"?Rస్రష్టా పాతా చ సంహర్తా స ఏకో హరిరీశ్వర:' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివాక్యమనతిక్రమ్య విష్ణోరేవ సంహర్తృత్వాఙ్గీకారోపపత్తేరిత్యర్థ: I నను, రుద్రాదీనామేవ సంహర్తృత్వాఙ్గీకారే బాధకాభావాత్కిమితి లోకవైలక్షణ్యం విష్ణో: కల్పనీయమిత్యత ఆహ- అన్యథేతి II ముక్తే్రపి లయవిశేషత్వాత్ "?Rన విష్ణోరన్యో విముక్తి్ద:' ఇతి శ్రుతిశేషోదాహరణమ్ I యద్వక్ష్యతి "?Rవిముక్తి్లయయోవిర్శేషాభావాచ్చ' ఇతి I నను, "?Rరుద్రో మావిశాన్తక:' ఇత్యాదివాక్యానాం కా గతిరిత్యత ఆహ-

?Rరుద్రస్య తు క్వచిత్సంహారద్వారత్వేనైవ తద్వాక్యానాం సావకాశత్వాత్ II 7 II నచ లోకానుసారిత్వమ్ I క్రమాదుత్పద్యతే, క్రమాద్విలీయతే, క్రమేణైవోత్పత్తిర్విలయశ్చ క్రమేణైవాస్యోత్పత్తివిలయౌ ఇత్యాదిలోకానుసారిబహువాక్యానురోధశ్చ యథోత్పత్తిలయే I

?RII రుద్రస్య త్వితి II రుద్రాదీనాం త్విత్యర్థ: I సంహారద్వారత్వమపి న సర్వత్రేతి క్వచిదిత్యుక్త్మ్ I తతశ్చ విష్ణోర్లోకపితృవైరూప్యాద్యుక్త్ం తస్యైకస్యైవ సృష్టిసంహారాదికర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర, పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rస:' ఇత్యుపాదకత్వేన ప్రకృతపరమాత్మపరామర్శకేన, తస్యసంహారకతర్ృత్వోక్తయా సూచితో భవతి I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ, ఏవకారార్థకతుశబ్దేనోత్పాదకస్యైవ సంహర్తృత్వోక్తయా సూచిత: I అథవా విశేషార్థకతుశబ్దేనోక్త్: I) II 7 II ఓం విపర్యయేణ తు క్రమోఽత్ర ఉపపద్యతే చ ఓం II ఇత్యత్ర "?Rఅత ఏవ హీదం పరాత్క్రమాదుత్పద్యతే క్రమాద్విలీయతే', "?Rఅక్షరాత్పరమాదేవ సర్వముత్పద్యతే క్రమాత్ I వ్యుత్క్రమాద్విలయశ్చైవ' ఇతి శ్రుతివిగానేన, అధిభూతాదీని కిముత్పత్తిక్రమానుసారేణ లీయన్తే, వ్యుత్క్రమేణ వేతి సన్దేహే, ఉత్పత్తిక్రమేణైవ (లయ:) ఇతి పూర్వ: పక్ష:, వ్యుత్క్రమేణైవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rలోకదృష్ట్యనుసారిత్వమ్' ఇతి ప్రాగుక్త్మేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ లోకేతి II లోకే ఉత్పత్తిక్రమానుసారేణైవ లయస్య ప్రాయికత్వాదితి భావ: I న్యాయం ప్రకారాన్తరేణ వివృణోతి- క్రమాదుత్పద్యత ఇతి II అత ఏవ లోకానుసారీత్యుక్త్మ్ I యథోత్పత్తిక్రమేణైవ లయే I ఏవంచ లోకదృష్ట్యనుసారిక్రమశ్రుతివిరోధేన వ్యుత్క్రమశ్రుతేరప్రామాణ్యవత్ శ్రుత్యన్తరస్యాప్యప్రామాణ్యాన్న విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్త్మితి చ నేత్యర్థ: I తద్ధేతుత్వేన "?Rవైరూప్యమ్' ఇత్యుక్త్మేవ సిద్ధాన్తన్యాయం పూర్వపక్షుదాహృతశ్రుతే: శ్రుత్యైవ సావకాశత్వం వదన్వివృణోతి-

?Rద్వివిధ: క్రమ ఉద్దిష్టో వ్యుత్క్రమోఽనుక్రమస్తథా I సృష్టావన్యో లయే చాన్య ఇతి వేదవిదో విదు: I ఇతి శ్రుతే: క్రమవాక్యస్య సావకాశత్వాద్వైరూప్యం బహుప్రకారత్వం క్రమస్య II 8 II

?RII ద్వివిధ ఇతి II అత్ర "?Rవైరూప్యమ్' ఇత్యనువాదేన "?Rబహుప్రకారత్వమ్' ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ I అనేకప్రకారత్వమిత్యర్థ: I అనేన, రూపశబ్ద: ప్రకారవచన:, ద్వి(వి)విధం అనుక్రమత్వవ్యుత్క్రమత్వాఖ్యం, రూపం యస్యేతి విరూపమ్, తస్య భావో వైరూప్యమితి న్యాయో వివృతో భవతి I అధిభూతాది, ఉత్పత్తిక్రమవైపరీత్యేనైవ లీయతే, నచ

లోకానుసారిబహువాక్యవిరోధః, క్రమస్య వ్యుత్క్రమానుక్రమభేదేనానేకప్రకారత్వాత్ "?Rక్రమాద్విలీయతే' ఇతి వాక్యస్య వ్యుత్క్రమపరత్వేన సావకాశత్వాత్ । నచ, క్రమానేకత్వే మానాభావః, ద్వివిధః ఇతి శ్రుతేః ఇత్యర్థః । కుతో నేత్యతస్తావత్పూర్వపక్ష్యుదాహృతశ్రుతేః సావకాశత్వం ప్రదర్శయతి -ద్వివిధ ఇతి ।। వ్యుత్క్రమానుక్రమభేదేన క్రమస్య ద్వైవిధ్యాత్ క్రమవాక్యస్య వ్యుత్క్రమపరత్వేన సావకాశత్వాత్, యథోత్పత్తివిలయే న బహువాక్యానురోధ ఇత్యర్థః । సావకాశత్వప్రకారమేవ వ్యఞ్జయన్న్యాయమనూద్య వివృణోతి- వైరూప్యమితి ।। బహుప్రకారత్వం అనేకప్రకారత్వమిత్యర్థః । ఏవంచ క్రమస్య వ్యుత్క్రమానుక్రమభేదేన వైరూప్యాద్వ్యుత్క్రమేణ లయేఽపి శ్రుతిప్రామాణ్యోపపత్తేర్యుక్తం విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావః । (అత్ర

?Rపూర్వపక్షన్యాయః "?Rఉపపద్యతే చ' ఇత్యనేన నిషేధ్యతయా సూచితః । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఉపపద్యతే' ఇత్యనేనైవ సూచితో భవతి ।) ।। 8 ।। ఓం అన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ తల్లిఙ్గాదితి చేన్నావిశేషాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర "?Rఅక్షరాత్పరమాదేవ' ఇతి శ్రుత్యా, "?Rప్రాణాన్మనో మనసశ్చ విజ్ఞానం, యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞాన ఆత్మని' ఇతి లిఙ్గదర్శనేన చ, కిమధిభూతాదీని సర్వాణ్యుత్పత్తిక్రమవైపరీత్యేన లీయన్తే, కానిచిత్క్రమేణాపి వేతి సన్దేహే, సర్వేషాం న వ్యుత్క్రమేణ లయః, కిన్తు కేషాం చిత్క్రమాత్కేషాఞ్చిద్వ్యుత్క్రమాదితి పూర్వః పక్షః, సర్వేషాం వ్యుత్క్రమేణైవ లయ ఇతి సిద్ధాన్తః । అత్ర లోకదృష్ట్యనుసారిత్వమితి ప్రాగుక్తమేవ న్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి -

?Rనచ కేషాఞ్చిత్క్రమాల్లయః కేషాఞ్చిద్వ్యుత్క్రమాల్లయ ఇత్యఙ్గీకారే లోకదృష్ట్యనుసారదన్తరా విజ్ఞానమనసీ వ్యుత్క్రమః । సర్వం వా ఏతత్క్రమాదుత్పద్యతే వ్యుత్క్రమాల్లీయతే ఇతి శ్రుతౌ సర్వస్యాపి వ్యుత్క్రమాల్లయసఙ్గ్రహాత్ । తల్లిఙ్గస్య తు చరాచరవ్యాపాశ్రయవిజ్ఞానాదివిషయత్వేనైవ సావకాశత్వాత్ ।। 9 ।।

?R।। నచ కేషాఞ్చిదితి ।। లోకదృష్ట్యనుసారాదితి । లోకే పితుః పురతః పుత్రస్య, పుత్రస్య పురతః పితుర్మరణదర్శనాదిత్యర్థః । వ్యుత్క్రమః ఇత్యనేన "?Rఅన్తరా విజ్ఞానమానసీ క్రమేణ' ఇత్యత్ర క్రమశబ్దో వ్యుత్క్రమపర ఇత్యుక్తం భవతి । నన్వేతత్ సమ్భావకమేవోక్తం, న నిశ్చాయకమితిచేత్సత్యమ్, తథాపి "?Rప్రాణాన్మనో మనసశ్చ విజ్ఞానమ్' ఇతి మనస్తత్త్వోత్పన్నస్య విజ్ఞానతత్త్వస్య, "?Rయచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛజ్జ్ఞాన ఆత్మని' ఇతి మనస్తత్త్వలయానన్తరమేవ లయోక్త్యన్యానుపపత్తివిలయనిశ్చయ ఇతి । ఏవంచ లోకదృష్ట్యనుసారిలిఙ్గదర్శనేన విరుద్ధాయాః శ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావః । తద్ధేతుత్వేన "?Rసర్వసఙ్గ్రహః' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- సర్వం వా ఏతదితి ।। ననూక్తలిఙ్గబలాత్ "?Rసర్వం వా' ఇతి శ్రుతిగతసర్వశబ్దస్యార్థసఙ్కోచః క్రియత ఇత్యత ఆహ- తల్లిఙ్గస్య త్వితి ।। తస్య విజ్ఞానమనసోర్యథోత్పత్తివిలయసాధకస్యేత్యర్థః । ఆదిపదేన మనోగ్రహణమ్ ।

శ్రుతిద్వయాన్యథానుపపత్తిర్హి లిఙ్గమ్ । తత్ర, యద్యపి "?Rయచ్ఛేద్వాఙ్మనసీ ప్రాజ్ఞ:' ఇత్యేవ తత్త్వలయక్రమ:, తథాపి నాయముత్పత్తిక్రమ: । నచ "?Rమనసశ్చ విజ్ఞానం' ఇతి శ్రుతివిరోధ:, తస్యా: చరాచరవిషయకవృత్తిరూపజ్ఞానస్య, మనోరూపేన్ద్రియజన్యత్వప్రతిపాదకత్వేనైవ సావకాశత్వాదిత్యర్థ: । ఏవంచ "?Rసర్వం వా' ఇతి శ్రుతౌ, లీయమానస్య సర్వస్యాపి సఙ్గ్రహాద్వ్యుత్క్రమేణైవ లయసిద్ధే: శ్రుతిప్రామాణ్యాద్యుక్తం విష్ణోర్జగత్కారణత్వమితి భావ: । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rఅన్తరా విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ' ఇతి కేషాఞ్చిత్క్రమాల్లయస్య, కేషాఞ్చిద్వ్యుత్క్రమాల్లయస్యోక్తయా సూచిత: । అన్యథా "?Rవిజ్ఞానమనసో: క్రమేణ' ఇత్యవక్ష్యత్ । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఅవిశేషాత్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 9 ।। ఓం నాత్మా శ్రుతేనిర్త్యత్వాచ్చ తాభ్య: ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rనిత్యో నిత్యానాం, అన్తస్తమసి నిలీన:' ఇతి శ్రుతివిరోధేన, పరమాత్మా లీయతే, న వేతి సన్దేహే, లీయత ఇతి పూర్వ: పక్ష:, న లీయత ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rజీవసామ్యమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ చేతనత్వేన సామ్యాద్విష్ణోరపి దేహలయ: ।

?R।। నచ చేతనత్వేనేతి ।। సామ్యాత్ జీవేనేతి శేష: । విష్ణోరిత్యత్రాపి సమ్బధ్యతే । తథాచ "?Rవిష్ణుర్లయవాన్' చేతనత్వాజ్జీవవత్ ఇత్యుక్తం భవతి । స్వరూపలయస్యాసమ్భవాద్దేహేత్యుక్తమ్ । (అనేన సౌత్ర: ప్రతిజ్ఞాంశో "?Rనామ్నా దేహతో లీయతే' ఇతి వ్యాఖ్యాతో భవతి ।) నచ "?Rఅసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తే:' ఇత్యత్ర, స్వాతన్త్ర్యహేతుతా పరమాత్మనోఽనుత్పత్తేరుక్తత్వాత్కథం లయ ఇతి వాచ్యమ్, స్వతన్త్రస్య లీలయా విగ్రహగ్రహణపరిత్యాగోపపత్త్యాధికాశఙ్కయైతదధికరణోత్థానాదితి భావ: । ఏవంచ చేతనత్వేన జీవసామ్యేనేశ్వరస్య లయసిద్ధే:, ప్రబలలయశ్రుతివిరోధేన నిత్యత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాత్, న విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేత్యర్థ: । కుతో నేత్యత:, తత్ర సాక్షాద్ధేతుప్రదశర్నపూర్వకం, తత్సాధకత్వేన "?Rసర్వసఙ్గ్రహ:' ఇత్యుక్తమేవ సిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rసర్వే వా ఏతే చిదాత్మనో బ్రహ్మంల్లయమనుప్రాప్య విష్ణోరుదరే సంవిశన్తీతి తస్యోదరే సర్వసఙ్గ్రహణాదిశ్రుతిభ్యో నిత్యత్వావగమాత్తద్దేహస్య । అశ్రుతత్వాచ్చాన్యథా ।। 10 ।। నచానాదిత్వాజ్జీవస్య పరాధీనవిశేషాప్రాప్తి: ।

?R।। సర్వే వా ఇతి ।। బ్రహ్మన్ బ్రహ్మణి, చతుర్ముఖే । సర్వసఙ్గ్రహణాదితి ।। ప్రలయే విష్ణోరుదరే సర్వేషామపి చిదాత్మనాం సఙ్గృహీతత్వప్రతిపాదకశ్రుతిభ్య ఇత్యర్థ: । విష్ణుదేహస్యానిత్యత్వే, ప్రలయే సర్వస్య తదుదరస్థత్వం న స్యాదిత్యర్థ: । (అనేన "?Rనిత్యత్వాచ్చ' ఇతి సౌత్రో హేతుర్వ్యాఖ్యాత: ।) సాధకాభావాన్న దేహలయ ఇత్యాహ- అశ్రుతత్వాదితి ।। అన్యథా లయత్వేన, నిలీనశ్రుతేరపి హితత్వపరత్వాత్, చేతనత్వయుక్తే: శ్రుతివిరోధేనాప్రామాణ్యాదిత్యర్థ: । ఏవంచ ప్రలయే విష్ణోరుదరే సర్వసఙ్గ్రహణాత్తద్దేహస్య

లయాభావాద్యుక్తం విష్ణోర్జగత్కారణత్వమితి భావ: । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rశ్రుతే:' ఇతి జీవాద్విశేషోక్త్యా సూచిత: । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rనిత్యత్వాచ్చ తాభ్య:' ఇత్యనేన సర్వసఙ్గహాదిశ్రుతిభ్యో నిత్యత్వావగమాదితి ప్రతిపాదయతా సూచిత: ।) ।। 10 ।। ఓం జ్ఞోఽత ఏవ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rనిత్యో నిత్యానామ్' "?Rసర్వ ఏతే చిదాత్మానో వ్యుచ్చరన్తి' ఇతి శ్రుతివిభాగేన జీవ:

?Rకిముత్పద్యతే నవేతి సన్దేహే, నోత్పద్యత ఇతి పూర్వ: పక్ష:, ఉత్పద్యత ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఅనాదితా' ఇత్యుక్త్వా పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచానాదిత్వాదితి ।। జీవస్యేతి పూర్వోత్తరాభ్యాం సమ్బధ్యతే । జీవస్య స్వరూపోత్పత్త్యభావస్య సిద్ధాన్తినాప్యఙ్గీకృత్వాద్వివాదవిషయప్రదర్శనార్థం పరాధీనవిశేషాప్రాప్తిరిత్యుక్తమ్ । నచాకాశాదౌ వ్యభిచార:, తస్య పక్షసమత్వాదితి భావ: । ఏవంచ జీవస్యానాదితయోత్పత్త్యసమ్భవాన్న సర్వకర్తృత్వం విష్ణోర్యుక్తమితి చ నేతి భావ: । తద్ధేతుత్వేన "?Rసర్వసఙ్గహ:' ఇత్యుక్తమేవ సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి -

?Rఇదం సర్వమసృజతేతి సర్వస్మిన్గృహీతత్వాత్ ।
పరాధీనవిశేషవత్త్వేఽప్యనాదిత్వస్యావిరోధాత్ ।। 11 ।। నచ సర్వదేహస్పర్శజ్ఞానాద్రసాదీనాం చ తత్రతత్ర పరిజ్ఞానాజ్జీవస్యానణుత్వమ్ । ఉత్క్రాన్తిగత్యాదే: ।

?R।। ఇదం సర్వమితి ।। గృహీతత్వాత్, జీవస్యేతి శేష: । నన్వనాదిత్వబలాత్సర్వశబ్దసఙ్కోచ ఇత్యత ఆహ- పరాధీన ఇతి ।। ఏవంచ "?Rఇదం సర్వమసృజత' ఇతి సర్వపదార్థే సర్వస్మిన్ జీవస్యాపి సఙ్గహాత్తస్యోత్పత్తిసిద్ధేర్యుక్తం విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయోఽనాదిత్వేఽప్యుత్పత్తిర్యుజ్యత ఇత్యర్థప్రతిపాదకేన "?Rయుక్తేశ్చ' ఇతి సూత్రేణ సూచిత: । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఅత ఏవ' ఇత్యనేన సర్వసఙ్గ్రాహకశ్రుతేరిత్యర్థప్రతిపాదకేన సూచిత: ।) ।। 11 ।। ఓం ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rవ్యాప్తౌ హ్యాత్మన:' "?Rఅణుర్హ్యేష ఆత్మా' ఇతి శ్రుతివిగానేన, జీవ: కిం వ్యాప్తోఽణుర్వేతి సన్దేహే, వ్యాప్త ఇతి పూర్వ: పక్ష:, అణురితి సిద్ధాన్త: । అత్ర, "?Rతత్రతత్ర పరిజ్ఞానమ్' ఇత్యుక్తపూవర్పక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి - నచ సర్వదేహ ఇతి ।। జీవస్యేతి పూర్వేణోత్తరేణ చ సమ్బధ్యతే । ఏవంచ తత్రతత్ర సర్వదేహే, జీవస్య స్పర్శజ్ఞానాత్తత్రతత్ర రసాదీన్ద్రియాధిష్ఠానేషు రసాదీనాం యుగపత్పరిజ్ఞానాచ్చ జీవస్య అనణుత్వం అణుత్వాభావ: । ఏవంచ "?Rఆత్మా కార్త్స్న్యమ్' ఇత్యత్ర దేహపరిమాణస్య నిరస్తత్వాత్పరిశేషసిద్ధం వ్యాప్తత్వమితి చ నేత్యర్థ: । తద్ధేతుత్వేన "?Rగత్యాది:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఉత్క్రాన్తిగత్యాదేరితి ।। అనేనానువ్యాఖ్యానగతగతిశబ్ద ఉపలక్షణార్థం ఇత్యుక్తం భవతి । నను, ఉత్క్రాన్తిగత్యాదిహేతో: (నిరాకృతమధ్యమపరిమాణస్య) జీవస్యాణుత్వే, సర్వదేహాదౌ స్పర్శాదిజ్ఞానోపపత్తి: కథమిత్యత ఆహ-

?Rఆదిశబ్దేన సూక్ష్మతేజోరూపేణ వ్యాప్త్యా స్పర్శాదిజ్ఞానోపపత్తి: I అతోఽణుత్వమనణుత్వం చేతి భావ: II 12 II నచ జీవస్య బహురూపత్వశక్త్యాఽవీశేన గుణసామ్యమ్ I

?RII ఆదిశబ్దేనేతి II "?Rగత్యాది' ఇత్యనువ్యాఖ్యానగతాదిశబ్దేనేత్యర్థ: I (అనేన "?Rఅవిరోధశ్చన్దనవత్' "?Rగుణాద్వా లోకవత్' ఇతి సూత్రద్వయతాత్పర్యముక్తం భవతి I) సూక్ష్మతేజోరూపేణ చిద్గుణేన జీవస్య వ్యాప్త్యా సవర్దేహాదౌ యుగపత్స్పర్శాదిజ్ఞానోపపత్తిరిత్యర్థ: I నన్వేవం సతి "?Rఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్' "?Rగుణాద్వా లోకవత్' ఇతి సూత్రయోర్విరుద్ధార్థత్వం స్యాదిత్యతస్తదభిప్రాయమాహ- అత ఇతి II సూత్రయో: (ఉక్త)క్రమేణ స్వరూపచిద్గుణవిషయత్వాదిత్యర్థ: I ఏవంచ స్వరూపచిద్గుణాభ్యామణుత్వవ్యాప్తత్వసమ్భవాన్న తచ్ఛ్రుత్యప్రామాణ్యమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rఅవిరోధశ్చన్దనవత్' "?Rగుణాద్వా లోకవత్' ఇతి సూత్రాభ్యాం తత్రతత్ర పరిజ్ఞానప్రదర్శకాభ్యాం సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్' ఇతి సూత్రేణోక్త: I ఆదిపదోక్తస్తు "?Rగుణాద్వా లోకవత్' ఇత్యనేన సూచిత: I) II 12 II ఓం వ్యతిరేకో గన్ధవత్తథా చ దర్శయతి ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rస నిత్యో నిరవయవ: స ఏకధా న సప్తధా' ఇతి, "?Rస పఞ్చధా స సప్తధా' ఇతి చ శ్రుతివిగానేన జీవ: కిమేకరూప: కిం వాఽనేకరూప ఇతి సన్దేహే, ఏకరూప ఏవేతి పూర్వ: పక్ష:, అనేకరూప ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rగుణసామ్యమ్' ఇత్యుక్తం విపక్షబాధకతర్కరూపపూర్వపక్షన్యాయం ఆపాదకప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ జీవస్యేతి II శక్త్యా, అఙ్గీకృతాయామితి శేష: I (తథా గుణసామ్యం స్యాదితి శేష: I)ఏవంచ జీవస్యాఽనేకరూపత్వే, ఈశేన గుణసామ్యం ప్రాప్నోతీతి తర్కసహితైకరూపశ్రుతివిరోధేనాఽనేకశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: I కుతో నేత్యతస్తద్ధేతుత్వేన "?Rఈశశక్తి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rఈశశక్త్యైవ బహురూపత్వాదే: II 13 II నచ శ్రుత్యా జీవేశ్వరైక్యమ్ I సర్వమానవిరోధాత్ I శ్రుతే: సాదృశ్యైక్యాదిా్న సావకాశత్వాత్ I బహుమానవిరోధే ఏకస్య దౌర్బల్యాచ్చ I

?RII ఈశశక్త్యైవేతి II యోగినామపి యోగారాధితేశ్వరప్రసాదరూపశక్త్యాయత్తత్వాద్బహురూపత్వాదే: I ఆదిపదేనాంశస్యాపి అంశేనాన్యత్ర గమనం గృహ్యతే I ఈశపదప్రయోగేన జీవవత్పరమాత్మనోఽప్యేతదశక్యమితి శఙ్కాం వారయతి I ఏవం చేశశక్త్యైవ బహురూపత్వేన గుణసామ్యాభావాత్ శ్రుతే: స్వరూపాంశవిషయత్వేన విరోధాభావాద్యుక్తం విష్ణోర్జగత్కారణత్వమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయో యోగశక్తేరపి, ఈశ్వరాధీనత్వప్రతిపాదకశ్రుతిప్రదర్శకేన సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rదర్శయతి చ' ఇత్యనేనోక్త:) II 13 II ఓం పృథగుపదేశాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rతత్త్వమసి' అహం బ్రహ్మాస్మి ఇతి "?Rనిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్' "?Rద్వాసుపర్ణా' ఇత్యాదిశ్రుతివిగానేన జీవ: కిం బ్రహ్మణో భిన్న ఉతాభిన్న ఇతి సన్దేహే, అభిన్న ఇతి పూవర్: పక్ష:, భిన్న ఏవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర,

"?Rశ్రుతి:' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ శ్రుత్యేతి ।। "?Rతత్త్వమసి, అహం బ్రహ్మాస్మి' ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా జీవేశ్వరయోరైక్యమితి చ నేత్యర్థ: । కుతో నేత్యత: "?Rసర్వమానవిరోధితా' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం తద్ధేతుత్వేన వివృణోతి- సర్వమానేతి ।। ఐక్యస్యేతి శేష: । సర్వైరనుభవరూపైర్మానైరిత్యర్థ: । తర్హ్యపౌరుషేయతయాసమ్భవదప్రామాణ్యాయా: శ్రుతే: కా గతిరిత్యత ఆహ- శ్రుతేరితి ।। సాదృశ్యం చ తదైక్యం చేతి విగ్రహ: । ఆదిపదేన "?Rపరేఽవ్యయే ఏకీభవన్తి' ఇత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాద్యస్థానైక్యమత్యైక్యయోర్గ్రహణమ్ । విపరీతం కిం న స్యాదిత్యత ఆహ- బహుమానవిరోధ ఇతి ।।
భేదగ్రాహకానుభవాదిబహుమానవిరోధేఽభేదప్రతిపాదకత్వేనాభిమతస్య శ్రుతిరూపైకమానస్య దౌర్బల్యాచ్చ । సావకాశత్వకల్పనే హేత్వన్తరం చాహ-

?Rధర్మిగ్రాహకవిరోధాచ్చ ।। 14 ।। న చోత్పత్తిమత్త్వాద్వినాశిత్వం జీవస్య । అనిత్యత్వే తదభీష్యమోక్షాద్యసిద్ధే: ।

?R।। ధర్మిగ్రాహకేతి ।। జీవేశ్వరరూపధర్మిగ్రాహకానుభవాగమయో: పరస్పరం భిన్నత్వేనైవ తద్గ్రాహకత్వాదితి భావ: । ఏవంచ సర్వమనావిరోధాన్నేశ్వరేణైకీభూతో జీవ:, కిం తు పృథగేవ వర్తత ఇతి హృదయమ్ । (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయ: "?Rతద్గుణసారాత్తద్వ్యపదేశ: ప్రాజ్ఞవత్' ఇత్యనేన "?Rతత్త్వమసి' ఇత్యాద్యైక్యశ్రుతిగతిం వదతా సూత్రేణ సూచిత: । సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rపృథగుపదేశాత్' ఇత్యనేనోక్త్: । ఉపదేశగ్రహణస్య ప్రత్యక్షాద్యుపలక్షకత్వాత్ ।। 14 ।। ఓం యావదాత్మభావిత్వాచ్చ న దోషస్తద్దర్శనాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rబ్రహ్మంల్లయమభ్యుపైతి' "?Rఆనన్త్యాయ కల్పతే' ఇతి శ్రుతివిగానేన జీవో నిత్యోఽనిత్యో వేతి సన్దేహే, అనిత్య ఇతి పూర్వ: పక్ష:, నిత్య ఏవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఉత్పత్తిమత్త్వమ్' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచోత్పత్తిమత్త్వాదితి ।। "?Rజ్ఞోఽత ఏవ' ఇత్యత్ర జీవస్యోత్పత్తేర్నిర్ణీతత్వాదితి భావ: । ఏవం చోత్పత్తిమత్త్వేన జీవస్యానిత్యత్వమితి యుక్తిసహితానిత్యత్వశ్రుతివిరోధేన, నిత్యత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వం యుక్త్మితి చ నేతి భావ: । తద్ధేతుత్వేన "?Rఅభీష్యాసిద్ధి:' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అనిత్యత్వ ఇతి ।। జీవస్యేత్యత్రాపి సమ్బధ్యతే । నను తర్హి వినాశిత్వవ్యాప్తోత్పత్తే: కా గతిరిత్యత ఆహ-

?Rనహి పరాధీనవిశేషవత్త్వమాత్రేణ వినాశిత్వమ్ తాదృశానామేవ నిత్యత్వశ్రుతివిరోధాత్ ।। 15 ।। నచ స్వగుణాననుభూత్యనుపపత్తే: పూర్వజ్ఞానాదీనాం సామస్త్యేనాభవ: ।

?R।। నహీతి ।। యద్వినాశిత్వేన వ్యాప్తం, ఆత్మలాభలక్షణోత్పత్తిమత్త్వం, న తత్ "?Rజ్ఞోఽత ఏవ' ఇత్యత్రోక్త్మ్ । తత్ర యదుక్త్ం పరాధీనవిశేషలాభలక్షణోత్పత్తిమత్త్వం, న తద్వినాశిత్వేన వ్యాప్తమిత్యర్థ: । పరాధీనవిశేషవత్త్వం కుతో న వినాశిత్వేన వ్యాప్తమిత్యత ఆహ- తాదృశానామేవేతి ।। పరాధీనవిశేషలాభలక్షణోత్పత్తిమతామేవేతి యుక్త్ం

శ్రుతిసమన్వయేన కర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయో "?Rయావదాత్మభావిత్వాత్' ఇత్యనేన నిషేధ్యతయా సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rన దోష:' ఇత్యనేన ఆనన్త్యానవాప్తిరుపదోషో నేత్యర్థకేన, అనిత్యత్వే తదభీష్యమోక్షాద్యసిద్ధిరితి విపక్షబాధకతర్కరూప: సూచిత: I) II 15 II ఓం పుంస్త్వాదివత్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్ ఓం I ఇత్యత్ర, "?Rవిజ్ఞానాత్మా సహదేవైశ్చ సర్వై: స ఆనన్ద: సబల: సఓజ:' ఇతి, "?Rస దు:ఖాద్విముక్త ఆనన్దీభవతి I సోఽజ్ఞానాద్విముక్తో జ్ఞానీ భవతి I సోఽబలాద్విముక్తో బలీభవతి' ఇతి శ్రుతివిగానేన జీవో జ్ఞానాదిరూపో న వేతి సన్దేహే, జ్ఞానాదిరూపో నేతి పూర్వ: పక్ష:, జ్ఞానాదిరూప ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర స్వగుణానానుభూతిరిత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ స్వగుణేతి II (అత్ర స్వశబ్దస్తన్త్రేణోపాత్త: I తత్ర జీవపరస్య షష్ఠీతత్పురుష: I) జ్ఞానాదీనామ్ స్వరూపభూతానామ్ I తథాచ న జీవో జ్ఞానాదిస్వరూప:, స్వగుణానాం జ్ఞానాదీనామననుభూతేరిత్యర్థ: I నను, ముక్తౌ స్వగుణాననుభూతిసిద్ధైవ I ముక్తే: పూర్వం స్వగుణాననుభూతిరజ్ఞానాదిప్రతిబన్ధాద్యుజ్యత ఇతి న తథా తదభావ: కల్పయితుం శక్యత ఇత్యత ఉక్తమ్- పూర్వజ్ఞానాదీనాం సామస్త్యేనేతి II నానభివ్యక్తత్వమాత్రేణాభావ:, కిన్తు, సామస్త్యేన, స్వరూపేఽప్యభావ ఇత్యర్థ: I కుత ఇత్యత ఉక్తమ్- స్వగుణేతి II స్వస్యాహమితి నిత్యాభివ్యక్తత్వేన స్వరూపభూతత్వేనాననుభూత్యనుపపత్తే: I నచ ప్రతిబన్ధాత్తదుపపత్తి:, స్వరూపస్యాప్రతిబన్ధత్వే, స్వరూపభూతగుణానామననుభూతిర్యేన ప్రతిబద్ధేన, తస్యాప్రతిబన్ధస్యానుపపత్తేరితి భావ: I ఏవంచ స్వగుణాననుభూత్యా జీవస్యానన్దాదిరూపత్వాభావాదానన్దాదిశ్రుతిరప్రమాణమేవేతి న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: I తద్ధేతుత్వేన "?Rసువ్యక్తే:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rపూర్వమవ్యక్తానాం పశ్చాత్సువ్యక్తయుపపత్తే: II 16 II

?Rపూర్వమితి II ముక్తే: పూర్వం, అజ్ఞానావృతత్వేన అవ్యక్తానాం, పశ్చాత్ ముక్తయనన్తరమజ్ఞాననివృత్తే:, సు సమ్యక్ వ్యక్తయుపపత్తేరిత్యర్థ: I అనేన, స్వగుణాననుభూతి:, స్వగుణానాం ప్రతిబద్ధత్వేనావ్యక్తత్వాద్యుజ్యతే, ముక్తయనన్తరమభివ్యక్తత్వేన సైవ నాస్తీత్యుక్తం భవతి I అవ్యక్తీతి వదతా పూర్వమపి సుప్త్యాదావీషదభివ్యక్తి: సూచితా I నచ సుఖరూపస్యాప్రతిబద్ధత్వేన తదభిన్నజ్ఞానాదీనాం

?Rప్రతిబన్ధాయోగ:, విశేషబలాత్తదుపపత్తేరితి I ఏవంచ మోక్షానన్తరమేవ సువ్యక్తేస్తత్పూర్వమననుభూత్యుపపత్తేర్యుక్తం శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయోఽనుభవవ్యపదేశయోరభివ్యక్తిహేతుతుకత్వం వదతా "?Rఅభివ్యక్తియోగాత్' ఇత్యనేన నిషేధ్యతయా సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఅభివ్యక్తియోగాత్' ఇత్యనేనైవోక్త: I) II 16 II ఓం కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rనాన్య: కర్తా" ఇతి, యత్కర్మ కురుతే తదభిసమ్పద్యతే' ఇతి శ్రుతివిగానేన జీవ: కిం కర్తా

నవేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, కర్తేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rఅల్పకల్పనమ్' ఇత్యుక్త్ం పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యం సూచయన్ వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచేశ్వరస్యైవ కర్తృత్వే కల్పనాలాఘవమ్ I జీవస్యాకర్తృత్వే శాస్త్రవైయర్థ్యాత్ I తస్యాపి కర్తృత్వే శాస్త్రార్థసిద్ధేశ్చ II 17 II

?RII నచేశ్వరస్యైవేతి II నచ "?Rజీవస్యైవ' ఇత్యపి వక్తుం శక్యత్వాత్కిం వినిగమకమితి వాచ్యమ్ I "?Rఇతరవ్యపదేశాత్' ఇత్యాదావీశ్వరస్యైవానన్యయోగేన కర్తృత్వస్య శ్రుత్యాదినా సమర్థితత్వాదితి భావ: I ఏవం చేశ్వరస్యైవ కర్తృత్వాఙ్గీకారేఽల్పకల్పనమితి యుక్తిసహితాకర్తృత్వశ్రుతివిరోధేన, కర్తృత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: I తద్ధేతుత్వేన "?Rశాస్త్రసిద్ధి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం, విపక్షబాధకతర్కసాధ్యం ప్రదర్శయన్వివృణోతి- జీవస్యేతి II జీవస్య సర్వథా కర్తృత్వాభావే "?Rప్రాత: సన్ధ్యాముపాసీత' ఇత్యాదివిధినిషేధరూపశాస్త్రస్య వైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్, తస్యాపి జీవస్యాపి, కర్తృత్వే, అఙ్గీక్రియమాణే సతి శాస్త్రస్య ఉక్తలక్షణస్య, అర్థస్య ప్రయోజనస్య సిద్ధేరిత్యర్థ: I అనుగ్రాహకతర్కసహితస్యైవ సాధకత్వమితి చశబ్ద: I ఏవంచ జీవస్య కర్తృత్వే, శాస్త్రప్రయోజనసిద్ధేర్యుక్తం శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయోఽప్రామాణికత్వపరిహారేణ కల్పనాగౌరవస్యాపి పరిహారాత్ "?Rకర్తా" ఇత్యాదిసూత్రే సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rశాస్త్రార్థవత్త్వాత్' ఇత్యనేనైవోక్త: I) II 17 II ఓం అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథా దాశక్తివాదిత్వమధీయత ఏకే ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rఅంశా ఏవ హీమే జీవా:' ఇతి, "?Rనైవాంశో న సమ్బన్ధో' ఇతి శ్రుతివిగానేన జీవ: కిమీశ్వరాంశో న వేతి సన్దేహే, జీవో న హరేరంశో నాప్యనంశ ఇతి నిర్ణయో యుజ్యత ఇతి పూర్వ: పక్ష:, అంశో భవత్యేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rనానాశ్రుతి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ నానాశ్రుతేరప్రామాణ్యమ్ I దృష్ట్యభేదానుసారేణ తాసామర్థోపపత్తే: I అప్రామాణ్యకల్పనస్య విపరీతజ్ఞానమూలత్వాత్ II 18 II

?RII నచ నానాశ్రుతేరితి II నానాప్రకారేణ శ్రవణాదిత్యర్థ: I అప్రామాణ్యం శ్రుతిద్వయస్యేతి శేష: I యద్వా, నానాశ్రుతే: నియమేనాంశత్వానంశత్వరూపవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకశ్రుతే:, విరుద్ధార్థత్వరూపనానాత్వాదేవాప్రామాణ్యమిత్యర్థ: I ఏవంచ శ్రుతేర్నానాత్వేన శ్రుతిద్వయస్యాప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: I కుతో నేత్యతస్తద్ధేతుత్వేన "?Rవిపర్యయ:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివరితుం శ్రుతిగతిం తావదాహ- దృష్ట్యేతి II జీవేశ్వరప్రతియోగికభేదస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వేన తదనుసారేణ తాసామంశత్వాదిప్రతిపాదకశ్రుతీనామంశత్వరూపాభేదాఖ్యార్థోపపత్తేరిత్యర్థ: I కిమర్థమేవం శ్రుతిగతి: కల్పనీయేత్యత: సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అప్రమాణ్యేతి II వేదే చాపౌరుషేయత్వేన వక్తృవిపరీతజ్ఞానమూలత్వాసమ్భవాదిత్యర్థ: I ఏవంచ

వక్తు_ర్విపర్యయాత్ భ్రమాద్వాక్యస్యాప్రామాణ్యమ్; వేదే చ తదసమ్భవాదంశత్వశ్రుతేరర్థాన్తరే ప్రామాణ్యమేవేతి యుక్త_ం శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయోంఽశత్వమఙ్గీకృత్యానంశత్వశ్రుతేర్గతిం వదతా "?Rప్రకాశాదివత్' ఇతి సూత్రేణ సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rప్రకాశాదివత్' ఇతి శ్రుతిగత్యుక్తయానంశత్వప్రతిపాదకశ్రుతేరపౌరుషేయత్వేన వక్త్రృమిథ్యాజ్ఞానమూలకాప్రామాణ్యసమ్భవ ఇతి సూచనేన సూచిత: I) II 18 II ఓం అదృష్యానియమాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rరూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ' ఇతి శ్రుతివిరోధపరిహారప్రకరణాన్న జీవ: పరమాత్మన: ప్రతిబిమ్బ ఇతి వికల్పితశ్రుతివిగానేన జీవో భగవత్ప్రతిబిమ్బో న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, ప్రతిబిమ్బ ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rవైచిత్ర్యమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ వైచిత్ర్యమనాభాసత్వే కారణమ్ I జీవానాం సామాన్యత ఆభాసత్వేఽపి విశేషాదృష్యాద్వైచిత్ర్యోపపత్తే: II 19 II

?RII ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: II

?RII నచ వైచిత్ర్యమితి II జీవానాం సురాసురనరతిర్యక్త్వాదిరూపం ప్రమితం వైచిత్ర్యమనాభాసత్వే అప్రతిబిమ్బత్వే కారణమిత్యర్థ: I ఏవంచ జీవానాం వైచిత్ర్యేణావిచిత్రేశ్వరప్రతిబిమ్బత్వాభావాత్, ప్రతిబిమ్బత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వం యుక్త_మితి చ నేతి భావ: I తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషకారణమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- జీవానామితి II సామాన్యత: జీవత్వేన, రూపేణ, ఆభాసత్వేఽపి భగవత్ప్రతిబిమ్బత్వేఽపి, అనాద్యవిద్యాకర్మాదిరూపవిశేషాదృష్యాత్ కారణాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేరిత్యర్థ: I ఏవంచ విశేషకారణాద్వైచిత్ర్యోపపత్తేజర్ీవస్యేశ్వరప్రతిబిమ్బత్వసమ్భవాద్యుక్త_ం శ్రుతిసమన్వయేన హరేర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: I (అత్ర, పూర్వపక్షన్యాయో వైచిత్ర్యస్యాన్యథాసిద్ధిం వదతా సూచిత: I సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఅదృష్యానియమాత్' ఇత్యనేనోక్త_: I) II 19

?RII

?RII ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: II

?Rశ్రుత్యాదిప్రసిద్ధప్రబలయుక్తియుపేతశ్రుతీనామధ్యాత్మవిషయాణాం పరస్పరవిరోధపరిహారార్థమయం పాద: ప్రవృత్త: I ఏతత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా: సఙ్గ్రహేణానువ్యాఖ్యాయాముక్తా_: "?Rతత్ర స్పష్యార్థవచ్ఛ్రుతి: I విశేషశ్రుతివైరూప్యం మాహాత్మ్యం వ్యక్త_సద్గుణ: I దృష్యా యుక్తి_:

సమానత్వం కర్తృశక్తి_ర్విమిశ్రితా I యుక్త్_యః పూర్వపక్షేషు సునిర్ణీతాస్తు తాదృశాః I యుక్త్_యో నిర్ణ(యాయై)యస్యైవ స్వయం భగవతోదితాః II' ఇతి I తత్ర, II ఓం తథా ప్రాణాః ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rప్రాణా ఏవేదమగ్ర ఆసుః, అథ ప్రాణా ఏవానాదయః' ఇతి "?Rఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః' ఇతి శ్రుతివిగానేన, ప్రాణాః కిముత్పత్తిమన్తో నవేతి సన్దేహే, నోత్పత్తిమన్త ఇతి పూర్వః పక్షః, ఉత్పత్తిమన్త ఇతి సిద్ధాన్తః I తత్ర, "?Rస్పష్టార్థవచ్ఛ్రుతిః' ఇత్యుక్త్_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ప్రాణానాముత్పత్త్యఙ్గీకారే ప్రాణా ఏవానాదయః ఇత్యాదిస్పష్టాథర్వద్విశేషశ్రుతివిరోధః I ఆత్మైవేదమగ్ర ఆసీత్స ప్రాణమసృజత స ప్రాణాన్ ఇత్యాదివచనాదనాదిత్వ ఏవ స్పష్టార్థవద్విశేషశ్రుతివిరోధాత్ I

?RII నచ ప్రాణానామితి II స్వపక్షసాధకస్యైవ పరపక్షదూషకత్వమితి జ్ఞాపయితుం విరోధముఖేనైవ న్యాయో వివృతః I అన్యథా "?Rస్పష్టార్థవద్విశేషశ్రుతేః ప్రాణానామనాదిత్వమ్' ఇత్యవక్ష్యత్ I యద్వా, "?Rస్పష్టార్థవచ్ఛ్రుతిః' ఇత్యత్ర "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యతో "?Rవైరూప్య' పదమనుకషర్ణీయమితి భావేనైవం న్యాయవివరణం కృతమ్ I ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ I స్పష్టార్థవతీ- అనాదిత్వరూపస్పష్టార్థప్రతిపాదికా, విశేషశ్రుతిః "?Rప్రాణా ఏవ' ఇతి ప్రాణరూపార్థవిశేషమధికృత్య ప్రవృత్తా, తయా విరోధః ప్రాణానాముత్పత్త్యఙ్గీకార ఇత్యర్థః I ఏవంచ స్పష్టార్థవచ్ఛ్రుత్యా ప్రాణానామనాదిత్వేఽఙ్గీకార్యే, న సవర్కర్తృత్వం విష్ణోర్యుక్త్_మితి నేతి భావః I కుతో నేత్యతస్తద్ధేతుత్వేన, "?Rస్పష్టార్థవచ్ఛ్రుతిః' ఇత్యుక్త్_మేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి- ఆత్మైవేదమితి II అస్యా అపి శ్రుతేః "?Rఆత్మైవ' ఇత్యవధారణేనాన్యానాదిత్వనిషేధకత్వేన, "?Rఅసృజత' ఇతి స్పష్ట్యముత్పత్తిప్రతిపాదకత్వేన, "?Rప్రాణం, ప్రాణాన్' ఇత్యర్థవిశేషమధికృత్య ప్రవృత్తత్వేన చ స్పష్టాథర్వద్విశేషశ్రుతిత్వం ద్రష్టవ్యమ్ I ఏవకారేణ ప్రాణానాదిత్వశ్రుతేః సావకాశత్వేన సిద్ధాన్తావిరోధకత్వమాహ I అత ఏవ "?Rసావకాశాయాః' ఇతి వక్ష్యతి I నచ ఏవం సతి శ్రుతిద్వయస్యాపి సామ్యాత్కథం నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ-

?Rఇదం సర్వమసృజతేతి సామాన్యవచనస్యాధిక్యం సిద్ధాన్తే I విశేషమాత్రశ్రుతేః సావకాశాయా ఉభయశ్రుతేః ప్రాబల్యాత్ II 1 II నచ నిత్యం మనోఽనాదిత్వాదితి విశేషశ్రుతివిరోధః I

?RII ఇదం సర్వమితి II శ్రుతిత్వావిశేషాత్కథమనయా నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- విశేషేతి II విశేషశ్రుతిమాత్రాదితి యోజనా I సూక్ష్మరూపానాదిత్వప్రతిపాదకత్వేన సావకాశాయాః ఇత్యర్థః I ఏవంచ సామాన్యశ్రుతిసాహిత్యేన ప్రబలస్పష్టార్థవద్విశేషశ్రుత్యా, ప్రాణోత్పత్తిసిద్ధేర్యుక్త్_మీశ్వరస్య శ్రుతిసమన్వయేన జగత్కర్తృత్వమితి భావః I (అత్ర పూర్వపక్షన్యాయః "?Rగౌణ్యసమ్భవాత్' ఇత్యనేన, అనాదిత్వశ్రుతేర్గతిం వదతా సూచితః I

సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ "?Rఅసమ్భవాత్' ఇత్యనేన, ఉత్పత్తిశ్రుత్యసమ్భవాదిత్యర్థకేన, "?Rప్రతిజ్ఞానుపరోధాచ్చ' ఇత్యనేన చోక్త: ।) ।। 1 ।। ఓం తత్ప్రాక్శ్రుతేశ్చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన:' ఇతి, "?Rతత్ర నిత్యం మనోఽనాదిత్వాత్' ఇతి శ్రుతివిరోధేన మన: కిముత్పత్తిమన్న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, ఉత్పత్తిమదేవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తం న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిషేధతి- నచ నిత్యమితి ।। అనిశ్చితస్య హేతుత్వేన కథనాసమ్భవాత్, హేతుతయానాదిత్వప్రతిపాదకత్వేన "?Rనిత్యం మన:' ఇతి విశిష్య మనోవిషయత్వేన చాస్యా: శ్రుతేర్విశేషవిషయత్వం జ్ఞాతవ్యమ్ । వైరూప్యమిత్యస్యార్థో విరోధ ఇతి । "?Rమనస ఉత్పత్తిమత్త్వే' ఇతి శేష: । ఏవంచ విశేషశ్రుతేర్వైరూప్యాన్మనసోఽనాదిత్వేన సర్వకర్తృత్వం విష్ణోర్యుక్తమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయోఽనాదిత్వశ్రుతిగతిప్రదర్శకస్మృతిసముచ్చాయకచశబ్దేన విపక్షబాధకతర్కరూప: సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తమేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి-

?Rఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన: సర్వేన్ద్రియాణి చేతి విశేషశ్రుతే: ।। 2 ।। నచ వాగ్వావ నిత్యేతి విశేషశ్రుతివిరోధ: మనసో వా వ వాగుత్పద్యతే వాచో వ్యాహరణమితి విశేషశ్రుతే: ।। 3 ।।

?R।। ఏతస్మాదితి ।। అస్యా: పృథఙ్మనసో జన్మాభిధాయకత్వేన విశేషశ్రుతిత్వం ద్రష్టవ్యమ్ । శ్రుతే: శ్రుతివిరోధాత్ । "?Rమనోఽనాదిత్వస్యేతి శేష: । నచానాదిత్వశ్రుతివిరోధ: తస్యా: సూక్ష్మరూపానాదిత్వపరత్వాత్ । ఏవంచ మనస ఉత్పత్తిప్రతిపాదకవిశేషశ్రుతివిరోధాత్, న మనోఽనాదిత్వమితి యుక్తం హరే: సర్వకర్తృత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rశ్రుతే:'

?Rఇత్యనేన విపక్షబాధకతర్కరూప ఉక్త: ।)।। 2 ।। ఓం తత్పూర్వకత్వాద్వాచ: ఓం ।। ఇత్యత్ర "?Rసర్వేన్ద్రియాణి చ' ఇతి "?Rన హ్యేషోత్పద్యత' ఇతి చ శ్రుతివిగానేన వాగిన్ద్రియముత్పద్యతే న వేతి సన్దేహే, నోత్పత్తిమదితి పూర్వ: పక్ష:, ఉత్పత్తిమదితి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తమేవ న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ వాగ్వావేతి ।। అస్యాశ్చ వాగిన్ద్రియవిషయత్వే తస్య చానాదిత్వపరత్వే చాస్యాం హి శ్రుతిరవతిష్ఠత ఇతి వాక్యశేషాద్విశేషశ్రుతిత్వం జ్ఞాతవ్యమ్ । వాక్యపదేన శ్రుతిగ్రహణే, శ్రుత్యాశ్రయత్వాసమ్భవాత్ । నహి శ్రుతౌ శ్రుతిరవతిష్ఠతే । ఉత్పత్తిమత్త్వే చ వాచోఽనాదిత్వశ్రుత్యాశ్రయత్వాసమ్భవాదితి భావ: । విరోధ:, వాగుత్పత్తేరితి శేష: । ఏవంచ విశేషశ్రుతివైరూప్యాద్వాగిన్ద్రియస్యానాదిత్వేఽఙ్గీకార్యేఽయుక్తమీశస్య సర్వకర్తృత్వమితి చ నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: నానుత్పత్తిరితి అనుత్పత్తిం నిషేధతా అనుత్పత్తావుపన్యసనీయం కిఞ్చిత్ప్రమాణం సూచితమ్, తచ్చాత్ర ప్రత్యక్షమనుమానం వా న సమ్భవతీతి శ్రుతిరేవ సూచితా, తద్వైరూప్యలక్షణవిపక్షబాధకతర్క ఇతి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తమేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి- మనస ఇతి ।। (వాక్యపదస్యాత్ర వాగిన్ద్రియపరత్వేనాస్యా

విశేషశ్రుతిత్వోపపాదనార్థం "?Rవాచో వ్యాహరణమ్' ఇత్యంశోదాహరణమ్ ।) శ్రుతేః శ్రుతివిరోధాత్, వాగనాదిత్వస్యేతి శేషః । న వాగిన్ద్రియస్యానుత్పత్తిమత్త్వాత్ , "?Rమనసో వా వ వాక్' ఇతి మనోజన్యత్వశ్రుతివిరోధాత్ । నచాత్ర వాక్పదం వ్యాహరణపరమితి వాచ్యమ్, "?Rవాచో వ్యాహరణమ్' ఇతి వ్యాహరణహేతుత్వశ్రవణాత్, తస్య చ వాగిన్ద్రియలిఙ్గత్వాదితి భావః । వాగిన్ద్రియస్య శ్రౌతానాదిత్వానాదిశ్రుత్యాశ్రయత్వవిరోధపరిహారస్తు, "?Rవాగిన్ద్రియస్య నిత్యత్వం శ్రుతిసన్నిధియోగ్యతా । ఉత్పత్తిర్మనసో యస్మాన్న నిత్యత్వం కుతశ్చన ।।' ఇతి వచనేన జ్ఞాతవ్యః । ఏవం చోదాహృతవచనసాహిత్యేన ప్రబలవిశేషశ్రుత్యా వాగిన్ద్రియస్యోత్పత్తిసిద్ధేర్యుక్తం హరేర్జగత్కర్తృత్వమితి భావః । (అయం చ న్యాయః "?Rతత్పూర్వకత్వాత్' ఇత్యనేన, "?Rమనసో వాగుత్పద్యత' ఇతి శ్రుతిసూచనేన సూచితః ।) ।। 3 ।। ఓం సప్త గతేర్విశేషితత్వాచ్చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rసప్త ప్రాణాః' ఇతి, "?Rదశేమే పురుషే ప్రాణాః' ఇతి చ శ్రుతివిగానేన ప్రాణాః సప్తోత దశేతి సన్దేహే, ప్రాణాః సప్తైవ దశైవేతి సఙ్ఖ్యానిర్ణయాభావ ఇతి పూర్వః పక్షః, దశైవేతి నిర్ణయ ఇతి సిద్ధాన్తః । తత్ర, "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తమేవ పూర్వపక్షసమ్బన్ధితయా వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ దశేమే పురుషే ప్రాణాః ఆత్మైకాదశః' "?Rసప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాద్' ఇతి సఙ్ఖ్యావిశేషశ్రుత్యోరేవ పరస్పరం విరోధః ।

?R।। నచ దశేతి ।। సఙ్ఖ్యావిశేషః ప్రాణగతదశత్వసప్తత్వరూపః । తథాచ, దశత్వసప్తత్వరూపవిశేషప్రతిపాదకశ్రుత్యోః పరస్పరవైరూప్యేణాప్రామాణ్యాన్న శ్రుత్యేశ్వరస్య జగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితి నేతి భావః । (అయం చ న్యాయః శ్రుతిగతిప్రదర్శకస్మృతిసముచ్చాయకచశబ్దేన సూచితః ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తమేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి-

?Rగుహాశయయాం నిహితాః సప్తసప్తేతి సప్తభావస్య బుద్ధీన్ద్రియవిషయత్వేన విశేషితత్వాత్సఙ్ఖ్యాశ్రుత్యోర్విషయవైలక్షణ్యాత్ ।। 4 ।।

?R।। గుహాశయామితి ।। న సఙ్ఖ్యాశ్రుత్యోః పరస్పరవిరోధేనాప్రామాణ్యమ్, దశత్వశ్రుతేః పఞ్చకర్మేన్ద్రియపఞ్చజ్ఞానేన్ద్రియపరత్వమ్, సప్తత్వశ్రుతేర్మనోబుద్ధిసహితశ్రోత్రాదిసప్తజ్ఞానేన్ద్రియపరత్వమితి విషయవైలక్షణ్యాత్ । నచ "?Rసప్త ప్రాణాః' ఇత్యుక్తానాం జ్ఞానేన్ద్రియత్వం కుత ఇతి వాచ్యమ్, గుహా హృదయం, ఆశయః స్థానం, యస్యా బుద్ధేస్తాముద్దిశ్య శ్రోత్రస్పర్శనరసనఘ్రాణమనోబుద్ధిరూపాః ప్రతిశరీరం సప్తసప్త నిహితాః ఇతి శ్రుతౌ సప్తభావస్య సప్తసఙ్ఖ్యాయాః బుద్ధీన్ద్రియవిషయత్వేన జ్ఞానసాధనేన్ద్రియనిష్ఠత్వేన విశేషితత్వాదిత్యర్థః । అనేన, విశేషశ్రుత్యోః సఙ్ఖ్యావిశేషశ్రుత్యోః, వైరూప్యాత్ విలక్షణవిషయోపేతత్వాదితి న్యాయో వివృతో భవతి । ఏవంచ ("?Rగుహాశయామితి'వాక్యశేషేణ) విశేషశ్రుతి(త్యోః వైలక్షణ్యాత్)వైరూప్యాన్న శ్రుత్యోః పరస్పరం విరోధ ఇతి సఙ్ఖ్యావిశేషానిర్ణయ ఇతి, శ్రుతిప్రామాణ్యోపపత్తేర్యుక్తం హరేః

సర్వకర్తృత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rవిశేషితత్వాత్' ఇత్యనేనోక్త: ।) ।। 4 ।। ఓం అణవశ్చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rదివీవ చక్షురాతతమ్' ఇతి, "?Rఅణుభి: పశ్యతి' ఇతి శ్రుతివిగానేన ప్రాణా: కిం వ్యాప్తా ఉతాఽణవ ఇతి సన్దేహే, వ్యాప్తా ఇతి పూర్వ: పక్ష:, అణవ ఏవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తమేవ న్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- ర్

?Rనచ దివీవ చక్షురాతతమితి వ్యాప్త్యాఖ్యవిశేషవాచకశ్రుతివిరోధ: అణూని వా ఇన్ద్రియాణి తేషాం ప్రకాశో వ్యాతత: ఇతి తతోఽప్యణుత్వవాచకవిశేషశ్రుతివిరోధాత్ ।। 5 ।।

?R।। నచ దివీవేతి ।। విరోధ:, ప్రాణాణుత్వస్యేతి శేష: । నన్వణుత్వేఽపి శ్రుతిసద్భావాత్కథం నిర్ణయ ఇతి చేత్(న), విష్ణోర్వ్యాప్తత్వే దృష్టాన్తత్వేన చక్షుర్వ్యాప్తేరుక్తత్వేన, ఏతచ్ఛ్రుతే: ప్రాబల్యాత్ । అతిసుదృఢస్యైవ దృష్టాన్తత్వేనోపపాదనాత్ । ఏవంచ విశేషశ్రుతివిరోధాదణుత్వాభావేనాణుత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో వ్యాప్తత్వసముచ్చాయకచశబ్దేన, కేవలాణుత్వాఙ్గీకారే విశేషశ్రుతివిరోధ ఇతి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన

"?Rవిశేషశ్రుతివైరూప్యమ్' ఇత్యుక్తమేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి- అణూనితి ।। అత్ర, "?Rతేషాం ప్రకాశో వ్యాతత:' ఇతి "?Rదివీవ' ఇతి శ్రుతిసిద్ధవ్యాప్తత్వమఙ్గీకృత్యాణుత్వస్యోక్తత్వాత్, తతోఽపి "?Rదివీవ' ఇతి శ్రుతితోఽపి, అస్యా విశేషశ్రుతిత్వం జ్ఞాతవ్యమ్ । విరోధ: స్వరూపేణ చక్షురాదిప్రాణవ్యాప్తత్వస్యేతి శేష: । ఏవంచ విశేషశ్రుతివిరోధాత్ ప్రాణానామణుత్వసిద్ధేయర్ుక్తం శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅణవశ్చ' ఇత్యనేన కేవలవ్యాప్త్యఙ్గీకారే అణుత్వశ్రుతివిరోధ ఇతి సూచనేన సూచిత:।) ।। 5 ।। ఓం శ్రేష్ఠశ్చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rనైష ప్రాణ ఉదేతి' ఇతి, "?Rఆత్మత ఏష ప్రాణో జాయతే' ఇతి శ్రుతివిగానేన, ముఖ్యప్రాణ ఉత్పత్తిమాన్న వేతి సన్దేహే నేతి పూర్వ: పక్ష:, ఉత్పత్తిమానేవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rమాహాత్మ్యమ్' ఇత్యుక్తన్యాయం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన, వాయుప్రోక్తవచనముదాహృత్య సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ యత్రాప్తిర్యత్పరిత్యాగ ఉత్పత్తిర్మరణం తథా । తస్యోత్పత్తిమృతిశ్చైవ కథం ప్రాణస్య యుజ్యతే । ఇత్యాదిమాహాత్మ్యవచనాన్ముఖ్యప్రాణస్య నోత్పత్తిరితి వాచ్యమ్ । మహత్త్వాన్మహతాం విష్ణు: కర్తా ప్రాణస్య చైకరాట్ । కిం నామ న సృజేదేష యేన శక్తయేదమావృతమ్ । ఇతి శ్రుతేస్తతోఽపి మాహాత్మ్యాద్విష్ణో: ।। 6 ।।

?Rనచ యత్రాప్తిరితి ।। ఏవంచ సర్వజన్మాదిహేతుత్వరూపమాహాత్మ్యరూపయుక్తిసహితానాదిత్వశ్రుతివిరోధేనోత్పత్తిశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: । (అయం

చ న్యాయ: శ్రేష్ఠపదప్రయోగేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rమాహాత్మ్యమ్' ఇత్యుక్త్మేవ న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- మహత్త్వాదితి ।। ప్రాణకర్తృత్వే సర్వకతర్ృత్వరూపం హేత్వన్తరమాహ- కిం నామేతి ।। యేన స్వశక్త్యేదం సవర్ం జగత్ ఆవృతం వశీకృతమేవ, ఏవ విష్ణు: కిం నామ న సృజేత్? సర్వం సృజేదేవేత్యర్థ: । తతోఽపీత్యనేన సిద్ధాన్తన్యాయస్య ప్రాబల్యమాహ । ఏవంచ ప్రాణస్య ప్రాణోత్పాదకత్వరూపాతిమాహాత్మ్యవద్విష్ణుజాతత్వోపపత్తేర్యుక్త్ం శ్రుతిసమన్వయేన హరేజర్గత్కారణత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rన వాయుక్రియా' ఇతి సూత్రగేన "?Rముఖ్యప్రాణ: పరమాచ్చ' ఇతి స్మృతిసూచకేన "?Rఉపదేశాత్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 6 ।। ఓం చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్య: ఓం ।। ఇత్యత్ర "?Rన ప్రాణ: కిఞ్చిదాశ్రిత:' "?Rప్రాణస్యైతద్వశే సర్వం ప్రాణ: పరవశే స్థిత:' ఇతి శ్రుతివిగానేన ముఖ్యప్రాణ: స్వతన్త్ర: పరన్త్రో వేతి సన్దేహే, స్వతన్త్ర ఏవేతి సిద్ధాన్త: । అస్మిన్నప్యధికరణే "?Rమాహాత్మ్యమ్' ఇత్యనేనైవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయావభిహితౌ । "?Rయదాశ్రయాదస్య చేష్టా సోఽన్యం కథముపాశ్రయేత్' ఇత్యుక్త్సర్వచేష్టకత్వరూపమాహాత్మ్యేన పూర్వపక్షోత్థానాత్, సర్వకర్తాపి సన్ ప్రాణ: పరమాధారత: స్థిత:' పరమత్వరూపమాహాత్మ్యేనైవ సిద్ధాన్తితత్వాత్ । ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్త్ం తత్త్వప్రకాశికాయామ్ - "?Rఅఖిలజగచ్చేష్టకత్వమాహాత్మ్యవత్త్వేన' ఇతి, "?Rనను స్వాతన్త్ర్యే యుక్తియుక్త్శ్రుతిసద్భావాన్న శ్రుతిమాత్రేణ నిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- సర్వేతి' ఇతి(చ) అత్ర వివరణం తు పూర్వాధికరణసమ్బన్ధివివరణేనైవ కృతమ్ । అత ఏవ పూర్వాధికరణే "?Rఇత్యాదిమాహాత్మ్యవచనాత్' ఇతి ఆదిపదప్రయోగ: । పృథగవివరణం తు ప్రమాణమాత్రభేదేన సర్వసామ్యాదితి జ్ఞాతవ్యమ్ । (అత్ర "?Rఅకరణత్వాచ్చ' ఇత్యనేన అకరణత్వాదిమాహాత్మ్యం పూర్వపక్షన్యాయ ఇత్యుక్త్ం భవతి ।) ।। 7 ।। ఓం పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ఓం ।। ఇత్యత్ర "?Rసర్వే వా ఏతే ముఖ్యదాసా:' ఇతి, "?Rముఖ్యస్యైవ స్వరూపాణి' ఇతి శ్రుతివిగానేన ప్రాణాదయ: పఞ్చ కిం ముఖ్యప్రాణస్య దాసా:, ఉత స్వరూపాణీతి సన్దేహే, దాసా ఏవేతి వా, స్వరూపాణ్యేవేతి వా అన్యతరపక్షనియమ ఏవేతి పూర్వ: పక్ష:, ఉభయరూపా ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rవ్యక్త్సద్గుణా:' ఇత్యుక్త్న్యాయం ద్వితీయపూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ప్రాణాదిపఞ్చకస్య వ్యక్త్సద్గుణత్వాన్ముఖ్యప్రాణవృత్తిత్వమేవ ।

?R।। నచ ప్రాణాదిపఞ్చకస్యేతి ।। ప్రాణోఽపానో వ్యాన ఉదాన: సమన ఇతి ప్రాణాదిపఞ్చకస్య, "?Rపాయూపస్థే అపానం చక్షు:శ్రోత్రే ముఖనాసికాభ్యాం ప్రాణ: స్వయం ప్రతిష్ఠతే । మధ్యే తు సమాన ఏషహ్యేతద్ధుతమన్నం సమం నయతి తస్మాదేతా: సప్తర్చిషో భవతి నాడీసహస్రాణ్యాసు వ్యానశ్చరత్యథైకయోర్ధ్వ ఉదాన: పుణ్యేన పుణ్యం లోకం నయతి పాపేన పాపం పృథివ్యా యా దేవతా సైషా పురుషస్యాపానమవష్టభ్య' ఇత్యాదివ్యక్త్సద్గుణత్వాన్ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిమత్త్వమేవ స్వరూపత్వమేవ, నతు దాసత్వమిత్యర్థ: । దాసానామపి వ్యక్త్సద్గుణత్వే ముఖ్యప్రాణసామ్యేన దాసత్వమేవ న స్యాత్

। ఏవంచ వ్యక్త్సద్గుణేభ్య: ప్రాణాదిపఞ్చకస్య ముఖ్యప్రాణస్వరూపత్వేఽఙ్గీకార్యే దాసత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్త్మితి చ నేతి భావ: । తద్ధేతుత్వేన "?Rవ్యక్త్సద్గుణా:' ఇత్యుక్త్త్వేన న్యాయం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేన శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rఅశేషగుణపూర్ణాని ముఖ్యరూపాణి పఞ్చ చ । తద్దాసా: పఞ్చ చాన్యేఽపి ప్రాణాద్యా: సద్గుణైర్యుతా: । ఇతి శ్రుతేర్ముఖ్యప్రాణస్య తతోఽపి వ్యక్త్సద్గుణత్వాత్ ।। 8 ।। న చాణుత్వే ప్రాణస్య మహాన్వై ముఖ్యప్రాణో యేన వ్యాప్తం చరాచరమ్ । ఇతి దృష్ట్యాయుక్తి: ।

?Rఅశేషేతి ।। గుణపూర్ణాని ఇతి దాసాపేక్షయా ముఖ్యప్రాణస్వరూపేషు గుణానామాధిక్యమాహ- అత ఏవ "?Rదాసా:' సద్గుణైర్యుతా' ఇత్యేవోక్త్మ్ । ముఖ్యప్రాణస్య ప్రాణాదిస్వరూపస్య, తతోఽపి దాసేభ్యోఽపి వ్యక్త్సద్గుణత్వాదిత్యర్థ: । తతశ్చ దాసానాం వ్యక్త్సద్గురత్వేఽపి న

?Rముఖ్యప్రాణసామ్యాపత్తి: । ఏవంచ దాసేభ్యోఽపి స్వరూపాణామధికవ్యక్త్సద్గుణత్వేనాధిక్యోపపత్తేర్దాసత్వస్వరూపత్వసమ్భవాచ్ఛ్రుతిప్రామాణ్యోపపత్తేర్యుక్త్ం శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: । (ఇమౌ చ న్యాయౌ "?Rవ్యపదిశ్యతే' ఇత్యనేన "?Rఅశేషగుణపూర్ణాని' ఇతి శ్రుతౌ అశేషవ్యక్త్సద్గుణరూపత్వేన, వ్యక్త్సద్గుణరూపపఞ్చదాసకత్వేన వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్త్యా: సూచితౌ ।) ।। 8 ।। ఓం అణుశ్చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rప్రాణ ఏవాధస్తాత్' ఇతి, "?Rఅణునైతత్సృజ్యతే' ఇత్యాదిశ్రుతివిగానేన ముఖ్యప్రాణో వ్యాప్తో న వేతి సన్దేహే, వ్యాప్త ఏవ ముఖ్యప్రాణ ఇతి పూర్వ: పక్ష:, అణురేవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rదృష్ట్యాయుక్తి:' ఇత్యుక్త్తర్కరూపపన్యాయం ఆపాదకప్రదర్శనపూర్వకం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- ।। నచాణుత్వ ఇతి ।। మహాన్ వై వ్యాప్తో వా ఇతి ప్రతిజ్ఞా । యేన ముఖ్యప్రాణేన, చరాచరం సర్వం జగద్వ్యాప్తమితి హేతు: । ఉపలక్షణం చైతత్ । "?Rసప్తస్కన్ధగతో లోకాన్యో బిభర్తి మహాబల:' ఇతి హరివంశవచనమపి గ్రాహ్యమ్ । తతశ్చ ఇత్యాదిరూపప్రమాణేన దృష్యస్య నిశ్చితస్య సకలజగద్వ్యాపకస్య, అయుక్తి: అయోగ:, ప్రాణాణుత్వ ఇత్యర్థ: । ఏవంచ దృష్ట్యాయుక్తయా ముఖ్యస్య వ్యాప్తిసిద్ధేరణుత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వం యుక్త్మితి చ నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: కేవలాణుత్వాఙ్గీకారే, "?Rమహాన్వై ముఖ్యప్రాణ:' ఇతి దృష్యస్య శ్రుత్యుక్త్స్య వ్యాపకత్వస్యాయుక్తి: స్యాదిత్యస్మాన్మహత్త్వసముచ్చాయకశబ్దేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rదృష్ట్యాయుక్తి:' ఇత్యుక్త్తర్కపరన్యాయమాపాదనప్రదర్శనపూర్వకం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి-

?Rఅణుర్వై ముఖ్యప్రాణో య ఉత్క్రామతి నాడీభి:' ఇతిదృష్ట్యాయుక్తిరనణుత్వే ప్రాణస్య ।। 9 ।।

?R।। అణుర్వా ఇతి ।। అత్రాపి ప్రతిజ్ఞాహేతురూపత్వం ద్రష్టవ్యమ్ । ఇతి ప్రమాణదృష్యస్యాణుత్వస్య ప్రాణస్యానణుత్వే, వ్యాప్తత్వే, అయుక్తే్రయోగాదిత్యర్థ: । నచ "?Rమహాన్వై' ఇత్యాదిశ్రుతివిరోధ:, యతో బహిర్దేహాద్వర్తమానేన ముఖ్యవాయురూపేణ వ్యాప్తత్వం తదర్థ ఇతి భావ: । ఏవంచ మహత్త్వే, ప్రమాణదృష్యస్యాణుత్వస్యాయుక్తే్రణుత్వస్యాఙ్గీకార్యమాణత్వాద్యుక్త్ం శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: కేవలమహత్త్వాఙ్గీకారే, "?Rఅణుర్వై ముఖ్యప్రాణ:' ఇతి దృష్యస్య నాడీసఞ్చరితత్వస్యాయుక్తి్: స్యాదితి సూచకేన "?Rఅణు:' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 9 ।। ఓం జ్యోతిరద్యధిష్ఠానం తు తదామనాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర "?Rజీవస్య కరణాన్యాహు: ప్రాణాన్' ఇతి, "?Rబ్రహ్మణో వా ఏతాని కరణాని చక్షు: శ్రోత్రం మనో వాగితి' ఇతి శ్రుతివిగానేనేన్ద్రియాణి జీవకరణాన్యుత బ్రహ్మకరణానీతి సన్దేహే, జీవకరణానీతి పూర్వ: పక్ష:, బ్రహ్మకరణానీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rదృష్ట్యాయుక్తి్:' ఇత్యుక్త్ం తర్కరూపం న్యాయం ఆపాదకప్రదర్శనపూవర్కం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచేన్ద్రియాణాం జీవాకరణత్వే దృష్ట్యాయుక్తి్: । క్వచిదతద్వశత్వస్యాపి దృష్యత్వాత్ । యచ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిదృష్ట్యాయుక్తే్రీశాధీనత్వాఙ్గీకారే । లౌకికదృష్ట్యేస్త్వీశేనైవ జీవానుసారిత్వక్లృప్తస్యోపపత్తే: ।। 10 ।।

?R।। నచేన్ద్రియాణామితి ।। జీవాకరణత్వే జీవాప్రయోజత్వే, అనుభవేన దృష్యస్య జీవవశత్వస్య, అయుక్తి్: అయోగ: । ఏవంచ జీవాకరణత్వే దృష్ట్యాయుక్తే్ర్బ్రహ్మకరణత్వాభావాద్బ్రహ్మకరణత్వశ్రుతిరప్రమాణమేవేతి న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి చ నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రాణవతా శబ్దాత్' ఇత్యనేన, "?Rతస్య చ నిత్యత్వాత్' ఇత్యనేన వా జీవకరణత్వశ్రుతేర్గతిం వదతా, ఈశ్వరకరణత్వాఙ్గీకారే, దృష్యస్య "?Rజీవస్య కరణాన్యాహు:' ఇతి శ్రుత్యుక్త్స్య జీవకరణత్వస్యాఽయుక్తి్: స్యాదితి సూచకేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rదృష్ట్యాయుక్తి్:' ఇత్యుక్త్తర్కరూపం న్యాయం పూర్వపక్షనిరాసకత్వేన వివృణోతి- క్వచిదితి ।। "?Rఇన్ద్రియాణామ్' ఇత్యనువర్తతే । క్వచిత్ విషయవిశేషే కాలవిశేషే వా, అతద్వశత్వస్య జీవానధీనత్వస్యాపి దృష్యత్వాత్ అనుభవసిద్ధత్వాన్న జీవకరణత్వమిత్యర్థ: । తదుక్త్ం "?Rఉపలబ్ధివదనియమ:' ఇతి । తతశ్చ జీవకరణత్వే దృష్యస్యాతద్వశత్వస్యాయుక్తే్రితి వివృతం భవతి । అనేన పూర్వపక్షహేతోరసిద్ధిరుక్తా్ భవతి । ఇదానీం స్వపక్షసాధకత్వేనాపి వివృణోతి- యచ్చక్షుషీతి ।। ఆదిపదేన "?Rయో వాచి తిష్ఠన్' ఇత్యాదే: సఙ్గ్రహ: । ఇత్యాదిశ్రుత్యా, దృష్యస్య ప్రమితస్య, ఈశాధీనత్వస్య ఈశకరణత్వస్యానఙ్గీకారేఽయుక్తే్రిత్యర్థ: । తర్హి "?Rచక్షుషా పశ్యామి' ఇత్యాద్యనుభవస్య, "?Rజీవస్య కరణశన్యాహు:' ఇతి శ్రుతేశ్చ కా గతిరిత్యత ఆహ- లౌకికదృష్ట్యేస్త్వితి ।। శ్రుతేరిత్యపి గ్రాహ్యమ్ । జీవానుసారిత్వం జీవాధీనత్వమ్ । తథా చేన్ద్రియాణాం నియమేన జీవానధీనత్వమ్; ఇదమహం చక్షుషా పశ్యామి' ఇత్యాదీచ్ఛాయామపి తద్దృష్టే: ।

క్వచిత్తద్దృష్టిస్తు ఈశ్వరదత్తజీవాధీనత్వవిషయకత్వేనోపపన్నేతి భావ: । యథోక్త్ం - "?Rస్వాతన్త్ర్యం తు జడాన్ప్రతి' ఇతి । ఏవం చ దృష్ట్యాయుక్త్యే బ్రహ్మకరణత్వమేవాఙ్గీకార్యమితి యుక్త్ం శ్రుతిసమన్వయేన జగత్కారణత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతదామననాత్' ఇత్యనేన, జీవకరణత్వాఙ్గీకారే "?Rయ: ప్రాణే తిష్ఠన్' ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్త్స్యేశ్వరకరణత్వస్యాయుక్తి: స్యాదితి సూచనేన సూచిత: ।)॥ 10 ॥ ఓం త ఇన్ద్రియాణి తద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ఓం ॥ ఇత్యత్ర "?Rఅథేన్ద్రియాణి ప్రాణా వా ఇన్ద్రియాణి' ఇతి "?Rద్వాదశైవేన్ద్రియాణ్యాహుర్మనోబుద్ధీ తు ద్వాదశే' ఇతి శ్రుతివిగానేన సర్వేషాం త్రయోదశానామపి ప్రాణానామిన్ద్రియత్వముత

?Rద్వాదశానామేవేతి సన్దేహే, సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీతి పూర్వ: పక్ష:, ముఖ్యప్రాణమృతే ద్వాదశైవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rసమానత్వమ్' ఇత్యుక్త్న్యాయం సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం పూర్వపక్షసఙ్గత్యేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచేశవశత్వసామ్యాన్ముఖ్యప్రాణస్యాప్యన్యసామ్యమ్ యదస్మిన్నిదం సర్వమధ్యార్పితే ప్రాణస్యైతద్వశే సర్వం త్రిదివే యత్ప్రతిష్ఠితమ్ ఇత్యాది శ్రుతేరీశసామ్యస్యాపి భావాత్ ।

?R॥ నచేశవశత్వసామ్యాదితి ॥ అన్యసామ్యం అన్యేన చక్షురాదినా, ఇన్ద్రియత్వాదినా సామ్యమిత్యథర్: । ఏవంచ ముఖ్యస్యాపి చక్షురాదినా సమానత్వేనేన్ద్రియత్వాత్ త్రయోదశత్వశ్రుతివిరోధేన ద్వాదశత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి చ నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rవైలక్షణ్యాత్' ఇత్యనేన ఈశ్వరవశత్వసామ్యేఽపి ఏవం తావద్వైలక్షణ్యాదితి వదతా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసమానత్వమ్' ఇత్యుక్త్న్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం సిద్ధాన్తసఙ్గత్యేనాపి వివృణోతి- యదస్మిన్నితి ॥ యత్ కిఞ్చిజ్జగత్ప్రసిద్ధం, ఇదం సర్వం అస్మిన్ ప్రాణేఽధ్యార్పితే, త్రిదివే స్వర్గలోకే, యత్ప్రతిష్ఠితమేతత్సర్వం ప్రాణస్య వశే తిష్ఠతీత్యాదే: ప్రమాణాదీశసామ్యస్యాపి భావాన్నాన్యసామ్యమిత్యర్థ: । అపిపదేనేశవశత్వేన చక్షురాదిసామ్యం సముచ్చినోతి । నను ప్రాణస్యేశసామ్యే, "?Rఏతేన మాతరిశ్వా' ఇత్యుక్త్విరోధ ఇత్యత ఆహ- ప్రాణస్యేతి ॥ నన్వీశసామ్యమీశవశత్వం చ ముఖ్యప్రాణస్య విరుద్ధమిత్యతో వాహ- ప్రాణస్యేతి ॥ ఏవంచ ముఖ్యప్రాణస్య సర్వజగత్కర్తృకారయితృత్వేనేశసమానత్వేనేన్ద్రియత్వాభావాత్ ద్వాదశత్వశ్రుతేరప్రామాణ్యాసమ్భవాద్యుక్త్ం శ్రుతిసమన్వయేన జగత్కర్తృత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rభేదశ్రుతే:' ఇత్యనేన "?Rస్థిత ఏవ హీదమ్' ఇతీశ్వరసామ్యశ్రుతేరితి వదతోక్త్: । "?Rశ్రేష్ఠాత్' ఇత్యనేన వా సూచిత: ।) ॥ 11 ॥ ఓం సఞ్జ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ ఓం ॥ ఇత్యత్ర "?Rవిరిఞ్చో వా ఇదం విరేచయతి' ఇతి, "?Rఅథ కస్మాదుచ్యతే పరమ ఇతి, పరమాద్ధయేతే నామరూపే వ్యాక్రియేతే' ఇతి శ్రుతివిగానేన, శరీరాదికం కిం విరిఞ్చసృష్యం పరమాత్మసృష్యం వేతి సన్దేహే, విరిఞ్చసృష్యమితి పూర్వ:

పక్ష: పరమాత్మసృష్యమేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rకర్తృశక్తే:' ఇత్యుక్త న్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ విరిఞ్చస్యేతి II ఆదిపదేనేశ్వరసఙ్గ్రహ: I కర్తృత్వశక్తే: I నామరూపాత్మకదేహాదిసర్జకత్వశక్తే:, స ఏవ విరిఞ్చ ఏవ, స్వాతన్త్ర్యేణ, న త్వీశ్వరకృతసృష్యిద్వారత్వేన I ఏవంచ విరిఞ్చస్యాపి కర్తృత్వశక్తేర్విద్యమానత్వేన "?Rవిరిఞ్చో హ వా' ఇతి ప్రబలశ్రుతివిరోధేన "?Rఅథ కస్మాదుచ్యతే' ఇతి శ్రుతేరప్రామాణ్యాన్న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rత్రివృత్కుర్వత:' ఇత్యనేన త్రివృత్కుర్వత ఇత్యస్య సావధారణత్వాఙ్గీకారేణ పరమాత్మన ఏవ దేహాదిస్రష్యృత్వం నాన్యస్యేతి వదతా నిషేధ్యతయా సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకర్తృశక్తే:' ఇత్యుక్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి- త్రివృత్క్రియేతి II త్రివృత్క్రియా యతో విష్ణో:, అతో రూపస్య, నామ్నశ్చేత్యన్వయ: I తదుపపాదనం "?Rరూపఞ్చ' ఇత్యాది I హరిరేవ కర్తా యత:, అత: పితేత్యర్థ: I తస్యైవ "?Rహరిరేవ' ఇతి సావధారణత్వాదిత్యర్థ: I "?Rవిరిఞ్చో వా' ఇత్యాదే: కా గతిరిత్యత ఆహ- విరిఞ్చస్య త్వితి I ఏవంచ విష్ణోరేవ కర్తృశక్తే: శ్రుతిప్రామాణ్యసమ్భవాద్యుక్తం విష్ణోర్జగత్కర్తృత్వమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rత్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్' ఇత్యనేనోక్త: I) II 12 II ఓం మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rఅద్భ్యో హీదముపపద్యతే ఆపో వా వ మాంసమ్' ఇతి, "?Rపృథివీ శరీరమ్' ఇతి, "?Rసోఽగ్నేర్దేవయోన్యా ఆహుతిభ్యో హిరణ్యశరీర:' ఇతి, "?Rఇమాస్తిస్రో దేవతా:' ఇతి శ్రుతివిగానేన, దేహ: కిమాప్య:, కిం వా పార్థివ:, కిం వా తైజస:, ఉత భూతత్రయాత్మకో వేతి సన్దేహే, ఆప్య ఏవ, పార్థివ ఏవ, తైజస ఏవేతి వా పూర్వ: పక్ష:, భూతత్రయాత్మక ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర విమిశ్రతేత్యుక్తన్యాయం సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం పూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rరూపాపేక్షం తథా నామ వ్యవహారస్తదాత్మక: I అతో రూపస్య నామనశ్చ వ్యవహారస్య చైకరాట్ I హరిరేవ యత: కర్తా పితాఽతో భగవాన్ప్రభు: I ఇత్యాదేస్తస్యైవ కర్తృత్వశక్తే: II 12 II నచ విమిశ్రితత్వాద్భూతానాం విమిశ్రితాయామవిశేష: I

?R II నచ విమిశ్రతత్వాదితి II భూతానామితి పూర్వోత్తరాభ్యాం సమ్బధ్యతే I శరీరగతభూతానాం అప్తేజ: పృథివీరూపాణాం పరస్పరమిశ్రతాయామభ్యుపేతాయాం మిశ్రత్వాదేవ అవిశేష: I "?Rఆప: శరీరమ్' ఇత్యాది శరీరస్య ఆప్త్వాదినా విశేషోక్తిర్న స్యాదిత్యర్థ: I ఏవంచ భూతానాం విమిశ్రితాయాం విశేషోక్త్యయోగాత్తత్ప్రతిపాదకశ్రుతిరప్రమాణమేవేతి న శ్రుతిసమన్వయేన విష్ణోర్జగత్కారణత్వం యుక్తమితి చ నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rవైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాద:' ఇత్యనేన విమిశ్రితత్వేఽపి "?Rఇదం పార్థివమిదమాప్యమ్' ఇతి విశేషోక్తేర్నిర్నిమిత్తకథనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన విమిశ్రితేత్యుక్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం సిద్ధాన్తసమ్బన్ధిత్వేనాపి వివృణోతి-

?Rఅన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యాదినా మిశ్రతాయామపి విశేషోక్తే: । "?Rసర్వం చ భౌతికం మిశ్రం మిశ్రత్వేఽపి విశేషితా । భౌమం మాంసమసృగ్వారి తేజో మజ్జా విశేషత: । ఇత్యాదేశ్చ ।। 13 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమదానన్దతీర్థభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీమన్న్యాయవివరణే ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థ: పాద: ।।

?R।। అన్నమశితమితి ।। మిశ్రితాయామపి విశేషోక్తేరిత్యనేన విమిశ్రితేత్యత్ర "?Rవి' ఇత్యుపసర్గార్థ ఉక్తో భవతి । తతశ్చ విశేషేణ సహ మిశ్రతేతి న్యాయవివరణం కృతం భవతి ।) నను, "?Rఅన్నమ్' ఇత్యాదివిశేషోక్తేర్భూతానామమిశ్రత్వేఽపి సమ్భవాత్కథం మిశ్రితాయామపి విశేషోక్తి:, కథం వా కారణవిశేషమన్తరేణ మిశ్రతయాం విశేషోక్తి:, నహి కారణవిశేషమన్తరేణ, బహుషు సత్సు, "?Rదేవదత్తోఽత్రాఽస్తి' ఇతి విశేషోక్తిర్దృష్యేత్యత ఆహ- సర్వం చేతి ।। ఆదిపదేన "?Rపార్థివానాం శరీరాణామర్ధేన పృథివీ స్మృతా' ఇత్యాదిభాష్యోదాహృతప్రమాణసఙ్గ్రహ: । ఏవంచ విమిశ్రతయా దేహస్య పాంచభౌతికత్వేఽపి శ్రుతిప్రామాణ్యోపపత్తేర్వ్యక్తం హరే: శ్రుతిసమన్వయేన జగత్కర్తృత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: - యథాశబ్దమితరయోశ్చ ఇత్యనేన భూతానాం విమిశ్రత్వాత్తజ్జన్యస్య శరీరస్యాఽప్యనేకభూతకార్యత్వమితి వదతా సూచిత: । అత ఏవ తద్వ్యాఖ్యాతం తత్వప్రకాశికాయాం - "?Rన మాంసాదీనాం కేవలపార్థివాదిత్వం, కిం నామ, తత్రాఽప్తేజసోశ్చ కార్యమఙ్గీక్రియతే శబ్దవశాత్, అతో మాంసస్యాఽఽప్యత్వోక్తిర్యుక్తేతి భావ:' ఇతి ।) ।। 13 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే, శ్రీరఘూత్తమయతికృతే ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థ: పాద: ।।

?Rఓం వైరాగ్యసాధ్యోపాస్తిసాధనభక్తే: పురుషప్రయత్నాఽవిషయత్వేనాఽవిధేయత్వాత్ తదుత్పత్త్యర్థం భగవత్ప్రీతిసాధనవిచారపరతృతీయాధ్యాయే, మోక్షసాధనేషు వైరాగ్యస్య ప్రాథమికత్వాత్తత్ప్రతిపాదనాయ ప్రథమ: పాద: ప్రవృత్త: I తదన్తర్గతాఽధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా అనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా: I "?Rస్వాభావికాఽన్యథానామ సహభావాన్యథోక్త్యయ: I అవిశేషవిశేషౌ చ సహభావౌ విమిశ్రతా I విరుద్ధోక్తి: సహస్థానం వైయర్థ్యం చాన్యథాగతి: I యుక్త్యయ: పూర్వపక్షస్య, గుణాఽఽధిక్యాఽర్థతో భవౌ I ఉపపత్తిర్ద్విరూపత్వమాధిక్యమనుమానతా I యోగ్యతా బలవత్త్వం చ విభాగ: కారణాభవ: I క్లృప్తిరన్యాఽగతిశ్చైవ సిద్ధాన్తస్యైవ సాధకా: II' ఇతి I

?Rఓం తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతిసమ్పరిష్వక్త:, ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ ఓం II ఇత్యత్ర "?Rఅథాఽతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా' ఇతి సూత్రగతాథశబ్దేన వైరాగ్యాదేర్మోక్షసాధనతోక్తయా వైరాగ్యాదేర్మోక్షాఽన్వయవ్యతిరేకదర్శనాద్వైరాగ్యాదికం ముముక్షుణాఽనుష్ఠేయం న వేతి సన్దేహే, నాఽనుష్ఠేయం ముముక్షుణేతి పూర్వ: పక్ష:, అనుష్ఠేయమేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rస్వాభావిక:' ఇత్యుక్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి - భూతబన్ధస్త్వితి II మరణస్య స్వాభావికత్వం నామ "?Rజాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు:' ఇత్యాదిప్రమాణోక్తనియతత్వమ్ I తాదృశమరణేఽపి సర్వాత్మనా భూతవియోగో భవతీతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయ ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్ I ఏవంచ భూతవియోగరూపమరణస్యైవ మోక్షత్వాత్, మరణస్య స్వాభావికత్వేన వైరాగ్యాఽనపేక్షణాత్, "?Rజిజ్ఞాసా' సూత్రాఽనుపపత్తిరితి న మన్తవ్యమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rతదన్తరప్రతిపత్తౌ' ఇత్యనేన, స్వాభావికమరణమేవ ముక్తిరితి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rగుణాఽఽధిక్య' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ముక్తిసాధనత్వేనేతి II గుణానామాధిక్యం అపరోక్షత్వాదిరూపమ్ I నన్వపరోక్షజ్ఞానాద్యభావేఽపి స్వాభావికమరణ ఏవ భూతవియోగస్య జాయమానత్వాత్తస్యైవ చ మోక్షత్వాదుపదిష్యమపి జ్ఞానాదికం న ముక్తిసాధనం, వ్యభిచారాదిత్యత ఆహ-

?Rభూతయుక్త: పరంలోకమిమం లోకం చ గచ్ఛతీత్యాదివచనాచ్చ II 1 II

ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాప: పురుషవచసో భవన్తీత్యత్ర భూతానీతి సామాన్యనామానుక్తవాపామితి విశేషనామకథనాదపామేవ సహగతిరితి న వాచ్యమ్ I

?RII భూతయుక్త ఇతి II భూతేత్యత: పూర్వం సర్వాత్మనేతి శేష: I మరణ ఏవ సర్వాత్మనా భూతవియోగే గుణాధిక్యోపదేశో న స్యాత్ I ఏవం చ ముక్తయర్థం గుణాఽఽధిక్యోపదేశేన

స్వాభావికమరణస్య ముక్తి త్వాఽభావాదనుష్ఠేయమేవ ముముక్షుణా వైరాగ్యాదికమితి న జిజ్ఞాసాసూత్రానుపపత్తిరితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: మరణం వినా దేహాన్తరప్రాప్తేరయోగాత్ "?Rసమ్పరిష్వక్త:' ఇత్యనేన, ముక్తి వ్యతిరిక్త మరణే భూతపరిష్వఙ్గ: ముక్తి రూపే తు తదభావ:, ఇత్యత్ర జ్ఞానాదిగుణాధిక్యస్యైవ నియామకత్వాత్సూచిత: ।) ।। 1 ।।

?Rఓం త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర "?Rభూతపరిష్వక్తో రంహతి' ఇతి సాధారణవచనస్యోభయథాప్యుపపత్త్యా, మరణే సర్వభూతాని కిం జీవం పరిష్వజ్య గచ్ఛతి, ఉత నేతి సన్దేహే, న సర్వాణీతి పూర్వ: పక్ష:ష, సర్వాణీతి సిద్ధాన్త: । తత్రాఽన్యథానామేత్యుక్త పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- ఇతి తు పఞ్చమ్యామితి ।। ఉదాహృతశ్రుతౌ "?Rభూతాని' ఇత్యనుక్త్వా, "?Rఆప:' ఇత్యేవ వచనే అపామపి భూతత్వాత్పూర్వపక్షసాధకత్వం న స్యాదిత్యత: సామాన్యనామ్నాఽనుక్తవేత్యుక్త మ్ । సామాన్యా(నామ)పేక్షయా విశేష(నామనో)స్యాఽన్యథాత్వా(త్త)ద్వయాఖ్యానార్థం విశేషనామేత్యుక్త మ్ । అపామేవేత్యేవకారసామర్థ్యేన న సర్వభూతానాం జీవేన సహగమనమితి సాధ్యసిద్ధి: । ఏవంచ శ్రుతౌ "?Rఆప:' ఇత్యన్యథానామోక్తే: సమస్తభూతపరిష్వఙ్గాఽభావాదేకస్య చ శరీరాఽనారమ్భకత్వాన్మరణ ఏవ మోక్షసిద్ధేర్వ్యర్థం వైరాగ్యాదీతి న వాచ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rభూయస్త్వాత్' ఇత్యనేన అప్శబ్దప్రయోగగతిం వదతా సూచిత: । సామాన్యనామ్నాఽపేక్షయా విశేషనామ్నోఽన్యథాత్వాత్ ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅర్థతోభవ'

?Rఇత్యుక్త సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rత్ర్యాత్మకత్వాదపామర్థత: సర్వభూతానాం గతిప్రాప్తే: ।। 2 ।। నచ భూతాని గచ్ఛన్తీతి సహైవానుక్తే స్తదభావ: ।

?R।। త్ర్యాత్మకత్వాదితి ।। సర్వభూతానాం గతీతి శేషోక్తి: । భవ, శబ్దస్యార్థ: ప్రాప్తేరితి । ఏవంచ సర్వభూతగతేరర్థతో భవాన్మరణస్యైవ ముక్తి త్వాభావేనానుష్ఠేయమేవ వైరాగ్యాదీతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rత్ర్యాత్మకత్వాత్' ఇత్యనేన అపాం భూతత్రయాత్మకత్వాదపాం సహగమనేన భూతానాం సహగతిరపి సిద్ధైవేతి సూచిత: ।) ।। 2 ।। ఓం ప్రాణగతేశ్చ ఓం ।। ఇత్యత్ర సాధకబాధకప్రమాణాభావేన భూతానాం జీవేన సహగత్యగతిసమ్భవాద్భూతాని, మరణే జీవేన సహ గచ్ఛన్తి న వేతి సన్దేహే, న గచ్ఛన్తీతి పూర్వ: పక్ష:, గచ్ఛన్తీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, సహభావేత్యుక్త పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ భూతానీతి ।। "?Rభూతాని' ఇత్యత: పరం, అధ్యాహృతేన జీవేనేత్యనేన సహైవేత్యస్య సమ్బన్ధ: । ఏవకారస్య గచ్ఛన్త్యేవేతి వా సమ్బన్ధ: । అనుక్తే: ఉక్తయభావాదిత్యర్థ: । ఏతేన "?Rసహాభావ' ఇత్యేతజ్జీవేన సహ గత్యుక్తయభావ ఇతి వివృతం భవతి । నచ ప్రశ్న వ్యాఖ్యానరూపోక్తే: సద్భావాదసిద్ధో హేతురితి వాచ్యమ్ । తయోరపి భూతై: సహగమనస్యానుక్త త్వాత్,

ఆర్థికకల్పనాయాశ్చ విశేషప్రమాణమన్తరేణాసమ్భవాదితి తదుపమర్దేన ప్రత్యవస్థానాదితి భావ: I ఏవంచ సహగత్యుక్తయభావాన్న భూతానాం సహగమనమితి పూర్వపక్షోం నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రాణగతే:' ఇత్యనుమానే భూతపతిం సాధతయా, జీవేన సహగత్యుక్తే్రభావ ఇతి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఉపపత్తి:' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయముపపత్తిప్రదర్శనపూవర్కం వివృణోతి-

?Rప్రాణగతేరుపపత్తిత ఉక్త్త్వాత్ II 3 II నచ అగ్నిం వాగప్యేతీత్యాద్యన్యథోక్తే: ప్రాణానాం చ న సహగతి: ద్విరూపత్వాత్ప్రాణానామ్ II 4 II

?RII ప్రాణగతేరితి II ప్రాణగతేరుపపత్తిత ఇతి సామానాధికరణ్యమ్ I "?Rఅనుక్తే:' ఇతి పూర్వపక్షదూషణాయ ఉక్త్త్వాదిత్యుక్త్మ్, వస్తుత: సిద్ధత్వాదిత్యథర్: I అయం భావ: I అస్తి తావద్భూతానామిన్ద్రియైరవినాభావ:, "?Rయత్ర వా వ భూతాని తత్ర కరణాని' ఇతి శ్రుతే: I అతో వ్యాపకప్రాణగతేస్తద్వ్యాప్యభూతానాం చాస్తి జీవేన సహగతి: I తథాచ ప్రయోగ:- భూతాని జీవేన సహగమనవన్తి, తత్సహగన్తృప్రాణావినాభూతత్వాత్, యద్యేన సహ యత్రావినాభూతం, తత్తేన సహ గచ్ఛతి, యథా రాజ్ఞా సహగన్తృమాత్యావినాభూతభృత్య: ఇతి I తథాచోపపత్తితో భూతగతిసిద్ధే: ప్రాగుక్త్ం యుక్త్మితి I (అయం చ న్యాయోఽవినాభావసూచకచశబ్దశిరస్కేన "?Rప్రాణగతేశ్చ' ఇత్యనేనోక్త్: I) II 3 II ఓం అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్త్త్వాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, నిర్ణాయకప్రమాణాభావేన, మరణే ప్రాణా జీవేన సహ గచ్ఛన్తి న వేతి సన్దేహే నేతి పూర్వ: పక్ష:, గచ్ఛన్తీతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rఅన్యథోక్తి:' ఇత్యుక్త్న్యాయం సాధ్యప్రదర్శనపూవర్ంక వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- II నచాగ్నిమితి II ఆదిపదేన "?Rవాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యం మనశ్చన్ద్రమసం దిశ: శ్రోత్రమ్' ఇతి శ్రుతిశేషగ్రహణమ్ I జీవేన సహాగత్యుక్తయపేక్షయా వాగాదీనామగ్న్యాదిగత్యుక్తే్రన్యథాత్వమ్ I తతశ్చ ప్రాణావినాభూతభూతానామపి జీవేన సహగతిరితి చశబ్ద: I ఏవంచ ప్రాణగతేరన్యథోక్తే: ప్రాణానాం జీవేన సహగత్యభావాత్తద్వ్యాప్తభూతానామపి సహగత్యభావాన్మరణమేవ మోక్ష ఇతి వైరాగ్యాదివైయర్థ్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయోఽగ్న్యాదిగతిశ్రుతే:' ఇత్యనేనోక్త్: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rద్విరూపత్వమ్' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ద్విరూపత్వాదితి II "?Rపురుషస్య మృతౌ బ్రహ్మన్ప్రాణా భాగత ఏవ తు I అధిదైవం ప్రాపనువన్తి' ఇతి ప్రమాణబలాత్ప్రాణానాం భాగేనాగ్న్యాదీన్ప్రతి గతేర్విద్యమానత్వేన తత్రాస్యేతి శ్రుతేస్తద్విషయత్వాదిత్యర్థ: I ఏవంచ ప్రాణానాం ద్విరూపత్వాదేకేన రూపేణ జీవేన సహగతిసద్భావాత్తద్వ్యాప్తభూతానాప్యస్తి జీవేన సహగతిరితి న వైరాగ్యాదివైయర్థ్యమితి భావ: I (అయం చ న్యాయో "?Rభాక్త్త్వాత్' ఇత్యనేనోక్త్: I) II 4 II ఓం ప్రథమేఽశ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తే: ఓం II ఇత్యత్ర, మరణే సతి జీవేన సహగతిమత్ప్రాణానామనేవంవిధానాం చ వస్తునాం దర్శనేన, భూతాని జీవేన సహ గచ్ఛన్తి న

వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, గచ్ఛన్తీతి సిద్ధాన్త: I తత్ర అవిశేషేత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తతాన్ధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ప్రథమతో భూతాని జుహ్వతీతి విశేషానుక్తేర్భూతానామసహగతి: భూతాని జహ్వతీత్యుపక్రమాదపి ఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాప: పురుషవచసో భవన్తీత్యుపసంహారస్యాధిక్యాత్ తదనుసారేణోపక్రమోక్త్శ్రద్ధాశబ్దస్యాపి తా ఏవార్థ ఇత్యాపత్తే: I

?RII నచ ప్రథమత ఇతి II సూత్రే ప్రథమే ఇతి అత్ర ప్రథమత: ఇతి ప్రథమాగ్నౌ ఉపక్రమే ఇతి చోభయార్థకం తన్త్రేణోపాత్తమ్ I విశేషానుక్తేరిత్యనేన అవిశేషేత్యేతత్, విశేషోక్త్యభావ ఇతి వివృతం భవతి I యది భూతానాం మరణకాలే జీవేన సహగతి: స్యాత్, తర్హి తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవా: శ్రద్ధాం జుహ్వతి ఇత్యుపక్రమవాక్యే, ద్వయాఖ్యప్రథమాగ్నౌ శ్రద్ధయేష్యవత ఉత్క్రాన్తస్య "?Rశ్రద్ధాం జుహ్వతి' ఇతి శ్రద్ధాసాహిత్యేన హోమశ్రవణవత్, "?Rభూతాని జుహ్వతి' ఇతి భూతసాహిత్యేన హోమశ్రవణం స్యాదితి భావ: I ఏవంచ ("?Rశ్రద్ధాం జుహ్వతి' ఇతివద్భూతాని జుహ్వతీతి విశేషోక్త్యభావాత్ I) అవిశేషాద్భూతానాం సహగత్యాభావేన మరణస్యైవ మోక్షత్వాద్వ్యయర్థం వైరాగ్యాదితి నేతి

?Rభావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రథమేఽశ్రవణాత్' ఇత్యనేనోపక్రమే "?Rభూతాని జుహ్వతి' ఇతి విశేషాక్త్యభావాదిత్యుక్త్: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఆధిక్యమ్' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం తతాన్ధ్యత్వేన "?Rతా ఏవ హ్యుపపత్తే:' ఇతి సౌత్రసిద్ధాన్తాంశార్థప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి- భూతానీతి II అత్ర "?Rశ్రద్ధామ్' ఇతి వక్త్వ్యే "?Rభూతాని' ఇత్యుక్తి్:, "?Rకిము "?Rశ్రద్ధాం జుహ్వతి' ఇత్యుపక్రమాత్' ఇతి కైముత్యద్యోతనార్థా I అత ఏవ అపిపదం, అన్యథా తద్వ్యయర్థం స్యాత్ I యద్వా, భూతానాం సహగతౌ "?Rభూతాని జుహ్వతి' ఇత్యుపక్రమ: స్యాదితి యదుక్త్ం తన్న, "?Rభూతాని జుహ్వతి' ఇత్యుపక్రమాదపి "?Rఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాప:' ఇత్యుపసంహారస్యైవాధిక్యాదితి I తతశ్చైవముపక్రమాభావేఽపి ప్రబలోపసంహారబలాద్భూతానాం సహగతి: సిద్ధ్యతీతి భావ: I (ఆధిక్యాదితి II ఏకప్రకరణే ప్రథమేనార్థే ధీస్థే, చరమస్య తద్విషయస్య ప్రథమస్థాచారస్య, విరోధేనాప్యవైయర్థ్యాయావశ్యకల్పనీయక్రమవ్యాఖ్యానస్య ప్రాబల్యాదిత్యర్థ: I అనేన సౌత్రహిశబ్దాభిప్రాయ ఉక్తో్ భవతి I) తా ఏవేత్యేవకారేణ సౌత్రేణానూదితే అపాం, ప్రస్తుతత్వం శ్రద్ధాశబ్దార్థత్వస్యావశ్యకత్వం చాహ, నతు శ్రద్ధాశబ్దస్య, తద్వ్యతిరిక్తా్ర్థాన్తరవ్యావృత్తిమ్, శ్రద్ధాశబ్దేనాజహల్లక్షణయా శ్రద్ధయాద్భిశ్చ విశిష్యస్య జీవస్య వివక్షితత్వాత్ I ననూపసంహారస్య వ్యాఖ్యానత్వేన ప్రాబల్యేఽపి కుతస్తదనుసారేణాత్రోపక్రమోక్త్శ్రద్ధాశబ్దస్యార్థకత్వోపపత్తిరిత్యత: "?Rఉపపత్తే:' ఇతి సూత్రాంశాభిప్రాయమాహ-

?Rఉపక్రమవిరోధేనోపసంహారానుపపత్తే: ।
ఉపక్రమప్రామాణ్యాథర్మేవోపసంహారిత్వమఙ్గీకార్యమ్ । వ్యాఖ్యానస్య పశ్చాత్తనత్వనియమాత్ ।

?R।। ఉపక్రమవిరోధేనేతి ।। ఉపసంహారానుసారేణోపక్రమార్థకల్పన ఏవ ప్రబలోపసంహారోపపత్తే:, అన్యథా తదనుపపత్తేరితి భావ: । యద్వా, దుర్బలోపక్రమవిరోధేన ప్రబలోపసంహారస్యార్థాన్తరకల్పనస్యానుపపత్తేరితి వ్యాఖ్యేయమ్ । యద్యుపక్రమగతశ్రద్ధాశబ్దస్య తన్మాత్రార్థత్వం, తర్హ్యపామప్రాప్తత్వేన "?Rఆప:, పురుషవచసో భవన్తి' ఇతి అపామనువాదో న స్యాత్ । అప్రాప్తానువాదస్యాసమ్భవేన విరుద్ధత్వాత్ । నచ "?Rపర్జన్యో వా వ గౌతమాగ్ని:' ఇత్యాదివాక్యానాం మధ్యేమాగప్రాప్తసోమాదివిషయత్వాత్ "?Rఆప: పురుషవచసో భవన్తి' ఇత్యుపసంహారస్య మధ్యేమార్గం ప్రాప్తాబ్విషయకత్వేనాగమనమాత్రవిషయకత్వం వాచ్యమ్, "?Rభూతాని త్యజతి' ఇత్యనుక్త్వా "?Rసోమో రాజా సమ్భవతి' ఇత్యాదివత్, "?Rఆపో భవన్తి' ఇత్యనుక్త్వా "?Rఆప: పురుషవచసో భవన్తి' ఇత్యనువాదాదితి । నను తథాపి, ఉపసంహారానుసారిత్వముపక్రమస్య కుత ఇత్యత ఆహ-

?Rఉపక్రమప్రామాణ్యార్థమితి ।। ఏవశబ్దేనాఙ్గీకారస్యావశ్యకత్వమాహ । తథా చోపసంహారస్యోపక్రమవ్యాఖ్యానరూపత్వేన ప్రాబల్యాదుపక్రమప్రామాణ్యోపపత్త్యర్థమేవోపసంహారానుసారిత్వమవశ్యమఙ్గీకర్తవ్యమ్ । వ్యాఖ్యానాననుసారివ్యాఖ్యేయస్య తదర్థే ప్రామాణ్యాదర్శనాదిత్యర్థ: । అనేన "?Rఉపపత్తే:' ఇత్యేతదుపక్రమప్రామాణ్యోపపత్తేరితి ప్రకారాన్తరేణ వ్యాఖ్యాతం భవతి । నన్వవైయర్థ్యాన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యమానం వ్యాఖ్యానత్వపరస్యోపసంహారస్యైవ నోపక్రమస్యేత్యత్ర కో విశేషహేతురిత్యత ఆహ- వ్యాఖ్యానస్యేతి ।। నోపక్రమస్య వ్యాఖ్యానరూపత్వం కల్ప్యమ్, తస్య పశ్చాత్తనత్వనియమాత్- తద్వ్యాఖ్యానం తత్పశ్చాత్తనమితి వ్యాప్తే: । అత: పరిశేషాదుసంహారస్యైవ పశ్చాత్తనస్య వ్యాఖ్యానరూపత్వం కల్ప్యమితి భావ: । నను "?Rఅథ కస్మాత్' ఇత్యాదౌ వ్యాఖ్యానస్య పశ్చాత్తనత్వేఽపి "?Rవానాత్సూతేర్దేవనాద్వాసుదేవ:' ఇత్యాదౌ వ్యాఖ్యానస్య పూర్వతనత్వస్యాపి దర్శనేన వ్యభిచారాత్కథం వ్యాఖ్యానస్య పశ్చాత్తనత్వనియమ ఇతి చేన్న, యతోఽత్ర పశ్చాత్తనత్వం నామ పశ్చాత్పాఠో న వివక్షిత:, కిం తు పశ్చాదుపస్థితమ్ । లోకే వ్యాఖ్యేయోపస్థితిం వినా తద్వ్యాఖ్యానే ప్రవృత్తేరేవాదర్శనాదసమ్భవాచ్చ । తథాచ లోకానుసారేణ వ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానయోస్తద్భావోపపత్తయే పూవరోపస్థితత్వనియమస్యావశ్యకత్వే, "?Rపాఠక్రమాదర్థక్రమో బలీయాన్' ఇతి న్యాయేన వానాత్సూతేరిత్యత్రాపి వ్యాఖ్యానస్యైవ పశ్చాదుపస్థితత్వమఙ్గీకార్యమ్ । ఉపోద్ఘాతప్రక్రియయా పూర్వపాఠోపపత్తే: । నను "?Rవానాత్సూతే:' ఇత్యాదౌ పశ్చాత్పఠితస్యాపి వ్యాఖ్యేయస్య వాసుదేవాదిపదస్య పూర్వముపస్థితివత్, పశ్చాత్పఠితస్యాప్యుపసంహారస్య పూర్వముపస్థితిసమ్భవేన

వ్యాఖ్యానత్వప్రయోజకపశ్చాచ్చదుపస్థితత్వలక్షణపశ్చాచ్చత్త్వనత్వముపసంహారస్యాసిద్ధమితి చేన్న, "?Rవానాసూతే:' ఇతి పూర్వకాయస్య పశ్చాచ్చత్వరితవాసుదేవపదవ్యాఖ్యానత్వవత్ ఉపక్రమస్యోపసంహారవ్యాఖ్యానరూపత్వస్యాక్లృప్తత్వేన పాఠక్రమాపవాదకాభావాన్నియతస్వాధ్యాయదశాయాం పాఠక్రమానుసారేణ జాతయోరుపక్రమోపసంహారవిషయకోపస్థిత్యో: పూర్వతనత్వపశ్చాచ్చత్తనత్వనియమస్యైవ ఉపస్థితవిరోధకత్వరూపోపసఞ్జాతవిరోధిత్వసమ్భవాత్ I ఉపస్థితిశ్చ పౌరుషేయవాక్యే ప్రణేతు: పురుషస్య, వేదేత్వీశ్వరస్య I తత్రేశ్వరాభిప్రాయప్రవేశేన తస్యేశ్వరవాక్యత్వాత్ I యథోక్తం తత్వనిర్ణయటీకాయాం - "?Rపురుషాభిప్రాయప్రవేశేఽపి' ఇతి I కర్మనిర్ణయటీకాయాం చ - "?Rవేదోఽపౌరుషేయ ఇత్యస్మాకం, పరేషాం చ యద్యపి సమమ్ తథాపీశ్వరవాక్యత్వం సమస్తస్యాపి వేదస్య వయమఙ్గీకుర్మో, న పరే ఇతి I నను తథాప్యుపక్రమ ఏవోపసంహారాపేక్షయా ప్రబల ఇత్యఙ్గీకర్తవ్యమ్ I ఉపక్రమాభావే, ఉపసంహారస్వరూపనిష్పత్తేరేవాభావేన ఉపసంహారస్యోపజీవకత్వాత్ I యేన వినా హి యస్యానుత్థాపనం, తత్తస్యోపజీవ్యమ్ I నహ్యనుపక్రాన్తస్యోపసంహారోఽస్తీత్యాశఙ్కయ పరిహరతి-

?Rఉపక్రమానుసారిత్వనియమేఽప్యుపసంహారస్యోపసంహారేణైవోపక్రమార్థో జ్ఞాయతే I I 5 I I నచ విశేషాశ్రవణనియమ ఏవ బలవాన్

?Rస్థానాన్తరశ్రవణస్యాప్యేతదనురూపత్వాత్ I

?RI I ఉపక్రమేతి I I అనుసారిత్వం సాపేక్షత్వమ్ I "?Rఅపి' పదేన "?Rయేన వినా యస్యానుత్థానం తత్తస్యోపజీవ్యమ్' ఇత్యస్య భ్రమబోధాదౌ వ్యభిచారం సూచయతి I తథాచ యద్యపి స్వరూపేణోపసంహారారస్యోపక్రమసాపేక్షత్వనియమ: , తథాపి "?Rనదం వ ఓదతీనామ్' ఇత్యాదిమన్త్రస్య, "?Rతా నదేన విహరతి' ఇత్యాదినిశ్చితప్రామాణ్యనిర్ణయాదావుపక్రమ ఏవోపసంహారసాపేక్ష ఇత్యర్థప్రతీత్యా(దౌ)ఉపసంహారస్యైవ ప్రాబల్యమిత్యఙ్గీకార్యమితి భావ: I ఏతేనైవోపక్రమోపసంహారయోరనుపసఞ్జాతవిరోధిత్వాభ్యాం ప్రాబల్యదౌర్బల్యే ఇత్యపి పరాస్తమ్ I భ్రమబోధాదౌ వ్యభిచారాదితి భావ: I తస్మాదుపక్రమాపేక్షయోపసంహారస్యైవాధిక్యాత్తదనుసారేణ మరణే భూతగతిసిద్ధేర్న వైరాగ్యవైయర్థ్యమితి I (అయం చ న్యాయ: "?Rఉపపత్తే:' ఇత్యనేన "?Rఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాప:' ఇత్యుపసంహారోపపత్తేరితి సూచిత: I అన్యథా "?Rతా ఏవ' ఇత్యవధారణానుపపత్తి: I) I I 5 I I ఓం అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్యాదికారిణాం ప్రతీతే:' ఓం I I ఇత్యత్ర పూర్వవత్ ఉభయవిధవస్తుదర్శనేన మరణే భూతాని జీవేన సహ గచ్ఛన్తి న వేతి సన్దేహే, న గచ్ఛన్తీతి పూర్వ: పక్ష:, గచ్ఛన్తీతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rఅవిశేష:' ఇత్యుక్తమేవ పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ విశేషాశ్రవణేతి I I యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్య వాగగ్నిమప్యేతి ప్రాణానామగ్న్యాదీన్ ప్రతి గతిప్రతిపాదకప్రత్యక్షశ్రుతివత్

భూతానాం జీవేన సహ గతిప్రతిపాదకప్రత్యక్షశ్రుత్యభావనియమ ఏవేత్యర్థ: । బలవానితి "?Rఇతి తు పఞ్చమ్యామాహుతావాప:' ఇతి అభ్గతిశ్రవణరూపభూతగతిగోచరార్థికశ్రవణాద్వ్యాపకగతౌ వ్యాప్యగతిరావశ్యకీతి న్యాయేన భూతవ్యాపకప్రాణగతిశ్రవణరూపభూతగతిగోచరార్థికశ్రవణాదపీతి భావ: । అత ఏవ "?Rత్ర్యాత్మకత్వాత్' "?Rప్రాణగతేశ్చ' ఇత్యాదినా నిర్ణీతత్వాన్నైవం సంశయాద్యవకాశ ఇతి న వాచ్యమ్, తదుపమర్దేనాభ్యధికాశఙ్కయా: ప్రత్యవస్థానమ్ । ఏవంచ విశేషాశ్రవణరూపావిశేషాన్న భూతానాం సహగతిరితి వైరాగ్యాదివైయర్థ్యర్మితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅశ్రుతత్వాత్' ఇత్యనేన విశేషశ్రవణాభావ ఇత్యుక్త: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅనురూపతా' ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- స్థానాన్తరేతి । "?Rఅథైనం యజమానం కిం న జహాతి భూతాన్యేవ భూతైరేవ గచ్ఛతి' ఇతి స్థానాన్తరే జీవేన సహ భూతానాం గతిశ్రవణస్యాపి, ఏతదనురూపత్వాదాధిర్కశ్రవణానుకూలత్వాత్, ఆర్థికశ్రవణమేవాశ్రవణనియమాపేక్షయా ప్రబలమిత్యర్థ: । నత్వార్థికశ్రవణస్య నేష్ట్యాదికారిణామితి స్థానాన్తరశ్రవణానుకూల్యకథనం వ్యర్థమ్ । ఆర్థికశ్రవణాస్యైవాశ్రవణవాచకత్వోపపత్తే: । నచ ఆర్థికశ్రవణస్య బాధకత్వోపయోగిప్రాబల్యాయ సంవాదిత్వేన తత్కల్పనమితి వాచ్యమ్ । సంవాదకప్రమాణాభావేఽపి ప్రాణగతిరూపయుక్తేర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతయో: శ్రుతిసిద్ధత్వేనాపాం గతేరుపసంహారరూపప్రమాణసిద్ధత్వేనార్థికస్య ప్రాబల్యోపపత్తౌ తదర్థం తస్యావక్తవ్యత్వాదిత్యత ఆహ-

?Rఆర్థికశ్రవణమప్యనుక్తిం బాధత ఏవ కిము స్థానాన్తరగతం స్పష్యశ్రవణమితి । కైముత్యార్థమేవ నేష్ట్యాదికారిణాం ప్రతీతేరితి పరిహారాన్తరముక్తమ్ ।। 6 ।।

?R।। ఆర్థికశ్రవణమితి ।। అనుక్తిం బాధత ఏవేతి యుక్తేరపి వ్యాప్తిలిఙ్గగ్రాహకప్రామాణ్యేనైవ భవితవ్యమ్ । తచ్చ భూతానాం ప్రాణవ్యాప్తత్వేన, ప్రాణానాం జీవేన సహగతౌ శ్రుతిరూపమ్, అపాం సర్వభూతాత్మకత్వేన జీవేన సహగతౌ శ్రుత్యుపసంహారరూపమస్తీతి, ఆర్థికశ్రవణస్యాపి విశేషశ్రవణవదశ్రవణబాధకత్వమిత్యర్థ: ।) ఏవంచ రథాన్తరశ్రవణస్యార్థికశ్రవణానురూపత్వాత్, భూతానాం సహగతిరుపపన్నైవేతి న వైరాగ్యాది వైయర్థ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఇష్ట్యాదికారిణాం ప్రతీతే:' ఇత్యనేన "?Rఅథైనం యజమానమితి స్థానాన్తరశ్రవణస్యాపీత్యేతదనురూపత్వమిత్యుక్త: ।) ।। 6 ।। ఓం భాక్తం వానాత్మవిత్త్వాత్తథా హి దర్శయతి ఓం ।। ఇత్యత్ర, ఫలార్థమవశ్యానుష్ఠేయానను‌ష్ఠేయసాధదర్శనాద్వైరాగ్యసాధనం కిం ముముక్షుణావశ్యకమనుష్ఠేయం నవేతి సన్దేహే, నావశ్యమనుష్ఠేయమితి పూర్వ: పక్ష:, అవశ్యమనుష్ఠేయమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర విశేష ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వంక వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి -

?Rనచ అపామసోమమృతా అభూమేతి విశేషత ఏవ మోక్షఫలస్యాప్యుక్తే: కర్మైవ మోక్షసాధనమితి న మన్తవ్యమ్ ।

?R।। నచ అపామసోమేతి ।। అపామితి శ్రుతౌ "?Rఅమృతా అభూమ' ఇతి విశేషాకారేణైవ మోక్షరూపఫలస్య సాక్షాత్కర్మసాధ్యతోక్తే: స్వర్గాదేరివ మోక్షస్యాపి జ్ఞానద్వారమన్తరేణ కర్మైవ సాధనమిత్యర్థ: । ఏవంచ "?Rఅపామసోమమ్' ఇతి వచనవిశేషాత్కర్మైవ మోక్షసాధనమితి వైరాగ్యాదివైయర్థ్యమితి న మన్తవ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rభాక్తమ్' ఇత్యనేన "?Rఅపామ్' ఇతి శ్రుతేర్గతికథనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rయోగ్యతా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rనాన్య: పన్థా అయనాయ విద్యతే స య ఆత్మానమేవ లోకముపాస్తే యావదిన్ద్రో యావన్మనురిత్యాది శ్రుతిబలాదమృతశబ్దస్య యథాయోగ్యమేవార్థకల్పనోక్తే: ।। 7 ।।

?R।। నాన్య: పన్థా ఇతి ।। యథాయోగ్యమితి సోమయాగాదికర్మణ: కామ్యస్య బహుకాలీనత్వగుణయోగేన స్వర్గాఖ్యగౌణామృతత్వస్య

?Rకామ్యత్వేఽపి, జిజ్ఞాసుకృతకర్మణో జ్ఞానద్వారా పారమ్పర్యేణైవ ముఖ్యామృతత్వస్య తదేకదేశలక్షణయా, జ్ఞానికృతస్య తు లక్షణయామృతత్వసాధనేన (జ్ఞానరూపామృతత్వస్య వా) ఆత్మజ్ఞానలబ్ధమోక్షే ఆనన్దాభివృద్ధిలక్షణాతిశయరూపామృతత్వస్య (వా) శ్రుతిగతామృతశబ్దార్థత్వేన యోగ్యత్వాత్తస్యైవార్థస్య కల్పనోపపత్తే: । స(ర్వథా)ర్వాత్మనా న కర్మణా సాక్షాత్సంసారనివృత్తి: శ్రుత్యర్థ: (ఇత్యర్థ:।) కుతో నైవం శ్రుత్యర్థ ఇత్యత ఉక్తమ్ - నాన్య: పన్థా అయనాయ విద్యత ఇతి ।। అమృతశబ్దస్య, ఆనన్దాభివృద్ధిరూపముక్త్యర్థత్వే శ్రుతిమాహ- స య ఇతి ।। స్వర్గాఖ్యగౌణముక్త్యర్థత్వే చ తామాహ- యావదిన్ద్ర ఇతి ।। ఆదిపదేన పారమ్పర్యేణ మోక్షసాధనీభూతజ్ఞానసాధనత్వే చ "?Rకర్మణా జ్ఞానమాతనోతి' ఇతి ద్రష్టవ్యా । అత్ర సౌత్రభాక్తశబ్దేన ప్రథమ: పక్ష:, వాశబ్దాత్పక్ష(ద్వయం)త్రయం జ్ఞాపితమితి జ్ఞాతవ్యమ్ । యద్యపి భాష్యతట్టీకయో: పక్షద్వయమేవ వాశబ్దార్థత్వేనోక్తమ్, తథాపి కర్మనిర్ణయటీకాయాం "?Rఅమృతశబ్దస్య తత్సాధనజ్ఞానలక్షణయా' ఇతి పక్షాన్తరమప్యేతత్సూత్రార్థతయోక్తమితి । ఏవంచ శ్రుత్యర్థతయానేకేషాం యోగ్యతయా వైరాగ్యాద్యనుష్ఠానమన్తరేణ మోక్షాసిద్ధేర్న వైరాగ్యాదివైయర్థ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rభాక్తం వా' ఇత్యనేన శ్రుతేర్యథాయోగ్యమర్థవర్ణనేన సూచిత: ।) ।। 7 ।। ఓం కృతాత్యయేఽనుశయవాన్దృష్టస్మృతిభ్యామ్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, పూర్వాధికరణోక్తన్యాయతదనపేక్షఫలనిష్పత్తిదర్శనాభ్యాం వైరాగ్యాదికం ముముక్షుణావశ్యమనుష్ఠేయం న వేతి సన్దేహే, నానుష్ఠేయమితి పూర్వ: పక్ష:, అవశ్యమనుష్ఠేయమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rసహభావ' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచానుశయస్య సహభావాత్స్వర్గ ఏవ ఫలదత్వమ్ భుక్త్తశేషానుశయవానిత్యాదివచనాద్యథాయోగ్యమేవ ఫలదానోపపత్తే: ।। 8 ।। నచ మార్గస్యాపి సహభావాద్యథాగతమేవాగమనమితి నియమ: ।

?R।। నచానుశయస్యేతి ।। అనుశయస్య, (భుక్త్తకర్మశేషస్య) కర్మణ:, స్వర్గం గచ్ఛతా జీవేన సహభావాత్, స్వర్గేఽకిఞ్చిత్ఫల(ద)త్వాఙ్గీకారాదేవేత్యుక్త్తమ్ । ఏవంచ కర్మణ: సహభావేన స్వర్గ ఏవ ఫల(ద)త్వోపపత్తే:, తత్ర కర్మాన్తరోపాదానాభావాత్ కర్మాభావే చ తన్మూలసంసారోచ్ఛేద: స్వయమేవ భవతీతి న ముముక్షుణావశ్యమనుష్ఠేయం వైరాగ్యాదీతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rకృతాత్యయేఽనుశయవాన్' ఇత్యనేన కర్మణా సహభావాదితి సూచిత: । సహభావాఽభావే, అత్యయేఽనుశయవత్త్వం చ న స్యాత్ ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rయోగ్యతా' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయమేవ వివృణోతి- భుక్త్తశేషేతి ।। ఆదిపదేన "?Rయత: శేషేణ' ఇతి శ్రుతిగ్రహణమ్ । స్మృతే: శ్రుత్యపేక్షయా వివక్షితాశేషార్థప్రతిపాదకత్వాత్ప్రతీకేన న్యాయ: "?Rఅనుశయవాన్' ఇత్యనేనైవ కర్మణా యథాయోగ్యమేవ ఫలదత్వమితి సూచిత: । యద్వా "?Rదృష్యస్మృతిభ్యామ్' ఇతి ప్రమాణే విశేషోక్తయా సూచిత: ।) ।। 8 ।। ఓం యథేతమనేవం చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, యథాగమనమన్యథా చ గమనదర్శనాత్సర్వం గత: కిం గతిప్రకారేణాగచ్ఛత్యన్యథా వేతి సన్దేహే, గతిప్రకారేణైవేతి పూర్వ: పక్ష:, అన్యథా చేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rసహభావ:' ఇతి పూర్వోక్త్తమేవ పూవర్పక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ మార్గస్యేతి ।। "?Rసహ' ఇత్యత: పూర్వం "?Rమన(సి)స:' ఇతి శేష: । సిద్ధాన్తినా గమనస్యోభయథాప్యఙ్గీకారాత్ ఏవేత్యుక్త్తం తస్యైవ వివరణం నియమ: ఇతి । నహి విజ్ఞాతం పన్థానం విహాయావిజ్ఞాతేన గమనే ప్రయోజనమస్తీత్యర్థ: । ఏవంచ గమన(మాగర్)స్య స్మృతివిషయతయా మనసి సహభావేన, తేనైవ గమనసమ్భవే, స్వర్గఫలస్యాపి క్లేశానుషఙ్గాభావాద్వైరాగ్యాదివైయర్థ్యమితి నేతి భావ: । అయం చ న్యాయ: "?Rయథేతమ్' ఇత్యనేన మార్గస్య సంస్కారవిషయత్వేన మనసి సహభావ ఇతి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన పూర్వోక్త్తమేవ "?Rయోగ్యతా' ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rవచనబలాద్యథాయోగ్యమేవాగమనోపపత్తే: ।। 9 ।। నచ ఇష్టాపూతర్ే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుపశబ్దే నేష్ట్యాదిభిరాచారస్య సహపాఠాచ్చరణఫలం పునరావృత్తిం కరణఫలత్వేన భ్రమాద్వదన్తీతి వాచ్యమ్ ।

?R।। వచనబలాదితి ।। "?Rధూమాదభ్రమ్' ఇతి విశేషవచనబలాద్యోగ్యం మార్గమనతిక్రమ్యైవాగమనోపపత్తేరిత్యర్థ: । (నచ సహభావరూపయుక్త్తివిరోధ:, ఆగమనే జీవస్యాస్వాతన్త్ర్యేణ తత్స్మరణస్యాగమనానుపయోగిత్వేనాప్రయోజకత్వాత్ । అత ఏవ యథాయోగ్యమేవేతి నియమవ్యవచ్ఛేదాయావధారణమ్ ।) ఏవంచ మార్గద్వయస్యాపి యోగ్యతయా స్వర్గాదాగమనస్యాతిక్లేశానుషఙ్గాన్న వైరాగ్యాదివైయర్థ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rయథేతమనేవం చ' ఇత్యనేన యథాయోగ్యమేవాగమనమితి సూచిత: ।) ।। 9 ।।

ఓం చరణాదితి చేన్న తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజిని: ఓం ।। ఇత్యత్ర, గతాగతనిమిత్తయోరుభయోరపి సహభావదర్శనేన యజ్ఞాదికం గతాగతసాధనం న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, సాధనమితి సిద్ధాన్త: । అత్రాపి సహభావ ఇత్యుక్త్తమేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచేష్టాపూర్తేతి ।। న గతాగతం యజ్ఞాది కర్మఫలమ్, కిన్తు చరణఫలమేవ, "?Rరమణీయచరణా:, కపూయచరణా:' ఇతి శ్రుతే: । నచ తయోరభేద:, "?Rఅచార ఇతి సమ్ప్రోక్త్త: కర్మాఙ్గత్వేన శుద్ధిద:' ఇతి స్మృతేరఙ్గాఙ్గిభావేన భేదాత్ । నను, "?Rఅథ య ఇమే గ్రామా ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తి' ఇత్యుపక్రమ్య, "?Rతస్మిన్యావత్సమ్పాతముషిత్వాయైతమేవాధ్వానం పునరావర్తన్తే' ఇతి శ్రుతేగర్తతాగతస్య యజ్ఞాదిఫలత్వప్రతీతేరయుక్త్తం

?Rచరణఫలత్వకల్పనమిత్యత ఉక్త్తమ్- చరణఫలమితి ।। పునరావృత్తిమిత్యేకదేశోత్కీర్తనం, "?Rగమనమపి' ఇత్యపి గ్రాహ్యమ్ । యద్యప్యనయా శ్రుత్యా గతాగతస్య యజ్ఞాదిఫలత్వప్రతీతిజర్ాయతే, తథాపి సా భ్రాన్తిరేవ, గతాగతస్య చరణఫలత్వాదిత్యర్థ: । నను కృత:, భ్రాన్తినిమిత్తాభావాదిత్యత ఉక్త్తమ్- ఇష్టాదిభిరాచారస్యేతి ।। ఉపలక్షణమేతత్, స్వర్గేణ గతాగతస్య సహపాఠాదిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ । తథాచ ఇష్టాదిభిరాచారస్య, స్వర్గేణ గతాగతస్య చ సహోక్త్తిరేవ భ్రాన్తినిమిత్తమిత్యర్థ: । స్యాదేతత్, యద్యత్ర ఇష్టాదిభిరాచారస్య సహపాఠ ఏవ భవేత్, స ఏవ కుత:, తద్వాచకపదాశ్రవణాదిత్యత ఉక్త్తమ్- ఇష్టాపూర్తేతి ।। తథాచ "?Rఉప'శబ్దస్య సమీపవర్తివస్తువాచకత్వాదాచారస్య చ యజ్ఞాదిసమీపవర్తిత్వాత్ "?Rఉపాసిత:' ఇతి "?Rఉప'శబ్దేన, ఇష్టాదిభిరాచార: సహపఠిత ఇత్యర్థ: । నన్వేవమపి బాధకాభావాత్కుతో భ్రాన్తిత్వమితి చేన్న, చరణశ్రుతేర్విషయాన్తరాభావేనాప్రామాణ్యస్యైవ బాధకత్వాదితి । ఏవం చేష్టాదిపదోదితయజనాదిరూపశబ్దోక్త్తచరణస్య సహభావానిమిత్తాచరణఫలమేవ గతాగతమిష్టాదికరణఫలమిత్యుత్పన్నజ్ఞానస్య భ్రమత్వాన్నేష్టాది గతాగతసాధనం, కిం తు అపునరావృత్తిఫలసాధనమితి న తదర్థం వైరాగ్యాది సమ్పాదనీయమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rచరణాన్' ఇత్యనన్యథాసిద్ధహేతుం వదతా "?Rఅథ య ఇమే గ్రామా:' ఇతి శ్రుతౌ, కరణచరణయో: సహపాఠనిమిత్తకగతాగతస్య కరణఫలత్వప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి బాధకోద్ధారోఽపి సూచితో భవతి ఇతి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన పూర్వోక్త్తమేవ "?Rయోగ్యతా' ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయం హేతుప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి-

?Rనాన్య: పన్థా ఇత్యాదివచనాదేవోభయరోరపి చరణశబ్దేనైవోక్త్తయర్ోగ్యత్వాత్ ।। 10 ।। నచ భయఫలకామాదిమిశ్రబుద్ధిత్వాదిష్టాదికారిణాం సంసార: అనిష్టాదికారిణాం తదభావాన్ముక్త్తిరితి వాచ్యమ్ ।

?R।। నాన్య: పన్థా ఇతి ।। న చరణశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యా గతాగతస్య యజ్ఞాదిఫలత్వప్రతీతిర్భ్రాన్తిరితి కల్ప్యమ్, తస్యా అన్యథోపపత్తే: । చరణశబ్దేనైవాజహల్లక్షణయా ముఖ్యవృత్త్యా చోభయో:, కర్మాచరణయోరప్యుక్తే:,

ప్రతిపాదనస్య, యోగ్యత్వాత్, సమ్భవాదిత్యర్థ: I నను, ఉభయోరపి కిమర్థం కర్మణ ఇత్యేవ వక్త్వ్యమితి చేన్న, కర్మకర్తృణాం రమణీయత్వాదేశ్చరణసాపేక్షత్వేన చరణాగ్రహణే తదలాభాత్ I నను, గతాగతస్య చరణఫలత్వమేవ కిం న స్యాత్, బాధకాభావాదిత్యత ఉక్త్మ్-నాన్య ఇతి II ఏవకారేణ శ్రుతేర్నిరవకాశత్వమాహ I ఆదిపదేన "?Rఇష్టాపూర్తమ్ మన్యమానా:' "?Rఅథ యే యజ్ఞేన దానేన తపసా లోకాఞ్జయన్తి తే ధూమమభిసమ్భవన్తి' ఇత్యాదిశ్రుతి:, "?Rత్రైవిద్యా మామ్' ఇత్యాదిస్మృతిశ్చ గ్రాహ్యా I తథాచ "?Rనాన్య: పన్థా:' ఇత్యాది శ్రుత్యా కర్మణ: పునరావృత్తిశూన్యఫలకత్వస్య నిషిద్ధత్వాత్ "?Rత్రైవిద్యా:' ఇత్యాదిస్మృత్యా తత్ఫలకత్వదర్శనాచ్చ, "?Rఅథ య:' ఇత్యాదిసమాఖ్యానాచ్చ యుక్త్ం చరణశ్రుతివ్యాఖ్యానమిత్యర్థ: I ఏవంచ గతాగతస్య కర్మఫలత్వాత్క్లేశసాధనే, తస్మిన్నాన్ధ్యే చ విరక్త్న భావ్యమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rతదుపలక్షణార్థ:' ఇత్యనేన "?Rనాన్య: పన్థా:' ఇతి బాధకవశేన కరణచరణయోశ్చరణశబ్దేనోక్త్ర్యోగ్యత్వాదిత్యుక్త్: II 10 II ఓం అనిష్టాదికారిణామపి చ శ్రుతమ్ ఓం II ఇత్యత్ర, ఇష్టాపూత్యర్ాదివిశేషోక్తయజ్ఞానిత్వాభ్యాం గతాగతం కిమిష్టాదికారిణామేవోత సర్వాజ్ఞానినామపీతి సన్దేహే, ఇష్టాదికారిణామేవేతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వాజ్ఞానినామితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, విమిశ్రతేత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిషేధతి- నచ భయేతి II భయేత్యత: పూర్వం "?Rప్రత్యవాయ:' ఇతి గ్రాహ్యమ్ I కామాదీతి ఆదిపదేన విధిప్రతిషేధబన్ధపరిగ్రహ: I సంసార ఇతి "?Rబిభ్యత్పతతి పాదపాత్' ఇతి న్యాయాదితి భావ: I ముక్త్రితి స్వర్గముక్తయతిరిక్త్ం ఫలాన్తరం నాస్తీతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయ: I ఏవంచ విమిశ్రబుద్ధిత్వాదిష్టాదికరిణామేవ గతాగతమితి నియమో నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: "?Rఅనిష్టాదికారిణామపి' ఇత్యనేన ప్రత్యవాయభయేన ఫలకామనయా యజనాదికర్మ కుర్వతాం సముచ్చయేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rబలవత్త్వమ్' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rతేషాం ప్రబలదోషశ్రుతే: II 11 II నచ నరకభోగస్యానిత్యత్వకథనాన్నిత్యనరకోక్త్ర్విరుద్ధా I

?RII తేషామితి II ప్రబలేత్యనేన సంయమనే త్వనుభూయేత్యాదిసూత్రోక్త్దు:ఖాదిదోషసఙ్గ్రహోఽపి కృత: I (ఏవంచ భయకామనాద్యభావవిరోధ: I బిభ్యతా ఫలకామశూన్యేనాప్యుక్త్విషయస్య మరణహేతుత్వాదర్శనాత్ I) ఏవంచ బలవద్దోషశ్రుత్యాజ్ఞానాం సర్వేషాం గతాగతమస్తీతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: ప్రథమసూత్రార్థచశబ్దేన ద్వితీయతృతీయసూత్రాభ్యాం చ దోషబలవత్త్వమిత్యుక్త్: I) II 11 II ఓం అపిసప్త ఓం II ఇత్యత్ర "?Rఅవరోహ:' ఇతి పూర్వోక్తయా, లోకదృష్ట్యా చ నరకం నిత్యదు:ఖప్రదముత నేతి సన్దేహే, పునరావృత్తిప్రదమేవేతి పూర్వ: పక్ష:, నిత్యదు:ఖప్రదమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rవిరుద్ధోక్త్:' ఇత్యుక్త్పూవర్పక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ నరకభోగస్యేతి II అనిత్యత్వకథనాత్ - "?Rయావదిన్ద్రాశ్చతుర్దశ I చకార నరకం శూన్యమ్' ఇత్యాదావిత్యర్థ: I ఏవంచ నరకస్యానిత్యత్వే ప్రమితే, తన్నిత్యతోక్త్ర్విరుద్ధత్వేన,

నిత్యనరకాద్భకవద్ద్వేషిణామప్యనిత్యం నరకమితి న భగవద్ద్వేషాదౌ, అతిశయేన వైరాగ్యాద్యాపాద్యమితి పక్షో నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయో నరకాణాం నిత్యత్వానిత్యత్వవిభాగకథనేనానిత్యత్వోక్తయా నిత్యత్వోక్తి్ర్విరుద్ధేతి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిభాగ:' ఇతి ఉక్త్ సిద్ధాన్తన్యాయం స్మృత్యుదాహారణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rరౌరవోఽథ మహాశ్చైవ వహ్నిర్వైతరణీ తథా I కుమ్భీపాక ఇతి ప్రోక్తా్న్యనిత్యనరకాణి తు I తామిస్రశ్చాన్ధతామిస్రో ద్వౌ నిత్యౌ సమ్ప్రకీర్తితావితి విభాగాత్ II 12 II నచ సహస్థానాదీశస్యాపి నరకదు:ఖప్రాప్తి: I స్వాతన్త్ర్యాత్కారణాభావాత్ II 13 II

?R II రౌరవ ఇతి II విభాగాత్ నరకాణాం నిత్యత్వానిత్యత్వాభ్యామిత్యర్థ: I ఏవంచ నరకాణాం విభాగాన్న నిత్యత్వోక్తి్ర్విరుద్ధేతి భావ: I (అయం చ న్యాయో "?Rఅపి సప్త:' ఇతి సూత్రేణైవోక్త్: I) II 12 II ఓం తత్రాపి చ తద్వ్యాపారాదవిరోధ: ఓం II ఇత్యత్ర, దు:ఖయుక్త్తద్రహితజాగ్రదాదిద్విధావస్థాదర్శనాన్నరకం కిం సదు:ఖం, న వేతి సంశయే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, సదు:ఖమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర సహస్థానమిత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ సహస్థానాదితి II ఈశస్యేతి వదతా "?Rసర్వం రమయతి' ఇతి శ్రుతిబలేన నరకేఽపి నారకిజననియమనార్థం ఈశేన స్థాతవ్యమితి సహస్థానం నాసిద్ధమితి సూచితం భవతి I యద్వా, "?Rఈశస్యాపీతి' సిద్ధాన్త్యనిష్యత్వమాహ I ఏవంచ నరకస్య సదు:ఖత్వే, ఈశస్యాపి సదు:ఖసహస్థానాత్ సదు:ఖత్వం స్యాదితి, నరకం నిర్దు:ఖమేవేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rతత్రాపి' ఇత్యనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకారణాభావ:' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం హేతుప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి- స్వాతన్త్ర్యాదితి II అస్వతన్త్రే హ్యనపేక్షితాన్యజ్ఞానాదిదు:ఖకారణాని సమ్భవన్తి, ఈశ్వరస్య స్వతన్త్రత్వాత్సర్వజ్ఞత్వేనాజ్ఞానాదిదు:ఖకారణాభావాదితి భావ: I ఏవంచ దు:ఖకారణాభావాదీశ్వరస్య నరకే సహస్థానేష్వపి, న దు:ఖప్రాప్తిరితి భావ: I (అయం చ న్యాయో దు:ఖానుభవసముచ్చాయకచశబ్దేన సూచిత: I) II 13 II ఓం విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, లౌకికమార్గే స్వాతన్త్ర్యదర్శనేనాలౌకికత్వేన చ, పితృయానదేవయానౌ కిం భూతై: స్వాతన్త్ర్యేణ గమ్యౌ, న వేతి సన్దేహే, స్వాతన్త్ర్యేణ గమ్యౌ, ఇతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rసహస్థానమ్' ఇత్యుక్త్మేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ సాధనేన సహ శ్రుతేస్తద్వత్ఫలేఽపి జీవస్య స్వాతన్త్ర్యమ్ I అవిహితత్వేన కారణాభావాత్ I

?R II నచ సాధనేనేతి II "?Rతద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే' "?Rతేఽచిర్షమభిసమ్భవన్తి' "?Rఅథ య ఇమే గ్రామా ఇష్యాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తి' ఇతి శ్రుతౌ, విద్యేష్యాదిసాధనేన సహ, అర్చిరాదిధూమాదిభావలక్షణ(స్య)ఫలస్య శ్రవణాత్, తద్వత్సాధన ఇవ, ఫలేఽపి

స్వాతన్త్ర్యమఙ్గీకార్యమ్, సాధనే స్వాతన్త్ర్యాభావే తు, వైరాగ్యాదిసాధనమపి నోత్పాదయితుం శక్యం స్యాదితి తద్విధివైయర్థ్యప్రసఙ్గాదితి భావ: I ఏవంచ (ఫలస్యైవ సాధయితుం శక్యత్వాత్) ఫలార్థం న వైరాగ్యాదికమాపాద్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రకృతత్వాత్' ఇత్యనేన దేవయానపితృయాణవత్ విద్యాకర్మణో: ప్రకృతత్వాదితి సూచిత: I అత ఏవ భాష్యే "?Rతయోరపి' ఇత్యపిశబ్ద: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకారణాభావ:' ఇత్యుక్తమేవ సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అవిహితత్వేనేతి I I ఫలస్యే(త్యర్థ:)తి శేష: I అనేన స్వాతన్త్ర్యవిహితత్వం కారణం, తచ్చ వైరాగ్యాదిసాధనే బ్రహ్మణో నిర్వేదమాయాదీత్యాదినా ప్రమితం విధ్యాదిశాస్త్రాఽవైయర్థ్యాయ హి, తత్రేశ్వర: స్వాతన్త్ర్యం దదాతీతి "?Rకర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్' ఇత్యత్రోక్తమ్ I ఫలే తు విహితత్వాభావాత్ న సాధనప్రతిబన్ధిగ్రహణం యుక్తమిత్యుక్తం భవతి I నను తర్హి, "?Rఅథైతయో: పథో:' ఇతి శ్రుతౌ "?Rనైకతరేణ' ఇతి కథం మార్గేణ గతినిషేధ:, నహి పురుషప్రయత్నావిషయేన(ణ)గచ్ఛన్తీతి ప్రయోగో యుజ్యత ఇత్యత ఆహ-

?Rఅథైతయో: పథోరిత్యస్య చ సాధనార్థత్వాత్ I I 14 I I నచ దు:ఖసహస్థాయిత్వాదన్ధేతమస్యపి సుఖమ్ I ఈశస్యాప్రియత్వేనైవ కారణాభావాత్ I I 15 I I

?RI I అథైతయోరితి I I సాధనార్తత్వాదితి దేవయానపితృయాణరూపమార్గద్వయసాధనతయా ప్రకృతవిద్యాకర్మవిషయత్వాదిత్యర్థ: I ఏవంచ విహితత్వరూపకారణాభావాత్ఫలే జీవస్య స్వాతన్త్ర్యాభావేన తదర్థం వైరాగ్యాదికమాపాద్యమేవేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ:, తుశబ్దేన విద్యాకర్మణోవిర్హితత్వరూపవిశేషస్యోక్తత్వాదేవ దేవయానపితృయాణయో: ఫలభూతయోర్విహితత్వరూపకారణాభావసూచనేన సూచిత: I) I I 14 I I ఓం న తృతీయే తథోపలబ్ధే: ఓం I I ఇత్యత్ర, దు:ఖవత: సుఖదర్శనేన, అలౌకికత్వేన (చ), అన్ధన్తమ: సుఖయుక్తం న వేతి సన్దేహే, సుఖయుక్తమేవేతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: I అత్రాపి "?Rసహస్థానమ్' ఇత్యుక్తమేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూవర్కం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ దు:ఖేతి I I (సుఖస్యేతి శేష:) దు:ఖస్య సుఖేన సహావస్థాయిత్వాత్ వ్యాప్తత్వాదిత్యర్థ: I తథాచ నాప్రయోజకతా I నచ వక్తవ్యం సవర్పుఖదు:ఖయోరప్రత్యక్షత్వాద్వ్యాప్తిగ్రహణానుపపత్తిరితి, "?Rయత్ర దు:ఖం సుఖం తత్రా' ఇత్యాగమేన వ్యాప్తిగ్రహణోపపత్తిరితి భావ: I ఏవంచ దు:ఖస్య సుఖేన సహావస్థానాత్ తమ: ప్రాప్తానామపి సుఖసమ్భవాత్తత్సాధనే భగవద్ద్వేషాదౌ నాతిశయేన ేవైరాగ్యమాపాద్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rతథోపలబ్ధే:' ఇత్యనేన, తృతీయతమోవ్యతిరిక్తనరకేషు సుఖదు:ఖయో: సహస్థానప్రతిపాదకశ్రుతిగ్రాహకేణ సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకారణాభావ:' ఇత్యుక్తమేవ సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఈశస్యేతి I I కారణేత్యత: పూర్వం ఈశేచ్ఛారూపేత్యధ్యహార్యమ్ I ఇదముక్తం భవతి- విప్రతిపన్నా న

సుఖవన్తః, తథాత్వేనేశ్వరానిష్యత్వాత్, యద్యథేశ్వరానిష్యం తత్తథా న భవతి, యథా శశో విషాణిత్వేన ఇతి । హేత్వసిద్ధిపరిహారార్తముక్త్తమ్ -

?Rఅప్రియత్వేనైవేతి ॥ అప్రియత్వహేతోః అత్యప్రియే సుఖమపి' ఇతి స్మృతిసిద్ధత్వేన ప్రాబల్యమేవకారోణాహ । అయమర్థః నైతే సుఖిత్వేనేశ్వరేష్యాః, తదప్రియత్వాత్ । యో యస్యాప్రియః స సుఖిత్వేన న తదిష్యః, యథా రాజవిరోధీ రాజ్ఞ ఇతి । నచ వ్యాప్తివచనవిరోధః, తస్య తమోవ్యతిరిక్త్తవిషయత్వేన సావకాశత్వాదితి । ఏవం చేశ్వరేచ్ఛారూపకారణాభావాన్నాన్ధన్తమః ప్రాప్తానాం సుఖమితి భావః । (అయం చ న్యాయో "?Rలోకే' ఇత్యనేన ఈశాప్రియత్వాఖ్యః సూచితః ।) ॥ 15 ॥ ఓం తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ఓం ॥ ఇత్యత్ర, శబ్దస్య శక్తయాద్యనేకవృత్తిసద్భావాత్, "?Rధూమో భూత్వా' ఇత్యత్ర భవనశబ్దార్థః కిం ధూమాదిదైవతైక్యం, ఉత తత్పదప్రాప్తిః, అథ తత్స్వాభావ్యాపత్తిరితి సన్దేహే, తదైక్యం, తత్పదప్రాప్తిర్వేతి పూర్వః పక్షః, తత్స్వాభావ్యాపత్తిరితి సిద్ధాన్తః । అత్రాపి సహస్థానమిత్యుక్త్తమేవ న్యాయం ద్వితీయపూర్వపక్షసాధకత్వేన తావద్వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ధూమాదిదేవతాసహావస్తానాత్కర్మిణోఽపి తత్పదప్రాప్తిః ।

?R॥ నచ ధూమాదీతి ॥ అయం భావః "?Rధూమో భూత్వా' ఇతి సామానాధికరణ్యశ్రుతిరుక్తోభయరీత్యా యుజ్యతే, అన్యథా తద్విరోధః । నచ శ్రుతేరన్యథాత్వం కల్పనీయమ్, బాధకమన్తరేణ ముఖ్యార్థత్యాగాయోగాత్ । నచ కమిర్ణో దైవతైక్యవత్ దేవతాపదప్రాప్తిరప్యసమ్భావితా, ధూమాదిదేవతాభిః సహావస్థానాత్ స్నేహాదివశేన తాభిరేవ స్వపదాదేర్ధానస్యాపి యుక్త్తత్వాత్ । ఏవంచ కర్మిణో ధూమాదిదేవతాభిః సహావస్థానాదాకల్పసమాప్తి పరమముఖ్యసాధనతత్పదప్రాప్తిసమ్భవాన్న కమర్ణి వైరాగ్యమాపాద్యమితి నేతి భావః । (అయం చ న్యాయః "?Rతత్స్వాభావ్యాపత్తిః' ఇత్యనేనైవ సూచితః ।) తద్ధేతుత్వేన పూర్వోక్త్తమేవ "?Rకారణాభావః' ఇతి న్యాయం వివృణోతి-

?Rతన్నిమిత్తవిద్యాఖ్యకారణాభవాత్ ॥ 16 ॥ నచ తైస్తైః సహావస్థానాదతిచిరత్వమ్ ।

?R॥ తన్నిమిత్తేతి ॥ విద్యేత్యుపలక్షణమ్ । "?Rఅధికారః' ఇత్యపి గ్రాహ్యమ్ । కర్మిప్రాప్యత్వే, యుగపదనేకకర్మిసమవాయేఽనేకేషాం యుగపదనేకపదప్రాప్తిప్రసఙ్గః । నచ శ్రుతేర్నైరర్థ్యమ్, తత్స్వభావప్రాప్తేరేవ భవనశబ్దార్థత్వాత్ । నచాస్యాపి పదప్రాప్తిపర్యాయత్వమ్, "?Rతద్గతౌ గతిః' ఇత్యాద్యేకదేశస్వాభావత్వాత్ । నచ శబ్దార్థత్యాగః సాదృశ్యే చ సామానాధికరణ్యప్రయోంగదర్శనాదితి భావః । ఏవంచ విద్యాదికారణాభావాత్ న కర్మిణాం ధూమాదిదేవతాపదప్రాప్తిరితి ఆపాద్యమేవ వైరాగ్యాదితి భావః । (అయం చ న్యాయః "?Rఉపపత్తేః' ఇత్యనేన విద్యాఖ్యకారణాభావేన తత్పదప్రాప్తేరితి సూచనేన సూచితః ।) ॥ 16 ॥ ఓం నాతిచిరేణ విశేషాత్ ఓం ॥ ఇత్యత్ర, చిరాచిరగమనవిశిష్య(ద్వివిధ)పాన్థదర్శనేన, కర్మిణః స్వర్గాన్నిర్గత్య కిం చిరేణ గర్భవాసం ప్రాప్నువన్తి, ఉతాచిరేణేతి సన్దేహే, చిరేణైవేతి పూర్వః పక్షః, అచిరేణేతి సిద్ధాన్తః । అత్రాపి సహస్థానమిత్యుక్త్తమేవ పూర్వపక్షన్యాయం

తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ త్రైస్త్రైరితి ॥ ధూమాదిదేవైరిత్యర్థ: । "?Rఆకాశాద్వాయుమ్' ఇతి శ్రుతౌ బహూనాముక్తత్వాత్, "?Rత్రైరేత్రై:' ఇతి వీప్సా । తతశ్చాచ్యుతిచిరత్వమాగమనస్యోపపాదితం భవతి । ఉపలక్షణం చైతత్ । తత్రతత్ర తత్సావ్యభావ్యేనాతిమహాసుఖే సమ్భవతి, తద్విహాయాగమనే ప్రయోజనాభావాదిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ । ఏవంచ ధూమాదిదేవై: సహావస్థానాత్, కర్మిణస్తల్లోకాదాగమనస్యాతిచిరత్వేన, తత్రైవ మహాసుఖత్వసమ్భవాత్, న తత్ర వైరాగ్యమాపాద్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rనాతిచిరేణ' ఇత్యనేన, నిషేధ్యతయా పూర్వపక్షసాధ్యనిర్దేశశాత్తద్ధేతురేవ సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన పూర్వోక్తమేవ "?Rకారణాభావ:' ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rవత్సరాత్పూర్వమేవ త్వితి క్లృప్తకాలాదధికావస్థానే కారణాభావాత్ ॥ 17 ॥ నచ వ్రీహ్యాదిజీవై: సహానవస్థానాద్దు:ఖప్రప్తి: । శబ్దవిహితత్వేన పాపాఖ్యకారణాభావాత్ ॥ 18 ॥

?R॥ వత్సరాదితి ॥ నచ మహాసుఖప్రాప్తేరిష్యత్వేన కారణమితి వాచ్యమ్ । న కమిర్ణాం మహాసుఖప్రాప్తిరితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: విశేషాదిత్యనేన వత్సరాత్పూర్వమేవ తు ఇతి ప్రమాణవిశేషక్లృప్తకాలాదధికకాలావస్థానే కారణాభావ ఇతి సూచిత: ।) ॥ 17 ॥ ఓం అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలపాత్ ఓం ॥ ఇత్యత్ర, లోకే గ్రామాన్తరగమనస్య దు:ఖహేతుత్వదర్శనాత్, అస్య స్వర్గమార్గస్య పురుషార్థత్వేన కమిర్ణ: స్వర్గాదాగమనే దు:ఖవన్తో న వేతి సన్దేహే, దు:ఖవన్త ఇతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । అత్రాపి సహస్థానమిత్యుక్తమేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ వ్రీహ్యాదీతి ॥ న చేశ్వరే వ్యభిచార:, అస్వాతన్త్ర్యస్య హేతువిశేషణత్వాత్ । నచాసిద్ధి:, "?Rత ఇహ వ్రీహియవా:' ఇతి తేషాం వ్రీహ్యాదిభావదర్శనాత్ । న చాప్రయోజకతా, వ్రీహ్యాదిసహావస్థానే చ తచ్ఛేదనాదినా దు:ఖనియమాత్ । నహి దు:ఖినా సహావస్థానేఽపి దు:ఖప్రాప్తావీశ్వరవత్స్వాతన్త్ర్యం ప్రమితమస్తీతి భావ: । తచ్చ దు:ఖం యజ్ఞాదిఫలమేవ, ఆగమనాదేర్యజ్ఞాదిఫలత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్ । నచ దు:ఖకారణాభావ:, యజ్ఞానాం హింసాయుక్తత్వేన తత: పాపస్య సమ్భవాదితి పూర్వపక్షశేషో ద్రష్టవ్య: । ఏవంచ సుఖసాధనతయా వేదోక్తస్య కర్మణో యథా దు:ఖసాధనత్వం, తథా వైరాగ్యస్యాపీతి న వైరాగ్యమాపాద్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅన్యాధిష్ఠిత:' ఇత్యనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన ప్రాగుక్తమేవ "?Rకారణాభావ:' ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- శబ్దవిహితత్వేనేతి ॥ "?Rయజ్ఞాదే:' ఇతి శేష: । యజ్ఞాదేర్హింసాయుతత్వేఽపి న పాపహేతుత్వమ్, నిషిద్ధహింసాయా ఏవ తథాత్వాత్ । యమాహింసాయా: "?Rఅగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత' ఇతి

?Rశబ్దవిహితత్వాదిత్యర్థ: । పాపాన్తరనిమిత్తకదు:ఖానుభవస్య నాయమవసర ఇతి హృదయమ్ । నాస్వాతన్త్ర్యే సతి, దు:ఖిసహావస్థానమాత్రం దు:ఖప్రాప్తౌ హేతు:, జీవనియామకదేహేషు వ్యభిచారాత్ , కిన్తు పాపవిశేషవత్త్వమ్ , తచ్చ నాస్తీతి భావ: । ఏవంచ సుఖసాధనతయోక్తస్య కమర్ణో దు:ఖసాధనత్వాభావాత్, వైరాగ్యమాపాద్యమేవేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rశబ్దా:'

ఇత్యనేన శబ్దవిహితత్వేన న పాపసాధనత్వమిత్యుక్త_: ।) ।। 18 ।। ఓం రేత:సిగ్యోగోథ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rయో వా రేత: సిఞ్చతి తమేవానువిశతి' ఇతి శ్రుత్యా పితృప్రవేశే ప్రయోజనాదర్శనేన చ కర్మీ పితరం న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, ప్రవిశతీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవైయర్థ్యమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ వైయర్థ్యం పితృశరీరగమనే ఈశక్లృప్త్యైవ పితరం ప్రవిశ్యాయాతి మాతరమితీశక్లృప్తత్వవచనాత్ ।। 19 ।।

?R।। నచ వైయధ్యర్మితి ।। ఏవంచ పితృప్రవేశస్య వైయర్థ్యాదాగమనే మహాప్రయాసాభావేన నాతివైరాగ్యం కర్మాదావాపాద్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rరేత:సిగ్యోగ:' ఇత్యనేన పితురనుపయోగం పరిహరతా సూచిత: । అన్యథా పితృయోగ ఇత్యేవావక్ష్యత్ ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rక్లృప్తి:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- ఈశక్లృప్త్యైవేతి ।। ననూక్త_స్య వైయర్థ్యమితి చేన్న, శరీరపరిణామార్థం రేతసోఽపేక్షితత్వేన, పితృప్రవేశస్యావశ్యకత్వాత్ । అత ఏవ సూత్రే, లాఘవాత్ "?Rపితృయోగ:' ఇతి వక్త_వ్యే "?Rరేత:సిగ్యోగోఽథ' ఇత్యుక్త_మితి । ఏవంచేశక్లృప్త్యైవ పితృప్రవేశస్యావశ్యకత్వాత్ । ఆపాద్యమేవ వైరాగ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅథ' ఇత్యనేన "?Rఈశక్లృప్త్యైవ పితరమ్' ఇతి ప్రమాణసూచకేన సూచిత:, ల్యపైవానన్తర్యప్రతిపాదనాత్ ।) ।। 19 ।। ఓం యోనే: శరీరం ఓం ।। ఇత్యత్ర,పితృద్వారా
మాతృయోనిప్రవేశాప్రవేశయోరనుపపత్త్యదర్శనేన, పితృద్వారా మాతృయోనిం ప్రవిశ్యాథ శరీరం ప్రాప్నోతి, న వేతి సన్దేహే, పితృద్వారా మాతృయోనిం ప్రవిశ్యైవ శరీరం ప్రాప్నోతీతి నియమో నాస్తీతి పూర్వ: పక్ష:, పితృద్వారా మాతృయోనిం ప్రవిశ్యైవ శరీరం ప్రాప్నోతీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఅన్యథాగతి:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ పితు: సకాశాదన్యతో వౌదర్యగర్భస్థశరీరమేవ ప్రవేష్యముపపత్తేర్యోనిప్రవేశాభావ ఇతి వాచ్యమ్, యోనిద్వారేణ దేహం చ ప్రాప్నోతి ప్రాయశో నర: ఇతి వచనాత్సామాన్యతో గత్యన్తరాభావాత్ ।

?R।। నచ పితురితి ।। అన్యతోఽన్నాదే: । అయం భావ: । మాతృయోనిప్రవేశ ఏవ తావన్న విద్యతే, "?Rదేహం గర్భస్థితమ్' ఇతి వచనాత్ । మాతృప్రవేశసద్భావేఽపి పితృద్వారైవేతి న నియమ:, అన్యతోఽన్నాదేరపి ప్రవేశోపపత్తే: । నను శరీరపరిణామార్థం రేతసోఽపేక్షితత్వేన పితృప్రవేశస్యావశ్యకత్వం పూర్వాధికరణే సమర్థితమితి చేన్న, అన్యథా మాతృస్థరేతసైవ పరిణామోపపత్తే: । ప్రాగసిద్ధశరీరప్రాప్తిర(ప్య)నుపపన్నా, "?Rదేహం గర్భస్థితం క్వాపి' ఇతి వచనేన, మాతురుదరస్థితగర్భస్థితేర్వా బహిర్నిర్గతే వా పూర్వసిద్ధదేహప్రవేశస్యోక్త_త్వాత్ । ఏవంచ శరీరప్రాప్తావతిప్రయాసాభావాన్నాతివైరాగ్యమాపాద్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయోఽనువ్యాఖ్యానోక్త_రీత్యా పూర్వసూత్రాదనువృత్తేనాథశబ్దేన ప్రకారాన్తరేణ జననస్యోక్తే_:

సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేనాన్యాగతిరిత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- యోనిద్వారేణేతి ।। అన్యేనాన్యేనప్రకారేణాగతిర్గత్యభావ: । గత్యన్తరాభావ ఇతి యావత్ । గతిశబ్దేన దేహప్రాప్తిరుచ్యతే । తతశ్చ సామాన్యత ఉత్సర్గత: అన్యేనాన్నద్వారాదిలక్షణప్రకారాన్తరేణాగతిర్దేహప్రాప్త్యభావ ఇతి వివృతం భవతి । యద్వా అన్నాదిద్వారేణ మాతృశరీరప్రాప్త్యాదిలక్షణవిశేషజననే వరాదిరూపాన్యా గతిరస్తి సామాన్యతో జననే తు తాదృశగత్యన్తరాభావాదితి న్యాయవివరణాభిప్రాయ: । నను గత్యన్తరాభావాత్ కథమేతదిత్యత ఆహ-

?Rవిశేషకారణాదేవ విశేషాజ్జనిరిష్యతే । సామాన్యజననం చైవ నృణాం సామాన్యహేతుత ఇతి వచనాచ్చ ।। 20 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: ।।

?R।। విశేషకారణాదితి ।। విశేషకారణాత్ వరాదిరూపాదిత్యర్థ: । అత ఏవోదాహృతప్రమాణేఽపి "?Rప్రాయశ:' ఇత్యుక్త_మ్ । ఏవంచాన్యేన ప్రకారేణ గత్యభావాత్పితృద్వారా మాతృయోనిప్రవేశేనాసిద్ధశరీరప్రాప్తిరితి శరీరప్రాప్తౌ మహాదు:ఖసద్భావాదాపాద్యమేవ వైరాగ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rయోనే: శరీరమ్' ఇత్యనేన సామాన్యజననస్య సామాన్యతోఽన్యేన ప్రకారేణాగతిరితి సూచిత: ।) ।। 20 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: ।।

?Rవైరాగ్యసాధ్యోపాస్తిసాధనభక్తే_: పురుషప్రయత్నావిషయత్వేనావిధేయత్వాత్తదుత్పత్త్యర్థం భగవన్మాహాత్మ్యప్రతిపాదనార్థోఽయం పాద: ప్రవృత్త: । ఏతత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా అనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా_: । "?Rపశ్చాచ్చదదృష్యయవిజ్ఞానకాలదు:ఖపృథగ్భవా: । స్థానభేదో విరుద్ధత్వం న్యాయసామ్యం సతో భవ: । గుణసామ్యమయోగశ్చ తర్కబాధో విలోమతా । నానాభావ: ప్రలోభశ్చ యుక్త_య: పూర్వపక్షగా: । అశక్యకర్తృతాశక్తి_: స్వతోఽబోధస్తదేవ చ । అమానక్లృప్తి: సన్మానవ్యవస్థాత్యల్పతాభవ: । విశేషదృష్యివాక్యే చ పుంశక్తి_: సునిదర్శనమ్ । అలౌకికత్వమాధిక్యం స్వాతన్త్ర్యం నిర్ణయప్రభా: ।।' ఇతి ।। ఓం సన్ధ్యే సృష్యిరాహ ఓం ।। ఇత్యత్ర,

?Rవాదివిప్రతిపత్త్యా, స్వప్నో భగవదధీనో న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, భగవదధీన ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర పశ్చాచ్చదదృష్యిరిత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-పశ్చాచ్చదదృష్యే: స్వప్నవిషయస్యాసత్త్వం న వాచ్యమ్ ।

?R।। పశ్చాచ్చదదృష్యేరితి ।। ఉపలక్షణమేతత్ । పూర్వమపీత్యపి గ్రాహ్యమ్ । స్వప్నో నామార్థజ్ఞాత్మక: । తత్ర తావత్ స్వాప్నానాం కరితురగాదీనాం పరమేశ్వరాయత్తతా నోపపద్యతే, అసత్యత్వాత్ । న తావదిమేఽనాదినిత్యా:, స్వప్నావస్థాన్త: ప్రాగూర్ధ్వం

చోపలబ్ధిప్రసఙ్గాత్ I నహి విద్యమానా అప్యుపలబ్ధిసాధనేషు చక్షురాదిష్వనుపరతేషు, నోపలభ్యన్తే, ఉపలభ్యన్తే చోపరతేష్వితి సమ్భవతి I నచాన్యత్రగతాః, అన్యైరప్యనుపలమ్భాత్, I స్వాప్నాః పదార్థా నానాదినిత్యాః, మధ్యమపరిమాణోపేతతయా దృశ్యమానత్వాత్ ఘటవదిత్యనుమానవిరోధాచ్చ I నాప్యుత్పత్తివినాశవన్తః, తథాత్వేఽపి, ఘటాదివత్ప్రాగూర్ధ్వముపలమ్భప్రసక్తేః I నచ వాచ్యం విద్యుదాదివత్తదైవోత్పత్తిర్వినాశశ్చాతః ప్రాగూర్ధ్వమనుపలమ్భో న దోషాయేతి, ఇత్థమ్భావే ప్రమాణాభావాత్, ప్రాఙ్మృదాదీనామూర్ధ్వం కపాలాదీనామనుపలమ్భాపత్తేశ్చ I నచైవైషాం తత్కాలీనే జన్మని ఉపాదానం నిమిత్తం చ పశ్యామః I కర్తా చ న తావజ్జీవాత్మా, ద్రష్టుర్నిర్వ్యాపారత్వాత్ I అపరస్య చాదర్శనాత్ I తథాచ యావద్విశేషబాధే సామాన్యబాధాన్న సత్త్వం తేషామ్, అవిద్యమానానేకతురగకర్యాదీన్ పశ్యామీత్యుత్తరకాలీనానుభవవిరోధాచ్చ I "?Rస్వప్నమాయాసరూపా' "?Rస్వప్నమనోరథో యథా' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివిరోధాచ్చేతి I తదేవం న స్వాప్నానామర్థానామీశ్వరాధీనత్వమ్, నాపి జ్ఞానస్య, తస్యాపి నిమిత్తాభావేనాపరమార్థత్వాత్ I ఇన్ద్రియప్రవృత్తీనాముపరతత్వాత్ I మనసో బాహ్యార్థేష్వస్వాతన్త్ర్యాదితి I ఏవంచ స్వప్నస్యాసత్వాదసతశ్చేశ్వరాధీనత్వాయోగాన్న తస్య మహామహిమత్వమితి నేతి భావః I (అయం చ న్యాయః "?Rసన్ధ్యే సృష్టిః' ఇత్యనేన సూచితః I తేన పశ్చాదదృష్ట్యేర్గత్యుక్తేః పశ్చాదదృష్టిః పూర్వపక్షన్యాయ ఇత్యుక్తం భవతి I) తద్ధేతుత్వేనాశక్యకర్తృతాశక్తిః' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rఅశక్యక(కా)రణశక్తిమత్త్వాదీశ్వరస్య, సంస్కారేణ సృష్ట్వా, పునః సంస్కారమాత్రతామాపాద్య, తస్యాపి తిరోధానోపపత్తేః I జాగ్రత్త్వప్రతీతిమాత్రస్య భ్రాన్తిత్వాత్ II 1 II

?RII అశక్యకారణేతి II సృష్ట్వా సంసారమాత్రతామాపద్యేత్యత్ర స్వప్నకాల ఏవేత్యుపస్కర్తవ్యమ్ I తథాచ సృష్ట్వేత్యనేనానాదిత్వపక్షదోషా అనభ్యుపగమేనైవ నిరస్తాః I తత్కాల ఏవ సృష్ట్వేత్యనేన, ప్రాగుపలమ్భప్రసఙ్గః సంస్కారమాత్రతామాపాద్యేత్యనేన, పశ్చాదుపలమ్భప్రసఙ్గశ్చ నిరాకృతః I సంస్కారేత్యుపాదానకీర్తనమ్ I నచ తస్య గుణత్వేనోపాదానత్వానుపపత్తిః, మనోవృత్తిత్వేన ద్రవ్యత్వాత్ I సంస్కారాణాం చాతీన్ద్రియత్వేన, త్ర్యణుకజన్మవినాశయోర్ద్వ్యణుకస్యైవ ప్రాగూధ్వర్ంం చానుపలమ్భో న దోషాయ I న చాత్ర ప్రమాణాభావః, "?Rమనోగతాస్తు సంస్కారాన్' ఇతి స్మృతివచనస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ I ఏతేనైతదపి ప్రత్యుక్తమ్ I యత్ప్రతీతికారణాభావ ఇత్యుక్తం, మనస ఏవ తత్కారణత్వేన స్మృత్యుక్తత్వాత్ I ఈశ్వరస్యేతి కర్తృనిర్దేశః I నను కర్తృస్తదైవ సృష్టిసంహారకరాణత్వమసమ్భావితమిత్యత ఉక్తమ్- అశక్యేతి II ఏవంచ సత్యదృష్టాదికం నిమిత్తం ప్రసిద్ధమేవ I న కేవలమర్థానాం సత్యత్వసమ్భవేన భగవదధీనత్వమ్, కిన్తు జ్ఞానస్యేత్యభిప్రేత్యాహ- తస్యాపీతి I సృష్ట్వేత్యనన్తరం "?Rప్రదర్శ్య' ఇత్యుపస్కతర్వ్యమ్ I

తేనాత్ర తచ్ఛబ్దేన తత్ప్రదర్శనం పరామృశ్యతే I తథాచ న కేవలమీశ్వర: స్వాప్నాన్ గజాదీన్ సృష్ట్వా, సంస్కారతామాపాదయతి, కిన్తు తాన్ ప్రదర్శ్య, తస్య దర్శనస్య తిరోధానమపి కరోతీత్యర్థ: I నత్వేతత్స్వప్నస్య సత్యత్వే, "?Rఅవిద్యమానానేవ కరితురగాదీనపశ్యమ్' (ఇత్యుత్తరకాలిక)తిరోధానానుభవవిరోధ ఇత్యత ఆహ- జాగ్రత్త్వేతి II మాత్రేతి పదార్థస్వరూపం వ్యావర్తయతి I జాగ్రత్త్వం నామ జాగరానుభూతపదార్థైరేకత్వమ్ I తథాచ స్వాప్న ఏవాయం, న జాగరానుభూత ఇత్యనుభవాత్, జాగ్రత్త్వప్రతీతిరేవ భ్రాన్తిర్న స్వాపనపదార్థస్వరూపప్రతీతి:, నాయం గజ ఇతి బాధాభావాదితి భావ: I నను జాగ్రత్త్వస్యాపి సోపాదానత్వసమ్భవాత్కథం తత్ప్రతీతిభ్రాన్తిరిత్యుచ్యత ఇతి చేన్న I నహి వయం కారణసామగ్రీసమ్పాదనసమ్భవమాత్రేణార్థానాం సత్యతామాతిష్ఠామహే కిం తు బాధాభావేనైవ సామగ్ర్యభావేనాసత్త్వం బ్రువాణం ప్రతి తు తదసిద్ధిరుక్తా I అస్తి చ జాగ్రత్త్వప్రతితేర్బాధ: "?Rస్వాప్న ఏవాయం, న జాగరానుభూత:' ఇత్యాద్యుదయాదితి భావ: I నన్వేవం స్వాప్నపదార్థానాం సత్యత్వే, కథం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం తదసత్త్వమావేద్యత ఇత్యత ఆహ- జాగ్రత్త్వేతి II జాగ్రత్త్వప్రతీతేర్భ్రాన్తిత్వాత్తద్విషయం శ్రుత్యాదికమితి భావ: I ఏవం చేశ్వరస్యాశక్యకర్తృతాయాం శక్తే:, స్వాప్నపదార్థానామీశ్వరసృష్యత్వేన తదధీనత్వాత్, యుక్తం తస్య మహామహిమత్వమితి భావ: I (అయం చ న్యాయో "?Rనిర్మాతారమ్' ఇత్యనేన సూచిత: I) II 1 II ఓం పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ ఓం II ఇత్యత్ర, సర్వస్య భగవదధీనత్వోక్త్యా, విశేషానుక్త్యా, స్వప్నతిరోభావో భగవదధీనో భగవదధీనో న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, భగవదధీన ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rఅవిజ్ఞాతమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచావిజ్ఞానమాత్రేణ స్వప్నప్రతీత్యా జ్ఞానశక్తయైవ స్వప్నతిరోధానం నేశేనేతి వాచ్యమ్ బోధే జీవస్యాస్వాతన్త్ర్యాత్ I

?RII న చావిజ్ఞానేతి II బాహ్యవిజ్ఞానాదేవ హి స్వప్న: ప్రతీయతే, అతో జ్ఞానశక్తయైవ తిరోభావోऽప్యుపద్యతే I శక్తిరేషా జ్ఞానస్య,

?Rయత్సమానవిషయాజ్ఞానం నాశయతీతి I ఏవంచ న తస్య మహామహిమత్వమితి నేతి భావ: I తద్ధేతుత్వేన "?Rస్వతోऽబోధ:' ఇత్యుక్తం సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- బోధ ఇతి II బోధే ప్రబోధే I అనేనానువ్యాఖ్యానే, "?Rస్వత:' స్వాతన్త్ర్యేణ "?Rఅబోధ:' ప్రబోధాభావ ఇతి అకారప్రశ్లేష ఇత్యుక్తం భవతి I నన్వజ్ఞాననిమిత్తత్వాత్స్వప్నస్య, జ్ఞాననైవ స్వప్నతిరోధాసమ్భవాజ్జీవస్యాస్వాతన్త్ర్యకథనం క్వోపయుక్తమిత్యతో జ్ఞానాజ్ఞానయోజర్ీవభిన్నత్వం వా, తత్స్వరూపత్వం వా, భిన్నాభిన్నత్వం వా, భిన్నత్వాభిన్నత్వోభయరాహిత్యరూపానుభయత్వం వేతి వికల్పాన్ హృది నిధాయ, క్రమేణ సర్వత్రాపి దోషమాహ-

?Rజ్ఞానాజ్ఞానయోస్తదన్యత్వే జడత్వాత్కైముత్యేనాస్వాతన్త్ర్యమ్ । తత్స్వరూపత్వే తేనైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । ఉభయాత్మకత్వే దోషద్వయాపాతాత్ । అనుభయాత్మకత్వే స్వవ్యాహతే: ।

?R।।జ్ఞానాజ్ఞానయోరిత్యాదినా ।। తచ్ఛబ్దేన జీవ: పరామృశ్యతే । అజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామేవ స్వప్నతిరోధానసమ్భవాత్కిమీశ్వరేణేతి వదతా పూర్వపక్షిణా జ్ఞానాజ్ఞానయరోరీశ్వరభిన్నత్వమఙ్గీకృతమేవేతి తన్నోక్త్తమ్ । తథా చేశ్వరలక్ష్మీభిన్నత్వే సతి, జీవభిన్నత్వం జడత్వే హేతురితి నేశ్వరాదౌ వ్యభిచార: శఙ్కనీయ: । యదా చేతనస్య జీవస్యాస్వాతన్త్ర్యమ్, తదా కిం వాచ్యం జడరూపజ్ఞానాజ్ఞానయోరిత్యభిప్రేత్య, కైముత్యేనేత్యుక్త్తమ్ । తేనైవాస్వాతన్త్ర్యతయోక్త్తజీవేనైవ । జ్ఞానాజ్ఞానయోరపి జీవవదస్వాతన్త్ర్యాత్ప్రబోధహేతుత్వానుపపత్తిరితి భావ: । దోషద్వయాపాతాదితి ।। భిన్నత్వమాదాయ జడత్వాత్కైముత్యేనాస్వాతన్త్ర్యం, అభిన్నత్వమాదాయ జీవగతాస్వాతన్త్ర్యమితి దోషద్వయాపాతాదిత్యర్థ: । వ్యాహతేరితి ।। భిన్నం న భవతీత్యుక్తే, అభిన్నమిత్యేవోక్త్తం స్యాత్, భిన్నాభిన్నేఽభిన్నత్వరాహిత్యాభావాత్, పునర్న భవతీత్యుక్తే, వ్యాహతి: । ఏవమభిన్నం న భవతీత్యుక్తే, భిన్నమిత్యేవోక్త్తం స్యాత్ భిన్నాభిన్నే భేదరాహిత్యాభావాత్, పునర్భిన్నం న భవతీత్యుక్తే, వ్యాహతిరిత్యర్థ: । అజ్ఞానాదే: స్వప్నాదినిమిత్తత్వస్య ప్రమాణసిద్ధతవాదుక్తానుపపత్తి: కథం చిత్పరిహర్తవ్యేత్యత ఆహ-

?Rతావన్మాత్రనిమిత్తత్వే మానాభావాత్ । సర్వస్యేశవశత్వే మానాచ్చ ।। 2 ।। నచ కాలాపేక్షయైవ జాగరితమ్ అచేతనత్వాదేవ కాలస్య ।

?R।। తావన్మాత్రేతి ।। అనుభవస్య విద్యమానత్వాత్కథం మానాభావ ఇత్యత ఉక్త్తమ్- మాత్రేతి ।। అనుభవస్య, జ్ఞానాజ్ఞానయోర్నిమిత్తత్వమాత్రవిషయత్వమితి భావ: । న కేవలం స్వప్నాదేరజ్ఞానాదిమాత్రనిమిత్తత్వే మానాభావాదేమఙ్గీకార: కిం తు ఈశహేతుత్వే మానసద్భావాచ్చేత్యాహ- సర్వస్యేతి ।। అనేన జీవాదేరస్వాతన్త్ర్యమపి ప్రమాపితం భవతి । అత ఏవ "?Rస్వప్నాదే:' ఇత్యనుక్త్వా, సర్వస్యేత్యుక్త్తమ్ । ఏవంచ జీవస్య స్వత: స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రబోధాభావాత్, జ్ఞానాదీనాం జడత్వేన సుతరాం స్వాతన్త్ర్యాభావాదీశ్వరస్యైవ స్వప్నతిరోధానహేతుత్వమితి భావ: । (అత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయౌ "?Rతతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ' ఇత్యనేన దృష్ట్యాన్తాస్వాతన్త్ర్యజ్ఞానాజ్ఞానాధీనబన్ధమోక్షయో: పరమాత్మాధీనతోక్తయా, "?Rఅవిజ్ఞానమ్', "?Rస్వతో బోధ:' ఇతి క్రమాత్సూచితౌ ।) ।। 2 ।। ఓం దేహయోగాద్వాసోఽపి ఓం ।। ఇత్యత్ర, పూవరోక్త్తరీత్యా, జాగ్రదవస్థా కిమీశ్వరాధీనా, న వేతి సన్దేహే నేతి పూర్వ: పక్ష:, ఈశ్వరాధీనేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rకాల:' ఇత్యుక్త్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ కాలేతి ।। ఏవంచ కాలాపేక్షయా జాగరణస్య జాయమానత్వాన్నేశ్వరస్య మహామహిమత్వమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో - "?Rవాసోఽపి' ఇత్యపిపదాత్ "?Rపరాభిధ్యానాత్తు' ఇత్యస్యానుకర్షాదవధారణార్థకతుశబ్దేన కాలనిషేధాత్కాలాధీనత్వం జాగ్రదవస్థాయా ఇతి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rతదేవ' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అచేతనత్వాదేవేతి ।। ఏతదనన్తరం "?Rఅస్వాతన్త్ర్యాత్'

ఇతి గ్రాహ్యమ్ । తథాచ "?Rతదేవ' ఇత్యనువ్యాఖ్యానే, తచ్ఛబ్దేన "?Rస్వతోఽబోధ:' ఇత్యత్రాభిప్రేతాస్వాతన్త్ర్యస్య నిమిత్తీభూతాచేతనత్వస్య పరామర్శ ఇతి భావ: । కాలస్యాస్వాతన్త్ర్యే కైముత్యద్యోతనార్థం అచేతనత్వాదేవేత్యేవకార: తదేవోపపాదయతి- చేతనాన్తరస్యేతి ॥ ఈశ్వరవ్యావృత్త్యర్థమన్తరగ్రహణమ్ । కాలస్య నిమిత్తమాత్రత్వమితి భావ: । అత ఏవ పూర్వపక్షే "?Rకాలాపేక్షయైవ' ఇత్యుక్తమ్ । నను మాస్తు కాలస్యాచేతనత్వేన, జాగరణస్య తదధీనత్వమ్, తథాపి నేశ్వరాధీనత్వం సమ్భవతి, జీవస్య తదధీనత్వాత్ । జాగరణే హి జీవస్య స్వాతన్త్ర్యం ప్రతీయత ఇత్యతో వాహ-

?Rచేతనాన్తరస్యాప్యస్వాతన్త్ర్యాత్ ॥ 3 ॥ నచ పరమాత్మనోఽన్యత్రావస్థానే దు:ఖిత్వప్రాప్తేర్నాడీషు సుప్తిర్న భవతి ।

?R॥ చేతనాన్తరస్యాపీతి ॥ న కేవలం కాలస్యేత్యపిశబ్ద: । ఏవంచ కాలస్యాచేతనత్వాదీశ్వరస్యైవ జాగ్రదవస్థాప్రేరకత్వమితి, యుక్తం తస్య మహామహిమత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయా నిషేధహేత్వాకాఙ్క్షాయామస్వాతన్త్ర్యస్యైవ తద్ధేతుత్వసమ్భవాత్తత్ప్రయోజకమచేతనత్వమిత్యవధారణార్థక తుశబ్దేన సూచిత: ।) ॥ 3 ॥ ఓం తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని ఓం ॥ ఇత్యత్ర, "?Rసతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి' , "?Rయత్రైతత్సుప్త: సమస్త: సమ్ప్రసన్న: స్వప్నం న విజానాత్యాసు నాడీషు సుప్తో భవతి' ఇతి శ్రుతిభ్యాం సుప్తి: కిం భగవతి, నాడీషు వేతి సన్దేహే, భగవత్యేవ, న నాడీష్వితి పూర్వ: పక్ష:, నాడీస్థపరమాత్మనీతి

?Rసిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rదు:ఖమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ పరమాత్మన ఇతి ॥ దు:ఖిత్వప్రాప్తేరితి జాగ్రత్స్వప్నయో: పరమాత్మనోఽన్యత్రావస్థానే దు:ఖిత్వదర్శనాదిత్యర్థ: । న్యాయస్య పూర్వపక్షఫలసమ్బన్ధస్తు మూల ఏవ స్పష్ట: । విపక్షబాధకైతన్న్యాయోత్ప్రేక్షామూలం చ సూత్రే "?Rనాడీషు' ఇతి పదమ్ । తేన హి నాడీస్థపరమాత్మని సుప్తిరితి, సిద్ధాన్తప్రదర్శనేన, నాడీషు సుప్తిర్నేతి పూర్వపక్షన్యాయం పూర్వపక్షసాధ్యం ద్యోత్యతే । తత్ర దు:ఖాభావో హేతు: । తస్యాప్రయోజకతాపరిహారాయాన్యథా "?Rదు:ఖం స్యాత్' ఇతి విపక్షబాధకతర్కోన్నయనాత్ । (అయం చ న్యాయ: "?Rఆత్మని' ఇత్యనేన నాడీషు సుప్త్యఙ్గీకారే, దు:ఖప్రాప్తిపరిహారకేణ సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅమానక్లృప్తి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rఉభయస్వీకారోపపత్తౌ మానస్య క్లృప్త్యకారణమిత్యనవస్థితిదోషాదతిప్రసఙ్గాత్ ॥ 4 ॥ నచ ప్రబోధస్య పృథగపి కారణదృష్టే: క్వచిత్తదేవ ।

?R॥ ఉభయేతి ॥ నాడీస్థపరమాత్మని సుప్త్యఙ్గీకారేణ, నాడీషు, పరమాత్మని చేత్యుభయస్వీకారేణ ప్రమాణభూతస్య "?Rసతా సోమ్య తదా సమ్పన్న:' ,"?Rనాడీషు సుప్తో భవతి' ఇతి శ్రుతిద్వయస్య వ్యవస్థోపపత్తౌ సత్యామపి, మానస్యోదాహృతిరూపస్య యా క్లృప్తి: నాడీస్థపరమాత్మని సుప్తిరితి, తదకారణమితి కృత్వా, తదనభ్యుపగమ ఇతి యావత్ ।

అవ్యవస్థితిదోషాత్ సర్వత్ర ప్రమాణేన ప్రమేయవ్యవస్థిత్యభావరూపాద్దోషాత్, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణసిద్ధస్యాపి పరిత్యాగరూపాదతిప్రసఙ్గాదిత్యర్థ: I ఏవంచ పరమాత్మన్యేవ సుప్త్యఙ్గీకారేఽమానక్లృప్తిప్రసఙ్గాన్నాడీస్థపరమాత్మన్యేవ సుప్తిరితి యుక్త్తం తస్య మాహాత్మ్యమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rతచ్ఛ్రుతే:' ఇత్యనేన పరమాత్మన్యేవ సుప్త్యఙ్గీకారే, "?Rఆసు తదా' ఇతి "?Rసతా సోమ్య' ఇతి శ్రుతిలక్షణమానక్లృప్త్యభావ: స్యాదితి సూచిత: I) II 4 II ఓం అత: ప్రబోధోఽస్మాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, సర్వస్య భగవదధీనత్వోక్త్యా, సుప్తిప్రబోధౌ భగవధీన ఇతి విశేషానుక్త్యా చ, సుప్తిప్రబోధౌ భగవదధీనౌ న వేతి సన్దేహే, నేశ్వరైకాధీన ఇతి పూర్వ: పక్ష:, ఈశ్వరైకాధీన ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rపృథగ్భావ:' ఇత్యుక్త్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ ప్రబోధస్యేతి II ఏవంచ ప్రబోధే పృథగపి కారణస్య భేరీతాడనాదే:, భావాత్ సద్భావాన్న తస్య మాహాత్మ్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: సావధారణేన "?Rఅస్మాత్' ఇత్యనేన ప్రతిషేధ్యతయా ప్రబోధస్య కారణాన్తరదృష్టిరితి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rసన్మానమ్' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- న ఋత ఇతి II శ్రుతే: సమ్యఙ్మానాదితి సామానాధికరణ్యేన సమ్బన్ధ: I శ్రుతే: స్వప్రామాణ్యార్థాదిజ్ఞాపనార్థం సమ్యగిత్యుక్త్తమ్ I యద్వా "?Rయతస్తస్మిన్' ఇతి భాష్యదిశా శ్రుత్యుపోద్బలితరూపసమ్యక్త్వయుక్త్తయుక్త్తిరూపసమ్యఙ్మానాదిత్యర్థ: I అస్మిన్పక్షే, ఉపోద్బలశ్రుతే: సత్వాద్యుక్త్తిరూపసమ్యఙ్మానాదితి వైయధికరణ్యేన యోజనా I అత ఏవ వ్యవధారణకారణమ్ I తత్రాపీతి II యత్ర భేరీతాడనాదీనాం కారణత్వం పరేణోచ్యతే, తత్రాపీత్యర్థ: I ఏవంచ సమ్యఙ్మానాదీశ్వరస్యైవ సుప్తప్రబోధకత్వమితి యుక్త్తం తస్య మాహాత్మ్యమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఅస్మాత్' ఇత్యనేనాన్యనిషేధేన, పరమాత్మన ఏవ ప్రబోధకత్వోక్త్యా, న ఋత ఇతి నిరవకాశత్వాపౌరుషేయత్వరూపసమ్యక్త్వయుక్త్తేన "?Rన ఋత:' ఇతి శ్రుతిమానేనేశ్వరస్యైవ ప్రబోధకత్వమితి సూచిత: I యద్వా "?Rఅత:' ఇత్యనేన, "?Rయతస్తస్మిన్' ఇతి భాష్యదిశా శ్రుత్యుపోద్బలితత్వరూపసమ్యక్త్వయుక్త్తయుక్త్తిరూపం మానం సన్మానమితి సూచిత: I) II 5 II ఓం స ఏవ చ కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్య: ఓం II ఇత్యత్రావస్థాదీనాం భగవదధీనత్వప్రతిపాదకవాక్యస్యోభయథాప్యర్థసమ్భవాత్, కిం సర్వజీవానాం సర్వకాలీనావస్థా: భగవదధీనా:, కిం వా కేషాఞ్చిత్ కిఞ్చిత్కాలీనా ఇతి సన్దేహే, కేషాఞ్చిత్కిఞ్చిత్కాలీనా ఏవ భగవదధీనా:, ఇతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వేషాం సవర్కాలీనా: ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rపృథగ్భావ:' ఇత్యుక్త్తమేవ పూవర్పక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ రాజాదీనామితి II పృథగ్దర్శనాత్- పృథక్త్వదర్శనాత్ ఖణ్డేశత్వదర్శనాదిత్యర్థ: I దేశకాలాదిభేదేన నియామకాన్తరకల్పనేర్త్ధ: I అనేనేశ్వర: ఖణ్డేశో భవితుమర్హతి, అధిపతిత్వాత్, రాజాదివదితి ప్రయోగ: సూచితో భవతి I (ఏవంచ రాజాదీనాం పృథగపి దర్శనాత్, తద్వదీశ్వరానేకత్వసమ్భవాన్న సర్వావస్థాప్రేరకత్వరూపం సర్వైశ్వర్యమితి నేతి భావ: I అయం చ న్యాయ: పక్షాన్తరనిషేధార్థక ఏవశబ్దేన నిషేధ్యతయా

రాజాదీనాం పృథగ్దర్శనాన్న సర్వావస్థాప్రేరకత్వమితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసన్మానమ్' ఇత్యుక్త_న్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rతిరస్కర్తా చ కర్తా చ న ఖణ్డేశ: స రాజవత్ ఇతి శ్రుతిమానాత్ ।। 6 ।। నచ మోహే బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ పృథగవస్థాత్వాదితి వాచ్యమ్ పరిశేషమానాదర్ధప్రాప్తిత్వావగమాత్ ।। 7 ।।

?R।।దేశేతి ।। ఖణ్డేశ: కదాచిదేవ కస్యాఞ్చిదవస్థాయామేవ కాంశ్చిన్నియమయతీత్యర్థ: । సచ్ఛబ్దార్థ:- శ్రుతీతి ।। తతశ్చానుమానం బాధితవిషయమితి భావ: । ఏవంచ సన్మానాదీశ్వరస్యైవ సర్వావస్థాప్రేరకత్వమితి యుక్త_ం తస్య మాహాత్మ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: శబ్దపదేన శ్రుతిమానాద్విష్ణో: సర్వావస్థాప్రేరకత్వమితి సూచిత: ।) ।। 6 ।। ఓం ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తి: పరిశేషాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ద్వివిధావస్థాదర్శనాత్, మోహావస్థా కిమీశ్వరే, తదన్యత్ర వేతి సన్దేహే, ఈశ్వర ఏవేతి పూర్వ: పక్ష:, ఈశ్వరేఽర్ధప్రాప్తిరితి

?Rసిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rపృథగ్భావ:' ఇత్యుక్త_మేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచేతి ।। ఏవకారేణ పరమాత్మవిదూరత్వం సామీప్యార్ధప్రవేశాత్ వ్యావతర్యతి । జాగ్రత్స్వప్నాభ్యామితి శేష: । నన్వేవం సుప్తిసఙ్కరాపత్తిర్దోష: । మోహస్య సుప్తిసమానధర్మతయా తత్సాఙ్కర్యస్యేష్యత్వాత్ । అత్ర పృథగ్భావ: పృథక్త్వమితి న్యాయో వివృతో భవతి । అత ఏవ పృథగవస్థాత్వాదిత్యుక్త_మ్ । ఏవంచ పృథగ్భావాన్మోహస్య జాగ్రత్స్వప్నాభ్యాం పృథక్త్వాత్, పరమాత్మని సమగ్రప్రవేశేన సుప్తిసాఙ్కర్యేణ, పృథఙ్మోహావస్థేతి భగవతస్తత్ప్రవర్తకత్వం నేతి న వాచ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rపరిశేషాత్' ఇత్యనేన, పరిశేషేణ పృథగవస్థాత్వమిత్యపి వదతా సూచిత: । అత ఏవోక్త_ం తత్త్వప్రకాశికాయాం, "?Rపరిశేషప్రకారాన్తరప్రదశర్నం వై తత్' ఇతి ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసన్మానమ్' ఇత్యుక్త_మేవ సిద్ధాన్తన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి- పరిశేషేతి ।। అర్ధప్రాప్తిత్వావగమాత్, "?Rమోహస్య' ఇతి శేష: । అయమర్థ: । న తావన్మోహస్య సుప్త్యన్తర్భావో యుక్త_:, మోహే "?Rఏతావన్తం కాలమహం దు:ఖమనుభవామి' ఇతి దు:ఖానుసన్ధానాత్ । తదుక్త_ం, "?Rదు:ఖమాత్రప్రతిస్మృతే:' ఇతి । సుప్తౌ దు:ఖానుసన్ధానాభావాత్ । నాపి జాగ్రత్స్వప్నయోరన్తర్భావ:, మోహే దు:ఖాత్మకాలాద్వ్యతిరిక్త_విషయాదర్శనాత్ । దు:ఖమాత్రప్రతిస్మృతేరిత్యత్ర, దు:ఖశబ్దస్య యావదనుభూతోపలక్షకత్వాత్ । తయోస్తదతిరిక్త_(త్వ)స్యాపి దశర్నాత్ । తథాచ మోహ: ప్రసిద్ధావస్థాభ్య: పృథక్, అనుపపన్నాన్తర్భావే సత్యవస్థాత్వాదితి పరిశేషానుమానేన, మోహావస్థా పృథగేవ । మోహస్య పార్థక్యే, కీదృశోఽసావితి చేత్, అర్ధప్రాప్తిరితి బ్రూమ: । నచ తత్ర ప్రమాణాభావ:, పరిశేషస్యైవ ప్రమాణత్వాత్ । న తావన్మోహే సమగ్రప్రాప్తి: సమ్భవతి, దు:ఖానుసన్ధానాత్ । నాప్యప్రాప్తి: అన్యార్థాదర్శనాత్ । తస్మాదధర్ప్రాప్తిరూపమేవాఙ్గీకర్తవ్యమితి । ఏవంచ పరిశేషాఖ్యసన్మానాత్, మోహస్యార్ధప్రాప్తిత్వరూపపృథగవస్థాత్వావగమాద్యుక్త_మేవ హరేస్తత్ప్రవర్తకత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rపరిశేషాత్' ఇత్యనేనోక్త_: ।) ।। 7 ।। ఓం

న స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి ఓం ।। ఇత్యత్రానేకస్థానస్థితానాం ఘటాదీనాం భిన్నత్వస్యాకాశాదీనామభిన్నత్వస్య దర్శనాత్ప్రతిశరీరం జాగ్రదాదిస్థానేషు స్థిత: ఈశ్వర: కిమన్యోన్యం భిన్న:, ఉతాభిన్నం ఇతి సన్దేహే, భిన్న ఏవేతి పూర్వ: పక్ష:, అభిన్న ఏవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rస్థానభేద:' ఇత్యుక్త పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ స్థానభేదాద్విష్ణోరపి భేద: అయమేవ స: నేహ నానాస్తి కిఞ్చనేత్యాది శ్రుతిబలాత్స్వానాం భేదస్తస్యాభేద ఇతి వ్యవస్థోపపత్తే: ।। 8 ।।

?R।। నచ స్థానభేదాదితి ।। స్థానానాం సురాసురనరాదిశరీరాణాం, అత్రాపి దక్షిణాక్ష్యాదీనాం, భేదాదిత్యర్థ: । అనేన, సూత్రే స్థానశబ్దస్తద్భేదోపలక్షక ఇత్యుక్తం భవతి । అపిపదేన ఘటాదిదృష్టాన్తం సముచ్చినోతి । ఇదముక్తం భవతి । ప్రతిశరీరం జాగ్రదాదిస్థానేషు స్థిత: పరమాత్మా, అన్యోన్యం భిన్న:, భిన్నస్థానత్వాత్, ఘటపటవదితి । న చైకస్యైవ ఘటస్య కాలభేదేన భిన్నస్థానత్వోపపత్తేర్వ్యభిచార ఇతి వాచ్యమ్, యుగపదిత్యస్య హేతువిశేషణత్వేన వివక్షితత్వాత్ । తథాప్యాకాశే వ్యభిచార ఇతి చేన్న, సమగ్రరూపేణానేకస్థానత్వస్య వివక్షితత్వాత్ । ఆకాశస్యైకదేశతోఽనేకస్థానత్వేన, సమగ్రరూపేణానేకస్థానత్వాభావాత్ । నచ స్వరూపాసిద్ధి:, "?Rసప్తాఙ్గ ఏకోనవింశతిముఖ:' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ । నచ "?Rఏతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షతే' ఇతి శ్రుతివిరోధోఽనుమానస్యేతి వాచ్యమ్ । తస్యా: "?Rకార్యకారణబద్ధౌ తావిష్యేతే విశ్వతేజసౌ । ప్రాజ్ఞ: కారణబద్ధస్తు ద్వౌ తు తుర్యేన సిద్ధయతే' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వేనాప్రామాణ్యాత్ । ఏవంచ స్థానభేదాదీశ్వరస్యాపి భిన్నత్వాద్భిన్నానాం చ గుణతారతమ్యస్యానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావస్య దర్శనాన్న తస్య మహామహిమత్వమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rస్థానతోఽపి' ఇత్యనేన స్థానభేదాత్పరమాత్మనోఽపి భేద ఇత్యుక్త: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవ్యవస్థా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూవర్కం వివృణోతి- అయమేవ స ఇతి ।। అభేద ఏవేత్యేవకారేణ భేదాభేదనిరాస: । ఇదముక్తం భవతి । యదుక్తం అభేదశ్రుతేర్భేదశ్రుతిబాధితత్వేనాప్రామాణ్యాన్న తద్బాధోఽనుమానస్యేతి, తదయుక్తమ్, భేదశ్రుతే: స్థానభేదవిషయత్వేన సావకాశత్వాత్ । "?Rభిన్నోఽభిన్నేషు సంస్థితే:' ఇతి వచనాత్ । అభేదశ్రుతేస్తు, విషయాన్తరభావేన నిరవకాశత్వాత్ । నిరవకాశానుసారేణ సావకాశస్య నేయత్వాత్ । నచ భేదాభేదాఙ్గీకారేణ తదుపపత్తి:, "?Rఅయమేవ స:' "?Rనేహ నానాస్తి కిఞ్చన' ఇత్యాదిప్రమాణవిరోధాత్ । అత్రాద్యేనైవకారేణ రూపాణాం పరస్పరం భేదో నిషిద్ధయతే । ద్వితీయేన తు, "?Rనేహ నానాస్తి' ఇతి స్పష్టోఽస్య భేదాభేదనిషేధ ఇతి । ఏవంచాభేదశ్రుతేర్నిరవకాశత్వేన బలవత్త్వాత్తదనుసారేణ భేదశ్రుతే: స్థానభేదవిషయత్వమేవేతి వ్యవస్థోపపత్తేరనుమానస్యాభేదశ్రుతిబాధితత్వాద్విష్ణో: స్థానతోఽపి భేదాభావేనానుగ్రాహకత్వాభావాత్సిద్ధం మహామహిమత్వమితి । (అయం చ న్యాయ: "?Rన స్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గం సర్వత్ర హి' ఇతి "?Rప్రత్యేకమతద్వచనాత్' ఇతి

"?Rఅపిచైవమేక:' ఇతి సూత్రై:, స్థానానాం భేద:, పరమాత్మనోఽభేద:, ఇతి వ్యవస్థోపపత్తేరితి సూచిత: I) II 8 II ఓం అరూపవదేవ హి తత్ప్రధానత్వాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, యుక్తాయుక్త్యో: సాధనత్వోక్తిదర్శనాద్విష్ణుప్రాప్తిసాధనత్వోక్తిర్యుక్తా, న వేతి సన్దేహే, న యుక్తేతి పూర్వ: పక్ష:, యుక్తైవేతి సిద్ధాన్త:

?R I తత్ర "?Rవిరుద్ధత్వమ్' ఇత్యుక్తమేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదశర్నపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ రూపవత్త్వారూపవత్త్వవచనయోర్విరోధాదప్రామాణ్యమ్ I అప్రాకృతరూపవత్త్వమితి వ్యవస్థోపపత్తే: II 9 II

?R II నచ రూపవత్త్వేతి II విష్ణు: కిం రూపవాన్ స్యాదుతారూపవాన్ వా I నాద్య: I "?Rతదరూపమనామయమ్' ఇత్యాద్యరూపత్వాభిధాయకశ్రుతేరప్రామాణ్యప్రసఙ్గాత్ I అనిత్యత్వప్రాప్తేశ్చ I న ద్వితీయ: I "?Rరుగ్మవర్ణం కర్తారమ్'ఇత్యాదిరూపప్రతిపాదకశ్రుత్యప్రామాణ్యాపత్తే: I సౌన్దర్యాద్యభావప్రసఙ్గాచ్చేత్యర్థ: I ఏవంచ శ్రుత్యో: పరస్పరం విరోధాత్, రూపాద్యసిద్ధౌ, సౌన్దర్యాద్యయోగేన న పరమాత్మని భక్తిర్యుక్తేతి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్' ఇత్యనేన శ్రుతివ్యవస్థాప్రదర్శనేన, రూపవత్త్వారూపవత్త్వవచనయోర్విరుద్ధత్వమితి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వే "?Rవ్యవస్థా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అప్రకృతేతి II విష్ణోరితి శేష: I నఞోఽభావార్థత్వేన, ప్రాకృతరూపత్వాభావ ఇత్యపి వ్యాఖ్యేయమ్ I తథాచ "?Rరుగ్మవర్ణమ్' ఇత్యాదిశ్రుతేరప్రాకృతరూపవత్త్వప్రతిపాదకత్వం "?Rతదరూపమ్' ఇత్యాదిశ్రుతే: ప్రాకృతరూపాభావప్రతిపాదకత్వమిత్యనేన ప్రకారేణ వ్యవస్థోపపత్తేవిరోధాభావేన న వచనయారప్రామాణ్యమ్ I నాపి సౌన్దర్యాద్యభావోఽనిత్యత్వప్రాప్తిశ్చ, అప్రాకృతరూపవత్త్వాఙ్గీకారాత్ I అనిత్యత్వప్రాకృతరూపానఙ్గీకారాదిత్యర్థ: I ఏవంచ వ్యవస్థయా శ్రుతిప్రామాణ్యాత్సౌన్దర్యాదిసమ్భవేన, యుక్తా పరమాత్మని భక్తిరితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యమ్' ఇత్యనేన విలక్షణాప్రాకృతరూపవత్త్వేన ప్రాకృతరూపరాహిత్యమితి సూచిత: I) II 9 II ఓం అత ఏవ చోపమాసూర్యకాదివత్ ఓం II ఇత్యత్ర, యుక్తాయుక్తసాధనదర్శనేన, హరౌ భక్తిర్యుక్తా, నవేతి సన్దేహే, న యుక్తేతి పూర్వ: పక్ష:, యుక్తేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rన్యాయసామ్యమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ పరమాత్మనోఽచేతనత్వన్యాయసామ్యేన జీవస్యాపి అభేద: అల్పగుణత్వాదివిరోధాత్ II 10 II

?R II నచ పరమాత్మనేతి II పరమాత్మనాభేద ఇత్యన్వయ: I చేతనత్వేఽప్యుపలక్షణమ్ I అపిశబ్దో దృష్ట్యాన్తీభూతమత్స్యాదిసముచ్చయార్థ: I యద్వాఽభేదోఽపీతి సమ్బన్ధ: I తేన

"?Rభేదవ్యపదేశాచ్చ' ఇత్యాదినా జీవపరమాత్మభేదస్య ప్రతిపాదితత్వాత్, కథం తదభేదేన పూర్వపక్షోత్థాపనమిత్యాశఙ్కా పరిహృతా భవతి । ఏతదధికరణపూర్వపక్షిణా జీవబ్రహ్మణోరంశాంశిభావేన, భేదాభేదాఙ్గీకారాద్భేదావిరోధాత్ । ఏవంచ జీవ:, పరమాత్మాభిన్న:, చేతనత్వాత్, అంశవత్, మత్స్యాదివత్ ఇత్యనుమానేన జీవస్య పరమాత్మాభిన్నత్వాత్స్వస్మింశ్చ వ్యక్త్యయోగాన్న భక్త్యుక్త్యేతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: భేదనిరాసకచశబ్దేన ప్రాప్తస్య నిరాసాయోగాదితి తత్ప్రాపకత్వేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅల్పతా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అల్పగుణత్వాదితి ।। "?Rజీవస్య' ఇత్యనువర్తతే । ఆదిపదేన పరమాత్మప్రతిబిమ్బత్వం గృహ్యతే । యద్వా పరమాత్మన: పూర్ణగుణత్వమాదిశబ్దార్థ: । తథాచ జీవ: పరమాత్మాభిన్నో న భవతి, తద్విరుద్ధధర్మాధికరణత్వాత్, ప్రతిబిమ్బత్వాత్, సమ్ప్రతిపన్నవదితి అనుమానవిరోధాన్న జీవస్య పరమాత్మాభేద: । నచ పూర్వోత్తరకాలావస్థాయిభిన్నాభిన్నే దేహాదౌ వ్యభిచార:, దేశకాలపురుషావస్థాదిభేదానిర్బాధవిరుద్ధధర్మాధికరణత్వస్య హేత్వర్థాత్ । నచ చేతనాంశత్వన్యాయవిరోధ:, శ్రుత్యాదిసిద్ధైతదనుమానేన తయోరేవ బాధితత్వాత్ । ఏవంచాల్పగుణత్వాజ్జీవస్య, అనన్తగుణేన పరమాత్మనాభేదాభావాద్యుక్త్యా తత్ర భక్తిరితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: తదధీనత్వాద్యథర్కేణ "?Rఅత ఏవ' ఇత్యనేన సూచిత: । తదపేక్షయాల్పతాం వినా తదధీనత్వాయోగాత్ ।) ।। 10 ।। ఓం అమ్బువదగ్రహణాత్తు న తథాత్వం ఓం ।। ఇత్యత్ర, కర్తవ్యాకర్తవ్యార్థదర్శనాద్భగవద్భక్తి: కర్తవ్యా, న వేతి సన్దేహే, న కర్తవ్యేతి పూర్వ: పక్ష:, కర్తవ్యేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rసతోభవ' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ సాదృశ్యస్య సత్త్వాత్సాధనం వినైవ జీవస్య తాదృక్త్వవ్యక్తి: అనాదిత: సంసారస్యానివృత్తత్వేన భావాత్ ।। 11 ।।

?R।। నచ సాదృశ్యస్యేతి ।। సత్త్వాన్నిత్యమితి శేష: । సాధనం వినైవేతి ।। విద్యమానస్య కదాచిత్స్వయమేవ సుప్తావివాభివ్యక్తిసమ్భవాదితి భావ: । తాదృక్త్వం జ్ఞానానన్దాదిసాదృశ్యమ్, అనేన, "?Rసతో భవ:' సత్త్వమితి న్యాయో వివృతో భవతి । ఏవంచ జ్ఞానానన్దాదిసాదృశ్యస్యానాదిత: సత్త్వేన, భక్తిం వినైవాభివ్యక్తిసమ్భవాన్న తదర్థం మాహాత్మ్యవర్ణనమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతథాత్వమ్' ఇత్యనేన విద్యమానస్యాభివ్యక్తత్వమితి వదతా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rభవ:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అనాదిత ఇతి ।। నచాప్రయోజకో హేతు: । జ్ఞానానన్దాదిసాదృశ్యస్య సాధనం వినైవాభివ్యక్తత్వేనానాదిసంసారప్రవాహానుపపత్తే । ఏవంచానాదిత: సంసారస్య సద్భావాత్, జ్ఞానానన్దాదిసాదృశ్యాభివ్యక్త్యర్థం హరౌ భక్తి: కర్తవ్యేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rన తథాత్వమ్' ఇత్యనేన సతోఽప్యనభివ్యక్తత్వం వదతా సూచిత: ।) ।। 11 ।। ఓం వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయసామఞ్జస్యాదేవమ్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ఏకప్రకారేణ చేతనత్వాదీనాం తారతమ్యోపేతజ్ఞానాదీనాం ధర్మాణాం దర్శనేన,

భగవద్భక్తి: కిం భక్తేష్వేకప్రకారా, ఉత వృద్ధిహ్రాసవతీతి సన్దేహే, ఏకప్రకారైవేతి పూర్వ: పక్ష:, వృద్ధిహ్రాసవతీతి

?Rసిద్ధాన్త: I తత్ర గుణసామ్యమిత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ముక్తత్వాదిగుణసామ్యాద్బ్రహ్మాదీనాం భక్త్యాదిగుణసామ్యమ్ I యథాయథాధికారో విశిష్యతే ఏవం జ్ఞానం భక్తిర్బలం చ విశిష్యతే I

?RII నచ ముక్తత్వాదితి II తత్ర ముక్తత్వం నామ సంసారనివృత్తి: I తస్యా: సర్వత్ర సామ్యమ్ I ఆదిశబ్దేనానన్దత్వాది గ్రాహ్యమ్ I అత్ర, గుణసామ్యమిత్యేతత్ సాధ్యహేతుప్రతిపాదకత్వేన ద్వేధా వివృతమితి జ్ఞాతవ్యమ్ I నచాప్రయోజకో హేతు:, కాలసామ్యేతి, సాధనాతిశయేన స్వవైయర్థ్యం కేషాఞ్చిదసమ్యగ్భక్తిర్వా స్యాదితి I ఏవంచ ఫలభూతముక్తత్వాదిసామ్యాత్, సాధనభూతభక్త్యాదేరపి న తారతమ్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయో "?Rఅదర్శనాచ్చ' ఇతి సూత్రేణ ముక్తత్వాదిఫలతారతమ్యం ప్రతిపాదయతా సూచిత: I అన్యథా తత్కథనమసఙ్గతం స్యాత్ I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషదృష్టే:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- యథాయథేతి II అధికార: శ్రవణాదౌ I ఏతే జ్ఞానభక్త్యాదయ: ముక్తావేతేషాం ఫలత్వేనాఙ్గీకారాత్ I బ్రహ్మణే చతుర్ముఖాయ, విశేషదృష్టే: సాధ్యసాధనతారతమ్యదర్శనాదిత్యర్థ: I ఏవంచ సాధ్యసాధనతారతమ్యదర్శనాదిత్యర్థ: I ఏవంచ సాధ్యసాధనతారతమ్యలక్షణవిశేషస్య శ్రుత్యా దృష్టేర్న భక్త్యాదిసాధనస్యైకప్రకారతేతి భావ: I (అయం చ న్యాయో "?Rఅదర్శనాచ్చ' ఇత్యనేనైవ సూత్రేణ విశేషదృష్టిర్విశేషశ్రుతిరిత్యుక్త: I) II 12 II ఓం ప్రకృతైతావత్త్వం హి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయ: ఓం II ఇత్యత్ర గుణానామపి చ యుక్తాయుక్తత్వదర్శనాజ్జగత్పాలకత్వరూపో గుణో విష్ణోర్యుక్తో న వేతి సన్దేహే, న యుక్త ఇతి పూర్వ: పక్ష:, యుక్త ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rఅయోగ:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rముక్తావానన్ద ఏతే చ గుణా విశిష్యన్త అత ఆహుర్బ్రహ్మణే ముక్తా బలిం హరన్తీత్యాదివిశేషదృష్టే: II 12 II నచ సంహారకర్తురసంహారాదన్యరక్షాయా అయోగ: స సృజతి స పాలయతి స వినాశయతి ఇత్యాదివిశేషవాక్యాత్ I

?RII నచ సంహారేతి II అన్యస్య సంహారే సతి, తన్నివారణాదిరూపో వ్యాపారోఽసంహార:, సంహారాన్యో రక్షారూప: సమ్భవేత్, న చైవమితి భావ: I ఏవంచ అసంహారవ్యతిరిక్తరక్షాయా అయోగేన పాలకత్వాభావాన్న తస్య మహామహిమత్వమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: తతో బ్రవీతి చ భూయ: ఇత్యనేన, పాలకత్వస్య సృష్టిసంహారకర్తృత్వాద్భిన్నత్వం ప్రతిపాదయతా సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషవాక్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం

తద్వాక్యోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- స సృజమితి ।। స పాలయతీతి పృథగుక్తే్రస్య విశేషవాక్యత్వం జ్ఞాతవ్యమ్ । అనేన "?Rవిశేషదృష్టివాక్యే' ఇత్యనువ్యాఖ్యానే విశేషపదస్యోభయత్రాప్యన్వయ ఇత్యుక్త్ం భవతి । వాక్యే చేతి చశబ్దసముచ్చితన్యాయమాహ-

?Rఅన్నదానాద్యుపపత్తేశ్చ ।। 13 ।। న చావ్యక్త్స్వభావస్య దర్శనే తర్కబాధ: । అనన్తశక్తిత్వాద్విష్ణో: తచ్ఛక్త్యావ్యక్త్స్యాపి దర్శనోపపత్తే: ।। 14 ।।

?R।। అన్నదానేతి ।। అన్నదానాదిరూపోపపత్తేరిత్యర్థ: । అసంహారవ్యతిరిక్త్పాలనాభావేఽన్నదానాది న స్యాదితి భావ: । ఏవంచ విశేషవాక్యాత్ పాలనాదియుక్తేర్వరౌ భక్తిర్యుక్తేతి భావ: । అయం చ న్యాయో "?Rబ్రవీతి చ' ఇత్యనేనోక్త్: ।) ।। 13 ।। ఓం తదవ్యక్త్మాహ హి ఓం ।। ఇత్యత్ర, కతర్వ్యాకర్తవ్యవ్యాపారదర్శనాద్భక్తి: కర్తవ్యా న వేతి సన్దేహే, న కర్తవ్యేతి పూర్వ: పక్ష:, కర్తవ్యేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rతర్కబాధ:' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం అపేక్షితాంశప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి- నచావ్యక్తేతి ।। అవ్యక్త్స్వభావస్య ఈశ్వరస్య, దర్శనే, ఈశ్వరో న ప్రతీయతే, అవ్యక్త్స్వభావత్వాత్, అదృష్యవదితి తర్కబాధ ఇత్యర్థ: । అత్ర, నేశ్వరే భక్తి: కార్యా ప్రయోజనాభావాత్ । నచ తదాపరోక్ష్యం ప్రయోజనమితి వాచ్యమ్ । తస్యావ్యక్త్స్వభావత్వేనాపరోక్ష్యతర్కబాధ ఇతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయ: । ఏవంచ తర్కబాధేన భగవదాపారోక్ష్యాభావేన, భక్తేర్నిష్ఫలత్వాన్న యుక్త్ం మాహాత్మ్యవర్ణనమితి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rతదవ్యక్త్మాహ హి' ఇత్యాదిసూత్రత్రయేణ జీవశక్త్యా జ్ఞానాభావేఽవ్యక్త్త్వరూపహేతుం వదతా సూచిత: । తథా "?Rప్రకాశశ్చ కర్మణ్యభ్యాసాత్' ఇత్యనేన చకారేణీావ్యక్త్త్వసముచ్చయాదవ్యక్తేత్వేఽపి ప్రకాశో భవతీత్యవ్యక్త్త్వస్యాప్రయోజకత్వోక్త్యా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rపుంశక్తి:' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి- అనన్తశక్తిత్వాదితి ।। అవ్యక్త్స్వభావస్య స్వప్రసాదేనాపి ప్రత్యక్షతా న యుజ్యతే । నహి ప్రసన్నోఽపి నరో వానరో భవితుమీష్య ఇత్యాశఙ్కాపరిహారాథర్మేతదుక్త్మ్ । తచ్ఛక్త్యా విష్ణుశక్త్యా, అనేన "?Rపుంశక్తి:' ఇత్యత్ర పుంశబ్దో విష్ణువాచక ఇత్యుక్త్ం భవతి । ఏవం చావ్యక్త్స్యాపి పుంశక్త్యాపరోక్ష్యసమ్భవాద్యుక్తా్ తత్ర భక్తిరితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅతోఽనన్తేన తథా హి లిఙ్గమ్' ఇత్యనేనానన్తశక్తిత్వాద్విష్ణోస్తచ్ఛక్త్యా ప్రకాశోపపత్తేరిత్యర్థ: ।) ।। 14 ।। ఓం ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, పూర్వాధికరణవత్ సబీజ: సన్దేహ:, పూర్వ: పక్ష:, సిద్ధాన్తశ్చ । తత్ర "?Rవిలోమతా' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ గుణానాం గుణిస్వరూపత్వం విరుద్ధమ్ కాలాదిదృష్యాన్తాత్ ।। 15 ।।

?R।। నచ గుణానామితి ।। ఏవంచ గుణానాం గుణిత్వస్వరూపత్వవిలోమతయేశ్వరస్య గుణిత్వాభావాన్న యుక్తా్ తత్ర భక్తిరితి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rఉభయవ్యపదేశాత్' ఇత్యనేనానాదిత్వమానన్దత్వం చ సాధయతా గుణస్య

గుణిస్వరూపత్వం విరుద్ధమితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసునిదర్శనమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- కాలాదీతి ।। యథా కాలస్య పూర్వేణాభేదేఽపి, "?Rకాల:' ఇతి విశేష్య:, "?Rపూవర్:' ఇతి విశేషకో భవతి । యథా వా ప్రకాశాత్మకస్యాప్యాదిత్యస్య ప్రకాశిత్వమ్, యథా వా కుణ్డలాత్మస్యాప్యహే: కుణ్డలిత్వమ్, (ఏవం) విశేషబలాదేవ, గుణాత్మకస్యాపి బ్రహ్మణ: ఆనన్దవత్త్వాదికం యుజ్యత ఇతి భావ: । అత్రాహికుణ్డలదృష్టాన్తస్య స్థూలమతీనాం బుద్ధయారోహనిమిత్తత్వేన, ద్వితీయతృతీయయోస్తేజోరూపత్వాతిసూక్ష్మత్వాభ్యాం బ్రహ్మణ ఆదిత్యకాలసామ్యాత్, అనురూపత్వేన బహురూపత్వేన చ, దృష్టాన్తానాం సుష్ఠుత్వమనువ్యాఖ్యాయాం సుశబ్దేనోక్త_మ్ । తచ్చానన్తరోక్త_స్యాపి కాలదృష్టాన్తస్య ప్రథమం గ్రహణేన బహుత్వప్రదర్శకేణాదిపదేన వివృతమ్ । అహికుణ్డలదృష్టాన్తస్య భేదాభేదవిషయత్వేన, కాలాదివదానురూప్యాభావాత్ । ఏవంచ కాలాదినిదర్శనేన గుణస్వరూపస్యాపి హరేర్గుణిత్వేన, యుక్తా_ తత్ర భక్త్రిరితి భావ: । అయం చ న్యాయ: "?Rఅహికుణ్డలవత్' "?Rప్రకాశాశ్రయవద్వా' "?Rపూర్వవద్వా' ఇత్యనేనోక్త_: ।) ।। 15 ।। ఓం పరమత: సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్య: ఓం ।। ఇత్యత్ర, భగవదానన్దాదిగుణానాం లౌకికత్వాలౌకికత్వస్య న సమ్భవాల్లౌకికత్వాలౌకికత్వసన్దేహే, లోకసదృశమేవానన్దాదికమితి పూర్వ: పక్ష:, అలౌకికమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవిలోమతా' ఇత్యనేన పూర్వపక్షోక్త_న్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ బ్రహ్మాదీనామన్యథాత్వాత్తదతచ్ఛబ్దత్వం తచ్ఛబ్దత్వే లోకోపమత్వం చేతి విలోమతా అలౌకికాస్తస్య శబ్దాస్తథార్థా అలౌకికో హ్యేష విష్ణు: పరత్వాత్ । తథాపి శబ్దా లౌకికా అప్యముష్మిన్ ప్రవర్తమానా అధికార్థాన్ వదన్తీత్యాది శ్రుతిభ్యోఽలౌకికత్వావగమాత్ ।। 16 ।।

?R।। నచ బ్రహ్మేతి ।। తత్ర అన్యథాత్వాదిత్యలౌకికలక్షణాపాదకమేవ హుేతుతయోక్త_మ్ । అతచ్ఛబ్దత్వం ఆనన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వాభావ: స్యాదిత్యర్థ: । తచ్ఛబ్దత్వే, ఆనన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వే, లోకోపమత్వం స్యాదితి శేష: । ఏవం చాలౌకికత్వే ఆనన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వాభావ:, లౌకికేష్వేవ సఙ్గతిగ్రహణాత్ । ఆనన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వే చ, లౌకికత్వమితి, అలౌకికత్వానన్దాదివాచ్యత్వయోర్విలోమతయా, సహానవస్థానలక్షణవిరోధితయా, ఆనన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వేన లౌకికానన్దాదిగుణే పరమాత్మని భక్త్రిర్న యుక్తే్తి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rబుద్ధయర్థ: పాదవత్' ఇత్యనేన అలౌకికత్వానన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వయోర్విరోధం పరిహరతా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅలౌకికత్వమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అలౌకికా ఇతి ।। శబ్దానామలౌకికత్వం నామ వైదికత్వమ్ । అర్థానామలౌకికత్వం నామాప్రాకృతత్వమ్ । అర్థా: న్యాయం వివృణోతి- అలౌకికా ఇతి ।। శబ్దానామలౌకికత్వం నామ వైదికత్వమ్ । అర్థానామలౌకికత్వం నామాప్రాకృతత్వమ్ । అర్థా: ఆనన్దాదిగుణా: । కుత ఇత్యత ఉక్త_మ్- అలౌకికో హీతి । తదపి కుత ఇత్యత ఉక్త_మ్- పరత్వాదితి ।। ఉత్తమత్వాదిత్యర్థ: । లౌకికా: పౌరుషేయాగమా:

అధికార్థాన్ లోకవిలక్షణానన్దాదీన్ అలౌకికత్వావగమాత్, "?Rబ్రహ్మానన్దాదీనామ్' ఇతి శేషః । ఏవంచైతచ్ఛ్రుతివిరోధాదలౌకికత్వానన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వయోర్న విరోధ ఇతి బ్రహ్మానన్దాదేరలౌకికత్వేఽపి, ఆనన్దాదిశబ్దవాచ్యత్వముపపన్నమితి భావః । (అయం చ న్యాయః "?Rపరమతః' ఇత్యనేన "?Rదర్శనాత్' ఇత్యనేన చోక్తః ।) ।। 16 ।। ఓం స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, పదార్థానాం కిఞ్చిత్ప్రతిబిమ్బత్వాప్రతిబిమ్బత్వదర్శనేన, చతుర్ముఖాద్యానన్దాదిభగవదానన్దాదిప్రతిబిమ్బం భవతి న వేతి సన్దేహే, ప్రతిబిమ్బం న భవతీతి పూర్వః పక్షః, భగవదానన్దాదిప్రతిబిమ్బమితి సిద్ధాన్తః । తత్ర "?Rమానాభావః' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ బ్రహ్మాద్యానన్దవైచిత్ర్యే బిమ్బభూతవిష్ణ్వానన్దవైచిత్ర్యమ్ ఆదిత్యాదివదాధిక్యాత్ ।

?R।। నచ బ్రహ్మేతి ।। అత్ర బ్రహ్మాద్యానన్దవైచిత్ర్యస్యాప్రయోజకత్వం వదతా పూర్వపక్షే ప్రతిబిమ్బభూతబ్రహ్మాద్యానన్దవైచిత్ర్యే, బ్రహ్మభూతవిష్ణ్వానన్దవైచిత్ర్యం స్యాత్, అన్యథా బ్రహ్మాద్యానన్దవైచిత్ర్యం న స్యాదితి తర్కః "?Rనానా భావః' ఇత్యనేనోక్త ఇతి వివృతం భవతి । ఏవంచ ప్రతిబిమ్బభూతబ్రహ్మానన్దాదీనాం నానాభావాద్విచిత్రత్వాద్బిమ్బభూతవిష్ణ్వానన్దాదేరపి వైచిత్ర్యాపాతేన, న తత్ర భక్తిరుపపన్నేతి నేతి భావః । (అయం చ న్యాయః "?Rస్థానవిశేషాత్' ఇత్యనేన, బ్రహ్మానన్దదీనాం నానాభావస్యాన్యథాసిద్ధిం ప్రతిపాదయతా సూచితః ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఆధిక్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఆదిత్యాదివదితి ।। ఆదిపదేన, సూర్యకాన్తాదిస్థానం గృహ్యతే । ఆధిక్యాదితి బిమ్బభూతవిష్ణోరైశ్వర్యరూపాధిక్యాద్బ్రహ్మాదిస్థానానాం భక్త్యాదిగుణైరాధిక్యాదిత్యర్థః । స్థానశక్త్యపేక్షయా బిమ్బశక్తేర్ముఖ్యత్వాత్సౌత్రక్రమోల్లఙ్ఘనమ్ । సౌత్రక్రమమనుసృత్యాదిపదోక్తదృష్టాన్తముపపాదయతి-

?Rనహి సూర్యకాన్తప్రతిబిమ్బస్యాగ్నిజనకత్వశక్తిర్న జలగతస్యేత్యేతావతా సూర్యే వైచిత్ర్యమ్ । ఆధిక్యం హి తత్ర నిమిత్తమ్ ।

?Rసూర్యచన్ద్రాదిప్రతిబిమ్బం వినాన్యత్ర తథా విశేషాదృష్టేః ।। 17 ।।

?R।। నహీతి ।। మధ్యమపదలోపేన, సూర్యకాన్తాదిగతాదిత్యప్రతిబిమ్బస్యేత్యర్థః । తథాచ, యథా సూర్యకాన్తాదిగతసూర్య ప్రతిబిమ్బస్యాగ్నిజనకత్వం న జలగతస్యేతి ప్రతిబిమ్బవైచిత్ర్యేతి, న బిమ్బే సూర్యే వైచిత్ర్యమ్, తథా బ్రహ్మాద్యానన్దవైచిత్ర్యేఽపి న భగవదానన్దవైచిత్ర్యమితి భావః । అనేన సూర్యకాన్తాదిగతసూర్యప్రతిబిమ్బసూవర్యకాన్తాదౌ మిథో విచిత్రత్వహేతోర్వ్యభిచార ఉక్తో భవతి । నను బిమ్బవైచిత్ర్యాభావాత్సూర్యకాన్తగతసూర్యప్రతిబిమ్బస్యాగ్నిజనకత్వశక్తిర్న జలగతస్యేత్యత్ర కిం నిమిత్తమిత్యత ఆహ- ఆధిక్యం హీతి ।। "?Rసూర్యాదిగతమిత్యర్థః ।

తదుపపాదయతి- సూర్యేతి ।। సూర్యచన్ద్రాదే: ప్రతిబిమ్బం వినాన్యత్ర సూర్యకాన్తాదిగత ముఖేఽగ్నిజనకత్వరూపవిశేషాదృష్యేరిత్యర్థ: । అనేన ఆదిత్యేత్యుక్తదృష్యాన్త ఉపపాదితో భవతి । ఏవంచ బిమ్బభూతవిష్ణ్వైశ్వర్యా ద్యాధిక్యాత్స్వనభూతబ్రహ్మాదీనాం భక్తయాదిగుణాధిక్యాద్బ్రహ్మాద్యానన్దవైచిత్ర్యేఽపి న విష్ణ్వానన్దవైచిత్ర్యమితి యుక్తా తత్ర భక్తిరితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rస్థానవిశేషాత్' ఇతి బ్రహ్మాదిస్థానాధిక్యం వదతా "?Rఉపపత్తేశ్చ' ఇత్యనేన, భగవత ఐశ్వర్యరూపాధిక్యం వదతా చోక్త: ।) ।। 17 ।। ఓం తథాన్యత్ప్రతిషేధాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, వ్యక్తావ్యక్తపదార్థదర్శనాద్బ్రహ్మ కిమవ్యక్తం, వ్యక్తమితి సన్దేహే, వ్యక్తమితి పూవర: పక్ష:, అవ్యక్తమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rమానాభావ:' ఇత్యుక్తపూవర్పక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ నానాభావాద్విష్ణోశ్చిత్రప్రతిబిమ్బరూపతా ఆధిక్యాదేవ । ప్రతిబిమ్బే హి దోషాశ్చ ప్రతీయన్తే । అతో హి శ్రుతి: ప్రతిషేధతి "?Rనేదం యదిదముపాసత ఇతి ।। 18 ।।

?R।। నచ నానాభావాదితి ।। రూపాణామితి శేష: । విష్ణోరిత్యస్య రూపాణామిత్యాధ్యాహృతేనాపి సమ్బన్ధ: । చిత్రప్రతిబిమ్బరూపతా ధ్యానకాలే ప్రతీతచిత్రోపాదానకత్వేత్యర్థ: । తతశ్చాయమర్థ: । విష్ణో: స్వరూపభేదాభావేఽపి ధ్యాతృబహుత్వేన, ధ్యానకాలే ప్రతీతరూపాణాం బహుత్వేన, తేషాం విష్ణుత్వాఙ్గీకారే విరోధాభావాద్విష్ణోశ్చిత్రప్రతిబిమ్బరూపతేత్యవ్యక్తత్వాభావాద్వ్యయర్థా భక్తిరితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅన్యత్' ఇత్యనేన విష్ణుచిత్రప్రతిబిమ్బయోర్భేదం సమర్థయతా నానాభావాద్విష్ణోశ్చిత్రప్రతిబిమ్బతత్వం సమ్భవతీతి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఆధిక్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఆధిక్యాదేవేతి ।। ఏవశబ్దేన సూత్రగతతథాశబ్దాభిప్రాయ ఉక్తో భవతి । యథా ఖలు జీవానన్దాదీనాం అల్పత్వాదినా కారణేన బ్రహ్మానన్దాదేరున్మానత్వాదాధిక్యాత్తతో వైలక్షణ్యమ్ తథా ప్రకృతస్య చిత్రప్రకృతిబిమ్బస్య దుర్లక్షణత్వాదికారణేన విష్ణోర్నిదోషత్వాద్యాధిక్యాదేవ తద్వైలక్షణ్యమితి । విష్ణోరాధిక్యేఽపి, కుతో న చిత్రప్రతిబిమ్బరూపతేత్యాహ- ప్రతిబిమ్బే హీతి ।। అత్ర శ్రుత్యవష్టమ్భమప్యాహ- అతో హీతి ।। హిశబ్ద: శ్రుతే: ప్రసిద్ధతాం ద్యోతయతి । నిర్దోషదోషిత్వవైలక్షణ్యేన బ్రహ్మోపాసాప్రకృతయోరైక్యానుపపత్తేరిత్యర్థ: । ఐక్యే శ్రౌతనిషేధో న స్యాదితి భావ: । ఏవంచ విష్ణోర్నిర్దోషత్వాద్యాధిక్యాచ్చిత్రప్రతిబిమ్బరూపత్వాభావాద్యుక్తమవ్యక్తత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతథా' ఇత్యనేన, చిత్రప్రతీతస్య దుర్లక్షణయుక్తత్వాద్విష్ణోర్నిర్దోషత్వేనాధిక్యాదితి సూచిత: । అత ఏవ తత్వప్రకాశికాయాం దృష్యాన్తదార్ష్యాన్తికయో: సహేతుకయోర్వ్యాఖ్యానం కృతమ్ ।) ।। 18 ।। ఓం అనేన సర్వగతత్వమాయామయశబ్దాదిభ్య: ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rజన్మాద్యస్య' యత ఇత్యాదిజగత్కర్తృత్వాద్యుక్తే: యత్కిఞ్చిజ్జగత్కర్తృత్వే సకలజగత్కర్తృత్వే వా సమ్భవాత్పరమేశ్వర: కిం సర్వదేశకాలీనసృష్యయాదికర్తా, న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:,

సర్వదేశకాలీనసృష్ట్యయాదికర్తేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rనానాభావ:' ఇత్యుక్త్ మేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్ఫలప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ నానావతారకౌతుకదర్శనాద్విష్ణో: క్వచిద్దేశకాలాన్తరే కౌతుకాదేవ సృష్ట్యయాది కుర్వన్ అన్యమేవ సామస్త్యేన నియోజయతి సర్వత్ర సర్వమేతస్మాదిత్యాదిశ్రుత్యా క్రీడాయామపి స్వాతన్త్ర్యాత్ I స్వాతన్త్ర్యాత్క్రీడతే విష్ణుర్న చ స్వాతన్త్ర్యమన్యగమ్ I కరోతి క్వాపి నియతా క్రీడా సృష్ట్యయాదికాస్య చ II

?R II నచ నానావతారేతి II అనేకావతారే కౌతుకస్య కృష్ణాద్యవతారేషు లీలారూపకౌతుకస్య, దర్శనాత్ కౌతుకాదేవ లీలయైవ, సామస్త్యేన స్వాతన్త్ర్యాదినా, తద్ధత్వేతి యావత్ I నియోజయతి సృష్ట్యయాదావిత్యర్థ: I ఏవంచ విష్ణోరవతారేషు నానాకౌతుకదర్శనాజ్జగత్సృష్ట్యయాదికర్తృత్వమప్యన్యస్మై దాస్యతీతి న తస్యైవ మహామహిమత్వమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: సావధారణేన "?Rఅనేన' ఇత్యనేనాన్యస్య జగత్సృష్ట్యయాది నిరాకుర్వతా ఈశ్వరావతారేషు నానాభావదర్శనాదన్యస్మై జగత్సృష్ట్యయాదికర్తృత్వదానోపపత్తేరితి సూచిత: I అత ఏవ భాష్యే "?Rఅనేనైవ' ఇతి I) తద్ధేతుత్వేన "?Rస్వాతన్త్ర్యమ్' ఇత్యుక్త్ సిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- సర్వత్రేతి II ఆదిపదేన "?Rసర్వదా సర్వవస్తుషు' ఇతి వాక్యశేషో గ్రాహ్య: I స్వాతన్త్ర్యాత్ స్వాతన్త్ర్యావగమాదిత్యర్థ: I సర్వత్ర సర్వవస్తుషు, సర్వవస్తువిషయం సర్వసృష్ట్యయాద్యేతస్మాద్భవతీతి శేష: I తథా యది క్రీడయాన్యస్మై దద్యాత్తర్హి త్తకాలీనసృష్ట్యయాదికర్తృత్వాభావప్రాప్త్యా,

?Rసర్వవస్తువిషయసర్వదేశకాలీనసృష్ట్యయాదికర్తృత్వప్రతిపాదకశ్రుతివిరాధ: స్యాదిత్యర్థ: I అత్రార్థే స్పష్టశ్రుతిం చాహ- స్వాతన్త్ర్యాత్క్రీడత ఇతి II క్వాపి దేశే కాలే చ, నియతాస్యేతి సమ్బన్ధ: సృష్ట్యయాదికాసృష్ట్యయాదివిషయా ఇతి I నియతం సృష్ట్యయాదివిషయం, ఏవంచ స్వాతన్త్ర్యాత్తస్యైవ సకలదేశకాలీనజగత్సృష్ట్యయాదికర్తృత్వాద్యుక్త్యా తత్ర భక్త్రితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rసర్వగత:' ఇతి పదేనైవ సర్వైశ్వర్యాదిరూప: సూచిత: I) II 19 II ఓం ఫలమత ఉపపత్తే: ఓం II ఇత్యత్ర, వాదివిప్రతిపత్త్యా కిం హరి: ఫలదాతా, కిం వా కర్మ దాత్రితి సన్దేహే, కమర్్రైవ ఫలదాత్రితి పూర్వ: పక్ష:, ఈశ్వర: ఫలదాతేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rప్రలోభ:' ఇత్యుక్త్ పూర్వపక్షన్యాయం సహేతుకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనియతక్రీడనాదేవ కర్తా నాన్యోఽస్తి కస్యచిత్ I అస్వతన్త్రో హి చలతి చలచిత్తాదశక్త్రిత: I స్వతన్త్ర: పూర్ణశక్త్రి: సన్కుతోఽసౌ నియతిం త్యజేదితి శ్రుతేశ్చ II 19 II నచ కర్మాన్వయవ్యతిరేకాత్ఫలస్యేశ్వర: I ఫలదాతేతి ప్రలోభమాత్రమ్ తస్యైవ స్వాతన్త్ర్యాత్ I కర్మాణ్యనన్తాని యథేష్యమీశ: సమ్పాద్య తేషాం ఫలమిచ్ఛయైవ I

?R II నచ కర్మాన్వయేతి II అన్వయవ్యతిరేకాదితి సమాహారద్వన్ద్వ: I ఏవంచేశ్వర: ఫలప్రదాతేత్యత్ర ప్రలోభనమాత్రత్వాన్న నిరతిశయైశ్వర్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ

న్యాయో "?Rధర్మం జైమినిరత ఏవ' ఇత్యనేన ఫలదాతు: కర్మణోఽపి భగవదధీనత్వోక్త్యా, కర్మాన్వయవ్యతిరేకాత్ఫలస్య, ఈశ్వరస్య ఫలదాతృత్వం ప్రలోభనమాత్రమితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rస్వాతన్త్ర్యమ్' ఇత్యుక్త్వా సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- తస్యైవేతి ।। ఈశ్వరస్యైవ కర్మాప్రయోజ్యత్వేన ఫలదాత్రే కర్తృత్వాత్ ఇత్యర్థ: । స్వాతన్త్ర్యాదిత్యనేన కర్మేశ్వరయో: సామ్యం నిషేధతి । తేన కర్మణ: ఫలనిమిత్తకారణత్వేనాన్వయవ్యతిరేకయోరన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి । అత్ర ప్రమాణమాహ-

?Rక్వచిద్దదాతి క్వ చ నోదదాతి నహ్యనన్యాత్కర్మణాం భోగనాశ: । స్వాతన్త్ర్యం చేత్కర్మణాం సర్వభోగ: స్యాన్న హ్యేవం క్వాపి తత్కేన చిత్స్యాత్ ।?Rఅతో హి స స్వేచ్ఛయా కిం చిదేవ ఫలం కుర్యాద్విఫలం ప్రాయశ్చిత్త్య । క్వచిదజ్ఞానం జనయన్పుస్మ కుర్యాత్స్వేచ్ఛావృత్తిస్తస్య విష్ణో: సదైవేతి బ్రహ్మాణ్డే । స్వతన్త్ర: ఈశ ఏవైకస్తద్వశం కర్మ సర్వదా । అత ఈశత్వమీశస్య నహీశోఽన్య: కథఞ్చనేతి శ్రుతే: । అత: ప్రలోభకల్పనే శ్రుతహానిరశ్రుతకల్పనా చేతి హరిరేవ ఫలప్రద: ।। 20 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: ।।

?R।। కర్మాణీతి ।। క్వచ నో దదాతీత్యత్ర హేతు:- న హీతి ।। కర్మణామిత్యస్య పూర్వోత్తరేణాపి సమ్బన్ధ: । భోగేన నాశో భోగనాశ: । అస్వాతన్త్ర్యం విపక్షబాధకముఖేనోపపాదయతి-

?R స్వాతన్త్ర్యం చేతి ।। అతోఽపి స్వాతన్త్ర్యాదపి, కిఞ్చిదేవ కర్మఫలం ఫలవత్, కర్మణామిత్యనువర్తతే వా । విఫలం ఫలరహితం, ప్రకరణాత్కర్మేతి లక్ష్యతే । అజ్ఞానవ్యతిరిక్తేన ప్రాయశ్చిత్తాదినిమిత్తాన్తరేణేతి జ్ఞాతవ్యమ్ । జ్ఞానం అపరోక్షమ్, తస్య విష్ణో: సదైవ స్వేచ్ఛావృత్తి: స్వేచ్ఛయావర్తనమిత్యర్థ: । బ్రహ్మాణ్డపురాణవచనస్య వివక్షితాశేషార్థప్రతిపాదకత్వాచ్ఛ్రుత్యపేక్షయా ప్రథమముదాహరణమ్ । శ్రుత్యుదాహరణస్య ఫలాన్తరం దర్శయన్ సిద్ధాన్తకాలం దర్శయతి- అత ఇతి ।। ఏవంచేశ్వరస్యైవ స్వాతన్త్ర్యాత్స ఏవ ఫలదాతేతి నిరతిశయైశ్వర్యవత్త్వేన యుక్తా తత్ర భక్తిరితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఉపపత్తే:' ఇత్యనేన భగవత్స్వాతన్త్ర్యేణ ప్రవృత్త్యుపపత్తేరితి వదతా సూచిత: ।) ।। 20 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: ।।

?Rభక్తిసాధ్యాపరోక్షజ్ఞానసాధనోపాసనాప్రతిపాదకోఽయం పాద: ప్రవృత్త: । ఏతత్పాదాన్తర్గతాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా అనువ్యాఖ్యాయాముక్తా: ।

"?Rపృథగ్దృష్యిరశక్యత్వమనిర్ణీతి: సముచ్చయ: । విశేషదర్శనం కార్యలోపో నానోక్తి రాశుతా । విభ్రమోऽపాకృతిర్లిఙ్గమనవస్థావిశేషితా । అప్రయోజనతా చాతిప్రసఙ్గోऽదూరసంశ్రయ: । విశిష్యకారణం చేష్యా దృష్యవైరూప్యమున్నతి: । అనుక్తి రప్రయత్నత్వం దృఢబన్ధపరాభవౌ । పుంసామ్యం ప్రాప్తసన్త్యాగ: కారణానిర్ణయో భ్రమ: । విశేషదర్శితాలాపో గుణసామ్యం పృథగ్దృశి: । అగమ్యవర్త్మ సన్ధానమిష్యం ఫలమకల్పనా । శుద్ధవైరూప్యమఙ్గత్వమవిశేషదృశి: క్రియా । యుక్త యః పూర్వపక్షస్య' సుజ్ఞేయత్వం విధిక్రియా । మాహాత్మ్యమల్పశక్తి త్వం యథాయోగ్యఫలం భవ: । ఫలసామ్యం విశేషశ్చ గుణాధిక్యం ప్రధానతా । యథాశక్తి క్రియా సన్ధి: ప్రమాణబలమానతి: । కారణం కార్యవైశేష్యం స్వభావో వస్తుదూషణమ్ । ప్రతిక్రియావిరోధశ్చ ప్రతిసన్ధిరనూనతా । సంస్కారాపాటవం స్వేచ్ఛానియతిర్వస్తువైభవమ్ । విశేషోక్తి రమానత్వం ప్రాధాన్యం ప్రీతిరాగమ: । సుస్థిరత్వం కృతప్రాప్తిరనాదిగుణవిస్తర: । సాధనోత్తమతా నానాదృష్యి: శిష్యిరనూనతా । అవిఘ్నత్వావిరోధౌ చ గుణవైశేష్యమాగమ: । సిద్ధాన్తనిర్ణయే హ్యేతా యుక్త యోऽవ్యాహతా: సదా ।। ఓం సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర శ్రవణాదికర్తవ్యతోక్తే : సాధారణత్వాద్బ్రహ్మ కిమేకైకేన సర్వశాఖోక్త ం జ్ఞాతవ్యముత స్వశాఖోక్త మితి సన్దేహే, స్వశాఖోక్త మేవ జ్ఞేయమితి పూర్వ: పక్ష:, సర్వశాఖోక్త మేవ జ్ఞేయమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rపృథగ్దృష్యి:' ఇత్యుక్త పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ప్రతిశాఖముచ్యమానానామర్థానాం పృథక్త్వాత్తత్తచ్ఛాఖిభిరేవ తత్రతత్రోక్త ం జ్ఞేయమితి నియమ: ।

?R।। నచ ప్రతిశాఖమితి ।। పృథక్త్వాత్ భిన్నప్రకారత్వేన దర్శనాదిత్యర్థ: । తత్రతత్రోక్త మ్ తస్యాంతస్యాం శాఖాయాముక్త మ్, ఇతిశబ్ద: ప్రకారే, తత్తచ్ఛాఖిభిరేవ తత్రతత్రోక్త ం జ్ఞేయమితి నియమ: । తథాహి, ఏకం హి వస్తుత్వేన జ్ఞాతవ్యమ్, నహి సర్వశాఖోక్త ం వస్త్వేకమ్ । కస్యాఞ్చిచ్ఛాఖాయాం "?Rవిజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మ' ఇతి విజ్ఞానానన్దరూపవస్తూచ్యతే । క్వచిచ్చ "?Rసత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇతి సత్యజ్ఞానానన్తరూపమ్ । క్వచిత్ "?Rశ్రోతా మన్తా' ఇతి శ్రోతృమన్త్రాదిరూపమ్ । "?Rయ ఆత్మాపహతపాప్మా' ఇత్యన్యత్ర । ఏవంచ సర్వశాఖోక్తా ర్థానాం పృథక్త్వాదేకస్యైవ జ్ఞాతవ్యత్వాత్, స్వస్వశాఖోక్త మేవ జ్ఞాతవ్యమితి సర్వశ్రుతినిర్ణాయకస్య న సర్వోపాదేయతేతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rభేదాన్నేతి చ' ఇత్యనేన, ప్రతిశాస్త్రముచ్యమానానామర్థానాం పృథక్త్వాత్తత్రతత్రోక్త ం తత్తచ్ఛాఖిభిరేవ జ్ఞేయమితి ప్రతిపాదయతోక్తో భవతి ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసుజ్ఞేయమ్' ఇత్యుక్త సిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rనానావేదైరితిహాసై: పురాణై: సుజ్ఞేయ ఏకో భగవాన్యుక్తి భిశ్చేతి శ్రుతే: సుష్ఠు జ్ఞేయత్వాద్విష్ణో: ।। 1 ।।

?R।। నానావేదైరితి । సుజ్ఞేయత్వాదితి సర్వశాఖోక్త_ప్రకారేణ జ్ఞానం వినా బ్రహ్మణ: సుజ్ఞేయత్వం న సమ్భవతీతి భావ: । అనేన పూర్వపక్ష హేతోర్బాధితవిషయత్వముక్త_ం భవతి । కిఞ్చ తత్తచ్ఛాఖోక్తా_ర్థానాం పృథక్తవేఽనేకాశయత్వే, ఏకశాఖోక్తా_ర్థానామపి ఓం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' ఇత్యాదౌ పృథక్తవదర్శనేన, తత్తచ్ఛాఖోక్త_స్యాపి తేన తేనాజ్ఞేయత్వప్రసఙ్గ ఇతి । ఏవంచ సర్వవేదోక్త_త్వేన విష్ణో: సుజ్ఞేయత్వాచ్ఛాస్త్రం సర్వోపాదేయత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: సర్వవేదైర్విష్ణోరేవ సుజ్ఞేయత్వం ప్రతిపాదయతా "?Rసర్వవేదాన్తప్రత్యయ:' ఇత్యనేన ఉక్తో_ భవతి ।) ।। 1 ।। ఓం ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానే చ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ధ్యానవిధేరుభయథా పర్యవసానాత్, పరమాత్మా కిం సర్వవేదోక్త_గుణానుపసంహృత్య, ధ్యాతవ్యోఽన్యథా వేతి సన్దేహే, అన్యథైవేతి పూర్వ: పక్ష:,

?Rసర్వవేదోక్త_గుణానుపసంహృత్య, ధ్యాతవ్య ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅశక్యత్వమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాశక్యతయా కస్యాపి సర్వగుణోపసంహారో నాస్తి సర్వే గుణా: సర్వదైవ హ్యుపాస్యాస్తేనైవ విద్వాన్ విధికృన్నాన్యథా స్యాదితి శ్రుతే: విహితక్రియాలోపప్రసఙ్గాత్ ।। 2 ।।

?R।। నచాశక్యతయేతి ।। సిద్ధాన్తేఽపి న సర్వేషాం సర్వగుణోపసంహార ఇత్యత ఉక్త_మ్-కస్యాపీతి ।। చతుర్ముఖస్యాపీత్యర్థ: । నాస్తీత్యత: పరం "?Rఇతి సర్వవేదోక్త_ప్రకారేణ న ధ్యాతవ్య:' ఇతి వాక్యశేషో ద్రష్టవ్య: । ఏవంచ సర్వగుణోపసంహారేణ ధ్యాతుమశక్యత్వాత్తదర్థం సర్వపరిజ్ఞానం వ్యర్థమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయోఽనుపసంహారం సమర్థయతా "?Rన వా ప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్' ఇత్యన్తేన సూచితో భవతి ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిధిక్రియా' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- సర్వే గుణా ఇతి ।। తేనైవ సర్వగుణోపాసనేనైవ, విధికృద్విహితత్వాదితి భావ: । శ్రుతేరిత్యత: పరం "?Rసర్వగుణోపసంహారాభావ:' ఇతి భావ: । లోపప్రసఙ్గాదితి । తతశ్చానర్థప్రాప్తేరితి భావ: । అనేన సర్వగుణోపసంహార: కర్తవ్య:, విహితక్రియాత్వాత్, జ్యోతిష్టోమాదివదితి న్యాయోఽప్యర్థాద్వివృతో భవతి । న చాశక్యత్వవిరోధ:, విధ్యన్యథానుపపత్త్యైవ కేషాం చిచ్ఛక్తా_నాం కల్పనాత్ । వక్ష్యతి చ । "?Rసర్వగుణోపాసకస్యాప్యధికారిణరోఽభావాత్' ఇతి । ఏవంచ సర్వగుణోపసంహారేణోపాసనాక్రియాయా విహితత్వేన, కర్తవ్యత్వాత్సార్థకమేవ సర్వపరిజ్ఞానమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, యథావిహితత్వాత్సర్వాణి కర్మాణి క్రియన్తే తథోపసంహారేఽపి కర్తవ్య ఇతి వదతా "?Rవిధిశేషవత్' ఇత్యనేన సూచితో భవతి । అత ఏవ "?Rవిధివిశేష:' ఇత్యుక్త_మ్ । అన్యథా కమర్వదిత్యేవావక్ష్యత్ ।) ।। 2 ।। ఓం ప్రాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, కర్తవ్యతాప్రతిపాదనవిరోధాభ్యాం గుణోపసంహారానుపసంహారౌ యుజ్యేతే న వేతి సన్దేహే, న యుజ్యేతే ఇతి పూర్వ: పక్ష:, యుజ్యేత ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, అనిర్ణీతిరిత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rకేషాఞ్చిత్సర్వగుణోపసంహారస్య కర్తవ్యత్వే, సర్వేషామపి తథా స్యాత్ అనేనోపసంహర్తవ్యా ఇతి అనేనోపసంహర్తవ్యా ఇతి అనిర్ణీతేరితి న మన్తవ్యమ్ । యస్య యావద్గుణా: స్పష్యం ప్రతిభాసన్త్యుపాసనే । యుగపత్స్వభుజౌ యద్వద్ధయాయేత్తావత ఏవ స: । యుగపద్బ్రహ్మణ: సర్వే భాసన్తే హి గుణా హరే: । తదన్యేషాం యథాయోగ్యం స్వమాహాత్మ్యానుసారత ఇతి శ్రుతేర్యుగపద్గుణప్రతీత్యాదిమాహాత్మ్యాన్నిర్ణయోపపత్తే: ।। 3 ।।

?R।। కేషాఞ్చిదితి ।। న సర్వగుణోపసంహారౌ ఏకస్యైవాఙ్గీకర్తుం శక్యౌ, విరోధాత్ । కిన్తు పురుషభేదేనేతి వక్త_వ్యమ్ । తత్రేదముపతిష్ఠతే । ఋజూనాం బహుత్వాత్ కేషాఞ్చిదిత్యుక్త_మ్ । ఉపసంహారస్యేత్యత: పరం "?Rతథోపసంహృత్య ధ్యానస్య చ' ఇత్యపి గ్రాహ్యమ్ । అన్యథా సిద్ధాన్తసంశ్లే_షాత్ । సర్వేషామపీతి ఋజువ్యతిరిక్తా_నామపీతి । కుత ఇత్యత ఆహ- అనేనేతి ।।
ఏవంచాధికార్యనిర్ణీతేరుపసంహారానుపసంహారయోరనుపపన్నత్వస్య తదర్థం సర్వపరిజ్ఞానమపేక్షితమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ ఉపసంహారానుపసంహారయోర్నిర్ణయరూపం సామఞ్జస్యం వదతా "?Rసమఞ్జసమ్' ఇత్యనేన సూచితో భవతి ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rమాహాత్మ్యమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం ప్రమాణోదాహారణేన వివృణోతి- యస్యేతి ।। స్పష్యప్రతిభాసనమేవాహ- యుగపదితి ।। మాహాత్మ్యానుసారత: నిర్ణయోపపత్తేరిత్యనేన, పూర్వపక్ష హేతోరసిద్ధిరుక్తా_ భవతి । ఏవంచ బ్రహ్మాద్యధికారిణాం యోగ్యతారూపమాహాత్మ్యాదుపసంహారానుపసంహారయోర్యుక్త_త్వాద్యుక్త_ం సర్వపరిజ్ఞానమితి భావ: । (అయం చ న్యాయో యుగపత్ప్రతీత్యాదిమాహాత్మ్యాన్నిణర్యోపపత్తేరితి వదతా ప్రాప్తేరిత్యనేన సూచిత: ।) ఓం సర్వాభేదాదన్యత్రేమే ఓం ।। ఇత్యత్ర, కర్తవ్యాకర్తవ్యక్రియాదర్శనాద్బహుగుణోపసంహార: కర్తవ్యో న వేతి సన్దేహే, న కర్తవ్య ఇతి పూవర్: పక్ష:, కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఅనిర్ణీతి:' ఇత్యుక్త_మేవ పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ఫలానిర్ణీతి: మాహాత్మ్యేనైవాన్యత్ఫలం మహతామితి నిర్ణయోపపత్తే: ।। 4 ।।

?R।। నచ ఫలేతి ।। "?Rసర్వగుణోపసంహార:' ఇతి శేష: । ఫలానిర్ణీతి: అల్పగుణోపసంహర్తృఫలాదతిశయితఫలస్యానిర్ణీతిరిత్యర్థ: । ఫలాతిశయనిర్ణయాభావే సర్వగుణోపసంహారే తేషాం ప్రేక్షావత్త్వం న స్యాదితి భావ: । ఏవంచ ఫలానిర్ణీతేరుపసంహారస్యాకర్తవ్యత్వాన్న యుక్త_ం సర్వపరిజ్ఞానమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయోఽనుపసంహతర్ృఫలాదన్యత్ర ఫలే బ్రహ్మాదయ ఇతి ఫలనిర్ణయం కుర్వతా "?Rఅన్యత్ర' ఇత్యనేన సూచితో భవతి ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rమాహాత్మ్యమ్' ఇత్యుక్త_మేవ సిద్ధాన్తన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి- మాహాత్మ్యేతి ।। బహుగుణోపాసనాలక్షణమాహాత్మ్యేనేత్యర్థ: । అన్యత్ అనుపసంహతర్ృఫలాత్ । మహతామితి తాదృశగుణోపసంహారయోగ్యతారూపమాహాత్మ్యవతామిత్యర్థ: । అత్రాపి

పూర్వపక్ష హేతోరసిద్ధిరుక్తా వేదితవ్యా । ఏవంచ మాహాత్మ్యేనానుపసంహర్తృఫలాద్విలక్షణమేవ ఫలం మహతామితి నిర్ణయోపపత్తేర్యుక్త ఏవోపసంహార ఇతి భావ: । (అయం చ న్యాయో మాహాత్మ్యవత్త్వేన ప్రసిద్ధా బ్రహ్మాదయ ఇత్యర్థకేన "?Rఇమే' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 4 ।। ఓం ఆనన్దాదయ: ప్రధానస్య ఓం ।। ఇత్యత్ర,

?Rవిశేషానుక్తయోపాస్యతయోక్తా: భగవద్గుణా: కిం సర్వముముక్షూపాస్యా: సఙ్ఖ్యానిర్దేశాభ్యాం పృథక్ క్లృప్తా: సన్తి, న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, సన్తీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rసముచ్చయ:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rఆనన్దాదీనాం కేషాఞ్చిత్సముచ్చయే ప్రాప్తే సర్వగుణసముచ్చయ: సర్వేషాం స్యాదితి న మన్తవ్యమ్ । అల్పశక్తిత్వాత్తేషాం పుంసామ్ ।। 5 ।।

?R।। ఆనన్దాదీనామితి ।। న సర్వముముక్షూపాస్యా: గుణా: సఙ్ఖ్యానిర్దేశాభ్యాం క్లృప్తా: సన్తి । యది సన్తి, తర్హి వక్తవ్యమ్ కేషాం, క్రియతాం చ సముచ్చయ ఇతి । తత్రేదముపతిష్ఠతే । ఆనన్దాదీనామితి నిర్దేశక్లృప్తి:, కేషాఞ్చిచ్చతు: పఞ్చషణ్ణామితి సఙ్ఖ్యాక్లృప్తి: । సర్వేషాం ముముక్షూణాం, సర్వగుణసముచ్చయ: స్యాదితి న చతుష్పఞ్చషా ఏవేతి సఙ్ఖ్యాక్లృప్తి: స్యాదితి భావ: । ఉపలక్షణమేతత్ । ఆనన్దాదీనామితి నిర్దేశక్లృప్తిరపి న, నైతే, కిన్తు అన్య ఏవేత్యపి వక్తుం శక్యత్వాదిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ । ఏవంచ ముముక్షుభిర్నియమేనోపాస్యగుణానిర్ణయాన్న కస్యాప్యుపాసనోపపత్తిరితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయశ్చతుర్గుణసముచ్చయప్రతిపాదకేన "?Rఆనన్దమయ:' ఇత్యనేన, కేషాఞ్చిత్సముచ్చయేఽన్యేషాం సముచ్చయ: స్యాదితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅల్పశక్తిత్వమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి - అల్పశక్తిత్వాదితి ।। తేషాం ప్రాగుక్తసర్వముముక్షూణాం సన్తి సఙ్ఖ్యానిర్దేశాభ్యాం క్లృప్తా: సర్వముముక్షుభి: సర్వథోపాస్యా ఆనన్దో, జ్ఞానం, సత్, ఆత్మేతి చత్వార ఏవ, న త్వధికా: । నచ కేషాఞ్చిత్సముచ్చయే, సవర్గుణసముచ్చయాపత్తి:, బ్రహ్మాదీనాం కేషాఞ్చిత్తదధికగుణోపాసనసమర్థత్వేఽపి తేషాం పుంసాం సర్వముముక్షూణామల్పశక్తిత్వేన, తదధికగుణోపాసనాసమర్థత్వాత్ । నచ నిర్దేశవిపయర్య: ఆనన్దాదీనామేవావశ్యం సర్వాపేక్షితత్వాదపేక్షితఫలానుసారేణైవేశ్వరస్యోపాస్యత్వాత్, "?Rతం యథాయథోపాసతే' ఇతి శ్రుతే: । ఏవంచ సర్వోపాస్యగుణనిర్ణయాద్యుక్తం ఉపాసనమితి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rఆనన్దాదయ:' ఇత్యస్య సావధారణాదానన్దాదయ ఏవ సర్వముముక్షూపాస్యా: అల్పశక్తిత్వేన సర్వేషాం, తదధికోపాసనస్యాశక్యత్వాదితి సూచిత: । అత ఏవోక్తం తత్త్వప్రకాశికాయాం, "?Rసర్వముముక్షుభి: సర్వథోపాస్యా గుణా: ఆనన్దాదయశ్చత్వారో నత్వధికా: సర్వముముక్షూణాం తదధికోపాసనాసమర్థత్వాత్' ఇతి ।) ।। 5 ।। ఓం ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే ఓం ।। ఇత్యత్ర, సర్వముముక్షూపాస్యానుపాస్యగుణప్రతీత్యా, "?Rతస్య ప్రియమేవ శిర:' ఇత్యాదౌ ప్రియశిరస్త్వాదిగుణా: కిం సర్వముముక్షూపాస్యా: న వేతి సన్దేహే, సర్వోపాస్యా ఇతి పూర్వ:

పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rవిశేషదర్శనమ్' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rప్రియశిరస్త్వాదీనామానన్దాదివిశేషవత్త్వేనైవ దర్శనాత్తేషామపి సర్వోపసంహార్యత్వమితి న మన్తవ్యమ్ యథాయోగ్యాన్ గుణపూగానుపాస్య ఫలం భవేన్ముక్తిగం నాన్యథా స్యాత్ I

?R I I ప్రియశిరస్త్వాదీనామితి I I దర్శనాత్, "?Rతస్య ప్రియమేవ శిర:' ఇత్యాదావితి శేష: I ప్రథమాదిపదేన సార్వజ్ఞాదే: ద్వితీయేన జ్ఞానాదేశ్చ గ్రహణమ్ I ప్రియశిరస్త్వాదీనామపి దేవోపాస్యత్వస్య సిద్ధాన్తేఽప్యఙ్గీకారాత్ సర్వేత్యుక్తమ్ I అన్యథా, ఆనన్దాదీనాం సమ్యగనుపాసనేన మోక్షభావప్రసఙ్గాదితి భావ: I అత్ర విశేషత్వాదిత్యేవ హేతు: I తస్య ప్రామాణికత్వం వక్తుం దర్శనమిత్యుక్తమ్ I ఏవంచ ప్రియశిరస్త్వాదీనామానన్దవిశేషత్వేన, సర్వోపాస్యత్వమితి నేతి భావ: I (అయంచ న్యా: ప్రియశిరస్త్వాదీనామానన్దాదివిశేషత్వేఽపి, సర్వానుపాస్యత్వప్రతిపాదకేన "?Rప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి:' ఇత్యనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rయథాయోగ్యఫలమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- యథాయోగ్యానితి I I అత్ర ప్రియశిరస్త్వాదీనాం సర్వానుపసంహార్యత్వే, "?Rసైషానన్దస్య మీమాంసా భవతి' ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధఫలభేదసిద్ధయర్థం గుణోపాసనేఽపి తారతమ్యాపేక్షితత్వాదితి హేతుర్బహిరేవ ద్రష్టవ్య: I తత్ర ప్రియశిరస్త్వాద్యనుపాసనే, మోక్షో న స్యాదితి ఉక్తవిపక్షబాధకతర్కనిరాసార్థమిదముపతిష్ఠతే I తథాచ ప్రియశిరస్త్వాదివిశేషాకారేణానుపాసనేఽపి న మోక్షాభావాపత్తి:, ఆనన్దత్వాదిసామాన్యాకారేణోపాసితై: స్వయోగ్యైరానన్దాదిగుణైరేవ మోక్షరూపఫలసమ్భవాత్ I తథాచ విపక్షబాధకాభావేన విశేషత్వమప్రయోజకమితి భావ: I యద్వా సర్వేషాం ప్రియశిరస్త్వాద్యుపాసనే యోగ్యతాభావాత్ యోగ్యగుణోపాసనేనైవాపరోక్షజ్ఞానద్వారా ముక్తిరూపం ఫలమన్యథానర్థప్రాప్తేరితి న ప్రియశిరస్త్వాదీనాం సర్వోపాస్యత్వమితి సాక్షాదేవ హేతుహేతుమద్భావ: I అత్ర తు, పూర్వపక్షహేతోర్బాధితవిషయత్వం ద్రష్టవ్యమ్ I యథాయోగ్యానితి శ్రుతౌ ఉపాస్య "?Rస్థితస్య' ఇతి శేష: I తేన సమానకర్తృత్వోపపత్తి: I ముక్తిగం ఫలం "?Rఅపరోక్షద్వారా' ఇతి శేష: I అత్ర హేతుమాహ-

?Rనిత్యైకాగ్ర్యవ్యఙ్గయతాహేతుతశ్చ సాక్షాద్దృశిర్నో తద్విశేషై: I స్మృతేశ్చేతి శ్రుతే: స్వయోగ్యగుణైరేవ భావాత్ I I 6 I I

?R I I నిత్యేతి I I ఆద్యశ్చశబ్దో హేత్వర్థే I ద్వితీయోఽప్యర్థే I తతశ్చ యస్మాదానన్దాదీనాం నిత్యైకాగ్ర్యే నియతధ్యానే యుగపద్వ్యఙ్గయత్వలక్షణహేతుతస్తద్గుణవిశిష్టపరమాత్మాపరోక్షదృశిర్భవతి నత్వయోగ్యైరానన్దాదివిశేషై: ప్రియశిరస్త్వాదిభి: స్మృత్తైరపి తస్మాదితి పూర్వేణ సమ్బన్ధ: I స్మృత్తైరిత్యనేనాయోగ్యానాం జ్ఞానమాత్రమభిప్రైతి I అన్యథా "?Rసర్వవేదాన్తప్రత్యయమ్'

ఇత్యుక్తి విరోధః । ఏవంచ యథాయోగ్యచతుర్గుణోపాసనేనైవ ఫలసద్భావాన్న ప్రియశిరస్త్వాదిసవర్ోపాస్యమితి భావః । (అయం చ న్యాయో మహదల్పోపాసనయా

?Rమహదల్పం ఫలం భవతీతి వదతా "?Rఉపచయాపచయౌ హి భేదః' ఇత్యనేన సూచితః ।) ।। 6 ।। ఓం ఇతరే త్వర్థసామాన్యాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ఫలాధిక్యవిశేషహేత్వదర్శనాభ్యాం భగవద్గుణే చతుర్గుణాతిరిక్తా గుణా దేవాదిభిరుపాస్యాః న వేతి సన్దేహే, చత్వార ఏవ విరిఞ్చేతరదేవాదిభిరుపాస్యాః, న త్వధికాః, ఇతి పూర్వః పక్షః, చతుర్భ్యః సర్వేభ్యశ్చేతరే మధ్యమగుణా దేవాదిభిరుపాస్యా ఇతి సిద్ధాన్తః । తత్ర "?Rకార్యలోపః' ఇత్యుక్తన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి -

?Rతర్హి బ్రహ్మణోఽన్యేషాం దేవాదీనామపి బహుగుణోపాసనయా కాయర్ం నాస్తి మధ్యే నియమాత్సిద్ధేరితి న మన్తవ్యమ్ । తేషాం భావ్యుత్కర్షం జ్ఞాత్వా తదభిజ్ఞస్య బ్రహ్మణ ఏవ గుణనియమోపదేశోపపత్తేః ।

?R।। తర్హీతి ।। యద్యేవం స్వయోగ్యగుణైరేవ ఫలసద్భావోఽఙ్గీక్రియతే, తర్హీత్యథర్ః । బహుగురోపాసనయా కార్యం నాస్తి । ఫలం నాస్తి, "?Rబహుగుణోపాసనా న కార్యా స్యాత్' ఇతి శేషః । కుత ఇత్యత ఆహ- మధ్య ఇతి ।। సర్వచతుర్గుణాపేక్షయా మధ్యమగుణేష్విత్యర్థః । ఇదముక్తం భవతి । న దేవాదిభిర్బహుగుణోపాసనా కార్యా । యోగ్యతానిర్ణయాభావేన ఫలాభావాత్ । యోగ్యా ఏవ ఖలు గుణా ఉపాస్యాః । అన్యథానర్థప్రాప్తేః । తత్ర చతుర్ముఖస్యాస్తు సర్వగుణోపసంహారః, తస్య తద్యోగ్యతయా, "?Rయుగపద్బ్రహ్మణః సర్వే ప్రతిభాస్యన్త్యుపాసనే' ఇత్యుక్తత్వేన నిర్ణీతత్వాత్ । తథా మనుష్యోత్తమానామప్యస్తు చతుర్గుణోపసంహారః, తేషాం తద్యోగ్యతయాపి నిణర్ీతత్వాత్ । తథోక్తమ్, "?Rసచ్చిదానన్ద ఆత్మేతి మానుషైః' ఇతి । మధ్యమవర్తిదేవాదీనాం కథం బహుగుణోపసంహారః స్యాత్ । తద్యోగ్యతానిర్ణాయకప్రమాణాభావాత్ । నచ "?Rయస్య యావద్గుణాః స్పష్యం ప్రతిభాసన్త్యుపాసనే' ఇత్యుక్తత్వేనోపాసనాభ్యాసే యస్య యావద్గుణప్రతీతిః, తస్య తావతీ యోగ్యతేతి నిర్ణయః ప్రాక్ యోగ్యతాజ్ఞానేఽయోగ్యోపాసనాప్రయత్నప్రసఙ్గేనానర్థప్రాప్తేరితి । ఏవంచ యోగ్యతానిర్ణయాభావేన బహుగుణాపాసనాసమ్భవాత్, సర్వేషాం చతుర్గుణోపాసనాయోగ్యతయా ఏవ నిర్ణీతత్వాచ్చ, దేవాదిభిః బహుగుణోపసంహారో న కర్తవ్యః, కిం తు చతుర్గుణోపాస్తిరేవేతి నేతి భావః । (అయం చ న్యాయః సిద్ధాన్తే ఫలసద్భావం వదతా "?Rఅర్థసామాన్యాత్' ఇత్యనేన సూచితః ।) తద్ధేతుత్వేన, "?Rభవః' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- తేషామితి ।। తదభిజ్ఞస్య భావ్యుత్కర్షసాధకోపాసనావిషయగుణనియమాభిధస్య । బ్రహ్మణ ఇత్యుపలక్షణమ్, "?Rతేషాం విశేషమాచార్యో వేత్తి సర్వజ్ఞతాం గతః' ఇతి ప్రమాణానుసారేణాన్యస్య, సర్వజ్ఞస్య వా గురోరిత్యపి గ్రాహ్యమ్ । నచావధారణవిరోధః, తస్యోపదేష్టృదౌర్లభ్యమాత్రనివరాకత్వేనాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదకాభావాత్ । తథాచ, "?Rమధ్యే నియమాత్సిద్ధేః' ఇతి, తత్ర తత్తత్ప్రాప్యఫలాపేక్షయా యోగ్యతానిర్ణయోపపత్తేః । నచ,

భావిఫలానిర్ణయేన పునర్యోగ్యతానిర్ణయ ఇతి వాచ్యమ్, సర్వజ్ఞగురూపదేశేన తన్నిర్ణయోపపత్తేరితి భావ: । అత్ర ప్రమాణమాహ-

?Rయో యో భావో దేవతానాం విముక్తౌ తత్తత్ప్రాప్తౌ సుగుణానీశితుశ్చ । బ్రహ్మాదిశత్యథతాఽస్తే విచిన్త్య తత్తద్భావం ప్రాప్నువన్త్యాత్మశక్త్యేతి శ్రుతే: ।। 7 ।। నచ నానాస్థానేషూక్తగుణానామనుపాసనార్థత్వమ్ ।

?R।।య ఇతి ।। భావ: ఉత్కర్ష:, సుగుణాన్ పూర్ణత్వావిరోధిన:, ఆత్మశక్త్యా విచిన్త్యేత్యన్వయ: । ఏవంచ యోగ్యతానిర్ణయాన్మధ్యమగుణా దేవాదిభిరుపాస్యా ఇతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rఅర్థసామాన్యాత్' ఇత్యనేనోక్త: ।) ।। 7 ।। ఓం అధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, కర్తవ్యాకర్తవ్యక్రియాదర్శనాత్ప్రాగుక్తగుణోపసంహారౌ కర్తవ్యౌ న వేతి సన్దేహే, న కర్తవ్యావితి పూర్వ: పక్ష:, కర్తవ్యావితి సిద్ధాన్త: । తత్ర, సర్వగుణోపసంహారస్యాకతర్వ్యత్వేన ఉక్తి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూవర్కం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ నానేతి ।। నానాస్థానేషూక్తేతి హేత్వర్థగర్భం విశేషణమ్ । నోపసంహార: కర్తవ్య:, ప్రమాణాభావాత్ । నచ "?Rసంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తి తు తదపి' ఇతి సర్వవిద్యానాం భగవన్నామత్వస్యోపసంహారే ప్రమాణత్వేనోక్తత్వాత్కథం ప్రమాణాభావ ఇతి వాచ్యమ్, గుణానాం స్థానేషూక్తత్వేన, తదభిధానస్యోపసంహారార్థత్వాభావాత్ । ఉపసంహారార్థత్వే చ, సర్వేఽప్యేకత్రాచ్యేరన్ । కిఞ్చ సర్వగుణోపసంహారాభావేఽపి "?Rఆనన్దాదయ: ప్రధానస్య' ఇత్యుక్తన్యాయేన మోక్షసమ్భవాత్, ఫలాన్తరస్య చ ముముక్షోరనపేక్షితత్వాత్, న కతర్వ్య ఏవ సర్వగుణోపాసంహార:, వైఫల్యాత్ । ఏతేన "?Rవిధిశేషవత్' ఇత్యుక్తవిహితత్వమపి పరాస్తమ్, వ్యర్థవిధేరనవధేయత్వాదితి । ఏవంచాగుణాభిధాస్యోపసంహారార్థత్వాభావాత్ప్రమాణాభావేన చ, సర్వగుణోపసంహార: కర్తవ్య ఇతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅధ్యానాయ' ఇత్యనేన విప్రకీర్ణగుణాధ్యయనస్య సదృశఫలసద్భావాత్తత్తద్గుణోక్తిరితి నానోక్తేర్గతిం వదతా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఫలసామ్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి-

?Rవిప్రకీర్ణాన్ గుణాన్ పిణ్డీకృత్యోపాసితుస్తత్సదృశఫలప్రాప్తేస్తథా ధ్యానార్థమేవ గుణానాముక్త్యుపపత్తే: ।। 8 ।।

?R।।విప్రకీర్ణేతి ।। నానాస్థానేషూక్తగుణానిత్యర్థ: పిణ్డీకృత్య ఏకజ్ఞానవిషయీకృత్య, తత్సదృశఫలప్రాప్తే: తదనుసారిముక్త్యానన్దాతిశయలక్షణఫలప్రాప్తేరిత్యర్థ: । తథా ధ్యానార్థమేవ పిణ్డీకృత్యోపాసనార్థమేవ, గుణానాం నానాస్థానేషూక్తిరిత్యనేన ప్రకారేణోపపత్తి: । నానాస్థానేషూక్తగుణానాముక్తేరిత్యర్థ: । విప్రకీర్ణగుణోపసంహర్తు: ఫలవిశేషసద్భావాత్తస్య దౌర్లభ్యాయ నానాస్థానేషూక్తిరితి భావ: । ఏవంచ నానాస్థానేషూక్తేరన్యథాసిద్ధేర్విఫలత్వస్యాసిద్ధేశ్చ,

?Rద్వివిధాయా అపి శఙ్కాయా నిరాసాదుక్త_ం ప్రమాణద్వయమపి సమర్థితం భవతీతి ప్రామాణికత్వాత్కర్తవ్య ఏవోపసంహార ఇతి స్థితమ్ I (అయం చ న్యాయ: "?Rఅధ్యానాయ' ఇత్యనేన సూచిత: I ఏకస్థానోక్త_గుణధ్యానేన మోక్షగతఫలవిశేషస్య సామ్యాభావాత్ I) II 8 II ఓం ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rఆనన్దాదయ: ప్రధానస్య' ఇతి, "?Rఆత్మశబ్దాచ్చ' ఇత్యుభయథోక్తయా, కిమానన్దాదయశ్చత్వారోఽపి సర్వముముక్షూపాస్యా:, ఉతాత్మత్వమేవేతి సన్దేహే, ఆత్మత్వమేవ

?Rసర్వముముక్షూపాస్యమితి పూర్వ: పక్ష:, చత్వారోప్యుపాస్యా ఏవేతి సిద్ధాన్త: I అత్ర ఆశుతేత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాశ్త్వాపరోక్ష్యాయానన్దాదీనామపి లోపేనాత్మేత్యేతావతా పూయర్తే ఆత్మశబ్దార్థవిశేషత్వాదానన్దాదీనామ్ II 9 II II నచాశ్త్వితి II ఆశ్త్వాపరోక్ష్యాయేత్యనేన, అనువ్యాఖ్యానే అపరోక్షజ్ఞానస్యేతి సమ్బన్ధ: ప్రదర్శితో భవతి I ఆనన్దాదీనామిత్యాదిపదేన, సత్యజ్ఞానయోర్గ్రహణమ్ I ఆత్మేత్యేతావతా పూర్యతే ఆత్మేత్యేవోపాసీతేతి సావధారణశ్రుతేరితి భావ: I ఏవంచానన్దాదీనాం లోపేనాత్మత్వస్యైవోపాసనేఽపరోక్షజ్ఞానస్యాశుతయా, "?Rఆనన్దాదయ: ప్రధానస్య' ఇత్యుక్త_బాధ ఇతి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ:, ఆనన్దాదిగుణోపాసనావిధాయకశ్రుత్యాదే: "?Rఆత్మైవ' ఇతి శ్రుతివిరోధం పరిహరతా "?Rఆత్మగృహీతి:' ఇత్యనేనానన్దాదిలోపేనాత్మత్వమాత్రోపాసనవిధాయకస్యాత్మేతి వాక్యస్య ఆశ్త్వపరోక్షసిద్ధయాదియుక్తి_యుక్త_త్వేన పూర్వపక్షప్రాబల్యసూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేష:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఆత్మశబ్దార్థేతి II ఆత్మశబ్దార్థ: ఆత్మత్వం, ఆనన్దాదీనామాత్మత్వే విశేషత్వం నామ, తత్ప్రభేదత్వమితి జ్ఞాతవ్యమ్ I నాయం శ్రౌత ఆత్మశబ్ద: స్వామిత్వమాత్రవాచక:, యేన తస్య సావధారణత్వేనానన్దాదిత్రయలోపేనాత్మత్వమేవోపాస్యం స్యాత్ I కిం త్వానన్దాదీనామపి వాచక: I తేషామాత్మత్వవిశేషత్వాత్ I తథాచ స్మృతి: I ఆనన్దానుభవత్వాచ్చ భణ్యతే I నిత్యత్వాచ్చ తథాత్మేతి' ఇతి I నచాశ్త్వాపరోక్ష్యసిద్ధిగుణలోభేన తల్లోప: కార్య ఇతి వాచ్యమ్ తథాత్వే, తేషాం సమ్పూర్ణమోక్షాభావాపత్తే: I "?Rనోత్క్రామన్తి కదాచన' ఇతి స్మృతే: I ఏవంచానన్దాదీనామాత్మశబ్దార్థవిశేషత్వాత్, "?Rఆత్మేత్యేవ' ఇత్యవధారణేఽపి నానన్దాదిచతుర్గుణోపాసనానియమభఙ్గ ఇతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఆత్మగృహీతి:' ఇత్యనేనోక్త_: I) ఓం అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, ఉపాస్యానుపాస్యగుణదర్శనాదాత్మశబ్దోక్తా_ గుణా: సర్వోపాస్యా న వేతి సన్దేహే, న సర్వోపాస్యా ఇతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వోపాస్యా ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rవిభ్రమ:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాత్మశబ్దో విభ్రమకర: గుణాధికానామధికారిణాం భగవద్గుణానధికాన్ప్రకాశయతీత్యవధారణత్వోపపత్తే: II 10 II

?R।। నచాత్మశబ్ద ఇతి ।। అయం భావ: । ఆనన్దాదీనాం త్రయాణాం గుణానామాత్మత్వేఽన్తర్భావాదాత్మశబ్దోక్త్యా ఏవ గుణా: సర్వోపాస్యా ఇతి యదుక్తమ్, తన్న । ఆనన్దాదీనామివ తదన్యేషామపి గుణానాం "?Rఆత్మవ్యాప్తేరాత్మశబ్ద: పరమస్య ప్రయుజ్యతే' ఇతి వచనాదాత్మత్వేఽన్తర్భావాత్ । యథా చాత్మశబ్ద: శ్రుతచతుర్గుణోపాసనస్య పుంసో విభ్రమకర ఏవ భవతి, నత్వేవముపాసనం కార్యమితి నిశ్చాయక: । నచాత్మశబ్దస్య సర్వగుణాభిధాయకత్వేఽపి తదుక్తం స్వయోగ్యమేవోపాస్యమితి వాచ్యమ్, తథాత్వే, "?Rఆత్మేత్యేవ' ఇత్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరావధారణవిరోధాపత్తేరితి । ఏవంచాత్మశబ్దేనైతావతో గుణా: ప్రతిపాద్యన్త ఇతి నిర్ణయాభావేన విభ్రమకరత్వాన్నాత్మశబ్దోక్త్యా: గుణా: సర్వోపాస్యా ఇతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, ఆత్మశబ్దేన సర్వగుణాన్తర్భావం వదతా "?Rఅన్వయాదితి చ' ఇత్యనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rగుణాధిక్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- గుణాధికానామితి ।। అధికా గుణా ఉపాస్యా యేషాం తే తథోక్తా: । అధికగుణోపాసకానామితి యావత్ । గుణైరధికానామితి వా తాత్పర్యం పూర్వవత్ । అధికారిణాం బ్రహ్మాదీనాం అనేన "?Rగుణాధిక్యమ్' ఇత్యనువ్యాఖ్యానే అధికారిణామితి సమ్బన్ధ: ప్రదర్శిత: । అన్యేషామల్పానేవ ప్రకాశయతీత్యర్థ: । ఇదముక్తం భవతి । యదుక్తమాత్మశబ్ద: సర్వగుణాభిధాయక:, తత్తథా స్యాదేవ । కిన్తు బహగుణోపాసకబ్రహ్మాదీన్ ప్రత్యేవ సర్వగుణాభిధాయకో న సవర్ాన్ప్రతి, తథానుభవాత్ । "?Rసర్వాన్గుణానామాత్మశబ్దో బ్రవీతి బ్రహ్మాదీనామితరేషాం న వేతి' శ్రుతేశ్చ । ఏవంచ సత్యాత్మేత్యేవేత్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరమవధారణమప్యుపపద్యతే । ఆత్మశబ్దస్య సర్వాన్ప్రతి సర్వగుణాభిధాయకత్వమఙ్గీకృత్య, తదుక్తం స్వయోగ్యమేవోపాస్యమిత్యఙ్గీకారే హి తద్విరోధ: స్యాత్, నచైవమితి । ఏవంచ చతుర్ముఖాద్యధికారిణాం గుణాధిక్యాద్యుక్తం తదుపాస్యగుణాభిధాయకత్వమాత్మశబ్దస్యేతి । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅయోగవ్యవచ్ఛేదపరావధారణాత్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 10 ।। ఓం కార్యాఖ్యానాదపూర్వం ఓం ।। ఇత్యత్ర, ధ్యేయభగవద్గుణానామలౌకికత్వోక్త్యా, లోకదృష్ట్యా చ కిం భగవద్గుణా: లౌకికా ఉతాలౌకికా ఇతి సన్దేహే, లౌకికా ఏవ ధ్యేయా ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅప్రాకృతి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rఅలౌకికగుణానామప్రతీతేర్లౌకికగుణాధ్యానే తదపాకృతిరేవ భవతీతి న మన్తవ్యమ్ లౌకికవిలక్షణా అత్త్యుత్తమా ఇతి ధ్యానస్యైవ

?Rప్రాధాన్యాత్ ।। 11 ।।

?R।। అలౌకికేతి ।। అప్రతీతే: అలౌకికగుణానాం పూర్వమననుభవేన, ధ్యానకాలే స్మృతిరూపప్రతీత్యభావాత్, తదపాకృతి: ధ్యానాభావ ఇత్యర్థ: । భవతి స్యాదిత్యర్థ: । ధ్యానం చావశ్యకమ్, అతో లౌకికా ఏవ ధ్యేయా ఇతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅపూర్వమ్' ఇత్యనేన సిద్ధాన్తే లౌకికగుణధ్యానోక్త్యా, పూర్వపక్షే లౌకికగుణధ్యానసూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వనే "?Rప్రధానస్య' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- లౌకికవిలక్షణా ఇతి ।। వైలక్షణ్యమేవాహ- అతీతి ।। ప్రాధాన్యాత్ అలౌకికమోక్షరూపకార్యజనకత్వేనేత్యర్థ: ।

తథాచోపాసనస్య స్వానుసారిఫలప్రదత్వనియమేనాలౌకికమోక్షార్థమలౌకికా ఏవ తే ధ్యేయా: I నచాప్రతీతిదోష:, ఇన్ద్రాదావివోపదేశేన ప్రతీత్యుపపత్తేరితి భావ: I తతశ్చ పూర్వపక్ష హేతోరసిసిద్ధిరిత్యవధేయమ్ I ఏవంచాలౌకికగుణధ్యానస్య ప్రధానతయాలౌకికా ఏవ ధ్యేయా ఇతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: సమస్తసూత్రేణ సూచిత: I) II 11 II ఓం సమాన ఏవం చాభేదాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, కృష్యాదిక్రియాసు స్వానుసారిఫలప్రదత్వతదభావదర్శనాత్, భగవద్గుణోపాసనం కిం స్వానుసారిఫలప్రదమ్, న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, స్వానుసారిఫలప్రదమితి సిద్ధాన్త: I "?Rలిఙ్గమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rబ్రహ్మణశ్చ బ్రహ్మణ్యాశ్చ స్థానైక్యం గుణతారతమ్యం చ యథా గుణోపసనం ముక్తా_వాధిక్యం న భవతీత్యత్ర లిఙ్గమ్ సమవిషమోపాసనాయుక్తే_రితి న మన్తవ్యమ్ I

?RII బ్రహ్మణ ఇతి II స్థానైక్యముభయోరపి, సాయుజ్యభాక్త్వాదితి భావ: I గుణై: ఆనన్దాదిభి:, తారతమ్యం చ లిఙ్గమిత్యన్వయ: I యథా గుణోపాసనం క్రియతే, తథా ముక్తా_వాధిక్యం న భవతీత్యత్ర, బ్రహ్మణీబ్రహ్మణోరుపాసనస్య తదభావాత్ I తయోరుపాసనం కిం సమం విషమం వా స్యాత్ I న హి ఫలం తాదృశం స్థానైక్యస్య గుణతారతమ్యస్య సద్భావేన ఫలస్య సమవిషమత్వాదిత్యర్థ: I నను, ఫలవదుపాసనమపి సమవిషమమేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ-సమవిషమేతి II గుణక్రియయో: సామ్యే, వైషమ్యాయోగేన, వైషమ్యే చ, సామ్యాయోగేన, తయోర్విరోధాదితి భావ: I ఏవంచ బ్రహ్మణీబ్రహ్మణో: స్థానైక్యగుణతారతమ్యరూపలిఙ్గాదన్యేషామపి యథోపాసనం ముక్తౌ_ ఫలమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: స్థానైక్యస్య గుణతారతమ్యస్య చ క్రియాసఙ్కోచద్వారా సమవిషమోపాసనసాధ్యత్వం వదతా "?Rసమాన ఏవం చాభేదాత్' ఇత్యనేన సూత్రేణ సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rయథాశక్తి_క్రియా' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rయథాశక్తి_స్మృతాన్ ధాత్రా గుణాన్విష్ణో: సరస్వతీ I స్మరేత్త్రైవిక్రమాద్యాంస్తు నిత్యవిక్రాన్తిపూర్వకై: I కదాచిల్లోపయేద్దేవీ స్థానైక్యం న గురైస్తత: I సామ్యం తయోర్యథా విష్ణోర్గుణోపాసా ఫలం భవేదిత్యధ్యాత్మవచనాద్యథాశక్తి_క్రియా దేవ్యా: II 12 II

?RII యథాశక్తీ_తి II యతో దేవీ సరస్వతీ, ధతాత్రా స్మృతాన్ ధ్యాతాన్ విష్ణో: గుణాన్ నిత్యవిక్రాన్తిపూర్వకై: సామాన్యక్రియాభి: సహ యథాశక్తి_ స్మరేత్, త్రైవిక్రమాన్యాన్ క్రియాశేషాన్ తు, త్రైవిక్రమత్వాద్యశేషాకారేణ కదాచిల్లోపయేత్, న స్మరేత్, తతశ్చ తయో: ధాతృసరస్వత్యో: స్థానైక్యం గుణైర్న సామ్యం యతోऽతో యథాశక్తి_ విష్ణోర్గుణోపాసనా ధర్మోపాసా, తథా ఫలం భవేదితి యోజనా I యథాశక్తి_క్రియా దేవా ఇత్యేనేనోదాహృతవచనగతయథాశక్తీ_త్యస్య నిత్యవిక్రాన్తిపూర్వకైరిత్యనేన సూచితో భవతి I దేవ్యా క్రియా యతాద్యక్తి_ ఉపాస్యా, సామాన్యక్రియోపసంహార ఏవ కర్తవ్యో న

త్రివిక్రమత్వాదివిశేషక్రియోపసంహార: । సర్వగుణోపసంహారస్తూభయో: సిద్ధ ఏవ । అతో భిన్నవిషయత్వేన సమవిషమోపాసనస్య విరోధాభావేన యుక్త_త్వాల్లిఙ్గపదోక్త_పూర్వపక్షహేతోరన్యథాసిద్ధత్వేన, యుక్త_మేవ యథాగుణోపాసనం ముక్తా_వాధిక్యం భవతీత్యేతదితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rసమాన ఏవం చ' ఇత్యనేన సూచితో భవతి ।) ।। 12 ।। ఓం న వా విశేషాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, సర్వోపాస్యానుపాస్యగుణదర్శనాదాత్మశబ్దోక్త_గుణా: సర్వోపాస్యా న వేతి సన్దేహే, న సర్వోపాస్యా ఇతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వోపాస్యా ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅనవస్థా" ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాత్మశబ్దేనాస్య పురుషస్యైతావన్తో గుణా ఉచ్యన్త ఇతి వ్యవస్థిత్యభావ: యస్య యావన్తోఽర్థా యుగపద్ధయాతుం శక్యన్తే, తస్య తావన్త ఇతి సన్దే: ।। 13 ।।

?R।। నచాత్మశబ్దేనేతి ।। నాత్మశబ్దోక్త_గుణా: సర్వోపాస్యా: ఆత్మశబ్దస్య సర్వగుణాభిధాయకత్వాత్ । సర్వగుణోపాసనే చ, సర్వేషాం యోగ్యతాభావాత్ । నను, "?Rఅన్వయాదితి చేత్ స్యాదవధాణాత్' ఇత్యత్రాత్మశబ్ద ఉత్తమాధికారిణ: ప్రత్యేవ సర్వగుణాభిధాయక ఇతి నిణర్ీతత్వాత్కథం పూర్వపక్షోత్థానమిత్యత ఉక్త_మ్- అస్యేత్యాది ।। యద్యప్యుక్త_మాత్మశబ్ద ఉత్తమాధికారిణ: ప్రత్యేవ సర్వగుణాభిధాయకో న సర్వాన్ ప్రతీతి । తథాప్యస్య పురుషస్యైతావన్తో గుణా: ఆత్మశబ్దేనోచ్యన్త ఇతి ప్రాతిస్వికనియమనరూపవ్యవస్థితిర్నాస్తీత్యుత్పత్తివైశద్యావైశద్యానుసారేణ బహ్వల్పగుణాభిధాయకత్వసమ్భవాదిత్యర్థ: । ఏవంచ వ్యవస్థిత్యభావాదాత్మశబ్దోక్త_గుణానాం సర్వోపాస్యత్వాభావ ఇతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rనవ' ఇత్యనేన

?Rసర్వగుణగృహీతినిషేధాఙ్గీకారసూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన, "?Rసన్ది:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- యస్య యావన్త ఇతి ।। అర్థా: గుణా:, ధ్యాతుం శక్యన్తే ధ్యానకాలే ప్రతీయన్త ఇత్యర్థ: । తావన్తో ధ్యాతవ్యా: । సన్దే: అభిసన్దే: । ఏవంచాత్మశబ్దేన గుణప్రతీతేరేవమేవ వివక్షితత్వాదయోగ్యప్రతీతేర్శ్చోపాసనానుపయోగిత్వాదుక్త_ం యుక్త_మితి భావ: । (అయంచ న్యాయో యస్య యావన్తో గుణా యుగపత్ప్రతీయన్త ఇత్యేవంరూపాద్విశేషాత్తస్య తావతో గుణాన్ప్రతిపాదయతీతి ఇదమేవాత్మశబ్దేన గుణాభిధానమభిసంహితమితి వదతా "?Rవిశేషాత్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 13 ।। ఓం సమ్భృతిద్యువ్యాప్త్యపి చాత: ఓం ।। ఇత్యత్ర, పూర్వోక్త_సన్దేహబీజాత్ "?Rఉక్షా సద్యావాపృథివీ బిభర్తి, ఏష హి సర్వేషు లేకేషు భాతి' ఇత్యాదౌ ప్రతీతభగవద్గుణాన్తర్గతసమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ కిం సర్వముముక్షూపాస్యా న వేతి సన్దేహే, సర్వముముక్షూపాస్యేతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rవిశేషత:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ముముక్షవ ఇవ ఇత్యవిశేషాద్భరణస్య ద్యుతేశ్చ సర్వేషామపేక్షితత్వాచ్చ సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ అపి సామాన్యే సత్యో జ్ఞానం పరమానన్దరూప ఆత్మేత్యేవం నిత్యదోపాసనం స్యాత్ । నాన్యత్కిం చిత్సముపాసీత ధీర: సర్వైర్గుణైర్దేవగణా ఉపాసతే । గుణ్యాకారస్మృతేరేవ ద్యుతిమాత్రం ప్రతీయతే ।

?R।। నచ ముముక్షవ ఇతి ।। ముముక్షవ ఇవ ఇత్యవిశేషాత్ ముముక్షుత్వవిశేషాత్ ముముక్షుత్వసామ్యాదితి యావత్ । నను, సమ్భృత్యాద్యుపాసనేఽప్యానన్దాద్యుపాసనమాత్రేణైవాపేక్షితమోక్షసమ్భవాన్న ముముక్షుత్వోపపత్తిరిత్యత ఉక్త్తమ్ - భరణస్యేతి ।। "?Rమోక్ష:' ఇతి శేష: । భరణస్య స్వాధమభరణస్యేత్యర్థ: । ఫలస్యోపాసనానుసారిత్వనియమాదితి భావ: । అనేన భరణద్యుత్యపేక్షావన్త ఇత్యవిశేషాదిత్యవిశేషితేతి ప్రకారాన్తరేణ వివృతమితి జ్ఞాతవ్యమ్ । ఏవంచ ముముక్షుఫలాపేక్షితత్వయోరవిశేషాత్సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ అపి సర్వోపాస్యే ఇతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: అత ఏవ యోగ్యతావిశేషాదేవ ఉపాసనానియమేన ముముక్షుత్వావిశేషాదితి వదతావధారణార్థకచశబ్దసహితేన అత ఇత్యనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rప్రమాణబలమ్' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- సత్యో జ్ఞానమితి ।। అన్యత్ సమ్భృత్యాది, తర్హి "?Rఉక్షా స ద్యావా' ఇత్యాదేర్వైయర్థ్యమత ఉక్త్తమ్- సర్వైరితి ।। బహుభిరిత్యర్థ: తర్హి అపేక్షితభరణద్యుత్యప్రాప్తిర్ముక్త్తానామిత్యత ఆహ- గుణ్యాకారస్మృతేరితి ।। మాత్రపదవ్యావర్త్యమాహ-

?Rన వ్యాప్తిర్జగదస్మృత్యా నానాశక్తిర్యతో మతా । దేవానాం యుగపజ్జ్ఞానం మనుష్యాణాం తథా న తు । పర్యాయేణైవ సత్యా: స్యుర్నైవాన్యేషాం కథఞ్చనేత్యాదిప్రమాణబలాత్ ।। 14 ।। క్వచిద్బహుగుణా: క్వచిదల్పగుణా: శ్రుతిష్వేవోచ్యన్త ఇత్యుపసంహారస్య అప్రయోజనతేతి న వాచ్యమ్ ।

?R।। న వ్యాప్తిరితి ।। ప్రతీయత ఇతి సమ్బన్ధ: । తత్ర హేతుమాహ- జగదస్మృత్యేతి ।। జగత ఏవ ద్యువ్యాప్తికర్మత్వాదితి భావ: । జగత్స్మృత్యాభావోఽపి కుత ఇత్యత ఆహ- నానాశక్త్తిరితి ।। తదేవ వివృణోతి- దేవానామితి ।। జ్ఞానసమ్భృత్యాదీనామ్ । తథా యుగపత్ కిన్తు పర్యాయేణ క్రమేణైవ, సత్యా: ప్రమితా: । యుగపత్రప్రతీత స్యైవ ధ్యేయత్వాత్ । అన్యేషాం అధికారిణాం, అత్ర యోగ్యతైవ ఉపాస్తినియమప్రయోజికా, న ఫలాపేక్షేత్యవిశేషితేతి పూర్వపక్షహేతోరప్రయోజకత్వముదాహరణప్రమాణబాధితత్వం చాభిప్రేతమితి జ్ఞాతవ్యమ్ । ఏవంచ, "?Rసత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇత్యాదిప్రమాణబలాత్సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ న సర్వోపాస్యే ఇతి నోక్త్తనియమభఙ్గ ఇతి భావ: । (అయం చ న్యాయో భాష్యన్యాయవివరణోదాహృతప్రమాణబలావగతయోగ్యావిశేషాదిత్యర్థకేన అత ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 14 ।। ఓం పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాన్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, కర్తవ్యాకర్తవ్యక్రియాదర్శనాత్సార్వత్రికగుణోపసంహార: కర్తవ్యో న వేతి సన్దేహే, న సర్వతో

గుణోపసంహార:, కర్తవ్య ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rఅప్రయోజనతా' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- క్వచిదితి II క్వచిత్ విద్యాయాం, శ్రుతిష్వేవేత్యనేన సమ్బన్ధ: I అప్రయోజనతేత్యనన్తరం "?Rన సర్వత్రో గుణోపసంహార: కార్య:' ఇతి శేష: I నను స్వయోగ్యగుణోపాసనాయ సర్వత ఉపసంహారస్య కర్తవ్యత్వాత్, కథమప్రయోజనత్వమిత్యత ఉక్త_మ్- క్వచిదితి II తథాచ యే బహుగుణోపాస్తియోగ్యా:, తేషాం బహుగుణాభిధాయకైకవిద్యయా, యే చాల్పగుణోపాస్తియోగ్యాస్తేషామల్పగుణాభిధాయకైకవిద్యయోపాస్తిసమ్భవాత్, సార్వత్రికగుణోపసంహారమన్తరేణాపి, స్వయోగ్యగుణోపాసనం సమ్భవతీతి భావ: I) ఏవంచోపసంహారస్యాప్రయోజనతయా న సర్వపరిజ్ఞానోపయోగ ఇతి నేత్యాశయ: I (అయం చ న్యాయ: సర్వగుణప్రతిపాదకవిద్యాం నిషేధతా సూత్రేణ సర్వగుణప్రతిపాదకవిద్యాపూర్వపక్షిణోఽభిమతేతి సూచనేనైతద్విద్యాపరిజ్ఞానేనైవ సర్వగుణోపాసనోపపత్తౌ తత్రతత్రోక్త_గుణోపసంహారస్యాప్రయోజనతేతి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅనుక్తి_:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rగుణా: సర్వే బ్రహ్మణైవ హ్యుపాస్యా నాన్యైర్ధ్రువై: కిము సర్వైమర్ను ష్యైరిత్యాదిశ్రుతే: I సర్వగుణోపాసకస్యాప్యధికారిణోఽభావాదేకత్రాపృథక్సర్వగుణానుక్తే_శ్చ బలాదుపసంహారానతే: II 15 II

?R II గుణా ఇతి II అవధారణవ్యావర్త్యప్రదర్శనార్థం నాన్యైరితి శ్రుతిశేషోదాహరణమ్ I ననూక్త_సర్వగుణోపాసకస్యాపి సర్వగుణాభిధాయకైకైకవిద్యాభిరేవోపాస్తి: సమ్భవతీతి తత్రాహ- ఏకత్రేతి II నను తర్హ్యేకస్యామేవ విద్యాయాం సర్వగుణానుక్తే_రస్తు చతుర్ముఖస్య సర్వగుణోపసంహార: I అన్యేషాం మహదల్పగుణాభిధాయకైకవిద్యాభిరేవోపాస్తిసమ్భవాత్సర్వత ఉపసంహారో వ్యర్థ ఇత్యత ఉక్త_మ్- అపృథగితి II సఙ్ఖయాసామ్యసమ్భవేఽప్యపృథక్ ఏకస్యామేవ విద్యాయాం సర్వగుణానుక్తి_రిత్యుభయాన్యథానుపపత్తిరూపాద్బలాదిత్యర్థ: I సర్వత ఉపసంహారస్య అనతే: ప్రాప్తే:, ఏవం చాన్యథానుపపత్త్యా సర్వగుణోపసంహారస్యానతేస్తదర్థం సర్వగుణోపసంహారజ్ఞానోపయోగ ఇతి భావ: I (అయం చ న్యాయ ఏతేనైవ సూత్రేణ సూచిత: I) II 15 II ఓం వేద్యాద్యర్థభేదాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, ఉపాస్యానుపాస్యభగవద్గుణదర్శనాత్, "?Rఅగ్నే త్వచం యాతుధానస్య భిన్ధి', "?Rతం ప్రత్యఞ్చమర్చిషావిద్ధయమర్మన్', "?Rపరా ృణు హి తపసా యాతుధానాన్' ఇత్యాదౌ శ్రుతా వేధాదయో భగవద్గుణా: సర్వోపాస్యా న వేతి సన్దేహే, సవర్ోపాస్యా ఇతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: I ఏతదధికరణసమ్బన్ధిత్వేన పృథక్పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయవివరణమేతదధికరణస్య "?Rసమ్భృతి:' ఇత్యధికరణసమానయోగక్షేమత్వాత్తత్సమ్బన్ధితయా వివృతయోరవిశేషితాప్రమాణబలరూపపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయయోరేతదధికరణసమ్బన్ధోఽపి జ్ఞాతుం శక్యత ఇత్యభిప్రేత్యేవధేయమ్ I ఏవంచ తత్ర పూర్వపక్షన్యాయవివరణే,

"?Rద్యుతేశ్చ' ఇతి చశబ్దో న కేవలం సముచ్చయార్థ: కిన్తు, అనుక్త_వేధాదిసముచ్చయార్థశ్చేతి I సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిశబ్దౌ వేధాద్యుపలక్షకావితి వ్యాఖ్యేయమ్ I ఏవంచ ఫలాపేక్షితత్వావిశేషాద్వేధాది సర్వోపాస్యమితి పూర్వపక్షఫలమ్ I అత ఏవోక్త_ం తత్వప్రకాశికాయామ్, తస్య చ సర్వసజ్జనాపేక్షితత్వాదితి I (అత్ర "?Rవేధాత్' ఇత్యనేన వేధాదిసర్వోపాస్యమితి పూర్వపక్షసూచనాత్ దుష్టనిగ్రహస్య సవర్స్వజ్జనాపేక్షితత్వవిలక్షణావిశేషితా పూర్వపక్షన్యాయ: సూచిత: I) సిద్ధాన్తే తు, "?Rభిన్ధి విద్ధి శ్రృణు హి' ఇతి భాష్యోదాహృతప్రమాణసఙ్గ్రహాయేత్యాదిప్రమాణబలాదితి ఆదిపదప్రయోగ: I ఏవంచ ప్రమాణబలాద్వేధాది న సర్వోపాస్యమితి సిద్ధాన్తఫలమ్ I (అత్ర, "?Rఅర్థభేదాత్' ఇత్యనేన భాష్యోదాహృతప్రమాణబలేన వేధాద్యుపాసనాజనితఫలస్య యత్యాద్యయోగ్యత్వాద్వేధాది న సర్వోపాస్యమితి ప్రమాణబలరూప: సిద్ధాన్తన్యాయ: సూచిత: I యద్వా, "?Rవేధాత్' ఇత్యనేన వేధాద్యుపాసనానిషేధం కుర్వతా వేధాదికం సర్వాపేక్షితత్వాద్విహితత్వాదుపాస్యం, సర్వాపేక్షితస్యాప్యనుపాసనే, తథాభూతానన్దాదయో నోపాస్యా ఇత్యతిప్రసఙ్గపూర్వపక్షన్యాయ: సూచిత: I అత ఏవోక్త_ం తత్వప్రకాశికాయాం, "?Rశ్రుతిస్మృత్యోర్విధానాచ్చ' ఇతి I అర్థభేదాదిత్యనేన ఫలవైలక్షణ్యాత్కారణాత్, వేధాది నోపాస్యమితి ఫలవైలక్షణ్యలక్షణం కారణం, సిద్ధాన్తన్యాయ: సూచిత: I) II 16 II ఓం హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్తుత్యుపగానవత్తదుక్త_మ్ ఓం II ఇత్యత్ర, ప్రాప్తకాలత్వక్రియాన్తరశ్రుతిభ్యాం భగవదుపాసనాం ముక్తై_న క్రియతే నవేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, క్రియత ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rఅతిప్రసఙ్గ:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ముక్తా_వుపాసనాభావే ఫలాదికమపి స్యాదిత్యతిప్రసఙ్గ: ఉపాసనాయా: సంస్కారాఖ్యకారణస్య సత్వాత్ I న హీయతే యత్ర గత్వా యత్ర గత్వా న వర్ధత ఇత్యవృద్ధిప్రమాణభావాచ్చ II 17 II

?RII నచ ముక్తా_వితి II ఆదిపదేనాపూర్ణతాదిగ్రహణమ్ I కిం ముక్తై_నోపాసనా విహితా వా క్రియతే, ఉతావిహితా వా, నోభావపి వికల్పౌ, ఫలప్రాప్తిప్రసఙ్గాత్ I తథాచాపూర్ణతాప్రాప్తే: I కిం చాద్యే విధబద్ధత్వేన ముక్తే_: సంసారసమానధర్మత్వప్రాప్తే: I ద్వితీయే, అవిహితత్వాదేవ కరణానుపపత్తి: I ఏవం చాతిప్రసఙ్గాన్న ముక్తా_వుపాసనం కార్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rసామ్పరాయే కర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే' ఇత్యనేన సూచిత: I విధిబన్ధవత్త్వాభావేఽపి, ఫలార్థముపాసనం స్యాదితి శఙ్కాపరిహారకేణోపాసనాసద్భావే ఫలం స్యాదితి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకారణమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఉపాసనాయా ఇతి II తథాచావిహితైవ ముక్తై_నాపాసనా క్రియతే I నచైవం కారణానుపపత్తి:, ప్రాక్కృప్తోపాసనసంస్కారాదేవ తత్కారణోపపత్తేరిత్యర్థ: I అత్ర, సంస్కార: స్వభావవిశేష ఏవ, నతు అనుభవజన్య: స్మృతిజనకో గుణ: I తేషు తదభావాదితి జ్ఞాతవ్యమ్ I ఏవముత్తరత్రాపి I నను ముక్తా_వుపాసనాభావే, ఫలం స్యాదిత్యుక్త_మేవేత్యత ఆహ- న హీయత ఇతి II

ఫలాభావస్యైవ ప్రకృతోపయోగాదవృద్ధీత్యేవోక్త్మ్ I ఫలరూపైవ సోపాసనా, నతు సాధనరూపేతి భావ: నతు కుత: ఫలాభావమఙ్గీకృత్య, తదీయోపాసనస్య సంస్కారబన్ధనత్వం కల్పనీయమ్ I కిన్తు ముక్తౌ తదాతదా ప్రాప్తానిష్యపరిహారార్థమానన్దాభివృద్ధయథర్ంం వా కిం న స్యాదిత్యత ఆహ- న హీయత ఇతి II అవృద్ధీత్యుపలక్షణమ్, అహానీత్యపి గ్రాహ్యమ్ I అత్ర పూర్వపక్షే ఆపాదకస్యాన్యథాసిద్ధిరుక్తా భవతి I ఏవంచ ఫలాభావేఽపి, సంస్కారాఖ్యకారణసద్భావాదుపాసనం ముక్తౌ సమ్భవతీతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rకుశాచ్ఛన్దస్తుత్యుపగానవత్' ఇత్యనేన సంస్కారవశాదిచ్ఛయైవోపాసనాదికరణోక్త్యా సూచిత: I) II 17 II ఓం ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, కరణాకరణయోర్విరోధాన్ముక్తా: కిముపాసనావన్నియమేన కర్మ కుర్వన్తి, న వేతి సన్దేహే, నియమేన కుర్వన్తీతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rఅదూరసంశ్రయ:' ఇత్యుక్త పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ కర్మకరణశక్తేరప్యదూరత్వాత్తత్సంశ్రయనియమ: ఉపాసనాఖ్యే కాయర్ే నిత్యకృతిసంస్కారో న తథా కర్మణీతి కార్యవైశేష్యాత్ II 18 II

?RII నచేతి II అపిపదేన, శక్తిసద్భావేఽపి, కర్మకరణనియమాభావే ఉపాసనస్యాపి నియమో న స్యాదవిశేషాదితి విపక్షే బాధకం సూచితమ్ I అదూరత్వాత్ సన్నిహితత్వాత్, సద్భావాదితి యావత్ I తత్సంశ్రయ: కర్మకారణమ్, బుద్ధయా వివేకేన తచ్ఛబ్దేన కర్మణ: పరామర్శాత్ I ఏవంచ కర్మకరణశక్తైరదూరత్వాత్కర్మాపి నియమేన కర్తవ్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఛన్దత ఉభయవిరోధాత్' ఇత్యనేన కర్మణి నియమాభావోక్త్యా, కర్మకరణశక్తేరప్యదూరత్వాత్తత్సంశ్రయనియమ ఇతి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన, "?Rకార్యవైశేష్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఉపాసనాఖ్యేతి II నిత్యకృతిసంస్కార ఇతి సదాకరణేన సంస్కార ఇత్యర్థ: I తథాచ న ముక్తా: కిమనేన కర్మ కుర్వన్తి, కర్మణి నిత్యకరణేన సంస్కారాభావాత్ I నచైవముపాసనాయామపి నియమో న స్యాదితి వాచ్యమ్ I ఉపాసనాఖ్యకార్యే నిత్యకృతసంస్కారస్య సత్త్వాదిత్యర్థ: I అనేనాదూరత్వస్యాప్రయోజకత్వముక్తం భవతి I ఏవంచ కాయర్యోరుపాసనాకర్మణో: సంస్కారాఖ్యకారణసత్త్వాసత్త్వరూపవైశేష్యాన్న కర్మనియమ ఇతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rతల్లక్షణార్థోపలబ్దే:' ఇత్యనేన కర్మణో విశేషహేత్వభావే సతి ప్రాప్తఫలత్వాదుపాసనస్య సద్భావాదితి వదతా సూచిత: I యద్వా, "?Rఉభయావిరోధాత్' ఇత్యనేన కర్మకరణాకరణయోర్విరోధాభావాదితి వదతోపాసనాకరణే విరోధోఽస్తీతి సూచనాన్నిత్యజ్ఞానస్వరూపత్వాదికాయర్వైశేష్యం సూచితమ్ I) II 18 II ఓం అనియమ: సర్వేషామవిరోధాచ్ఛబ్దానుమానాభ్యామ్ ఓం II ఇత్యత్ర, జ్ఞానాదేస్తత్సాధకప్రాప్యత్వాప్రాప్యత్వరూపదర్శనాన్మోక్షరూపం ఫలం కిం అనియమేన సర్వజ్ఞానిప్రాప్యముత కేషాఞ్చిత్ప్రాప్యం కేషాఞ్చిన్నేతి నియమ ఇతి సన్దేహే, కేషాఞ్చిదేవేతి నియమ ఇతి పూర్వ: పక్ష:, అనియమేన సర్వజ్ఞానిప్రాప్యమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర,

"?Rవిశిష్యకారణమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాయోగ్యతాఖ్యవిశిష్యకారణాజ్ఞానిష్వపి కేషాఞ్చిన్మోక్షో న భవతీతి నియమ: జ్ఞానినాం మోక్షం దదాత్యేవేశ్వర: స్వభావాత్ ।

?R।। నచాయోగ్యతాఖ్యేతి ।। అయోగ్యతాయా ఆగన్తుకజ్ఞానాపేక్షయా ప్రాబల్యద్యోతనార్థం విశిష్యేత్యుక్త_మ్ । ఏవంచ జ్ఞానిష్వపి కేషాఞ్చిన్మోక్ష ఇతి న ని:శఙ్కముపాసనం కార్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యయ: సర్వేషామపి గుణోపసంహారయోగ్యతాఙ్గీకారే, ప్రమాణవిరోధాభావాదితి వదతా "?Rవిరోధాత్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rస్వభావ:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి- జ్ఞానినామితి ।। దదాత్యేవేత్యవశబ్దేనానియమం సూచయతి । ప్రసన్నో హీశ్వరో మోక్షస్య చరమకారణమ్, "?Rయస్య ప్రసాదాత్' ఇతి శ్రుతే: । ఈశ్వరప్రసాదశ్చాపరోక్షజ్ఞానేనైవ, ఈశ్వరస్య జ్ఞానిప్రియత్వస్వభావాత్ । "?Rప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమ్' ఇతి శ్రుతే: । తథాచ సర్వేషామప్యపరోక్షజ్ఞానినామీశ్వరప్రసాదరూపచరమకారణసద్భావాత్, మోక్షో భవత్యేవేతి భావ: । నన్వీశ్వరోఽప్యయోగ్యానాం జ్ఞానినాం కథం మోక్షం దద్యాత్, వైషమ్యాద్యాపత్తేరిత్యత ఆహ-

?Rఅయోగ్యానాం జ్ఞానస్యైవోత్పత్త్యనుపపత్తే: ।। 19 ।। నచ ప్రయత్నానుసారిణో ముక్తా_వాధికారికానన్దాదయ: ।

?R।। అయోగ్యానామితి ।। "?Rస్వభావాత్' ఇత్యస్యాత్రాపి సమ్బన్ధ: । అనేన, విశిష్యకారణమితి పూర్వపక్షహేతోరసిద్ధిరుక్తా_ భవతి । ఏవంచేశ్వర: స్వభావాత్ సర్వేషాం జ్ఞానినాం మోక్షం దదాతీతి ని:శఙ్కముపాసనం కతర్వ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతస్మాదాహు: సృతిహేతి' ఇతి ఈశ్వరస్య ముక్తి_దానస్వభావప్రతిపాదకశ్రుతిగ్రాహకేణ శబ్దపదేన సూచిత: । "?Rసృతిహేతి' ఇత్యస్య తాచ్ఛీలికక్విబన్తత్వాత్ ।) ।। 19 ।। ఓం యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ఉపాసనాయా అధికారినియమోక్తయా, లౌకికక్రియాయాం చ తదదృష్ట్యయా బ్రహ్మోపాస్తిమన్త ఉపాసనాధికారనియతిమన్తో న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, అధికారనియతిమన్త ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rచేష్ట్యా' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ ప్రయత్నే నేతి ।। అనేన చేష్ట్యాశబ్ద: ప్రయత్నపర ఇతి వ్యాఖ్యాతవ్యమ్ । తథాచ నోపాస్తిమన్తోఽధికారనియతిమన్త: । తత్ర ప్రమాణాభావాత్ । నను "?Rవృద్ధిహ్రాసభాక్తవమ్' ఇత్యుక్త_రీత్యా ముక్తి_గతానన్దతారతమ్యస్యైవ సాధనతారతమ్యే ప్రమాణత్వేన, కథం తదభావ ఇత్యత ఉక్త_మ్- ప్రయత్నానుసారిణ ఇతి ।। స్యాదేతదేవం, యద్యధికారిణాం బ్రహ్మాదీనాం ముక్తా_వానన్దాదయోఽధికా: స్యు: । నచైవమ్ । తేషాముపాసనాదిప్రయత్నానుసారేణైవాన్యథాసిద్ధత్వాదితి భావ: । ఏవంచ

చేష్ట్యానుసారేణానన్దాదితారతమ్యోపపత్తేరధికారినియమాభావాత్ "?Rప్రాప్తేశ్చ సమఞ్జసమ్' ఇత్యుక్త_మితి నేత్యాశయ: I (అయం చ న్యాయో "?Rయావదధికారమ్' ఇత్యనేన, అధికారానుసారేణైవానన్దాదీనాం స్థితిర్న ప్రయత్నానుసారేణేతి ప్రయత్నస్యాప్రయోజకత్వసూచనాత్సూచిత: I) "?Rవస్తుదూషణమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం సఙ్గమయితుమాహ-

?Rఅధికారానుసారిత్వాత్ప్రయత్నస్య కథం చిదధికే యత్నే తత్సాధనాదివస్తూనాం దూషణప్రాప్తే: I స్వాధికారాధికో యత్న: ప్రాయశో నోపపద్యతే I కథం చిదధికే యత్నే దోష: కశ్చిత్సమాపతేదితి వచనాచ్చ II 20 II న చైకస్మాదేకో విశిష్యో దృష్య ఏవేతి ప్రాణాద్విశిష్యజీవాభావే దృష్యవైరూప్యమితి దోష: I

?RII అధికారేతి II తతశ్చాధికారినియమానభ్యుపగమే, ప్రయత్నస్యైవాసిద్ధేర్న తదనుసారిత్వే ముక్తా_వానన్దతారతమ్యస్యాన్యథాసిద్ధిరిత్యర్థ: I నను స్వాధికారాపేక్షయాధికోపాసనాదేర్దర్శనాత్, కథమేతదిత్యత: సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- కథఞ్చిదితి II అత్ర ప్రమాణమాహ- స్వాధికారేతి II ఏవంచాధికారాధికప్రయత్నే, వస్తుదూషణాదుపాసనాధికారనియమసద్భావాదుక్త_ం యుక్త_మిత్యర్థ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఆధికారికాణామ్' ఇత్యనేన, అధికారాధికప్రయత్నరాహిత్యం సూచితమ్ I తచ్చాధికప్రయత్నాకరణేన వా కృతస్య దూషణాద్వా సమ్భవతీతి సూచిత: I) II 20 II ఓం ఇయదామననాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, అనుక్తే_ర్వస్తువిద్యమానత్వావిద్యమానత్వసాధారణ్యదర్శనాదుపాసనాధికారిణ: కిం ప్రమాణావసానా నవేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, ప్రమాణావసానా ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rదృష్యవైరూప్యమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయమర్థాత్తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచైకస్మాదితి II ప్రాణాద్విశిష్యస్య లక్ష్మ్యాదే: సిద్ధాన్తినాప్యఙ్గీకారాజ్జీవేత్యుక్త_మ్ I తేన చ తస్యాధికారసూచనేన పూర్వపక్ష్యభిమతసిద్ధి: I అత్రైతత్తర్కానుగృహీతమనుమానమ్ I ప్రాణ:, స్వోత్తరాధికారిక:, జీవత్వాత్, నామాదివదితి జ్ఞాతవ్యమ్ I ఏవంచ ప్రాణాదుత్తమాధికార్యభావే దృష్యవైరూప్యాత్ ప్రాణాదుత్తమసద్భావాత్ ప్రాణ ఏవ సర్వగుణోపాస్తియోగ్య ఇత్యయుక్త_మితి నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: "?Rఅన్తరాభూతగ్రామవత్' ఇత్యనేన భూతసమూహే ఏకస్మాదేకస్యాధికస్య దృష్యత్వాత్, ప్రాణాదధికస్యాభావే దృష్యవిరోధ: స్యాదితి వదతోక్త_: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rప్రతిక్రియావిరోధ:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rయ: సర్వమవజానీయాదృతే దేవం నారాయణం దేవీం చ పరమాం శ్రియమ్ I స ప్రాణానవరుధ్యేమం మన్త్రమావర్తయీత I ఆత్మా దేవానాం భువనస్య గర్భో యథావశం చరతి దేవ ఏష: I ఘోషా ఇదస్య శృణ్విరే న రూపం తస్మై వాతాయ హవిషా విధేమేతి I స హ్యేషాం భూతానాం వరిష్ఠో న హ్యేతస్మాత్కశ్చనోపరి వినా దేవం నారాయణం దేవీం చ పరమాం శ్రియమితి ప్రతిక్రియావిధానాదివిరోధాత్ II 21 II

?R।। యః సర్వమితి ।। సర్వం ప్రాణసహితమ్, సః వాతావజ్ఞాకర్తా, ప్రాణానవరుధ్య ప్రాణాయామం కృత్వా, మన్త్రమావర్తయీత, వతావజ్ఞాప్రతిక్రియాత్వేన దేవానాం ఆత్మా స్వామీ, భువనస్య గర్భః గర్భ ఇవాన్తర్గతః, యథావశం యథేష్యమ్, ఇయదేవ ృణ్విరే శ్రూయన్తే, రూపం ప్రతిమా, "?Rన దృశ్యతే' ఇతి శేషః । య ఏష చరతి । యస్యాస్య రథఘోషా ఏవ అశరీరవాగ్రూపాః శ్రూయన్తే, న రూపం దృశ్యతే, తస్మా ఇత్యర్థః । కుతో వాతావజ్ఞాప్రతిక్రియాత్వేనైవైతన్మన్త్రజపకరణమిత్యత ఉక్త్మ్- స హ్యేషామితి ।। వరిష్ఠత్వే హేతుః । న హ్యేతస్మాదితి ।। కఞ్చనేతి అస్యాపవాదః । విధానాదేవమితి ।। విధానాదిత్యాదిపదేన, "?Rప్రాణో వా వ సర్వేభ్యో భూయాత్' ఇత్యాదిశ్రుతిగ్రహణమ్ । అనేన, "?Rప్రతిక్రియావిరోధాశ్చ' ఇత్యనువ్యాఖ్యానగతశ్చశబ్దార్థ ఉక్తో్ భవతి । తథాచోక్తా్నుమానస్య బాధితవిషయత్వముక్త్ం భవతి । తథాచోక్తా్నుమానస్య బాధితవిషయత్వముక్త్ం భవతి । ఏవంచ, ప్రతిక్రియావిధానాదివిరోధాత్, ప్రాణ ఏవ సర్వాధికాయుత్తమ ఇతి స ఏవ సర్వగుణోపాస్తియోగ్య ఇతి భావః । (అయం చ న్యాయః ప్రథమే "?Rఆమనానత్' ఇతి ద్వితీయే "?Rతదుక్త్మ్' ఇతి తృతీయే" ?Rఉపదేశవత్' ఇత్యన్తైః సూత్రాంశైర్న్యాయవివరణానుసారేణ ప్రతిక్రియాద్యభిధాయకశ్రుతిగ్రాహకైః సూచితః ।) ।। 21 ।। ఓం వ్యతిహారో విశింషన్తి హీతరవత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, వాదివిప్రతిపత్త్యా విష్ణుః ప్రాణాదుత్తమో న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వః పక్షః, ఉత్తమ ఇతి సిద్ధాన్తః । తత్ర, "?Rఉన్నతిః' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rఅస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయ ఇతి ప్రశ్నాద్యభావాత్ప్రాణస్యైవోన్నతిప్రతీతేర్న విష్ణోరపి తతః పరత్వమితి న మన్తవ్యమ్ ఏష తు వా అతివదతీతి విశేషణాత్ప్రశ్నప్రతివచనప్రతిసన్ధానోపపత్తేః ।। 22 ।।

?R।। అస్తి భగవ ఇతి ।। అత్రాపి సత్యపదేన ప్రాణ ఏవోచ్యతే, న విష్ణుః । నామాదిప్రకరణవత్ అస్తి భగవః ప్రాణాద్భూయః ఇతి ప్రాణాద్వా వ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి సత్యం వా వ ప్రాణాద్భూయః ఇతి ప్రకరణభేదకప్రశ్నాద్యభావాత్ । నహి కారణవిశేషమన్తరేణ ప్రకరణభేదః కల్పయితుం శక్యత ఇతి భావః । ఏవంచ ప్రకరణభేదకప్రశ్నాద్యభావాత్, సత్యేనేత్యస్యాపి ప్రాణపరత్వేన, ప్రాణస్యైవ సర్వోత్తమత్వాన్న విష్ణూపాసనం సర్వైః కార్యమితి నేతి భావః । (అయం చ న్యాయః "?Rవిశింషన్తి' ఇత్యనేన ప్రాణాత్పరమాత్మన ఉత్తమత్వస్యోక్త్త్వాదితి వదతా సూచితః ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rప్రతిసన్ధిః' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఏష తు వేతి ।। ప్రశ్నప్రతివచనప్రతిసన్ధానే హేతుప్రదర్శనార్థమేతదిత్యుక్త్మ్ । ప్రతిసన్ధానం అధ్యాహారః । అయం భావః । యదుక్త్మ్, "?Rప్రతివాద్యాభావాత్సత్యశబ్దోక్తో్ న విష్ణుః' ఇతి । తన్న, ప్రశ్నాద్యధ్యాహారసమ్భవాత్ । నచాత్ర కారణాభావః, "?Rస వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదో భవతి' ఇతి ప్రాణవాదినోఽతిశయితవస్తువాదిత్వేనాతివాదిత్వముక్తవా, "?Rఏష తు వా అతివదతి యః సత్యేనాతివదతి' ఇతి సత్యాఖ్యవస్తువదతోఽప్యతిశయితవస్తువాదిత్వముచ్యతే । తత్ర,

ప్రాణాతివాదిన: సత్యాతివాదీ తుశబ్దేన విశిష్యతే ।
తస్మాత్ప్రాణసత్యవాదినోర్భిన్నత్వాత్ప్రాణసత్యయోర్భేద ఇతి । ఏవం చ
ప్రశ్నప్రతివచనప్రతిసన్ధానాత్, సత్యపదోక్తస్య విష్ణోరేవ సర్వోత్తమత్వమితి యుక్తం
తదుపాసనమితి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rవ్యతిహార:' ఇత్యనేనోక్త: ।) ॥

?R22 ॥ ఓం సైవ హి సత్యాదయ: ఓం ॥ ఇత్యత్ర, ప్రాణాద్విష్ణురుత్తమ
ఇత్యుక్తేస్తన్మాత్రోత్తమత్వతదన్యానేకోత్తమత్వయోర్విరోధాభావాత్, కిం
ప్రాణాద్విష్ణురేవోత్తమ:, కిం తదన్యోఽపీతి సన్దేహే, తదన్యోఽపీతి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణురేవోత్తమ
ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅనుక్తి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం
వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ సత్యాదీనామభేదానుక్తేరన్యత్వమ్ సత్యం పూర్ణం విజ్ఞానం పూర్ణం వృత్తి: పూర్ణా నిష్ఠా
పూర్ణా శ్రద్ధా పూర్ణా మతి: పూర్ణా సుఖం పూర్ణం భూమా పూర్ణోఽహం పూర్ణ ఆత్మా పూర్ణో నాత్ర
కిఞ్చిదూనం పూర్ణమేవాధస్తాత్పూర్ణముపరిష్టాత్పూర్ణం మధ్యమ: పూర్ణం సర్వత: । తదేష
శ్లోకో భవతి పూర్ణమద: పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే । పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ
పూర్ణమేవావశిష్యత ఇతి శ్రుతే: సర్వేషామనూనత్వాత్ । సత్యాద్యా అహమాత్మాన్తా యద్గుణా:
సముదీరితా: । తస్మై నమో భగవతే యస్మాదేవ విముచ్యత ఇతి వచనాచ్చ ॥ 23 ॥

?R॥ నచ సత్యాదీనామితి ॥ఆదిపదేన విజ్ఞానమతిశ్రద్ధానిష్ఠకృతిసుఖభూమాహఙ్కారాత్మనాం
నవానాం గ్రహణమ్ । అనుక్తే:, ఛన్దోగశ్రుతావిత్యర్థ: । ఏవంచ
సత్యాదీనామభేదస్యానుక్తత్వేన, తేషాం భిన్నత్వాత్సత్యాదుపరిపఠితజ్ఞానాదీనాం
సత్యపదోక్తవిష్ణూత్తమత్వప్రాప్త్యా, విష్ణుం వినా ప్రాణస్య సర్వోత్తమత్వం
విష్ణోర్నిరుపచరితసర్వోత్తమత్వం చ న యుక్తమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rసైవ'
ఇత్యభేదోక్తయా సత్యాదీనామభేదస్యానుక్తత్వాదితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన,
తనూనతేత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- సత్యం పూర్ణమితి ॥
యదుక్తం, ఛన్దోగశ్రుతౌ సత్యాదీనామభేదానుక్తేరన్యత్వమితి, తన్న । యతస్తచ్చాఖోక్త్యానేవ
సత్యాదీననూద్యాత్ర తేషాం పూర్ణత్వముచ్యతే । నహి తేషామన్యత్వే పూర్ణత్వం సమ్భవతి ।
తస్య చ విష్ణులక్షణత్వాదితి భావ: । నచాభేదానుక్తిదోష:, "?Rసత్యం భగవో విజిజ్ఞాస:' ఇతి
సత్యాఖ్యస్య విష్ణోర్గుణజిజ్ఞాసాయాం, తద్గుణత్వేన తదవినాభూతజ్ఞానస్యోక్తత్వాత్తథోత్తరత్రాపి
తత్తద్గుణత్వోక్తయా "?Rభేదో న' ఇత్యహఙ్కారాత్మనోస్తయారభేదస్యానుక్తేరిత్యత ఉక్తమ్ ।
పూర్ణమేవాధస్తాదిత్యాదినా అహఙ్కారాత్మనోరుచ్యత ఇతి తయోరపి
బ్రహ్మస్వరూపత్వసిద్ధిరితి భావ: । తత్రైవ వక్ష్యమాణ: శ్లోక: సమ్మతిత్వేన భవతి ।
ఏతచ్ఛ్లోకార్థోఽన్యత్ర, టీకాకారైరుక్తో ద్రష్టవ్య: । ప్రకారాన్తరేణాప్యేతాం శఙ్కాం పరిహరన్
సత్యాదీనాం విష్ణుస్వరూపత్వే స్మృతిమాహ- సత్యాద్యా ఇతి ॥
సత్యాదివదభేదానుక్తావప్యహఙ్కారాత్మనోరస్యైవ భగవత్స్వరూపత్వమిత్యత్ర హేతు:-
యస్మాదితి ॥ "?Rస వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం విజానన్నాత్మరతి:'

ఇత్యాదినాహఙ్కారాత్మజ్ఞానాన్మోక్ష: శ్రూయతే । మోక్షస్తు భగవత్ప్రసాదాదేవాతశ్చ తరోరభేద ఇతి భావ: । ఏవంచ సత్యాదీనామనూనతయాఽభేద ఏవేతి స ఏవ ప్రాణాదుత్తమ ఇతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: హిశబ్దేన భాష్యోదాహృతబ్రహ్మతర్కవాక్యవదత్రోదాహృతానూనతాప్రతిపాదకశ్రుతేరపి సూచనాత్సూచిత: ।) ।। 23 ।। ఓం కామాదితరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్య: ఓం ।। ఇత్యత్ర, భగవదుపాస్తావధికార్యనధికారిచేతనప్రతీత్యా, శ్రీరధికారిణీ, నవేతి సన్దేహే, అధికారిణీతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅప్రయత్నత్వమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ శ్రియోఽప్రయత్నత్వాదనుపాసనం సంసారో వా ।

?R।। నచ శ్రియ ఇతి ।। అనేన విపక్షే బాధకముక్త్వా, హేతుసిద్ధి: సమర్థితా । హేతుమాహ- సంసారో వేతి ।। తదయమర్థ: । శ్రీరధికారిణీ, సాధుత్వే సతి సంసారిత్వాభావ:, తథాసతి కృతార్థత్వేన మోక్షార్థం ప్రయత్నరాహిత్యప్రాప్తౌ, ప్రమాణసిద్ధభగవదుపాసనం న స్యాదితి । యద్వా, శ్రియోఽధికారాభావం వదన్ ప్రష్టవ్య:, సా కృతార్థా, న వేతి । ఆద్యే కృతార్థత్వాదేవ ప్రయత్నశూన్యత్వేన భగవదుపాసనాభావ: స్యాత్ । అస్వతన్త్రాయాస్తస్యా: కృతార్థత్వే కారణాభావాచ్చ । ద్వితీయే సంసారప్రాప్తిశ్చ । పక్షాన్తరదూషణత్వజ్ఞాపనార్థం వశబ్ద: । ఏవం శ్రియోఽప్రయత్నత్వే భగవదుపాసనం న స్యాదిత్యకృతార్థత్వేన సంసారిత్వాదధికారోఽస్త్యేవేతి నాధికారిణాం ప్రాణావసానత్వమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో నిత్యముక్తత్వప్రతిపాదకాభ్యాం ప్రథమతృతీయసూత్రాభ్యాం సూచిత: ।) తత్ర తావన్నిశ్చయ: కృతార్థత్వమఙ్గీకృత్య, కారణాభావలక్షణదోషపరిహారార్థం "?Rఉపస్థితేస్తద్వచనాత్' ఇతి సూత్రార్థమాహ-

?Rనిత్యం భగవదుపస్థితేరతిప్రియత్వాత్సంస్కారపాటవాన్నిత్యోపాసాపపత్తేశ్చ ।। 24 ।। నచ బన్ధదార్ఢ్యే శ్రవణాదీనామఫలతా । అన్యథోపాసాం వినైవ శ్రవణాదిజ్ఞానమాత్రేణ ముక్తిరితి దోష: ।

?R।। నిత్యమితి ।। అతిప్రియత్వాదిత్యనన్తరం నిత్యముక్తత్వోపపత్తిరితి శేష: । తత్సమ్బన్ధిత్వేన, "?Rశ్రియ:' ఇత్యస్యానువృత్తి: । చతుర్ముఖాదావనైకాన్త్యపరిహారాయ - అతీతి ।। తదపి కుత ఇత్యత ఉక్తమ్- నిత్యం భగవదుపస్థితే: ఇతి అత్రాపి నిత్యమిత్యస్య అతీతస్యేవ సార్థక్యమ్ । తథాచ శ్రియోఽస్వాతన్త్ర్యేఽపి, భగవత్ప్రియత్వాఖ్యకారణసద్భావాన్నిత్యముక్తత్వోపపత్తిరితి భావ: । ఇదానీం కృతార్థత్వపక్షేఽప్రయత్నత్వాదనుపాసనమిత్యుక్తదోషపరిహారార్థం సంస్కారపాటవమిత్యుక్తసిద్ధాన్తనాయాయం వివృణోతి- సంస్కారపాటవాదితి ।। చశబ్దో నిత్యముక్తత్వోపపత్తిసముచ్చయార్థ: । తథాచ సంస్కారస్యాసిద్ధత్వాన్నాధికారిణీ శ్రీరితి యుక్తమధికారిణాం ప్రాణావసానత్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఆదరాదలోప:'

ఇత్యనేన సంస్కారపాటవాదుపాసనం సమ్భవతీతి వదతా సూచిత: I) II 24 II ఓం తన్నిర్ధారణార్థనియమస్తద్దృష్టే: పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధ: ఫలమ్ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rశ్రోతవ్య:'

?Rఇత్యాదిశ్రవణవిధే: సమస్తవ్యస్తోపాసనయో: సాధారణ్యాత్కిం సమస్తముపాసనం కర్తవ్యముత వ్యస్తమితి సన్దేహే, వ్యస్తం కర్తవ్యమితి పూర్వ: పక్ష:, సమస్తం కర్తవ్యమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rదృష్యబన్ధ:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ బన్ధదార్ఢ్యమితి II ధ్యానం వినా శ్రవణమననమాత్రానివర్త్యస్య బన్ధస్య జ్ఞానప్రతిబన్ధస్య, దార్ఢ్యేఽఙ్గీక్రియమాణే, ఆవశ్యకధ్యానేనైవ బన్ధనివృత్తిద్వారాపరోక్షజ్ఞానసమ్భవాచ్ఛ్రవణాదీనామఫలతా వైయర్థ్యమ్, శ్రవణమననాతిబాహుల్యాత్సాధనాన్తరాపేక్షయా వా, శ్రవణాదీనామితి బహువచనమ్ I అన్యథా బన్ధదార్ఢ్యాభావే, ధ్యానరూపముపాసాం వినైవ శ్రవణాదిజ్ఞానమాత్రేణ శ్రవణమననమాత్రజనితాపరోక్షజ్ఞానే ముక్తి_జనకత్వలాభార్థమపి న ధ్యానజన్యత్వాపేక్షేతి సూచయతి I ఏవంచ దృఢబన్ధాద్ధయానేనైవాపరోక్షజ్ఞానమితి శ్రవణాదీనాం వైయర్థ్యాద్వ్యయస్తమేవోపాసనం కర్తవ్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: అప్రతిబన్ధ: ఫలమిత్యేతేన శ్రవణాదే: ప్రతిబన్ధనివృత్తిఫలత్వోక్తయా సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rస్వేచ్ఛానియతి:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rశ్రవణాదిత్రయోత్పన్నదృష్యయైవ స్వేచ్ఛయా హరి: I ప్రసన్నో ముక్తి_దో నిత్యమన్యథా న కథఞ్చనేతి ఈశ్వరేచ్ఛానియతిశ్రుతే: II 25 II నచ గుర్వధీనత్వే జ్ఞానమోక్షయోర్జ్ఞానినోఽపి కదాచిద్గురుకోపాజ్జ్ఞానపరాభావేనాముక్తి_ప్రసఙ్గాన్న గుర్వధీనత్వమితి I జ్ఞానినో గురుశాపేఽపి నాముక్తి_: సంస్మృతే: క్వచిత్ I ఆనన్దహ్రాసదోషేణ సైవ ముక్తి_ర్విదూష్యతీతి వచనాన్ముక్తి_దూషణేనైవ గురుకోపాదే: కృతార్థత్వాత్ I

?RII శ్రవణాదీతి II ఏవంచేశ్వరేచ్ఛానియత్యా శ్రవణాదిత్రితయజన్యాపరోక్షజ్ఞానేనైవ ముక్తి_రితి సమస్తమేవోపాసనం కర్తవ్యమితి భావ: I (అయం చ న్యాయో హిశబ్దేన భాష్యోదాహృతశ్రుతిరివేశ్వరేచ్ఛానియతిప్రతిపాదకన్యాయవివరణోదాహృతశ్రుతేరపి గ్రహణేన సూచిత: I) II 25 II ఓం ప్రదానవదేవ హి తదుక్త_మ్ ఓం II ఇత్యత్ర, శ్రవణాద్యుపాసనాకతర్వ్యతావిధే: శ్రవణాదేరితి కర్తవ్యతాసాహిత్యే వా పర్యవసానాచ్ఛ్రవణాదికం కిం యథా కథఞ్చిదనుష్ఠితం జ్ఞానసాధనముత గురుప్రసాదపూర్వకప్రదానయుక్త_మితి సన్దేహే, యథా కథఞ్చిదనుష్ఠితమితి పూర్వ: పక్ష:, గురుప్రసాదపూర్వకప్రదానయుక్త_మితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rపరాభవ:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ గుర్వధీనత్వ ఇతి II జ్ఞానినోఽపీత్యాదౌ జ్ఞానిపదముపాసకస్య, జ్ఞానపదముపాసనయో: అముక్తి_పదం జ్ఞానాభావస్యోపలక్షకమితి జ్ఞాతవ్యమ్ I నచ గుర్వధీనత్వమిత్యత్రాపి, జ్ఞానమోక్షయోరిత్యేతత్సమ్బధ్యతే I ఏవంచ జ్ఞానే గుర్వపేక్షాభావాత్, న తదుక్త_ప్రకారేణోపాసనం కర్తవ్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రదానవత్'

ఇత్యనేన జ్ఞానస్య గురుప్రదానసాధ్యత్వప్రతిపాదకేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవస్తువైభవమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rజ్ఞానినో బ్రహ్మవస్తువైభవేన ముక్తి_: స్యాదితి గురోర్వరేణ వా ముక్త్యుపపత్తే: ।। 26 ।। శిష్యస్యాపి పురుషత్వసామ్యాద్ధారణాదేస్తత్ప్రయత్నస్య న దౌర్బల్యమితి న మన్తవ్యమ్ ।

?R।। జ్ఞానిన ఇతి ।। సాక్షాత్కృతబ్రహ్మసామర్థ్యేన, తవ ముక్తి_ర్భూయాదితి శిష్యం ప్రతి గురోర్వరేణ వా యది ముక్త్యుపపత్తిస్తర్హి గురుశాపాదేర్వైయర్థ్యమిత్యత: కృతార్థత్వాదిత్యన్తముక్త_మ్ । ఏవంచ, బ్రహ్మాఖ్యవస్తువైభవేన జ్ఞానినాం మోక్షస్య క్లృప్తత్వాచ్ఛాపాదేరన్యథాసిద్ధేబర్ాధకాభావేన గురుప్రదానమావశ్యకమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతదుక్త_మ్' ఇత్యనేన జ్ఞానాదేర్గురుప్రదానసాధనస్య ప్రామాణికత్వోక్త్యా, జ్ఞానాదేర్భగవన్నియతత్వేన గురుశాపేన పరాభవాసమ్భవాదితి సూచిత: । యద్వా "?Rతదుక్త_మ్' ఇత్యనేన తత్వప్రకాశికోదాహృతస్య "?Rయే జ్ఞానవిషయా:' ఇతి జ్ఞానాదేర్భగవన్నియతత్వప్రతిపాదకప్రమాణస్యాపి గ్రహణాత్సూచిత: ।) ।। 26 ।। ఓం లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధి బలీయస్తదపి ఓం ।। ఇత్యత్ర, సాధనేషు క్వచిదితికర్తవ్యతాప్రాబల్యస్య, క్వచిత్సాధనప్రాబల్యస్య, క్వచిదుభయసామ్యస్య చ దర్శనాత్, గురుప్రసాదో బలవానుత శాస్త్రశ్రవణాదిరూప: శిష్యప్రయత్నో వా బలవానథ ద్వయం సమమేవమేవేతి సన్దేహే, శిష్యప్రయత్న ఏవ బలవాన్ సమమేవేతి పూర్వ: పక్ష:, గురుప్రసాద ఏవ బలవానితి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rపుంసామ్యమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- శిష్యస్యాపీతి ।। న దౌర్బల్యమిత్యనేన, ప్రాబల్యం, సామ్యం వేతి పక్షద్వయం పూవర్పక్ష్యభిమతమితి సూచయతి । అత ఏవ పురుషత్వసామ్యాచ్ఛిష్యప్రయత్నస్యాధిక్యం సామ్యం వా స్యాదితి న గురుప్రదానమావశ్యకమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: గురుప్రసాదస్య ప్రాబల్యం వదతా "?Rసిద్ధి బలీయ:' ఇత్యనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషోక్తి_:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rగురుప్రసాదో బలవానిత్యాదివిశేషోక్తే_: ।। 27 ।। న చోత్తమగురుస్వీకారార్థత్వేన ప్రాప్తసన్త్యాగనిమిత్తదోష: ।

?R।। గురుప్రసాద ఇతి ।। "?Rగురుప్రసాదో బలవాన్న తస్మాద్బలవత్తరమ్ । తథాపి శ్రవణాదిశ్చ కతర్వ్యో మోక్షసిద్ధయే' ఇతి సమగ్రశ్లో_కార్థపర్యాలోచనాయాం అస్య విశేషోక్తి_త్వం స్పష్టమవగమ్యతే । నచ గురుశిష్యయో: సామ్యాత్ తత్క్రియయో: సామ్యమితి వాచ్యమ్, తస్యైతత్స్మృతిబాధితత్వాత్ । గుురుశిష్యభావవదేవోపపత్త్యాప్రయోజకత్వాచ్చ । నాపీతికర్తవ్యతాత్వేన దౌర్బల్యమ్ । యాగీయహింసాయామితికతర్వ్యతాయా ఏవ ప్రాబల్యదర్శనాదితి । ఏవంచ విశేషోక్త్యా గురుప్రసాద ఏవ బలవానితి

?Rగురుప్రదానమావశ్యకమితి భావ: I (అయం చ న్యాయా "?Rలిఙ్గభూయస్త్వాత్' ఇత్యనేన శ్రుతం 'హ్యేతమేవేత్యాదివిశేషవాక్యాదితి వదతా సూచిత: I యద్వా, "?Rగురుప్రసాదో బలవాన్' ఇతి స్మృతిసూచకహిశబ్దేన సూచిత: I) II 27 II ఓం పూర్వవికల్ప: ప్రకరణాత్స్యాత్ క్రియామానసవత్ ఓం II ఇత్యత్ర, పూర్వప్రాప్తగురుత్యాగేన గుర్వన్తరస్వీకారస్య తదభావస్య చ దర్శనాత్, కిం పూవర్ప్రాప్తౌ ఏవ గురురితి నియమ ఉత పూర్వతనం త్యక్త్వాన్యోఽపి గ్రాహ్య ఇతి సన్దేహే, ప్రథమప్రాప్త ఏవ గుురురితి పూర్వ: పక్ష:, న పూర్వప్రాప్త ఏవ గురురితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rప్రాప్తసన్త్యాగ:' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచోత్తమేతి II స్వీకారార్థత్వే స్వీకారప్రయోజనత్వే, ప్రాప్తగురుత్యాగస్యేత్యర్థ: I పూర్వగురుత్యాగం వినాన్యగురుస్వీకారో న సమ్భవతీతి భావ: II దోష ఇతి II "?Rగురుమన్త్రపరిత్యాగీ రౌరవం నరకం వ్రజేత్' ఇతి వచనసిద్ధ ఇత్యర్థ: I శుభాదిప్రాప్తిస్తు పూర్వప్రాప్తగురుణైవ సమ్భవాదితి భావ: I ఏవంచ ప్రాప్తసన్త్యాగనిమిత్తదోషప్రాప్త్యా, పూర్వప్రాప్త ఏవ గురురితి క్వచిత్సర్వజ్ఞస్య గురో: ప్రాప్తౌ ప్రాగుక్త్ం న యుజ్యత ఇతి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: పూర్వస్య గురోస్త్యాగే వికల్పం వదతా "?Rపూర్వవికల్పస్య' ఇత్యనేన దోషవచనస్య గతిసూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅమానత్వమ్' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rతత్ర దోషే మానాభావాత్ II 28 II నచ విద్యాకర్మ వా సంసారనివృత్తికారణమితి కారణానిర్ణయ: I

?RII తత్రేతి II తత్ర, పూర్వప్రాప్తగురుపరిత్యాగేన తదపేక్షయా సమగ్రానుగ్రహకతర్ం: పూర్వప్రాప్తాపేక్షయోత్తమస్య సమస్య వా గురో: స్వీకారవిషయే దోషసత్వే మానాభావాదిత్యర్థ: I "?Rగురుమన్త్రపరిత్యాగీ' ఇతి వచనం తు పూర్వప్రాప్తాదధమగురుస్వీకారవిషయం పూర్వానుజ్ఞాం వినా సమగ్రానుగ్రహకర్తు: సమగురో: స్వీకారవిషయం వేతి భావ: I) ఏవంచ పూర్వప్రాప్తగురుత్యాగనిమిత్తదోషస్యామానత్వాత్సర్వజ్ఞగురుస్వీకారోపపత్తేర్యుక్త్ం తదుక్త్ప్రకారేణోపాసనమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఅతిదేశాచ్చ' ఇత్యనేన "?Rతేభ్య: ృణు' ఇతి గుర్వన్తరపరిగ్రహస్య శ్రుత్యుక్త్త్వాదిత్యుక్త్స్యైవ సూచిత: I) II 28 II ఓం విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, కర్తవ్యాకర్తవ్యక్రియాదర్శనాద్భగవదుపాసనం కర్తవ్యం నవేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, కర్తవ్యమేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rకారణానిర్ణయ:' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ విద్యేతి II "?Rతరతి శోకమాత్మవిత్' ఇతి జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వవత్, "?Rకర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ:' ఇత్యాదినా కర్మణోఽపి మోక్షసాధనత్వప్రతీతిరితి భావ: I నచ "?Rభాక్త్ం వా నాత్మవిత్త్వాత్' ఇత్యత్ర నిర్ణీతత్వాత్కథమనిర్ణయ ఇతి వాచ్యమ్, "?Rకర్మణైవ' ఇతి తృతీయాయా: సాక్షాత్కారార్థత్వాత్ I వాశబ్దజ్ఞాపితపరమ్పరాకారణత్వోపమర్దేన సంసిద్ధిమిత్యనేన సాక్షాన్మోక్షాభిధానాత్, భాక్త్మిత్యుక్త్గౌణమోక్షగ్రహణం న సమ్భవతీతి, తదుమర్దేనైవ తత్పూర్వపక్షోత్థానాదితి I ఏవంచ మోక్షకారణానిర్ణయాన్న జ్ఞానార్థముపాసనం కార్యమితి నేతి

భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rవిద్యైవ' ఇత్యనేన మోక్షకారణానిర్ధారణేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rప్రాధాన్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rనాన్య: పన్థా అయనాయ విద్యత ఇత్యవధారణాత్ విద్యావచనస్య ప్రాధాన్యాత్ ।। 29 ।। నచ విద్యావచనస్య ప్రాధాన్యం భ్రమ: ప్రియో హి జ్ఞానినోऽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియ ఇతి భగవతస్తస్మిన్నేవాభ్యధికప్రీతివచనాత్ ।

?R ।। నాన్య: పన్థా ఇతి ।। విద్యావచనస్య విద్యయా మోక్షసాధనత్వవచనస్య ప్రాధాన్యాత్ ప్రాబల్యాత్, విద్యైవ మోక్షసాధనమితి నిర్ణయోపపత్తేర్న కారణానిర్ణయ ఇత్యర్థ: । నచ "?Rకర్మణైవ' ఇతి స్మృతివిరోధ:, "?Rలాఙ్గలేన వయం జీవామ:' ఇతి, పరమ్పరయా కారణత్వేऽపి, తృతీయోపపత్తి: । సంసిద్ధిపదస్య వా జ్ఞానపరత్వాచ్చేతి భావ: । ఏవంచ విద్యావచనస్య ప్రాధాన్యాత్, జ్ఞానమేవ మోక్షసాధనమితి తదర్థముపాసనం కర్తవ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rనిర్ధారణాత్' ఇత్యనేన "?Rనాన్య: పన్థా:' ఇతి నిర్ధారణాద్విద్యావచనస్యైవ ప్రాధాన్యమితి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 29 ।। ఓం శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చ న బాధ: ఓం ।। ఇత్యత్ర, వాదివిప్రతిపత్త్యా మోక్ష: కిం కర్మసాధ్య ఉత జ్ఞానసాధ్య ఇతి సన్దేహే, కర్మసాధ్య ఇతి పూర్వ: పక్ష:, జ్ఞానసాధ్య ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rభ్రమ:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ విద్యావచనస్యేతి ।। ప్రాధాన్యం భ్రమ ఇత్యత్ర, ప్రాధాన్యమితి ఇతి శబ్దాధ్యాహారం వా భ్రమో భ్రమవిషయ ఇతి వా ద్రష్టవ్యమ్ । "?Rనాన్య: పన్థా:' ఇతి విద్యావచనస్య "?Rకర్మణైవ' ఇతి కర్మవచనస్య సావధారణత్వే సమానేऽపి "?Rకర్మణైవ' ఇత్యస్య భగవద్వాక్యత్వేన ప్రాబల్యాదితి భావ: । ఏవంచ "?Rవిద్యావచనస్య ప్రాధాన్యమ్' ఇత్యస్య భ్రమత్వేన, జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వానిర్ణయాన్న తదర్థోపాసనా కర్తవ్యేతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rన బాధ:' ఇత్యనేన "?Rకర్మణైవ' ఇతి స్మృతిబాధ్యత్వాద్విద్యావచనస్య ప్రాధాన్యం భ్రమ ఇతి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rప్రీతి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- ప్రియో హీతి ।। కర్మిసాధారణ్యనిరాసార్థం తదత్యర్థమిత్యుక్తమ్ । తస్యార్థ: అధికేతి ।। నను జ్ఞానస్య ప్రీతిసాధనత్వం ప్రకృతానుపయుక్తం కిమర్థముచ్యత ఇత్యత ఆహ-

?Rయమేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇతి తత్ప్రీతేరేవ మోక్షవచనాచ్చ ।। 30 ।। నచ కస్యచిద్విశేష జ్ఞానోపపత్తేర్భక్తయాదికం వినా ముక్తి:

?R ।

?R ।। యమేవైష ఇతి ।। యం ఆత్మా, ఏష: ఇచ్ఛారూప:, ప్రసన్న: సన్నితి యావత్ ।। వృణుతే ।। తేనైవ లభ్య: ప్రాప్య ఇత్యర్థ: । "?Rప్రియో హి' ఇతి వాక్యస్య భగవద్వాక్యత్వేన, అత్యర్థమిత్యాదిరూపేణ విశేషవాక్యభేదేన "?Rతమేవం విదిత్వా' ఇత్యాదిశ్రుతిసాహిత్యేన చ "?Rకర్మణైవ' ఇత్యేతదపేక్షయా ప్రాబల్యమిత్యవధేయమ్ । కర్మణైవేత్యేవకారస్తు కమర్థా సహైవేత్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థమ్ । కర్మయోగశ్చ మోక్షాతిశయార్థం ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్ । ఏవంచ

భగవతో జ్ఞానిన్యేవ మోక్షసాధనాధికప్రీత్యా జ్ఞానమేవ మోక్షసాధనమితి కర్తవ్యమేవ తదర్థముపాసనమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rశ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాత్' ఇత్యనేన "?Rప్రియో హి' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృత్యాదౌ విద్యయైవ భగవత్ప్రాప్తికథనాదితి సూచిత: I) II 30 II ఓం అనుబన్ధాదిభ్య: ఓం II ఇత్యత్ర, సాధనత్వేనానుక్తే: కారణాకారణసాధారణ్యాద్భగవజ్జ్ఞానం భక్త్యాదిసాపేక్షం న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, భక్త్యాదిసాపేక్షమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, విశేషదర్శితేత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ కస్యచిదితి II భక్తిం వినేత్యేతత్ పూర్వేణోత్తరేణ చ సమ్బధ్యతే I విశేషజ్ఞానోపపత్తే: అపరోక్షజ్ఞానోపపత్తే:, జ్ఞానస్య చానన్యాపేక్షయా ముక్తిహేతుత్వాద్భక్త్యాదికం వినా ముక్తిరిత్యర్థ: I అనేన భక్తేర్జ్ఞానోత్పత్తౌ, జ్ఞానేన చ ముక్తిజననేఽపి ఉపయోగో నాస్తీతి దర్శితమిత్యుక్తం భవతి I ఏవంచ భక్తిం వినా ద్వేషేణ ధ్యాయతామపి విశేషదర్శితా సమ్భవతీతి భక్త్యాదికం వ్యర్థమిత్యతీతపాదానుపపత్తిరితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయో న కేవలం శ్రవణాదినా, కిం తర్హి, భక్త్యాదిభిరపి, ఇతి భక్త్యాదేర్జ్ఞానసాధనత్వం వదతా "?Rఅనుబన్ధాదిభ్య:' ఇతి సూత్రేణ భక్త్యాదికం వినా ద్వేషాదినాప్యపరోక్షజ్ఞానోపపత్తేరితి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఆగమ:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూవర్కం వివృణోతి-

?Rభక్త్యైవైనం జానాతి భక్త్యైవైనం పశ్యతి భక్త్యైవ బన్ధాద్విముచ్యతే భక్త్యైవానన్దీ భవతి యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య: భినత్తి కర్మసఙ్ఘాతం ప్రసన్నో భగవాన్ హరిరిత్యాద్యాగమాత్ II 31 II II భక్త్యైవైనమితి II జానాతి పరోక్షత: స్వబన్ధాద్విముచ్యత ఇత్యనిష్యనివృత్తిరుచ్యతే I ఆనన్దీ భవతీతీష్యప్రాప్తి: I ఏష విష్ణుర్యం వృణుతే యస్య ప్రసన్నో భవతి I తతశ్చ తస్యధికారిణ: స్వరూపం ప్రకాశయతీత్యర్థ: I తత్ర వృణుత ఇత్యనేన భక్తత్వం సూచితమ్ I ప్రసాదస్య భక్తిసాధ్యత్వాదితి I అత్రాపి పూర్వపక్షహేతోరసిద్ధి: I ఏవంచ "?Rభక్త్యైవైనమ్' ఇత్యాగమాద్భక్త్యాదికం జ్ఞానార్థమపేక్షితమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఅనుబన్ధాదిభ్య:' ఇతి భక్త్యాదేర్జ్ఞానసాధనత్వప్రతిజ్ఞయా సూచిత: I) II 31 II ఓం ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టిశ్చ తదుక్తమ్ ఓం II ఇత్యత్ర, పదార్థధర్మాణాం వైచిత్ర్యావైచిత్ర్యదర్శనాత్ భగవద్దర్శనం సర్వేషామేకప్రకారముతానేకప్రకారమితి సన్దేహే, ఏకప్రకారమితి పూర్వ: పక్ష:, అనేకప్రకారమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rఆలాప:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ దృష్ట్యైవ తం ముచ్యతే నాపరేణ యావాన్ యశ్చాస్మి తత్వత: I తతో మాం తత్వతో జ్ఞాత్వేత్యాదిసామాన్యాలాపమాత్రేణ దర్శనస్యావిశేష: యథాయోగ్యమేవైష ఆత్మానం దర్శయతి యథాధికారం దేవేభ్యోఽతో బ్రహ్మైనభిపశ్యత్యథాత్మైవాత్మానమభిపశ్యతి సుస్థిరో హ్యేష నియమ ఇతి దర్శనవిశేషనియమస్య సుస్థిరత్వవచనాత్ I యావాన్యశ్చాస్మీతి బ్రహ్మణ ఏవ జ్ఞానోపపత్తే: I

?R।। నచ దృష్ట్వైవేతి ।। దృష్ట్వైవేత్యస్య దర్శనే విశేషానుక్తే:, సామాన్యాభిలాపత్వమ్ । యావానిత్యాదే: "?Rభక్త్యామామభినామి యావాన్ యశ్చాస్మి తత్వత: । తతో మాం తత్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనన్తరమ్' ఇతి సర్వేషాం భక్త్యాదినా పూర్ణజ్ఞానోత్పత్తే: । సమ్పూర్ణజ్ఞానేనైవ చ మోక్షస్యాభిధానాత్సామాన్యాభిలాపత్వమ్ । శ్రుతిస్మృత్యోస్తు సామాన్యవచనత్వాదేవ సర్వాధికారివిషయత్వం జ్ఞాయతే । దశర్నస్య, సర్వాధికారిసమ్బన్ధిన ఇత్యర్థ: । ఏవంచ దృష్ట్వైవేత్యాది సామాన్యాభిలాపాత్సర్వేషామేకప్రకారమేవ జ్ఞానమితి ముక్తితారతమ్యమయుక్తమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, ఉపాసనాపృథక్తవజ్ఞానస్య వైలక్షణ్యం కథయతా "?Rతద్దృష్టేశ్చ' ఇత్యనేన "?Rదృష్ట్వైవ తమ్' ఇతి సామాన్యాభిలాపాద్జ్ఞానస్య సామాన్యమేవేతి పూర్వపక్షసూచనాత్సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసుస్థిరత్వమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- యథాయోగ్యమితి ।। ఏష: పరమాత్మా, ఆత్మానం పరమాత్మానం, దేవేభ్య ఇతి పఞ్చమ్యన్తమత్రాపి సమ్బధ్యతే । స్వేతరదేవేభ్య: అభిపశ్యతి- సమ్యగ్జానాతి । యతశ్చతుర్ముఖోఽపి స్వేతరదేవేభ్య ఏవ సమ్యగ్జానాతి, నతు సర్వాత్మనా । అథ తస్మాత్, ఆత్మైవ పరమాత్మైవ, ఆత్మానం స్వాత్మానం, అభిపశ్యతి సర్వేణ ప్రకారేణ జానాతీత్యర్థ: । "?Rయావాన్యశ్చాస్మి' ఇతి సామాన్యాభిలాపస్య తర్హి కాగతిరిత్యత ఆహ- యావానితి ।। బ్రహ్మణ ఏవ చతుర్ముఖస్యైవ, "?Rయావాన్' ఇతి వేదస్య తద్విషయత్వం ద్రష్టవ్యమ్ । "?Rభక్త్యా' ఇతి "?Rవిశత:' ఇతి చోక్తత్వాన్న పరబ్రహ్మవిషయత్వమ్ । సాధారణవచనత్వేఽపి గతిమాహ-

?Rయావానిత్యత్రాపి సామాన్యవిశేషజ్ఞానోపపత్తేశ్చ ।। 32 ।। నచ భగవత: సర్వత్ర గుణసామ్యాద్యస్య కస్యాపి రూపస్య దర్శనాత్సవర్ేషాం ముక్తి: సమోఽపి భగవన్స్వబిమ్బదర్శన ఏవైనం మోచయతి ।

?R।। యావానిత్యత్రాపీతి ।। సామాన్యేన రూపేణ విశేషజ్ఞానస్య సర్వేషాముపపత్తేశ్చేత్యథర్: । ఉపలక్షణం చైతత్ । "?Rదృష్ట్వైవ' ఇతిశ్రుతేరపి "?Rయథాయోగ్యం దృష్ట్వా' ఇత్యర్థోపపత్తేరితి ద్రష్టవ్యమ్ అన్యథా ఉదాహృతశ్రుతివిరోధాదితి భావ: । ఏవంచ దర్శనతారతమ్యస్య సుస్థిరత్వాద్యుక్తం తారతమ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతదుక్తమ్' ఇత్యనేన యథాయోగ్యమితి సుస్థిరత్వప్రతిపాదకశ్రుతేరపి గ్రహణాదర్శనవిశేషనియమస్య సుస్థిరత్వాదితి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 32 ।। ఓం న సామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్న హి లోకాపత్తి: ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rబ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' ఇత్యాద్యుక్తేర్బిమ్బాబిమ్బసాధారణ్యాద్భగవద్దర్శనం బిమ్బరూపవిషయం ముక్తిసాధనముత యత్కిఞ్చిద్రూపవిషయమితి సన్దేహే, యత్కిఞ్చిద్రూపవిషయమితి పూర్వ: పక్ష:, బిమ్బరూపవిషయమేవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rగుణసామ్యమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ భగవత ఇతి ।। సర్వత్ర గుణసామ్యాదితి, సర్వత్రావతారాదౌ మోక్షదాతృత్వాదిగుణసామ్యాదిత్యర్థ: । అన్యథా, "?Rన స్థానతోఽపి' ఇత్యాద్యుక్తవిరోధ: । సిద్ధాన్తేఽప్యవతారదర్శనేనాపి

కేషాఞ్చిన్ముక్తయఙ్గీకారాత్ సర్వేషామిత్యుక్త్తమ్ I ఏవంచ సర్వరూపాణాం గుణసామాన్యాద్యస్యకస్యాపి రూపస్య దర్శనేన ముక్త్తి: స్యాదితి న బిమ్బోపాసనానియతిరితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ:, యథా మరణత్వసామ్యేఽపి న యత్కిఞ్చిన్మరణానన్తరం ముక్త్తి:, కిన్తు, విశిష్యమరణానన్తరమేవ, ఏవం భగవద్రూపాణాం గుణసామ్యేఽపి న యస్య కస్యాపి రూపస్య దర్శనాన్ముక్త్తి:, కిన్తు, స్వబిమ్బదర్శనాదేవేతి వదతా "?Rన సామాన్యాదణ్యుపలబ్ధేర్మృత్యువత్' ఇత్యనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకృతప్రాప్తి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rయథా సమేష్వపి కర్మసు స్వకృతమేవైనం భోజయతీతి శ్రుత్యుక్త్తస్వకృతప్రాప్తిదృష్యాన్తాత్ II 33 II

?RII సమేష్వితి II సమేషు అన్యకృతేషు కర్మసు స్వకృతకర్మణా కర్మత్వసమేష్విత్యర్థ: I ఏనం కర్మకర్తారమ్ ఏవంచ సమేష్వపి కర్మసు స్వకృతప్రాప్తివత్సమేష్వపి భగవద్రూపేషు బిమ్బదర్శనమేవ ముక్త్తిసాధనమితి బిమ్బోపాస్తినియతిరితి భావ: I (అయం చ న్యాయో "?Rమృత్యువత్' ఇత్యస్యోపలక్షణత్వేన యథా కర్మత్వసామ్యేఽపి స్వకృతేనైవ కర్మణా ఫలప్రాప్తిర్నతు యేన కేనాపి కర్మణేతి కృతప్రాప్తిరూపదృష్యాన్తస్యాపి కథనాత్సూచిత: I) II 33 II ఓం పరేణ చ శబ్దస్య తాద్విధ్యమ్భూయస్త్వాత్త్వనుబన్ధ: ఓం ఇత్యత్ర, కృష్యాదౌ సాధనసామర్థ్యేన రాజసేవాదౌ సేవ్యపురుషసామర్థ్యేన ఫలప్రదానాద్భగవజ్జ్ఞానం కిం భక్త్తిసామర్థ్యేన భవతి, ఉత పరమాత్మనేతి సన్దేహే, భక్త్తిసామర్థ్యేనైవేతి పూర్వ: పక్ష:, పరమాత్మనైవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rపృథగ్దృశి:' ఇత్యుక్త్తపూర్ీర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rభక్త్తిరేవైనమితి భక్త్తేరేవ పృథఙ్మోచకత్వదర్శనాత్ నేశకృత్యమితి న మన్తవ్యమ్ అనాదితో గుణా: సన్తో భక్తయాద్యా న హ్యమూముచన్ I జీవం తద్గుణసువ్యక్త్తిం కృత్వైనం మోచయేద్ధరి: II

?RII భక్త్తిరేవైనమితీతి II పృథక్, ఈశ్వరాద్యపేక్షయా, అన్యథా భక్త్తిరేవేత్యవధారణవిరోధ ఇతి భావ: I మోచకత్వదర్శనాదితి, భక్త్తేర్దర్శనహేతుత్వోక్త్తవర్థాన్మోక్షహేతుత్వం చోక్త్తమితి I నయతి మోక్షం ప్రతీతి వాభిప్రేత్యైతదుక్త్తమ్ I ఏవంచ భక్త్తేరేవ మోచకత్వస్య పృథగ్దృష్యయా సాధనసామర్థ్యాదేవ దర్శనసమ్భవాన్న తస్యావ్యక్త్తత్వమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rభక్త్తిరేవైనమ్' ఇతి శ్రుతేర్గతిం వదతా శబ్దస్య తాద్విధ్యమిత్యనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన అనాదిగుణవిస్తర ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- అనాదిత ఇతి II భక్తయాద్యా: అనాదిత: సన్తో విద్యమానా అపి, అవ్యక్త్తత్వాజ్జీవం నామూముచన్ హి యస్మాత్తస్మాత్, హరిరావణాదిసమర్థో భక్తయాదిగుణవ్యక్త్తిం కృత్వైనం జీవం మోచయేదిత్యర్థ: I కిమితి సర్వేషాం ముక్త్తిరిత్యత ఆహ-

?Rకఇఛ్చిన్న మోచయేద్వాసౌ స్వాతన్త్ర్యం తేన తస్య హి । భక్తి_వాక్కరణత్వేన సావకాశేశవాగథ । భక్తయైనం మోచయేద్విష్ణురితి మానత్వమేష్యతీతి బ్రహ్మతర్కవచనాదనాదిగుణవిస్తరే సత్యపి అవ్యక్తా_దినా తదిచ్ఛాం వినా మోక్షాప్రాప్తే: ।। 34 ।।

?R।। కఇఛ్చిదితి ।। జీవజాతమ్ । నను, సావధారణ "?Rభక్తి_రేవైనమ్' ఇతి శ్రుతే: కా గతిరిత్యత ఆహ- భక్తి_వాగితి ।। "?Rభక్తి_రేవైనమ్' ఇత్యాదివాగిత్యర్థ: । కరణత్వేనేతి ।। "?Rభక్తే_:' ఇతి శేష: । "?Rహన్తా రామశర:' ఇత్యాదివదిత్యర్థ: । అథేతి పక్షాన్తరే । ఈశవాక్ సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ప్రవృత్తే: భక్తి_శబ్ద ఈశవాచక ఇత్యర్థ: । తథాచ "?Rబ్రహ్మైవైనం నయతి' ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థ ఇతి భావ: । "?Rకరణత్వేన' ఇత్యుక్త_ముపపాదయతి- భక్తయైనమితి ।। సాధనేషు ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం భక్తి_రేవేత్యేవ శబ్ద: । విస్తరే విస్తారే, అవ్యక్తయాదినేత్యాదిపదేనాగన్తుకసాధనాన్తరాదిగ్రహణమ్ । తదిచ్ఛాం పరమాత్మేచ్ఛామ్ । భక్తి_వ్యక్తి_హేతుభూతేశ్వరత్యాగేన భక్తే_రేవ స్వాతన్త్ర్యాఙ్గీకారే, తస్యానాదిత్వేన, పూర్వమేవ ముక్తి_: స్యాదితి భావ: । ఏవంచానాదిగుణవిస్తారే సత్యపి, భగవద్దర్శనాభావాద్వ్యక్త_ం తస్యావ్యక్త_త్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయోఽవధారణార్థక తుశబ్దసహితేన "?Rపరేణ' ఇత్యనేన భక్తే_: కతర్ృత్వం నిరాకుర్వతా భక్తే_రీశ్వరానపేక్షస్వతన్త్రసాధనేనానాదితో భక్తయాదిగుణస్య విద్యమానత్వాత్పూర్వమేవ ముక్తి_: స్యాదితి సూచిత: ।) ।। 34 ।। ఓం ఏక ఆత్మన: శరీరేఽభావాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, యోగ్యాయోగ్యక్రియాదర్శనాదుపాసనాదికం కిం

?Rయోగ్యతాపేక్షం న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, యోగ్యతాపేక్షమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅగమ్యవర్త్మ' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాంశిమార్గస్యాంశేనాగమ్యత్వాత్తయోర్భేద: సాధనోత్తమస్యాదృష్యస్యాంశికృతస్యాంశేన భుజ్యమానత్వాత్ ।

?R।। నచాంశిమార్గస్యేతి ।। అంశిని జ్ఞానిని సుఖిని దు:ఖిని చాంశే జ్ఞానాద్యభావేనాంశిమార్గస్యాంశేనాగమ్యత్వాదిత్యర్థ: । అంశాంశినోర్భేదాభావే, జ్ఞానాదిభేదో న స్యాదితి భావ: ।
నచాంశినోర్భిన్నత్వేనాంశినోఽనాదిత్వేప్యంశస్యాత్పత్తిసమ్భవాదిన్ద్రాదిజీవాంశానామర్జునాదీనామేవోత్పత్తిమత్వేన, తద్ధర్మభూతయోగ్యతాయా అనాదిత్వాసమ్భవాన్న తత్సాపేక్షత్వమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rవ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్న తూపలబ్ధివత్' ఇత్యత్ర, తజ్జ్ఞానాదిభేదే విద్యమానేఽపి, అంశాంశినోర్భేదం నిరాకుర్వతా జ్ఞానాదిభేదాదంశస్యాంశిమార్గగన్తృత్వాదితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన, "?Rసాధనోత్తమతా' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- సాధనోత్తమస్యేతి ।। అంశ:, అంశినో భిన్నో న భవతి, తద్గతసుఖదు:ఖాద్యనుసన్ధాతృత్వాత్ । యో యద్గతసుఖదు:ఖాద్యనుసన్ధాతా: స తదభిన్న: । యథా సమ్ప్రతిపన్న ఇతి ప్రయోగోఽత్రాభిప్రేత: ।

నన్వంశస్యాంశిగతసుఖదు:ఖాద్యనుసన్ధానమేవాసిద్ధమ్ ।
తథాత్వేఽర్జునాదేరిన్ద్రాద్యభిమతఖాణ్డవదాహాదౌ ప్రవృత్త్యభావాపత్తేరిత్యత ఉక్త_మ్-
ఉత్తమేతి ।। యద్యప్యంశకృతాల్పసాధనజన్యఫలే జ్ఞానాదావంశినోఽనుసన్ధానం నాస్తి,
తథాపి ప్రధానోపాసనాదిఫలానుసన్ధానమస్త్యేవ ।
అంశగతజ్ఞానాదేరంశినానుభూయమానత్వాత్ ।
అంశిగతసర్వాననుసన్ధానస్యేశ్వరాచిన్త్యశక్తియాయత్తత్వాత్ । తథాచ
నాస్మాభిరంశిగతాశేషసుఖాద్యనుసన్ధాతృత్వం హేతూకృతమ్ । యేనాసిద్ధ: । కిం
త్వననుసన్ధానమాత్రమ్ । తచ్చాస్తీతి భావ: । నన్వంశస్యాంశిగతసుఖాద్యనుసన్ధాతృత్వేఽపి
తయోర్భేద ఏవాస్తు, విపక్షే బాధకాభావాత్ । ఇత్యత్ర ఆహ-

?Rఅన్యథాదృష్యం వినా శరీరానుపపత్తే: ।। 35 ।।

?R।। అన్యథేతి ।। అంశాంశినోర్భేదేంఽశానాం శరీరేణ సహోత్పత్తౌ తచ్ఛరీరజనకాదృష్యస్య
పూర్వమాశ్రయాభావేఽదృష్యాఖ్యకారణం వినా శరీరేన్ద్రియాద్యుత్పత్త్యనుపపత్తేరిత్యర్థ: ।
అత్రాంశిమార్గస్యాంశేన గమ్యత్వం సర్వథా చేదసిద్ధమ్ । ఏకదేశేన చేదన్యథాసిద్ధమితి భావ: ।
ఏవంచ సాధనోత్తమస్యాంశేనానుభూయమానత్వాత్,. అంశాంశినోరభేద ఏవేతి
యుక్తో_పాసనాదావనాదావనాదియోగ్యతాపేక్షేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rఆత్మన:
శరీరమ్' ఇత్యనేనాంశికకర్మనిర్మితశరీరే విద్యమానత్వాదిత్యర్థకేన సూచిత: ।) ।। 35 ।। ఓం
అఙ్గావబద్ధాస్తు న శాఖాసు హి ప్రతివేదం ఓం ।। ఇత్యత్ర,
బ్రహ్మోపాసనవిధేరఙ్గదేవతోపాసనసాహిత్యాసాహిత్యసాధారణ్యాద్భగవదుపాసనమఙ్గదేవతో
పాసనాయుక్త_ం వా కర్తవ్యముత కేవలం వేతి సన్దేహే, కేవలమితి పూర్వ: పక్ష:,
అఙ్గదేవతోపాసనాయుక్త_మితి సిద్ధాన్త: । తత్రాపి భగవదుపాసనస్యాఙ్గదేవతాసాహిత్యేన
కర్తవ్యత్వే, ఉపాసనస్య గుణోపసంహారపూర్వకత్వాల్లౌకికపురుషపూజాదౌ ద్వైవిధ్యదర్శనేన,
కిమేకస్య శ్రుతిప్రతిపాదితా గుణా: సర్వేషూపసంహర్తవ్యా న వేతి సన్దేహే, ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి
పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rసన్ధానమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం
తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ గుణాన్తరసన్ధానస్య క్వాపి దర్శనమాత్రేణ సమాధికాఙ్గదేవతాన్తరగుణా
అప్యఙ్గదేవతాన్తరే ఉపసంహర్తవ్యా । నానాగుణత్వేన తేషాం శ్రుతిదృష్యే: । అనిషిద్ధగుణానాం
వాక్యాన్వయన్యాయేనోపసంహారాత్ న శాఖాస్విత్యాదివిశేష: । ఉత్తమేష్వధమగుణాపేక్షయా
మన్త్రాదివద్వేతి ।। 36 ।।

?R।। నచ గుణాన్తరేతి ।। అథ గుణానాముత్తమేషూపసంహారస్య
సిద్ధాన్తేఽప్యఙ్గీకారాత్సమాధికేత్యుక్త_మ్ । అయమర్థ: । యద్యఙ్గదేవతాసాహిత్యేన
బ్రహ్మోపాసనం కర్తవ్యమ్ తర్హి ఉపాసనాయా గుణోపసంహారపూర్వకత్వాద్గుణాన్తరాణాం
దేవత్వాదీనాం సన్ధానస్యానుసన్ధానస్యోపసంహారస్య సవర్ేషు దేవేషు దర్శనమాత్రేణ

సమాధికాఙ్గదేవతాన్తరాణాం సూర్యాద్యఙ్గదేవతాభ్యో భిన్నానాం బ్రహ్మరుద్రాదీనాం యే గుణా: సూర్యాద్యయోగ్యాస్తేఽప్యఙ్గదేవతాన్తరే సూర్యాదావుపసంహర్తవ్యా: స్యు: l న చైవమ్ l తస్మాద్బాధకోపేతాత్తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యథా వాచో విముఞ్చథ, పూజయేన్నాన్యా దేవతా ఇత్యాదేరన్యదేవతోపాసననిషేధాత్కేవలమేవ బ్రహ్మోపాసనం కర్తవ్యమితి l ఏవంచ దేవతాన్తరగుణస్య
దేవతాన్తరేఽనుసన్ధానప్రాప్త్యాఙ్గదేవానామనుపాస్యత్వాత్తదభిధాయకవేదవైయర్థ్యమితి నేతి భావ: l అయం చ న్యాయో "?Rమన్త్రాదివద్వా' ఇత్యనేన, అధమగుణానాముత్తమ ఉపసంహారోక్త్యా, కస్యచిద్గుణస్యానుసన్ధానే సర్వేషామేవ గుణానామనుసన్ధానం న స్యాదితి సూచిత: l) తద్ధేతుత్వేన "?Rనానాదృష్టే:' ఇత్యుక్త సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- నానాగుణత్వేనేతి l l పరస్పరవిలక్షణగుణత్వేన తేషామఙ్గదేవతానాం శ్రుతిషు దృష్టేరిత్యర్థ: l తతశ్చ సూర్యాద్యసమ్భావితగుణవత్త్వేన బ్రహ్మరుద్రాదీనాం ఉత్తమత్వాదుత్తమసమ్బన్ధిగుణానాం చాధమేషు అయోగ్యత్వాద్బ్రహ్మాద్యఙ్గదేవతాగుణజాతం సూర్యాదిషు నోపసంహార్యం, కిన్తు యోగ్యమేవేతి భావ: l నను "?Rన శాఖాసు హి ప్రతివేదమ్' ఇతి వేదప్రతీతగుణానాం ఉపసంహారాభావమభిధాయ, "?Rమన్త్రాదివద్వా' ఇతి కథం తద్విరుద్ధ ఉపసంహారోఽభిధీయతే, ఇత్యాశఙ్కాపరిహారార్థం

?Rతయోర్విషయభేదమాహ- అనిషిద్ధేతి l l బ్రహ్మరుద్రాదిగుణానాం సూర్యాదావయోగ్యత్వేఽపి, తత్రానిషిద్ధానాం యోగ్యానాం గుణానాం వాక్యాన్వయన్యాయేన యథా ఖలు భగవత్ప్రతిపాదక "?Rసహస్రశీర్షా పురుష:' ఇత్యాదివాక్యానాం సర్వేషామన్యత్ర చతుర్ముఖాదౌ సమ్బన్ధాభావేఽపి, "?Rహిరణ్యగర్భ: సమవతర్తాగ్రే' ఇత్యాదీనాం తద్యోగ్యానాం సమ్బన్ధస్తథేత్యనేన న్యాయేనోపసంహారాద్దోషో:, న శాఖాస్విత్యాదౌ ఆదిపదేన ప్రతివేదమితి సూత్రశేషస్య, "?Rసమత్వాద్వా' ఇతిస్మృతేశ్చ గ్రహణమ్ l విశేష: అయోగ్యగుణోపసంహారరూపవిశేష:, నిషేధవిషయ ఇత్యర్థ: l "?Rబ్రుతే తత్ర ప్రసిద్ధాశ్చ' ఇత్యృగ్భాష్యోపపాదితప్రకారేణ యథాగ్న్యాద్యధమదేవతావిషయమన్త్రవిద్యాదికం బ్రహ్మాద్యుత్తమదేవతావిషయత్వేనాధీయతే, ఉత్తమానాం తత్ప్రతిపాద్యత్వాత్ l ఏవముత్తమేషు బ్రహ్మాదిష్వధమానాం రుద్రాదీనాం గుణానాముపసంహారే న కశ్చిద్దోష ఇత్యధమగుణాపేక్షయా "?Rమన్త్రాదివద్వా' ఇతి సూత్రప్రవృత్తిరిత్యర్థ: l ఏవంచ న్యాయదృష్ట్యా యథాయోగ్యమేవాఙ్గదేవతోపాసనం కర్తవ్యమితి భావ: l (అయం చ న్యాయ:, "?Rసమత్వాత్' ఇతిసూచితసూచకేన హిశబ్దేన సూచిత: l) l l 36 l l ఓం భూమ్న: క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథా చ దర్శయతి ఓం l l ఇత్యత్ర, సర్వోపాస్యసర్వానుపాస్యగుణదర్శనాద్భగవత్సమ్బన్ధీ భూమగుణ: సర్వోపాస్యే న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వోపాస్య ఇతి సిద్ధాన్త: l తత్ర, "?Rఇష్టం ఫలమ్' ఇత్యుక్త పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ భూమగురస్యోపాసకం ప్రతి విశేషాభావేఽపి తత్తదిష్యగుణానుసారేణ ఫలోపపత్తిరిత్యవిశేష: ।

?R।। నచ భూమగుణస్యేతి ।। ఉపాసకం ప్రతి భూమగుణస్య సమ్భృత్యాదిభ్యోఽనుపాస్యత్వేన విశేషాభావేఽపి తస్య ఉపాసకస్య ఇష్యా అపేక్షితా, యే ఆనన్దాదయో గుణా: తదనుసారేణ తదుపాసనానుసారేణ ఫలస్య ఇష్యస్యానన్దాదేరుపపత్తిరిత్యతో హేతో: ప్రియశిరస్త్వాదిగుణవదానన్దాదివిశేషణత్వేఽపి భూమగుణస్యానుపాస్యత్వేన ప్రియశిరస్త్వాద్యవిశేష ఇత్యర్థ: । అనేనానువ్యాఖ్యానే "?Rఇష్యమ్' ఇత్యేతత్ "?Rసప్తసు ప్రథమా' ఇతి సూత్రాత్తృతీయాన్తత్వేన ప్రథమాన్తత్వేన చ తన్త్రేణోపాత్తమితి వ్యాఖ్యాతం భవతి । ఏవంచేష్యేనోపాసితేన విష్ణ్వానన్దాదినేష్యం జీవస్యావిర్భూతానన్దాదిరూపం కథముపపద్యత ఇతి, ఇష్యఫలస్యాన్యథాసిద్ధేర్భూమత్వమనుపాస్యమితి నాలౌకికతయోపాసనమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rజ్యాయస్త్వమ్' ఇత్యనేన దృష్టానామానన్దాదిగుణానాం భూమత్వేన సహైవోపాసనే, ఏతత్ఫలం భవతి, నాన్యథేతి భూమస్య జ్యాయస్త్వం వదతా భూమత్వం వినానైతేనోపాసితేన గుణేన ఫలమితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన, "?Rశిష్యే:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rభూమైవ దేవ: పరమో హ్యుపాస్యో నైవాభూమా ఫలమేషాం విధత్తే ఇత్యాదిశిష్యే: ।। 37 ।।

?R।। భూమైవ దేవ ఇతి ।। తస్మాద్భూమా గుణతో వై విశిష్యో యథా క్రతు: కర్మమధ్యే విశిష్య:' ఇతి శేష: । శ్రుతియోజనా తు హి యస్మాత్ పరమో దేవో భూమా భూమత్వేనానుపాసిత: ఏషాముపాసకానాం ఫలం నైవ విధత్తే । తస్మాద్యథా క్రతు: కర్మమధ్యే విశిష్య:, తథా భూమగుణో గుణరాశితో విశిష్య: । తతో భూమత్వేనైవోపాస్య ఇతి శిష్యే: శాసనాత్ ఉపాస్య ఇతి విధేరితి యావత్ । అత్ర పూర్వపక్ష హేతోరసిద్ధిరభిప్రేతా । ఏవంచ భూమత్వానుపాసనే ఫలాభావేన, ఫలార్థం భూమైవ దేవ ఇతి భూమత్వోపాసనశిష్యే: న భూమత్వస్య సమ్భృత్యాద్యవిశేష: । కిన్తు భూమత్వం సర్వైరుపాస్యమితి న లౌకికతయోపాసనమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతథా హి దర్శయతి' ఇత్యనేనోక్త_: ।) ।। 37 ।। ఓం నానాశబ్దాదిభేదాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ఏకానేకప్రకారతయాదృశ్యమానవస్తుప్రతీత్యా, భూమగుణ: కిమధికారిణాం తారతమ్యేన ప్రతీయతే, ఉతైకప్రకారేణేతి సన్దేహే, ఏకప్రకారేణేతి పూర్వ: పక్ష:, తారతమ్యేనేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅకల్పనా' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ భూమగుణ ఉపాసకానామేకప్రకారేణైవ ప్రతీయత ఇత్యఙ్గీకార్యమ్ ।

?R।। నచ భూమగుణ ఇతి ।। ఉపాసకానామిత్యుక్త్యా, ప్రతీయతే ఇత్యత్రోపాసనే ఇతి లక్ష్యతే । కుత ఇత్యత ఆహ-

?Rవిశేషస్యకల్పనోపపత్తేరితి న మన్తవ్యమ్ యావానేవాధికారేషు విశేషోఽనూన ఏవ హి తతో భూమత్వదృష్ట్యా చ బ్రహ్మాదీనాం పృథక్పృథక్ ఇతి విశేషస్యానూనత్వవచనాత్ ।। 38 ।।

?R।।విశేషస్యేతి ।। విశేషకల్పనానుపపత్తేరిత్యర్థ: । కేషాఞ్చిత్సమ్యక్పూర్ణానన్ద ఇతి కేషాఞ్చిత్కిఞ్చిత్పూర్ణానన్ద ఇత్యుపాసనస్య మిథ్యోపాసనత్వేనాయోగాదిత్యర్థ: । ఏవంచ భూమత్వే విశేషస్యాకల్పనాద్భూమత్వమేకప్రకారేణైవ ప్రతీయత ఇతి నోక్త్తారతమ్యం యుక్త్మితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, నానేత్యనేన భూమత్వస్య నానాప్రకారత్వాక్తయా అసమ్భవేనావిశేషకల్పనాదితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅనునతా' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- యావానితి ।। బ్రహ్మాదీనాముపాసనాధికారేషు యావానేవ విశేష: తారతమ్యరూప: । తతో విశేషాదనూన ఏవ విశేష: భూమత్వావాన్తరవిశేష:, భూమత్వదృష్ట్యా బ్రహ్మాదీనాం పృథక్పృథగేవ ప్రతీయతే । యద్వా, తస్మాన్ బ్రహ్మాదీనామధికారేషు విశేషస్తారతమ్యరూపోఽనూన ఏవ, తతో హేతోర్యావానేవ భూమగుణో విశేషో భూమత్వదృష్ట్యయా విషయీకర్తుం యోగ్యస్తావన్పృథక్పృథగేవ బ్రహ్మాదీనాం ప్రతీయత ఇతి యోజనా । విశేషస్య

?Rఉపాస్యానన్దాదిగుణవిశేషణీభూతభూమత్వవిశేషస్య, బ్రహ్మాద్యధికారివిశేషాపేక్షయానూనత్వస్యానుసారిత్వవచనాదిత్యర్థ: । అనేన పూర్వపక్ష హేతోరసిద్ధిరుక్తా్ భవతి । నచ, భూమత్వే విశేషానుపపత్తే:, కథమసిద్ధిరితి వాచ్యమ్, అతీతవత్సరాణాం మాసానాం చానన్త్యేఽపి విశేషవద్భూమత్వేఽపి విశేషోపపత్తే: । రుద్రాదిభిర్భూమత్వోపాసనే చతదుర్ముఖాదియోగ్యభూమత్వనిషేధాన్నాన్యథోపాసనమపీతి భావ: । ఏవంచ భూమత్వవిశేషస్యాధికారాదనూనతయాధికారిణాం యుక్త్ం తారతమ్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rశబ్దాదిభేదాత్' ఇత్యనేన "?Rయావానేవాధికారేషు' ఇత్యాదిప్రమాణానుసారేణ ప్రతీయత ఇతి సూచిత: ।) ।। 38 ।। వికల్పో విశిష్యఫలత్వాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, బిమ్బోపాస్తేరనవధారణాత్ భగవదుపాసనస్య స్వబిమ్బాతిరిక్త్రూపవిషయత్వే స్వబిమ్బమాత్రవిషయత్వే వోపపన్నతయా భగవదుపాసనం ముముక్షూణాం స్వబిమ్బాతిరిక్త్రూపవిషయం కర్తవ్యం, న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, స్వమోక్షసాధనాతిరిక్త్ం నరసింహాద్యుపాసనం కర్తవ్యమేవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rశుద్ధవైరూప్యమ్' ఇత్యక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూవర్కం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ శుద్ధమోక్షసాధనవైరూప్యాన్మోక్షసాధనత్వేనోపదిష్యం వినా విష్ణావేవోపాసనాన్తరస్యాకర్తవ్యతా అవిఘ్నతాసాధనత్వాత్ ।।39।।

?R।। నచ శుద్ధేతి ।। శుద్ధస్య నిష్కామస్య మోక్షసాధనబిమ్బోపాసనస్య, వైరూప్యాత్ విఘ్నకరత్వేన విరుద్ధత్వాత్, మోక్షసాధనోపదిష్యం బిమ్బోపాసనం వినా, విష్ణౌ విష్ణువిషయ ఏవ, ఏవకారేణ కర్తవ్యత్వేన ప్రాప్తం సూచయతి । ఉపాసనాన్తరస్య బిమ్బాతిరిక్త్రూపోపాసనస్యేత్యర్థ: । ఏవంచ బిమ్బాతిరిక్తో్పాసనస్య శుద్ధవైరూప్యాదకర్తవ్యత్వేన తదభిధాయకవేదవైయర్థ్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో "?Rవికల్ప:' ఇత్యనేన విఘ్నాదిభవే కర్తవ్యమ్, తదభావే న కర్తవ్యమితి విఘ్నాల్పోక్త్యా

కర్తవ్యతానియమే బిమ్బోపాసనవిలమ్బ హేతుత్వేన శుద్ధవైరూప్యమితి సూచిత: ।)
తద్ధేతుత్వేన "?Rఅవిఘ్నత్వమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అవిఘ్నేతి ।। న
విద్యతే విఘ్నో యస్య, తస్య భావోఽవిఘ్నతా, విశిష్యమోక్షస్యేతి శేష: । తతశ్చ
మోక్షసాధనబిమ్బోపాసనానన్తరం క్రియమాణస్య బిమ్బాతిరిక్త_నరసింహాద్యుపాసనస్య
విశిష్యమోక్షప్రతిబన్ధకదురితనివర్తకత్వేన
విశిష్యమోక్షస్యావిఘ్నతాసాధనత్వాచ్ఛుద్ధవైరూప్యం తస్యాసిద్ధమితి భావ: ।
ఏవంచావిఘ్నతాహేతుత్వేన బిమ్బాతిరిక్త_మప్యుపాస్యమితి న తద్విద్యావైయర్థ్యమితి భావ: ।
(అయం చ న్యాయ: "?Rవిశిష్యఫలత్వాత్' ఇత్యనేన నృసింహాద్యుపాసనస్య
బిమ్బోపాసనానన్తరభావిత్వేన దురితాదినివృత్తిలక్షణమోక్షోపయోగిఫలసాధనత్వమితి
సూచిత: ।) ఓం కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్న వా పూర్వహేత్వభావాత్ ఓం ।।
ఇత్యత్ర, ఆవశ్యకవైకల్పికోపాసనప్రతీత్యా, కామసాధనభగవద్రూపగుణవిషయముపాసనం
కిమావశ్యకం వైకల్పికం వేతి సన్దేహే, ఆవశ్యకమితి పూర్వ: పక్ష:, వైకల్పికమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర,
"?Rఅఙ్గత్వమ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం
వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ కామ్యసాధనానమపి గుణానామఙ్గత్వాదేవోపసంహారకర్తవ్యతానియమ: ।
అనుపసంహారే విరోధాభావాత్ । కామ్యానామనియతాఙ్గత్వాచ్చ । అర్థాదిధర్మసిద్ధౌ హి న
నియత్యాఙ్గమిష్యత ఇతి బ్రహ్మతర్కే ।। 40 ।।

?R।। నచ కామ్యసాధనానామితి ।। ఆదిపదం నృసింహత్వాదిసముచ్చయార్థమ్ ।
బిమ్బగుణసముచ్చయాథర్ంం వా ।
అఙ్గత్వాన్మోక్షసాధనజ్ఞానసాధనార్థాదిఫలోపాసనవిషయత్వేన మోక్షోపయోగిత్వాత్ ।
ఏవకారేణ తదుపాసనస్యావశ్యకత్వం సూచయతి । సిద్ధాన్తవైషమ్యప్రదర్శనార్థం- నియమ
ఇత్యుక్త_మ్ । ఏవంచ కామ్యోపాసనస్య మోక్షాఙ్గత్వేనావశ్యకత్వాద్వ్యర్థ: ప్రథమపాద ఇతి
నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rహేత్వభావాత్' ఇత్యనేన, అర్థస్య
జ్ఞానాఙ్గకత్వగ్రాహకాన్వయవ్యతిరేకరూపహేత్వభావాదితి వదతా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన,
"?Rఅవిరోధ:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అనుపసంహార ఇతి ।।
స్వబిమ్బోపాసనేనైవ జ్ఞానసిద్ధౌ, జ్ఞానాసిద్ధిరూపవిరోధస్య నృసింహాద్యుపాసన ఇవ
విశిష్యమోక్షప్రతిబన్ధకదురితనివృత్త్యభావరూపవిరోధస్య చాభావాదిత్యర్థ: । సాధకాభావాచ్చ
న నియమ ఇత్యాహ- కామ్యానామితి ।। జ్ఞానం ప్రత్యర్థాదీనామనియతాఙ్గత్వాదిత్యర్థ: ।
అర్థాదికం వినాపి జ్ఞానోత్పత్తే: క్వచిదర్థే సత్యపి జ్ఞానానుత్పత్తేరన్వయవ్యతిరేకవ్యభిచారాదితి
భావ: । అత్ర ప్రమాణమాహ- అర్థాదీతి ।। ధర్మపదేన జ్ఞానమప్యుపలక్ష్యతే । క్వచిదర్థాదినా
ధర్మాసిద్ధే: నియమ్యేత్యుక్త_మ్ । ఏవంచ కామ్యగుణానామనుపసంహారే విరోధాభావాత్
కామ్యోపాసనస్యవైకల్పికత్వాత్, సార్థక్యం వైరాగ్యపాదస్యేతి భావ: । (అయం చ న్యాయో
"?Rహేత్వభావాత్' ఇత్యాదినైవ విరోధఫలహేత్వభావాదితి వదతా సూచిత: ।) ।। 40 ।। అఙ్గేషు

హృథాశ్రయభావ: ఓం ।। ఇత్యత్ర, భగవదఙ్గాశ్రితత్వేన శ్రుతివచనస్య తథోపాసనేఽనుపాసనేఽపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మాదీనాం భగవదఙ్గాశ్రితత్వేనోపాసనం ముముక్షుణా కర్తవ్యం న వేతి సన్దేహే, న కర్తవ్యమితి పూర్వ: పక్ష:, కతర్వ్యమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅవిశేషదృశి:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ దేవాదీనామితి తత్రైవ విశేషవచనాభావాద్బ్రహ్మ శిరసి లలాటే రుద్ర ఇత్యాదీనాం నావశ్యోపాస్యతా దేవాదీనామేవ ।

?R।। నచ దేవాదీనామితి ।। దేవాదీనామేవేతి కర్తరి షష్ఠీ । "?Rఆనన్దాదయ: ప్రధానస్య' ఇతి సిద్ధాన్తే మనుష్యాణాం చతుర్గుణవ్యతిరిక్త_గుణోపాసనానిషేధాత్, దేవానామితి విశిష్యోక్త_మ్ । తత్రైవం బ్రహ్మ శిరసి లలాటే రుద్ర ఇత్యాదివాక్యోక్త_బ్రహ్మాశ్రయశీర్షత్వాదీనాం దేవాదిభిరేవ నావశ్యోపాస్యేతి భావ: । ఏవంచ భగవదఙ్గాశ్రితదేవోపాసనం దేవై: కర్తవ్యమితి విశేషవచనాభావాదితరేషాం తత్రాధికారాభావాన్నిరధికారికమేవ ప్రాప్తమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rసమాహారాచ్చ' ఇత్యనేన "?Rధ్యాయేత్' ఇతి శ్రుతిసూచకేన విశిష్యగుణరూపఫలానుసారేణ దేవానామేవాధికారసిద్ధేరిత్యర్థకేనాఙ్గదేవతోపాసనే దేవానామితి విశేషతోఽధికారస్యానుక్త_త్వాదితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rగుణవైశేష్యమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rధ్యాయేదఙ్గేష్వఙ్గదేవతా: పరస్య విశిష్యా హి గుణాముక్తౌ_ దేవానాం భవన్తి తే హి తాదృశాస్తే హి హరేరనురూపా ఇతి శ్రుతేర్గుణవైశేష్యాత్ ।। 41 ।।

?R।। ధ్యాయేదితి ।। అఙ్గదేవతా: పరమస్యాఙ్గేషు తత్తదఙ్గోత్పన్నత్వేన తత్తదాశ్రితత్వేన ధ్యాయేత్ । ఏతద్ధ్యానం దేవానామేవ కుత ఇత్యత ఉక్త_మ్- విశిష్యా హీతి ।। హి యస్మాత్, దేవానామేవ ముక్తౌ_ విశిష్యా గుణా: పరమస్థానప్రభృతయో భవన్తి । తర్హి ఫలార్థిభి: సర్వైరేతదుపాసనస్య కర్తవ్యత్వే దేవానామేవేతి కథమిత్యత ఉక్త_మ్- తే హీతి ।। హి యస్మాత్, తే దేవా:, తాదృశా: ఉక్త_ఫలయోగ్యా:, తదపి కుత ఇత్యత ఉక్త_మ్- తే హి హరేరితి ।। గుణవైశేష్యాత్ దేవాదీనామేవేత్యత్రాపి సమ్బుధ్యతే । తేనోత్తరాధికరణస్య దేవవ్యతిరిక్త_విషయత్వసూచనేన విరోధపరిహారోఽపి సూచిత: । తతశ్చ హర్యనురూపత్వపరమస్థానప్రాప్తిలక్షణఫలయోగ్యత్వాదిగుణానాం దేవానామేవ వైశేష్యాత్తేషామేవోక్తో_పాసనాయామధికార ఇత్యర్థ: । ఏవంచ దేవానాం గుణవైశేష్యాత్తేషామేవాఙ్గదేవతోపాసనేఽధికార ఇతి సార్థక్యం తద్విద్యానామితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rసమాహారాత్' ఇత్యనేనైవ సూచిత: ।) ।। 41 ।। ఓం న వా తత్సహభావాచ్ఛ్రుతే: ఓం ।। ఇత్యత్ర, కర్తవ్యాకర్తవ్యోపాసనప్రతీత్యా భగవదఙ్గాశ్రితత్వేనోపాసనం కర్తవ్యం న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, దేవైరేవ కర్తవ్యమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rక్రియా'

ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం సాక్షాత్పూర్వపక్షసాధకసూచనాయ తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణోతి-

?Rనచ క్రియాత్వాదుపాసనాయా: అగ్నిష్టోమాదివత్ప్రతిశాఖం వక్త_వ్యతా ।
ఉపాసనాయజనం చేతి సామ్యం తత్తద్విశేషాన్సంహరేత్సర్వతశ్చ । తథా కర్తృణాం
తత్ఫలానాం విశేషాద్వ్యర్థా హి శాఖా అన్యథైవం చ సార్థా ఇత్యుపాసనావిశేషాణాం
త్వధికారివిశేషాణాం చాగమేఽవగమాత్ ।। 42 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: ।।

?R।। నచ క్రియాత్వాదితి ।। అఙ్గదేవతోపాసనాయా: కర్తవ్యత్వే,
క్రియాత్వాదగ్నిష్టోమాదివత్ప్రతిశాఖం సర్వశాఖాసు వక్త_వ్యతా స్యాదితి శేష: । న చైవమ్ ।
తస్మాత్ప్రతిశాఖమనుక్తే_: నాఙ్గదేవతోపాసనం కైరపి కతర్వ్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ
న్యాయ: సర్వశాకాగతోపాసనసహపాఠాభావేన వ్యవస్థితవికల్పం సమర్థయతా సూత్రేణ
సర్వోపాస్యత్వే క్రియాత్వాత్సర్వైరవశ్యకర్తవ్యత్వాత్సర్వత్ర వక్త_వ్యతా స్యాదితి సూచిత: ।)
తద్ధేతుత్వేన "?Rఆగమ:' ఇత్యక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-
ఉపాసనేనతి ।। యద్యప్యుపాసనా యజనం చేత్యనయో: క్రియాత్వేన సామ్యమ్, తథాపి
తద్విశేషాచ్చతుర్ముఖాశ్రయశీర్షత్వాదిభగవద్ధర్మవిశేషాత్ సర్వత: ప్రతిపాదకశాఖాభ్య:
సంహరేత్ । ఉపసంహృత్యోపాసీత చ । కుత ఇత్యత ఉక్త_మ్- తథా కర్తృణామితి ।। విక్షిప్య
తత్రోక్తా_నాం చతుర్ముఖాశ్రయశీర్షత్వాదిభగవద్గుణానాం ఉపసంహృత్యోపాసనాకర్తృణాం
తత్ఫలానాం తేషాం తదుపాసనఫలానాం విశేషత్కర్తృణాం కరణమేవ కిం న స్యాదిత్యత
ఉక్త_మ్- వ్యర్థా హీతి ।। హి యస్మాత్, అన్యథా అఙ్గాశ్రితత్వేన దేవతోపాసనస్య సర్వథా
కర్తవ్యత్వే శాఖా: "?Rబ్రహ్మా శిరసి లలాటే రుద్ర:' ఇత్యాదికా వ్యథర్ా: । ఏవంచ దేవై:
కర్తవ్యత్వే తదుపాసనస్య, "?Rశాఖా: సార్థా: సప్రయోజనా:' ఇత్యాద్యాగమనేపాసనావిశేషాణాం
తత్రతత్రోక్త_చతుర్ముఖాశ్రయశీర్షత్వాదిగుణోపసంహారపూర్వకం
కృతోపాసనానామధికరివిశేషాణాం దేవాదీనాం చశబ్దాత్ఫలవిశేషాణాం చావగమాదిత్యర్థ: ।
అధికారివిశేషాణామితి వదతా ప్రతిశాఖమనుక్తే_ర్నిమిత్తాన్తరం సూచితం సర్వై: కర్తవ్యమితి ।
అనేన పూర్వపక్ష హేతోరన్యథాసిద్ధిరపి జ్ఞాపితా । ఏవంచాగమేనాఙ్గదేవతోపాసనస్య దేవైరేవ
కర్తవ్యతావగమాద్యుక్త_ం తద్విద్యానాం సార్థక్యం, ఇతి భావ: । (అయం చ న్యాయో
"?Rదర్శనాచ్చ' ఇత్యనేనోక్త_: ।) ।। 42 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: ।।

?Rఉపాసనానితభగవదపరోక్ష జ్ఞానసామర్థ్యప్రతిపాదనార్థమయం పాద: ప్రవృత్త: I ఏతత్పాదాన్తర్గతాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా అనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా: I "?Rఔదార్యముచ్చావచశక్తిరాత్మస్వరూపదార్ఢ్యం చ నిజస్వభావ: I స్వాతన్త్ర్యమాపూర్ణవిశేషయోగ్యతా విరోధహానిశ్చ చతుర్థపాదే I వ్యవస్థితిస్వవిశేషస్థితిశ్చ నిషేధసామాన్యవివిధక్రియాణామ్ I విభక్తతా చాత్వరయైవ

?Rసిద్ధిర్విపక్షసమ్ప్రాప్తివిరోధహేతవ: I' ఇతి I ఓం పురుషార్థోఽత: శబ్దాదితి బాదరాయణ: ఓం I I ఇత్యత్ర, జ్ఞానస్య నిరవధారణతయా ముక్తిం ప్రతి సాధనత్వోక్తే:, జ్ఞానస్య ముక్తిమాత్రసాధనత్వే చ, సమ్భవాత్, బ్రహ్మజ్ఞానం కిం మోక్షమాత్రసాధనం ఉత ఫలాన్తరస్యాపీతి సన్దేహే, జ్ఞానం మోక్షమాత్రసాధనమితి పూర్వ: పక్ష:, మోక్షస్వర్గాదిసమస్తపురుషార్థసాధనమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rఔదాయర్మ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం సాక్షాత్పరమ్పరాసాధ్యప్రదర్శనపూవర్కం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ జ్ఞానిన ఆదార్యాన్మోక్షాదన్యఫలేచ్ఛాయా ఏవాసమ్భవాత్తదుక్తి: ప్రశంసామాత్రమితి వాచ్యమ్ I

?R I I నచ జ్ఞానిన ఇతి I I ఔదార్యాత్ విరక్తత్వాత్, బుద్ధయా వివేకేన, మోక్షాదన్యఫలేత్యేతత్సప్తమ్యన్తం సత్ ఔదార్యాదిత్యనేనాపి సమ్బధ్యతే I తదుక్తి: "?Rజ్ఞానాదేవ స్వర్గ:' ఇత్యాదిరూపా జ్ఞానస్య మోక్షేతరపురుషార్థసాధనత్వోక్తి:, ప్రశంసామాత్రమ్ జ్ఞానస్య ప్రశస్తత్వజ్ఞాపనపరైరేవేత్యర్థ: I తథాచ, "?Rపరీక్ష్య లోకాన్' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం జ్ఞానినాం మోక్షేతరపురుషార్థేషు విరక్తత్వేన తదిచ్ఛాభావస్య ప్రమితత్వాత్ I "?Rజ్ఞానాదేవ స్వర్గ:' ఇత్యాదివాక్యస్య ప్రశంసామాత్రత్వస్య కల్పనీయత్వేన జ్ఞానస్య స్వర్గాదిహేతుత్వే ప్రమాణాభావాత్ జ్ఞానస్య మోక్షమాత్రసాధనత్వాన్నైతత్సర్వథాపాద్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rశబ్దా:' ఇత్యనేన శ్రుతౌ, విశుద్ధసత్వో జ్ఞానీ యం యం లోకం మనసా యదీచ్ఛతి, తింర్వ తంతం లోకం ప్రాప్నోతీతి వ్యవస్థోక్తయా జ్ఞానినో విరక్తత్వరూపాదార్యవత్త్వేన మోక్షాతిరిక్తఫలేచ్ఛాభావాదితి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవ్యవస్థితి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rప్రాయశో న సమ్భవత్యేవ I కస్య చిత్సౌభర్యాదివద్భవతి చేజ్జ్ఞానేనైవాశేషమీప్సితం భవతీతి వ్యవస్థోపపత్తే: I I 1 I I 2 I I

?R।। ప్రాయశ ఇతి ।। న సమ్భవత్యేవ జ్ఞానినో మోక్షాన్యఫలేచ్ఛేతి వర్తతే । కస్యచిజ్జ్ఞానిన: సౌభర్యాదీనామనేకదేహధారణేన స్త్రీభోగాదిమోక్షేతరపురుషార్థేచ్ఛాయా: పురాణేషు ప్రసిద్ధత్వాత్సౌభర్యాదివదిత్యుక్త్వా్మ్ । భవతి చేదిత్యత్రాపి మోక్షాదన్యఫలేచ్ఛేతి సమ్బధ్యతే । జ్ఞానేనైవ తత్తత్సాధనత్వేన విహితకర్మణేవ బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానేనైవ, అశేషమభీష్యం భవతీత్యనేన ప్రకారేణ "?Rపరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్ । ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్పార్థ మనోగతాన్' ఇత్యాదేర్జ్ఞానినాం వైరాగ్యప్రతిపాదకశ్రుతిస్మృత్యాదివాక్యస్య ప్రాయేణ జ్ఞానినాం స్వర్గేచ్ఛాభావపరత్వేన, "?Rయం యం లోకం మనసా సంవిభాతి విశుద్ధసత్వ:' ఇత్యాదిజ్ఞానినామపి మోక్షాదన్యఫలేచ్ఛాప్రతిపాదకస్య శ్రుత్యాదివాక్యస్య చ తదిచ్ఛా పేతసౌభర్యాదివిషయత్వేన వ్యవస్థోపపత్తేరిత్యర్థ: । ఏవంచ వ్యవస్థిత్యా వాక్యయోర్విరోధాభావేన న జ్ఞానాదేవేతి వాక్యస్య ప్రశంసామాత్రస్యాకల్ప్యత్వేన తేనైవ జ్ఞానస్యాశేషపురుషార్థసాధనత్వసిద్ధే: సర్వథా తదాపాద్యమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rశబ్దా:' ఇత్యనేనైవ వ్యవస్థాప్రతిపాదకశ్రుతిగ్రాహకేణ సూచిత: ।) ।। 1 ।। ఓం అసార్వత్రికీ ఓం ।। ఇత్యత్ర, లౌకికసాధనే సర్వాధికారికత్వైకాధికారికత్వప్రతీత్యా బ్రహ్మజ్ఞానం సర్వాధికారికం న వేతి సన్దేహే, సర్వాధికారికమితి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । యద్యప్యేతదధికరణసమ్బన్ధిత్వేన పూర్వోత్తరపక్షన్యాయయోర్వివరణం న కృతం, తథాపి పూర్వాధికరణసమ్బన్ధిత్వేన వివృతయోరౌదార్యవ్యవస్థిత్యోరేతదధికరణసమ్బన్ధిత్వమపి జ్ఞాతవ్యమ్ । తథాహి । ఔదార్యం నామోత్కృష్యత్వమ్ । తతశ్చ జ్ఞానఫలస్య మోక్షస్య నిర్దు:ఖానన్దద్యాత్మకత్వరూపాదార్యాత్సర్వేషాం తదర్థిత్వసమ్భవాత్సర్వేషామపి శ్రవణాదిసామర్థ్యాత్తదుపయోగివిధత్వరూపాదార్యాదర్థీ సమర్థో విద్వాన్ సాధనేఽధిక్రియత ఇతి సర్వేషామప్యస్తి జ్ఞానేఽధికార ఇతి పూర్వపక్షన్యాయగమనికా । (అయం చ న్యాయో "?Rవిభాగ: శతవత్' ఇత్యనేన నవకోటిదేవానాం దేవత్వసామ్యేఽపి పరాపరబ్రహ్మార్థిత్వసామ్యేఽపి అధ్యయనవతామేవాధికారో నాన్యేషామితి విభాగకథనేనార్థిత్వాదేరప్రయోజకత్వకథనాత్సూచిత: ।) అర్థిత్వాదిసామ్యేఽపి న సర్వేషాం జ్ఞానాధికార: । కిన్తు యథాశక్త్యఖిలాధ్యయనవత్వేన విశేషణాన్తరేణ యుక్తస్యైవేతి వ్యవస్థోపపత్తేరితి సిద్ధాన్తన్యాయగమనికా । (అయం చ న్యాయో "?Rవిభాగ: ఇత్యనేనైవోక్త: ।) ।। 2 ।। ఓం నావిశేషాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, లౌకికసాధనేష్వేకప్రకారానేకప్రకారత్వదర్శనాద్బ్రహ్మజ్ఞానాధికార: కిం దేవానామేకప్రకార: ఉతానేకప్రకార ఇతి సంశయే, ఏకప్రకార ఇతి పూర్వ: పక్ష:, అనేకప్రకార ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఉచ్చావచశక్తి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాధికారే సమేఽపి తేషామేవోచ్చావచశక్తియోగాత్ఫలభేదోపపత్తేరధికారవిశేషకల్పనం వ్యర్థమ్ । భక్త్యాద్యధికారానుసారేణ శాస్త్రాత్ఫలప్రాప్తే: సర్వేషామవిశేషాత్ ।

?R।। నచాధికార ఇతి ।। నను "?Rప్రాజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టి:' ఇతి జ్ఞానతారతమ్యస్యోక్త్వాత్తదధికారేఽపి తారతమ్యం కల్పనీయమిత్యత ఉక్త్మ్- అధికారే సమేఽపీతి ।। తథాచాధికారే స్వాభావికే సమేఽపి తేషామధికారిణాముచ్చావచశక్త్రూపాద్యయోగాత్ ఉపాయాదేవ ఫలభేదస్య జ్ఞానలక్షణఫలతారతమ్యస్యోపపత్తే: । ఫలభేదస్య కల్పకత్వాభావాదధికారివిశేషస్య భక్త్యాదిమత్త్వలక్షణస్యాధికారస్య యో విశేషస్తస్య స్వాభావికదేవత్వర్షిత్వమనుష్యోత్తమత్వరూపస్య కల్పనం వ్యర్థమిత్యర్థ: ।

?Rఏవంచాధికారిణాముచ్చావచశక్త్యోగాజ్జ్ఞానతారతమ్యస్యోపపత్తేరేకప్రకార ఏవ జ్ఞానాధికార ఇతి న జ్ఞానమతిశయవదితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: ఫలభేదేనాధికారభేదం సమర్థయతోదాహృతసూత్రేణ ఫలభేదస్యోచ్చావచశక్త్యైవోపపత్తేరధికారభేదకల్పనసూచకేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅవిశేష:' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- భక్త్యాదీతి ।। ఆదిపదేనాధ్యయనాదికం గృహ్యతే । శాస్త్రాత్ విచారితాత్ ధ్యానద్వారా ఫలస్య జ్ఞానస్య ప్రాప్తి: । సర్వేషాం దేవానామధికారిణామవిశేషాదవిశిష్యత్వాన్నత్వేకస్యాపి భక్త్యాద్యధికారానుసారేణ ఫలప్రాప్తి: । యేన వ్యభిచారాద్భక్త్యాద్యధికారస్య జ్ఞానకారణతా న స్యాదిత్యర్థ: । యద్వా సర్వేషాం దేవాదీనాం జ్ఞానస్యేతి శేష: । అవిశేషప్రసఙ్గాద్భక్త్యాద్యధికారానుసారేణైవ శాస్త్రాత్ఫలప్రాప్తేర్గ్రాహ్యత్వాదిత్యర్థ: । భక్త్యాద్యధికారతారతమ్యే కార్యవైచిత్ర్యరూపమనుమానముక్త్వా ప్రత్యక్షమప్యాహ-

?Rదృశ్యమానత్వాచ్చ భక్త్యాద్యధికారతారతమ్యస్య । ఉచ్చావచశక్తేరపి తన్నిబన్ధనత్వాత్ ।। 3 ।।

?R।। దృశ్యమానత్వాచ్చేతి ।। యద్వా "?Rఅథ' ఇత్యాదిశ్రుతావితి శేష: । అనుమానపూర్వపక్షోక్త్యాన్యథాసిద్ధిం పరిహరతి- ఉచ్చావచశక్తేరితి ।। తన్నిబన్ధనత్వాత్ భక్త్యాద్యధికారతారతమ్యనిబన్ధనత్వాత్, అధికారతారతమ్యమన్తరేణ తత్కారణాభావాదితి భావ: । యథోక్త్ం ప్రాక్ । "?Rస్వాధికారాధికో యత్న: ప్రాయశో నోపపద్యతే । కథఞ్చిదధికే యత్నే దోష: కశ్చిత్సమాపతేద్' ఇతి । ఏవంచ విశేషప్రసఙ్గాదధికారతారతమ్యానుసారేణ జ్ఞానప్రాప్తిరితి సమ్పూర్ణజ్ఞానాధికారస్య సర్వసులభత్వాభావాత్సాతిశయం తదితి భావ: । (అయంచ న్యాయో "?Rవిశేషాత్' ఇత్యస్యావృత్తౌ సత్యామధికారస్య విశేషజ్ఞానస్య విశేష: స్యాదిత్యర్థకేనోక్త్మ్ ।) ।। 3 ।। ఓం స్తుతయేఽనుమితిర్వా ఓం ।। ఇత్యత్ర, లోకే సదసత్ప్రవృత్త్యా "?Rవిశేషదర్శనాత్తుల్యం తు' ఇత్యుక్త్యా చ భగవజ్జ్ఞానిషు సదసత్ప్రవృత్త్యా విశేషోఽస్తి వా న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, అస్తీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఆత్మస్వరూపదార్ఢ్యమ్' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ జ్ఞానినామాత్మస్వరూపదార్ఢ్యాత్సత్ప్రవృత్తివిపరీతప్రవృత్త్యోరవిశేష: ఏతావతోఽధికా నాస్తి ప్రాప్తిరిత్యనన్తత: స్థితా । యా స్థితిస్తాం సమాప్నోతి యథాశక్తి ప్రయత్నత: । విపరీతప్రవృత్తేస్తు తస్య హ్రాసోఽధికం భవేత్ ఇతి వచనాస్థితివిశేషోక్తి: ।। 4 ।।

?R।। నచ జ్ఞానినామితి ।। ఆత్మస్వరూపదార్ఢ్యాత్ ఆత్మస్వరూపావిర్భూతానన్దాదిలక్షరస్య దార్ఢ్యాత్ నిశ్చితత్వాత్, సత్ప్రవృత్తివిపరీతప్రవృత్త్యోరవిశేష: సత్ప్రవృత్తిసమ్పాద్యాతిశయస్యాసత్ప్రవృత్తిప్రతిబన్ధస్య మోక్షాతిరిక్తస్యాభావాదితి భావ: । యద్వా, జ్ఞానినామాత్మస్వరూపదార్ఢ్యాత్స్వరూపస్య మోక్షభాక్త్వేన మోక్షో భవిష్యతి, నవేతి శఙ్కాశూన్యత్వాదిత్యర్థ: । ఏవంచాద్యాధికరణోక్తమయుక్తమితి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rఅనుష్ఠేయం బాదరాయణ: సామ్యశ్రుతే:' ఇత్యనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅస్థితి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- ఏతావత ఇతి ।। యస్య యావత్స్వరూపానన్ద ఇతి నిర్ణీత ఏతావత ఆనన్దాదేరధికప్రాప్తి: తతోఽధికానన్దాదే: ప్రాప్తిరితి యావత్ । సా నాస్తి న భవతి । కిన్తు, "?Rయాత్యన్తత: నిష్కృష్యతయా స్థితి: స్వరూపానన్దాదే: స్థితా ప్రమాణేన వ్యవస్థితా । తాం స్థితిం యథాశక్తి ప్రయత్నతో జ్ఞానోత్తరకృతస్వభక్తయానుసారివిపరీతప్రవృత్తేరసత్ప్రవృత్తేస్తస్యానన్దాదే: హ్రాసో భవేద్' ఇతి వచనాత్సత్ప్రవృత్త్యా స్థితివిశేషస్య జ్ఞానానభివ్యక్తానన్దాద్యావిర్భావలక్షణస్యాసత్ప్రవృత్త్యాసురాణాం స్వరూపాపేక్షయాధికతయా సేవాదిప్రాప్తస్యానన్దాదేరప్రాప్తిరూపస్య నృణాం యావత్స్వరూపానభివ్యక్తిరూపస్య హ్రాసలక్షణస్యోపపత్తేరిత్యర్థ: । ఏవంచాద్యాధికారణోక్తం యుక్తమితి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rశమదమాద్యుపేత: స్యత్తథాపి తు తద్విధేస్తదఙ్గతయా తేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్' , "?Rఅపి స్మర్యతే', "?Rశబ్దశ్చాతో కామచారే' , "?Rవిహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి' ఇతి సూత్రచతుష్యయేన సూచిత: ।) ।। 4 ।। ఓం సర్వథాపి తు త ఏవోభయలిఙ్గాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, లోకేఽర్థాదిసాధనస్యాధికార్యనధికారిప్రాప్యత్వదర్శనాద్భగవదపరోక్షజ్ఞానం కిమధికారిభిరేవ ప్రాప్యతే, ఉతానధికారిభిరపీతి సన్దేహేఽనధికారిభిరపి ప్రాప్యత ఇతి పూర్వ: పక్ష:, అధికారిభిరేవ ప్రాప్యత ఇతి సిద్ధాన్త: । "?Rన చాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్' ఇత్యత్ర, లోకే రాజాదిపదస్యామాత్యాదిభిరపి ప్రాప్యత్వదర్శనాద్భగవదపరోక్షజ్ఞానస్యాధికారిభిరేవ ప్రాప్యత్వోక్తేశ్చతుర్ముఖాది పదాని కిమన్యై: ప్రాప్యన్తే, ఉత తత్పదయోగ్యైరితి సన్దేహే, అన్యైరపీతి పూర్వ: పక్ష:, తద్యోగ్యైరేవ ప్రాప్యన్త ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rనిజస్వభావ:' ఇత్యుక్తన్యాయమేతదధికరణద్వయపూర్వపక్షసమ్బన్ధిత్వేన తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ సర్వజీవానామేకప్రకార ఏవ నిజస్వభావశ్చైతన్యమితి ఫలేఽప్యవిశేష: ।

?R।। నచ సర్వజీవానామితి ।। సర్వజీవానాం యోగ్యాయోగ్యానాం, న కేవలం జీవానాం, స్వాభావికభూతచైతన్యే ఏకప్రకారత్రైవ, నత్వనేకప్రకారతేత్యేవ శబ్దార్థ: । కిన్తు సర్వేషు యచ్చైతన్యం, తదేవ స్వాభావికం, నతు దేవత్వాదికమపీత్యప్యేవశబ్దసమ్బన్ధ: ।

?Rఫలేఽపి అపరోక్షజ్ఞానే, బ్రహ్మాదిదేవతాపదే చేత్యర్థ: । సాధనసముచ్చయేఽపిశబ్ద: । చైతన్యావిశేష సముచ్చయే వా । అధికారమాత్రప్రాప్యత్వలక్షణవిశేషాభావ: । అయం భావ: । జ్ఞానం దేవతాపదం చాధికారిభిరేవ ప్రాప్యమితి న నియమ: । వేదాద్యనధికారిణామపి ప్రయత్నేన వేదాదిప్రాప్తేర్దర్శనాత్ । "?Rస్వధర్మనిష్ఠ: శతజన్మభి: పుమాన్విరిఞ్చతామేతి' ఇత్యాదినా దేవతాపదాదే: ప్రయత్నసాధ్యతోక్తేశ్చమహాప్రయత్నేన సర్వై: ప్రాప్తుం శక్యత్వాత్ । నను దేవత్వాదికం స్వాభావికమితి చేన్న, ప్రయత్నసాధ్యత్వశ్రవణేన చైతన్యవ్యతిరిక్తస్య స్వాభావికత్వాభావాత్ । చైతన్యస్య సర్వసామ్యాత్ । స్వాభావికత్వేఽప్యుత్పత్తిక్షత్రియత్వాభిభవేన విశ్వామిత్రస్య మహాప్రయత్నసాధ్యవిప్రత్వవన్మహతా ప్రయత్నేన స్వభవాభిభవేన జ్ఞానపదయోరయోగ్యైరపి ప్రాప్యత్వాత్తేషామపి మోక్షప్రసఙ్గ ఇతి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rసర్వథాపి' ఇత్యనేనాత్మస్వరూపస్యాత్మావ్యభిచారిత స్యేచ్ఛాప్రయత్నాదేర్ద్వార్థ్యస్య మహత్త్వస్యాప్రయోజకత్వం వదతా సూచిత: ।) యద్వా, "?Rసర్వథా' అపీతి (సర్వాథర్త్వాదితి) సూత్రే జీవస్వభావస్య నానాప్రకారత్వోక్తయా సూచిత: ।) (అయం చ న్యాయో "?Rనచాధికారికమ్' ఇత్యనేన దేవతాపదం నాకాఙ్క్ష్యమితి వదతా సర్వజీవానాం నిజస్వభావశ్చైతన్యమేకప్రకారమేవేతి దేవాదిపదం యోగ్యప్రాప్యమితి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rనిషేధసామాన్యవిధిక్రియాణాం విభక్తతా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rనిషేధసామాన్యవిధిక్రియాణాం విభక్తత్వాత్ । నాదేవో దేవపదమన్విచ్ఛేదన్విచ్ఛన్యాత్యధరం తమ: ।

?R।। నిషేధేతి ।। అయం భావ: । జ్ఞాపదయోరధికారిమాత్రప్రాప్యత్వమితి నియమ ఏవ, తత్రప్రయోజకచైతన్యవ్యతిరిక్తదేవత్వాదేరపి స్వాభావికత్వాత్ । నచ ప్రయత్నేన స్వాభావికస్యాభిభవ:, "?Rదైవీమేవ' ఇత్యాదిశ్రుత్యాదినానభిభవస్య ప్రమితత్వాత్ । దేవదీనాం నిషేధసామాన్యవిధిక్రియావిభాగేన ప్రయత్నస్యైవాయోగాత్ । కస్యచిత్ కథం చిత్ప్రయత్నేచ్ఛాదౌ విరోచనాదిభిర్మిథ్యాజ్ఞానస్యైవ ప్రాప్తే: "?Rన దేవపదమన్విచ్ఛేద్' ఇత్యాదినా పాతాద్యనర్థోక్తేశ్చేతి । దేవతాపదవిషయే విధినిషేధసామాన్యక్రియావిభాగపరా: శ్రుతీరుదాహరతి-

?Rన దేవ: స్వీయం పదమన్విచ్ఛన్విదుష్యతి । తదేవ హ్యస్య స్వమితి నిషేధవిభాగ: । స్థిరం జ్ఞానం స్థిరోహరావభిషఙ్గ: స్థిరమోజో బలం విరాగ ఏతద్ధి సామాన్యం దేవానామ్ ।

అన్యేషామస్థిరాణ్యేతాని సర్వాణ్యథాపి యథాయోగం వినేయానీతి సామాన్యవిభాగ: I జ్ఞానదానమేవ దేవానాం విహితమ్ I తప ఏవర్షీణామాచార ఏవ మనుష్యాణాం తదవిరోధేనాన్యాని కరణీయానీతి విధివిభాగ: I చరన్తి దేవా విహితం సమస్తమర్థమేవ మునయో దశాంశతో మనుష్యా ఇతి క్రియావిభాగ: II 5 II 6 II

?RII న దేవ ఇత్యాదినా II దేవతాపదం నాన్విచ్చేదితీచ్చానిషేధ: I దేవస్య తు, ఇచ్ఛన్న విదుష్యతీతి (దోషనిషేధ) దోషనిషేధవిభాగో ద్రష్టవ్య: I కుతో న దుష్యతీత్యత్ర ఉక్త్తమ్- తదేవ హ్యస్య స్వమితి I (అన్యథేత్యుక్త్తమేవ వివృణోతి- స్థిరాణీతి II) తర్హి జ్ఞానాదిలోపేన మోక్షో న స్యాదిత్యత ఉక్త్తమ్- అన్యేషామితి II వినేయాని ఆపాద్యాని, ఉపలక్షణై చైతత్ I అపరోక్షజ్ఞానవిషయే తు దైవీమేవ సమ్పత్తిమితి అసురాజాత్తైరేవాసురత్వమితి న సురాణాం దైవం రూపమితి చ నిషేధవిభాగపరా: శ్రృణ్వే వీర ఇతి తత: కనీయసా ఏవ దేవా జ్యాయాంసోऽసురా అసురాన్థమయన్విష్ణురితి అసురా ఆసురేణైవేతి చ సామాన్యవిభాగపరా: I "?Rతం భూతి:' ఇత్యాద్యా: క్రియావిభాగపరా అపి శ్రుతిస్మృతయో భాష్యోదాహృతా ద్రష్టవ్యా: I అధికరణద్వయసమ్బన్ధప్రదర్శనార్థమేవ సామాన్యతో న్యాయవివరణం కృతమ్ I నను సామాన్యన్యాయత్వాత్కథం ద్వితీయాధికరణస్యోత్థానమితి చేన్న, "?Rసర్వథాపి' ఇత్యధికరణే జ్ఞానమాత్రస్యాధికారిమాత్రప్రాప్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ I నచాధికారికమిత్యత్ర, తదాక్షేపాభిప్రాయేణ స్వధర్మనిష్ఠ ఇత్యాదివిశేషవాక్యబలోత్పన్నాయా దేవాదిపదస్య ప్రయత్నప్రాప్యత్వశఙ్కాయా: పరిహారాత్ I అత ఏవ తత్త్వప్రకాశికాయామ్ I "?Rఅతో జ్ఞానమప్యయోగ్యప్రాప్యఫలమ్' ఇతి పూర్వపక్షఫలం దర్శితమ్ I ఏవంచ నిషేధసామాన్యవిధిక్రియాణాం విభక్త్తత్వాదపరోక్షజ్ఞానబ్రహ్మాదిపదయోరధికారిమాత్రప్రాప్యత్వమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ:, "?Rఅనభిభవమ్' ఇత్యాదిసూత్రషట్కేన జ్ఞానమోక్షయో: సురేష్వేవ స్థితేరజ్ఞానతమసోరసరేష్వవస్థితేర్మిశ్రత్వస్య మనుష్యేష్వవస్థితేర్నానధికారిణాం జ్ఞానమోక్షప్రాప్తిరితి వదతా సూచిత: I యద్వా I అయం చ న్యాయ: "?Rఅనభిభవమ్' ఇత్యాదిసూత్రషట్కేన నిషేధసామాన్యక్రియావిభాగప్రతిపాదకేన విధివిభాగోపలక్షకేణ సూచిత: I ఏతన్న్యాయసమ్బన్ధప్రదర్శననార్థమేవోక్త్తం తత్త్వప్రకాశికాయాం ఉత్తరాధికరణే, "?Rఅతో జ్ఞానమప్యయోగ్యప్రాప్యమ్' ఇతి I) II 5 II (అయం చ న్యాయో "?Rన చాధికారికమ్' ఇతి, "?Rఉపపూర్వమపి' ఇతి, "?Rబహిస్తు' ఇతి సూత్రత్రయస్య నిషేధవిభాగప్రతిపాదకస్థాన్యవిభాగోపలక్షకత్వాత్సూత్రత్రయేణ సూచిత: I) II 6 II ఓం స్వామిన: ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయ: ఓం II ఇత్యత్ర, ప్రయోజకత్వకతర్ృత్వాభ్యాం భగవజ్జ్ఞానం కిం దేవానామేవ ఫలప్రదం, ప్రజానాం వేతి సన్దేహే, దేవానామేవేతి పూర్వ: పక్ష:, దేవాదీనాం ప్రజానామపీతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rస్వాతన్త్ర్యమ్' ఇత్యుక్త్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్ఫలప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ స్వాతన్త్ర్యాద్దేవానామేవ జ్ఞానాదిఫలం, న కిఞ్చిదన్యేషామితి వాచ్యమ్ "?Rత్వరయైవ మనుష్యాణాం సిద్ధిరత్వరయైవ తు ।

?R।। నచ స్వాతన్త్ర్యాదితి ।। స్వాతన్త్ర్యాత్ ఇన్ద్రియాదిప్రేరకత్వేన స్వామిత్వాత్, దేవానామేవేత్యేతత్పూర్వోత్తరాభ్యాం సమ్బధ్యతే । లోకే

?Rచ స్వామిన ఏవ ఫలదర్శనాదితి భావ: । ఏవకారవ్యావర్త్యమాహ- న కిఞ్చిదితి ।। అన్యేషాం ప్రజారూపకర్తృణాం కర్తురప్యస్వామిన: ఫలాభావదశర్నాదితి భావ: నాన్యేషామితి వక్తవ్యే యన్న కిఞ్చిదన్యేషామిత్యాహ, తేన చేతనాదిరూపేణాపి న ప్రజానాం జ్ఞానఫలం, పృథగ్దీయమానత్వాదితి సూచయతి । ఏవంచ దేవానామేవ స్వాతన్త్ర్యాత్తేషామేవ ఫలప్రాప్తిరిత్యనియమ: సర్వేషామిత్యుక్త్యానుపపత్తిరితి నేతి భావ: । తద్ధేతుత్వేన "?Rఅత్వరయైవసిద్ధి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- త్వరయైవేతి ।। దేవానామత్వరయా సిద్ధౌ నిమిత్తమాహ-

?Rదేవానాం తత్ప్రసాదేన ముక్తిరేవ సతాం నృణామితి మానుషముక్త్యర్థమేవ దేవానామత్వరయా సిద్ధిశ్రుతే: ।। 7 ।।

?R।। తత్ప్రసాదేనేతి ।। తత్ప్రసాదేన తేషాం దేవానాం, ప్రసాదేన ఇన్ద్రియాదిప్రేరణేన ముక్త్యర్థమేవేతి । (అనేన "?Rముక్తయా ఏవ' ఇతి తాదర్థ్యే చతుథర్ీత్యుక్తం భవతి ।) దేవానాం త్వరయా సిద్ధౌ మనుష్యముక్తయర్థమేవ దేవానామత్వరయా సిద్ధేర్మనుష్యాణామపి జ్ఞానఫలమోక్షప్రాప్తిరిత్యుక్తం భవతి ।) ।। 7 ।। ఓం కృత్స్న భావాత్తు గృహిణోపసంహార: ఓం ।। ఇత్యత్ర, లోకే సమవిషమఫలోపేతపురుషదర్శనాదానమభేదభిన్నా మనుష్యా: కిం సర్వేఽపి మోక్షే సమా, ఉత తారతమ్యోపేతా ఇతి సన్దేహే గృహస్థో ముక్తావుత్తమ ఇతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వాశ్రమిషు యతిరేవోత్తమ ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఅపూర్ణవిశేషయోగ్యతా' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ గృహస్థానామశేషకర్మవిశేషయోగ్యత్వాదాధిక్యం ముక్తౌ త్వరయైవ గృహిణ: సాధయన్తి ముక్తిమత్వరయైవ యతయస్తేభ్యశ్చాత్వరయాదేవాస్తేషు చ బ్రహ్మా । తదేష శ్లోక: । శతం పరానభిపశ్యైవ దేవం బ్రహ్మచరద్దుశ్చరం యత్తపోఽగ్ర్యమ్ । విహాయ రాగం మనసశ్చోపరిష్ఠం తతోఽభవత్పరమేష్ఠీ సముక్తావితి । యో హి త్వరయా సాధయేత్స మన్దం సుఖమాప్నుయాత్ । యో హ్యత్వరయా స మహదితి శ్రుతేర్గృహిభ్యో యతీనాం తేభ్యో దేవానామత్వరయా సిద్ధే: । బహుకాలసాధనాద్బహుకర్మాధికారమాత్రస్య దుర్బలత్వాత్ ।। 8 ।।

?R।। నచ గృహస్థానామితి ।। "?Rఅపూర్ణతా' ఇత్యస్యార్థోఽశేష ఇతి । న హ్యన్యాశ్రమిణాం కృత్స్నాదావధికారోఽస్తీతి భావ: ।
ఏవంచాపూర్ణకర్మవిశేషయోగ్యత్వాద్గృహస్థానామేవోత్తమత్వమితి న జ్ఞానమతిశయితమితి నేతి భావ: । తద్ధేతుత్వేన "?Rఅత్వరయైవ సిద్ధి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- త్వరయైవ గృహిణ ఇతి ।। దేవేషు మధ్యే

చతుర్ముఖస్యాత్వరయైవ సిద్ధిప్రదర్శనార్థం శ్లోక: । శతంపరానితి మనసశ్చ రుద్రాదప్యుపరిష్య: స ప్రసిద్ధో బ్రహ్మా దేవం విష్ణుమభిపశ్యైవ జ్ఞానం పరాన్ బ్రహ్మకల్పాన్ మనసో రాగం విహాయ దుశ్చరం తపోఽగ్ర్యం యద్యస్మాదాచరత్, తతో ముక్తౌ పరమేష్ఠీ సాయుజ్యభాక్త్వాద్యతిశయవానభవదితి యోజనా ।
అత్వరోపపాదనార్థమపరోక్షజ్ఞానప్రాక్తనతపోవ్యావృత్త్యర్థమభిపశ్యైవేత్యేవకార: । ఏతావతాపి కథం యతీనాం గృహస్థేభ్య: ఉత్తమత్వమిత్యత ఉక్తమ్- యోహీతి ।। నను యతీనాం తప:కాలబాహుల్యవద్గృహస్థానాం కర్మబాహుల్యాత్సామ్యమేవ స్యాదిత్యత ఆహ- బహుకాలేతి ।। గృహిణాం బహుకర్మాధికారమాత్రసద్భావేఽపి తదాచరణనియమాభావాదితి భావ: । అనేన పూర్వపక్షహేతోర్బాధితవిషయముక్తం భవతి । ఏవంచ యతిమోక్షస్యాత్వరయైవ సిద్ధేర్జ్ఞానప్రచురాణాం యతీనామేవోత్తమత్వమితి యుక్తౌ జ్ఞానస్యాతిశయ ఇతి భావ: । (అయం చ న్యాయో గృహస్థమోక్షాపేక్షయా యతిమోక్షస్యత్వరయైవసిద్ధేర్యతీనామేవోత్తమత్వమిత్యభిప్రేత్య తత్ర బాధకముద్ధరతా "?Rకృత్స్నభావాద్' ఇతి సూత్రేణ సూచిత: ।) ।। 8 ।। ఓం అనావిష్కుర్వన్నత్వయాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర బ్రహ్మోపదేశస్యావిష్కారేణ గోప్యేన చోపపత్తేర్బ్రహ్మవిషయకాపరోక్షజ్ఞానసాధనమావిష్కారేణోపదేష్యవ్యం, నవేతి సన్దేహే, ఆవిష్కారేణేతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఅపూర్ణవిశేషయోగ్యతా' ఇత్యుక్తమేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచావిష్కారేణకథనాదశేషతోఽపి యోగ్యా జ్ఞానినో భవన్తీత్యాస్థానచత్వరాదిషు స్థిత్వైవ ప్రకథనీయమ్ ।

?R।। నచావిష్కారేణేతి ।। అనేనాపూర్ణానాం సర్వేషాం విశేషజ్ఞానయోగ్యతేతి న్యాయో వివృతో భవతి । స్థిత్వైవేత్యేవకారేణావశ్యకత్వమాహ । ఏవంచ తస్య రహస్యత్వాద్యతిశయో న సిద్ధయతీతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rఅనావిష్కుర్వన్' ఇత్యనేనావిష్కారేణ చాపూర్ణవిశేషయోగ్యతా స్యాదితి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅత్వరయైవ సిద్ధి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rన హ్యేవం త్వరమణో సిద్ధిర్భవతి । అయోగ్యానామపి శ్రవణప్రసఙ్గాత్ । తస్మాద్విచార్య యోగ్యానామేవాత్వరయైవ కథయిత్వా సిద్ధిభర్వతి । త్యక్త్వా త్వరాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత జనాయ యోగ్యాయ సదైవ విద్వానితి శ్రుతే: । మానస్తేనేభ్య ఇత్యాదేశ్చ ।। 9 ।।

?R।। నహ్యేవమితి ।। వ్యాఖ్యానస్య వ్యాఖ్యాతుర్విశేషజ్ఞానహేతుత్వాత్తేన చాపరోక్షజ్ఞానద్వారా ముక్తిరూపసిద్ధిసమ్భవాత్సమ్యాచత్వరాదౌ వ్యాఖ్యారూపత్వరాకరణేసిద్ధి: కుతో న భవతీత్యత ఆహ- అయోగ్యానామపీతి ।। అయోగ్యేషూపదేశస్యానర్థహేతుత్వేన న సిద్ధిహేతుత్వమితి భావ: । తర్హి కేన ప్రకారేణోపదేశే సిద్ధిర్భవతీత్యత ఆహ- తస్మాదితి విచార్యాధికారిదేశకాలాధికమ్ । యోగ్యానామేవ జ్ఞానస్యేత్యర్థ: । విచారశ్చ త్వరయా న

భవతీత్యత్వరయైవేత్యుక్త_మ్ I కథిత్వా, స్థితస్య పురుషస్య సిద్ధిర్భవతీత్యర్థ: I అత్ర ప్రమాణమాహ- త్యక్తవేతి II యోగ్యాయైవేత్యేవశబ్దసమ్బన్ధే, అయోగ్యాయ న వదేదిత్యర్థాత్సిద్ధయతి I యోగ్యేష్వేవోపదేశ: కర్తవ్యా

?Rనాయోగ్యేష్విత్యత్ర స్పష్టప్రమాణమాహ- మాన ఇతి II ఆదిశబ్దేన "?Rమానస్తేనేభ్యో యే అభిద్రుహస్పదే నిరామిణో రిపవో౽న్నేషు జాగృధు: I యేషాం నైతన్నాపరం కిం చ నైకం బ్రహ్మణస్పతే బ్రూహి తేభ్య: కదాచిత్ I అథో శమేనోపరతా మనుష్యా యే ధర్మిణో బ్రూహి తేభ్య: సదా న: I ఆదేవానామోహతే విప్రయో హృది బృహస్పతే న పర: సామ్నో విదు:' ఇతి ఋగ్ద్వయగ్రహణమ్ I తస్యార్థ: I ఏతద్వాయుం ప్రతి విద్యాదేవతానాం ప్రార్థనమ్ I ద్రోహాస్పదే౽న్ధే తమసి స్థాతుం యోగ్యా రామవిరుద్ధా: I అత ఏవ తస్య రిపవో జాగృధు: I భోగేష్వాకాఙ్క్షావన్త: I యేషశమేతత్పరం బ్రహ్మ తదవరం చ జగన్నాస్తి I కిన్తు కిం చ నైకం నిగర్ుణం బ్రహ్మనిర్వాచ్యం చ జగత్తేభ్య: అస్మాన్ కదాచిన్మా బ్రూహి I కిం నామ యే శమేన విష్ణునిష్ఠయోపరతా: తస్మిన్నేవ రతా యే చ దేవానాం విప్రయ: వరత్వే సతి నియామకం బ్రహ్మ వరశ్చాసౌ య: నియామకశ్చేతి విగ్రహ: I వకారస్థాకారలోపో నివర్చనత్వాత్ "?Rసప్తసు ప్రథమా' ఇతి ద్వితీయాయా: ప్రథమా I హృది వ్యోహతే సమ్యగ్వహన్తి I సామ్నస్తత్ప్రతిపాద్యాత్ బ్రహ్మణ: పర: పరం చ న విదు: I తేభ్యో నో౽స్మాన్ సదా బ్రూహీతి I యద్వా మానస్తేనేభ్య ఇతి ఋగ్ద్వయప్రతీకగ్రహణమ్ I ఆదిపదేన విద్యాహవై బ్రాహ్మణమాజగామేత్యాదేర్గ్రహణమ్ I ఏవంచ త్వరయైవ సిద్ధేరనావిష్కారేణ జ్ఞానసాధనస్యోపదేష్యవ్యత్వాద్యుక్త_స్యాతిశయ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఅన్వయాత్' ఇత్యనేన యత్ర క్వచన త్వరయా వ్యాఖ్యానే సిద్ధిర్భవతీతి సూచనేన సూచిత: I) II 9 II ఓం ఐహికమప్రరతత్రప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, కృష్యాదిసాధనే సాధనానుష్ఠాన జన్మన్యేవ యాగాదిసాధనే చ జన్మాన్తరే ఫలదర్శనాచ్ఛ్రవణాదిసాధనం స్వసమ్పత్తిజన్మన్యేవాపరోక్షజ్ఞానసాధనం కిం జన్మాన్తరే ఇతి సన్దేహే, స్వసమ్పత్తిజన్మన్యేవేతి పూర్వ: పక్ష:, స్వసమ్పత్తిజన్మని జన్మాన్తరే చేతి సిద్ధాన్త: I తథా, ఓం ఏవం ముక్తి_ఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతే: ఓం II ఇత్యత్ర, అదృష్యఫలస్య సాధనోత్పత్తిజన్మని జన్మాన్తరే చ దర్శనాజ్ఞ్ానసాధ్యే మోక్ష: కిం యచ్ఛరీరే జ్ఞానముత్పన్నం తత్పాతానన్తరమేవ భవతి, ఉత నేతి సన్దేహే, యద్దేహే జ్ఞానముత్పన్నం తద్దేహపాతానన్తరమేవేతి పూర్వ: పక్ష:, తద్దేహపాతానన్తరం దేహాన్తరం ప్రాప్య తత్పాతానన్తరమపీతి సిద్ధాన్త: I ఏతదధికరణద్వయసమ్బన్ధిత్వేన "?Rవిరోధహాని:' ఇతయుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ విరోధాభావాత్సాధనానుష్ఠానజన్మన్యేవ అపరోక్షజ్ఞానం ముక్తి_శ్చేతి నియమ: ప్రతిబన్ధే సతి తన్నిరాసేనాత్వరయైవ సిద్ధయుపపత్తే: I

?RII నచ విరోధాభావాదితి II ప్రతిబన్ధరూపవిరోధాభావాదిత్యర్థ: I సాధనపదేనాపరోక్షజ్ఞానసాధనం శ్రవణాదికం ముక్తి_సాధనమపరోక్షజ్ఞానం చ గ్రాహ్యమ్ I

శ్రవణాదిజ్ఞానసాధనాపేక్షయా అనుష్ఠానేత్యుక్త్మ్ । సమ్పూర్తిపరం వా । ముక్తిశ్చేత్యత్ర, జన్మన్యేవేతి సామీప్యాధికరణే సప్తమీ । నియమ ఇతి నిష్కారణమ్ । కారణే సతి కార్యానుదయే కదాప్యనుదయ: స్యాదితి భావ: । ఏవంచ విరోధహాన్యా ఐహికత్వేన ప్రాప్యస్య జ్ఞానస్య తస్మిన్నేవ జన్మన్యనుదయాదనుదయ ఇవ తద్దేహపాతానన్తరమేవ ప్రాప్యస్య మోక్షస్య తద్దేహపాతానన్తరమేవాభావాత్కదాపి స న స్యాదిత్యనియమ ఇత్యుక్త్వ్యాఘాత ఇతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: ఆద్యాధికరణే "?Rఅప్రస్తుతప్రతిబన్ధ:' ఇత్యనేన ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబన్ధకాభావే సాధనసమ్పత్తిజన్మన్యేవ జ్ఞానం భవతీతి వదతా సూచిత: । ద్వితీయాధికరణే తు, "?Rఏవమ్' ఇతి సూత్రాంశేనాప్రస్తుతప్రతిబన్ధ ఇత్యర్థకేన పూర్వవత్సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅత్వరయైవ సిద్ధి:' ఇత్యుక్త్మేవ సిద్ధాన్తన్యాయమధికరణద్వయసమ్బన్ధిత్వేన వివృణోతి- ప్రతిబన్ధే సతీతి ।। ప్రారబ్ధకర్మణా ప్రతిబన్ధే జాతే కర్మణి ప్రతిబన్ధకే విద్యమానే వేత్యర్థ: । అత్రాత్వరయైవేత్యేవకార: ప్రతిబన్ధసద్భావస్థలాపేక్షయేతి జ్ఞాతవ్యమ్ । సిద్ధిపదేన జ్ఞానస్య మోక్షస్య చ గ్రహణమ్ । జ్ఞానోత్పత్త్యనియమే ప్రమాణమాహ- యద్యారబ్ధం కర్మ నిబన్ధకం స్యాత్ప్రేత్యైవ పశ్యేద్యోగమేవాన్వవేక్ష్యేత్యాదిశ్రుతే: । అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమితి భగవద్వచనమ్ ।। 10 ।। 11 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే తృతీయాధ్యాయ: ।।

?R।। యద్యారబ్ధమితి ।। నిబన్ధకం ప్రతిబన్ధకం, ప్రేత్యైవ జన్మాన్తరం ప్రాప్యైవ, యోగమేవాన్వవేక్ష్య పున: కిఞ్చిచ్ఛ్రవణాదికమప్యపేక్ష్య, బ్రహ్మ పశ్యేదిత్యన్వయ: । ముక్త్యుత్పత్తినియమే ప్రమాణమాహ- అనేకజన్మేతి ।। అనేకజన్మసు సంసిద్ధ అపరోక్షజ్ఞానీ సన్ స్థిత: । ఏవం "?Rముక్తిఫలానియమ:' ఇత్యధికరణస్య పూర్వాధికరణాతిదేశాధికరణత్వాదధికరణద్వయే ఏకేనైవ వాక్యేన పూర్వోత్తరపక్షన్యాయవివరణం కృతమితి జ్ఞాతవ్యమ్ । ద్వితీయాధికరణోత్థానం తు పూర్వాధికరణవత్ ప్రతిబన్ధకసత్వనిశ్చయాభావాభిమానేన పూర్వపక్షోత్థానాదుపపద్యతే । ఏవంచ యథా జ్ఞానస్య ప్రతిబన్ధకసద్భావేఽత్వరయైవ సిద్ధే: ప్రతిబన్ధకాభావే స్వసమ్పత్తిజన్మన్యేవేతివత్ ఐహికత్వాన్మోక్షస్యాపి ప్రతిబన్ధకసద్భావేఽత్వరయైవ సిద్ధే: ప్రతిబన్ధకాభావే తద్దేహపాతానన్తరమేవ జాయమానత్వాదుక్తం యుక్తమితి భావ: ।(అయం చ న్యాయ: ఆద్యే "?Rఅప్రస్తుతప్రతిబన్ధ:' ఇత్యనేన ప్రారబ్ధకర్మప్రతిబన్ధేఽత్వరయైవ సిద్ధేర్భవతీతి సూచిత: । ద్వితీయే తు, "?Rఏవమ్' ఇత్యనేన పూర్వవత్సూచిత: ।) ।। 10 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే తృతీయాధ్యాయ: ।।

చతుర్థాధ్యాయః

?Rఫలప్రతిపాదకేఽస్మిన్నధ్యాయే పూర్వభావికర్మక్షయాఖ్యమోక్షప్రతిపాదనార్థోఽయం పాద: ప్రవృత్త: I ఏతత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా

?Rఅనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా: I "?Rసుశక్యతా శశ్వదతిప్రసిద్ధిర్వివేకవిన్యాసవిచారసంజ్ఞా: I నానాప్రవృత్తి: కృతకృత్యతా చ విపక్షకర్తా: సమతీతపాదే I మహాఫలత్వం ప్రవివిక్తతా చ సన్నిగ్రహ: సాధనమాప్తకృత్యమ్ I విశేషకార్యం కృతసంస్థితిశ్చ సుయుక్తయో నిర్ణయగా: స్వపక్షే II' ఓం ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, ఉభయవిధసాధనదర్శనేన శ్రవణాదికం కిం సకృదనుష్ఠేయమ్, ఉతావర్తనీయమితి సన్దేహే, జ్యోతిష్టోమాదివత్సకృదనుష్ఠేయమితి పూర్వ: పక్ష:, వ్రీహ్యవఘాతవదావర్తనీయమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rసుశక్యతా' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ శ్రవణాద్యనావృత్త్యాపరోక్షజ్ఞానోదయే సర్వేషాం సుశక్యత్వమితి గుణ: మహాఫలత్వాత్సర్వేషామశక్యతాయా ఏవోపపన్నత్వాత్ I అన్యథా సర్వసుశక్యస్యైవ సాధనతయా సర్వేషాం మోక్షాపత్తే: II 1 II

?R II నచ శ్రవణాదీతి II అపరోక్షజ్ఞానోదయేఽభ్యుపగతే సతీతి శేష: I సుశక్యత్వం జ్ఞానస్యేతి శేష: I ఏవంచ శ్రవణాద్యనావృత్త్యాపరోక్షజ్ఞానాభ్యుపగమే సకృచ్ఛ్రవణాద్యనుష్ఠానస్య సర్వసౌలభ్యేన సుశక్యత్వగుణలాభాత్తాదృశశ్రవణాదినా చాపరోక్షజ్ఞానాభావాన్న శ్రవణాదికమపరోక్షజ్ఞానసాధనమితి నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: "?Rఆవృత్తి:' ఇత్యనేన సర్వేషాం సుశక్యత్వాదనావృత్త్యైవ జ్ఞానమితి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rమహాఫలత్వమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- మహాఫలత్వాదితి II జ్ఞానస్యేతి శేష: I మహత్ఫలం యేనేతి విగ్రహో ద్రష్టవ్య: I జ్ఞానస్య మహాఫలత్వేఽపి సర్వసుశక్యతా కుతో నోపపన్నేత్యత ఆహ- అన్యథేతి II ఏవంచ మహాఫలత్వాజ్జ్ఞానస్య శ్రవణాద్యావృత్తిసాధ్యత్వమితి యుక్తం శ్రవణాదే: జ్ఞానసాధనత్వమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఅసకృదుపదేశాత్' ఇత్యనేన శ్రవణాదీనామజ్ఞాననివృత్తిరూపమహాఫలత్వాభావేఽసకృదుపదేశోఽపి న స్యాదితి సూచిత: I) II 1 II ఓం ఆత్మేతి తూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చ ఓం II ఇత్యత్ర, ఉపాసనస్య నిత్యశ:, కర్తవ్యత్వేన గుణాన్తరప్రతీత్యా చాత్మత్వం నిత్యశ ఉపాస్యం న వేతి సన్దేహే నేతి పూర్వ: పక్ష:, నిత్యశ ఉపాస్యమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rశశ్వదతిప్రసిద్ధి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ శశ్వదతిప్రసిద్ధత్వాదాత్మశబ్దోదితం స్వామిత్వం న నిత్యశ ఉపాస్యమ్ అన్యేభ్యోఽధికఫలత్వేన సవిశేషత్వాదాత్మత్వస్య II 1 II

?R।। నచ శశ్వదితి ।। స్వామిత్వమితి ।। హరేర్జగతీతి శేష: । శశ్వదతిప్రసిద్ధస్య నిత్యముపాసనం వ్యర్థమేవ, కిం త్వప్రసిద్ధగుణోపాసనస్య జ్యాయస్త్వేన తదేవ నిత్యశ: కర్తవ్యమితి భావ: । ఫలసమ్బన్ధ: స్ఫుట: । (అయంచ న్యాయ:, "?Rఆత్మశబ్దప్రయోగాదేవాత్మశబ్దోఽదితస్వామిత్వస్య శశ్వదతిప్రసిద్ధత్వాదితి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rప్రతివిక్త_తా' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం సహేతుకం వివృణోతి- అయోగ్య ఇతి ।। అన్యేభ్య: ఉపాసితానన్దాదిగుణేభ్య:, అధికఫలత్వేన స్వావరత్వస్వామిత్వలక్షణాధికఫలత్వేన, ఆనన్దాదివత్స్వామిత్వస్య సకలముక్త_సాధారణ్యాదితి భావ: । అనేన ప్రసిద్ధస్యాపి ఫలానుసారేణోపాస్యత్వాచ్ఛశ్వదప్రసిద్ధేర్నప్రయోజకత్వముక్త_ం భవతి । తథా చ ప్రవివక్త_తా నామ సవిశేషత్వమితి వివరణం కృతమితి జ్ఞాతవ్యమ్ । ఏవంచ ప్రతివివిక్త_త్వాదాత్మత్వస్య సర్వదోపాస్యత్వమితి । (అయంచ న్యాయోఽవధారణార్థక తుశబ్దేన గుణాన్తరపరిత్యాగేనాత్మత్వస్యైవాపాస్యత్వోక్త్యా, సూచిత: ।) ఓం న ప్రతోకేన హి స: ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rనామ బ్రహ్మ' ఇతి శ్రుత్యా ప్రమాణసిద్ధభేదేన చ నామ వాగాదికం భగవత్ప్రతీకం కిం బ్రహ్మత్వేనోపాస్యం, న వేతి సన్దేహే, ఉపాస్యమితి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవివేక:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్ఫలప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rతర్హి విశేషత్వాదేవ ప్రతీకమపీశ్వర ఇత్యుపాస్యమితి న ।

?R।। తర్హీతి ।। నను గుణోపాసనస్యావశ్యకత్వసమర్థనపరాధికరణయోర్మధ్యే కథమస్యాధికరణస్య ప్రవేశ ఇత్యత: పూర్వాధికరణసిద్ధాన్తరీత్యైతదధికరణపూర్వపక్షోత్థానేన సఙ్గతిసమ్భవాన్మధ్యే నివేశ ఇతి జ్ఞాపయితుం తర్హీత్యాద్యుక్త_మ్- విశేషవత్వాదితి ।। "?Rనామబ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య కామచారో భవతి' ఇతి శ్రుతే: ప్రతీకే బ్రహ్మత్వోపాసనస్య ఫలాధిక్యసమ్భవేన విశేషవత్వాదిత్యర్థ: । యథా పూర్వాధికరణే ప్రసిద్ధయాదేరప్రయోజకత్వముక్త్వా ఫలమాత్రస్యోపాసనాప్రయోజకత్వేనోపాసనం సమర్థితమ్ । తథాత్రాపి ప్రతీకే బ్రహ్మత్వోపాసనస్య ఫలసమ్భవాత్ఫలస్యైవోపాసనాప్రయోజకత్వేన భేదాదేరప్రయోజకత్వాత్ప్రతీకం బ్రహ్మత్వేనోపాస్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rన ప్రతీక:' ఇత్యనేన ప్రతీకే బ్రహ్మదృష్టిం నిషేధతా "?Rయావన్నామ్నో గతమ్' ఇత్యాదివిశేషఫలత్వాత్ప్రతీకే బ్రహ్మదృష్టి: కార్యేతి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసన్నిగ్రహ:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rతత్ర సన్నిరుపపత్తిర్విద్యతే తస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ అన్యస్యేశత్వగ్రహణస్య మిథ్యాజ్ఞానత్వాదేవానుపపత్తే: ।। 3 ।।

?R।। తత్రేతి ।। అనేన సన్ధినోపపత్యా గ్రహ: అఙ్గీకార ఇతి వివృతో భవతి । తథాపి ప్రకృతే కిమాయాతమిత్యత ఆహ- అన్యస్యేతి

?R।। ప్రతీకే బ్రహ్మత్వోపాసనస్య గ్రాహ్యత్వే, ఉపపత్తిర్నాస్తీతి భావ: । నను ఫలాధిక్యరూపోపపత్తేరుక్తత్వాత్కథం నేత్యతోఽప్యాహ- అన్యస్యేతి ।। ఈశ్వరాదన్యస్యేత్యర్థ: । అనుపపత్తే: ఫలస్యేతి భావ: । ఉపలక్షణం చైతత్ । అనర్థఫలాచ్చేతి ద్రష్టవ్యమ్ । ఏవంచోపపన్నస్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్ప్రతీకే బ్రహ్మత్వోపాసనస్యానుపపన్నత్వాత్సకలస్వామిత్వేన భగవదుపాసనం యుక్తమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rనహి స:' ఇత్యనేన ప్రతీకే బ్రహ్మత్వదృష్ట్యేర్యుక్తివిరుద్ధత్వాదితి వదతా యుక్తియుక్తస్యైవ గ్రాహ్యత్వాదితి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 3 ।। ఓం బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ఉపాస్యానుపాస్యగుణదర్శనేన భూమత్వరూపం బ్రహ్మత్వం సర్వదోపాస్యం న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వదోపాస్యమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rవిన్యాస:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ప్రతిదినం వివిధగుణన్యాసేన భగవత్ప్రీత్యుపపత్తేర్న బహ్మతాదృష్టినియమ ఇతి వాచ్యమ్ ।

?R।। న చ ప్రతిదినమితి ।। వీత్యస్యార్థో వివిధేతి । న్యాసేనేతి ఉపసంహృత్యోపాసనేనేత్యర్థ: । భగవత్ప్రీత్యుపపత్తేరితి సార్వకాలికబ్రహ్మతోపాసనస్యాపి భగవత్ప్రీతిరేవ ఫలమితి భావ: ।। బ్రహ్మతేతి ।। అనేన సూత్రే బ్రహ్మపదం భావప్రధానమిత్యుక్తం భవతి । ఆత్మత్వోపాసననియమవత్ బ్రహ్మత్వోపాసనాయామపి నియమ: కిం న స్యాదిత్యత ఉక్తమ్- నియమ ఇతి ।। తద్వదత్ర విశేషహేత్వభావాదితి భావ: । ఏవంచ భూమత్వస్య సదోపాస్యత్వాభావాదుక్తజ్యాయస్త్వమయుక్తమితి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rబ్రహ్మదృష్టి:' ఇత్యనేన బ్రహ్మత్వోపాసనస్యావశ్యకర్తవ్యత్వం సమర్థయతా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసాధనమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rఅశేషగుణాన్తర్భావేన తస్యైవాధికసాధనత్వాత్ ।। 4 ।।

?R।। అశేషేతి ।। బ్రహ్మత్వ ఇతి శేష: । అత్ర సర్వగుణానాం హి యతోఽన్తర్భావ ఇష్యత ఇతి వచనాత్తస్యైవ బ్రహ్మత్వోపాసనస్యైవాధికసాధనత్వాత్ గుణాన్తరోపాసనాపేక్షయాధికప్రసాదహేతుత్వాదిత్యర్థ: । ఏవంచ బ్రహ్మత్వోపాసనస్యైవాధికసాధనత్వాత్ బ్రహ్మత్వం సదోపాస్యమితి యుక్తమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rఉత్కర్షాత్' ఇత్యనేన సర్వగుణాన్తర్భావేన బ్రహ్మత్వస్యైవోక్తత్వాదితి వదతా సూచిత: ।) ।। 4 ।। ఓం ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తే: ఓం ।। ఇత్యత్ర, సదోపాస్యానుపాస్యగుణదర్శనాత్స్వత్వాదకాఙ్గాశ్రితత్వేన దేవైరుపాసనం సర్వదా కర్తవ్యం న

వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, సదా కర్తవ్యమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rవిచార:' ఇత్యుక్త_పూవర్పక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ వివిధస్థానేష్వాదిత్యాదీనాం చరణాద్విష్ణ్వఙ్గేష్వాదిత్యాదిమతినియమో నాస్తీతి వాచ్యమ్ I తత్కృతావేవ కృత్యస్యాప్తత్వాదాదిత్యాదీనామ్ II 5 II

?RII నచ వివిధస్థానేష్వితి II వీత్యస్యార్థో వివిధస్థానేష్వితి I సూర్యాదిదేవానాం వివిధస్థానేషు చరణేన సదా చక్షురాద్యఙ్గాశ్రితత్వాభావాత్తథోపాసనస్యానర్థఫలహేతుత్వాదిత్యర్థ: I ఏవంచ విచారాత్స్వత్వాదకాఙ్గాశ్రితత్వేన దేవతోపాసనస్యాకర్తవ్యత్వాత్తద్వదాత్మత్వమపి న సర్వదోపాస్యమితి నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: "?Rఉపపత్తే:' ఇత్యనేన వివిధస్థానేషు చరణేऽపి రూపాన్తరేణ భగవదఙ్గాశ్రితత్వాదాదిత్యాద్యాశ్రయత్వేనోపాసనముపపద్యత ఇతి వదతా సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఆప్తకృత్యమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- తత్కృతావితి II ఆదిత్యాదిదేవానాం స్వోత్పత్త్యఙ్గాశ్రితత్వేనోపాసనకృతావేవ తత్ర దేహలయద్వారా మోక్షలక్షణకృత్యస్యాప్తత్వాదాప్యత్వాదిత్యర్థ: I దేవానాం తథోపాసనస్యాకరణే విష్ణ్వఙ్గే లయాసమ్భవేన మోక్షానుపపత్తేరిత్యర్థ: I నచాన్యథోపాసనప్రసఙ్గాదేతదయుక్త_మితి వాచ్యమ్ I ఆదిత్యాదీనాం తత్కృతౌ వివిధస్థానచరణలక్షణకృత్యకృతావపి రూపాన్తరేణ విష్ణ్వఙ్గరూపకృత్యస్య ప్రాప్తత్వాదితి భావ: I ఏవంచాప్రకృత్యత్వాద్భగవదఙ్గాశ్రితదేవోపాసనమావశ్యకమితి భావ: I) అయం చ న్యాయ: "?Rఉపపత్తే:' ఇత్యనేనైవ వివిధస్థానేషు చరణేऽపి రూపాన్తరేణ భగవదఙ్గాశ్రితత్వరూపకృత్యస్యాప్తత్వాదుపపద్యతే తథోపాసనమితి వదతా సూచిత: I) II 5 II ఓం ఆసీనసమ్భవాత్ ఓం ఇత్యత్ర, ద్వివిధసాధనదర్శనేనాసనం సర్వథాపేక్షితం న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, సర్వథాపేక్షితమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rసంజ్ఞా' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదశర్నపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ జ్ఞానస్య సమ్యగ్విషయత్వమాత్రేణ పూర్తేరాసనాదినా న కాయర్మితి వాచ్యమ్ ఆసనాదినా నిశ్చలత్వాదివిశేషకార్యోపపత్తే: II 6 II

?RII నచ జ్ఞానస్యేతి II జ్ఞానస్యేత్యస్య పూర్తేరిత్యనేన సమ్బన్ధ: I సమ్యగిత్యత: పూవర్ం మనస ఇతి శేష: I యద్వా, జ్ఞాయతేऽనేనేతి జ్ఞానస్యేత్యస్య మనస ఇత్యర్థో ద్రష్టవ్య: I సం శబ్దార్థ: సమ్యగితి I తద్విషయత్వేనేతి భగవద్విషయత్వేనేత్యర్థ: I ఆదిపదేన "?Rసమం కాయశిరోగ్రీవమ్' ఇత్యస్య గ్రహణమ్ I ఏవంచాసనాద్యభావేऽపి మనసో భగవద్విషయత్వమాత్రేణాపరోక్షజ్ఞానసమ్భవాద్వ్యర్థం ఆసనాదీతి తదుపదేశాప్రామాణ్యమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rసమ్భవాత్' ఇత్యనేనాసనే సత్యేవ

?Rచిత్తవిక్షేపాభావేనోపాసనసమ్భవాత్తదభావే చిత్తవిక్షేపాభావాసమ్భవాదితి వదతా సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషకార్యమిత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఆసనాదినేతి II

నిశ్చలత్వాదితి । మనస ఇతి శేష: । ఆదిపదేన, "?Rఅచలత్వం చాపేక్ష్య' సతి సూత్రానుసారేణ శరీరాచలత్వం చ గ్రాహ్యమ్ । మనసో నిశ్చలత్వాదికం వినా సమ్యగ్భగవద్విషయత్వాసమ్భవేన జ్ఞానస్యైవాసమ్భవాదితి భావ: । ఏవంచాసనాదినా విశేషకార్యోపపత్తేరాసనాదికమావశ్యకమితి న తదుపదేశాప్రామాణ్యమితి భావ: ।) ।। 6 ।। అయం చ న్యాయ: "?Rఅచలత్వం చాపేక్ష్య' ఇతి సూత్రేణ శరీరాచలత్వద్వారా మనసోఽచలత్వరూపకార్యవిశేషం ప్రతి హేతుత్వమితి వదతా సూచిత: ।) ।। 6 ।। ఓం ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్యమ్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, జ్ఞానసాధనత్వాజ్జ్ఞానినామపి దర్శనాత్ ధ్యానం కిం జ్ఞానపర్యన్తమేవావశ్యకముత ముక్తిపర్యన్తమితి సన్దేహే, జ్ఞానపర్యన్తమేవావశ్యకమితి పూర్వ: పక్ష:, ముక్తిపర్యన్తమపీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rనానాప్రవృత్తిరిత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాన్యస్యాపి సాధనస్య కర్తుం శక్యత్వాన్న యావన్ముక్తిసాధనం కార్యమితి వాచ్యమ్ ధ్యానం వినాపరోక్షజ్ఞానాఖ్యవిశేషకాయర్ానుపపత్తే: ।। 7 ।।

?R।। నచాన్యస్యాపీతి ।। నానేత్యస్య వివరణమన్యస్యాపీతి । ఏవంచ ధ్యానాదన్యస్య శ్రవణాదిసాధనస్యాప్యానన్దాతిశయార్థం కర్తుం శక్యత్వాన్న తదర్థం ధ్యానమావశ్యకమితి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rఆప్రాయణాత్' ఇత్యనేన జ్ఞానపర్యన్తం ధ్యానం ధ్యానవిషయం సమర్థయతా ధ్యానం వినా శ్రవణాదిసాధనాన్తరస్యాపి వక్తుం శక్యత్వాదనియమ ఇతి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషకార్యమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ధ్యానం వినేతి ।। ఉపలక్షణం చైతత్ । ధ్యానం వినానన్దాద్యతిశయాఖ్యవిశేషకాయర్ానుపపత్తేరిత్యపి ద్రష్యవ్యమ్ । తేన జ్ఞానపర్యన్తమవశ్యం కతర్వ్యత్వేఽపి ముక్తిపర్యన్తత్వం కుత ఇతి శఙ్కా నిరస్తా । ఆనన్దాతిశయే ధ్యానస్యాన్తరఙ్గసాధనత్వాదితి భావ: । ఏవంచానన్దాతిశయాఖ్యవిశేషాన్ముక్తిపర్యన్తం ధ్యానమావశ్యకమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతత్రాపి హి దృష్యమ్' ఇత్యనేన ఫలాభావేఽపి యదా ధ్యానం కర్తవ్యత్వేన ప్రమితం తదా కిము వక్తవ్యం ఫలే సత్యవశ్యం కర్తవ్యమితి । అపరోక్షజ్ఞానాత్స్వస్వజ్ఞానోత్తరశ్రవణాదిమాత్రసాధ్యయానన్దాతిశయస్య విశేషకార్యస్య సద్భావాద్ ధ్యానమావశ్యకమితి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 7 ।। ఓం తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, సకామనిష్కామకమర్ణోర్మోక్షసాధనత్వాసాధనత్వాదర్శనాజ్జ్ఞానం ముక్తిసాధనం నవేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, ముక్తిసాధనమితి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rకృతకృత్యతా' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదశర్నపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ జ్ఞానోదయేఽశేషకర్మక్షయే కృతకృత్యత్వాత్తదైవ ముక్తి: న చేత్కర్మక్షయ ఇతి వాచ్యమ్ ప్రారబ్ధస్యైవ కృతస్య యావాద్భోగం సంస్థితే: ।

?RIIనచ జ్ఞానోదయ ఇతి II తద్రైవ జ్ఞానానన్తరమేవ, ముక్తి: స్యాదితి శేష: I న చేష్యాపత్తి: I జీవన్ముక్తానాముపలమ్భాదితి భావ: I ఆపాదకస్యాప్రయోజకత్వం పరిహరతి- నచేతి II ముక్తిరిత్యత్రాపి సమ్బధ్యతే I యది జ్ఞానోదయేఽపి ముక్తిర్న స్యాత్తర్హి కర్మక్షయో న స్యాత్ I నిష్కారణమవస్థానాయోగాదితి భావ: I ననూత్పన్నం జ్ఞానం తద్రైవ న కర్మ క్షిణోతీత్యాపాదకాసిద్ధిం వాశఙ్క్య పరిహరతి- నచేదితి II జ్ఞానోదయేఽశేషకర్మక్షయ ఇత్యనువర్తతే I కర్మక్షయ ఇతి సప్తమ్యా: ప్రథమాన్తత్వేన విపరిణామ: I తర్హీతి శేష: I కర్మక్షయ: కదాపీతి శేష: I జ్ఞానస్య విరమ్యవ్యాపారాయోగాదితి భావ: I ఏవంచ జ్ఞానేనైవాశేషకర్మక్షయే తద్రైవ ముక్తి: స్యాత్ I నచైవం తస్మాత్కర్మణాం ప్రతిబన్ధకత్వేన జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వానియమ ఇత్యుక్తవ్యాఘాత ఇతి నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: "?Rతదధిగమ:' ఇతి సూత్రేణ జ్ఞానోదయానన్తరమేవ పూర్వోత్తరపుణ్యపాపభావ్యశ్లేషోక్త్యా సర్వకర్మసమ్బన్ధాభావే కృతకృత్యత్వాత్తద్రైవ ముక్తి: స్యాదితి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకృతసంస్థితి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rకర్మాణి క్షపయేద్విష్ణురప్రారబ్ధాని విద్యయా I ప్రారబ్ధాని తు భోగేన క్షపయన్ స్వం పదం నయేదితి వచనాచ్చ II 8 II

?RII ఇతి న్యాయవివరణే చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: II

?RII ప్రారబ్ధస్యైవేతి II కృతస్య కర్మణ:, యది జ్ఞానోదయ ఏవ న ముక్తి:, తింర్హ జ్ఞానేన కర్మక్షయ ఏవ న ప్రాప్నోతీత్యుక్తమేవేత్యాశఙ్కాపరిహారార్థముక్తమ్- ప్రారబ్ధస్యైవేతి II అప్రారబ్ధస్యైవ జ్ఞానేన నాశో న సర్వస్యేతి భావ: I ఏవం తర్హి ప్రారబ్ధకర్మణ ఏవ ప్రతిబన్ధకత్వాన్న ముక్తి: స్యాదిత్యత ఉక్తమ్- యావద్భోగమితి II నను ప్రారబ్ధకర్మణో భోగే న క్షయోఽన్యస్య జ్ఞానేనేత్యేతత్కుత ఇత్యత ఆహ- కర్మాణీతి II ఏవంచ జ్ఞానోదయేఽపి ప్రారబ్ధస్య కృతస్య యావద్భోగం స్థితత్వాత్తద్రైవ మోక్షో న భవతీత్యుక్తం యుక్తమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rఅనారబ్ధకార్యే ఏవ తు తదవధే:' భోగేన త్వితేరక్షపయిత్వాథ సమ్పత్స్యత ఇతి సూత్రద్వయేన సూచిత: I) II 8 II

?RII ఇతి న్యాయవివరణే భావబోధే చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమ: పాద: II

?Rదేవదేహల్యమనుష్యోత్క్రాన్తిప్రతిపాదనార్థోఽయం పాద: ప్రవృత్త: I ఏతత్పాదీయాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా అనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా: I "?Rవ్యామిశ్రతా కార్యకరత్వమర్థ: క్లృప్తి: సుదార్ఢ్యం పరతన్త్రతా చ I సమానధర్మ: కృతశేషతా చ లోకోపమా పూవర్మతానుసారా: I విశేషసామ్యశ్రుతిరాఢ్యతా చ సమానలోపో మహిమావిశేష: I కృతార్థతా శశ్వదనుప్రవృత్తి: సిద్ధాన్తనిర్ణీతివిశేషహేతవ: II' ఓం వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rతత్పూరకత్వాద్వాచ:' ఇతి వాచో మనోజాతత్వోక్తివిశేషప్రమాణాదశర్నాభ్యాం వాఙ్మనసి లీయతే, న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ:

పక్ష:, మనసి లీయత ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rవ్యామిశ్రతా' ఇత్యుక్త్త పూర్వపక్షన్యాయం తతాన్ధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ వాక్పూర్వరూపం మన ఉత్తరరూపం మన: పూర్వరూపం వాగుత్తరరూపం ఇత్యుక్తేర్వ్యామిశ్రత్వాదనిర్ణీతిరేవ వాక్పూర్వరూపం మన ఉత్తరరూపం ఇతి వాచ: పూర్వవర్ణదేవతా త్వనిర్దేశమాత్రేణ మన: పూర్వం ఇత్యనేన సామ్యమ్ ।

?R।। నచ వాగితి ।। అనిర్ణీతిర్వాఙ్మనసయోర్నియమ్యనియామకభావస్యేతి శేష: । తదధీనస్య తత్ర లయో వక్త్తవ్య: । ఏవంచ వాఙ్మనసయోర్నియమ్యనియామకభావే ప్రతిపాదకోక్తేర్వ్యామిశ్రత్వేన తదనిర్ణయాన్న మనసి వాచో లయ ఇతి మోక్షాభావాదనియమ ఇత్యుక్త్తవ్యాఘాత ఇతి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ' ఇత్యనేన, "?Rవాక్పూర్వరూపమ్' ఇతి శ్రుత్యపేక్షయా, "?Rమన: పూర్వరూపమ్' ఇతి శ్రుతే: సయుక్త్తికశ్రుత్యానుకూల్యేన పత్యక్షానుసారిత్వేన చ ప్రాబల్యద్యోతకేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషసామ్యశ్రుతి:' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- వాక్పూర్వరూపమితి ।। ఇతి వాచ: అస్య వాక్యస్యేత్యర్థ: । సామ్యమిత్యనేన సమ్బన్ధ: । వాచో వాఙ్నామకస్య విష్ణోరితి చ । పూర్వవర్ణదేవతాత్వేతి । విష్ణురితి సంహితాయాం, షకారాదిపూర్వవర్ణప్రతిపాద్యత్వనిర్దేశమాత్రేణేత్యర్థ: । సామ్యమితి మనోనామకస్యాపి విష్ణో: పూర్వవర్ణదేవతాత్వోపపత్తేరిత్యర్థ: । ఇదముక్త్తం భవతి । అస్త్యేవ వాచో మనసి లయ: । నచోక్తయోర్వ్యామిశ్రత్వేన మన:ప్రాధాన్యానిశ్చయ: । అత్ర ఖలు వాక్పూర్వరూపమ్, మన ఉత్తరరూపమ్, ఇత్యాదినా విష్ణురితి సంహితాయాం పూర్వోత్తరవర్ణదేవతాత్వే మునిమతవివాద ఉచ్యతే । తత్ర చారతూక్త్తయో: సామ్యమ్, అన్యతరపక్షే విశేషాదర్శనాత్ । నచ వ్యామిశ్రతాపి వక్త్తృత్వమన్తృత్వనిమిత్తకవాఙ్మన: శబ్దవాచ్యయోరుభయోరపి విష్ణురూపయో: పూవరోత్తరవర్ణదేవతాత్వోపపత్తేరితి । నను యదా పూర్వోత్తరవర్ణదేవతాత్వే మునిమతవివాదస్తదా మాస్తు వ్యామిశ్రత్వం వాఙ్మనసనామకయోర్దేవతయోర్గుణప్రధానభావే యదా మునిమతవివాదస్తదాస్త్యేవోర్వ్యామిశ్రత్వం న చ తత్ర మునిమతవివాద ఏవ నాస్తీతి వాచ్యమ్ । తథా సత్యేతద్వాక్యద్వయస్య దేవతావిషయకత్వాభావప్రాప్త్యా "?Rతత్పూర్వకత్వాద్వాచ:' ఇత్యధికరణే భాష్యే, "?Rతస్మాన్మన ఏవ పూర్వరూపం వాగుత్తరరూపమితి మన:పూర్వకత్వాద్వాచో నానుత్పత్తి:' ఇత్యుక్తయయోగాదిత్యతో విశేషశ్రుతిరిత్యంశం వివృణోతి-

?Rమనసా వా అగ్రే సఙ్కల్పయత్యథ వాచా వ్యాహరతీతి యుక్తి్తో విశేషో మన:పూర్వకత్వస్యైవ శ్రుత ఇతి ప్రాధాన్యం మనస ఏవేతి హి జ్ఞాయతే । సృష్ట్యా చ విలయే చైవ సదా పూర్వప్రవర్తనే । నియన్తృత్వే చ వచసే మనోఽధీశం శివో హి తదితి శ్రుతేశ్చ ।। 1 ।। నచ మన:పూర్వకత్వనియమాదశేషదృష్టాదృష్టవ్యాపరాణాం తస్య ప్రాణాదనూనతా

?R।। మనసేతి ।। యుక్తి్త ఇతి తృతీయాన్తాత్తసి: । మన:పూర్వకత్వస్య "?Rమన: పూర్వరూపమ్' "?Rవాగుత్తరరూపమ్' ఇతి ఉక్త్తస్య వాచో మనోజన్యత్వస్యేత్యర్థ: । ఏవకారేణ మనసో వాక్పూర్వకత్వస్యేత్యస్య వ్యవచ్ఛేద: । హిశబ్దో హేతౌ । తథాచ గుణప్రధానభావే మునిమతవివాదేఽపి, నోక్త్తయోర్వ్యామిశ్రత్వమ్ । మన:పూర్వకత్వస్యైవ యక్తయా విశేషశ్రవణేన మనస ఏవ ప్రాధాన్యపరిజ్ఞానాత్ । నచ వాచో మనోఽధీనత్వేఽపి, దేవతాయా:కుతస్తదితి వాచ్యమ్ । అచేతనస్యాన్యోన్యవశత్వస్య దేవతానిమిత్తకత్వాత్ । నచాస్మిన్పక్షే వాక్పూర్వరూపం మన ఉత్తరరూపమితి మునిమతస్యాప్రామాణ్యాపత్తి:, తస్య పూర్వోత్తరవర్ణదేవతాత్వమాత్రపరత్వేన దేవతాపరత్వాభావాదితి భావ: । మనస ఏవ ప్రాధాన్యే ప్రమాణమాహ- సృష్ట్యావితి । పూర్వప్రవర్తనే స్వావరాపేక్షయా ప్రథమప్రవర్తన ఇత్యర్థ: । వచస: సృష్ట్యాదౌ విషయే మనోఽధీనతా । మనోభిమానీన్ద్రాదీనాం కథం వాగభిమాన్యుమాధీశత్వమిత్యత ఆహ- శివో హీతి ।। ఏవంచ వాఙ్మనసయోర్నియమ్యనియామకభావస్యోక్త్తరీత్యా నిశ్చయసమ్భవాద్వాచో మనసి లయోపపత్తేర్యుక్త్తమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rశబ్దాచ్చ' ఇత్యనేన, "?Rమనసా వా అగ్రే సఙ్కల్పయతి' ఇత్యుక్తయా వాచో మనోవశత్వరూపవిశేషప్రతిపాదకశ్రుతిగ్రాహకేణోక్త్త: । మనోవశత్వరూపవిశేషప్రతిపాదకశ్రుతిగ్రాహకేణోక్త్త: । ఏతచ్చోపలక్షణమ్ । ఉభయోరపి వర్ణదేవతాత్వరూపసామ్యస్యాపి శ్రుతత్వాదిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ ।) ।। 1 ।। ఓం తన్మన: ప్రాణ ఉత్తరాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ప్రాణాన్మన ఇతి మనస: ప్రాణోత్పన్నత్వవిశేషదశర్నాభ్యాం మన: ప్రాణే లీయతే, న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, ప్రాణే లీయత ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర,"?Rకార్యకరత్వమ్' ఇత్యుక్త్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ మన ఇతి ।। తదూనస్య హి తత్ర లయో వక్త్తవ్య: । నచ మనస: ప్రాణాదూనత్వం సమ్భవతి । యథా ప్రాణ: సర్వప్రవృత్తిహేతు: తథా మనోఽప్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం సర్వప్రవృత్తికారణం దృశ్యతే । ఏవంచ మనస: సర్వకార్యకారణత్వేన ప్రాణానూనతయా ప్రాణే లయాభావే నోక్త్తమయుక్త్తమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయోఽన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం

?Rసర్వప్రవృత్తికారణత్వేన "?Rతద్దర్శనాత్' ఇతి పూర్వసూత్రే ప్రతిపాదితం మన:, తత్పరామర్శకేన తదిత్యనేన సూచిత: । అన్యథా "?Rమన:' ఇత్యేవావక్ష్యత్ । (తద్ధేతుత్వేన, "?Rఆధ్యతా' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rఇన్ద్రియస్థై: స్వరూపైస్తు జ్ఞానాని జనయత్యసౌ । మన: స్థేన విశేషేణ కామై: కర్మవదేవ చ । పృథక్స్థితేన రూపేణ జీవం ధారయతి ప్రభు: । జీవస్థితేన రూపేణ వేదయత్యహమిత్యపి । ప్రాణ ఏకో వశీ నిత్యం బాహ్యాన్త: కరణేశ్వర: । తాన్యేతాన్యవశాన్యేవ తథాపి కృపయైవ స: । పృథక్శక్తో్తఽపి తద్గైస్తు స్వరూపైస్తద్గకార్యకృత్ । తస్యేశో భగవాన్విష్ణురేవమేష యథాన్యగ: । ఇత్యాదిశ్రుతే: ప్రాణస్యైవాధ్యతావగమాత్ ।। 2 ।।

?R।। ఇన్ద్రియస్తైరితి ।। ఇన్ద్రియైస్తై: చక్షురాదినియామకసూర్యాదిపుంస్థితై: మన:స్థేన మనోనియామకరుద్రస్థితేన, రూపేణ విశేషేణ, జ్ఞానాని జనయతీతి సమ్బన్ధ: । మనస: సర్వజ్ఞానహేతుత్వాదితి భావ: । కామై: కర్మేన్ద్రియనియామకదేవతాగతై:, నను ప్రాణ: కిమిన్ద్రియాదిదేవతా: పరిత్యజ్య, జ్ఞానజననాదౌ శక్తో, నవా, ఆద్యే తత్రావస్థానవైయర్థ్యమ్ । ద్వితీయే కథం తస్యాధ్యతేత్యత ఆహ- తానీతి ।। అపి యద్యపి, ప్రాణ: పృథక్ తద్వారతామన్తరేణ, కార్యకరణే శక్త:, తథాపి, ఇన్ద్రియనియమనాత్తేషాం ఫలాధిక్యం భవేదితి తేషు కృపయా, అవశాన్యేవ పరతన్త్రాణ్యేవ, ద్వారత్వేనాదాయ, తద్గతరూపవిశేషైస్తద్గకార్యకృత్ తేషు గతకార్యమ్ తద్గకార్యం, తై: క్రియమాణమితి యావత్ । తత్కరోతీత్యర్థ: । నన్వేవం ప్రాణస్యైవ నిరుపచరితస్వాతన్త్ర్యం, స్యాదిత్యత ఆహ- తస్యేతి ।। ఏవం ప్రాణాన్త:ప్రాణకార్యకృదిత్యర్థ: । అనేన, "?Rసోఽధ్యక్ష:' ఇత్యత్ర సిద్ధాన్తే ప్రమాణముక్తం వేదితవ్యమ్ । ఏవంచ మనోఽపేక్షయా ప్రాణస్యాధ్యతయా మనస: ప్రాణే లయ ఇత్యుక్తం యుక్తమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రాణ:' ఇత్యనేన ప్రకర్షేణానితీతి రుద్రాదిభ్యోఽప్యతిశయేన చేష్టకత్వోక్తయా సూచిత: ।। 2 ।। ఓం సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్య: ఓం ఇత్యత్ర, "?Rసప్రాణమసృజత' ఇతి పరమాత్మోత్పన్నత్వవిశేషాదర్శనాభ్యాం ప్రాణ: పరమాత్మని లీయతే న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, లీయత ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర పూర్వాధికరణసమ్బన్ధిత్వేనోక్తౌ "?Rకార్యకరణత్వాధ్యతా' రూపన్యాయావతిదిశతి-

?Rసోఽధ్యక్షే ఇత్యస్యాప్యేవమేవాశఙ్కా పరిహారశ్చ ।

?R।। సోఽధ్యక్ష ఇతీతి ।। ఏవమేవాశఙ్కేతి । తదూనస్య హి తత్ర లయో వక్తవ్య: । నచ ప్రాణస్య పరమాత్మన: సకాశాదూనత్వం సమ్భవతి । "?Rయథా విష్ణుర్హి సర్వకార్యకర్తా, తథా ప్రాణోఽపి । ప్రాణాదిదమావిరాసీత్' ఇతి శ్రుత్యా సర్వకార్యకర్తా ప్రతీయతే । అతో న ప్రాణ: పరమాత్మని లీయత ఇతి శఙ్కార్థ: । పరిహార ఇతి । "?Rసర్వం హ్యేవైతత్పరమేవతిష్ఠతే, ప్రాణశ్చ ప్రాణాశ్చ ప్రాణినశ్చ' ఇత్యాది శ్రుత్యా ప్రాణాదపి పరమాత్మన ఆధ్యతావగమాత్ । ప్రాణస్య విష్ణౌ లయ ఇత్యుక్తం ఉపపన్నమితి పరిహార ఇత్యర్థ: । అయం చ న్యాయ: "?Rఅధ్యక్ష:' ఇత్యనేన ప్రాణస్య సకలచేష్టకత్వాత్పరమాత్మనస్తతోఽపి సకలచేష్టకత్వరూపాధిక్యప్రతిపాదకేన సూచిత: ।) నన్వస్యాధికరణస్య యది పూర్వాధికరణవదేవాశఙ్కాపరిహారౌ, తర్హి పృథగారమ్భో వ్యర్థ: స్యాదిత్యత ఆహ-

?Rశ్రుతిబాహుల్యమేవ శఙ్కాయాం పరిహారే చ విశేషహేతు: ।। 3 ।। 4 ।।

?R।। శ్రుతిబాహుల్యమేవేతి ।। "?Rన ప్రాణ: కిఞ్చిదాశ్రిత: । అనద్యమానో యదన్నమత్తి' ఇత్యాదిశ్రుతిబాహుల్యం శఙ్కాయాం, సర్వే ప్రాణముపగచ్ఛన్తి ప్రాణ: పరముపగచ్ఛతి ప్రాణో వావర్ద్భశితవ్యేశ: ఈశో హ్యసౌ సర్వస్యేశితవ్యశ్చ పరస్య' ఇత్యాదిశ్రుతిబాహుల్యం విశేషహేతురిత్యర్థ: । తథాచాభ్యధికశఙ్కాసద్భావాన్నైతదధికరణవైయర్థ్యమితి భావ: । నచ శ్రుతిబాహుల్యమవలమ్బ్య శఙ్కితే కథం తేనైవ పరిహార ఇతి వాచ్యమ్ ।

పరిహారబాహుల్యపదస్య నిరవకాశత్వోపలక్షకత్వాత్ । పూర్వపక్షోదాహృతానాం శ్రుతీనాం సావకాశత్వాదితి భావః । యద్వా నను "?Rచక్షురాదివత్తత్సహశిష్యయాదిభ్యః' ఇత్యత్ర ప్రాణస్య పరమాత్మాధీనత్వస్యోక్త్త్వేన తదూనత్వాత్కథముక్త్రీత్యాత్రాధికాశఙ్కా, నచ ప్రాణాదిదమావిరాసీత్' ఇతి శ్రుతిమవలమ్బ్యాయమాశఙ్కా సమ్భవతీతి వాచ్యమ్ । "?Rఅనన్యేశ్వరతా ప్రాణే తదన్యేశ్వరవర్జనాత్' ఇత్యాదినా తత్రైవ తస్యాః సావకాశత్వస్యోక్త్త్వాదిత్యత ఆహ- శ్రుతిబాహుల్యమితి ॥ ఆథ్యతామాత్రస్యోక్త్యుక్తయనుపమర్దకత్వాత్ కథం పరిహార ఇత్యత ఆహ- పరిహారే చేతి ॥ శిష్యం పూర్వవత్ ॥ 3 ॥ ఓం భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ఓం ॥ నన్వత్రాధికరణే పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయౌ కుతో నోక్తౌ, న వివృతౌ చేతి చేత్సత్యమ్ । అస్యాధికరణస్య "?Rనైకస్మిన్ దర్శయతో హి' ఇత్యనేనానతిభిన్నార్థత్వాత్ । తర్హి ప్రథమాతిక్రమణే కారణాభావాదత్ర న్యాయావనుక్తవావృత్య చోత్తరాధికరణే తదుక్తౌ, తద్వివృతౌ చ కిం నిమిత్తమితి చేత్ । సత్యమ్ । అనేకభూతేషు లయోఽర్థాత్సిద్ధ్యతి । భూతలమాత్రనిర్ణయే తు నోత్తరాధికరణోక్త్యానేకభూతేషు లయ ఇతి నైకస్మిన్నిత్యస్య ప్రాధాన్యాత్ । న చాత్రాపి భూతేష్వితి బహువచనబలాత్తత్సిద్ధిరితి సామ్యమితి వాచ్యమ్ । "?Rభూతేషు దేవావిలీయన్తే' ఇతి భూతలయవాక్యస్యైకస్మిన్ భూతే సర్వేషామపి దేవానాం ముఖ్యలయోఽపి తద్వారేణాన్యత్ర లయోపపత్తేరస్యాధికరణస్య వివక్షితలయవిశేషానిర్ణాయకత్వాత్ । నచైవం సత్యేతదధికరణం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్, భూతేషు దేవా విలీయన్త ఇతి శ్రుతిసిద్ధవిశేషసూచకత్వేన సార్థకత్వాత్ । యద్వార్థక్లృప్తిసమానలోపావేవాత్ర పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయౌ

?Rద్రష్టవ్యౌ । తథా హి "?Rఅగ్నౌ సర్వే దేవా విలీయన్తే' ఇతి శ్రుత్యా భూతాన్తరాధీనత్వేన చ ఋభ్వాదిదేవా అగ్నావేవ విలీయన్తే భూతాన్తరే చ వేతి సన్దేహే, అగ్నావేవ సర్వేషాం లయ ఇతి పూర్వః పక్షః, న కేవలమగ్నౌ, పృథివ్యాదిభూతాన్తరేఽపీతి సిద్ధాన్తః । తత్ర, "?Rఅగ్నౌ సర్వే దేవా విలీయన్తే' ఇతి శ్రుత్యర్థస్య సర్వదేవానామగ్నౌ లయ ఇత్యస్య క్లృప్తత్వాదితి పూర్వపక్షన్యాయాభిప్రాయః । "?Rభూతేషు దేవా విలీయన్తే' ఇతి శ్రుతిరుపమాన(సహితలోపస్య)సహితస్య లోపస్య లయస్య గ్రాహ్యత్వాదితి సిద్ధాన్తన్యాయాభిప్రాయః । (పూర్వపక్షన్యాయస్తు అనేకభూతేషు లయం వదతా "?Rఅగ్నౌ సర్వే దేవాః' ఇతి శ్రుత్యా అగ్నావేవ లయ ఇత్యస్యార్థస్య క్లృప్తత్వాదితి సూచనేన సూచితః ।) ॥ 4 ॥ ఓం నైకస్మిన్దర్శయతో హి ఓం ఇత్యత్ర శ్రుత్యన్యాధీనత్వాభ్యాం దేవాః కిమగ్నావేవ విలీయన్త ఉత సర్వేషు భూతేష్వితి సన్దేహే, అగ్నావేవ విలీయన్త ఇతి పూర్వః పక్షః, సర్వేషు భూతేష్వితి సిద్ధాన్తః । తత్ర, "?Rఅర్థక్లృప్తిః' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ భూతానాముత్పత్తిక్రమవైపరీత్యేన
లయోక్తేర్ముక్తిలయయోర్విశేషాభావాచ్చైకస్మిన్నేవ భూతే సర్వేషాం లయోఽర్థత: క్లృప్త ఇతి
వాచ్యమ్ ।

?R।। నచ భూతానామితి ।। "?Rఏకస్మిన్ భూత:' ఇత్యత్ర భూత ఇత్యుక్తయాత్ర సూత్రే
పూర్వసూత్రాద్భూతేష్వితి వచనవిపరిణామేనానువర్తత ఇత్యుక్తం భవతి । సవర్ేషాం
దేవానామితి శేష: । అర్థత: అగ్నౌ సర్వే దేవా విలీయన్త ఇత్యన్యథానుపపత్తే: ।
నచాత్రాగ్నావితిశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యా ఏకస్మిన్ భూతే సర్వేషాం దేవానాం లయ ఇతి
పూర్వపక్షో న యుక్త: । పూర్వాధికరణే భూతేషు దేవా విలీయన్త ఇతి శ్రుత్యవష్యమ్భేన
భూతేషు లయస్య సమర్థనాదిత్యత ఉక్తమ్- విశేషాభావాచ్చేత్యన్తమ్ ।। ఏకస్మిన్నగ్నావేవ
సర్వదేవలయాఙ్గీకారేఽపి "?Rభూతేషు దేవా విలీయన్తే' ఇతి శ్రుత్యుపపత్తిరితి వాక్యశేష: ।
ఇదముక్తం భవతి । అస్తి తావద్భూతానాముత్పత్తిక్రమవైపరీత్యేన లయ: । "?Rకర్తా
ప్రాణాదికస్యాస్య హన్తా భూమ్యాదికస్య చ । య: క్రమాద్వ్యుత్క్రమాచ్చైవ స హరి: పర
ఉచ్యతే' ఇతి శ్రుతే: । "?Rఅనురూప: క్రమ: సృష్ట్యా ప్రతిరూపో లయే క్రమ:' ఇతి స్మృతేశ్చ ।
ఉత్పత్తిశ్చాకాశాదిక్రమేణైవ । "?Rఆత్మన ఆకాశ: సమ్భూత:' ఇత్యాదిశ్రుతే: । తథాచాగ్నావేవ
సర్వదేవలయాఙ్గీకారేఽపి భూతేష్విత్యుపపద్యతే । అగ్నేర్వాయౌ, వారోరాకాశే విలయాత్ ।
నచ శ్రుతిస్మృతీ సంహారవిషయే, న ముక్తివిషయే ఇతి వాచ్యమ్,
ముక్తిప్రలయయోర్విశేషాభావాదితి । ఏవంచాథర్క్లృప్త్యాగ్నావేవ సర్వదేవానాం లయ ఇతి
నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, ఏకస్మిన్ భూతే లయం నిషేధతా "?Rనైకస్మిన్' ఇత్యనేన
"?Rభూతేషు దేవా విలీయన్తే' ఇతి శ్రుతేరగ్నౌ దేవా విలీయన్తేఽగ్నిర్వాయౌ, వాయురాకాశ ఇతి
పరయా భూతేషు దేవానాం లయ ఇత్యర్థోపపత్తేరర్థాదేకస్మిన్, న చాగ్నౌ లయ: క్లృప్త ఇతి
సూచనేన సూచిత: ।) కుతో నేత్యత ఆహ-

?Rతత్తద్భూతోద్భవత్వాత్తత్తద్దేవానాం తత్సమానానాం చ విశేషవచనాభావే
స్వసమానలయస్థాన ఏవ లయోపపత్తే: । విశేషశ్రుతేశ్చ ।। 5 ।। నచ ప్రకృతే:
సంసారాభావాదినేశేనాప్యన్యథాకర్తుమశక్యత్వేన సుదృఢత్వాత్సర్వసామ్యమేవేష్ట్వరేణ ।
నచేత్సంసారిత్వమితి యుక్తమ్ ।

?R।। తత్తద్భూతేతి ।। యేషాం యేషాం దేవానాం యస్మిన్ భూతే లయ ఉచ్యత ఇతి శేష: ।
తథాచ తత్తద్దేవానాం తత్తద్భూత ఏవ సాక్షాల్లయో వక్తవ్య ఇతి నైకస్మిన్భూతే సర్వేషాం లయ
ఇతి భావ: । తత్తదుత్పన్నానాం యది తత్ర తత్ర లయస్తర్హి
వరుణాద్యనుత్పన్నాశ్వ్విప్రభృతీనాం వరుణాదౌ లయో న స్యాదితి బాధకపరిహారార్థం
"?Rసమానలోప:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- తత్సమానానాం చేతి ।।
వరుణాద్యుత్పన్నాబాదిదేవతాసమానానాం వరుణాద్యనుత్పన్నామశ్విప్రభృతీనాం
స్వసమానాబాదిదేవతాలయస్థానే వరుణాదౌ లయ ఇత్యర్థ: । క్వచిదేవంవిధానామన్యత్ర
లయదర్శనాత్కథమయం నియమ ఇత్యత ఆహ- విశేషవచనాభావ ఇతి ।। అనేన

సమానలోప ఇత్యత్ర సమానామిత్యావృత్తి: । ద్వితీయసమానానామిత్యస్యానన్తరం లయస్థాన ఇతి శేష ఇత్యుక్త్_మ్ । న కేవలమిదం యుక్త్ి_త:, కిం తర్హీత్యత ఆహ- విశేషశ్రుతేశ్చేతి ।। శ్రుతిశ్చ "?Rపృథివ్యామ్భభవ:' ఇత్యాదికా భాష్యోదాహృతా ద్రష్టవ్యా । అనేన సమానలోపో విశేషశ్రుతిరూపమానసహితో లయ ఇతి ప్రకారాన్తరేణ వివృతం భవతి । ఏవంచ తత్తదుత్పన్నత్వేనానుక్త్_దేవానామపి సమానలోపేన తత్తదుత్పన్నదేవానాం తత్రతత్ర లయ ఇత్యుక్త్_ం యుక్త్_మితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rదర్శయతో హి' ఇత్యనేన శ్రుత్యోరసన్దిగ్ధ ఇత్యననుగుణత్వోక్తయా తత్తద్భూతోద్భవత్వాత్ తత్తద్దేవానాం తత్రతత్ర లయ ఇత్యుక్త్ి_సాహిత్యేన ప్రాబల్యం సూచయన్ తత్ర బాధకపరిహారార్థత్వేన సూచిత: ।) ।। 5 ।। ఓం సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య ఓం ఇత్యత్ర, భగవదధీనత్వనిత్యముక్త్_త్వాభ్యాం ప్రకృతి: పరమాత్మనిలీయతే న వేతి సన్దేహే లీయత ఇతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rసుదార్ఢ్యమ్' ఇత్యుక్త్_పూర్వపక్షం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ ప్రకృతేరితి ।। నను ప్రకృతి: పరమాత్మని లీయత ఇతి పూర్వ: పక్షో న యుక్త్_:, సంసారిణో హి ముక్తయర్థం లయ:, ప్రకృతే: కామాదితరత్ర ఇత్యత్ర నిత్యముక్త్_త్వేనాసంసారిత్వస్యోక్త్_త్వాదిత్యతోऽసంసారిత్వేబాధకముక్త్_మ్- నచేదితి ।। సంసారిత్వం ప్రకృతే: । తర్హి సంసారాభావాదినా ప్రకారేణేశ్వరేణ సర్వసామ్యం స్యాదితి శేష: । నాసంసారిత్వం ప్రకృతేరుపపన్నమ్ । తథాత్వే భగవతా సర్వసామ్యాపాతాదితి భావ: । నన్వీశ్వరప్రకృత్యోరసంసారిత్వే సమానేऽపి స్వాతన్త్ర్యాదిగుణాన్తరేణ వైషమ్యం స్యాదితి న సర్వసామ్యమిత్యత ఉక్త్_మ్- ఈశేనాపీతి ।। సంసారాభావాదినేత్యత్రాపి సమ్బుద్ధయతే । తేన నిమిత్తేన, అన్యథా

?Rస్వనియమ్యత్వాత్పూర్ణత్వాదేరీశేనాపి కర్తుమశక్యత్వేన స్వాతన్త్ర్యస్య సుదృఢత్వాదిత్యర్థ: । తథాచ నిత్యం సంసారరాహిత్యే సర్వగుణోపపత్త్యా గుణాన్తరేऽపి వైషమ్యం న స్యాదితి భావ: । సర్వసామ్యమితి వాక్యం, సిద్ధాన్తవిరోధేన న చేత్సర్వసామ్యం తర్హి సంసారిత్వం సిద్ధమితి విపర్యయపర్యవసానపరత్వేనాపి యోజ్యమ్ । తథాచ ప్రకృతే: సంసారిత్వాద్విష్ణౌ లయ ఇతి భావ: । ఏవం ప్రకృతే: సంసారాభావే ఈశేనాప్యన్యథాకర్తుమశక్యత్వేన సుదృఢత్వాదీశేన సర్వసామ్యం స్యాదితి । ప్రకృతేరపి విష్ణౌ లయ ఇతి నాధికారిణాం ప్రాణావసానత్వమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅమృతత్వం చానుపోష్య' ఇత్యనేన ప్రకృతేనిర్త్యముక్త్_త్వేనేశేనాప్యన్యథాకర్తుమశక్యత్వేన సుదృఢత్వమితి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rమహిమా' ఇత్యుక్త్_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- ఈశేనాపీతి ।।
సంసారాభావాదినేత్యత్రాపి సమ్బుద్ధయతే । తేన నిమిత్తేన, అన్యథా స్వనియమ్యత్వాత్పూర్ణత్వాదేరీశేనాపి కర్తుమశక్యత్వేన స్వాతన్త్ర్యస్య సుదృఢత్వాదిత్యర్థ: । తథాచ నిత్యం సంసారరాహిత్యే సర్వగుణోపపత్త్యా గుణాన్తరేऽపి వైషమ్యం న స్యాదితి భావ: । సర్వసామ్యమితి వాక్యం, సిద్ధాన్తవిరోధేన న చేత్సర్వసామ్యం తర్హి సంసారిత్వం సిద్ధమితి విపర్యయపర్యవసానపరత్వేనాపి యోజ్యమ్ । తథాచ ప్రకృతే: సంసారిత్వాద్విష్ణౌ లయ ఇతి భావ: । ఏవం ప్రకృతే: సంసారాభావే ఈశేనాప్యన్యథాకర్తుమశక్యత్వేన సుదృఢత్వాదీశేన

సర్వసామ్యం స్యాదితి । ప్రకృతేరపి సంసారిత్వేన విష్ణౌ లయ ఇతి నాధికారిణాం ప్రాణావసానత్వమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅమృతత్వం చానుపోష్య' ఇత్యనేన ప్రకృతేర్నిత్యముక్త్వేనేశేనాప్యన్యథాకర్తుమశక్యత్వేన సుదృఢత్వమితి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rమహిమా' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rఈశ్వరస్య మహామహిమత్వాత్ । నిత్యమసంసారిత్వస్య నిత్యం తదనుగ్రహేణైవోపపత్తే: । సదానిత్యతయానిత్యం నిత్యం నిత్యాత్మనా యత: । నిత్యయైవ స్వశక్త్యేశో నియామయతి నిత్యదా । ద్రవ్యం కర్మ చ కాలశ్చ స్వభావశ్చేతనాధృతి: । ప్రకృతి: పురుషశ్చైవ న సన్తి యదుపేక్షయేత్యాదిశ్రుతేశ్చ ।। 6 ।।

?R।। ఈశ్వరస్యేతి ।। ఓం తదపీతే: సంసారవ్యపదేశాద్' ఇత్యాదిసూత్రోక్త్మోచకత్వసూక్ష్మత్వజ్ఞానానన్దాదిగుణాధిక్యరూపమహామహిమత్వాదీశ్వరస్య న ప్రకృతేరీశ్వరేణ సామ్యమిత్యర్థ: । నన్వసంసారిత్వే గుణాన్తరేణ వైషమ్యం న సమ్భవతీత్యత ఆహ- నిత్యమితి ।। తదధీనత్వేనాసంసారిత్వే కథం న సామ్యాపాదనమితి భావ: । యద్వా మహామహిమత్వేనైవేశ్వరేణ సామ్యాభావే ప్రకృతే: సంసారిత్వమపి స్యాదిత్యత ఆహ- నిత్యమితి ।। నిత్యసంసారిత్వస్య కథమీశ్వరాధీనత్వమిత్యత ఉక్త్మ్- తదనుగ్రహేణేతి ।। నిత్యస్యాపి భగవదధీనత్వే ప్రమాణమాహ- సదేతి ।। యతో యథానిత్యం ఘటాదికమనిత్యతయేశ్వర: సదా నియామయతి, కదాచిదపి న నిత్యం కరోతి । తథానిత్యం ప్రకృత్యాదికం నిత్యాత్మనా స్వశక్త్యైవ నిత్యదా నియామయతి, న జాత్వనిత్యం కరోతీత్యర్థ: । నన్వేతదలౌకికమితి చేన్న, నిత్యకర్మభిర్దురితప్రాగభావానువృత్తే: । సాధ్యత్వేన వాదిభిరభ్యుపేయత్వాత్ । అనువృత్తేర్నిత్యతయాపాదనానతిరేకాత్ । నను భవేదేవమస్వరసనిత్యస్య, న స్వరసనిత్యస్యేతి చేన్న, ఈశ్వరాతిరిక్తే స్వరసనిత్యతాసమ్మతే: । ఇయాంస్తు విశేష: । దురితప్రాగభావాదేర్నిత్యకర్మానుష్ఠానద్వారాస్మదధీనం నిత్యత్వమ్ । ప్రకృత్యాదేస్త్వీశ్వరాధీననిత్యత్వమితి భావ: । నను ప్రకృత్యాదేరస్మదధీననిత్యత్వమ్, కథమీశ్వరాధీననిత్యత్వమితి శఙ్కాపరిహారాయోక్త్మ్- నిత్యయైవేతి ।। శక్తే్రన్యసమ్బన్ధిత్వభ్రమనిరాసాయ స్వేత్యుక్త్మ్ । చేతనా జ్ఞానమ్ । ఏవంచేశ్వరస్య మహామహిమత్వేన ప్రకృతేస్తత్సామ్యాభావాదుక్త్ం యుక్త్మితి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rప్రతిషేధాత్' ఇతి సూత్రవ్యతిరిక్తేన "?Rతదపీతే:' ఇత్యాదిసూత్రషట్కేన సూచిత: । ఈశ్వరస్య మహామహిమత్వాదితి వదతోక్త్: ।) ।। 6 ।। ఓం తానిపరే తథా హ్యాహ ఓం ।। ఇత్యత్రోభయథాపి సమ్భవేన చతుర్ముఖేతరదేవా: పరమాత్మని లీయన్తే న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, లీయన్త ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rపరతన్త్ర:' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచాన్యదేవాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాత్తత్ప్రాప్తినియమాత్పరప్రాప్తిర్నాస్త్యేవ ప్రాణం ప్రాప్య పరం దేవాస్తదన్యే చైవ తద్గతా: । ప్రాప్నువన్తి పరం దేవం వసన్తి చ యథాసుఖమితి విశేషశ్రుతే: ।। 7 ।।

?R।। నచాన్యదేవాదీనామితి ।। అన్యేత్యత: పూర్వం ప్రాణాదపి శేష: ।। ప్రాణాధీనత్వాదితి ।। చతుర్ముఖప్రతిబిమ్బత్వాదిత్యర్థ: । "?Rప్రతిబిమ్బో హరే: ప్రాణ: ప్రాణస్యాన్యా: కలా: స్మృతా:' ఇతి వచనాదితి భావ: । అనేన పరతన్త్రేత్యుక్త_పరశబ్ద: ప్రాణవాచీత్యుక్త_ం భవతి ।। తత్ప్రాప్తినియమాదితి ।। ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బలయనియమాదితి భావ: । పరప్రాప్తిర్నాస్తీతి । చతుర్ముఖేతరదేవానాం పరమాత్మప్రతిబిమ్బత్వాభావాదితి భావ: । ఏవంచ చతుర్ముఖేతరదేవానాం ప్రాణాఖ్యపరతన్త్రతయా, పరమాత్మని లయాభావాజ్జ్ఞానినామపి మోక్షాభావ ఇతి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: ప్రాణద్వారా పరమాత్మని లయప్రతిపాదకశ్రుతిగ్రాహకేణ "?Rతథా హ్యాహ' ఇత్యనేన సర్వదేవానాం ప్రాణాధీనత్వేన తత్రైవ లయ ఇతి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేష:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం

?Rవివృణోతి- ప్రాణమితి ।। అనేన విశేష ఇత్యత్ర శ్రుతిరితి శేష ఇత్యుక్త_ం భవతి । తదన్యే దేవేభ్యోఽన్యే ఋష్యాదయ:, అత ఏవ ప్రాక్ దేవానామిత్యుక్త_మ్ । అనేన సూత్రే తానీత్యేతదృష్యాద్యుపలక్షకమిత్యుక్త_ం వేదితవ్యమ్ । ప్రాణప్రతిబిమ్బత్వరూపపరతన్త్రత్వవిరోధపరిహారార్థముక్త_మ్- ప్రాణం ప్రాప్యేతి ।। ప్రాప్యైవేత్యేవశబ్దసమ్బన్ధ: తథాచ నియమోక్త్యా ప్రాణప్రతిబిమ్బత్వస్య పరమాత్మని లయే తద్ద్వారత్వేన గతిరుక్తా_ భవతి । పరం ప్రాప్నువన్తి లీయన్త ఇత్యర్థ: । సామాన్యతోఽశేషజీవానాం భగవత్ప్రతిబిమ్బత్వాదితి భావ: । తద్గతా ఇత్యనేన ప్రాణస్య పరమాత్మప్రాప్తౌ ప్రాణప్రవిష్టానాం పరమాత్మప్రాప్తిరపరిహార్యేత్యుక్త_ం భవతి । ఏవంచ విశేషశ్రుతే: ప్రాణద్వారా పరమాత్మప్రాప్తిసమ్భవాదుక్త_ం యుక్త_మితి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rతథాహ్యాహ' ఇత్యనేనైవోక్త_: ।) ।। 7 ।। ఓం అవిభాగో వచనాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, ముక్త_త్వేన స్వాతన్త్ర్యస్య భగవద్ధర్మత్వేన కిం ముక్తా_: స్వతన్త్రా న వేతి సన్దేహే, స్వతన్త్రా ఇతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rసమానధర్మ:' ఇత్యుక్త_ం విపక్షబాధకతర్కత్రయపూర్వపక్షన్యాయం తదనుగ్రాహ్యహేతుప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరీశ్వరసఙ్కల్పాద్యనుసారిత్వనియమే సంసారసమానధర్మత్వం ముక్తే_రితి వాచ్యమ్ ।

?R।। నచ సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరితి ।। ఆదిపదేన ముక్త_త్వాదేర్గ్రహణమ్ । ముక్తా_: స్వతన్త్రా ఇతి వాక్యమధ్యాహార్యమ్ । అయమర్థ: । ముక్తా_: స్వతన్త్రా:, సత్యసఙ్కల్పత్వాత్, ముక్త_త్వాత్, ఈశ్వరవత్ । నచాప్రయోజకో హేతు: । అస్వాతన్త్ర్యే సంసార ఇవ

దు:ఖాదిప్రాప్తే: I నచ సత్యసఙ్కల్పత్వమసిద్ధమ్ I "?Rఋుతే దేవా:' ఇతి భాష్యోదాహృతశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ I నను యచ్ఛ్రుత్యాదౌ సత్యసఙ్కల్పాదికముచ్యతే, తత్పరమేశ్వరసఙ్కల్పాద్యనుసారేణైవ, న తు స్వాతన్త్ర్యేణ I నచ తత్పారతన్త్ర్యే సాధకమ్ I తదభావేఽపి తస్యోపపత్తేరిత్యాశఙ్క్య I తత్ర బాధకమాహ- ఈశ్వరేతి II సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరిత్యనువర్తతే I సంసారసమానధర్మత్వం స్యాదితి శేష: I యది సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరీశ్వరసఙ్కల్పాద్యనుసారిత్వనియమోఽఙ్గీక్రియతే, తదాత్యన్తాస్వాతన్త్ర్యప్రాప్త్యా దు:ఖాదిప్రాప్తి: స్యాత్ I తతశ్చ ముక్తే: సంసారసమానధర్మత్వం స్యాత్ I న చైవమ్ I అత ఈశ్వరాద్యనధీనమేవ సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమఙ్గీకార్యమ్ I తతశ్చ తస్య స్వాతన్త్ర్యసాధకత్వం సమ్భవతీతి భావ: I యద్వా ప్రతిజ్ఞాహేతూ బహిరేవ కృత్వా తత్రాన్యథాసిద్ధిశఙ్కానిరాసకత్వేనేదం యోజ్యమ్ I ఏవంచ ముక్తానామస్వాతన్త్ర్యే ముక్తే: సంసారసమానధర్మత్వప్రాప్త్యా ముక్తా: స్వతన్త్రా ఏవేతి పరమాత్మన: సర్వోత్తమత్వోక్తిర్విరుద్ధేతి నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: ముక్తౌ పారతన్త్ర్యేఽపి సంసారవైషమ్యేణ దు:ఖాద్యభావం సాధయతా "?Rఅవిభాగ:' ఇత్యనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rకృతార్థతా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rకృతార్థత్వేనైవ విశేషోపపత్తే: I అపూర్ణతాదిభావో వా దు:ఖం వా నాస్తి కిఞ్చన I ముక్తస్య పారతన్త్ర్యేఽపి తారతమ్యేఽప్యత: సుఖీతి చ శ్రుతి: II 8 II

?RII కృతార్థత్వేనేతి II కృతార్థత్వేన ముక్తత్వేన ఈశ్వరపారతన్త్ర్యేఽపి, ముక్తానాం ముక్తత్వాదేవ దు:ఖాభావసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశేషోపపత్తేరిత్యర్థ: I ఇదముక్తం భవతి I యదుక్తమ్ సత్యసఙ్కల్పత్వాదేరీశ్వరసఙ్కల్పాద్యనుసారిత్వనియమాఙ్గీకారే ముక్తానామత్యన్తాస్వాతన్త్ర్యాపత్త్యా దు:ఖాదిప్రాప్తౌ సంసారసమానధర్మత్వం స్యాదితి I తన్న I యదా ఖలు భగవదిచ్ఛాననుసారేణేచ్ఛతి తదా తదలాభేన దు:ఖాదికమనుభవతి I ముక్తాస్తు సర్వదా భగవదిచ్ఛానుసారేణైవ కామయన్తే I అతో భగవత్కామనిమిత్తేన ముక్తకామానన్తరమేవకామితప్రాప్తేరస్వతన్త్రాణామపి అదు:ఖిత్వముపపన్నమ్ I ముక్తస్య పారతన్త్ర్యేఽపి దు:ఖం నాస్తీత్యత్ర ప్రమాణమాహ- అపూర్ణతాదిభావో వేతి II యతో ముక్తానాం పారతన్త్ర్యేఽపి కిఞ్చన దు:ఖం నాస్తి I అతో ముక్త: సుఖీ యుజ్యతే I ముక్తాముక్తయో: పరతన్త్రత్వావిశేషేఽపి, ముక్త: సర్వదు:ఖవినిర్ముక్తత్వేన సుఖీత్యుచ్యతే I నతు సంసారీతి భావ: I నను ముక్తానామీశ్వరపారతన్త్ర్యే పరస్పరం సామ్యస్య శ్రుత్యాదివిరుద్ధత్వాత్తారతమ్యమఙ్గీకర్తవ్యమ్ I తతశ్చ పరస్పరద్వేషేష్యర్ాదినా దు:ఖాదిప్రాప్తే: కిఞ్చన దు:ఖం నాస్తీతి కథముక్తమిత్యత ఉక్తమ్- తారతమ్యేఽప్యపూర్ణతాదిభావో నాస్తీతి II స్యాదేతదేవమ్ I యది ముక్తానామపూర్ణతాది భావ: స్యాత్ I న చైవమ్ I స్వస్య యోగ్యతానుసారేణ సర్వేషామపి పూర్ణత్వాత్స్వస్యాపూర్తౌ హి తస్య కామేన తదభావేన దు:ఖాదిప్రాప్తి: స్యాత్ I సంసారిణాం తు స్వస్యాపూర్ణత్వాదిభావస్య విద్యమానత్వేనాధికకామనే దు:ఖాదిప్రాప్తిరితి భావ: I ఏవంచ ముక్తస్య

కృతార్థత్వాత్పారతన్త్ర్యేఽపి దు:ఖాద్యప్రాప్త్యా ముక్తే: సంసారసమానధర్మత్వాభావాద్యుక్తా విష్ణో: సర్వోత్తమతేతి । (అయం చ న్యాయో "?Rబ్రహ్మమత్యనుకూలా' ఇతి స్మృత్యనుసారేణేతి ముక్తానాం సత్యకామత్వమితి భాష్యోదాహృతస్మృత్యనుుసారేణ చ "?Rకామేన మే కామ ఆగాత్' ఇత్యేకవచనత్వాత్తద్గ్రాహకేణ "?Rవచనాద్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 8 ।। ఓం తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశికద్వారో విద్యాసామథ్యర్ాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, మరణత్వజ్ఞానిసమ్బన్ధిత్వాభ్యాం జ్ఞానినాం కిం మరణం అజ్ఞజనమరణవదేవ ఉత వైలక్షణ్యేనేతి సన్దేహే, అజ్ఞజనమరణవదేవేతి పూర్వ: పక్ష:, తద్వైలక్షణ్యేనేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rకృతశేషతా' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం

?Rతత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ ప్రారబ్ధకర్మశేషత్వాదుత్క్రాన్తావవిశేషో జ్ఞానిన: జ్ఞానోదయానన్తరం సర్వదా జ్ఞానఫలస్యానువృత్తే: ।

?R।। నచ ప్రారబ్ధకమర్శేషత్వాదితి ।। ఉత్క్రాన్తౌ మరణే, అవిశేషో జ్ఞానిభిరితి శేష: । ఇదముక్తం భవతి । నాజ్ఞానిమరణాపేక్షయా జ్ఞానిమరణస్య విశేష: । తస్యాప్యన్యమరణవత్ప్రారబ్ధనిబన్ధనత్వాత్ । నచ తదా ప్రారబ్ధాభావ: । తస్య దేహత్యాగాద్యవసానత్వాత్ । నచ సత్యపి ప్రారబ్ధే విలక్షణం జ్ఞానిమరణమితి యుక్తమ్, విశేషకారణాభావాదితి । అనేన కృతస్య ప్రారబ్ధకర్మణ: శేషో యస్య స తథోక్తస్తస్య భావ: కృతశేషతేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిరిత్యుక్తం భవతి । అన్యథా తత్ప్రత్యయానుపపత్తి: । ఏవంచ జ్ఞానిమరణస్యాజ్ఞమరణసాధారణ్యాన్న జ్ఞానస్యాతిశయ ఇతి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rతచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ' ఇత్యనేన ప్రారబ్ధకర్మావసానస్య గత్యనుస్మృతికాలీనత్వోక్త్యా ప్రారబ్ధకర్మణస్తద్ధేతుకవిశిష్టోత్క్రమణప్రతిబన్ధకత్వసూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rశశ్వదనుప్రవృత్తి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- జ్ఞానేతి ।। శశ్వదిత్యస్యార్థ: సర్వదేతి । అన్విత్యస్యార్థో జ్ఞానోదయానన్తరమితి । జ్ఞానఫలస్యేతి । సఞ్చితకర్మక్షయాగామ్యశేషప్రారబ్ధోపమర్దోత్క్రమణాదేరిత్యర్థ: । అయం భావ: । ప్రారబ్ధకర్మవత్త్వావిశేషేఽపి జ్ఞానిన ఉత్క్రాన్తౌ విశేషో యుజ్యతే । జ్ఞానసామర్థ్యాదేవ విశేషోపపత్తే: । నచ జ్ఞానస్యావిద్యానివృత్తిమాత్రఫలకత్వేన కథముత్క్రాన్తిఫలకత్వమితి వాచ్యమ్, జ్ఞానస్య స్వోదయమారభ్య సర్వదా ఫలజనకత్వేనోత్క్రాన్త్యాదేరపి తత్ఫలత్వసమ్భవాత్ ఉత్క్రాన్తేర్మోక్షైకదేశత్వేన హతుర్ాత్వోపపత్తేశ్చ । తతశ్చ జ్ఞానలక్షణవిశేషకారణసద్భావేన జ్ఞానిమరణస్యాజ్ఞమరణవైలక్షణ్యోపపత్తౌ కృతశేషత్వమప్రయోజకమితి । నను కిం ప్రారబ్ధకర్మసద్భావమఙ్గీకృత్య జ్ఞానసామర్థ్యేనైవ విశిష్టోత్క్రమణోపపాదనేన । సఞ్చితస్యేవ ప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవ వినాశమఙ్గీకృత్య విశేషోత్క్రమణం కుతో నోపపద్యత ఇత్యాశఙ్కాం పరిహరన్ జ్ఞానస్య సోదయమారభ్య ఫలదత్వే ప్రమాణమాహ-

?Rప్రారబ్ధకర్మశేషస్తు విరజాతరణావధి: । స్వోదయాత్ఫలదం జ్ఞానమాదేహం కర్మ వాऽऽరవే: । తథాపి ప్రకృతేర్బన్ధో బ్రహ్మణా సహ భిద్యత ఇతి శ్రుతి: శరీరే పాప్మనో హిత్వా సర్వాన్కామాన్ సమశ్నుతే ।

?R।। ప్రారబ్ధకర్మేతి ।। సోదయాదితి ల్యబ్లోపనిమిత్తా పఞ్చమీ । సోదయమారభ్యేత్యర్థ: । కర్మ ప్రారబ్ధమ్, ఆదేహమారవేర్వా ఫలదమిత్యర్థ: । అధికారభేదేన వ్యవస్థితవికల్పోऽయమ్ । "?Rవైశ్వానరే ద్యునద్యాం వా సూయర్ే వా దేహ ఏవ వా । విధూయ సర్వపాపాని' ఇత్యాదిప్రమాణోక్త్తమపి గ్రాహ్యమ్ । అత్ర ప్రారబ్ధకర్మణ: ఫలదత్వోక్త్యా జ్ఞానినామపి తత్సద్భావోऽవగమ్యతే । నను యది కర్మాऽऽదేహమారవేర్వా ఫలదం, తర్హి తదనన్తరమేవ లిఙ్గభేద: స్యాత్ । న చైవమ్ । "?Rబ్రహ్మణా సహ భిద్యతే' ఇతి వక్ష్యమాణత్వేన తదానీం లిఙ్గభఙ్గాభావాదిత్యత ఉక్త్తమ్- ప్రారబ్ధకర్మశేషస్త్వితి ।। న వయం సూర్యాదౌ ని:శేషప్రారబ్ధవినాశం బ్రూమ: । యేన ప్రమాణవిరోధ: స్యాత్ । కిం తు సశేషమేవ । తచ్ఛేషస్తు విరజాతరణావధి: । తత్ర లిఙ్గభఙ్గస్తు వర్తత ఏవ । అన్యథా శరీరావస్థానస్య నిర్నిబన్ధనత్వాపత్తేరితి భావ: । నను యది జ్ఞానం స్వోదయమారభ్య ఫలదం, తర్హి తదనన్తరమేవ లిఙ్గభఙ్గోऽపి స్యాత్ । తస్యాపి జ్ఞానఫలత్వాదిత్యత ఆహ- తథాపీతి ।। యద్యపి జ్ఞానం స్వోదయమారభ్య ఫలదం, తథాపీత్యర్థ: । ప్రారబ్ధకమర్ణ ఏవ ప్రతిబన్ధకత్వాదితి భావ: । "?Rఆదేహం కర్మ ఫలదమ్' ఇత్యత్ర స్పష్యం ప్రమాణమాహ- శరీర ఇతి ।। ఆరవేరిత్యత్రాపి, తదాహ-

?Rసతేజసి సూర్యే సమ్పన్నో యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ పాప్మనా వినిర్ముక్త్త: స ప్రాప్నోతి విరజాం నదీమ్ । తత్సుకృతదుష్కృతే విధూనతే ।

?R।। సతేజసీతి ।। సత్రమాత్రేణోఙ్కారేణ పరమపురుషాభిధ్యాతా ధ్యేయం పరమేశ్వరమపరోక్షీకృత్య తేజసి తేజోరూపే సూర్యే, సమ్పన్న: సమ్ప్రాప్నోతీతి యావత్ । సూర్యం ప్రాప్య చాసౌ యథా పాదోదర: త్వచా జీణర్యా వినిర్ముచ్యతే, ఏవం ఖలు స ధ్యానీ పాప్మనా ప్రారబ్ధేన వినిర్ముక్తో్త భవతీత్యర్థ: । ప్రారబ్ధకర్మశేషస్త్విత్యత్రాపి ప్రమాణమాహ- స ప్రాప్నోతీతి ।। తత్తత్ర సుకృతమనిష్యం సుకృతదుష్కృతే తచ్ఛేషమిత్యర్థ: । తథాపి ప్రకృతేర్బన్ధ ఇత్యత్రాపి ప్రమాణమాహ-

?Rతే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వ ఇతి చ । అన్యథాభావనియమోऽనృతతాకార్యకారణ ఇతి చ ।। 9 ।।

?R।। తే బ్రహ్మలోక ఇతి ।। యే సన్యాసయోగాత్ । ల్యబ్లోపనిమిత్తా పఞ్చమీ । కామ్యకమర్పరిత్యాగలక్షణోపాయం సమ్ప్రాద్యేత్యర్థ: । యతయ: సత్కర్మానుష్ఠానప్రయత్నవన్త: । అత ఏవ శుద్ధం సత్వమన్త: కరణం యేషాం తే తథోక్త్తా: । అత ఏవ "?Rవేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థా:' వేదాన్తశ్రవణజనితవిజ్ఞానేన సునిశ్చితోऽర్థ: పరబ్రహ్మరూపో యైస్తే తథోక్త్తా: । కామ్యకర్మపరిత్యాగపూర్వకసత్కర్మానుష్ఠానేనాన్త:కరణశుద్ధిం

సమ్పాద్య సమ్పాదితమోక్షజ్ఞానా ఇతి యావత్ I బ్రహ్మలోకే సత్యలోకే విష్ణులోకే వా తిష్ఠన్తి తే ప్రాప్నువన్తీతి యావత్ I తే సర్వేఽపి పరాన్తకాలే చతుర్ముఖస్యాయు:పరిసమాప్తికాలే పరామృతాత్ ప్రకృతే: ప్రాకృతస్యాప్యనృతత్వాత్పరేత్యుక్త్తమ్ I పరిముచ్యన్తీత్యర్థ: I నను ప్రకృతిప్రాకృతయో: సత్యత్వాత్కథమనృతత్వమిత్యత ఆహ- అన్యథేతి

?RII కార్యకారణ ఇతి ద్వన్ద్వైకవద్భావ: మహత్త్వాదికార్యే ప్రధానాదికారణ ఇత్యర్థ: I కార్యకారణయోర్యానృతతా శ్రుతావుచ్యతే I సోఽన్యథాభావనియమ: పరిణామ ఏవ I నను మిథ్యాత్వమిత్యర్థ: I తదుక్త్తమ్ I "?Rఅనృతం పరిణామత: I ప్రకృతిప్రాకృతం ప్రోక్త్తమ్' ఇతి I ఏవంచ జ్ఞానిమరణస్యాజ్ఞమరణవిలక్షణత్వాద్యుక్త్తం జ్ఞానస్య మాహాత్మ్యమితి I (అయం చ న్యాయో "?Rవిద్యాసామర్థ్యాత్' ఇత్యనేనైవ స్వోత్పత్తిమారభ్యైవ ఫలదత్వరూపాపరోక్షజ్ఞానసామర్థ్యాదితి వదతోక్త్త: I) II 9 II ఓం యోగిన: ప్రతిస్మర్యతే స్మార్తే చైతే ఓం II ఇత్యత్ర, గత్యనుస్మృతీ ఇత్యుక్త్తిస్ఫుటప్రమాణాదర్శనాభ్యాం విద్యాగతిస్మృతీ అపేక్షితే న వేతి సన్దేహే, నేతి పూర్వ: పక్ష:, అపేక్షితే ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rలోకోపమా' ఇత్యుక్త్తం పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ కృష్యాదిలౌకికసాధనస్య ఫలస్మరణానపేక్షత్వాత్స్వర్గమోక్షయోరపి తథాత్వమితి వాచ్యమ్ I

?RII నచ కృష్యాదీతి II ఇతి సూత్రగతద్వివచనానురోధాత్స్వర్గేత్యుక్త్తమ్ I ఏవంచ లోకోపమత్వాద్విద్యాగతిస్మృతీ నాపేక్షితే ఇతి న జ్ఞానస్య సమ్పూర్ణమోక్షార్థతేతి నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ: "?Rస్మార్తే చైతే' ఇత్యనేన గత్యనుస్మరణాద్యతిరిక్త్తసాధనసముచ్చాయకచశబ్దేన లోకే ఫలానుస్మృతివ్యతిరిక్త్తసాధనేన ఫలప్రాప్తేర్న గత్యనుస్మృత్యపేక్షానియమం చేతి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rశశ్వదనుప్రవృత్తి:' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rక్రియానువృత్తిర్లౌకికే సాధనే తు మనోఽనువృత్తిర్వైదికే సాధనే స్యాత్ I ఫలం భవేత్సర్వథేత్యేవ తస్మాత్స్మరేత్సదా నిశ్చితతత్వేన విద్వానితి శ్రుతేస్తదనుసార్యనువృత్తేర్లౌకికవైదికయో: సామ్యాత్ I అతోఽత్ర ఫలానుస్మరణం లవనాదికృష్యనువృత్తివద్ధృష్యవ్యమ్ I వచనప్రామాణ్యాత్ II 10 II

?RII ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: II

?RII క్రియానువృత్తిరితి II సర్వథేతి ఇతిశబ్ద: ప్రకారవచన: I యత: క్రియా మనోవృత్తిరూపవిశేషణత్యాగేన సర్వథానువృత్త్యైవ ఫలం భవేత్ I తస్మాద్విద్వాన్ స్మరేదేవేతి సమ్బన్ధ: I లవనాది ఛేదనాది, అయం భావ: I యథా ఖలు ఛేదనాదౌ న కర్షణాద్యావృత్తి:, కింతు పరశోరుద్యమ్యోద్యమ్య దారుణి నిపాతావృత్తి: I కృష్యాదౌ తు నాసౌ, కింతు కర్షణాద్యావృత్తిరేవ I న తావతా లోకానుసారితా I అవాన్తరవిశేషాణాం వైలక్షణ్యేఽప్యనువృత్తిమాత్రస్యోభయత్ర సామ్యాత్తథా ప్రకృతేఽపి I

అవధీరితక్రియామనోవృత్తిత్వవిశేషస్యానువృత్తిమాత్రస్య లౌకికవైదికయో: సాధనయో: సామ్యాదితి I ఫలస్మరణసాపేక్షత్వం గతేర్యుక్తి విరుద్ధం కథమఙ్గీకార్యమిత్యత ఆహ- వచనేతి II యుక్తే రాభాసత్వాదితి భావ: I ఏవంచ శశ్వదనువృత్త్యానుగమనస్య విద్యాదిసాపేక్షత్వమితి జ్ఞానస్య సమ్పూర్ణమోక్షార్థత్వమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rస్మార్తే చైతే' ఇత్యనేనైవ మనోవృత్తిరూపస్మరణాపేక్షత్వోక్త్యా శశ్వత్సదామనసోఽనువృత్తిరితి సూచనేన సూచిత: I) II 10 II

?RII ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే భావబోధటీకాయాం చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయ: పాద: II ఓం బ్రహ్మనాడ్యోత్క్రాన్తానాం బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థం మార్గస్య తేన మాగర్ేణ గతానాం గమ్యస్య చ నిర్ణాయకేఽస్మిన్పాదే ప్రత్యధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా: అనువ్యాఖ్యాయాముక్తా : I "?Rసుక్రమవిక్రమౌ చ సాన్తానికం ప్రాప్తిరభీష్యతా చ I సౌకర్యమిత్యన్యమతస్య తర్కా విశేషసమ్ప్రాప్తిరురుత్వమాప్తి: I క్రమానురాగ: కథితానువృత్తి: సిద్ధాన్తనిర్ణీతికరా:' ఇతి II ఓం అర్చిరాదినా తత్ప్రథితే:ఓం II ఇత్యత్ర "?Rతేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి యదాహ పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స వాయుమాగచ్ఛతి' ఇతి శ్రుత్యవష్యమ్భేనార్చిష: ప్రాథమ్యం వాయోర్వేతి సన్దేహే, ఉభయోరపి ప్రాథమ్యమితి పూర్వ: పక్ష:, అర్చిష ఏవ ప్రాథమ్యమితి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rసుక్రమ:' ఇత్యుక్త పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ తత్రతత్ర మార్గస్యాన్యథోక్తే రధికారిభేదేన పృథఙ్మార్గసుక్రమోపపత్తిరితి వాచ్యమ్ సర్వే వా ఏతే ఉత్క్రామన్తి తేఽర్చిషమేవాభిసంయన్తి తతో వాయుం తతోహ: పూర్వపక్షమిత్యేష ఉ ఏవ బ్రహ్మపథ: I ద్వే సృతీ అృణవం పితౄణామహం దేవానాముతమర్త్యానామ్ I తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరం చేతి విశేషశ్రుతితో జ్ఞానినామేకమార్గస్యైవ ప్రాప్తే: I ఏష ఏవ బ్రహ్మపథ ఇత్యవధారణవిరోధాదన్యథా I

?RII నచ తత్రతత్రేతి II తత్ర తత్రోదాహృతశ్రుతిద్వయే మార్గస్యాన్యథార్చిరాదిత్వేన వాయ్వాదిత్వేన చోక్త త్వాన్మార్గభేదేనోభయో: ప్రాథమికత్వేఽప్యధికారిభేదేన విరోధాభావాచ్చ మార్గనానాత్వలక్షణసుక్రమోపపత్తిరిత్యర్థ: I ఏవంచ సుక్రమోపపత్తేర్మార్గస్య నిర్ణయాభావాత్తదనుస్మృత్యయోగ ఇతి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ :అర్చి: ప్రాప్తిరేవ ప్రథమేనార్చిరాదిత్వేత్యనేనార్చిష ఏవ ప్రథమప్రాప్యత్వోక్త్యా సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషసమ్ప్రాప్తి:' ఇత్యుక్త సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- సర్వే వా ఏత ఇతి II తతో వాయుమిత్యేతావత్యుదాహర్తవ్యేఽన్యాంశోదాహరణముత్తరత్రోపయోక్ష్యతే I అనేన విశేషాచ్ఛ్రుత్యాదిరూపా జ్ఞాపకాదర్చి: ప్రాథమికస్యైవ జ్ఞానికర్తృకప్రాప్తేరితి న్యాయో వివృతో భవతి I సత్యమిత్యస్యార్థ: ఏవేతి I తేఽర్చిషమిత్యస్యా: శ్రుతే: కథం విశేషశ్రుతిత్వమిత్యత ఆహ- ఏష ఏవేతి II అన్యథా మార్గభేదే, అనేన మార్గైక్యవిశేషశ్రుతిత్వముపపాదితమితి ద్రష్యవ్యమ్ I

?Rఉపలక్షణం చైతత్ । మార్గస్యార్చిరాదిత్వేఽపి తేఽర్చిషమేవేత్యవధారణయుక్త్త్వేన తతో వాయుమితి వాయోర్ద్వితీయప్రాప్యత్వప్రతిపాదకత్వేన చ విశేషశ్రుతిత్వం ద్రష్టవ్యమ్ । నను సర్వేషాం స్వర్గమోక్షప్రాపకధమార్చిరాదిమార్గద్వయప్రాప్తౌ తమ:ప్రభృత్యధోగతి: కేషాఞ్చిన్న స్యాత్ । సన్తి చ తథావిధా: కేచిత్ । అత: కథం ద్వే స్మృతీ ఇత్యత్ర విశ్వమిత్యుక్త్మిత్యాశఙ్కానిరాసార్థం శ్రుతావేజదిత్యుక్త్మిత్యాశయేనాహ-

?Rఏజదితి వైదికానుష్ఠానవత ఉక్తే్ర్నాధోగతివిరోధ: । పునరావర్తినో యే తు తేషాం ధూమపథో ధ్రువ: । అన్యేషామర్చిరాదిశ్చ తద్భేదో మధ్యసంస్థితి: । ధూమార్చిరాదిదేవేభ్య: ప్రాప్యానుజ్ఞాం తు మధ్యగా: । విహృత్య స్వేష్టదేశేషు తదూర్ధ్వం యాతి చాధరమ్ । అత్యల్పానామవిజ్ఞాతాప్యనుజ్ఞావర్తినాం భవేత్ । పుంద్వారేణ స్వదృష్ట్యయా వా యథాయోగ్యం విముచ్యతామ్ । అతో న మార్గభేదోఽస్తి న హి మార్గోఽత్ర సమ్భవ: । ప్రేతత్వం చాధరో మార్గ: పాపజత్వాత్తయో: పృథగితి స్మృతేశ్చ ॥1 ॥2 ॥3 ॥4 ॥

?R॥ ఏజదితీతి ॥ వైదికానుష్ఠానవత ఇతి సావధారణమ్, మార్గద్వయస్యేతి శేష: । తతశ్చాయం మన్త్రార్థ: । మర్త్యానాం మరణశీలానాం మోక్షస్వగర్ాదిగన్తౄణాం ద్వే ఏవ సృతీ మార్గావిహమ్ఋణవమ్ । కే తే దేవానాం పితౄణాం చ సమ్బన్ధిన్యౌ దేవయానపితృయానలక్షణే । "?Rద్యౌనర్: పితా పృథివీ మాతా' ఇతి శ్రుతే: పితరం మాతరం చాన్తరా ద్యావాపృథివ్యోర్మధ్యే వర్తమానం యదేతత్ప్రత్యవాయాద్భిభ్యత్ వేదోక్త్ప్రవృత్తనివృత్తకర్మాదిసాధనసమ్పూర్ణమదితి యావత్ । ఇదం విశ్వం జీవజాతం తాభ్యాం సృతిభ్యాం బ్రహ్మ స్వర్గం చ సమేతీతి । అనేనాస్యా: శ్రుతేర్బ్రహ్మమార్గైక్య ఏవ విశేషశ్రుతిత్వముపపాదితం భవతి । బ్రహ్మమార్గస్యైకత్వేఽర్చిరాదిత్వే చ స్పష్టం స్మృతిం చాహ- పునరావర్తిన ఇతి ॥ న "?Rన్యాత్మేత్యేవ పరం దేవముపాస్య హరిమవ్యయమ్' ఇత్యాత్మత్వమాత్రోపాసకానామస్తి తావన్ముక్తి్: । "?Rకేచిదత్రైవ ముచ్యన్త ఇత్యుక్తే్: । నన్వేతేషాం దేవానామివ స్వోత్తమప్రవేశేన దేహలయద్వారా ముక్తి్:, అత్యల్పత్వాత్ । నాప్యుత్క్రమణం, "?Rనోత్క్రామన్తి' ఇత్యుక్త్త్వాత్ । నహ్యుత్క్రమణశూన్యానామర్చిరాదిమార్గ: సమ్భవతి । "?Rఉత్క్రాన్తిమార్గశ్చ విముక్త్గమ్యమ్' ఇతి తేషామేవార్చిరాదిమార్గోక్తే్: । అత స్తేషాం ముక్తే్ర్మార్గాన్తరం వక్త్వ్యమితి కథమపునరావర్తిమార్గైక్యమిత్యత ఆహ- అత్యల్పానామితి ॥ పుంద్వారేణ స్వామిత్వమేవోపాస్యమితి గురూపదేశేన, "?Rస్వదృష్ట్యయా యస్య గుణా: ప్రతిభాసన్త్యుపాసనే' ఇత్యుక్త్రీత్యా వానువతిర్నాం స్వామిత్వమాత్రోపాసనావిధిబద్ధానాం యథాయోగ్యం విముచ్యతాం స్వోపాసనానుసారేణోత్క్రమణమార్గవ్యతిరిక్త్కర్మక్షయభోగమాత్రలక్షణముక్తి్ం గచ్ఛతామ్ । అత ఏవ చతుర్గుణోపాసకాపేక్షయాత్యల్పానామవిజ్ఞాతాపి తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వార ఇత్యుక్త్రీత్యా జ్ఞాతబ్రహ్మనాడీవ్యతిరిక్తా్పి చక్షు: శ్రోత్రాదిరూపా గతిర్మార్గో భవేద్యత:, అతో నార్చిరాదిమార్గేఽవాన్తరభేదోఽస్తీత్యర్థ: । తథోక్త్ం బృహదారణ్యకభాష్యే,

"?Rకేచిత్తు మానుషా ముక్తి మనుత్క్రమ్యైవ దేహత: I దేహపాతే తు దేహస్య దోషాన్ముక్తయైవ సర్వశ: I మరణోచ్చూనతాదీన్న్వ స్వకీయారబ్ధకర్మజాత్ I దేహక్షీణే తు గచ్ఛన్తి దృష్ట్వా విష్ణుమనుజ్ఞయా I పునరత్రైవ తిష్ఠన్తి నిత్యానన్దైకభోగిన:' ఇతి I దేవవ్యతిరిక్తానాముత్క్రాన్త్యాదిసమ్పూర్ణమోక్షవతామేవార్చిరాదిమార్గైక్యం, న తు సర్వేషామితి భావ: I నను ద్యుపర్జన్యాదేర్జీవోత్పత్తిమార్గస్య ప్రేతత్వస్య చ సత్త్వాత్ కథం న మార్గభేద ఇత్యత ఆహ- నహీతి II సమ్భవ ఉత్పత్తి: I తయోర్దేవయానపితృయానయో: సకాశాత్ ఊర్ధ్వలోకగమనమార్గయోరేవాత్ర విపక్షితత్వాదితి భావ: I ఏవంచ సమ్ప్రాప్త్యా ఏకస్యైవ మార్గస్య నిర్ణయాదనుస్మృతిసమ్భవాదితి భావ: II 1 II ఓం నచ వాయుశబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rస వాయుమాగచ్ఛతి అర్చిషోహ:' ఇతి శ్రుత్యవష్యమ్భేన వాయోరహ్నో వా ద్వితీయప్రాప్యత్వమితి సన్దేహే, ఉభయరోరపీతి పూర్వ: పక్ష:, వాయోరేవేతి సిద్ధాన్త: I తత్రాపి సుక్రమవిశేషసమ్ప్రాప్తిరూపపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయావేవ "?Rనచ తత్ర' ఇత్యాదినా న్యాయవివరణేన వివృతౌ I తథా హి I తత్రతత్ర స వాయుమాగచ్ఛతి, అచిర్షోఽహరితి శ్రుతిద్వయే మార్గస్యాన్యథా వాయోర్ద్వితీయత్వేన అహ్నో ద్వితీయత్వేన చోక్తేరితి పూర్వపక్షన్యాయవివరణాంశయోజనా I శిష్యం పూర్వవత్ I పూర్వపక్షన్యాయశ్చ వాయోరేవ సుక్రమోపపత్తేరితి సూచనేన సూచిత: I సిద్ధాన్తే తూదాహృత్య శ్రుత్యాదేర్మాగర్యైకత్వే పూర్వవదేవ I విశేషరూపత్వం వాయోర్ద్వితీయత్వే చ తతో వాయుం తతోఽహరితి వాయ్వహ్నో: క్రమేణ ద్వితీయతృతీయతయా ప్రాప్యత్వప్రతిపాదకత్వేనేత్యపి ద్రష్యవ్యమ్ I ఏకమార్గస్యైవేత్యస్య చ తత్రాపి వాయుద్వితీయకస్యేత్యర్థ: I అత ఏవ తత్వప్రకాశికాయామతదధికారిభేదేన మార్గభేదాద్ద్వితీయప్రాప్యత్వమితి పూవర్: పక్ష:, న మార్గభేదేన ద్వయోర్ద్వితీయప్రాప్యత్వం కిం త్వేక ఏవ మార్గ: I తత్రాపి మార్గేఽర్చిషోఽనన్తరమేవ వాయుం గచ్ఛన్తి I నచ శ్రుత్యన్తరవిరోధ: I వాయోరనన్తరమహ్న: ప్రాప్తిసమ్భవాదితి భావ: ఇతి పూర్వపక్షసిద్ధాన్తౌ దర్శితౌ I తదేతదుక్తం సమ్బన్ధదీపికాయాం, "?Rవాయుశబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యాం సుక్రమో విశేషసమ్ప్రాప్తి:' ఇతి I (సిద్ధాన్తన్యాయశ్చ, "?Rవిశేష:' ఇత్యనేన భాగేన "?Rస ఇతో గతో ద్వితీయామ్' ఇతి విశేషశ్రుత్యా వాయోరేవ ద్వితీయప్రాప్యత్వస్య ప్రాప్యత్వాదితి వదతా సూచిత: I) II 2 II ఓం తటితోఽధివరుణ: సమ్బన్ధాత్ ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rసంవత్సరాద్వరుణలోకం సంవత్సరాత్తటితమ్' ఇతి శ్రుత్యవష్యమ్భేన సంవత్సరానన్తరం వరుణలోకస్య ప్రాప్యత్వముత తటిత ఇతి సన్దేహే, ఉభయోరపీతి పూవర్: పక్ష:, తటిత ఏవేతి సిద్ధాన్త: I తత్రాపి సుక్రమవిశేషప్రాప్తిరూపామేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయౌ "?Rనచ తత్ర' ఇత్యాదినా న్యాయవివరణేనైవ వివృతౌ I తథాహి I తత్రతత్ర సంవత్సరాద్వరుణలోకం సంవత్సరాత్తటితమితి శ్రుతిద్వయే మార్గస్యాన్యథా తటిల్లోకస్య వరుణలోకస్య చ

?Rసాక్షాత్సంవత్సరానన్తరత్వేనోక్తే: I సంవత్సరలోకాత్ప్రజాపతిలోకం గన్తుం అధికారిభేదేన మార్గభేదోపపత్తేర్విరోధాభావాదితి పూర్వపక్షవివరణయోజనా I శిష్యం పూర్వవత్ I సిద్ధాన్తే

తూదాహృతశ్రుత్యాదికం మార్గైకత్వవిషయ ఏవ ద్రష్టవ్యమ్ । తటిత ఏవ సంవత్సరానన్తరప్రాప్యత్వే తు "?Rతటితా హ్యాహృతే వరుణలోకః' ఇతి భాష్యోదాహృతా విశేషశ్రుతిర్ద్రష్టవ్యా । అత ఏవ తత్త్వప్రకాశికాయామస్మిన్నప్యధికరణే ఏతావేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయావితి హృది నిధాయ తద్వివరణరూప "?Rతత్రతత్ర' ఇత్యాదిన్యాయవివరణానుసారేణ సంవత్సరలోకాత్ప్రజాపతిలోకం గన్తుమధికారిభేదేన మార్గభేదోపపత్తేరితి పూర్వః పక్షః, కిం త్వేక ఏవ మార్గః । తత్ర సంవత్సరానన్తరం తటితమేవ గచ్ఛతీతి సిద్ధాన్తశ్చ ప్రదర్శితౌ । తదేతదుక్త్ం సమ్బన్ధదీపికాయాం, "?Rతటితోఽధివరుణః సమ్బన్ధాత్సుక్రమవిశేషసమ్ప్రాప్తిః' ఇతి (పూర్వపక్షన్యాయస్తు "?Rతటితోఽధివరుణః' ఇత్యనేన తటిదనన్తరం వరుణలోకస్య ప్రాప్యత్వోక్త్యా సంవత్సరానన్తరం తటిద్వరుణయోరప్యధికారిభేదేన ప్రాప్యత్వాన్మార్గస్య సుక్రమోపపత్తేరితి సూచితః ।) ।। 3 ।।
ఓం ఆతివాహికస్తల్లిఙ్గాత్ ఓం ।। ఇత్యత్రాప్యాతివాహికముఖ్యప్రాణయోః వాయుశబ్దప్రయోగాత్ "?Rస వాయుమాగచ్ఛతి' ఇత్యాదౌ అర్చిరనన్తరం ప్రాప్యత్వేనోక్తో వాయురాతివాహికో ముఖ్యో వేతి సన్దేహే, ముఖ్య ఇతి పూర్వః పక్షః, ఆతివాహిక ఇతి సిద్ధాన్తః । తత్రాపి సుక్రమవిశేషసమ్ప్రాప్తిరూపావేవ పూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయావనేనైవ న్యాయవివరణేన వివృతౌ । తథాహి । తత్రతత్ర "?Rస వాయుమాగచ్ఛతి' "?Rఉత్క్రాన్తో విద్వాన్' ఇతి శ్రుతిద్వయే మార్గభూతస్య వాయోరన్యథార్చిరనన్తరం విద్యుదనన్తరం చ ప్రాప్యత్వోక్తేః ప్రథమత ఏవ ముఖ్యవాయుగ్రహణే వాయుశబ్దముఖ్యార్థత్వేన ప్రతీతౌ ప్రథమప్రాప్యత్వలక్షణసుక్రమోపపత్తేరితి పూర్వపక్షన్యాయవివరణయోజనా । సిద్ధాన్తే తు, విశేషశ్రుతేర్జ్ఞానినామేకమార్గస్యైవ ప్రాప్తేరిత్యేతావత ఏవ న్యాయవివరణస్య గ్రహణమ్ । తద్యోజనా తు । అన్తిమస్య వాయోర్దివస్పతిత్వప్రతిపాదికాయా "?Rఉత్క్రాన్తో విద్వాన్' ఇతి శ్రుతేర్జ్ఞానినాం ఏకమార్గస్యైవ ముఖ్యవాయురూపమార్గస్యైవాన్తే ప్రాప్తేర్న త్వముఖ్యస్యాతివాహికస్యేతి పరిశేషాద్ద్వితీయప్రాప్యత్వమాతివాహికస్యైవేతి । అత ఏవ తత్త్వప్రకాశికాయామనయోరేవ న్యాయయోరేతదధికరణేఽపి సమ్బన్ధ ఇత్యభిప్రేత్యతద్వివరణరూపన్యాయవివరణతాత్పర్యార్థతయా ముఖ్యస్యాపి ప్రథమప్రాప్తిసమ్భవాత్ । నచ విశేషహేతురస్తీతి పూర్వః పక్షః, ఉత్తరస్య దివస్పతిత్వశ్రవణాత్తస్య ముఖ్యవాయులిఙ్గత్వాదితి భావ ఇతి సిద్ధాన్తశ్చ ప్రదర్శితౌ । తదుక్త్ం సమ్బన్ధదీపికాయామ్ "?Rఆతివాహికస్తల్లిఙ్గాత్సుక్రమః విశేషప్రాప్తిః' ఇతి । తత్రైవ తదధికరణత్రయేఽపి సిద్ధాన్తన్యాయస్యోపపాదనం కృతమ్ । అత్ర సిద్ధాన్తసమ్ప్రాపకవిశేషవాక్యాని, "?Rస ఇతో గతో ద్వితీయాం గతిం వాయుమాగచ్ఛతి । తటితా హ్యాహృతే వరుణలోకః । ఉత్క్రాన్తో విద్వాన్పరమభిగచ్ఛన్విద్యుతమేవాన్తత ఉపగచ్ఛతి । ద్యౌర్వా న విద్యుత్తత్పతిం వాయుముపగమ్య తేనైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతి' ఇత్యాదినాచార్యేణైవ భాష్యే దర్శితానీతిపృథగవివరణే కారణమప్యుక్త్మ్ ।
అత్రచాస్యాన్తర్భేదాధికరణసమ్బన్ధిత్వేనాపి "?Rనచ సోమాదగ్నిమ్' ఇత్యాదిన్యాయవివరణేన వివృతౌ జ్ఞాతవ్యౌ । తథాహి । ముఖ్యవాయ్వాతివాహికయోర్మార్గత్వేనావశ్యం

ప్రాప్యత్వాన్మాగర్ే తు సోమాదవరస్యాగ్నే రిన్ద్రావరస్య ధ్రువస్యాపి ప్రథమప్రాప్యత్వశ్రవణాదుత్తమత్వక్రమానుసారేణైవ ప్రాప్త్యభావాదుత్తరస్య ముఖ్యవాయుత్వే నియామకవిశేషాభావేన బాధకాభావాచ్చ । ప్రథమప్రాప్యో ముఖ్యావాయు:, పరమప్రాప్యస్తు ప్రధానవాయోరవరోఽపి, అన్యాతివాహిక: కిం న స్యాదితి పూర్వపక్షన్యాయవివరణయోజనా । అత ఏవ తత్వప్రకాశికాయాం, "?Rఉభయవ్యామోహాత్' ఇతి సూత్రభాష్యానుసారేణ, "?Rనను తథాపి కథం పూర్వప్రాప్యస్య వాయోరాతివాహికత్వసిద్ధి:' ఇత్యాదినా నిర్ధారితపూర్వపక్ష ఉక్త్: । ఏవంచోత్తమత్వక్రమాపేక్షయా విపరీతక్రమేణాతివాహికాత్పూవర్మర్చిషోఽనన్తరమేవ ముఖ్యవాయో: ప్రాప్యత్వాన్న తస్యాధిక్యమితి న వాచ్యమితి భావ: । సిద్ధాన్తే తు "?Rఉత్తమత్వాత్తస్య' ఇత్యేతావత ఏవ న్యాయవివరణాంశస్య గ్రహణమ్ । తస్యాభిప్రాయ: । యద్యపి పూర్వోక్తా్తివాహికో ముఖ్యో వా పరోక్తో్ఽముఖ్యో వాతివాహికో వేతి సన్దేహ:, తథాపి పూర్వోక్త్స్యాతివాహికత్వం పరోక్త్స్య చ ముఖ్యత్వం సిద్ధ్యతి । తస్య పరమప్రాప్యత్వేన బుద్ధిస్థస్యైవ దివస్పతిత్వసరూపోత్తమత్వాదేవ । తస్య ద్యుశబ్దవాచ్యభారతీపతిత్వస్యోత్తమత్వాదతిశయితధర్మత్వాన్ముఖ్యవాయోశ్చ రుద్రాద్యుత్తమత్వాత్తస్యైవ లిఙ్గత్వాదితి । ఏవంచ దివస్పతిత్వరూపోత్తమత్వాదన్తిమప్రాప్యస్య ముఖ్యవాయుత్వమేవేతి నిర్ణయే పూర్వోక్త్స్యాతివాహికత్వనిశ్చయ ఇతి యుక్త్ం తస్యాధిక్యమితి ।(అయంచ న్యాయ: "?Rతత్సిద్ధే:' ఇత్యనేనోత్తరోక్త్స్య దివస్పతిత్వవిశేషణాత్ పూర్వోక్తా్తివాహిక:, ఉత్తరోక్త్శ్చ ముఖ్య ఇతి సిద్ధిరితి వదతా సూచిత: ।) ।। 4 ।। ఓం వైద్యుతేనైవ తచ్ఛ్రుతే: ఓం ।। ఇత్యత్ర, మార్గత్వావిశేషాదుభయథాపి సమ్భవేన ముఖ్యవాయోరనన్తరమన్య: ప్రాప్యోఽస్తి న వేతి సన్దేహే, అస్తీతి పూర్వ: పక్ష:, నాస్తీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవిక్రమ:' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్నిరాకరోతి-

?Rనచ సోమాదగ్నిమగ్నేరిన్ద్రమితి సోమాదగ్నేరేవమస్యాపిప్రాప్తే: ప్రధానవాయోరప్యవరోఽన్య: ప్రాప్యోఽస్తీతి వాచ్యమ్, ఉత్తమత్వాత్తస్యైవ బ్రహ్మప్రాపయితృత్వశక్తే్: । వాయురేవ బ్రహ్మ గమయతి తస్య హ్యేషా శక్తి్: । న హ్యన్యో బ్రహ్మ గమయతి ప్రియో హ్యేనద్గమయతి । నహ్యన్య:

?Rప్రియో బ్రహ్మణ ఇతి శ్రుతే: ।

?R।। నచ సోమాదగ్నిమితి ।। ప్రధానవాయోరపీత్యపిశబ్ద: ప్రధానత్వస్య ప్రయోజకత్వజ్ఞాపనార్థశ్చ అనేన మార్గేఽధమప్రాప్త్యనన్తరముత్తమస్యైవ ప్రాప్తిరిత్యుత్తమత్వక్రమానుసారేణ ప్రాప్తిక్రమాభావ ఇతి చోత్తమసోమేన్ద్రాదిప్రాప్త్యనన్తరమగ్నిధ్రువప్రాప్త్యోత్తమక్రమాపేక్షయా విపరీతక్రమ ఇతి వా విక్రమ ఇత్యేతద్వివృతం భవతి । ఏవంచ విక్రమాన్ముఖ్యవాయోరప్యనన్తరమన్యస్య ప్రాప్యత్వసమ్భవాన్న తస్యాతిశయేన ప్రాధాన్యమితి నేతి భావ: ।(అయం చ న్యాయో

"?Rవైద్యుతేనైవ తత్' ఇత్యనేన విద్యుత్పతినా వాయునైవ బ్రహ్మ గచ్ఛతీతి వదతా ఉత్తమత్వక్రమవిపరీతక్రమేణ ప్రాప్యత్వశ్రవణాన్ముఖ్యవాయోరనన్తరం అన్య: ప్రాప్యోఽస్తీతి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఉరుత్వమ్' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి I ఉత్తమత్వాదితి II తస్యైవేత్యేతదుభయత్రాపి సమ్బధ్యతే I అనేనాన్తిమప్రాప్యత్వసాధకబ్రహ్మప్రాపయితృత్వశక్తిసాధకత్వేన పరమ్పరయా వాయోరన్తిమప్రాప్యత్వసాధకమురుత్వమిత్యుక్తం భవతి I బ్రహ్మప్రాపయితృత్వశక్తేరసిద్ధిం పరిహర్తుం శ్రుతిముదాహరతి- వాయురేవేతి II పూర్వపక్షయుక్తేరన్యథాసిద్ధిమాహ-

?Rమార్గే త్వవరస్యాపి యథామార్గం పశ్చాత్ప్రాప్తిర్భవతి లోకవత్ I నహి రాజానం య: కశ్చిత్ప్రాపయతి క్లృప్తమతిప్రియం చాపహాయ I

?RII మార్గేత్వితి II నను వాయోరనన్తరం బ్రహ్మప్రియస్యైవ ప్రాప్యత్వాభ్యుపగమే తస్యాపి బ్రహ్మప్రాపయితృత్వసమ్భవ ఇత్యత ఆహ- నహి రాజానమితి II వాయోరేవ తు బ్రహ్మతిప్రియత్వం బ్రహ్మప్రాపయితృత్వం చ క్లృప్తమితి భావ: I ఏవంచోరుత్వాద్వాయోరేవ బ్రహ్మప్రాపయితృత్వమితి యుక్తం తస్య ప్రాధాన్యమితి భావ: I (అయంచ న్యాయ: "?Rతచ్ఛ్రుత:' ఇత్యనేన వాయోరుత్తమత్వప్రతిపాదకశ్రుతిగ్రాహకేణ సూచిత: I) II 5 II ఓం కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తే: ఓం II ఇత్యత్ర, "?Rస ఏతాన్ బ్రహ్మ గమయతి' ఇతి శ్రుత్యుక్త్బ్రహ్మశబ్దశ్రవణాత్కిం ముఖ్యం వా ఉతాముఖ్యముతోభయమిత్యత్రాప్యేకస్యోభయప్రాప్యత్వసమ్భవాత్కశ్చిత్పరం కశ్చిత్కార్యమిత్యర్థ: స్యాత్ I తత్ర కిం కేనచిత్క్రమేణోభయప్రాప్తిరుత క్రమం వినైవ స్వేచ్ఛానుసారేణ, క్రమపక్షేఽపి కిం కశ్చిద్యోగ్యతారూప: క్రమస్తదన్యో వేతి సన్దేహే, కార్యమేవ పరమేవ క్రమం వినా స్వేచ్ఛానుసారేణోభయప్రాప్తి:, క్రమపక్షేఽపి యోగ్యతాతిరిక్త్ ఏవ క్రమ ఇతి పూర్వ: పక్ష:, ఉభయమపి శ్రుత్యుక్తం కేనచిత్క్రమేణైవోభయప్రాప్తిస్తత్రాపి యోగ్యతారూప ఏవ క్రమ ఇతి సిద్ధాన్త: I తత్ర కార్యమేవేతి ప్రథమపక్షే "?Rసాన్తానికమ్' ఇత్యుక్త్పూర్వపక్షన్యామర్థాత్తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ చతుర్ముఖముక్తిపర్యన్తం సన్తతత్వనియమాద్బన్ధస్య తావద్భగవత్ప్రాప్తిర్నాస్తీతి నియమ: యాన్తి దేవం పరం కేచిత్పూర్వం కేచిల్లయే విభుమ్ I యోగ్యతాతారతమ్యేన విశేషోఽయమపీష్యత ఇతి శ్రుతేస్తథాప్రాప్తత్వాత్ I

?RII నచ చతుర్ముఖేతి II సన్తతత్వాద్బన్ధస్యేతి I "?Rతథాపి ప్రకృతేర్బన్ధో బ్రహ్మణా భిద్యతే' ఇతి వచనాదితి భావ: I భగవత్ప్రాప్తిర్నాస్తీతి కిన్తు చతుర్ముఖప్రాప్తిరేవేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ:, "?Rఅస్య గత్యుపపత్తే:' ఇత్యనేన చతుర్ముఖముక్తిపర్యన్తం సన్తతత్వాద్బన్ధస్య ప్రలయాత్పూర్వం కార్యస్యైవ గత్యుపపత్తేరితి వదతా సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rఆప్తి:' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూవర్కం వివృణోతి- యాన్తి దేవమితి II కేచిదప్రతీకాలమ్బనా:, పరం కేచిత్ప్రతీకాలమ్బనా: విభుం చతుర్ముఖం, లయే

లయాత్పూర్వం, యాన్తీత్యర్థ: I అయముభయప్రాప్తిరూపో విశేష: యోగ్యతాతారతమ్యరూపక్రమేణైవేష్యతే, నతు యథేష్యమిత్యర్థ: I యాన్తి దేవమితి పూర్వార్ధస్యైవాత్రోపయోగేఽప్యుత్తరార్ధోదాహరణం తు యోగ్యతారూపక్రమేణైవోభయాప్రాప్తిరితి వక్ష్యమాణచతుర్థసిద్ధాన్తపక్షయేతి జ్ఞాతవ్యమ్ I (అయంచ న్యాయోఽప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీత్యేనాప్రతీకాలమ్బనాత్ పరం నయతి, ప్రతీకాలమ్బనాత్కార్యం నయతీత్యుక్త్యా "?Rయాన్తి దేవమ్' ఇతి ప్రమాణబలేనోభయప్రాప్తే: ప్రాప్తత్వాదితి సూచనేన సూచిత: I) పరమేవేత్యస్మిన్పూర్వపక్షే "?Rప్రాప్తి:' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ పరబ్రహ్మణ ఏవ బ్రహ్మశబ్దముఖ్యార్థత్వేన ప్రథమప్రాప్తత్వాదపోహాయుక్తే_స్తస్యైవ ప్రాప్తినియమ: యాన్తి దేవం కేచిదితి ప్రమాణప్రాప్తత్వాదేవ I నచ పరప్రాప్తిర్యస్యాభీష్టా తస్య తత్ప్రాప్తిరితి నియమ: I

?R I I నచ పరబ్రహ్మణ ఇతి I I ప్రథమప్రాప్తత్వాదితి I ముఖ్యాముఖ్యయోర్ముఖ్య ఏవ సమ్ప్రత్యయాదితి భావ: I అపోహాయుక్తే_ర్బాధకాభావాదితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rపరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్' ఇత్యనేన బ్రహ్మశబ్దస్య పరబ్రహ్మణ్యేవ ముఖ్యతా బ్రహ్మశబ్దేన తస్యైవ ప్రాప్తేరితి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన, "?Rఆప్తి:' ఇత్యుక్త_మేవ సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- యాన్తి దేవమితి I I అత్ర కార్యమేవ పరమేవేతి పూర్వపక్షద్వయే ఉభయమిత్యేక ఏవ సిద్ధాన్త ఇతి అనువ్యాఖ్యానే ప్రాప్తిరిత్యేక ఏవ సిద్ధాన్తన్యాయ ఉక్త_: I అత్రాపి యాన్తి దేవమితి ప్రమాణోదాహరణేనైక ఏవ న్యాయ: పూర్వపక్షద్వయనిరాసకత్వేన ద్వివారం వివృత: I అత ఏవ ప్రాగుక్త_న్యాయాదేవేతి సూచయితుం ప్రాప్తత్వాదేవేత్యేవశబ్ద: I (అయంచ న్యాయోఽప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీత్యనేన కార్యపరయోరుభయోరపి ప్రాప్తే: ప్రమాణబలేన ప్రాప్తత్వాదితి సూచనేన సూచిత: I) క్రమం వినా స్వేచ్ఛానుసారేణైవోభయప్రాప్తిరితి తృతీయపక్షే, "?Rఅభీష్యతా' ఇత్యుక్త_ం పూర్వపక్షన్యాయం

?Rకిఞ్చిద్వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ పరప్రాప్తిరితి I I తత్ప్రాప్తిరిత్యనన్తరం యస్య చతుర్ముఖప్రాప్తిరభీష్టా, తస్య తత్ప్రాప్తిరిత్యపి గ్రాహ్యమ్ I ఉభయత్రాపి సాధకసద్భావాత్ I "?Rయత్ప్రాప్తుమభివాఞ్ఛన్తి' ఇత్యాదివచనాచ్చ క్రమస్య చాదర్శనాదితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rతత్క్రతు:' ఇత్యనేన తత్ప్రాప్తీచ్ఛామాత్రేణ తత్ప్రాప్తినిషేధపూర్వకం క్రమాభిధాయికాయా: "?Rస యథా కామో భవతి' ఇతి శ్రుతే: గ్రాహకేణ సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rక్రమానురాగ:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి-

?Rక్రమానురాగీ భగవాన్క్రమాత్పుమ్భిరవాప్యతే I అత: క్రమాత్సమృద్ధే తు జ్ఞానే బ్రహ్మలయే నరై: I ప్రాప్యన్తే నియమేనైవ కైశ్చిదేవాప్యతే మృతావితి భగవత: క్రమానురాగిత్వశ్రుతే: I నచ బహుధాశ్రుతేర్యథాసౌకర్యం చతుర్ముఖస్య పరస్య వా ప్రాప్తిరితి వాచ్యమ్

శ్రుత్యుక్త్యానువృత్తేరేవ న్యాయ్యత్వాత్ । సప్రతీకాశ్చతుర్ముఖమప్రతీకా: పరమముహతే గచ్ఛన్త్యాగచ్ఛన్తి చ చతుర్ముఖాత్పరమం పరాచ్చతుర్ముఖం యావద్విలయమథ సహ చతుర్ముఖేన విముచ్యన్తే ఆనన్దినో భవతీతి హి శ్రుతి: ।
అన్తర్భేదాధికరణత్వాత్సముదాయోక్తి: ।। 5 ।। 6 ।।

?R।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణే చతుథర్ాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: ।।

?R।। క్రమానురాగీతి ।। నరై: ప్రతీకాలమ్బనై:, చతుర్ముఖప్రాప్తిపూర్వకం ప్రాప్యతే । కైశ్చిదప్రతీకాలమ్బనై:, సాక్షాదాప్యత ఇత్యత్ర భగవానిత్యనువర్తతే । మృతావితి, లయాత్పూర్వమిత్యర్థ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rతత్క్రతుశ్చ' ఇత్యనేన సూచిత: ।) క్రమపక్షేఽపి యోగ్యతాతిరిక్త: సౌకర్యరూప ఏవ క్రమ ఇతి పూర్వపక్షే, "?Rసౌకర్యమ్' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ బహుధేతి ।। పక్షద్వయస్యాపి ప్రామాణికత్వేనాపరిహార్యత్వాత్ । మహాఫలే క్రమాభావస్యాయోగాత్ । సౌకర్యవ్యతిరిక్తక్రమస్య చాదర్శనాదితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅప్రతీకాలమ్బనమ్' ఇత్యనేన ప్రతీకాలమ్బనాప్రతీకాలమ్బనత్వరూపయోగ్యతారూపక్రమోక్తయా యస్య యత్ప్రాప్తౌ సౌకర్యం తస్య తత్ప్రాప్తిరితి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rకథితానువృత్తి:' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- శ్రుత్యుక్త్యేతి ।। అనువృత్తిరనుసరణమ్ । తామేవ శ్రుతిముదాహరతి- సప్రతీకాశ్చేతి ।। పరమాచ్చతుర్ముఖం, చతుర్ముఖాత్పరమిత్యన్వయ: । నను "?Rకార్యం బాదరి:' ఇత్యాదిదశసూత్ర్యా ఏకాధికరణత్వే "?Rసాన్తానికమ్' ఇత్యాదిపూర్వోత్తరన్యాయబాహుల్యం కథమిత్యత ఆహ- అన్తర్భేదేతి ।। అన్తర్భేదో యస్మిన్ తదన్తర్భేదం, తచ్చ తదధికరణం చ తదన్తభర్ేదాధికరణమ్ । దశసూత్ర్యా ఏకాధికరణత్వే భిన్నాభిన్నార్థప్రతిపాదనపూర్వకం గమ్యలక్షణైకార్థప్రతిపాదకత్వేనాన్తర్భేదాధికరణత్వాత్ "?Rసాన్తానికమ్' ఇత్యాదిపూర్వోత్తరపక్షన్యాయసముదాయస్యావాన్తరప్రతిపాద్యాపేక్షయా ఉక్తిరిత్యర్థ: । తదుక్తం సమ్బన్ధదీపికాయామ్, "?Rమార్గేణానేన కిం గమ్యమిత్యస్యైవ వినిర్ణయే "?Rకాయర్ం బాదరి:' ఇత్యాదిసూత్రాణాం వ్యాపృతిర్యత: "?Rకార్యప్రాప్తౌ న నియమ: పరప్రాప్తౌ చ నాస్తి స: । న చేచ్ఛయాస్య నియమో న చానియమ ఇష్యతే' ఇత్యాదిరూపేణ తథా, "?Rబహవో నిర్ణయాశ్చ యత్ । అన్తర్భేదాధికరణమిత్యేవ తత ఉచ్యతే' ఇతి । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅప్రతీకాలమ్బనాత్' ఇత్యనేనైవ సప్రతీకాలమ్బనాశ్చతుమర్ుఖం గచ్ఛన్తి శ్రుతికథితస్యైవానుసరణీయత్వాదితి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 5-6 ।। ।। ఇతి శ్రీమన్న్యాయవివరణభావబోధే చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయ: పాద: ।।

?Rభోగప్రతిపాదకైతత్పాదాన్తర్గతాధికరణపూర్వపక్షసిద్ధాన్తన్యాయా అనువ్యాఖ్యాయాం సఙ్గ్రహేణోక్తా: । "?Rఅతిక్రమోక్తి: కృతిరథర్లాభ: పరా గతి: పారగతిస్తదోక: । సమస్తకార్యం వశితా చ విశ్వసమ్భావనాయుక్తయస్త్వన్యపక్షే । సామాన్యరూపం ప్రతిభానముక్తిరాశ్చర్యతా కృత్రిమతాస్తదోష: । విశేషక్లృప్తి: కృతనిశ్చయశ్చ మాహాత్మ్యమిత్యేవ సునిర్ణయార్థా:' ఇతి । ఓం సమ్పద్యావిహాయస్త్వేన శబ్దాత్ ఓం ।। ఇత్యత్రార్చిరాద్యతిక్రమోక్తయా బ్రహ్మణో గమ్యత్వోక్త్యా

చ జ్ఞానీ కిం బ్రహ్మాతిక్రమ్య భోగాన్ భుఙ్క్తే, అథ తత్సమీప ఏవేతి సన్దేహే, అతిక్రమ్యైవేతి పూర్వ: పక్ష:, సమీప ఏవేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rఅతిక్రమోక్తి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తతాత్పర్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచైనం సేతుం తీర్త్వేత్యత్రాతిక్రమోక్తేర్ముక్తో బ్రహ్మ తీత్వర్ాగచ్ఛతి తరతీతి సామాన్యప్రతీతే బ్రహ్మతీర్త్వేదం గచ్ఛతీతి విశేషయుక్తే: । ఇమాం ఘోరామశివాం నదీం తీర్త్వా బ్రహ్మ సమ్పద్యతే ఇతి విశేషోక్తేశ్చైతం సేతుం ప్రత్యన్యత్తీర్త్వేత్యన్యథోపపత్తే: ।। 1 ।।

?R।। నచైతం సేతుమితి ।। అతిక్రమస్యేత్యత: పూర్వం బ్రహ్మేత్యుపస్కర్తవ్యమ్ । బ్రహ్మణోఽప్యతిక్రమే గమ్యేనాన్యేన భవితవ్యమిత్యాశయేన భవితవ్యమిత్యాశయేన గచ్ఛతీత్యుక్తమ్ । నను శ్రుతౌ సమానకర్తృకక్రియాప్రదర్శనార్థం భవతీతి శ్రూయతే । అత ఏవేదం గచ్ఛతీతి వక్ష్యతి । ఏవం చైతం సేతుమితి బ్రహ్మణోఽప్యతిక్రమోక్తేర్న తద్గమ్యమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ:, "?Rఅవిహాయ' ఇత్యనేన బ్రహ్మణోఽతిక్రమాభావోక్తయా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rసామాన్యరూపమ్' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- తరతీతి ।। తీర్త్వేత్యస్యార్థతో గ్రహణమిదమ్ । కథమనేన సామాన్యప్రతీతిరిత్యత ఆహ- బ్రహ్మ తీర్త్వేతి ।। తర్హ్యనిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- ఏతం సేతుం ప్రతీతి ।। "?Rసేతుశ్చాపి విధారణాత్ । సితమస్మిన్ జగత్సర్వమితి సేతురితీరిత: । ఏవం సేతుం ప్రతి పుమానన్యత్తీర్త్వా హ్యదోషవాన్' ఇత్యుక్తశ్చేతి భావ: । ఏవం చైతం సేతుమితి శ్రుతే: సామాన్యరూపత్వాదేతం సేతుం ప్రతి అన్యత్తీర్త్వేత్యర్థోపపత్తేర్యుక్తం తస్య గమ్యత్వమితి

?Rభావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rశబ్దాద్' ఇత్యనేన "?Rఇమాఙ్ఘోరామ్' ఇతి శ్రుతిగ్రాహకేణ ఏతం సేతుం తీర్త్వా ఇదం గచ్ఛతీతి వచనాభావేన సామాన్యరూపత్వాదిమాం ఘోరామితి శ్రుత్యనుసారేణ ఏతం సేతుం ప్రత్యుతాన్యత్తీర్త్వేత్యర్థోపపత్తేరితి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 1 ।। ఓం ముక: ప్రతిజ్ఞానాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, "?Rస తత్ర పర్యేతి' ఇత్యాదినాస్య క్రియాప్రతీతే: శ్రుత్యుక్తేరుభయథాపి సమ్భవాత్ కిం ముక్తో ముక్తో నవేతి సన్దేహే, న ముక్త ఇతి పూర్వ: పక్ష:, ముక్త ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rకృతి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తతాత్పర్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ కృత్రిమత్వాదముక్త ఏవోచ్యతే స తత్ర పర్యేతీత్యాదౌ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి ముక్తస్య స్పష్యం ప్రతిభాతత్త్వాచ్ఛ్రుతౌ । స తత్ర పర్యేతీతి శ్రుత్యైక్యప్రతీతేశ్చైవమ్భూతస్యాపి ప్రకరణత్వం ప్రకల్ప్య శ్రుతిబాధాఙ్గీకారే సా శ్రుతిరప్యేవం విభజ్య కిం యోజయితుం న శక్యత ఇతి శ్రుతేరేవాభావప్రసఙ్గ: । సత్యం జ్ఞానమిత్యాదావపి సత్యమిత్యస్యాన్నమిత్యనేనాన్వయ ఇత్యాదిప్రసఙ్గాత్ ।। 2 ।।

?R।। నచ కృత్రిమత్వాదితి ।। కృతిరత్ర క్రియా గ్రాహ్యా । పర్యేతీతి శ్రుత్యానుగుణ్యాత్ । అత ఏవ తత్త్వప్రకాశికాయాం, "?Rస తత్ర పర్యేతీత్యాదినాస్య క్రియాప్రతీతే:' ఇత్యుక్తమ్ । నచ కృత్రిమత్వేఽపి ముక్తత్వం కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్, నహి క్రియావత్త్వం కృతకృత్యస్య

ముక్త_స్యోపపద్యత ఇతి ముక్త_త్వే క్రియావత్త్వమేవ న స్యాదితి భావ: I ఏవంచ కృత్రిమత్వాచ్ఛ్రుత్యుక్త_స్యాముక్త_త్వేన ముక్త_స్య భోగాసమ్భవ ఇతి నేతి భావ: I (అయంచ న్యాయ:, "?Rతత్ర పర్యేతి' ఇతిశ్రుత్యుక్త_స్య ముక్త_త్వస్య విధాయకేన ముక్త_ ఇత్యనేన స తత్ర పర్యేతీతి క్రియావత్త్వవిధానాదముక్త_ ఏవ సర్వత్రోచ్యత ఇతి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rప్రతిభానమ్' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- స్వేన రూపేణేతి II ఇతి శ్రుతావిత్యన్వయ: I యద్వేతి పూర్వవాక్యేన I శ్రుతౌ స తత్ర పర్యేతీత్యస్యామిత్యర్థ: I నను స ఏష సమ్ప్రసూతోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరఞ్జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి నిర్గుణబ్రహ్మోపాసకస్య స్వరూపావిర్భావాభిధాయకమిదం ప్రకరణాన్తరమ్ I స తత్ర పర్యేతీత్యత్ర తు పూర్వోక్త_సగుణప్రతిపాదకదహరవిద్యోపాసకో భోగవత్త్వేనోచ్యతే, స చాముక్త_ ఏవ I తథా పరఞ్జ్యోతిరిత్యస్య స తత్ర పర్యేతీత్యస్మాద్భిన్నప్రకరణత్వాత్కథమనేన వాక్యేన తద్వాక్యోక్త_భోగవత: స్పష్యతయా ప్రతిభానమిత్యత ఆహ- స తత్రేతి II స తత్ర పర్యేతీత్యస్య పరఞ్జ్యోతిరితి పూర్వశ్రుత్యైక్యస్యైకవిషయత్వస్య ప్రతీతేరిత్యర్థ: I "?Rస్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమ: పురుష: స తత్ర పర్యేతి' ఇత్యానుపూర్వీవిశిష్యవాక్యే స ఇతి తచ్ఛబ్దేన స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తా_విర్భూతస్వరూపముక్త_స్యైవ పరామర్శ: I నతు దూరోక్త_దహరవిద్యోపాసకస్య I అవ్యవహితపరామర్శసమ్భవే వ్యవహితపరామర్శకల్పకాభావాదితి భావ: I ప్రతీతపరిత్యాగేనాన్యథాకల్పనే బాధకమాహ- ఏవమ్భూతస్యాపీతి II ఏకవాక్యతయా ప్రతీతస్యాపి ప్రకరణత్వం భిన్నప్రకరణత్వమ్ I శ్రుతిబాధ: స తత్రేత్యస్య ముక్త_పరత్వాపహార: I సా శ్రుతి: పరఞ్జ్యోతిరితి శ్రుతి: I విభజ్య పరఞ్జ్యోతిస్తిష్ఠతీత్యాదిరూపేణ I శ్రుతిరేవ ఏకస్మిన్నర్థే ప్రమాణతయా ఏకవాక్యతాపన్నశ్రుతేరేవేత్యర్థ: I తతశ్చావ్యవహితత్వేనైకవాక్యతయా ప్రతీతస్యాపి జ్ఞాపకం వినా భిన్నప్రకరణత్వకల్పనే ఏకవాక్యతయా సమ్ప్రతిపన్నస్య పరఞ్జ్యోతిరుపసమ్పద్యేత్యస్యాపి తిష్ఠతీత్యాదిపదాధ్యాహారేణ భిన్నప్రకరణత్వం కల్పయితుం శక్యత ఇతి శ్రుతౌ కిఞ్చిదప్యేకార్థతయైకం వాక్యం ప్రకరణమితి న స్యాదితి భావ: I నను "?Rసత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ' ఇత్యాదిశ్రుతీనాం సత్యాదిపదానాం బ్రహ్మపదేనైకార్థప్రతిపాదకతయా సామానాధికరణ్యరూపాన్వయసమ్భవేనైకవాక్యతాపన్నానాం విద్యమానత్వాత్కథమనేకవాక్యతాపన్నశ్రుతేరేవాభావప్రసఙ్గ ఇత్యత ఆహ- సత్యమితి II న కేవలం సా శ్రుతిరేవ విభజ్య యోజయితుం శక్యతే, కిన్తు సత్యం జ్ఞానమిత్యత్రాపి I ఏవం వ్యవహితాఙ్గీకారేణ యోజనా కతర్ంం శక్యత ఇత్యపేరర్థ: I అనేన స తత్రేత్యస్య సన్నిహితముక్త_పరత్వత్యాగేన వ్యవహితసగుణోపాసకస్య జీవన్ముక్తి_ప్రతిపాదకత్వాఙ్గీకారే చాతిప్రసఙ్గ ఉక్తో_ భవతి I తథా హి I అన్నమయాదిప్రకరణస్య సత్యం జ్ఞానమితి మన్త్రవర్ణోక్త_ప్రవచనరూపత్వేన, సత్యమిత్యస్య "?Rయేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే' ఇత్యుక్తా_న్నమిత్యనేనైకార్థప్రాతిపాదకత్వేన సామానాధికరణ్యరూపాన్వయ: స్యాత్ I

ఆదిపదేన జ్ఞానమిత్యస్య, మన ఇత్యనేన చానన్తమిత్యస్య, ఆనన్దమిత్యనేనోక్త్తరీత్యా సామానాధికరణ్యరూపాన్వయ: స్యాత్ । నచేదం తస్యేష్యమ్ । సత్యం జ్ఞానమితి మన్త్రస్యాఖణ్డార్థనిష్ఠతయా బ్రహ్మపరత్వేనాన్నమయాదిప్రకరణానాం చ కోశపరత్వేన భిన్నప్రకరణత్వాఙ్గీకారాదితి పరరీత్యైవేదమాపాదనం ద్రష్టవ్యమ్ । సిద్ధాన్తే త్వేకప్రకరణత్వస్యాచార్యైరేవ "?Rమాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే' ఇతి సూత్రార్థతయోపపాదితత్వాదితి । ఏవంచ స తత్ర పర్యేతీతి శ్రుత్యుక్త్తస్య స్పష్యం ముక్త్తత్వప్రతిభానాద్యుక్తో్త ముక్త్తస్య భోగ ఇతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రతిజ్ఞానాద్' ఇత్యనేన సూచిత: ।) ।। 2 ।। ఓం ఆత్మా ప్రకరణాత్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, పరజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనేతి శ్రుత్యుక్త్తజ్యోతి:శబ్దవాచ్యత్వావిశేషాత్కిం విష్ణురాదిత్యో వేతి సన్దేహే, ఆదిత్య ఇతి పూర్వ: పక్ష:, విష్ణురితి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rఅర్థలాభ:' ఇత్యుక్త్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ పరజ్యోతి: శబ్దేనాదిత్యజ్యోతిరఙ్గీకారే స తేజసి సూయర్ే సమ్పన్నో యథా పాదోహరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవం హైవ స పాప్మనా

?Rవినిర్ముక్త్త ఇత్యాదినైకార్థతేతి ప్రయోజనం అథ కిముచ్యతే పరజ్యోతిరిత్యాత్మైవ పరజ్యోతి:

?R ।। నచ పరమితి ।। ఏకార్థేతి ।। స తేజసీతి శ్రుతిసమాఖ్యానాత్ ఆదిత్యాఖ్యం పరజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే ప్రారబ్ధకర్మణా ముచ్యత ఇత్యథర్స్య పరజ్యోతిరితి వాక్యస్య వక్తు్తం శక్యత్వాదితి భావ: । ఏవంచ పరజ్యోతి:శబ్దస్యాదిత్యపరత్వాఙ్గీకారే స తేజసీతి శ్రుత్యైకవాక్యత్వరూపార్థలాభాన్న ముక్త్తస్య బ్రహ్మసమీపే భోగ ఇతి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయో భాష్యానుసారేణ సావధారణేన హేత్వనేన పరజ్యోతి:శబ్దేన సూర్య ఏవోచ్యత ఇతి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఉక్తి్త:' ఇత్యుక్త్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూవర్కం వివృణోతి- అతేతి ।। పరజ్యోతి:శబ్దవాచ్యత్వం కుత ఇత్యత ఉక్త్తమ్ -

?Rసహి పరమో ద్యోతతే జీవాచ్చాజీవాచ్చ తస్మాదాహు: పరజ్యోతిరితి తమేవైష జీవోఽభిసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి తస్యైవ పరజ్యోతిష్ట్వోక్తే్త: । సావకాశలిఙ్గాన్నిరవకాశశ్రుతేరేవ బలవత్త్వాత్ ।। 3 ।।

?R ।। సహీతి ।। ద్యోతతే ప్రకాశతే । జ్యోతి:శబ్దస్యాపి ప్రకాశార్థత్వాదితి భావ: । జీవాత్ బ్రహ్మభవాదే:, అజీవాత్ శ్రీతత్త్వాత్, జడప్రకృత్యాదేశ్చ పరమ ఇత్యనేన సమ్బన్ధ: । నిగమయతి- తస్మాదితి ।। యద్వా హి యస్మాత్తస్మాత్పరం జ్యోతిరిత్యాహు: ఇత్యన్వయ: । పరజ్యోతిరితి పరజ్యోతిరితి పరజ్యోతి:శబ్దవాచ్యమాత్మానమిత్యర్థ: । తమాత్మానమ్ । తస్యైవేతి । శ్రుతావాత్మైమేవత్యవధారణాదితి భావ: । తర్హ్యేకార్థతేతి లిఙ్గస్య కా గతిరిత్యత ఆహ- సావకాశేతి ।। లిఙ్గాత్సమాఖ్యాలక్షణాదిత్యర్థ: । తస్య సావకాశత్వం నామ పరజ్యోతిరితి

వాక్యస్య స తేజసీతి వాక్యసమానార్థత్వాఙ్గీకారేఽపి స తేజసీతి వాక్యస్యానుపపత్త్యభావ: I ఉభయోరభిన్నార్థత్వసమ్భవాత్ శ్రుతేరేవేత్యేవకారేణ జాత్యాపి బలవత్త్వమాచ ష్టే I ఏవంచ పరఞ్జ్యోతి:శబ్దేన బ్రహ్మణ ఏవోక్తే ర్బ్రహ్మ ప్రాప్యైవ భోగాన్ భుఙ్క్త ఇతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రకరణాత్' ఇత్యనేనాన్యప్రకరణేన్యస్యాప్యుక్తి సమ్భవాన్న ప్రకరణమాత్రేణ నిర్ణయ ఇతి నిరవకాశా పరఞ్జ్యోతి:శ్రుతిరపి వివక్షితా I తథాచ పరఞ్జ్యోతి:శబ్దేన పరమాత్మన ఏవోక్తత్వాన్న సూర్య: పరఞ్జ్యోతి:శబ్దేనోక్త ఇతి సూచనేన సూచిత: I) II 3 II ఓం అవిభాగేన దృష్యత్వాత్ ఓం II ఇత్యత్రోభయథాపి సమ్భవాత్సాయుజ్యభాగ్భి: కిం పరమాత్మభుక్తా ఏవ భోగా భుజ్యన్తే, ఉత తదభుక్తా ఇతి సన్దేహే, తదభుక్తా ఇతి పూర్వ: పక్ష:, పరమాత్మభుక్తా ఏవేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర, "?Rపరా గతి:' ఇత్యుక్తన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ పరమగతిత్వాదీశ్వరాభుక్తా అపి భోగా ముక్తై భవన్తి I ఈశ్వరస్య స్వత ఏవ పూర్ణానన్దత్వాదభోగస్యాపి సమ్భవాదితి వాచ్యమ్ I పూర్ణానన్ద: పూర్ణభుక్పూర్ణకర్తా పూర్ణజ్ఞాన: పూర్ణభా: పూర్ణశక్తి: I (పూర్ణైశ్వర్యా) ఆశ్చర్యత్వాద్భగవాన్వాసుదేవోవిరుద్ధశక్తిర్నచ దోషస్పృగీశ: ఇతి శ్రుత్యాశ్చర్యతయైవ బ్రహ్మణ ఉభయోక్తే: I సావకాశోపపత్తిమాత్రాన్నిరవకాశశ్రుతియుక్త్యోపపత్తేరేవ బలవత్త్వాత్ II 4 II

?RII నచ పరమగతిత్వాదితి II పరమగతిత్వస్యాప్రయోజకత్వపరిహారార్థముక్తమ్- ఈశ్వరస్యేతి II పరమాత్మభుక్తా ఏవ ముక్తై భుజ్యన్త ఇతి నియమే, ఈశ్వరస్య నిత్యపూర్ణానన్దత్వేన కదాచిదభోగస్యాపి సమ్భవే తదా సఞ్జాతభోగేచ్ఛానామపి ముక్తానాం భోగాభావప్రసఙ్గేన మోక్షస్యాపురుషార్థత్వాపత్త్యా పరమగతిత్వమేవే న స్యాదితి భావ: I ఏవంచ మోక్షస్య పరమగతిత్వాన్ముక్తేన పరమాత్మాభుక్తా ఏవ భోగా భుజ్యన్త ఇతి న తస్య సర్వభోక్తృత్వమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: సూత్రస్యాపూర్ణత్వాత్పూర్వసూత్రాదనువృత్తేన ముక్తో విభాగేన భోగాన్ భుఙ్క్త ఇతి సమ్బన్ధేన ముక్త ఇత్యనేన ముక్తే: పరమగతిత్వమితి సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన, "?Rఆశ్చర్యతా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం శ్రుత్యుదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- పూర్ణానన్ద ఇతి II ఉభయోక్తే: పూర్ణానన్దత్వపూర్ణభుక్తత్వరూపోభయోక్తేరిత్యర్థ: I తథాచ బ్రహ్మణ: పూర్ణానన్దత్వేఽపి, పూర్ణభుగితి పూర్ణభోగస్యాపి శ్రవణాత్కదాపి తస్యాభోగాభావేన సఞ్జాతభోగేచ్ఛానాం భోగస్యైవ సమ్భవేన యుక్తం పరమాత్మభుక్తభోగభోక్తృత్వం ముక్తానామితి భావ: I నను పరమగతిత్వయుక్తేస్తర్కసహితత్వేన ప్రబలత్వాత్కథముపపత్తిమాత్రసిద్ధాన్తనిర్ణయ ఇత్యత ఆహ- సావకాశేతి II పరమగతిత్వస్య ముక్తానామీశ్వరాభుక్తభోగభోక్తృత్వాభావేఽపి, ఆవృత్తిశూన్యత్వాదినోపపత్తేరిత్యర్థ: II శ్రుతియుక్త్యేతి II తథా బహుత్వేనాపి ప్రాబల్యమితి భావ: I ఏవంచ బ్రహ్మణ ఆశ్చర్యతయైవ పూర్ణానన్దత్వేఽపి పూర్ణభోగశ్రవణాద్యుక్తం ముక్తానాం భగవద్భుక్తభోగభోక్తృత్వమితి భావ: I (అయంచ న్యాయో న్యాయవివరణానుసారేణ విరుద్ధశక్తిరిత్యాశ్చర్యతయా పూర్ణానన్దస్యాపి

పూర్ణభోగస్య దృష్యత్వాదిత్యర్థకేన "?Rదృష్యత్వాదిత్యనేన సూచిత: ।) ॥ 4 ॥ ఓం బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్య: ఓం ॥ ఇత్యత్ర, వాదివిప్రతిపత్త్యా ముక్తానాం భోగో యుక్తో నవేతి సన్దేహే, న యుక్త ఇతి పూర్వ: పక్ష:, యుక్త ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర, "?Rపారగతి:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ పారఙ్గతత్వాన్ముక్తస్య చిన్మాత్రదేహోఽపి నాస్తీతి వాచ్యమ్ అకృత్రిమత్వాత్తస్య దేహస్యానపగమాత్ । అథ విముక్తస్య చిన్మాత్ర ఏవ దేహో భవతి చిన్మాత్రాణి కరణాని తైరీశానుగృహీతైర్భోగాన్ భుఙ్క్తే ఇతి శ్రుతే: ॥ 5 ॥

?R॥ నచ పారఙ్గతత్వాదితి ॥ పారేత్యత: పూర్వం సంసారేతి ద్రష్టవ్యమ్ । దేహోఽపీత్యపిశబ్ద: జడదేహాభావసముచ్చయే కైముత్యే వా । నచాప్రయోజకో హేతు:, దేహవత్త్వే ముక్తత్వస్యైవాయోగాదితి భావ: । నచ ముక్తస్య దేహాభావేఽపి న దోష ఇతి వాచ్యమ్, భోగాసమ్భవే పురుషార్థత్వమేవ న స్యాదితి । ఏవంచ సంసారపారగతత్వేన ముక్తస్య శరీరాభావేన భోగాసమ్భవాదపురుషార్థత్వం ముక్తేరితి నేతి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rఏవమప్యుపన్యాసాత్' ఇత్యనేన, "?Rస ఏష ఏతస్మాన్యర్త్యాత్' ఇతి ముక్తత్వప్రతిపాదకశ్రుతిసూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅకృత్రిమతా' ఇత్యుక్తసిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- అకృత్రిమత్వాదితి ॥ దేహస్య చిన్మాత్రస్యేత్యర్థ: । దేహస్యేత్యస్య పూర్వత్రోత్తరత్ర చ సమ్బన్ధ: । అయం భావ: । చిన్మాత్రస్య జీవస్వరూపస్యాకృత్తిమత్వాత్ । కృత్రిమదేహస్యైవ సంసారాపాదకత్వాదకృత్రిమచిన్మాత్రదేహాఙ్గీకారేఽపి న సంసారపారగతత్వరూపముక్తత్వానుపపత్తిరితి । ముక్తస్య చిన్మాత్రదేహాదిసద్భావే శ్రుతిమాహ- అథేతి ॥ ఫలసమ్బన్ధ: స్ఫుట: । (అయం చ న్యాయ: "?Rతదాత్మకత్వాత్' ఇత్యనేన చిన్మాత్రదేహస్య ముక్తస్వరూపత్వేనాకృత్రిమత్వాత్ చిన్మాత్రదేహేన భోగ: సమ్భవతీతి సూచనేన సూచిత: ।) ॥ 5 ॥ ఓం సఙ్కల్పాదేవ చ తచ్ఛ్రుతే: ఓం ॥ ఇత్యత్ర, లోకదృష్యయలౌకికత్వాభ్యాం ముక్తభోగ: కిం తత్తదుపాయసాధ్యసాధనసాధ్య ఉత సఙ్కల్పమాత్రసాధ్య ఇతి సన్దేహే, తత్తదుపాయసాధ్యసాధనసాధ్య ఇతి పూర్వ: పక్ష:, సఙ్కల్పమాత్రసాధ్య ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rతదోక:' ఇత్యుక్తపూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rభగవదోకసి స్థితత్వాన్ముక్తస్య తస్యాప్యోకస్త్వసామ్యేన తత్తదుపాయసాధ్యభోగసాధనం వాచ్యమ్ । నిర్దోషత్వాత్తదోకసో ముక్తస్య చ సఙ్కల్పాదేవేతి శ్రుత్యనుసారేణోపపత్తే: ॥ 6 ॥

?R॥ నచ భగవదోకసీతి ॥ తస్యాపి భగవదోకసోఽపి, ఓకస్త్వస్యాప్రయోజకత్వశఙ్కానిరాసార్థముక్తమ్- ఓకస్త్వసామ్యేనేతి ॥ భూమ్యాద్యోకసేత్యర్థ: । అన్యథా లోకవిరోధాపాతాదితి భావ: । భగవదోకస్య ఏవంవిధత్వేఽపి, ముక్తభోగస్య తత్తదుపాయసాధ్యసాధనసాధ్యత్వే, కిమాయాతమిత్యత ఉక్తమ్- భగవదోకసి

స్థితత్వాన్ముక్త్స్యేతి ।। తత్తదుపాయసాధ్యం భోగసాధనం యస్య ముక్త్స్యేతి విగ్రహ: ।
ఏవంచ ముక్తే్రపి సంసారసమానధర్మత్వాదపురుషార్థత్వమితి నేతి భావ: ।(అయంచ
న్యాయ:, భగవదోకస ఓకస్త్వసామ్యాన్ముక్తి్గతస్య భోగోఽప్రయత్నా పేక్ష ఇతి విపక్షవ్యావర్తకేన
చ శబ్దేన సూచిత: । తదుక్త్ం తత్వప్రకాశికాయామ్, "?Rచశబ్దో విపక్షవ్యావర్తకతయా
వ్యాఖ్యాతమ్' ఇతి ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rఅస్తదోష:' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం
అపేక్షితాంశపూరణేన వివృణోతి- నిర్దోషత్వాదితి ।। తదోకసో భగవదోకస:, తథాచ
భగవదోకస్త్వసామ్యేఽపి భగవదోకసో లోకవిరోధస్యైవాయుక్త్త్వాన్ముక్తౌ్ భోగస్య
సఙ్కల్పమాత్రసాధ్యత్వాఙ్గీకారే న లోకవిరోధో బాధక ఇతి భావ: । బాధకాభావమాత్రేణ
నార్థసిద్ధిరిత్యత: సాధకమాహ- సఙ్కల్పాదేవేతి ।। స యది పితృలోకకామో భవతి,
సఙ్కల్పాదేవాస్య పితర: సముత్తిష్ఠన్తీతి శ్రుత్యుక్త్యా్నుసారేణ
సఙ్కల్పమాత్రసాధ్యభోగవత్త్వస్యోపపత్తేరిత్యర్థ: । ఏవంచ భగవదోకసో
నిర్దోషత్వాన్ముక్త్భోగస్య సఙ్కల్పమాత్రసాధ్యత్వమితి యుక్త్ం తస్య పురుషార్థత్వమితి భావ:
।(అయం చ న్యాయ: "?Rసఙ్కల్పాదేవ' ఇత్యనేన భగవదోకస: సదోషత్వే, తత్రాప్తస్య
ముక్త్స్య సఙ్కల్పాదేవ కామితప్రాప్తిర్న సమ్భవతీతి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 6 ।। ఓం అత
ఏవ చానన్యాధిపతి: ఓం ।। ఇత్యత్రోభయథాపి సమ్భవాన్ముక్త్: క్లృప్తపతిభ్యోఽన్యపతియుక్తో్
న వేతి సన్దేహే, ముక్త్స్యాధమా అపి పతయ: సన్తీతి పూర్వ: పక్ష:, న సన్తీతి సిద్ధాన్త: । తత్ర
"?Rతదోక:' ఇత్యుక్త్మేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం
వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి- నచ పరగృహగతత్వాదస్య రాజగృహగతస్యేవ స్వాధమా అపి
కదాచిదీశతే నిర్దోషత్వాదేవ ముక్త్స్యేశ్వరస్య తత్రస్థానాం ముక్తా్న్తరాణాం చ
రాజదోషవద్దోషాసమ్భవాద్యథాయోగ్యమేవ స్వీకారోపపత్తే: ।

?R।। నచ పరగృహగతత్వాదితి ।। అప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారార్థముక్త్మ్-
రాజగృహస్యేవేతి ।। అన్యథా లోకవిరోధ: స్యాదితి భావ: । ఏవంచ తదోకసి
స్థితత్వాన్ముక్తా్వధమా అపి పతయ: సన్తీతి ముక్తే్:
సంసారసమానధర్మత్వాదపురుషార్థత్వమితి భావ: ।(అయంచ న్యాయ రాజగృహగతస్యేవ
భగవదోకగతస్యాపి ముక్త్స్య సాధమనియమ్యత్వమితి విపక్షవ్యావర్తకేన చ శబ్దేన సూచిత: ।)
తద్ధేతుత్వేన "?Rఅస్తదోష:' ఇత్యుక్త్మేవ సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి- నిర్దోషత్వాదేవేతి ।।
ముక్త్స్య నియమ్యస్య । ఈశ్వరస్య ప్రయోజకస్య ముక్తా్న్తరాణాం ప్రయోజ్యానాం చ । రాజేతి
తద్గృహం గతస్య ప్రతిహారాదీనాం చోపలక్షణమ్ । రాజగృహగతస్య స్వాధమనియమ్యత్వం
రాజాదీనాం దోషవత్త్వాద్యుక్త్మ్ । అత్ర భగవదోకోగతముక్త్స్య సర్వనియామకేశ్వరస్య
ముక్తా్న్తరాణాం చ సత్యసఙ్కల్పత్వేన నిరస్తాజ్ఞానవిరుద్ధకామాదిదోషవత్త్వాదేవ
యథాయోగ్యమేవాధమోత్తమభావానతిక్రమేణైవ నియమ్యనియామకభావస్వీకారోపపత్తేరితి
భావ: । నను నిర్దోషత్వే ప్రమాణమాహ-

?Rముక్తా_నాం పతయో దేవా దేవానాం చ ప్రజాపతి: । తస్య విష్ణుర్నచైవేదం పారావర్యం వినశ్యతీతి శ్రుతే: ।। 7 ।।

?R।। ముక్తా_నామితి ।। ఏవంచ భగవదేకగతత్వేఽపి ముక్త_స్య నిర్దోషత్వాదధమనియమ్యత్వాభావాద్యుక్త_ం ముక్తే_: పురుషార్థత్వమితి

?Rభావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rఅత ఏవ' ఇత్యనేన సత్యసఙ్కల్పత్వాదేవ స్వాధమనియమ్యత్వం నేతి వదతా ఈశ్వరాదే: సదోషత్వే సత్యసఙ్కల్పత్వమేవ న స్యాదితి సూచనేన సూచిత: ।) ।। 7 ।। ఓం అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్ ఓం ।। ఇత్యత్ర, వాదివిప్రతిపత్త్యా భోగో యుజ్యతే న వేతి సన్దేహే నేతి పూర్వ: పక్ష:, యుజ్యత ఇతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rసమస్తకాయర్మ్' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ దేహభావే తత్కార్యదు:ఖాదిస్తదభావే భోగాసమ్భవ ఇతి దోష: దేహాభావాచ్చ భావాచ్చ నిర్భోగిత్వం చ దు:ఖితామ్ । యాన్త్యముక్తా_ నోభయం చ ముక్తా_నాం వశితా యత ఇతి శ్రుత్త్యైవ విశేషక్లృప్తే: ।। 8 ।।

?R।। నచ దేహభావ ఇతి ।। దేహినో దు:ఖాదినియమదర్శనాదితి భావ: । అభిమానసాహిత్యేనేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ । తేన న సుప్త్యాదౌ వ్యభిచార: । నచ దేహవత్త్వమప్రయోజకమ్ । "?Rన హ వై(స)శరీరస్య సత: ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి' ఇతి శ్రుత్యనుగృహీతత్వాత్ । తర్హి మాస్తు దేహ ఇత్యత ఆహ- తదభావ ఇతి ।। దేహరహితస్య భోగాదర్శనాదితి భావ: । నచ చిచ్ఛరీరబ్రహ్మదేహాభ్యాం భోగ: సమర్థిత ఏవేతి వాచ్యమ్, చిచ్ఛరీరస్య సుప్త్యాదౌ విద్యమానస్యాపి భోగాయతనత్వాదర్శనాత్ । బ్రాహ్మేణ దేహేన సాయుజ్యభాజాం భగవత్ప్రవేశదశాయామేవ గృహవదుపపత్తావపి తదన్యేషామనుపపత్తేరిత్యధికాశఙ్కయా ప్రత్యవస్థానాదితి భావ: । ఏవంచ ముక్త_స్య దేహాభావే భోగాసమ్భవాద్దేహసద్భావే తత్రత్ప్రయుక్త_సమస్తకార్యప్రాప్త్యా మోక్షే దు:ఖాసమ్భిన్నసుఖాప్రాప్త్యాపురుషాథర్త్వమితి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rప్రదీపవదావేశ:' ఇత్యనేన యథా ప్రదీపో దీపికాదిషు ప్రవిష్యస్తత్రత్యం తైలమేవ భుఙ్క్_ే, న తు కార్పాణ్యాది, తద్వన్ముక్త_స్య దేహసమ్బన్ధేఽపి సుఖమేవ భుఙ్క్_ే, న దు:ఖమితి దు:ఖాద్యభావప్రాప్తిం సమర్థయతా సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషక్లృప్తి:' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- దేహాభావాచ్చేతి ।। ఆద్యద్వితీయచశబ్దావితరేతరసముచ్చయే । ప్రలయాదావితి శేష: । దు:ఖితాం చేతి చశబ్దసమ్బన్ధ: । దేహాభావాచ్చేత్యాదేనిర్భోగిత్వమిత్యాదినా యథాక్రమం సమ్బన్ధ: । ముక్త_స్తు నిర్భోగిత్వం దు:ఖిత్వం చ న యాత్యేవేత్యేవార్థకచతుర్థచశబ్దసమ్బన్ధ: । ముక్తా_నాం దేహసద్భావేన నిర్భోగిత్వాసమ్భవేఽపి దు:ఖం స్యాదిత్యత ఆహ- ముక్తా_నామితి ।। వశితా వశ్యకృతితేత్యర్థ: । తథాచ ముక్త_స్య వశ్యప్రకృతివశత్వాభావాద్వశ్యవహ్నియాదిపురుషస్య తద్యోగజన్యదు:ఖాభావవన్ముక్త_స్య బాహ్యదేహాఙ్గీకారోఽపి దు:ఖాభావోపపత్తిరిత్యర్థ: । ఏవంచ

శ్రుత్యైవ విశేషక్లృప్తేర్యుక్త్ం మోక్షస్య పురుషార్థత్వమితి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rవికల్పోమ్నా నాద్' ఇత్యనేన "?Rతథా హి దర్శయతి' ఇత్యనేన చ "?Rఅథానన్దీ హ్యేవైష భవతి' ఇత్యాదిశ్రుత్యా సుఖమాత్రానుభవిత్వరూపవిశేషస్య క్లృప్తత్వాదితి వదతా సూచిత: I) II 8 II ఓం జగద్వ్యాపారవర్జం ఓం II ఇత్యత్ర, ముక్తా్నాం సత్యసఙ్కల్పేన జగత్సృష్ట్యాదేరీశ్వరధర్మత్వోక్త్యా చ ముక్తా్: కిం జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారానాప్నువన్తి, న వేతి సన్దేహే, ఆప్నువన్తీతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: I తత్ర "?Rసమస్తకార్యమ్' ఇత్యుక్త్మేవ పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ సఙ్కల్పాదేవ సమస్తసమ్భవాత్సృష్ట్యాదిసమస్తకార్యసమ్భవ: వ్యాపారో జగతో విష్ణోర్ముక్తా్నాం తు స్వభోగగ: I నహి స్వణర్ం శుద్ధమపి వహ్నికార్యకరం భవేత్ I అయోగ్యశక్తి్త స్త్వేవ నాధికానన్దసమ్భవ: I

?RII నచ సఙ్కల్పాదేవేతి II ముక్త్స్యేతి శేష: I సత్యసఙ్కల్పత్వేన కామితసమస్తప్రాప్తిసమ్భవాత్సృష్ట్యాదిసమస్తవ్యాపారాణాం ముక్త్కామ్యత్వాత్సృష్ట్యాదిసమస్తకార్యసమ్భవ ఇత్యర్థ: I న చాప్రయోజకో హేతు: I "?Rసర్వాన్కామానాప్త్వామృత: సమభవత్సమభవ:' ఇతి శ్రుతే: I సృష్ట్యాదివ్యాపారస్య ముక్త్కామ్యత్వాత్కామితాప్రాప్తౌ ముక్త్స్య సత్యకామత్వమేవ న స్యాదితి బాధకసత్వాదితి భావ: I ఏవంచ ముక్తా్నాం సత్యసఙ్కల్పత్వేన జగత్సృష్ట్యాదిసమస్తవ్యాపారప్రాప్తే: న యుక్త్ం లక్షణసూత్రమితి నేతి భావ: I (అయం చ న్యాయ: "?Rజగద్వ్యాపారవర్జమ్' ఇతి ప్రతిషేధేన ప్రత్యక్షోపదేశాదిత్యనేన చశగతజగద్వ్యాపారాద్యైశ్వర్యాణాం సర్వదేవతాపూజ్యత్వాదీనాం సమస్తానాం కార్యాణాం చ సఙ్కల్పాదేవ సమ్భవతీతి సూచనేన సూచిత: I) తద్ధేతుత్వేన "?Rవిశేషక్లృప్తి:' ఇత్యుక్త్మేవ సిద్ధాన్తన్యాయం ప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- వ్యాపార ఇతి II జగత ఇతి సమ్బన్ధే షష్ఠీ I సమ్బన్ధశ్చ విష్ణోర్వ్యాపారేణ జగతో విషయవిషయిభావ: I స్వభోగగ: స్వభోగవిషయ ఏవేతి సావధారణమ్ I వ్యాపార ఇత్యనువర్తతే I నను ముక్త్స్యాజ్ఞానాద్యపగమేన శుద్ధత్వాభివ్యక్త్జ్ఞానత్వాదినా జగద్వ్యాపార: కిం న స్యాదిత్యత ఆహ- న హి స్వర్ణమితి II వహ్నికార్యం ప్రకాశదాహాదికమ్ I అయోగ్యశక్తి్త ఇతి పూర్వోత్తరాభ్యాం సమ్బధ్యతే అయోగ్యశక్తి్త ఏవ తద్యోగ్యతారహితత్వాదేవ, నతు ప్రతిబన్ధాదిసద్భావాదిత్యర్థ: I అధికానన్దసమ్భవస్త్వితి తుశబ్దసమ్బన్ధ: I జగద్వ్యాపారస్యాప్యుపలక్షణమ్ I అయోగ్యకార్యస్య శక్త్యవిషయత్వే దృష్టాన్తమాహ-

?Rనహి కశ్చిత్సుశక్తో్ఽపి చకారాచేతనం చితిమ్ I నచ కామస్తథా భూయాత్తత: స్యాత్సత్యకామితేతి శ్రుత్యా విశేషక్లృప్తేరేవ I ముక్తా్నాం న జగద్యత్నస్తథాపి విబుధా: సదా I ముక్తా్నాం తు నియన్తారస్తేషాం బ్రహ్మాస్య వై హరిరితి చ విశేషక్లృప్తి: II 9 II

?R।। నహీతి ।। చితిం చేతనమ్, తర్హి సత్యకామత్వహాని: స్యాదిత్యత ఆహ- నచ కామస్త్వితి ।। నన్వస్మిన్నధికరణే

"?Rజగద్వ్యాపారవర్జమ్' ఇతి సూత్రేణ సృష్ట్యాదివ్యాపారవ్యతిరిక్త_స్వావరనియామకత్వం సిద్ధాన్తత్వేనోక్త_మ్, తత్ర సృష్ట్యాదివ్యాపారప్రాప్తిరూపసిద్ధాన్తాంశస్యోక్త_రీత్యా విశేషక్లృప్త్యాలాభేఽపి స్వావరనియామకత్వప్రాప్తౌ కా యుక్తి_రిత్యతస్తత్రాపి విశేషక్లృప్తిమేవ తాదృశప్రమాణోదాహరణపూర్వకం వివృణోతి- ముక్తా_నామితి ।। యద్యపీతి శేష: । ఏవంచ శ్రుత్యైవ విశేషక్లృప్తేర్ముక్త_స్య జగద్వ్యాపారభావాద్యుక్త_ం లక్షణసూత్రమితి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rఆధికారికమణ్డలస్థోక్తే_:' ఇత్యనేన "?Rతథా హి దర్శయతి' ఇత్యనేన చేశ్వరగతజగద్వ్యాపారవ్యతిరిక్త_స్వయోగ్యకామానుభవితృత్వం స్వావరనియామకత్వం మహాచమస్యశబ్దోక్త_చతుర్ముఖస్యైవ సర్వదేవాభిపూజ్యత్వమిత్యేవంరూపస్య విశేషస్య శ్రుతిక్లృప్తస్యైవ గ్రాహ్యత్వాదితి వదతా సూచిత: ।) ।। 9 ।। ఓం స్థితిమాహ దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే ఓం ।। ఇత్యత్ర, లోకదర్శనాలౌకికత్వాభ్యాం ముక్త_ ఆనన్దాదివృద్ధిహ్రాసవాన్న వేతి సన్దేహే, వృద్ధయాదిమానితి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవశితా' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదశర్నపూర్వకం వివృణ్వన్ప్రతిక్షిపతి-

?Rనచ వశిత్వాన్ముక్త_స్యాపి వృద్ధి: కృతకృత్యత్వేన ని:శ్రమత్వాదుపాసనాదావభ్యాసపాటవాన్నిర్దోషత్వాత్సుహాధిక్యాచ్చ తస్యైవ పరమసుఖరూపత్వేన ఫలరూపత్వాత్ ।

?R।। నచ వశిత్వమితి ।। వృద్ధి: ఆనన్దాదే:, ముక్త_స్య వశిత్వాత్కామితాశేషప్రాప్తేరానన్దాదివృద్ధేరిష్యత్వేనాకామానానుపపత్తేర్యుక్తా_ సుఖాభివృద్ధిరితి భావ: । కిఞ్చ "?Rఏతత్సామ గాయన్నాస్తే' ఇత్యాదినా ముక్త_స్యాప్యుపాసనాశ్రవణాత్సుఖాదివృద్ధిరేష్యవ్యా । అన్యథా తద్వైయర్థ్యాదితి । ఏవంచ వశిత్వేన ముక్త_స్యాపి వృద్ధయాదిసద్భావాత్సంసారసమానధర్మత్వేన ముక్తే_రపురుషార్థత్వమితి నేతి భావ: । (అయం చ న్యాయ: "?Rస్థితిమాహ' ఇత్యనేన యథావస్థిత ఏవ ముక్త_స్తిష్ఠతి, న వృద్ధిహ్రాసవానితి సూచనేన సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన "?Rకృతనిశ్రమశ్చ' ఇత్యుక్త_సిద్ధాన్తన్యాయం వివక్షితాంశపూరణేన వివృణోతి- కృతకృత్యత్వేనేతి ।। ముక్త_స్యేతి శేష: । అయం భావ: । వశిత్వేనాపాద్యమానా వృద్ధి: కిం యోగ్యస్యోతాయోగ్యస్య, నాద్య:, కృతకృత్యత్వేన యోగ్యస్య ప్రాప్తత్వేన ని:శ్రమత్వాత్తద్విషయకశ్రమాభావాత్ । న ద్వితీయ:, కృతకృత్యత్వేన ముక్త_త్వేన "?Rనచాయోగ్యం ముక్తి_గోఽపి ప్రాప్నుయాన్న చ కామయేత్' ఇతి ముక్త_స్యాయోగ్యకామనానిషేధేన ని:శ్రమత్వాదయోగ్యఫలరాగాదిదోషరహితత్వాత్ । తథాచ వశిత్వమప్రయోజకమితి । అనేన అనువ్యాఖ్యానే కృతశబ్దేన కృతకృత్యత్వం చశబ్దేన ఉపాసనాదావభ్యాసపాటవాదిత్యుచ్యత ఇతి వివృతం భవతి । నన్వేవం

సత్యుపాసనాదికారణం న స్యాదిత్యతస్యాన్యథాసిద్ధిప్రతిపాదనపరతయాపి కృతని:శ్రమ ఇత్యుక్త_న్యాయం వివృణోతి- కృతకృత్యత్వేనేతి ।। ఉపాసనాదావిత్యత్రాపి సమ్బధ్యతే । కృతేత్యత: పూర్వం ముక్త_స్యేతి ఫలరూపత్వాదిత్యత: పరం తదుపాసనం న సాధనమిత్యపి పూరణీయమ్ । కృతకృత్యత్వేన ముక్త_త్వేనోపాసనాదివిషయే ని:శ్రమత్వాచ్ఛ్రమాదిదోషరహితత్వాదసాధనరూపమప్యుపాసనాది ముక్తే_న క్రియత ఇత్యర్థ: । అత్రైవ సముచ్చితయుక్తి_మాహ-

?Rఅభ్యాసపాటవాత్స్నేహాదశ్రమత్వాదుపాసనా । భక్తి_శ్చ సుఖరూపైవ ముక్తా_నాం న తు సాధనమితి శ్రుతి: ।। 10 ।।

?R।। అభ్యాసేతి ।। తర్హి సంసారకాలాభ్యస్తం నిషిద్ధమపి కుర్యాదిత్యత ఉక్త_మ్- నిర్దోషత్వాదితి ।। తథాప్యుపాసనాదేర్విష్ణువిషయత్వే కిం నిమిత్తమిత్యత ఆహ- స్నేహాధిక్యాచ్చేతి ।। విష్ణావితి శేష: । ఏవమపి నిష్ప్రయోజనముపాసనాదికం కిమర్థం క్రియత ఇత్యత ఉక్త_మ్- తస్యైవేత్యాది ।। తత్ర ప్రమాణమాహ- అభ్యాసపాటవాదితి ।। ఏవంచ కృతని:శ్రమత్వేన ముక్తా_నాం వృద్ధయాద్యభావాద్యుక్త_ం మోక్షస్య పురుషార్థత్వమితి భావ: । (అయంచ న్యాయోఽనుమానపదేన వృద్ధయాదౌ కారణాభావరూపానుమానోక్తయా ముక్తేన స్వయోగ్యస్య ప్రాప్తత్వాత్కృతకృత్యత్వేన నిర్దోషత్వాత్ ఫలరాగాదిదోషస్య కారణాభావాదయోగ్యప్రాప్త్యాపి వృద్ధిర్నేతి సూచిత: ।) ।। 10 ।। ఓం అనావృత్తి: శబ్దాదనావృత్తి: శబ్దాత్ ఓం ।। ఇత్యత్రోభయథాపి సమ్భవాత్కిం ముక్త_: పునరావర్తతే, న వేతి సన్దేహే, పునరావర్తత ఇతి పూర్వ: పక్ష:, నేతి సిద్ధాన్త: । తత్ర "?Rవిశ్వసమ్భావనా' ఇత్యుక్త_పూర్వపక్షన్యాయం తత్సాధ్యప్రదర్శనపూర్వకం వివృణ్వన్నపతిక్షిపతి-

?Rనచానన్తత్వాత్కాలస్య త్రయోదశీ పఞ్చదశీవత్కదాచిత్సమస్తస్యాపి సమ్భవాన్ముక్త_స్యాపి పునరావృత్త్యాశఙ్కేతి వాచ్యమ్ ।

?R।। నచానన్తత్వాదితి ।। అనన్తత్వాదితి పఞ్చమీ సప్తమ్యర్థే । అనన్తత్వేఽపీత్యపిశబ్దసమ్బన్ధ: । ఇదానీమపరిదృశ్యమానా ముక్త_పునరావృత్తి: కదా స్యాదిత్యత ఉక్త_మ్- అనన్తత్వాత్కాలస్యేతి ।। సమస్తస్యాపీతి । కాలస్యేత్యనువర్తతే । సమాప్తేరితి శేష: । తత్ర దృష్టాన్తమాహ- త్రయోదశీతి ।। త్రయోదశీపఞ్చదశీతి భావప్రధానో నిర్దేశ: । అయమర్థ: । యద్యపి స్వర్గాదిగతానాం యుగమన్వన్తరాదివాసిత్వేన పునరావృత్తిసమ్భవేఽపి ముక్తా_నాం సమస్తకాలవాసిత్వేన న పునరావృత్తిసమ్భవ:, తథాపి భారతయుద్ధే త్రయోదశ్యా ఏవ పఞ్చదశీత్వనిర్దేశాత్తత్ర తిథిత్రయస్య యుగపత్సమాప్తివదనన్తత్వేఽపి కాలస్య సమస్తస్యాపి కదాచిద్యుగపత్సమాప్తిసమ్భవాన్ముక్త_స్యాపి పునరావృత్త్యాశఙ్కయేతి । ఏవంచ విశ్వస్య సమస్తస్య కాలస్య సమాప్తిసమ్భావనయా ముక్త_స్య పునరావృత్త్యాశఙ్కేతి న వాచ్యమితి భావ: । (అయంచ న్యాయ: "?Rఅనావృత్తి:' ఇత్యనేన ముక్తా_నామావృత్త్యభావం సమర్థయతా

కాలస్యానన్తత్వాద్భారతయుద్ధే త్రయోదశ్యా పఞ్చదశీత్వస్యాసమ్భావితస్య కదాచిత్సమ్భవాన్ముక్త్స్యావృత్తిరితి సూచిత: ।) తద్ధేతుత్వేన

"?Rమాహాత్మ్యమ్' ఇత్యుక్త్సిద్ధాన్తన్యాయం వివృణోతి-

?Rసత్యకామత్వాదిమాహాత్మ్యాత్ । అశేషకామసత్యత్వాన్ముక్తా్నాం న పునర్భవ: । యస్మాత్స కామయేదేవ నిత్యమాత్మాపునర్భవమితి చ శ్రుతి: ।। 11 ।।

?R।। సత్యకామత్వాదితి ।। ఆదిపదేన సర్వకామావాప్తి: । నను సత్యకామత్వాదిమాహాత్మ్యేఽపి ముక్త్స్య కుతో న
పునరావృత్త్యాశఙ్కయేత్యప్రయోజకత్వశఙ్కాపరిహారపూర్వకముక్తా్ర్థప్రతిపాదకం ప్రమాణమాహ- అశేషేతి ।। అశేషేత్యత: పూర్వం స్వయోగ్యేత్యుపస్కర్తవ్యమ్ । కామానాం సత్యత్వం నామ ప్రాప్తవ్యార్థమాత్రవిషయత్వనియమ: । ముక్తా్నామిత్యస్యోభయత్రాపి సమ్బన్ధ: । నను ముక్తా్నామశేషకామసత్యత్వేఽపి, అపునర్భవకామనాభావేన పునర్భవసమ్భవాదప్రయోజకో హేతురిత్యత ఉక్త్మ్- యస్మాదితి ।। స ముక్త్వర్గ: నిత్యం కామయేదేవ, నతు కదాచిన్న కమాయేత్ । దు:ఖాసమ్భిన్నస్వరూపసుఖానుభవస్య శుభరూపత్వాత్ । నహి కశ్చిచ్ఛుభాత్పునరావృత్తికామోఽస్తీతి । యదుక్త్ం సమస్తస్యాపి కాలస్య కదాచిత్సమాప్తిసమ్భవ ఇతి । తద్వ్యాహతత్వాదుపేక్షణీయమేవేతి న దూషితమ్ । ఏవంచ ముక్తా్నాం సత్యకామత్వాదిమాహాత్మ్యాత్పునరావృత్త్యభావేన యుక్త్ం మోక్షస్య పురుషార్థత్వమితి భావ: ।। 11 ।। ఓం (*??*)?Rఇదానీం స్వకృతగ్రన్థే తన్మూలభూతన్యాయగ్రథనాత్మకసూత్రరూపమీమాంసాశాస్త్రేఽపి శిష్యాణాం బహుమానాతిశయోత్పాదనార్థం స్వకృతగ్రన్థస్యానన్యసాధ్యత్వరూపమత ఏవ వ్యాఖ్యేయమీమాంసాశాస్త్రస్య దురవగాహ్యత్వాదిరూపం మాహాత్మ్యం వర్ణయన్ స్వగ్రన్థస్య ప్రయోజనమాహ-

?Rఇత్యనన్తమహాన్యాయమీమాంసాపారవారిధే: । ఉత్తరాణాత్యశక్తయైవ వ్యాకులీకృతచేతసామ్ । మన్దానాముపకారాయ మహతాం చోచ్ఛ్రితాత్మనామ్ । తద్విశేషపరిజ్ఞానప్రదీప్తార్కమచేతసామ్ । విశేషగాఢే మనసి నితరాముపకారక: । న్యాయప్లవో మయాకారి సఙ్క్షేపాత్ప్రమితాక్షరై: । విస్తరోఽప్యయమేవస్యాత్తద్విశేషాతివేదినామ్ । వ్యాఖ్యానువ్యాఖ్యయోరేవ విస్తరో యదుదీరిత: ।। అనల్పచేతసాం పుంసామలం విజ్ఞానసిద్ధయే । తన్న్యాయోద్ధరణే శక్తా్ అపి హ్యేతేన సుస్థిరమ్ ।। న్యాయానుగం మన: కుర్యురితి సగ్రహలాలసా: । కో నామాశేషవిద్యోరుసాగరోన్మథనోద్ధృతమ్ ।। సాక్షాద్విద్యాధిరాజేన న్యాయామృతమనుత్తమమ్ । అశేషతోఽధిగచ్ఛేత వన్ద్యో వృన్దారకోఽపి సన్ ।। ఏవం సుదుర్లభేఽప్యద్ధా మహాన్యాయపరామృతే । కేచనాధిక్రియన్తేఽత్ర తత్ప్రసాదానురఞ్జితా: ।। బ్రహ్మాద్యా అమృతే యద్వత్సాగరోన్మథోద్ధృతే । అహం తు తత్ప్రసాదైకమహాస్పదబలోద్ధత: ।। న్యాయామృతార్ణవసిమమవగాహ్య విభజ్య చ । సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం చ చకార వ్యాకృతిం కృతిమ్ ।।

?R।। ఇత్యనన్తేత్యాదినా ।। ఇతిశబ్ద: ప్రకారార్థ: । ఆద్యార్థశ్చ । అననతత్వం సఙ్ఖయా । మహత్త్వం వ్యాప్త్యాదిమత్వేన । న్యాయప్రతిపాదకమీమాంసావారిధేరపారత్వం దురవగాహ్యత్వం, బహ్వర్థత్వేన । అత ఏవోత్తారణే వ్యాఖ్యానాదిరూపేఽత్యశక్తి: । ఏవకారేణ వ్యాకులీకృతచేతస్త్వస్య శబ్దదోషాదిదశర్ననిమిత్తకత్వం వ్యావర్తయతి । ఉత్తారణేఽత్యశక్తిరేవ కుత ఇత్యత ఉక్తమ్- మన్దానామితి ।। తర్హి జ్ఞాన్యుపాదేయతా న స్యాదిత్యత ఆహ- మహతామితి ।। ఉక్తసముచ్చయార్థశ్చశబ్ద: । ఉచ్ఛ్రితాత్మనాం బహువిషయజ్ఞానసాధనమానసానామ్ । తేన న్యాయప్లవేన జాతేన విశేషజ్ఞానేన మధ్యాహ్నసూర్యసదృశచేతసామ్ । మనసి మీమాంసాపారవారిధౌ విశేషగాఢే సతి । మహతామిత్యస్యోపకారక ఇత్యనేనాపి సమ్బన్ధ: । విశేషజ్ఞానహేతుత్వాన్నితరామిత్యుక్తమ్ । న్యాయప్లవో న్యాయమాలారూప: । అర్థసఙ్క్షేపస్య బహ్వక్షరైరపి సమ్భవాత్ప్రమితాక్షరైరిత్యుక్తమ్ । ప్రమితాక్షరత్వం త్వల్పాక్షరోపేతైకపదాదేరేవ పూర్వోత్తరపక్షన్యాయప్రతిపాదకత్వమనేకాధికరణసమ్బన్ధిన్యాయప్రతిపాదకత్వం చ ద్రష్టవ్యమ్ । నను యది న్యాయమాలారూపగ్రన్థేనైవ విశేషపరిజ్ఞానమ్ । తర్హి న్యాయవివరణం వ్యర్థమిత్యాశఙ్క్య పరిహరతి విస్తరోఽపీత్యాదినా అపి యద్యపి । కథం తద్విశేషాతివేదనమిత్యత ఉక్తమ్- వ్యాఖ్యేతి ।। భాష్యానువ్యాఖ్యానయోరేవ విస్తరో న్యాయప్రపఞ్చనరూపో యస్మాత్తస్మాత్తాభ్యాం విశేషాతివేదనమితి పూర్వేణ సమ్బన్ధ: । తథాప్యనల్పచేతసాం పుంసామలమతిశయేన విశేషజ్ఞానసిద్ధయే న్యాయవివరణరూపో విస్తర: కృత ఇతి శేష: । అనేనాల్పచేతసాం విస్తరాభావే జ్ఞానమేవ న స్యాదితి తత్కరణస్యావశ్యకత్వం సూచితమ్ । నను యది వ్యాఖ్యానువ్యాఖ్యయోరేవ విస్తర ఉదీరితస్తర్హి తాభ్యామేవ జ్ఞానసమ్భవాన్న్యాయమాలారూపసఙ్గ్రహ ఏవ వ్యర్థో దూరే తద్వివరణమిత్యత ఆహ- తన్న్యాయేతి ।। యేఽల్పచేతస: । న కేవలం సూచితన్యాయోద్ధరణేఽశక్తా: । కిన్తు తయోర్వ్యాఖ్యానువ్యాఖ్యయోరుక్తానాం న్యాయానాముద్ధరణేఽప్యశక్తా ఏతే మనోన్యాయానుగం న కుర్యు: । సఙ్క్షేపవిస్తరరూపగ్రన్థద్వయేన మనో న న్యాయానుగం కుర్యు: । తథా యేఽనల్పచేతస: తన్న్యాయోద్ధరణే శక్తా అపి సఙ్గ్రహలాలసా ఏతేన మనోన్యాయానుగం సుస్థిరం న కుర్యు: । ఏతేన సుస్థిరం కుర్యు: । హి యస్మాత్తస్మాత్సఙ్గ్రహవిస్తరరూపగ్రన్థద్వయం కృతమిత్యర్థ: । నను క్వచిత్తన్న్యాయోద్ధరణే శక్తస్తర్హి తేనైవ సూచితన్యాయోద్ధారేణ సఙ్గ్రహ: కర్తుం శక్యత ఇత్యత ఆహ- కో నామేతి ।। అశేషవిద్యా ఉరూసాగరా ఇవ । సాక్షాన్ముఖ్యత: । న్యాయామృతమ్ । న్యాయప్రతిపాదకసూత్రాత్మకమ్ । మోక్షహేతుత్వాదమృతత్వమ్ । అన్తత: । అశేషత: । స్వసఙ్గృహీతన్యాయప్రతిపాదకత్వాదినా ।

?Rఅన్యథోక్త్యభావే । కైముత్యద్యోతనార్థం వృన్దారకేఽపీత్యుక్తమ్ । ఏవం తర్హి మీమాంసాశాస్త్రం నిరధికారికం స్యాదిత్యత ఆహ- ఏవమితి ।। అర్థానిశ్చయేన, కేచన బ్రహ్మాద్యా ఇత్యేతదత్రాపి సమ్బధ్యతే । నను యది బ్రహ్మాద్యా ఏవాధిక్రియన్తే తర్హి స్వేన కథం సఙ్క్షేపవిస్తరౌ కృతావిత్యత ఆహ- అహం త్వితి ।। అనేన స్వస్య

ముఖ్యవాయ్వవతారత్వరూపవిశేషం ద్యోతయతి ।
భగవత్ప్రసాదరూపముఖ్యాశ్రవణబలేనాభివృద్ధ: । సఙ్క్షేపేణ కృతన్యాయప్లవం విస్తరేణ
వ్యాకృతిం న్యాయవివరణం చేత్యర్థ: । నను గ్రన్థకరణే వాక్యార్థజ్ఞానకరణపాటవాదినా
భవితవ్యమ్ । ఈశ్వరప్రసాదస్య తు క్వోపయోగ ఇత్యతో
జ్ఞానాదేరీశ్వరప్రసాదసాధ్యత్వేఽన్వయవ్యతిరేకావాహ-

?Rతత్ప్రసాదమృతే కస్య శక్తి: సంసారసాగరే । మగ్నస్య చేతనస్య స్యాత్తత్కృతానుకృతౌ
క్వచిత్ ।। నిత్యానన్దామృతస్యన్దితకటాక్షైధితస్య తు । కా ను శక్తిర్భవేన్నైవ తత:
కోఽత్రాతివిస్మయ: ।। విద్యావిద్యే సుఖం దు:ఖమశక్తి: శక్తిరేవ చ । ఉత్పత్తిస్థితినాశాశ్చ
విశేషాశ్చ పరేఽఖిలా: ।। చేతనాచేతనస్యాస్య సమస్తస్ యదిచ్ఛయా । స మమ స్వకృతేనైవ
ప్రీయతాం పురుషోత్తమ: ।।

?R।। తత్ప్రసాదమితి ।। కారణతాగ్రహే వ్యతిరేకస్య ప్రాధాన్యాదాదౌ తదుక్తి: । కా శక్తినర్
భవేత్సర్వాపి భవేదిత్యర్థ: । న కేవలం గ్రన్థకరణే శక్తేరేవ భగవదధీనత్వం కిన్తు సర్వస్యాపీతి
వదన్ననేన గ్రన్థేన భగవత్ప్రీతిమాశాస్తే ।। విద్యేత్యాదినా ।। పరో నియమనాద్యా: । "?Rన ఋత
త్వత్క్రియతే' ఇతి శ్రుతేరితి భావ: । తదేవోపపాదితమ్- విద్యేత్యాదినా ।।
విష్ణుజ్ఞానవత్స్వజ్ఞానమప్యధికారిణాం మోక్షహేతుత్వాత్స్వరూపప్రదర్శనపూర్వకం
స్వగ్రన్థప్రతిపాద్యమాహ-

?Rయస్య త్రీణ్యుదితాని వేదవచనే రూపాణి దివ్యానలం బట్తద్దర్శనమిత్థమేవనిహితం
దేవస్య భర్గో మహత్ । వాయో రామవచోనయం ప్రథమకం పృక్షో ద్వితీయం వపుర్మధ్వో యత్తు
తృతీయమేతదమునా గ్రన్థ: కృత: కేశవే । నమోఽజ(బ్జ)భవభూర్యక్షపుర:సరసురాశ్రయ ।
నారాయణారణం మహ్యం మాపతే ప్రేయసాం ప్రియ ।।

?R।। ఇతి శ్రీమద్బ్రహ్మసూత్రానువ్యాఖ్యాన్యాయవివరణే చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థ: పాద: ।।

?R।। శ్రీమన్న్యాయవివరణం సమ్పూర్ణమ్ ।।

?R।। యస్యేతి ।। ఇదం పద్యం టీకాకారైరేవ తత్రతత్ర వ్యాఖ్యాతమ్ । దేవతానమనేన గ్రన్థ:
సమాపనీయో, నతు స్వస్తవనేనేత్యాశయేనాహ- నమ ఇతి ।। ప్రేయసాం సకాశాదితి శేష: ।
అరణమిత్యపి సమ్బోధనమ్ । అరణం భవేతి శేషో వా । సమ్పూర్ణవిజ్ఞానసుఖాదియుక్తో
దోషోజ్ఝిత: సర్వసుమానమేయ: । బ్రహ్మాదిసజ్జీవగతి: పరేశో నారాయణ: ప్రీతియుతో మయి
స్యాత్ । తత్త్వప్రకాశికాసంస్థో మయానుగ్రహతో హరే: । సన్న్యాయవివృతేర్భావో
బాలబోధార్థముద్ధృత: ।

?R।। ఇతి శ్రీమద్రఘువర్యతీర్థపూజ్యపాదశిష్యరఘూత్తమయతికృతే
శ్రీమజ్జయతీర్థచరణప్రదర్శితతత్త్వప్రకాశికాగతన్యావివరణభావోద్ధారే చతుర్థాధ్యాయస్య
చతుర్థ: పాద: ।।